MAGYAR-ORSZÁG MEGYÉI ÉS VÁROSAI

KOSSUTH

MAGYARORSZÁG MEGYÉI ÉS VÁROSAI

„A könyv, amelyet az Olvasó most a kezében tart, Magyarország megyéit és városait mutatja be . . . hazánk sokszínű, szép tájainak társadalmi-gazdasági vonásait . . ., amelyekből . . . kiolvashatók: az országot építő magyar munkásosztály, szövetkezeti parasztság és az értelmiség közös alkotó munkájának gazdag eredményei, a szocialista rendszer három évtizedének egyértelmű, meggyőző sikerei . . .” – írja előszavában Németh Károly elvtárs, s végigolvasva e könyvet valóban az az első gondolatunk, hogy nincs hazánknak olyan területe, települése, amely 1945 tavaszán ne született volna újjá, s ne indult volna el a felemelkedés útján, s ne ért volna el ezen az úton kiemelkedő sikereket. Pedig minden fejezet, minden részlet többet foglalkozik a feladatokkal, a még megoldatlan problémákkal, mint az eredményekkel.

Megszoktuk, hogy a „világszínvonalhoz”, a legjobb eredményekhez mérjük magunkat, s magas igényekkel, kritikusan ítéljük meg munkánkat. Az elmúlt harminc esztendő szabad alkotó munkájának éppen az az egyik legfőbb eredménye, hogy reális alapot teremtettünk új normák s új mércék felállításához.

Könyvünk tudományos alapossággal veszi sorra gazdasági életünk fő területeit, népgazdaságunk ágazatait, az életszínvonal különböző elemeit – a lakáshelyzettől a kultúráig –, feltárja fejlődésünk fő tendenciáit és várható irányait. Mindezt területi szemlélettel és részletességgel végzi el, ezért nemcsak hasznos kézikönyv, amelyből részletes, nélkülözhetetlen ismereteket meríthetünk, de tükör is az Olvasó kezében: ezt tettük, ilyen eredménnyel, s ez vár még ránk, hogy még szebb, még gazdagabb legyen az életünk. Ünnepi számvetésünk „mérlegbeszámolója” is

MAGYARORSZÁG MEGYÉI ÉS VÁROSAI

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ/1975

Szerkesztette:
DR. KULCSÁR VIKTOR
DR. LACKÓ LÁSZLÓ

A függeléket készítette
és a statisztikai adatokat ellenőrizte:
BARABÁS MIKLÓS

Lektorálta:
DR. CSAKMAG GYÖRGY

A térképeket és az ábrákat szerkesztette:
DR. LACKÓ LÁSZLÓ

ISBN 963 09 0175 7

ELŐSZÓ

ÍRTA NÉMETH KÁROLY
A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT
KÖZPONTI BIZOTTSÁGÁNAK TITKÁRA

A könyv, amelyet az Olvasó most a kezében tart, Magyarország megyéit és városait mutatja be. Szerzői az egyes megyék és városok fejlődését, hazánk sokszínű, szép tájainak sajátos társadalmi és gazdasági vonásait vázolják írásaikban, amelyekből azonban így együtt – egy kötetbe foglalva – más is kiolvasható: az országot építő magyar munkásosztály, a szövetkezeti parasztság és az értelmiség közös alkotó munkájának gazdag eredményei, a szocialista rendszer három évtizedének egyértelmű, meggyőző sikerei.

Jogos nemzeti büszkeséggel tölthet el bennünket a gyarapodásnak, a fejlődésnek az az ezernyi példája, amely Szabolcstól Zaláig és Hevestől Baranyáig az ország minden részében egyaránt fellelhető, s amelyeknek hű tükrét találjuk e könyv lapjain is. Azért oly szívet melengetőek számunkra ezek az eredmények, mert harminc esztendő megfeszített munkája, sok küzdelem és áldozat, helytállás és rendíthetetlen akarat van mögöttük. Népünk hittel, öntudattal vállalta és vállalja ezt a maga választotta utat, mert nincs más utunk, amely a társadalom minden rétegének tartós boldogulásához, nemzeti felvirágzásunkhoz, a szocialista Magyarországhoz vezetne. Évszázadok történelmi viharai tépték, tengernyi gond és szenvedés szaggatta, török hódoltság és Habsburg-elnyomás tiporta, jobbágysors és csendőruralom sanyargatta, krajcáros nyomorúság és urak kénye-kedve gyötörte s mindezen felül „ezernyi fajta népbetegség" pusztította ezt a maroknyi népet, amely százszorosan megszenvedte a titkon remélt jövőt: mai világunk valóságát.

Hazánk történelmében sorsfordító esztendő az 1945. év, amely – a Szovjetunió óriási véráldozata árán, a fasizmus felett aratott világtörténelmi jelentőségű győzelmével – meghozta népünknek a felszabadulást, megnyitotta az utat munkásosztályunk előtt a politikai hatalom megszerzéséhez, megteremtette egy új ország, a szocialista Magyarország építésének a feltételeit. Szövetségesünk és igaz barátunk: a szovjet nép segítsége azóta is állandó, fontos tényezője hazánkban a szocialista társadalom építésének. Ennek a testvéri kapcsolatnak és együttműködésnek a hatása társadalmi-gazdasági fejlődésünk minden területén megmutatkozik.

A szocializmus építésének három évtizede alatt hazánkban uralkodóvá váltak a szocialista termelési viszonyok, leraktuk a szocializmus alapjait, és most a fejlett szocialista társadalom megteremtésén munkálkodunk. Mindez arról tanúskodik, hogy

dolgozó népünk – a munkásosztály pártjának vezetésével – maradandót alkotott, az áldozatos munka egy új, emberibb életet teremtett Magyarországon.

Nagy történelmi lemaradást kellett felszámolnunk a felszabadulás óta. A kapitalista Magyarország Európa egyik legelmaradottabb agrárországa volt. Az 1945 óta eltelt 30 év megfeszített, alkotó munkájának eredményei a népgazdaság gyökeres átalakításához vezettek.

Iparunk megerősödésének legfontosabb vonása, hogy a termelés eszközeit előállító nehézipar – azon belül is a más népgazdasági ágak gyors növekedéséhez nélkülözhetetlen gép- és vegyipar – fejlődött a leggyorsabb ütemben. A könnyűipar és az élelmiszeripar termelése főképpen az 1960-as évektől lendült fel, és ma már a fogyasztók igényeinek magas színvonalú és sokoldalú kielégítésére képes.

Korszakos fordulatot jelentett népgazdaságunk fejlődésében a mezőgazdaság szocialista átszervezése, a termelőszövetkezeti gazdálkodás kialakulása és megszilárdítása. Ezzel lehetővé vált: a nagyüzemi gazdálkodás kiterjesztése a mezőgazdaság egészére; a szocialista tulajdonosi szemlélet elmélyítése, a parasztság tudatának, életszemléletének alapvető átformálása; mezőgazdaságunk számos ágazatának az európai élvonal szintjére emelése.

Nagy vívmányaink sorában tartjuk számon, hogy felszámoltuk a létbizonytalanságot, s minden munkaképes korú ember rendes munkát, tisztes, becsületes megélhetést találhat hazánkban. Nemzeti jövedelmünk dinamikus növekedése lehetővé tette az életszínvonal erőteljes növelését, a munka- és az életkörülmények alapvető megváltoztatását. A felszabadulás óta több mint négymillió ember költözött új lakásba, szociális és kulturális intézmények egész hálózatát hoztuk létre. Felszámoltuk a volt uralkodó osztályok művelődési monopóliumát, a kultúra ma már népünk közkincsévé vált. Szociálpolitikai intézkedéseink sorában a társadalombiztosítás általánossá tétele, a munkaidő csökkentése mellett olyan – nemzetközi viszonylatban is – úttörő kezdeményezést tettünk, mint a gyermekgondozási segély bevezetése.

A felszabadulás után a társadalmi-gazdasági fejlődésnek a dolgozó nép érdekeit szolgáló új útja nyílt meg hazánkban. Újat építeni, létrehozni sohasem volt könnyű feladat és ma sem az. A mi utunk sem volt simára kövezett és nehézségektől, gondoktól mentes. Pártunk azonban körültekintően gondoskodott a reális társadalmi-gazdasági célkitűzések meghatározásáról, a fejlődés zavartalan menetét legjobban biztosító intézkedések kimunkálásáról, az új társadalom építése során természetszerűen adódó gondok, problémák felszámolásáról. Szüntelenül kutatjuk azokat a lehetőségeket, amelyek biztosítják a gazdasági fejlődés szükséges ütemét, és hozzájárulnak a társadalom további fejlődésének megalapozásához. A nemzetközi viszonylatban is elismerést kiváltó gazdasági eredményeinket elemezve megkülönböztetett jelentőséget tulajdonítunk a tervgazdálkodás alkalmazásának és továbbfejlesztésének, illetve a szocialista nemzetközi munkamegosztásban való részvételünk elmélyítésének.

A termelés eszközeinek köztulajdonba vételével, a szocialista termelési viszonyok megszilárdulásával mind nagyobb jelentőségűvé vált a népgazdaság arányos, tervszerű fejlesztése. A gazdasági növekedéssel, az extenzív források összeszűkülésével a tervgazdálkodás továbbfejlesztésére volt szükség. Az 1960-as évek közepétől a népgazdaság szelektív és intenzív fejlesztési irányzatai kerültek előtérbe, sor került a gazdaságirányítási rendszer reformjára, kialakítottuk a területfejlesztési elveket, megkezdtük

a hosszú távú népgazdasági terv előkészítő munkálatait. Mindezek a helyi erőforrások jobb feltárását, az ágazati és területi fejlesztésnek a korábbinál nagyobb harmóniáját, és a szocialista országok gazdasági integrációjának hatékonyabb biztosítását hivatottak szolgálni.

A magyar népgazdaság nyílt jellegű. Messzemenően érdekeltek vagyunk tehát abban, hogy intenzíven vegyünk részt a szocialista nemzetközi munkamegosztásban. A KGST-n belüli gazdasági együttműködés napjainkig sokat fejlődött, s a kétoldalú árucserén, a termelés szakosítási törekvésein és a termelési kooperáción át eljutott a tagországok gazdasági integrációjának kezdetéig. Az együttműködés továbbfejlesztésének irányait meghatározó Komplex Program új perspektívákat ad és szilárd alapot nyújt a kiegyensúlyozott gazdasági növekedéshez, a szocializmus felépítéséhez hazánkban is. Éppen ezért a Program maradéktalan végrehajtásáért, a Szovjetunióval és a többi szocialista országgal való együttműködésünk további bővítéséért ezután is mindent megteszünk.

A felszabadulástól napjainkig eltelt harminc esztendő alatt az országnak nem minden részén egyformán gyarapodtak a megtermelt javak, s nem emelkedett azonos mértékben az életszínvonal sem. Vannak még olyan területeink – bár számuk és arányuk gyorsan csökken –, ahol a kultúra fáklyája még a kívánatosnál gyengébb fényt áraszt, ahol az országos méretekben már elért számos vívmányunknak jutna még hely. Mindez súlyos történelmi örökségünk következménye. Nevezetesen annak, hogy a kapitalizmus korszakának egyenlőtlen gazdasági fejlődése az ország egyes területei között gazdasági és kulturális különbségeket okozott és mélyített el. A felszabadulás előtt Budapestre koncentrálódott az ipari termelésnek több mint a fele. Néhány kitermelő- és alapanyagipari ágazaton kívül a „vidéket" a nagybirtok és az agrárszegénység jellemezte. A termelőerők egyenlőtlen elhelyezkedésével szükségszerűen együtt járt az életkörülmények területi differenciálódása is.

A párt és a kormányzat a szocialista építés kezdetétől fogva nagy gondot fordított az arányos területi fejlődés biztosítására, a településhálózat fejlesztésének, az életkörülmények javításának területi összehangolására.

A területfejlesztésben kiemelkedő szerepet játszott a szocialista iparosítás. Így került sor az Alföldön és más, korábban iparban szegény területeken az ipari termelés és a korszerű műszaki kultúra meghonosítására. Az eredmények sorából kiemelkedik a Borsodi Iparvidék vegyipari profiljának kialakítása, a Dunai Vasmű létrehozása, Debrecen, Győr, Székesfehérvár országos jelentőségű gépipari centrumokká fejlesztése. Ma már mély gyökeret vert az ipar a Duna–Tisza közén – a többi között Kecskeméten és Baján –, valamint az Alföld más térségeiben is, sok olyan helyen, ahol a felszabadulás előtt csupán alacsony színvonalú mezőgazdaságot találtunk. Jelentős új ipari üzemek létesültek például Nyíregyházán és Mátészalkán, Tégláson, Szolnokon és Jászberényben, Szentesen és Hódmezővásárhelyen, Békéscsabán és Orosházán. Ez korszakos változást jelent az egész ország életében.

Hazánk mezőgazdaságának több ágazata – a társadalom, az állami gazdasági dolgozók és a szövetkezeti parasztság közös erőfeszítésének eredményeként – az európai élvonalba került. Ez nemcsak az ipari munkásokéval lényegében azonos jövedelmi viszonyokat teremtett, hanem igazolta a szocialista mezőgazdaságnak a területfejlesztésben betöltött kiemelkedő szerepét is. Jól példázza ezt az, hogy a Nyírség vagy a

Duna–Tisza köze korábban királydinnyét termő homokján ma már nagyüzemi szőlő- és gyümölcsültetvények virulnak, biztos megélhetést adva a környék lakóinak.

A gazdaság fejlettségi színvonalának és az életkörülmények alakulásának szembetűnő területi differenciálódásában jelentős szerepet játszott a felszabadulás előtt az infrastruktúra kiépítetlensége, illetve alacsony színvonala is. A felszabadulást követő időben került sor a falvak villamosítására, a KGST-országok villamosenergia-rendszerébe is szervesen beilleszkedő korszerű, magas feszültségű távvezetékrendszer kialakítására. Korszerűsítettük közúthálózatunkat és ma már minden település jó bekötőúttal rendelkezik. A vasúthálózat rekonstrukciója, a legnagyobb forgalmat lebonyolító vonalak villamosítása jelentősen növelte a szállítási kapacitást. Mindezek hatására a termelőerők telepítésének korábbi merev struktúrája feloldódott, és lehetővé vált a korszerű gazdaság megalapozása, az emberibb élet megteremtése a korábban elmaradott területeken.

A termelőerők fejlődése, az életszínvonal fokozatos növelése településhálózatunk lényeges átformálását is megkövetelte. A gazdaság szerkezetének átalakításával egyre gyorsabbá vált az urbanizálódás. Városaink száma az 1938. évi 56-ról 1974-ig 83-ra emelkedett. Ezek a városok ma már képesek a rangjuknak megfelelő funkciók ellátására. A városhálózat formálásában kiemelkedő szerepet játszottak új szocialista városaink: Dunaújváros, Leninváros, Kazincbarcika, Komló, Ajka stb., valamint az öt nagyváros: Miskolc, Debrecen, Szeged, Pécs és Győr fejlesztése. Gyors ütemben és a nagyarányú rekonstrukciók révén mai életünkhöz illően korszerűsödik a főváros, és fejlődnek, növekednek megyeszékhelyeink, mint például Székesfehérvár, Salgótarján, Szolnok, Zalaegerszeg. A városlakók száma meghaladja az ötmilliót.

Akik az országot járják, jól tudják, mennyire megváltozott községeink arculata is. Nemcsak az új lakások, házak tízezrei, a falvak utcáinak megújhodása jellemzi ezt a változást, hanem az is, hogy községeink jelentős részében gyors ütemben javul az oktatási, az egészségügyi, a kereskedelmi ellátás, bővül a vezetékes vízellátás, a csatornahálózat, mind jobban kiterjednek azok a közszolgáltatások, amelyeket korábban többnyire csak a városlakók élvezhettek.

A termelőerőkkel összhangban fejlődtek hazánk meglevő, területi tudományos és kulturális bázisai, és a szellemi életnek – az öt nagyvároson kívül – olyan új központjai alakultak ki, mint Veszprém, Kecskemét, Szolnok, Szombathely, Kaposvár, s még olyan kisváros is mint Gödöllő, hogy csak a legismertebb példákra hivatkozzam.

Területfejlesztési politikánknak a jövőben is az lesz a célja, hogy a helyi lehetőségek jobb feltárásával és ésszerűbb hasznosításával, a területi adottságoknak leginkább megfelelő gazdasági ágazatok fejlesztésével növeljük a népgazdaság hatékonyságát. El kell érni, hogy a gazdasági eredmények adjanak alapot és további ösztönzést az életkörülmények közötti területi különbségek további csökkentéséhez. Mindezek megvalósítása megkívánja a népgazdasági és a területi szemlélet ötvözését, hogy a termelés, a tervezés és az irányítás minden szintjén találkozzék a társadalmi és a helyi érdek.

E könyv jó lehetőséget kínál arra, hogy a területi eredményeket összevessük hazánk, a Magyar Népköztársaság három évtizedes gyarapodásával. Ezért haszonnal forgathatják lapjait mindenütt az országban.

E gondolatokkal köszöntöm a könyv olvasóit.

Budapest, 1975 február

HAZÁNK TÁRSADALMI-GAZDASÁGI FEJLŐDÉSE ÉS ANNAK FONTOSABB TERÜLETI VONATKOZÁSAI

ÍRTA DR. KULCSÁR VIKTOR

Hazánk felszabadulásának 30. évfordulója jó alkalom arra, hogy visszatekintve felmérjük azokat az eredményeket, amelyeket a három évtized alatt elértünk és rámutassunk azokra a problémákra, amelyek a fejlődés során kiütköztek, s amelyek egy részének a gyökerei még a felszabadulás előtti időszakra nyúlnak vissza. Az eredmények és a problémák tárgyalása közben felvázoljuk azokat a célokat is, amelyeket az elkövetkezendő időszakban kívánunk elérni.

Ebben a kötetben a társadalmi-gazdasági folyamatoknak egy sajátos oldalát, területi vonatkozását mutatjuk be. Ennek folyományaként megyénként taglaljuk az eredményeket és a problémákat egyaránt. Ezt megelőzően azonban, – hogy az egyes megyékről és városokról írtakat reálisan értékelhessük – áttekintő képet adunk az ország egészének fejlődéséről, hangsúlyozva – ott, ahol szükségesnek mutatkozik – a területi sajátosságokat.

A TERÜLETI FEJLŐDÉS ÁLTALÁNOS JELLEMZŐI ÉS FŐ PROBLÉMÁI

A legutóbbi években mindaz a feszültség, amelynek gyökere az ország különböző területeinek gazdasági fejlettségbeli különbségeiben van, az a nagymértékű gazdasági tartalék, amely a fejlesztési célok és a helyi konkrét társadalmi, gazdasági és természeti adottságok fokozott egymáshoz közelítésében rejlik az intenzív gazdasági fejlődés szakaszában, azt eredményezte, hogy növekszik az érdeklődés hazánkban a területfejlesztési kérdések iránt.

A kormány – eleget téve a párt ezzel kapcsolatos útmutatásainak – 1971-ben több határozatot hozott, amelyekben megfogalmazta *a területfejlesztés irányelveit*. Ezen irányelvek alapján, illetve velük összhangban az országos településhálózat-fejlesztési koncepcióban kijelölték az egyes települések (városok, falvak) helyét a települések hálózatában, meghatározták ezek funkcióit és fejlődési irányait. A párt és az állami

vezetés határozott lépéseket tett és tesz a történelem során kialakult aránytalanságok felszámolásáért.

A felszabadulás után, a fordulat évét követően Magyarország társadalma és gazdasága a szocialista társadalmi rendszer alapján indult meg a továbbfejlődés útján. A háború előtti időszakhoz viszonyítva jelentős mértékben megnövekedett az egy főre jutó nemzeti jövedelem, amelynek alapját az ipari termelés megsokszorozódása és a mezőgazdaságban kialakult, termelékeny nagyüzemi gazdálkodás képezte. A gyors gazdasági növekedéssel párhuzamosan átalakult, magasabb szintre emelkedett a területi munkamegosztás is. A gazdasági-társadalmi fejlődés – főként a történelmi örökségből következően, továbbá az eltérő természeti és egyéb adottságok miatt – területileg differenciáltan ment végbe. Különböző mértékben fejlődött az egyes területek lakosságának életszínvonala, igényeik kielégítettsége, a szociális-kommunális ellátás stb.

A felszabadulás óta a termelőerők rendkívül gyors növekedésének és a termelési viszonyok forradalmi átalakulásának hatására *a termelőerők területi elhelyezkedésében meglevő aránytalanságok csökkentésében is jelentős eredmények születtek.* Új üzemek főként vidéken létesültek. A legnagyobb mértékű volt a fejlődés az ország iparban szegény vidékein, mindenekelőtt az *Alföldön*, ahol az ipar, a mezőgazdaság és az infrastrukturális ágazatok átalakulása, fejlődése alapján megváltoztak az ott élők életkörülményei, emelkedett életszínvonaluk és nagyméretű társadalmi átrétegződés ment végbe. A mezőgazdaság szocialista átalakítását követő években a mezőgazdaságban is meggyorsult a termelőerők fejlődése, és ez nagymértékben hozzájárult a mezőgazdasági és az ipari jellegű területek fejlettségi színvonalának a közeledéséhez.

Az elmúlt 30 esztendő alatti fejlődés következtében a magyar népgazdaság olyan színvonalat ért el, amelyen túl a további lépések már elsősorban intenzív módon történhetnek, és ehhez a termelőerők és a termelés területi elhelyezésében rejlő tartalékok hasznosítása is elengedhetetlenül szükséges.

A felszabadulás óta elért impozáns társadalmi-gazdasági eredmények ellenére – amelyek természetesen módosították a területi differenciáltságot is – még mindig *számos probléma* vár megoldásra. A területfejlesztés fő problémái és az eddigi fejlődés alapvető vonásai a következők:

A termelőerők területi elhelyezkedésének és a területi munkamegosztásnak jelenlegi alapvető aránytalansága – bár ez az aránytalanság a felszabadulás előtti állapothoz képest csökkent – *még ma is Budapest és a budapesti agglomeráció, valamint a kevésbé iparosodott, főként a mezőgazdasági jellegű megyék közötti gazdasági, infrastrukturális, jövedelmi és a kulturális színvonalkülönbségben, illetve ellentmondásban mutatkozik meg.* Ez tükröződik a munkahelyek és a lakóhelyek esetenként túlzottan nagymértékű földrajzi elkülönülésében is, ami gazdasági és társadalompolitikai szempontból egyaránt kedvezőtlen következményeket von maga után.

Az állandó változás és fejlődés következtében sokat módosul az ipar területi elhelyezkedése, illetve változnak az ipar területi arányai. Különösen meggyorsult az utóbbi években a vidék ipari fejlődése.

A mezőgazdaság területi elhelyezkedését a területi specializáció fejletlensége, az egymáshoz hasonló termelésszerkezet jellemzi. A természeti adottságokhoz nem eléggé alkalmazkodó termelésszerkezetben rejlik egyik jelentős oka még ma is azon területi különbségeknek, amelyek a mezőgazdasági termelési érték és a jövedelmek tekinte-

tében fennállnak. Megjegyzendő azonban, hogy a termelőszövetkezetek gazdasági megszilárdulása óta a természeti adottságokhoz alkalmazkodó termelésszerkezet kialakításában is jelentős előrehaladás történt.

Az infrastrukturális ellátottság tekintetében az ország egyes területei között – az utóbbi években megindult kiegyenlítődési folyamat ellenére – még ma is jelentős aránytalanságok vannak. Az egészségügyi ellátottságban, az általános iskolai oktatásban, a lakásellátottság tekintetében viszonylag kisebb, a vízellátásban és a csatornázásban pedig nagyobb mértékű a differenciáltság.

Az utóbbi években számos olyan intézkedés született, amely a társadalmi rétegek életszínvonalának a közelítését szolgálta.

Az egyes területek társadalmi-gazdasági struktúrájának a megváltoztatása, valamint a szociális és a kommunális ellátottságban meglevő különbségek csökkentésére irányuló törekvések azzal jártak, hogy az ország különböző területein lakó és dolgozó népesség átlagos életszínvonala, ellátottsága is egyre jobban közeledik egymáshoz. Változatlanul fennáll ma még viszont az a probléma, amely a kedvezőtlen természeti adottságokkal rendelkező területeken élő népesség foglalkoztatásának a biztosításával, életkörülményeik javításával függ össze.

Az itt vázoltakból is kitűnik, hogy mennyire célszerű és sürgető volt hazánkban a területfejlesztéssel összefüggő intézkedések előkészítése. Ezért különösen jelentősek a kormány határozatai a területfejlesztés irányelveiről, az ország településhálózatának fejlesztési koncepciójáról. Ezek mintegy lezárják az eddigi fejlődési szakaszt, és meghatározzák a területi folyamatok jövőbeli fő irányait és kereteit.

A SZOCIALISTA IPAROSÍTÁS EREDMÉNYEI

A felszabadulást követő társadalmi-gazdasági fejlődésben kiemelkedő szerep jutott az iparnak. A viszonylag gyors ütemű iparosítás a társadalmi és gazdasági élet minden területén éreztette hatását. Az ipar a népgazdaság vezető ága lett, minden tekintetben megnőtt a súlya és részesedése a népgazdaság többi ágazatához viszonyítva. Átalakította a foglalkozási szerkezetet, alapot teremtett a többi ágazat fejlődéséhez, foglalkoztatási lehetőséget nyújtott a mezőgazdaságban felszabadult népességnek. Az iparosítás nagyban hozzájárult általában a városok fejlődéséhez, de közvetett és közvetlen hatása volt a falusi gazdasági és életkörülmények megváltozására is. Ezek és az iparosítás sok más egyéb eredményei alapján mondhatjuk, hogy a fejlett szocialista ipar megteremtése a felszabadulás óta eltelt időszak egyik legnagyobb eredménye volt.

Az örökölt iparosodottsági színvonal és ipari struktúra nem volt kedvező a továbbfejlődés számára. *Jellemző volt az iparban és az építőiparban a kisipar jelentős részaránya, a gyáriparban a kis- és középüzemek magas hányada, az egyoldalú ágazati és területi szerkezet.* A második világháború előtt az ipari dolgozóknak csaknem a fele a kisiparban, a gyári munkásoknak valamivel több mint a fele kisüzemben (legfeljebb 20 munkást foglalkoztató üzemekben) és csak mintegy az egyötöde az 500 munkásnál többet foglalkoztató üzemekben dolgozott. Az ipar ágazati struktúráját (1938. évi

adatok szerint) a nehézipar viszonylag magas részaránya, az élelmiszer- és a könnyűipar csaknem azonos hányada (kb. egynegyede) jellemezte. Torz volt a területi struktúra is. Majdnem minden jelentős könnyű- és gépipari üzem Budapesten működött. A területi aránytalanságot jelzi még, hogy a felszabadulás előtt az ország gyáripari foglalkoztatottainak mintegy az 54%-a Budapesten dolgozott. A gépiparban és a könnyűipar egyes ágazataiban még ennél is magasabb, kb. 75–80%-os volt ez az arány. Az ezer lakosra jutó ipari keresők száma szerint az ipar szempontjából Budapest volt erősen fejlett, és a hadi konjunktúrát megelőző időszakban Komárom, Pest, Győr, Borsod, Csongrád és Baranya megye volt még az akkori színvonal alapján iparilag fejlett megyének mondható.*

A második világháború során az ország iparát is jelentős károk érték, és ezt tovább súlyosbította a megmaradt értékek, berendezések, ipari nyersanyagok és késztermékek Nyugatra történő elszállítása. *A gyáraknak mintegy a 90%-a rongálódott meg, szenvedett kárt. Elpusztult vagy külföldre került a gyáripar állóalapjainak mintegy az 50%-a, a munkagépeknek a 75%-a, az erőgépeknek és az épületeknek a 30%-a.* Ilyen alapokon és ilyen viszonyok között indult meg a helyreállítás, az újjáépítés.

A háborús károk helyreállítását, a kapitalista múlt örökségének felszámolását és a szocializmus alapjainak a lerakását *a tervgazdálkodás bevezetése tette lehetővé.* Az első tervek célja: az ország újjáépítése, a kapitalista örökség káros következményeinek a felszámolása és a szocializmus felépítéséhez szükséges előfeltételek megteremtése volt. A tervgazdálkodást pedig megelőzte – és így egyben a lehetőségét is megteremtette – a bányák, a bankok, a gyárak állami tulajdonba vétele.

Az ország egyes területei között az ipari fejlettség tekintetében nagy különbségeket tapasztalunk, ha megvizsgáljuk az ezer lakosra jutó ipari keresők számát megyénként.

Az 1. táblázatban közölt 1949. évi adatok világosan mutatják azokat az öröklött aránytalanságokat, amelyek – ha csökkent mértékben is – még napjainkban is megvannak, nevezetesen: a főváros kiemelkedően magas és az alföldi, valamint néhány dunántúli megye kevésbé iparosodott jellegét.

Az elmúlt harminc év alatt a magyar ipar óriási mértékben fejlődött: 1950-hez viszonyítva 1974-ig *mintegy hatszorosára növekedett az ipari teljes termelés értéke. A növekedési ütem erőteljes volt, elérte az évi 10%-os átlagot.* Különösen 1950 és 1960 között volt nagymértékű a fejlődés: a szocialista ipar termelése ezen időszak alatt majdnem megháromszorozódott és az iparban foglalkoztatottak létszáma is megkétszereződött. Az ütem az 1960-as évek eleje után kissé lelassult ugyan, de még így is jelentős mértékű volt a kapitalista országokban elért fejlődési ütemhez képest. A legerőteljesebb növekedés az 1950-es évek első felét jellemezte: a növekedési ütem évente átlagosan mintegy 14%-os volt. Ezekben az években népgazdaságunk erőforrásainak igen nagy részét használtuk fel az ipari termelés kiszélesítésére, új üzemek építésére. Ezzel összefüggésben több szocialista város építése kezdődött meg.

Az 1956-ot követő időszakban a gazdaságpolitikában – ezen belül az iparfejlesztési és ipartelepítési politikában – fokozottan érvényesült a budapesti ipar fejlesztésének korlátozása, s ezzel párhuzamosan az iparilag elmaradott területek tervszerű iparosításának ösztönzése.

* A szövegben és a táblázatokban szereplő számadatokat — ha a forrásra nem hivatkozunk — a könyv végén felsorolt statisztikai kiadványokból vettük.

1. táblázat

Magyarország megyéinek ipari fejlettsége 1949-ben

A kategória megnevezése	Megye (főváros)	Fejlettségi mutató (ezer lakosra jutó ipari kereső)
Kevésbé fejlett	Szabolcs-Szatmár	48
	Bács-Kiskun	53
	Zala	58
	Somogy	60
	Hajdú-Bihar	61
	Tolna	62
	Békés	67
	Szolnok	69
	Fejér	70
	Heves	72
Közepesen fejlett	Vas	81
	Csongrád	83
	Baranya	94
	Veszprém	101
Fejlett	Pest	113
	Borsod Abaúj-Zemplén	115
	Győr-Sopron	117
	Nógrád	118
Erősen fejlett	Komárom	180
	Budapest	253

Forrás: Bartke István: Az iparilag elmaradott területek ipari fejlesztésének főbb közgazdasági kérdései Magyarországon. Akadémiai Kiadó 1971. 62. old.

A legutóbbi évekig hosszabb távon jelentős növekedési ütemmel, de ezen belül számottevő évenkénti ingadozással fejlődött az ipar. A harminc év nagyobb részében *az extenzív jelleg* volt a meghatározó; az ehhez szükséges tartalékok fokozódó kimerülése nyomán egyre jobban az intenzív jelleg dominál.

Az iparosítás eredménye kézzelfoghatóan kimutatható *a foglalkozási szerkezet* átalakulásában.

A foglalkoztatottak struktúrájában bekövetkezett változásokat jelzi, hogy 1949-ben az aktív keresőknek kereken az 54%-a dolgozott a mezőgazdaságban, 22%-a az iparban és az építőiparban, 24%-a a népgazdaság egyéb ágaiban. *Napjainkban az aktív kereső népesség 44–45%-át foglalkoztatja az ipar és az építőipar, 30%-át az egyéb ágazatok és mintegy 25–26%-át a mezőgazdaság, az erdő- és a vízgazdálkodás.* Az iparban foglalkoztatottak számának változását mutatja, hogy az ipari és az építőipari keresőknek az 1949. évi 900 000-es létszáma 1973-ig csaknem két és félszeresére, 2 206 000 főre emelkedett. Ennek következtében az ország legjelentősebb népgazdasági ága – a foglalkoztatottak számát tekintve is – az ipar és az építőipar lett.

Jelentős volt *az építőiparban foglalkoztatottak számának csaknem négyszeres növekedése.* A mezőgazdaságból az ipari munkára való átnevelés egyik legfőbb eszköze az építőipar volt, hiszen az új szocialista városokat és az új ipari üzemeket felépítő, és a mezőgazdaságból toborzott munkások nagy részét vette fel és foglalkoztatta tovább.

A foglalkoztatottak számánál erőteljesebben növekedett *az ipari állóeszközök értéke:* 1950-hez viszonyítva – az időközben történt beruházások következtében – több mint négy és félszeresére. A termelési érték növekedésében szerepet játszott a beruházások, a műszaki fejlesztés eredményeként előálló *termelékenységnövekedés* is. A vidéki beruházások egy része azonban *a foglalkoztatottság növekedését* szolgálta.

Az ipar gyors növekedése lényegesen átalakította a társadalmi termelés szerkezetét, a foglalkoztatottság struktúráját és döntő hatással volt az egyes országrészek arculatának az átformálására is. Az iparfejlesztés az ország gazdasági fejlődésének, felemelkedésének, a népesség foglalkoztatásának és ezzel összefüggően az életviszonyok javításának alapvető eszközévé vált. A szocialista nagyipar jelentősége nemcsak megnőtt, hanem a népgazdaság vezető ágazatává is vált. A nagyarányú beruházási tevékenység, a hatalmas méretű építkezések, az ipari munkahelyek számának gyors növekedése jelentős vonzást gyakoroltak az ország más részeire és így a népesség fokozatos területi átrétegződését eredményezték. Meggyorsították a vidék urbanizálódását, a városok gyors fejlesztését és új városok kialakulását is eredményezték.

Az iparosítás fő iránya a felszabadulást követő időkben *a nehézipar előtérbe helyezése*, ezen belül is elsősorban a kitermelő, illetőleg az alapanyag-termelő iparágak, továbbá az energiatermelés, valamint a gépgyártás fejlesztése volt. Később azonban a foglalkoztatottság növelése érdekében előtérbe került – különösen az ország egyes részein – a könnyű- és az élelmiszeripar fejlesztése is.

Az ország iparosítása általában a népgazdaság termelőerőinek a korszerűsítését is jelentette. Az általános ipari fejlődésen belül az ipar szerkezetének korszerűsítését szolgálta a gépipar, valamint a vegyipar átlagosnál gyorsabb ütemű fejlesztése. Ez a fejlődés a gépiparban az 1950. évihez képest mintegy hétszeres, a vegyiparban pedig kb. 13-szoros termelésnövekedést jelent.

Az ipar területi szerkezetében bekövetkezett változásokat mutatja, hogy Budapesten és vonzáskörzetében a feldolgozóipari ágazatok növekedése mellett erőteljesen fejlődött az alapanyagipar. Az Alföldön és a Dunántúl iparilag elmaradott vidékein a könnyű- és az élelmiszeripar új ágazatai alakultak ki, fejlődésnek indult a gépipar és a vegyipar. A nehézipari jellegű területeken főként a foglalkoztatási struktúra javítása céljából kellett növelni a nők számára alkalmas munkahelyek számát, ugyanakkor az alapanyagipari és feldolgozóipari ágazatok ésszerűbb fejlesztésével javult a területi munkamegosztás hatékonysága.

Az egyes területek ipari szerkezetének javítása végett *a szelektív iparfejlesztés* megvalósítása vált célszerűvé. Ez többek között abban is megnyilvánult, hogy a nagyobb munkaerő-tartalékkal rendelkező területeken *a munkaigényesebb iparágak* – a könnyű- és az élelmiszeripar – telepítését helyezték előtérbe a mezőgazdaságból felszabaduló munkaerő és a nők fokozottabb munkába állítása érdekében.

Az iparosítás, a népgazdaság gyors ütemű fejlesztése, a beruházások megvalósítása megkövetelte *az építőipar* gyors ütemű fejlesztését. Ezért a háború előtti kézműves, kisipar jellegű építőipart nagyiparrá kellett átalakítani, növelni kellett az építőipar-

ban foglalkoztatottak számát éppen úgy, mint az építőipari kapacitásokat, valamint nagy vállalatok révén ennek szervezeti kereteit is meg kellett teremteni.

A nehéz fizikai erőfeszítést igénylő munkafolyamatok gépesítésével, a korszerű építési anyagok és technológiák egyre szélesebb körű alkalmazásával az építőipar műszaki színvonala jelentősen emelkedett. Mindezek eredményeként vált lehetségessé, hogy az építőipar ma mintegy nyolcszor annyi építési munkát végez, mint 1950-ben.

Időközben változott az építőipari tevékenység struktúrája is. Az 1950-es években az építési munkák döntő hányadát a beruházási tevékenység, az ipari építkezések alkották, a későbbi időkben az 1960-as évek közepe után megnőtt a fenntartási, tatarozási munkák volumene és hányada is. További változást jelentett *a lakásépítési program megindulása*, s ezzel az építőipari vállalatok és szövetkezetek szerepének fokozódása a lakásépítésben. Az állami építkezéseken belül egyre növekvő a korszerű házgyári, nagyelemes építési mód aránya. Az elmúlt, mintegy harminc éves építőipari fejlesztés ellenére – talán a legutolsó éveket kivéve –, az építési igények többnyire meghaladták az építőipar mindenkori kapacitását.

Az ipar *területi szerkezetére* még Budapest és agglomerációja viszonylagos túlsúlya a jellemző, azonban Budapest ez irányú szerepe és jelentősége a korábbi mennyiségi jellemzők helyett egyre inkább minőségi irányba helyeződik át. Ez megmutatkozik abban is, hogy a budapesti és környéki ipari üzemek nagy része fokozatosan tér át a fejlesztő tevékenységek ellátására, a termelési folyamat kisebb szellemi koncentrációt igénylő fázisait pedig a budapesti iparvállalatok vidéki üzemei végzik el. Némely vonatkozásokban már a fejlesztési funkciók is vidéki vállalatok profiljába kerültek.

Az elmúlt évtizedek alatt bekövetkezett általános társadalmi-gazdasági fejlődésünk megmutatkozott *a területi szerkezet átalakulásában* is. Ezt az átalakulást, változást jelzi többek között, hogy Budapest és a vidék súlyában megindult a kiegyenlítődési folyamat; kialakult és megerősödött az északkeleti–délnyugati ipari tengely; megindult a déli országrészek iparosodása, ezzel párhuzamosan gazdasági jelentőségük növekedése; megindult a vidéki ellenpólusok kialakulásának és megerősödésének folyamata.

2. táblázat

Budapest ipari szerepének változása

Év	A foglalkoztatottak aránya az országos százalékában	
	Budapest	Vidék
1949	51,4	48,6
1955	44,1	55,9
1960	44,2	55,8
1965	41,2	58,8
1970	38,0	62,0
1973	32,6	67,4

Forrás: A szerző saját számítása.

Budapest ipari szerepének a változását a 2. táblázattal szemléltetjük, amely az állami iparban foglalkoztatottak adatait tartalmazza.

Bár Budapest és környékének népességi és gazdasági súlya vitathatatlanul nagyobb területi részarányánál, azonban a főváros és a vidék közötti különbség az arányok mérséklődésével csökkenőben van. Ezt a folyamatot mutatja a Budapesten dolgozó ipari foglalkoztatottak arányának a csökkenése, valamint a fővárosnak a termelő beruházásokból való egyre csökkenő mértékű részesedése. E fejlődési folyamatot természetesen befolyásolták, elősegítették – különösen az elmúlt években – az előtérbe helyezett vidéki iparfejlesztés mellett, a budapesti iparfejlesztési korlátozások is. *Borsod-Abaúj-Zemplén, Komárom, Győr-Sopron és Veszprém megye* hazánk iparilag legfejlettebb területei lettek. Ipari jellegűvé vált még a korábban iparral alig rendelkező *Fejér, Heves és Pest*, valamint *Zala megye* is. Az ország déli részein erősödött az ipari jelleg *Baranya és Csongrád megyében*. A tudatos iparfejlesztés, majd a vidék fejlesztését előtérbe helyező ipartelepítési politika eredményét jelzi az iparosodás folyamatának kiszélesedése az ország déli és keleti részeinek több megyéjére is olyannyira, hogy 1970-ben már nem volt az országban olyan megye, amelyben az aktív keresők abszolút többsége a mezőgazdaságban dolgozott volna.

A fejlődés folyamán tehát *lényegesen megváltozott az ipar területi megoszlása az ország egyes részei között*, az erőteljes általános fejlődés mellett. Ezt a 3. táblázat adataival szemléltetjük, amelyeket gazdasági körzetenként állítottunk össze.

3. táblázat

A szocialista ipar jellemző adatai gazdasági körzetenként (1973-ban)

Körzet*	A foglalkoztatottak		A bruttó állóeszköz-érték megoszlása (százalék)	Az egy ipari foglalkoztatottra jutó	
	megoszlása (százalék)	1000 lakosra jutó száma		felhasznált villamos energia (kWó)	beépített hajtóerő (kW)
Központi	37,8	2203	32,9	3 907	2,6
Észak-magyarországi	13,6	1714	19,1	12 219	7,3
Észak-alföldi	8,9	994	6,9	3 019	2,1
Dél-alföldi	10,9	1287	7,7	2 553	2,0
Észak-dunántúli	19,0	1798	24,3	11 948	6,2
Dél-dunántúli	9,8	1291	9,1	3 954	4,0
Összesen	*100,0*	*1649*	*100,0*	*6 343*	*4,0*

* A megyék körzetek szerinti megoszlása a következő: *Központi körzet:* Budapest és Pest megye; *Észak-magyarországi körzet:* Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves és Nógrád megye; *Észak-alföldi körzet:* Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár és Szolnok megye; *Dél-alföldi körzet:* Bács-Kiskun, Békés és Csongrád megye; *Észak-dunántúli körzet:* Fejér, Győr-Sopron, Vas és Veszprém megye; *Dél-dunántúli körzet:* Baranya, Somogy, Tolna és Zala megye.

Az ipar területi szerkezetét a nagyobb területekre kiterjedő koncentrációk és agglomerációk, valamint a koncentrációs maggá fejlődő ipari vonzáscentrumok kialakulása jellemzi.

A koncentrációk közül *legjelentősebb természetesen ma is a budapesti agglomeráció*, amely Pest megye iparának nagy részét is magában foglalja és csillagszerűen kisugárzó erővonalakban elhelyezkedve a főbb közlekedési útvonalak mellett egy-egy belső egységbe foglalja a főváros területén, illetőleg az ahhoz kapcsolódó területeken levő ipari üzemeket. Ezek részben északi irányúak a Duna mindkét oldalán, déli irányúak a Csepel-szigeten és a soroksári Duna-ág mentén, valamint északkelet, illetőleg délkelet irányúak a pesti oldalon.

További jelentősebb agglomerációvá alakuló ipari koncentrációk: a *Komárom–Esztergom–Dorog-i iparvidék*, illetőleg az ehhez csatlakozó *Tata-Tatabánya*, *Oroszlány; a Zagyvavölgy* (Salgótarján térségében); *a Sajóvölgy* (Ózd, Kazincbarcika, Miskolc, Leninváros); a *Közép-dunántúli iparvidék* (Székesfehérvár–Várpalota, Veszprém–Ajka); a *Mecsek* (Pécs–Komló).

A fontosabb ipari vonzáscentrumok *Győr*, *Szombathely*, *Hatvan*, *Gyöngyös;* az ország középső részein *Dunaújváros*, *Kecskemét*, *Szolnok;* a keleti részeken *Debrecen*, *Nyíregyháza*, a déli részeken pedig *Zalaegerszeg*, *Nagykanizsa*, *Kaposvár*, *Szeged*, *Hódmezővásárhely*, *Békéscsaba stb.*

Az ipari koncentrációk közül *a budapestit* – a már jelzett funkcionális jelleg mellett – a sokoldalúság (elsősorban gépipar) jellemzi.

A Sajó-völgyi koncentrációra a szénbazisra alapozott villamosenergia-termelés, kohászat, gépipar, nehézvegyipar és építőanyag-ipar a jellemző. Ez a profil – a nehézvegyipart kivéve – jellemző *a Zagyva völgyére* is.

Komárom–Esztergom, *valamint Tatabánya*, *Tata*, *Oroszlány* iparát szintén a szénbázisra alapozott villamosenergia-termelés, továbbá az építőanyag-ipar határozza meg, ehhez járul a kőolaj-feldolgozás, valamint az egész *Észak-Dunántúlra* jellemző alumíniumipar.

A *közép-dunántúli* koncentrációban a szénbázison alapuló villamosenergia-termelés és a vegyipar, valamint a gépipar képvisel magas hányadot. A magyar kohászat jelentős bázisává fejlődött Dunaújváros.

A *pécs-komlói* koncentráció jellemzője feketeszénbázison az energiaipar, Pécs város saját ipara már többoldalú.

A felsorakoztatott tényekből, de még inkább az egyes megyékről szóló fejezetek tanulmányozásából világosan látható, *hogy az ipar fejlődése sokrétű hatást gyakorolt társadalmi-gazdasági életünk minden területére*, meggyorsította az egyes megyék fejlődését és mindezen keresztül a lakosság életszínvonalában, életkörülményeiben hozott lényeges változásokat.

Különösen jelentősnek ítélhetjük annak az iparpolitikának az eredményeit, amely a vidék fejlődését segítette elő.

A MEZŐGAZDASÁG FEJLŐDÉSE

A magyar mezőgazdaságnak a népgazdaságon belül elfoglalt helye és szerepe jelentősen megváltozott a felszabadulás óta eltelt három évtized folyamán. A változás fő jellemzői a következők:

Pótolta a magyar mezőgazdaság a második világháborúban keletkezett súlyos veszteségeket.

Alapvetően megváltozott a földtulajdon struktúrája; a korábbi nagybirtokok megszűntek. Ezek felosztása útján a földterület nagy része a dolgozó parasztság tulajdonába került, másik részén állami tulajdonon alapuló mezőgazdasági nagyüzemek jöttek létre. Hazánk erdőterülete majdnem teljes egészében állami tulajdon lett.

Megalakultak és megerősödtek a szövetkezeti gazdaságok és ezek földterületeinek jelentős része szövetkezeti tulajdonba ment át.

A nagyüzemi gazdálkodás keretei által adott lehetőségeket hasznosítva megváltozott a magyar mezőgazdaság termelési szerkezete és színvonala, ugrásszerűen fejlődött a termelés technikai háttere.

Jelentősen csökkent a mezőgazdaságban dolgozók száma, emelkedett a mezőgazdasági munka termelékenysége, megjavultak a mezőgazdasági dolgozók jövedelmi viszonyai és életkörülményei.

A felszabadulást követően az egyik legnagyobb társadalmi-politikai vívmány, forradalmi tett *a földreform* volt. A végrehajtott földosztás elsődlegesen az úri földbirtokosokat érintette, beleértve természetesen az egyház, az ipari és a banktőke és a részvénytársaságok nagybirtokait is. Az Országos Földbirtokrendező Tanács földalapjába 5,6 millió katasztrális hold (3,22 millió hektár) szántó- és erdőterület került, e földterületből azonban csak 3,26 millió katasztrális holdat (1,89 millió hektár) osztottak fel az igénylők között. A többi kisajátított földet – amelynek legnagyobb része erdő volt – nem osztották ki.

A földreform megnövelte a termelési kedvet, hasznosíthatóvá vált az addig munkához nem jutó családi munkaerő jelentős része, és így az új tulajdonosok munkája nyomán gyorsan haladt előre a háborús károk helyreállítása a mezőgazdaságban és javult a lakosság ellátása. A lényegében extenzív fejlődési út tartalékai azonban hamarosan kimerültek, és *bebizonyosodott, hogy nem az önellátó és kisárutermelő* parasztgazdaságok jelentik a magyar mezőgazdaság fejlődésének további útját. Ilyen kisméretű, apró gazdaságok nem alkalmazhatják a korszerű termelési eszközöket, nem fokozhatják a terméshozamokat, a termelékenység alacsony színvonalú marad stb. A további fejlődés útja csakis a szocialista típusú, nagyüzemi mezőgazdaság kialakítása lehetett.

A mezőgazdaság szövetkezeti rendszerének megteremtése fokozott terhet jelentett az egész népgazdaság számára, de az átszervezés sikeres lebonyolítása később jelentős gazdasági eredménnyel járt. Megalakulásuk óta nagymértékű fejlődést mutattak az állami tulajdonban levő mezőgazdasági nagyüzemek is. A legtöbb esetben igazi mintagazdaságokká váltak.

A mezőgazdasági termelés fejlesztésében, a termelőszövetkezetek megerősítésében és a jövedelmező gazdálkodás kialakításában nagy szerepük van azoknak *a gazdasági eszközöknek*, amelyek segítségével az állam agrárpolitikai céljai megvalósulnak. Ilyen

eszközök a mezőgazdasági termékek árszínvonalával és arányaival kapcsolatos intézkedések, a jövedelemszabályozás eszközei, a beruházási és a hitelpolitika és az állami támogatás különböző formái stb. A különböző, időnként jelentkező visszaesések ellenére is a mezőgazdaság és ezen belül mind a növénytermelés, mind az állattenyésztés számottevően fejlődött.

4. táblázat

A mezőgazdasági termékek bruttó termelésének indexe

(1971—1973. évek átlaga az egyes időszakok százalékában)

Évek	Növénytermelés	Állattenyésztés	Összesen
1951—1955	142	178	156
1956—1960	135	149	140
1961—1965	130	132	131
1966—1970	112	116	113

Mezőgazdaságunk évi átlagos növekedése 1950-től napjainkig több mint 2%-os volt. Az 1960-as évek elején évente alig 1–1,5%-kal, az 1960-as évtized közepén már évi 2%-kal, az 1960-as évtized második felében csaknem évi 3%-kal, 1971–1973-ban pedig évi több mint 5%-kal növekedett a mezőgazdaság termelése.

A mezőgazdaságon belül a két fő ágazat, a növénytermelés és az állattenyésztés eltérő mértékben fejlődött: a növénytermelés volumene csak 1963 óta haladja meg tartósan a háború előtti színvonalat, az állattenyésztés bruttó értéke pedig már 1954 óta minden évben. Az eltérő ütemű növekedés több okra vezethető vissza. A növénytermelés alacsonyabb ütemében szerepet játszott egyebek mellett az is, hogy nem volt megoldott a földterületek stabilitása (tagosítás, tulajdonváltozások stb.) s emiatt évente jelentős nagyságú földterületek maradtak megműveletlenül. *Az eltérő ütem azt eredményezte, hogy megváltozott a két fő ágazat közötti arány is az állattenyésztés javára.*

A növénytermelés fejlődését az jellemezte, hogy megváltozott belső szerkezete. Lényegében *az intenzív ágazatok fejlődése gyorsabb ütemű volt*, s ez azt eredményezte, hogy a belső arányok is az intenzív ágazatok javára tolódtak el. Ebben egyebek mellett nagy szerepet játszott a nagyarányú gyümölcs- és szőlőtelepítés.

A művelési ágak szerinti megoszlás változása során a kert, a gyümölcsös és a szőlőterület aránya növekedett a mezőgazdasági területen belül, annak ellenére, hogy a mezőgazdasági terület összességében csökkent. Az intenzivebb ágazatok területhódítása a jellemző a szántóföldi művelésen belül is.

Nagymértékben emelkedtek a termésátlagok. Az 1930-as évek átlagához képest a búza termésátlaga 13–14 q/ha-ról napjainkig 34–35 q/ha-ra, a kukoricáé 17–18 q/ha-ról 39–40 q/ha-ra, a burgonyáé 68–69 q/ha-ról 100–110 q/ha-ra emelkedett. A termésátlagok növelése továbbra is igen fontos feladat.

A megszilárdult és egyre magasabb technikai színvonalon dolgozó mezőgazdasági nagyüzemek az elmúlt 5–6 évben vitathatatlanul bizonyították be a nagyüzemi gaz-

dálkodás fölényét. Kétségtelen, hogy ez a fejlődés a jövőben tovább gyorsul, nagyrészt most már annak függvényében, hogy az ipar (vagy a külkereskedelem) milyen mértékben és ütemben tudja a termelés fokozásához szükséges eszközöket rendelkezésre bocsátani és a mezőgazdaság hogyan készül fel ezek fogadására.

5. táblázat

A földterület alakulása hazánkban művelési ágak szerint

Művelési ágak	1938	1973	1973 az 1938. évi terület százalékában
	az összes terület százalékában		
Szántó	60,4	54,0	90
Kert	0,8	1,6	200
Gyümölcsös	0,5	1,8	358
Szőlő	2,2	2,3	110
Rét	6,9	4,3	63
Legelő	10,4	9,5	91
Mezőgazdasági terület összesen	81,2	73,5	91
Erdő	11,9	16,0	132
Nádas	0,3	0,3	100
Termőterület összesen	93,4	89,8	96
Művelés alól kivett terület	6,6	10,2	151
Földterület összesen	*100,0*	*100,0*	–

A háború következtében a mezőgazdaságon belül *az állattenyésztést* érte a legnagyobb veszteség. (A magyar gazdaság háborús kárainak több mint a fele a mezőgazdaságot érintette, ennek pedig 43%-a az állattenyésztést.) Az állatlétszám az 1850-es évek színvonala alá esett vissza. De talán még ennél is nagyobb mértékű volt a minőségi romlás.

Az állatállomány háború utáni alakulása nem volt egyenletes. A mezőgazdaság átszervezése után az új nagyüzemek, a korábbi kisüzemekben tartott állatok jelentős részét kiselejtezték. A nagymértékű selejtezést az üzemek darabszámra nem pótolták ugyan, *de jelentős minőségi cserét hajtottak végre.*

Az állomány szerkezeti változásában a legnagyobb problémát a tehenek számának jelentős visszaesése jelenti. 1935-ben 958 000 tehén volt a mezőgazdaságban, 1973-ban 763 000. De az összes szarvasmarha darabszáma is alacsony: csak mintegy 54 000-rel haladja meg az 1935. évit.

A sertésállomány növekedése sem volt kielégítő a legutóbbi évekig. Az 1935. évi 4,7 millióval szemben 1969-ben csak 5,3 millió volt hazánkban a sertések száma.

A megvalósított sertésprogram eredményeként ma már 7–8 millió sertés található a mezőgazdasági üzemekben.

A juhállományt a háborút követő években gyors, majd az 1950-es években lassú emelkedés jellemezte. Az 1960-as években a gyarapodás ismét felgyorsult és ma már a juhállomány mintegy a kétszerese az 1935. évinek.

A legszembetűnőbb és viszonylag a legeredményesebb változás a baromfitenyésztés területén következett be, ezen belül azonban csak a tyúkfélék tenyésztésében. A tyúkfélék száma megkétszereződött, de jelentős a minőségi változás is. Az állomány megkétszereződése mellett nemzetközileg is előkelő helyen vannak a húscsirke- és a tojástermelés fajlagos mutatói.

Az elmúlt évek állattenyésztést érintő kormányprogramjai – amelyek elsősorban a nagyüzemi mezőgazdaság fejlesztésére irányulnak – új helyzetet teremtettek az állati termékek termelésében. Ezek hatására az állattenyésztés egyes legfontosabb ágainak a fejlődése (szarvasmarha-, sertéstenyésztés) felgyorsult, a minőségi mutatók jelentősen javultak.

A termelőszövetkezeti gazdaságok megteremtése közben és után lényegesen emelkedett a *mezőgazdasági beruházások* volumene.

A gépek fokozottabb használata azzal járt, *hogy a fontosabb munkák gépesítettségének a színvonala jelentős mértékben megnövekedett.* A gabonabetakarítást 94%-ban, a cukorrépa-kiszedést 84%-ban, a kukoricacső-betakarítást 54%-ban gépek végzik. Számos munkafolyamat gépesítése azonban továbbra is elmarad a kívánatostól. Ez azt jelenti, hogy egyes növények termesztése visszaesik az alacsony gépesítettség miatt, mivel ezek termesztése enélkül nem gazdaságos és a munkaerő sem biztosítható.

Amellett, hogy a gépesítés fejlődése javította a terméseredményeket, a gazdaságok számára jelentős munkaerő-megtakarítást tett lehetővé, számottevő hatást gyakorolt a mezőgazdaságban dolgozók szakmai struktúrájának változására és ezen keresztül a falusi lakosság életmódjának alakulására, műveltségi színvonalának emelkedésére is.

A modern agrotechnika eszközeinek kiterjedt használata elősegítette a koncentráció és a specializáció erősödését a magyar mezőgazdaságban is. A szakosodás egyik legfontosabb jellemzője a termelésszerkezet egyszerűsödése és a nagytömegű, olcsó árutermelésre való berendezkedés. Ez a szakosított termelési rendszerek kialakulásához vezetett.

A növénytermelésben elsősorban a gabona-, a kukorica-, a cukorrépa-, a napraforgó- és a zöldségtermelés terén terjedtek el a zárt rendszerek, de kialakultak már az állattenyésztésben (szarvasmarha-, sertés- és baromfitenyésztés) is. Az állattartásban is a hangsúly a nagyhozamú állományon, az ehhez kapcsolódó szakosított takarmánytermelésen, az épületrendszeren, a tartástechnológián és az állategészségügyi rendszabályokon van, s mindezeket magas színvonalú szervezés foglalja egységes keretbe. 1973-ban a szarvasmarhatenyésztésben 374, a sertéstenyésztésben pedig 270 szakosított állattenyésztő telep működött.

A mezőgazdasági termelőtevékenységet folytatók számának a változása csökkenő tendenciájú. A mezőgazdaságban dolgozók számának a csökkenése egyrészt visszavezethető arra, hogy a keresők jelentős része a gazdasági fejlődés teremtette jobb kereseti és egyéb lehetőségek alapján más népgazdasági ágban – főleg az iparban és az építőiparban – helyezkedett el, másrészt arra, hogy a falusi fiatalok jelentős része elvándo-

rolt a falvakból és így elmaradt az utánpótlás, és végül arra, hogy az idősebb korú dolgozók közül a mezőgazdaság átszervezése után sokan nyugdíjba mentek, amikor erre lehetőség nyílott. A korszerű mezőgazdaság munkaerőigénye azonban lényegesen kevesebb, mint a hagyományosé.

A mezőgazdaságot otthagyó és más népgazdasági ágban elhelyezkedő dolgozók kétharmada férfi volt, egyharmada nő. Mivel a mezőgazdasági aktív keresők utánpótlása a korábban nem dolgozók közül szintén túlnyomórészt nő volt, így *jelentősen növekedett a mezőgazdaságban dolgozókon belül a nők aránya.*

6. táblázat

A mezőgazdasági aktív keresők száma és aránya

Év	Mezőgazdasági dolgozók	
	aránya az összes keresőkből	száma összesen, ezer fő
1949	55,2	2190,9
1960	40,0	1929.1
1973	21,9	1110,0

A gazdasági fejlődésnek azon szakasza, amelyre a mezőgazdasági keresők számának és arányának a csökkenése jellemző, minden országban bekövetkezik. Ez egyrészt azzal függ össze, *hogy az iparosodás jelentős munkaerő-szükségletet teremt*, amelynek kielégítése elsősorban a mezőgazdaságból történik, másrészt pedig azzal, hogy a mezőgazdaság által alkalmazott modern termelési eljárások *munkaerőt szabadítanak fel.*

Általános tendenciaként figyelhető meg, hogy az ország területén belül a vándorlás iránya az iparilag kevésbé fejlett mezőgazdasági jellegű területekről az ipariak felé mutat. Az egyes területekről való elvándorlás indítóoka az is, hogy a mezőgazdaságban felszabaduló munkaerő lekötésére ugyanazon a területen (régióban) nincs meg a lehetőség. Jelentős szerepet játszott – különösen a korábbi években – a migráció (elvándorlás) fokozódásában az is, hogy a mezőgazdaságban dolgozók jövedelmi szintje lényegesen alacsonyabb volt, mint a más népgazdasági ágakban dolgozóké.

A mezőgazdasági jellegű megyékből való elvándorlás üteme *az utóbbi években lelassult.* Ez több okra vezethető vissza. Egyrészt a helyes gazdaságpolitika következtében a vidék iparosítása az utóbbi években meggyorsult, másrészt a szocialista nagyüzemi mezőgazdaság erőteljes és intenzív irányú fejlődése eredményeképpen a mezőgazdasági dolgozók megfelelő szintű jövedelme és magasabb színvonalú foglalkoztatottsága a legtöbb helyen biztosítva van.

A vázolt tények alapján is megállapítható, hogy a második világháború után, a kezdeti bizonytalanságokat és hibákat követően mezőgazdaságunk fejlődése töretlen. Ez a fejlődés intenzív irányú, amely egyre jobban hasznosítja a szocialista típusú nagyüzemekben meglevő lehetőségeket.

Mezőgazdaságunk célja csak az lehet, *hogy az intenzív fejlesztés útján a területegységre jutó hozam minél nagyobb legyen.* Ezt a célt úgy lehet elérni, hogy fokozni kell a mezőgazdasági technikai színvonalat, mert a mezőgazdaságban dolgozók számának további csökkenésére számíthatunk a következő 10–20 évben is. Emellett természetesen teljesíteni kell az intenzív gazdálkodás alapvető követelményét, amely szerint *olyan ráfordításokkal kell elérni a termelés növelését, amely az eszközök hatékony felhasználásával, a munka termelékenységének az emelésével jár együtt.*

A magas technikai színvonalon termelő mezőgazdaság visszahat a falu és ezen belül a parasztcsaládok életére. Mindezek eredményeként a falu mint fogalom új tartalmat kap, és a parasztcsaládok munka- és életmódja is teljesen megváltozik.

A KÖZLEKEDÉS, A SZÁLLÍTÁS ÉS A HÍRKÖZLÉS HELYZETE ÉS FEJLŐDÉSE*

A háború után a helyreállítási munkák során első helyen állt az ország „vérkeringését" biztosító közlekedés és hírközlés megindítása. 1949 végére már jórészt újjáépültek a legfontosabb vasúti és közúti vonalak, hat nagy vasúti híd a Dunán és a Tiszán, az elpusztult vasúti gördülőállomány nagy hányadát pótoltuk, újjáépültek a postai és távbeszélő létesítmények is.

A közlekedésben és a szállításban az 1950-as évektől a fejlődést inkább a minőségi változások jelzik.

A vasúti közlekedés fejlődését elsősorban nem a pályahosszak növekedésében mérhetjük le, hanem a pályák teherbíró képességének a növekedésében, a nagy forgalmú vonalak vágányainak megkettőzésében és villamosításában, illetve dieselesítésében.

A kétvágányú pályák hossza az 1950. évi 848 km-ről 1973. év végére 1158 km-re, a villamosított vonalak hossza pedig 319 km-ről 1100 km-re emelkedett. Ennek következtében a kétvágányú pályák aránya 9,6%-ról 13,1%-ra, a villamosított vonalak aránya pedig 0,4%-ról 12,4%-ra emelkedett. Ugyanezen idő alatt a vasúti áruszállítás teljesítménye árutonna-kilométerben mintegy ötszörösére nőtt. A vasúton szállított utasok száma az 1950. évi 255 millió főről 1973-ban 492 millió főre emelkedett, az utaskilométer-teljesítmény pedig több mint kétszeresére. 1950-ben a vasút szállította az utasok 88,7%-át, 1973-ban már csak 46,5%-át. Az utaskilométer-teljesítményből való részesedése azonban nem csökkent ilyen mértékben: 93,8%-ról 62,8%-ra esett vissza, a közúti közlekedés gyors ütemű fejlődése miatt.

Több fontos vasúti csomópont, állomás bővült, illetve korszerűsödött. A Záhony és térségében épített vasúti csomópont fejlesztésének különösen nagy a jelentősége.

Az országos *közúthálózat* fejlődésében mind a mennyiségi növekedés, mind a minőségi javulás jellemző. A közutak hossza 1950 és 1973 között mintegy 1600 km-rel

* Ezt a részt dr. Gálik Lászlóné állította össze.

növekedett. A minőségi fejlődést a korszerű burkolattal ellátott utak arányának a növekedése és a kiépítetlen földutak arányának a csökkenése jelzi.

A motorizáció rohamos emelkedése egyre nagyobb igényeket támaszt az úthálózattal szemben, amelyeket csak fokozatosan lehet kielégíteni. A személygépkocsik száma az 1960. évi 31 000 darabról 1973-ban 410 000-re emelkedett, ebből 380 000 gépkocsi volt személyi tulajdonban. A személyi tulajdonban levő gépkocsik száma az elmúlt 13 év alatt több mint 20-szorosára emelkedett.

Ma még viszonylag rövid távon épült korszerű autópálya, azonban a munkálatok gyorsuló ütemben haladnak előre.

Az úthálózat fejlesztésén túlmenően minőségi változást jelent a közúti közlekedésben a szállítások kulturáltságának növekedése is, továbbá az a törekvés, hogy hazánk minden települése bekapcsolódjon a közlekedési hálózatba.

A közúti közlekedés által lebonyolított áru- és személyszállítás teljesítményei dinamikusan növekedtek az elmúlt harminc év alatt. A tehergépkocsi közlekedési vállalatok árutonna-kilométerben mért teljesítménye 1950 és 1973 között több mint 37-szeresére emelkedett, és ezzel az áruszállításban képviselt részarányuk 1,5%-ról 11%-ra nőtt. A szállított áruk súlya alapján viszont részarányuk ugyanezen időszak alatt 13%-ról 53,4%-ra emelkedett.

A távolsági közúti személyszállításban is dinamikus a fejlődés. Az autóbuszon szállított utasok száma 1950 és 1973 között hússzorosára nőtt, s ezzel az utasok nagyobb hányadának (53%) elszállításáról ez a közlekedési ág gondoskodik. Jelentősen növekedett a távolsági autóbuszvonalak hossza (1950-hez képest kétszeresére) és a járatok száma, ezen túlmenően egyre korszerűbb, kényelmesebb és nagyobb befogadó képességű kocsik beállítására került sor.

1950 után indult fejlődésnek a magyar *légi közlekedés*. Azóta mind a járatok száma, mind a légi útvonalak hossza jelentősen bővült, növekedett. A légi közlekedés jelentősége főként a külföldi személyforgalomban jelentkezik, a szállított utasok száma 1950 és 1973 között mintegy nyolcszorosára, az átlagos utazási távolság pedig ötszörösére emelkedett. A növekvő forgalom igényeinek megfelelően cserélődött és bővült a repülőgépek száma és befogadóképessége, valamint sor kerül a Ferihegyi repülőtér fokozatos korszerűsítésére.

A hírközlés az ország egész területére kiterjedő, összetett társadalmi-gazdasági, politikai és kulturális szerepkört és feladatot lát el. A háború ezt az ágazatot is súlyosan érintette. Míg 1937-ben 138 ezer, 1945-ben csak 43 ezer távbeszélő-állomás működött az országban. A helyreállítás és a további kiépítés fokozatosan valósult meg, 1973-ban a távbeszélő főállomások száma 471 000 és a mellékállomásoké 356 000 volt. A korábbi területi aránytalanságok még ma is érezhetők, mert a távbeszélő állomásoknak több mint a fele Budapesten található. Az ipar az 1970-es évek elején áttért a korszerű *crossbar-központok* gyártására, a távbeszélő-főközpontok befogadóképességének gyorsabb ütemű növekedése az utóbbi évekre esik.

A vezeték nélküli hírközlésben – politikai és kulturális szerepe miatt – jelentős funkciója van a *rádiónak és a televíziónak*. A rádióelőfizetők száma az 1950-es években dinamikusan emelkedett, az 1960-as évek végétől a telítődéshez közeledik. Ezzel szemben a televízió terjedése még erőteljes fejlődési stádiumban van, 1960 és 1973 között a televízióelőfizetők száma több mint hússzorosára emelkedett és elérte a 2 200 000-et.

AZ ÉLETKÖRÜLMÉNYEK VÁLTOZÁSA*

Az emberek életkörülményeinek alakulását az egyes társadalmakban számos tényező befolyásolja, maga az életszínvonal is sok különféle elemből tevődik össze, megfogható tartalma leginkább időbeli változásában és térbeli különbségeiben van. Az életkörülmények alakulását legmélyebben befolyásoló tényezőknek tekinthetők *a foglalkoztatási és jövedelmi, valamint a legtágabban értelmezett ellátottsági viszonyok időbeli fejlődésének és területi különbségeinek változásai.* Ez utóbbi tényezőhöz sorolható a lakás és a kommunális, a közlekedési és a kereskedelmi, az egészségügyi és az oktatási, valamint a szociális és a kulturális viszonyokban tapasztalható változás és fejlődés. E bonyolult kategória megítélésében igen nagy szerepe van a mennyiségi változások mellett a minőségi tényezőknek is, amelyek a legtöbb esetben számszerűleg alig kifejezhetők.

Hazánk lakosainak életkörülményeiben elért hatalmas fejlődés szocialista gazdasági rendszerünk egyik nagy vívmánya. A felszabadulás előtt történelmileg kialakult területi különbségek közeledése külön-külön és együttes egészükben is kimutathatók.

Közvetlenül a felszabadulás után az ország gazdasága részben a háborús pusztítások, részben már a háború előtt kialakult különbségek következtében mind a társadalmi-gazdasági élet előfeltételei, mind a termelőerők, mind pedig a lakosság életkörülményei tekintetében – ágazati és területi vonatkozásban egyaránt – számos problémával és feszültséggel volt terhes. A foglalkoztatási és a jövedelmi viszonyokra alapvetően rányomta a bélyegét a korábbi Horthy-korszak „hárommillió koldus" országának alacsony foglalkoztatási aránya és szegénysége. A háború pusztításai tovább súlyosbították a helyzetet, a termelési eszközök megsemmisülése következtében újabb munkanélküliek nagy tömege jelent meg. Mindezek miatt a felszabadulást követő első években mintegy egymillió volt a munkanélküliek száma, s igen alacsony a bérből és fizetésből élők jövedelmi szintje.

A termelőerők – ezen belül is az ipar – részben a korábbi fejlődés, részben a háborús konjunktúra következtében kialakult, kedvezőtlen területi struktúrája *az életkörülmények jelentős területi differenciájához vezetett*, amely a háborút követően társadalmi-gazdasági problémákat, feszültségeket okozott.

A lakás- és a kommunális ellátottság egyébként is alacsony fokát még tovább csökkentette a háború. A városoknak és a községeknek majdnem a felét hadműveletek károsították, egyharmadát ezenkívül légitámadás is érte, a településeknek mintegy a 13%-a egy hónapnál hosszabb ideig volt hadszíntér. Ennek következtében az épületállományban és a kommunális hálózatban keletkezett károk igen jelentősek voltak. A károkat megelőző elmaradottságuk és ezek a veszteségek eredményezték, hogy országos átlagban *a vízvezetékkel ellátott lakások aránya* például még 1949-ben is csak 17,1%-ot tett ki, Budapesten is csak 66,0%-ot, egyes alföldi megyékben pedig még 1,5%-ot sem ért el. *A villanyvezetékkel ellátott lakások aránya* országos átlagban 47,5% volt (Budapesten ugyan 89,9%), de egyes megyékben (Zala, Szabolcs-Szatmár) 20% alatt volt.

* Ezt a részt dr. Gálik Lászlóné állította össze.

Ugyancsak Budapest kivételével alacsony szintű volt – már korábban is – és a felszabadulást közvetlenül követő években a lakosság egyéb közintézményi, elsősorban *szociális, egészségügyi, kulturális, kereskedelmi ellátottsága.* Társadalombiztosításban 1949-ben a népességnek csak kb. 40%-a részesült. A 10 000 lakosra jutó orvosok száma pedig még 1950-ben is országosan kereken 11 fő (de Budapesten 27,8 fő, viszont Szabolcs-Szatmárban csak 4,5 fő). A bölcsődék és a napközi otthonok hálózatáról még nem is beszélhettünk. Szintén a főváros kivételével az alsó fokú és középfokú oktatási ellátottság személyi és tárgyi feltételeit tekintve a mai színvonalnak harmadát sem érte el.

Mindez *Európa egyik e tekintetben legelmaradottabb országává* tette hazánkat. A mintegy 30 évre visszatekintve megállapítható, hogy igen nagy utat tettünk meg, s bár a fejlődés nem volt mindig és mindenütt egyenletes, hazánk lakosainak életszínvonalában, életkörülményeiben olyan mennyiségi és minőségi javulás következett be, amely korábbi fejlődésünkben még soha nem volt tapasztalható.

A jövedelmi, a kereseti és a foglalkoztatottsági viszonyok változásában elért eredményeinket mutatja, *hogy a háborút követő években viszonylag rövid idő alatt a munkanélküliség teljesen megszűnt.* A szocialista iparosítás következtében gyorsan növekedtek a munkalehetőségek. Az aktív keresők száma 1950 és 1974 között több mint 950 000 fővel nőtt, javultak a jövedelmi viszonyok. A jövedelmi színvonal emelkedése azonban nem volt problémamentes.

A béke első éveiben a legelemibb szükségletek kielégítésére sem volt mindig lehetőség, az infláció és a spekuláció szinte lehetetlenné tette a bérből és fizetésből élők jövedelmének gyorsabb emelkedését. A gazdaság fokozatos erősödése azonban, valamint *a forint bevezetése* e problémák megoldását is jelentősen elősegítette. 1950-ben a dolgozó osztályok életszínvonala már valamelyest meghaladta a háború előttit. A reálbérek az 1951–1953 éveket kivéve fokozatosan nőttek és 1973-ban több mint 110%-kal haladták meg az 1950. évi színvonalat. A *reáljövedelem – a társadalmi juttatások gyors emelkedése és a foglalkoztatás mértékének növekedése következtében – ettől nagyobb mértékben, több mint két és félszeresre emelkedett.*

A parasztság jövedelme az utóbbi években gyorsabban nőtt, mint a munkásoké és az alkalmazottaké, így a korábbi lemaradást behozva, erősen megközelíti azt, s ezen belül a munkások jövedelmi színvonalát lényegében el is éri. *A lakosság összjövedelmének több mint 75%-a végzett munka után kapott bér-, illetve munkadíjfizetésekből származik, míg a többit a különféle társadalmi juttatások teszik ki.* A jövedelmek növekedése fokozatosan átalakította a lakosság fogyasztásának a szerkezetét is.

A jövedelmi viszonyok változásában jelentős még, *hogy fokozatosan mérséklődik az egyes területek, országon belüli területi egységek közötti szintkülönbség.* A területi különbségek kiegyenlítődésének folyamatára utal, *hogy az országos átlagot meghaladó mértékben növekedtek a jövedelmek a korábban igen alacsony jövedelmi fokon álló alföldi* (Szabolcs-Szatmár, Hajdú-Bihar, Békés), *illetőleg dél-dunántúli* (Somogy, Zala) *megyékben,* főként a mezőgazdasági népesség jövedelmi színvonalának emelkedése révén.

A jövedelmi viszonyok alakulásában várhatóan további kedvező változásokat von maga után a *népesedéspolitikai határozatok* végrehajtása. Korábban ugyanis az egyes családok jövedelmi szintjét döntően a társadalmilag aktív, illetve az eltartott családtagok aránya határozta meg. Minél nagyobb arányú volt az egyes családokon belül a

foglalkoztatott keresők száma, annál magasabb volt a család egy főre jutó jövedelme. A vonatkozó határozatok értelmében a családi pótlék és a gyermekgondozási segély emelkedése a többgyermekes családok terhére korábban mutatkozó aránytalanságot jelentősen mérsékli.

A lakás- és kommunális ellátás színvonalának emelkedése országos erőfeszítések eredményeit jelzi. A lakásellátottság javulása, a laksűrűség csökkenése, a lakásállomány nagyságának és országos színvonalának emelkedése, s ezen belül a területi különbségek mérséklődése mind a lakosság életkörülményeinek javulását mutatják.

A lakásépítés elsődleges célja a felszabadulás után a háborús pusztítások helyreállítása volt. Ebben az időben az újonnan épített lakások száma évi 15 000–20 000 között mozgott. Ezt követően a növekvő igények fokozatos kielégítése érdekében, s általános gazdasági fejlődésünk adta lehetőségek következtében ez a szám egyre emelkedett. Az 1950-es évek első felében mintegy 20 000–40 000, második felében már 50 000–60 000 új lakást építettünk évente. Ennek jelentős hányadát képviselte a vidéki ipartelepítéssel együttjáró, elsősorban az új szocialista városok, valamint a régi ipari városok új lakónegyedeinek felépítése, ami egyben hozzájárult Budapest és a vidék közötti különbségek mérsékléséhez is.

Az 1960-as évek közepétől az újonnan épített lakások száma tovább emelkedett mintegy évi 60 000 fölé, Budapest új lakótelepeinek építésével pedig elérte az évi átlagosan 80 000–90 000-es lakásszámot. Ezt a növekedést a terjedő házgyári technológia, valamint az előre gyártott elemek egyre szélesebb körű használata tette lehetővé.

Az új lakások növekvő száma, valamint a népesedési viszonyok nem mindig kedvező alakulása következtében *csökkent a laksűrűség*. 1949-ben országos átlagban 373, 1960-ban 361, 1973-ban pedig 307 lakos jutott 100 lakásra. Ezzel egyidejűleg *csökkent az egy szobára jutó lakók száma is;* amiben nagy szerepet játszott a lakásállomány nagyság szerinti szerkezetének a változása: az újonnan épített lakások között egyre kisebb hányadban találhatók egyszobás lakások, és fokozatosan emelkedik a két-, illetve a három- és több szobás lakások aránya.

Főként az új építkezések, de a már meglevő lakások modernizálása következtében javult a lakások felszereltsége, komfortfokozata is. A faluvillamosítás 1963-ban fejeződött be, a települések mintegy 61%-a 1945 után kapott villamos energiát. Ennek eredményeként a villanyvezetékkel ellátott lakások aránya, amely 1949-ben még az összes lakások felét sem tette ki, napjainkra már több mint 90% fölé emelkedett.

A vízvezetékkel ellátott lakások aránya 1949 és 1974 között több mint kétszeresére emelkedett. A fürdőszobával felszerelt lakások aránya ugyanezen időszak alatt megháromszorozódott.

Amint erre már a lakások felszereltségének változásai is utalnak, fejlődés következett be a *kommunális ellátás* egyes vonatkozásaiban is.

Növekedett a lakossági energiaellátás és ezen belül is elsősorban *a villamosenergia-ellátás*. A községek villamosítását követően a tanyák és a szórványtelepülések villamosítása ma is folyamatban van. Azokon a területeken, ahol ezt a települési viszonyok lehetővé teszik, a vezetékes ellátás, az egyedülálló és szétszórt tanyák esetében pedig aggregátok beállítása biztosítja a villamos energiát.

Az elektromos árammal való ellátás fejlődése lehetővé tette a lakossági energiafo-

gyasztás növekedését, amely az utóbbi években a háztartási gépek rohamos terjedésével tovább fokozódott. Országos átlagban például 1960 és 1973 között a háztartások részére értékesített villamos energia több mint négy és félszeresére nőtt.

A villamosenergia-felhasználás mellett, a hazai földgázkincs feltárásával, valamint az országos gázvezeték-hálózat kiépítésével lehetővé vált a lakossági *vezetékes- és PB-gázellátás további javítása*. Országos átlagban a lakások 50%-ában használnak gázt. Budapesten ez az arány mintegy 70%-os. Ennek megfelelően emelkedett a fogyasztók száma, valamint a háztartások részére értékesített vezetékes és PB-gáz mennyisége is. A vezetékesgáz-fogyasztók mintegy 67%-a Budapesten, a PB-gázfogyasztók 78%-a pedig vidéken található. Ez utóbbiak száma országosan az elmúlt évtizedben megtízszereződött.

A lakosság ellátásában minőségileg új fokot jelent a *távfűtőhálózat*. A távhőközpontok kiépítése és a termálvizek ez irányú hasznosítása révén a távfűtésbe bekapcsolt lakások száma az 1950. évi 1000-ről mintegy 188 000-re emelkedett.

Fejlődött a lakosság *vízellátása* is. Egyrészt új víz- és csatornaművek létesültek, másrészt pedig különösen a kisebb településekben (falvakban, sőt egyes mezőgazdasági nagyüzemek központjaiban) megjelentek a „hidroglóbusok" mint a törpevízművekkel történő vízellátás bázisai. A települések mintegy 40%-a rendelkezik vízművel. 1960-hoz képest a vízvezeték-ellátást biztosító csőhálózat hossza 9300 km-ről mintegy 25 000 km-re emelkedett. Nem ilyen jelentős a fejlődés viszont a csatornázást illetően, a zárt csatornahálózat hossza ugyanezen időszak alatt alig másfélszeresére emelkedett.

Ami a lakásellátottság és -felszereltség, valamint a kommunális ellátás területi különbözőségeinek csökkenését illeti, *az egyes megyék között a differenciák mérséklődtek*. A kiegyenlítődés mértéke legnagyobb a villannyal ellátott lakások, valamint a vízhálózatba bekapcsolt lakások arányában. Az egyes megyék között, főként a gáz-, a víz- és a csatornahálózatba bekapcsolt lakások arányában tapasztalható még jelentősebb különbség, amit főként az érintett megyék sajátos településszerkezete, valamint a felszabadulás előtti történelmi elmaradottsága indokol.

A szociális és az egészségügyi ellátásban elért színvonal emelkedését – a személyi és tárgyi feltételek fejlődését – legjobban az orvosok, az egészségügyi személyzet, a kórházi ágyak számának a növekedése tükrözi, valamint az a tény, hogy a társadalombiztosítás kiterjesztésével *ma már gyakorlatilag hazánk egész lakossága ingyenes egészségügyi ellátásban részesül*. Hazánk helyzete e tekintetben nemzetközileg is állja az összehasonlítást.

Az orvosok száma 1950 óta két és félszeresére nőtt. A 10 000 lakosra jutó orvosok számában hazánk helyzete a nemzetközi összehasonlításban is kiemelkedő. E mellett azonban Budapest és a vidék különbsége még ma is jelentős: 1973-ban a 10 000 lakosra jutó orvosok száma Budapesten 48,7, vidéken 18,4 volt.

A háború alatt tönkrement kórházakat 1950-re rendbe hoztuk, illetve pótoltuk, sőt 5400-zal több volt a kórházi ágyak száma, mint 1938-ban. Napjainkra a kórházi ágyak száma meghaladja a 86 000-et, így a 10 000 lakosra jutó ágyak száma az 1950. évi 55,8-ről mintegy 83-ra emelkedett. Különösen jelentős volt a speciális kórházi ágyak számának a növekedése, elsősorban *a tüdőbeteg-gyógyintézetek hálózatának* kibővítése. Ezek és a korszerűen kiépített tüdőbeteggondozó intézetek, szűrőállomások

nagymértékben elősegítették *a korábban „morbus hungaricus"-nak nevezett tüdővész felszámolását.* Meg kell azonban jegyezni, hogy az újabb – főként vidéki – kórházak létesítése csak az 1960-as években indult meg. Pótolnivalónk van még a kórházak korszerű eszközökkel való felszerelésében is.

Jelentős volt a szociális ellátás fejlődése *a dolgozó anyák kedvezményei* tekintetében. Az egészségügyi ellátottságban az új típusú egészségügyi intézmények egyre szélesedő hálózatai (bölcsődék stb.) mellett a már korábban is meglevő intézménytípusok területi elhelyezkedésének és kapacitásának a kibővülése, valamint az általuk nyújtott ellátás minőségének javulása jellemzi a fejlődést.

Háború előtt *szakorvosi rendelés* csak a kórházak ambulanciáin, valamint az OTI egyes vidéki rendelőintézeteiben volt a biztosítottak számára elérhető. Ma már nemcsak a járásszékhelyeken, hanem nagyobb településekben is megtalálható a fontosabb (sebészet, belgyógyászat, gyermekgyógyászat, fogászat, szülészet és nőgyógyászat stb.) szakorvosi ellátás. Korszerűsödött a szülészeti ellátás, amely az orvos vezette szülőotthonok és a kórházak szülészeti osztályai, valamint a mentőszolgálat általános elterjedésével csaknem minden esetben biztosítja az intézeti szülés korszerű egészségügyi feltételeit.

Az egészségügyi ellátás fejlődését bizonyítja *a vérellátó állomások hálózatának a kiszélesedése, valamint a környezeti higiéniáról gondoskodó orvosok és egészségőrök hálózatának a kiépítése, az anya- és csecsemővédő intézetek és a körzeti gyermekorvosok, valamint a körzeti fogorvosok stb. hálózata.*

Szocialista államunk intézményesen gondoskodik az öregek ellátásáról, a betegellátást is nyújtó *szociális otthonokban*, valamint az öregek napközi otthonaiban.

A dolgozók egészségének a helyreállítását és kulturált pihenését biztosítják *a szanatóriumok, a SZOT és a vállalati üdülők*, amelyek minden gyógy- és üdülőhelyünkön, illetőleg idegenforgalmi tájegységünkön megtalálhatók.

Az oktatás terén elért fejlődésünk talán a legkiemelkedőbb volt. Az ifjúság nevelésének érdekében tett erőfeszítések, az oktatás személyi és tárgyi feltételek javítása következtében vált és válik lehetővé, hogy az ipar, a mezőgazdaság és a népgazdaság egyéb területeinek egyre növekvő szakemberszükségletét fokozatosan kielégíthessük.

Általános kultúrpolitikánk eredményeként *az általános iskola* 8 osztályát vagy ennek megfelelő végzettséget szerzők 1941. évi 9,6%-os aránya (a 7 éven felüli népességből) az 1970-es évek elejére már 28,7%-ra, az érettségivel rendelkezők hasonló aránya 2,2%-ról 8,3%-ra, az egyetemi vagy főiskolai oklevelet szerzettek ugyancsak hasonló aránya pedig 1,0%-ról 3,2%-ra emelkedett. A közbülső fokozatokat is figyelembe véve a 7 éven felüli népességnek csaknem a fele legalább az általános iskola 8 osztályának megfelelő végzettséget szerzett, az ugyanezen korú népesség egyötödének ennél magasabb az iskolai végzettsége.

Az oktatási intézmények országos és területi fejlődését mutatja, hogy a felszabadulás előtt „elvben" ugyan kötelező 8 osztályos általános iskolai oktatás gyakorlati feltételei csak a felszabadulás után valósultak meg. Ma már az általános iskolai szakosított felső tagozatok helyi funkcióvá váltak, a gimnáziumok és szakközépiskolák, valamint a szakmunkásképzés és az egyéb középfokú oktatást nyújtó szakoktatási intézmények pedig egyes esetekben nemcsak a középfokú és részleges középfokú, hanem kiemelt alsófokú központi intézményekké váltak. *A felsőfokú oktatás egyes intézményei,*

így a képzőintézetek és az üzemmérnöki stb. képzést nyújtó főiskolák (volt felsőfokú technikumok), *valamint az egyetemek egyes kihelyezett tagozatai minden megyében megtalálhatók.*

Az oktatás személyi és tárgyi feltételeinek területi különbségei főként a kisebb települések és a nagyobb városok között tapasztalható még. A kisebb településekben találhatók osztatlan iskolák, képesítés nélküli pedagógusok. Az iskolák felszereltségén, az oktatók felkészültségén túl a városi környezet adottságai (könyvtárak, múzeumok, színház, hangverseny) is differenciálják az azonos végzettségűek színvonalát.

A művelődésügyi intézmények fejlődését *tanácsi és szakszervezeti könyvtárak*, valamint *a művelődési otthonok hálózatának* kiépítése jelzi.

Ma már átlagosan minden család rendelkezik legalább egy *rádió-vevőkészülékkel* és minden ötödik-hatodik lakosra jut egy-egy *televíziókészülék*. A rádió- és televízióvételt a részben önálló műsort is sugárzó vidéki rádióállomások, valamint a tv-adók hálózata teszi lehetővé.

Jelentősen fejlődött *a hírlap- és folyóiratkiadás*, valamint a könyvkiadás, ez utóbbiban a szocialista országok között hazánk az elsők között van.

Hazánkban az 1950-es évek elejéig az alacsony jövedelmek következtében *a fogyasztás színvonala* viszonylag elmaradott volt, ami hátráltatta a kereskedelem gyorsabb fejlődését is. A kereskedelmi forgalom összetétele is egyszerű volt, a tartós fogyasztási cikkek kereslete elenyésző, elsősorban az élelmiszerek és textilipari termékek képviseltek döntő hányadot. Az 1950-es évek második felétől az életszínvonal, s főként a jövedelmek növekedésével emelkedett a fizetőképes kereslet, módosult a fogyasztás színvonala, s mindez megkövetelte a kereskedelem színvonalának emelését, az elosztóhálózat fejlesztését a városokban és községekben egyaránt. A forgalom struktúrájának átalakulását jelzi, *hogy megnőtt a tartós fogyasztási cikkek és csökkent az élelmiszerek forgalmának aránya, a ruházati termékek forgalmának az aránya is jelentősen emelkedett.*

A kiskereskedelem a szocialista átalakulás előtt elsősorban magánkézben levő – rendszerint kisebb áruválasztékot nyújtó – vegyes és egyéb boltok hálózatából állott. Ezt a hálózatot váltotta fel *a tanácsi kiskereskedelmi vállalatok és az ÁFÉSZ-ek* (korábban fmsz-ek) *egyre korszerűsödő és kulturált ellátást biztosító áruházai, élelmiszer, ruházati és egyéb szakboltjai.*

A kiskereskedelem fejlődését a bolti alapterület évi kb. 4–5%-os növekedése, valamint az eladási forgalom fokozatos emelkedése jelzi. A hálózat fejlődését nemcsak az új kereskedelmi létesítmények megjelenése, hanem a jelentős rekonstrukciók is tükrözik. Vidéken is növekedett a szakboltok aránya, a fejlődő településekben nagy ABC-áruházak nyíltak stb. Tért hódított az önkiszolgáló-rendszer, bővült a választék. Területileg – megyei szinten – a színvonalban korábban tapasztalható különbségek kiegyenlítődési tendenciája megindult.

Abból a társadalompolitikai célból kiindulva, mely szerint a népesség – legalább alapfokon történő – kereskedelmi ellátását helyben kell biztosítani, főként az aprófalvas térségekben a fejlődés ellenére még találhatók kis, és egyben korszerűtlen üzletek, boltok, amelyek fenntartása továbbra is szükséges. Területi vonatkozásban a kereskedelem a feladatát tehát csak akkor képes megfelelően ellátni, ha a hálózat alkalmazkodik az adott terület településhálózatához és az adott települések szerkezetéhez és

jellegéhez is. Mindezek következtében például a megyei szinten tapasztalható különbségek főként ebből fakadnak. Így például üdülőterületeken a kereskedelmi vendéglátóhelyek kapacitásait fokozatosan a csúcsszezonra kell fejleszteni, amely lényegesen meghaladja a helyben lakó népesség szükségleteit.

AZ URBANIZÁCIÓS FOLYAMATOK ÉS VÁROSAINK FEJLŐDÉSE

A fejlődés általános iránya az, hogy az ország lakosságának egyre nagyobb hányada él városokban vagy nagyközségekben, városias településekben. A lakosság tehát a kisebb nagyságú településekből a nagyobb lélekszámúakba költözik, s a települések között a népességkoncentrálódás folyamata zajlik le. Ez statisztikai adatokkal is bizonyítható. Például 1960 és 1970 között az 500 főnél kevesebb lakosú csoportba tartozó települések népességszáma 12,3%-kal, az 500–1000 fős csoportban 8,1%-kal, az 1000–1500 fős csoportban 6,4%-kal csökkent a népesség száma. Abban a két településcsoportban, amelyben a népesség településenkénti száma nem haladja meg az 1000 főt, az ország lakosságának kb. 8%-a él és ide tartozik a települések 46%-a.

A népesség ilyen irányú mozgásának természetesen megvannak az okai. A kis létszámú településekben részben a munkalehetőségek hiánya, részben egyéb körülmények miatt nem biztosítható az ott élő népesség számára a szociális, a kommunális, a kultu-

7. táblázat

A népesség koncentrálódási folyamatának alakulása (százalék)

Településkategória	1900	1920	1940	1960	1970
1000 főig	11,6	10,3	9,0	8,0	7,8
1000 – 2000 fő	15,0	13,7	12,8	12,4	11,5
2000 – 3000 fő	10,8	10,3	9,7	9,5	8,1
3000 főig együtt	37,4	34,3	31,5	29,9	27,4
3000 – 5000 fő	12,5	12,2	12,0	12,0	10,3
5000 – 10 000 fő	11,1	11,0	11,0	11,0	10,2
10 000 – 20 000 fő	9,3	9,4	9,0	9,3	9,8
20 000 fő felett	16,1	17,6	18,0	19,3	23,4
3000 vagy több lakosszám együtt	49,0	50,2	50,0	51,6	53,7
Budapest	12,6	15.5	18,5	18,5	18,9
Összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*

Forrás: A szerző saját számítása.

rális ellátottságnak olyan szintje, amelyet szocialista rendszerünkben elvárhatnak. Nagyobb népességszámú településben mindez jobban biztosított, és ez nagy vonzerőt gyakorol, különösen a fiatalabb korú népesség körében.

Más összefüggésben ez a vázolt folyamat élesebben mutatkozik meg az ún. tanyakérdés vizsgálatakor. A külterületi településekben a népességcsökkenés mértéke a fenti két időpont között is nagyobb arányú. 1960-ban 1 millió 120 000 fő élt külterületi lakott helyen. Ezek száma 1970-re 860 000 főre csökkent, tehát kereken 260 000 ember hagyta ott valamilyen formában külterületi lakását.

A kis népességszámú települések lakosságának csökkenésével ellentétes folyamat a nagyobb lakosszámú községek és a városok népességszámának emelkedése. 1949-ben a városi lakosság száma 3 400 000 fő volt, 1970-ben pedig 4 600 000 fő.

Hazánkban jelenleg a népesség 49,5%-a él városban, az ezredfordulóra várhatóan ez az arány mintegy 70% lesz. Ez az emelkedés részben úgy következik be, *hogy a népesség áramlása tovább folytatódik a kisebb településekből a nagyobb települések felé, részben pedig azzal is növekszik a városi lakosok száma, hogy több jelenlegi község vagy nagyközség eléri a városi színvonalat.* Feltehetően tovább fog tartani és fokozódni fog a népesség koncentrálódási folyamata, amely azzal jár együtt, hogy mind a külterületi lakott helyek száma, mind pedig a kis népességszámú községeké jelentősen csökkent. Ez gazdasági szempontból is előnyös folyamat, hiszen a lakosság ellátásának növelése koncentráltabb településben nagyobb hatékonysággal oldható meg.

Ezek alapján tehát a települések fejlesztésében az a feladat áll előttünk, *hogy elő kell segíteni a városi körülmények között élő népesség arányának növekedését, fejleszteni kell a városok lakosságának szociális, kulturális és kommunális ellátottsági színvonalát, fokozottabban a városiasodás útjára kell vezetni az erre a célra alkalmas jelenleg községi településcentrumokat és városi színvonalra kell ezeket fejleszteni.* Mindezeken keresztül azt kell elérni, hogy a lakosság életszínvonala, ellátottsága, életkörülményei javuljanak. Ez a feladatcsoport természetesen csak akkor oldható meg helyesen, ha összekapcsolódik a gazdasági élet helyes, területileg differenciált fejlesztésével.

A településhálózat és ezen belül a települések fejlesztése napirenden szereplő feladat. Átfogó, a legtöbb tényezőt figyelembe vevő tervek készülnek avégett, hogy a fejlődés ne legyen ötletszerű, hanem átgondolt politika irányítsa azt. E fejlesztési politikának fő feladatai közé tartozik az urbanizációs színvonal emelkedésének elősegítése, a városi életformában és városi körülmények között élő lakosság arányának emelése, általában a lakosság szociális, kommunális, kulturális színvonalának növelése és ezen keresztül az életszínvonal további javulásának elősegítése.

E célok megvalósítása végett dolgozták ki Magyarországon is *a településhálózat fejlesztésének koncepcióját*, amely meghatározza az egész hálózat és ezen belül a települések funkcionális típusainak (országos, felsőfokú, középfokú, alsó fokú központok és egyéb) fejlődési irányát, továbbá kijelöli a középfokú, és az annál magasabb szintű településeket. Ennek a koncepciónak a megvalósítása arra alapul, hogy minden település egy egységes rendszer része, és fejlődése csak az egész rendszert figyelembe véve jelölhető ki.

A városokon belül is és a városok között is igen nagy differenciák lehetségesek. Ezek közül értékelés szempontjából talán a legegyszerűbb tény az, hogy több olyan városunk van, amely kiterjedt tanyavilággal rendelkezik.

8. táblázat

Vidéki városaink jellemző adatai (1972)

Kategóriák	A városok száma*	A lakónépesség az év végén az összesen százalékában
Népességnagyság szerint		
100 001—200 000	5	25,8
50 001—100 000	11	24,8
30 001— 50 000	16	19,9
20 001— 30 000	20	17,1
15 001— 20 000	8	4,9
15 000 és kevesebb lakos	18	7,4
Összesen	*78*	*100,0*
Központi szerepkör szerint		
Kiemelt felsőfokú központ	5	25,8
Felsőfokú központ	7	17,2
Részleges felsőfokú központ	11	17,0
Középfokú központ	40	30,7
Részleges középfokú központ	13	8,4
Egyéb városok	2	0,9
Összesen	*78*	*100,0*
*Foglalkozási jelleg szerint***		
Döntően ipari	12	12,5
Ipari, egyéb	12	28,9
Ipari, vegyes	19	30,1
Ipari, mezőgazdasági	8	7,9
Vegyes, egyéb	12	8,7
Vegyes, ipari	5	4,3
Vegyes, mezőgazdasági	9	7,2
Mezőgazdasági, vegyes	1	0,4
Összesen	*78*	*100,0*

* 1972 óta a következő települések kaptak városi jogot: Békés, Kiskőrös, Nyírbátor, Mezőkövesd. Ezek adatai a táblázatban nem szerepelnek.

** Az 1970. évi népszámláláskor alkalmazott meghatározás szerint csoportosítva.

A városok között nagy különbségek vannak *a városiasodottság mértékét illetően* is. Ez elsősorban azokra a településekre vonatkozik, amelyek az elmúlt egy-két évben kapták meg a városi rangot, annak ellenére, hogy a városi cím már egy erőteljes fejlődés tényét ismeri el. Ez a fejlődési folyamat a tervszerű településhálózat fejlesztésének a keretei között és irányai szerint mozgósítja a település lakosságát is a városiasodás folyamatába beletartozó vízvezetékhálózat, csatornázás, járdák stb. megteremtése

céljából. A település és a megyei tanács anyagi eszközeinek megfelelő felhasználása meggyorsítja a gazdasági és a kulturális élet fejlődését, amely szintén visszahat a városiasodásra.

Városaink között *fejlettségbeli különbségek* vannak. Az is nyilvánvaló, hogy a városi népesség száma nem fejezi ki tisztán az urbanizációs folyamatokat, a városi körülmények között élők számát és annak változását.

A városok gazdasági struktúrájára általában *az ipar fokozott jelenléte* a jellemző. Ehhez hozzájárul még az utóbbi évektől egyre nagyobb mértékben *a szolgáltató ágazatokban foglalkoztatottak számának és arányának növekedése*. Nagyvárosainkban az a helyzet van kialakulóban (legélesebben ez Budapestre jellemző), hogy a munkaerőforrások beszűkülnek, munkaerőhiány jelentkezik. Vannak azonban olyan városaink is, amelyekben nincsen ilyen probléma, sőt a foglalkoztatás további kiterjesztése van napirenden. Ez főleg a kisebb, mezőgazdasági jellegű városokban tapasztalható.

A városi lakosság életkörülményeinek állandó javítására való törekvés miatt átgondolt városfejlesztési és megalapozott várospolitikát folytatunk, amelyben fokozott figyelmet fordítunk a városi lakosság nagyobb részét kitevő ipari munkásság problémáira.

HAZÁNK KÖZSÉGEINEK FEJLŐDÉSE

A magyar falu jellege, társadalmi-gazdasági szerkezete, fejlettségi színvonala és fejlődésének iránya alapvetően megváltozott a felszabadulás óta. Községeink fejlődésének irányát és mértékét döntően az határozza meg, hogy a felszabadulást követően megváltozott hazánk társadalmi-gazdasági berendezkedése, befejeződött a szocializmus alapjainak lerakása, és kibontakozott a szocializmus teljes felépítésének időszaka. Ezen alapvető társadalmi változások nélkül a falvak fejlődése nem lett volna ilyen gyors és mélyreható.

A falvakról alkotott általános elképzelésben a falu a mezőgazdasági termelés színhelyeként jelenik meg. A szocialista nagyüzemi mezőgazdasági rendszer kiépítése, az agrotechnika fejlődése, az árutermelés növekedése, a szakosítás fokozódása azonban a mezőgazdasági termelésben is az iparra jellemző vonásokat alakít ki. Ebben a formában a mezőgazdasági munka már nem azonos a régi paraszti munkával. A fejlett technika alkalmazásával a termelésben a szükséges eleven munka visszaszorul, másrészt növekszenek a minőségi követelmények, a munkaerő szakképzettsége iránti igények.

E fejlődési folyamat következtében megváltozott a falvak jelentős hányadának gazdasági szerkezete is. *A falu már nem kizárólag a mezőgazdasági termelés helye, a mezőgazdasági és az azt kiszolgáló népesség lakóhelye, hanem mind több irányú funkciót, többek között igen jelentős ipari funkciót is betölt.*

A mezőgazdasági termelés ugyan megmarad a falusi településekben, a termelés mennyisége, termelési értéke növekszik, de felbomlanak a tisztán mezőgazdasági termeléssel foglalkozó falvak.

A falu fejlődésének ütemét és irányát befolyásolja *a természetföldrajzi környezete* is. Számos esetben ez igen lényeges tényező lehet. Például az aprófalvak egy részére néz-

ve *a domborzati adottságokra* vezethető vissza jelenlegi gazdasági helyzetük. Egyrészt azáltal, hogy az erősen tagolt felszín elszigeteli ezeket egymástól is és a központi szerepkörű településektől is, másrészt pedig úgy, hogy a domborzati adottságok kedvezőtlen környezetet jelentenek az e falvakra elsősorban jellemző mezőgazdasági termelés számára.

A gazdasági szerkezet kedvező vagy kedvezőtlen alakulása nagy hatással van *a falusi népesség jövedelmi színvonalára*, az ezzel összefüggő fogyasztáson keresztül a kereskedelem és általában az ellátottság helyzetére, összességében az egész életszínvonalra, a lakosság életmódjára.

A termelés jelzett átalakulása, valamint az életszínvonalban bekövetkezett emelkedés alapján megváltoztak a falusi népesség *kulturális*, *oktatási*, *egészségügyi* körülményei. Az általános kulturális színvonal nagymértékű emelkedése erős hatással volt mind a társadalmi, mind a gazdasági fejlődésre.

Az utóbbi évtizedek folyamán bekövetkezett gazdasági átalakulás, az iparosodás és az egyéb, nem mezőgazdasági ágazatok súlyának növekedése megváltoztatta a falusi lakosság *foglalkozási szerkezetét*. Ma már falvaink legnagyobb részében a mezőgazdasági ágazathoz tartozók aránya nincs abszolút többségben. A felszabadulás előtt a községi lakosoknak mintegy a háromnegyede élt a mezőgazdaságból. Ez az arány azóta fokozatosan csökkent: 1949-ben a falusi aktív keresők 76, 1960-ban 60, 1970-ben pedig már csak 42%-a dolgozott a mezőgazdaságban.

Községeinkben *nőtt és állandóan növekszik a mezőgazdaságon kívüli ágazatokban foglalkoztatottak aránya*. Az iparban mintegy 730 000 falusi lakos dolgozik, több mint másfélszer annyi, mint 10 évvel ezelőtt és majdnem háromszor annyi, mint 1941-ben. Még jelentősebb az építőipari dolgozók, illetve az abból élők számának az emelkedése a falun. Ezek aránya 1941 és 1970 között csaknem megháromszorozódott, de azóta is tovább növekedett. Az utóbbi évtizedekben jelentősen nőtt a falvakban a kereskedelemben dolgozók aránya. Ma több mint másfélszer annyian dolgoznak ebben az ágazatban, mint 1941-ben.

A falu átalakult képe azonban korántsem mutat egyenletes képet az ország egész területén. Mind az egyes területek, mind pedig a falvak különböző típusai között jelentős különbségek vannak. Általában a nagyobb belterületi népességgel rendelkező vagy kedvező fekvésű (nagyvárosokhoz való közelség, jó közlekedési lehetőség, iparosodottabb terület, kedvező mezőgazdasági feltételek stb.), vagy ipari üzemmel rendelkező, esetleg központi szerepkört betöltő falvak gyorsabban fejlődtek, az életkörülmények is sokkal kedvezőbbek lettek, mint a kisebb településekben, vagy az olyan falvakban, amelyekben a gazdasági fejlődésnek nincsenek meg a megfelelő feltételei. Nem lehet tehát általában a faluról beszélni, hiszen ez a fogalom egyrészt tartalmában egészen más mint korábban volt, másrészt pedig egymástól merőben eltérő szerkezetű, színvonalú és feltételekkel rendelkező településeket takar. Az 1970. évi népszámlálás adatai alapján a 3131 község gazdasági típusok szerinti megoszlását a 9. táblázat adatai szemléltetik.

A 9. táblázat egyes csoportjait, a különböző „gazdasági típusokat" a következő ismérvek jellemzik:

a) Központi szerepkörű községek azok, amelyek a településhálózat-fejlesztési koncepció szerint középfokú központi funkciót látnak el.

b) Idegenforgalmi jellegű községek azok, amelyeket az országos településhálózat-fejlesztési koncepció ilyennek minősített.

c) Az ipari jellegű falvakban az ott élő aktív keresőknek több mint 50%-a ipari vagy építőipari dolgozó.

d) A mezőgazdasági jellegű faluban az ott élő aktív keresőknek több mint 50%-a a mezőgazdaságban dolgozik. Ennek két altípusát különböztetjük meg:

– a településben élő aktív keresőknek több mint 50%-a mezőgazdaságban dolgozik és az iparban, illetve az építőiparban vagy a más gazdasági ágazatban foglalkoztatottak aránya a nem éri el egyik esetben sem a 20%-ot, ezek az ún. *„tiszta mezőgazdasági falvak"*;

– a mezőgazdaságban dolgozók 50%-os arányszáma mellett vagy az iparban, illetve az építőiparban, vagy az egyéb, nem mezőgazdasági ágban dolgozók aránya külön-külön egyikben vagy mindkettőben eléri a 20%-ot; ezek az ún. *„vegyes profilú mezőgazdasági falvak"*.

e) Azokat a falvakat, amelyek egyik előző kategóriába sem sorolhatók, *vegyes gazdasági jellegű falunak* minősítjük.

9. táblázat

A községek csoportjai gazdasági típusok szerint (1970)

Gazdasági típus	A községek		Az aktív keresők	
	száma	az összesen százalékában	száma 1000 fő	az összesen százalékában
Központi szerepkörű	52	1,7	229,8	9,0
Idegenforgalmi	57	1,8	57,4	2,2
Ipari	373	11,9	476,0	18,7
Mezőgazdasági	1702	54,3	999,5	39,2
ebből: tiszta	*700*	*22,3*	*370,5*	*14,5*
vegyes	*1002*	*32,0*	*529,0*	*24,7*
Vegyes	948	30,3	787,3	30,9
Összesen	*3131*	*100,0*	*2550,0*	*100,0*

Forrás: A szerző saját számítása.

A 9. táblázat adataiból kitűnik, *hogy falvainknak valamivel több mint a fele tekinthető mezőgazdasági jellegű településnek*, de ezek nagy részében is kimutatható a régi falusi foglalkozási szerkezet felbomlása, átalakulási folyamata. Ha az aktív keresők megoszlását tekintjük, akkor viszont az is látható, hogy a mezőgazdasági jellegű falvak aránya a fent említettnél alacsonyabb, *hiszen az itt élő aktív keresők az összes aktív keresőknek még a 40%-át sem érik el, és az itt élő aktív keresők jelentős része sem a mezőgazdaságban dolgozik már.*

Az ország településeinek 72%-a sorolható *az apró- és a kisfalvak közé.* Általában a 2000 főnél nem népesebb településeket soroljuk ebbe a kategóriába, ezen belül az

500 fő alattiak az aprófalvak. Az ilyen nagyságú mintegy 2300 településben él az ország népességének egyötöde, és ezen belül a 660 aprófaluban az össznépesség 2,8%-a él. Az apró- és a kisfalvak elterjedési területei lényegében a hegy- és dombvidékek. Ezekre jellemző a mezőgazdaság szempontjából kedvezőtlen termőhelyi adottság. Az apró- és a kisfalvakban a népesség foglalkozási összetételét tekintve a mezőgazdasági keresők aránya a legmagasabb. Kedvezőtlen a népesség korstruktúrája: legalacsonyabb a 14 évnél fiatalabb és legmagasabb a 60 évnél idősebb korosztályok aránya. Hasonlóan kedvezőtlen a mezőgazdasági termelőszövetkezetek tagjainak korösszetétele is. A népesség ellátottsági szintje alacsonyabb, mint más településekben. Az ellátásban fokozott szerepet kapnak a központi szerepkörű települések intézményei.

A népességszám, a társadalmi-gazdasági helyzet és környezet alapján mind az üzemi szervezetben, mind a közigazgatásban általános a több községet magába foglaló termelőszövetkezet és a közös tanácsi rendszer. A problémák megoldási módja is ebben rejlik: erősíteni szükséges a központi szerepkörű községek funkcióit a társadalmi-gazdasági élet minden területén. Emellett természetesen az alapfokú ellátást biztosítani kell minden faluban az ott élők számára.

Az aprófalvak népessége viszonylag gyors ütemben csökken. Ezt helyes tudatosan is különféle eszközökkel elősegíteni.

Településstruktúránk egyik sajátos, nagyon sok megoldatlan problémát magában foglaló jellemzője a *tanyarendszer* megléte. Kialakulása hosszú történeti fejlődés eredménye és szorosan kapcsolódott az egyéni kisárutermelő gazdálkodáshoz. A mezőgazdaság szocialista átalakítása után a korszerű mezőgazdasági nagyüzemek kialakulásával a tanyaprobléma megoldása előtérbe került. Közrejátszottak ebben a gazdasági szempontok mellett a társadalmi, szociális, egészségügyi stb. meggondolások is. A felszabadulás óta eltelt időszak tapasztalatai viszont azt mutatják, hogy a tanyaproblémát sokkal árnyaltabban kell megközelíteni, mint ahogy az korábban történt, hiszen a tanyák bizonyos típusainak életképessége nagy és némelykor ez napjainkban is megmaradt.

A tanyák nagy többsége elavult, korszerűtlen. Felszámolási folyamatuk történelmileg elvitathatatlan, társadalmilag, gazdaságilag szükségszerű, de ez a folyamat lassú és az ország nem minden területén azonosak a jellemzői. Figyelemmel a tanyakérdésben meglevő különböző érdekek közötti összefüggésekre és konfliktusokra, az egész probléma ellentmondásos voltára, adminisztratív eszközök alkalmazása nem vezetne megfelelő eredményre. Amíg a tanyarendszer megszűnéséhez kialakulnak a feltételek, gondoskodnunk kell az ott élő lakosság életkörülményeinek javulásáról, a tanyán élésből következő hátrányok minél nagyobb mértékű csökkentéséről.

TERÜLETFEJLESZTÉSI POLITIKÁNK NÉHÁNY IDŐSZERŰ FELADATA

Pártunk irányelvei alapján a kormány 1971-ben meghatározta a területfejlesztési politika fő céljait, az ország településhálózata fejlesztésének koncepcióját. Erre alapozva indult meg az ötödik ötéves terv kidolgozása, valamint vett új lendületet és határozott irányt a hosszú távú területi terv készítése. A következőkben röviden összefoglaljuk a vonatkozó határozatok alapján a kormány területfejlesztési politikájának főbb céljait.

A termelőerők tervszerű területi elhelyezésének egyik fontos feladata *a munkaerő és a termelési eszközök közötti területi összhang megteremtése*, illetve a megfelelő arányok kialakítása. Ez főleg azt jelenti, hogy az országnak azon területein, ahol a különböző népgazdasági ágakban folytatott termelés során munkaerőhiány vagy -felesleg mutatkozik, az összhangot a termelési folyamatok fokozottabb gépesítésével, az adottságoknak jobban megfelelő termelésszerkezet kialakításával, vagy a népesség területi átcsoportosításával, új munkahelyek létesítésével stb. kell megteremteni. A munkahelyek területi elosztása útján, valamint a települések fejlesztésének a segítségével, elsősorban a lakásépítéssel, befolyásolni lehet a népesség területi mozgásának a mértékét. Külön gondot jelent a kedvezőtlen természeti adottságokkal rendelkező területek egy részén jelenleg a mezőgazdaságból élő népesség foglalkoztatása. A jövőben ezekben a körzetekben a mezőgazdaság termelésszerkezete átalakul, jobban fog alkalmazkodni a természeti adottságokhoz. Ez általában olyan termelési ágak fejlődését jelenti, amelyek – a modern agrotechnika eredményeit a lehetőségeknek megfelelően felhasználva – kevesebb munkaerőt igényelnek. Így további munkaerő szabadul fel a mezőgazdaságból.

A probléma gyökere az, hogy jelenleg *ezeken a területeken a mezőgazdaságban több ember dolgozik, mint amennyinek* – korszerű technikát és megfelelő termelésszerkezetet feltételezve – *megfelelő foglalkoztatási színvonalat jelentő munkaalkalom biztosítható.* A felszabaduló munkaerő számára viszont vagy helyben, vagy az ország más részén, de más népgazdasági ágakban kell munkahelyet létesíteni.

A területfejlesztés eszközeit is fel kell használni a rendelkezésre álló, területhez kötött erőforrások egyre hatékonyabb hasznosítására. Ezt a feladatot is, ha szükséges, társadalompolitikai céloknak alá kell rendelni. *Lehetnek ugyanis olyan területek, ahol a lakosság foglalkoztatása végett megfelelő munkaalkalmat kell teremteni, még akkor is, ha ez gazdasági szempontból nem a leghatékonyabb megoldás, de társadalompolitikai szempontból elengedhetetlen.*

Az ipar területi fejlesztését úgy célszerű megvalósítani, hogy az lehetőleg összhangban legyen mind a társadalom, mind pedig az iparág vagy termelőüzem érdekeivel. A földrajzi feltételekhez (nyersanyag, víz stb.) kötött ipari üzemeket e feltételek gondos mérlegelése és messzemenő figyelembevétele alapján kell telepíteni, míg a társadalompolitikai szempontból szükséges iparosítást olyan üzemek létesítésével kell elérni, amelyek üzemeltetésének vagy nincsenek, vagy nem jelentősek a „helyhez kötött, földrajzi" feltételei. Mindezekkel összhangban különösen figyelemmel kell lenni arra, *hogy ésszerű mértékű koncentráció érvényesüljön* az ipar területi fejlesztésében.

A mezőgazdaságban három fontos feladat áll a területfejlesztés előtt:

– fokozni kell *általában* a mezőgazdaság *területi szakosodását*. Olyan termelésszerkezetet kell kialakítani, amely a helyi természeti, társadalmi és gazdasági feltételeknek a legjobban megfelel;

– a mezőgazdasági termelést elsősorban a kedvező adottságokkal rendelkező területeken kell növelni;

– a kedvezőtlen természeti adottságokkal rendelkező mezőgazdasági területek jelenlegi termelésszerkezetét a helyi adottságnak megfelelően át kell alakítani.

A területfejlesztési célok *közlekedési* vonatkozásai közül megemlítjük, hogy – a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódás fokozódása miatt – a tranzit útvonalakra mind a személy-, mind a teherforgalom tekintetében fokozottabb gondot kell fordítani. A közúti és a vasúti közlekedés fejlesztése abból a szempontból is fontos feladat, *hogy a népesség szociális, oktatási, kulturális, kereskedelmi stb. ellátásának csaknem azonos színvonalon való biztosítása fejlett közlekedés nélkül nem képzelhető el.* Gondoljunk csak például a központi szerepkört ellátó községek vagy városok jelentőségére, megközelíthetőségére, a napi és a heti ingázás feltételeinek javítására, annak következményeire stb.

Megoldásra váró feladat *a szellemi munkaerő arányosabb területi elhelyezése* is. Jelenleg Budapesten összpontosul a hazai szellemi erőforrások nagyobb része. A gazdasági és a társadalmi fejlődés folyamata azonban megkívánja, hogy Budapest mellett, elsősorban a nagyvárosokban, jelentős kulturális és tudományos centrumokat építsünk ki.

Az ország egyes területei között jelenleg meglevő gazdasági és társadalmi színvonalbeli különbségeket tehát csökkenteni kell. Ez vonatkozik a termelésre is, de még ennél is sürgetőbb a lakosság *szociális, kulturális és kommunális ellátásának a javítása.* Mivel az ilyen célra rendelkezésre álló eszközök korlátozottak, célszerű ezeket koncentráltan felhasználni. Az alapvető ellátási színvonal megteremtése után – amely minden településben szükségszerű – elsősorban azokban a településekben kell az ellátottsági színvonal emelésére törekedni, amelyek társadalmi-gazdasági szempontból kiemelkedő jelentőségűek és az ország egyes területein belül vezető szerepet töltenek be.

A területfejlesztési politika céljainak megvalósításához szükséges intézkedéseket, ezek ütemezését egy adott tervidőszakra vonatkozóan, *a területi tervek* tartalmazzák. E tervek céljai a következőkben foglalhatók össze:

– a termelőerők területi arányainak módosítása a társadalmi termelés hatékonyságának emelése végett;

– a foglalkoztatás és a települések ellátottsági színvonalának közelítése.

A termelőerők területi fejlesztésében a hatékony koncentráció elősegítése a cél, ugyanakkor ugyanilyen fontos a népesség életviszonyaiban mutatkozó különbségek csökkentése és a kiszolgáló ágazatok szükségszerű fejlesztése is.

A fő aránytalanságok csökkentésére Budapesten az ipari termelést úgy célszerű növelni, hogy a foglalkoztatottak létszáma ne emelkedjék, azaz az elsőrendű tényező a műszaki és technikai fejlesztés legyen. Ennek megvalósítása során szükséges bizonyos üzemeknek a fővárosból történő kitelepítése is.

A negyedik ötéves tervben kiemelt feladat volt, *hogy az iparilag leggyorsabban fejlődő terület az Alföld, ezen belül elsősorban a Tiszántúl északi része legyen.*

A negyedik ötéves terv további területfejlesztési feladata volt, *hogy Észak-Magyarország azon vidékein, ahol a széntermelés csökkentése gazdaságossági szempontból indokolt*

volt, központi támogatással energetikai, vegyipari és építőanyag-ipari termelőegységek telepítésével kell elősegíteni az iparszerkezet viszonylag gyors átalakítását és ezzel megteremteni a további fejlődés alapjait.

A negyedik ötéves terv koncepciói alapján a *Dunántúl északi részén* az ipar főként a már meglevő üzemek bővítésével, a kiemelt iparfejlesztési programok (timföld, alumíniumipar, járműgyártás) megvalósítása útján fejlődött. *A Dél-Dunántúlon* az ipar fejlesztését az országos átlagnál gyorsabbra irányozta elő a terv, főként *a gépipar és a fafeldolgozó ipar* fejlesztése révén.

Jelenleg folyik az 1975–1990. évek közötti hosszú távú területfejlesztési terv koncepciójának a kidolgozása, a kormány területfejlesztési irányelveire alapozva. A hosszú távú tervvel kapcsolatos fő cél is *egyrészt* a termelés hatékonysága fokozása, *másrészt* az ország egyes területei között az életszínvonalban, főleg az ellátottságban meglevő különbségek csökkentése.

A területfejlesztés során a különböző területek egymás közötti arányos fejlődését, összehangolt fejlesztését szükséges biztosítani. A területfejlesztési célok megvalósítása úgy érhető el, ha egyidejűleg valamennyi népgazdasági ág területi szerkezetét és átfogóan az egész területfejlesztést figyelemmel kísérjük és alakításához a központi irányítás valamennyi eszközét – a közvetlen és közvetett eszközöket – felhasználjuk.

IRODALOM

Az élelmiszer-gazdaság fejlődése. (*Szerk.* Madas András. Kossuth Könyvkiadó 1971.)

Bartke István: Az iparilag elmaradott területek ipari fejlesztésének főbb közgazdasági kérdései Magyarországon. Akadémiai Kiadó 1971.

Berend T. Iván–Ránki György: A magyar gazdaság száz éve. Kossuth Könyvkiadó–Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1972.

Csizmadia Ernő: Élelmiszer-gazdaságunk a hatékonyabb gazdálkodás útján. Kossuth Könyvkiadó 1972.

Dr. Gálik Lászlóné: Az infrastrukturális színvonal területi változásának főbb irányai. Területi Statisztika, 1974. 6. sz.

Hazánk, Magyarország. (*Szerk.:* Erdei Ferenc. Akadémiai Kiadó 1970.)

25 év. Kossuth Könyvkiadó 1970.

Nyitrai Ferencné: Iparunk fejlődése és távlatai. Kossuth Könyvkiadó 1971.

Romány Pál: A tanyakérdés ma. Kossuth Könyvkiadó 1973.

BUDAPEST

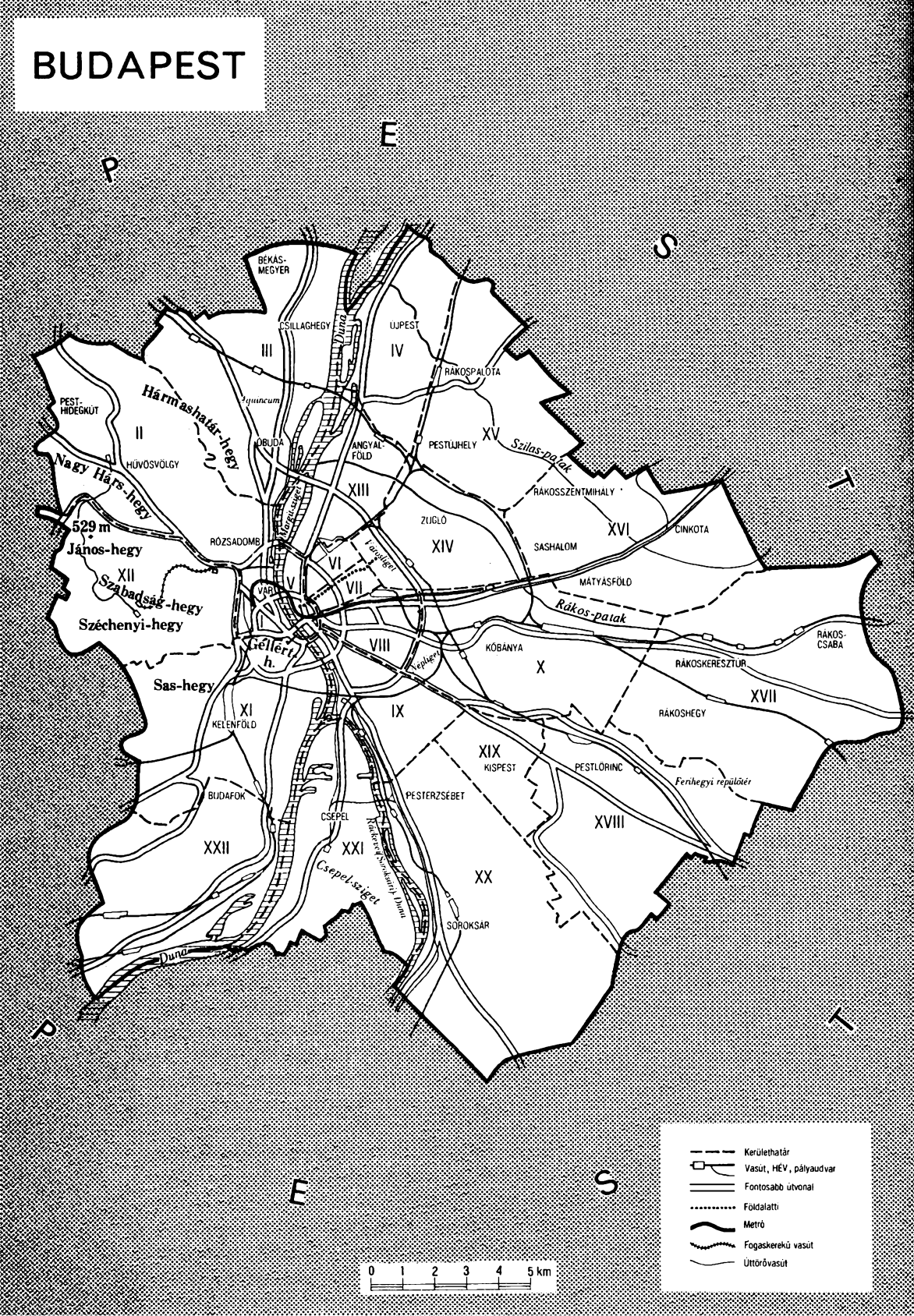

P E S T
BÉKÁS-MEGYER
CSILLAGHEGY
Duna
ÚJPEST
III
IV
RÁKOSPALOTA
PEST-HIDEGKÚT
Hármashatár-hegy
Aquincum
II
ÓBUDA
ANGYAL-FÖLD
PESTÚJHELY
XV
Szilas-patak
HŰVÖSVÖLGY
Nagy Hárs-hegy
XIII
RÁKOSSZENTMIHÁLY
Margit-sziget
ZUGLÓ
529 m
János-hegy
RÓZSADOMB
XIV
XVI
CINKOTA
SASHALOM
Városliget
VI
XII
Szabadság-hegy
VÁR
V
VII
MÁTYÁSFÖLD
Rákos-patak
Széchenyi-hegy
I
Gellért-h.
VIII
KŐBÁNYA
RÁKOS-CSABA
Népliget
X
RÁKOSKERESZTÚR
Sas-hegy
XVII
XI
IX
RÁKOSHEGY
KELENFÖLD
XIX
KISPEST
PESTLŐRINC
Ferihegyi repülőtér
BUDAFOK
PESTERZSÉBET
CSEPEL
XVIII
XXII
XXI
Csepel-sziget
Ráckevei (Soroksári) Duna
XX
SOROKSÁR
Duna
Kerülethatár
Vasút, HÉV, pályaudvar
Fontosabb útvonal
Földalatti
Metró
Fogaskerekű vasút
Úttörővasút
0 1 2 3 4 5 km

BUDAPEST, HAZÁNK FŐVÁROSA

ÍRTA DR. LACKÓ LÁSZLÓ

Fővárosunk területe 525,15 km², lakossága 1973-ban 2 038 787 fő, a népsűrűség 3882,1 fő/km². A 22 kerületből álló főváros minden tekintetben az ország legkiemelkedőbb fontosságú települése: államigazgatási, politikai, társadalmi és gazdasági vonatkozásban egyaránt egyedülálló szerepet betöltő, és egyszersmind a nemzetközi mércék szerint is elsőrendű nagyváros.*

TERMÉSZETI ADOTTSÁGOK

A főváros természeti adottságainak alapvető vonását az adja meg, hogy a Duna két partján, a sík- és a dombvidéki területek találkozásánál fekszik. Egyfelől ez képezte az alapját a település nagyvárossá fejlődésének, másfelől ezen adottságok jelentik tájképi varázsát, és ezért vívhatta ki magának a világ egyik legszebb fekvésű városa elnevezést. A városnak a Duna két partján fekvő részei mind földrajzi viszonyaikat, mind egyéb sajátosságaikat tekintve élesen különböznek egymástól.

A Duna jobb partját a *Budai-hegység* foglalja el, amelynek a városhatáron belül fekvő legjellegzetesebb részei a *Hármashatár-hegy (497 m)*, a *Rózsadomb*, a *Mátyás-hegy*, a *Csúcs-hegy*, majd a *Szabadság-hegy* tömbje *(447 m)*, a *Hárs-* és a *János-heggyel (utóbbi 529 m, a főváros legmagasabb pontja)*, a déli sziklás rész legismertebb tagja a *Gellérthegy (235 m)*. A hegyek között völgyek és medencék helyezkednek el, amelyek közül a Hűvösvölgy, a budakeszi- és a nagykovácsi-medence érdemel említést. Hasznosítható ásványkincsekben a Budai-hegység szegény, mindössze a mészkő- és a homokkőbányászat említhető. Fontosságát tájképet formáló tényezőként és a város friss levegője forrásaként értékelhetjük elsősorban.

A Duna bal parti területei a kelet felé lassan emelkedő Pesti-síkságon (java része a földtörténet korábbi korszakaiban a Duna árterületéhez tartozott) terülnek el.

A Duna nemcsak városképi szempontból elsőrendű fontosságú, de a város vízszük-

* A térképeken használt jelek és ábrák magyarázatát lásd a 655. és 656. oldalon.

ségletének bázisa, Európa egyik legjelentősebb nemzetközi vízi útja, amelynek hatalmas teherkikötője és egyre nagyobb szerepet játszó személykikötője is a főváros területén működik. A Duna szigetei a város természeti adottságainak jellegzetes elemei; közülük is elsősorban a csaknem 100 ha területű *Margitsziget*et, az *Óbudai-sziget*et és a *Csepel-sziget*et emeljük ki.

Az egyéb felszíni vízfolyások között a pesti oldalon a *Rákos-patak* és a *Sós-patak*, a budai részen pedig az *Ördögárok* (a Duna felőli része fedett csatornában húzódik), a *Solymári patak* és a *Kőér patak* érdemel említést.

A főváros természeti adottságainak fontos részét alkotják a *hévizek és egyéb források*. Budapest területén több mint 100 természetes forrás található. A legnagyobb vízhozamú és többnyire magas hőmérsékletű források, illetve kutak az alábbiak: *a Császár, a Lukács és a Király fürdőt ellátó források, a Gellérthegy lábánál feltörő források, az Árpád-forrás (Óbudán), a Margitsziget három forrása, a Széchenyi és a Szabadság strand kútjai*. A gyógyászati szempontból korábban fontos *keserűvíz-források* (Kelenföld, Lágymányos) jelentősége az utóbbi években csökkent. Viszont gyorsan növekvő népszerűségre tettek szert a legutóbbi időben az *ásványvizek*, főként az ivóvíz minőségének a romlása miatt.

Budapest éghajlata – földrajzi elhelyezkedésével összhangban – mintegy átmenetet képez az alföldi területek szélsőséges, viszonylag száraz és a Dunántúl mérsékelt, csapadékos éghajlata között. Az országos átlagértékekhez viszonyítva a hőmérséklet valamivel magasabb: az évi középhőmérséklet sokévi átlaga 11 °C (szemben az országos 10,5 °C-kal); az utóbbi 30 év adatai többnyire meghaladják ezt az értéket. A legmelegebb hónap a július (közepes hőmérséklete 22 °C), a leghidegebb a január (–1,1°C középhőmérséklet). A napsütés sokéves átlaga 2023 óra, az utóbbi 30 év mérései szerint azonban nem éri el az átlagos 2000 órát. A csapadék évi mennyisége 600 mm körül van, ami kb. azonos az országos átlaggal. A szélészlelések adatai arról tanúskodnak, hogy a leggyakoribb az északnyugati széljárás, majd a nyugati és az északi, továbbá az északkeleti, az északi, a déli és a délkeleti szélirány következik, az egyéb szélirányok jelentősége csekély.

A főváros viszonylag kis területi kiterjedése ellenére – a felszíni viszonyok és a beépítettség jelentős különbözőségei következtében – számottevő éghajlati eltérések figyelhetők meg az egyes városrészek között. Világosan elkülönülnek a város hűvös (Budai-hegység) és viszonylag melegebb (belső kerületek) részei. Ugyanígy a csapadékmennyiségben is fennállnak különbségek: a Budai-hegység legcsapadékosabb területei és a legszárazabb középső és keleti részek között az évi csapadékmennyiségben 100 mm-es eltérés is előfordul.

A kedvező természeti viszonyok következtében Budapestet a kellemes és egészséges környezetet és életkörülményeket nyújtó nagyvárosok közé sorolják. Ez a helyzet az utóbbi évek folyamán romlani kezdett. Bár az uralkodó északnyugati szélirány és a domborzat együttes hatása révén általában biztosítottak a város átszellőzésének a feltételei, mégis a ma már szinte rendszeresen előforduló smog (először 1958-ban figyelték meg a fővárosban) és a levegőszennyeződés mérhetően csökkenti a napsugárzás intenzitását, főként a belső, a pesti kerületekben. A levegő korom-, kén- és porszennyeződése a város egyes pontjain időnként megközelíti vagy túlhaladja a kritikus értéket. Az ipari és egyéb szennyeződések miatt egyre nagyobb problémát jelent

a főváros vízfolyásai – mindenekelőtt a Duna – tisztaságának megőrzése, pontosabban: túlzott elszennyeződésük megakadályozása. A víztisztaság biztosítása mind a vízellátás, mind a sport- és üdülési célok szempontjából alapvető fontosságú kérdés.

DEMOGRÁFIAI HELYZET

Budapest lakóinak száma jelenleg meghaladja a kétmilliót, ez az ország népességének majdnem az egyötöde. A fővárosnak az ország településhálózatában játszott szerepét mutatja, hogy a Budapesten élők száma kb. azonos az összes többi város együttes lakosszámával. Közép-kelet-Európában nincs még egy hasonló nagyságú város, és a legközelebbi kétmilliónál népesebb városok (Berlin, Róma) is 700–800 km-nyire vannak (légvonalban) Budapesttől. Ez a kiemelkedő szerep és népességkoncentráció számos fontos következménnyel jár. E helyen csak a belföldi, közvetlenül a népességhez kapcsolódó vonatkozásokat tekintjük át.

A jelenlegi igen nagy és az ország méreteihez képest túlzottnak tekinthető népességkoncentráció létrejöttét a történelmi fejlődés sok, egyértelműen kimutatható eleme okozta. A 17. és a 18. században jelentős települések (Buda, Óbuda, Pest) léteztek a főváros mai területén. A 19. századi tőkés gazdasági fejlődés pedig egy igazi nagyváros kialakulásának az alapját teremtette meg. A Buda, Óbuda és Pest egyesítésével létrejött város lakosságszáma mintegy 300 000 fő volt. Ez az akkori viszonyok között tekintélyes nagyságnak számított. A magyar gazdasági élet központjává egyre inkább Budapest vált, részben a gyorsuló ipari fejlődés és az elhúzódó agrárválság következtében, részben pedig a Bécstől való különválás látványos, demonstratív megnyilvánulásaként. Közrejátszott továbbá a közlekedési technika rohamos fejlődése és ehhez kapcsolódva a főváros előnyös forgalmi helyzete. Mindezek azt eredményezték, hogy Budapest lakossága a múlt század utolsó harmadában viharos gyorsasággal növekedett. A meredeken emelkedő tendencia lényegében a második világháborúig töretlen maradt. A város 1930-ban lépte át az egymilliós népességszámot.

1. táblázat

A népességszám változása (1000 fő)

Évek	1949	1960	1970	1972	1973
Népességszám	1590	1805	1945	2028	2039

A mutató megnevezése	A népesség számának változása	
	1949–1959	1960–1969
Természetes szaporodás	85	–18
Vándorlási különbözet	129	158
Tényleges szaporodás	214	140

1945 tavaszán a hivatalos becslések szerint mintegy 1,4 millió ember élt a fővárosban, az 1949. évi népszámlálás pedig 1,6 millió lakosról ad számot. A felszabadulást követően a népességszám növekedésének nagyon jelentős időszaka következett be; az első tíz év olyan átlagos növekedési ütemet (évi átlagban 43 000 fő) hozott, amire a város fejlődésének korábbi legkiemelkedőbb szakaszaiban (1890–1900, illetve 1930–1940) sem volt példa. Ez a gyors növekedés főként az iparosítás következménye volt, de közrejátszottak benne az akkori népesedéspolitikai rendelkezések is. A lakosság dinamikus gyarapodása – 1959 óta teljes egészében a vándorlási nyereségből – lényegében az 1960-as évek közepéig folytatódott. A természetes szaporodás helyett azonban 1956 óta csaknem minden évben természetes fogyás volt megfigyelhető, azaz a halálozások száma meghaladta a születésekét.

A vándormozgalom eredményeként évente tízezrek tódultak a fővárosba. Nagyszámú munkaalkalom lévén, az elhelyezkedés nem ütközött nehézségekbe, azonban fokozatosan egyre nehezebbé vált a lakáshelyzet, mind szűkebbnek mutatkozott a városi közlekedés, a kereskedelem, az egészségügyi létesítmények stb. kapacitása. A fővárosba áramlók számának mérséklésére hozott intézkedések (letelepedési engedély stb.) révén az 1960-as évek közepétől évi 15 000–20 000 főre csökkent a vándorlásból eredő népességszaporulat. Ma már mindenki számára egyértelmű a népességszám növekedését korlátozó intézkedések helyessége. Gondoljunk csak azokra a városfejlesztési intézkedésekre (lakásépítés, közlekedés- és közműfejlesztés), amelyek a jelenlegi kétmilliós népesség megfelelő életkörülményeinek a biztosítását szolgálják. Az e célra fordított milliárdok helyett még nagyobb terheket kellene viselnie az ország költségvetésének, ha az említett korlátozások nem lennének érvényben.

A népességnek a főváros területén való eloszlása egyenetlen. Az átlagos *népsűrűség* az 1970. január 1-i jelenlevő népességre vonatkoztatva km²-enként 3704 fő volt, de egyes kerületekben (I., V., VI., VII., VIII., XIII.) a népsűrűség meghaladja a 10 000 főt egy km²-re vonatkoztatva. Sőt, a főváros legsűrűbben lakott kerületében, a VII. kerületben 1970. január 1-én 54 867 fő/km² volt a népsűrűségi mutató értéke. A sűrűn lakott kerületek mellett találunk olyat is – a XVII. kerületet –, ahol a népsűrűség még az 1000 fő/km² értéket sem éri el. A ritkán lakott kerületek közé számít még a III., XVI. és XXII. kerület (1001–2000 fő/km²); a viszonylag sűrű népességű IX., XIV. és XIX. kerületben 6000–10 000 fő található km²-enként. Az eddig nem említett kerületek a közepes népsűrűségi kategóriába tartoznak. E népsűrűségi viszonyok, bár az utóbbi években számottevő módosulások történtek (főként az új lakótelepek építése révén), mégis alapvetően a történelmi városfejlődés fő vonásait tükrözik (túl sűrűn lakott városmag, ritka beépítésű külterületek stb.). 1949 és 1960 között a főváros kerületeinek többségében növekedett a népességszám; ez alól csak a VII. és a VIII. kerület volt a kivétel, ahol a népességszám csekély csökkenése volt tapasztalható. 1960 és 1970 között viszont egészen más tendenciák jelentkeztek: a fogyó népességű kerületek száma hatra emelkedett (V., VI., VII., VIII., XV., XIX.); a növekedés aránya szerint a XI. és XVIII. kerület áll az élen, majd őket a XXI., XVII., és XIV. kerület követi; az eddig itt nem említett kerületek alkotják a „középmezőnyt".

Sajátos vonásokat tükröz Budapest népessége a *korszerkezet* és a *családnagyság* tekintetében is. A családok általában kicsinyek, zömük egy-, illetve kétgyermekes,

2. táblázat

A kerületek területi és fontosabb népességi adatai
(1970. január 1.)

Kerület	Terület (km²)	A népesség		Népsűrűség fő/km²
		száma	százalék	
I.	3,41	45 159	2,3	13 243
II.	36,34	103 064	5,3	2 836
III.	39,70	78 025	4,0	1 965
IV.	18,82	80 384	4,1	4 271
V.	2,59	61 421	3,2	23 714
VI.	2,38	86 984	4,5	36 548
VII.	2,10	115 220	5,9	54 867
VIII.	6,82	134 386	6,9	19 705
IX.	12,53	107 223	5,5	8 557
X.	32,50	73 842	3,8	2 272
XI.	33,47	151 828	7,8	4 536
XII.	26,66	77 642	4,0	2 912
XIII.	13,44	147 977	7,6	11 010
XIV.	18,16	135 042	7,0	7 436
XV.	26,95	60 983	3,1	2 263
XVI.	33,50	61 014	3,1	1 821
XVII.	54,36	49 673	2,6	914
XVIII.	39,10	90 220	4,6	2 307
XIX.	9,38	65 106	3,4	6 941
XX.	53,03	107 574	5,5	2 029
XXI.	25,66	71 693	3,7	2 794
XXII.	34,25	40 623	2,1	1 186
Összesen	*525,15*	*1 945 083*	*100,0*	*3 704*

és számottevő az egyedül élők aránya. Egyfelől ennek következtében – összefüggésben az alacsony születési arányszámmal –, másfelől az átlagéletkor meghosszabbodása miatt, a főváros lakosságának elöregedése figyelhető meg. Erre utalnak azok az adatok, amelyek a fiatalabb korosztályok részarányának a csökkenését és a 60 éven felüliek részesedésének növekedését mutatják.

A két nem egymáshoz viszonyított aránya immár hosszú évtizedek óta nőtöbbletet mutat. 1949 óta a nőtöbblet mérséklődött és 1970-ben az 1000 férfira jutó nők száma az 1949. évi 1186-ról 1155-re csökkent.

A főváros népességének *családi állapotát* jellemző mutatók bizonyos eltéréseket tükröznek az országos helyzethez képest: a házas férfiak és nők aránya az össznépességhez képest alacsonyabb. Ez egyrészt a korösszetétellel, másrészt a házasodási (és válási) százalékkal, illetve gyakorisággal van kapcsolatban. Megfigyelhető az is, hogy Budapesten a vidékinél jóval nagyobb arányban fordul elő a házas nők között, hogy egyáltalán nem szülnek gyereket.

3. táblázat

A népesség megoszlása korcsoportok szerint (százalék)

Korcsoport	1949	1960	1970
0—14 éves	18,0	19,7	14,3
15—39 éves	41,2	36,7	37,8
40—59 éves	29,4	28,5	28,5
60 évesnél idősebb	11,4	15,1	19,4
Összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*

Az országban élő aktív keresők 21%-a Budapesten található. Ez az arány magasabb mint a lakosságé, ami annak a következménye, hogy *a foglalkoztatottsági szint a fővárosban magasabb, mint országosan.* Az elmúlt három évtized során ebben a vonatkozásban is fejlődött a főváros, mivel az országos aktív keresőszámból 1949-ben 18,9, 1960-ban 20,2%-ot képviselt. A felszabadulás óta *gyökeres változások történtek a lakosság foglalkoztatottsági színvonalában:* több mint háromszázezerrel nőtt az aktív keresők száma és jelenleg a népesség 55%-ot meghaladó része aktív kereső; az inaktív keresők száma – a gyermekgondozási szabadságon levőket is beleértve – a háromszorosára emelkedett; kedvezően változott a keresők–eltartottak aránya is: 1949-ben a keresők 55%-ot, az eltartottak 45%-ot képviseltek a népességből, napjainkra viszont 74 : 26-ra alakult ez az arányszám.

Számottevő változások történtek a foglalkozási összetételben is. A legszembetűnőbb és a gazdasági-társadalmi fejlődés fő folyamatait is tükröző módosulások az ipari és az építőipari, valamint a nem termelő ágazatokban foglalkoztatottakat tekintve következtek be. A gyors ütemű iparosítás miatt 1960-ig emelkedett az iparban foglalkoztatottak aránya, majd a budapesti ipar korszerűsítése, termelékenységének növekedése, továbbá egyes üzemek vidékre telepítése nyomán jelentős csökkenés történt. Ehhez képest fordított irányú hullámvonal látható a nem termelő ágazatok terén: *az utóbbi másfél évtized emelkedési tendenciája arról tanúskodik, hogy a korszerű nagyvárosokat jellemző foglalkozási struktúra* (csökken a termelésben és növekszik a tercier szektorban dolgozók aránya) *mindinkább érvényesül Budapesten is.*

A főváros sem a közelmúltban, sem jelenleg nem képes fedezni munkaerő-szükségletét a helyben élő lakosságból. Ezért *Budapest az ország legnagyobb ingázó központjává vált.* Egyfelől a környező – kb. 60–80 km sugarú terület – mintegy 400 településéből csaknem 200 000 fő jár be naponta dolgozni a fővárosba; másfelől ugyancsak nagyon jelentős a távolabbi vidékekről bejáró dolgozók, a hetente és a havonta ingázók száma is. Az ipari ingázók – akik az összes bejárók $^2/_3$-át jelentik – átlagosan mintegy 30 km távolságból utaznak budapesti munkahelyükre, ami – figyelemmel a közlekedési hálózat adott színvonalára – számottevő időt vesz igénybe, és így fárasztó hatású. A bejáró munkaerő igénybevételéről a főváros belátható időn belül nem tud lemondani, tehát a Budapest körüli ngázás megszüntetésére nem kerülhet sor.

Az aktív keresők megoszlása főbb népgazdasági ágak szerint

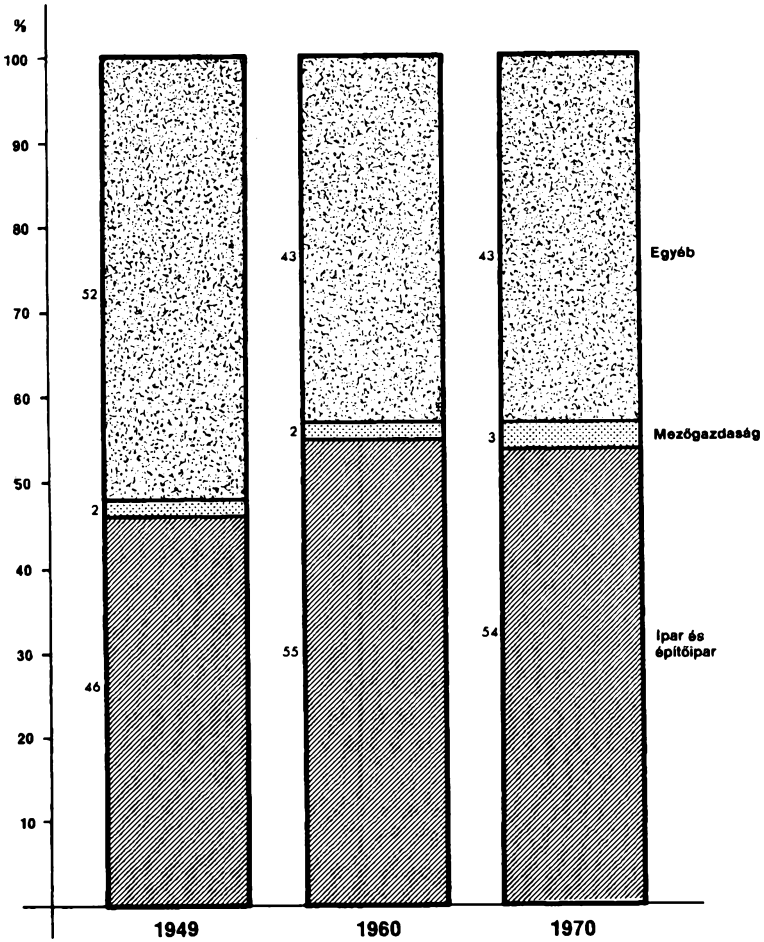

GAZDASÁGI SZERKEZET

Budapest az ország legfontosabb gazdasági centruma. A főváros gazdaságának valamennyi ága (a mezőgazdaságtól eltekintve) országos jelentőségű. A kedvező földrajzi adottságok és az előnyös forgalmi helyzet révén a város vezető szerepének kialakulása már a 18. században megkezdődött és különösen erőssé vált a 19. század harmadik harmadától kezdve. A tőkés fejlődés során a gazdaság koncentrálódása fokozódott, és óriási különbség jött létre a főváros és a vidék gazdasági fejlettsége között.

A tőkés társadalmi-gazdasági fejlődés során a főváros részesedése az ország gazda-

ságából szinte megtorpanás nélkül emelkedett. A második világháború előtt, *1938-ban Budapest* – mondhatni – *nyomasztó túlsúlyba került az ország iparában; itt dolgozott a nagyipari foglalkoztatottak mintegy 55%-a, és az ipar termelési értékének 54%-át a fővárosban állították elő.* Ehhez hasonlóan „túlzott" méreteket ért el a kiskereskedelmi forgalom (40–45%-a az országosnak) és a közlekedés koncentráltsága is.

A világháborút követő újjáépítés időszakában a törmelékké és ronccsá vált termelőberendezések és épületek életre keltése mellett nem jöhetett szóba a kapitalizmustól öröklött túlzott koncentráció és a területi aránytalanságok felszámolása. *1949. évi adatok szerint az ipar szocialista szektorában foglalkoztatottak 51%-a és a szocialista ipar termelésének 45%-a tömörült a fővárosban.*

Nem hozott lényeges változást ezen a területen az első ötéves terv időszaka sem; folytatódott a fővárosi gazdaság növekedése, és ezzel összefüggésben erőteljesen nőtt a népességszám. Azonban az 1950-es évek közepétől, különösen pedig az 1960-as évektől kezdve egyre feszítőbbé váltak a Budapest túlfejlődéséből, illetve túlzsúfoltságából adódó nehézségek, és olyan intézkedések születtek, amelyek korlátozták a fővárosi iparfejlesztést és a letelepedést. Az intézkedések megvalósításának hatására nemcsak a város helyzete vált relatíve kedvezőbbé, hanem kezdetét vette egy kiegyenlítettebb területi struktúra kialakítása, amire nemcsak gazdasági, hanem társadalmi, politikai szempontból is feltétlenül szükség van.

Napjainkban a budapesti ipar jelentőségét legjobban azzal jellemezhetjük, hogy *itt dolgozik az ország ipari foglalkoztatottjainak 32%-a, s a fővárosban állítják elő az ország ipari termelésének 35%-át.* A fővárosi ipar szerepének megítélésében lényeges momentum az is, hogy a budapesti ipari vállalatok termelésének kb. 25%-a exportra megy.

Budapest részesedése a belkereskedelmi forgalomban hasonló, mint az iparban. A kiskereskedelmi forgalomnak csaknem $^1/_3$-a itt bonyolódik le. A nagykereskedelem és a külkereskedelem vonatkozásában a koncentráció jóval nagyobb. A nagykereskedelmi vállalatok 40%-a, s majd minden külkereskedelmi vállalat a fővárosban működik.

Az ország közlekedési hálózatának Budapest-centrikus jellegével összhangban, a főváros létfontosságú szerepet játszik a közlekedésben és a szállításban.

IPAR

A főváros iparának a felszabadulás óta bekövetkezett fejlődésében az egyik legalapvetőbb változást a tulajdonviszonyok gyökeres átalakulása jelentett. A folyamatosan és fokozatosan végrehajtott államosítások befejezése (1950) óta a fővárosi iparnak is alapvető szektora az állami ipar, amelyhez jelentős szövetkezeti és mérsékelt fontosságú – bár bizonyos vonatkozásokban elengedhetetlen – magánkisipar csatlakozik.

A már említett korlátozó intézkedések eredményeként *1960-tól kezdve csökken Budapest részaránya az ország iparában: a termelés alapján számítva az 1960. évi 42%-ról 1965-ig 41, az 1970-es évek első felében pedig mintegy 35%-ra.* Ez a csökkenés természetesen nem azt jelenti, hogy az országnak kevésbé van szüksége a régi tradíciókkal rendelkező, fejlett fővárosi iparra, hanem céltudatos gazdaságpolitikáról, a

vidék fokozottabb iparosításáról van szó. A budapesti iparral kapcsolatos *fejlesztési tervek* arra irányulnak, hogy kiválasszák azon iparágakat, amelyek továbbfejlődése számára a fővárosban a legjobbak a körülmények, és ezeknek a lehető legkedvezőbb feltételeket nyújtsák a korszerű fejlődéshez, a technológia korszerűsítéséhez. Másfelől viszont a tervek fontos feladata a fővároshoz csak alig kötődő iparágak kiválasztása és ezek vidékre településének az elősegítése. Így több cél elérésére nyílik lehetőség: Budapest ipari túlzsúfoltságának csökkentésére, a fővárosi munkaerőgondok könnyítésére, az iparilag kevéssé fejlett vidéki körzetek fejlődésének előmozdítására.

A budapesti ipar 1973-ban a foglalkoztatottak száma alapján csaknem a kétszerését érte el az 1938. évi szintnek; 1949-hez viszonyítva több mint másfélszeres a növekedés. A felszabadulás óta eltelt évtizedekben az ipar fejlődésének az intenzitása többször változott; az eleinte igen magas növekedési ütem – évi átlagban 15%-os termelésemelkedés – később 5–6%-ra, illetve a legutóbbi időben 3–4%-ra mérséklődött. *A felszabadulástól 1964-ig a fővárosi iparban foglalkoztatottak létszáma évről évre emelkedett, majd kétévi visszaesés után is még növekedett, amelynek eredményeként 1968-ban érte el a legmagasabb szintet (646 893 fő); azóta a csökkenés állandó, és így az 1973. évi létszám mintegy 560 000 fő volt.* Ebből a szocialista ipar részesedése mintegy 97%, a magánkisiparé 3%. Ma már a budapesti iparban a termelés növelésének kizárólagos forrása a termelékenység emelése.

A fővárosi ipart érintő beruházási politika alapvonásaiban mindig a *rekonstrukciót* tartotta elsődleges eszköznek; ezzel biztosította – iparáganként különböző színvonalon – a folyamatos technikai és technológiai korszerűsítés eszközeit. A felszabadulás óta eltelt időszak átlagában Budapesten valósult meg az ipari beruházások 22–23%-a.

A felszabadulás óta a főváros iparának fejlődése egyrészt bizonyos ágazatok nagyon gyors növekedése, másrészt új ágazatok születése mellett ment végbe. *A legerőteljesebb fejlődés a műszergyártásban, a híradás- és a vákuumtechnikában, továbbá a gépek és a gépi berendezések, a villamosipari gépek és készülékek, a fémtömegcikkek és a közlekedési eszközök gyártásában mutatkozott.* Új iparágként jött létre *a nukleáris gépészeti- és műszeripar, továbbá az elektronikai ipar.*

A felszabadulás óta *Budapest iparának termelési volumene mintegy öt és félszeresére emelkedett:* a növekedés mértéke a műszeriparban, a híradás- és a vákuumtechnikai iparban 18–19-szeres, egyéb gépipari ágazatokban 5–6-szoros.

A hatalmas mértékű és sokirányú fejlődés ellenére *a fővárosi iparnak az ország iparából való részesedése csökkenő irányzatot mutat.* A párt és a kormány területi gazdaságfejlesztési elveivel összhangban ugyanis a vidéki iparfejlődés üteme gyorsabb, mint a budapestié, sőt a fővárosból több, a levegőt szennyező, vagy a nagyvárosi környezetbe nem illeszkedő üzemet vidékre telepítettek. Az ipari beruházásokból is csökken a főváros részesedése. Budapest iparának a fejlődése mindezek ellenére a legutóbbi években is folytatódott. 1965 óta a termelés mintegy $^1/_3$-ával, az egy munkaórára jutó termelés több mint $^2/_3$-ával, az állóeszközök bruttó értéke csaknem $^1/_4$-ével, a felhasznált villamos energia több mint 10%-kal emelkedett.

Az utóbbi évtizedben a *budapesti ipar átlagos fejlődési ütemét meghaladó iparcsoportok:* a híradás- és a vákuumtechnikai ipar, a villamosenergia-ipar, a műszeripar, a kézmű- és a háziipar, a közlekedési eszközök gyártása, a nyomdaipar, a vegyipar, végül a gépek és a gépi berendezések gyártása. Az átlagos ütemtől jelentősen elma-

radtak: a textilruházati ipar, a textilipar, a kohászat, a fafeldolgozó ipar, a bőr-, szőrme- és cipőipar, az építőanyag-ipar, a papíripar és az élelmiszeripar.

A termelékenység növekedési üteme az utóbbi évtizedben a kézmű- és a háziiparban, a híradás- és a vákuumtechnikai iparban, a villamosenergia-iparban, a fémtömegcikk-iparban, a nyomdaiparban és a közlekedési eszközök gyártásában haladta meg az átlagot. Ezzel szemben a textilruházati iparban, a kohászatban, a textiliparban, a papíriparban, a villamosipari gépek és berendezések gyártásában, az építőanyag- és élelmiszeriparban a *termelékenység növekedési üteme elmaradt az átlagostól.*

4. táblázat

A szocialista iparban foglalkoztatott aktív keresők megoszlásának változása ipari főcsoportonként
(százalék)

Ipari főcsoport	1949	1960	1970	1973	1973-ban az ország összes ipari keresőinek százalékában
Nehézipar	48,6	56,0	61,4	62,8	33,2
Könnyűipar	39,9	29,9	28,7	26,9	31,6
Élelmiszeripar	9,5	5,8	6,4	6,7	19,1
Egyéb ipar	2,0	8,3	3,5	3,6	27,1
Összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*31,0*

A felszabadulás óta eltelt évtizedek során a főváros iparának a szerkezete, az egyes ágazatok és csoportok részaránya nem alakult át gyökeresen. A foglalkoztatottak létszáma szerint az iparcsoportok részesedése a szocialista iparban a következő: az ipar legfontosabb részét a *nehézipar*, ezen belül is a gépipar jelenti. A gépiparhoz tartozó iparcsoportok sorrendje: híradás- és vakuumtechnikai ipar, közlekedési eszközök gyártása, gépek és gépi berendezések gyártása, műszeripar, villamosipari gépek és készülékek gyártása, fémtömegcikkipar. Az egyéb nehézipari ágazatok közül a legtöbb foglalkoztatott a vegyiparban dolgozik, azután a kohászat és az építőanyag-ipar, majd a villamosenergia-ipar és végül a bányászat következik. A *könnyűipar* legnagyobb iparága a textilipar, a továbbiakban pedig a kézmű- és a háziipar, a textilruházati, a bőr-, a szőrme- és a cipőipar, a fafeldolgozó-ipar, a nyomda- és a papíripar alkotja a sorrendet. Az *élelmiszeriparban* foglalkoztatott dolgozók mintegy 6,7%-ot képviselnek a budapesti iparból, az egyéb iparra pedig mintegy 3,6%-os részesedés jut.

Budapest iparának vezető ágazata – immár hosszú évtizedek óta – a *gépipar*. Az iparág a szocialista építés során nagyon dinamikusan fejlődött. Ma gépek és gépi berendezések gyártásával 44 állami és szövetkezeti vállalat foglalkozik, közöttük olyan hatalmas vállalatok, mint *a Láng Gépgyár, az Április 4. Gépgyár, a Csepel Vas- és Fémművek Szerszámgépgyára és Egyedi Gépgyára.* Sajátos és nagyon fontos profil a

villamosipari gépek és berendezések, továbbá műszeripari termékek gyártása: a *Villamos Berendezés és Készülék Művek*ben kis- és nagyfeszültségű készülékeket, transzformátorokat, vezérlőberendezéseket, a *Ganz Műszer Művek*ben és a *Mechanikai Mérőműszerek Gyárá*ban villamos műszereket, telemechanikai és biztonsági berendezéseket gyártanak.

A fővárosi ipar nagy hagyományokkal rendelkező ága a *közlekedési eszközök* gyártása. Korábban főként a gőz- és a villanymozdonyok, valamint a hajók készítése révén vált nemzetközi hírűvé ez az iparág; e tekintetben a legfontosabb üzemek: a *Ganz-MÁVAG Mozdony-, Vagon- és Gépgyár*, a *Magyar Hajó- és Darugyár*. A vasúti motorkocsi- és motorvonat-gyártás, a Duna-tengerjáró hajók építése, kikötői berendezések előállítása jelentette a fő termékeket a felszabadulástól az 1960-as évekig. Jelenleg viszont nagyobb hangsúlyt kapnak egyes, gazdaságosabban termelhető, kevésbé anyagigényes gyártmányok, mint például a liftek, a konténerek, folyami hajók, úszódaruk, kazánok stb. A felszabadulás óta új ágazattal, autóbusz-előállítással gazdagodott a közlekedési eszközök gyártása. A dinamikusan fejlődő *autóbuszgyártás*, a kiemelt közútijármű-program keretében, Európa egyik legnagyobb autóbusztermelőjévé teszi hazánkat. Az iparág központja az *IKARUS Karosszéria- és Járműgyár*, amely világszínvonalon álló termékeinek túlnyomó hányadát exportálja.

A gépipar másik legismertebb hagyományos ágazata a *híradás-* és a *vákuumtechnikai ipar*, amelynek legfontosabb gyárai: az *Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt.*, az *Orion Rádió és Villamossági Vállalat*, a *Telefongyár Rt.*, a *Beloiannisz Híradástechnikai Gyár*. Főbb gyártmányaik: villanyégők és más világítótestek, tv-vevőkészülékek, telefonok, telefonközpontok, rádióadók és egyéb átviteltechnikai berendezések stb.

A legutóbbi években honosodott meg és gyorsan fejlődik az *elektronikai és számítástechnikai ipar*, amelynek fő képviselői a *Budapesti Rádiótechnikai Gyár* és a *Finommechanikai Vállalat*.

A műszeripar élenjáró üzemei – a már említett Ganz Műszer Műveken, Mechanikai Mérőműszerek Gyárán, Finommechanikai Vállalaton kívül – a *Medicor Művek* (orvosi műszerek, gyógyászati berendezések), az *Elektronikus Mérőkészülékek Gyára* (impulzusgenerátorok), a *Gamma Művek* (elektronikus és nukleáris műszerek).

A budapesti *vegyiparhoz* ugyancsak egész sor olyan üzem tartozik, amelyek meghatározó jelentőségűek a népgazdaság szempontjából. Közülük elsőként a gyógyszergyárakat – *Kőbányai Gyógyszerárugyár*, *Chinoin Gyógyszer és Vegyészeti Termékek Gyára*, *Egyesült Gyógyszer- és Tápszergyár* – említjük. A felszabadulás óta a fővárosi gyógyszeripar termelése mintegy hetvenszeresére emelkedett. Kiemelkedő szerepet játszanak továbbá a háztartási és kozmetikai cikkeket, a festéket, a lakkokat és a gumit gyártó üzemek. Közülük is kiemelkedik a *Budalakk Festék- és Műgyantagyár*, valamint a *BUDACOLOR Festékgyár*.

Budapest *kohászata* elsősorban a *Csepel Vas- és Fémművek* üzemeiben (Acélmű, Csőgyár, Fémmű, Vas- és Acélöntödék, Metallochemia) koncentrálódik.

Az építőanyag-ipar fontosabb vállalatai is országos hírűek. Ilyenek például a *Beton- és Vasbetonipari Művek*, a *Budai Tégla- és Cserépipari Vállalat*, az *Épületkerámiaipari Vállalat*.

A főváros könnyűiparának vezető ágazata a textilipar, amely a felszabadulás óta megtöbbszörözte termelését, technikai színvonala azonban egészen a legutóbbi idő-

szakban megkezdett rekonstrukcióig elmaradt az egyéb iparágakhoz képest. Az iparág legnagyobb vállalataiban (a *Pamutnyomóipari Vállalat* és a *Pamutfonóipari Vállalat* üzemeiben valamint a *Pamuttextilművek*ben) és egyéb üzemekben nagy erőfeszítések történtek a termékek és a technológia modernizálására. Nagy változás következett be a textilruházati iparban is, amely elveszítvén korábbi kézműipari jellegét, nagyiparrá fejlődött: olyan nagy üzemek jöttek létre, mint a *Vörös Október Férfiruhagyár*, a *Május 1. Ruhagyár*.

Budapest *élelmiszeripara* nemcsak a főváros ellátása szempontjából fontos, hanem országos jelentősége is van. Egyes ágazatok részesedése az országos kapacitásból, illetve termelésből igen jelentős. Budapest élelmiszeriparában találjuk a vágókapacitás 40, a konzervipar 12, a hűtőtároló-kapacitás 18, a sörgyártás 70, a növényolajipar 50, a tejfeldolgozás 20, az üdítőital-gyártás 49%-át. Az országhatárokon túl is ismert a *Budapesti Húsipari Vállalat* (Herz szalámi), a *Budafoki Állami Pincegazdaság* és a *Hungarovin Borgazdaságok Exportvállalata*.

Az előzőekben adott vázlatos áttekintés is arról tanúskodik, hogy a hatalmas méretű fővárosi ipar megítélése nagyon sokféle elemzést kíván meg és tesz lehetővé. Ma már világos, hogy egyes esetekben a továbbfejlődés érdekében a gyártmányszerkezet megváltoztatása is indokolt. Napjainkban több olyan intézkedés születik, amely egyes nagyvállalatok működését különleges elbírálás alá helyezi. A *Vörös Csillag Traktorgyár* (jelenleg a *Magyar Vagon- és Gépgyár* gyáregysége), a *Ganz-MÁVAG Mozdony-, Vagon- és Gépgyár*, a *Hajtóművek és Festőberendezések Gyára* és a *Beton- és Vasbetonipari Művek* esetében a központi szervek a termelési szerkezet olyan átalakításával foglalkoznak, amely korszerű, gazdaságosan előállítható, a piaci igényekhez alkalmazkodó gyártmányok termelését eredményezi.

A fővárosban számottevő az *építőipari* tevékenység. A budapesti székhelyű szocialista építőiparban foglalkoztatottak száma mintegy 150 000 fő, a teljes saját termelés pedig évi 30 milliárd Ft. 1960-hoz viszonyítva az építőipari dolgozók létszáma nem egészen 35%-kal, a termelés pedig több mint kétszeresére emelkedett.

A természeti adottságokkal és a városfejlődés törvényszerűségeivel összhangban az ipar területi eloszlása a fővároson belül is sajátosan alakul. A szocialista iparban foglalkoztatottak száma szerint az első helyen a X. kerület (64 000 fő) áll, közvetlenül mögötte a XIII. kerületet (62 000 fő) találjuk, ezután a XI., a IV., a VIII., a IX. és a XXI. kerület következik; a sok ipari foglalkoztatottal rendelkező kerületek közé tartozik még a XIV. és a III. kerület. Kirívóan alacsony az iparban foglalkoztatottak száma a XVII. (2100 fő) és az I. (3500 fő) kerületben. Az ipari állóeszközök bruttó értéke alapján az első és második helyen a XIII. és a X. kerület áll, amelyeket nem sokkal lemaradva a XXI. kerület követ; az élenjáró kerületek közé tartoznak még: XI., VIII., IV., V., IX. és a III. kerület. A legalacsonyabb bruttó ipari állóeszközértékkel az I. és a XVII. kerület rendelkezik.

Amennyiben nem kerületenként, hanem sűrűsödési gócterületenként tekintjük át a budapesti ipar területi elhelyezkedését, úgy talán még világosabban mutatkozik meg, hogy melyek a főváros legiparosodottabb körzetei.

Az *óbudai körzethez* tartozó gyárak nagyobb hányada a Duna partján és a Szentendrei út mentén helyezkedik el; főbb ipari profilok: pamutkikészítés, hajógyártás, híradástechnika, vegyipar, épületelem-gyártás.

5. táblázat

A fontosabb ipari termékek termelése

Termék	Mennyiségi egység	Szocialista ipar		Az 1973. évi termelés az országos százalékában
		1952	1973	
Diesel-motor	db	631*	367	52
Felvonó	db	590	1 277	100
Marógép	db	594	244	36
Zománcozott háztartási edény	t	3 052	1 737	30
Diesel-motorvonat	db	10	32	100
Közúti villamos motorkocsi	db	42**	19	100
Autóbusz	db	1 025	4 577	59
Kerékpár	1000 db	218	240	99
Orvosi röntgenberendezés	db	162***	811	100
Ipari röntgenkészülék	db	49***	279	100
Akkumulátor	1000 Aó	75 731***	123 270	56
Televízió vevőberendezés (alkatrész-garnitúrával)	db	2 177**	131 153	37
Izzólámpa	1000 db	30 110	98 679	42
Sósav	t	15 513	26 618	37
B_{12} vitamin	kg	0,53***	326	100
Papaverin	kg	17 372***	53 282	100
Streptomycin	kg	444***	13 641	100
Személygépkocsi gumiabroncs	db	49 395	139 382	100
Teher- és társasgépkocsi gumiabroncs	db	122 508	508 350	100
Kész gyapjú- és gyapjú típusú szövet	1000 m^2	16 461	20 215	53
Kész selyem- és selyem típusú szövet	1000 m^2	12 372	48 664	92
Szintetikus harisnya és zokni	1000 pár	3 858	14 142	52
Papír	t	61 182*	124 056	45
Csontos nyershús	t	58 988	124 506	32
Fejtett sör	1000 hl	1 072	3 509	60

* 1960. évi adat.
** 1956. évi adat.
*** 1955. évi adat.

Újpesten két nagy körzet található: a főként a külső Váci út két oldala mentén elterülő ún. nyugati körzet, a kimagaslóan legfontosabb ágazat, a híradás- és vákuumtechnikai ipar mellett azért is annyira jelentős, mert itt működik a fővárosi bőr- és szőrmeipar java része és más számottevő könnyűipari és vegyipari üzem; a keleti körzet elsősorban vegyipara, továbbá a vasúti járműjavítás és a textilüzemek révén vált ismertté. Budapest legnagyobb ipari körzete az *Angyalföld* elnevezést viseli; a Váci

út, Lehel út és a Béke út mentén elhelyezkedő üzemek vezető ágazatát a híres gépgyárak jelentik, de ezen túlmenően nagyon jelentős a műszer- és a híradástechnikai ipar, a fémtömegcikk-ipar, továbbá a kender-, a juta- és a kötöttáruipar; különlegesen erős ezen a környéken a gépkocsijavító-ipar koncentrációja is. Ez a körzet nemcsak a legnagyobb, hanem az egyik legrégibb is a fővárosban; ezért nagyon sok az elavult üzemi épület, általában túlzsúfolt az ipar elhelyezkedése és korszerűtlenül, gyakran az egészségre is károsan tömörülnek a lakóházak és ipari üzemi épületek. Angyalföld ipari koncentrációja azonban nemcsak termékei révén vált híressé, hanem azzal is, hogy itt jött létre a budapesti munkásosztály egyik legismertebb, tradicionális bázisa, amely mindig hallatta szavát, amikor a proletariátus hatalmáért folyt a harc.

Kőbánya két ipari körzete közül az északi lényegében a Jászberényi úton található; vezető ágazatai: a sör-, a hűtő- és a konzervipar, a tv-gyártás, a gyógyszeripar, a téglaés a porcelángyártás. A hatalmas kiterjedésű déli körzet (Angyalföld után a második a fővárosban) a Gyömrői út két oldalán, a Ceglédi és a Bihari út környékén helyezkedik el, de ideszámítják Kispest iparának egy részét is; legfontosabb ágazatai: a villamosgép- és a villamosberendezés-gyártás, a vegyipar, a kőolajipari és az élelmiszeripari gépgyártás, a műszer- és a fémtömegcikkipar, továbbá a pamutfonó- és a szövőipar, a gyógyszeripar, a kerámiaipar.

Külön ipari körzetként tartják számon a hatalmas *Ganz-MÁVAG Mozdony-, Vagon- és Gépgyár*at, amely a magyar ipar egyik leghíresebb fellegvára. A *Soroksári és Gubacsi út mentén és a ferencvárosi vasúti rendező pályaudvar* körül alakult ki az alapvetően élelmiszeripari profilú ferencvárosi körzet, amely az egyik legrégibb ipari koncentráció a fővárosban; a lényeges ágazatok közé sorolható még a szerszámgépipar és a vegyipar is.

A *csepeli körzet* tulajdonképpen a *Csepel Vas- és Fémművekkel* azonos; Angyalföld mellett a másik olyan körzet, amely nemcsak ipari termékei, hanem munkásosztálya révén is beírta magát az újkori magyar történelem legszebb, legfontosabb lapjaira.

A *lágymányosi körzet* a Budafoki és Fehérvári úti üzemeket foglalja magában; fő ágazatai: az elektronika, a híradástechnika, a műszeripar, a villamosgépipar, továbbá a gyári berendezések előállítása, a textilipar és az épületelem-gyártás.

Végül az utolsó, a *budafoki körzet*, amelynek a profilját alapvetően az élelmiszeripar (bortárolás, palackozás, pezsgőgyártás) adja meg.

A fentiekben felsoroltakon kívül is számos igen fontos, kisebb ipari koncentráció található, főként a főváros pesti kerületeiben; ezek elemzésére nincs módunk. Ugyanígy nem kerülhet sor e helyütt arra sem, hogy szóljunk azokról a nagyüzemekről, amelyek az említett körzetek egyikéhez sem tartoznak, de jelentőségük kiemelkedő a fővárosi ipar szemszögéből: például a *Magyar Optikai Művek*, *a Ganz Villamossági Művek* stb.

MEZŐGAZDASÁG

Budapest mezőgazdasága ugyan országos szempontból nem nagy jelentőségű, de a főváros lakosságának az ellátásában fontos szerepet játszik.

A fővárosban a mezőgazdasági művelés alatt álló terület mintegy 24 000 ha, az ország-

gosnak mintegy 0,3–0,4%-a. A nagyvárosi környezetnek megfelelően sajátosan alakul a művelési ágak megoszlása: a szántóterület 21,0; a rét 2,0; a szőlő 1,1; a kert 14,0; a gyümölcsös 5,4; a legelő 2,9; a nádas 0,2; az erdő 8,4; a művelés alól kivett terület pedig 45,0%-os arányban részesedik. Egyfelől tehát alacsony a szántóterület aránya, másfelől kiugróan magas a művelés alól kivett területek részesedése, és viszonylag magas a kert- és gyümölcsterületek aránya is. A mezőgazdaságilag hasznosított terület aránya az összterületből legmagasabb a II., a XVI., a XVII. és a XX. kerületben.

A felszabadulást követő első években Budapest mezőgazdaságát a háborús pusztulás jegyei jellemezték. A változás első jelei 1950 után, Nagy-Budapest kialakítása nyomán jelentkeztek. A közigazgatási változások révén számottevő mezőgazdaságilag is hasznosítható területeket kapott a főváros, ami a mezőgazdaság jelentősebbé válását hozta magával. A leglényegesebb módosítás az volt, *hogy egyre határozottabbá vált a városellátó jelleg*, emelkedett például a zöldségfélék termelésének részaránya.

A mezőgazdasági művelés alatt álló területnek mintegy a 34%-a a termelőszövetkezetekhez tartozik. A 14 fővárosi termelőszövetkezetnek több mint 17 000 tagja van. (1950-ben 11 termelőszövetkezet működött Budapesten, 494 taggal.) Az országos adatokhoz viszonyítva tehát nem túl magas a termelőszövetkezetek átlagos földterülete és kevés az egy tsz-tagra jutó földterület is. A fővárosi termelőszövetkezetek bőséges talajerő-utánpótlást végeznek, kedvező eszközellátottságuk révén *intenzív területfelhasználásra* törekednek. Erre mutat az öntözött területek nagysága (2089 ha), továbbá az üvegházak alapterülete és annak növekedési üteme: 1965-ben 63 093 m²; 1973-ban 221 992 m².

A termelőszövetkezetek vetésterületének megoszlásában – bizonyos kedvező tendenciák ellenére – még mindig nem tükröződik kellőképpen a mezőgazdasági tevékenység nagyvárosi jellege. Nem lenne kívánatos például, hogy a szántóterület 25%-án kenyérgabonát, 28%-án szemes takarmányt termesszenek; másfelől viszont magasabb lehetne például a zöldségfélék részaránya (jelenleg mintegy 17%). A növénytermesztés fő terményei: a kenyérgabona, a kukorica, a káposztafélék, a burgonya és a szálas takarmányok.

A gyümölcstermelés a főváros gyümölcsszükségletének kb. az 1/6-át fedezi; legfontosabb: az őszibarack, a kajszibarack, a meggy és a cseresznye.

A termelőszövetkezetek *állattenyésztési tevékenysége* nem éri el a kívánatos szintet. A szarvasmarha-állomány 2/3-a, a baromfiállomány 35–40%-a, a sertésállomány 10–15%-a van a termelőszövetkezetek tulajdonában.

A fővárosi termelőszövetkezetek gazdálkodásának magas színvonalára és a sajátos körülményekből adódó kedvező helyzetükre utal az a tény, hogy a különböző fajlagos és egyéb mutatók tekintetében messze túlszárnyalják az országos átlageredményeket: az egy hektár termőterületre jutó nettó árbevétel: az országosnak mintegy tizenkétszerese; az egy hektárra jutó összes vagyon: az országosnak több mint nyolcszorosa, a területegységre jutó ledolgozott munkaidő tizennégyszerese az országos szintnek, az egy dolgozó tsz-tagra jutó munka utáni jövedelem pedig mintegy 60%-kal múlja felül az országos átlagot. Meghaladja az országos átlagot a fővárosi termelőszövetkezetek *melléküzemi tevékenysége* is. A felsorolt kedvező mutatók is egyrészt a melléküzemi tevékenységnek az országos átlagosnál jóval nagyobb arányaival, másrészt a kedvező piaci lehetőségekkel és a különleges termelési struktúrával függenek össze. Ezzel ter-

mészetesen nem akarjuk kisebbíteni azt az igen jelentős szerepet, amelyet a *vezetés és a gazdálkodás színvonala, a vezetők és a tagok szakértelme és szorgalma* ezekben a jó eredményekben játszik.

Néhány budapesti termelőszövetkezet kiemelkedő eredményeket mondhat magának speciális kultúrák (gomba, virág) nagyarányú termesztésében. Nemcsak országos, de nemzetközi hírnevet is vívott ki magának a Sasad Tsz virág-, gyümölcs-; a Rozmaring Tsz virág-; a Duna Tsz gomba- és zöldségtermesztésben. A fővárosi termelőszövetkezetek sok esetben bátran kezdeményeznek például az élelmiszer-termelés komplex vertikális rendszerének kialakítása területén.

KÖZLEKEDÉS

Budapest közlekedési viszonyait két alapvető szempontból kiindulva tekintjük át: az egyik magának a városnak a közlekedési helyzete, a másik pedig azon tevékenységeket, objektumokat foglalja magában, amelyek a fővárosnak az ország közlekedésében és a nemzetközi forgalomban betöltött szerepét jellemzik.

A főváros belső forgalmának volumenét legjobban talán azzal érzékeltethetjük, hogy a közlekedésnek mintegy 2,3 millió lakosú világváros – ennyi a város „nappali népessége" – igényeit kell kielégítenie. E feladat ellátásának döntő részét a *tömegközlekedés* végzi. A tömegközlekedés alapját a mintegy 200 km hálózati hosszal rendelkező villamosok és a csaknem 600 km-nyi vonalon közlekedő autóbuszok jelentik. Mellettük egyre nagyobb fontosságú a metró, a földalatti villamos és a taxi; fontos eszköz továbbá a HÉV és bizonyos szerepkört betölt a trolibusz is. A személygépkocsi-állomány emelkedésével erőteljesen nő a magánautók részesedése is a forgalom lebonyolításában. A fővárosi tömegközlekedés jelentősége országos szempontból is kiemelkedő: Budapesten található a városi villamosvasutak $^4/_5$-e, az autóbuszhálózat $^1/_5$-e.

A főváros közlekedési hálózatában és járműparkjában a második világháború hatalmas károkat okozott: a villamospályák és felső vezetékek nagyobb része megrongálódott vagy elpusztult, és nem sok maradt a kocsikból sem; sok helyütt az utak is nehezen voltak járhatók; végül, talán a legnagyobb veszteség az volt, hogy a Duna-hidak felrobbantása miatt nem volt összeköttetés a város két fő része – Buda és Pest – között. Az egyébként is viharos gyorsasággal folyó újjáépítés szinte fantasztikus eredményeket hozott a közlekedés területén. 1945 végén már 44 villamosjárat működött. Fél év alatt új hidat (Kossuth-híd) építettek, és 1949 végéig újjáépült a *Margit-híd*, a *Lánchíd* és a *Szabadság-híd*, 1950-ben befejeződött az *Árpád-híd* építése. Csak a *Petőfi-* (1952) és az *Erzsébet-híd* (1964) felépítése maradt későbbre.

1949 végéig a városi közlekedés fejlődése – a közvetlen újjáépítés befejezése után is – olyan dinamikus volt, hogy kielégítette a közlekedési igényeket. Megnehezítette viszont a tömegközlekedés helyzetét az 1950. évi közigazgatási reform, amikor is a peremvárosokat egyesítették Budapesttel. A fővároshoz csatolt kerületek közötti és ezeket a belső kerületekkel összekapcsoló közlekedés megteremtése igen nagy feladat volt. Annak ellenére, hogy jelentősen bővült az autóbuszpark és egyéb fontos létesítmények is elkészültek (a Csepeli gyorsvasút, a 2-es villamos vonalának meghosszabbí-

tása), a fővárosi tömegközlekedés csak nagy nehézségekkel és hatalmas zsúfoltság mellett tudta kielégíteni a megnövekedett igényeket.

Lényeges változás kezdődött az 1960-as évektől. E szakasz egyik legfontosabb jellemzője az, hogy a sokáig szüneteltetett metróépítés gyors ütemben folytatódott. A másik lényeges tényezőt az autóbuszpark következetes és nagyarányú fejlesztése jelentette. Az 1960. évi 1077 db-ról 1973-ig 1645-re nőtt az autóbuszállomány, a férőhelyek száma pedig több mint kétszeresére emelkedett; ugyanezen időszakban a szállított utasok száma évi mintegy 355 millióról 565 millióra emelkedett. Említésre érdemes az is, hogy a burkolt úttestek felülete az említett időszakban 12,8 millió m^2-ről 16,2 millió m^2-re növekedett. Fejlődött a tömegközlekedés még jelenleg is első számú ágazata, a villamosközlekedés is: főként a vágányhálózat felújítása (csekély mértékű bővítése) és a kocsiállomány korszerűsítése révén; 1960 és 1973 között a férőhelyek száma mintegy 10%-kal nőtt, a szállított utasok száma viszont valamelyest csökkent. Új vonás a fővárosi közlekedésben, hogy a taxi – a kocsiállomány két és félszeresére történt növelése révén – a személyszállítás lebonyolításának számottevő tényezőjévé vált. A főváros népességszámának növekedése, majd a környező településekből a budapesti munkahelyekre bejárók fokozódó közlekedési igénye következtében megnövekedett az elővárosi közlekedés jelentősége. Korszerűsödött a HÉV járműállománya, s emelkedett a férőhelyszám is.

Látva azon nehézségeket, amelyek a fővárosi tömegközlekedésben egészen a legutóbbi évekig az akut problémákat, a közhangulatot és a közérzetet romboló körülményeket okozták, a párt- és az állami szervek egy sor alapvető intézkedést hoztak (a munkaerő-nehézségek megszüntetésére sajátos bérezési rendszer, pótlólagos beruházási eszközök rendelkezésre bocsátása, a metró- és a közútépítkezések meggyorsítása, lépcsőzetes munkakezdés stb.). Mindezek következtében a fővárosi tömegközlekedés helyzete az utóbbi években nem romlott és alapos ok van a reményre, hogy az elkövetkező években egyes irányokban javulás következik be.

A személygépkocsi-állomány és az idegenforgalom gyors növekedése miatt az 1960-as évek közepétől elengedhetetlenné vált a közúthálózat, illetve a legfontosabb közlekedési csomópontok gyors ütemű korszerűsítése, átépítése. Ennek során alul- és felüljárók építésére, az országos főútvonalak bevezető szakaszainak teljes rekonstrukciójára, korszerű forgalomirányító berendezések létesítésére került és kerül sor. Ide sorolandók a forgalmi rendnek és a forgalom-összetételnek az adott motorizációs szinthez történő igazítását szolgáló intézkedések, mint amilyen például a Váci utca sétálóutcává alakítása, a villamosforgalom megszüntetése a Rákóczi úton és a Kossuth Lajos utcában, a gépjárműforgalom korlátozása a nagy parkokban stb. A személygépkocsi-állomány rohamos növekedése (1960 és 1973 között mintegy nyolcszorosára emelkedett és 129 000 db-ot ért el) a következő években várhatóan tovább folytatódik, ezért továbbra is napirenden marad a fővárosi közúthálózat korszerűsítésének (helyenként gyökeres átalakításának) a feladata.

Budapest egyedülálló kulcsszerepet játszik az egész ország közlekedésében. Ennek alapjai – a kedvező földrajzi adottságok miatt – a történelmi fejlődés során alakultak ki. Az ország közlekedési hálózatának Budapest-centrikussága különösen a 19. század második felétől vált hangsúlyozottá, és hozzátehetjük: azóta nem történt olyan intéz-

kedés, nem következett be olyan irányú fejlődés, amely ezen a helyzeten lényegesen változtatott volna.

A főváros számára nemcsak előnyöket jelent, hanem súlyos gondokat is okoz az, *hogy az ország valamennyi vasúti fővonala ide torkollik be, illetve innen indul ki* és így Budapest az ország legfontosabb vasúti csomópontja. Ebből adódik, hogy a fővárosban 31 vasútállomás, illetve pályaudvar működik, emellett a vasút működéséhez szükséges javító, vontatási és egyéb létesítmények egész sora található itt, és mindezek nehezítik a városfejlesztést, szennyezik a levegőt, forrásai a zajártalomnak. A főváros pályaudvarainak és egyéb vasúti létesítményeinek forgalmában jelentős részt képvisel a belföldi és a nemzetközi tranzitforgalom, ugyanis még ma sincs olyan vasútvonal hazánkban, amely Budapestet elkerülve biztosítaná a kelet-nyugati, illetve nyugat-délkeleti irányú tranzitforgalmat.

Lényegében az ország közúthálózata is olyan képet mutat, mint a vasúthálózat. Két problémakör áll az előtérben: az egyik az, hogy az országos főútvonalaknak és egyéb nagyforgalmú (például kiránduló-) útvonalaknak a fővárosba bevezető szakaszai már jelenleg sem képesek a forgalom lebonyolítására; a másik – az előzővel összefüggő – probléma az útvonalak Budapest-centrikusságából adódó hatalmas *tranzitforgalom*, amely már-már elviselhetetlenül hat a városi forgalomra. A belföldi és a nemzetközi közúti teherszállítások egyre növekvő szerepével számolni kell, és a fővárosi közlekedés nehézségeit ez a tényező mindaddig fokozni fogja, amíg fel nem épül a város körüli autópálya-gyűrű (hasonlóan más világvárosokhoz), amely a tranzitforgalom zavartalan lebonyolításának fő eszköze lenne.

Említésre érdemes Budapest szerepe a nemzetközi és a belföldi személy- és teherhajózásban is. A *Csepeli Szabadkikötő* Közép-Európa egyik legnagyobb forgalmú folyami kikötője.

Az ország egyetlen nemzetközi jelentőségű polgári *légi kikötője* szintén Budapesten található. A Ferihegyi repülőtérről egész Európa, a Közel-Kelet és Afrika egyes országai is elérhető közelségbe kerültek a közvetlen légi járatok révén.

ÉLETSZÍNVONAL, ÉLETKÖRÜLMÉNYEK

A felszabadulás óta eltelt időszakban a főváros lakosságának életkörülményei – összhangban az országos fejlődéssel – hatalmas változáson mentek keresztül. Ez kifejezésre jut egyfelől a jövedelmek növekedésében, másfelől a szociális-kulturális ellátottság színvonalának ugrásszerű emelkedésében.

Az egy főre jutó jövedelem az 1938. évi szinthez képest több mint 2,5-szeresére nőtt. A tulajdonviszonyok és egyéb társadalmi viszonyok változásai nyomán jelentősen mérséklődött a különböző keresőkategóriák közötti jövedelemkülönbség, ami a felszabadulás előtt a különböző osztályokat és rétegeket jellemezte. Legalább ilyen fontosságú az is, hogy megszűnt a munkanélküliség, amely a budapesti munkáscsaládokat annyira sújtotta. Eltűnt az utcákon kéregető nyomorékok és más nincstelenek

légiója, megszűntek a hírhedtté vált nyomornegyedek (Auguszta-telep, Mária Valéria-telep stb.).

Nagy változások történtek a népesség foglalkoztatási színvonalában: 1949-ben az aktív keresők aránya 48,2%, az inaktív keresőké 5,4% volt; ezzel szemben az 1970-es évek elején 55–56% volt az aktív és 18–19% az inaktív keresők részesedése a népességből. Következésképpen az eltartottak aránya 46,4%-ról 26%-ra csökkent. Különösen átalakult a nők helyzete: az eltartott nők aránya 61,6%-ról mintegy 28–29%-ra mérséklődött. Mindezek alapvető hatást gyakorolnak a jövedelmi viszonyokra.

A munka szerinti elosztás szocialista elvének érvényesülése nyomán a különböző rétegek jövedelemarányaiban levő eltérések általában indokoltak. Másrészt viszont a jövedelemkülönbségekben jelentős szerepet játszik a családnagyság és a családokon belüli keresők és eltartottak aránya. Az alacsony jövedelmű családok túlnyomó többsége a sokgyermekesekből és a nyugdíjasokból kerül ki. A fővárosi munkás- és szellemi dolgozó háztartásokban az egy főre jutó jövedelem – a nagyobb arányú foglalkoztatottság, a magasabb szakképzettséget igénylő, főként szellemi munkakörök viszonylag magasabb aránya miatt – mintegy 15–20%-kal magasabb a munkás és szellemi dolgozó háztartások országos átlagánál. Az azonos munkakörben foglalkoztatottak keresete Budapesten és vidéken nem tér el lényegesen egymástól.

LAKÁS- ÉS KOMMUNÁLIS ELLÁTÁS

A tőkés szociálpolitika, valamint a második világháború pusztításainak eredményeként a felszabadulás után mostoha lakásviszonyok jellemezték a fővárost. Az 1945-öt követő 4–5 év alatt helyreállították a háborús károkat, a helyzet mégsem javult kellőképpen, mert egyrészt a fővároshoz csatolt területek alacsony színvonalú ellátottsága rontotta az átlagot, másrészt a rohamos gazdasági fejlődéssel együtt járó népességszám-növekedés a nehézségeket tovább fokozta. 1950-ben az egy lakószobára jutó személyek átlagos száma 2,18 fő volt.

A nagyobb arányú lakásépítés lényegében 1960-tól indult meg. 1949 és 1960 között évente átlagosan 6700-zal, 1960 és 1973 között pedig évente 9800-zal növekedett a lakásállomány. A negyedik ötéves tervben összesen 76 000–79 000 lakás építését irányozták elő. *A lakásállomány az 1949. évi 462 000-ről 1973-ig 672 000-re emelkedett.* A lakásépítés anyagi terheinek nagyobb hányadát az állam vállalja magára. A negyedik ötéves tervben épülő lakásoknak például több mint 60%-a az állam pénzeszközeinek felhasználásával – tanácsi és állami beruházással – létesül.

Az utóbbi években a mennyiségi igények mellett mindjobban előtérbe került bizonyos minőségi szempontok figyelembevétele is. Elsősorban az épülő lakások nagyságát illetően kellett változtatásokat eszközölni, mivel korábban túlsúlyban voltak az egyszobás lakások. A főváros 1970. január 1-i lakásállományának csaknem a fele (46%) még mindig egyszobás volt; 37% volt a kétszobás és 17% a három- és több szobás lakások aránya. Az egy lakószobára jutó lakók átlagos száma 1,82 fő volt, ami azt mutatja, hogy 1950-hez viszonyítva jelentős a fejlődés.

Az állami tulajdonban levő lakásoknak csaknem 10%-a 1890 előtt, több mint 20%-a pedig 1890 és 1915 között épült. Ezzel függ össze egyrészt az, hogy viszonylag magas

a komfort nélküli lakások aránya, másrészt az, *hogy az új lakásépítések végső mennyiségi egyenlegét erősen lerontó szanálások szükségesek;* tehát az évi lakásszaporulat mindig jelentősen kisebb, mint a megépített lakások száma.

A budapesti lakások felszereltségi színvonalát az alábbi adatok jellemzik (zárójelben az országos adat); a villamos energiával való ellátottság 99,6% (91); vezetékes vízzel a lakások 95,0%-a (38) rendelkezik, vezetékes gázzal pedig 55,5% (19); a csatornahálózatba bekötött lakások aránya 75,6% (28); a távfűtésbe bekapcsolt lakások száma 1973 végén elérte a 80 000-et; a telefonnal ellátott lakások a teljes állománynak kb. 1/4-ét teszik ki (országosan 9%).

A főváros területén belül természetesen jelentős különbségek figyelhetők meg mind a számszerű lakásellátottságot, mind a lakások komfortját illetően. A *100 lakásra jutó lakók száma* 1970. január 1-én, kerületenként a következő képet mutatja: a XIII. kerületben 290; az I. kerületben 293; a VIII. kerületben 295; a III. és az V. kerületben 297; a IV. és a XIV. kerületben 298; a VII. kerületben 299; a XIX. kerületben 301; a XX., a II., a XII. és a XV. kerületben 302; a VI. és a X. kerületben 309; a IX. kerületben 310; a XI. kerületben 313; a XXII. kerületben 319; a XVIII. és a XXI. kerületben 321; a XVI. kerületben 322; végül a XVII. kerületben 323 fő volt a 100 lakásra jutó lakosok száma. Ezek az adatok természetesen bizonyos vonatkozásokat elfednek: például a lakás nagyságát, felszereltségét, vagy éppen azt, hogy sok esetben egy családi ház egy lakásnak számít stb. A lakások vízzel és csatornával való ellátottságában a legelmaradottabbak a külső kerületek – a XV., XVI., XVII., XVIII., XIX., XX., XXI., XXII. kerület –, lényegében tehát azok, amelyeket 1950-ben csatoltak a fővároshoz; e tekintetben még nem sikerült felszámolni a megelőző korszak több évtizedes mulasztásait.

Az 1949 óta történt lakásépítések eredményeként a *lakásállomány területi eloszlása jelentékenyen változott.* A számszerű gyarapodás a XI., a XIV., a II., a XVIII. és a XIII. kerületben volt a legnagyobb.

A fővárosi nagy állami lakásépítési programok főként ún. *lakótelepek* formájában valósulnak meg. Az elmúlt bő két évtizedben több mint 40 000 lakótelepi lakás épült fel. A lakótelepek építése előbb a IX., a X., a XI., a XIII., a XIV., a XX. és a XXI. kerületben folyt, majd a súlypont áthelyeződött a III. és a XV. kerületre.

A nagyszabású lakásépítési célkitűzések valóra váltásának talán a legfontosabb feltétele az volt, hogy sor került *házgyárak* létesítésére – amelyek a mennyiségi igényeket képesek kielégíteni – és ehhez kapcsolódva megtörtént a nagyüzemi, korszerű lakásépítési technológia széles körű elterjedése.

A több mint 100 éves múltra visszatekintő budapesti intézményes *vízellátás* is hatalmas fejlődésen ment keresztül, de többször került már kritikus helyzetbe is. A város jelenlegi mintegy 250 millió m^3-t kitevő évi vízigényének a kielégítése sokszor csak igen nagy nehézségek árán érhető el. Budapest vízfogyasztása a felszabadulás óta gyors ütemben növekedett: 1946-ban 74, 1950-ben 103, 1960-ban 174, 1973-ban pedig 259 millió m^3 volt. E rohamos vízigény-emelkedés egyrészt a népességszám gyarapodása, másrészt a mind több komfortos lakás vízfogyasztása miatt bekövetkezett fajlagos vízfelhasználás emelkedésének és az ipari vízfogyasztás dinamikus növekedésének a következménye. A fővárosi víztermelés 34%-át az ipar és 44%-át a lakosság, a többit az egyéb területek (locsolás stb.) használják fel. A vízszükséglet kielégítésének bázisa

A lakások számának és felszereltségének alakulása

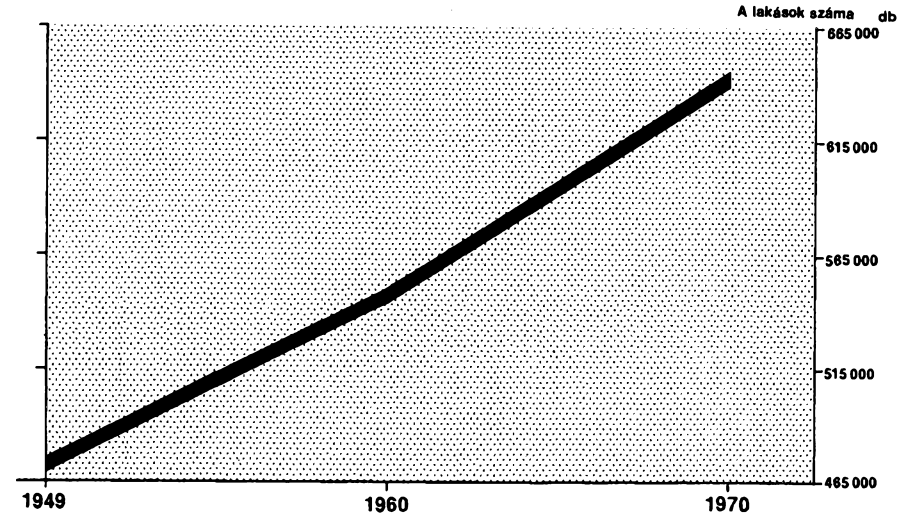

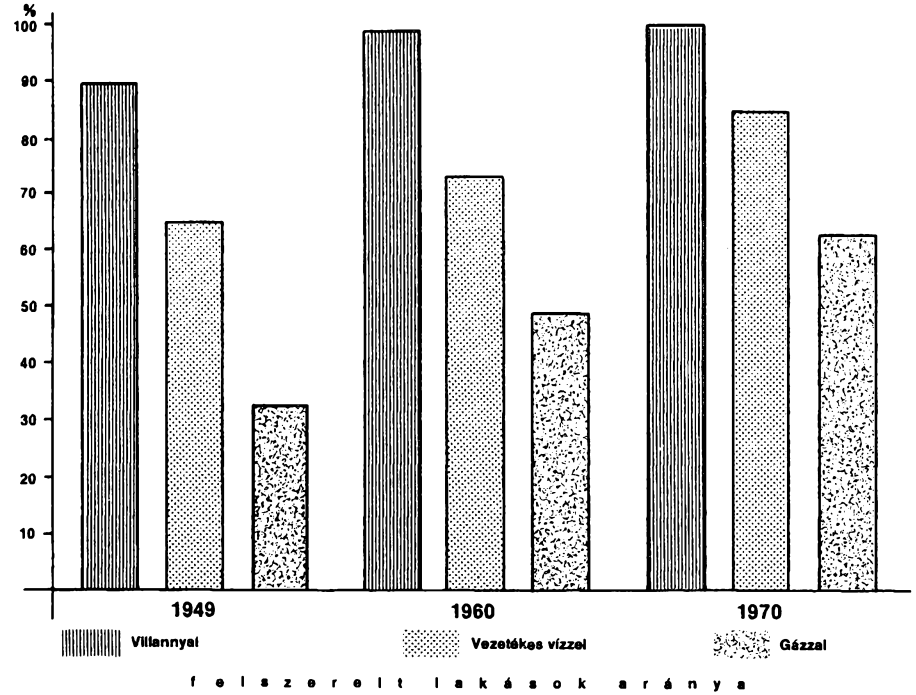

a Duna. Csaknem 850 kút és két nagy teljesítményű felszíni vízmű segítségével nyerik a szükséges vízmennyiséget.

A fővárosban a felszabadulás óta jelentősen megnőtt *a csatornázott* területeken élő népesség aránya. A számottevő változások ellenére azonban a csatornázottság tekintetében még ma is nagy különbség van a belső és a külső kerületek között; a belső kerületek ellátottsága 93%, a külső kerületeké pedig 25%. Jelentős problémák mutatkoznak a szennyvíztisztítás területén is; a szennyvizek mennyisége az elmúlt húsz év során csaknem 3,5-szeresére emelkedett, és a szennyvíz veszélyesebbé, nehezebben tisztíthatóvá vált (mosószerek fokozott alkalmazása, ipari szennyezések). A főváros egyetlen jelentősebb szennyvíztisztító-telepe a szennyvizeknek alig 3–4%-át képes biológiailag megtisztítani.

A nagymértékű háborús pusztítások helyreállítása után, 1950-től kezdődött a *gázszolgáltatás* erőteljes növekedése. 1966-tól ugrásszerű emelkedés következett be, egyik évről a másikra a földgáz nagyarányú felhasználása révén csaknem kétszeresére nőtt a gáztermelés. A gázellátás gyors növekedését mutatja, hogy a termelés 1950-ben mintegy 60 millió, 1960-ban 119 millió, 1973-ban pedig már több mint 1153 millió m^3-t tett ki. Ez időre a földgáz aránya az összes gáztermelésen belül meghaladta a 70%-ot.

A *közvilágítás* üzemelése ugyan már a felszabadulás után néhány hónappal megindult, nagyobb arányú fejlődése mégis csak az 1950-es évek második felétől kezdődött meg. A főváros közvilágításának modernizálása és díszítése az 1960-as évektől ugrásszerűen fejlődött. Ennek legjobban észlelhető jeleit a forgalmasabb útvonalak és a terek világításának teljes kicserélése és a fontosabb épületek díszkivilágításának megteremtése jelentette. 1973-ban 110 000 lámpatest és mintegy 210 000 fényforrás révén a világvárosi színvonalat megközelítő közvilágítás működött; elsősorban a belső kerületek fénymennyisége érte el a kívánatos szintet.

EGÉSZSÉGÜGYI, SZOCIÁLIS, OKTATÁSI ÉS KULTURÁLIS ELLÁTÁS

Az egész ország alacsony színvonalú közegészségügyi állapotához hasonlóan, a felszabadulást megelőzően a főváros egészségügyi helyzete is sok kívánnivalót hagyott maga után. A különböző fertőző betegségek viszonylag nagy aránya, a széles körű és olcsó társadalombiztosítás hiánya, illetve alacsony színvonala elsősorban a munkásságot és a dolgozók más rétegeit sújtotta.

A felszabadulás után közvetlenül, a múltból örökölt hiányosságokat súlyosbították a háborús károk, a gyenge táplálkozás és nem kielégítő higiéniai viszonyok következtében fellépő betegségek is. Ehhez az igen alacsony szinthez képest néhány éven belül gyors javulás következett be. A legnagyobb horderejű intézkedés az egységes – és lényegében ingyenes – társadalombiztosítási rendszer és a körzeti orvosi hálózat megteremtése volt. Gyors ütemben nőtt az orvosok száma (1950 óta megkétszereződött), a főváros minden kerületében (kivétel az I. kerület) szakrendelőintézet működik. Az egy körzeti orvosra jutó 14 éven felüli lakosok száma 2250–2300 fő, az egy körzeti gyermekorvosra jutó 14 éven aluli gyermekek száma kb. 950 fő.

A főváros egészségügyi viszonyaiban történt pozitív változások legjobban azon mér-

hetők le, hogy milyen mértékben csökkent a járványos és a fertőző betegségek száma, valamint a csecsemőhalandóság. A tébécés halálozások száma például az 1946. évi 1500-ról 300–400-ra, a csecsemőhalandóság kb. a felére csökkent. A vörheny- és a kanyarómegbetegedések száma alig éri el a korábbi $^1/_3$-át, s szinte teljesen megszűnt a diftéria. Komoly eredményként tartjuk számon az *ingyenes és intézményes terhes- és csecsemőgondozás rendszerét, a szakosított gyermekrendelő-intézetek létrehozását, a védőnő-hálózat teljes kiépítését*. 1950 óta a bölcsődei férőhelyek száma csaknem kétszeresére nőtt, azonban a jelenlegi igényekhez (mintegy 69 000 bölcsődés korú gyermek) képest ez a szám is (14 300) szűkösnek bizonyul. (Bár hozzá kell tenni, hogy a fővárosban a bölcsődei ellátottság mintegy kétszerese az országos szintnek.)

A társadalombiztosításba bevont személyek számának a növekedése és az átlagos életkor meghosszabbodása miatt a kórházi ellátás iránti igények kielégítése időnként nehézségekbe ütközik. A kórházi férőhelyek száma ugyan több mint 30%-kal haladja meg az 1950. évi szintet, azonban ez nem elegendő.

Az iparon, a közlekedésen, a kereskedelmen kívül *Budapest oktatási, tudományos és kulturális vonatkozásban is az ország kiemelkedően legfontosabb központja*. Ez nemcsak az intézmények nagyarányú koncentrációjában nyilvánul meg, hanem alapvető az egész országra kiterjedő eszmei-ideológiai és a szakmai hatás is. A főváros kialakulásával és történelmi fejlődésével kapcsolatban már említett tényezők és körülmények azt eredményezték, hogy Budapest az oktatásügy, a tudományos és kulturális élet egyes területeit tekintve vezető szerepre tett szert, bizonyos vonatkozásokban pedig kizárólagos, privilegizált helyzetbe került. Az ebből eredő előnyök mellett számos probléma és hátrány is adódik. Ez utóbbiak megszüntetésére a párt- és az állami szervek a tudományos élet országos decentralizálásának programjával foglalkoznak.

A felszabadulás után az oktatás területén is gyökeres változások történtek. Első lépésként már 1945-ben bevezették a kötelező nyolcosztályos oktatást, majd ezt követően sor került az oktatási intézmények államosítására (csak néhány gimnázium maradt felekezeti irányítás alatt).

Az oktatási intézmények száma és kapacitása állandóan emelkedett, ennek ellenére, a megnövekedett igényekkel gyakran nem tudtak lépést tartani.

Az *óvodai férőhelyek* száma 1953-tól napjainkig 70%-kal bővült, mégis az óvodákban gyakori a zsúfoltság, és az óvodai ellátottság még ma is elégtelen. Ez egyrészt abban jut kifejezésre, hogy a tervezett férőhelyszámnál több gyermek felvételére kerül sor (például 1973-ban a férőhelyeket több mint 20%-kal meghaladó számú gyermek járt az óvodákba), másrészt jelentős számú igény kielégítetlen marad. Az országos viszonyokhoz képest Budapesten mintegy 20%-kal kedvezőbben alakul az óvodai ellátottság.

Az általános iskolai oktatás feltételeinek a megteremtésére már közvetlenül a felszabadulás után hathatós intézkedések történtek; az 1946-ban rendelkezésre álló 1800 tanterem helyett napjainkban már mintegy 4000 tanteremben folyik az oktatás. Az általános iskolai férőhelyigény az 1960-as évek elejéig állandóan emelkedett, azóta viszont – a demográfiai helyzet megváltozása miatt – csökkenés tapasztalható, és így jelentősen enyhültek a zsúfoltságból származó gondok. A dolgozó szülők gyermekeinek tanulási feltételeit segítő napközi otthonok látogatottsága, illetve igénybevétele egyre fokozódik. A napközi otthonos tanulók száma az 1960 és 1973 között 39 000-ről

53 000-re nőtt, viszont az összes tanulókhoz viszonyított arányszámuk megduplázódott (18,5%-ról 40,0%-ra növekedett).

A felszabadulás előtti időszak különböző politikai-társadalmi-vallási beállítottságú és eltérő színvonalú *középiskoláját* lényegében két fő középiskola-forma váltotta fel: a gimnázium és a szakközépiskola. Jelenleg a 118 középiskola közül 43 a gimnáziumok és 72 a szakközépiskolák száma. (Gyakoribb szakközépiskolák: ipari 36, közgazdasági 14, egészségügyi 8.) A gimnázium – amely hagyományosan a legelterjedtebb középiskola volt – fokozatosan veszít a jelentőségéből: az 1963/64. tanévtől szinte megállás nélkül csökkent a gimnáziumi tanulók száma (összesen kb. 30%-kal), miközben a középiskolások száma alig változott.

6. táblázat

Az általános iskolai oktatás jellemző adatai

Megnevezés	1950	1960	1970	1973
Osztálytermek száma (db)	2 940	3 691	3 609	3 999
Tanulók száma (fő)	151 866	132 314	129 475	131 009
Tanerők száma (fő)	6 200	9 640	9 321	9 535

A középiskolai oktatásnak az elmúlt három évtizedben bekövetkezett fejlődését jellemzi, hogy a középiskolai tanerők száma kétszeresére, az osztálytermek száma pedig mintegy 50%-kal nőtt.

A *dolgozók iskolái* fontos szerepet játszanak az általános oktatási színvonal alakításában. Az alapismereti (írás-olvasás) és az általános iskolák esti és levelező tagozatán tanulók száma jelenleg mintegy 4700, az 1960-as évek elején viszont több mint 13 000 volt. A résztvevők számának a csökkenése nyilvánvalóan annak a következménye, hogy a szükséges ismereteket az emberek ma már az iskolaköteles korban szerzik meg. Lényegében ezzel teljesen ellentétes tendenciák jellemzik a dolgozók középiskoláinak esti és levelező tagozatát. A tanulók száma erőteljesen emelkedik: 1960 és 1973 között az esti tagozaton 14 584-ről mintegy 21 000-re, a levelező tagozaton pedig 20 263-ról több mint 25 000-re növekedett a tanulók száma.

A *szakmunkástanuló-képzésben* részt vevők száma 1967 és 1972 között 45 000–55 000 között mozgott, az 1972/73. tanévben azonban csak 40 299 szakmunkástanuló volt Budapesten. A fontosabb szakmai csoportok sorrendje a tanulók száma szerint: építőipar, kereskedelem, műszeripar, lakatos és szerszámkészítő szakma, vendéglátóipar.

Az *ország egyetemi képzésének elsőrendű centruma Budapest.* A felszabadulás után bekövetkezett változások egyfelől a hallgatólétszám növekedését, összetételének gyökeres átalakulását, másfelől számos szervezeti reformot eredményeztek. Természetesen alapvetően más lett az egyetemek rendeltetése is: szocialista elhivatottságú, sokoldalúan felkészült szakemberek képzése, valamint tudományos alap- és alkalmazott kutatások végzése, szoros együttműködésben a gyakorlati szervekkel.

A szervezeti változások közül a legfontosabbak az alábbiak: az orvosi kar kivált az Eötvös Loránd Tudományegyetemből, a közgazdasági kar kivált a Műszaki Egyetem-

ből, s ennek alapján létrejött a *Semmelweis Orvostudományi Egyetem* és a *Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem. Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola* és *Agrártudományi Egyetem* alakult (utóbbi beleolvadt a Gödöllői Agrártudományi Egyetembe). Az *Állatorvostudományi Főiskolát* valamint a *Kertészeti és Szőlészeti Főiskolát* egyetemmé minősítették. *Bánki Donát Gépipari Műszaki Főiskola, Kandó Kálmán Villamosipari Műszaki Főiskola, Kereskedelmi és Vendéglátóipari Főiskola, Ybl Miklós Építőipari Műszaki Főiskola, Könnyűipari Műszaki Főiskola, Külkereskedelmi Főiskola, Közlekedési és Távközlési Műszaki Főiskola, Pénzügyi és Számviteli Főiskola* alakult. A felsőoktatás új intézményei között foglal helyet a *Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága Politikai Főiskolája*, a *Marxizmus–Leninizmus Esti Egyetem* és a *Zrínyi Miklós Katonai Akadémia*. Főiskolai rangra emelkedett az *Orvostovábbképző Intézet*.

A felsőoktatási intézmények hallgatóinak a száma nagy változásokon ment keresztül a felszabadulás óta. Először a mennyiségi képzésre való törekvés eredményeként a létszám nagyon gyors emelkedése következett be, majd az 1950-es évek második felében – a reális igényeknek megfelelően – a hallgatók számát a korábbinak átlagosan mintegy a felére szorították vissza.

A hallgatók együttes létszáma az 1972/73. tanévben 45 193 fő, az oktatóké pedig 5717 fő volt egyetemeinken. Ez utóbbi szám az országos adatból 50%-ot meghaladó részesedést jelent. A hallgatók száma szerint az egyetemek sorrendjében első a Budapesti Műszaki Egyetem, második az Eötvös Loránd Tudományegyetem, majd a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem és a Semmelweis Orvostudományi Egyetem következik.

A felszabadulás óta sokat fejlődött a népesség *iskolázottsági színvonala*. Erőteljesen emelkedett mind az általános- és a középiskolai, mind a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya. *A nők iskolázottsági színvonalának a növekedése még gyorsabb ütemű volt, s így a férfiakhoz viszonyított képzettségbeli különbségek csökkentek.* Jelenleg a férfiak $^1/_3$-a, a nők $^1/_4$-e rendelkezik érettségivel, a diplomások közül a férfiaknál 14,6%, a nőknél 5% a részarány.

7. táblázat

A népesség iskolázottsági színvonalának változása

Végzettség		1949	1960	1970
Általános iskolai	végzettséggel rendelkezők,	44,2	53,8	68,1
Középiskolai	a megfelelő korúak	13,7	19,6	28,6
elsőfokú	százalékában	4,4	6,8	9,3

Budapest az ország *tudományos életének* is kiemelkedően legfontosabb központja Ez egyfelől annak következménye, hogy itt működik *a Magyar Tudományos Akadémia* központi szervezeti apparátusa és legtöbb kutató intézménye, de összefügg azzal is, hogy a főváros hatalmas termelési potenciálja szinte szükségszerűen megköveteli a

tudományos bázisok gyors fejlődését. A tudományos élet fővárosi koncentrációját jellemzi, hogy az ország 129 kutatóintézetéből 101 Budapesten működik. *A tudományos fokozattal rendelkezőknek és a kutatóintézetekben dolgozóknak mintegy 80–85%-a a fővárosban tevékenykedik.*

A felszabadulás óta eltelt évtizedek nagy változásokat hoztak a főváros *közművelődési* színvonalában, a művelődést szolgáló intézmények számában, felszereltségében, használóinak létszámában és összetételében.

Az egyik alapvető művelődési intézmény, a *könyvtár* tekintetében a jellemző adatok az alábbi fejlődésről tanúskodnak: 1960-tól napjainkig a közművelődési és a szakszervezeti könyvtárak beiratkozott olvasóinak száma 381 000-ről 460 000-re, a könyvállomány 3,5 millióról 5,7 millióra emelkedett. A közművelődési könyvtárak száma 112, a szakszervezetieké 1202. A legfontosabb tudományos és szakkönyvtárak a könyvtári egységek száma szerinti sorrendben (millió db): *Országos Széchenyi Könyvtár* (5,27), *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára* (1,31), *Egyetemi Könyvtár* (1,25), *Országos Műszaki Könyvtár* (0,87), *Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár* (0,70), *Országgyűlési Könyvtár* (0,47).

A művelődési igények kielégítése tekintetében oly fontos *múzeumok* száma 1960 óta több mint kétszeresére nőtt. Jelenleg 36 múzeum működik Budapesten, amelyekben évente mintegy 200 kiállítást rendeznek; a látogatók száma megközelíti a 2,5 milliót. A látogatók száma alapján *első helyen a Mátyás-templom Egyházművészeti Gyűjteménye áll, majd a Magyar Nemzeti Galéria, a Szépművészeti Múzeum, a Budapesti Történeti Múzeum, a Természettudományi Múzeum, a Magyar Nemzeti Múzeum, a Közlekedési Múzeum* a leglátogatottabb. Az állandó kiállítási termekben és egyéb helyeken évente mintegy 60 kiállítást rendeznek. A kiállítási termek közül leglátogatottabb a *Műcsarnok.*

Érdekes fejlődésen ment keresztül a fővárosi színházak működése. Számuk az 1952. évi 12-ről 19-re emelkedett, az összes befogadóképesség azonban 11 817-ről csak 12 458-ra változott. A látogatók száma 1956-ig állandóan növekedett, majd némi csökkenés után az 1960-as évek elejére elérte a korábbi színvonalat, ezután némi ingadozás következett, és a legutóbbi időszakban (1967 óta) ismét folyamatosan csökken.

Budapest *színházi élete* nemcsak országosan kiemelkedő fontosságú, de nemzetközi vonatkozásban is jelentős. Elsőként említjük a kilencven évvel ezelőtt megnyitott *Magyar Állami Operaház*at, amelynek repertoárján (az *Erkel Színház*zal együtt) a klasszikus és a modern opera- és balettirodalom szinte valamennyi kiemelkedő alkotása szerepel. Egyrészt a világhírű vendégművészek és társulatok gyakori fellépései, másrészt az Operaház rendszeres külföldi meghívásai is tanúsítják e színház hírnevét, elismertségét. A prózai színházak között első helyen áll a *Nemzeti Színház*, amely sok évtizedes hagyományai és kiváló gárdája révén kulcsszerepet tölt be az ország színházi életében. A legjelentősebb színházak közé tartozik továbbá a *Vígszínház*, és a *Madách Színház*. A *Fővárosi Operettszínház* hírneve is jóval túlhaladja az ország határait; a közép-európai operett egyik legkedveltebb és legelismertebb ápolója, korszerűsítője és előadója e társulat.

A főváros kulturális tevékenységének kiemelkedően fontos része *a zenei élet*. A nemzetközi mércével mérve is magas színvonalú hangversenyek és koncertek mellett

egyéb rendezvények (Budapesti Művészeti Hetek, zenei versenyek stb.) is gazdagítják a zenei programot. A rendezvények legfontosabb színhelyei: a *Zeneművészeti Főiskola Nagyterme, az Erkel Színház, a Vigadó Kamaraterme;* nyáron pedig a *Margitszigeti Szabadtéri Színpad* és a *Kiscelli kastély.*

Ugyancsak változatos volt a budapesti *mozik* fejlődése az elmúlt negyedszázad során. Az állami mozik száma 1951-ben 98, 1962-ben 107, 1973-ban pedig 90 volt. A látogatók száma az 1951. évi 18,9 millióról folyamatosan emelkedett az 1958. évi maximumig (36,3 millió), majd azóta állandóan csökken (1973-ban mintegy 20 millió). A korábbi 250 társadalmi moziból csak 57 maradt meg; látogatóik száma 1,5 millió.

A magyar film- és hanglemezgyártás szinte teljes egészében Budapestre koncentrálódik. A filmgyártás fejlődését jelzi (mennyiségi vonatkozásban), hogy az elkészített játékfilmek száma 1965-ben 62, 1973-ban pedig 203 volt. A gyártott hanglemezek száma ugyanezen időszakban 2,1 illetve 3,1 millió db.

A két legfontosabb tömegkommunikációs eszköz – *a rádió és a televízió* – elsőrendű országos központja ugyancsak a főváros. A budapesti rádió- és tv-előfizetők számának az alakulása nagyarányú fejlődésről tanúskodik. 1951 és 1973 között a rádióelőfizetők száma 324 000-ről 636 000-re, a tv-előfizetőké pedig az 1958. évi 12 000-ről 531 000-re emelkedett.

A kulturális élet egyik nagyon fontos eleme a *könyv- és lapkiadás.* Az ország könyvkiadása teljes egészében, a lapkiadás túlnyomórészt Budapestre koncentrálódik.

A könyvkiadás volumene a felszabadulás óta nagy ütemben növekszik. A kiadott művek száma 1950 óta csaknem ötszörösére, példányszáma pedig több mint másfélszeresére emelkedett. A legfontosabb könyvkiadók közül említjük az *Akadémiai Kiadót* (szakkönyvek, tudományos művek, szótárak), a *Corvina Könyvkiadót* (magyar irodalmi, képzőművészeti, idegenforgalmi művek idegen nyelvű kiadása), az *Európa Könyvkiadót* (külföldi szépirodalom), a *Gondolat Könyvkiadót* (tudományos, ismeretterjesztő irodalom), a *Kossuth Könyvkiadót* (politikai és ideológiai művek, a marxizmus-leninizmus klasszikusainak művei), a *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadót*, a *Mezőgazdasági Kiadót*, a *Móra Ferenc Könyvkiadót* (ifjúsági művek), a *Táncsics Kiadót* (szakszervezeti kiadványok), a *Zrínyi Katonai Kiadót* (honvédelmi kiadványok).

Dinamikus fejlődés tapasztalható az időszaki sajtótermékek (napilapok, folyóiratok stb.) kiadása terén. A fővárosban megjelenő időszaki lapok száma meghaladja a 450-et, ami az országosnak több mint a felét teszi ki.

A sportmozgalom tekintetében is élenjáró a főváros. Itt működnek a sportélet központi szervein kívül a legnagyobb és leghíresebb sportegyesületek, de Budapesten található a legtöbb jól felszerelt, illetve nagy befogadóképességű sportlétesítmény is. A sportegyesületek száma 742, taglétszáma megközelíti a 300 000-et. Mintegy 1700 sportlétesítmény van a fővárosban, közöttük a leghíresebbek a *Népstadion, a Nemzeti Sportuszoda és a Sportcsarnok.*

Budapest az ország legjelentősebb kereskedelmi centruma. A fővárosban található valamennyi külkereskedelmi vállalat és a nagykereskedelmi vállalatok 40%-a.

A felszabadulás óta eltelt évtizedek folyamán a kiskereskedelmi áruforgalom a fővárosban is gyors ütemben növekedett. Az első évtized még az alapvető élelmiszer- és ruházaticikk-ellátás gondjaitól volt terhes. Az 1950-es évek második felétől az áruellátás jelentősen javult. Az 1960-as évtized közepétől kezdve pedig a kereskedelem nem elosztással foglalkozik, hanem mindinkább igazi kereskedelmi funkciókat tölt be.

A kiskereskedelmi áruforgalom alakulására vonatkozó adatok dinamikus fejlődést mutatnak; 1953 és 1960 között az emelkedés 65%-ot, 1960 és 1970 között pedig 85%-ot ért el.

Jelenleg *az egy főre jutó kiadások megoszlása* a főbb tételek között az alábbi: élelmiszer, ital, dohányáru: 36–37%; lakbér, lakáskarbantartás, fűtés, világítás, lakóházépítkezés: 12–13%; ruházkodás: 12–13%; háztartás- és lakásfelszerelés: 8–8,5%; közlekedés, hírközlés: 8–9%; művelődés, oktatás, sport, szórakozás: 6–6,5%; egészségügy, testápolás: 3–3,5%; adó, adó jellegű kiadások 5–5,5%; egyéb kiadás: 6–7%. Hosszabb időszakot áttekintve megállapítható, *hogy folyamatosan csökkennek az élelmiszerre, italra és dohányárura fordított kiadások, viszont emelkedő tendenciát mutatnak a lakásra és a közlekedésre, valamint hírközlésre fordított összegek.*

1973-ban a kiskereskedelem eladási forgalma 51 milliárd Ft-ot (1960-ban 22,2 milliárd Ft-ot) tett ki, ennek mintegy 85%-át a bolti kiskereskedelem, 15%-át pedig a vendéglátás bonyolította le. 1960 és 1973 között az élelmiszerek és az élvezeti cikkek eladási forgalma több mint kétszeresére, az iparcikkeké pedig több mint két és félszeresére növekedett.

A forgalom nagyarányú emelkedését nem követte a kiskereskedelmi hálózat mennyiségi fejlesztése: a szocialista kiskereskedelem hálózati egységeinek száma az 1960. évi 9682-ről 1973-ig 9910-re emelkedett. (A magánkiskereskedők száma kb. 10%-kal kevesebb, mint 1960-ban.) A megnövekedett forgalom lebonyolítását jelentősen segítette azonban, hogy ezen időszakban a hálózati egységeket korszerűsítették, és új eladási formákat vezettek be. 1960 és 1973 között az áruházak száma 23-ról 26-ra emelkedett; jelentősen szaporodott az iparcikk-szaküzletek és egyéb szakboltok, az éttermek, a kisvendéglők, a cukrászdák, a falatozók, és az üzemi vendéglátóhelyek száma, ugyanakkor csökkent az élelmiszerboltok, a tüzelőanyag-, az építőanyag- és a gáztelepek, valamint az italboltok, a kocsmák és a borozók száma.

Külön kell említeni azt a fejlődést, amely a szállodák számában és férőhelykapacitásában történt: a felszabadulás utáni évek 19 szállodája helyett ma a turistaházakkal együtt 32 szálloda működik, több mint 9000 férőhellyel. Bár kétségtelen, hogy az igények kielégítése még így is nehézségekbe ütközik, a férőhelyeknek egy évtized alatt elért kétszeres növekedése mégis kimagasló eredmény.

A kiskereskedelmi bolthálózat kerületek közötti eloszlása meglehetősen egyenetlen. A belső kerületek kereskedelmi ellátottsága felülmúlja a külső kerületekét. A legnagyobb ellátottsági különbségek a ruházati boltok vonatkozásában állnak fenn, a legkisebb problémák viszont az élelmiszerboltok területi eloszlását illetően tapasztalhatók.

Itt említjük meg a hosszú múltra visszatekintő Budapesti Nemzetközi Vásárt,

amelyre évente 30–35 ország több mint 1000 kiállítója küldi el termékeit. A vásár nemcsak bemutató jellegű, hanem rendszeresen nagy volumenű külkereskedelmi üzletkötések színhelye is.

IDEGENFORGALOM

A főváros hazánk egyik legfontosabb idegenforgalmi tényezője. Az ország idegenforgalomból származó bevételeinek mintegy a fele Budapesten realizálódik, a szállodai férőhelyek 1/4-e is a fővárosban található.

A főváros nemzetközileg is kiemelkedő idegenforgalmi vonzereje több részből tevődik össze. Elsőként a tájképi, természeti adottságokat említjük: a budapesti Dunaszakaszt, a rajta átívelő hidakkal és közvetlen partvonalával, valamint a Budai-hegységet. A közvetlenül a Duna partján emelkedő, jól tagolt, zömében erdőkkel borított hegyek egyrészt gyönyörű látványt nyújtanak a sík fekvésű pesti oldalról, másrészt nagyszerű kilátó helyekül szolgálnak a hatalmas város megtekintéséhez. Az idegenforgalmi vonzerő kialakulásához természetesen hozzájárulnak egyéb tényezők is. Ezek közé tartozik a *fürdővárosi jelleg*, amely a számos – ásványi és radióaktív anyagokat tartalmazó – forrás, illetve fürdő létezése (Rudas, Rác, Király, Császár, Lukács, Gellért, Széchenyi) alapján jött létre. Budapest egyéb nevezetességei is emelik a főváros idegenforgalmi rangját. Ilyenek: a Vár, a századforduló táján lezajlott hatalmas építkezések kiemelkedő alkotásai: a Millenniumi emlékmű, a Műcsarnok, az Iparművészeti Múzeum, az Országház, a jelenlegi Nemzeti Galéria. Idegenforgalmi vonzerőt gyakorolnak a gyönyörű Duna-hidak, a gyorsan épülő új lakónegyedek stb.

Az idegenforgalom a felszabadulás után csak lassan kezdett növekedni. Jelentős kibontakozása az 1960-as évek elején következett be (ekkor már meghaladta a második világháború előtti szintet.) A budapestre látogató külföldiek közül, az idegenforgalmi szálláshelyeket igénybe vevők száma évente ma már több mint 950 000, s ez a szám az 1960. évit hétszeresen múlja felül. A szállodai férőhelyek száma 1960 óta 3500-ról 9000 fölé emelkedett; a fizetővendéglátás pedig az 1960. évi 552-vel szemben több mint 12 000 férőhelyet volt képes biztosítani. A külföldiek által Budapesten eltöltött, ún. „vendégéjszakák" száma 1960 óta megötszöröződött.

A Budapestre látogató külföldiek országok szerinti összetételét *alapvetően a szocialista országok túlsúlya* jellemzi. A szocialista országokból érkező turisták az összes külföldi vendégek 54%-át teszik ki; kiemelkedő Csehszlovákia (13%), Lengyelország (12%) és a Német Demokratikus Köztársaság (10%) részaránya; a többi szocialista ország sorrendje: Jugoszlávia, Szovjetunió, Románia, Bulgária. A nem szocialista országok közül kiemelkedő a Német Szövetségi Köztársaság (11%), Ausztria (8%), Olaszország (6%), az Egyesült Államok (5%) és Franciaország (2%) részesedése.

A főváros idegenforgalmában jelentős szerepet játszik az ún. *belföldi idegenforgalom* is, amelynek egy része inkább Budapest államigazgatási, gazdasági centrum-jellegéhez, mintsem a szűkebb értelemben vett turizmushoz kapcsolódik. A Budapestre látogató magyar állampolgárok a vendégek száma szerint kb. 30%-ot, az itt töltött éjszakák alapján pedig mintegy 40%-ot jelentenek.

VÁROSSZERKEZET

A nagyvárosok fejlődésének egyik lényeges sajátossága, hogy a település olyan egymástól eltérő részekre tagozódik, amelyek mindegyike egyéni vonásokkal rendelkezik, és bár a város szerves részét alkotja, bizonyos szempontból mégis elkülönül a nagyváros egészétől. Ezek az ún. *történelmi városrészek*, amelyek az utóbbi évtizedek során általában felbomlóban vannak, elkülönülésük és jellegzetes vonásaik erőssége csökken.

A nagyvárosi fejlődés azt eredményezi, hogy a településen belül *funkciondlis zónák*, azaz olyan részek alakulnak ki, amelyek a nagyváros számtalan funkciója közül valamelyik (esetleg több) funkció betöltésére specializálódnak (hivatali negyed, bevásárlási központ, szórakoztatónegyed, lakónegyedek stb.). E jelenségek természetesen Budapesten is megfigyelhetők.

A főváros két főrésze, Buda és Pest, azt mondhatjuk, hogy szinte minden szempontból különbözik egymástól. Eltekintve a természeti adottságok teljesen eltérő jellegétől, más és más feladatokat látnak el elsősorban. Budán főként lakó- és kirándulóterületek, az északi és a déli részen ipari övezetek találhatók, e városrésznek igazgatási funkciója alig van, viszonylag alacsony színvonalú a kereskedelmi ellátás. Ezzel szemben Pest alapvetően ipari, igazgatási és kereskedelmi centrum, nagy lakóterületekkel, erőteljes szórakoztatási funkcióval, viszont csekély üdülési lehetőséggel rendelkezik.

Buda központja a *Vár*, illetve a várnegyed, amely az újjáépült budai Várpalota és a rekonstruált, jelentős részben középkori eredetű műemléképületek révén a főváros kiemelkedő látványossága, idegenforgalmi központja. A Vártól délre húzódó régi városnegyednek, a Tabánnak már csak néhány épülete áll. Az északra és északnyugatra elterülő rész sűrűn beépített lakóterület, amely a hegyeken villanegyedbe megy át és a város legkellemesebb lakókörzetét alkotja.

A még néhány évvel ezelőtt is kisvárosi jellegű Óbudán hatalmas méretű városrekonstrukció folyik, a modern lakások ezrei épülnek új, korszerű lakónegyeddé alakítva a körzetet. Nagy fontosságú ipari üzemek is működnek itt, a fővárosi ipar hagyományos bázisai (hajógyár, textilüzemek).

Buda középső részének arculatát a hatalmas, modern lakónegyedek a *Lágymányos* és *Kelenföld*, közöttük családi házas részek határozzák meg, de országos fontosságú ipari üzemek is találhatók e környéken (textilipar, híradástechnika, műszeripar).

Déli irányba haladva kisvárosi jellegű városrészek: *Budafok*, *Nagytétény* és *Albertfalva* terülnek el, viszonylag számottevő iparral.

A szó szoros értelmében Buda és Pest között elhelyezkedő *Margitsziget*, a főváros legszebb parkja. Kiemelkedő fontosságú idegenforgalmi, üdülési és sportközpont.

A Duna balparti városrészmagva a *Belváros* (a Duna és a Kiskörút között). Elsősorban igazgatási és kereskedelmi központ, lakónegyedei csekély jelentőségűek, jellegét tekintve ez Budapest cityje, ami például abban is kifejezésre jut, hogy állandó lakóinak száma csak kis töredékét teszi ki a nappali népességnek.

A városközponttól észak felé haladva előbb lakónegyedek (Új-Lipótváros), majd hatalmas ipari területek következnek: *Angyalföld*, *Újpest*, *Rákospalota* a főváros legfontosabb ipari övezete (elektromos- és vákuumtechnikai ipar, gépgyártás-, vegyi-, bőr-, textilipar).

A sűrűn beépített és igen magas népsűrűségű VI. és VII. kerület főként kereskedelmi és szórakoztatónegyedként tűnik ki, azonkívül, hogy ma még fontos lakóterületet képez. Innen kelet felé előbb *Zugló* (részben modern lakónegyedek, családi házakkal beépített területek, ipari övezet), majd a kisvárosi jellegű *Mátyásföld*, *Rákosfalva* és *Rákosszentmihály* következik. A belső kerületek közé tartozik a sűrűn beépített, de jelentős mértékben elavult épületekből álló VIII. és IX. kerület, amely lakóhely-jellege mellett számottevő iparral (élelmiszeripar, gépgyártás) is rendelkezik; az új lakónegyedek építése és a nagyarányú rekonstrukció átalakítja e kerületek arculatát. *Kőbánya* fontosságát és szerepkörét ipara (gépipar, gyógyszer- és élelmiszeripar) biztosítja.

A város délkeleti részén fekvő *Pestlőrinc* és *Kispest* kisvárosi jellegű „lakótelepülés" volt, azonban ma már iparuk is számottevő (főként textil- és gépipar). *Pesterzsébet* részben ipara, részben pedig lakónegyedei révén vált ismertté; a lakóterületek felújítása nyomán újjászületik az ősi település. A Csepel-sziget északi részén kialakult városrész jellegét és hírnevét a hatalmas nehézipari kombinát biztosítja.

A főváros arculata tehát sok vonásból áll, de meglehetősen sokrétű az összetétel akkor is, ha a város egyes részeit hasonlítjuk össze: világvárosi és kisvárosi fejlettségű kerületek váltakoznak, nagyon eltérő feltételeket nyújtva az itt élőknek. A tőkés városfejlesztési politika mulasztásain túlmenően ez azzal is összefüggésben van, hogy az 1950. évi közigazgatási átszervezés nyomán olyan települések is Budapest részévé váltak, amelyek a városiasodásnak legfeljebb kezdeti fokán álltak. Az elmúlt két és fél évtized kevésnek bizonyult a jelentős különbségek megszüntetéséhez, a teljes nivelláció eléréséhez, annak ellenére, hogy a fővárosnak ezen a részein hatalmas változások mentek végbe. E problémák megoldása a közeljövő városfejlesztésének egyik fontos feladata.

A TÁRSADALMI-GAZDASÁGI FEJLŐDÉS IRÁNYA

Az elmúlt három évtizedben végbement nagy átalakulások és az elért eredmények mellett számos megoldásra váró probléma foglalkoztatja a város továbbfejlesztésével foglalkozó szakembereket. E problémák egy része bizonyos elmaradások pótlásából, a tőkés korszak maradványainak felszámolásából adódik, míg másik része a fejlődés természetes velejárójaként merül fel.

A főváros fejlődése szempontjából az egyik alapvető tényező a *népességszám alakulása*. Az utóbbi tíz évben hozott intézkedések eredményeként lelassult a népesség gyarapodása. Ez kívánatos és hasznos volt mind gazdasági szempontból, mind a fővárosi életfeltételek javítása szemszögéből, és egybeesett az ország területi gazdaságfejlesztésének a követelményeivel. A népességszám emelkedése a következő időszakban is mérsékelt ütemű lesz. A népesség korcsoportonkénti megoszlásának prognózisa szerint csökken a munkaképes korú és emelkedik a munkaképes koron felüli népesség részaránya. A főváros munkaerő-szükségletének kielégítése csak az ország más területeiről lehetséges.

A szelektív és intenzív *gazdaságfejlesztés* és az iparkitelepítés eredményeként az ipar létszámigénye csökken, viszont az építőiparé mérsékelten emelkedik. A foglalkozási szerkezet alakulását alapvetően azon tendencia jellemzi, hogy csökken az iparban foglalkoztatottak és emelkedik a nem termelő ágazatokban dolgozók aránya.

Gazdasági vonatkozásban alapvető célkitűzés a Budapestre koncentrálódás lazítása és korlátozása; ennek legfontosabb eszköze *a főváros iparának intenzív és szelektív fejlesztése.* Az iparban és az építőiparban foglalkoztatottak részaránya az ország összes foglalkoztatott népességéből tovább csökken (kb. 29%-ra). Az intenzív iparfejlesztés egyik fontos eszköze az üzemi koncentráció növelése, az elaprózott üzemi struktúra átalakítása; ennek megvalósítását egyaránt elősegítheti a beruházások koncentrálása és a kisüzemek vidékre telepítése vagy megszüntetése. A szelektív iparfejlesztés elsősorban azt követeli meg, hogy a Budapesthez kevésbé kötődő iparágak (nehézgépgyártás, kohászat, bőripar, fűrészipar) visszafejlődjenek, viszont dinamikusan növekedjenek az adottságoknak legjobban megfelelő ágazatok (gyógyszeripar, híradástechnika, műszeripar). A legfontosabb iparágon, a gépiparon belül főként a híradás- és a vákuumtechnikai ipar, a villamosipari gépgyártás, a műszeripar és a közúti járműgyártás fejlesztését szükséges elősegíteni.

A következő időszakban is az egyik legfontosabb feladat a *népesség életszínvonalának és életkörülményeinek a javítása.* A lakásellátottság színvonalának emelése, *a lakásproblémák gyökeres* megoldása érdekében tovább kell fokozni a lakásépítések ütemét. Az épülő lakások számán belül emelkedik a házgyári technológiával épülő lakások aránya. Az eddiginél lényegesen nagyobb gondot kell fordítani a meglevő lakásállomány fenntartására. Sok ráfordítást és nagy erőfeszítést igényel a *vízellátás* megfelelő mennyiségi és minőségi színvonalon tartása, csakúgy, mint a szennyvíztisztítás megoldása. Számottevő fejlesztést kell végrehajtani az egészségügyi ellátás tekintetében: a következő években a *fővárosban mintegy 60–70 új orvosi körzet és több mint 1000 új kórházi férőhely létesítése válik szükségessé.* A népesedéspolitikai célkitűzések valóra váltása a *bölcsődei és az óvodai férőhelyek* jelentős mértékű emelését kívánja meg; több tízezer bölcsődei és óvodai férőhely építésével kell biztosítani, hogy a bölcsődei ellátás meghaladja a 45%-ot, az óvodai ellátás pedig a 90%-ot. Az általános és középiskolai oktatás színvonalának emelését több száz újabb tanterem építése szolgálja.

A városfejlesztési törekvésekben kiemelkedő helyet foglal el a *kereskedelem* és a *közlekedés.* A kereskedelmi hálózat egyrészt bővítésre, másrészt további korszerűsítésre szorul: egyre inkább égetővé válik egy új, modern nagyáruház megépítése, ugyanúgy, mint az új és a gyors ütemben épülő lakótelepek megfelelően differenciált üzlethálózatának kialakítása. Továbbra is elsőrendű probléma Budapest tömegközlekedése. A legfontosabb a metró- és a gyorsvasúti hálózat építése és összekapcsolása, a közúti forgalom kritikus csomópontjainak a rekonstrukciója, az országos útvonalak fővárosba bevezető szakaszainak átépítése, a tömegközlekedési eszközök korszerűsítése.

Lényeges szerep jut az elkövetkező évek fejlesztési terveiben a *környezetvédelem* kérdéseinek. A legfőbb problémának a levegő és a víz tisztaságának a védelme és a zajártalmak elleni védekezés fokozása látszik. E célokat szolgálja a korszerű fűtési módok terjesztése, a belterületi parkok és általában a zöldterületek határozott védelme. E témakörhöz is kapcsolódik a kívánt mennyiségű ivóvíz biztosítása, a szennyvíztisztítás nehézségeinek áthidalása, valamint a turisztikai lehetőségek javítása.

BUDAPEST

FONTOSABB LÉTESÍTMÉNYEK

ESEMÉNYEK

1944. december 26.	A szovjet felszabadító csapatok elérik Budapestet, Budafok és Pesthidegkút felszabadul.
december 28.	Pestlőrinc, Pestimre, Rákoscsaba, Rákosliget, Rákoskeresztúr felszabadul.
1945. január 9.	Felszabadul Újpest, Rákospalota, Pestújhely, Kispest, Pesterzsébet, Csepel, Óbuda.
január 11.	Angyalföld felszabadul.
január 18.	Felszabadul az egész pesti oldal.
február 7.	Megindul az első villamosjárat, az 55-ös, a Váci úton.
február 13.	Budapest teljes felszabadulása.
1945. március 25.	Megnyílik az ideiglenesen használhatóvá tett Déli összekötő vasúti híd.
május 1.	Megkezdi adását a Magyar Rádió, megindul az interurbán telefonszolgálat.
1945–1946.	A Szabadság-híd újjáépítése.
1946. május 20.	A Kossuth-híd felavatása.
1946. október 12.	A polgári légiforgalom megindulása.
1946–1948.	A Margit-híd újjáépítése.
1947. április 4.	A gellérthegyi felszabadulási emlékmű lelepiezése.
1947	Az Engels téri autóbusz-pályaudvar felépítése, az Úttörő Stadion felavatása.
1948	A Csillebérci Úttörőváros megnyitása.
1948–1949	A Lánchíd újjáépítése.
1948–1950	Az Úttörővasút építése.
1948–1953	A Népstadion építése, a Déli összekötő vasúti híd újjáépítése.
1949–1950	Az Árpád-híd építése.
1950. január 1.	Hét megyei városnak és 16 nagyközségnek a fővároshoz csatolásával létrejön a 22 kerületből álló Nagy-Budapest.
1950	Felépül a MÉMOSZ székház, befejeződik a Ferihegyi Repülőtér újjáépítése.
1950–1952	A Petőfi-híd újjáépítése.
1952–1955	Az Újpesti vasúti híd újjépítése.
1954	Az első épületek átadása a Nagy Lajos király úti és a Kerepesi úti lakótelepen.
1956	A csepeli Csillagtelep és a Thälmann utcai lakótelep első épületeinek átadása.
1957	A főváros közvilágítása korszerűsítésének megkezdése. Az első épületek átadása az Üllői úti és a Lágymányosi lakótelepen. Megnyílik a Magyar Nemzeti Galéria.
1958. február 22.	A televízió nagyadójának felavatása.

1959. március 25.	A Központi Fizikai Kutató Intézet csillebérci atomreaktorának üzembe helyezése.
1960	A Kisstadion megnyitása. A magyar szabadságért elesett hősök emlékművének felállítása a Köztársaság téren.
1963. november 30.	Az Astória-aluljáró, az első ilyen jellegű létesítmény átadása.
1964. november 21.	Az Erzsébet-híd ünnepélyes átadása. A kelenföldi lakótelep építésének megkezdése.
1970. április 2.	A metró kelet–nyugati vonala első szakaszának átadása.
1972 és 1973	A főváros centenáriuma.
1972. december 22.	A metró kelet–nyugati vonala második szakaszának átadása. A kőbányai új „vásárváros” megnyitása.

IRODALOM

Budapest Enciklopédia. Corvina Kiadó 1972.

Budapest Lexikon. Akadémiai Kiadó 1973.

Budapest társadalmának és gazdaságának száz éve. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Kossuth Könyvkiadó 1972.

Dr. Fodor László: A budapesti agglomeráció közgazdasági problémái. (Kutatási zárójelentés.) Országos Tervhivatal Tervgazdasági Intézet Közleményei, 1971. 5. sz.

Hadházi Gyula: Budapest negyedszázados fejlődése. Területi Statisztika, 1970. 2.sz.

Központi tervezési-gazdasági körzet hosszú távú területfejlesztési javaslata. Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium. 1973.

Központi tervezési-gazdasági körzet vizsgálatának összefoglaló értékelése. Városépítési Tudományos és Tervező Intézet 1972.

Központi tervezési-gazdasági körzet nagytávlatú rendezési terve. Vizsgálat. Városépítési Tudományos és Tervező Intézet 1973.

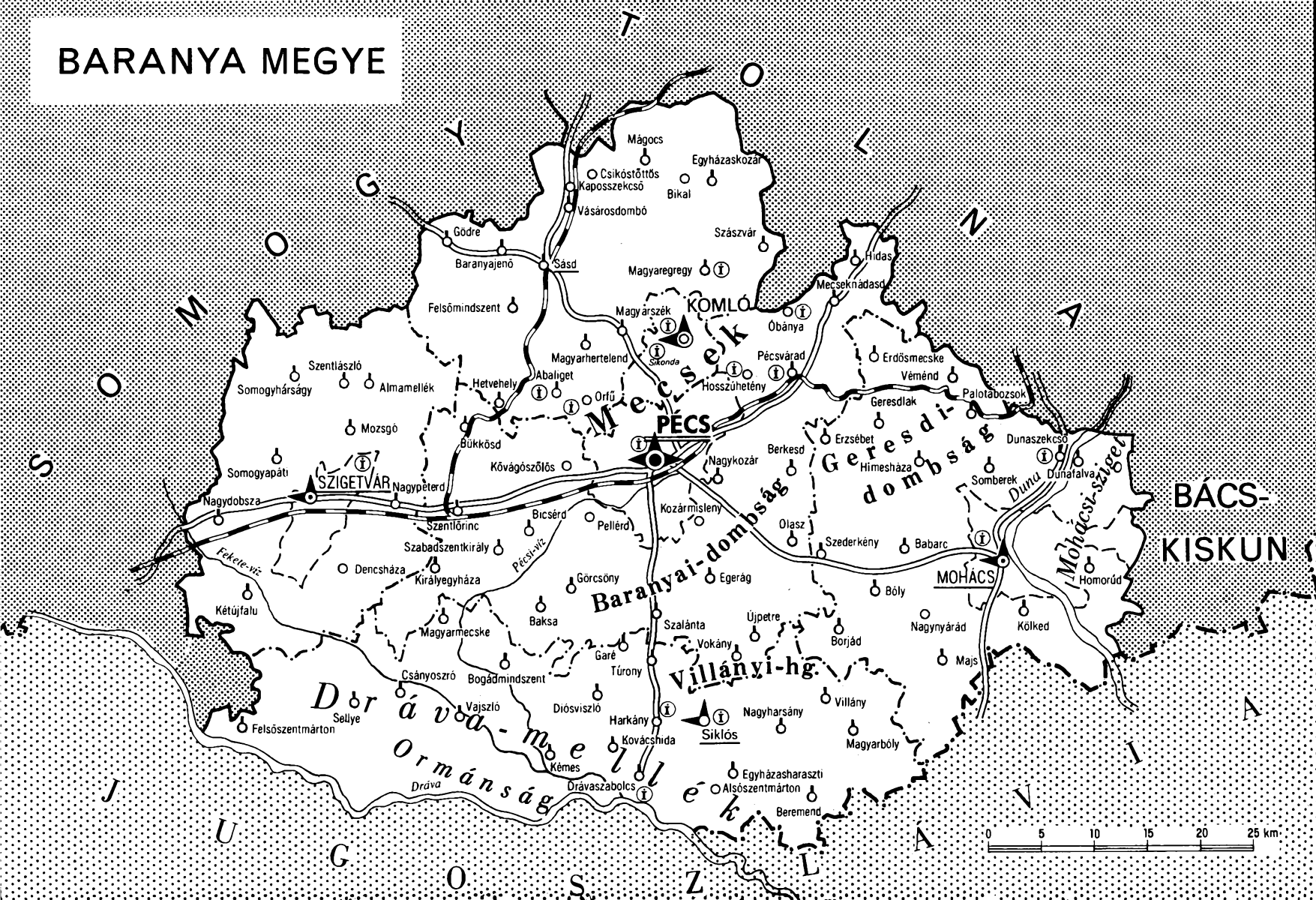
BARANYA MEGYE
TOLNA
SOMOGY
BÁCS-KISKUN
JUGOSZLÁVIA
Mágocs
Egyházaskozár
Csikóstőttös
Kaposszekcső
Bikal
Vásárosdombó
Gödre
Baranyajenő
Sásd
Szászvár
Hidas
Magyaregregy
Mecseknádasd
Felsőmindszent
Magyarszék
KOMLÓ
Óbánya
Szentlászló
Somogyhárságy
Almamellék
Magyarhertelend
Sikonda
Pécsvárad
Erdősmecske
Hetvehely
Abaliget
Hosszúhetény
Véménd
Orfű
Palotabozsok
Mecsek
Geresdlak
Mozsgó
PÉCS
Bükkösd
Erzsébet
Dunaszekcső
Somogyapáti
Kővágószőlős
Nagykozár
Berkesd
Himesháza
Geresdi-dombság
Somberek
Duna
Dunafalva
SZIGETVÁR
Nagypeterd
Nagydobsza
Kozármisleny
Olasz
Szederkény
Babarc
Mohácsi-sziget
Szentlőrinc
Bicsérd
Pellérd
Szabadszentkirály
Pécsi-víz
Fekete-víz
Dencsháza
Királyegyháza
Egerág
MOHÁCS
Homorúd
Barányai-dombság
Görcsöny
Bóly
Kétújfalu
Baksa
Szalánta
Újpetre
Nagynyárád
Kölked
Magyarmecske
Vokány
Borjád
Garé
Majs
Csányoszró
Bogádmindszent
Túrony
Villányi-hg.
Dráva-mente
Vajszló
Diósviszló
Villány
Sellye
Harkány
Nagyharsány
Siklós
Felsőszentmárton
Kovácshida
Magyarbóly
Ormánság
Kémes
Dráva
Egyházasharaszti
Drávaszabolcs
Alsószentmárton
Beremend
0 5 10 15 20 25 km

BARANYA MEGYE ÉS VÁROSAI

ÍRTA DR. BORA GYULA

Baranya megye területe 4533 km², az ország területének 4,9%-a, lakossága 1973-ban 429 800, amely az ország lakosságának a 4,1%-át teszi ki; népsűrűsége 94,8 fő/km², alacsonyabb az országos átlagnál. A népesség 50,5%-a városi lakos.

A megye négy városra (Pécs megyei város, Komló, Mohács, Szigetvár) és öt járásra (mohácsi, pécsi, sásdi, siklósi, szigetvári) tagozódik. A községek száma 316, ebből nagyközség 6, az önálló tanácsú községek száma 14. A közös tanácsok száma 1973-ban 84 volt. Az aprófalvas településszerkezet következtében a településsűrűség több mint kétszerese az országos átlagnak.

TERMÉSZETI ADOTTSÁGOK

A megye domborzati felépítése változatos. A felszín legjellegzetesebb eleme a *Baranyai-szigethegység*, amelynek legnagyobb kiterjedésű tagja az északon a *Tolnai és a Baranyai-dombságból* fokozatosan kiemelkedő és délen meredek lejtővel a *Pécsi-síkságra* ereszkedő *Mecsek hegység*. A röghegység tömegét mészkő alkotja, de több helyen a felszínre került a geológiai ókorból származó gránit, valamint vulkáni eredetű kőzet és homokkő is. Legmagasabb csúcsa a *Zengő* (682 m). A Mecsek a mészkőhegységekre jellemző karsztjelenségekben gazdag (víznyelők, barlangok, például *az abaligeti cseppköves barlang;* karsztforrások, mint például Pécsett a *Tettye*, a *Kőlyuk* stb.). A Pécsi-síkságot déli irányban a hullámos felszínű, völgyekkel felszabdalt *Baranyai-dombság* követi. Ennek déli szegélyén emelkedik a Baranyai-szigethegység következő darabja, a szintén mészkőből álló, falszerű *Villányi-hegység*, amelynek legmagasabb pontjai a *Szársomlyó*, a *Tenkes* és a *Siklósi-várhegy*. Keleten a Duna völgyében és ennél nagyobb kiterjedésben a Dráva mentén, sík területek találhatók. Az utóbbi nyugat felé, az *Ormánság* vidékén kiszélesedik.

A megye *éghajlata* kiegyenlítettebb, mint az ország területének nagy része. Az éghajlat itt is kontinentális, de a mediterrán hatás is érződik. A Mecsek flórája egyharmad részben mediterrán jellegű, itt díszlik például a magyar kikerics, a bazsarózsa.

A Mecsek-hegység északról védi a területet a hideg léghullámoktól. A megye az ország legmelegebb területei közé tartozik. Az évi középhőmérséklet meghaladja a 10 °C-t, kivéve a Mecsek középső részeit (9,5 °C). Pécs 11,4 °C-os átlagos hőmérséklete különösen magas. A napsütéses órák száma 1950–2050 között változik. A csapadék évi átlagos összege magasabb az országos átlagnál, a megye egész területén eléri a 600 mm-t, de a Mecsek magasabb részein és nyugati lejtőin a 700 mm-t is meghaladja. A tél rövidebb, mint az ország nagy részén, illetve a Mecsektől délre korábban tavaszodik. Az éghajlat összességében előnyös, lehetővé teszi a korai zöldségfélék termelését, a gyümölcsök korábbi beérését, vagy a magasabb hő- és napfényigényű növények termesztését.

A megye legnagyobb folyója a keleti határt képező *Duna*, amely távvezetéken keresztül Pécs vízellátását is segíti. A Duna mellékfolyója többek között a kicsi, de történelmi nevezetességű *Csele-patak*, valamint a *Borza-patak*. A déli megye- és országhatáron folyik a *Dráva*, ebbe torkollik a *Gyöngyös patak* és az *Almás patakot*, valamint a *Pécsi-vizet* egyesítő *Fekete-víz*, továbbá a *Karasica*. Északon a *Baranya-patak* a Hegyhát vizeit gyűjti össze és vezeti le a *Kapos* folyóba.

Nagy értékűek a megye hőforrásai, elsősorban a 62 °C-os, magas kéntartalmú *harkányi gyógyvíz*, amelyre országos hírű gyógyfürdő települt, reumakórházzal együtt. Az 1930-as években feltárt melegvíz vetette meg a Komlóhoz tartozó *Sikonda-fürdő* alapjait, itt bányászszanatórium is működik. Az újabban felkutatott hőforrások *Magyarhertelenden*, *Szigetvárott*, *Szentlőrincen* és *Sellyén* adnak meleg vizű fürdési lehetőségeket.

A Baranyai-dombság és a Pécsi-síkság nagy részén löszön keletkezett, jó termőképességű mezőségi talajok, a Mecsekben és a Villányi-hegységben mészkövön, márgán vagy grániton keletkezett, néhol vöröses erdőtalajok találhatók. A Duna völgyében és a Dráva-melléken középkötött öntéstalajok alakultak ki. A dombos vidékek meredekebb lejtős területein az erózió talajpusztító hatása igen erős.

A megye legfontosabb ásványi kincsei a Mecsek hegység területén találhatók: *a pécsi és a komlói medencékben jó minőségű, kokszolható, magas kalóriájú feketeszén*, Pécs közelében pedig *uránérc* található. Az építőipari és egyéb ásványi nyersanyagok közül jelentős a Mecsek és a Villányi-hegység *mészköve*, *márgája*, az erdősmecskei, mórágyi *gránit*, a komlói *andezit*. Bükkösd–Helesfa körzetében *öntödei homok*, valamint a megyében sok helyen téglaégetésre alkalmas *agyag* (például Mohács és Pécs körzetében) található. Említést érdemel a Villányi-hegység magas díszítő értékű, rózsaszín, zöld és szürke *márványa*.

DEMOGRÁFIAI HELYZET

Baranya megye népessége a felszabadulás óta mérsékelten növekedett; a növekedés üteme csökkenő tendenciájú. Az 1949 és 1960 közötti időszakban a növekedés 10,8%, 1960 és 1970 között pedig – a népszámlálás adatai szerint – 6,3% volt.

1949 és az 1970-es évek eleje között a *községek népessége mintegy 20 000 fővel*

(8%-kal) csökkent. A népesség csökkenése a községek több mint 70%-át érintette. A falusi népesség legnagyobb csökkenése a mohácsi és a szigetvári járásban következett be, amelyeket az iparosítás kevésbé érintett. 1949 és 1960 között egyedül a pécsi járás lakossága növekedett (kisebb mértékben); a következő 10 éves időszakban itt is csökkent a népesség száma.

1. táblázat

A népességszám változása (1000 fő)

Év	1949	1960	1970	1973
Népességszám	360,6	399,5	424,9	429,8

A mutató megnevezése	A népesség számának változása	
	1949—1959	1960—1969
Természetes szaporodás	30,0	15,3
Vándorlási különbözet	8,9	10,2
Tényleges szaporodás	38,9	25,5

Ugyanezen idő alatt *gyorsan növekedett a városok népessége*, elsősorban Pécsé. A városok népességszáma 1949 és 1970 között 70%-kal emelkedett (Pécsé 65%-kal). Pécs népességének a növekedése a két népszámlálás közötti időszakot figyelembe véve gyorsuló ütemű volt. Komló népességének a gyarapodása a megye városai közül a legnagyobb arányú; 20 év alatt a város népessége négyszeresére nőtt. Mohács és Szigetvár népességének a növekedése mérsékelt ütemű volt.

A megyén belüli migráció döntően Pécs és Komló felé irányult. Ugyanakkor a megye egészének *pozitív* vándorlási egyenlege volt, azaz a bevándorlók száma meghaladta az elvándorlókét. A természetes szaporodás üteme a megyében csökkenő tendenciát mutat. A születések száma az 1950-es évek közepéig növekedett, utána csökkent, ezt egy stagnálási időszak követte, az 1960-as évek végétől pedig lassú növekedés tapasztalható.

1973-ban a megyében 1000 lakosra 14,9 élveszületés, 11,6 halálozás jutott (az első rosszabb, az utóbbi jobb az országos átlagnál), a természetes szaporodás 3,3 volt az országos 3,2-del szemben.

A megye népességének sajátossága, hogy *jelentős számban találhatók itt különböző nemzetiségek.* A német anyanyelvűek (mintegy 43 000 fő) elsősorban a pécsi és a mohácsi járásban, a délszlávok (sokácok 13 000 fő) főleg a pécsi, a mohácsi és a siklósi járásban élnek.

A népesség 48,0%-a 1973-ban *aktív kereső* volt. A gazdasági aktivitás a felszabadulás óta fokozatosan növekedett (1970-ben például 100 aktív keresőre 82 eltartott jutott, 1949-ben 121). A férfinépesség 57,6%-a, a női népesség 38,5%-a aktív kereső. Az aktív keresők arányának növelésében Baranyában is nagy szerepet kapott a nőknek a gazda-

sági életbe történt bevonása. A munkaképes korú népességből aktív kereső a férfiak 81,1%-a, a nők 63,1%-a; a teljes munkaképes korú népesség 75,4%-a volt 1972-ben aktív.

Az aktív keresők aránya a munkaképes korú népességből 1949 után gyorsan növekedett, 1960 óta kisebb visszaesés következett be, és 1970-ben a megyei arány nem érte el az országos átlagot. A jelenség oka kettős: *egyrészt* a megyében a bányászati ágazatokban foglalkoztatottak aránya magas, viszont a bányászatban a nyugdíjkorhatár alacsonyabb, ami kihat a népesség aktivitására; *másrészt* a megye oktatási intézetei széles körű továbbtanulási lehetőséget kínálnak, és a fiatalabb munkaképes korosztályúakat vonzzák. 1960 óta jelentős növekedés következett be a munkaképes korú női népesség gazdasági aktivitásában, mert a megye könnyűiparának fejlődése női-munkaerő-igénnyel járt, és a mezőgazdaság kollektivizálása következtében az addig kisegítő családtagként szereplő nők jelentős része termelőszövetkezeti tag lett.

2. táblázat

A népesség korcsoportok szerinti megoszlása (százalék)

Korcsoport	1949	1960	1970	1973
0—14 éves	23,1	25,4	22,4	20,7
15—39 éves	37,9	37,5	37,3	38,2
40—59 éves	25,4	23,1	24,0	24,3
60 évesnél idősebb	13,6	14,0	16,3	16,8
Összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*

A felszabadulás óta eltelt időszakban a megyében végbement nagyarányú gazdasági fejlesztés – döntően az iparosítás – hatására *megváltozott a lakosság foglalkozási összetétele.*

A felszabadulás előtt a foglalkozási szerkezetben a mezőgazdaság állt az élen. Az iparban és az építőiparban foglalkoztatottak a népesség egyötödét sem tették ki. 1949 óta a mezőgazdaság részesedése állandóan csökkent, 1970 óta már az iparban és az építőiparban foglalkoztatottak aránya a legmagasabb. A megye foglalkozási átrétegződése megegyezik az országos tendenciákkal.

A foglalkozási szerkezet megváltozása utal arra is, hogy *megváltozott a megyében a lakosság társadalmi szerkezete.* A munkásosztály számának és részarányának a növekedése az egész megye társadalmi haladásának biztosítéka, a felszabadulás óta eltelt korszak egyik legfontosabb eredménye.

GAZDASÁGI SZERKEZET

A felszabadulás előtt Baranya megye termelőerőit a tőkés Magyarország állapotának megfelelően súlyos gazdasági és társadalmi elmaradottság jellemezte. Állandó volt a munkanélküliség. A bányászok és az ipari munkások nyomornegyedekben éltek. A súlyos anyagi nehézségekkel küszködő bányászok többször sztrájkharcokban léptek fel a tőkések ellen.

A feketeszén-bányászat fejlődése lassú volt. Ezenkívül a megyének nem volt számottevő ipara. Beremenden egy kisebb cementgyár és a megyében néhány téglagyár működött. A feldolgozó ipar ágazatai többnyire csak kisebb üzemekben fejlődtek ki (Pécsett a gépgyár, a bőrgyár, a kesztyűgyár, az orgonagyár, a dohánygyár, a sörgyár, a pezsgőgyár, a kisebb szigetvári és mohácsi üzemek). A pécsi Zsolnay Porcelángyár különleges technológiával készített ún. eozinmázas termékeivel viszont már akkor is magas színvonalat ért el. 1938-ban a megye ipara (a bányászattal együtt) összesen 9000 főt foglalkoztatott, ezenkívül a kisiparosok száma 8000–9000 fő volt.

A mezőgazdaságot a nagybirtok túlsúlya és elmaradott technikai színvonal jellemezte. 1930-ban a megyében 8000 gazdasági cseléd és 13 000 napszámos volt. Az utóbbiak csak rendszertelenül jutottak munkához.

Elmaradottság jellemezte a településhálózatot és a megye infrastruktúrájának a színvonalát is. A települések – elsősorban a kisfalvak – nagy része sem a közúthálózatba, sem a villanyhálózatba nem volt bekötve. Lassan haladt előre az urbanizáció. A megyének mindössze két városi települése volt: Pécs és Mohács.

A felszabadulás óta eltelt idő alatt, a szocialista termelési viszonyok uralomra jutása nyomán a megye gazdasága sokoldalú változáson ment keresztül. A gazdaság szerkezete átalakult, a megye vezető népgazdasági ága az ipar lett. *Baranya ma az ország iparilag fejlett megyéi közé tartozik, az ipar fejlődése mellé felsorakozott a mezőgazdaság, és az utóbbi évtizedben megkezdődött az infrastruktúra nagyarányú fejlesztése is.* A gazdaság fejlesztésének eredményeit bizonyítja az életszínvonal emelkedése, az életkörülmények javulása is.

IPAR

A megye fejlődésének eredményeit döntően a felszabadulás óta a termelő és a nem termelő ágazatokba befektetett beruházások alapozták meg. A harminc év alatt a 40–45 milliárd Ft-nyi üzembe helyezett beruházásból első helyen az ipar részesedett. A megye egy lakosára jutó évi beruházási összeg egészen a harmadik ötéves terv végéig meghaladta az országos átlagot, azóta kisebb mértékben az országos átlag alá esett.

A beruházások alakulása szoros kapcsolatban állt azokkal a fejlesztési irányokkal, amelyek az országos gazdaságpolitikából a megye gazdaságára vonatkoztak. *1965-ig a bányászat fejlesztése volt a központi kérdés.* A komlói bányászati kapacitás növelése és a pécsi bányák korszerűsítése, rekonstrukciója népgazdasági jelentőségű volt. A szénbányászat fejlesztésével csaknem azonos időszakra esett az *uránbányászatba* befektetett ugyancsak jelentős mérvű beruházások nagyobb része. A második hároméves terv

Az aktív keresők megoszlása főbb népgazdasági ágak szerint

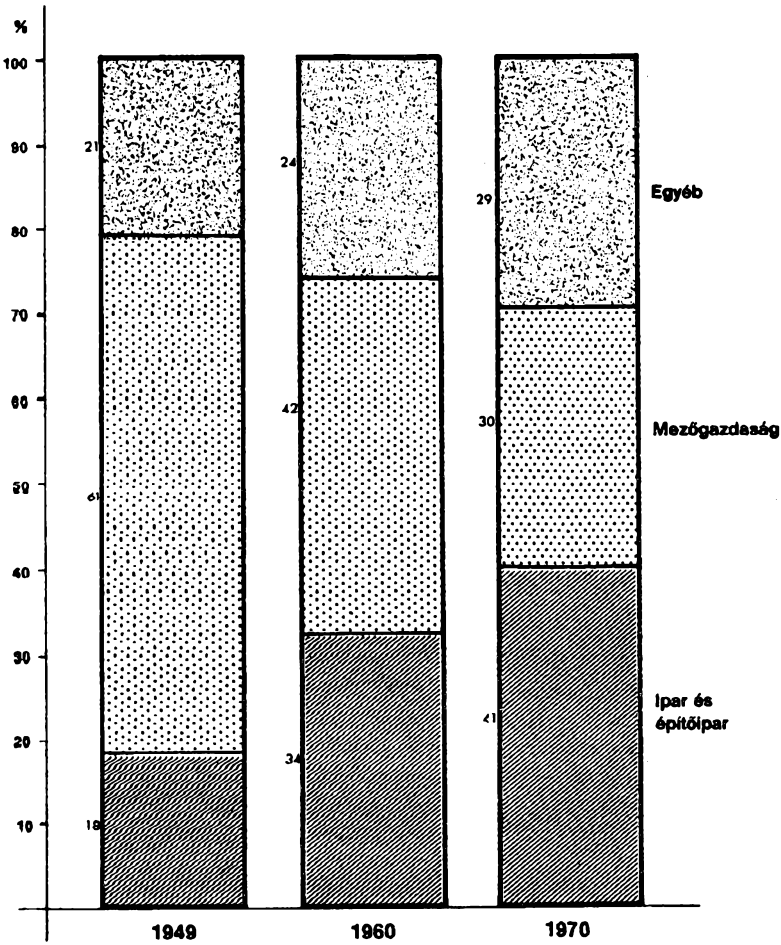

és a második ötéves terv időszakában épült fel a 209 MW-os *Pécsi Hőerőmű*. A nagy bányászati beruházások időszakában a farostlemezgyártás megteremtése és a bőripar fejlesztése igényelt még nagyobb összegeket.

A negyedik ötéves tervben a beruházások az iparosítás további jelét bizonyítják. A *Cement- és Mészművek Beremendi Gyára* – mint az ország második legnagyobb kapacitású cementgyára – továbbá a budapesti vállalatoknak baranyai telephelyei (például a Budapesti Mechanikai Laboratórium Pécsi Gyáregysége) elsősorban az ipari szerkezet szükséges változtatását szolgálják.

A megye iparának helyzete a következő mutatókkal jellemezhető:

1973-ban a szocialista ipar a megyében 566 telephelyen működött, ebből 362 telep-

hely az állami iparé volt. Az ipar területi megoszlását jellemzi, hogy a pécs–komlói országosan is kiemelkedő ipari koncentrációban a megye ipari létszámának 75%-a dolgozik. Mohácson és Szigetváron mindössze 5–6%.

1973-ban a szocialista ipar Baranyában 67 000 főt foglalkoztatott (az országos létszám 3,8%-át). A szocialista ipar állóeszközeinek bruttó értéke 18,5 milliárd Ft volt (az ország iparából mintegy 5,0%-kal részesedett). Az egy ipari foglalkoztatottra jutó állóeszközök bruttó értéke 26%-kal, az egy ipari foglalkoztatottra jutó beépített hajtóerő (kW-ban) 56%-kal haladta meg az országos átlagot. 1973-ban a 10 000 lakosra jutó iparban foglalkoztatottak száma 1565 volt (1938-ban kb. 360) az országos átlag 94%-a.

A szocialista iparban foglalkoztatottak száma 1950 és 1973 között kb. 45 000 fővel növekedett. A növekedés különösen 1950 és 1960 között a megye gyors iparosításának, extenzív jellegű ipari fejlődésének az időszakában volt nagy, később, a fejlődés intenzívebbé válásával mérséklődött. A korábbi gyors ütemű létszámnövekedésben különösen nagy súlya volt a bányászatnak, amely Pécs és Komló környékén a geológiai adottságok miatt csak nehezen gépesíthető, és ezért a fajlagos munkaerőigénye nagy.

3. táblázat

A szocialista iparban foglalkoztatott aktív keresők megoszlásának változása ipari főcsoportonként (százalék)

Ipari főcsoport	1949	1960	1970	1973	1973-ban az ország összes ipari aktív keresőinek százalékában
Nehézipar	60,9	67,5	59,3	58,7	3,8
Könnyűipar	24,9	21,5	23,8	23,2	3,1
Élelmiszeripar	14,1	7,6	10,8	10,8	3,9
Egyéb ipar	0,1	3,4	6,1	7,3	5,6
Összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*3,3*

A megye iparának a szerkezete főleg a bányászat nagy súlya miatt a felszabadulás előtt egyoldalúan nehézipari jellegű volt. A szocialista iparosítás – új beruházások – eredményeként az ipari struktúra fokozatosan átalakult, összetettebbé vált: a nehézipari ágazatok aránya csökkent, a könnyűiparé növekedett. Baranya jelenleg is az ország nehézipari, döntően alapanyag-ipari jellegű megyéi közé tartozik. Két vonatkozásban azonban eltér a tipikusan nehézipari megyéktől.

Egyik eltérés az, hogy a megyében a feketeszén-bányászat nem kapcsolt magához nagy szénfogyasztó ágazatokat (például kohászat, vegyipar stb.). Továbbá a nehézipar feldolgozó ágazatai csak kisebb arányban fejlődtek ki. *Az ipar gerince a megyében továbbra is a feketeszén-bányászat maradt. A nehézipar ágazatai közül az uránbányá-*

szat, az építőanyag-ipar, a villamosenergia-termelés nagyobb arányú. A gépipar a szocialista ipar létszámának 8%-át (beleértve a tanácsi üzemeket is) foglalkoztatja. Ezen arány növelése a megye további gazdaságnövekedése szempontjából is nélkülözhetetlen, mert a gépipar legtöbb ágazata az ipari fejlődést általában gyorsítja, a következő időszakban munkába lépő új korosztályok és a meglevő szellemi kapacitás foglalkoztatását is biztosíthatja.

A másik eltérés az, hogy a nehézipari jellegű megyék ipari szerkezetével ellentétben Baranya iparának a szerkezetéből viszonylag magas arányban részesedik a könnyűipar (bőr-, cipő-, kesztyű- és faipar) és részben az élelmiszeripar is (sör, malom, hús, bor stb.).

Az ipari fejlesztés főbb eredményei és nagyobb beruházásai a következők: mind az egész népgazdaság, mind a megye szempontjából legjelentősebb a szénbányászat fejlesztése volt, *mivel a mecseki szénmedencék becsült geológiai készlete 750–800 millió t körül van,* és az ország egyetlen feketeszén-előfordulása. Az ország energiaszerkezetét átalakító politika a megye bányászatának a helyzetén lényegesen nem változtatott, mert a mecseki magas kalóriájú és kokszolható feketeszén előnyösebb helyzetben van, mint a barnaszénmedencék szene. A geológiailag elfogadható körülmények között folytatott bányászat fenntartását, sőt fejlesztését nemcsak a készletek, hanem a termelés technikai fejlettsége és a magas fűtőérték által előidézett kedvezőbb gazdasági mutatók is indokolják.

Komlón koncentrált beruházásként új aknák (Kossuth-, Zobák-, Béta-akna) és szénelőkészítő művek épültek. A komlói bánya 800–900 vagon napi termelési kapacitással, 800 m mély aknáival, korszerű szállítóberendezéseivel, a nehéz geológiai adottságok ellenére magas gépesítési színvonalával egyedüli magyar szénbánya, amely méreteiben és technikai színvonalában hasonló a nagy szénbányászati országok bányaüzemeihez. A komlói szén fő felhasználója a *Dunai Vasmű* kokszolója.

Pécsett a szénbányászat fejlesztése elsősorban a régi aknák korszerűsítésével (például az István-akna), gépesítéssel és a pécsújhegyi szénmosó rekonstrukciójával valósult meg. Mindkét bányaközpont üzemeit magas színvonalú szociális intézményekkel látták el.

A megye és Dél-Dunántúl *villamosenergia-ellátását* nagymértékben előmozdította az osztályozás után fennmaradó gyengébb minőségű komlói és pécsi szén eltüzelésére épült 209 MW-os *Pécsi Hőerőmű.*

A megye *építőanyag-iparának* legnagyobb létesítménye *a Cement- és Mészművek Beremendi Gyára,* amelynek létesítése nagy hatással volt a déli területek iparosítására. Az építőanyag-ipar termelését növelték a Godisán, Pécsett épült új mészégetőüzemek, a korszerűsített és az újonnan létesített téglagyárak, továbbá a Baranya megyei Állami Építőipari Vállalat panelüzeme és födémelemgyártó üzeme.

A *Finomkerámiaipari Művek Pécsi Zsolnay Porcelángyára* a technológiai korszerűsítések folytán többszörösére emelte termelését. A gyár új termékei a porcelán szigetelők.

A nehézipar korszerű ága, a vegyipar (a pécsi kokszoló kisebb szénvegyészeti üzemét leszámítva), szinte hiányzott a megye iparának a szerkezetéből. 1973-ban kezdte meg termelését Hidason – a megszűnt brikettgyár épületében – a *Budapesti Vegyiművek Hidasi Üzeme,* amely az első új vegyiüzem a megyében.

1973-tól az *Egyesült Izzólámpa és Villamossági RT Pécsi Sopiana Gyárában* nagyszabású fejlesztést indítottak el elsősorban a csomagoló- és vákuumtechnikai gépek gyártásának bevezetésével. A *Budapesti Mechanikai Laboratórium Pécsi Gyáregysége* a negyedik ötéves tervben létesült, stúdióberendezéseket gyárt. A két üzem a jövő fejlődése szempontjából különösen fontos, mert a megyében *a legdinamikusabb gépipari ágazatnak, az elektronikának az* alapjait vetette meg.

4. táblázat

A fontosabb ipari termékek termelésének alakulása

Termék	Mérték-egység	1953	1970	1973
Feketeszén	1000 t	1993	4 151	3 410
Villamos energia	1000 MWó	183	1 321	1 352
Cement	1000 t	89	79	661
Égetett darabos mész	1000 t	23	55	99
Égetett tégla	millió db	80	115	147
Porcelán szigetelő	t	2363	3 010	2 706
Kenderfonal	t	498	2 623	2 807
Krómos felsőbőr	1000 m^2	225	1 357	1 662
Lábbeli	1000 pár	240	1 880	2 715
Bőrkesztyű	1000 pár	..	2 876	3 015
Farostlemez (nyers)	m^3		47 266	49 499
Sör	1000 hl	114	533	556
Gyümölcskonzerv	t	1506	7 205	10 726

A könnyűipar a megye nehézipari jellegét kiegyensúlyozta, és fontos szerepe volt a foglalkoztatási gondok megoldásában. Ez volt az oka, hogy Baranyában nem volt olyan nagy gond a női munkaerőnek az iparba állítása, mint más nehézipari megyékben. A könnyűipar termelésének növekedését új üzemek létesítése például a *Mohácsi Farostlemezgyár* és a régi üzemek rekonstrukciója tette lehetővé.

Az ország legnagyobb bőripari üzeme lett a többször is fejlesztett *Pécsi Bőrgyár*, amelynek új részlege a rostműbőr-gyártás. A megye kesztyűipara országos jelentőségű, *a Pécsi Kesztyűgyár és a Pécsi Kesztyű és Bőrdíszműipari Szövetkezet* termékeinek jelentős része exportra kerül. A Pécsi Kesztyűgyár Pécsett és Siklóson új üzemeket létesített.

A konfekcióipar – mint új ipari ágazat – (Pécsett és Komlón) elsősorban tanácsi és szövetkezeti vállalatok formájában jött létre.

A megye könnyűiparának legnagyobb létesítménye az állandóan bővülő kapacitású *Mohácsi Farostlemezgyár*. A gyárnak legfőbb népgazdasági jelentősége az, hogy a korszerű, nagyüzemi bútoripar egyik legjelentősebb alapanyag-szállítója, és más célokra alkalmatlan fából állít elő farostlemezt.

Az élelmiszeripar elsősorban a régebbi üzemek korszerűsítésével és bővítésével fejlődött: *Pécsi Pannonia Sörgyár és Pécsi Dohánygyár, Szigetvári Konzervgyár* stb. Új *kenyérgyár* épült Komlón, Mohácson, Sásdon, Sellyén, Szigetváron, Siklóson, és jelentős új élelmiszeripari létesítmény a *Baranya megyei Tejipari Vállalat pécsi tejüzeme.*

A felszabadulás után szerveződött nagyiparrá a megye *építőipara*, amelyet az ipari beruházások, a lakásépítkezések, az infrastruktúra fejlesztése tett szükségessé. Az állam építőipar technikailag megfelelően fejlődött, új építési módszereket vezettek be (például a paneles építkezések, a tömeges lakásépítkezésnél alkalmazott házgyárszerű építési módszerek stb.). 1973-ban a szocialista építőipar 10 854 főt foglalkoztatott (ebből a szövetkezeti építőipar 2877-at). A megyei építőipar termelési értéke 1973-ban meghaladta az 1,45 milliárd Ft-ot.

MEZŐGAZDASÁG

A felszabadulás óta eltelt időszakban a megye mezőgazdasága társadalmi és technikai változások sorozatán ment keresztül. Az országos helyzetnek megfelelően kezdetben a mezőgazdaság fejlődése lassú volt. A mezőgazdaság szocialista átszervezése után az 1960 és 1970 közötti időszakban a mezőgazdasági termelőszövetkezetek megerősödtek, fejlődésük meggyorsult. Ez kimutatható a termelési eredményekben, a termésátlagokban, a mezőgazdaságban dolgozók jövedelmének növekedésében, életkörülményeik változásában. Az állami gazdaságok már korábban is jelentős eredményeket értek el. A további fejlődést előre jelzi, hogy magas az egy hektár termőterületre jutó beruházás (1973-ban a negyedik az országban).

1973-ban a megye mezőgazdaságának állami szektorában 10 állami gazdaság, egy erdőgazdaság működött. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek száma fokozatosan csökkent a kisebb gazdaságok egyesülése révén. 1973-ban számuk 96 volt (átlagos földterületük 2700 ha, nagyobb az országos átlagnál). 1973 elején a mezőgazdasági termelőszövetkezetek taglétszáma 45 700 volt (ebből 17 800 a nyugdíjas tsz-tag). Az állami gazdaságok mintegy 8400 főt foglalkoztattak.

A megye területe 444 100 ha, ebből a mezőgazdasági földterület kereken 315 000 ha. A művelési ágak elhelyezkedése a természeti adottságokat követi. A felszabadulás előtti helyzethez viszonyítva *csökkent a szántó, szőlő, rét, legelő és növekedett a kert, a gyümölcsös, az erdő és a mezőgazdaságilag művelés alól kivett terület.* A szántó megyei aránya megegyezik az országos aránnyal, de nagyobb a kert, a gyümölcsös és a rét aránya, kisebb a szőlőé és a legelőé. Összefüggő erdőterület borítja a Mecsek hegységet és Villányi-hegység egy részét, ezenkívül a Duna és a Dráva árterületét követik erdők.

A szántóföldi termelés szerkezetét a búza és a kukorica vetésterületének a túlsúlya jellemzi. A Mecsek és a Dráva közötti terület – amely az ország legmelegebb vidékeihez tartozik – mindkét növényféle, de különösen a kukorica termelésére alkalmas. A szálas és a lédús takarmányok sorában elsősorban lucernát, silókukoricát, csalamádét és vörösherét termelnek. A zöldségféléket és ipari növényeket a szántóterület 8,2%-án termelik. A zöldségféléket a Mohácsi-szigeten és a vele szemben levő Duna

5. táblázat

A földterület megoszlása művelési ágak szerint
(százalék)

Művelési ág	1950	1960	1970	1973
Szántó	58,6	56,0	53,6	53,9
Kert és gyümölcsös	1,9	2,2	2,6	2,6
Szőlő	2,5	2,0	2,0	1,9
Rét	7,6	6,7	5,1	4,5
Legelő	7,8	8,9	8,1	8,0
Mezőgazdasági terület összesen	78,4	75,8	71,4	70,9
Erdő	14,9	15,3	19,9	20,3
Nádas	0,1	0,1	0,2	0,2
Termőterület összesen	93,4	91,2	91,5	91,4
Művelés alói kivett terület	6,6	8,8	8,5	8,6
Összes földterület	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*

jobb parti területein, a *Szigetvári Konzervgyár* hatására a szigetvári járásban termelik. Országosan is kiemelkedő a megyében a korai zöldborsó termelése. A felszabadulás óta a zöldségfélék többségének a vetésterülete növekedett, kivéve a burgonyáét, amely csökkent. Az ipari növények közül a cukorrépa vetésterülete növekedett különösen, de mint az ország többi részén, az 1960-as évek végén itt is visszaesett, majd újra növekedni kezdett. További fontos ipari növények a napraforgó, a repce, a komló, a rostkender és újabban a szójabab. A megye növekvő szerepet játszik az ország vetőmagellátásában (elsősorban a hibridkukoricában).

6. táblázat

A fontosabb szántóföldi növények vetésterülete és termésátlaga

Növény	Vetésterület (1000 ha)				Termésátlag (q/ha)			
	1950	1950	1970	1973	1950	1960	1970	1973
Búza	73,6	51,5	69,8	62,9	16,9	16,7	24,5	39,7
Árpa	28,1	32,2	7,4	7,8	18,4	18,6	21,7	34,6
Kukorica	58,7	71,6	74,6	87,0	19,6	28,0	41,0	43,2
Cukorrépa	3,4	4,4	1,9	4,0	175,5	271,4	308,2	283,8
Burgonya	9,2	8,5	3,6	3,1	52,1	116,9	122,9	118,8

A szőlőskertek területe csökkent, a mecseki borvidék sok területet vesztett az építkezések miatt. A Villány–Siklósi borvidéken a szőlők rekonstrukciója most van folyamatban. Az itt működő országos hírű *Villány–Siklósi Állami Gazdaság* nagyüzemi szőlőtáblák kialakításával megerősítette a borvidék helyzetét. Kisebb összefüggő szőlőtermelő terület van még Mohács körzetében.

A természeti adottságok kedveznek a gyümölcstermelésnek is. Legfontosabb gyümölcsfajták: az őszibarack (a Mecsek déli lejtőjén és a Villányi-hegység meszes talaján), az alma, a kajszibarack, a szilva és a dió.

A szocialista mezőgazdaság fejlesztésében végbement technikai és szervezési változásokat a legfontosabb növények termésátlagainak a növekedése igazolja. A kukorica, a búza és az árpa termésátlagai meghaladják az országos színvonalat, de az országos átlagnál kisebb a cukorrépa és a burgonya hozama. A legmagasabb termésátlagok a mohácsi és a pécsi járásban vannak.

7. táblázat

Az állatállomány alakulása (1000 db)

Állatfajta	1950	1960	1970	1973
Szarvasmarha	109,1	100,0	90,5	97,7
Sertés	342,7	287,5	340,2	416,8
Ló	52,6	33,4	9,5	7,6
Juh	96,2	103,6	93,8	55,9
Baromfi (millió db)	0,9	1,4	3,8	2,2

1973-ban 100 ha mezőgazdasági területre 44,5 számosállat jutott (1935-ben 47,2). *Az állattenyésztés* terén a felszabadulás utáni időszakban visszaesés, majd hosszú stagnálás következett be, amely veszélyeztette a megye állattenyésztő, elsősorban szarvasmarha-tenyésztő jellegét. A harmadik ötéves terv végétől a fejlődés meggyorsult. A sertésállomány lényegesen felülmúlja a felszabadulás előttit, de a szarvasmarha-állomány még mindig kevesebb, mint korábban volt. A nagyüzemeknek az állattenyésztés fejlesztésére és színvonalának emelésére tett erőfeszítései egyre eredményesebbek. Az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek 1970 és 1973 között 61 szakosított állattenyésztő telepet hoztak létre (az országban ez idő alatt épült telepek 10%-át). A szarvasmarha-tenyésztés terén is vannak már komoly eredmények (például az egy tehénre eső évi tejhozam az állami gazdaságokban 1973-ban meghaladta a 3100 l-t, a termelőszövetkezetekben megközelítette a 2600 l-t, mindkettő magasabb volt az országos átlagnál). A tejtermelés fokozását új szarvasmarhafajták meghonosításával is előmozdítják. A kormány által támogatott szarvasmarhaprogram a gazdaságoknak nagy lendületet adott.

Országosan a megye sertés- és szarvasmarha-tenyésztése az elsők között van. Mind az állami, mind a szövetkezeti szektor korszerű csirke- és tojásgyárakat létesített. A baromfihibridek előállításának a *Bólyi Állami Gazdaság* az egyik országos központja. Mindjobban kidomborodik a megye hústermelő jellege. 1973-ban az állat-

tenyésztés részesedése a mezőgazdasági termékek értékesítéséből 51%-os volt, mintegy 300 000 sertést, 54 millió tojást, és 6900 t vágóbaromfit értékesítettek a megye mezőgazdasági üzemei.

A mezőgazdaság eredményei szoros kapcsolatban állnak *a technikai fejlődéssel.* Az egy hektár szántóterületre 1973-ban felhasznált műtrágya abszolút mennyisége 788 kg volt (1935-ben 13 kg), 15%-kal magasabb, mint az országos átlag. A traktorok száma 1973-ban 3273 volt (1935-ben 297). A megmunkáló és betakarító gépek száma is gyorsan növekszik. 1973-ban az egy hektár termőterületre jutó halmozott termelési érték a termelőszövetkezetekben majdnem 19 500 Ft volt.

A termelőszövetkezetek egyharmada kiemelkedő eredményeket ért el, pl.: a babarcsi Béke Tsz, a bolyi Kossuth Tsz, a mágocsi Béke Tsz, a szalántai Hunyadi Tsz, az újpetrei Petőfi Tsz, a szentdénesi Egyetértés Tsz; de az átlageredményeket rontják az egyes területeken (például a Mecsek nyugati és keleti lejtőin) a természeti adottságok miatt hátrányos helyzetben levő, gyenge termelőszövetkezetek, amelyek csak nehezen, termelési szerkezetük átalakításával és támogatással tudják felszámolni nehézségeiket.

A mezőgazdaság fejlődését nagy összegek befektetésével követte a mezőgazdaság infrastruktúrájának megteremtése; gabona- és takarmánytárolók (például Mohács, Pécs), bortárolók (Villány) és takarmányelőkészítő üzemek építése.

KÖZLEKEDÉS

A közlekedési hálózat fejlesztésében kettős szempont érvényesült: először megjavítani a megye kapcsolatát az ország többi részével, másodszor a megyén belül mind magasabb színvonalú közlekedést biztosítani.

A vasúthálózat hossza a megyében 420 km. A fővárossal a vasúti összeköttetés jó, a Dunántúl többi területével megfelelő. Körülményes viszont a vasúti összeköttetés kelet felé (pécs–bátaszéki korszerűtlen kis teljesítményű vasútvonal).

A megye közúthálózata mintegy 1500 km hosszú, 97,3%-ban pormentesített utakkal. (1950-ben csak 1,2% volt a pormentesített utak aránya.) 819 km az aszfaltburkolatú utak hossza, és 616 km a felületi aszfaltkezeléssel portalanított utaké. Az utóbbiak szélessége és útvonalvezetése nem kielégítő, a korszerű gépkocsiforgalom igényeinek mind kevésbé felel meg.

A megyén belül a kisebb távolságok, a vasútvonalak hiányos vezetése és főleg a nagyszámú település miatt mind az áruforgalomban, mind a személyforgalomban gyorsan növekszik a közúti szállítások súlya. 1973-ban a megye települései közül bekötő út híján 38 nem volt bekapcsolva az autóbuszforgalomba (ezeknek csak egy része rendelkezik vasútállomással), a korábbihoz képest a helyzet sokat javult, mert az autóbuszhálózat gyorsan bővül. Az autóbusznak különösen nagy jelentősége van a két nagy bányászati központ, Pécs és Komló napi munkaerő-forgalmának lebonyolításában. 1973-ban az autóbuszok a megyében több mint 100 millió utast szállítottak.

ÉLETSZÍNVONAL, ÉLETKÖRÜLMÉNYEK

A megyében végbement társadalmi-gazdasági változások kihatottak a lakosság életszínvonalának az emelkedésére, az életkörülmények megváltoztatására. A gazdasági növekedés, az állandóan bővülő, a termelő és nem termelő ágazatok munkaerőigényének eredményeként megszűnt a megyében a felszabadulás előtt sok családot sújtó munkanélküliség. A növekvő jövedelmek nyomán átalakult a lakosság fogyasztási szerkezete. A társadalombiztosítás, az egészségügyi ellátás megnövelte a lakosság létbiztonságát. A szocialista társadalmi viszonyok biztosították a széles körű művelődés és a tanulás lehetőségét a megye minden lakosának.

LAKÁS- ÉS KOMMUNÁLIS ELLÁTÁS

A lakásállomány 1974. január 1-én a megyében 132 270 volt: 31%-ban egyszobás, 50%-ban kétszobás, 19%-ban három-, illetve több szobás. A megye lakásállományának megoszlása jobb volt az országos átlagnál. 1973-ban a 100 lakásra jutó lakók száma 308 volt, 1960-ban 358. A laksűrűség terén is határozott javulás mutatkozik, bár a laksűrűségi mutató az országos átlagnál rosszabb.

1949 és 1973 között a megyében 42 244 lakást építettek. A szanálások, a városrekonstrukciók következtében és a falvakban lebontott régi házak miatt a lakások számában a növekedés csak 32 000 volt.

A felszabadulás után 1949-ben megkezdődött *a nagyobb arányú lakásépítés* Pécsett a meszesi bányászlakónegyedek létesítésével. Az első ötéves tervben, de még 1956 és 1960 között is az új lakások nagy része Komló bányászváros kiépítésével, illetve bővítésével volt kapcsolatos. Időközben áttevődött a lakásépítkezések súlypontja Pécsre, ahol először az Újmecsekalján az „Uránvárost" építették fel. Ezt újabb lakótelepek építése és egyes, meglevő városrészek rekonstrukciója követte. A megye más településeiben, az urbanizálódó településeken, Mohácson, később Szigetváron kezdődött nagyobb arányú lakásépítkezés. A beremendi cementgyár beruházásához kapcsolódó új lakásokat részben Beremenden, részben a közelben fekvő Siklóson építették fel.

A falusi településekben az új lakások főleg magánerőből épültek. A lakásépítkezésekben a magánerőből épült, illetve a szövetkezeti lakások mind nagyobb hányadot tesznek ki.

Az új lakásokban fokozatosan növekszik az átlagos szobaszám és a műszaki felszereltség. 1973-ban az épített új lakások 9%-a volt már csak egyszobás (az 1950-es években az új lakások fele egyszobás volt), a kétszobások aránya 47%, a három-, illetve ennél több szobás lakásoké pedig 44% volt. Az új lakások szobaszám szerinti megoszlása az országos arányokat megközelítette, 1973-ban az épített lakások átlagos alapterülete 62 m^2 volt.

Az új lakások műszaki felszereltségének mutatói 1973-ban meghaladták az országos átlagos színvonalat. A vízvezetékkel ellátott új lakások aránya 95% volt az országos 80%-kal szemben, a vezetékes gázzal ellátott lakásoké 40%, a fürdőszobával, illetve mosdóhelyiséggel ellátott lakásoké pedig 97% volt. Az új lakások magas arányú mű-

A lakások számának és felszereltségének alakulása

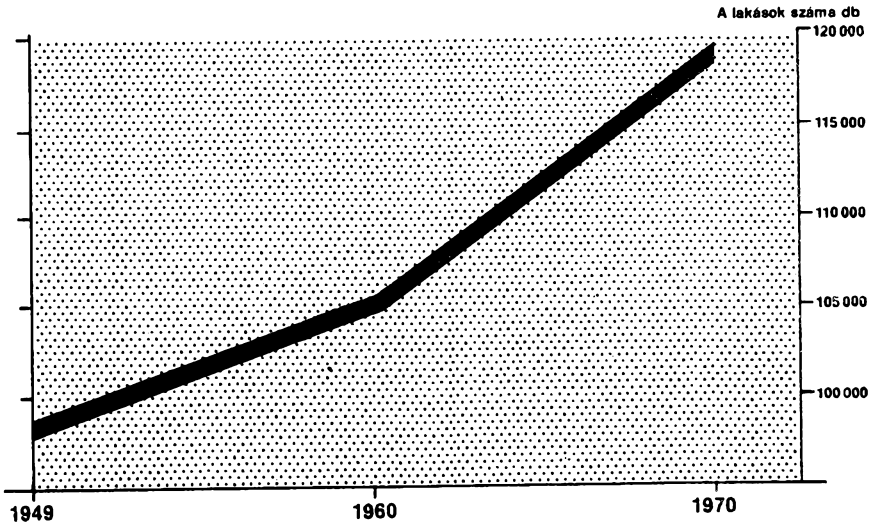

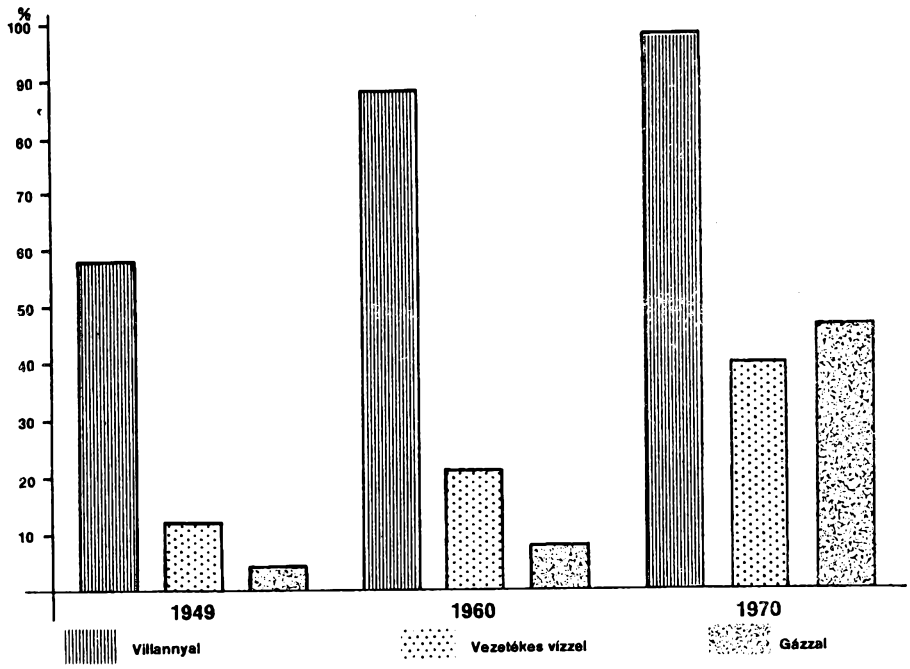

szaki felszereltsége határozott fordulatot jelentett a minőségi lakásállomány, a korszerű lakáskörülmények felé. A lakásépítések számos pozitív eredményét ellensúlyozza az a tény, hogy Baranyában a lakosságra számított új lakások számát jelző mutató alacsonyabb az országos átlagnál. 1973-ban 1000 lakosra számítva 6,1 lakás épült. A határozott javulás ellenére a lakásépítés területén a megyében további nagy erőfeszítésekre van szükség. A lakásigények és a rendelkezésre álló lakások között a legnagyobb feszültség a megye székhelyén, Pécsett van, ahol a gyorsan növekvő igényeket nem tudta a lakásépítés követni.

Az infrastrukturális ellátottság (vezetékes víz, villamosenergia-ellátás, csatornázás stb.) a felszabadulás előtt az országos helyzethez hasonlóan Baranyában is igen rossz volt. A felszabadulás óta eltelt időszakban nagy erőfeszítéseket tettek az ellátottsági színvonal megjavítására, amelynek eredményei kielégítőek.

A gondokat a tőkés korból átvett állapoton túl tovább növelte az a tény, hogy a megye aprófalvas terület. Ezekben a településekben az infrastrukturális ellátás megoldása rendkívül nehéz, mert az alacsony lakosságszám nem engedi meg, hogy akár csak törpevízmű is létesüljön, a beruházás és az üzemeltetés nagyon gazdaságtalan lenne. Ugyanez vonatkozik a csatornahálózatra is. Az ún. több településre kiterjedő regionális vízellátási megoldások szintén nem jöhetnek számításba, mert a távolság és a víz távolra történő vezetése, a kis falvakba, rendkívül nagy beruházási összegeket emésztene fel, amire a megyének nincs gazdasági ereje. A gazdaságos üzemeltetés azonban ebben az esetben sem oldható meg. Egyes helyeken a víz előteremtése is probléma.

A megye *villamosítása* 1962-ben fejeződött be, azóta a hálózat bővítése, korszerűsítése és az újabb fogyasztók bekapcsolása volt a fő feladat. 1973-ban a villamosenergia-ellátásba bekapcsolt fogyasztók száma több mint 140 000 volt (ebből háztartási fogyasztó 125 000, a háztartások 94%-a).

Vezetékes *gázellátás* a megyében csak Pécsett van (több mint 20 000 háztartás bekapcsolásával), ahol helyi gázmű működik. A megyeszékhelyen kívül a háztartások gázellátását propán-bután palackos gázzal biztosítják. A palackos gázt fogyasztó háztartások száma több mint 55 000. A vezetékes- és palackosgáz ellátásba 1973-ig a háztartások 55%-át kapcsolták be.

1973-ban a megye 88 településében volt közüzemi *vízellátás* (a települések 25%-a). Legtöbb vízvezetékkel rendelkező település a pécsi, a legkevesebb a szigetvári járásban volt. A lakások 53%-át látják el közüzemi vízvezetékből (a lakásokon kívüli ún. közkifolyókkal ellátott lakásokkal együtt). 1973-ban 100 lakosra 286 m vízcsőhálózat jutott. Ebben a mutatóban a megye az országban a hetedik helyen állt.

A csatornázás tekintetében a megye helyzete rosszabb, mint a vízellátásban. 1973-ban 20 településben volt csak zárt csatornahálózat. A csatornahálózat hossza a megyében 1973-ban 389 km volt, amelynek 80%-a a felszabadulás után létesült.

Az infrastruktúra bővítéséhez tartoznak a nagyobb *árvédelmi* építkezések. A dunai árvízvédelem javítása érdekében Kölked és Cigány-sziget között új gát épült.

EGÉSZSÉGÜGYI, SZOCIÁLIS, OKTATÁSI ÉS KULTURÁLIS ELLÁTÁS

A megye egészségügyi helyzete és ellátása összehasonlíthatatlanul jobb, mint a felszabadulás előtt volt. Az orvosok száma 1937-hez viszonyítva több mint három és félszeresére nőtt (1937-ben összesen 376 orvos volt a megyében, 1973. év végén 1358). 1973-ban a 10 000 lakosra jutó orvosok száma 31 volt, ami által Baranya a megyék között az első helyre állt. Az orvosok nagy hányada Pécsre koncentrálódik (egyetemek, klinikák).

Az egészségügyi ellátásban fontos feladat volt a rendelőintézetek kiépítése (jelenleg 7 rendelőintézet van a megyében), megteremtették a mentőállomások hálózatát. A körzetiorvos-ellátás szervezése az aprófalvak miatt nagy gondot jelent. 1973-ban csak 89 településben volt körzeti orvosi székhely a megye területén.

1973-ban a kórházi ágyak száma 3195 volt. A kórházi ellátás javítása és kiszélesítése céljából a felszabadulás óta új kórházak épültek; Pécsett 300 ágyas tbc-szanatórium, Komlón 218 ágyas kórház, Harkányban 220 ágyas reumakórház. Nagy segítséget jelentett a megye egészségügyi ellátásában a *Pécsi Orvostudományi Egyetem új 400 ágyas, korszerű klinikája. Sikondán éjjeli szanatórium* létesült, amely a szilikózisban szenvedő bányászok egészségének helyreállítását szolgálja. A megye régi városi és járási kórházai többnyire elavultak és rekonstrukcióra szorulnak, de ezek is mind valamilyen formában bővültek, korszerűsödtek. A 10 000 lakosra jutó kórházi ágyak száma 1973-ban 75 volt, e fontos egészségügyi ellátási mutató szempontjából a megyék közül Baranya a harmadik helyen állt.

Az anya- és a gyermekvédelem hálózata a megyében is kiépült. Az intézetben történt születések aránya 1973-ban 98% volt. 10 000 lakosra 37 bölcsődei férőhely jutott (országosan ez magas értékű mutató, de elmaradt az igények mögött Baranyában is).

8. táblázat

Az iskolázottsági színvonal változása

Végzettség		1949	1960	1970	1973
Általános iskolai	végzettséggel rendelkezők	18,4	32,1	51,4	56,5
Középiskolai	aránya a megfelelő korúak	4,3	8,1	14,7	17,8
Felsőfokú	százalékában	1,3	2,3	3,7	4,7

Az oktatási és a kulturális ellátást is minden vonalon a nagy előrehaladás jellemzi és az oktatás az alsó foktól az egyetemekig bezárólag széles skálában alakult ki. A szocialista művelődéspolitikának sikerült a megye kulturális helyzetét kimozdítania abból az elmaradottságból, amiben a tőkés korszakban volt. Ezt bizonyítja a különböző szintű oktatási intézményekben végzettek arányának növekedése.

1973-ban a megye 320 településéből 85 településben 160 óvoda működött 9327 férőhellyel. Az óvodai igények meghaladják Baranyában is a lehetőségeket, mert ez a

fontos gyermekintézmény-hálózat a megyében sem fejlődött kellő mértékben. Különösen Pécsett, a városokban és a nagyobb településeken mutatkozik férőhelyhiány.

A nyolcosztályos *általános iskolai oktatás* bevezetése után tanteremhiány lépett fel, amely új iskolák építését követelte. A megyében az általános iskolás korú gyermekek száma alakulásának a tendenciája többször is változott. A háború utáni növekvő tendenciát követte a demográfiai hullám, majd a természetes szaporodás visszaesésével a csökkenés. Sok aprófalu elnéptelenedése oda hatott, hogy e településeken minimálisra csökkent az iskolás korú gyermekek száma. Az 1000 lakosra jutó általános iskolás tanulók száma nagyobb, az egy tanteremre, illetve az egy tanerőre jutó gyermekek száma kisebb volt az országos átlagnál.

9. táblázat

Az általános iskolai oktatás jellemző adatai

Megnevezés	1952	1960	1970	1973
Tantermek száma (db)	1 094	1 352	1 544	1 534
Tanulók száma (fő)	41 331	53 144	50 312	44 816
Tanerők száma (fő)	1 669	2 444	2 938	3 126

Államunk oktatási politikájának megfelelően a *középfokú oktatás* mind szélesebb körűvé vált. 1938-ban a megye középfokú tanintézeteiben mindössze 1438-an tanultak, ezzel szemben napjainkban a nappali tagozaton tanulók száma mintegy 9000 (az esti és levelező tagozatos tanulóké pedig meghaladja az 5000-et). A nappali tagozatos tanulók 52%-a *szakközépiskolába* járt.

A régi felsőoktatási intézmények – a *Pécsi Tudományegyetem* és a *Pécsi Orvostudományi Egyetem* – mellé felsorakoztak az újak: *a Pécsi Tanárképző Főiskola, a budapesti Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Pécsi Tagozata, a Pollack Mihály Műszaki Főiskola és a Budapesti Zeneművészeti Főiskola Pécsi Tagozata.* Az egyetemek épületekkel és felszerelésekkel gazdagodtak. 1938-ban 1280 volt az egyetemi hallgatók száma, az 1973/74-es tanévben a nappali tagozaton majdnem 5000 hallgató tanult, az esti és levelező tagozaton pedig majdnem 2800.

A közművelődés és a kultúra területén az előrehaladás a megyében sokoldalú és nagyarányú volt. A közművelődés központja Pécs, ahol a *Pécsi Nemzeti Színház*, a *Pécsi Balett* és zenekarok töltik be a legmagasabb szintű művelődési funkciókat. Pécsett helyi rádió-adóállomás működik. Az országban Pécsett épült az első tv-relé adó is. 1938-ban a megyében 13 mozi működött. 1973-ban a mozik száma 225 volt; az országos tendenciának megfelelően azonban a megyében is csökkent a mozik látogatottsága.

A közművelődés fontos szempontja, hogy *a megyében élő nemzetiségek saját anyanyelvükön műveljék kultúrájukat.* Számos délszláv és német nyelvű kultúrcsoport működik. A nemzetiségi községekben a könyvtárakban szerb-horvát, illetve német nyelvű könyvek is vannak. A pécsi rádió a nemzetiségek nyelvén is sugároz műsort. A Pécsi

Tanárképző Főiskolán szerb-horvát tanárképzés is folyik, amelyen a nemzetiségi iskolák számára képeznek oktatókat.

1973-ban a megyében 223 sportegyesület működött 66 149 taggal, a sportszakosztályok száma 722 volt, összesen 20 710 taggal. A legtöbb szakosztállyal a labdarúgás, az asztalitenisz, a kézilabda és a sakk rendelkezett. Legaktívabb a sportélet Pécsett és Komlón, e két városban vannak a legnagyobb és legjobban kiépült sportlétesítmények. A bányász sportegyesületekben folyik a legszínvonalasabb sportolás, labdarúgócsapataik az ország élvonalához tartoznak. Mohácson vízisport-létesítmények működnek.

A LAKOSSÁG JÖVEDELME, FOGYASZTÁSA; KERESKEDELEM

1973-ban a megyében *a munkások és a szellemi foglalkozásúak háztartásában* az egy főre jutó évi nettó átlagos jövedelem 20 936 Ft volt, 70%-kal magasabb, mint 1965-ben. Az 1973. évi jövedelmi szint az országos átlag körül alakult. *A szocialista iparban a foglalkoztatottak* havi átlagos munkabére 1973-ban 2729 Ft volt (1960-ban 1861 Ft.) Komárom megye után a legmagasabb az országban, elsősorban a nehéz munkát végző bányászok magas aránya miatt.

A mezőgazdasági és a kettős jövedelmű háztartásokban az egy főre jutó átlagos évi nettó jövedelem 1973-ban 21 080 Ft volt. A munkás és a szellemi háztartások, valamint a mezőgazdasági és a kettős foglalkozású háztartások jövedelme közötti korábbi nagy különbségek megszűntek, és az egy főre jutó nettó jövedelem 1971-re kiegyenlítődött.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben az egy dolgozó tsz-tagra jutó, közösben végzett munka utáni jövedelem 1973-ban 19 571 Ft volt, amely a háztáji gazdaságokból származó jövedelemmel együtt magasabb az országos átlagnál. 1960-ban – amikor is a megye területén még kevés régi termelőszövetkezet működött, illetve sok volt az új szövetkezet – csak 6984 Ft volt az egy dolgozó tsz-tagra jutó, közösből szerzett évi jövedelem. A jövedelem azóta mintegy háromszorosára nőtt.

A megye lakosságának a *fogyasztása* a keresetek növekedésének hatására mind mennyiségi, mind minőségi vonatkozásban megváltozott. A mennyiségi változás kimutatható a kiskereskedelmi forgalom növekedéséből, a minőségi változás a vásárolt áruk összetételéből, az iparcikkek arányának a növekedéséből.

1973-ban a megye kiskereskedelmi forgalma 7,1 milliárd Ft volt (1965-ben a forgalom 3,5 milliárd Ft volt), 1965 és 1973 között a növekedés megkétszereződött.

A megye egy lakosára jutó kiskereskedelmi forgalom értéke az országos átlag körül alakult.

A lakossági vásárlásokban *az iparcikkek részaránya fokozatosan növekedett*, 1955-ben még csak 48% volt, 1973-ban 54%, magasabb az országos átlagnál (52%). Az egy főre jutó iparcikkforgalom tekintetében Baranya a megyék között 1973-ban a harmadik helyen áll (8915 Ft). Az utóbbi évtizedben megnövekedett a tartós fogyasztási cikkek: bútorok, televízió, háztartási gépek és az építőanyagok forgalma a megyében.

A szocialista kereskedelem szervezése 1948-ban kezdődött. 1973-ban a boltok száma

1532 volt, a vendéglőké 809. Ezer lakosra 310 m² bolti összes alapterület jutott (magasabb az országos átlagnál). A kiskereskedelmi forgalom 68%-át az állami, 31%-át a szövetkezeti és 1%-át a magánszektor bonyolította le. Pécs 53%-ban részesült a kiskereskedelmi forgalomból, 17%-kal a többi város és 30%-kal a községek.

Az életszínvonal, illetve a fogyasztási szint emelkedését jól bizonyítják azok a mutatók, amelyek nemcsak az életszínvonal növekedését, hanem a szokások, az életkörülmények átalakulását is jelzik. E mutatók többségében Baranya országosan is kiemelkedik.

1973-ban 1000 lakosra Baranyában 242 rádióelőfizető (ötödik helyen a megyék között) és 214 tv-előfizető jutott (negyedik helyen a megyék között). Az 1000 lakosra jutó személygépkocsik száma 49,4 volt, ebben a mutatóban Baranya megye első helyen áll az ország megyéi között. Az egy háztartásra jutó villamosenergia-fogyasztás a megyék között 1973-ban az első helyen (756 kWó) volt.

IDEGENFORGALOM

A megye változatos természeti adottságai, tájképi szépségekben gazdag hegyvidékei (Mecsek, Villányi-hegység), gyógyvizei (Harkány, Sikonda, Szigetvár stb.), természeti ritkaságai (abaligeti barlang), természetvédelmi területei és nem kevésbé a történelmi múltjából származó kulturális hagyományok, a műemlékek (a Pécsi székesegyház, a pécsi volt török dzsámi), a várak (Siklós, Szigetvár), a történelmi borvidékek (Villány–Siklós), a vízi sportra alkalmas Duna menti területek, a népi hagyományok (mohácsi busójárás) nagy idegenforgalmi vonzóerőt jelentenek.

A felszabadulás óta a megye turisztikai lehetőségeire alapozva fejlesztették az idegenforgalmat és megjavították feltételeit (új fürdők, szállodák, kempingek, utak stb.). Ennek eredményeként idegenforgalmi központok és körzetek alakultak ki. Legjelentősebb *Pécs és a környezetében levő mecseki üdülőterület*. Kedvelt üdülőhely *Sikonda fürdő*, amelynek jó levegője és fürdője elsősorban a szénbányászok pihenését szolgálja. A szép fekvésű *Orfű és Abaliget* törendszerei és üdülőtelepei elsősorban a hétvégi üdülőket vonzzák. Az abaligeti barlang gyógyászati célra is alkalmas.

A Mecsektől délre *Harkány–Villány–Siklós együttesen alkot egy mind közkedveltebb üdülőterületet*, középpontjában a harkányi gyógyfürdő áll új téliesített fürdőivel, üdülőivel. Évi forgalma meghaladja a másfél millió főt. A gyógyfürdő és reumatikus gyógyintézet évenként több ezer embernek adja vissza egészségét. Siklós szállodává átalakított vára szép fekvésével vonzza a turistákat, Villány és a környező községek pedig minőségi boraikkal erősítik a körzet idegenforgalmi vonzerejét.

A Duna partján Dunaszekcső és Bár között és a Duna mohácsi szigeti partján főleg hétvégi jellegű üdülőzóna alakult ki.

A megye idegenforgalma többségében a belföldi turistákból, illetve a szakszervezeti és vállalati üdülőkbe beutaltakból adódik, de mind jelentősebb a külföldi idegenforgalom is. Különösen a szomszédos Jugoszlávia turistái mutatnak mind nagyobb érdeklődést a megye idegenforgalmi helyei, elsősorban Harkány iránt. Az idegenforgalmi szolgáltatások – az elért eredmények ellenére – a lehetőségekhez és a kereslethez képest még nincsenek kellően kiépítve. 1973-ban a szállodai szobák száma 488 volt, 1266 férőhellyel, az egyéb férőhelyek száma (turistaszállók, nyaralóházak stb.) 2434.

A fejlesztés elsősorban az utóbbiak irányában mutatkozott meg. Az utóbbi időben épült szállodák csak közepes befogadóképességűek (Harkányban, Komlón). Különösen rossz Pécs szállodaellátottsága. A negyedik ötéves tervben épülő új szálloda is csak részben oldja meg a nehézségeket.

TELEPÜLÉSHÁLÓZAT

A megye területének változatos domborzati felépítése és a történelmi múlt egyes korszakainak hatása miatt heterogén településhálózat alakult ki. A településhálózatban a kis létszámú települések, az ún. *aprófalvak* vannak túlsúlyban. A megye 320 településének a fele 500 lakos alatti, ahol a lakosságnak csak 12%-a él, de 99 településben a lakosság létszáma a 300 főt sem éri el. Különösen a sásdi, a siklósi és a szigetvári (itt van Gyűrűfű is, hazánk első elnéptelenedett faluja) járásban található a kis települések zöme. A településsűrűségi mutató több mint kétszerese az országosnak, és mintegy hatszorosa például a Hajdú-Bihar megyeinek, ahol legritkább a településhálózat.

Az aprófalvak kialakulása, népességük csökkenése nem új jelenség. A felszabadulás óta is tovább növekedett az aprófalvak száma, népességük száma és aránya pedig tovább csökkent. Az aprófalvak népessége fokozatosan elöregszik. A fiatalabb korosztályok elköltöznek a nagyobb településekbe, főleg a városokba. A kis falvakban csak az idősebb korosztályok maradnak, de ezek egy része is később a fiatalok után költözik, ezért várhatóan újabb települések fognak elnéptelenedni. 1973-ban 121 községnek volt negatív a természetes szaporodási mutatója, azaz többen haltak meg, mint születtek, 26 községben nem volt házasságkötés.

A szétforgácsolt aprófalvas településrendszer a megye irányításának sok gondot okoz. Az aprófalvakban gazdaságtalanok a kommunális, a kereskedelmi, az oktatási, a szolgáltatási beruházások. Az ilyen települési viszonyok nehezítik a mezőgazdasági termelés szervezését, az oktatási, a kulturális és az egészségügyi ellátás színvonalának emelését. Problémát okoz a kis falvak bekapcsolása a közlekedési hálózatba; vannak még olyanok is, amelyek szilárd burkolatú bekötő úttal sincsenek ellátva, és ezért a forgalomból kiesnek.

A településfunkciók alapján (az országos településhálózat-fejlesztési koncepció figyelembevételével) a megye fontosabb települései a következők: *kiemelt felsőfokú központ a megyében Pécs*, amely a felsőfokú ellátási intézményekkel rendelkezik, és mint az öt vidéki nagyváros egyikének a hatása, vonzása túlterjed a megye határain.

Középfokú központ: Siklós, Mohács és Szigetvár. Ezek közül az utóbbi kettő város, Siklós pedig városias település. Mindhárom ipari központ és járási székhely. A megyén belül kisebb területek középfokú ellátását biztosítják, környezetüket szervezik.

Részleges középfokú központ: Komló. Kiemelt alsófokú központok: Szentlőrinc, Pécsvárad, Szászvár, Beremend, Sásd, Vajszló, Villány, Bóly, Sellye, Mágócs, részben ipari, mezőgazdasági központok, helyi ellátást és irányítást tudnak biztosítani.

A megye településhálózatában ellentétes változások mentek végbe. *A gyorsan növekvő népességű városok jelentik a fejlődés egyik, a népességüket tovább vesztő aprófalvak*

pedig a másik oldalát. A kettő között állnak a korunk urbanizációs tendenciájának egyik jelenségeként kialakult *urbanizálódó falvak;* ezek közé azok a települések tartoznak, amelyek jogilag még községek, de foglalkozási szerkezetük gyorsan változik, a közművek, az új lakások, az ellátás fejlesztésével a városokra jellemző ellátási szintet kezdik megközelíteni. Ebben a kategóriában olyan települések találhatók, amelyek az állami gazdaságok vagy jól gazdálkodó termelőszövetkezetek központjai, ahol a lakosság építkezései, kommunális beruházások folytán a települések arculata átalakul, továbbá azok a települések is, amelyek a nagy ipari központok – Pécs, Komló – szomszédságában vannak és ahonnan a lakosság nagy része naponként az ipari központokba ingázik.

A megyében a harmincéves fejlődés alatt az agglomerációs folyamat jelei is kibontakoztak. Pécs és Komló, a két nagy bányászati központ a napi élet minden szálával összekapcsolódott (például nagy a két településből egymásba irányuló napi ingaforgalom). Ugyanakkor a környezetükre is erős hatást gyakoroltak, az itt levő települések lakóinak nemcsak munkalehetőséget biztosítanak, hanem az ellátás és a szolgáltatások magasabb színvonalát is nyújtják. Az agglomeráció településeinek népessége növekszik és a korábbi gazdasági funkciók fenntartása (ipar, mezőgazdaság, idegenforgalom stb.) mellett mindinkább Pécs és Komló „alvó" települései közé tartoznak (például Hird, Pécsvárad, Hosszúhetény, Kozármislény, Nagykozár stb.).

A megye településhálózatában sok jellegzetes történelmi, etnográfiai és földrajzi elem van. Az Ormánság falvai egykor a Dráva árterületének magasabb szintjein alakultak ki. Építőanyag a helyi fa, vessző és sár volt. A házak fatalpakon álltak. A dombvidéken a falvak a hátakra – a dombtető oldalára – települtek (például Egerág, Kisherend), a hegyes területeken gyakori a völgy mélyén települt egyutcás falu (például Gödre, Keresztúr, Kárász, Nagyhajmás). A borvidéken a falvak szélén pincékből álló utcák, „pincevárosok" (Villánykövesd, Palkonya). Sajátosak a sokác falvak díszes házakkal (Pécsudvard, Szalánta), a nagy német nemzetiségű falvak az udvaron keresztbe álló pajtákkal, mögöttük szérűskert gyümölcsfákkal.

A TÁRSADALMI-GAZDASÁGI FEJLŐDÉS IRÁNYA

A megye további társadalmi-gazdasági fejlődésének biztosítékai azok az eredmények, amelyeket az elmúlt harminc évben elért. Távlatban a fejlődésnek a minőségi elemei kerülnek előtérbe, a társadalmi és a gazdasági hatékonyság, a magasabb ellátottsági szint, a lakosság életfeltételeinek további javulása.

A megye távlati fejlődésében az intenzív út az egyetlen reális megoldás. A népességnövekedés ugyanis várhatóan lassú lesz, előrebecslések szerint 1985-re a népesség 440–455 000 körül alakul (Pécsé 170–180 000). A kormány népesedéspolitikájának eredményeként ugyan feltételezhető magasabb szint is, de a lakosság egy részének elöregedése miatt 1985-ig nem fogja lényegesen meghaladni a fenti számítást. *A megyében ezért a munkaerő számának csak kisebb mértékű növekedésére számíthatnak.* Így mind a mezőgazdaság, mind az ipar terén a fokozott technikai fejlődés, a gépesítés, a termelékenység állandó növelése és a termelésnek a mainál magasabb szintű szer-

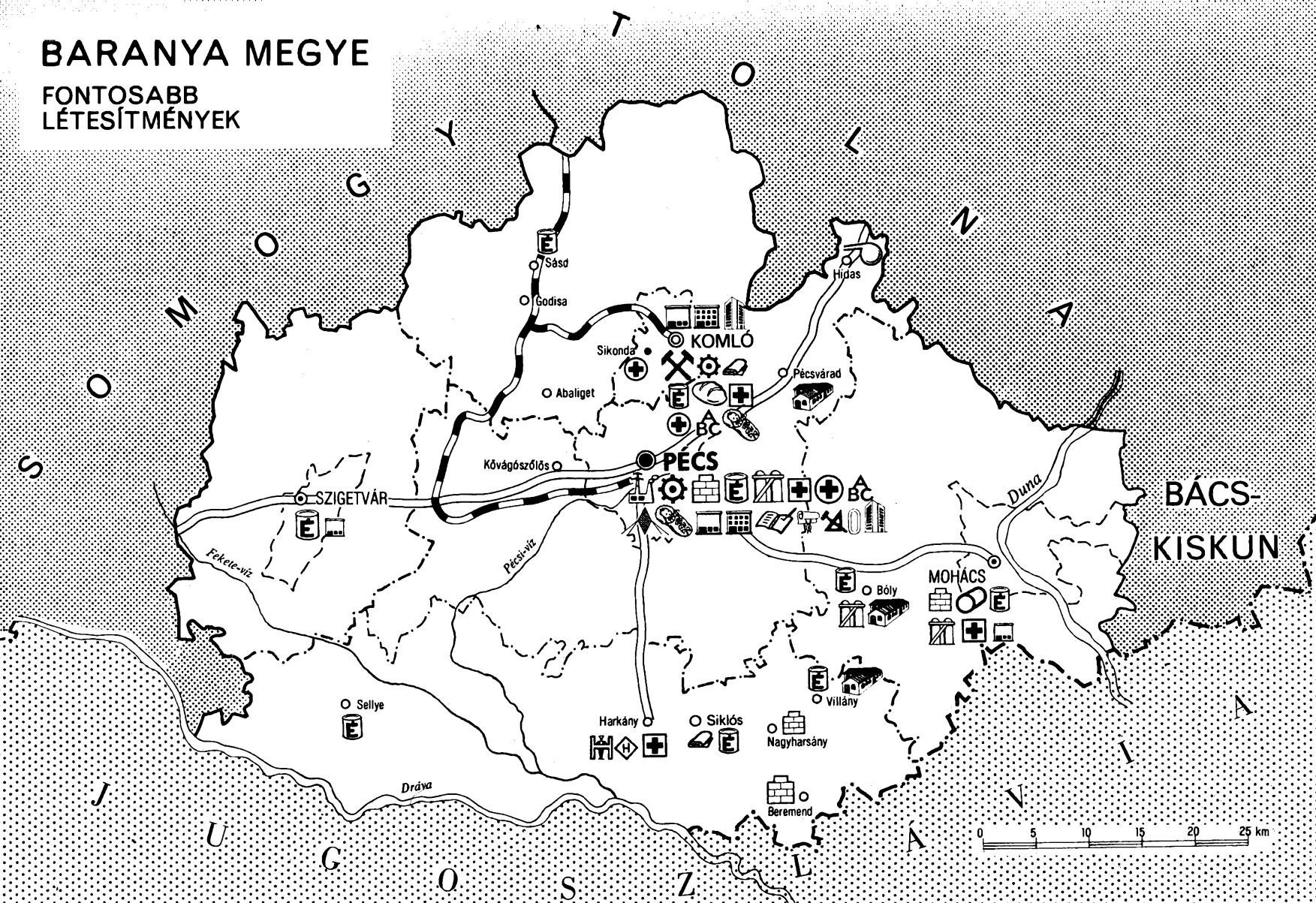
BARANYA MEGYE
FONTOSABB
LÉTESÍTMÉNYEK
SOMOGY TOLNA
Sásd
Godisa
Hidas
KOMLÓ
Sikonda
Abaliget
Pécsvárad
Kővágószőlős
PÉCS
SZIGETVÁR
Fekete-víz
Pécsi-víz
Duna
BÁCS-
KISKUN
MOHÁCS
Bóly
Sellye
Harkány
Siklós
Nagyharsány
Villány
Dráva
Beremend
JUGOSZLÁVIA
0 5 10 15 20 25 km

vezése egyre inkább előtérbe kerül. A szolgáltatások fejlesztése is fontos érdek, és ezeknek a munkaerőigényével is számolni kell.

A természeti adottságok, mint további ipartelepítő tényezők kevésbé jöhetnek számításba, esetleg csak az építőanyag-ipar vonatkozásában. Az iparban és az építőiparban foglalkoztatottak száma 1970-hez viszonyítva 1985-re várhatóan 22–28%-kal növekszik. *Az iparban ún. dinamikus ágazatok, elsősorban a gépipar, fejlődnek nagyobb ütemben, és ennek eredményeként megváltozik a mai túlzott alapanyagipari jellegű nehézipari szerkezet.* Az országos jelentőségű hagyományos és nagy termelési tapasztalatokkal rendelkező könnyűipar további fejlődése biztosított. Az élelmiszeripar állóeszköz-állománya felújításra szorul. A mezőgazdaság intenzív fejlődése, főleg a hústermelési program miatt a húsipar és a tejipar bővítése reális cél.

Az ipar fejlesztésére a mai ipari központok alkalmasak, de néhány további településnek a bevonása a népesség migrációjának, illetve az ingázásoknak a csökkentése érdekében indokolt. A megyének a Duna és Dráva parti térségei (elsősorban a Dunáé) alkalmasak a vízigényes ipar telepítésére (például a vegyipar), ezért Mohács térségét a megfelelő infrastruktúra megteremtésével fel kell készíteni ezek fogadására.

A mezőgazdaságban elindult fejlődés tovább fokozódik. Az állattenyésztésben a lehetőségek megvannak arra, *hogy a megye az ország egyik legszilárdabb állattenyésztő* – beleértve a szarvasmarha-tenyésztést is – *bázisa legyen.* Ennek érdekében a takarmánytermelés tekintetében lesz szükség olyan átütő eredményekre, mint amelyet a kukoricatermesztésben már sikerült elérni. *A kukorica- és cukorrépa-termesztésben* alkalmazott zárt termelési rendszereket további növényféleségekre kell kiterjeszteni. A természeti és termelési adottságoknak megfelelően indokolt *a zöldségtermelés* (főleg a korai) és *a vetőmagvak* termelésének fokozása és *a borvidékek* rekonstrukciójának folytatása. A természeti adottságok miatt hátrányos területeken a mezőgazdaság termelési szerkezetének megváltoztatása nélkülözhetetlen. Szükséges egy meliorációs program kialakítása is az erózió által érintett területek visszaállítására.

A gépkocsi-közlekedés várható további növekedése miatt Pécs előterében az útvonalak gyorsforgalmi utakká történő átépítése elkerülhetetlen. Az alsóbbrendű utaknál viszont a burkolat szélesítése és megerősítése szükséges. Az úthálózat és a településhálózat fejlesztése közötti összhangra nagy súlyt kell helyezni. A népgazdaság teherbírásától függően esetleg sorra kerül a Bátaszék–Mohács közötti vasútvonal megépítése, ami a megyének az ország vérkeringésébe való jobb bekapcsolódását segítené elő.

Az aprófalvak sokasága miatt a településhálózat fejlesztésében a koncentrált fejlesztés hozhat megoldást, azaz a kommunális, szolgáltatási és oktatási beruházásoknál *az életképesebb településeket előnyben kell részesíteni.* A lakosság jövedelmének növekedése a szolgáltatások, a kereskedelem és a kommunális ágazatok fokozottabb ütemű fejlesztését teszi szükségessé. Így a kommunális beruházások területén a lakáskérdés megoldása a legnagyobb távlati feladat. A negyedik ötéves terv előirányzata 13 433 új lakás építése. Az 1975 után következő egy-másfél évtizedben további 35 000–38 000 lakás építése indokolt, főként Pécsett és a városokban.

A megye idegenforgalmi adottságai további fejlesztési lehetőségeket biztosítanak, ami a fogadókapacitások (szállodák, fürdők stb.) bővítésével érhető el.

VÁROSOK

Baranya megye településhálózatának a fejlődését az urbanizáció meggyorsulása mozdította elő. 1941-ben a városi népesség aránya a megyében mindössze 29% volt. *Pécs* lakossága akkor még alig haladta meg a 70 000-t. *Mohács* jellege is ún. mezővárosi volt; lakóinak száma a 20 000-t sem érte el.

A felszabadulás óta két településből lett város: *Komlóból és Szigetvárból.* Komlón az iparosítás magával hozta egy új bányászváros szervezését és felépítését. A megye legfiatalabb városa a történelmi emlékekben gazdag, az elmúlt húsz évben gyorsan iparosodó Szigetvár. 1973-ban Baranya megyében a városi népesség aránya meghaladta az 50%-ot.

10. táblázat

A megye városainak fontosabb adatai

Város	Terület 1970-ben (ha)	Népesség száma (1000 fő)				A külterületi népesség aránya az össznépességből 1973-ban (százalékban)
		1949	1960	1970	1973	
Pécs	14 495	88,3	114,7	145,3	157,5	4,5
Komló	7 422	6,9	24,7	28,2	28,8	6,8
Mohács	11 215	16,1	18,0	19,7	20,2	15,8
Szigetvár	5 778	8,5	9,2	10,4	10,7	5,2

PÉCS

Pécs a Mecsek déli lejtőjén, illetve annak lábánál fekszik. A város felett emelkedik a Misina-tető (534 m), a közelmúltban épített televíziós adóval. A hegység falként védi a várost az északi szelektől, ezért klímája kiegyenlített. A hegyoldali fekvés, a kellemes éghajlat, a fehér mészkősziklák a városnak mediterrán területekhez hasonló jelleget kölcsönöznek. A kedvező környezeti adottságok, a gazdag építészeti és történelmi emlékek együttesen az ország egyik legszebb, legvonzóbb vidéki nagyvárosává emelték Pécset.

A várost rómaiak alapították (Sopianae); azóta mindig lakott terület. Hosszú ideig a törökök volt. A feketeszén-bányáknak a 19. században történt megnyitása után a város fejlődése meggyorsult, mindinkább ipari jelleget öltött, de a kereskedelmi, oktatási és kulturális funkciók is egyre erősebbé váltak. A felszabadulásig 80 000 lakosú várossá nőtt; a városon belül éles társadalmi különbségek voltak, amelyek a város szerkezetében is megmutatkoztak. Az egyház és a polgárság gazdag városrészeivel szem-

ben az ipari munkások alacsony műszaki felszereltségű és kommunális ellátottságú, elavult városrészekben laktak.

A felszabadulás óta eltelt időszak alatt Pécs hazánk dinamikusan fejlődő nagyvárosa lett, ami részben természeti kincsein alapuló bányászatának – a feketeszénnek és az uránércnek –, az állandóan bővülő ipari kapacitásnak, felsőfokú ellátó és oktatási intézményeinek köszönhető. *A tervgazdálkodás megindítása óta Pécs a kiemelten fejlesztett városok közé tartozik.* Földrajzi helyzeténél, gazdasági potenciáljánál, intézményhálózatánál fogva alkalmas arra, hogy a Dél-Dunántúl egyik centruma legyen.

A város felszabadulás utáni növekedését jelzi, hogy 1949 és 1973 között a népessége közel 70 000 fővel nőtt. A népességnövekedés mintegy kétharmada a bevándorlásból származott. Pécs mind nagyobb hányadot képvisel a megye népességéből (1973-ban 36,7%). A város állandó és lakónépessége közötti több mint 10 000 fős különbség egyik okozója a bányászat, mert foglalkoztatottjai egy részének nem Pécs az állandó lakóhelye; a másik ok Pécs nagyarányú oktatási tevékenysége; ugyanis a város diákotthonaiban több ezer, a lakónépesség számát tetemesen növelő diák lakik.

1973-ban az aktív keresők száma 72 415 volt (52,3%-a az iparban és az építőiparban, 5,8%-a a mezőgazdaságban és 41,9%-a az egyéb ágazatokban dolgozott). Az aktív keresők aránya a munkaképes férfilakosságból alacsonyabb, a munkaképes női lakosságból magasabb, mint a megyei átlag.

Pécs vezető gazdasági ágazata az ipar (amely az 1938. évi 8 000-rel szemben) 1973-ban 37 000 főt foglalkoztatott (az ország negyedik legnagyobb ipari központja). A munkások csaknem 40%-át a *bányászat* foglalkoztatta. A város energetikai ágazataihoz tartozik az új benzinbontásos gázgyár és a 209 MW-os hőerőmű.

A város *építőanyag-iparából* kiemelkedik a *Zsolnay Porcelángyár.* A megye, sőt az ország határán túl is ismertek eozinmázas díszkerámiái, valamint porcelán villamosszigetelői.

Pécs *könnyűiparában* vezető helyen a *Pécsi Bőrgyár* áll 1,5–1,7 millió m^2 krómos felsőbőr és 1800–2000 t rostalapú műbőr gyártásával . A *Pécsi Kesztyűgyár* több mint 4000 főt foglalkoztat. A könnyűiparban fontos ágazat még a bútor-, a cipőgyártás (Pécsi Bútorgyár, Pécsi Cipőipari Szövetkezet) és a konfekcióipar.

Az élelmiszeripar legnagyobb üzeme a korszerűsített *Pannónia Sörgyár.* Régi tradíciók feleleventésével, hosszú szünet után a *Mecsekvidéki Pincegazdaság Pécsi Pezsgőüzemében* ismét gyártanak pezsgőt. Az évszázados pincékbe települt fontos ágazat a bortárolás és a palackozás (főleg a mecseki és a villányi borvidékek termékeit palackozzák). Említésre érdemes még a cigarettagyártás, az új telephelyen működő tejüzem, továbbá a húsipar és a malomipar.

A város 2750 ha mezőgazdasági termőterületén búzát, kukoricát, takarmánynövényeket és zöldségféléket termesztenek. Az állattenyésztésben a szarvasmarha áll vezető helyen. A város területén jelentős a szőlőterületek kiterjedése, amelyek nagysága az utóbbi években történt csökkenésük ellenére meghaladja az 1200 ha-t.

Pécsnek a felszabadulás után végbement fejlődése nagymértékben megváltoztatta a területfelhasználást, a beépítettséget, sőt a városszerkezetet is módosította. A város földrajzi fekvése keretet szab a további kiterjedésnek, terjeszkedésnek. A várost északon a Mecsek oldala határolja, ezért kelet-nyugati kiterjedése igen nagy (kb. 15 km). A lakónegyedeket mind keleten, mind nyugaton ipartelepek zárják le. Keleten a szénbá-

nyászati központ, az energetikai ipar (Pécsújhegy) és az építőanyag-ipar üzemei vannak. Nyugaton az uránbányászat csatlakozik a városhoz. A beépített területek és az ipartelepek között esetleges terjeszkedés lehetséges lenne ugyan, bár ez esetben a város nagyon kiterjedne, ami közlekedési nehézségeket okozna. A belső területeken a szűk utcákból álló úthálózat és az elavult házak tömege okoz városrendezési és fejlesztési problémákat. A lakóházak itt elöregedtek, műszakilag és gazdaságilag felújításra már nem érdemesek.

A város népességének növekedése lakások ezreinek az építését igényelte. Az új lakásokat *lakótelepeken* (Újmecsekalja, Szigeti városrész, Déli városrész) helyezték el. 1973-ban a lakások száma 48 452 volt (33% egyszobás, 50% kétszobás és 17% három-, illetve több szobás), közel 30%-ban tíz évnél nem öregebb lakások. 1973-ban a 100 lakásra jutó lakók száma 306 volt (1960 óta, amikor 360 volt a laksűrűség, javulás mutatkozik, de a lakásellátásban még nehézségek vannak). Pécs vízellátása hosszú ideig gondokkal küszködött. A Mecsek karsztvízforrásai (Tettye) és más felszín alatti vízforrások nem tudták a lakosság és az ipar növekvő vízigényét fedezni, ezért szükségessé vált csővezeték építése Mohács és Pécs között, amely a Dunából szállít vizet. Jelenleg a lakások 84–85%-a van a vezetékes vízszolgáltatásba bekötve. A csatornahálózat további fejlesztése sürgős feladat. (1973-ban a lakások 57%-a volt a csatornahálózatba bekapcsolva.) A város saját gázművel rendelkezik; a vezetékes gázzal ellátott lakások aránya 40%. Ezenkívül a háztartások egynegyede rendelkezik propán-bután palackos gázellátással. A távfűtésbe és a melegvíz-szolgáltatásba bekapcsolt lakások száma 1973-ban 10 325, illetve 5840 volt.

Pécs kiemelkedő *kereskedelmi központ*, kereskedelmi vonzásköre a megye határain is túlterjed. 1973-ban több mint 500 bolt (3 milliárdos forgalommal, a megye bolti forgalmának 51%-ával) és 177 kereskedelmi vendéglátóhely működött. A város három áruháza mellé a negyedik ötéves tervben új áruházat kap. Az új lakótelepeken bevásárlóközpontok létesültek.

A város belső közlekedését autóbuszhálózat bonyolítja le. A villamosközlekedést a belső városrész szűk utcái miatt meg kellett szüntetni. Az autóbuszhálózat hossza 320 km (41 viszonylat).

Pécs fontos *egészségügyi központ*. Egyetemi klinikák, kórházak, szakkórházak és rendelőintézetek biztosítják a megfelelő egészségügyi ellátást.

A város oktatási és közművelődési szerepe kiszélesedett. 1973-ban az általános iskolák száma 37 volt (402 osztályteremmel). A középiskolák (5 gimnázium és szakközépiskola, továbbá 6 önálló szakközépiskola) nappali tagozatán majdnem 6500 diák tanul. A felsőfokú oktatási intézmények nemcsak az oktatásban, hanem a tudományos kutatásban is nagy eredményeket értek el. A Magyar Tudományos Akadémia – amelynek helyi bizottsága is megalakult – regionális feladatkörű kutatóintézetet tart fenn.

A közművelést és a kultúrát a Nemzeti Színház, az Opera társulat, balettkarok, zenekarok szolgálják. A kulturális események közül a legújabb az évenként rendezett játékfilm-szemle és a Kisplasztikai Biennálé. A város múzeumai sok történelmi és művészeti emléket őriznek. Újabban a város kulturális nevezetességeinek számát növelte az új Csontváry Galéria és a Modern Képtár.

A város fejlesztésének tervezésekor 2000-re 190–210 ezer fős lakossággal számoltak. Az ipar tekintetében abból indultak ki, hogy a feldolgozó ipar fokozatosan átveszi a

vezető szerepet a város iparában, és a szolgáltatások növekedése gyorsabb lesz, mint a termelő ágazatoké. Kijelölték az újabb lakótelepek helyét, a szanálás során nyert új területekre építendő lakóépületek elhelyezését (Budai városrész, Makár oldal stb.), és meghatározták az új városközpont építési ütemét. A városnövekedés alapvető szempontja, hogy a nagy nemzeti és kulturális értéket képviselő történelmi városrész eredeti formájában megmaradjon. A város közműveinek további bővítésével a kereskedelmi hálózat korszerűsítése és az idegenforgalmi adottságok jobb kihasználása szintén helyet kapott a távlati elképzelésekben.

KOMLÓ

A Mecsek hegység egyik szép völgyében, a gazdag feketeszén-medencében elhelyezkedő települést a szocialista gazdaságfejlesztés két évtized alatt elmaradt bányászfaluból az ország egyik gyorsan fejlődő szocialista városává emelte. A domborzati adottságok miatt a lakótelepeket elválasztották az első ötéves terv idején létesített szénbányászati központtól (szénosztályozó, pályaudvar és egy kisebb hőerőmű), amely a völgy mélyén helyezkedik el. A völgyet környező domboldalakon épültek fel a korszerű lakótelepek (Kökönyös, Kenderföld). Ugyancsak a dombokon kaptak helyet a bánya aknái (Kossuth, Zobák, Béta stb.), amelyek az ország legmélyebb szénbányái.

Az 1950-es években a fiatalabb korosztályok bevándorlásából eredő gyors népességnövekedés következménye, hogy 1970-ben a népesség 65%-a a 15–59 korcsoportba tartozott (szemben a megyei 61%-os aránnyal). Még feltűnőbb, hogy a népességnek csak 7,6%-a volt 60 éven felüli (szemben a megyei 16,3%-os aránnyal).

A város iparában foglalkoztatottak száma eléri a 12 000-t (ebből 8000 fő a bányászatban dolgozik). Újabban gyorsan fejlődik a város könnyűipara (bútoripar, konfekcióipar stb.), amelyet a női munkaerő foglalkoztatása érdekében telepítettek. Komló közműellátását a lakótelepek építésével együtt szervezték meg, ezért viszonylag jól ellátott város.

A város lakásállománya 1949 és 1973 között mintegy négyszeresére (1783-ról 8171-re) emelkedett. A vezetékes vízzel ellátott lakások aránya 3,4%-ról 99,7%-ra, a villanyvezetékkel ellátottaké 85-ről 98%-ra emelkedett. Kedvezően alakult a 100 lakásra jutó laksűrűség: az 1949. évi 428-ról 283 főre csökkent.

A város funkciója még ma is meglehetősen egyoldalú, döntően bányászváros. Ellátó intézményei – várossá fejlesztése óta – sokat fejlődtek. Gimnázium és közgazdasági szakközépiskola is működik a városban. Múzeuma a bányászat eszközeit, emlékeit gyűjti.

MOHÁCS

A Duna partján fekvő település Baranya megye Duna menti területeinek és Mohácssziget nek élénk forgalmú városa, fő ellátó és piaci központja. A dunai hajóforgalom jelentős kikötője. Három nemzetiségű város, ahol magyarok, németek és sokácok a régi ellentéteket és elkülönülést felszámolva élnek együtt.

A felszabadulás óta sokat fejlődött Mohács ipara. 1973-ban üzemei 3900 főt foglalkoztattak. Legnagyobb közülük az automatizált farostlemezgyár (évi termelése 49 000 m^3 nyers és 11 000 m^3 felülkezelt farostlemez), amelynek termékeit a bútoriparban és a korszerű lakásépítésben használják fel. További üzemek: az *Öntödei Vállalat Mohácsi Vasöntödéje*, *a Magyar Selyemipari Vállalat Mohácsi Szövőgyára*, *a Szék- és Kárpitosipari Vállalat VI. sz. Mohácsi Gyáregysége*, *a Baranya–Tolna megyei Téglaipari Vállalat Mohácsi Téglagyára*, *a Baranya megyei Gabonafelvásárló és Feldolgozó Vállalat Mohácsi Malomüzeme.*

A Duna mentén és a Mohácsi-szigeten magas színvonalú *a mezőgazdaság*, *különösen a zöldségtermelés.* A várost kompforgalom köti össze a szigettel.

A lakásállomány 1949 óta több mint 25%-kal növekedett. A közművesítettség színvonala jelentősen javult: a vízzel ellátott lakások aránya 2,8-ról 39%-ra, a villannyal felszerelteké 52-ről 92%-ra emelkedett. Az átlagos laksűrűség 3,26 fő/lakás.

Mohács oktatási központ: gimnázium, mezőgazdasági technikum és szakközépiskola működik. Régi hagyományokra visszatekintő népszokás a minden év farsangján megrendezett busójárás, ami az országból és Jugoszláviából az érdeklődők tízezreit vonzza.

Mohács kiemelkedő történelmi jelentőségű város: a törökökkel 1526-ban vívott szomorú csatára emlékmű figyelmeztet. A város múzeumában e történelmi kor sok emlékét őrzik.

SZIGETVÁR

A dél-baranyai város a megye legfiatalabb városa. 1966-ban a Zrínyi-emlékünnepségek keretében nyilvánították várossá. Szigetvár korábban mezőgazdasági-ipari jellegű volt. Ma már ipari központ; üzemei 3400 főt foglalkoztatnak. Legnagyobb üzemei a kibővített kapacitású *Szigetvári Konzervgyár* (1973-ban 18 000 tonna főzelék- és 9000 tonna gyümölcskonzervet állított elő) és a *Minőségi Cipőgyár Szigetvári Gyáregysége* (1973-ban 1 millió pár cipőt gyártott). Említésre érdemes még a téglagyártás. Mezőgazdaságában főként a zöldségtermelés és az állattenyésztés jelentős.

Szigetvár várossá fejlesztése előtt részben városi, részben falusi jellegű település volt. Közműhálózattal a városnak csak kisebb része rendelkezett, ezért a városi életkörülmények biztosítása a jövőben jelentős kommunális és infrastrukturális beruházásokat tesz szükségessé.

A város 1973. évi lakásállománya 3342 lakás, ami 1949-hez képest kb. 30%-os növekedést jelent. Számottevően javult a lakások felszereltsége. A vezetékes vízzel ellátott lakások aránya 5,9%-ról 71%-ra, a villannyal rendelkezőké 52%-ról 95%-ra emelkedett. A laksűrűség 306 fő 100 lakásonként.

Szigetvár nagy történelmi múltú település, Zrínyi Miklós hősi harcának színtere. Az egész várat restaurálták. Múzeuma a török elleni harcok számos emlékét őrzi.

ESEMÉNYEK

1944. november 25.	A 3. Ukrán Front 57. Hadsereg katonái Majs és Udvar térségében Baranya megye területére léptek.
1944. november 29.	Pécs felszabadult.
1944. december 5.	A Vörös Hadsereg felszabadította Szigetvárt és kiűzte a németeket a megyéből.
1944. december 17.	Pécsett megjelent az Új Dunántúl, az első dunántúli demokratikus napilap, amely később az MKP napilapja lett.
1945. március 25.	A Dráva menti csata napja. A német csapatok ellentámadásba kezdtek. Drávaszabolcs közelében átkeltek a Dráván. A 3. Ukrán Front, az 1. Bolgár Hadsereg és a 3. Jugoszláv Hadsereg kemény harcokban visszaverte a támadást, és a németeket végleg kiűzte a megyéből.
1945. március 28.	Megalakultak az első földosztó bizottságok. A megyében kb. 220 000 kh földet osztottak fel.
1948	Dunaszekcsőn megalakult a megye első mezőgazdasági termelőszövetkezete.
1948	Megnyitották a komlói Kossuth-aknát, megkezdték Komló várossá fejlesztését.
1951	Várossá nyilvánították Komlót.
1952	Elkészül a Pécset Budapesttel összekötő 6-os műút.
1959	Mohácson megkezdte termelését a farostlemezgyár.
1960	A Pécsi Hőerőmű első egységei áramot adtak.
1964	Megkezdte a termelést a komlói Zobák-akna, az ország legnagyobb és legmélyebb szénbányája.
1965	Befejeződött az Orfű–Abaligeti-tó kialakítása.
1966	A Zrínyi-ünnepségek keretében várossá nyilvánították Szigetvárt.
1967	600 éves fennállását ünnepelte a Pécsi Tudományegyetem.
1967	Átadták az Orvostudományi Egyetem új épülettömbjét és a 400 ágyas klinikát.
1969	Pécsett megkezdődött az új városközpont építése.
1970	A Pollack Mihály Műszaki Főiskola megkezdte működését Pécsett. Megkezdte működését a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Pécsi Tagozata.
1971	A Mecseki Ércbányászati Vállalat legmodernebb üzeme (Petőcz-akna) megkezdte a termelést.
1972	Átadták a forgalomnak az új abaligeti vasúti alagutat.
1973. november 6.	Felavatták a Cement- és Mészművek Beremendi Gyárát, a negyedik ötéves terv legnagyobb építőanyag-ipari beruházását.

IRODALOM

Baranya megye 25 éve. MSZMP Baranya megyei Bizottsága – KSH Baranya megyei Igazgatósága, 1968.

Baranya megye társadalmi-gazdasági helyzete és fejlődésének főbb tendenciái. KSH Baranya megyei Igazgatósága 1971. 441–462. old.

Kolta János: Falusi lakosság foglalkozás szerinti átrétegződése. Földrajzi Értesítő, 1968. 215–224. old.

Kovacsics József: Községszervezetünk problémái Baranya megyében. Studia Iuridica Auctoritate Universitatis. Pécs. Publicata 1960.

Zala György: A gazdasági növekedés és a társadalmi fejlődés egyes területi problémái Baranya megyében. Földrajzi Értesítő 1971. 3. sz. 311–325. old.

BÁCS-KISKUN MEGYE

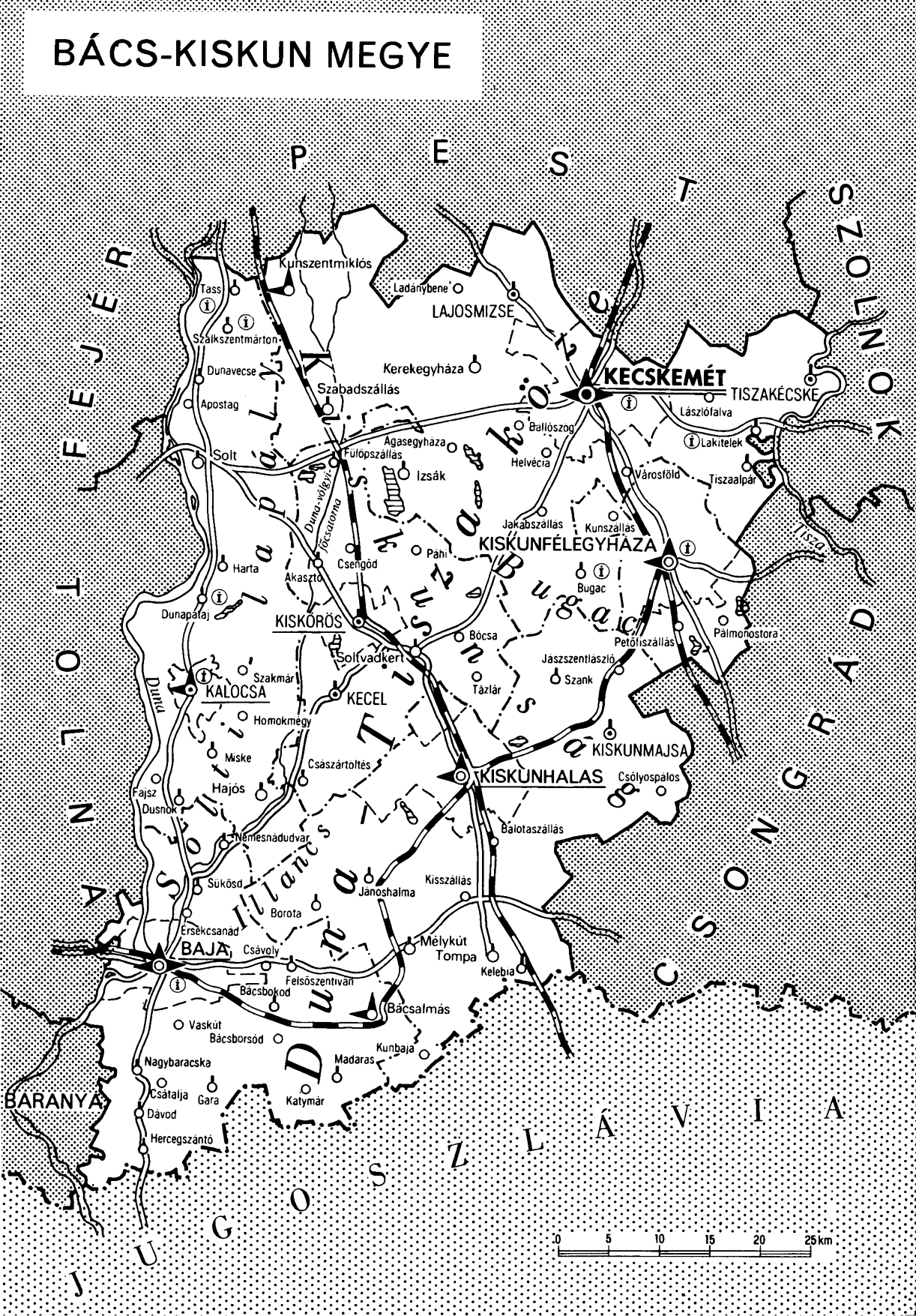

BÁCS-KISKUN MEGYE ÉS VÁROSAI

ÍRTA SZABÓ MÁRTA

Az ország legnagyobb megyéje: területe 8362 km². A népességszámot tekintve harmadik a megyék között, 1974. január 1-én 564 400 fő volt lakónépessége. Népsűrűsége messze az országos átlag alatt marad (67,5 fő/km²). A népesség 38,6%-a városlakó. Magas a külterületi népesség aránya: 28,4%.

A megye közigazgatásilag öt járásra tagozódik. Hat városa van: *Kecskemét*, *Baja*, *Kalocsa*, *Kiskőrös*, *Kiskunfélegyháza* és *Kiskunhalas*. 106 községéből egy község Kecskemét, négy pedig Kiskunfélegyháza irányítása alá tartozik. Valamennyi község önálló tanáccsal rendelkezik. A megyében 21 nagyközség van.

TERMÉSZETI ADOTTSÁGOK

Bács-Kiskun megye természetföldrajzilag három tájra tagozódik: a *Duna–Tisza közi homokos hátság*, a *Bácskai lösztábla* és a *Duna-mellék*.

Domborzatilag az Alföld legváltozatosabb része. Közepes magassága 130 m a tenger szintje felett, legmagasabb pontja az Ólomhegy (174 m).

A Duna–Tisza közi homokos hátság nagy részét a szél által felhalmozott futóhomok borítja. A futóhomokot szőlővel, gyümölcs- és akácfával kötötték meg, de azért még ma is találhatók a megye területén ún. „szabadon mozgó futóhomokfoltok". A délkeleti irányba húzódó buckasorok közötti mélyedések a talajvíz hatására többnyire elszikesedtek.

A Bácskai lösztábla az ország egyik legnagyobb kiterjedésű hullóporos képződménye.

A Duna menti ártér felszínén a régi Dunameder-maradványok ma is vízállásos területek, többségük szikes.

A Duna–Tisza közének *éghajlata* szélsőséges. Sokszor nagy az eltérés az északi és a déli rész időjárása között is. Bács-Kiskun megye az ország napfényben leggazdagabb területe, magas a napfényes órák száma (több mint 2050 óra évenként), és ugyancsak magas a tenyészidőre jutó hőösszeg (3200–3300 °C). Mindez viszonylag kevés (550–600 mm/év) csapadékkal párosul, és emiatt ez az ország legszárazabb levegőjű terü-

lete. Az éghajlat általában a hőigényes mezőgazdasági kultúrák – a gyümölcs- és a szőlőtermesztés – számára kedvező.

A legjelentősebb felszíni vízfolyás a Duna, azonban a megye részére való intenzív hasznosítása még várat magára. Mezőgazdasági szempontból fontos még a *Dunavölgyi-főcsatorna.* Kedvezőtlen vízrajzi tényező a talajvízszint nagymértékű ingadozása. A homok alatt és a kavicsos-homokos dunai ártéren a talajvíz közel (1–3 m-re) van a felszínhez, a lösztáblák alatt 25 m-nél is mélyebbre süllyed. Részben a közeli talajvíz, részben az altalajban gyakori magnézium- és nátrium-felhalmozódás következtében hajlamos a talaj a szikesedésre.

Igen változatosak a *talajviszonyok:* a legértékesebb lösztalajok mellett a leggyengébb szikes talajok is – sőt a futóhomok is – megtalálható. Uralkodó a mezőgazdasági homoktalaj, amely a megye területének 44%-át borítja. A homokbuckák közötti mélyedésekben humuszban gazdagabb rétitalaj-változatok, a mélyebb fekvésű részeken szikesek vannak, a Bácskai lösztábla felszínén pedig igen jó minőségű csernozjom, amely gabonatermesztésre kiválóan alkalmas.

A terület *ásványkincsekben szegény:* a szanki kőolaj- és földgázmezőn, a keceli tőzegbányán kívül csak néhány kavics- és durvakerámiai agyaglelőhely van a megyében. A geotermikus energia-lelési lehetőségek is kedvezőek.

DEMOGRÁFIAI HELYZET

A megye népesedési viszonyai a terület agrárjellegének, és ezzel összefüggésben a megélhetési és a foglalkozási lehetőségek alakulásának megfelelően változtak a felszabadulás óta. Azon a területen, ahol a felszabadulást követően a népesség mintegy 3/4 részének a mezőgazdaság nyújtott megélhetési forrást, az ipar pedig – fejletlensége folytán – nem volt képes a mezőgazdaságból felszabaduló munkaerő felszívására, a mezőgazdaság szocialista átszervezése foglalkoztatási problémákkal járt együtt. Nemcsak foglalkozási átrétegeződés zajlott le, hanem emellett nagyarányú elvándorlási folyamat indult meg, hiszen a munkahely-változtatás gyakran lakóhely-változtatást is jelentett. A megyében található ipari munkaalkalom nagyon kevés volt a munkát kereső népesség számához képest, az ország más területein végbemenő jelentős iparfejlesztés viszont igényelte ezt a munkaerőt.

Az 1950-es évek magas születési aránya nagy részben ellensúlyozta az elvándorlás okozta veszteséget. A következő időszakban viszont a háromnegyedére „apadt" vándorlási veszteség a korábbinál jóval mérsékeltebb – annak csak mintegy 30%-át jelentő – természetes szaporodással párosult, ami nem tudta jelentékenyen módosítani a népességszám alakulásának negatív jellegét. A tíz év alatt bekövetkezett csökkenés nagyobb része az 1960-as évek elején ment végbe, azóta mérsékeltebb ütemű a fogyás.

A felszabadulás óta a megyén belül is jelentős volt a népességmozgás. Az 1949. és az 1970. évi népszámlálás között *26%-kal nőtt a városok népességszáma* és 13%-kal csökkent a községeké. Legnagyobb mértékben a bajai és a kiskunhalasi járás községei-

1. táblázat

A népességszám alakulása (1000 fő)

Évek	1949	1960	1970	1973
Népességszám	588,6	564,4	574,0	564,4

A mutató megnevezése	A népesség számának változása	
	1949–1959-ben	1970–1973-ban
Természetes szaporodás	51,1	4,2
Vándorlási különbözet	−53,6	−6,9
Tényleges szaporodás	− 2,5	−2,7

ben csökkent a lakosság. Az 1970-es évek elején tovább folytatódott a városok népességnövekedése. Kiskőrös városi rangra emelését is figyelembe véve az 1970-es évek első felében mintegy 11–12%-os a városlakók számának a növekedése Bács-Kiskun megyében.

A nemek közötti arány kedvezően alakult: nőtt a férfiak részaránya, és így az 1000 férfira jutó nők száma – 1973-ban 1055 – jóval alacsonyabb az országos átlagnál.

A javuló egészségügyi viszonyok és a megváltozott életkörülmények következtében *megnövekedett a népesség átlagos életkora*. Ugyanakkor alacsonyabb lett a születési arányszám. E két tényező eredőjeként minden eddiginél magasabb a 60 éves és idősebb népesség aránya, a fiatal korosztályok részesedése viszont csökkent.

2. táblázat

A népesség megoszlása főbb korcsoportok szerint
(százalék)

Korcsoport	1949	1960	1970	1973
0–14 éves	26,6	25,6	21,4	20,8
13–39 éves	37,8	36,3	35,8	35,3
40–59 éves	23,8	24,1	24,9	24,0
60 éves és idősebb	11,8	14,0	17,9	19,9
Összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*

Az elmúlt harminc év alatt jelentősen emelkedett a megye népességének *gazdasági aktivitása*. Jelenleg az össznépesség 50%-a az aktív kereső, ami meghaladja az iparilag fejlettebb megyék arányszámát. E jelentős eredmény létrejöttét két ellentétes, de valójában ugyanabba az irányba ható folyamat segítette elő: az elvándorlás, amely döntően a munkaképes korosztályt érintette és 20 000 fővel csökkentette számát, és a

munkaalkalmak növelésére tett intézkedések, amelyek 28 000 fővel növelték az aktív keresők létszámát.

Különösen jelentősek a megyében *a női foglalkoztatás* területén elért eredmények. A felszabadulást követő években a 120 000 munkaképes korú eltartottnak több mint a 90%-a nő volt. Ma, azzal együtt, hogy e 120 000 főt magába foglaló kategória létszáma a felére csökkent, a női foglalkoztatottság mértéke számottevően emelkedett. Míg 1950-ben a munkaképes korú női népességen belül 35% volt az aktív keresők és 65% az eltartottak aránya, addig 1973-ban már 64%-ra és 36%-ra változtak ezek az arányok.

Az elmúlt három évtizedben megnőtt az inaktív keresők száma és aránya is, ami a szociálpolitikai intézkedések következménye. Ezeket a következőkben foglalhatjuk össze:

– a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben a nyugdíjrendszer bevezetésével jelentősen emelkedett az inaktív keresők létszáma és aránya: 1960-ban a nyugdíjkorhatárt betöltött férfiak 16%-a, a nők 9%-a volt inaktív kereső, tíz évvel később pedig már 55 és 32%-a;

– a gyermekgondozási segély bevezetésének hatására, az említett két időpontban a 15–39 éves nők 0,1, illetve 6,6%-a volt inaktív kereső.

A foglalkoztatás megyei struktúráját összehasonlítva az országos arányokkal, a lényeges különbség ma is a népgazdaság két fő ágának eltérő részesedésében látható. Bár a felszabadulás óta jelentősen csökkent a mezőgazdaság súlya a foglalkoztatásban – 1949-ben a mezőgazdasági és az ipari aktív keresők létszáma közötti különbség tízszeres, 1973-ban már csak közel kétszeres volt –, továbbra is vezető ágazat maradt a mezőgazdaság.

GAZDASÁGI SZERKEZET

A felszabadulás óta a hazánkban végbement gazdasági struktúraváltozást Bács-Kiskun megye fejlődése az átlagosnál később és mérsékeltebb ütemben követte. *Az ipar ma már egyre nagyobb jelentőségű a megye gazdaságában, sőt termelésének értéke az utóbbi években már felülmúlta a mezőgazdaságét.* A 10 000 lakosra jutó ipari aktív keresők számával jelzett fejlettségi szint a felszabadulás után csak 41%-a volt a hasonló országos értéknek. Napjainkban – bár nagymértékben csökkent a lemaradás – még mindig 30% körül alakul a különbség.

Kiemelkedő helyet foglal el a megye mezőgazdasága és élelmiszeripara élelmiszergazdaságunkban, amit az adottságoknak megfelelő iparfejlesztés a jövőben még tovább erősíthet. Az ország mezőgazdasági árutermelésében, az áruexportban Bács-Kiskun megye elsősorban kertészeti termékeivel vesz részt.

1945 előtt a megyében lényegében csak *élelmiszeripari* üzemek voltak. A malmok, szeszgyárak, konzervgyárak mellett csak egy-két könnyűipari és nehézipari üzem működött a területen. Ez az ipar a népesség foglalkoztatásában nem játszott jelentős szerepet.

Az első ötéves terv céljai között szerepelt ugyan a fejletlen iparral rendelkező területek iparosítása is, amely a megyét Kecskemét, Kalocsa és Kiskunfélegyháza fejlesztése révén érintette volna. Gyakorlati megvalósításra azonban csak *Kiskunfélegyházán* került sor, ahol megépítették a mai *Vegyipari Gépgyár* elődjét, a megye akkor legkorszerűbb nagyüzemét.

Az 1950-es évek közepéig az ipar fejlődését – ezen az egyedi beruházáson kívül – a meglevő kisüzemek bővülése jelentette.

Az évtized végén egyre sürgetőbbé vált az ipar szerepének a növelése mezőgazdasági megyéinkben. Az addig legtöbb embert foglalkoztató népgazdasági ágból – a mezőgazdaságból – ismét erőteljes áramlás indult meg más ágazatokba, de ezzel együtt – helyi munkaalkalom hiányában – más területekre is. A foglalkoztatási lehetőségek bővítésének egyedüli módja az iparfejlesztés volt. A mezőgazdasági területek iparosítására a termelőerők országon belüli arányosabb területi elhelyezése miatt is szükség volt.

1958 és 1963 között Bács-Kiskun megye *könnyű- és nehéziparában több mint harminc új üzem létesült*. Ekkor vetették meg az alapjait például Kalocsán a *Bács-Kiskun megyei Textilfeldolgozó Vállalat*nak és ugyancsak Kalocsán a *Bács-Kiskun megyei Műanyag- és Gumifeldolgozó Vállalat*nak is. A továbbiakban ezek fejlesztése jelentett feladatot, és a harmadik ötéves terv időszakában már a megyén belüli jobb területi arányok kialakításának a szempontja is érvényre jutott: a 10 000–12 000 lakosú nagyobb községek iparosítására is sor került a városok fejlesztése mellett.

Az 1958-tól néhány év alatt végbement – méreteit tekintve nagyarányú – ipartelepítés főleg két okra vezethető vissza: az egyik a megyei szervek kezdeményezőkészsége és aktivitása, amellyel minden rendelkezésre álló erőt és lehetséges eszközt mozgósítottak az ipartelepítés gyorsítására, a másik a megye kedvező fekvése, Budapesthez való közelsége, amely előnyössé tette a területet a vidékre letelepülni szándékozó fővárosi vállalatok számára.

A megyében könnyű- és nehézipari üzemek épültek, új iparágak sora honosodott meg. A bányászatot az 1950-es évek végéig a tőzegbányászat jelentette, ekkor indult meg a *kőolaj- és a földgázkutatás, majd az olaj és a földgáz kitermelése*. A gépipar többek között *szerszámgépgyártással, vegyipari gépek, közlekedési eszközök gyártásával bővült*, és ebben az időszakban kapott helyet a *híradástechnika* a megye iparában. A szerszámgépgyártás meghonosodását jelentették Kecskeméten a *mai Kéziszerszámgyár Reszelő Gyáregységé*nek, valamint a *Szerszámgépipari Művek Kecskeméti Gyár*ának akkori elődei. A vegyipari gépek gyártása a *Kiskunfélegyházi Vegyipari Gépgyár*ban és *Vegyi Műveket Építő és Szerelő Vállalat Tiszakécskei Gyáregységé*ben, a közlekedési eszközök gyártása pedig a *Kismotor- és Gépgyár Bajai (5. sz.) Gyáregységében* folyt. Híradástechnikai ipar a *Budapesti Rádiótechnikai Gyár Magnetofon Gyáregysége*nek Kecskemétre telepítése óta működik a megyében.

Az aktív keresők megoszlása főbb népgazdasági ágak szerint

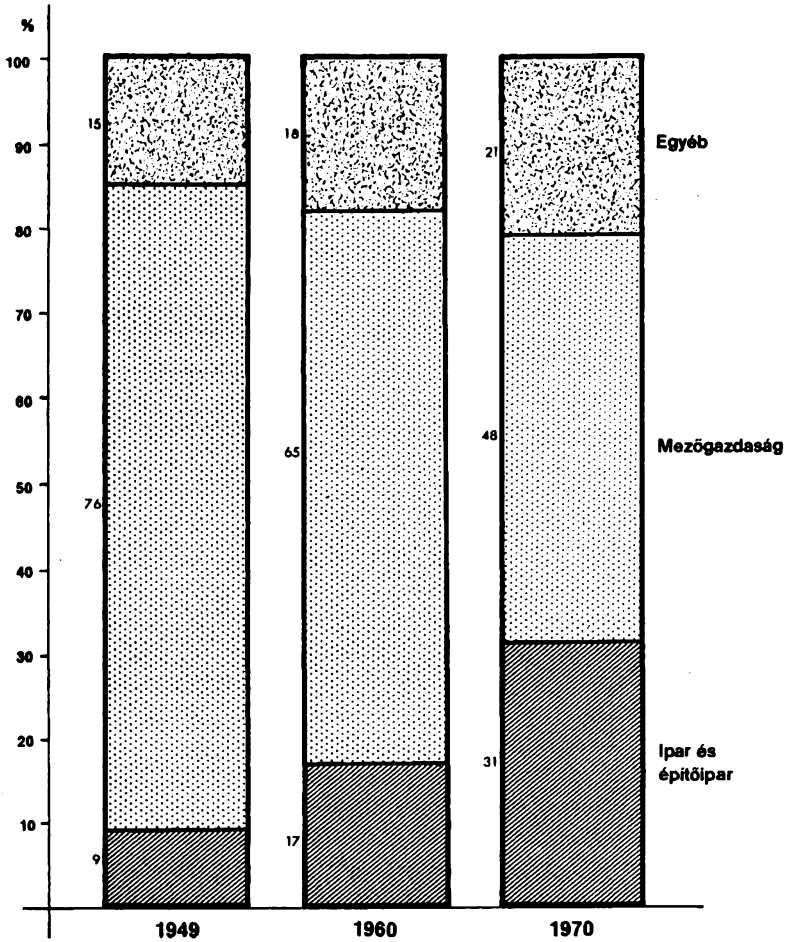

Az iparági szerkezet módosítása, előnyösebbé tétele mellett azonban alapvető jelentőségű maradt az élelmiszeripar, amelynek nyersanyagát a megye mezőgazdasága adja. Nagy hagyományokkal rendelkező feldolgozó üzemei közé tartozik a *Kecskeméti Konzervgyár* és a *Kalocsavidéki Fűszerpaprika és Konzervipari Vállalat.*

Az 1960 és 1970 között létesített új ipartelepeken a foglalkoztatottak $^2/_3$ része 500 főnél kisebb telepeken dolgozik, és ezen időszak alatt nem létesült 1000 főnél többet foglalkoztató ipartelep.

Az ipar strukturális változásának irányát kedvezőnek ítélhetjük. Nem sikerült azonban megvalósítani a fejlődés élvonalába tartozó, magasabb képzettséget kívánó és magasabb keresetet biztosító iparágak erőteljes fejlesztését. Nem mindig a megye

adottságainak leginkább megfelelő iparágak honosodtak meg. Ezeknek a kedvezőtlen vonásoknak az érvényre jutása annak a következménye, hogy az iparfejlesztési probléma megoldására a legrövidebb idő alatt minél több munkahelyet kellett létrehozni. *A munkahelyek mennyiségi növelése volt tehát az elsődleges törekvés*, vagyis a legkisebb befektetéssel a legtöbb munkaalkalom teremtése, ezért nem volt lehetőség a gépállomány teljes korszerűsítésére, sokszor elavult berendezéseket használtak fel. Kétségtelen, hogy ennek ellenére is sokat fejlődött a megyében az ipar műszaki színvonala, de ez elmarad még az országos átlagtól.

A három évtized fejlesztésének eredményessége azonban kétségtelen. Míg 1957-ben a megye ipari termelése alig $^1/_3$-dal volt több a három évvel azelőttinél, addig a következő hároméves periódusban az 1954-es volumennek már csaknem háromszorosára nőtt, és végeredményben tíz év alatt megötszöröződött a termelés. 1965-től évi átlagban 10%-os növekedés következett be, ami jóval magasabb az országos átlagnál. A harmadik ötéves tervidőszak alatt több mint a felére csökkent ugyan ez a fejlődési ütem, de az országos átlagnál így is magasabb.

Az 1970-es évek elején 9–10%-os növekedési ütem következett be a megye szocialista iparának termelésében.

3. táblázat

A szocialista iparban foglalkoztatott aktív keresők megoszlásának változása ipari főcsoportonként (százalék)

Ipari főcsoport	1949	1960	1970
Nehézipar	24,2	36,6	40,9
Könnyűipar	42,3	30,0	29,9
Élelmiszeripar	21,6	25,2	21,1
Egyéb ipar	11,9	8,2	8,1
Összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*

Az iparági szerkezet döntő változásából eredően összehasonlíthatatlan a megye iparának jelenlegi termékstruktúrája a húsz évvel ezelőtti termeléssel. Nemcsak országos viszonylatban jelentősek már a megye ipari termékei, hanem néhány áru esetében kizárólag a megyei üzemek képviselik a magyar ipart külföldön.

A *Lampart Zománcipari Művek Kecskeméti Gyára* például 36 országba exportálja termékeit. Az itt készülő évi 200 000 fürdőkád $^2/_5$ része kerül exportra. Magnetofongyártásunk bázisa a *Budapesti Rádiótechnikai Gyár Magnetofon Gyáregysége*, amely termékeinek felét exportálja. A *Kiskunfélegyházi Vegyipari Gépgyárban* készített vegyipari és élelmiszeripari gépek, berendezések $^2/_3$ része exporttermék. Kivitel szempontjából nagy jelentőségű még a bajai *Finomposztó Vállalat*, amelynek fő profilja a takarók gyártása. A *Kismotor és Gépgyár Bajai (5. sz.) Gyára* és a *Ganz-MÁVAG Kiskunhalasi Gyáregysége* – a közlekedési eszközök gyártásának megyei bázisai – az országos járműgyártási programba kapcsolódtak be.

4. táblázat

A fontosabb ipari termékek termelésének alakulása

Megnevezés	Mennyiségi egység	1953	1970	1973	1973-ban az országos termelés százalékában
Fürdőkád fémből	db	33 224	198 027	197 572	85,5
Magnetofon	db	—	55 412	73 096	95,5
Fűszerpaprika-őrlemény	t	1 989	5 300	4 645	45,5
Feldolgozott tojás	millió db	20	247	70	18,1
Parketta	1000 m^2	—	794	1 034	31,9
Vágott baromfi	t	1 460	20 677	23 686	22,2
Gyümölcskonzerv	t	4 910	22 709	22 114	13,2
Földgáz	1000 m^3	—	480 429	585 639	12,1
Férfiing	1000 db	24	1 840	2 335	17,3
Gyapjúszövet	1000 m^2	1 107	3 199	2 785	7,3

A *Kecskeméti Baromfifeldolgozó Vállalat* a grillcsirkétől a nyúlpecsenyéig nyolcvanféle termékkel jelentkezik a hazai piacon és azonkívül mintegy 20 külföldi országban.

A megye második legnagyobb élelmiszeripari vállalata, az ország második legnagyobb konzervgyára a *Kecskeméti Konzervgyár*. Gyártmányainak száma több mint 400. Termékeinek 70%-a exportra kerül.

MEZŐGAZDASÁG

1945 előtt Bács-Kiskun megyében a gazdaságok mindössze 1%-ához tartozott a mezőgazdasági területnek mintegy a fele. A birtokmegoszlás egyenlőtlensége azonban még mindig nem volt olyan éles, mint az ország más területein. A megyére a nagyparaszti gazdaságok jelentős súlya volt jellemző.

1945-ben, a földreform során 37 000 igénylőt juttattak földhöz. Mivel a földreformtörvény csak a 200 kat. holdat meghaladó birtokokra vonatkozott, az összterületnek mindössze 21%-át osztották fel.

A termelőszövetkezeti mozgalom 1948-ban kezdődött el, és 1962-ben fejeződött be a mezőgazdaság szocialista átszervezése. Ennek eredményeként a megye mezőgazdasági területének 20%-a állami szektor, 50%-a mezőgazdasági termelőszövetkezetek közös és háztáji gazdasága, 16%-a termelőszövetkezeti csoport és szakszövetkezet, 8%-a kisegítő és egyéb gazdaság lett.

A több szektorú mezőgazdaságban jelenleg is csak a termőterület 70%-a tartozik a nagyüzemi gazdaságokhoz, az országos átlagnál nagyobb ma is a kisüzemi gazdaságok súlya, ami elsősorban a megye természeti adottságaiból következik.

A mezőgazdaságilag művelt terület csökkenésével párhuzamosan emelkedik az erdő aránya. A felszabadulás óta több mint 40 000 ha-on telepítettek a megyében erdőt

5. táblázat

A földterület megoszlása művelési ágak szerint (százalék)

Művelési ágak	1950	1960	1970	1973
Szántó	54,6	52,3	50,4	50,5
Kert és gyümölcsös	0,7	1,4	3,0	2,8
Szőlő	7,2	6,7	7,4	6,8
Rét	8,7	6,0	4,9	4,8
Legelő	12,5	12,9	11,7	12,1
Mezőgazdasági terület összesen	83,7	79,3	77,4	77,0
Erdő	7,0	11,7	13,0	13,3
Nádas	0,9	0,6	0,7	0,6
Termőterület összesen	91,6	91,6	91,1	90,9
Művelés alól kivett terület	8,4	8,4	8,9	9,1
Összes földterület	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*

vagy fásítottak. Ma a faállománynak mintegy a fele akác, de egyre nő a fenyőerdők aránya is.

Kevesebb lett a rét és a legelő nagysága és aránya, a kedvezőtlen adottságú térségekben pedig csökkentették a szántóterületet.

Megváltozott a mezőgazdaság termelési szerkezete is, *ami főleg a szőlő- és gyümölcstermelő ágazatok jelentőségének a növekedésében mérhető le.* Ezeknek a kultúráknak régi hagyományai vannak a megyében. Az első nagyarányú szőlőtelepítés még a múlt század végén történt, amikor a filoxeravész elpusztította a hegy- és dombvidéki szőlőinket. A második nagy szőlőrekonstrukciót a második ötéves terv időszakában végezték. Ennek során a homokhasznosítás megoldását kapcsolták össze a nagyüzemi telepítésekkel. A megye szőlő- és gyümölcsültetvényeinek aránya egyre nagyobb lesz az országos állományon belül. *Ma a megyében van az ország szőlőtermő területének 28%-a.* Több éves átlagban szőlőtermelésünk 30–40%-át, borexportunk 40%-át adja a megye. Gyümölcstermelése az országos termelés 15%-át adja, főleg kajszibarackot, almát, meggyet és szilvát termelnek.

Az állattenyésztésen belül az 1960-as évek végéig a juhtenyésztés fejlődött a legdinamikusabban, de kielégítő fejlődést mutat a szarvasmarha-, a sertés- és a baromfitenyésztés is.

Korszerű sertés- és szarvasmarha-telepek sora épült és épül a megyében. A *Bajai Állami Gazdaságban* nemrég került átadásra az ország legnagyobb és egyik legkorszerűbb agrokomplex típusú sertéstenyésztő telepe.

Nagy eredményeket ért el a mezőgazdaság a gépesítésben is. Csak az utóbbi 10 évben mintegy 4500 új traktort állítottak be a gazdaságok. Zárt rendszerű kukorica- és napraforgó-termesztést valósítottak meg. A mezőgazdasági nagyüzemek a gabona-

6. táblázat

A fontosabb szántóföldi növények vetésterületének és termésátlagának változása

Növény	Vetésterület (1000 ha)				Termésátlag (q/ha)			
	1950	1960	1970	1973	1950	1960	1970	1973
Búza	89,3	67,6	77,6	82,3	14,5	16,1	23,0	37,0
Rozs	91,7	60,3	31,4	28,0	11,2	9,2	7,2	11,4
Őszi árpa	5,4	29,2	11,0	10,3	11,1	19,2	20,3	28,1
Kukorica	122,0	147,0	117,6	145,4	13,9	19,1	32,5	37,4
Burgonya	19,7	16,6	10,0	8,3	20,9	74,6	105,2	79,6
Lucerna	12,5	20,1	29,0	29,8	26,8	24,3	52,2	51,1
Csalamádé	3,4*	13,4*	5,5	3,4	72,0*	168,3*	149,2	127,5
Silókukorica			10,3	12,5			191,5	173,3

* A csalamádét és a silókukoricát magában foglaló adat.

7. táblázat

Az állatállomány alakulása (1000 db)

Állatfaj	1950	1960	1970	1973
Szarvasmarha	113,5	113,0	137,2	140,0
Sertés	475,5	466,4	510,4	776,0
Ló	78,7	71,1	27,7	24,0
Juh	148,6	218,0	328,3	240,0

aratást majdnem 100%-ig gépesítették, és 80%-ban gépesített a cukorrépa-kiszedés is. Az állami gazdaságokban és a termelőszövetkezetekben szinte teljesen gépi vetést alkalmaznak.

A megye mezőgazdaságában több országos hírű, kiváló eredményeket elérő nagyüzem működik. Ilyen a *Hosszúhegyi Állami Gazdaság* – a *Bajai Állami Gazdaság* után a legnagyobb a megyében –, amely az elsők között teremtette meg a nagyüzemi, korszerű, gépi művelésre alkalmas szőlő- és gyümölcsültetvényeket. A *Helvéciai Állami Gazdaság*ban 1953-ban 270 hl-rel kezdték el a borpalackozást, jelenleg már 15 000 hl-t palackoznak, emellett 600 hl-es termeléssel működik a szeszfőzde is. A *Kecskemét–Szikrai Állami Gazdaság* speciális kertészeti nagyüzem, ahol a szőlő- és a gyümölcstermelésben a palackozó üzemmel és a hűtőtárolóval kialakult a teljes termelési vertikum, és ehhez még faiskolai szaporítóanyag-termelés is kapcsolódik. A *Kiskunfélegyházi Vörös Csillag Termelőszövetkezet*ben működik Közép-Európa legnagyobb libatenyésztő és -hizlaló telepe, ahonnan 1973-ban 164 000 májlibát kapott a baromfifeldolgozó ipar.

A megye mezőgazdasági termőterületének minősége kedvezőtlenebb az országos átlagnál: a két pólust a Bácskai lösztábla és a Duna–Tisza közi homokos hátság homo-

kos, helyenként szikes talaja jelenti. A talajjavítás tehát súlyponti feladat, a következőkben a homokos területek komplex hasznosítására kerül sor, amikor a talajjavítás – ahol erre szükség van – egyúttal a termelésszerkezet változását is magával hozza.

Az öntözési kapacitás 1965 és 1975 között mintegy megkétszereződik a területen, ugyancsak kétszeresére emelkedik a felhasznált műtrágya is.

KÖZLEKEDÉS

Bács-Kiskun megye jelenlegi közlekedési hálózata nagyrészt már a felszabadulás előtt kialakult, kiépítettsége azonban nem volt megfelelő. A fő közlekedési útvonalak 13%-a volt portalanított burkolatú, a települések utcáinak kiépítettsége pedig nem érte el a 2%-ot. A vasútvonalak a településeknek $^2/_3$-át érintették.

A felszabadulás után jelentős fejlesztés történt a közlekedésben is. Nagyarányú vasútipálya-korszerűsítési munkálatokat végeztek, a forgalmasabb összekötőutakat portalanították, megszüntették a vizes makadámutakat. Jelenleg a megye állami közúthálózatának 92%-a kiépített, pormentes, állandó burkolatú út. Ez az eredmény óriási fejlődést tükröz, azonban a megye úthálózata még ma is a legrosszabbul kiépítettek közé tartozik.

A közlekedési hálózat sűrűsége alacsony. A 100 km²-re jutó úthálózat mindössze 26 km – csak Szolnok és Hajdú-Bihar megyében alacsonyabb ennél –, a vasúthálózaté pedig 8,6 km.

A legnagyobb forgalmat a *Cegléd–Kecskemét–Szeged, a Budapest–Kunszentmiklós–Kelebia és a Kiskunhalas–Baja–Bátaszék vasútvonal*ak bonyolítják le. Az egy főre vetített utazások száma – 18 utas/év – Bács-Kiskun megyében a legalacsonyabb. Ez részben a viszonylag ritka vasúthálózatnak, részben pedig az elszórt településszerkezetnek tulajdonítható.

A közúti forgalom jelentős részét a *Budapest–Szeged* közötti 5-ös, *a Budapest–Kalocsa–Baja–Hercegszántó* közötti 51-es főút bonyolítja le. A vasúti kapcsolatok hiánya vagy elégtelensége miatt jelentős az autóbuszjáratok – mind a távolsági, mind a helyközi járatok – gyakorisága. Naponta csaknem 50 000 utast szállítanak az autóbuszok.

A motorizációs szint rohamos emelkedését jelzi, hogy míg 1960-ban mindössze 1090 személygépkocsi volt a megyében, 1973-ban már 18 500. A 10 000 lakosra jutó személygépkocsi 328 db, ami Baranya, Somogy, Tolna és Komárom megye után az országban a legmagasabb ellátottsági szintet jelenti. A motorkerékpárok száma 28 500, 1965 óta majdnem a kétszeresére emelkedett.

ÉLETSZÍNVONAL, ÉLETKÖRÜLMÉNYEK

Bács-Kiskun megye lakosságának életszínvonalát, az életszínvonal alakulását és az életkörülmények változásait elsősorban a lakás- és kommunális ellátás; az egészségügyi, szociális, oktatási és kulturális ellátás, végül a lakossági jövedelmek és a kereskedelem fejlődésén keresztül kívánjuk bemutatni. E területek változásai egyrészt nagymértékben meghatározzák, másrészt jól tükrözik azt a fejlődést, amely a megye lakosságának életszínvonalában és életkörülményeiben végbement.

LAKÁS- ÉS KOMMUNÁLIS ELLÁTÁS

A mai lakásállomány 70%-a 1945 előtt épült, több mint a fele egyszobás lakás, a lakások 81%-a komfort nélküli. A 157 000 lakóépületnek a 86%-a vályog, sár- vagy vertföld falazatú, az épületek 30%-a alapozás nélkül készült.

A felszabadulást követően a lakásállomány 39%-a tanyai lakás volt, ma ez az arány 30%-ra csökkent. A külterületi lakások ilyen nagy súlya alapvetően befolyásolja a lakásellátottság szintjét. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy mennyire mások, kedvezőtlenebbek az ellátottsági viszonyok a külterületi lakások esetében, mint a falusi vagy a városi lakásokban.

Mindezeket a minőségi ismérveket is felsorolva megállapíthatjuk, hogy ebből a szempontból a megye az ország egyik legrosszabbul ellátott területe.

A felszabadulás után megindult *lakásépítés* először a háborús károkat állította helyre (a megye lakásainak 7%-a, egyes városokban, községekben 15–20%-a elpusztult vagy megrongálódott). A lakásállomány nagymértékű növelésére, bővítésére az 1960-as évektől került sor. A második és a harmadik ötéves terv időszakában több mint 20 000 lakás épült, a negyedik ötéves tervben pedig már 1974 végéig újabb 17 000 lakás felépítésére került sor. Nagy részt képviselnek a magánépítkezések, nemcsak a családiház-építés formájában, hanem egyre gyarapodnak a társasházépítések is, mind a városokban, mind a városiasodó nagyközségekben.

A lakásépítés ütemének fokozódásával tért hódítanak az újabb építési technológiák, köztük a házgyári panelépítés, amelynek helyi termelőbázisa most van kialakulóban Kecskeméten. A lakásépítési kapacitást bővíti a *Bács-Kiskun megyei Állami Építőipari Vállalat Házgyára* Kecskeméten, amelynek termelése évente 2500 lakás megépítését teszi lehetővé.

Növekszik az új lakások nagysága is: 1960-ban még az épülő lakásoknak csak $^2/_3$-a volt két- vagy többszobás, ma már több mint 90%-a. *Javul a komfortszínvonal is:* az új lakások vízvezetékkel való ellátottsága 29%-ról mintegy 90%-ra emelkedett.

1945 előtt a megye városain kívül mindössze 46 település volt bekapcsolva az *energiahálózat*ba, ma már csak a külterületek, a tanyai lakások jelentik a fehér foltokat. A kecskeméti járás lakásainak fele, a kiskunhalasi járásban 46%-a nem volt villamosítva még 1973-ban sem.

A háztartások *villamosenergia-fogyasztása* 1973-ban több mint 83 millió kWó volt, és ez csak az utóbbi évtizedet tekintve is négyszeres növekedést jelent.

A lakások számának és felszereltségének alakulása

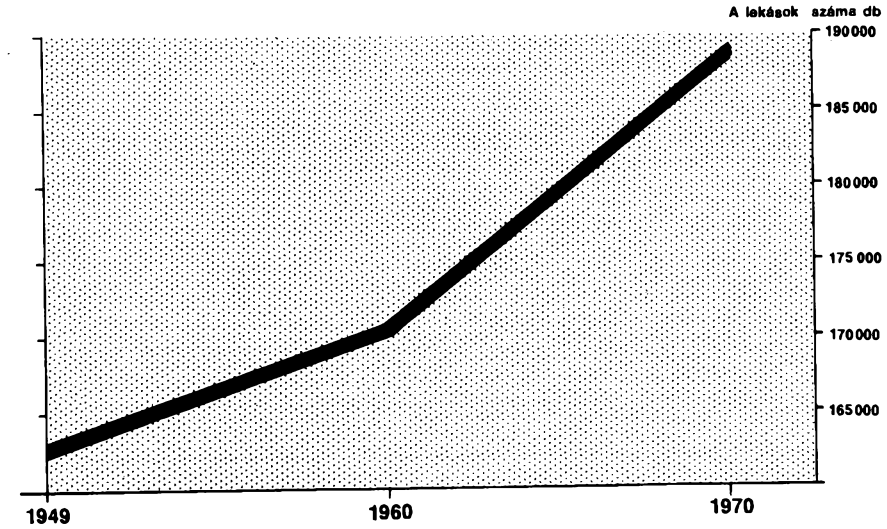

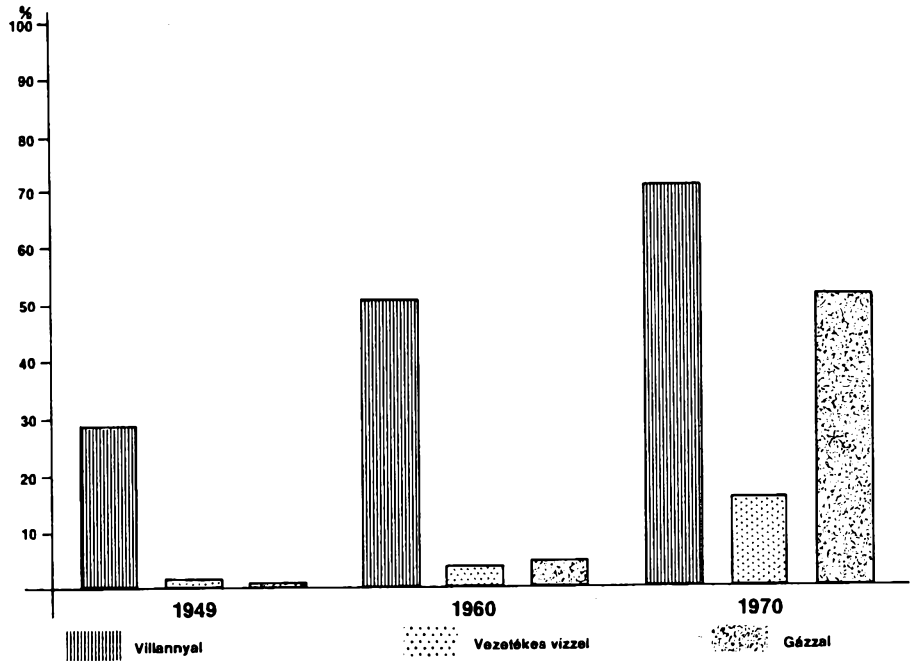

Rohamosan emelkedett a *gázfogyasztás* is, bár a gázgyártásban és -felhasználásban a megyének már hosszabb múltú hagyománya van (a bajai gázgyár termelése révén a városban 1952 óta van vezetékes gázellátás). A propán-bután gázellátás is az 1950-es években kezdődött, és ma már Bács-Kiskun az ország legjobban ellátott megyéje ezen a téren. A vezetékes gázellátási rendszerbe csak néhány települést kapcsoltak be eddig: Kecskemétet, Kiskunmajsát, Szankot, Kiskunfélegyházát, valamint Városföldet és Kunszentmiklóst.

A felszabadulás előtt a lakosságnak csak 12–14%-a kapott egészséges *ivóvizet*. Ennek javítása érdekében nagyarányú vízhálózat-fejlesztés indult meg: először a községekben építették meg a törpevízműveket, majd elkezdték a városok addigi vízműveinek rekonstrukcióját, regionális vízművek kiépítését.

A szennyvízcsatornák kiépítése csak a második ötéves tervben kezdődött el Kecskeméten, de azóta már építik a hálózatot a megye többi városában is. A jelentős anyagi eszközöket igénybe vevő fejlesztések ellenére a megye lakosságának ellátottsága – bár a korábbi helyzethez képest nagyon sokat javult – az országos átlagtól messze lemaradt.

EGÉSZSÉGÜGYI, SZOCIÁLIS, OKTATÁSI ÉS KULTURÁLIS ELLÁTÁS

Az egészségügyi viszonyok alakulásában nagy előrehaladás történt a felszabadulás óta. Az 1950-es évek elején nagyon kezdetleges felszereltségűek voltak az egészségügyi intézmények, és a hiányos tárgyi feltételek mellett nem voltak megfelelőek a személyi feltételek sem. Azóta *a kórháziágy-ellátottság* 70%-kal emelkedett, csökkent a betöltetlen *körzeti orvosi állások* száma, s az orvosellátottság két és félszeresére emelkedett. Ennek ellenére most is jelentős a megye lemaradása az országos átlagtól.

1973-ban a megfelelő korú gyerekek 6%-a számára volt biztosított a bölcsődei elhelyezés lehetősége.

Az országos átlagnál gyorsabb ütemben bővült az óvodai férőhely-kapacitás, közel kétszeresére nőtt a férőhelyek száma.

Az általános iskolai oktatás fejlesztésében a hálózat bővítésén túlmenően kiemelt feladatként került – illetőleg kerül – megoldásra a külterületi oktatás problémája. A megye általánosiskolás korú gyermekeinek közel $^1/_3$-a ma is tanyán él. Csak a Duna–Tisza közi homokos hátság tanyavilágában több mint 200 külterületi iskola van, ahol

8. táblázat

Az iskolázottsági színvonal változása

Végzettség		1949	1960	1970	1973
Általános iskolai	végzettséggel rendelkezők aránya a megfelelő korúak százalékában	13,7	24,4	42,3	46,4
Középiskolai		3,2	5,0	10,0	12,0
Felsőfokú		0,9	1,3	2,5	...

az I–IV. osztályt összevont tanulócsoportokban végzi a tanulólétszám nagyobbik fele. Ezekben az iskolákban még sok a képesítés nélküli nevelő.

Az osztatlan iskolák korszerűsítésére a villamosítást követően audiovizuális oktatási rendszert vezetnek be, amely lehetővé teszi az itt tanuló gyermekek számára is az intenzív foglalkozást.

A felső tagozatosok szakrendszerű oktatásának biztosítására alakították ki *a körzeti iskolákat, s az elmúlt évtizedben több mint másfél ezer kollégiumi férőhely épült.*

9. táblázat

Az általános iskolai oktatás jellemző adatai

Megnevezés	1950	1960	1970	1973
Tantermek száma (db)	1 556	1 934	1 853	1 908
Tanulólétszám (fő)	85 203	81 018	60 352	56 856
Tanerőlétszám (fő)	2 328*	3 475	3 562	3 555

* 1949/50.

A megye városain kívül még öt település rendelkezik *középiskolával.* Kecskeméten és Baján működik a megye öt *felsőoktatási intézménye,* mintegy 1800 nappali és 1300 levelező hallgatóval: Kecskeméten a *Gépipari és Automatizálási Műszaki Főiskola,* a *Kertészeti Egyetem Kertészeti Főiskolai Kara* és a *Felsőfokú Óvónőképző Intézet;* Baján a *Budapesti Műszaki Egyetem Vízgazdálkodási Főiskolai Kara* és a *Tanítóképző Főiskola.*

A megye múzeumai közül kiemelkedik Kiskőrösön a *Petőfi Emlékmúzeum,* valamint Kiskunfélegyházán a *Kiskun Múzeum* helytörténeti, régészeti anyagával és éremgyűjteményével.

A lakosság művelődési igényének növekedésével együtt bővültek, korszerűsödtek a kulturális intézmények is. A megye *filmszínházainak* például 90%-a széles vásznú film vetítésére is alkalmas. Állandó színház a *Kecskeméti Katona József Színház,* s állandó *színtársulat* van a megyében. A színházi előadások száma húsz év alatt megkétszereződött.

Országos jelentőségű szociográfiai, irodalmi, tudományos és művészeti folyóiratunk a *Forrás,* Kecskeméten jelenik meg, évente 10 alkalommal.

A rádióelőfizetők száma 1950-ben 17 000 volt, 1973-ban a lakosság 124 000 rádió- és majdnem 100 000 televíziókészülékkel rendelkezett. A dinamikus változások ellenére a megye az országos átlaghoz viszonyítva jelenleg is alacsony ellátottsági fokon áll.

A LAKOSSÁG JÖVEDELME, SZOLGÁLTATÁSOK, KERESKEDELEM

A lakosság életkörülményeit elsősorban meghatározó jövedelmi viszonyok a gazdasági struktúra változásának függvényében javultak a felszabadulás óta. Módosultak a jövedelem forrásai is. Míg a felszabadulást követő években a mezőgazdaság tartotta el a népességnek több mint 70%-át, az ipar pedig csak 9%-át, addig 1973-ban már az iparból élt a megye lakosságának több mint a 20%-a, és a mezőgazdaságból „csak" mintegy 45–50%-a.

A gazdasági ágak fejlődésével, a foglalkoztatottsági szint emelkedésével növekedett a jövedelmi színvonal, *és napjainkig az egy főre jutó évi átlagos jövedelmet tekintve Bács-Kiskun megye elérte az országos átlagot.* A parasztcsaládok jövedelme felülmúlja az országos szintet, a munkáscsaládoké viszont elmarad attól. 1973-ban az ipari munkások havi átlagkeresete 2218 Ft volt, a mezőgazdasági tsz-tagoké pedig – a háztáji gazdaságból és a saját értékesítésből származó bevételek nélkül – 2423 Ft.

Az ipari munkások keresete az átlagosnál dinamikusabban növekedett a megyében, de még így sem sikerült behozni a korábbi különbséget. Ez pedig az ipar ágazati szerkezetével, a munkaerő szakképzettségének a fokával függ össze. Azok az ágazatok, amelyek országos viszonylatban a legmagasabb keresetet adják, vagy hiányoznak a megye iparából, vagy pedig olyan üzemek képviselik ezeket, ahol a kevésbé bonyolult munka dominál, gyártmányösszetételük nem igényli a kvalifikáltabb munkaerő tömegét.

A lakossági szolgáltatások nagyobb mértékű fejlesztése 1965-től kezdődött el, és napjainkig $^1/_3$-ával nőtt teljesítményértéke. Kezdetben az áruszállítási és a kereskedelmi tevékenységben volt kiemelkedő a fejlődés. Az ipari jellegű szolgáltatás és a lakáskarbantartási tevékenység dinamikusabb növekedése az 1970-es évek elején következett be.

*A kiskereskedelmi bolthálózat*ot 1957-ben mintegy 1400 üzlet képviselte. 1973-ban már 1850 volt a számuk, ennél sokkal jobban bizonyítják azonban a fejlődést a bolthálózat minőségi jellemzői: a 10 korszerű áruház, az önkiszolgáló, önkiválasztó üzletek sokasága. A hálózat alapterülete 1963 óta évi 6–7%-kal bővült, miközben a forgalom évenként 13%-kal növekedett. 1955 és 1973 között több mint 4,5-szeresére növekedett az egy lakosra jutó forgalom, ezen belül is kitűnik a vegyes iparcikkek forgalmának emelkedése.

*A vendéglátóipar*ban figyelemreméltó az éttermek, a kulturált vendéglők, büfék számának a növekedése, viszont még mindig nagy az italboltok és kocsmák aránya.

IDEGENFORGALOM

Bács-Kiskun megye idegenforgalmának az utóbbi években egyre jelentősebb a szerepe. Szép tájak, régi hagyományok és színvonalas rendezvények adják a megye idegenforgalmi vonzerejét. A holt Duna-ágak, az ártéri erdők kedvelt kirándulóhelyek. A megye természetvédelmi területe a dunapataji *Szelidi-tó*. A legnagyobb számú érdeklődőt vonzó látványossága *Bugac*, amely őrzi a régi állattenyésztés emlékeit

és romantikáját. 1973-ban 20 000 külföldi látogatója volt. *Kalocsán* a műemléki környezet, a népművészeti jelleg, *Baján* a dunai sportolási és üdülési lehetőségeknek van jelentős idegenforgalmi vonzereje.

A megye országos, sőt nemzetközi jelentőségű rendezvényeinek említésre méltó kulturális vonzata van. A Duna menti országok népi tánccsoportjainak részvételével kétévenként megrendezik Kalocsán *a Duna menti folklór fesztivált*. A kecskeméti népzenei találkozó szintén nagy érdeklődésre tart számot.

A megye szállodáiban és egyéb szálláshelyein – csaknem 1000 férőhelyen – 1973-ban több mint 80 000 vendég fordult meg, ami 56%-kal nagyobb az 1960-as vendégforgalomnál.

TELEPÜLÉSHÁLÓZAT

A megye a legritkábban lakott területek közé tartozik. 100 km²-re 1,3 település jut (országosan 3,5). Ennél ritkább településsűrűséget csak Hajdú-Bihar megyében, hasonló népsűrűséget pedig Békés és Szolnok megyében találunk. A megye népsűrűsége 68 fő/km², így a megyék rangsorában az utolsó előtti helyen áll.

A megye településhálózata területileg két fő részre oszlik. *A Duna–Tisza közi homokos hátság* területét a hajdani mezővárosok, a tanyás nagyfalvak foglalják el, viszont *a Duna mellékére és Bácskára* főként a középnagy falvak jellemzők.

A külterületi népesség aránya főleg a futóhomokos területeken magas.

1949-ben a megye külterületi lakosainak száma megközelítette a 250 000-et, az akkori népesség 42%-át. A mezőgazdasági keresők fele a települések külterületén élt. A két évtizeddel későbbi népszámlálás még mindig 165 000 főt talált ezeken a területeken. A megye népességének alig 70%-a él tehát zárt települési rendszerben. A 112 település közül mindössze két Duna-parti faluhoz nem kapcsolódik külterületi lakás. Míg a bajai és a kalocsai járásban a külterületi népesség aránya 8%, illetve 15%, városaiban pedig 7% és 3%, addig ez az arány a Duna–Tisza közi homokos hátság egyes településeiben 80–90%-ot is elér, a városok népességének pedig közel 25%-a él külterületen. 1970 után tovább folytatódott a külterületi népesség csökkenése; az 1970-es évek elején 3 év alatt mintegy 8000 fővel kisebbedett a számuk.

A homoki tanyavilág kialakulásához – és még inkább fennmaradásához – a mezőgazdasági termelés kényszerítő erején kívül a kedvezőtlen természeti adottságok is hozzájárultak. A homok hasznosítása, megművelése sokkal több munkát és talajismeretet követelt, mint az egyéb területeké. Később pedig a szőlő- és gyümölcskultúra meghonosítása kedvező megélhetést biztosított, ami a homoki tanyák továbbélését vonta maga után. A tanyán élők ellátottsága, életkörülményei viszont nagyon rosszak voltak. A tanyai oktatáson kívül más ellátásban nem részesültek.

A felszabadulás után a probléma megoldására *zárt tanyai települések létrehozását tűzték ki célul*, ezzel kívánták elősegíteni a villamosítás és a vízellátás, az útépítés és a kereskedelmi ellátás javítását. Feltételezték, hogy a tanyaközpontok létrehozatalával meggyorsítható a szétszórt tanyavilág megszűnése.

A 28 új tanyai község és a fejlesztésre kijelölt külterületi lakott helyek – amelyeket 1945 után alakítottak ki – azonban nem tették lehetővé e cél elérését. *A kisüzemi gazdálkodás keretei között nem indulhatott meg a tanyavilág megszűnése.* Később a termelőszövetkezetek és állami gazdaságok megalakulását követően, 1949 és 1960 között 14%-kal, a következő 10 évben 22%-kal, 1970 és 1973 között pedig 5%-kal csökkent a külterületen élők száma. Egyes területeken – ilyen például a kecskeméti, a kiskőrösi és a kiskunhalasi járás – a tanyák mint gazdálkodási egységek és lakóhelyek egyaránt igen fontosak még ma is.

Ma már nyilvánvaló, hogy a tanyavilág teljes megszűnése csak hosszú idő múltán következhet be. Ezért nagy erőfeszítések történnek a tanyai lakosság életkörülményeinek a javítására, az alapvető ellátás biztosítására.

A külterületek ellátottsági szintje sokat javult, különösen az utóbbi években. Erre mutatnak az alábbi adatok is: a tanyai lakások 15%-át már villamosították, és tovább folytatódik a tanyavillamosítási program; ma már a tanyai lakások mintegy 40%-ában használnak palackos gázt; az iskolákat villamosították, televízióval, diavetítővel szerelték fel, audiovizuális oktatást vezetnek be az osztatlan iskolákban; az iskolák körzetesítése kapcsán a felső tagozatosok részére egyre nagyobb számban igyekeznek kollégiumi elhelyezést nyújtani.

A tanyák és a külterületek nemcsak a falvakhoz, hanem az egykori mezővárosokhoz is szervesen kapcsolódnak. Ilyen mezővárosok: Kecskemét, Kiskunfélegyháza és Kiskunhalas. E városok gazdasági alapja jelentékenyen megváltozott a felszabadulás óta, agrárjellegüket ma már visszaszorította az iparosítás. Miközben 35–45%-kal csökkent a mezőgazdasági keresők száma, 3,5–4,5-szeresére növekedett az ipari dolgozók létszáma. Ha a gazdasági struktúrát tekintve közelednek is az átlagos városi szinthez, az ellátottsági színvonal még sok esetben elmarad a kívánt mértéktől, s ez vonatkozik a megye valamennyi városára. Különösen a hálózati infrastruktúra helyzetében – utak kiépítettsége, víz- és csatorna-ellátottság színvonala – mutatkozik lényeges eltérés az átlagos városi mutatókhoz képest.

A felszabadulás utáni 25%-os aránnyal szemben ma a megye lakosságának 38%-a lakik városban.

A TÁRSADALMI-GAZDASÁGI FEJLŐDÉS IRÁNYA

A megye további fejlődésének fő irányát az országos munkamegosztásban betöltött szerepe határozza meg. A kedvező adottságokat felhasználva *az élelmiszer-gazdaság komplex, magas színvonalú fejlesztése az elsődleges cél.* Emellett – többnyire a meglevő bázisokon – további fejlődés következik be a nehéz- és a könnyűiparban is.

Az ipar ágazati szerkezetének módosítása a dinamikusan fejleszthető ágazatok arányának növelésével érhető el. Az ipar területi struktúrájában viszont *a vízigényes ipar* telepítésére alkalmas Duna menti területek felhasználása jelenthet a jövőben erővonal-eltolódást. Baja és Kalocsa központtal nagyarányú fejlesztési lehetőséget kínál a Duna, Solttól egészen az országhatárig, elsősorban a vegyipar számára.

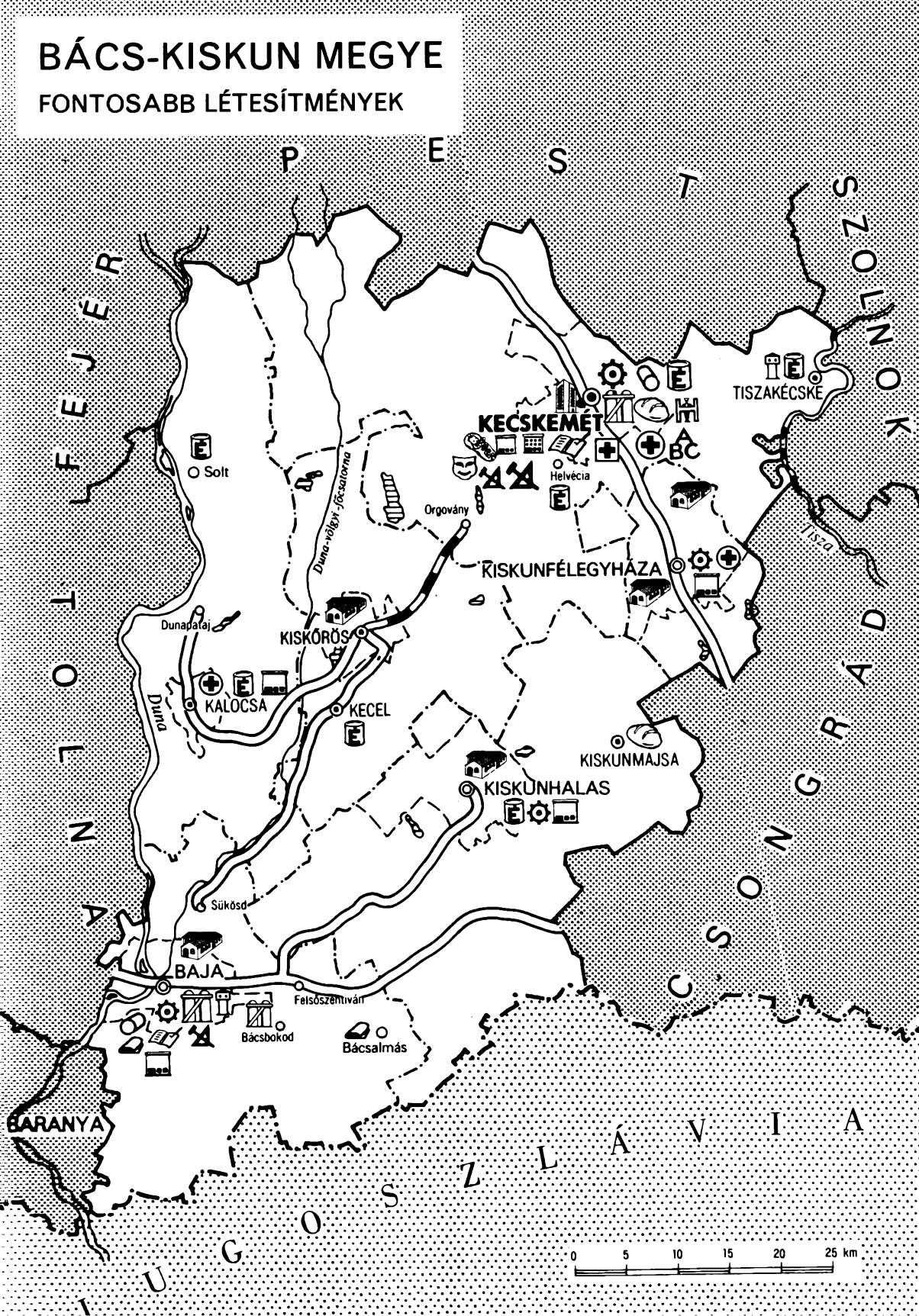
BÁCS-KISKUN MEGYE
FONTOSABB LÉTESÍTMÉNYEK
PEST
FEJÉR
TOLNA
CSONGRÁD
SZOLNOK
JUGOSZLÁVIA
BARANYA
TISZAKÉCSKE
KECSKEMÉT
Helvécia
BC
Solt
Orgovány
Duna-völgyi-főcsatorna
Tisza
KISKUNFÉLEGYHÁZA
Dunapataj
KISKŐRÖS
KALOCSA
KECEL
Duna
KISKUNMAJSA
KISKUNHALAS
Sükösd
BAJA
Felsőszentiván
Bácsbokod
Bácsalmás
0 5 10 15 20 25 km

Az eddig kialakult ipari centrumokban *a gépipar – vegyipari gépgyártás, villamosgépipar, műszer- és híradástechnikai ipar, mezőgazdasági gépgyártás –, valamint a textil- és a cipőipar nagyarányú fejlődése várható. Kecskeméten tovább bővül a konzervipar, Kalocsán pedig a tejipar.* Az iparfejlődésben fontos szerepet kap a műszaki színvonal emelése.

A mezőgazdaságban a szőlő- és gyümölcskultúráknak és a bácskai gabonatermesztésnek továbbra is nagy jelentősége van. A fejlesztés irányát a szőlő- és gyümölcsrekonstrukciók jelentik. A hagyományos termőtájakon a gyümölcsfaállomány (főleg a barack és az alma) növelése, a kevésbé alkalmasnak minősített területekre telepített szőlőknél viszont a termőterület csökkentése indokolt. Legdinamikusabb fejlődés *a zöldségtermesztésben* várható. Fontos feladat a jövőben is a kedvezőtlen természeti adottságú agrárterületek termelési struktúrájának az átalakítása. Az egész mezőgazdaságban előtérbe kerül a fokozottabb gépesítés.

A jövőben megvalósuló fejlesztésnek az eddiginél sokkal nagyobb eredményeket kell elérnie *az infrastrukturális létesítmények területén*, ami főleg a lakás- és közműellátottsági viszonyok javítását jelenti.

A népességmozgás nemcsak a városok és a községek, de a belterület és a külterület vonatkozásában is érezhető változást eredményez. Gyors ütemű csökkenés nem várható a tanyai népesség számában, de az elöregedési folyamat, az ipar és a városiasabb életkörülmények vonzó hatása következtében a külterületi népesség fokozatos csökkenésére számíthatunk.

1971-ben fogadta el a Bács-Kiskun megyei Tanács a megye településhálózat-fejlesztési tervét, amely az elkövetkezendő időszakra meghatározza az egyes városok és községek fejlesztésének irányát, jellegét és mértékét.

A megye felsőfokú ellátását két központnak kell biztosítania. A megye nagy területe és Kecskemét centrikus fekvése indokolja, hogy mellette Baja – mint részleges felsőfokú központ – kiegészítő szerepet játsszon.

A középfokú központokat a jelenlegi városok, valamint Bácsalmás és Kunszentmiklós alkotják.

A lakosság alapfokú ellátását az alsófokú körzetközpontok szolgálják, melyek – centrikus elhelyezkedésük, jó közlekedési kapcsolataik, jelenlegi fejlettebb ellátottsági szintjük alapján – kisebb szervezőközponttá fejlesztendők.

VÁROSOK

Bács-Kiskun megyének 6 városa van: Kecskemét, Baja, Kalocsa, Kiskőrös, Kiskunfélegyháza és Kiskunhalas. E városok közös jellemzője, hogy – amint azt a *10. táblázat*ból is láthatjuk, s amint azt az ország többi városában is tapasztaljuk – dinamikusan növekszik lakosságuk, s az ipari foglalkoztatottak irányában változik meg a népesség foglalkozási struktúrája. Sajátos vonása különösen Kecskemétnek, de Kiskőrösnek, Kiskunfélegyházának és Kiskunhalasnak is, hogy lakosságuk jelentős hányada külterületen él, s a lakosságszámhoz viszonyítva igen nagy terület tartozik hozzájuk.

10. táblázat

A megye városainak fontosabb adatai

Város	Terület (ha)	A népesség száma (1000 fő)				A külterületi népesség aránya az össznépességből 1970-ben (százalék)
		1949	1960	1970	1974	
Kecskemét	25 680	56,8	66,8	80,0	86,5	19,8
Baja	17 696	27,9	30,7	35,5	37,2	6,7
Kiskunfélegyháza	25 628	31,5	33,2	34,0	34,9	23,8
Kiskunhalas	22 813	24,3	23,2	26,4	27,3	22,2
Kalocsa	5 287	11,5	13,9	16,1	17,4	3,3
Kiskőrös	10 241	12,4	13,7	14,0	14,3	18,6

KECSKEMÉT

Bács-Kiskun megye székhelye és a megye északi részének, valamint Pest megye déli területének felsőfokú központi szerepkörrel rendelkező települése Kecskemét. A felszabadulás óta a megye legdinamikusabban fejlődő települése.

A nagyarányú gazdasági fejlődés jelentősen emelte a lakosság foglalkoztatottsági szintjét. A foglalkozási struktúra változását jelzi, hogy míg 1949-ben a keresők 59%-a dolgozott a mezőgazdaságban és csak 16%-a az iparban és építőiparban, addig *jelenleg 15% a mezőgazdasági és 47% az ipari keresők aránya.*

Az 1960-as években felgyorsult iparfejlesztés napjainkra mintegy 20 000 embert foglalkoztató korszerű ipari bázist hozott létre a városban, melyet főként *az élelmiszeripar és a gépipar* képvisel. Az ipari és a mezőgazdasági üzemek mellett – mely utóbbiakra a zöldség-, gyümölcs- és szőlőtermesztés túlsúlya jellemző – a felsőfokú oktatási intézmények: *Gépipari és Automatizálási Műszaki Főiskola, a Kertészeti Egyetem Kertészeti Főiskolai Kara* és a mezőgazdasági kutató intézetek – *a Zöldségtermesztés Kutató Intézet és az Országos Szőlészeti és Borászati Kutató Intézet Homoki Kutatóállomása az Agrometeorológiai Obszervatórium, az Erdészeti Tudományos Intézet Duna–Tisza közi Kísérleti Állomása* – jelentik a termelés tudományos hátterét.

Jelentős előrehaladás történt *a lakás- és kommunális ellátásban.* Csaknem 16 000 lakást építettek a városban a felszabadulás óta és ez lehetővé tette, hogy a lakosság $^1/_3$-a új, korszerű lakásba költözhessen. Ma már a lakások 80%-a villannyal, 57%-a vízvezetékkel és több mint 85%-a gázzal ellátott. Az állomány $^1/_3$ része fürdőszobás lakás. Ez az ellátottsági szint jóval alacsonyabb ugyan a városok országos átlagos ellátottsági szintjénél, de figyelembe véve a külterületi népesség jelentős számát és arányát, továbbá hogy 30 évvel ezelőtt a lakásoknak még a felébe sem volt bevezetve a villany, gázellátás pedig egyáltalán nem volt, vízvezeték és fürdőszoba is csak a lakások néhány százalékához tartozott, a jelenlegi adatok igen nagy fejlődést mutatnak.

A város jelentős közép- és felsőfokú oktatási intézményekkel rendelkezik. Felsőfokú

oktatási intézménye az említetteken kívül még *a Felsőfokú Óvónőképző Intézet*. Hat középiskolában mintegy 5000, a felsőoktatási intézményekben pedig több mint 2000 diák tanul.

BAJA

Baja a Dél-Duna-völgy és Észak-Bácska legjelentősebb települése, közlekedési csomópont az Alföld és a Dunántúl találkozásánál.

A felszabadulás óta végbement gazdasági fejlődés eredményeként a lakosság foglalkoztatottsági szintje jelentősen emelkedett és tovább növekedett a foglalkoztatásban az ipari ágazatok részesedése. Az ipari keresők száma 20 év alatt háromszorosára nőtt. Baja jelentős ipari vonzáscentrum: a környező településekből naponta bejáró dolgozók száma meghaladja a 4000 főt.

A város infrastrukturális fejlesztése – különösen az utóbbi években – egyre gyorsabb ütemben folyik. A lakásállomány negyedrésze már a felszabadulás után épült. A 100 lakásra jutó lakosok száma a 30 évvel ezelőtti 330 főről 312-re csökkent, 20%-kal növekedett a két- és többszobás lakások aránya. Mindössze pár száz lakás nélkülözi a villanyt, és a korábbi 9% helyett a lakások 70%-ában van gázellátás. Ma még kedvezőtlen a város vízellátása: a vezetékes vízzel rendelkező lakások aránya 17%-kal alacsonyabb, mint a megye városainak átlaga.

Baja a bácskai rész járási székhelye, településhálózati szerepkörét tekintve részleges felsőfokú központ. Vonzáskörzetének felsőfokú ellátását színvonalas intézményei révén biztosítja. A 880 ágyas városi-járási kórház ma a megye legnagyobb ilyen jellegű intézménye. Baja jelentős iskolaváros: általános és középiskoláiban, továbbá a *Tanítóképző Főiskolán és a Budapesti Műszaki Egyetem Vízgazdálkodási Főiskolai Karán* 8000 diák tanul.

KISKUNFÉLEGYHÁZA

Kiskunfélegyháza a lakosság számát tekintve a harmadik, a növekedési ütem alapján viszont utolsó a megye városai között. A felszabadulás óta eltelt három évtized alatt nagyarányú foglalkozási átrétegeződés ment itt végbe: az ipari keresők száma több mint háromszorosára nőtt, így arányuk 14%-ról 38%-ra emelkedett, miközben a mezőgazdasági keresők 59%-os részesedése 28%-ra csökkent. Jelentős élelmiszeripari és gépipari üzemeket létesítettek, amelyek a város iparának dinamikus fejlődését biztosítják.

Az infrastrukturális fejlesztés nagymértékben javította a korábbi ellátottsági viszonyokat. A felszabadulást követően a lakásállomány $^2/_3$-a alapozás nélküli, 83%-a egyszobás lakás volt, és mindössze 3%-a rendelkezett fürdőszobával. 3500 lakás épült meg azóta, és ezzel a 100 lakásra jutó lakosok száma 353 főről 288 főre csökkent. Az új lakások korszerűsége, megfelelő felszereltsége javította a lakásállomány minőségi jellemzőit, a külterületi népesség – és ezzel együtt a külterületi lakások – magas aránya azonban kedvezőtlenül befolyásolja az ellátottsági mutatókat ma is. Ez az oka

annak, hogy a megye városai közül jelenleg is itt van a legtöbb alapozás nélküli (36%) és egyszobás (62%) lakás, alacsony a villannyal és a vízvezetékkel felszerelt lakások aránya.

KISKUNHALAS

A megye legrégibb városa Kiskunhalas, tipikus agrárterület központja ma is, bár a foglalkozási struktúra jelentősen módosult az utóbbi évtizedek során. Az ipari és a mezőgazdasági keresők aránya 1949-ben 12% és 60% volt, 1973-ban pedig már 40% és 30%. Az 1960-as évek ipartelepítésének eredményeként az iparban foglalkoztatottak száma több mint négyszeresére növekedett.

A jelentős infrastrukturális fejlesztés ellenére a város ellátottsági színvonala ma még elmarad a városi követelményektől. Több mint 3000 lakás épült a felszabadulás óta, amivel a 100 lakásra jutó lakosok száma 334-ről 294-re csökkent.

1949-ben a lakásoknak mindössze 30%-ába volt bevezetve a villany, 90 lakásban volt vízvezeték, gázellátás pedig egyáltalán nem volt. Azóta majdnem 4500 lakást villannyal, 4200 lakást vízvezetékkel láttak el, és a lakásállomány nagyobbik felét bekapcsolták a gázellátásba. Ennek a nagymértékű fejlesztésnek az ellátottsági arányokban jelentkező eredményeit azonban a 25%-os külterületi lakásállomány alacsony színvonala jelentősen csökkenti.

KALOCSA

Népességszámát tekintve a felszabadulás óta – Kecskemét után – a megye legdinamikusabban fejlődő városa Kalocsa. Gazdasági struktúrája alapján Bács-Kiskun megye legiparosodottabb települése. 1945 óta felére csökkent a mezőgazdasági keresők száma, és ötszörösére növekedett az ipari foglalkoztatottaké. Iparában mintegy 8000 fő dolgozik, a munkahelyek fele a környező településekből bejárók foglalkoztatását teszi lehetővé.

A város lakás- és közműellátása – a fejlettségi mutatók többségét tekintve – a legmagasabb színvonalú a megyében. Egyedül a laksűrűség kedvezőtlen ma is, bár a felszabadulás óta felépült több mint 2000 lakással – ami Kecskemét és Kiskőrös után a legmagasabb építési arányt jelenti – nagymértékben javult: 371 főről 318 főre csökkent a 100 lakásra jutó lakosok száma. A villannyal való felszereltség a korábbi 54%-ról 100%-ra emelkedett. A vezetékes vízzel rendelkező lakások aránya 3,5% volt a felszabadulás után, ma már a lakások feléhez fürdőszoba tartozik.

Nagyon jelentős a város igazgatási, egészségügyi (járási kórház, tbc-kórház), oktatási és kereskedelmi szerepe, valamint idegenforgalmi vonzereje. Kalocsa a legélőbb, legnevezetesebb magyar *népművészeti* helyek közé tartozik. A színekben gazdag kalocsai népművészet hazánk nemzetközileg is ismert különlegességét jelenti.

KISKŐRÖS

Az ország legfiatalabb városai közé tartozik Kiskőrös. Ma is agrárjellegű település, ahol a népesség 55%-át még a mezőgazdaság foglalkoztatja és csak 26% az ipar és az építőipar részaránya. A város 3000 ipari munkahelyén foglalkoztatottak fele a környező települések lakója.

Az 1960-as években megindult iparosítással kezdődött el a település nagyobb arányú infrastrukturális fejlődése. A felszabadulás óta felépült mintegy 2000 lakással Kiskőrös mondhatja magáénak a legfiatalabb lakásállományt a megye városai közül: az 1945 óta épült lakások aránya 40%. A 100 lakásra jutó lakosok száma – 278 fő – a legkedvezőbb a megye városai közül. A lakások 80%-a villannyal, több mint 60%-a gázzal ellátott, és 47%-uk vezetékes vízellátásban részesül.

ESEMÉNYEK

1944. november 14.	Befejeződött a megye felszabadítása.
1945 március–május	Földosztás.
1947	Az ipari üzemek államosítása.
1948	Az iskolák államosítása. A mezőgazdaság szocialista átszervezése programjának meghirdetése, majd az első termelőszövetkezetek megalakulása.
1950–1952	Közigazgatási átszervezés, Bács-Kiskun megye megalakulása.
1950–1955	Mezőgazdasági kutatóintézetek alakulása (Országos Szőlészeti és Borászati Kutató Intézet Homoki Kutató Állomása Lakitelken, az ország egyetlen csemegeszőlő-kutató intézete; Zöldségtermesztési Kutató Intézet Kecskeméten).
1950-es évek vége	A megyében kőolaj- és földgázkutatások kezdődnek.
1957	Az első községi törpevízmű megépítése Soltvadkerten.
1959	Létrejön a kecskeméti Agrometeorológiai Obszervatórium.
1960	Kecskeméten megkezdődik az első szocialista városnegyed: Leninváros építése.
1962	Zsana és Imrehegy villamosításával befejeződik a megyében a faluvillamosítás.
1962–1965	Nagyarányú szőlő- és gyümölcstelepítés kezdődik.
1965–1970	Jelentős beruházások üzembe helyezése a harmadik ötéves terv keretében (Lampart Zománcipari Művek Kecskeméti Gyára, Kecskeméti Baromfifeldolgozó Vállalat rekonstrukciója, Nagyalföldi Kőolaj- és Földgáztermelő Vállalat szanki üzeme; megindult Kecskemét földgázellátása, és a megyeszékhelyen nagyarányú csatornázás, vízműépítés kezdődik).
1969	Megalakult a Gépipari és Automatizálási Műszaki Főiskola Kecskeméten.
1970	Közigazgatási átszervezés során 21 községet nagyközséggé nyilvánítanak.
1972	A felsőfokú oktatás bővülése. Megalakul a Kertészeti Egyetem Kertészeti Főiskolai Kara Kecskeméten, a Budapesti Műszaki Egyetem Vízgazdálkodási Főiskolai Kara pedig Baján.
1973. január 1.	Kiskőrös várossá nyilvánításával a megye városainak száma hatra nő.

IRODALOM

A tanyarendszer helyzete, problémái és azok megoldásának hosszú távú koncepciója. Bács-Kiskun megyei Tanács V. B. tervosztályának anyaga 1972. (Kézirat.)

Bács-Kiskun megye élelmiszer-gazdaságának 25 éve. Bács-Kiskun megyei Tanács V. B. kiadványa 1970.

Bács-Kiskun megye gazdasági és kommunális fejlődésének 25 éve. Bács-Kiskun megyei Tanács V. B. kiadványa 1970.

Bács-Kiskun megye negyedik ötéves területi fejlesztési terve. Bács-Kiskun megyei Tanács V. B. tervosztályának anyaga 1971. (Kézirat.)

Bács-Kiskun megye szőlőtermesztése. Területi Statisztika, 1969. 6. sz.

Bács-Kiskun megye településhálózat-fejlesztési terve. A Városépítési Tudományos és Tervező Intézet tanuimánya 1971.

Bercsényi Zoltán: A vidéki ipartelepítés Bács-Kiskun megyei sajátosságai. Területi Statisztika, 1973. 2. sz.

Erdei Ferenc: Futóhomok. Gondolat 1957.

Magyarország megyéinek társadalmi-gazdasági helyzete és fejlesztésük főbb tendenciái. KSH 1970.

Negyedszázad. Bács-Kiskun megyei Tanács V. B. kiadványa 1970.

Romány Pál: A tanyarendszer tegnap és ma. Kossuth Könyvkiadó 1973.

Tanulmány a gyenge termőhelyi adottságú területek fejlődésének irányairól. Bács-Kiskun megyei Tanács V. B. tervosztályának anyagai 1973. (Kézirat.)

Zám Tibor: Bács-Kiskunból jövök. Szépirodalmi Könyvkiadó 1973.

BÉKÉS MEGYE

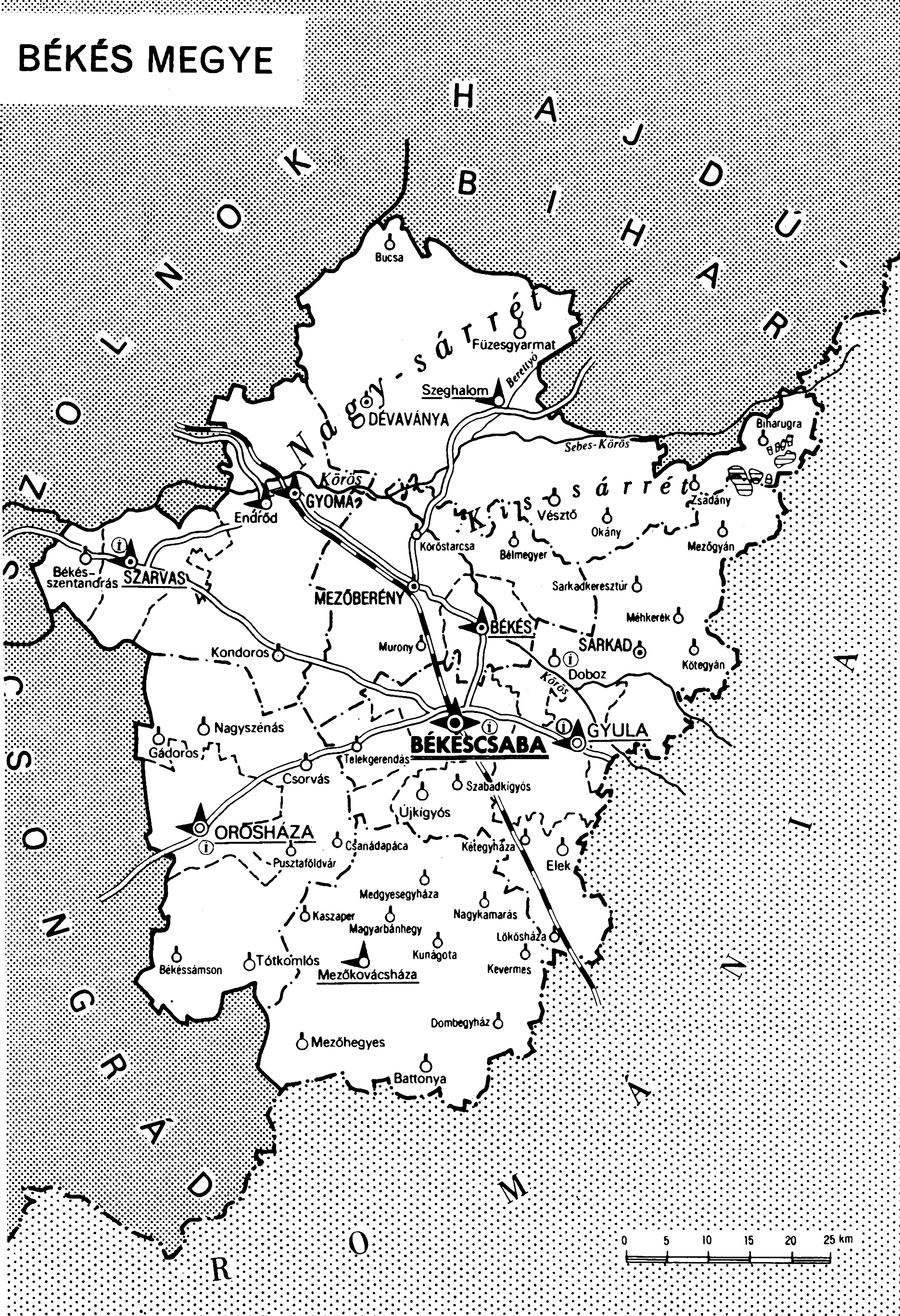

HAJDÚ-BIHAR
SZOLNOK
CSONGRÁD
ROMÁNIA
Nagy-sárrét
Kis-sárrét
Körös
Sebes-Körös
Berettyó
Bucsa
Füzesgyarmat
Szeghalom
DÉVAVÁNYA
GYOMA
Endrőd
Békés-szentandrás
SZARVAS
Körösladány
Biharugra
Zsadány
Vésztő
Okány
Köröstarcsa
Bélmegyer
Mezőgyán
Sarkadkeresztúr
MEZŐBERÉNY
BÉKÉS
Méhkerék
Murony
SARKAD
Kondoros
Doboz
Kötegyán
Nagyszénás
GYULA
Gádoros
BÉKÉSCSABA
Telekgerendás
Csorvás
Szabadkígyós
Újkígyós
OROSHÁZA
Csanádapáca
Kétegyháza
Pusztaföldvár
Elek
Medgyesegyháza
Nagykamarás
Kaszaper
Magyarbánhegy
Lőkösháza
Kunágota
Békéssámson
Tótkomlós
Mezőkovácsháza
Kevermes
Dombegyház
Mezőhegyes
Battonya
0 5 10 15 20 25 km

BÉKÉS MEGYE ÉS VÁROSAI

ÍRTA DR. KRAJKÓ GYULA

Az ország délkeleti részén elterülő megye területe 5632,1 km², lakosainak száma 1973-ban 430 400 fő. A népsűrűség – 76,5 fő/km² – nem éri el az országos átlagot. A városi népesség aránya 37,7%, ami szintén alacsonyabb az országot jellemző értéknél. Magas a külterületi (tanyai) népesség aránya (15,7%). Közigazgatásilag a megye 6 járásra és 5 városra tagozódik; a községek száma 73, ebből 68 önálló tanácsú, 5 közös tanácsú. A községekből 23 a nagyközség.

TERMÉSZETI ADOTTSÁGOK

Az Alföld délkeleti részét elfoglaló Békés megye felszíne sík, tengerszint feletti magassága a 100 m-t is csak a legdélkeletibb részeken haladja meg.

A felszíni képződmények szerint a megye területén két természeti táj található: a *Körös–Maros köze és a Körös-vidék.*

Az éghajlati elemek a kontinentális helyzetnek megfelelően alakulnak; a napfénytartam viszonylag magas: 1950 óra, a tenyészidőszakban 1450–1500 óra. Az évi középhőmérséklet 11 °C felett van, ami meghaladja az országos értéket. Az évi átlagos csapadék mennyisége alacsonyabb az országos átlagnál, délről északra csökken; Szarvas térségében csupán 500 mm; a tenyészidőszak csapadékösszege 350 mm. Az öntözési lehetőségek korlátozottak. A Körösök vízjárása ingadozik, gyakori az árvízveszély, máskor pedig az öntözéshez szükséges vízmennyiséget sem tudja biztosítani. A déli részeken a megújuló rétegvíz kedvező víznyerési lehetőséget nyújt.

A megye ásványkincsekben szegény; *kőolaj és földgáz Pusztaföldvár, Battonya, Tótkomlós (Pusztaszőlős) környékén* található. Egyedül a téglaagyag az, amely szinte korlátlan mennyiségben és számos helyen előfordul. *Gyógy- és termálvizeit főleg a fürdőhelyek* (Gyopáros, Gyula, Békés stb.) *és a mezőgazdasági üzemek hasznosítják.*

A Körösök vidékén öntés és ártéri agyagtalajok találhatók, amelyek nehezen művelhetők, kötött szerkezetűek. A löszön humuszban gazdag csernozjom, illetve a mélyedésekben szikes-sós csernozjom alakult ki.

Tekintettel arra, hogy az 1970. évi népszámlálási kötetek *a lakónépesség adatait* tartalmazzák és ez a népességkategória tartalmilag a *jelenlevő népességnél* reálisabb értéket mutat, célszerűbbnek véljük a lakónépesség számszerű alakulását bemutatni. Alátámasztja ezt még az is, hogy az 1970-es években a népességszám csak a lakónépességre vonatkozik, 1971 óta a népmozgalmi adatokat is tényleges lakóhely szerint közlik a statisztikai évkönyvek.

1. táblázat

A népességszám alakulása
(1000 fő)

Évek	1949	1960	1970	1973
Népességszám	472,2	468,5	446,7	430,4
A mutató megnevezése	A népesség számának változása			
	1949–1959		1960–1969	
Természetes szaporodás	40,5		8,8	
Vándorlási különbözet	–44,2		–30,6	
Tényleges szaporodás	–3,7		–21,8	

A születések aránya a felszabadulást követő években az országos átlagot még meghaladta. Az 1950-es évek elején átmenetileg csökkent, de adminisztratív intézkedésekkel ezt a folyamatot nemcsak megállították, hanem a születések száma a korábbinál magasabbra emelkedett. A rendeletek visszavonása után a születések aránya gyorsan csökkent és a mélypontot az 1960-as évek közepén érte el.

Az 1960-as évek második felében – az anyasági segély bevezetése és egyéb kedvezmények hatására – átmenetileg némi javulás következett be a születési arányszámok alakulásában, de a legutóbbi években a születések számát jelző grafikon ismét enyhén lefelé ível. 1973-ban az 1000 lakosra jutó *élveszületések* száma 14,5 volt, Csongrád és Heves megye után az országban itt a legalacsonyabb. Ez a helyzet elsősorban az intenzív elvándorlással, a népesség kor szerinti megoszlásában történt eltolódással, a mezőgazdasági népesség számának és életkörülményeinek a megváltozásával magyarázható.

A halálozások számának ingadozása némileg eltér a születésekétől. A felszabadulást követően a megyében gyorsan csökkent, az 1960-as évek közepétől pedig emelkedett a halálozások száma. A halálozási arány az 1950-es évektől kezdődően minden évben magasabb volt az országos átlagnál és jelenleg is meghaladja azt. Ez alapvetően az idős korosztályok arányának a megnövekedésével függ össze. Az elhalálozottak átlagos

kora az 1930-as évekhez viszonyítva a *kétszeresére emelkedett* és felülmúlja az országos értéket.

A megye népességének *természetes szaporodása* – mivel a születések csökkenése a halálozási arány növekedésével párosult – az 1960-as években alászállt. Az 1973. évi 1,3 ezrelékes érték azt bizonyítja, hogy a helyzet napjainkban sem változott, és növeléséhez hathatós gazdasági és társadalmi intézkedésekre van szükség.

A vándorlások egyenlege a megyében már a felszabadulást megelőzően is negatív volt. Az alacsony iparosodottság miatt a megye gazdasága a természetes szaporulat révén keletkező új munkaerőt nem tudta lekötni. A felszabadulást követően az ország dinamikus ipari fejlődése maga után vonta az átrétegződés felgyorsulását, a mezőgazdasági területekről nagy számú munkaerőt szívott el. Ennek megfelelően Békés megye vesztesége 1949 és 1959 között 44 200 fő volt. A következő vándorlási hullám az 1960-as évek első felére esett, amikor a mezőgazdaság szocialista átszervezésével és a gépesítés fokozásával tömegével szabadult fel a munkaerő. A megye ipara ebben az időben már gyorsabban fejlődött, de még így is a szabaddá váló munkaerő egy részét tudta csak foglalkoztatni. 1960 és 1969 között a megye népességének vándorlási vesztesége 32 500 fő, az *ideiglenesen elvándorlókkal* együtt pedig 43 000 fő volt.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a megyében a népesség változását befolyásoló tényezők az utóbbi évtizedben rendkívül hátrányosan alakultak. Míg 1949 és 1959 között a magas természetes szaporulat a vándorlási veszteséget megközelítően kompenzálni tudta, s így a lakosság csupán 3700 fővel csökkent, addig 1960 és 1969 között a természetes szaporulat visszaesése miatt a lakosság számának a csökkenése erőteljessé vált (21 800 fő). A népesség elvándorlása csökkenő mértékben ugyan, de még napjainkban is tart. 1973-ban az állandó vándorlási különbözet – 1644 fő volt.

2. táblázat

A népesség megoszlása főbb korcsoportok szerint
(százalék)

Korcsoport	1949	1960	1970	1973
0–14 éves	25,6	25,7	21,1	19,9
15–39 éves	37,9	34,9	35,0	34,3
40–59 éves	24,2	24,7	25,0	25,1
60 éves és idősebb	12,3	14,7	18,9	20,7
Összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*

A népesség kor szerinti összetétele a felszabadulás utáni évtizedek során lényegesen átalakult. Az élveszületések számának csökkenése, valamint az átlagos életkor kitolódása alaposan megváltoztatta a korcsoportok egymás közötti arányát. 1970-re a fiataloké számottevően lecsökkent, az idős korúak aránya emelkedett, ezen belül a 80 évesek és idősebbek aránya megkétszereződött. Az utóbbiak aránya meghaladja az

országos átlagot, ami elsősorban az intenzív vándorlási veszteséggel és az alacsony természetes szaporodással magyarázható.

A népesség *gazdasági aktivitás* szerinti összetételében fontos elem az aktív keresők arányának alakulása. *A megyében az aktív keresők száma 1930-tól 1960-ig emelkedő tendenciát mutatott, az utóbbi évtizedben azonban ezzel ellentétben, csaknem 18 000 fővel csökkent.* Ennek megfelelően változott az aktív keresőknek a lakossághoz viszonyított aránya: 1930-ban 43%, 1960-ban 47,5%, 1970-ben 45,7%, 1973-ban pedig 47,6% volt.

A munkaképes korú népességben az aktív keresők aránya 1970-ben 73,3% (1949-ben 61,9%) volt, az inaktív keresők 3,6%-ot, és az eltartottak 23,1%-ot (1949-ben 36,8%-ot) képviseltek. Az eltartottak arányának számottevő csökkenését a nők fokozottabb munkavállalása magyarázza.

Az aktív keresők népgazdasági ágak szerinti tagozódása azt a gazdasági és társadalmi átalakulást tükrözi, amely Békés megyében az elmúlt két évtizedben végbement. Ennek legfőbb kifejezője a mezőgazdasági népesség csökkenése és ezzel párhuzamosan az ipari keresők arányának az emelkedése.

1949 és 1960 között az ipari keresők száma valamivel több mint 10 000 fővel gyarapodott, az építőipari keresők száma pedig 6700 fővel növekedett.

A következő évtizedben felgyorsult a megye ipari fejlődése és ennek kapcsán fokozódott a megye népességének a mobilitása. Az *ipari keresők száma több mint 22 000 fővel gyarapodott, a mezőgazdasági keresőké pedig 47 000 fővel csökkent.*

Az iparban dolgozó nők száma is gyorsan emelkedett: 1973-ban majdnem hatszor annyi nő dolgozott az iparban, mint 1949-ben és számuk megközelítette az iparban dolgozó férfiakét.

A termelőszövetkezetek megszilárdulásával a mezőgazdasági népesség átrétegződése főleg a generációk változásával megy végbe, és mivel a mezőgazdasági keresők 24%-a 55 évnél idősebb, így a csökkenés továbbra is igen intenzív lesz, de ebből már az ipar kevés új munkaerőt kaphat.

GAZDASÁGI SZERKEZET

Békés megye az iparilag gyengén fejlett megyék közé tartozik. 1973-ban az ország ipari foglalkoztatottainak 3,2%-a, az iparban alkalmazott állóeszközök bruttó értékének 2,5%-a, a felhasznált villamos energiának pedig csupán 1,4%-a jutott a megyére.

A szocialista szektorban foglalkoztatottak gazdasági ágak szerinti megoszlásának a vizsgálatakor azonban láttuk, hogy az iparban foglalkoztatottak részaránya emelkedett (27,0%), de még mindig elmarad a mezőgazdasági dolgozókétól (38,3%).

1945 előtt az ipar néhány textil-, tégla- és cserépipari, valamint élelmiszeripari üzemre korlátozódott. Az 1950-es évek első felében érvényesülő iparosítási politika a megyét hátrányosan érintette. Ebben az időben az iparosítás feltételei közül csak – főleg képzetlen – munkaerővel rendelkezett. A megye ipari fejlődésének üteme az országos átlagot nem érte el.

A Magyar Szocialista Munkáspárt VII. kongresszusa viszont már célul tűzte ki az iparilag elmaradott Alföld iparosításának a gyorsítását. Ugyanakkor módosultak a megye ipartelepítésének a feltételei is.

A mezőgazdaság szocialista átszervezése, termelésének fellendítése szilárd bázist teremtett az élelmiszeripar struktúrájának átalakításához és nagyarányú fejlesztéséhez. Másrészt a mezőgazdaság gépesítése további munkaerőt szabadított fel az ipar számára. A *szénhidrogén-mezők feltárása* kedvező lehetőséget teremt a megye energiaellátására. Javultak a megyében *a közlekedési feltételek* is.

A népgazdaság ágazati és területi fejlesztésének szerves részeként, az erőforrásoktól függően bővítették a megyében a termelő és a nem termelő jellegű állóalapokat. *A szocialista szektorban 1960 és 1973 között* (összehasonlító áron számolva) *24,8 milliárd Ft beruházást eszközöltek.* Ebből a mezőgazdaság kb. 40%-kal részesedett, és több mint 30% az ipar fejlesztését szolgálta.

A foglalkoztatottság szerkezetének a változására jellemző, hogy *míg 1949-ben az ipar szocialista szektorában 15 000 fő, addig 1973-ban a szocialista iparban több mint 55 500, az építőiparral együtt pedig 62 200 ember dolgozott.*

Az ipari koncentráció az országosnál lényegesen kisebb: 1972-ben az 1000 főnél nagyobb létszámú üzemekre az ipari munkások 14,8%-a jut; a kis- és közepes nagyságú (100–300 fős) üzemkategória kiemelkedően magas arányt képvisel. Az alacsony ipari koncentráció elsősorban az élelmiszer- és a könnyűipar, valamint a szövetkezeti szektor magas arányával magyarázható.

3. táblázat

A szocialista iparban foglalkoztatott aktív keresők megoszlásának változása ipari főcsoportonként (százalék)

Ipari főcsoport	1960	1970	1973	1973-ban az ország összes ipari aktív keresőinek százalékában
Nehézipar	19,5	33,1	35,5	1,9
Könnyűipar	52,4	44,4	41,6	5,0
Élelmiszeripar	24,1	18,8	19,5	5,8
Egyéb ipar	4,0	3,7	3,4	2,6
Szocialista ipar összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*3,2*

Az aktív keresők megoszlása főbb népgazdasági ágak szerint

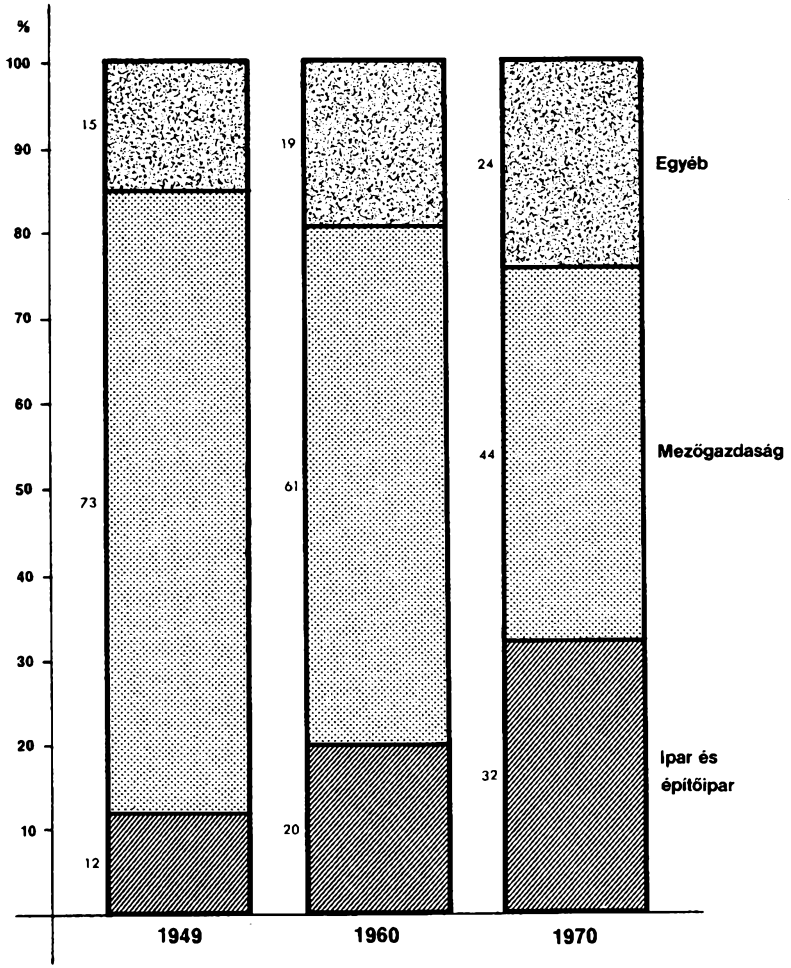

A szocialista iparban a foglalkoztatottak száma alapján az elmúlt évtizedben az állami nehézipar fejlődött a legerőteljesebben. A gyors ipari fejlődés részben a szövetkezeti ipar magas arányának és dinamikus fejlődésének is következménye.

Az iparfejlesztés megváltoztatta a megye ipari szerkezetét. A szocialista szektoron belül 1963 és 1973 között az élelmiszeripar részaránya mintegy 5%-kal csökkent, csaknem teljes egészében a nehézipar javára. A nehéziparon belül az elmúlt 12 év alatt – összefüggésben a szénhidrogén-lelőhelyek feltárásával – dinamikusan fejlődött *a bányászat, a gépek és a gépi berendezések gyártása, a fémtömegcikk-, valamint az építőanyag-ipar, majd* az utóbbi két-három évben fellendült *a híradás- és a vákuumtechnikai ipar.*

A megye ipara több mint 80 olyan terméket állít elő, amelynek a lakossághoz viszonyított aránya az országos átlagot messze meghaladja és legalább 30 termékből számottevő nemzetközi forgalmat bonyolít le.

4. táblázat

A fontosabb ipari termékek termelésének alakulása

Termék	Mértékegység	1955	1970	1973	Az 1973. évi termelés az országos termelés százalékában
Földgáz	1000 m^3	–	893 669	802 713	16,7
Égetett tetőcserép	1000 db	44 000	88 735	95 463	51,6
Öntött síküveg	1000 m^2	–	2 508	3 330	70,0
Konzervipari és háztartási idényüveg	t	–	32 435	53 377	41,7
Kötöttáru összesen	t	702	2 329	2 547	15,9
Alsóruházati termék	t	–	1 460	1 240	24,6
Férfiing	1000 db		4 088	3 896	30,4
Férfiing szövött technológiával	1000 db	1 195	1 949	2 638	23,0
Vágott baromfi	t	3 474	13 575	15 625	14,6
Gyorsfagyasztott főzelék, zöldség, főzelék- és zöldségkrém	t	–	5 374	9 184	27,6
Finomított cukor	t	48 066	44 399	46 423	15,9

A nehézipari ágazatok közül mindenekelőtt a *szénhidrogén-bányászat*ot kell megemlíteni, amely 1971-ben a hazai földgáztermelés 25%-át adta. Egyéb ágazatai közül főleg az építőanyag-iparhoz tartozó kitűnő adottságokkal rendelkező *üveg-, cserép- és téglaipar* emelkedik ki és fejlődik igen gyors ütemben. Jelentős arányt képvisel a *fémtömegcikk*ek előállítása is, amelynek elsősorban a munkaerő-feltételei vannak meg.

A könnyűipar kiugróan magas arányát *több könnyűipari ágazat* (például faipar, textilruházati ipar stb.) országos jelentősége adja.

A megye alapvető iparága az *élelmiszeripar*, amelynek valamennyi lényeges ágazata megtalálható és az 1960-as években számos ipari objektummal gyarapodott. Ilyenek: *a Békéscsabai Konzervgyár*, a *Békéscsabai Baromfiipari Vállalat Orosházi Gyáregysége* stb. A megye élelmiszeripara 1973-ban vágott baromfiból a hazai termelés 14,6%-át, cukorból 15,5%-át, gyulai kolbászból 37,5%-át, főzelékkonzervből 10,3%-át, száraztésztából pedig az $^1/_4$-ét adta. Az iparág nyersanyag-orientációjának a megye adottságai optimálisan megfelelnek.

A vázolt ipari struktúra fejlett kézmű- és háziiparral, valamint szolgáltatási iparral egészül ki.

A megye közepét átszelő sávban az ipar jelentős területi koncentráltságot ért el, itt található az ipari kapacitás túlnyomó része és ebben az övezetben kitűnő közlekedési feltételekkel, megfelelő városias háttérrel, képzett ipari szakmunkásgárdával rendelkezik.

Az északi és a déli területeken az ipar fejlesztésének a lehetőségei lényegesen korlátozottabbak, egyedül a munkaerő jelent számottevő vonzerőt, amelyre elsősorban helyi vagy a fővárosból áttelepített munkaigényes alkatrészeket előállító üzemek létesíthetők.

MEZŐGAZDASÁG

Békés megye az ország egyik legfontosabb mezőgazdasági megyéje. Területe hazánk területének 6%-a, viszont 1973-ban búzából és kukoricából 10,9, illetve 10,6, cukorrépából 15,8, napraforgóból 17,5, lucernából 10%-kal részesedett az ország termésből. Innen került ki az ország mezőgazdasági árutermelésének a 9%-a, ezen belül a vágóállatok és az állati eredetű termékek felvásárlásának a 10%-a.

5. táblázat

A földterület művelési ágak szerinti megoszlásának változása
(százalék)

Művelési ág	1950	1960	1970	1973
Szántó	78,6	76,6	78,4	78,3
Kert és gyümölcsös	1,6	1,9	2,2	2,2
Szőlő	0,4	0,2	0,2	0,2
Rét	1,6	0,8	0,6	0,5
Legelő	8,8	10,4	8,0	8,0
Mezőgazdasági terület összesen	91,0	89,9	89,4	89,2
Erdő	1,7	2,5	1,3	1,4
Nádas	0,1	0,1	0,1	0,1
Termőterület összesen	92,8	92,5	90,8	90,7
Művelés alól kivett terület	7,2	7,5	9,2	9,3
Mindösszesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*

A művelési szerkezetre a szántóterület magas aránya a jellemző, az ország szántóterületének 8,5%-a ebben a megyében van. A gyümölcsös, a szőlő és a rét aránya azonban rendkívül alacsony. Szinte elenyészően kevés az erdő, a földterületnek csupán 1,4%-át foglalja el.

A vetésszerkezet szintén rendelkezik sajátos helyi vonásokkal. Kiemelkedően magas a búza vetésterülete, amely 1973-ban 30,5% volt és az 1966–1970. évi átlaghoz viszo-

nyítva 3,5%-kal növekedett. Úgyszintén jelentős területen termesztenek kukoricát (1973-ban 29,3%), lucernát (csaknem 10%). Továbbá számos olyan kultúra megtalálható, amelynek aránya az előzőekhez viszonyítva nem nagy, de az országos átlagot messze meghaladja, mint például napraforgó, rostkender, cirok, cukorrépa stb.

6. táblázat

A fontosabb szántóföldi növények vetésterülete és termésátlaga

Növény	Vetésterület (1000 ha)				Termésátlag (q/ha)			
	1950	1960	1970	1973	1950	1960	1970	1973
Búza	152,8	102,9	137,9	131,0	15,5	17,2	19,8	37,7
Őszi árpa	3,1	22,0	7,7	7,1	14,4	22,4	20,9	34,9
Tavaszi árpa	37,5	18,5	1,4	4,4	11,8	19,6	15,3	25,9
Zab	12,0	12,6	1,5	2,4	6,3	14,2	9,9	17,8
Rizs	5,1	4,2	5,3	6,7	31,1	17,5	19,6	26,7
Kukorica	110,6	133,8	97,3	125,7	12,2	25,4	32,7	50,0
Burgonya	4,1	3,5	3,4	2,3	27,8	79,2	93,0	110,0
Cukorrépa	17,6	18,7	12,0	14,7	100,3	243,5	274,7	298,7
Lucerna	30,9	34,1	42,6	41,6	30,4	27,1	43,3	47,9
Vöröshere	1,8	7,9	6,5	6,6	27,5	24,1	25,9	34,0
Rostkender	4,2	5,1	4,1	3,3	38,9	50,9	72,3	81,9

A mezőgazdaság szocialista átszervezése, a gépesítés és műtrágyázás fokozása révén a mezőgazdaságban lényegesen megnőttek a terméshozamok. Békés megyében alapvető termő kultúra a *búza*, 1973-ban az egy ha-ra jutó termésátlag 37,7 q, több mint a kétszerese a felszabadulás előtti hozamértéknek. *Kukoricá*ból 1973-ban hektáronként 50,0 q-t takarítottak be, az országos átlagnál 9,5 q-val többet. A *cukorrépa* termésátlag 298,7 q/ha, szintén felülmúlja az országos átlagot.

A megye állattenyésztése összhangban van a természeti adottságokkal és a vetésszerkezettel. A *szarvasmarha-állomány* (1973. március 31-én 126 308 db) 100 ha mezőgazdasági területre jutó aránya nem éri el az országos átlagot. Hasonló a helyzet a tehénállománynál is (100 ha-ra 10,2 db tehén jut).

Békés megye az ország legjelentősebb *sertéstenyésztő* megyéje. Az 1973. decemberi összeírás szerint a sertések száma 892 088 db volt (az ország állományának 11%-a), 100 ha mezőgazdasági termőterületre 182,3 db jutott, s ez messze felülmúlta az országos átlagot. A lóállomány alaposan megcsappant és nem képvisel számottevő mennyiséget. Ugyancsak csökkent a juhállomány is. Kedvezően alakult viszont a *baromfitenyésztés*, különösen a *tyúkféle*, a *liba* és a *kacsa*. Az országos állomány 8–10%-a jut a megyére.

A megyében 1973-ban 12 állami gazdaság (kezelésükben az összes terület 15%-a), 127 mezőgazdasági termelőszövetkezet, 1 halászati és 2 mezőgazdasági szakszövetkezet működött. Az átlagos üzemnagyság az állami gazdaságokban 6803 ha, a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben 2717 ha.

7. táblázat

Az állatállomány alakulása (1000 db)

Állatfajta	1950	1960	1970	1973
Szarvasmarha	112,7	115,2	134,2	126,3
Sertés	587,4	533,9	638,0	643,0
Ló	68,7	56,3	18,5	14,4
Juh	60,8	169,1	216,9	161,8

Az anyagi-műszaki ellátás az 1960-as években szinte ugrásszerűen gyarapodott. 1973-ban a mezőgazdaságban dolgozó traktoregységek száma 9430 (a hazai állomány 8%-a), az egy traktoregységre jutó szántóterület 46 ha. A traktoron kívül az aratócséplő-gépek, tehergépkocsik, vetőgépek helyettesítik a nehéz fizikai munkát. A műtrágyafelhasználás mennyisége szintén jelentős mértékben növekedett a megyében, 1973-ban többet hasznosítottak, mint a felszabadulás előtt az egész országban.

Hazánkban a második világháború előtt Békés megyében kezdték meg az öntözőhálózat kiépítését. 1973-ban már 31 027 ha-ra jutott el a víz. Az öntözéshez hasonlóan a talajjavítás is nagy tradícióval rendelkezik. Az 1960-as években évenként átlagosan 7400 ha-on végeztek talajjavítást, s 1973-ban majdnem 2500 ha-on.

1973-ban Békés megye az ország mezőgazdasági bruttó termelési értékéből 8,5%-ot képviselt. *A mezőgazdaság termelési értékének 47%-a az állattenyésztésből származik, ami számottevően meghaladja az országos arányt.* Ez egyébként kifejeződik a 100 ha mezőgazdasági területre jutó számosállat (40,3) mutatójából is.

Békés az ország egyik legfontosabb *mezőgazdasági árutermelő* megyéje. Az egy hektár mezőgazdasági területre jutó értékesítés 11 241 Ft, vagyis az országban itt a legmagasabb. A megye kiemelkedik a búza, a vágómarha, a vágósertés és a baromfi értékesítésében.

A termelőszövetkezetek megszilárdulását jelzi a közös vagyon állandó növekedése. 1966-ban 3234 millió, 1970-ben 5293 millió, 1973-ban 6867 millió Ft volt a szövetkezeti közös vagyon értéke.

KÖZLEKEDÉS

A megye közlekedésföldrajzi helyzetéből következik, hogy az országos jelentőségű közútvonalak elkerülik, viszont a megyét keresztező budapest–békéscsaba–lökösházi vasútvonalnak számottevő nemzetközi forgalma van. A két alapvető közlekedési ágazat teljesítményéből a közútra 63%, a vasútra 37% jut.

A vasúthálózat nagy részét még a múlt században építették, a felszabadulást követően már nem bővült, hanem elsősorban technikailag fejlődött. Az 1960-as években a kevéssé gazdaságos keskeny vágányú vasutak felszámolásával a 100 km²-re jutó vasútvonalak hossza az országos átlag alá csökkent. A forgalom a megye vasútvonalai között rendkívül egyenlőtlenül oszlik meg, mintegy 81%-át a budapest–békéscsaba–lökösházi vonal bonyolítja le.

A közúthálózat hossza 1511 km. 1960 és 1970 között minimális mértékben gyarapodott a közúthálózat hossza, viszont minőségében számottevő változás következett be. A teherszállítás 1957-től 388 000 t-ról 1973-ig 3 292 000 t-ra emelkedett.

ÉLETSZÍNVONAL, ÉLETKÖRÜLMÉNYEK

A felszabadulás előtt Békés megye gazdasági színvonalát, valamint a lakosság életkörülményeit, egészségügyi és kulturális ellátottságát tekintve egyaránt az ország legelmaradottabb területeihez tartozott. A zömében mezőgazdasági népesség nem rendelkezett azokkal az eszközökkel, amelyek révén az életkörülményeiben lényeges változást tudott volna elérni.

A megye mezőgazdasági földtulajdon-viszonyait kirívóan szélsőséges arány jellemezte. A gazdaságok 40%-a az összes területnek csak 1,5%-án gazdálkodott, ellenben a gazdaságok 1,8%-a a földterület 47,9%-át birtokolta. A megyében 1933-ban 35 000 mezőgazdasági munkanélküli volt.

A felszabadulást követően a *földosztás* jelentette az első lépést az életszínvonal emelkedésében. Önmagában azonban ez nem hozhatott gyökeres változásokat a gazdasági struktúra és az életszínvonal alakulásában. Az ipari fejlődés ebben az időben még a társadalom jelentős részét nem érintette. Ezért a népesség jövedelme, valamint egészségügyi, oktatási, kulturális ellátottsága csak lassú ütemben változhatott, és elmaradt az országos tempótól.

A gyökeres gazdasági és társadalmi átalakulást az 1960-as évek fejlődése eredményezte. A termelőszövetkezetek létrejöttével és megszilárdulásával teljes egészében átformálódott a falu társadalmi képe, megváltozott a korábbi életritmus, valamint az életfelfogás, megjavult az egészségügyi és kulturális ellátottság, a lakáshelyzet, és számos jel arra utal, hogy a falusi népesség döntő lépést tett meg az anyagi és a kulturális felemelkedés útján. Ezt az átalakulást nagymértékben elősegítette a megye dinamikus ipari fejlődése, az iparban dolgozók számának megnövekedése. A mezőgazdaság gépesítése és az ipari munkahelyek gyarapodása azt jelenti, hogy a falusi lakosság nagy része vagy a városban, vagy a mezőgazdaságban közvetlen közelébe került a gépi technikának, s ennek használata már igen magas szakképzettséget követel meg.

LAKÁS- ÉS KOMMUNÁLIS ELLÁTÁS

Békés megyében az urbanizációs színvonal lényegesen alacsonyabb a hazai átlagnál, hiszen a felszabadulás előtt csupán két városias jellegű települése volt: Békéscsaba és Gyula. Az iparhoz hasonlóan a városiasodás, valamint a kommunális ellátottság az 1950-es években lassú tempóban haladt előre. Így a korábban meglevő különbség nemhogy csökkent, hanem még kirívóbbá vált. A kommunális beruházások az elmúlt 10 évben megemelkedtek ugyan, de a korábbi évtizedek lemaradását távolról sem sikerült pótolni. Napjainkban tehát – bár látszólag a lakásellátottság kielégítő – valójában

a lakások felszereltsége – villannyal, vízvezetékkel, gázzal stb. való ellátottsága – alacsony szintű, és a megyék többségétől messze elmarad.

1960-tól 1973-ig több mint 30 000 új lakást építettek a megyében, ebből mintegy 15 000 lakás az öt városban épült. A megye lakásállománya 1973-ban 8,4%-kal volt nagyobb, mint 10 évvel korábban. A laksűrűség valamivel kedvezőbb az országos átlagnál: 100 lakott lakásra Békésben 308, országosan 326 lakó jut. A lakások nagysága és szerkezetének minősége viszont kedvezőtlenebb az országos átlagnál. Így például a kétszobás lakásokban 100 szobára az országban 131, Békésben 163 lakó jut. A lakásállomány 55%-a egyszobás. A lakóházak 88%-a vályog, sár, vertföld falazatú. Az épületekből 29 500 ezelőtt 70 évvel vagy még régebben épült.

A települések közműellátottsága a lakások felszereltségéhez hasonlóan az 1960-as években – a számottevő javulás ellenére – elmaradt az országos átlagtól. A háztartásokban fogyasztott villamos energia 1951-ben 13 900 MWó, 1973-ban 70 822 MWó volt. Vezetékes gázból a háztartásokban 1963-ban 3000 m^3, 1973-ban 10,9 millió m^3, a propán-bután gázból 1963-ban 700 t, 1973-ban 13 600 t fogyott el. Hasonló mértékben változott a vízvezeték-hálózat hossza; 1961-ben 199 km, 1973-ban pedig 1367 km volt. A vízvezetéki vízzel ellátott lakások aránya 1973-ban 31,8%-ot tett ki.

A felsorolt adatokból egyértelműen kitűnik, hogy a lakásépítés és a közműellátottság szempontjából a megye az elmúlt évtizedekben jelentős fejlődést tett meg, azonban ez még nem volt elegendő ahhoz, hogy a korábbi évtizedek lemaradását pótolni tudja, és így jelenleg az országos értékekkel összehasonlítva Békés még mindig hátrányos helyzetben van.

EGÉSZSÉGÜGYI, SZOCIÁLIS, OKTATÁSI ÉS KULTURÁLIS ELLÁTÁS

Az életszínvonal emelkedésével párhuzamosan megváltozott a lakosság egészségügyi, oktatási és kulturális ellátottsága.

Az egészségügyi ellátottság – fejlődése ellenére – ma még rosszabb, mint az országos átlag. 1973-ban 10 000 lakosra jutó orvosok száma 15, lényegesen kevesebb, mint az iparilag fejlett megyékben, és a vidéki országos átlagot (Budapest nélkül) sem éri el.

8. táblázat

Az iskolázottsági színvonal változása

Végzettség		1949	1960	1970	1973
Általános iskolai	végzettséggel rendelkezők aránya a megfelelő korúak százalékában	13,3	24,3	42,5	47,3
Középiskolai		2,8	4,9	10,2	12,6
Felsőfokú		0,8	1,3	2,3	*

* Az adatot nem ismerjük.

A lakások számának és felszereltségének alakulása

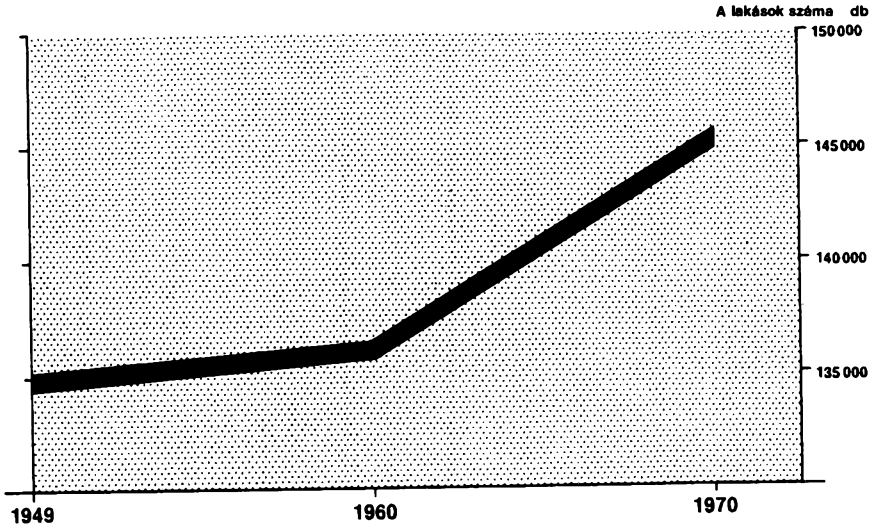

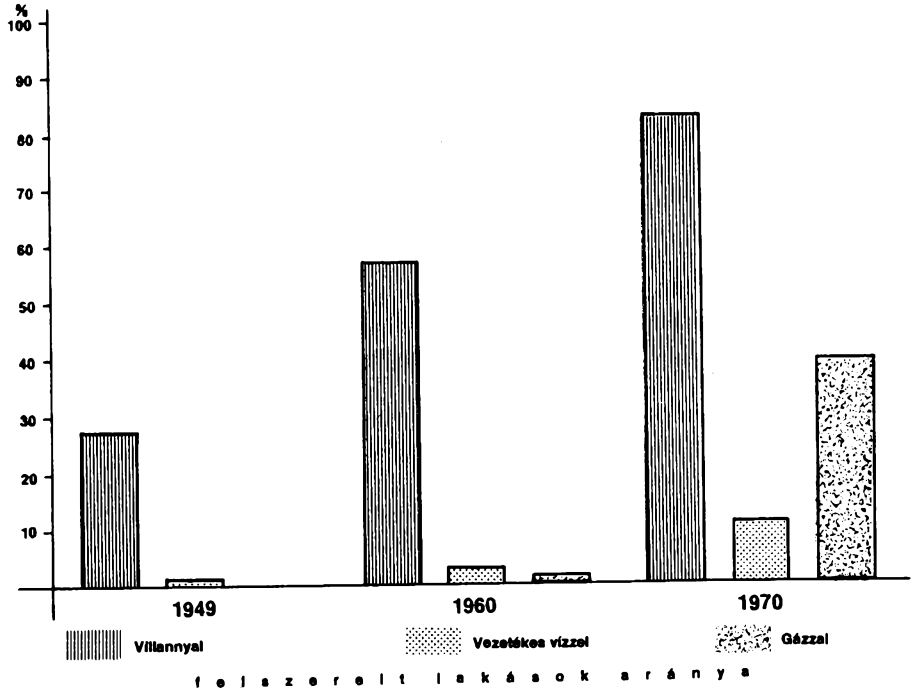

Az általános és a középfokú oktatás a felszabadulást követően ugrásszerűen fejlődött, azonban figyelembe kell venni, hogy a lakosságnak mintegy a 15%-a tanyán él, és az ő kulturális körülményeik messze elmaradnak a városi lakosságétól. Ennek következtében a megyei átlagok sem érik el az országos szintet. Az 1000 lakosra jutó középiskolai tanulók száma 1973-ban 18 fő, a felsőfokú oktatásban részt vevő tanulók száma 5 fő. Mindkét mutató értéke elmarad az országos átlagtól. Egyedül az 1000 óvodás korúra jutó férőhelyek száma (632 fő) nyújt kedvező képet.

9. táblázat

Az általános iskolai oktatás jellemző adatai

Megnevezés	1950	1960	1970	1973
Tantermek száma (db)	1 391	1 695	1 606	1 594
Tanulók száma (fő)	65 470	66 004	47 859	42 693
Tanerők száma (fő)	1 622	2 657	2 735	2 717

A népművelési adatok azt mutatják, hogy a megyében aktív kulturális tevékenység folyik. A színházlátogatók aránya elmarad ugyan az országos átlagtól, de a megyék között kedvező helyen van. A mozilátogatók száma érthetően az utóbbi években nem növekedett. A megyében működő könyvtárak száma 310, az összes könyvállomány könyvtári egysége több mint egymillió, az egy olvasóra jutó kölcsönzött könyvtári könyvegység száma 30 felett van, messze meghaladja az országos átlagot, sőt még Budapestét is. (1973. évi adatok.)

A LAKOSSÁG JÖVEDELME, FOGYASZTÁSA, KERESKEDELEM, IDEGENFORGALOM

A megyében kedvezően alakul az egy foglalkoztatottra jutó átlagos havi kereset összege. Az állami gazdaságokban dolgozók 1973-ban 2550 Ft-ot, ezen belül a munkások 2479 Ft-ot, a mezőgazdasági szövetkezetek tagjai pedig 2272 Ft-t kerestek havonta. A szocialista iparban foglalkoztatott munkások átlagos havi keresete 1973-ban 2231 Ft volt, az országos átlagtól elmaradt.

A jövedelem növekedésével egyidejűleg megváltozott a fogyasztás összetétele, és jelentős mértékben megnövekedett a lakosság megtakarított pénzösszege is. 1957-ben 26,3 millió Ft, 1960-ban 162,9 millió Ft, 1973-ban pedig már 2 milliárd 177 millió Ft volt a lakosság takarékbetét-állományának az értéke Békés megyében.

Az áremelkedés hatását kiszűrve, 1973-ban a kiskereskedelmi forgalom volumene 249%-a volt az 1960. évinek. A növekedés az utóbbi ötéves tervidőszakban gyorsult meg, ugyanis a második ötéves tervidőszakban 31, a harmadikban 59%-kal emelkedett a forgalom; az évi átlagos növekedési ütem pedig 5,6, illetve 9,6%-os volt.

1960 és 1973 között az élelmiszerek és az élvezeti cikkek eladása dinamikusabban nőtt,

mint az iparcikkeké. Az utóbbi ötéves tervidőszakban azonban ennek az ellenkezője érvényesült. Az iparcikkeken belül a ruházati cikkek eladása messze elmaradt az átlagos forgalomnövekedéstől, s csupán mintegy 52%-kal haladta meg az 1960. évit, viszont a vegyes iparcikkek forgalma több mint háromszorosára nőtt. A vegyes iparcikkek forgalmán belül *a tartós fogyasztási cikkek eladása* minden más árufőcsoportot meghaladó mértékben emelkedett.

A megye idegenforgalma számottevő, de elmarad a nagyobb idegenforgalmi vonzerőt képviselő területektől. 1973-ban az ország idegenforgalmának 1,4%-a jutott Békés megyére. A megyében kevés az idegenforgalmi nevezetesség és a tranzitforgalom is csekély, ezért a megye az ország külföldi vendégforgalmából mindössze 0,5%-kal részesedik.

A szállodák száma 1973-ban 7 volt, 511 férőhellyel. 1973-ban a szállodák mintegy 45 000 vendéget fogadtak, ebből 7 255 volt a külföldi. A vendégek 44%-a Gyulára látogatott el, ahol a gyógyfürdő és a Várszínház jelentette a legfőbb vonzerőt.

TELEPÜLÉSHÁLÓZAT

Békés megye településhálózata az országostól eltérő, sajátos vonásokkal rendelkezik. A településhálózat fejlődésére lényeges hatással volt a török hódoltság. A török hódoltságot átvészelő települések megőrizték korábbi „halmaz" formájukat és a megyében egyik jellegzetes típussá váltak. A törökök kiűzése után betelepített népesség a „halmaz" típustól merőben eltérő, szabályos utcahálózatú, mérnökök által megtervezett településeket hozott létre. Mindkét településtípusból nem sokkal később megindult a lakosság kiáramlása és a településektől távoli földeken tanyákat építettek.

A kapitalizmus fejlődésének következtében a városiasodás folyamata a megyét is elérte, de ez is sajátos körülmények között ment végbe. *Az óriásfalvak szerepköre egyre bővült, s ezzel egyidőben a települések központjában városias mag képződött.* Így alakultak ki a különböző nagyságú mezővárosok.

A vázolt történelmi folyamat eredményeként Békés megyére még napjainkban is a nagyfalvak és a külterületi népesség magas aránya a jellemző. Jelenleg 78 településből 5 a város és 73 a község. A 100 km^2-re jutó települések száma 1,4, vagyis az országos átlag felét sem éri el. A községek átlagos népessége 1973-ban 3656 fő, az országos értéknek több mint a kétszerese.

A kisebb településeken a népesség csökkenése 1960 és 1970 között 16%, a közepes nagyságú falvakban (2000–5000 lakosú) megközelítette a 15%-ot. Az utóbbihoz közel van az 5000–10 000 lakosú települések vesztesége (12%) és csak a 20 000 lakosnál nagyobb településekben gyarapodott a lakosság száma.

A településeknek több mint a fele (42) alsófokú, 8 középfokú és egy felsőfokú központ, és csupán 27 településnek nincs semmiféle funkciója.

Az adatokból az tűnik ki, hogy a legalsó településkategóriában a lakosság 10%-a él, vagyis az országos átlagnak csupán a fele. A középfokú és részleges középfokú központokban élő lakosság aránya viszont az országos átlagnak a kétszerese.

A megyében a külterületi népesség aránya – bár csökkenő tendenciájú, de – még mindig magas. (A külterületi népesség 1960-ban 24% volt, 1970-re 15,7%-ra esett vissza, azaz 42 000 fővel csökkent.) A tanyák viszonylag magas aránya – 1970-ben 27%-a – a városokhoz tartozik.

A TÁRSADALMI-GAZDASÁGI FEJLŐDÉS IRÁNYA

A mezőgazdaság szocialista átalakítása szilárd bázist teremtett *az élelmiszer-gazdaság* nagyarányú fejlesztéséhez. A megye természetföldrajzi adottságai kedveznek a gabonafélék termesztésének, lehetőséget adnak az ipari növények (cukorrépa, kender, napraforgó stb.) vetésterületének a bővítésére, valamint a zöldségtermesztés fokozására. A gabona vetésterülete a jövőben nem növekszik, sőt a termésátlagok emelkedése lehetővé teszi a vetésterület bizonyos csökkentését is. A nagyüzemi gazdálkodás keretei alkalmat adnak a mezőgazdaság specializálódásának növelésére, a belterjesség fokozására, elsősorban a növekvő takarmánybázisra támaszkodó sertés- és baromfitenyésztés, valamint – az öntözési lehetőségek nagyobb mértékű kihasználásával – a zöldségtermesztés különböző irányainak fejlesztésére.

Az elmúlt évtized ipari fejlődése a megye gazdasági és társadalmi életében jelentős átalakulást hozott. Az iparosítás eddigi üteme és formája a továbbiakban azonban már nem tartható fenn. A korábbi extenzív iparosítás a megye szabad munkaerejére támaszkodott és azt jelentős mértékben lekötötte. Az utóbbi időben a jelentősebb ipari centrumok közelében munkaerőhiány mutatkozik és ennek kapcsán *Békéscsaba*, *Gyula*, *Orosháza* munkaerővonzása nagymértékben kiterjedt, elérve a racionálisnak tekinthető határt. A megye északi és déli része viszont még számottevő munkaerő-feleslegel rendelkezik.

A megye ipari fejlesztése a jövőben egyre inkább intenzív jellegűvé válik, s az eddiginél nagyobb mértékben kerül sor a települések rekonstrukciójára, a lakásállomány korszerűsítésére, a települések közművesítésére, a közelmúltban várossá nyilvánított települések általános fejlesztésére.

VÁROSOK

A városi lakosság számának alakulása Békés megyében megegyezik a megye iparosodásának ütemével. 1949-ben a népesség 20,5%-a élt közigazgatás szerinti városban. Ez az arány 1960-ra 22,9%-ra módosult, 1970-re pedig 30,1%-ra ugrott fel. *Békés* városi rangra emelésével 1973-ban tovább javult az arány és meghaladta a 37%-ot.

Az utóbbi évtized gyors fejlődése ellenére az urbanizációs színvonal igen alacsony, ami nemcsak a városi lakosok arányában, hanem a városok kommunális ellátottságá-

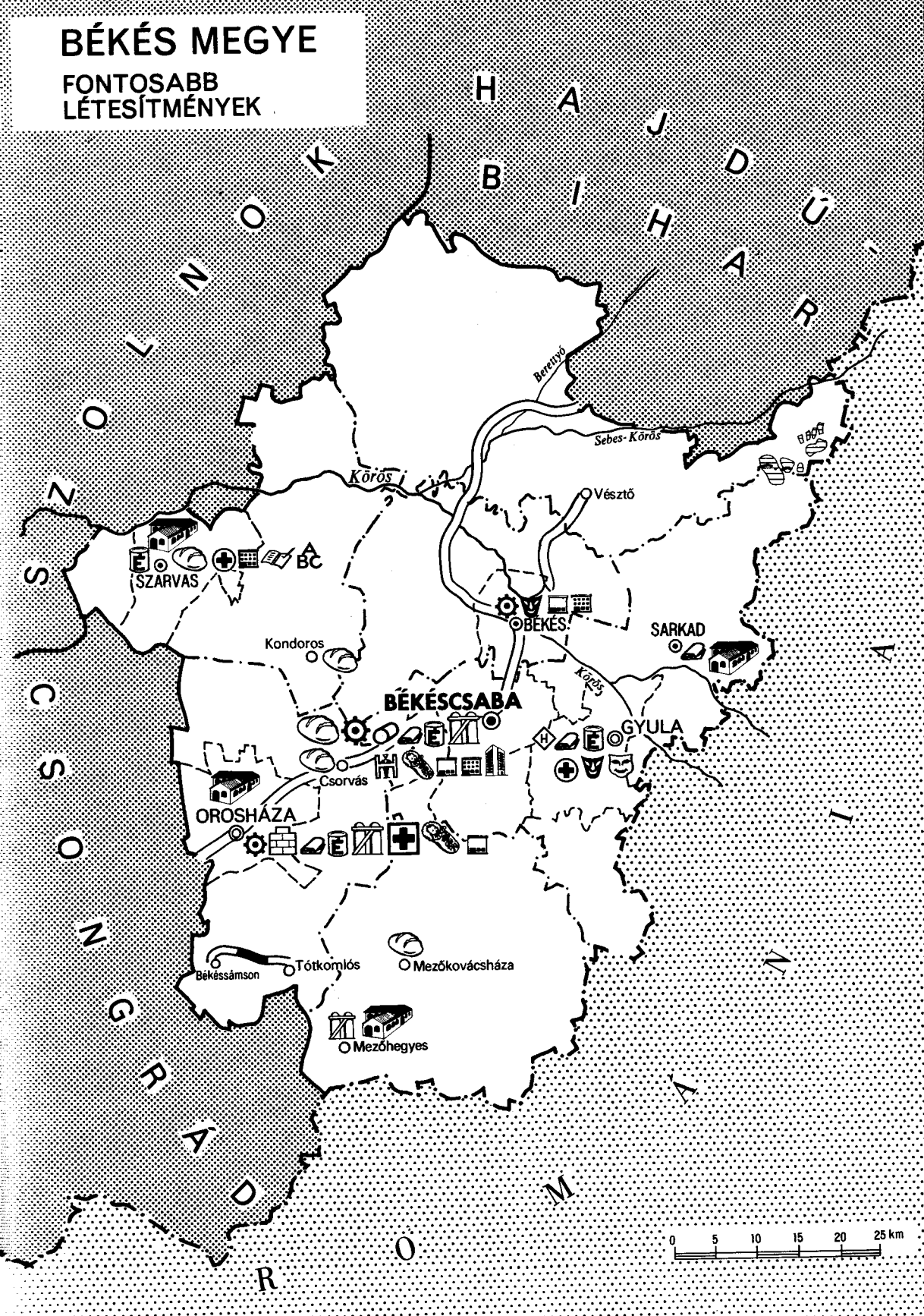
BÉKÉS MEGYE
FONTOSABB LÉTESÍTMÉNYEK
HAJDÚ-BIHAR
SZOLNOK
CSONGRÁD
ROMÁNIA
Berettyó
Sebes-Körös
Körös
Vésztő
SZARVAS
A
BC
BÉKÉS
SARKAD
Kondoros
Körös
BÉKÉSCSABA
GYULA
Csorvás
OROSHÁZA
Tótkomlós
Mezőkovácsháza
Békéssámson
Mezőhegyes
0 5 10 15 20 25 km

ban, a közművesítés alacsony szintjében is kifejezésre jut. Az öt város közül csak *Békéscsaba és Gyula* rendelkezik megfelelő városi maggal, szerepkörét intézményei révén mindkét település maradéktalanul betölti.

10. táblázat

A megye városainak fontosabb adatai

Város	Terület (ha)	A népesség száma (1000 fő)				A külterületi népesség aránya az 1970. évi népesség százalékában
		1949	1960	1970	1974	
Békéscsaba	19 710	43,4	51,6	57,1	60,3	12,9
Orosháza	20 217	31,4	32,0	33,5	34,6	12,6
Gyula	17 901	23,6	24,6	26,4	27,7	12,8
Békés	12 732	22,0	21,7	21,0	21,1	12,8
Szarvas	16 161	18,6	19,0	19,5	19,8	26,8

BÉKÉSCSABA

1918-ban kapott városi rangot, 1950-ben lett a megye székhelye és ezzel nemcsak gazdaságilag, hanem közigazgatásilag is kiemelkedő centrummá vált.

A város népessége a felszabadulást követően, elsősorban a vándorlási különbözet révén gyarapodott. 1960 és 1970 között a vándorlási különbözet 4629 fő volt, vagyis a természetes szaporodás háromszorosa. A természetes szaporodás az elmúlt évtized első felében igen alacsony volt (1,1–2,3 ezrelék), ami a kedvezőtlen születési aránnyal függ össze. 1966 és 1970 között a korábbihoz hasonló halálozási arány mellett megnőtt a születések száma, így a természetes szaporodásban lényeges javulás mutatkozott (3,8; 3,0; 5,6; 4,7 ezrelék volt). Az utóbbi évek magas halálozási aránya azonban a javuló tendenciát átmenetileg megállította. 1973-ban a természetes szaporodás – elsősorban a halálozási arány csökkenése miatt – ismét emelkedett (3,0 ezrelék).

A város a megye legiparosodottabb központja, számos országos jelentőségű vállalata van. Az ipari foglalkoztatottak száma 1973-ban 16 589 fő (a megye ipari foglalkoztatottainak a 32%-a); kb. azonos mértékben részesedik a város ipara az állóeszközök bruttó értékéből is. A vezető iparág a könnyűipar, ezen belül *a kötszövő-, a ruha-, a textilruházati, a pamut- és a nyomdaipar* a legfontosabb. Jelentős hagyományokkal rendelkezik az élelmiszeripar, főleg a malom- és a baromfiipar, amelyhez a harmadik ötéves tervben létesített konzerv- és hűtőipar csatlakozik. Az építőanyag-ipart *a tégla- és cserépgyártás* képviseli (az utóbbi az ország termelésének 45%-át adja). Viszonylag fiatal *a gépipar*, de jelentősége máris alig marad el a többi ágazattól. Képviselői: *a Mezőgazdasági Gépgyártó és Szolgáltató Vállalat, a Hajtómű és Felvonógyár 5. sz. gyáregysége, a Forgácsolószerszámipari Vállalat Békéscsabai Forgácsolószerszám Gyára, az AFIT Békéscsabai Szervize, a Híradástechnikai Vállalat Gyáregysége.*

Békéscsaba fontos *mezőgazdasági központ*. A város mezőgazdasági termelőszövetkezeteihez mintegy 10 000 ha szántó tartozik, a kert és a gyümölcsös aránya csekély. Négy mezőgazdasági termelőszövetkezet működik a városban. A mezőgazdaság a város hatására belterjes irányba fejlődik, például a zöldség vetésterületének aránya 1973-ban elérte a 8,5%-ot, az öntözött területé pedig megközelítette a 13%-ot. A 100 ha-ra jutó számosállat 30, lényegesen felülmúlja a megyei átlagot. Különösen kiemelkedik a baromfitenyésztés; a megye termelőszövetkezetei tojástermelésének több mint 40%-a Békéscsabáról kerül ki.

A város kommunális ellátottsága főleg az 1960-as években fejlődött gyors ütemben; a lakott lakások 34%-a a felszabadulást követően épült és ezen belül 1945 és 1959 közötti időszakra 10% jut. 1970-ben a lakások 92,8%-a volt ellátva villannyal, 31,2%-a rendelkezett vízvezetékkel és 67,5%-a gázzal. A közlekedési hálózat jól kiépített, az autóbuszjáratok hossza több mint 100 km, a szállított utasok száma 1973-ban meghaladta a 6,5 milliót.

Békéscsaba oktatási szempontból is fontos központ; a városban öt gimnázium, illetve szakközépiskola működik.

A város kiemelkedő gazdasági, igazgatási, kereskedelmi, kulturális és egészségügyi funkciói révén kiterjedt vonzáskörrel rendelkezik; különösen szoros kapcsolatai alakultak ki Gyulával és Békéssel, amelyekkel együtt agglomerációs övezetet alkot.

Az elmúlt évtizedben Békéscsaba városképileg is sokat fejlődött, számos új lakóépület és középület emeli szépségét.

OROSHÁZA

1946-ban emelték városi rangra. Járási székhely, fontos vasúti és közúti csomópont. A gyorsan növekvő település jelentős mezőgazdasági központ. Fontos szerepet töltött be a felszabadulás előtt az agrárszocialista mozgalmak irányításában.

Az 1960-as években elsősorban az alacsony születési arány miatt 582 fős természetes fogyás volt a népességben. Hogy ebben az időben a népességszám mégis növekedett, azt a 2280 fős bevándorlási többlet eredményezte. A demográfiai helyzet kissé romlott, 1973-ban a születések aránya 12,5 ezrelék, a halálozásoké 13,2 ezrelék. A város népessége továbbra is főleg a vándorlások révén gyarapszik.

Orosháza a megye második legnagyobb ipari központja. Az iparban foglalkoztatottak száma több mint 8000 fő. Az országos jelentőségű *Üvegipari Művek Öblösüveg- és Síküveggyára* mellett egyéb üzemekkel is rendelkezik, például a *Békéscsabai Baromfiipari Vállalat Orosházi Gyáregysége*, a *Békés megyei Tégla- és Cserépipari Vállalat Orosházi Téglagyára*, a *Békés megyei Gabonafelvásárló* és *Feldolgozó Vállalat Orosházi Telepe*, az *Alföldi Kőolaj- és Gázipari Gépgyár stb.*

A város termelőszövetkezeteinek mezőgazdasági területe 14 447 ha. A mezőgazdaság termelési szerkezete a járáséval azonos, városellátó jellege csekély. A termelőszövetkezetek területi koncentráltsága alacsony: 1970-ben Orosházán 6 termelőszövetkezet és egy állami gazdaság működött. A mezőgazdaság fejlődése elsősorban a terméshozamok növekedésében és az állattenyésztés (főleg sertés- és baromfitenyésztés) fokozatos térhódításában jut kifejezésre.

Orosháza kommunális ellátottsága az ország városainak átlagától elmarad. A lakásoknak mintegy az egynegyede a felszabadulást követően épült. A villanyvezetékkel ellátott lakások aránya 88,8%, vízvezetékkel csaknem 16%, gázzal 47,8%-a, vízöblítéses W. C.-vel pedig 14%-a volt 1970-ben felszerelve. Viszonylag kedvező a közlekedési ellátottság: 6 autóbuszjárat 41 km útszakaszon több mint 2 millió utast szállít.

A város egészségügyi és kulturális funkciója helyi jelentőségű.

A falusias jellegű település a várossá nyilvánítás óta jelentős átalakuláson ment keresztül, teljesen új városközpont épült ki. Sokat fejlődött a szomszédos Gyopárosfürdő is.

GYULA

A mintegy 800 éves múltra visszatekintő város a Körös-vidék központja. 1950-ig megyeszékhely volt, ma járási székhely. 1942-ben és 1959-ben a mélyfúrások nyomán gyógyhatású ásványvizek törtek a felszínre, amelyet szépen kiépített gyógy- és strandfürdője, a *Gyulai várfürdő* hasznosít. A gyógyfürdők és az 1962-ben restaurált vár a fő idegenforgalmi nevezetességek közé tartoznak.

A városiasodás folyamatát a megyeszékhely áthelyezése nem törte meg, sőt a felszabadulást követően mint idegenforgalmi hely és mint ipari központ egyaránt jelentős fejlődést tett meg.

A pozitív vándorlási egyenleg eredményeként a város népessége az elmúlt évtizedben és napjainkban nem csökken, hanem növekszik. A természetes szaporodás az országban a legalacsonyabb (1973-ban – 4,2 ezrelék). A kedvezőtlen születési arány (12,6 ezrelék) kiemelkedően magas halálozással (16,8 ezrelék) párosult. Így az 1960-as években a lakosság a természetes fogyás révén 772 fővel csökkent, de ugyanakkor az említett időszakban a bevándorlás pozitív egyenlege 2070 fő gyarapodást eredményezett. A tényleges népességszám-növekedés 1298 fő volt.

Gyula a megye egyik fontos ipari központja (az iparban foglalkoztatottak száma mintegy 6000 fő). Nemcsak hazánkban, hanem a világ minden táján ismert az *Állatforgalmi és Húsipari Vállalat „gyulai kolbász" néven forgalomba hozott terméke.* A város nevezetesebb iparvállalatai közé sorolható a *Budapesti Harisnyagyár Gyulai Gyára*, a *Budapesti Bútoripari Vállalat 8. sz. Gyáregysége*, a *Hajdú-Bihar megyei Tejipari Vállalat Gyulai Tejporgyára*, a *Békéscsabai Mezőgazdasági Gépgyártó és Szolgáltató Vállalat Gyulai Gyáregysége.*

A város termelőszövetkezeteihez tartozó mezőgazdasági terület nagysága több mint 9000 ha, csekély mértékben marad el Békéscsabától, de a szántó aránya valamivel kisebb; viszont kiterjedt legelőkkel (1908 ha) rendelkezik. Az öntözött terület aránya csaknem 8%. A termelőszövetkezeti mozgalomban erős koncentráció ment végbe, 1960-ban még 8, 1973-ban már 2 szövetkezet működött.

A város kommunális ellátottságában különösen az 1960-as években történt gyökeres változás. A lakott lakások 30%-a a felszabadulás után épült, ezen belül az 1945 és 1959 közötti időszakra csak 8% jut. 1970-ben a lakások 90%-a rendelkezett villannyal, 25,8%-a vízvezetékkel, 47%-a gázzal.

A városban működő kórház és három középiskola révén Gyula fontos egészségügyi és oktatási központ.

Gyulán nagyra értékelik a hagyományokat (például itt született *Erkel Ferenc*, innen származik a világhírű német festő, *Albrecht Dürer* családja, hosszabb ideig dolgozott itt *Bartók Béla*, átmenetileg itt lakott *Ady Endre*, *Bródy Sándor* és *Móra Ferenc*). A lakosság szereti a várost, ami abban is kifejezésre jut, hogy aktívan közreműködik a közterületek rendezésében.

A város az elmúlt évtizedben számos új épülettel gazdagodott, és mint üdülési központ városképileg is sokat fejlődött.

BÉKÉS

1973-ban kapott városi rangot. Népessége 1941 óta csökken, ami 1960-ig teljes egészében a nagymérvű elvándorlásnak volt a következménye. Az elvándorlás negatív egyenlegét a természetes szaporodás sem tudta ellensúlyozni. 1960-tól a születések száma lényegesen visszaesett, s ezért – bár az elvándorlás mérséklődött – a népesség tovább fogyott. 1973-ban a város vándorlási egyenlege – némi természetes fogyás mellett – már pozitív volt.

Az ipar gyengén fejlett; az ipari foglalkoztatottak száma 1973-ban 1776 fő, a lakosság számán belüli arányuk messze elmarad a többi városétól. A város lakosságának többsége a mezőgazdaságban dolgozik.

Békés városiasodottsági színvonala, kommunális ellátottsága alacsony (1970-ben például az épületek 0,5%-a volt csupán emeletes).

A városra igen erős vonzást jelent Békéscsaba közelsége, ami többek között abban is kifejezésre jut, hogy Békésről Békéscsabára naponta több mint 1500 fő jár be dolgozni.

SZARVAS

1966-ban kapott városi rangot. Népessége az alacsony természetes szaporodás (1973-ban a születések aránya 15,4 ezrelék, a halálozásoké pedig 12,7 ezrelék volt) és a vándorlások csekély különbsége miatt lassan növekszik.

A város ipara gyengén fejlett. A valamivel több mint 3000 fő ipari dolgozót elsősorban szövetkezeti ipar foglalkoztatja.

A város termelőszövetkezeteinek mezőgazdasági területe 6000 ha, viszonylag nem nagy, de a szövetkezetek gazdasági jelentősége ezt messze meghaladja. A *Szarvasi Állami Gazdaság* kiterjedt öntözött területtel rendelkezik és úttörő szerepet tölt be az öntözéses gazdálkodás technikai fejlesztésében, valamint a talajjavításban.

Szarvas városiasodottsági színvonala viszonylag még ma is alacsony. A felszabadulás utáni fejlődésére jellemző, hogy a lakásállomány 15%-a az 1960-as években épült.

A város viszonylag jelentős oktatási funkcióval rendelkezik. Itt működik a Debreceni Agrártudományi Egyetem Öntözéses-Meliorációs Főiskolai Kara, Óvónőképző Intézet és két középiskola van a városban. Országosan ismert a Bolza Pál által alapított *Szarvasi Arborétum* és az *Öntözési Kutató Intézet*.

ESEMÉNYEK

1944. szeptember 23.	A Vörös Hadsereg egységei Battonyánál átlépték a magyar határt.
október 6.	Felszabadult Békés megye.
október 8.	A kommunista párt Békéscsabán elkezdte legális működését.
1945. március 15.	Békéscsabán megalakult a földosztó bizottság.
április 23.	Sarkadon 66 családdal, 275 kat. hold (158 ha) földön megalakult az ország első termelőszövetkezete: Sarkadi Őstermelő Csoport néven.
1948. szeptember	Békésen megalakult az első Békés megyei gépállomás.
1949. szeptember 1.	Békéscsabán megnyílt a Szlovák Tannyelvű Általános Iskola és Gimnázium.
1950. június 1.	A megye székhelye Békéscsaba lett.
1952. január 1.	A Forgácsolószerszámipari Vállalat Békéscsabai Forgácsolószerszám Gyára megkezdte termelését.
1959. december 20.	A korszerűsített debrecen–szegedi útvonalat megnyitották.
1962	Megkezdte termelését a Békéscsabai Konzervgyár.
1963	500 vagonos hűtőházat helyeztek üzembe Békéscsabán.
1964. május 23.	Orosházán felavatták az üveggyárat.
1969-ben	A Budapesti Mezőgazdasági Gépgyár Békési Gyáregysége elkezdte termelését.
1971	Újabb 1000 vagonos hűtőház épült Békéscsabán.
1972-ben	25 szarvasmarha, 25 sertés, 2 juh szakosított telep, 2 tyúktojás-termelő és jércenevelő, továbbá egy pecsenyepulykahizlaló szakosított telep működött a megye mezőgazdasági nagyüzemeiben.

IRODALOM

Csatári Béla: Fő helyen a mezőgazdaság. Figyelő, 1971. december 8. 16. old.

Csepregi Pál: Nagy községek – nagy gondok. Figyelő, 1971. december 8. 19. old.

Enyedi György: Az Alföld gazdasági földrajzi problémái. Földrajzi Közlemények, 1970. XVIII. évf. 177–196. old.

Eperjessy Kálmán: Városaink múltja és jelene. Műszaki Könyvkiadó 1971.

Frank Ferenc: Békési változások. Figyelő, 1971. december 8. 14. old.

Haraszti János: Városból – nagyváros Békéscsaba. Figyelő, 1971. december 8. 19. old.

Klaukó Mátyás: A tervezés sajátossága. Figyelő, 1971. december 8. 15. old.

Kóródi József–Márton Géza: A magyar ipar területi kérdései. Kossuth Könyvkiadó 1968.

Maday Pál: Békés megye városainak és községeinek története. Békés megyei Tanács V. B., Békéscsaba 1960.

Tanulmányok Békéscsaba történetéből. (Szerk.: *Kristó Gyula–Székely Lajos*) Békéscsaba városi Tanács V. B. 1970.

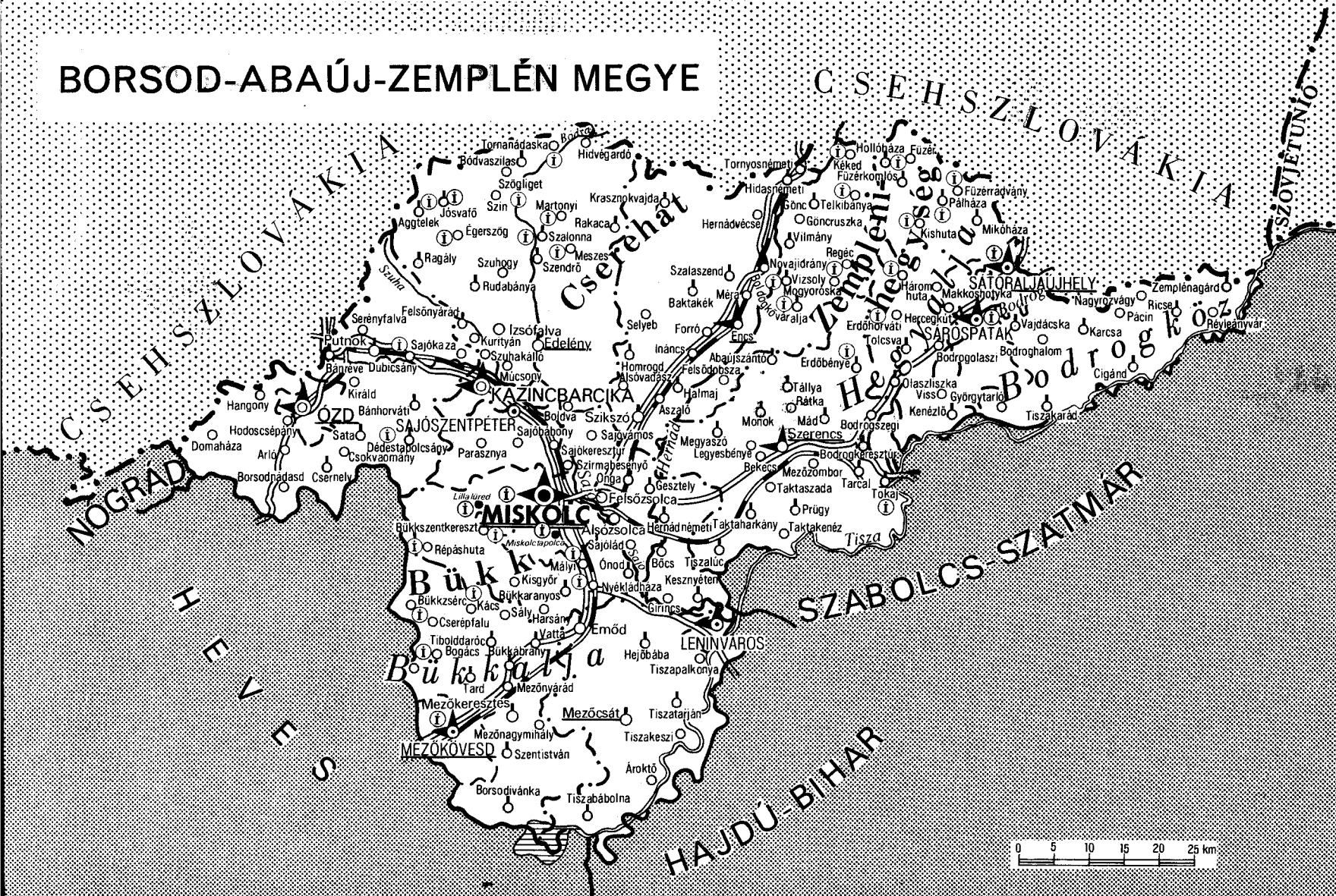
BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYE
CSEHSZLOVÁKIA
CSEHSZLOVÁKIA
SZOVJETUNIÓ
NÓGRÁD
HEVES
SZABOLCS-SZATMÁR
HAJDÚ-BIHAR
Cserehát
Zempléni hegység
Bükkalja
Hegyalja
Bodrogköz
Sajó
Hernád
Tisza
MISKOLC
KAZINCBARCIKA
SAJÓSZENTPÉTER
ÓZD
SÁROSPATAK
SÁTORALJAÚJHELY
LENINVÁROS
MEZŐKÖVESD
Mezőcsát
Edelény
Szerencs
Tornanádaska
Bódvaszilas
Hidvégardó
Szögliget
Jósvafő
Aggtelek
Égerszög
Szalonna
Ragály
Szuha
Szuhogy
Szendrő
Rudabánya
Krasznokvajda
Martonyi
Rakaca
Meszes
Tornyosnémeti
Hidasnémeti
Hollóháza
Füzér
Kéked
Füzérkomlós
Füzérradvány
Pálháza
Gönc
Telkibánya
Göncruszka
Kishuta
Mikóháza
Hernádvécse
Vilmány
Regéc
Novajidrány
Vizsoly
Mogyoróska
Szalaszend
Baktakék
Méra
Bodókövárallja
Háromhuta
Makkoshotyka
Nagyrozvágy
Zemplénagárd
Ricse
Pácin
Vajdácska
Karcsa
Révleányvár
Erdőhorváti
Hercegkút
Tolcsva
Erdőbénye
Bodrogolaszi
Bodroghalom
Cigánd
Olaszliszka
Viss
Györgytarló
Kenézlő
Tiszakarád
Bodrogszegi
Bodrogkeresztúr
Mád
Rátka
Mónok
Tállya
Abaújszántó
Felsődobsza
Homrogd
Alsóvadász
Forró
Encs
Selyeb
Inánc
Izsófalva
Kurrtyán
Szuhakálló
Sajókaza
Serényfalva
Felsőnyárád
Putnok
Bánréve
Dubicsány
Mucsony
Király
Hangony
Bánhorváti
Hodoscsépány
Sata
Domaháza
Arló
Dédestapolcsány
Csokvaomány
Parasznya
Borsodnádasd
Csernely
Boldva
Szikszó
Aszaló
Halmaj
Sajóbábony
Sajóvámos
Sajókeresztúr
Szirmabesenyő
Onga
Gesztely
Felsőzsolca
Alsózsolca
Hernádnémeti
Taktaharkány
Taktakenéz
Taktaszada
Tarcal
Tokaj
Prügy
Megyaszó
Legyesbénye
Bekecs
Mezőzombor
Sajólád
Sajópálfala
Miskolctapolca
Lillafüred
Bükkszentkereszt
Répáshuta
Mályi
Önod
Bőcs
Tiszalúc
Kisgyőr
Nyékládháza
Kesznyéten
Bükkaranyos
Bükkzsérc
Kács
Sály
Harsány
Girincs
Cserépfalu
Emőd
Vattá
Tiboldaróc
Bogács
Bükkábrány
Hejőbába
Tiszapalkonya
Tard
Mezőnyárád
Mezőkeresztes
Mezőnagymihály
Szentistván
Tiszakeszi
Tiszatarján
Ároktő
Borsodivánka
Tiszabábolna
0 5 10 15 20 25 km

BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYE ÉS VÁROSAI

ÍRTA DR. GÁLIK LÁSZLÓNÉ

A megye 7248 km²-es területével és 779 500 fős (1973) népességével hazánk második legnagyobb kiterjedésű és népességű megyéje. Népsűrűsége: 107,6 fő/km². A városi népesség aránya 41,6%, alacsonyabb az országos átlagnál. Közigazgatásilag a megyéhez 7 város (Miskolccal együtt) és 8 járás tartozik. A megye 359 községéből 91 önálló, 268 közös tanácsú község. A nagyközségek száma 25.

TERMÉSZETI ADOTTSÁGOK

Éghajlati viszonyai, földrajzi és természeti adottságaiból eredően az ország egyik legváltozatosabb megyéje. A hazánk éghajlatára jellemző kontinentális és óceáni hatásokat itt a domborzati viszonyok jelentősen befolyásolják. Ennek következtében különösen a megye hegyvidéki területein alacsonyabb az évi középhőmérséklet, több a csapadék mennyisége (700–800 mm) és kevesebb a napsütéses órák száma. A síkvidéki területeken a csapadék mennyisége már alacsonyabb, mintegy 550–600 mm.

A megye területén *a domborzati viszonyok* változatosságát jelzi, hogy itt találkozik az Alföld és a hegyvidék. Az Északi-középhegységből a Bükk, az Észak-borsodi karszt, a Cserehát és a Zempléni-hegység, valamint a Borsodi-medence, az Alföld északi peremből pedig a Bükkalja, Taktaköz és Bodrogköz található a megye területén. Legmagasabb pontjai a Bükkben az Istállós-kő (959 m), a Zempléni-hegységben pedig a Nagy Milic (896 m).

A bő csapadék következtében *vízhálózata* gazdag, azonban sem felszíni, sem felszín alatti vízkészletei – a megye déli határán folyó Tisza-szakasz kivételével – nem jelentősek. Folyói – a Sajó, a Bódva, a Hernád és a Bodrog – a Tisza vízgyűjtő területéhez tartoznak. A megye szempontjából a Tisza jelentőségét a Kiskörei Víztároló megépítése fokozta, illetve fokozza. Emellett több víztároló épült a megyében a kisebb vízfolyások hasznosítására (Rakaca, Lázbérc stb.).

A megye *természeti, ásványi nyersanyagkincsei* között legjelentősebb a szén és a

lignit. A Borsodi Szénbányák együttes szénvagyona mintegy 800 millió tonnára, a Bükkaljai medencében található lignitkészlet pedig több milliárd tonnára becsülhető.

A megye területén található hazánk egyetlen vasérc-lelőhelye, Rudabányán és környékén, melynek földtani készletei mintegy 50 millió tonnát jelentenek.

Az ásványi nyersanyagok közül jelentősebb lelőhelyeket találunk még a megyében a következőkből: gipsz-anhidrit, mészkő, dolomit és márga (Miskolc, Bükkszentlászló, Tornaszentandrás), andezit (Boldogkőváralja), valamint a különböző vegyes ásványok, így bentonit, kaolin, kovaföld, perlit, riolittufa, horzskőtufa (Zempléni-hegység és Hegyalja) stb.

A megye természeti kincsei, adottságai közé sorolhatók a hegységek legnagyobb részét borító erdők és az ezekből kitermelhető bükk-, tölgy- és fenyőfa, továbbá a megye területén található ásványi gyógyvíz- és hévízforrások (Erdőbénye, Kéked, Bogács, Kács, Miskolctapolca, Sárospatak, Mezőkövesd stb.). Itt kell még megemlíteni az idegenforgalmi szempontból igen jelentős, sőt világhírű *Aggteleki-Jósvafői cseppkőbarlang*ot, valamint a Bükk és a Zempléni-hegység szebbnél szebb kiránduló- és üdülőhelyeit.

A megye domborzati viszonyai, talajadottságai (a talajok főleg erdőtalajok, a völgyekben réti és öntéstalajok) a sík területek kivételével mezőgazdasági művelésre általában kedvezőtlenek. Elsőrendű bortermelésre ad viszont lehetőséget a vulkanikus eredetű talaj Tokaj környékén.

DEMOGRÁFIAI HELYZET

A felszabadulás óta eltelt 30 év társadalmi-gazdasági átalakulási folyamata jelentős változásokat idézett elő a megye népesedési helyzetében, és a népességnek a megyén belüli területi elhelyezkedésében.

A megye lakosainak száma 1949. január 1-én 630 635 fő volt, 2480 fővel kevesebb mint 1941-ben. Ebben döntő szerepet játszott a háború, melynek során több ezerre rúgott azoknak a száma, akiket elhurcoltak, akik elmenekültek vagy életüket vesztették. 1949 és 1970 között a népesség száma 148 800 fővel növekedett. E növekedésnek csaknem kétharmada 1949 és 1960 között következett be, amikor is az igen magas természetes szaporodás mellett a bevándorlásból eredő népességgyarapodás is jelentős szerepet játszott. Az 1960-as évek elejétől a lakosság számának növekedése már csak a természetes szaporodásból fakad, ezt viszont némileg csökkenti a negatív vándorlási egyenleg.

A felszabadulás óta az élveszületések száma évi átlagban kb. 12 000–15 000, a halálozások száma pedig 6000–7000 fő között mozgott, ami évenként 6000–8000 fővel növelte a megye népességének számát. E természetes szaporodás nagyobb hányadát általában a községek adták.

A megye más területekre gyakorolt népességelszívó hatása az 1950-es években volt a legerősebb, majd az 1960-as évek elejétől ez fokozatosan mérséklődött, míg a szomszédos megyékben és az ország más területein is kibontakozó iparosítás következtében

az utóbbi évek vándorlási egyenlegében az elvándorlás mértéke meghaladta a bevándorlást. A népesség számának növekedése, a viszonylag alacsony halálozási arányszám és a bevándorlás következtében megváltozott a népesség kor és nemek szerinti összetétele is.

1. táblázat

A népességszám alakulása (1000 fő)

Évek	1949	1960	1970	1973
Népességszám	630,6	725,3	779,4	779,5

A mutató megnevezése	1949–1959	1960–1969
Természetes szaporodás	77,7	55,9
Vándorlási különbség	17,8	–1,8
Tényleges szaporodás	95,5	54,1

2. táblázat

A népesség megoszlása korcsoportok szerint (százalék)

Korcsoport	1949	1960	1970	1973
0–14 éves	27,4	28,1	24,6	23,6
15–39 éves	39,8	38,5	37,8	37,4
50–59 éves	22,4	21,7	23,4	24,0
60 éves és idősebb	10,4	11,7	14,2	15,0
Összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*

Az országban általánosan tapasztalható folyamatok a megyében is megfigyelhetők: *az átlagos életkor növekedésével emelkedett az idősebb korosztályok aránya és csökkent a fiataloké.* A népesség korösszetételének változásában tehát az öregedési folyamat erősödik, annak ellenére, hogy a már nem dolgozó korcsoportok (a 60 évesnél idősebbek) aránya igen alacsony. Ez a folyamat, továbbá a csökkenő bevándorlás, illetve elvándorlás jelentősen befolyásolja a megye munkaerőforrásként figyelembe vehető népessége számának alakulását, amely az 1949. évi 399 700 főről 1960-ban 438 700-ra emelkedett, az 1970-es évek elejére azonban 10 000 fővel csökkent. A jelenlegi munkaerőforrás aktivizáltsága mintegy 80%-os. Ebben szerepet játszik az, hogy a munkaképes kornál idősebb aktív keresők száma jelentősen visszaesett, továbbá az, hogy az 1967-ben bevezetett gyermekgondozási szabadságot a dolgozó nők fokozott mértékben veszik igénybe.

A gazdasági aktivizálás fokozásának a megyében főként a nők körében vannak még tartalékai. Az országos átlagnál alacsonyabb ugyanis a foglalkoztatottakon belül a nők aránya.

Az aktív keresők megoszlása főbb népgazdasági ágak szerint

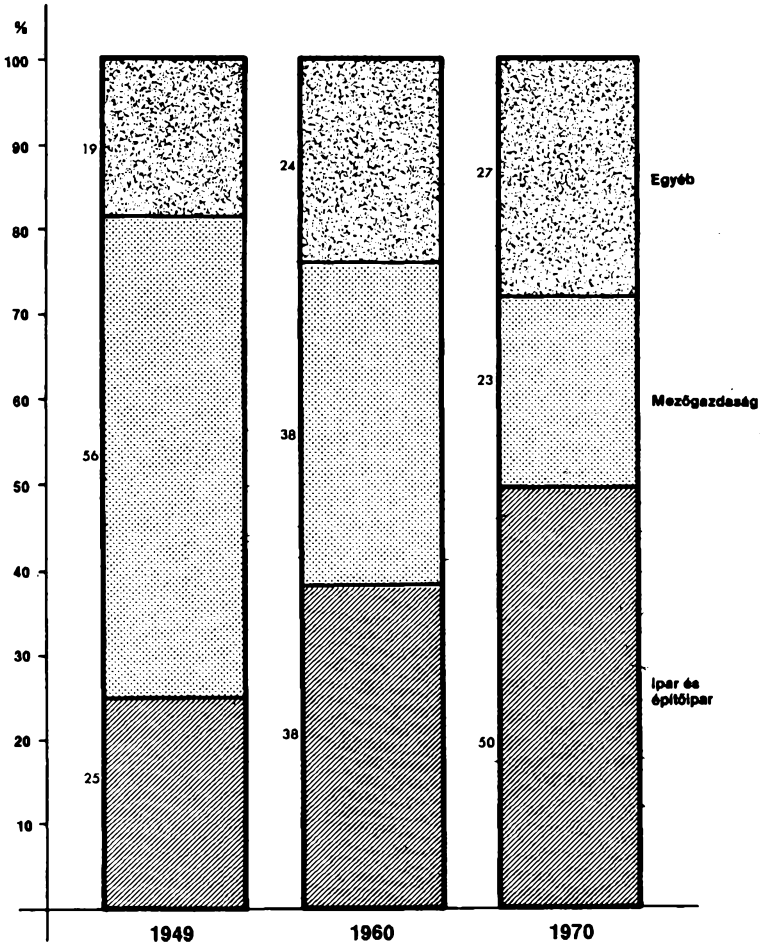

A megye társadalmi-gazdasági fejlődésével szükségszerűen *megváltozott az egyes népgazdasági ágakban a foglalkoztatottak aránya* is. E strukturális átalakulásban döntő szerepe volt az iparnak. Az iparban foglalkoztatottak aránya több mint kétszeresére nőtt, a mezőgazdaságban viszont jelentősen csökkent, míg a szolgáltató ágazatokban foglalkoztatottak aránya mérsékelten emelkedett.

Figyelemre méltó az aktív keresők társadalmi szektorok szerinti megoszlásának alakulása. A mezőgazdaság szocialista átszervezésével, a kisipari és az építőipari szövetkezetek megerősödésével – 1949-hez, illetve 1960-hoz képest – a szövetkezeti szektor súlya nőtt. 1973-ban a megye aktív keresőinek 75–76%-át az állami, 20–21%-át a szövetkezeti és 4–5%-át a magánszektor foglalkoztatta.

A megye gazdasági – különösen ipari – fejlődése következtében megváltozott *a népesség területi elhelyezkedésének struktúrája* is. A termelőerők növekedése és a lezajló urbanizációs folyamat eredményeként a Sajó völgyében az Ózdtól Leninvárosig terjedő övezetben a népesség koncentrálódása figyelhető meg. E népességtömörülési folyamatot jelzi, hogy ezen a területen a népsűrűség már jóval meghaladja az országos átlagot, ugyanakkor a megye más területein a népesség száma csökken vagy stagnál. A népességszám csökkenése természetesen elsősorban a kisebb településekre jellemző, a városok népessége a megyén belül összességében növekszik: 1949 és 1973 között mintegy 75%-kal nőtt a városban lakó népesség száma.

GAZDASÁGI SZERKEZET

Természeti adottságaiból eredően a megye már a felszabadulás előtt is komoly ipari bázis volt. Néhány nagyobb ipari vállalata, a mai *Lenin Kohászati Művek, az Ózdi Kohászati Üzemek, a Diósgyőri Gépgyár* elődei már a XVIII–XIX. században létrejöttek, működtek. Egyik legrégibb üzemét, a mai *Papíripari Vállalat Diósgyőri Papírgyár*ának elődjét, 1872-ben alapították.

A második világháború veszteségei a megye területén is jelentősek voltak. A bombázások, a visszavonuló német csapatok pusztításai, valamint a nagyobb értékek elhurcolása a megye gazdasági életében súlyos károkat okoztak. A gazdasági élet helyreállítása azonban gyorsan megindult.

A felszabadulást követően az ország gazdasági fejlődésében *Borsod iparának jelentős szerepe volt.* Ennek végrehajtását elősegítette, hogy már az újjáépítés kezdeténél állami tulajdonba kerültek a bányák (1946. január 1.), a nehézipari üzemek (1946. december 31.), így az ország más megyéihez képest Borsodban a termelő szférában viszonylag korán túlsúlyba került az állami szektor. A bányák, a kohászati és más ipari üzemek államosításának, valamint a földreformnak döntő jelentősége volt a megyei újjáépítés, az ipar, a közlekedés, a mezőgazdaság és a gazdasági élet más területein elért sikerekben, eredményekben.

A gazdaság, és ezen belül az ipar fejlesztésének kedvező feltételét képezte, hogy a megye – és annak is elsősorban a borsodi része – már a felszabadulás előtt is viszonylag fejlett iparral rendelkezett, s ezen a bázison a szocialista iparosítás eredményesen kibontakozhatott.

A felszabadulás óta eltelt három évtized alatt a szocialista termelési viszonyok uralomra jutása, az ipar, a mezőgazdaság és a szolgáltató ágazatok fejlesztése következtében alapjaiban változott meg a megye gazdasági szerkezete. Ebben a fejlődési szakaszban érte el Borsod, hogy a korábban agrár-ipari megye hazánk iparilag fejlett megyéi közé került. E strukturális átalakulás kifejezésre jut mind az állóeszközök, mind a foglalkoztatottak összetételének változásában és folyamatos növekedésében is.

A felszabadulást követő években már jelentős ipari beruházások történtek a megyében, melyek következtében az ipar fokozatosan a gazdaság vezető ágazatává vált. Az ipar már 1949-ben is több mint 50 000 főt foglalkoztatott, az aktív keresők 23%-át. Ez az arány magasabb volt az országos átlagnál. Az ipar gyorsabb ütemű fejlesztését elősegítette, hogy az országos iparfejlesztési elképzelések, irányzatok megvalósításához a megye kedvező helyi adottságokkal és már meglevő ipari bázissal rendelkezett.

A megye energia- és nyersanyagkészletei, a helyi munkaerő-tartalékok, a felgyülemlett ipari tapasztalatok, a meglevő szakképzettség, az ipari kooperációs lehetőségek, a bizonyos szinten kiépült infrastruktúra, valamint a helyi piaci lehetőségek mind ösztönzően hatottak az ipar gyorsabb ütemű fejlődésére. E fejlődési folyamat során részben új ipari üzemek létesültek, részben már meglevő üzemek bővültek, növekedtek. Az új létesítmények nagyobb hányada országos jelentőségű volt.

1950 és 1973 között mintegy 270 új ipartelep és gyár létesült a megyében vagy települt a megye területére. Ugyanezen időszak alatt a megye iparának fejlesztésére az ország összes ipari beruházásának közel egyötöde jutott. Az új ipari üzemek létrehozása mellett igen jelentős összeget fordítottak a már meglevő üzemek rekonstrukciójára és korszerűsítésére.

Az ipari fejlődés gyors ütemét, s egyben a termelékenység növekedését jelzi, hogy míg az iparban foglalkoztatottak átlagos állományi létszáma 1949 és 1973 között csaknem megháromszorozódott, addig *az ipari termelés indexe több mint nyolcszorosára emelkedett*. Mind az ipari termelés, mind a termelékenység növekedési üteme meghaladta az országos szintet. A borsodi ipar gyors növekedésének egyik nélkülözhetetlen előfeltétele volt, hogy rendelkezésre álljon a megfelelő számú és összetételű munkaerő. Az ipar növekvő munkaerő-szükségletét a megye belső tartalékaiból csak részben tudta biztosítani, a további igények *a bevándorlás és az ingázók számának növekedésével* voltak kielégíthetők. Részben ez is egyik előidézője annak, hogy a megyében igen alacsony a foglalkoztatottak lakóhely-munkahely szerinti koncentrációja. Az aktív keresők jelentős hányadának, mintegy 25%-ának a munkahelye nem azonos lakóhelyével. A megyén belüli ingázók száma hozzávetőlegesen több mint 90 000 főt tesz ki, amelynek többségét az ipar foglalkoztatja.

A felszabadulás óta eltelt időszakot vizsgálva a megye ipari fejlődése is tükrözi az országos tendenciákat. Az első időben itt is az ipari fejlődés extenzív szakasza figyelhető meg, részben szükségszerű következményeként annak, hogy a népesség számára több munkaalkalmat hozzanak létre. Az 1960-as évek végétől azonban már a növekedést egyre inkább az intenzív jelleg határozza meg, amely főként abban jut kifejezésre, hogy a munkások és az összes ipari foglalkoztatottak átlagos állományi létszáma lényegében azonos szinten maradt, míg a termelés továbbra is évi 3–5%-kal növekedett.

A megye iparának fejlődésével és súlyának növekedésével jelentős változások következtek be annak struktúrájában is. Az 1950-es évek elején a fejlesztés döntően a bányászat és a kohászati ágazatok terén valósult meg. (1953-ban az ipari foglalkoztatottak 25%-a a bányászatban, 35%-a a kohászatban dolgozott.) 1954-től indult fejlődésnek a villamosenergia-ipar és megkezdődött az építőanyag-ipari kapacitások bővítése is,

majd az 1960-as évektől a vegyipar igen gyors kibontakozása figyelhető meg. Mindezek következtében a megyében egyoldalú, nehézipari jellegű iparstruktúra alakult ki. (A nehézipar foglalkoztatta 1973-ban az ipari létszám 77,9%-át és kötötte le az állóeszközök több mint 90%-át.)

3. táblázat

A szocialista iparban foglalkoztatott aktív keresők megoszlásának változása ipari főcsoportonként

Ipari főcsoport	1949	1960	1970	1973	1973-ban az ország összes ipari aktív keresőinek százalékában
Nehézipar	95,9	85,8	78,8	77,9	11,2
Könnyűipar	1,0	8,8	11,8	12,8	4,1
Élelmiszeripar	3,1	5,4	7,7	8,2	6,3
Egyéb ipar	—	—	1,7	1,1	2,3
Összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*8,4*

A megye iparának – különösen az utóbbi években – átalakuló szerkezetére utal, hogy csökkenőben van a nehézipar túlsúlya, ugyanakkor nő a feldolgozó ipar részaránya, legdinamikusabban a vegyipar fejlődik.

Az iparstruktúra fokozatos kedvező átalakulása egyben lehetővé tette a nők nagyobb arányú társadalmi aktivizálását, az iparban való elhelyezkedésüket.

Az ipari szerkezet átalakulását a foglalkoztatottak ipar-főcsoportonkénti megoszlásánál hívebben tükrözi a fontosabb ipari termékek termelése (4. táblázat). Ebből látható, hogy 1950 és 1970 között teljesen új termékek termelése indult meg, és ezek megyei termelése igen jelentős hányadot képvisel az ország termelésében. A termékskála bővülése mellett a már korábban gyártott termékek termelési volumenének növekedése is megfigyelhető. Egyes esetekben az 1950. évinek közel 7–10-szeresére emelkedett a termelés mennyisége.

Borsod iparában *a bányászat* jelentős helyet foglal el, melynek súlya azonban a felszabadulást követő gyors emelkedés után az 1960-as évek közepétől – az országos energiastruktúra átalakítására hozott intézkedések hatására – különösen a szénbányászat vonatkozásában fokozatosan mérséklődött. A bányászatban foglalkoztatottak számának változása is jelzi ezt a hullámzó folyamatot: 1949-ben az itt foglalkoztatottak száma 13 200 volt, a legmagasabb létszám – az 1960-as évek közepén – 30 800 fő, 1973-ban e szám 22 939 fő volt. A bányászaton belül is változások következtek be, mérséklődött a szén- és a vasércbányászat jelentősége, nőtt viszont az ásványbányászat, valamint a kő- és kavicstermelés aránya.

A foglalkoztatottak alapján a megyében az iparágak közül legnagyobb a súlya a *kohászatnak*. A három nagy vaskohászati üzem, a *Lenin Kohászati Művek*, az *Ózdi*

Kohászati Üzemek és a *Borsodnádasdi Lemezgyár* a magyar vaskohászat súlyponti bázisát jelentik. Termékeik országos jelentőségűek. A jelenlegi korszerűbb termelési színvonal és termékstruktúra kialakulásához csak a tervszerű fejlesztések, rekonstrukciók és üzembővítések hosszú sorozatával juthattak el.

4. táblázat

A fontosabb ipari termékek termelésének alakulása

Termék	Mérték-egység	1950	1970	1973	1973-ban az országos termelés százalékában
Villamos energia	MWó	280 202	2 901 674	2 762 522	15,7
Barnaszén	1000 t	3 012	5 975	5 076	32,8
Nyersvasérc	1000 t	369	629	681	100,0
Cement	1000 t	–	455	401	11,8
Égetett darabos mész	1000 t	61	155	127	19,0
Égetett tégla	1000 db	19 834	149 966	158 938	7,7
Nyersvas	1000 t	451	1 190	1 343	64,4
Vasöntvény	t	17 257	28 214	27 527	9,9
Nyersacél	1000 t	814	1 752	1 955	58,8
Melegen hengerelt rúd- és idomacél	1000 t	–	987	1 086	92,0
Kovácsolt és sajtolt acéltermékek	t	36 511	68 837	70 496	46,4
Acélöntvény	t	13 660	13 760	13 022	26,0
Nitrogén műtrágya	t	–	1 309 249	1 439 810	73,1
Városi gáz	1000 m^3	813	5 675	–	–
Festékek, lakkok zománcok, hígítók	t	–	22 235	31 232	27,3
PVC-por	t	–	14 509	36 526	100,0
Összes papír	t	2 139	3 248	5 209	1,6
Fenyőfűrészáru	m^3	291	15 021	–	–

Az első ötéves terv időszakában – 1951 és 1954 között csak a Lenin Kohászati Művekben 1,6 milliárd Ft értékű beruházás valósult meg, elsősorban a nyersvastermelő kapacitások bővítése, fejlesztése érdekében. A 700 m^3-es óriáskohó felépítésével az ország akkori legnagyobb olvasztója kezdte meg az üzemelést. Továbbfejlesztették az ércelőkészítőt, új kemencék kezdték meg a termelést a Martin- és az elektroacélműben. Pakuratüzelésre álltak át, majd a durvahengerműi korszerűsítése következett, azután az új középhengerművet helyezték üzembe. Végül a legutóbbi évek rekonstrukciós programja keretében a Lenin Kohászati Művek hazánk nemesacél-gyártásának legnagyobb bázisüzemévé fejlődött.

Az Ózdi Kohászati Üzemekben is több rekonstrukciót és üzembővítést hajtottak végre a termelés fejlesztése érdekében. E fejlesztések következtében a nyersacéltermelő kapacitás mintegy 1 millió tonnára növekedett, s a vállalat hazánk kereskedelmi acélgyártásában jelentős helyet foglal el. A megye és az ország vaskohászatában a fenti két vállalaton túl a *Borsodnádasdi Lemezgyár és a December 4. Drótművek* tölt be fontos szerepet.

Az ipar részben mint alapanyag-ellátó, részben mint felvevőpiac, kedvező feltételeket jelent a megyében a gépgyártáshoz. 1949 és 1973 között a gépiparban foglalkoztatottak száma 7012 főről 20 000 fő fölé emelkedett. *A megyében települt gépipari vállalatok közül a nagy múltra visszatekintő Diósgyőri Gépgyár jelentősége túlnő a megye, sőt az ország határain is.*

A megyében korábban települt bányászat, kohászat és gépipari üzemek mellett a szocialista iparfejlesztés és ipartelepítés eredményeként sorban jöttek létre a *villamosenergia-ipar*, a *vegyipar* és az *építőanyagipar* új üzemei a térségben. E folyamat állomásait jelzi a *Borsodi Hőerőmű Vállalat* és a *Tiszai Erőmű Vállalat* a villamosenergiatermelésben, a *Borsodi Vegyi Kombinát* Kazincbarcikán és a *Tiszai Vegyi Kombinát* Leninvárosban, az *Észak-magyarországi Vegyiművek* Sajóbábonyban a vegyipari termelésben, valamint a *Cement és Mészművek Hejőcsabai Gyára*, a *Borsod megyei Állami Építőipari Vállalat Miskolci Házépítő Kombinát*, az *Észak-magyarországi Tégla- és Cserépipari Vállalat*, a *Beton- és Vasbetonipari Művek miskolci és alsózsolcai gyárai* az építőanyagipari termelésben.

A fejlesztések eredményeként kialakult egyoldalú, főként alapanyaggyártó, nehézipari jellegű struktúra ellentmondásai két oldalról is éreztették hatásukat a megyében. Egyrészt abban, hogy a megyén belül is területi aránytalanságok jöttek létre, az iparilag fejlett térségek – Miskolc, Ózd, Kazincbarcika, Leninváros – mellett iparilag elmaradott területek alakultak ki, mint például Encs, Edelény, Mezőkövesd, Sárospatak, Szerencs és környékük. Másrészt abban, hogy a nehézipar – jellegéből fakadóan – elsősorban férfiakat foglalkoztat, így a főként a mezőgazdaságból felszabaduló női munkaerő foglalkoztatása komoly gondokat jelent.

Elsősorban az egyoldalú iparstruktúrából fakadó ellentmondások fokozatos megszüntetése céljából a megyében az iparfejlesztés és ipartelepítés újabb folyamata indult meg, amely különösen az 1960-as évek végétől bontakozott ki erőteljesebben. E folyamat során a nehézipar szükségszerű és indokolt további fejlesztése mellett súlyt helyeztek az iparilag elmaradottabb területek, valamint az elsősorban nők foglalkoztatását biztosító könnyű- és élelmiszeripari, valamint gépipari üzemek telepítésére és fejlesztésére. Ennek eredményeként ez utóbbi iparágakhoz tartozó üzemek, gyáregységek egész sora települt a megyébe viszonylag rövid idő alatt: például a *Debreceni Ruhagyár Ózdi Telepe*, a *Tisza Bútoripari Vállalat 2. sz. Gyáregysége Sátoraljaújhelyen*, az *ELZETT Fémlemezipari Művek Sátoraljaújhelyi Gyára*, a *Borsodi Sörgyár Bőcsön stb.* következtében 1966-tól 1973 végéig a szocialista iparban foglalkoztatottak száma csaknem 25 000 fővel növekedett, és az új ipartelepeken foglalkoztatottak nagyobb hányada nő.

A mezőgazdaság a megye gazdasági életében az ipar mellett másodlagos szerepet tölt be. A megye természeti és gazdasági adottságaiból fakadóan a kisüzemi gazdaságok aránya itt magasabb az országos átlagnál. 1973-ban Borsod megyéből származott a hazánkban megtermelt árpa 13,1%-a a szőlő 7,4%-a, a gyümölcsök 6,8%-a, a szántóföldi takarmányok 6,6%-a és a búza 5,8%-a. Az ország szarvasmarha-állományának 7,9%-a, juhállományának majdnem a 10%-a van a megyében.

A mezőgazdasági termelés színvonala a felszabadulás előtt Borsod megyében elmaradott volt, és a háború veszteségei is súlyosan érintették.

A földreform végrehajtása során 410 000 kat. hold földterületet vettek igénybe, és 214 000 kat. holdat osztottak szét 54 000 nincstelen földmunkás és kisparaszt között. A többi igénybe vett területet az állami gazdaságok, állami erdőgazdaságok, községi kezelésű gazdaságok, egyházközségek és háztelkek részére juttatták, illetve tartották fenn. A földosztást követően a megye mezőgazdasága fellendült, és a termelés már 1949-ben elérte a háború előtti színvonalat.

1948 őszén a mezőgazdaságban is megkezdődött a szocialista átalakítás, megalakult a megye első termelőszövetkezete, a mezőkeresztesi Vörös Csillag Tsz. Ezt még ugyanabban az évben további kilenc szövetkezet megalakulása követte.

5. táblázat

A földterület megoszlása művelési ágak szerint (százalék)

Művelési ág	1950	1960	1970	1973
Szántó	49,1	48,4	45,0	44,6
Kert és gyümölcsös	2,1	2,5	3,8	3,7
Szőlő	1,4	1,3	2,1	2,2
Rét	7,0	6,3	4,8	4,8
Legelő	10,6	13,4	13,1	13,0
Mezőgazdasági terület összesen	70,2	71,9	68,8	68,3
Erdő	22,9	20,9	22,6	22,8
Nádas	0,2	0,1	0,1	0,1
Termőterület összesen	93,3	92,9	91,5	91,2
Művelés alól kivett terület	6,7	7,1	8,5	8,8
Összes földterület	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*

Az állami gazdaságok már 1945-ben létrejöttek, de szocialista nagyüzemekké csak az 1940-es évek végén váltak. A termelőszövetkezeti mozgalom terjedését jelzi a megyében, hogy 1952 végén már 396 termelőszövetkezet és termelőszövetkezeti csoport működött, közel 25 000 taggal.

Az 1950-es évek közepén Borsodban is visszaesett a mezőgazdaság szocialista átszervezésének folyamata, majd fokozatosan erősödött, 1958 és 1961 között a megye mezőgazdaságában a szocialista szektor aránya már 86,2%-ra növekedett. Az átszervezés befejezése után a termelés színvonala fokozatosan emelkedett, a termésbiztonság nőtt.

A felszabadulás óta eltelt időszak során *módosult a megye földterületének hasznosítása*, a mezőgazdasági terület rovására. Ez főként annak a következménye, hogy a kedvezőtlen adottságú területek egy részét a mezőgazdasági művelés alól kivonták, illetve erdősítették. Ezen túlmenően csökkentette még a mezőgazdasági területet a lakóházak, ipari, illetve infrastrukturális létesítmények egyre növekvő területigénye is.

A megyében a szántóterület aránya alacsonyabb, az erdőterületé pedig magasabb, mint az országos átlag. A szántó arányának csökkenését az idézi elő, hogy elsősorban a kedvezőtlen természeti adottságú területeket fokozatosan veszik ki a művelés alól, erdősítik vagy gyepesítik. *Az intenzívebb kultúrák – kert, gyümölcsös, szőlő – aránya ezzel szemben nőtt.* A megye területén, elsősorban a Bodrogközben igen fejlett a zöldség- és gyümölcs-, valamint a takarmánytermelés, főként azért, mert a felszíni vizekből megoldható az öntözés.

A szántóterület csökkenésével párhuzamosan természetszerűleg csökkent a fontosabb szántóföldi növények vetésterülete is, a lucerna és a silókukorica kivételével. Ez utóbbi kedvező jelenség, mert a megye mezőgazdaságának fontos ágazatát képező állattenyésztés, illetve szarvasmarha-tenyésztés fejlesztésének alapját képező szálastakarmány-termelés növekedését jelzi.

6. táblázat

A fontosabb szántóföldi növények vetésterülete és termésátlaga

Megnevezés	Vetésterület (1000 ha)				Termésátlag (q/ha)			
	1950	1960	1970	1973	1950	1960	1970	1973
Búza	102,8	80,2	84,6	83,2	13,6	14,0	17,1	30,6
Árpa	50,6	50,0	41,2	43,6	10,4	16,0	13,0	26,7
Kukorica	51,8	73,3	50,5	66,0	12,2	25,9	23,9	34,2
Cukorrépa	6,6	7,1	5,4	4,7	170,8	228,3	227,9	264,3
Burgonya	18,0	16,5	11,3	10,0	43,4	98,9	88,6	117,3
Lucerna	19,6	17,1	26,3	26,0	33,7	32,3	45,1	39,7
Silókukorica	4,0	9,5	6,9	9,3	36,3	190,5	124,4	182,0

A megye területén termelt mezőgazdasági termékek az itt élő népesség ellátásához általában nem elegendők. Különösen problémát jelent az iparvidékek és városok zöldségfélékkel való ellátása. Ebben szerepet játszik az is, hogy egyrészt évről évre csökkent (1969 és 1973 között több mint 700 ha-ral) a zöldségfélék vetésterülete és termésmennyisége. Másrészt, hogy az erőfeszítések ellenére nehezen bontakozik ki a megye nagyüzemi zöldségtermesztése. A probléma megoldására hozott intézkedések hatására ugyan a városok környékén elhelyezkedő állami gazdaságok és termelő-

szövetkezetek az elmúlt években áttértek az intenzívebb városellátó termelési tevékenységekre, ennek hatása azonban a helyi piaci felhozatalban és az árakban még nem jelentkezik.

A szocialista nagyüzemi termelés előnyei fokozatosan kifejezésre jutnak a termésátlagok emelkedésében. Így például a búza termésátlaga a megyében 1960 és 1973 között több mint kétszeresére, a burgonyáé a hektáronkénti 98,9 q-ról 117 q-ra, a cukorrépáé pedig 228,3 q-ról 264,2 q-ra emelkedett.

A megye szőlő- és gyümölcstermelése a korszerű művelési módok elterjedésével, valamint az újabb telepítésekkel jelentősen fejlődött. Lényeges volt a változás a szőlőtermelésben. A megye mezőgazdaságában országos, sőt nemzetközi jelentőségű a bortermelés Hegyalja napos lejtőin. Szőlőterületeiről évente mintegy 40 000–60 000 hl kitűnő minőségű bort szüretelnek, ezek közül is kiemelkedik a világhírű tokaji aszú. A hegyaljai borvidék jelentős részén azonban pusztít az erózió, a tőkék elöregedtek.

Az utóbbi években végzett rekonstrukciós munkák kedvező változást eredményeztek, azonban a jövőben újabb telepítések, felújítások további munkálatai is szükségesek.

Sátoraljaújhelyen működik a megye és az ország egyik legjelentősebb mezőgazdasági vertikális nagyüzeme, a *Tokaj-Hegyaljai Állami Gazdasági Borkombinát.*

A megye mezőgazdaságában a növénytermesztésnél jelentősebb az állattenyésztés, amelynek színvonala – a sertéstenyésztés kivételével – az országos átlag szintjén vagy afelett helyezkedik el.

Borsod megyében is problémát jelent, hogy a szakosított szarvasmarhatelepek létesítése ellenére 1950 és 1973 között mintegy 45 000 db-bal csökkent a szarvasmarhaállomány. Ezzel szemben a sertésprogram végrehajtása következtében több mint 28%-kal nőtt a sertésállomány. A művelési ágakban bekövetkezett változások folytán a legelők területe megnőtt. A rosszabb minőségű legelők hasznosítása érdekében a juhállományt a megyében két és félszeresére növelték.

A korszerű legelőgazdálkodás és takarmánytermelés megvalósításával várhatóan erősödik a szarvasmarha-állománynak az utóbbi években már tapasztalható növekedése, amely az állattenyésztés szerkezetét kedvezőbb irányba befolyásolja.

A mezőgazdaság szocialista átszervezése megteremtette az agrotechnika kiszélesítésének és *a mezőgazdasági munka gépesítésének* nagyüzemi lehetőségeit is. 1954 és 1973 között a megyében a traktorok száma 1039-ről 3895-re, az arató-cséplőgépek szá-

7. táblázat

Az állatállomány alakulása (1000 db)

Állatfajta	1950	1960	1970	1973
	a tavaszi állatösszeírás alapján			
Szarvasmarha	200,0	174,6	146,9	155,2
Sertés	223,7	276,2	277,7	286,6
Ló	35,2	39,3	14,5	11,7
Juh	81,2	195,0	281,2	206,3

ma pedig 67-ről 916-ra emelkedett. A növekvő technikai színvonalat jelzi, hogy az egy traktoregységre jutó szántóterület 361,5 ha-ról 45 ha-ra csökkent.

A terméshozamok emelkedésében nagy szerepe volt a növekvő *műtrágya-felhasználásnak*, amely 1960 és 1973 között hektáronként mintegy nyolcszorosára nőtt. A lehetőségek bővülésével megnőtt az öntözött területek nagysága is.

A megye területének jelentős hányada rossz talajadottságú, illetve meliorizációra szorul. Mintegy 101 300 ha-t tesznek ki szántóterületéből azok a földek, amelyek nem érik el a hektáronkénti 12 aranykorona értéket. Az utóbbi években megindult meliorizációs munka eredményei ellenére, mintegy 139 800 ha terület vízrendezése, erózió és defláció elleni védelme nem megoldott.

KÖZLEKEDÉS

A megye természetföldrajzi adottságai jelentősen befolyásolják a közlekedési hálózat, az út- és vasútvonalak kialakulását, helyzetét, vonalvezetését, kiépítettségét.

E korlátozó tényezők következtében a fő közlekedési vonalak közel párhuzamosan futnak a megye területén (a Bükkaljáť átszelő 3-as számú főútvonal és a Budapest–Miskolc–Hidasnémeti vasútvonal). A mellékvonalak ezekből ágaznak le a völgyek (Miskolc–Bánréve, Miskolc–Tokaj, illetve Sátoraljaújhely) irányába.

A megye vasút- és közúthálózatában is jelentős károkat okozott a második világháború. A közlekedés megbénulása gátolta a termelés mielőbbi beindulását, a termelési kapcsolatok felvételét, ezért szinte az első teendő itt is a vágányok, váltók, vasúti hidak, kocsik és mozdonyok kijavítása, helyreállítása volt. A közlekedés és a szállítás további fejlesztési igényei napjainkban is meghaladják a lehetőségeket. A kitermelő és az alapanyag-feldolgozó ipar magas részaránya és fejlesztése következtében ugyanis a közlekedéssel szemben támasztott igények egyre fokozódnak. A megnövekedett követelmények kielégítése érdekében elengedhetetlenné vált a közlekedésnek elsősorban minőségi fejlesztése.

A vasúti közlekedésben a fejlődést jelzi a hagyományos gőzvontatás fokozatos felszámolása, a villamos- és Diesel-vontatásra való áttérés. A Budapest–Miskolc vonal villamosítása 1962 végén fejeződött be, a fővonal teljes felújításával. A villamosítást 1964-ben folytatták, s 1967-ben került sor a Miskolc–Nyíregyháza közötti szakasz átadására. Ezzel a megyén belüli vasúthálózat hosszának mintegy egynegyedében a személy- és teherszállítás villamosvontatással történik. A villamosítás jelentőségét húzza alá, hogy eredményeként a teherszállítás utazási sebessége kb. megduplázódott, a személyszállításé pedig egyharmadával nőtt.

A növekvő teher- és személyszállítási igények egyre nagyobb feladatot róttak a közúti közlekedésre is. A közúthálózat sűrűsége a megyében kielégítő, minőségileg azonban a fejlesztések ellenére is az országos átlag alatt van. 1960 és 1973 között a pormentes burkolattal ellátott utak aránya 41,4%-ról 89,8%-ra emelkedett (az országos átlag 94,3%). Problémát jelent, hogy a közutak többsége még szekérfuvarozásra épült vizes-makadám, amelyek nagy részét felületi kezeléssel vagy építéssel alakították át pormentessé. Ennek következtében a szélesség és a műszaki állapot miatt az utak jelentős hányadán a megengedett sebesség 50 km/óra alatt van.

A közúti személyszállításban a személygépkocsik és a motorkerékpárok számának növekedése mellett jelentősen fejlődött a távolsági, helyközi és helyi tömegközlekedés is. A 10 000 lakosra jutó személygépkocsik száma az 1950. évi 6 db-ról 1973-ig 260-ra, a motorkerékpároké pedig 20-ról 290-re emelkedett. Az autóbuszok száma 1960 óta mintegy megkétszereződött. A helyi közlekedés fejlődését jelzi, hogy míg a felszabadulás után csak Miskolcon volt helyi tömegközlekedés, ma már a megye 18 településében biztosított egy vagy több viszonylattal a lakosok helyi tömegközlekedési eszközzel való szállítása.

A városi közlekedés fejlesztése keretében a mennyiségi fejlesztések mellett a korszerűbb, nagyobb befogadóképességű járművek beállítására (csuklós villamosok, autóbuszok stb.), valamint pályák, csomópontok kiépítésére is sor került.

A hírközlés fejlődését mutatja, hogy például 1966 és 1973 között az országos átlagnál magasabban, 67,6%-kal nőtt a bekapcsolt távbeszélő főállomások száma. A fővárossal való összeköttetést ma már a gépi kapcsolású távhívásos rendszer biztosítja.

ÉLETSZÍNVONAL, ÉLETKÖRÜLMÉNYEK

A felszabadulás óta eltelt csaknem 30 év alatt a megye társadalmi-gazdasági életében bekövetkezett változások hatására jelentősen emelkedett az itt élő népesség életszínvonala: nőtt a foglalkoztatottság mértéke, javultak a munka- és életkörülmények, fejlődött az ellátottság színvonala.

LAKÁS- ÉS KOMMUNÁLIS ELLÁTÁS

A lakosság életszínvonalában – a jövedelmi viszonyok mellett – jelentős szerepe van a lakásellátottságnak is. Borsod a múlttól súlyos gondokat örökölt a lakáshelyzet terén: barlanglakásokat, zsúfolt és egészségtelen bányászkolóniákat. Tovább nehezítette a helyzetet, hogy a szocialista iparosítás kezdetén az e téren jelentkező feszültségek alig oldódtak.

A lakásproblémák orvoslása, a nagyobb arányú lakásépítkezés az ötvenes évek közepétől indult meg fokozottabb ütemben. Ennek eredményeként a megyében 1949-hez képest 1973-ig 77 400-zal emelkedett a lakások száma. A lakott lakások számának 1949 és 1973 közötti 45,9%-os emelkedése következtében a 100 lakásra jutó lakosok száma 403-ról 332-re csökkent. Annak ellenére, hogy a lakásépítkezések főleg a városokban, döntő többségükben Miskolcon valósultak meg, a laksűrűség mutatója a községekben kedvezőbb, amiben természetesen szerepet játszik az elvándorlás is. A laksűrűségi mutató megyén belüli különbségei jelzik, hogy a népesség területi koncentrációjával a lakásépítkezés nem tudott kellő mértékben lépést tartani.

Minőségi javulás következett be az épített lakások nagyságában és felszereltségében is. 1960-hoz képest 1970-ig pl. a három- és több szobás lakások aránya kétszeresére emelkedett. Részben az új építkezések következtében, részben a meglevők felújítása

A lakások számának és felszereltségének alakulása

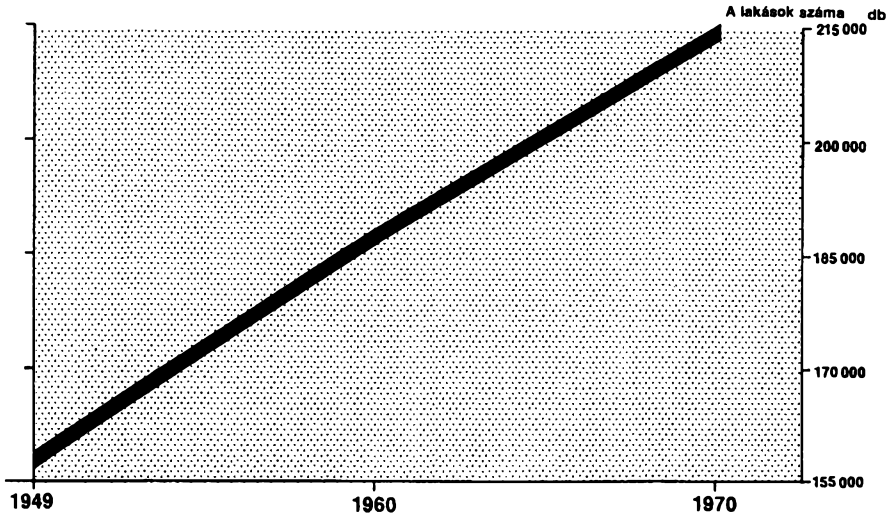

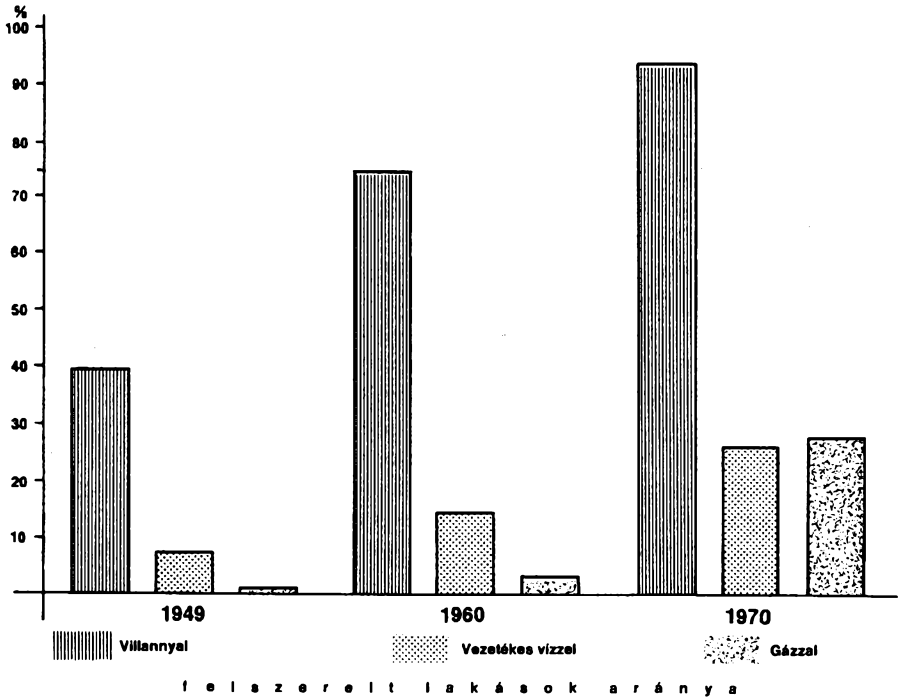

révén javult a lakásállomány felszereltsége, kommunális ellátottsága. A fejlődést jelzi, hogy 1962-ben befejeződött a faluvillamosítás, megkezdődött a földgázszolgáltatás és a távfűtés, az általános vízellátási problémák megoldására pedig megindult a Borsodi Regionális Vízmű építése, víztársulások szervezése. Mindezek eredményeként 1973-ban a megyében a villannyal ellátott lakások aránya 94%-ra, a vezetékes vízzel ellátott lakások aránya 33%-ra, a vezetékes gázzal ellátott lakások aránya pedig 13%-ra emelkedett. Országos viszonylatban is kiemelkedő Kazincbarcika és Leninváros lakásainak felszereltsége, a komfortos lakások aránya 1973-ban Leninvárosban 83,6%, Kazincbarcikán 76,4% volt.

A megye ipari fejlődésével, a földgáznak az iparban történő felhasználásával vált lehetővé a gerincvezetékek mellett levő települések (Miskolc, Ózd, Leninváros, Kazincbarcika, Sajószentpéter, Sajókeresztúr) bekapcsolása, földgázzal való ellátása. A háztartási gázfogyasztók száma az 1952. évi 1846-ról 1973-ban több mint 30 000-re emelkedett. Az utóbbi években nőtt a távfűtésbe bekapcsolt lakások száma is.

A közüzemi vízellátás a megye 102 településében biztosított. A vízellátás azonban – jelentős fejlődése ellenére is – alacsonyabb szintű az országos átlagnál. A csatornahálózat fejlesztése elmaradt a vízhálózat fejlesztése mögött, a csatornával ellátott lakások aránya nem éri el az országos átlagot.

EGÉSZSÉGÜGYI, SZOCIÁLIS, OKTATÁSI ÉS KULTURÁLIS ELLÁTÁS

A felszabadulás óta bekövetkezett alapvető változást a megye egészségügyi ellátásában egyrészt az orvosok, az egyéb egészségügyi személyzet és a kórházi ágyak számának növekedése tükrözi, másrészt az, hogy a társadalombiztosítás kiterjesztésével ma már gyakorlatilag a megye egész lakossága ingyenes egészségügyi ellátásban részesül.

Az ellátás minőségi és mennyiségi színvonalának javulását jelzi, hogy csökkent a halálozások száma, jelentősen visszaesett a csecsemőhalandóság és a súlyos betegségekben (tbc stb.) megbetegedettek száma. Az egészségügyi ellátás személyi és tárgyi feltételeinek növekedése következtében 1950 és 1973 között a 10 000 lakosra jutó orvosok száma 6-ról 17-re, a kórházi ágyak száma pedig több mint kétszeresére emelkedett. Az egy körzeti orvosra jutó lakosok száma Borsodban az országos átlagnak megfelelő.

Az általános járóbeteg-ellátásról a körzeti orvosok mellett a körzeti gyermekorvosi és üzemorvosi hálózat is gondoskodik. Az egészségügyi ellátás további igen jelentős részét képező szakorvosi rendelések hálózata is sokat fejlődött a megyében. Annak ellenére azonban, hogy a szakorvosi rendelőintézeti órák 10 000 lakosra jutó száma az 1950. évi 1,7-ről 1973-ra 2,5-re emelkedett, Borsod e téren a többi megyéhez képest a gyengén ellátottak között helyezkedik el. A megyén belüli területi különbségek javítása érdekében a 11 általános szakorvosi rendelőintézet székhelyén kívül még mintegy 40 községben biztosítja a szakorvosi ellátást.

Bár a 10 000 lakosra jutó bölcsődei férőhelyek száma az 1950. évi 9,8-ról 1973-ig 39,2-re emelkedett, még mindig elmarad az igényektől, s ez különösen a városokban jelent gondot.

Összességében véve a megye lakosságának egészségügyi helyzete – bár jelentősen és sokoldalúan javult – nem minden tekintetben kielégítő még. Az országos átlagos színvonal eléréséhez több orvos, körzeti és szakorvos, általános és speciális kórházi ágy, valamint bölcsődei férőhely biztosítására lenne még szükség.

A felszabadulás után az oktatási rendszerben bekövetkezett változások és az oktatási intézmények hálózatának fejlesztésével emelkedett a megye népességének iskolázottsági színvonala, műveltsége és szakképzettsége, ezzel egyidejűleg csökkent az analfabéták száma (az 1949. évi 7,2%-ról 1973-ban 3,3%-ra).

8. táblázat

Az iskolázottsági színvonal változása

Végzettség		1949	1960	1970	1973
Általános iskolai	végzettséggel rendelkezők	16,7	30,6	50,4	54,3
Középiskolai	aránya a megfelelő korúak	3,8	7,1	13,7	16,0
Felsőfokú	százalékában	1,1	1,9	3,2	3,6

Kedvező jelenségnek tekinthető a felsőfokú végzettséggel rendelkezők arányának növekedése, mely egyben az idetelepült ipar műszaki és szellemi bázisát is jelenti.

Az iskolai oktatásra való nevelésben, valamint a nők fokozott mértékű foglalkoztatásában az óvodák jelentősége a megyében is egyre nő. Az óvodai hálózat fejlesztésének eredményeképpen 1973-ban már 18 183 óvodás korú gyermeket láttak el. A megyében levő szűk kapacitást jelzi, hogy a férőhely-kihasználás igen magas, ugyanis a fenti létszám mindössze 15 218 férőhelyre jutott. A megyén belüli területi aránytalanságokra utal továbbá, hogy mindössze 141 községben van óvoda.

Az általános iskolai oktatás személyi és tárgyi feltételeinek javulását mutatja, hogy az 1953/54-es tanévi 53-ról az 1972/73-as tanévben 40-re csökkent az egy osztályteremre, 30-ról 19-re az egy tanerőre jutó tanulók száma.

Az általános iskolai oktatás terén nagy előrelépést jelentett az iskolák körzetesítése. Az alacsony népességszámú községekben ugyanis az oktatás színvonala – döntően a tárgyi és személyi feltételek hiányában – nem volt kielégítő. A fejlődést csak a körzeti iskolák létrehozása tette lehetővé, melynek eredményeként az összes osztatlan, illetve részben osztott iskolába járók aránya az 1956/57-es tanévi 33%-ról az 1972/73-as tanévre 15%-ra csökkent. A bejárás megkönnyítése érdekében bővült az autóbuszhálózat, az iskolától távolabb lakó tanulók elhelyezésére pedig általános iskolai diákotthonokat létesítettek.

A középfokú oktatás szervezésében, rendszerében, személyi és tárgyi feltételeinek színvonalában ugyancsak előrelépés következett be, és az 1972/73-as tanévben már a megye 16 településében 36 középiskola működött. A nagy történelmi múlttal rendelkező *Sárospataki Rákóczi Gimnázium* mellett, főként a megye iparához kapcsolódó s annak szakember-utánpótlását biztosító középiskolák alakultak a megyében. Így

például a *Gábor Áron Kohó- és Öntőipari Szakközépiskola*, a *Bláthy Ottó Villamosipari Technikum és Szakközépiskola* és a *Zalka Máté Gépészeti és Gépgyártástechnológiai Szakközépiskola* Miskolcon, az *Irinyi János Vegyipari Szakközépiskola* Kazincbarcikán stb.

A tanerők létszámának, valamint a tantermek fejlesztésének következtében csökkent az egy osztályteremre, illetve az egy tanerőre jutó középiskolai tanulók száma, ennek ellenére azonban a jelenlegi helyzet még mindig kedvezőtlenebb, mint az országos átlag. A nappali tagozatos középiskolai oktatás kiszélesedése mellett az 1954/55-ös tanévhez viszonyítva majdnem ötszörösére emelkedett az esti és levelező tagozaton tanulók száma.

9. táblázat

Az általános iskolai oktatás jellemző adatai

Megnevezés	1948	1960	1970	1973
Tantermek száma (db)	1 501	2 059	2 338	2 484
Tanulók száma (fő)	91 263	108 136	100 796	93 681
Tanerők száma (fő)	2 477	4 101	4 937	5 179

A megyében a felszabadulást követő évek folyamán a termelő ágazatok gazdasági fejlődése a szakmunkásszükséglet jelentős növekedésével járt. A megnövekedett igények szükségessé tették a középfokú oktatás mellett a szakmunkásképzés jelentős bővítését, és ennek megfelelően épült ki a *szakmunkásképző intézetek* egész hálózata. A szakmunkásképzésben részt vevők száma az 1957/58. évi 6180 fővel szemben az 1972/73-as tanévben elérte a 17 000 főt.

A megye felsőfokú oktatási intézményei közül országos és nemzetközi jelentősége miatt kiemelkedik az 1949-ben alapított miskolci *Nehézipari Műszaki Egyetem*. Az 1952/53-as tanév elején az egyetem bánya-, kohó- és gépészmérnöki karán összesen 1809 nappali és 340 esti tagozatos hallgató tanult. Az 1972/73-as tanév elején a három karra és a műszaki oktatói szakra összesen 2226 nappali és 375 levelező tagozatos hallgató iratkozott be. A Nehézipari Műszaki Egyetemen kívül a megye önálló, valamint más intézmények kihelyezett tagozataként működő 6 felsőfokú intézményében összesen 4291 hallgató tanult, ebből 2919 fő nappali tagozaton. A megye felsőfokú oktatási intézményei közül Miskolcon működik a *Bánki Donát Gépipari Műszaki Főiskola*, a *Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Zene- és Énektanítóképző Szak* kihelyezett tagozata, Sárospatakon a *Sárospataki Tanítóképző Intézet*, valamint a *Kecskeméti Óvónőképző Intézet* kihelyezett tagozata; Kazincbarcikán *a Nehézipari Műszaki Egyetem Vegyipari Automatizálási Főiskolai Kar*, Putnokon pedig a *Kertészeti Egyetem Gyöngyösi Főiskolai Karának* kihelyezett tagozata működik.

A közművelődési célokat szolgáló intézmények – művelődési házak, kultúrotthonok, könyvtárak – hálózata a felszabadulás óta alakult ki és fejlődött a megyében. Meg kell azonban jegyezni, hogy az első időkben a hatalmas ipari beruházások mögött le-

maradt ezek létesítése, és csak az 1960-as évek elejétől vált erőteljesebbé a fejlesztés. Egyik legjelentősebb eredménynek e téren a könyvtárhálózat kiépítése tekinthető, melynek következtében ma már a megye minden településén működik tanácsi vagy szakszervezeti könyvtár, a kötetek száma pedig meghaladja a 2 milliót. Nagy a látogatottsága a művelődési otthonoknak és a filmszínházaknak. Az ismeretterjesztő előadások száma 1953 és 1973 között csaknem kétszeresére, a látogatók száma 149 000-ről 175 500-ra emelkedett. A *Miskolci Nemzeti Színház* látogatottsága az utóbbi évek folyamán igen ingadozó volt, csökkent az előadások, különösen a tájelőadások száma, valamint a színház férőhelyeinek kihasználtsága, ennek következtében az 1000 lakosra jutó színházlátogatók számában Miskolc elmarad az öt nagyváros mögött. Ebben természetesen szerepet játszik az is, hogy a megyében és Miskolcon igen dinamikusan növekedett a televízió-előfizetők száma.

JÖVEDELEM, FOGYASZTÁS, KERESKEDELEM

A felszabadulás után, lényegében az 1950-es évek elejéig a megfelelő fizetőképes kereslet hiánya – éppúgy, mint országosan – a megye kereskedelmének színvonalában is tükröződött, annak ellenére, hogy Borsodban a népesség jövedelme fokozatosan emelkedett. Ezután már folyamatos volt a kedvező fejlődés. Az 1955 és az 1970-es évek eleje között az egyes társadalmi rétegek jövedelmének növekedése – az országos tendenciákhoz hasonlóan – eltérő mértékben változott: a paraszti és a kettős jövedelmű családoknál négyszeresére, a munkások és a szellemi dolgozók családjainál háromszorosára nőtt az egy főre jutó átlagos jövedelem. A növekedési ütem különbsége következtében mérséklődött az ipari és a mezőgazdasági foglalkoztatottak jövedelmei közötti különbség.

Az egyes megyék lakosságának jövedelmi színvonalát – különösen az 1960-as évek végétől – már nem elsősorban az iparosítottság foka, vagy a lakosság foglalkoztatottsági struktúrája határozza meg, hanem a megyén belül az alacsony, illetve a magas jövedelmű háztartások aránya. Borsodban ez úgy jelentkezik, hogy míg az iparban foglalkoztatott munkások átlagkeresete meghaladja az országos átlagot, addig az egy főre jutó jövedelem elmarad az országostól.

A megyei lakosság jövedelmi színvonalának emelkedésével növekedett a *fogyasztás* színvonala, egyben változott struktúrája is, valamint a javító-szolgáltató tevékenység iránti igénye. Az igények emelkedését jelzi, hogy 1973-ban a megye kiskereskedelmi forgalma az 1953. évinek több mint négyszeresére emelkedett. A megye egy főre jutó kiskereskedelmi forgalma ennek ellenére még elmarad az országos átlagtól.

A növekvő vásárlóerő nemcsak meghatározta a fogyasztás mértékének emelkedését, hanem befolyásolta az áruforgalom összetételét, alakulását is a megyében. A kiskereskedelmi áruforgalomban jelentősen *emelkedett a tartós fogyasztási cikkek* – háztartási gépek, lakberendezési tárgyak, járművek, híradástechnikai cikkek – *forgalma és részaránya*. Bár e forgalom összetételében a tartós fogyasztási cikkek és a vegyes iparcikkek aránya növekedett, a forgalomnak több mint a felét még ma is az élelmiszerek teszik ki. Ennek oka főként abban keresendő, hogy a saját termelésű élelmiszerek fogyasztása a megyében a mezőgazdasági termelés struktúrájából fakadóan nem jelentős.

A kereskedelemmel szemben támasztott igényeket a hálózat fokozatos fejlesztésével, bővítésével és az áruválaszték szélesítésével igyekeztek kielégíteni. A felszabadulást követően a kiskereskedelmi hálózat fejlesztésének elsődleges célja az volt, hogy lehetőleg minden településen biztosítsa az alapvető ellátást. Minthogy a megyében sok az apró falu, ez a törekvés a boltok számának jelentős növekedéséhez vezetett. 1953 és 1973 között a kiskereskedelmi boltok száma 1817-ről 2654-re, a kereskedelmi vendéglátás egységeinek száma 514-ről 1353-ra emelkedett. A jelentős fejlődés ellenére a hálózatsűrűség nem magas, az egy boltra jutó lakosok száma 294, az országos 284-gyel szemben.

A kiskereskedelmi üzlethálózatban *minőségi javulás* is bekövetkezett. A bolthálózaton belül megnőtt a szaküzletek, valamint az új kiszolgálási formájú egységek száma és aránya, javult az üzlethálózat technikai felszereltsége. Növekedett a napi ellátás biztosítása érdekében az élelmiszerboltok száma, valamint a lakosság szinte minden igényét kielégítő ABC-áruházak száma. Míg 1965-ben mindössze 2 ABC-áruház működött a megyében, számuk 1973-ban már 37 volt.

A lakosság részére végzett *javító-szolgáltató tevékenység* a jelentős fejlődés ellenére (növekedett a felvevőhelyek száma, korszerű szolgáltatóházak létesültek) még nem tudja kielégíteni a vele szemben támasztott igényeket. Az egyes ipari jellegű szolgáltatások iránt azonban várhatóan tovább fokozódik az érdeklődés (gépkocsi, motorkerékpár, elektromos háztartási gépek javítása, karbantartása, illetve építőipari karbantartások stb.), ami a hálózat további fejlesztését követeli meg.

A megye kiskereskedelmi, valamint szolgáltató hálózatának megyén belüli területi eloszlása aránytalan. 1973-ban Miskolcon koncentrálódott a kiskereskedelmi boltok egynegyede, a vendéglátóipari egységek kb. 20%-a. A szolgáltató egységek is elsősorban itt találhatók. Ez részben indokolt is, mert kisebb településeken a szolgáltató szervezetek üzemeltetése általában nem gazdaságos. A kisebb települések szolgáltatással kapcsolatos igényeit elsősorban a kisiparosok elégítik ki.

IDEGENFORGALOM ÉS SPORT

Az ország gazdasági életében növekvő jelentőségű üdülés és idegenforgalom területi szerkezetében a hagyományosnak tekinthető régi idegenforgalmi tájegységek (Budapest, Balaton) mellett a megye idegenforgalmi adottságai is kiemelkedő jelentőségűek. Ezek az adottságok azonban még nincsenek kellő mértékben kihasználva. Ezt mutatja az is, hogy a megye 283 idegenforgalmi szempontból jelentős adottsággal rendelkező településéből mindössze 39 bonyolít le számottevő idegenforgalmat.

A megye idegenforgalmi tájegységei a hegyvidéki részeken találhatók, ezek közül legjelentősebbek *a miskolci–bükki, az aggteleki–jósvafői, valamint a zempléni–tokaji területek*. A miskolci–bükki területen az idegenforgalom szempontjából jelentős természeti szépségek mellett található barlangok igen gazdagok ősrégészeti leletekben – az ún. bükki kultúra emlékeiben –, a források és tavak (a görömbölytapolcai hőforrások, a mesterségesen duzzasztott Hámori-tó), valamint a történelmi nevezetességek (gótikus templom az Avason, a diósgyőri vár stb.), továbbá a népművészeti emlékek gazdagítják a táj idegenforgalmi vonzerejét. Ez utóbbiak közül legjelentő-

sebb, és már hazánk határain túl is ismert a matyó népművészet, amelynek központja Bükkalján, *Mezőkövesd*en van.

Az aggtelek–jósvafői területen található Európa egyik legszebb és legnagyobb cseppkőbarlangja, ebben látható a Föld eddig ismert legmagasabb (25 m) álló cseppköve, a *Csillagvizsgáló*. A cseppkőbarlang ezen túlmenően régészeti leletekben is gazdag, és az idegenforgalom számára jórészt kiépített.

A zemplén–tokaji terület adottságai a legkevésbé kihasználtak, jórészt amiatt, hogy viszonylag rosszabb a közlekedésbe való bekapcsoltsága. Idegenforgalmi nevezetességei között említésre méltók: *Boldogkővár romjai*, *a Vizsoly*, *Gönc*, *Regéc*, *Füzér*, *Széphalom*, *Telkibánya*, *Hollóháza*, *Erdőbénye* községekben található kultúrtörténeti, műemléki, történeti és egyéb nevezetességek.

A megye idegenforgalmának fejlődését jelzi, hogy az utóbbi évtizedben évente átlag 7%-kal emelkedett a forgalom a kereskedelmi szálláshelyeken és 3%-kal az üdülési szálláshelyeken. A megye részaránya az ország vendégforgalmában ugyanakkor valamelyest csökkent, mert a fejlődés üteme országosan ennél magasabb volt.

A megyébe látogatók elhelyezésére 1973-ban 6565 szálláshely állt rendelkezésre. A szállodai férőhelyek bővítése céljából 1960 és 1973 között több szálloda épült: Aggteleken a *Cseppkő*, Mezőkövesden a *Matyó Rózsa* és a *Búzakalász*, Sárospatakon a *Borostyán*, Miskolcon a *Pannónia* és a *Lidó*. Ezeken kívül növelte a férőhelyek számát a sárospataki, a sátoraljaújhelyi és a tokaji turistaház, valamint a megye 13 településében szervezett fizetővendég-szolgálat.

A dolgozók szervezett üdültetésére, hétvégi pihenésére 52 üdülő, 25 hétvégi pihenőház és egy kemping szolgál. A megyében található szakszervezeti üdülők közül az egész országban közismert a lillafüredi Palota Szálló, amelynek teljes felújítása 1974-ben kezdődött meg.

A megye sportélete is fellendült, sokat fejlődött. A felszabadulás előtt a dolgozóknak sportolásra az öntevékenyen létrehozott és fenntartott bányász- és munkás-sportkörök keretében volt lehetőségük. A felszabadulás után a sportpályák helyreállításával és újak építésével mind a tömegsport, mind a sportegyesületeken belüli aktív sportolási lehetőségek kibővültek.

1973-ban 299 sportegyesület működött 955 szakosztállyal és több mint 97 000 taggal.

A sportolási lehetőségek továbbfejlesztésében előrelépést jelentett az 1971-ben felavatott Miskolci Sportcsarnok, amely az ország egyik legkorszerűbb sportlétesítménye. Befogadóképessége és felszereltsége alapján alkalmas arra, hogy hazai és nemzetközi versenyek színhelye legyen.

TELEPÜLÉSHÁLÓZAT

A termelőerők történelmi fejlődése és a terület földrajzi adottságai határozták meg és alakították ki a megye településhálózatának rendszerét, illetve jelenlegi helyzetét. Mivel korábban a mezőgazdasági termelés fejlődése volt a meghatározó, így a település-

hálózat alapjait is ez alakította ki, ennek megfelelően jött létre a szórványtelepülésekből és kis falvakból álló hálózat, melyre a későbbi fejlődési folyamat során ráépültek a több funkciót betöltő települések. Ezekben a településekben a termelésnek már több fajtája egyesült, s a népesség nagyobb koncentrálódása indult meg, míg végső fejlődési szakaszukban a városhálózat alapegységeivé váltak.

A megye településhálózatának fejlődési folyamatában minőségi változást előidéző szakaszt jelentett a múlt században a Sajó völgyében megindult iparosítás. Ennek hatására a településhálózat átalakult, erősödött a népesség koncentrációjának folyamata és *egyes mezőgazdasági jellegű települések fokozatosan ipari településekké formálódtak át.*

A felszabadulás után a megye településhálózatában újabb változások következtek be. Néhány, korábban központi szerepkörrel rendelkező település – például Szikszó, Szendrő, Putnok – funkciója módosult, illetve megszűnt, míg mások jelentősége és vonzáskörzete gyors fejlődésük eredményeként növekedett.

A felgyorsult fejlődés új városok kialakulásához vezetett, s a népességkoncentráció az egész Sajó völgyére kiterjedt. E folyamat hatására a mezőgazdasági településeken élő népesség száma csökkent, néhány régi város lakosságszáma stagnált vagy csökkent. Az ipari munkahelyek közelében levő települések az igazi központokat munkaerővel ellátó, ún. „alvó településekké" váltak, és ma már *a Sajó völgyében kialakuló település-agglomeráció* részeként funkcionálnak.

Borsod megye területén a településsűrűség az országos átlagnál magasabb, a 100 km^2-re jutó települések száma az országos 3,5-del szemben 5, Miskolc kivételével azonban a megye városai kisvárosok.

A megye településhálózatát szerkezetileg egyrészt a Sajó völgyi ipari koncentráció településegyüttese határozza meg. Ezen a területen négy olyan város található (Miskolc, Ózd, Kazincbarcika, Leninváros), amely több falu vagy kisebb település együtteséből alakult ki. Az agglomerálódás folyamata még tart, és ezek a városok – például Miskolc – a határaikon kívüli településekkel már ma is topográfiai egységet alkotnak, összekapcsolódásuk várható.

Az agglomerációk mellett a Sajó völgyében két jellegzetes településtípus jött létre. Az egyik típust *az ipari falvak* képezik, amelyek lakosságának döntő többsége a bányászatban vagy más ipari munkahelyeken dolgozik, és az ellátottság általában magasabb, mint a megye területén levő többi faluban. A másik típus az *„alvó települések"*, melyekből a lakosság nagy hányada az ipari koncentráció központjaiba ingázik.

A településhálózat szerkezetét befolyásolják a megye természetföldrajzi adottságai is, és azt két eltérő sajátossággal rendelkező területre osztják, melyek között a választóvonalat az Északi-középhegység és az Alföld találkozása képezi. Az e vonaltól északra fekvő területeken, főként a domborzati adottságokból eredően aprófalvas településstruktúra jött létre. Itt is megtalálhatók az ipari falvak, de számuk elmarad a mezőgazdasági jellegű településektől. Ez utóbbiakra azonban jellemző, hogy lakosságuk száma fokozatosan csökken. Jelentősebb települések csak a Bódva és a Hernád kiszélesedő, termékenyebb völgyeiben jöttek létre, ahol az adottságok kedveztek a mezőgazdaság és a települések fejlődésének is. A megye déli, alföldi területein kialakult településszerkezet nem egységes. Itt megtalálhatók a kis és közepes mezőgazdasági jellegű falvak (1000–3000 lakossal), jellemző településnek tekinthető az 5000–10 000 lakosú nagy

falu, de tanyákkal is találkozhatunk, a hegyvidékek peremén pedig városiasodó települések – mint Emőd, Szerencs, Tokaj – helyezkednek el. Ilyen típusú településekből vált várossá Mezőkövesd és Sárospatak.

A kormány által elfogadott Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció az országos településhálózatban betöltött szerepük szerint a megye egyes településeit a következő kategóriákba sorolta: *kiemelt felsőfokú központ Miskolc; középfokú központok Encs, Kazincbarcika, Leninváros, Mezőkövesd, Ózd, Sátoraljaújhely, Szerencs; részleges középfokú központ Sárospatak.* A megye a településhálózat fejlesztésének irányelveit az országos koncepció alapján dolgozta ki, és a lakosság színvonalasabb ellátása érdekében határozta meg az alsó fokú központokat. Kiemelt alsó fokú központok kijelölésére elsősorban azokon a területeken került sor, amelyek a városoktól távol helyezkednek el, ahol az apró- és a kisfalvas településstruktúra miatt az alapfokú intézményekkel való ellátás koncentráltabb megvalósítása indokolt. A megyében a területek adottságainak megfelelően 17 település kapott ilyen szerepkört, így a 62 alsó fokú és 11 részleges alsó fokú központtal együtt az alsó fokú vonzáskörzetek együttes száma 90.

A fejlesztésre így kijelölt településekben a lakosság infrastrukturális ellátottságának az eddiginél gyorsabb ütemű fejlesztése válik lehetővé azáltal, hogy a helyi fejlesztési alapokat ezekre a területekre koncentrálják. A funkcionális szerepkörű falvakban olyan közigazgatási, kereskedelmi, egészségügyi, kulturális intézményhálózat kiépítése történik meg, amely biztosítja a vonzáskörzetükbe tartozó települések lakosságának is az eddigieknél magasabb szintű ellátását. Ennek megfelelően a centrumok tudatos és tervszerű fejlesztése biztosítja a megyei területfejlesztési célok elérését, azaz az egyes területek erőforrásainak, adottságainak hatékony hasznosítását, a népesség életkörülményeiben fennálló területi különbségek mérséklését, valamint a megye racionális és korszerűbb településhálózatának kialakítását.

A TÁRSADALMI-GAZDASÁGI FEJLŐDÉS IRÁNYA

A megye távlati fejlődésében várhatóan azok a már kibontakozó fejlődési tendenciák érvényesülnek majd, amelyek a termelőerők kedvezőbb ágazati szerkezetének kialakulását és területi elhelyezkedését, valamint a lakosság életkörülményeinek javulását segítik elő.

A népesség száma távlatban az eddiginél kisebb mértékben növekszik, ezt támasztja alá a természetes szaporodás csökkenő tendenciája, valamint az utóbbi évek negatív vándorlási egyenlege. A megyén belüli népességmozgás a városok felé tovább folytatódik, a bevándorlás növekedésére elsősorban Leninvárosban, Kazincbarcikán, Sajószentpéteren és Miskolcon számíthatunk.

A rendelkezésre álló munkaerőforrás további mintegy 10–15%-os növekedése várható. A foglalkoztatottság emelkedése távlatban is indokolt, elsősorban a nők foglalkoztatásának fokozása révén.

A megye gazdasági szerkezetében *az ipar súlyának további növekedése várható.*

Az ipari fejlődést eddig nem arányos mértékben követte a szolgáltatások és az infrastruktúra fejlődése. A feszültségek feloldása érdekében a munkaerő egy részének átcsoportosítása mindenképpen szükségszerű a tercier ágazatokba, melyek gyorsuló ütemű fejlődése távlatban is várható.

A megye iparának legjelentősebb problémája *az egyoldalú ágazati szerkezet*. A struktúrát javító további ipartelepítést és fejlesztést elősegítik a kooperációs lehetőségek, a fogyasztó piac bővülése, a szakképzett munkaerő és a női munkaerő-tartalék. A fejlesztési lehetőségeket azonban a vízellátás problémái korlátozzák, mindennek megfelelően az ipar szerkezetében további módosulások várhatók.

A nehézipar megtartja vezető szerepét, a vegyipar, a gépipar és az építőanyag-ipar dinamikusan fejlődik, a kohászat aránya nem változik. A vegyipar növekedését eredményezi a leninvárosi kőolajfinomító és olefin-mű felépítése. Az ipar fejlődése a megyében területileg a jelenlegi centrumokban, illetve Sátoraljaújhelyen, Sárospatakon és Mezőkövesden várható és indokolt, ami a területi különbségek mérséklődését is eredményezi. A gazdasági ágazatok és a lakosság növekvő igényei szükségessé teszik az építőipari kapacitások további növelését.

A megye *mezőgazdaságának* fejlesztési lehetőségei a kedvezőtlen talaj- és lejtőviszonyok, valamint az erózió következtében korlátozottak. Fejlesztésénél elsősorban a termelésszerkezet célszerű arányainak kialakítása az elsődleges. Az intenzív kultúrák térhódítása, a takarmánytermelés és az állattenyésztés fokozása már megindult, ezeknek a mezőgazdasági ágazatoknak várhatóan egyre jobban megnő a súlya. Folytatódik a kedvezőtlen termőhelyi adottságú termelőszövetkezetek ésszerű termelési szerkezetének kialakulása, a termelés anyagi-műszaki megalapozása.

Az úthálózat sűrűsége jelenleg kielégítő, de a megnövekedett forgalomnak az utak minőségileg nem felelnek meg. A szűk keresztmetszetek feloldása érdekében *indokolt a főútvonalak korszerűsítése és a gyorsforgalmi úthálózat fokozatos kiépítése*. A településhálózat fejlesztési terveinek megvalósítása érdekében előtérbe kell helyezni az alsóbbrendű úthálózat gyorsabb ütemű fejlesztését, továbbá folytatni kell a nagy forgalmú vasútvonalak villamosítását és az állomások korszerűsítését.

A kereskedelmi hálózat fejlődése eddig nem felelt meg a növekvő igényeknek, ezért célszerű – elsősorban a felső- és középfokú központokban – a hálózat gyorsabb ütemű fejlesztése oly mértékben, hogy elérje az ország hasonló szerepkörű településeinek ellátottságát.

Távlatban fokozottabban célszerű figyelembe venni és kiaknázni *a megye idegenforgalmi adottságait*. A hegyvidéki üdülőterületek és gyógyvizek jobb kihasználása céljából indokolt az idegenforgalmi férőhelyek számának növelése és a vendéglátóhelyek hálózatának kiépítése.

A megye lakosságának ellátottsági színvonala elmaradt az ipar fejlettsége mögött. A közeli és a távolabbi jövő feladata az életkörülmények további javítása mellett az ellátottság színvonalában meglevő különbségek mérséklése.

A lakásépítésben figyelembe kell venni, hogy az elavult, régi lakások magas aránya miatt várhatóan emelkedik a szanálások száma, ezért távlatban szükséges az építkezések ütemének fokozása. A lakásépítést Miskolcra és a középfokú központok egy részébe célszerű koncentrálni.

A megyében egyik igen fontos feladat a közműves víz- és csatornaellátás fejlesztése.

BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYE

FONTOSABB LÉTESÍTMÉNYEK

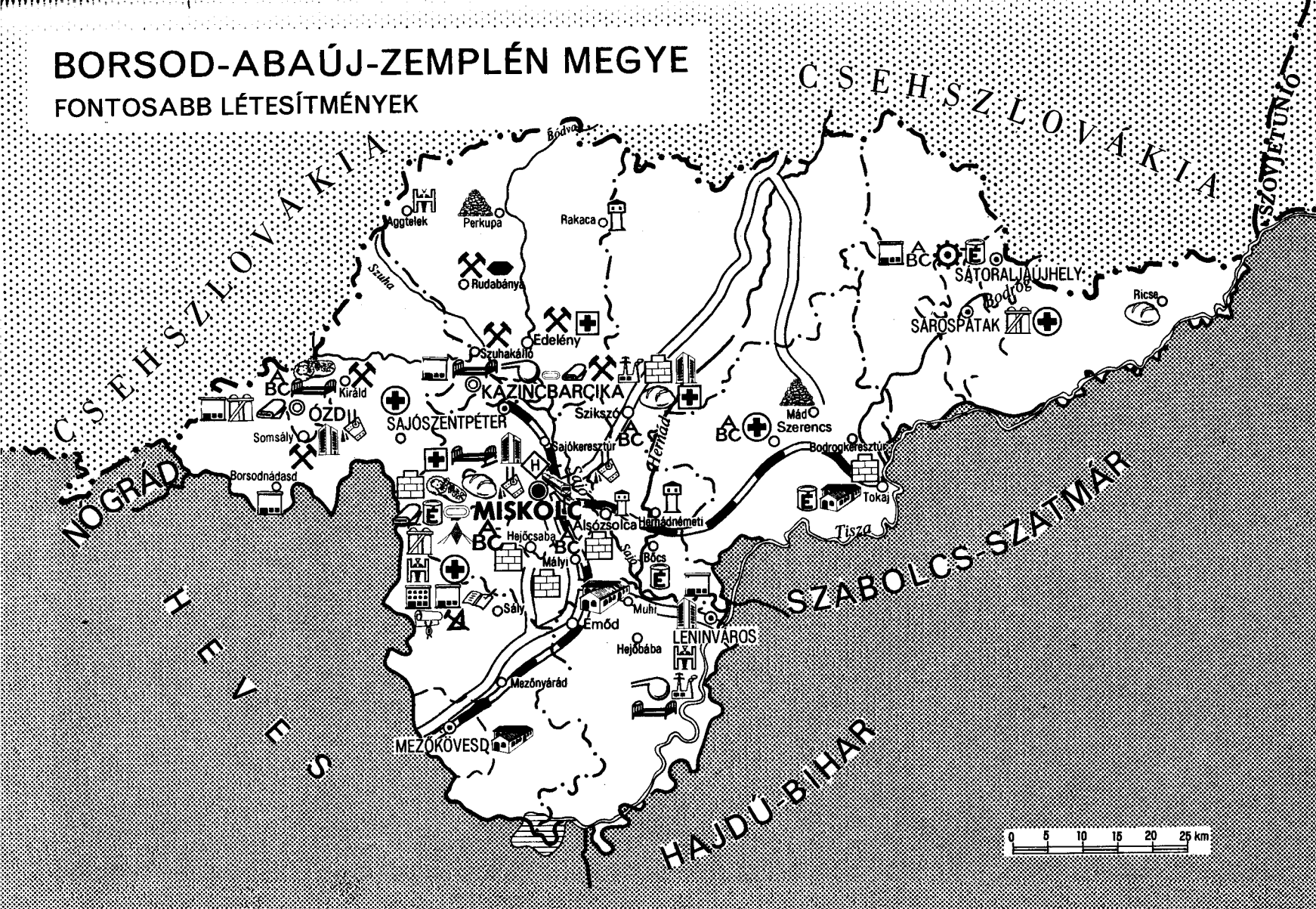

Távlatban – a csatornázás gyorsabb ütemű kiépítése révén – csökkenthető a víz- és csatornaellátás közötti különbség. Regionális vízművek további létesítésével Miskolc és a megye centrumainak jobb ellátása biztosítható lesz.

Az egészségügyi ellátás fejlesztésében elsősorban a kórházi ágyak számának a növelése szükséges. A településhálózati központokban létesítendő bölcsődék, orvosi körzetek tovább emelik az egészségügyi ellátás színvonalát.

Fontos feladatot jelent az óvodai ellátottság további javítása is, új óvodai férőhelyeknek az országos átlagnál gyorsabb ütemű növelésével. Ugyancsak lényeges problémát old meg további általános és középiskolák létesítése Miskolcon és a középfokú központokban.

A társadalmi-gazdasági fejlődés várható alakulása alapján *a településhálózatban* az alábbi tendenciák jutnak érvényre:

A termelés és a népesség koncentrációja elsősorban a Sajó völgyi iparvidéken folytatódik, ennek megfelelően annak súlya és szerepe tovább növekszik. *A vegyipar fejlődésével Kazincbarcika és Leninvàros jelentősége fokozódik.* Miskolc körzetében az „alvó települések" összenőttek a várossal. Az ipar koncentrálódásának és az infrastrukturális hálózatok integrálódásának eredményeképpen a Sajó völgyi ipari koncentráció – gazdasági és településhálózati szempontból – egy szerkezeti egységet alkot az Ózd, Kazincbarcika, Miskolc, Leninváros tengely mentén.

Az aprófalvas szerkezetű területeken a centrumtelepülések súlya és szerepe növekszik, nagyobb távlatban egyes falvak megszűnésére lehet számítani. A megye déli területein a nagy falvak további fejlődése, a kis falvak, szórványtelepülések és tanyák fokozódó ütemű elsorvadása várható. A fejlesztések hatására várható a városok népességének további növekedése, ezért célszerű a városok infrastrukturális ellátottságát a várható népességmozgás figyelembevételével kialakítani.

A társadalmi-gazdasági élet fejlődésének várható irányai, az élet szinte valamennyi területét érintő fejlesztések hatására Borsod-Abaúj-Zemplén megye továbbra is kiemelkedő szerepet játszik majd az ország gazdasági életében, lakosságának életszínvonala, életkörülményei egyre kedvezőbbekké válnak.

VÁROSOK

Az elmúlt évtizedekben a megyében is megfigyelhető urbanizációs folyamat játszódott le, a városok népessége dinamikusan növekedett. A megye hét városában 1973-ban már a lakosság 42,2%-a élt. A városok gazdasági szerkezetét az ipar – elsősorban a nehézipar – döntő súlya jellemzi, kivételt Sárospatak, Sátoraljaújhely és Mezőkövesd képez. A városok többsége a Sajó völgyében települt ipari koncentráció területén helyezkedik el.

10. táblázat

A megye városainak összefoglaló adatai

Város	Terület (ha)	A népesség száma (1000 fő)				A külterületi népesség aránya 1970-ben százalékban
		1949	1960	1970	1974	
Miskolc	22 361	109,1	140,8	180,6	193,7	3,2
Ózd	5 629	24,8	32,3	39,2	39,0	0,7
Kazincbarcika	3 669	5,1	11,1	28,3	31,5	0,1
Sátoraljaújhely	5 574	15,1	16,2	17,5	18,2	5,2
Mezőkövesd	10 051	18,2	19,0	17,5	17,4	0,7
Leninváros	2 964	1,3	3,4	11,0	15,0	0,2
Sárospatak	13 958	13,6	15,4	14,5	14,8	19,0

MISKOLC

A megye székhelye, kiemelt felsőfokú központ, amely a főváros után hazánk második legnagyobb városa, Észak-Magyarország gazdasági és művelődési központja.

A város népessége 1949 és 1973 között mintegy 75%-kal növekedett. Ezt a gyarapodást elsősorban a bevándorlás, és csak kisebb mértékben a természetes szaporodás eredményezte, de hozzájárult az is, hogy 1945 óta több településsel (Hejőcsaba, Görömböly, Diósgyőr, Lillafüred, Pereces, Hámor, Szirma) egyesült.

A népesség városon belüli koncentrálódását jelzi, hogy a népsűrűség 1949 óta négyzetkilométerenként 367 fővel növekedett, és 1973-ban elérte a 855 főt.

A város lakosságának korcsoportonkénti megoszlása 1949 és 1973 között a jelentős gyarapodás ellenére lényegesen nem változott, bár itt is érezhető lassú „elöregedési" tendencia. Ennek következtében a 0–14 évesek aránya 4%-kal csökkent, míg a 60 éves és idősebb népesség aránya 4%-kal növekedett. Az aktív korú népesség arányának 1%-os növekedésével – az össznépesség 67,5%-át teszi ki.

Miskolcon a foglalkoztatottság színvonala magas: 1973-ban a lakosság 64,3%-a volt kereső. Az aktivizáltság fokának emelkedésében egyre nagyobb szerepet játszik a nők fokozottabb munkába állítása. 1949 és 1960 között az aktív keresők száma a nők között gyorsabban emelkedett, és aránya mintegy 12%-kal nőtt meg, 1960 és 1970 között az emelkedés már mérséklődött. Ugyanez a mérséklődő tendencia érvényes az 1970-es évek elejére is. 1973-ban a nők 43,1%-a volt aktív kereső.

A város fejlődését részben kedvező közlekedési helyzete, részben az ipar növekedésével fokozatosan bővülő kooperációs lehetőségek, valamint a közelben feltárt ásványi kincsek határozták meg. Miskolc gazdasági szerkezete a felszabadulás óta nem változott lényegesen. A mezőgazdasági keresők száma és aránya csökkent, az iparban és az egyéb ágazatokban foglalkoztatottak száma és aránya pedig mérsékelten emelkedett. 1973-ban az aktív keresők 58,2%-át az ipar és az építőipar, 41,8%-át pedig az egyéb ágazatok foglalkoztatták.

A város gazdaságának alapja *a fejlett ipar*, amely a kedvező adottságokra települt, és

fejlődése során *Miskolc az ország egyik legjelentősebb ipari központjává vált.* A város ipari fejlődésének folyamatában a felszabadulás óta két, jellegében eltérő szakasz figyelhető meg. 1945 után, az 1960-as évek elejéig az új munkahelyek száma növekedett, az iparban foglalkoztatottak száma fokozatosan emelkedett, azaz az iparosítás extenzív jellegű volt. Az 1960-as évek közepétől a foglalkoztatottak számának növekedése mérséklődött, majd csökkent, a rekonstrukciós fejlesztések kerültek előtérbe, fokozatosan bontakozott ki a miskolci ipar *intenzív jellegű* fejlesztési szakasza.

A városban a szocialista ipar telephelyein 1973-ban 53 344 főt foglalkoztattak, kb. 2000-rel kevesebbet, mint 1958-ban. Az ipar technikai felszereltségi színvonalát jelzi, hogy a 13 milliárd Ft értékű állóeszköz-állomány mintegy 50%-át a gépek és gépi berendezések teszik ki. Az utóbbi években erősödő intenzív fejlesztési szakasz eredményének tekinthető, hogy megnőtt az ipar termelése és termelékenysége, s ennek következtében a város szerepe, súlya az ország iparában emelkedett.

Az ipar ágazati szerkezetére – mint a megyében, itt is – *a nehézipar túlsúlya* jellemző.

Az iparban foglalkoztatottak 83%-a a nehéziparban, elsősorban a kohászatban és a gépiparban dolgozik.

A város nehéziparának egyik legjelentősebb üzeme a *Lenin Kohászati Művek*, amely a város összes ipari keresőinek mintegy $^1/_3$-át, 18 446 főt foglalkoztatott 1973-ban. A *December 4. Drótművek*ben végrehajtott korszerűsítések a város iparában a kohászat súlyát tovább növelték.

A felszabadulás után a város építőanyag-iparának és építőiparának fejlődését jelzi, hogy a növekvő igények kielégítése érdekében megépült a *Cement- és Mészművek Hejőcsabai Gyára*, üzembe helyezték a *Borsod megyei Állami Építőipari Vállalat Miskolci Házépítő Kombinát*ját, megalakult az *Észak-magyarországi Állami Építőipari Vállalat.*

Az egyoldalú gazdasági szerkezet átalakítása, a nők fokozottabb foglalkoztatása és a lakosság jobb ellátása érdekében több új könnyűipari és élelmiszeripari üzem jött létre, illetve a meglevők sokat fejlődtek.

A könnyűipari fejlesztések közül kiemelkedő jelentőségű az 1956-ban telepített *Pamutfonóipari Vállalat Miskolci Gyára*, amely 1973-ban 1489 főt – főként nőket – foglalkoztatott. Az élelmiszeripari fejlesztések egyes állomásait jelzi a városban a *Magyar Hűtőipar Miskolci Gyárának* létesítése (mintegy 500 főt foglalkoztat), valamint a *Borsod megyei Tejipari Vállalat Városellátó Tejüzeme*nek alapítása (naponta 150 000 l tejet dolgoz fel). A város másik fontos élelmiszeripari üzeme a *Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Állatforgalmi és Húsipari Vállalat.*

Miskolc fontos szerepet játszik a mezőgazdasági termelés irányításában. A mezőgazdaság szervezetei közül említésre méltó az *Állategészségügyi Intézet* és *a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Növényvédő Állomás.* A város mezőgazdasági termelésének volumene nem számottevő. Az elmúlt évtizedekben azonban a mezőgazdasági termelés színvonala sokat emelkedett. Az állattenyésztés fejlődése mellett a városellátásban fontos szerepet játszó, intenzív kultúrák alakultak ki a város három termelőszövetkezetében és két állami gazdaságában.

A tömeges lakásépítés eredményeként valamelyest csökkent a városban a lakások zsúfoltsága. A 100 lakásra jutó lakosok száma 1949-ben 347, 1973-ban 328 fő volt. Jelen-

tősen javult a lakások felszereltsége, bár még mindig az igények alatt marad. Különösen a szennyvízelvezető csatornával és gázzal ellátott lakások száma és aránya alacsony.

A város *egészségügyi ellátottsága* kielégítőnek mondható. A *megyei kórházat* fejlesztése során 954 új ággyal bővítették. 1973-ban Miskolcon a kórházi ágyak száma 3689, a 10 000 lakosra jutó kórházi ágyak száma pedig 198 volt. Kedvező jelenség, hogy az utóbbi években az ágykihasználás foka csökkent. A város legfontosabb gyógyintézetei: *a megyei kórház, a Semmelweis Kórház és Rendelőintézet, a Borsod megyei Vezető Kórház és Rendelőintézet, a Vasgyári kórház, illetve a Megyei tbc-kórház.* A lakosság egészségügyi ellátását a kórházakon kívül összesen 101 orvosi körzet, szakorvosi rendelőintézetek és gondozóintézetek végzik. A nők növekvő foglalkoztatása következtében szükségessé vált újabb bölcsődei férőhelyek létesítése is, ezek száma 1956 óta több mint kétszeresére emelkedett. Így 1973-ban a városban levő 21 bölcsőde 1440 férőhellyel rendelkezett.

A város oktatási intézményeiben a tárgyi feltételek javulását mutatja, hogy 1952 és 1973 között az óvodai férőhelyek száma 1307-ről 4302-re, az általános iskolai tantermek száma 227-ről 384-re emelkedett. Ennek ellenére a problémákat csak részben tekinthetjük megoldottnak. Az óvodai férőhelyek kihasználtsága ugyanis 1953 óta 123%-ról 137%-ra emelkedett. Az egy általános iskolai osztályteremre jutó tanulók száma ugyan 64-ről 46-ra csökkent, ez azonban még mindig igen magas. A középiskolai oktatás iránti igények fokozódása következtében pedig a középiskolákban az egy osztályteremre jutó tanulók száma is emelkedett.

A városban levő középiskolák zsúfoltak, az egy osztályteremre jutó tanulók száma 42. A középfokú oktatás kiszélesedésével, valamint az ipar által támasztott igények kielégítésére a felszabadulás óta több ipari (építőipari, kohó- és öntőipari, gépipari) szakközépiskola, valamint szakmunkásképző iskola (villamossági, bányász, épületgépész, kohász, mezőgazdasági gépész, vasipari, kereskedelmi stb.) létesült.

A városban kibontakozó ipari fejlődés műszaki, szellemi bázisaként, valamint a szükséges szakemberállomány biztosítására 1949-ben létesült a *Miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem.* A tanszéki hálózat azóta is sokat fejlődött, a bányamérnöki és kohómérnöki karon kívül olajbányász és gépészmérnöki kart is szerveztek, emellett gazdasági mérnökök képzése is folyik az egyetemen. Ennek megfelelően emelkedett a hallgatók száma, 1973-ban már 2567 főt oktattak a különböző karokon.

Részben a felsőfokú oktatás komplexebbé tétele, részben a város szellemi bázisának fejlesztése érdekében főként a fővárosi felsőfokú oktatási intézmények több kihelyezett tagozata kezdte meg működését a városban. Így a *Bánki Donát Gépipari Műszaki Főiskola, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola kihelyezett tagozatai* képeznek szakembereket a városban. Ezek a felsőfokú oktatási intézmények Miskolcot a vidéki egyetemi városok sorába állítják. A humán jellegű felsőoktatási intézmények aránya azonban alacsony és nem felel meg az igényeknek.

A város lakossága iskolán kívüli népművelési és kulturális igényeinek kielégítését szolgálja a *Miskolci Nemzeti Színház*, a városban működő 20 filmszínház, valamint a megyei, a városi és az egyetemi könyvtár. Ezek mellett a város kultúrszínvonalát emeli *a Herman Ottó Múzeum, a Központi Kohászati Múzeum, a Diósgyőri Vármúzeum és a Miskolci Galéria.* A Herman Ottó Múzeum aktívan kapcsolódik be a város közművelődésébe, egyrészt állandó és részleges képzőművészeti, régészeti stb. kiállítások rende-

zésével, másrészt azzal is, hogy az ismeretterjesztő munkában tevékenyen részt vesz különböző előadások és rendezvények szervezésével. Miskolcon az elmúlt három évtized alatt élénk képzőművészeti élet alakult ki. Kétévenként szervezik a *Grafikai Biennálét* és a *Miskolci Téli Tárlat*ot. Hagyománnyá vált a *Miskolci Rövidfilm Fesztivál*. Több mint 10 éve működik eredményesen a *Miskolci Szimfonikus Zenekar*. Számos hangversenyt rendeznek a városban, s ezek igen látogatottak.

A városi közlekedés létesítményeinek és hálózatainak fejlődését jelzi, hogy a városi utak korszerűsítése, a járdák fokozatos kiépítése mellett 1949 és 1973 között a villamosvágányok hossza 13 km-rel növekedett. 1963 végén befejeződött a közúti villamosvasút utolsó (diósgyőri, 3,5 km hosszú) szakaszának kettősvágányosítása. A szállított utasok száma ötszörösére emelkedett, és 1973-ban elérte a 60,8 millió főt.

A városi autóbuszközlekedés hálózatának hossza 1953-tól 1973-ig két és félszeresére nőtt, a viszonylatok száma 7-ről 24-re, a szállított utasok száma pedig mintegy nyolcszorosára emelkedett. Az 1960-as évek közepétől a villamoson szállított utasok száma lassan mérséklődött, majd az utasszállítás fokozatosan átterelődött az autóbuszközlekedésre.

Miskolc eddig lezajlott társadalmi-gazdasági fejlődését az határozza meg, hogy a város a borsodi iparvidék központja, Észak-Magyarország kereskedelmi, kulturális stb. centruma. Eddig betöltött szerepe a jövőben sem csökken, sőt növekszik, ennek megfelelően további dinamikus fejlődése várható.

Az ipar eddig kialakult nagysága és szerkezete lehetővé teszi a kooperáció bővülését és a jelenlegi struktúra differenciáltabbá válását. Az ipari termelés növekedésének alapját képezik a rekonstrukciók, bővítések, a műszaki fejlődés, valamint újabb telephelyek létrejötte.

A jelenlegi iparstruktúra döntő változása azonban nem várható, a nehézipari jelleg a jövőben is meghatározó lesz. Mérsékeltebb módosulásával azonban számolni kell, elsősorban a nők foglalkoztatása érdekében szükséges könnyűipari és élelmiszeripari ágazatok fejlesztése révén.

A gazdasági szféra további fejlesztésének egyik elengedhetetlen előfeltétele az infrastrukturális lemaradások pótlása, illetve a fejlett ipar követelményeinek megfelelő kiépítése. A lakosság életkörülményeit illetően pedig olyan ellátottság biztosítása a lakások számában és felszereltségében, az egészségügy, oktatás, kereskedelmi és kulturális intézmények terén, amely a kiemelt felsőfokú központok színvonalának megfelel. Ezért a jövőben az infrastrukturális fejlesztések várhatóan az eddigieknél nagyobb hangsúlyt kapnak.

ÓZD

Ózd várossá válását és kibontakozó ipari fejlődését elsősorban a környékén feltárt ásványi kincsek segítették elő, illetve tették lehetővé.

Népességének száma az ipari fejlesztések következtében 1949 és 1973 között mintegy 14 000 fővel emelkedett, ami részben a viszonylag magas természetes szaporodásból, részben bevándorlásból származott. A város lakosainak korstruktúrájában jelentős változás nem következett be.

1973-ban a lakosság 67,5%-a volt aktív kereső, ezek 74,3%-a az iparban és az építőiparban, 23,5%-uk az egyéb népgazdasági ágazatokban, 2,2%-uk a mezőgazdaságban dolgozott.

A város gazdasági életét döntően az ipar határozza meg. Szerkezete 1949 és 1973 között lényegesen nem változott, a nehézipari jelleg dominál. A nehéziparban dolgozik az ipari foglalkoztatottak (18 425 fő) 86,8%-a.

A nehézipart a városban az *Ózdi Kohászati Üzemek* képviseli, telepein már 1950-ben több mint 10 000 fő dolgozott. Az országos jelentőségű üzem az elmúlt húsz év során megvalósult és jelenleg is folyó fejlesztések során termelési eredményeit fokozatosan emelte, így gazdasági súlya jelentősen emelkedett. Az üzem jellegéből következően igen alacsony a női dolgozók aránya, a foglalkoztatási gondokat enyhíti a *Debreceni Ruhagyár* telepe a városban.

A lakosság életszínvonala a felszabadulás óta jelentősen emelkedett. A jövedelmek növekedése mellett az életkörülmények alakulását befolyásoló létesítmények, intézmények mennyiségi és minőségi fejlesztése fokozatosan következett be.

A lakásépítkezések következtében csökkent a zsúfoltság, az egészségtelen és korszerűtlen lakásokat új lakótelepek, modern családi házak váltják fel, javul a lakások felszereltsége is.

A város lakosságának egészségügyi ellátását összesen 18 körzeti orvos, 334 ágyas kórház, rendelőintézet és mentőállomás végzi.

A bölcsődei és óvodai ellátottság ma is komoly gondokat okoz a városnak, a férőhelyek fejlesztése nem tud lépést tartani az egyre növekvő igényekkel.

Az új általános és középiskolai osztálytermek jelentősen mérsékelték az e téren jelentkező problémákat.

A város lakosságának szórakozási és művelődési célokra 6 filmszínház és 27 szakszervezeti könyvtár áll rendelkezésére.

A helyi közlekedés fejlődését mutatja, hogy 1973-ban az autóbuszok több mint 10 millió utast szállítottak, a forgalmat 14 viszonylatban 18 autóbusz bonyolítja le.

A kereskedelmi bolthálózat fejlesztése következtében Ózdon az ezer lakosra jutó alapterület magasabb a megye többi városainak átlagánál.

A város fejlődésének alapja és meghatározója távlatban is az ipar. Az egyoldalú nehézipari szerkezet feszültségeket okoz a munkaerő teljesebb körű foglalkoztatásában, az életszínvonal alakulásában, ezért a női munkaerő foglalkoztatása céljából indokolt új könnyűipari üzemek telepítése a városban.

A város fejlesztésének másik súlyponti kérdése a lakossági infrastruktúra hiányosságainak felszámolása.

KAZINCBARCIKA

Kazincbarcika a borsodi iparvidék másik fontos centruma. Fejlődését Miskolchoz hasonlóan, a környékén feltárt szénkészletek, jó közlekedési bekapcsoltsága, valamint a már korábban kialakult ipari bázisa révén a kooperációs lehetőségek segítették elő. A település életében fordulópontot jelentett, hogy egyesült Berentével, 1954-ben pedig az Elnöki Tanács várossá nyilvánította.

A kibontakozó iparosítás következtében a város népességének száma igen gyorsan nőtt, 1949 és 1973 között mintegy hatszorosára emelkedett. A növekedés döntően bevándorlásból adódott. Mivel a városba költözők nagy hányada fiatalokból áll, a város lakosságának kormegoszlása kedvező, 1970-ben 63,4%-a volt munkaképes korú.

A város gazdasági szerkezetében meghatározó szerepe az iparnak van. Fejlődése a *Borsodi Hőerőmű* építésével indult meg. A Hőerőmű a borsodi iparvidék energiagazdálkodásának alapját képező hagyományos barnaszénbázisra települt, 1955-ben kezdte meg üzemelését, és 1959-től teljes kapacitással működik.

Kazincbarcika – és egyben a borsodi vegyipar – életében fordulópontot jelentett 1956-ban a *Borsodi Vegyi Kombinát* (BVK) próbaüzemelésének megindulása. Az üzemszerű termelés 1958-ban kezdődött meg, s már ebben az évben 60 000 t 20,5%-os nitrogénműtrágyát adott a mezőgazdaságnak.

1959-ben indult a *Berentei Vegyiművek* építése, mely 1963-ig önálló vállalat volt, majd egyesült a BVK-val, s annak II. gyáregységeként üzemel. A BVK főterméke a nitrogénműtrágya, de ezenkívül kaprolaktámot, karbamidot, ammóniumszulfátot, dinitrogénoxidot és hegesztési oxigént, valamint acetilént, PVC-t, marónátront és klórt is előállít. A BVK kapacitása és termelése a folyamatos bővítések következtében állandóan emelkedett, s egyben alapanyagbázisa is kokszról földgázra változott. A BVK a foglalkoztatottak száma szerint kevésbé, állóeszközeinek bruttó értéke alapján azonban az ország jelentős üzemének tekinthető.

1964-ben kezdte meg üzemelését a városban a *Könnyűbeton és Szigetelőanyagipari Vállalat Könnyűbetongyára*, amely a Borsodi Hőerőmű porszénpernyéjét dolgozza fel. Kapacitása 180 000 m^3 gázszilikát-termék, válaszfallap, hőszigetelőlap, kézifalazóblokk, födémelem.

A városban lezajlott ipari beruházások, fejlesztések következtében a lakosság számával együtt nőtt az iparban foglalkoztatottak létszáma is, és 1973-ban elérte a 12 700 főt. A nehézipar mellett a nők foglalkoztatását biztosító könnyűipari és élelmiszeripari beruházások is megvalósultak.

A város mezőgazdaságának szerepe annak ellátásában nem számottevő, a mezőgazdasági terület csaknem egyhatodát erdő borítja. A lakosság életkörülményeit befolyásoló lakás-, egészségügyi, oktatási, kereskedelmi, kulturális ellátottság a városban kedvező.

A lakásállomány 1960 és 1973 között 100%-kal növekedett. A korábbi egészségtelen, elavult lakásokat felváltották a korszerű, új lakótelepek, melyek felszereltsége, ellátottsága az országos átlagnál magasabb. 1973-ban a lakásoknak majdnem a 100%-a volt villannyal, 78,9%-a vízzel, 77,4%-a csatornával, 38,2%-a gázzal ellátva. Emelkedett a távfűtésbe bekapcsolt lakások aránya is. 1974-ben a város egészségügyi ellátását, a betegek kezelését a 450 ágyas *Városi Kórház*, szakorvosi rendelőintézet és 17 körzeti orvos biztosítja.

A város jelentős oktatási központ. A középiskolák mellett Kazincbarcikán működik a *Miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem Vegyipari és Automatizálási Kara*, amely szorosan kapcsolódik a város gazdasági életéhez. Az egyetemen az 1973/74. tanévben 356 hallgató tanult.

A művelődési és szórakozási igények kielégítését 4 filmszínház és 13 könyvtár szol-

gálja, az utóbbiak összesen több mint 100 000 kötettel állnak a város lakosságának rendelkezésére.

Kazincbarcika *gazdasági fejlődésének alapjait a vegyipar határozza meg*, amely távlatban is kiemeli jelentőségét, népességvonzó jellegét. Az egyoldalú ipari struktúrából adódó problémák, különösen a nők foglalkoztatásának biztosítása érdekében célszerű itt is a könnyűipar további fejlesztése.

Az infrastrukturális létesítmények további fejlesztése, a lakosság ellátását biztosító intézmények hálózatának, létesítményeknek további mennyiségi és minőségi fejlesztése következtében a város várhatóan egyre növekvő mértékben tölti be a középfokú központ szerepét.

SÁTORALJAÚJHELY

Az országhatár közelében fekvő város fejlődését jórészt kedvező közlekedési kapcsolatai határozták meg.

A városban megindult gazdasági fejlődés kedvezően befolyásolta a lakosság foglalkoztatását és ezzel együttesen életszínvonalát, az aktív keresők aránya mintegy 11%-kal nőtt.

A gazdasági szerkezet átalakulását jelzi, hogy az elmúlt húsz év alatt 27–28%-kal nőtt az iparban és építőiparban foglalkoztatottak aránya, ugyanakkor viszont az egyéb ágazatokban foglalkoztatott aktív keresők aránya 18%-kal csökkent.

A város ipara nem jelentős. Az eddigi ipari fejlesztések jórészt extenzív jellegűek voltak, de így sem oldották meg egyértelműen a város lakosságának foglalkoztatási problémáit.

A város vezető iparága a könnyűipar, melyet a nehézipari fejlesztések csak kismértékben módosítottak. A könnyűipart többek között a *Hegyalja Ruházati Szövetkezet*, a *Tisza Bútoripari Vállalat 2. sz. Gyáregysége*, a nehézipart az *ELZETT Fémlemezipari Művek Sátoraljaújhelyi Gyára*, az élelmiszeripart a *Sátoraljaújhelyi Dohánygyár* és a *Sátoraljaújhelyi Sütőipari Vállalat* képviseli a városban.

Sátoraljaújhely mezőgazdasága közepes fejlettségű. Területének mintegy 50%-a szántó. Az elmúlt években fejlődött a szemestakarmány-termelésen alapuló szarvasmarha-tenyésztés, a szőlő- és gyümölcstermelés, amely az intenzív jellegű mezőgazdasági termelésre való áttérés eredményének tekinthető.

A város lakosságát ellátó létesítmények fejlesztése következtében javultak az életkörülmények. A lakásépítkezés az utóbbi évtizedben gyorsabb ütemű, s így csökkent az egy lakásra jutó lakosok száma, növekedett a lakások alapterülete és javult a felszereltsége.

Az egészségügyi ellátottság kedvező. A betegek gyógyítását, kezelését a körzeti orvosok mellett a város rendelőintézetében, tbc-gondozó intézetében és 471 ágyas kórházában látják el.

Az általános és középiskolai oktatás tárgyi és személyi feltételei kielégítőek.

A szórakozási és művelődési lehetőségeket a lakosság számára 3 filmszínház és 8 könyvtár biztosítja.

A város további fejlődése az adottságainak megfelelő ipari fejlesztésekkel biztosítható. A városfejlesztés fontos feladata az intézményhálózat hiányosságainak fokozatos megszüntetése, hogy távlatilag egyre színvonalasabban tudja biztosítani mind a város lakosságának, mind vonzáskörzetének ellátását és irányítását.

MEZŐKÖVESD

Mezőkövesd Borsod-Abaúj-Zemplén megye legfiatalabb városa. A felszabadulás óta fokozatosan vált mezőgazdasági jellegű településből ipari-agrár várossá, a Matyóföld központjává. A lakosoknak mintegy a fele aktív kereső, ennek több mint 42%-át az ipar foglalkoztatja.

A város gazdasági struktúrájában a felszabadulás óta egyre emelkedő részarányt képvisel az ipar. Területén 23 ipari üzem működik, amely majdnem 4500 főt foglalkoztat. A város iparában meghatározó a gépipar (egyik legjelentősebb üzeme a *Kismotor- és Gépgyár 3. sz. Gyáregysége)*, valamint a nemzetközileg is ismert könnyűipari üzeme, a *Matyó Népművészeti Háziipari Szövetkezet.* Élelmiszeripari üzemei elsősorban a lakosság ellátását biztosítják.

A város gazdasági szerkezetében a mezőgazdaság – bár az ipar fejlődésével csökkenő a részaránya – még nem elhanyagolható. A város területén 3 termelőszövetkezet működik. A város és vonzáskörzetének ellátását biztosító infrastrukturális intézmények és létesítmények a felszabadulás óta sokat fejlődtek ugyan, a jogosan felmerülő igényeknek azonban még nem minden esetben tudnak eleget tenni.

A városban nagyobb szabású lakásépítés nem volt, így a lakásállomány számottevően nem emelkedett. A lakásrekonstrukciók és komfortosítások következtében a felszereltség sokat javult, de még nem éri el a városi színvonalat.

A város egészségügyi ellátását 7 orvosi körzet, szakorvosi rendelőintézet, 50 ágyas tbc-kórház és 20 ágyas szülőotthon biztosítja. A bölcsődei férőhelyek létesítése még elmaradt az igényektől.

A város területén 5 óvoda létesült, s fejlődtek az általános iskolai és középiskolai oktatás tárgyi és személyi feltételei. A fejlődő ipar igényét a megindult szakmunkásképzés látja el.

Az iskolán kívüli művelődési, illetve szórakozási lehetőségeket a 600 férőhelyes művelődési ház, a 477 férőhelyes filmszínház, valamint a város 7 könyvtára biztosítja.

A kereskedelmi hálózat fejlesztése során a városban új boltok, áruház és vendéglátóipari egységek létesültek. A növekvő idegenforgalom követelményeinek megfelelően korszerűsítették a város két szállodáját.

Mezőkövesd további fejlődésében *meghatározó tendencia a megindult iparosítás, ennek következtében a gazdasági szerkezet további módosulása várható.* Az ipar részarányának növekedését a meglevő üzemek bővítése, intenzív fejlesztése biztosítja. A lakás-, az egészségügyi, az oktatási, a kereskedelmi és a művelődési intézményhálózat és -ellátottság fejlesztésével mind a város, mind a vonzáskörzetében élő népesség életkörülményeinek alakulásában kedvező változások várhatók.

Hazánk egyik legfiatalabb, új szocialista ipari városa, mely az utóbbi években jelentősen növelte a borsodi iparvidék súlyát azzal, hogy a megvalósított és a még folyamatban levő beruházások eredményeként fokozatosan az ország vegyipari termelésének bázisává válik.

A város népességszámának növekedése jelzi ezt a folyamatot. Lakossága 1960 és 1973 között négy és félszeresére emelkedett az ideirányuló bevándorlásból. Leninváros lakossága igen fiatal, a produktív népesség aránya 67,9%, a 60 éves és idősebb népességé mindössze 4,9%. Ennek következtében magas az aktivizáltság foka: 1973-ban a népesség 58,3%-a volt aktív kereső.

A város gazdasági szerkezetét jelzi, hogy 1973-ban az aktív keresők 77,7%-át az ipar és az építőipar foglalkoztatja, míg a mezőgazdaságban 4,9%, az egyéb népgazdasági ágazatokban 17,4% dolgozik.

Leninváros társadalmi-gazdasági struktúráját, gazdasági életének jellegét az ötvenes évek végén idetelepített vegyipar határozza meg.

A *Tiszai Vegyi Kombinát Lakkfesték- és Műgyanta Gyára* már 1960-ban megkezdte az üzemszerű termelést, mely a továbbiakban 355 000 t kapacitású műtrágyagyárral (1965) és 24 000 t polietilént előállító gyárral (1971) egészült ki.

A fejlesztések következtében az iparban foglalkoztatottak száma fokozatosan emelkedett, ma már meghaladja a 6000 főt. A dolgozók 83%-át a város alapvető iparága, a vegyipar foglalkoztatja.

A város gazdasági életében és ellátásában a mezőgazdaság szerepe – főként a kedvezőtlen talajadottságok miatt – elenyésző.

Az iparfejlesztéssel párhuzamosan megvalósított alapvető infrastrukturális beruházások kedvezően befolyásolták a városi népesség életkörülményeinek alakulását. 1960 és 1973 között a lakások száma három és félszeresére emelkedett. A lakásépítés üteme közel azonos szinten mozgott a növekvő bevándorlással, így a laksűrűség lényegesen nem változott. A lakások felszereltsége, ellátottsága magas színvonalon áll, 98,2%-uk van villannyal, 80,3%-uk gázzal, 84,1%-uk vízzel és 84,2%-uk csatornával ellátva.

Az egészségügyi ellátás emelése érdekében újabb orvosi körzeteket alakítottak ki, és megépült a város szakrendelője. Az egy orvosi körzetre jutó lakosok száma 2500 fő volt 1973-ban. A bölcsődei férőhely-ellátottság is jelentősen emelkedett.

Az oktatás tárgyi és személyi feltételeinek javítása céljából 13 tantermes gimnázium és szakközépiskola létesült, 1973-ban 60 osztályteremben folyt a város tanulóinak oktatása. A város lakosságának szórakozási és művelődési lehetőségét 3 korszerű filmszínház és 15 könyvtár biztosítja.

Leninváros további fejlődését az elkövetkező 10–15 évben meghatározza, hogy felépül a 2000 MW teljesítményű hőerőmű, a 6 millió t kőolajat feldolgozó finomító és az olefinüzem. A beruházások következtében a város lakossága számának további emelkedése és az ország gazdasági életében betöltött szerepének növekedése várható. A társadalmi-gazdasági fejlődéssel, az infrastrukturális ellátottság színvonalának további fejlődésével a város folyamatosan alakul át körzetének középfokú ellátását biztosító centrummá.

SÁROSPATAK

Sárospatak a megye zempléni területén található, nagy történelmi múlttal rendelkező város.

Népességének száma 1949 és 1973 között alig változott. Ennek oka, hogy a természetes szaporodás viszonylag alacsony, s a városból elvándorlók száma magasabb, mint a beköltözőké. A népesség korstruktúrájának alakulásában az elöregedés figyelhető meg. Az aktív keresők aránya a megye más városaihoz képest itt a legalacsonyabb, a 100 aktív keresőre jutó eltartottak száma 133.

A város gazdasági szerkezetének átalakulását jelzi, hogy 1960 és 1973 között az ipari keresők aránya 16%-kal, az egyéb keresőké 2%-kal nőtt a mezőgazdaságban foglalkoztatottak rovására.

1973-ban az iparban foglalkoztatottak száma 2187 fő volt, melynek 58,8%-a a nehéziparban dolgozott.

A város mezőgazdasági termelése magas színvonalú. Fejlett a szarvasmarha-tenyésztés és állattartás alapját képező takarmánynövény-termelés.

A felszabadulás óta a város lakásállománya jelentősen növekedett, ennek következtében az egy lakásra jutó lakosok száma csökkent. A lakások felszereltsége azonban – a fejlődés ellenére – még ma sem kielégítő.

A város egészségügyi ellátottsága kedvező, a körzeti orvosok munkáját szakrendelőintézet, valamint tbc-gondozó egészíti ki. Kevés viszont a városban a bölcsődei férőhely, 1973-ban mindössze 35 gyerek elhelyezésére volt lehetőség.

Sárospatak oktatási és kulturális központ. Az oktatás hagyományos múltra tekint vissza, iskoláiban neves pedagógusok tanítottak, és tanulói közül sokan váltak hazánk kiemelkedő személyiségeivé.

A felszabadulás óta az általános és középiskolai oktatás tárgyi és személyi feltételei sokat fejlődtek, és kedvezőbbek, mint a megye többi városában.

A város felsőfokú oktatási intézményeiben a *Sárospataki Tanítóképző Intézet*ben és a *Kecskeméti Óvónőképző Intézet Kihelyezett Tagozatán* az esti és a levelező hallgatók száma az 1973/74-es tanévben 617 fő volt.

A város lakosságának 2 filmszínház és 9 könyvtár biztosít szórakozási és művelődési lehetőséget. A városba látogatók szívesen keresik fel a Rákóczi Múzeum kiállításait.

A városi közlekedés fejlesztése során autóbuszhálózat épült ki, amely új viszonylatokkal bővült az elmúlt évek során.

Részben a helyi igények kielégítésére, részben az idegenforgalom érdekében több korszerű üzlet és vendéglátóipari egység létesült a városban.

A jövőben a város az adottságainak megfelelően fejlődik. A társadalmi-gazdasági szerkezet átalakulását az ipar növekvő szerepe határozza meg. Az ipar és az ellátottság színvonalának emelésével, fejlesztésével várhatóan mérséklődik, illetve megszűnik a munkaképes korú népesség elvándorlása, emelkedik a lakosság életszínvonala, javulnak az életkörülmények. Az intézményhálózat bővítése és fejlesztése biztosítja, hogy a város a részleges középfokú központ szerepkörét betöltse.

FONTOSABB ESEMÉNYEK

1944. december 24.	A megye felszabadul.
1945. április 4.	Megalakul a megyei Földbirtokrendező Tanács a földreform végrehajtásának irányítására.
1945. október 15.	Megalakul a megye első állami mezőgazdasági üzeme, az Emődi Állami Gazdaság.
1946. január 1.	A Borsodi Szénbányák RT üzemeit államosítják.
1946. február 10.	Megtartják az MKP borsodi szervezetének első értekezletét.
1946. december 1.	Államosítják a Rimamurányi–Salgótarjáni Vasmű RT borsodi üzemeit.
1947	A nyersvas- és acélgyártásban Diósgyőrött elérik az 1938. évi termelési szintet.
1948. szeptember 20.	Megalakul a Mezőkeresztesi Vörös Csillag Termelőszövetkezet, a megye első termelőszövetkezete.
1948. október 6.	Üzembe helyezik a rudabányai altárót.
1949	Abaúj-Borsod és Zemplén megye egyesítésével létrejön Borsod-Abaúj-Zemplén megye. Az Elnöki Tanács Ózdot várossá nyilvánítja. A Miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem alapításának éve.
1951	Az Egyesült Izzólámpa és Villamossági RT Kriptongyárát Miskolcon üzembe helyezik.
1952	Az Északmagyarországi Tégla- és Cserépipari Vállalat Mályi Téglagyára és a Cement- és Mészművek Hejőcsabai Gyára megkezdi a termelést.
1954. február 1.	Kazincbarcika község egyesül Berentével és várossá alakul.
1955	A Borsodi Hőerőműben megindul a villamosenergia-termelés.
1956	A Pamutfonóipari Vállalat Miskolci Gyára 2264 t évi kapacitással megkezdi az üzemelést.
1958	A tiszapalkonyai 200 MW-os hőerőművet üzembe helyezik, megindul a termelés a Borsodi Vegyi Kombinát nitrogénműtrágya gyárában.
1959	A Lenin Kohászati Művek évente 330 000 t tömörítvényt előállító üzemmel bővül.
1960	Üzembe helyezik a Tiszai Vegyi Kombinát lakkfesték- és műgyantagyárát.
1961	Átadják az Ózdi Kohászati Üzemek oxigéngyárát és a Miskolci Hűtőházat (620 vagon).
1962	A Budapest–Miskolc vasútvonal villamosítása befejeződött. Üzembe helyezik az Országos Érc- és Ásványbányák Hegyaljai Művei mádi őrlőüzemét, 21 000 t évi kapacitással.

1963	Üzembe helyezik a Beton- és Vasbetonipari Művek Alsózsolnai Gyárát 67 000 m^3 előfeszített vasbetonelem évi kapacitással.
1964	Befejeződik a Könnyűbeton és Szigetelőanyagipari Vállalat Kazincbarcikai Könnyűbeton Gyárának és az Ózdi Kohászati Üzemek acélművének építése.
1965	A Lenin Kohászati Művek durvahengermű-rekonstrukciója befejeződik. A Tiszai Vegyi Kombinát 355 000 t kapacitású műtrágyagyárral bővül.
1966	Várossá nyilvánítják Tiszaszederkényt. Rakacán megépül az Észak-magyarországi Regionális Vízmű részét képező kísérleti víztisztítómű.
1968	Sárospatakot várossá nyilvánítják. Átadják az évi 4200 lakás kapacitású Borsod megyei Állami Építőipari Vállalat Miskolci Házépítő Kombinátját. A Tiszai Vegyi Kombinát nitrogénműtrágya gyárának bővítése befejeződik.
1969	A Lenin Kohászati Művek profilja elektroacélművel bővül (75 000 t öntecs évi kapacitással).
1970	Az Elnöki Tanács Tiszaszederkény nevét Leninvárosra változtatja. Üzembe helyezik a Borsodi Ércelőkészítő Művet, létrejön az Észak-magyarországi Regionális Vízmű és a Vízgazdálkodási Vállalat. Átadják a Borsod megyei Tejipari Vállalat Városellátó Tejüzemét, amely 150 000 l tejet dolgoz fel naponta. Kazincbarcikán 450 ágyas kórház létesül.
1971	Átadják a Tiszai Vegyi Kombinát 24 000 t polietilént előállító gyárát, valamint a Miskolci Sportcsarnokot.
1972	Megindul a termelés a Böcs községben létesített Borsodi Sörgyárban.
1973	A Minisztertanács várossá nyilvánítja Mezőkövesdet.

IRODALOM

Borsod-Abaúj-Zemplén megye története és legújabb kori adattára. Borsod-Abaúj-Zemplén megye Tanácsa Végrehajtó Bizottsága, Miskolc 1970.

Dr. Bodnár Ferenc: Ipartelepítés Borsod megyében. Népszabadság, 1974. június 7.

Hazánk, Magyarország. (Főszerkesztő: Erdei Ferenc.) Akadémiai Kiadó 1970.

25 év. Ipar, mezőgazdaság, életszínvonal, kultúra. Kossuth Könyvkiadó 1970.

Borsod-Abaúj-Zemplén megye településhálózat-fejlesztési terve. Miskolc 1971. november.

Magyarország megyéinek társadalmi-gazdasági helyzete és fejlődésük főbb tendenciái. KSH 1970.

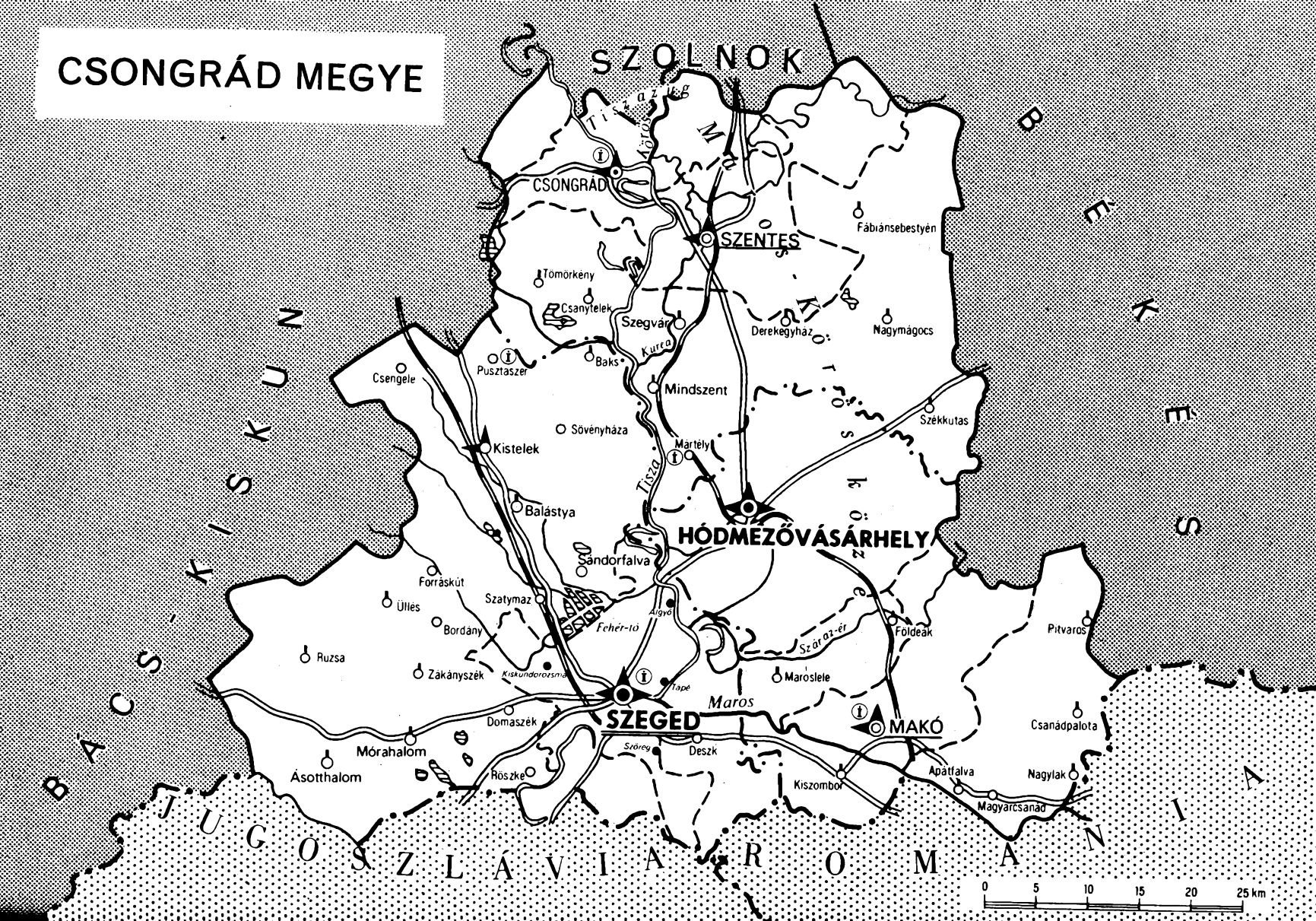
CSONGRÁD MEGYE
SZOLNOK
BÉKÉS MEGYE
BÁCS-KISKUN
JUGOSZLÁVIA
ROMÁNIA
Tisza
Körös
Maros
CSONGRÁD
SZENTES
Fábiánsebestyén
Tömörkény
Csanytelek
Szegvár
Derekegyház
Nagymágocs
Kurca
Pusztaszer
Baks
Csengele
Mindszent
Sövényháza
Székkutas
Kistelek
Mártély
Balástya
HÓDMEZŐVÁSÁRHELY
Sándorfalva
Forráskút
Üllés
Szatymaz
Bordány
Algyő
Fehér-tó
Földeák
Pitvaros
Ruzsa
Zákányszék
Kiskundorozsma
Tápé
Maroslele
SZEGED
MAKÓ
Domaszék
Csanádpalota
Mórahalom
Szőreg
Deszk
Ásotthalom
Röszke
Kiszombor
Apátfalva
Nagylak
Magyarcsanád
0 5 10 15 20 25 km

CSONGRÁD MEGYE ÉS VÁROSAI

ÍRTA DR. KRAJKÓ GYULA

A megye területe 4262,5 km², lakóinak száma 452 500 fő (1974). A népsűrűség – 106,2 fő/km² – az országos átlagnál alig alacsonyabb. A megyék közül itt egyrészt a legmagasabb a városi népesség aránya (59,4%); másrészt kiemelkedő a külterületen élők részaránya (több mint 20%).

Közigazgatásilag Csongrád megye 3 járásra és 5 városra oszlik, a községek száma összesen 56 (41 önálló, 15 közös tanácsú), ebből 7 nagyközség (1973).

TERMÉSZETI ADOTTSÁGOK

Csongrád megye az ország legalacsonyabban fekvő területe. A geológiai szerkezet lényeges vonása, hogy az alapot képező ókori rögök mélyebbre süllyedtek, a Pannon tenger üledékei némileg vastagabbak, így e medencében a kőolaj felhalmozódása jelentősebb.

A felszínfejlődés és a képződmények alapján a megye területe három természetföldrajzi tájhoz tartozik: közepén a *Tisza völgye*, nyugaton a *Duna–Tisza közi homokos hátság*, keleten pedig a *békési löszhát* található. Ezek eltérő domborzata, talaja és vízháztartása főleg a mezőgazdaság számára jelent lényeges különbségeket.

Éghajlata erősen kontinentális, a szárazföldi hatások túlsúlya a jellemző. A napfénytartam meghaladja a 2050 órát, ezen belül a tenyészidőszakra 1500 óra jut. Az évi középhőmérséklet 10,5 °C, de Szeged és Makó környékén valamivel több. Az átlagos csapadékmennyiség 550–600 mm, északi irányban csökken. A tenyészidőszak csapadékmennyisége 350 mm.

A megye legfontosabb ásványkincse a kőolaj és a földgáz. Az előzőt Szeged környékén, az utóbbit Szeged, Ferencszállás és Üllés határában tárták fel.

Téglaanyag is számos helyen található; jelentős mennyiségben Szeged, Hódmezővásárhely, Szentes és Szőreg környékén fordul elő.

A talajadottságok területileg differenciáltak; a Tisza völgyében nagyrészt réti öntéstalajok, a békési löszháton humuszban gazdag középkötött csernozjom, illetve

a mélyben sós-csernozjom, a homokos hátságon gyengébb termékenységű, könnyen művelhető homoktalajok találhatók.

Csongrád megye leggazdagabb az országban *gyógy- és termálvizekben*, amelyeket a mezőgazdaságban és a városi fürdőkben (Szeged, Hódmezővásárhely, Makó, Szentes) hasznosítanak.

DEMOGRÁFIAI HELYZET

A megye népességének száma a felszabadulást követő évtizedekben növekedett, bár a meghatározó tényezők időszakonként lényegesen változtak.

1. táblázat

A népességszám alakulása (1000 fő)

Évek	1949	1960	1970	1973
Népességszám	429,1	434,0	441,4	450,9

A mutató megnevezése	A népesség számának változása	
	1949–1960	1960–1969
Természetes szaporodás	25,5	3,6
Vándorlási különbözet	–20,5	3,8
Tényleges szaporodás	5,0	7,4

A népesség számának a változását jelentős mértékben befolyásolta a születések alakulása, amely a megyében a felszabadulást követően – az 1953 és 1956 közötti átmeneti emelkedést nem számítva – csökkenő tendenciát mutat. 1973-ban a születési arányszám 13,9 ezrelék volt, a megyék közül a legalacsonyabb.

A születések alakulása mögött az országosan is mutatkozó tényezőkön kívül a lakosság intenzív elvándorlása, a kor szerinti összetételben történt nagyarányú eltolódás, valamint a mezőgazdasági népesség számának és életkörülményeinek a megváltozása húzódik meg. Szeged vándorlási mérlege másfél évtizede jelentős többletet mutat, ennek hatása a népesség újratermelődésében is kifejezésre jut.

A halálozások aránya a felszabadulás után csökkent, de az 1960-as évek közepétől (Szegeden már korábban) emelkedni kezdett, és az országos átlagot napjainkban is meghaladja. A kedvezőtlen fordulatot elsősorban az idős korúak magas aránya idézte elő. (1973-ban a halálozási arány 12,7 ezrelék volt.)

A megye természetes szaporulata – mivel a születések csökkenése a halálozási arány

emelkedésével párosult – rendkívül alászállt. 1973-ban 1,2 ezrelék volt, a megyék között, Somogy után, a legalacsonyabb.

A területi különbségek a természetes szaporulatban eléggé szembetűnőek: míg a szegedi járásban az 1960-as évtizedben a megyei átlagot meghaladta, addig a szentesi járásban messze elmaradt, a makóiban pedig szaporulat helyett fogyás volt. A városokban (Szeged kivételével) igen alacsony a természetes szaporodás, különösen Makón és Hódmezővásárhelyen.

Az ipari fejlődés az 1950-es években az országos ütemtől elmaradt, így a mezőgazdaságból felszabaduló munkaerőt az ipar csak részben tudta megkötni, és a vándorlási veszteség jelentős méretet öltött: 10 év alatt 20 500 fő költözött el a megyéből. A következő évtizedben az ipari fejlődés felgyorsulásával, a mezőgazdaság szocialista átszervezése és gépesítése révén felszabaduló munkaerő túlnyomó részét a megye már foglalkoztatni tudja, sőt más megyékből is vonzott munkaerőt.

A gazdasági fejlődésben és így a népesség mozgásában is számottevő különbség van a járások, illetve a városok között. A szentesi járás az 1960-as évtizedben népességének 12,1%-át, a makói 9,2%-át, a szegedi járás viszont csak 2%-át vesztette el. A városok – Szeged és Szentes kivételével – szintén veszteséggel zárták az évtizedet.

A felszabadulást követően a népesség korcsoportok szerinti összetételében jelentős eltolódások történtek.

2. táblázat

A népesség korcsoportok szerinti megoszlása (százalék)

Korcsoport	1949	1960	1970	1973
0–14 éves	23,3	23,2	19,3	18,0
15–39 éves	37,4	35,2	36,1	36,9
40–59 éves	26,0	25,6	25,5	24,3
60 éves és idősebb	13,3	16,0	19,1	20,8
Összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*

Az élveszületések számának csökkenése, valamint az átlagos életkor kitolódása maga után vonta a korcsoportok egymáshoz viszonyított arányainak megváltozását. 1949 és 1973 között a fiatalok aránya 4%-kal, a 15 és 39 közötti évjáratoké pedig 1,3%-kal esett vissza. Ugyanakkor az idős korúak aránya jelentősen emelkedett.

A megye városaiban a születések kedvezőtlen alakulása miatt a fiatal korosztályok aránya kisebb, mint az időseké. Különösen Szegeden, ahol a másfél évtizedig tartó alacsony születési arány következtében a fiatalok csupán 17%-ot képviselnek. Az idős korúak aránya különösen Makón és Csongrádon (22,6%, illetve 22,1%) magas.

Az *aktív keresők* száma – ellentétben a többi alföldi megyével – még az 1960-as években is némileg növekedett, bár az aránya kissé csökkent. Az *inaktív keresők* száma több mint 40 000 fővel gyarapodott, és ezzel párhuzamosan, folyamatosan csökkent az

eltartottak aránya. 1973-ban a megyében 100 aktív keresőre 71 eltartott jutott (az országban 78 fő).

A keresők számának emelkedése a megye vándorlási nyereségének, továbbá a nők fokozottabb gazdasági aktivitásának tudható be. 1960-tól a női keresők száma több mint 32 000 fővel emelkedett, és 1973-ban az összes aktív keresők 42,7%-a, az inaktív keresőknek pedig 54,4%-a volt nő.

Az aktív keresők népgazdasági ágak szerinti megoszlásának a változása nagyszerűen tükrözi azt a mélyreható gazdasági és társadalmi átalakulást, amely a megyében a felszabadulás óta végbement. Ennek legfőbb kifejezője *a mezőgazdasági népesség csökkenése és ezzel párhuzamosan az ipari és az építőipari keresők arányának gyors emelkedése.* 1949 és 1960 között az ipari keresők száma 18 500 fővel gyarapodott. Az építőiparban és a szállításban dolgozók száma pedig megkétszereződött. A mezőgazdasági keresők száma 13 000 fővel csökkent. 1960 és 1970 között az aktív keresők száma – szemben az előző évtizeddel – minimálisan nőtt (218 fővel), viszont az ipar, valamint a többi gazdasági ág foglalkoztatottainak a gyarapodása szinte teljes mértékben a mezőgazdasági keresők csökkenéséből táplálkozott. Az átrétegződés tehát felgyorsult (a mezőgazdasági keresők száma 32 300 fővel csökkent), és a munkaerő főleg az iparba áramlott, ahol is a foglalkoztatottak száma ennek révén 25 800 fővel szaporodott.

A népesség átrétegződése mérsékeltebb ütemben ugyan, de tovább folytatódik. A mezőgazdasági keresők száma várhatóan csökken, de ebből a többi foglalkozási ág a korábbinál kevesebbet nyer, mivel a csökkenés főleg a generációk változásával megy végbe, és a fiatalok közül egyre többen maradnak a mezőgazdaságban.

GAZDASÁGI SZERKEZET

Csongrád megye az elmúlt évtized fejlődése eredményeként az ipari megyék sorába lépett. 1973-ban az ország ipari foglalkoztatottainak 3,9%-át, az ipari állóeszközök bruttó értékének 4%-át, az iparban felhasznált villamos energia 1,7%-át képviselte, és az összes beruházásból 4,7%-ot kapott.

A megye természetföldrajzi adottságaiból, gazdasági szerkezetéből, valamint az országos munkamegosztásban betöltött szerepéből következik, hogy fejlesztése távolról sem szorítkozott csak az iparra. A mezőgazdaság nagyarányú átalakulása, fejlődése, ha súlyban nem is, de méretében az utóbbi évtized gyors iparosításával azonos volt.

IPAR

A felszabadulás előtt a megye ipara alacsony koncentráltságú és fejletlen volt. Egyedül az *élelmiszeripar*nak (főleg malom, hús, konzerv) és a *könnyűipar*nak (kender, kötszövő, cipő, fa) volt jelentősebb termelőkapacitása. Ipari központ csupán *Szeged*en alakult ki. Szeged a Dél-Alföldön a városok rangsorából a népességet és az ipari dolgozók arányát tekintve egyaránt kiemelkedett. *A Tisza-parti város jelentős malom-, kender-,*

Az aktív keresők megoszlása főbb népgazdasági ágak szerint

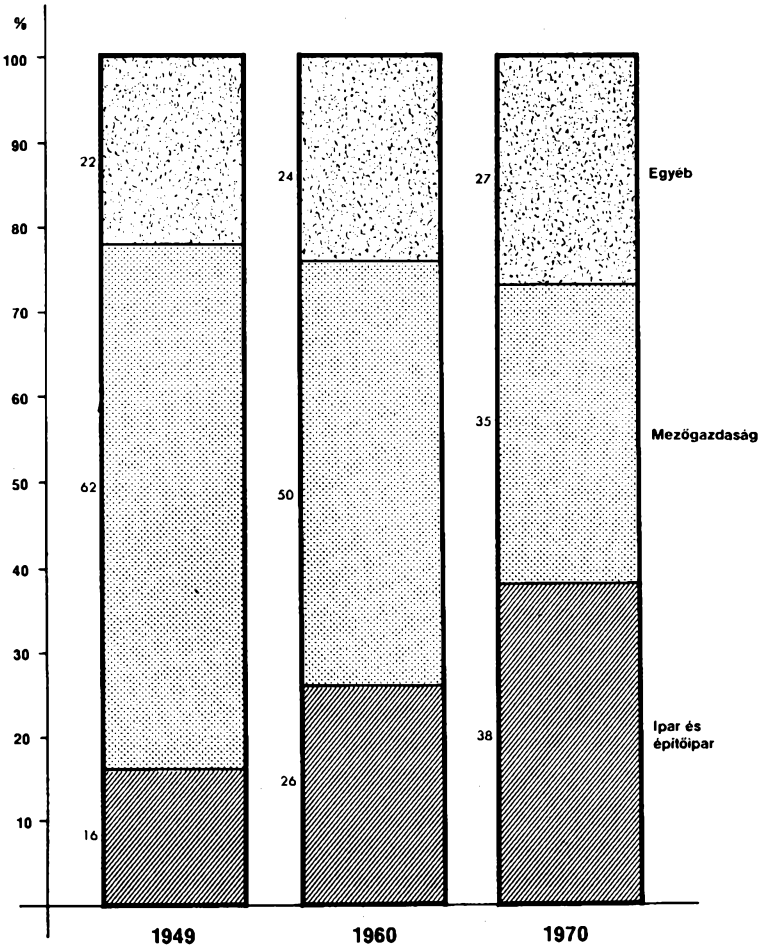

hús-, fa-, gyufa-, dohány-, bőr- és cipőiparral rendelkezett. A felsorolt ágazatok üzemei főleg nyersanyagra és munkaerőre települtek, néhány üzemet az olcsó vízi út (fa- és gyufaipar) lehetősége vonzott.

Szegeden az ipar fejlődése az első világháború kezdetétől három évtizeden keresztül lassú ütemű volt, így szerkezete alig változott, termelése is megközelítően azonos szinten maradt.

A felszabadulást követő évtizedben az iparosítás üteme meggyorsult, de több kedvezőtlen tényező miatt a megye továbbra is hátrányos helyzetben volt. A terület szegény ásványi kincsekben, és abban az időben a megye nem rendelkezett energiaforrással sem, márpedig a nehézipar gyors ütemű fejlődésének időszakában a nagy-

arányú ipari beruházás elsősorban az ásványi erőforrással rendelkező területeken koncentrálódott. A mezőgazdaság fejlődése ebben az időben még lassú volt, árutermelő jellege, szerkezete és terméshozamai csekély mértékben változtak.

Az 1960-as évek elején a kevésbé iparosodott területek fejlesztése központilag is előtérbe került, és egyre nagyobb helyet kapott az anyagigényes iparágak helyett a munkaigényes ágazatok fejlesztése. Mindkét irányelv az ásványi nyersanyagban szegény, de bőséges munkaerővel rendelkező Csongrád megyének is kedvezett. A mezőgazdaságban a szocialista nagyüzemi gazdálkodás megteremtése nemcsak a nyersanyagbázist bővítette és jelentős munkaerőt szabadított fel, hanem az ipar fejlesztésére más vonatkozásban is serkentően hatott. A szénhidrogénmezők feltárásával javult az energia- és a nyersanyagellátás lehetősége.

Az ország *ipari beruházásai*ból a megyére jutó arány 1956 és 1973 között alaposan megváltozott; 1,6%-ról 4,8%-ra emelkedett. Az egy főre jutó 1973. évi ipari beruházás (4351 Ft) némileg felülmúlja az országos átlagot. Az ipari beruházásoknak mintegy a fele a kőolaj- és földgázbányászatra jut, és jelentős arányt képvisel a könnyűipar rekonstrukciójára, valamint az élelmiszeripar bővítésére fordított összeg.

A *szocialista iparban foglalkoztatottak* száma 1954-ben kerekítve 33 400 fő (az országosból való részesedés aránya 3,0%), 1963-ban 50 200 fő volt (országosból való részesedés aránya 3,5%), azaz csaknem 17 000-rel gyarapodott. 1973-ban a szocialista ipar 67 514 főt foglalkoztatott. Az emelkedés 10 év alatt 17 341 fő volt, valamivel elmaradt az előző időszaktól, de így is meghaladta az országos átlagot, és ennek megfelelően 3,9%-ra módosult a megyére jutó arány. Az utóbbi években az iparban foglalkoztatottak száma jelentősen nem változott, jelezve, hogy a megyében az iparosítás jellegében változás történt.

Az *ipari állóeszközök bruttó értéke* 1963 és 1973 között 3,1-ről 13,7 milliárd Ft-ra emelkedett, s ezzel a megye ipari állóeszköz-állományának aránya az országos állományon belül 1,7%-ról 4%-ra változott. Az egy foglalkoztatottra jutó állóeszközök értékének növekedési üteme 1963-tól évente közel 10% volt.

3. táblázat

A szocialista iparban foglalkoztatott aktív keresők megoszlásának változása ipari főcsoportonként (százalék)

Ipari főcsoport	1949*	1960	1970	1973	1970-ben az ország összes ipari aktív keresőinek százalékában
Nehézipar	21,7	23,5	32,2	36,2	2,4
Könnyűipar	61,6	58,1	49,3	44,1	6,5
Élelmiszeripar	16,7	15,4	13,1	13,8	5,0
Egyéb ipar	—	3,0	5,4	5,9	5,5
Szocialista ipar összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*3,9*

* Az 1949. évi adatok: a Csongrád megyei Tanács VB Ipari Osztályától.

A szocialista ipar *nettó termelésének* éves növekedési üteme meghaladja az országos átlagot.

Az ipari *koncentráció* az országosnál kisebb, viszont az alföldi megyék közül a legmagasabb, az 1000 főnél nagyobb létszámú üzemekre jut az ipari foglalkoztatottaknak mintegy a 25%-a. Az apróbb üzemek súlya némileg felülmúlja az országos átlagot, de a különbség nem nagy, viszont kiugróan magas a középüzemek (500–1000 fős létszámú üzemek) aránya.

Az ipar szektorok szerinti megoszlására jellemző, hogy amíg a minisztériumi iparban foglalkoztatottak aránya elmarad az iparilag fejlett megyéktől és az országos átlagtól, addig a tanácsi, a szövetkezeti és a magánkisipar aránya mind a megyék, mind pedig az ország átlagát meghaladja.

Az ipar struktúrája az 1960-as évek során teljesen átalakult, amelyet a *nehézipar gyors fejlődése* idézett elő. Az ipari foglalkoztatottak száma a nehéziparban a jelzett időben több mint a kétszeresére, és ennek megfelelően aránya 14,6%-kal emelkedett. Ennél jóval nagyobb volt a változás az állóeszközök bruttó értékében, amely több mint ötszörösére emelkedett, és részesedése 1970-re 56,7%-ra rúgott. A *könnyűipar* évtizedeken keresztül vezető ágazat volt Csongrád megye iparában. A foglalkoztatottak számát tekintve megőrizte ugyan a vezető helyét, de a technikai mutatóknál a nehézipar mögé került. *Az élelmiszeripar* fejlődési üteme elmaradt a nehéziparétól, és így aránya szintén visszaesett.

Az ipar struktúrájában bekövetkezett átalakulást részben *a kőolajbányászat* belépése okozta, amely elsősorban az állóeszközök bruttó értékének ugrásszerű növekedésében fejeződik ki, viszont a foglalkozási adatok azt bizonyítják, hogy egyéb, főleg munkaigényes ágazatok is meghonosodtak.

Az 1960-as években alakult ki a kőolaj- és földgázbányászat, és máris a megye legjelentősebb ágazata, például az 1973. évi ipari beruházások 51%-át kapta, és az állóeszközök bruttó értékének 26%-ával rendelkezik. A megye kőolajtermelése 1973-ban meghaladta az egymillió tonnát. A feltárt energiaforrás országos jelentőségű, de hatása a megyei ipar fejlődésére, az ún. „továbbgyűrűzése" elmaradt, mivel a meglevő finomítókhoz gazdaságosabb elszállítani, mint helyi feldolgozó üzemet létesíteni.

A megye legjelentősebb nehézipari ágazatai a gépek és gépi berendezések gyártása, a bányászat, a vegyipar, a villamosipari gépek és készülékek gyártása, a fémtömegcikkipar, a közlekedési eszközök gyártása, valamint a műszeripar (a hódmezővásárhelyi METRIPOND Mérleggyár a maga nemében egyedülálló az országban).

A lehetőségekhez mérten csekély arányt képvisel a *vegyipar* (a foglalkoztatottak 3,7%-át), amelynek legjelentősebb gyáregysége a *TAURUS Szegedi Gumigyár*. Csongrád megye kedvező lehetőségekkel rendelkezik a vegyipar telepítéséhez és fejlesztéséhez, ezek közül figyelmet érdemel a szénhidrogénvagyon, az ipari víz, a jelentős kutatóbázis és a kedvező szállítási feltételek.

A nyersanyaghoz települt *építőanyag-ipar* hagyományokkal rendelkezik. A tégla- és a cserépipar helyi jelentőségű, viszont Hódmezővásárhelyen a *Finomkerámia Ipari Művek Alföldi Porcelángyárának* és e gyár *Majolika Gyáregységének* a termékei a hazai és a külföldi piacon egyaránt ismert és keresett áruk. Ami az *építőipart* illeti, a *Délmagyarországi Építővállalat Szegedi Házgyárának* felépítése nagymértékben hozzájárul a megye lakásgondjainak megoldásához.

4. táblázat

A fontosabb ipari termékek termelésének alakulása

Termék	Mennyiségi egység	1955	1970	1973	1973-ban az országos termelés százalékában
Kőolaj	1000 t	—	947	1 192	59,9
Hídmérleg	db	937	271	394	88,3
Gyorsmérleg	db	2397	9 451	6 497	87,3
Bútorlap	m^3	—	35 687	32 685	18,7
Gyufa	1000 doboz	—	354 902	350 206	60,8
Seprű	1000 db	—	3 915	4 426	19,7
Ázott, tilolt kender	t	1979	3 449	2 547	36,3
Kenderkóc	t	—	4 499	4 110	38,9
Kender és kender típusú fonal	t	—	9 209	8 456	75,9
Juta és juta típusú fonal	t	—	2 370	2 125	33,5
Len és kender készszövet	1000 m^2	—	6 394	6 406	25,7
Egyéb kész háncsrost szövet	1000 m^2	—	4 558	5 024	28,5
Szalámi	t	—	4 963	5 416	57,5
Fűszerpaprika-őrlemény	t	1886	5 840	5 572	57,0

A *könnyűipar* gazdag tradícióval rendelkezik, kialakulása és fejlődése jelentős hatással volt a megye iparosodására. Az utóbbi évtizedben – bár aránya csökkent – megőrizte vezető szerepét, és továbbra is a megye egyik jellegzetes iparága maradt. Az iparágban foglalkoztatottak országos aránya (7%) arra utal, *hogy Csongrád megye Budapest és Győr-Sopron megye után hazánk legfontosabb könnyűipari területe.* Szinte valamennyi ágazat megtalálható, és mindegyik számottevő exporttal rendelkezik.

Dél-Alföldön a talaj és főleg az éghajlati adottságok kedvezőek a kender termesztéséhez, így a nyersanyag jelenléte, a kedvező közlekedési feltételek, valamint az olcsó munkaerő vonzotta a múlt században kialakult *kenderipar*t. Jelenleg a megye adja tilolt kenderből a hazai termelés 32,2%-át, kenderkócból 41,2%-át, kenderből és kender típusú fonalból 75,2%-át. Továbbá kiemelkedően magas arányt képvisel *a len- és a kenderszövet*-termelés (23,1%). A *jutaipar* importált nyersanyagot dolgoz fel, a megye a juta- és a juta típusú fonalakból az ország termelésének 40,6%-át adja.

A felszabadulást követően a kenderipar a rekonstrukció útján fejlődött. Napjainkban termékeinek jelentős hányada (amelyekhez szintetikus anyagot is dolgoz fel) exportra kerül.

*A pamutipar*t elsősorban a munkaerő vonzotta a megyébe, és főleg a felszabadulást követően épült ki. A legjelentősebb pamutipari üzem, a *Szegedi Textilművek* két lépcsőben épült ki; 1950-ben a fonoda, majd másfél évtizeddel később a szövöde is megkezdte termelését. Az iparág pamut- és pamut típusú fonalból az ország termelésének mintegy a 12–13%-át adja.

Hagyományos iparágnak számít a *bőr-*, a *szőrme-* és a *cipőipar*, amelynek központja

Szeged, termelvényei hazánkban és külföldön egyaránt ismertek. A felszabadulás után kialakult a *textilruházati ipar*. A *kötszövőipar* pedig bővítéssel és rekonstrukcióval fejlődött.

Kiemelkedik a *fafeldolgozó ipar*, amelynek jelentős hányadát az olcsó vízi szállítás vonzotta. A megye fűrésztelepei mellett dolgozó *lemez- és bútorgyárak* termékei ismertek az egész országban. Színes egy- és többtestű konyhaszekrényből a megye bútoripara az ország termelésének 22,7%-át, bútorlapból pedig 19,2%-át adja.

A felsorolt iparágakon kívül említést érdemel a *Szegedi Ecset- és Seprűgyár*, valamint ugyancsak Szegeden a *Gyufaipari Vállalat 2. sz. telepe*, amelyek az ország termelésének 53,9%-át, illetve 58,8%-át nyújtják.

A könnyűipar mellett számottevő helyet foglal el az *élelmiszeripar*, amelyet főleg a nyersanyag vonzott a megyébe. Kezdetben a *malom-*, majd később a *húsipar* fejlődött ki. A felszabadulást követően az élelmiszeripar szerkezete megváltozott, és a mezőgazdaság nagyarányú fejlődése lehetővé tette a termelési kapacitás jelentős növelését. A malomipar háttérbe szorult, helyét a *konzerv-*, a *hús-*, a *baromfi-*, a *tej-* és a *sütőipar* foglalta el. Közismert, hogy az élelmiszer-gazdaságban a vertikális tagozódás, a kapcsolat a nyersanyag előállítása és feldolgozása között eléggé szoros. Ez Csongrád megyében különösen kifejező, hiszen *az élelmiszeripar nyersanyagának zöme a megyéből kerül ki és ezáltal területi termelési komplexumot alkot*. Az élelmiszeripar termékeit a hazai és a külföldi fogyasztók egyaránt ismerik. Az exporttermékek közül kiemelkednek a *szalámi*, a *fűszerpaprika*, valamint a *konzervipar termékei*. E termékek előállítói: *a Csongrád megyei Állatforgalmi és Húsipari Vállalat, a Szegedi Paprikafeldolgozó Vállalat és a Szegedi Konzervgyár*.

Az ipar területi elhelyezkedésében közrejátszott az a körülmény, hogy Szeged kedvező közlekedésföldrajzi adottságai, széles vonzáskörzete, munkaerőforrása, valamint fejlett városias háttere hatására a megye ipari kapacitásának nagy része a városba tömörült. A felszabadulást követően a megye iparilag kevésbé fejlett városai és járásai Szegednél gyorsabb ütemben iparosodtak, és ennek hatásaként az ipar némileg decentralizálódott, de területileg erősen koncentrált maradt. *1973-ban az ipari foglalkoztatottak több mint fele Szegeden, 39%-a a többi városban és 7,4%-a a községekben volt található.*

Az utóbbi évek fejlődése minden vonatkozásban *a területek ipari kiegyenlítődésének az irányába* hatott. 1965 és 1970 között a községekben az ipari foglalkoztatottak száma évente 9%-kal, ugyanakkor a városokban 4,5%-kal emelkedett. Az ipari állóeszközök bruttó értékének az emelkedése a községekben évi 45%, a városokban 12,8% volt. A községekben az ipari állóeszközök bruttó értékének mintegy hatszorosra történő növekedése teljes egészében a *kőolaj-* és a *földgázbányászat* következménye. Ezt azért szükséges hangsúlyozni, mert valójában a megyén belül az iparosodottságot illetően lényeges különbségek vannak. *Szegeden* és *környékén* országosan is jelentős ipari kapacitás jött létre, s ugyancsak viszonylag fejlett iparral rendelkezik *Hódmezővásárhely* és *Szentes*. Ezzel szemben *Makó* és *Csongrád* ipara messze elmarad e felsorolt városokétól.

A megye jelentős ipari kapacitása mellett fontos népgazdasági ágazat a mezőgazdaság, amit többek között az is bizonyít, hogy az ország területének 4,6%-át jelenti, és 1973-ban innen került ki az ország mezőgazdasági bruttó termelési értékének 3,1%-a, az értékesítésre kerülő zöldség 16,2%-a, a vágósertés 7,3%-a.

A szántóterület 1935-től állandóan csökken, aránya 70,9%-ról 1973-ig 63,3%-ra esett vissza. Ennek ellenére az országos átlagot jelentős mértékben felülmúlja. A művelési ágak közül nagymértékben tért hódított a kertek és gyümölcsösök területe.

5. táblázat

A földterület megoszlása művelési ágak szerint (százalék)

Művelési ágak	1950	1960	1970	1973
Szántó	69,5	66,9	63,7	63,2
Kert és gyümölcsös	1,3	1,8	3,0	2,9
Szőlő	3,0	2,4	2,6	2,3
Rét	3,9	3,9	3,6	3,7
Legelő	10,2	11,1	9,7	9,9
Mezőgazdasági terület összesen	87,9	86,1	82,6	82,0
Erdő	2,8	3,8	7,4	7,4
Nádas	0,3	0,2	0,4	0,7
Termőterület összesen	91,0	90,1	90,4	90,1
Művelés alól kivett terület	9,0	9,9	9,6	9,9
Földterület összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*

A vetésszerkezet változása arra utal, hogy a mezőgazdaság a specializálódás mellett a természeti adottságokra támaszkodva egyre belterjesebbé válik. Az egyes növényi kultúrák közül a felszabadulás előtti időszakhoz képest jelentős mértékben csökkent a búza, a rozs, az árpa és a zab vetésterülete, viszont számottevően kiterjedt a lédús takarmányok és a zöldségfélék vetésterülete.

Az 1960-as években viszonylag rövid idő alatt is számottevő módosulást találunk a vetésszerkezet alakulásában. A korábbiakkal ellentétben megnőtt a búza vetésterülete és jelentősen visszaesett a cukorrépa, az árpa és a rozs termesztése. (Itt a módosulás egyik oka az is, hogy árpa helyett takarmánybúzát termeszt sok gazdaság a megyében.)

A mezőgazdaság természetföldrajzi alapjai, elsősorban a talajadottságok, lényeges területi különbségeket mutatnak és ennek hatására a művelési ágak aránya, valamint a vetésszerkezet a megye területén távolról sem egységes. A békési löszháton humuszban gazdag középkötött-csernozjom talajokon a szántóterület aránya, ezen belül a búza,

6. táblázat

A fontosabb szántóföldi növények vetésterülete és termésátlaga

Szántóföldi növények	Vetésterület (1000 ha)				Termésátlag (q/ha)			
	1950	1960	1970	1973	1950	1960	1970	1973
Búza	84,2	58,2	65,2	74,2	16,2	15,8	19,8	34,7
Rozs	24,1	21,3	13,6	11,4	12,3	10,1	6,4	12,0
Rizs	0,8	3,0	1,7	1,3	32,8	19,6	15,1	24,7
Őszi árpa	6,8	20,7	10,2	10,7	11,3	19,1	19,1	27,4
Tavaszi árpa	17,6	6,3	0,6	1,3	14,1	18,2	17,0	26,0
Zab	7,8	7,4	1,4	1,8	5,6	12,8	10,6	16,5
Kukorica	78,3	85,0	69,3	85,4	12,0	16,2	31,1	39,5
Cukorrépa	5,5	8,1	3,0	4,1	106,0	201,9	312,4	284,7
Rostkender	2,3	2,0	2,3	1,1	37,9	36,1	60,5	70,5
Napraforgó	17,1	2,3	3,7	2,7	7,5	7,8	8,2	12,7
Burgonya	8,9	7,7	5,2	4,2	28,8	57,7	97,5	81,0
Lucerna	16,0	20,2	21,5	23,6	26,6*	23,8*	49,9*	53,5*

* A széna súlya.

a kukorica, a cukorrépa és az ipari növények termesztése lényegesen nagyobb területet foglal el, mint a homokos hátságon, ahol, mint ismeretes, a szántóterület kevesebb, de a szőlő- és gyümölcsös terület a legnagyobb kiterjedésű. Vetésszerkezetében vezető helyen a kukorica és a rozs található. A Tisza mentén nagyrészt réti öntéstalajokon a művelési szerkezet és a szántóterület megoszlása a békési löszháthoz áll közelebb. Különbség, hogy a Tisza völgyében az öntözési lehetőségek felhasználásával virágzó zöldségtermesztés alakulhatott ki.

A megye mezőgazdasága természeti adottságai és termelési tradíciói révén már a felszabadulás előtt több növényi kultúra termesztésében kiemelkedett. Így nemzetközi hírnévre tett szert a *paprika* és a *hagyma*. A Dél-Alföld magas napfénytartama, a sugárzási viszonyok különösen kedveznek a fűszerpaprika termesztésének, az ország termelésének a fele innen kerül ki. Hasonlóan kedvező természetföldrajzi adottságokkal rendelkezik és hazánkban a maga nemében egyedül áll a híres *makói hagyma*.

A felszabadulást követően a mezőgazdasági specializáció tovább fokozódott. A homoktalajokon új telepítésekkel bővült a gyümölcstermesztés, főleg a külföldön is ismert *őszibarack* és *téli alma*. Jelentős mértékben bővült a szőlőtermesztés is. Szinte ugrásszerű változáson ment keresztül a *zöldségtermesztés*, amelyből a megye nemcsak a helyi konzervipart és egyéb hazai szükségletet elégíti ki, hanem jelentős mennyiséget juttat külföldre is.

Az állattenyésztés a felszabadulás óta – az állatállomány számát és összetételét tekintve – lényegesen megváltozott. A szarvasmarha-állomány növekedését elsősorban a hízómarhatartás elterjedése okozta. A tehénállomány az utóbbi évtizedben nem változott. Ugrásszerűen megnőtt a sertésállomány és megváltozott a tenyésztés módja is. Korábban főleg a kisparaszti gazdaságok foglalkoztak sertéstenyésztéssel, jelenleg a

7. táblázat

Az állatállomány alakulása (1000 db)

Állatfaj	1950	1960	1970	1973
Szarvasmarha	80,5	79,9	91,4	92,0
Tehén	31,4	35,7	36,7	40,0
Sertés	378,7	343,8	395,2	459,0
Ló	54,1	43,4	17,6	15,0
Juh	86,7	120,2	187,4	137,0

nagyüzemi gazdálkodásnak a sertéstartásban egyre jelentősebb a súlya, és ezen belül fontos helyet foglal el az automatizált, zárt ciklusú sertéstelepek hústermelése.

A lóállomány az ismert okok miatt alaposan megcsappant, a *juhállomány* viszont az 1950. és 1960. évihez képest gyarapodott.

A 100 ha mezőgazdasági területre jutó szarvasmarhák száma (26 db) elmarad az országos átlagtól, viszont a sertés-, a juh-, a baromfiállomány mutatói meghaladják az országos átlagot. Vágósertésből például Békés megyét követően Csongrád megye a legnagyobb árutermelő.

A megye mezőgazdaságának a fejlődésében, valamint a falusi népesség életkörülményeiben gyökeres változást hozott a *szocialista nagyüzemi gazdálkodás* megteremtése. A megyében 1973-ban 7 állami gazdaság, 102 mezőgazdasági termelőszövetkezet és 18 szakszövetkezet működött. Jelentős méreteket ölt a szövetkezetek társulása különböző feladatok megoldására. A termelőszövetkezetek megszilárdulását tükrözi a szövetkezeti vagyon összegének állandó növekedése (1968-ban 3336 millió Ft, 1973-ban 8773 millió Ft), a halmozott termelési érték alakulása (1968-ban 3 milliárd Ft, 1973-ban 4,9 milliárd Ft). Az egy hektárra jutó állóeszközök értéke 1973-ban 16 263 Ft, az országos átlagot 5000 Ft-tal haladja meg.

A mezőgazdaság szocialista átszervezésével megváltozott a *műszaki fejlődés* lehetősége és módja, így a mezőgazdaság technikai felszereltsége különösen az elmúlt évtizedben ugrásszerűen fejlődött. A traktorállomány, az arató-cséplő gépek, a teherautók száma közel kétszeresére, a felhasznált műtrágya mennyisége pedig négyszeresére emelkedett. Lényegesen bővült az öntözött területek kiterjedése, jelenlegi arányát tekintve (a szántóterület 4,8%-a) az országos átlagot meghaladja.

A fejlett agrotechnika nemcsak a nehéz fizikai munkát helyettesítette, hanem jelentős mértékben növelte a termelékenységet az elevenmunka-ráfordítás csökkentése, valamint a terméshozamok növelése révén. A megyében a búza és a kukorica terméshozama – bár elmarad az országos értékektől – az 1930-as évek átlagához viszonyítva majdnem a kétszeresére emelkedett.

A megyében a feldolgozó ipar van túlsúlyban, így érthető, hogy a beszállított áruk legnagyobb tételeit a bányászati áruk: a szén, a kő, a kavics (kb. 40%), az alapanyagipari áruk: a cement, az acél (10%), továbbá műtrágyák és a faáruk (11%) adják. A kiszállított termékek zömét a kőolaj, a mezőgazdasági és a feldolgozóipari termékek teszik ki. A megye szállítási kapcsolatai a legerősebbek Budapesttel és az ipari területekkel.

A közlekedési ágazatok közül a vasút és a közút szinte kizárólagos jelentőséggel bír, a kőolaj- és a földgázvezeték hazai hálózatának kb. 10%-a jut a megyére.

A *vasúthálózat* (8,1 km/100 km²) a felszabadulást követően már új vonalakkal nem gyarapodott, viszont lényegesen emelte teljesítményét. A vasúti áruforgalom növekedése az 1960-as években az országos átlagnál gyorsabb volt, ami kétségkívül az ipar dinamikus fejlődésével és az olajbányászattal függ össze. A megyébe érkezett árumennyiség volumene (10,8 millió tonna) kétszeresen felülmúlja a kiszállítását (5,4 millió tonna).

A *közúthálózat* sűrűsége (100 km²-re 30,7 km) a vasúthoz hasonlóan némileg elmarad az országos átlagtól. A közutak minősége az utóbbi évtizedben sokat javult, a makadám- és a kiépítetlen utak aránya a minimumra csökkent. A közúti forgalom növekedése felülmúlja a vasútét, 1965 és 1973 között több mint a kétszeresére emelkedett.

A megyében megvan a lehetőség a *vízi közlekedés* fejlesztésére is. Jelenleg azonban a Tisza alacsony vízszintje ezt nagymértékben megnehezíti. A kiskörei, valamint a Tisza III. vízlépcső megépítésével Észak-Magyarország bányászati termékei (elsősorban a kő és a szén) vízi úton jutnak el az Alföldre. A Tisza kihasználását nagymértékben fokozza majd a tervezett Duna–Tisza-csatorna megépítése.

ÉLETSZÍNVONAL, ÉLETKÖRÜLMÉNYEK

A felszabadulás előtt Csongrád megye, bár az iparosodottság színvonalát tekintve megelőzött számos megyét, azonban a lakosság életkörülményei, egészségügyi és kulturális ellátottságát illetően az ország elmaradott területeihez tartozott. A zömében mezőgazdasági népesség nem rendelkezett azokkal az eszközökkel, amelyek révén az életkörülményében lényeges változást tudott volna elérni.

A gyökeres gazdasági és társadalmi átalakulást döntő mértékben az elmúlt másfél évtized fejlődése eredményezte. A termelőszövetkezetek létrejöttével és megszilárdulásával teljes egészében átformálódott a falu társadalmi képe, megváltozott korábbi életritmusa, valamint életfelfogása, lényegesen javult egészségügyi és kulturális ellátottsága, lakáshelyzete, és számos jel arra utal, hogy a falusi lakosság óriási lépést tett az anyagi és kulturális felemelkedés útján.

A vázolt folyamatot nagymértékben elősegítette a megye dinamikus ipari fejlődése, az iparban dolgozók számának növekedése, valamint a városi népesség magas aránya. Viszont az életkörülmények alakulását jelző mutatókat továbbra is rontja az a körülmény, hogy a lakosság 20%-a a szórványtelepülésekben él.

A lakások számának és felszereltségének alakulása

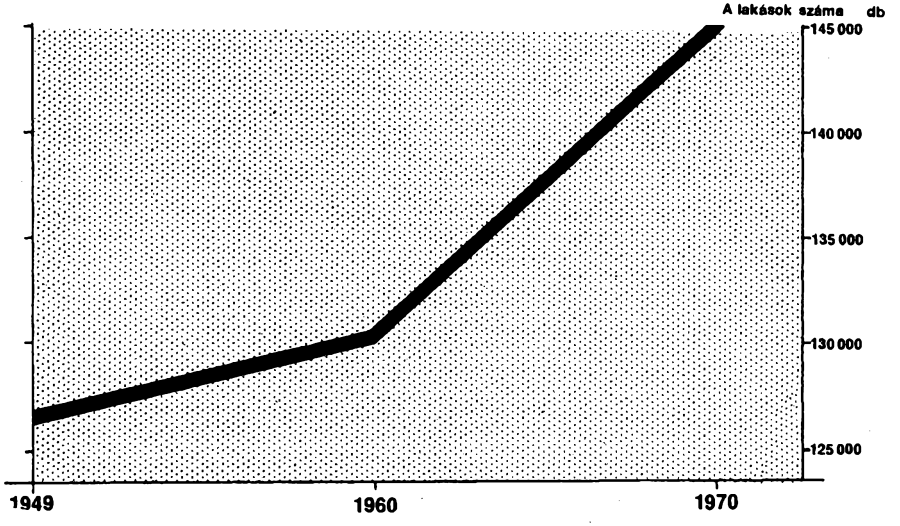

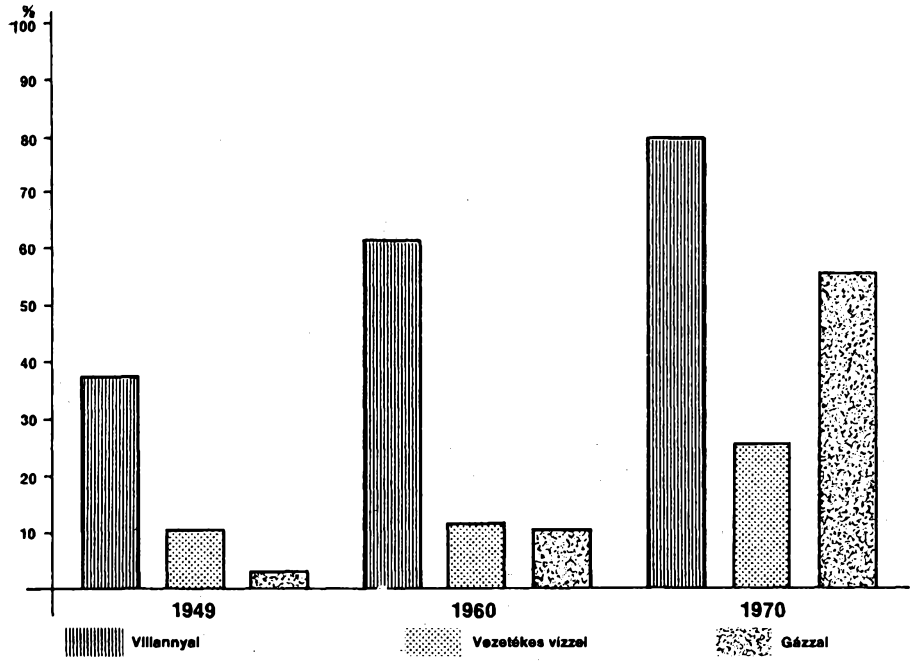

felszerelt lakások aránya

LAKÁS- ÉS KOMMUNÁLIS ELLÁTÁS

Az 1950-es években a *lakásépítés* üteme elmaradt az országostól. Jellemző, hogy a megyében 1953-ban 206 lakást adtak át, 1960-ban már 1768-at, de még ez sem érte el a hazai átlagot. 1973-ban már 3928 lakás épült, tehát az építés üteme hallatlan mértékben felfokozódott, de a korábbi évtizedek kiesését nem tudta pótolni. Ebből is adódik, hogy a lakásállomány egy része korszerűtlen és elavult.

A lakásállomány 72,5%-a a felszabadulás előtt épült. Ez a magyarázata, hogy viszonylag igen magas az évenként megszüntetett lakások száma.

Az elmúlt évtized során sokat javult a *lakások felszereltsége*. A gázzal ellátott lakások aránya például mintegy a hatszorosára emelkedett. Ugyancsak javult a lakások nagyság szerinti összetétele: míg 1960-ban a lakások 73,4%-a, addig 1973-ban már csupán 52%-a volt egyszobás. A változáshoz nagymértékben hozzájárult, hogy az újonnan épített lakások korszerűek, az új lakásoknak például csupán 3,1%-a egyszobás, és több mint 90%-a vízvezetékkel, mosdóhelyiséggel, továbbá 33,4%-a korszerű fűtéssel van ellátva.

A települések *közműellátottsága* a lakások felszereltségéhez hasonlóan az országos átlag mögött marad. A háztartásokban felhasznált villamos energia 1961-ben 16 200, 1973-ban 80 692 kWó volt. Ennél jóval nagyobb mértékben növekedett a háztartásokban felhasznált vezetékes gáz (3000-ről 22 960 km^3-re) és a propán-bután gáz (1973-ban 15 503 km^3) mennyisége. A vízvezeték-csőhálózat teljes hossza 1961- és 1973 között majdnem a háromszorosára emelkedett. 1956-ban csupán 3202 lakás volt a csatornahálózatba bekapcsolva, 1973-ban ennek mintegy a nyolcszorosa.

SZOCIÁLIS, OKTATÁSI ÉS KULTURÁLIS ELLÁTÁS

Az életszínvonal emelkedésével párhuzamosan megváltozott a lakosság kulturális ellátottsága és iskolázottságának a színvonala is.

Az általános és a középfokú oktatás a felszabadulást követően szinte ugrásszerűen fejlődött, annak ellenére, hogy a lakosság több mint 20%-a tanyán él és az ő kulturális körülményeik messze elmaradnak a városokéitól. *A népesség iskolai végzettségét jelző mutatók jobbak az országos átlagnál.* Ez a kedvező kép egyrészt a városi népesség magas arányával, másrészt Szeged országosan is kiemelkedő kulturális szerepkörével

8. táblázat

Az iskolázottsági színvonal változása

Végzettség		1949	1960	1970	1973
Általános iskolai	végzettséggel rendelkezők aránya a megfelelő korúak százalékában	17,7	29,5	48,5	53,1
Középiskolai		4,4	7,6	14,2	16,8
Felsőfokú		1,4	2,2	3,7	4,1

magyarázható. A *8. táblázat* adatainak elemzésekor nem kerülheti el a figyelmünket, hogy a valamennyi iskolatípust sikeresen elvégzettek arányánál 1960 után ugrásszerű emelkedés észlelhető. Ez is bizonyítja, hogy az utóbbi évtizedben a kulturális fejlődés is felgyorsult.

Az általános iskolai tanulók létszáma demográfiai okok miatt csökkent, lényegében ennek következtében az oktatás feltételeiben lényeges javulás tapasztalható.

9. táblázat

Az általános iskolai oktatás jellemző adatai

Megnevezés	1950	1960	1970	1973
Tantermek száma (db)	1 193	1 393	1 475	1 466
Tanulólétszám (fő)	54 582	55 328	43 479	40 737
Tanerő (fő)	1 664	2 616	2 801	2 834

A megye *középiskoláiban* mintegy 16 500 diák tanul (nappali, esti és levelező tagozaton együtt). Az 1000 lakosra jutó tanulók száma 36,2, az országos átlagot meghaladja.

A felsőfokú oktatási intézmények nappali, esti, levelező hallgatóinak száma mintegy 9000–9200 fő, *ebben a tekintetben a megyék között Csongrád az első helyen áll.*

Az *óvodai ellátottság* – bár a felszabadulást követően rendkívül sokat javult – mégis a szükséglethez képest kedvezőtlennek mondható. Az óvodai férőhelyek száma 1973-ban 11 720 volt, az óvodás gyermekek száma 13 511, az egy óvónőre jutó gyermekek száma 19,5. Az 1000 lakosra jutó férőhelyek száma 25,9, messze meghaladja az országos átlagot, viszont figyelembe kell venni, hogy a megyében a nők foglalkoztatottságának foka is igen magas.

A megyében igen aktív *kulturális* tevékenység folyik. A színházlátogatók száma magas, a mozilátogatóké a televízió megjelenésétől nem növekedett, hanem némileg visszaesett. Az 1000 lakosra jutó tv-előfizetők száma mintegy 200, megközelíti az országos átlagot. A rádió-előfizetők száma (249) Békés és Szolnok megyét követően, az országban itt a legmagasabb. Az egészségügyi ellátottság az országosnál lényegesen jobb. 1973-ban 10 000 lakosra jutó orvosok (30) és kórházi ágyak száma (87) a megyék között a legmagasabb. Az adatok értékelésénél azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy Szeged egészségügyi vonzásköre az ország jelentős részére kiterjed.

A LAKOSSÁG JÖVEDELME, FOGYASZTÁSA, KERESKEDELEM, IDEGENFORGALOM

A megye szocialista iparában foglalkoztatottak keresete az országos tendenciával azonos mértékben változott. 1973-ban az iparban dolgozók átlagos havi keresete 2302 Ft volt, ami 200 Ft-tal elmaradt az országos átlagtól. Itt azonban figyelembe kell venni,

hogy a dolgozók jelentős hányadát a könnyűipar foglalkoztatja, ahol a bérek alacsonyabbak, mint a nehéziparban.

A mezőgazdaság nagyüzemi gazdaságaiban foglalkoztatottak keresete az országos átlag körül mozog (állami gazdaságokban 1973-ban évi 31 430 Ft, a termelőszövetkezetekben a nem nyugdíjas tagoké pedig évi 26 570 Ft).

A lakosság jövedelmének a változását tükrözi a megtakarított pénzösszeg rendkívül gyors növekedése. Az OTP-ben őrzött betétállomány összege 1965-ben 891 millió Ft volt, s ez 1973-ra majdnem 2,8 milliárd Ft-ra gyarapodott.

A jövedelem növekedésével megváltozott a családok költségvetése, emelkedett a kiadások összege és módosult annak struktúrája. Az utóbbi években érthetően *megnőttek a háztartásra, lakásfelszerelésre, a tartós fogyasztási cikkekre, valamint a művelődésre, a szórakozásra fordított összegek.*

A növekvő életszínvonal jut kifejezésre a fogyasztott fontosabb élelmiszerek mennyiségének változásában is. Az átlagos fogyasztás főleg azokból az élelmiszerekből emelkedett, amelyek az egészségesebb táplálkozási struktúra kialakítását segítik elő, mint például a nyershús, a baromfihús, a vaj, a gyümölcsfélék, a zöldség- és a főzelékfélék stb. Csökkent viszont a kenyér és a liszt fogyasztása.

Az életkörülmények változását, a jövedelem emelkedését fejezi ki *a kiskereskedelmi forgalom* alakulása is. 1960 és 1973 között az összes forgalom több mint kétszeresére növekedett és ezen belül leggyorsabban a vegyes iparcikkek eladása emelkedett. Napjainkban ezrével kelnek el olyan cikkek (hűtőszekrény, mosógép, porszívó, villanytűzhely, olajkályha, televízió), amelyek az 1950-es években csak elvétve voltak találhatók az üzletekben. Ide sorolhatjuk a személygépkocsik vásárlását is, amely évente 15–20%-kal növekszik, és 1973-ban a 10 000 lakosra jutó személygépkocsik száma (374) megközelítette, a motorkerékpároké pedig lényegesen felülmúlta az országos átlagot.

Kedvező helyzeténél fogva és Szeged vonzerejének következtében a megye *idegenforgalma* számottevő, s különösen az elmúlt évtizedben ugrásszerűen megnövekedett. A turistaforgalom a megyei határállomásokon 1961-ben 173 000, az 1970-es évek elején több mint egymillió fő volt.

A megyében a *szállodai férőhelyek* száma lényegesen nem változott, viszont kihasználtságuk fokozódott.

A változást elsősorban a külföldi vendégek okozzák, akiknek száma az említett időszakban nyolcszorosára emelkedett. A vendégek túlnyomó része Szegedre látogatott, ahol az Európa-szerte ismert *Szegedi Szabadtéri Játékok* előadásai jelentették a legfőbb vonzerőt.

TELEPÜLÉSHÁLÓZAT

Csongrád megye településhálózata az országostól eltérő, sajátos vonásokkal rendelkezik. A településhálózat fejlődésére, jelenlegi formájának kialakulására lényeges hatással volt a török hódoltság, mivel ebben az időben a korábban kialakult települések nagy része elnéptelenedett, vagy teljesen elpusztult. A török hódoltságot átvészelő telepü-

lések megőrizték régi (halmaz) formájukat, amely a megyében az egyik jellegzetes típussá vált. A török hódoltságot követő időben betelepített népesség a korábban említett típustól merőben eltérő, szabályos utcahálózatú, mérnökök által megtervezett, falusi településeket hozott létre. Mindkét települési típusból a népesség kirajzásával szórványtelepülések alakultak ki, majd ezek később – egyes területeken – tanyaközponttá, illetve ismét zárt településbe tömörültek (például Ásotthalom, Mórahalom, Domaszék stb.).

A 100 km²-re jutó települések száma 1,6, ami az országos átlagnak a felét sem éri el. A községek átlagos népessége majdnem 2700 fő. Ezek az adatok azt mutatják, hogy a többi alföldi megyéhez hasonlóan, Csongrádban is az *óriásfalvas településhálózat a jellemző.*

Az utóbbi évtizedben a népesség elvándorlása a kisebb településekből jóval intenzívebb volt és ezért itt a lakosság száma csökkent, míg a nagyobb településekben, különösen az 50 000-nél népesebb városokban a lakosság száma erőteljesen növekedett. Tehát a lakosság területi koncentráltsága tovább fokozódott.

A települések ipari fejlődése nagyság, illetve funkció szerint változik. Az ipari foglalkoztatottságot és az ipar technikai felszereltségét tekintve, érthetően a kiemelt felsőfokú központ, a részleges felsőfokú központok és a középfokú központok emelkednek ki. Az egyéb települések csekély ipari fejlődésének üteme az alsó kategóriában jóval gyorsabb volt, mint a közép- és felsőfokú központokban.

Sajátos vonása a megye településhálózatának a külterületi népesség magas aránya, amely 1960-ban 27,9% volt, az 1970-es évek elejére pedig 20% körül alakult. A szórványtelepülések kommunális ellátottsága, a lakosság egészségügyi és kulturális körülményei számottevően elmaradnak a városokétól. Ezért a tanyavidékek problémái komoly társadalompolitikai gondokat jelentenek. Az illetékes párt- és állami szervek a legutóbbi időszakban fokozott figyelmet fordítanak a *tanyakérdés* megoldására. A megyében a tanyarendszer megszűnése az elmúlt évtizedben gyors ütemben folytatódott; a tanyákon élő népesség mintegy 30 000 fővel csökkent. A tanyás települések csökkenése területileg differenciáltan megy végbe; a békési löszháton lényegesen gyorsabb ütemű, mint a homokos területeken.

A TÁRSADALMI-GAZDASÁGI FEJLŐDÉS IRÁNYA

A felszabadulást követő évtized ipari fejlődése a megye gazdasági és társadalmi életét teljes mértékben átformálta. Ennek eredményeként *Csongrád megye az iparilag fejlett megyék sorába lépett.* Viszont számolni kell azzal, hogy az iparosítás eddigi üteme és formája a továbbiakban nem tartható fenn. A korábbi extenzív iparosítás a megye szabad munkaerő-tartalékára támaszkodott, és azt jelentős mértékben felhasználta. Az utóbbi években, különösen Szeged környékén munkaerőhiány mutatkozik, és ennek kapcsán a Dél-Alföld legnagyobb ipari központjának munkaerővonzása nagymértékben kiterjedt, elérte a racionálisnak tekinthető határt. Az 1970-es évek első felében

CSONGRÁD MEGYE

FONTOSABB LÉTESÍTMÉNYEK

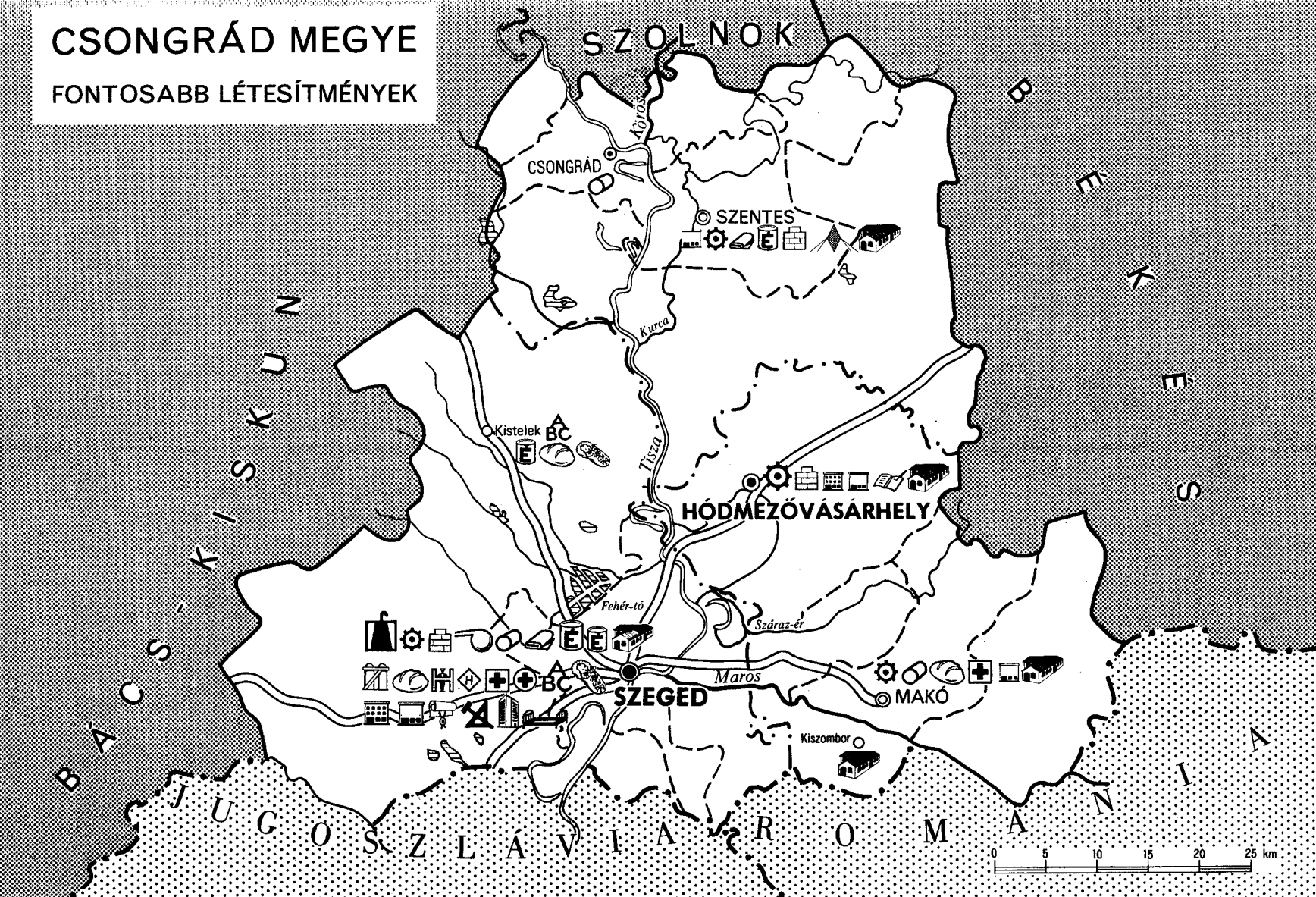

az ipari foglalkoztatottak száma már nem növekedett, a mezőgazdaságból felszabaduló munkaerő elsősorban a tercier ágazatok felé áramlik.

A megyének keleti és nyugati peremterületei kevéssé iparosodottak, ezekről a területekről a népesség elvándorlása folytatódik. Makón, Csongrádon és Kisteleken a helyi ipar létesítésére, a munkaigényes iparágak fejlesztésére továbbra is van lehetőség.

Az elmúlt évtizedben több fővárosi üzem települt vidékre, illetve az anyavállalat mellett vidéken létesített, főleg alkatrészeket előállító segédüzemeket. A munkaerő speciális felhasználásának ez a módja a jövőben folytatódik, de a megyét – mivel munkaerő-tartaléka megcsappant – már kevéssé érinti.

A megye gyors ipari fejlődésében jelentős része volt a *szénhidrogénmező* kiaknázásának. Az ezzel összefüggő beruházások a közeljövőben többnyire befejeződnek és ezt követően már számottevően nem bővülnek.

Összegezve tehát megállapíthatjuk, hogy azok a tényezők és folyamatok, amelyek a gyors iparosítást eredményezték, megszűntek, vagy megszűnőben vannak, *ezért az ipar a jövőben az eddigiektől eltérő módon fog fejlődni. A hangsúly a meglevő, országos jelentőségű könnyű- és élelmiszeripari ágazatok rekonstrukció és bővítés által történő fejlesztésén, valamint a meghonosodott nehézipari ágazatok fejlesztésén lesz.* A megye ipartelepítő tényezőit (víz, munkaerő, energia, infrastruktúra stb.) nem helyes szétforgácsolni, célszerűbb a megye ipari profilját erősítő ágazatok fejlesztéséhez felhasználni. A megyében kedvező adottságokkal rendelkeznek a *vegyipar mellett a munkaigényes gépipari ágazatok* és így ezek fejlődése várhatóan a továbbiakban is gyorsabb ütemű lesz.

A mezőgazdaság szocialista átalakítása szilárd bázist teremtett az élelmiszer-gazdaság nagyarányú fejlesztéséhez. A megye természetföldrajzi adottságai kedvezőek számos olyan növényi kultúra termesztésére, amelyek csupán a Dél-Alföldön rendelkeznek optimális körülménnyel és termelési tradícióval. Érthető, hogy a termelés iránya egyre jobban a helyi adottságok maximális kihasználásával a specializáció erősödésének irányában halad. A megye nagyszerű adottságokkal rendelkezik a *zöldségtermesztés* fokozására, a *szőlő- és gyümölcstermesztés*, valamint a *takarmánybázis bővítésére*, amely előfeltétele az *állattenyésztés* (főleg sertés, hízómarha, baromfi) további fellendítésének.

Az ipar és a mezőgazdaság fejlesztésével párhuzamosan fokozni kell a települések rekonstrukcióját, a lakásállomány korszerűsítését, a közműállomány fejlesztését. Ebből a szempontból a lemaradás különösen nagy, főleg Hódmezővásárhelyen, Makón és Csongrádon. Kistelek városi funkciókat tölt be, vonzásköre erősödik, így városias fejlődését célszerű meggyorsítani.

A megyében évtizedek óta komoly gondot jelentenek a szórványtelepülések, mivel az itt élő népesség kulturális és egészségügyi ellátását nehezítik, továbbá számos helyen akadályozzák a nagyüzemi gazdálkodás fejlesztését. A megye egyes kedvező közlekedési adottságú, intenzív mezőgazdasági kultúrájú területein a tanyahálózat legszükségesebb közművesítése megoldható és a mezőgazdasági termelést sem fékezi, sőt előmozdítja. Ezeken a területeken a szórványtelepülések egészségügyi és kulturális körülményeinek javítása a feladat. Más területeken pedig a tanyarendszer felszámolódásának folyamatát célszerű meggyorsítani.

VÁROSOK

Csongrád megyében a városiasodás folyamata az alföldi megyéktől eltérően már a felszabadulás után erőteljesebb volt. Emellett Szegeden kívül, a többi város jellege elsősorban az Alföldre általában jellemző mezővárosok típusának felelt meg.

Jelenleg öt város van a megyében: Szeged, Hódmezővásárhely, Makó, Szentes és Csongrád, s ebben az öt városban él a megye lakosságának mintegy 60%-a.

10. táblázat

A megye városainak fontosabb adatai

Város	Terület 1973-ban (ha)	A lakónépesség száma (1000 fő)				A külterületi népesség aránya az 1970. évi össznépesség százalékában
		1949	1960	1970	1973	
Szeged	11 262	86,6	95,8	123,9	133,2	1,6
Hódmezővásárhely	47 305	49,4	53,8	53,7	53,8	16,3
Szentes	21 967	30,0	31,3	32,3	32,4	12,9
Makó	22 901	33,1	31,7	30,3	29,9	7,8
Csongrád	12 611	20,7	20,5	20,1	20,1	13,1

SZEGED

A Tisza–Maros találkozásának környéke a kőkorszak óta (20 000 éve) folyamatosan lakott terület. A honfoglalás után az ártér több szigetén kisebb települések alakultak ki, amelyek később Szeged magvát jelentették. A város kialakulását és fejlődését nagymértékben elősegítette kedvező földrajzi fekvése. A folyók találkozása azt jelentette, hogy a Maroson érkező árukat (elsősorban sót, fát) itt rakták ki és a szárazföldön szállították tovább. Szeged első írásos emléke is a só szállításához és elosztásához kapcsolódik. A másik kedvező tényező: mint átkelőhely magához vonzotta a Duna–Tisza közi utakat. Szeged a középkor során fontos vásárhely (különböző termőtájak találkozása) és védelmi központ volt.

Fejlődése a múlt században meggyorsult és tovább javult helyzeti előnye. Hatalmas kiterjedésű vonzásterülettel rendelkezett és a vasút megjelenésével az ország egyik legfontosabb közlekedési csomópontjává vált.

Az 1879. évi árvíz a várost teljesen elpusztította, de nemzetközi segítséggel gyorsan felépült. Az újjáépítés során kapta mai, tervszerűen kialakított alaprajzát, patinás szépségét.

A kedvező közlekedési adottságok előmozdították, hogy viszonylag korán, főleg munkaigényes és mezőgazdasági nyersanyagokban igényes iparágak települtek ide.

A múlt században alakult ki a kender- és a malomipar, valamivel később a cipő-, a fa- és a gyufaipar.

A felszabadulást követő első évtizedben Szeged fejlődése elmaradt az ország városainak átlagától, ipara néhány üzemmel bővült ugyan, de ennek hatása csekély volt. Az 1950-es évek közepétől módosultak Szeged fejlesztésének tényezői is. A mezőgazdaság szocialista átszervezése nyomán bőségesen szabadult fel munkaerő és ez a városba vonzotta a munkaigényes iparágakat. A mezőgazdasági árutermelés növekedése lehetővé tette az élelmiszeripar bővítését, szerkezetének átalakítását. A nemzetközi forgalom fellendülésével Szeged közlekedésföldrajzi szerepköre megerősödött. *A környék szénhidrogénmezőinek feltárása pedig általában nagy lendületet adott a város fejlődésének.* A felsorolt körülmények hatására Szeged ipari fejlődése az elmúlt másfél évtizedben meggyorsult. a meglevő iparágakat korszerűsítették, lényegesen bővítették, és számos új gyáregység épült. Főleg a szalámigyártást, a konzerv- és a faipart bővítették, és új gyáregységként telepítették a kábel- és a gumigyárat, továbbá a házgyárat, a pamut- és a szövőipari, a paprikafeldolgozó stb. üzemeket.

A város, történelme során gyakran változtatta határát. 1950-ben, több település önállósulásával szinte valamennyi külterületét elvesztette. Az 1973-ban végrehajtott területrendezéssel Szegedhez kapcsolták a várossal településföldrajzilag összenőtt falvakat: *Tápét*, *Szőreget*, *Kiskundorozsmát*, *Algyőt* és *Gyálarétet*. Ennek eredményeként a város területe az 1970. évi 112,6 km²-ről 332,6 km²-re, jelenlevő népessége pedig 118 900-ról 145 452 főre, lakónépessége pedig 133 206-ra emelkedett.

Szeged népessége 1910-től 1960-ig lassú ütemben növekedett (1910-ben a jelenlevő népesség 79 058, 1960-ban 98 942 fő volt), viszont az 1960-as években 20 000 fővel gyarapodott. A népesség számának változása szorosan kapcsolódott a város gazdasági fejlődéséhez.

A felgyorsuló ipari fejlődés következtében ugrásszerűen megnőtt a bevándorlás, és a város – szinte teljes egészében – ennek köszönheti népességének tényleges gyarapodását. Az utóbbi években némileg csökkent a bevándorlás mértéke, de az évi átlag így is felülmúlja a 2000 főt. Az intenzív bevándorlás hatása lemérhető a népesség demográfiai mutatóinak kedvező alakulásán is. Az utóbbi években javult a születések aránya és ennek kapcsán emelkedett a természetes szaporodás is.

A nemek aránya sajátosan alakul: 1000 férfira 1158 nő jut (azaz a népesség 53,8%-a nő), messze meghaladva az országos átlagot.

Az ipar rohamos fejlődését tükrözi a *foglalkoztatottak számának* (1949-ben 8946 fő, 1955-ben 17 099 fő és 1973-ban 33 893 fő) *emelkedése*. Hasonlóan alakultak a szocialista ipar beruházásai is: míg 1950 és 1954 között évi átlagban csak 16,5 millió Ft-ot, addig 1968 és 1970 között évente 7947 millió Ft-ot fordítottak fejlesztésre.

A kőolajbányászat és a nehézipar néhány ágának gyorsabb ütemű fejlődése átalakította *az ipar szerkezetét*. 1949-ben az ipari foglalkoztatottak 9%-a a nehéz-, 15%-a az élelmiszer- és 76%-a a könnyűiparban dolgozott; 1970-ben az arányok 30%, 14% és 56%-ra módosultak. Az állóeszközök bruttó értékét tekintve, az eltolódás a nehézipar javára még ennél is nagyobb mértékű volt. (1958-ban 22%-kal, 1970-ben 58%-kal részesedett a nehézipar az ipar összes állóeszközeinek bruttó értékében.)

Az ipar szerkezetében végbement átalakulás kedvező és az adottságoknak is jobban megfelel, mert ezáltal a munkaerő kihasználása teljesebbé és sokoldalúbbá vált.

A vázolt ipari fejlődés *Szegedet az ország egyik fontos ipari központjává* alakította át, rendkívül pozitívan befolyásolta a népesség számának a növekedését és nagymértékben hozzájárult a város kulturális és egészségügyi szerepkörének fokozásához. *A József Attila Tudományegyetem és a Szegedi Orvostudományi Egyetem* mellett az utóbbi években több felsőfokú oktatási intézmény: *a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Zene- és Énektanárképző szaka, az Élelmiszeripari Főiskola, a Szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskola* kezdte el a városban a működését. Az ország tudományos életében betöltött szerepét jelentősen növelte az *MTA Biológiai Kutató Intézetének* és a *Gabonatermesztési Kutató Intézetnek* a létesítése.

Szeged a Dél-Alföld legnagyobb városa és szerepköre is ennek megfelelően alakult. Számos fontos funkcióval rendelkezik: elsőrendű közigazgatási központ, ipara országos jelentőségű, kulturális és egészségügyi vonzása a megye határán messze túlterjed. A kiskereskedelmi áruforgalom ugrásszerű növekedése arról tanúskodik, hogy a város kereskedelmi vonzása a Dél-Alföld jelentős részét magához kapcsolja. A Szegedre bejáró ingázók száma meghaladja a 13 000 főt; a munkaerővonzás is átlépte a megye határát.

A város gyors ütemű növekedése erős szálakkal kapcsolta magához a környező falvakat, amelyekkel agglomerációs övezetet alkot. A tágabb értelemben vett agglomerációs övezetbe beletartozik *Makó és Hódmezővásárhely* is, mivel e városok fejlődése szorosan összefügg Szegeddel.

A város lakás- és kommunális ellátottsága főként az 1960-as évektől kezdve fejlődött gyorsan. A lakások 25%-a még a századforduló előtt épült, az 1945 és 1959 közötti időszakra csupán 9,1% jut, míg 1960 után létesült lakások a lakásállomány csaknem 23%-a.

Szeged sokat változott a felszabadulás óta, az ipari növekedés átformálta a városképet. A beépített terület nagymértékben kiterjedt, az elmúlt évtizedben a meglevő belső ipari zóna mellé, a budapesti vasútvonal mellett, valamint az Algyő környéki szénhidrogénmezőn teljesen új, ún. külső ipari zóna keletkezett. Az új városnegyedek – Tarján, Odessza – szerves részként illeszkednek be a városképbe. Fejlődésük során mindinkább egységbe olvadnak a rendezett, patinás szépségű központtal.

HÓDMEZŐVÁSÁRHELY

A felszabadulást követően a város gyorsan fejlődött, főként azzal összefüggésben, hogy megyeszékhely lett. Több ipari üzemmel gazdagodott (például országos jelentőségű a *METRIPOND Mérleggyár* és a *Finomkerámiaipari Művek Alföldi Porcelángyára*), a meglevő üzemeket pedig számottevően bővítették. Ezek közül kiemelkedik a *Finomkerámiaipari Művek Alföldi Porcelángyárának Majolika Gyáregysége*, továbbá a jelentős exportot is teljesítő Hódmezővásárhelyi *Divat- és Kötöttárugyár*, valamint a helyi igényeket kielégítő téglaipar.

Az ipari foglalkoztatottak száma mintegy 12 000 fő, az összes ipari állóeszköz bruttó értéke a megyei érték 18,0%-a.

A város kiterjedt mezőgazdasági területtel rendelkezik (26 797 ha), amelyen 1973-ban 10 termelőszövetkezet működött. A mezőgazdaságban vezető helyet foglal el a

búza, a *kukorica*, a *zöldtakarmányok* és az *ipari növények* termesztése. Ennek megfelelően fejlett az állattenyésztés; különösen a *sertéstenyésztés* emelkedik ki.

A *népesség* száma 1930 óta lényegében nem változott, 1960-tól 956 fővel csökkent. A csökkenés elsősorban a megyei intézmények Szegedre költözésével, továbbá az alacsony természetes szaporodással függ össze. A vándorlási mérleg kedvezőtlen alakulása az utóbbi években megszűnt; ez arra utal, hogy a város fejlődésében új szakasz kezdődik: a lakosság eddigi csökkenését növekedés váltja fel.

A város *kommunális ellátottsága* elmarad a fejlett ipari központoktól és a mezővárosokhoz áll közel. A lakott lakások 21%-a a felszabadulás után épült. A lakások 82%-a van ellátva villannyal, 64%-a gázzal, azonban csupán 18,6%-a rendelkezik vízvezetékkel és 10%-a közcsatornával. A város közlekedési hálózata fejlett: 14 autóbuszjárat 85 km útszakaszon 1973-ban több mint 4 millió utast szállított.

Hódmezővásárhely jelentős *kulturális és egészségügyi* szerepkörrel rendelkezik, 5 középiskolája van, és itt működik a *szegedi Élelmiszeripari Főiskola Állattenyésztési Kara*. A város vonzásköre – sajátos helyzete miatt – csupán néhány településre terjed ki, viszont a Szegeddel és Makóval kialakult szoros gazdasági és társadalmi kapcsolatok révén agglomerációs övezetet alkot.

SZENTES

A város a Tisza közelében, a Kurca mentén épült. A történelem során mint átkelőhely szerepelt; ma is fontos vasúti és közúti csomópont. A város fejlődését nagymértékben előmozdította, hogy 1950-ig megyeszékhely volt. Jelenleg járási székhely.

Népessége évtizedeken keresztül lényegében nem gyarapodott, csupán 1949-től van számottevő emelkedés. Az élveszületések aránya eléri az országos átlagot, 1973-ban 15,8 ezrelék volt, viszont a halálozási arány magas (11,6 ezrelék), így az utóbbi években a természetes szaporodás egészen minimális. Ugyancsak megcsappant a bevándorlás is, például 1971-ben a vándorlások révén a lakosság csupán 12 fővel gyarapodott.

Szentes *ipara* viszonylag fejlett. Az iparban foglalkoztatottak száma 1973-ban 4896 fő volt. Az ipari üzemek közül kiemelkedik a felszabadulás óta létesített *Baromfifeldolgozó Vállalat és a Kontakta Alkatrészgyár Szentesi Gyáregysége*.

A városhoz számottevő mezőgazdasági terület (17 933 ha) tartozik, amelynek jelentős hányada (csaknem 3000 ha) legelő. A mezőgazdaságban kiemelkedő helyet foglal el a *zöldségtermesztés* (termálvíz felhasználásával), valamint az *állattenyésztés*, amelyen belül különösen a *baromfitenyésztés* jelentős.

A város kommunális ellátottsága az ipari központok színvonalát nem éri el. A lakott lakások 20%-a a felszabadulás után épült, és csaknem 15% az 1960-as évekre jut. A lakások felszereltsége viszonylag kedvező; 84,6%-a rendelkezik villannyal, 62%-a gázzal, 18%-a közcsatornával.

A városban 3 középiskola működik.

MAKÓ

A Maros jobb partján fekvő város korábban mint átkelőhely és mint Csanád megye egyik központja fejlődött. 1950-ben, Csanád és Csongrád megye egyesülésével elvesztette korábbi közigazgatási szerepkörét. A város népessége az első világháború óta állandóan csökkent és ez a folyamat még napjainkban is tart.

Makó demográfiai mutatói rendkívül kedvezőtlen képet nyújtanak. Az élveszületések aránya 1973-ban 13,1 ezrelék, a halálozási arány 14,9 ezrelék, így a természetes szaporulat -1,8 ezrelék volt. Ennek megfelelően a lakosság kor szerinti összetételében a fiatalok aránya alacsony (18,5%), az időseké pedig igen magas (22,6%). 1960 és 1970 között a természetes fogyás lényegesen felülmúlta a vándorlási nyereséget.

Jelentősebb ipari üzemei: *az Egészségügyi Berendezéseket Gyártó Vállalat, a Budapesti Mezőgazdasági Gépgyár Makói Gyára* és a *Szegedi Bútoripari Szövetkezet Makói Telepe*. Az ipari foglalkoztatottak száma: 4440 fő (1971-ben).

Makó jelentős mezőgazdasági területtel rendelkezik (18 124 ha), amelynek 10%-a legelő. A város és környékének mezőgazdaságában nemzetközi hírnévre tett szert a *makói hagyma*, ami a kedvező talaj- és éghajlati adottságok mellett a gazdag természeti tradíciókkal is összefügg.

A lakott lakások 14%-a a felszabadulás után épült, s 10% az 1960-as évekre jut. Viszonylag kedvező a lakások felszereltsége villannyal (90,5%) és gázzal (63,7%), viszont alacsony a közcsatornával (5,5%) ellátott lakások aránya.

CSONGRÁD

A Tisza jobb partján épült város a történelem során mint átkelőhely fejlődött. 1956-ig járási székhely volt.

A lakosság száma a századforduló óta azonos szinten van. 1930-ig némileg gyarapodott, azóta viszont állandóan csökken. Az élveszületések száma 1973-ban 14,0 ezrelék, a halálozási arány viszont eléggé magas (15,0 ezrelék), így a természetes szaporulat csekély. A vándorlási mérleg az utóbbi években kedvezőbbé vált.

Ipara gyengén fejlett. Az iparban foglalkoztatottak száma 1973-ban 3937 fő. Jelentősebb ipari üzeme *a Tisza Bútoripari Vállalat* és a *FŰTŐBER Épületgépészeti Termékeket Gyártó Vállalat Csongrádi Gyáregysége*.

A városhoz 9739 ha mezőgazdasági terület tartozik, amelynek 17%-a legelő. A nagyüzemi gazdálkodás koncentráltsága kicsi, az említett területen 4 termelőszövetkezet működik.

A lakott lakások 20%-a felszabadulást követően, ezeknek $^2/_3$-a 1960 óta épült. A lakások felszereltsége villannyal (82,5%), gázzal (63%) viszonylag magas, viszont közcsatornával mindössze 14,2% rendelkezik. Az elmúlt évtized fejlődését az ízléses, szép városias központ is tükrözi.

A város életében kiemelkedő eseménynek számít a *Csongrádi Napok* ünnepségsorozata, amelynek jelentős vonzerőt ad gazdag kulturális programja.

ESEMÉNYEK

1944. szeptember 26.	Felszabadul Magyarország első városa, Makó.
1944. október 8.	A 2. Ukrán Front csapatai elérik a Tisza vonalát, felszabadul Hódmezővásárhely és Szentes.
október 11.	Felszabadul Szeged.
október 12.	Szegeden a korábban illegális Magyar Kommunista Párt elkezdi legális működését.
november 19.	Szegeden megjelenik a „Dél-Magyarország", a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front első napilapja.
1945. március 29.	Pusztaszeren ünnepélyesen megkezdődik a földosztás.
1946. november 15.	Az újjáépített algyői Tisza-hidat megnyitják.
1948. február 18.	A megyében létrejönnek az első bérlő- és termelőszövetkezetek.
1948. november 21.	Az újjáépített szegedi hidat átadják a forgalomnak.
1949. január 30.	A Szegedi Ruhagyár megkezdi termelését.
1950. január 5.	A Szegedi Textilművek első részlege, a fonoda megkezdi termelését.
1950. június 5.	A megyék területrendezése során Csongrád megyéhez csatolják Csanád megye egy részét, Szentesről Hódmezővásárhelyre helyezik át a megye székhelyét.
1951–1955	Hódmezővásárhelyen felépül a mérleggyár, Szegeden megkezdi termelését az ország első farostlemezgyára.
1959. december 20.	A korszerűsített Debrecen–Szeged főútvonal átadása.
1960. február 20.	Szentesen felavatják az új tv-adóállomást.
1960	A Magyar Kábelművek Szegedi Kábelgyára elkezdi termelését.
1961	Üllésen földgázt találnak.
1962. január 1.	A megye székhelyét Szegedre helyezik.
1962	A termelőszövetkezeti mozgalom szervezése Csongrád megyében befejeződik, a homokos területeken szakszövetkezetek jönnek létre.
1965. január	Elkezdődik az algyői szénhidrogénmező feltárása
1966. november 5.	Felavatják Szegeden a gumigyárat.
1967 november 3.	Felavatják Hódmezővásárhelyen az Alföldi Porcelángyár első gyáregységét.
1971 november 12.	Átadják rendeltetésének a Szegedi Házgyárat.
1973. április 15.	Szegedhez csatolják Kiskundorozsmát, Szőreget, Tápét, Algyőt és Gyálarétet.
1973	Megkezdi működését az MTA Biológiai Kutató Intézete.

IRODALOM

A tiszai Alföld. (Szerk.: *Marosi Sándor–Szilárd Jenő*) Akadémiai Kiadó 1961.

Enyedi György: A Délkelet-Alföld mezőgazdasági földrajza. Akadémiai Kiadó 1964.

Győri Imre: Új utakon a Csongrád megyei ipar. Figyelő, 1971. 46. sz.

Komócsin Mihály: Tanyakérdés. Sok év gondja. Figyelő, 1971. 46. sz.

Kovács Imre: Javuló életkörülmények. Figyelő, 1971. 46. sz.

Krajkó Gyula–Abonyi Gyuláné: Die Lage und die ökonomische Entwicklung von Szeged. Acta Geographica, Szeged. 1969.

Krajkó Gyula–Pénzes István–Tóth József: A szegedi agglomeráció népességalakulásának néhány kérdése. Földrajzi Közlemények, 1970. 2. sz.

Kulcsár Viktor: Falusi település és életszínvonal. Kossuth Könyvkiadó 1971.

Lettrich Edit: Urbanizálódás Magyarországon. Akadémiai Kiadó 1968.

Pénzes István–Tóth József: Szeged vonzáskörzete. Földrajzi Értesítő, 1971. 2. füzet.

Sipos Géza: Szeged – szellemi központ. Figyelő, 1971. 46. sz.

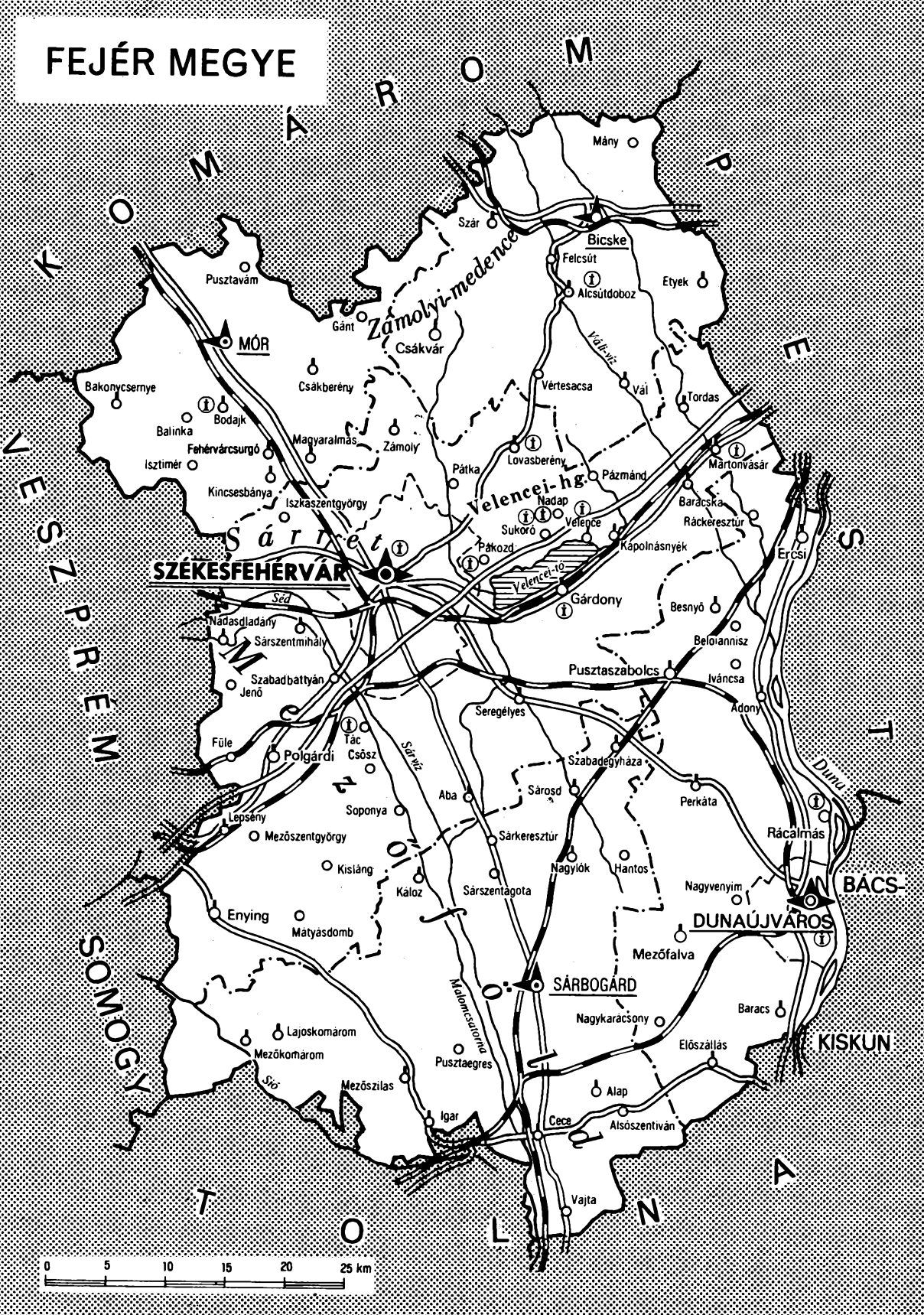
FEJÉR MEGYE
KOMÁROM
VESZPRÉM
SOMOGY
TOLNA
PEST
Mány
Szár
Bicske
Felcsút
Alcsútdoboz
Etyek
Pusztavám
Gánt
Zámolyi-medence
Csákvár
MÓR
Bakonycsernye
Csákberény
Bodajk
Balinka
Fehérvárcsurgó
Isztimér
Magyaralmás
Zámoly
Kincsesbánya
Iszkaszentgyörgy
Vértesacsa
Vál
Vál-víz
Tordas
Pátka
Lovasberény
Velencei-hg.
Pázmánd
Mártonvásár
Nadap
Sukoró
Velence
Baracska
Ráckeresztúr
Sárrét
Pákozd
Kápolnásnyék
Ercsi
SZÉKESFEHÉRVÁR
Séd
Velencei-tó
Gárdony
Nádasdladány
Sárszentmihály
Besnyő
Szabadbattyán
Jenő
Pusztaszabolcs
Beloiannisz
Iváncsa
Adony
Seregélyes
Füle
Polgárdi
Tác
Csősz
Sárvíz
Szabadegyháza
Duna
Aba
Sárosd
Perkáta
Lepsény
Soponya
Mezőszentgyörgy
Sárkeresztúr
Rácalmás
Kisláng
Káloz
Nagylók
Hantos
Nagyvenyim
BÁCS-
Sárszentágota
Enying
Mátyásdomb
DUNAÚJVÁROS
Mezőfalva
SÁRBOGÁRD
Mádoncsatorna
Nagykarácsony
Baracs
Lajoskomárom
Mezőkomárom
Pusztaegres
Előszállás
KISKUN
Sió
Mezőszilas
Alap
Igar
Cece
Alsószentiván
Vajta
0 5 10 15 20 25 km

FEJÉR MEGYE ÉS VÁROSAI

ÍRTA DR. PERCZEL GYÖRGY

A megye területe 4374 km², népességének száma 1973-ban 399 202 fő, a népsűrűség 91,3 fő/km², az országos átlagnál valamivel alacsonyabb. A városi népesség aránya mintegy 35%. Közigazgatásilag a megye öt járásra és két városra tagolódik. A községek száma 103, ebből nagyközség 11. A községek közül 79 önálló, 24 közös tanáccsal rendelkezik.

TERMÉSZETI ADOTTSÁGOK

Fejér megye a Dunántúl északkeleti részén helyezkedik el, Pest, Komárom, Veszprém, Somogy és Tolna megye, valamint a Duna által határolt területen. Déli része a *Mezőföld*, amely 100–140 m tengerszint feletti magasságban fekszik és rokon vonásokat mutat az alföldi táj képével. Felszíne azonban változatosabb. A megye északi részén a *Dunántúli-középhegység* egyes részei (Bakony, Budai-hegység), a *Vértes* fő vonulatának nagyobb hányada és déli peremvidéke, valamint a *Velencei-hegység* található. A felszín fontos elemét jelentik azok a törésvonalak, amelyek elválasztották a Vértestől a Bakonyt (Móri-árok) és a Dunazug-hegységet (Tatai–Bicskei-törés). A hegylábakhoz illeszkedő kis medencék sora (Sárrét, Zámolyi- és Zsámbéki-medence) és a törésvonalakkal szabdalt középhegység változatos formakincse vonzóvá varázsolja e vidéket.

Felszíni vizekben a megye viszonylag gazdag. A *Szent László-víz* és *Váli-víz* a Dunát táplálja, a *Császár-víz* pedig a Velencei-tó vízszintjének szabályozásában játszik szerepet. A *Séd* folyó és a *Gaja* patak középhegységi szurdokai a Mezőföldön csatornákká szelídülnek, és Tolna megyében Sárvíz néven ömlenek a Sióba. E kisebb vízfolyások azonban eltörpülnek legnagyobb folyója, a *Duna* mellett, amely nemcsak fontos vízi út, hanem jelentős ipartelepítő tényező is. Állóvizei közül a *Velencei-tó* a legismertebb; e körül alakult ki a megye idegenforgalmi, üdülési szempontból leglátogatottabb területe.

Mélységi vizekben Fejér megye ugyancsak gazdag. Karsztvíz-készletét a bauxit-

vagyon feltárása miatt több helyen megcsapolják, s a lakosság ivóvízigényének, valamint az ipari vízszükséglet kielégítésére hasznosítják.

Éghajlata az Alföld nyugati térségéhez hasonló kontinentális vonásokat mutat. A csapadékmennyiség 520–600 mm/év, az országos átlagnál kevesebb. A napsütéses órák száma 1950–2050 között váltakozik. A hőmérséklet az országos átlagnál némileg magasabb.

A megye területének háromnegyed részét kitevő Mezőföldön löszön alakult termékeny barna mezőségi talajok az uralkodók, amelyeknek a humusztartalma igen nagy. A termőréteg vastagsága eléri az 1–1,5 m-t, gépi művelésre kiválóan alkalmas.

Ásványkincsei közül legfontosabb a *bauxit;* a hazai készletek kb. egyharmada a megye területén található. Számottevő *szénkészlete* barnaszenekből áll, a móri járás területén található. Fehérvárcsurgón *üveghomok*ot, Felcsúton *öntő- és építési homok*ot tártak fel. Székesfehérvár térségében *aplit*, a Velencei-hegységben *fluorit*- és *kaolin*-előfordulásokat ismernek. A Vértes és Bakony potenciális építőanyag-ipari nyersanyagai a jövőben juthatnak nagyobb szerephez.

DEMOGRÁFIAI HELYZET

Fejér megye népessége az elmúlt évszázad alatt majdnem megkétszereződött. Az 1870-es népszámlálás adatai 205 320 főben jelölik meg a megye népességét, amely 1973-ra mintegy 400 000 főre növekedett. A népességgyarapodás üteme azonban csak a felszabadulás után vett nagyobb lendületet. Korábban a növekedés alapvető tényezője a természetes szaporodás volt, a felszabadulást követő időszakban pedig a szocialista iparosítás munkaerő-szükséglete vonzott a megyébe több tízezer embert. (Elegendő itt utalnunk a Dunai Vasmű létrehozására, az 1950-es évek elején gyors ütemben bővülő szén- és bauxitbányászatra, valamint Székesfehérvár erőteljes ipari növekedésére.

A népesség gyarapodása területenként különböző volt. 1949 és 1969 között a megye két városában a tényleges szaporodás 158%-ot, a községekben viszont csak 8,8%-ot tett ki. Ebben kifejeződik a falvakból történő elvándorlás, valamint a városok népességnövekedésének országos tendenciája.

Az 1949 és 1960 közötti időszakban a városokba irányuló népességvándorlást még ellensúlyozta a községek népességének a gyarapodása. Ezzel szemben az elmúlt másfél évtizedben a községek népességének a növekedése gyakorlatilag megszűnt, és csak néhány nagyközség lakosságának gyarapodása ellensúlyozta a kisebb települések vándorlási veszteségét.

A megye valamennyi járásából elvándorlást tükröznek a statisztikai adatok. A legnagyobb arányú a népesség elvándorlása a sárbogárdi és a székesfehérvári járásban.

A községek lakosságának fogyásával szemben a megye két városának a népességnövekedése rendkívül gyors ütemű, e tekintetben az ország városainak az élvonalába tartoznak. A felszabadulást követő szocialista iparosítás hozta létre *Dunaújváros*t, amelynek népességgyarapodása az 1950-es évek végéig arányaiban és abszolút értékben is meghaladta Székesfehérvárét. Az 1960-as évektől kezdve azonban e szerep fel-

cserélődött, *és a megyeszékhely népességnövekedése túlszárnyalta Dunaújvárosét.* Mindezek hatására 1970-ben a megye népességének 35%-a élt városokban, 65%-a községekben, az 1949. évi 15, illetve 85%-os aránnyal szemben.

1. táblázat

A népességszám változása (1000 fő)

Évek	1949	1960	1970	1973
Népességszám	296,00	358,76	390,66	399,20

A mutató megnevezése	A népesség számának változása	
	1949–1959	1960–1969
Természetes szaporodás	41,4	24,9
Vándorlási különbözet	21,3	7,0
Tényleges szaporodás	62,7	31,9

1973-ban 1000 férfira 1000 nő jutott, szemben az országos 1065-ös aránnyal. Ez elsősorban azzal magyarázható, hogy a népességnövekedés jelentős hányada – különösen az elmúlt évtizedben – a bevándorlásból származott, s a megyei munkaerőszükséglet jellege miatt elsősorban férfi munkaerő áramlott ide az ország más részéből. Ez a jelenség tükröződik a népesség kor szerinti összetételében is. Az átlagos életkor növekedése, valamint a születések számának csökkenő tendenciája miatt a megyében is megfigyelhető az *elöregedés jelensége*. 1949-hez viszonyítva csökkent a 14 éven aluliak és növekedett a 60 éven felüliek aránya. Az elöregedés elsősorban a falusi népességre jellemző.

A megye népességének *gazdasági aktivitása* is jelentősen módosult a felszabadulás óta. Az aktív keresők száma 1949 óta mintegy 60 000 fővel növekedett, s ez elsősorban

2. táblázat

A népesség megoszlása főbb korcsoportok szerint

Korcsoport	1949	1960	1970	1973
0–14 éves	27,4	27,9	23,8	22,3
15–39 éves	37,6	38,3	39,2	39,3
40–59 éves	23,5	21,6	22,5	23,4
60 éves és idősebb	11,5	12,2	14,5	15,0
Összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*

Az aktív keresők megoszlása főbb népgazdasági ágak szerint

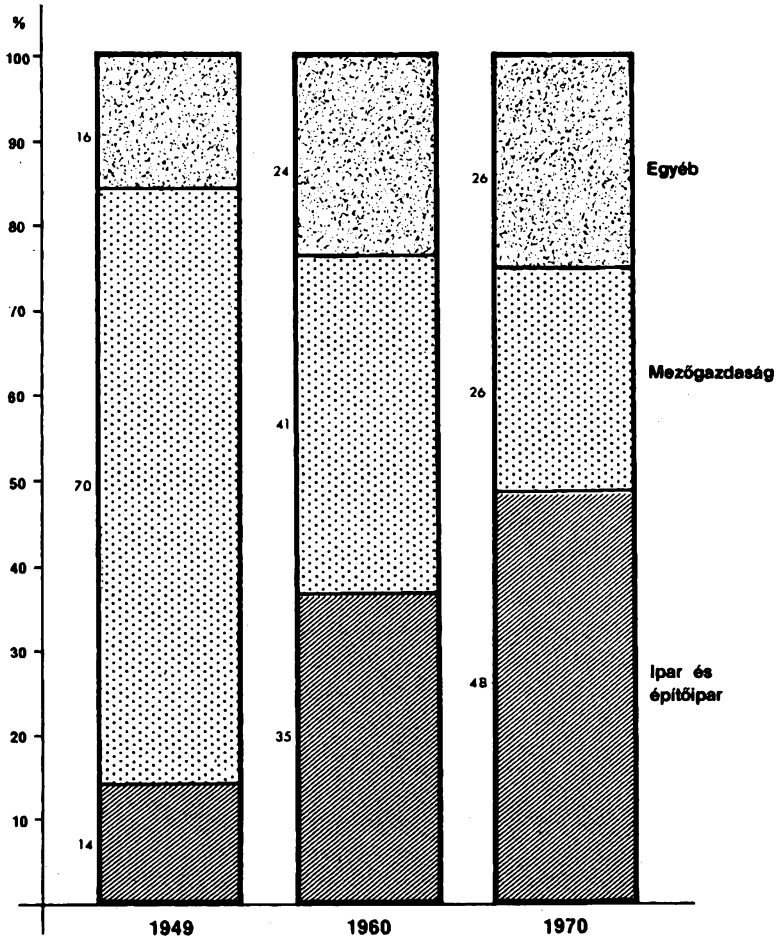

az új ipari munkahelyek létesítésével, valamint a szolgáltatások fejlesztésével függ össze. Külön figyelmet érdemel az a tény, hogy a nők foglalkoztatottsági színvonala jelentős mértékben növekedett, s az aktív keresőkön belüli arányuk az 1949. évi 27%-ról 1973-ig mintegy 40%-ra emelkedett. Jelenleg a megye munkaképes korú népességének foglalkoztatottsági színvonala a férfiak körében gyakorlatilag teljes; a létesülő új munkahelyek betöltéséhez ezért elsősorban női munkaerő vehető figyelembe belső forrásként. A foglalkoztatottsági színvonal erőteljes növekedése természetesen együtt járt az eltartottak számának a csökkenésével, s arányuk az 1970-es évek elejére mintegy 40%-ra süllyedt, az 1949. évi 54,9%-kal szemben.

A megye népességének *foglalkoztatottsági struktúrája* is jelentős változásokon ment

keresztül a felszabadulás óta. Míg korábban az aktív keresők döntő többsége – még 1949-ben is több mint kétharmada – a mezőgazdaságban dolgozott, az 1970-es évek elejére *az ipari és építőipari aktív keresők aránya 48%-ra növekedett*, a mezőgazdaságiaké pedig erősen csökkent. Ezzel párhuzamosan a szállításban, a kereskedelemben, valamint az egyéb más területeken dolgozók száma is jelentősen emelkedett.

Az aktív keresők átrétegződése azonban területi egységenként heterogén képet mutat. Székesfehérvár iparosodottsága – megyei viszonylatban – már 1949-ben is relatíve magas volt, ezzel szemben a községek lakóinak foglalkoztatását – néhány bányásztelepüléstől eltekintve – szinte kizárólag a mezőgazdaság biztosította. Különös figyelmet érdemel az a tény, hogy a megye két városában az ipari, illetve építőipari aktív keresők száma a felszabadulástól napjainkig kb. 35 000 fővel nőtt 1949-hez viszonyítva; s e növekmény valamivel több mint 50%-a Dunaújvárosra jut.

A strukturális átalakulás erősen differenciálódik, ha a járásokra vonatkozó adatokat elemezzük. A falusi települések ipari aktív keresőinek megyei átlagát az öt járás közül három nem éri el (sárbogárdi, székesfehérvári, bicskei járás), s tulajdonképpen csak a móri járás emelkedik ki az ipari foglalkoztatottak magas arányával. A mezőgazdaság aktív keresőinek aránya kimagaslóan nagy a sárbogárdi, az átlag alatti a móri, s az átlagoshoz közeli a másik három járásban.

Az aktív keresők ágazati megoszlásának alakulását tekintve kiemelhetjük, hogy a felszabadulástól napjainkig eltelt időben Fejér megye iparosodása nagyot lépett előre, a megye felzárkózott a fejlett ipari megyék sorába.

GAZDASÁGI SZERKEZET

Fejér megye gazdaságát a felszabadulás előtt a mezőgazdasági termelés túlsúlya, a gyengén fejlett ipar jellemezte. A mezőgazdaságban a nagybirtokrendszer uralkodott, alig több mint száz birtokos tulajdonában volt a megye földterületének majdnem a fele. A rendkívül szerény ipari termelés a második világháború előtti konjunktúra hatására kezdett gyorsabban fejlődni.

A felszabadulást követő három évtizedben a megye gazdasági arculata gyökeresen megváltozott. Módosult az egyoldalú gazdasági struktúra, s ma már a mezőgazdaság jelentőségét jóval meghaladó ipari termelés dominál. Ágazati szempontból *a kohászatnak, a gépiparnak, az alumíniumfeldolgozó iparnak és a bányászatnak* van kiemelkedő jelentősége.

Az ipari termelés vezető szerepe mellett a mezőgazdaság még ma is számottevő tényező. Különös fontosságú a kukorica és a búza termelése, valamint a sertéstenyésztés.

A közlekedésben a megye kitüntetett helyzetét a fővárosba futó centrális úthálózatnak köszönheti, amelynek fontos csomópontjai a megye területén alakultak ki. Székesfehérvárt ilyen szempontból a „Dunántúl kapujának" is nevezik. A kedvező közlekedési adottságok jelentős mértékben elősegítik a megye termelőerőinek a fejlesztését.

Mielőtt a szocialista iparosítás eredményeit áttekintenénk, célszerű vázlatosan bemutatni azokat az alapokat, amelyekről a folyamat elindult.

Az első világháborút követően a megyében csak két olyan ipari üzem működött, amelyben a foglalkoztatottak létszáma meghaladta a 100 főt. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a megye gazdasága teljesen agrár jellegű volt. Egy évtizeddel később, 1930-ban a gyáriparban foglalkoztatottak száma kb. 2000 főt tett ki. Gyorsabb fejlődést az iparosodásban csak a második világháború előtti hadikonjunktúra hozott, amelynek hatására növekedett a bányászat s néhány feldolgozó ipari ágazat termelése, illetve új üzemek alapítására került sor. Ebben az időszakban hozták létre a *Vadásztölténygyárat*, *bauxitbányát* nyitottak Gánton, megkezdte működését a *Székesfehérvári Könnyűfémmű*, és *motorjavító üzem* létesült. Ugyanakkor fokozták a szénbányák termelését is.

A háborús károk után dezorganizálódott iparban gyakorlatilag mindent elölről kellett kezdeni. Az első hároméves terv időszakában a termelőkapacitások helyreállítása jelentette a legnagyobb feladatot. A szocialista ipar fejlesztése az első ötéves tervvel vette kezdetét. Fejér megye rendkívül fontos központi beruházások színterévé vált.

A szocialista iparosítás célkitűzéseinek a végrehajtásához, az ország vas- és acéligényeinek a kielégítéséhez *új kohászati kombinát* megépítésére volt szükség. Ennek telephelyét 1950-ben Dunapentelén – a mai Dunaújvárosban – jelölték ki.

Egy ilyen nagyméretű és sokoldalú termelést folytató ipari vertikum felépítése, mint a *Dunai Vasmű*, természetesen hosszú időt vesz igénybe, s a megye ipari beruházásainak jelentős része 1950 óta ide koncentrálódik. A Dunai Vasmű kiemelkedő szerepére csak néhány adattal utalunk. Az első ötéves terv időszakában Fejér megye 36%-kal nagyobb arányban részesült az országos beruházásokból, mint a többi megye. Ennek az összegnek nagyobb hányada a dunaújvárosi kohászat megteremtését szolgálta, s nagyságára jellemző, hogy a *tervperiódus ipari beruházásainak több mint 12%-át tette ki* országos viszonylatban.

A kombinát telephelyének a kijelölését több tényező döntötte el. Dunaújváros topográfiai helyzete lehetővé tette a legnagyobb tömegű import-alapanyag – a Szovjetunióból érkező vasérc –, valamint más alap- és segédanyagok olcsó folyami szállítását. Emellett a Duna a kohászat vízigényének a kielégítésében is nagy szerepet játszik. A vasmű közel helyezkedik el a legnagyobb alapanyagigényű térséghez, a Központi Iparvidékhez, munkaerőigényét pedig a mezőgazdaságból felszabaduló, valamint elhelyezkedési lehetőséget kereső mezőgazdasági jellegű településekből fedezhette.

A vaskohászat mellett az *alumíniumipar* fejlesztése játszott kiemelkedő szerepet a szocialista iparosítás megyei programjában. A hazai bauxitbányászat a Fejér megyei Gánton kezdődött 1926-ban, s a kohóalumínium feldolgozásának is voltak már hagyományai Székesfehérvárott. Az első ötéves tervtől napjainkig egy töretlenül felfelé ívelő vonallal jellemezhetjük az alumíniumipar e két ágának a fejlesztését. Jelenleg az ország legfontosabb alumíniumfeldolgozó üzeme Székesfehérvárott működik, *Iszkaszentgyörgy és Kincsesbánya* térségében levő bauxitbányái pedig az országos termelésnek kb. egyharmad részét adják. A feldolgozó ipari ágazat fejlesztése nagyobb lendületet az elmúlt évtizedben vett, korábban a bányászat fejlesztése állt előtérben.

Az említetteken túl ugyancsak erre az időszakra esik a *szénbányászat* gyorsabb ütemű növekedése is.

Az első ötéves terv iparfejlesztési tevékenysége tehát az ún. *bázisképző iparágak* létrehozását szolgálta. Jelentősége azért kiemelkedő, mert a népgazdaság fokozódó igényei szüntelenül növelik a kitermelő és alapanyaggyártó üzemek termékeire irányuló keresletet.

A fejlesztések eredményeképpen 1950 és 1960 között kereken 30 000 fővel nőtt az ipari foglalkoztatottak száma. Alapvetően megváltozott az ipari főcsoportok egymáshoz viszonyított aránya is. A nehézipari tevékenység az iparon belül uralkodóvá vált.

Az 1960-as évek elejétől a szocialista iparosítás újabb nagy hulláma indult meg hazánkban. Fontosabb célkitűzései közül a *feldolgozó ipar szelektív fejlesztését* hangsúlyozzuk, amely többnyire a kiemelt népgazdasági fejlesztési programok keretében realizálódott. Elsősorban *a közútijármű-gyártás és a számítástechnika* fejlesztési programjai érintik a megye iparát. Az előbbi keretében alakult ki *Székesfehérvárott az autóbuszgyártás, az IKARUS Karosszéria- és Járműgyár Székesfehérvári Gyáregységében*, az utóbbi keretében pedig a *VIDEOTON Rádió- és Televíziógyár* lett a hazai elektronikusszámítógép-gyártás központja. Az alumíniumprogram végrehajtása lehetővé teszi, hogy a *Székesfehérvári Könnyűfémmű* 1975-ben már évi mintegy 100 000 t alumíniumot dolgozzon fel.

Mint a fentiekből is látható, a fejlesztések döntő többsége *a nehézipari ágazatok súlyát növelte*. Az arányos ipari struktúra kialakításához azonban szükségszerűen más iparágak termelését is meg kellett szervezni a népesség jobb foglalkoztatása és ellátása, a népgazdaság ésszerű területi fejlesztése végett. Ily módon az egyoldalú nehézipari profillal rendelkező *Dunaújvárosba számos könnyűipari üzemet telepítettek* (például férfiruhagyárat, fehérneműgyárat, posztógyárat, cellulóz- és papírgyárat stb.). Az ugyancsak nehézipari jellegű *Székesfehérvárott* – ahol az ország egyik legnagyobb gépipari centruma fejlődött ki – *az élelmiszeripari termelést növelték* új hűtőház, tejüzem stb. felépítésével. E program keretében létesítették, illetve bővítették a következő nagyobb gyárakat, illetve üzemeket: *Vörös Október Férfiruhagyár Dunaújvárosi Üzeme, Férfi Fehérneműgyár Dunaújvárosi Üzeme, Magyar Posztógyár Dunaújvárosi Gyára, Papíripari Vállalat Dunaújvárosi Gyára, Magyar Hűtőipar Székesfehérvári Gyára, Fejér–Komárom megyei Tejipari Vállalat* székesfehérvári üzemei stb.

A szocialista iparosítás kezdetétől napjainkig eltelt évtizedek hazánk energiagazdálkodásában mélyreható változásokat eredményeztek. Az 1950-es évek elején fejlesztett szénbányászat Fejér megyében veszített jelentőségéből. Elsősorban a pusztavámi termelés csökkenése miatt gondoskodni kellett a bányászatból felszabaduló munkaerő elhelyezéséről. Móron a mezőgazdasági gépjavító állomás helyén a *Csepeli Fémmű Cső- és Elektródagyára*, Pusztavámon a bányászat céljait szolgáló épületben az *IKARUS Karosszéria- és Járműgyár*, valamint a *Budalakk Festék- és Műgyantagyár* létesített új ipartelepeket, Bodajkon pedig a *Hazai Fésűsfonó és Szövőgyár* létesített gyáregységeket.

A szocialista iparosítás eredményeit összefoglalva megállapíthatjuk, hogy *Fejér megye* gazdasági jellege a felszabadulást követően megváltozott, s *az iparilag legfejlettebb megyék közé került*. Az elmúlt három évtized gazdaságpolitikai irányzatai természetesen mély nyomokat hagytak a megye formálódó ipari arculatán. Korábban

3. táblázat

Az iparban foglalkoztatott aktív keresők megoszlása ipari főcsoportonként (százalék)

Ipari főcsoport	1954	1960	1970	1973	1973-ban az ország összes ipari aktív keresőinek százalékában
Nehézipar	78,1	83,2	72,8	71,6	4,5
Könnyűipar	2,5	6,3	16,5	16,3	2,3
Élelmiszeripar	10,4	8,0	9,3	9,9	3,3
Egyéb ipar	9,0	2,5	1,4	2,2	2,0
Ipar összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*3,7*

a bányászat és az alapanyag-termelő ágazatok, az utóbbi évtizedben a feldolgozó ágazatok fejlődtek gyorsabban. Ezáltal csökkent az egyes ipari főcsoportok közötti különbség, s napjainkban sokoldalú – országos viszonylatban is – jelentős ipar alakult ki.

Fejér megye jelenlegi ipari termelését az általános fejlődési tendenciák mellett ágazati szempontból a következők jellemzik:

Bányászat: Legfontosabb ásványi nyersanyagként a *bauxitot* tartják számon. A két világháború között meginduló bányászat a Gánton fellelt készleteket kimerítette, s jelenleg a termelés *Iszkaszentgyörgy* és *Kincsesbánya* térségében folyik. Az ércet az *Almásfüzitői Timföldgyárba* szállítják feldolgozásra. A bauxitbányászat napjainkban már az érctermelésen kívül a térség ivó- és iparivíz-ellátásának a gondjain is enyhít, mert a karsztvíznívó alatt fekvő bauxittelepek biztonságos kitermelése végett kiszivattyúzott vizet vezetékeken Székesfehérvárra, illetve Várpalotára (Péti Nitrogénművek) szállítják.

Balinka és Csordakút térségében folyik a *szénbányászat*, évi 0,8 millió t barnaszenet hoznak felszínre.

Fehérvárcsurgón kiváló minőségű, üveggyártásra és öntödei célokra alkalmas *homokot* termelnek ki hosszabb idő óta. Felcsút pedig az *építési homok* kitermeléséről ismert.

Kohászat: Dunaújváros kohászati jelentősége népgazdasági jelentőségű. Szerepe a megye ipari arculatának formálásában még meghatározóbb. *A Dunai Vasműben dolgozik ugyanis a megye ipari foglalkoztatottjainak majdnem 20%-a, s ide koncentrálódik az ipari állóeszközök értékének több mint 50%-a is.* A kohászati vertikum fokozatos kiépítésével a termelés szerkezete jelentős mértékben átalakult. Míg korábban a nyersvas-, az acél-, illetve az öntvénytermelés döntő hányadát más üzemekben dolgozták fel, ma már számottevő a kiegészítő profilok készárutermelése is (például csövek, ónozott lemezek, radiátorok, szerkezeti elemek stb.), amelyek jelentős mértékben megjavították a kombinát gazdasági eredményeit. A vaskohászati kombinátok között kialakult munkamegosztás keretében a Dunai Vasműben a lemeztermelés fejlesztése áll a figyelem előterében.

Ugyancsak a kombináthoz kötődik a megye *vegyiparának* megteremtése is. Itt mű-

ködik az ország egyetlen kohókokszot gyártó üzeme, a *Dunai Vasmű Kokszolóműve*, ahol a kokszolás végtermékeként visszamaradó kőszénkátrány feldolgozásával számos értékes vegyipari alapanyagot, illetve terméket (például benzol és homológjai, szurok, színezékanyagok stb.) is előállítanak.

A vaskohászat mellett az *alumíniumfeldolgozó ipar* is jelentős a megye gazdasági életében. A *Székesfehérvári Könnyűfémmű* már a felszabadulás előtt is működött, de az 1950-es évek végéig végrehajtott fejlesztésekkel is csak kb. 10 000 t alumíniumterméket állított elő. Fejlesztéséhez a döntő lökést az 1962-ben megkötött magyar–szovjet timföld-alumínium egyezmény adta meg. Az egyezmény keretében hazánkba visszaszállított kohóalumínium feldolgozása már az előző időszakot lényegesen meghaladó fejlesztéseket tett lehetővé és szükségessé. Az 1950-es évek végétől új öntödét, présművet, majd később szélesszalag-hengerművet építettek (1971-ben fejezték be az utóbbi beruházásait), és így a Könnyűfémmű ma már a hazai alumíniumfeldolgozókapacitásnak kb. a 75%át adja.

Gépipar: A szocialista iparosítás egyik legnagyobb eredménye, hogy Fejér megye gépipari termelése országos szempontból is kiemelkedő jelentőségűvé vált. Mindenekelőtt a *híradástechnikai ipar* gyors fejlődése jellemző. Jelenleg a *VIDEOTON Rádió- és Televíziógyár* üzemeiben állítják elő a rádióműsor-vevők teljes egészét, s a televíziókészülékek nagyobb hányadát. Tovább fokozza a nagyvállalat országos szerepét a számítástechnikai program megvalósítása, amelynek keretében itt készülnek az elektronikus számítógépek, s részben a működésükhöz szükséges ún. periferiális berendezések is. A *VIDEOTON* – s egyben az általa képviselt ágazat – szerepére utal az a tény, hogy a vállalat több mint 16 000 embert foglalkoztat.

A *közlekedési eszközök gyártása és javítása* a megye gépiparának másik nagyon fontos ágazata. A székesfehérvári vasúti csomóponton már hosszú ideje működik a *MÁV Járműjavító Üzeme*, amelyben *speciális vasúti kocsik gyártása* is folyik. A Diesel-vontatás előtérbe kerülése pedig egy szakosított javítóüzem kialakítását eredményezte. Új színt jelentett a közlekedési gépgyártásban az 1960-as évek végén az *autóbuszgyártás* megszervezése Székesfehérvárott, ami szervesen illeszkedik a közútijármű-gyártási programban meghatározott feladatok végrehajtásához. A jelenlegi tervperiódus végére az *IKARUS Karosszéria- és Járműgyár Székesfehérvári Gyáregységében* évi 5000 db autóbuszt gyártanak.

A *szerszámgépgyártás* fontos bázisa a *Szerszámgépipari Művek Székesfehérvári Köszörűgépgyára*. Termékeinek kiváló minőségét jelzi a gyártmányok nagy exporthányada.

A *könnyűipar* területén sem a múltban, sem pedig a szocialista iparosítás első időszakában nem épültek olyan üzemek, gyárak, melyek a megye vagy a népgazdaság szempontjából is kiemelkedő jelentőségűek lettek volna. A könnyűipar erőteljesebb növekedése tulajdonképpen azokhoz a törekvésekhez kötődik, amelyek egy harmonikusabb termelési szerkezet kialakítását célozták. *Az 1960-as évektől kezdve dinamikusan növekedett a könnyűipari beruházások aránya, s jelentős mértékben bővült a könnyűipari foglalkoztatottak létszáma is.*

Jelenleg a *papíripar* termelése növekszik a leggyorsabban. A *Papíripari Vállalat Dunaújvárosi Gyárában* az 1960-as évek elején kezdődött meg a cellulóz gyártása, majd ezt követte a papírgyár üzembe helyezése. Napjainkban már folyik az új papíripari ver-

tikum több milliárd forintos beruházása is, amely Dunaújvárost a hazai papíripar kiemelkedő központjává teszi az 1980-as évek közepéig.

A foglalkoztatottak számát tekintve jelenleg a *textil- és a textilruházati ipar* a legjelentősebb. A fontosabb üzemek kivétel nélkül budapesti nagyvállalatok gyáregységeiként működnek. Székesfehérvárott a *Pamuttextilművek Kikészítőgyára* és a *Vörös Október Férfiruhagyár*, Dunaújvárosban a *Magyar Posztógyár*, a *Vörös Október Férfiruhagyár*, valamint a *Férfifehérneműgyár*, Bodajkon pedig a *Hazai Fésűsfonó- és Szövőgyár* üzemei működnek. Az említett textilipari ágazatok mintegy 6000 embernek adnak munkát a megyében.

A szocialista iparosítás, illetve a lakosság életkörülményeinek a javulása jelentős *építőipari* kapacitások kialakítását követelte meg. Az 1970-es évek elején az építőipari ágazatokban 13 000 ember dolgozott, az előállított termelési érték pedig meghaladta a 2 milliárd Ft-ot.

Mivel a megye építőipari alapanyagokban viszonylag szegény, az *építőanyag-ipar* kevésbé fejlett. Hagyományos üzemei közül a székesfehérvári és nádasladányi téglagyárakat emelhetjük ki. A megye építőipari tevékenységének nagyobb hányada a fel-

4. táblázat

A fontosabb ipari termékek termelésének alakulása

Termék	Mértékegység	1960	1970	1973	1973-ban az országos termelés százalékában
Bauxit	1000 t	464,9	688,6	870,1	33,5
Nyersvas	1000 t	520,0	616,8	744,2	35,6
Nyersacél	1000 t	364,7	914,9	1043,9	31,3
Durva acéllemez	1000 t	—	252,9	336,6	65,0
Finom acéllemez	1000 t	—	392,7	503,2	86,0
Hegesztett acélcső	1000 t	—	26,1	45,9	46,4
Nehézfémöntvény	1000 t	0,3	2,0	3,7	37,1
Ötvözetlen alumínium lemez és szalag	1000 t	—	19,1	44,1	82,5
Ötvözött, sajtolt, húzott alumíniumtermék	1000 t	1,6	11,0	14,0	99,2
Autóbusz	db	—	1960,0	3204,0	41,2
Rádióműsorvevő	1000 db	88,9	206,4	188,9	94,9
Televízió vevőberendezés	1000 db	59,5	243,1	221,9	62,9
Kohókoksz	1000 t	499,2	656,6	603,5	100,0
Cellulóz	1000 t	—	16,3	21,0	41,7
Író- és nyomópapír	1000 t	—	36,2	50,0	52,3
Férfiöltöny	1000 db	—	422,3	506,0	31,2

szabadulás után Dunaújváros felépítésére összpontosult. Ezért a korszerű építőanyagipar bázisa is itt jött létre. A *Beton- és Vasbetonipari Művek Dunaújvárosi Gyára* különböző falazóelemeket, vázszerkezeteket, paneleket, vasbeton gerendákat (födémgerendákat), komplett lakáselemeket stb. gyárt.

A megyei építőipari feladatok ellátásában a legfontosabb a minisztériumi ipar. (A *26. sz. Állami Építőipari Vállalat* Dunaújvárosban; a *Fejér megyei Állami Építőipari Vállalat* Székesfehérvárott, a *Közúti Építő Vállalat* ugyancsak Székesfehérvárott.) Részesedése a foglalkoztatottak száma alapján kb. 75%-os. Egyre inkább nő azonban a tanácsi és a szövetkezeti építőipar szerepe is, különösen a lakásépítés és a karbantartás területén.

Az elmúlt évtizedben sokat javult az építőipari tevékenység gépesítettsége, technikai felszereltsége. Azonban az igényeket még ma sem tudja hiánytalanul kielégíteni, s még napjainkban is az építőipari tevékenységnek kb. 50%-át nem megyei vállalatok végzik.

Fejér megye ipari termelőerőinek jellemző vonása – területi elhelyezkedésük szempontjából – *az igen nagy koncentráció.*

Az ipari foglalkoztatottaknak több mint 90%-a, az ipari állóeszközöknek pedig mintegy 95%-a koncentrálódik Székesfehérvárott és Dunaújvárosban, illetve a móri járásban. A megyeszékhely kevésbé eszközigényes, de sok eleven munkát igénylő feldolgozó ipara a kedvező kooperációs adottságok, a szabad munkaerő, a jó oktatási-képzési háttér stb. következtében nőtt igen gyorsan. Dunaújváros ipari fejlődésének megalapozottságában és további szakaszaiban is a Dunai Vasmű játszott döntő szerepet. Termelésének jelenlegi képe már a munkaerő kedvezőbb foglalkoztatásához kötődő intézkedésekkel, illetve a város kedvező ipartelepítési adottságaival függ össze (például a papíripar).

MEZŐGAZDASÁG

A megye gazdasági életében a felszabadulás előtt a mezőgazdaság játszott uralkodó szerepet. Népességének legfontosabb kereseti forrását, megélhetési bázisát jelentette. A felszabadulás után formálódó új társadalmi rendünk azonban súlyos örökséget kapott a múlttól: nemcsak a földtől és a műveléséhez alapvetően szükséges termelési eszközöktől megfosztott emberek tízezreit, hanem egy elavult termelési struktúrát, az élvonaltól messze elmaradt agrotechnikát is.

A felszabadulás előtt az 1000 kat. holdnál nagyobb földbirtokok területe meghaladta a mai dunaújvárosi, bicskei és móri járások területét, 119 birtokos tulajdonában volt a megye földterületének 42%-a. Ezzel szemben az 5 kat. holdnál kisebb gazdaságok a földterület 11%-át, a birtokosok 77%-át tették ki.

Az újjáéledés Fejér megyében is a földreformmal vette kezdetét. Mintegy 32 000 agrárproletár, illetve szegényparaszt között osztottak fel 365 000 kat. hold földet. Ezt követően rövidesen megindult a mezőgazdaság szocialista szektorának megszervezése is: megalakultak az első állami gazdaságok, a gépállomások, majd 1948-ban az első termelőszövetkezetek. A mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejezésére azonban csak 1960-ban került sor.

Fejér megyében az 1973. december 31-i adatok szerint 14 állami gazdaság, 94 termelőszövetkezet és 31 977 háztáji gazdaság művelte a több mint 300 ezer ha nagyságú mezőgazdasági területet. *A mezőgazdálkodás természeti feltételei kedvezőbbek, a gazdálkodás eredményei pedig általában jobbak, mint az országos átlagok.* Az ország mezőgazdasági területéből a megye 4,9%-kal, a bruttó termelési értékből pedig 5,3%-kal részesedik. Az egy hektárra jutó bruttó termelés 15 500 Ft-os országos átlagával szemben a megyében több mint 17 100 Ft-ot értek el 1973-ban. Több mutató alapján mért fejlettségi színvonalát tekintve, Fejér megye mezőgazdasága az országos rangsorban az ötödik helyen áll.

A megye mezőgazdasági és termőterületének nagysága az urbanizálódás, az iparosodás, valamint az infrastrukturális hálózatok növekedése miatt 1949 és 1973 között több mint 9%-kal csökkent.

Az optimális üzemnagyságok kialakítása miatt az egy gazdaságra jutó földterület nagysága 1960 óta a termelőszövetkezetekben kétszeresére, az állami gazdaságokban pedig 1,8-szeresére növekedett. Ezzel tovább fokozódott a termelés specializálásának, a korszerűbb technológiák bevezetésének a lehetősége.

A mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejezése után meggyorsult az agrotechnika fejlesztése s az eszközellátottság javulása, a beruházások fokozásának eredményeként napjainkban kialakultak a gazdálkodás intenzív fejlesztésének a feltételei.

A mezőgazdasági termelés 57%-át a növénytermelés, 43%-át az állattenyésztés szolgáltatja. Tekintettel a megye adottságaira, fejlesztési lehetőségeire, a jövőben az állattenyésztés javára várható jelentősebb arányeltolódás.

A megye mezőgazdasági termelésének vezető ágazata a *növénytermelés*. A fontosabb növények vetésterületének aránymódosulására az jellemző, hogy a kukorica vetésterü-

5. táblázat

A földterület megoszlása művelési ágak szerint (százalék)

Művelési ág	1950	1960	1970	1973
Szántó	66,4	68,0	65,4	64,8
Kert és gyümölcsös	1,9	2,0	2,9	3,1
Szőlő	1,9	1,5	1,7	1,6
Rét	4,9	4,4	3,2	3,2
Legelő	8,3	8,4	8,2	8,1
Mezőgazdasági terület összesen	83,4	84,3	81,4	80,8
Erdő	8,5	6,7	7,8	7,9
Nádas	0,3	0,4	0,8	1,2
Termőterület összesen	92,2	91,4	90,0	89,9
Művelés alól kivont terület	7,8	8,6	10,0	10,1
Összes földterület	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*

6. táblázat

A fontosabb szántóföldi növények vetésterülete és termésátlaga

Növény	Vetésterület aránya (%)				Termésátlag (q/ha)			
	1950	1960	1970	1973	1950	1960	1970	1973
Búza	23,7	18,4	30,0	28,2	14,6	19,8	25,1	37,1
Árpa	7,6	9,4	2,9	2,9	11,5	20,2	25,8	33,5
Kukorica	28,2	30,8	31,7	40,0	23,8	29,0	39,7	45,1
Cukorrépa	2,5	2,4	1,0	1,3	151,2	265,0	313,4	263,0
Burgonya	3,1	3,0	1,5	1,0	60,8	123,2	126,0	99,4
Lucerna	3,9	6,6	8,6	7,8	49,7	62,8	51,3	44,6

lete növekszik, a búzáé jelentős visszaesés után emelkedik, csökken a cukorrépa és burgonya, emelkedik a lucerna vetésterületének az aránya.

A *búzatermelés* vetésterületének csökkenését az utóbbi években a gyors növekedés váltotta fel, amely a termelés teljes gépesítésével és a Szovjetunióból behozott intenzív fajták elterjesztésével összefüggő jövedelmezőségnövekedéssel magyarázható. A terméshozamok az elmúlt két és fél évtizedben mintegy megháromszorozódtak.

A *kukoricatermelés* nagyarányú növekedése elsősorban a kedvező adottságok kihasználásával, a sertéstenyésztés fejlődésével, illetve a termelés hatékonyságának a növekedésével magyarázható. A vetésterület egyharmadát kitevő kukorica termelésében meghonosodott zárt termelési rendszerek, a nagy hozamú hibrid fajták alkalmazása azt eredményezte, hogy az 1931 és 1940 közötti 19,3 q/ha átlagtermést a megye gazdaságai több mint a kétszeresére emelték.

Külön ki kell emelni, hogy a búza és a kukorica megyei termésátlagai az országos átlagot jóval meghaladják, s a fajlagos hozamokat tekintve a búzatermelésben az első, a kukoricatermelésben pedig a negyedik helyen áll Fejér megye mezőgazdasága.

Az ipari növények termelése – vetésterületüket tekintve – a háború előttinek ötszörösére növekedett. Hosszabb időszakot tekintve azonban ezen belül csökken a cukorrépa termelése.

A zöldségfélék vetésterületének és terméseredményeinek vizsgálata már nem tanúskodik olyan dinamikus fejlődésről, mint amilyet a búza és a kukorica esetében láttunk. Ugyanez mondható el *a gyümölcstermelésre* is, annak ellenére, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezése után néhány ezer hektáron nagyüzemi gyümölcsösöket telepítettek. A zöldség- és a gyümölcstermelés szerényebb fejlődése mögött az rejlik, hogy e termékek előállításában ma még túlzottan nagy a háztáji gazdaságok szerepe, s az elaprózott kisüzemek méreteiknél, erőforrásaik szűkösségénél fogva korszerű termelési eljárások bevezetésére kevésbé alkalmasak.

Hosszabb időszak számosállatra vetített adatainak vizsgálata *az állatállomány* enyhén csökkenő tendenciáját mutatja. Ennek okait abban kereshetjük, hogy az állattartás jövedelmezősége elmaradt egyes növénytermelési ágazatoké mögött, továbbá ugyanazok az okok hatnak itt is, mint a zöldség- és gyümölcstermelés esetében, mert az állattenyésztésben is nagy szerepet játszanak a háztáji gazdaságok. A csökkenő tendencia

alakulásában szerepet játszik az állatállomány strukturális változása is. A számosállat-állomány alakulását lényegesen befolyásoló szarvasmarha- és lóállomány csökkenését a sertés-, a juh- és a baromfiállomány növekedése nem tudta még ellensúlyozni. Noha a lóállomány csökkenése törvényszerű a gépesítés növekedésével, a szarvasmarhatenyésztés eddigi alakulása a hozamok lényeges növekedése ellenére sem kielégítő. A közelmúltban meghirdetett szarvasmarhaprogram az ágazat gyors ütemű fejlesztését hivatott a megyében is elősegíteni.

7. táblázat

Az állatállomány alakulása (1000 db)

Állatfajta	1950	1960	1970	1973
Szarvasmarha	81,0	74,8	75,1	73,1
Sertés	270,2	276,2	347,8	445,0
Ló	32,6	26,4	9,3	7,4
Juh	23,2	130,2	132,6	93,1

A megye számosállat-sűrűsége nem éri el az országos átlagot, egyes állatfajtákat tekintve – például sertés – azonban lényegesen meghaladja azt és országos viszonylatban is első helyen áll. A sertésállomány jelentős számszerű növekedése mellett nagy eredmény, hogy a kis szaporaságú, rossz tápanyag-értékesítésű zsírsertéseket (arányuk 1935-ben 87% volt) az 1970-es évek elejére gyakorlatilag nem tenyésztették, s az állomány több mint 95%-a már hússertésekből állt.

A sertéstenyésztésben elért eredmények mellett – hosszú időszakot tekintve – a juh- és a baromfiállomány növekedése is tapasztalható. Az előbbi a gyenge termőképességű területek hasznosításával, az utóbbi pedig az intenzív tenyésztési formák bevezetésével, a jövedelmezőség kedvező alakulásával függ össze.

A számosállat-állomány csökkenése ellenére jó eredményeket értek el a megyében a hozamok növelésében. Jól illusztrálja ezt például, hogy 1959 és 1973 között a termékfelvásárlás indexe (1959 = 100) mintegy a háromszorosára növekedett. A tejtermelés fajlagos hozama tekintetében már hosszú idő óta Fejér megye áll az élen országos viszonylatban. A vágómarha és a sertés, valamint a baromfi és a tojás értékesítése is megtöbbszöröződött az elmúlt évtizedekben.

A mezőgazdaság említett eredményei nem születhettek volna meg az *agrotechnika* jelentős fejlesztése nélkül. Mivel a korszerű agrotechnika akalmazása bizonyos üzemi méretekhez, termelési specializációhoz stb. kötött – és a mindenkori gazdaságpolitika megszabja a fejlesztésére fordítható összegek nagyságát – a termelés műszaki feltételeinek javítása az elmúlt három évtized folyamán egyes időszakokat tekintve erősen differenciálódott. A felszabadulást követő évtizedben az anyagi eszközök nagyobb hányada a szocialista iparosítás céljait szolgálta, kevesebb jutott a mezőgazdaság fejlesztésére. A mezőgazdaság szocialista átszervezése után azonban az 1950-es évek végétől felgyorsult a termelés technikai eszközeinek a fejlesztése és kiemelkedő eredmények szü-

lettek. A mezőgazdasági beruházások aránya 1950 és 1954 között 6,2%-ot, 1956 és 1968 között 18%-ot tett ki, az 1970-es évek elején pedig kb. 20%-ot.

A megye traktorállománya 1935-ben mindössze 462 db volt. Számuk 1973-ban 3115-re növekedett, s az egy traktoregységre jutó szántóterület 46,7 ha-ra csökkent. A vonóerő gépesítettségi foka ezzel 95%-ossá vált. Ugyanebben az évben 682 aratócséplő gép végezte el a parasztság legnehezebbnek tartott munkáját, az aratást. A felsoroltakon kívül a megye mezőgazdasági üzemei ma már rendelkeznek mindazokkal a gépekkel, amelyek a korszerű nagyüzemi termeléshez nélkülözhetetlenek.

A műtrágya-felhasználás mutatója ugyancsak fontos az agrotechnika fejlettségi szintjének a megállapításához. Fejér megyében 1973-ban az egy hektárra jutó műtrágya mennyisége 1368 kg-ot tett ki, ami az országos átlagot lényegesen meghaladja, s ezzel vezető helyen áll a megyék között. Ugyancsak gyors ütemben növekszik a különböző gyomirtó szerek használata is, amelyek nélkül a zárt termelési rendszerek (például kukorica) bevezetése el sem képzelhető. A mezőgazdaság kemizálásában elért eredmények gyakorlatilag teljes egészében a szocialista gazdálkodás megteremtése óta születtek meg.

KÖZLEKEDÉS

Az előzőek folyamán már utaltunk Fejér megye kedvező közlekedési helyzetére, azonban ennek okait még nem tártuk fel. A közlekedési hálózatok kialakításának politikai, gazdasági és természeti feltételei, valamint a megye földrajzi helyzete együttesen azt eredményezték, hogy a fővárosból a Dunántúlra, illetve az országhatáraink felé futó fontosabb vasúti és közúti vonalak szinte mindegyike átszeli a megyét. Ezen túlmenően Székesfehérvár az egyetlen olyan város Budapesten kívül, amelyből közúti és vasúti fővonalak ágaznak ki, kapcsolatot teremtve Közép-Dunántúl, a Balaton-felvidék és Nyugat-Magyarország, illetve a főváros és az ország más térségei között.

Mivel a közlekedési hálózatok a területi munkamegosztás érrendszereiként foghatók fel, ezért könnyen belátható, hogy e hálózatokon áramló áruk a munkamegosztásba való bekapcsolódáshoz, a termelőerők fejlődéséhez kedvező feltételeket teremtenek. Mindezekhez csatlakozik a Duna – mint kiemelkedő fontosságú belföldi és nemzetközi vízi út –, amely nemcsak a szállítás, de az ipartelepítés szempontjából is további nagy lehetőségeket kínál.

A megye úthálózatának sűrűsége az országos átlagot meghaladja. A 100 km^2-re jutó közutak hossza 32,1 km, a vasutaké pedig 10,8. Még jobb az arány, ha ezeket a mutatókat a lakosság számával vetjük össze. Azonban nemcsak a hálózatok sűrűsége, hanem a minősége is igen fontos tényező. Az állami közutakból a pormentesített utak aránya 96%-os, s ezzel vezető helyen áll az országban. A pormentesített utakon belül igen magas a nagy teherbírású beton- és bitumen burkolatú utak aránya is. Külön kiemelhetjük, hogy az ország első autópályája (M7) eddig elkészült szakaszának nagyobb része is a megye területén halad át. A középúthálózat felszabadulás utáni fejlesztésére jellemző, hogy ebben az időszakban oldották meg az úthálózat pormentesítését, korszerűsítését, igen sok új utat építettek. Például 1962-től 1971-ig az utak hossza 4%-kal, a pormentesített utak hossza pedig 72%-kal növekedett.

A megye vasútvonalain nagy forgalom bonyolódik le. Jellemző Székesfehérvár kiemelkedő szerepére, hogy naponként csaknem 200 személyvonatot bocsát át. Jelentős forgalmi csomópont még Szabadbattyán, Pusztaszabolcs és Rétszilas.

A felszabadulás óta új vasútvonal Rétszilas és Dunaújváros között épült. Több vonalat korszerűsítettek. Jelenleg folyik a hegyeshalmi fővonal rekonstrukciója, a következő tervperiódusokban pedig megkezdik a nagykanizsai és a pécsi vonalak rekonstrukcióját és villamosítását.

A közlekedési ágazatnak a megyében betöltött szerepét néhány összehasonlító adattal a következők szerint jellemezhetjük. 1949-ben a megye közlekedési ágazata az aktív keresők közül 4836 főnek, 1973-ban pedig 14 433 főnek biztosított munkahelyet. A megyei közlekedési vállalatok 1973-ban 4382 főt foglalkoztattak, ami a megye határain túlnövő, országos jelentőségű szerepkörre utal.

ÉLETSZÍNVONAL, ÉLETKÖRÜLMÉNYEK

Kétségtelen, hogy a lakosság életszínvonalának alakulását alapvetően a személyi jövedelmek növekedése befolyásolja, bár szocialista rendszerünkben a társadalmi juttatásoknak egyre nagyobb a szerepe. További lényeges befolyást gyakorol az életszínvonal alakulására a lakosság kommunális, kulturális, szociális ellátottságának a mértéke és színvonala is.

LAKÁS- ÉS KOMMUNÁLIS ELLÁTÁS

Az 1950-es évek elejétől 1973-ig Fejér megyében 55 000 új lakás épült, s ezzel a lakások száma 126 000-re növekedett. *Az építkezések aránya meghaladta az országos átlagot, azonban a laksűrűség előnytelenül alakult az intenzív bevándorlás miatt.* A 100 lakásra jutó lakók száma az 1949. évi 381 főről 1970-ben 340 főre csökkent, azonban ez még mindig 13 fővel haladta meg az országos szintet. Az 1951 és 1973 között épült új lakások egy része az elavult vagy városrendezési szempontból lebontott lakások pótlását szolgálta. Így a lakásszaporulat az épített 55 000 db-bal szemben 48 000 db-ot tett ki.

Elsősorban a közelmúlt évek lakásépítésének a hatására a megye lakásállományának szobák szerinti megoszlása az országosnál kedvezőbb képet mutat. 1950 és 1970 között például 11 000-rel csökkent az egyszobás, 39 000-rel nőtt a kétszobás és 9000-rel a három- vagy több szobás lakások száma. Ennek eredményeképpen a *megyében a legnagyobb a kétszobás lakások aránya.*

A felszabadulás után épített lakások 40%-a Dunaújvárosban és Székesfehérvárott található. A korábbi években Dunaújváros lakásépítési üteme volt nagyobb, jelenleg azonban az új lakásoknak kb. a 25%-át Székesfehérvárott adják át.

A lakások *kommunális ellátottsága* a felszabadulás óta fokozódott. Ez részben az új épületek számának a növekedésével, részben az infrastrukturális hálózat bővítésével

A lakások számának és felszereltségének alakulása

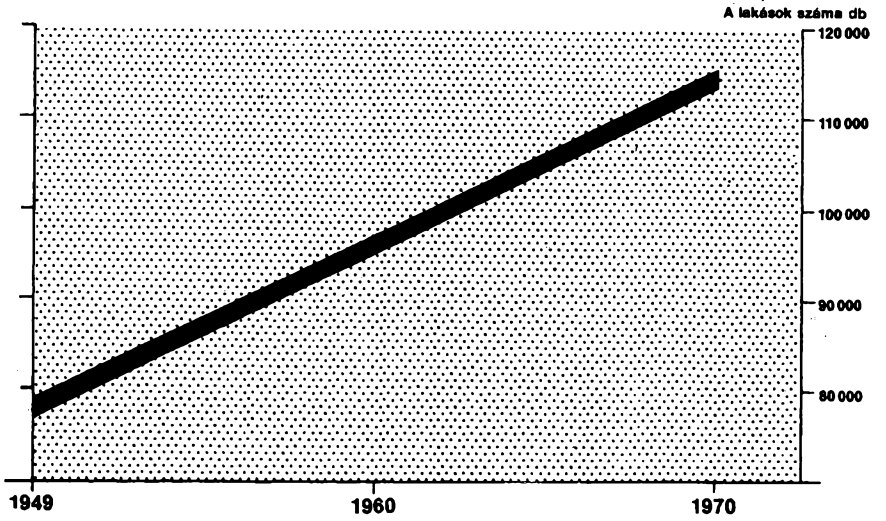

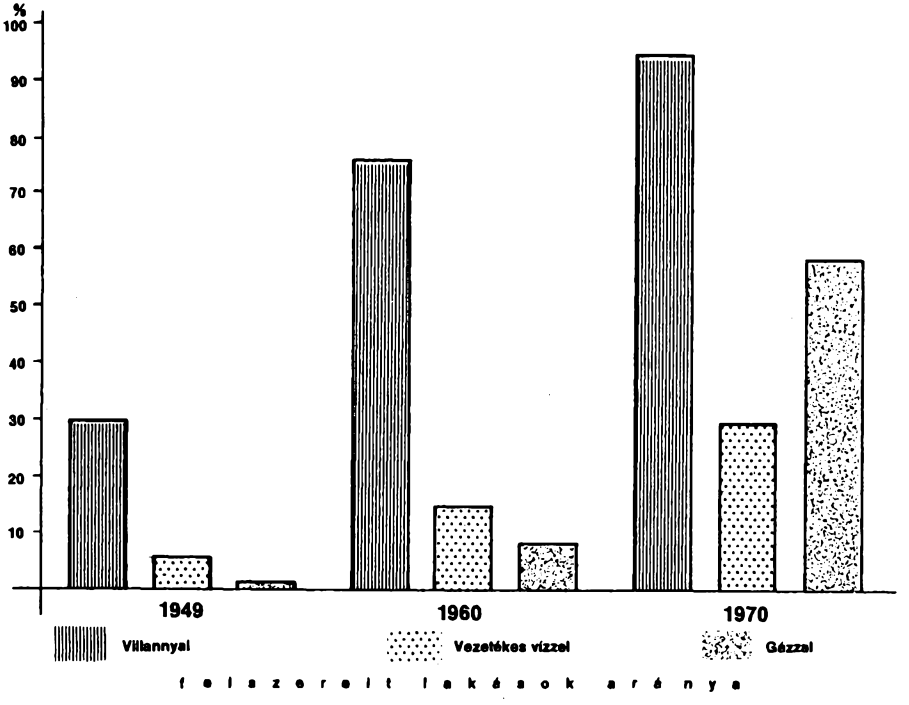

kapcsolatos. A felszabadulás előtti helyzetet jól példázzák a megye legfejlettebb településére vonatkozó adatok. 1949-ben a székesfehérvári lakások 25%-ában nem volt villanyvilágítás, a vezetékes vízzel és a gázzal ellátott lakások aránya mindössze 30, illetve 10%-ot tett ki. A községek lakásainak pedig kevesebb mint egynegyedébe volt bevezetve a villany, a vezetékes víz- és a gázellátás pedig gyakorlatilag nem létezett.

Az 1950-es évek közepére a falvak villamosítása befejeződött. Ez teremtette meg a feltételeit a lakásállomány gyakorlatilag teljes villamosításának. Az urbanizáció fokozódásával együtt rohamosan növekedett a lakások vezetékes vízzel és vezetékes gázzal való ellátása is. A városokban 1973-ban a lakások 90%-a, illetve 62%-a részesült e szolgáltatásokból. Az 1960-as évek elejétől gyors ütemben nőtt a palackosgáz-szolgáltatás is. A megye lakásainak kb. 50%-ában élvezik e korszerű energiahordozó előnyeit.

A közművi csatornázottság a jelentős fejlődés ellenére ma még nem kielégítő. A hálózatba kapcsolt lakások száma 1973-ban nem érte el a 30 000-et, bár a jelenlegi helyzet kb. 50%-os javulást mutat 1963-hoz viszonyítva. A csatornázott lakások 96%-a a megye két városába koncentrálódik.

A lakások közművi ellátásának javulása magával hozta felszereltségük korszerűsítését is. Az 1949-es adatok szerint 100 lakásra mindössze 5 fürdőszoba jutott, 1973-ban pedig 42. Sok lakás fűtése is korszerűsödött a gázszolgáltatás javulásával. Bár e változások elsősorban a városokat érintik, ma már a falvakban is egyre jobban növekszik a lakások komfortfokozata, s az új épületek többsége rendelkezik az életkörülményeket javító kényelmi és higiéniai berendezésekkel.

EGÉSZSÉGÜGYI, SZOCIÁLIS, KULTURÁLIS ELLÁTÁS

Fejér megyében az egészségügyi ellátás sokat fejlődött, ennek ellenére jelenlegi színvonala még sok tekintetben elmarad más megyékétől. Hogy reálisan mérhessük az elért eredményeket, az intézményi és a személyi ellátottságon kívül egyéb tényezőket is figyelembe kell vennünk. Ha csak a legfontosabbakat említjük is, olyan széles körű és a dolgozók többségét érintő intézkedésekről adhatunk számot, amelyek önmagukban is nagyságrendi változásokat eredményeztek az egészségügyi és szociális ellátásban.

A felszabadulás után kiszélesült *a társadalombiztosítás*, s napjainkban a megye összes lakójára kiterjed. Ezzel az ingyenes orvosi ellátás mindenki számára elérhetővé vált. A felszabadulást követő időktől számíthatjuk *az anya- és a csecsemővédelem, az iskolai, a munkahelyi egészségügyi ellátás, a körzeti gyermekgyógyászat megszervezését, a bölcsődék létrehozását, új kórházak, rendelőintézetek felépítését, új orvosi körzetek szervezését stb.*

Az egészségügyi ellátás feszültségei a felsoroltak hatására nagy egészükben feloldódtak, azonban az igények és fejlesztések közötti korábbi aránytalanságokat csak hosszú évtizedek tervszerű munkájával lehet teljesen felszámolni.

1950-ben a 10 000 lakosra jutó *orvosok 5,9-es számát* tekintve Fejér megye az ország megyéi között a 16. helyen állt. Két évtizeddel később ez a mutató 15,2-re növekedett, azonban még mindig lényegesen alacsonyabb az országos átlagnál (22,1). A megyében 1973-ban 658 orvos dolgozott, az összes orvosi körzetek száma pedig 152 volt. Nap-

jaink legnagyobb gondja a körzeti orvosi ellátás területén az, hogy több mint 20 településen egyáltalán nincs orvos, illetve az egy körzetre jutó napi betegforgalom igen nagy (47 fő). A gondok mellett figyelemreméltó eredmény, hogy 1950 óta 1973-ig 23 új orvosi körzet, illetve 19 gyermekorvosi körzet megszervezésére került sor.

A kórházi ellátásban javulást hozott az 1950-es években Dunaújvárosban és Móron felépített új kórház, illetve a dunaújvárosi kórház 1964-ben befejezett bővítése. Ezek, valamint a székesfehérvári és a csákvári kórházak összesen 2155 ággyal rendelkeznek, s az elbocsátott betegek száma 1973-ban meghaladta az 50 000 főt. Bár a kórházak zsúfoltsága enyhült, a 10 000 lakosra jutó általános kórházi ágyak számát tekintve (33,5) még messze elmarad a megye az országos átlagtól (49,3).

A bölcsődei elhelyezés iránti igények a nők munkába állása miatt fokozatosan emelkedtek, átmeneti csökkenést csak a gyermekgondozási segély bevezetése váltott ki. A megye bölcsődéinek száma 28, ebből 11 a községekben, 17 pedig a két városban található. Férőhely-kihasználtságuk 100%-os. A gyermekgondozási segély bevezetése a csecsemő- és kisdedgondozás problémáin enyhített. 1973-ban az igényjogosultaknak 68%-a élt a kedvezményekkel.

A gyógyszertári ellátottság tekintetében lényegesen jobb a helyzet a megyében, mint az ország más térségeiben. A 63 gyógyszertár 48%-os ellátottságot jelent az országos 27%-kal szemben.

Az óvodai férőhelyek száma 1950 és 1973 között több mint háromszorosára emelkedett, s 1973-ban az óvodáskorúak felének az elhelyezését tudták biztosítani. Azonban a fejlődés ellenére sem tudják még kielégíteni az igényeket. A megyei erőfeszítéseket jellemzi, hogy 1970 és 1973 között majdnem 1900 férőhellyel növelték az óvodák befogadóképességét, azonban a helykihasználás ennek ellenére 114%-ról 119%-ra növekedett.

Az általános és a középiskolai oktatás, valamint *a szakmunkásképzés* színvonala, illetve a képzésben részt vevők száma a felszabadulás óta emelkedett, s a szocialista építés időszakában honosították meg *a felsőoktatást* is a megyében.

Az általános iskolai oktatás intézményi háttere, illetve pedagógus-ellátottsága a fejlesztések ellenére ma még kedvezőtlenebb, mint más megyékben, s a feszültségek különösen a városokban nagyok. Itt ugyanis az egy osztályteremre jutó tanulók száma 49 fő (az országos 35,4 fővel szemben), a váltott rendszerben használt tantermek aránya pedig Dunaújvárosban 70%, Székesfehérvárott 66%, az országos 31,5%-kal szemben. A községekben ennél valamivel jobb a helyzet. A jelenlegi állapot annak ellenére alakult így, hogy az általános iskolai tantermek száma 50%-kal nőtt, a pedagógusok száma pedig megkétszereződött 1950 óta.

Az iskolaköteles korúak létszámának csökkenése az 1970-es évek elejére némi javulást hozott az ellátottságban, azonban a születések számának a növekedése feltétlenül megkívánja az általános iskolák befogadóképességének bővítését. Az oktatás színvonala az iskolák körzetesítésével fejlődött, jelentős mértékben csökkent a gyengén felszerelt iskolák száma.

A középiskolai tanulók száma 1952-től 1970-ig 2778-ról mintegy 14 000-re nőtt. A tovább tanulók nagyobb része elsősorban technikumokba és szakközépiskolákba kíván beiratkozni, azonban ezek ma még csak a jelentkezők felét tudják fogadni.

8. táblázat

Az általános iskolai oktatás jellemző adatai

Megnevezés	1950	1960	1970	1973
Tantermek száma (db)	875	1 131	1 230	1 249
Tanulók száma (fő)	44 083	55 445	48 339	44 034
Tanerők száma (fő)	1 145	2 079	2 515	2 561

A középiskolai oktatás hasonló nehézségekkel küzd, mint az általános iskolai. További előrelépést csak az intézmények gyorsabb ütemű fejlesztésétől várhatunk.

A megye felsőoktatási intézményei az elmúlt évtizedben szerveződtek. Dunaújvárosban működik *a Nehézipari Műszaki Egyetem Kohó- és Fémipari Főiskolai Kara*, Székesfehérvárott a *Kandó Kálmán Villamosipari Műszaki Főiskola*, valamint *a Bánki Donát Gépipari Műszaki Főiskola* kihelyezett tagozata, az *Erdészeti és Faipari Egyetem Földmérési és Földrendezői Főiskolai Kara*. Nappali tagozaton 1973-ban 958, esti és levelező tagozatokkal együtt 2326 hallgató látogatta az intézményeket.

9. táblázat

Az iskolázottsági színvonal változása

Végzettség		1949	1960	1970
Általános iskolai	végzettséggel rendelkezők	15,1	29,4	50,7
Középiskolai	aránya a megfelelő korúak	3,3	6,3	13,0
Felsőfokú	százalékában	1,1	1,8	3,1

A közművelődés területén legfontosabbnak a művelődési házak hálózatának a fejlesztését, valamint a munkahelyi művelődési centrumok létrehozását tekinthetjük. Nagymértékben bővült a könyvtári hálózat (ezen keresztül megnőtt a kölcsönzések száma), növekedett a múzeumok látogatóinak a száma, fejlődött a tudományos ismeretterjesztés. A megye 77 művelődési otthona megteremtette a lehetőségét annak, hogy a kisebb falvak is színházi előadások látogatói lehessenek.

Kulturális és idegenforgalmi szempontból egyaránt fontos és vonzó eseményekké váltak *az Alba Regia Napok*, *a Móri Nemzetiségi Napok*, *a Dunaújvárosi Ifjúsági Napok*. Érdekes kulturális színfoltot jelentenek a Tác községben (Gorsiumban) rendezett *Ludi Romani* játékok.

Különleges zenei élményt nyújtanak a klasszikus zene kedvelőinek *a Martonvásáron rendezett Beethoven-hangversenyek*, a könnyűzenéért rajongóknak pedig a székesfehérvári VIDEOTON dzsesszfesztiválok.

A jövedelmi viszonyok változását alapvetően befolyásolta az a tény, hogy a megyében a felszabadulást követően a munkanélküliség megszűnt, a munkavállalók teljesítményének anyagi honorálása jelentősen megemelkedett. Lényegesen csökkent a munkásság, a parasztság és az értelmiség jövedelme közötti korábbi eltérés, s ezzel az életszínvonalbeli különbségek jelentős mértékben csökkentek. 1973-ban a munkás- és szellemi háztartásokban egy főre 20 673 Ft, a paraszti és a kettős jövedelmű háztartásokban pedig 19 546 Ft nettó jövedelem jutott.

Az egy főre jutó *ipari havi átlagkeresetek* 1973-ban országosan 2383 Ft-ot, Fejér megyében 2426 Ft-ot tettek ki. A megye javára mutatkozó különbség a nehézipari ágazatok nagyobb arányával magyarázható. A nem termelő ágakban viszont a megyei keresetek (2448 Ft) némileg az országos átlag alatt maradtak.

A parasztság jövedelme összetételének és abszolút volumenének alakulásában is változások következtek be az elmúlt időszakban. Lényegesen csökkent a saját termelésből és természetbeni juttatásból származó jövedelem aránya, ugyanakkor kétszeresére nőtt a közös gazdaságból eredő pénzbevétel.

A jövedelmek alakulása szempontjából jelentős *a béren kívüli juttatások növekedése.* A jövedelmek emelkedésével párhuzamosan nőtt a fogyasztás és a lakosság pénzmegtakarítása is. *A kiskereskedelmi forgalom* – amely a lakossági fogyasztás tükre – 1950 és 1973 között több mint a háromszorosára emelkedett. Ütemét tekintve azonban a növekedés 1960 és 1970 között volt a leggyorsabb.

A dinamikus emelkedés mellett megváltozott a fogyasztás szerkezete is. Az élelmiszerek vásárlása majdnem háromszorosára, a ruházati cikkeké csaknem kétszeresére, a vegyes iparcikkeké pedig több mint négyszeresére növekedett. Az utóbbi kategórián belül a legnagyobb kereslet a tartós fogyasztási cikkekre irányul, amely egyértelműen az életszínvonal gyors emelkedésére utal. A 10 000 lakosra jutó személygépkocsik száma 1973-ban 361 db, a motorkerékpároké pedig 372 db volt. Az előbbi még elmaradt az országos átlagtól, de növekedési üteme országos viszonylatban is az elsők közé tartozott, az utóbbi pedig lényegesen meghaladta az országos átlagot. A televízió-előfizetők száma meghaladja a 87 000-et, a rádió-előfizetőké pedig a 91 000-et.

Az egy főre jutó nettó kiadások összege 1973-ban a szellemi és a munkásháztartásokban 19 809 Ft-ot tett ki. Ha ezt összevetjük a nettó jövedelmekkel, kb. 800 Ft-os megtakarítást kapunk eredményül. Nem meglepő tehát, hogy a megye lakossága napi szükségleteinek kielégítése mellett a harmadik ötéves terv ideje alatt takarékbetétállományát megkétszerezte.

A megye kiskereskedelmi hálózata – amely 1980 egységből állt – 1973-ban 6,3 milliárd Ft-os forgalmat bonyolított le. Az 1000 lakosra vetített összes bolti alapterület 301 m^2-t tett ki, amely az országos átlagot meghaladja, s ugyanilyen relációban az alapterület növekedése is a legmagasabbak közé tartozik. A fogyasztói igények gyors növekedése, valamint a kulturált kereskedelmi tevékenység az üzlethálózat további gyors bővítését kívánja meg. A városok és nagyobb – központi szerepkör ellátására kijelölt – községek kiskereskedelmi egységeinek a száma ma már többnyire kielégítő, további szakosításuk, áruválasztékuk bővítése azonban napirenden levő feladat.

Ugyancsak nagyobb gondot kell fordítani a jövőben a szakosított nagyáruházak fejlesztésére a városokban, amelyek a környező települések jobb ellátását is szolgálják.

Külön kell szólni *a vendéglátóipar* helyzetének alakulásáról is, hiszen a jövedelmek és a szabad idő növekedése egyre nagyobb feladatok elé állítja a kiskereskedelem ezen ágazatát. A megye vendéglátóhelyeinek száma az elmúlt évtizedekben igen gyorsan növekedett, s 1973-ban 667 egységből állt. A mennyiségi növekedés mellett struktúrája is megváltozott; emelkedett az éttermek, a cukrászdák, az eszpresszók száma. Azonban még mindig nagy az alacsony kulturáltságú italboltok, kocsmák aránya (1973-ban több mint 30%), s a frekventáltabb üdülőhelyek vendéglátóipari ellátottsága a nagy idegenforgalomhoz képest viszonylag elmaradott.

IDEGENFORGALOM, SPORT

Az életszínvonal növekedésével párhuzamosan a turizmus, a hétvégi pihenés, illetve a hosszabb időtartamú üdülés iránt növekednek az igények. Ennek megfelelően egyre nagyobb gondot fordítanak a megyei szervek is a megfelelő elhelyezési lehetőségek bővítésére, a megye idegenforgalmi szempontból vonzó térségeinek fejlesztésére.

A megyébe látogatók kulturált elhelyezése céljából az utóbbi években meggyorsult *a szállodai férőhelyek* bővítése, valamint *a fizetővendég-szolgálat* hálózatának a szervezése. Az összes szállodai férőhelyek száma 1973-ban 716-ra, az egyéb szállóhelyeké pedig 1382-re bővült. Gyorsan növekszik a vendégek száma is, amely 1973-ban mintegy 90 000 főt tett ki. (Ebből a külföldiek száma megközelítette a 35 000-et.) Külön említést érdemel *a Hotel Alba Regia* közelmúltban történt átadása Székesfehérvárott, amellyel a megye reprezentatív szállodához jutott.

Területi szempontból az idegenforgalom elsősorban a megye két városára, de mindenekelőtt *a Velencei-tó* környékére irányul.

Az 1960-as évek végén kormányhatározat alapján kiemelten fejlesztett üdülőkörzetté nyilvánították a Velencei-tó környékét, s elsődleges funkcióját a megye és a főváros dolgozóinak üdültetésében, az ifjúsági üdülőhelyek s a vízisportra alkalmas területek létesítésében határozták meg. Az 1941-es statisztikai adatok szerint a Velencei-tó környéke 3234 üdülővendéget fogadott. A növekedés 1973-ban a harminc évvel ezelőttihez képest több mint tízszeres. Tartós üdülésre az elmúlt évben több mint 35 000 vendég érkezett a tó környékére, a strandok forgalma pedig meghaladta a 750 000 főt. Élénk érdeklődés nyilvánul meg a tó környéki telkek iránt is, ahol gomba módra szaporodnak a hétvégi házak. (1973-ban pl. Agárdon több mint 1000 telekvásárlási kérelmet tartottak nyilván.)

A megnövekedett érdeklődéssel párhuzamosan jelentős partvédelmi és területrendezési munkálatokat, infrastrukturális beruházásokat folytatnak, amelyek milliárdos nagyságrendűek. A tó idegenforgalmi centruma *Gárdonyban* formálódik, s az intenzív fejlesztés hatására várható, hogy Gárdonyt belátható időn belül üdülővárossá nyilvánítják. Külön említést érdemel, hogy a vállalati üdülők, magánnyaralók mellett hatalmas *ifjúsági üdülőközpont* építése is folyik, ahol egyidejűleg 5000 fiatal pihenését tudják biztosítani. Napirenden van a vízisportok fejlesztése (evezés, vitorlázás) és a természetvédelmi tevékenység is.

Az idegenforgalom növeléséhez hozzájárulnak a megye és városainak testvérkapcsolatai is – Vorosilovgrád (Szovjetunió) és Blagoevgrád (Bulgária) –, bár tartalmukban ezek lényegesen túlnőnek az idegenforgalmi kereteken.

A felszabadulás óta a szervezett *sportolás* is fellendült. 1973-ban a sportegyesületek száma meghaladta a 150-et, a szakosztályok száma pedig a 480-at, taglétszámuk pedig a 15 000-et. Bővült a sportlétesítmények köre is. Dunaújvárosban új stadion és műjégpálya épült, a megyeszékhelyen több létesítményt rekonstruáltak, jelenleg épül az evezőspálya a Velencei-tavon stb.

A szervezett sportolás fellendítésében nagy szerepet játszik a termelőüzemek anyagi támogatása. Külön kiemeljük e szempontból a Dunai Vasmű és a VIDEOTON hozzájárulását a megye sportéletének fellendítéséhez. A községi sportkörök munkája, eredményeinek javulása az elmúlt évtizedben fokozódott nagyobb mértékben. Számuk 1973-ban meghaladta a 100-at.

TELEPÜLÉSHÁLÓZAT

Fejér megye 105 települése közül mindössze kettőnek van városi, 11-nek pedig nagyközségi rangja. Annak ellenére, hogy Székesfehérvár és Dunaújváros népessége gyorsan növekedett az elmúlt évtizedekben, a városlakók aránya 1973-ban az országos átlagnak csak mintegy a $^2/_3$-át érte el.

A megye településhálózatának fontosabb vonásai közül ki kell emelnünk a viszonylag alacsony településsűrűséget. Országosan 100 km^2-re 3,5, a megyében 2,4 település jut. Ez az érték a Dunántúlon a legalacsonyabb. Ezzel szemben *a települések átlagos népessége meghaladja az országos átlagot*. A községek átlagos népessége például 2643 volt 1970-ben, az országos 1808 fővel szemben. Még napjainkban is jelentős a külterületen lakók (1970-ben 34 000 fő) és a külterületi lakott települések (739) száma, annak ellenére, hogy 1949-től erősen csökkenő tendencia érvényesül.

A megye községi településhálózatának fejlődésére nagy hatással volt a termelőerők fejlődése, az urbanizáció erősödése, a népesség foglalkozási átrétegződése. Ezek eredményeképpen *fokozódott a népesség területi koncentrációja*, több település funkciója kibővült, ellátottsági szintjük jelentősen növekedett.

1949-ben a községi települések népességének 18%-a lakott 2000 főnél kisebb településekben. Ez az arány 1970-ben 16%-ra csökkent. Lényegesen csökkent a 2000–5000 fős települések népességének aránya (49%-ról 33%-ra), ezzel szemben 16%-ról 21%-ra nőtt az 5000 főnél nagyobb települések népessége. Tehát a kisebb településekből elvándorlókat a városok, illetve az erősen városiasodó nagyközségek fogadták be.

A külterületen élő népesség aránya a mezőgazdasági jellegű körzetekben csökkent, s ma már $^1/_4$ részük a fejlesztendő települések lakója. Az előbbi tendenciával ellentétben azonban néhány község külterülete tovább fejlődött, s ma már népességük megközelíti az „anyaközség" létszámát (például Szár–Újtelep, Igar–Vámszőlőhegy stb.). Ezek többsége azonban már eljutott a zárt falusi települések szintjére.

A Fejér megyei községi települések funkcionális szempontból is jelentős változáso-

kon mentek keresztül. *Több község, illetve nagyközség* – lakóinak foglalkozását tekintve – *ipari jellegűvé vált.* Ezek a települések elsősorban a móri járásban találhatók (például Balinka, Bodajk, Kincsesbánya, Pusztavám), de megtalálhatók a dunaújvárosi (például Beloiannisz, Ercsi) és a székesfehérvári (például Nádasdladány) járásban is. Ezzel szemben a legtöbb kifejezetten mezőgazdasági termelési funkciót ellátó település a sárbogárdi járásban van (például Dég, Hantos, Lajoskomárom, Mezőszilas). *Megnövekedett az olyan települések száma is, melyekben a „kétlakiak" aránya igen magas.* Ezek többnyire a székesfehérvári és a dunaújvárosi járásban koncentrálódnak.

A megye legfontosabb üdülőkörzete a Velencei-tó térségében alakult ki; Gárdony és Velence ma már üdülőfalvaknak tekinthetők.

Jelentős mértékben nőtt egyes települések urbanizációs színvonala, igazgatási, szervezési és kulturális szerepköre is. A megyében e szempontból három nagyközséget (Bicske, Mór és Sárbogárd) részleges középfokú központtá minősítettek.

Az egyes településeket gazdasági jellegük, infrastrukturális és szolgáltatási ellátottságuk alapján 5 kategóriába sorolhatjuk. Ezek szerint a megyében a települések 2%-a városias, 22%-a erősen, 71%-a közepesen és 5%-a gyengén fejlett kategóriába tartozik.

A TÁRSADALMI-GAZDASÁGI FEJLŐDÉS IRÁNYA

Fejér megye a felszabadulás óta lendületesen fejlődik, s jelenleg hazánk egyik legfejlettebb megyéjének tekinthető. Az alapok tehát – amelyeket a szocialista építés időszaka létrehozott, illetve bővített – kedvezőek a perspektivikus társadalmi-gazdasági növekedés szempontjából.

Az ipari termelés bővítését a meglevő bázisokon célszerű továbbfejleszteni. Az országos érdekekkel összhangban várhatóan *növekedni fog az alumíniumipar bányászati és feldolgozó ipari tevékenysége, s a szénvagyon gazdasági újraértékelése esetleg módosíthatja a szénbányászat jelenlegi helyzetét. A vaskohászat fejlesztésében a vertikalitás fokozása várható,* s ha a népgazdaság érdekei megkívánják, az ágazati fejlesztések nagyobb hányada Dunaújvárosba kerülhet, kedvező telepítési adottságai miatt. *A gépipar* ugyancsak a meglevő bázisokon fejlődik tovább, a kiemelt népgazdasági programoknak megfelelő ágazatokban. Az ipari termelés bővülésének sajátos vonása, hogy a növekedés nagyobb hányadát a termelékenység fokozásával s a jobb munkaszervezéssel kell elérni.

A mezőgazdaságból minden bizonnyal tovább folytatódik a munkaerő eláramlása más ágazatokba, ezért a fejlesztés előterébe az agrotechnika színvonalának az emelése lép. Gyorsabb ütemű lesz *a zárt termelési rendszerek meghonosítása, a specializáció növekedése, a kemizálás.* Az ágazati fejlesztés területén – a természeti adottságok jobb kihasználásával – *növekedni fog az állattenyésztés szerepe a* szakosított telepek létrehozásával. Egy-két évtizeden belül realitás lesz *néhány teljesen vertikális mezőgazdasági kombinát megszervezése is,* amelyek műszaki-technológiai színvonala elérheti a legmagasabb fokot.

A településhálózat fejlesztésében az országos településhálózat-fejlesztési koncepció-

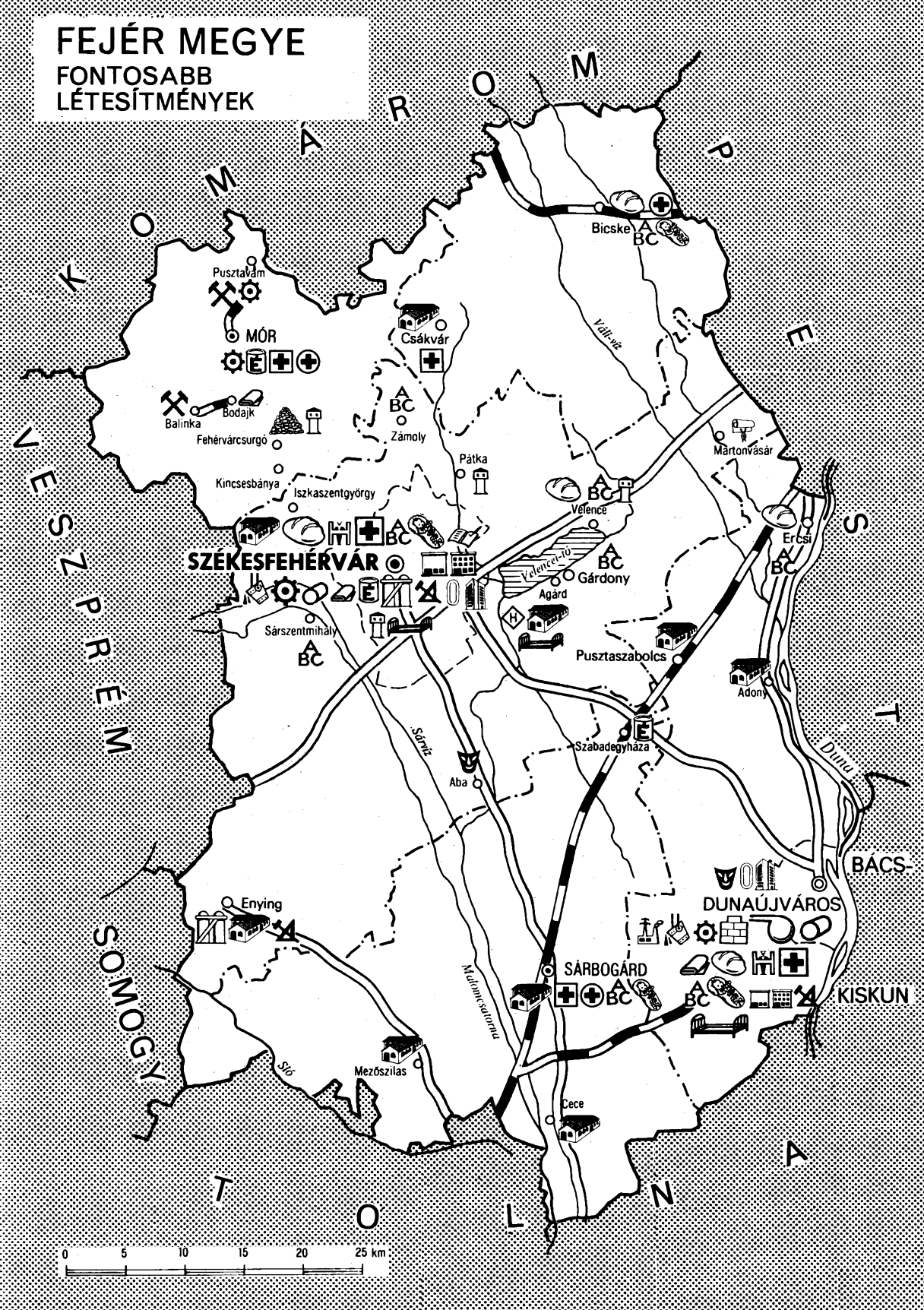
FEJÉR MEGYE
FONTOSABB
LÉTESÍTMÉNYEK
KOMÁROM
VESZPRÉM
SOMOGY
TOLNA
PEST
BÁCS-
KISKUN
Bicske
Pusztavám
MÓR
Csákvár
Vál-víz
Balinka
Bodajk
Fehérvárcsurgó
Zámoly
Pátka
Kincsesbánya
Iszkaszentgyörgy
Mártonvásár
Velence
Ercsi
SZÉKESFEHÉRVÁR
Velencei-tó
Gárdony
Agárd
Sárszentmihály
Pusztaszabolcs
Adony
Sárvíz
Szabadegyháza
Duna
Aba
DUNAÚJVÁROS
Enying
Madocsa-árok
SÁRBOGÁRD
Sió
Mezőszilas
Cece
0 5 10 15 20 25 km

ban foglaltak az irányadók. Már az elmúlt években is kiemelten fejlesztett nagyközségek, *Mór*, *Sárbogárd*, *Bicske* várossá nyilvánítása belátható időn belül megvalósul. Ezzel a megye népességének ellátása minőségileg javul, az urbanizációs szint emelkedik. Várható, hogy *Gárdony* is felkerül a várossá nyilvánítandó községek listájára, a Velencei-tó térségének fejlesztésével összefüggésben. A megye székhelyének, Székesfehérvárnak, illetve Dunaújvárosnak megszabott szerepköreik ellátásához a dinamikus fejlődés perspektívája adott.

A termelőerők és a településhálózat fejlesztése során fokozott figyelmet kell fordítani a környezetalakítás és környezetvédelem szempontjaira. Ezek érvényesítése elsősorban a magasabb urbanizációs szinttel rendelkező városokban, valamint a természetvédelmi területeken (például Velencei-tó térsége) kívánatos.

Az életszínvonal gyorsabb növelése megkívánja a különböző infrastrukturális és ellátási hálózatok bővítését. Várható, hogy a felszabadulás óta eltelt időszakhoz viszonyítva a kommunális, a szociális és a kulturális ellátás javítására fordítandó összegek arányai gyorsabb ütemben növekednek, s egy-két évtized múlva olyan minőségi változást eredményeznek, mint amilyen a termelőerők fejlesztése terén az eddig eltelt időben – a felszabadulás óta – bekövetkezett.

VÁROSOK

A felszabadulás előtt Fejér megyében csak Székesfehérvárnak volt városi státusa. Székesfehérvár egyike hazánk legrégibb településeinek. A honfoglalás után a fejedelmi törzs birtoka lett. I. István a hagyomány szerint kiváltságokkal látta el, és királyi, valamint püspöki székhellyé tette. Az itt épített székesegyházban koronázták 1038 és 1527 között a magyar királyokat, és az uralkodók többségét is itt temették el. I. István óta számos esetben Székesfehérvárott ült össze a királyi tanács; itt tartották az évente kötelező törvénynapokat.

Dunaújváros nemcsak a megye, hanem az ország legnagyobb szocialista városa, amely teljes egészében a felszabadulás után jött létre.

10. táblázat

A megye városainak fontosabb adatai

Város	Terület (ha)	A népesség száma				A külterületi népesség aránya az össznépességből az 1970. évi százalékában
		1949	1960	1970	1973	
Székesfehérvár	16 153	42 056	56 726	73 949	85 405	2,3
Dunaújváros	5 257	3 949	30 976	44 721	48 645	0,6

SZÉKESFEHÉRVÁR

Székesfehérvár az ország települési hierarchiájába a felszabadulás előtt közepesen fejlett városként illeszkedett be. Funkcionális szempontból közigazgatási, közlekedési, kereskedelmi és kulturális tevékenysége volt a meghatározó. Népessége 1949 és 1973 között több mint kétszeresére növekedett, és járási jogállású városaink között – nagyságát tekintve – a harmadik helyre került. Korábbi funkciói megerősödtek, sőt újakkal bővültek, e területen kiemelkedően fontos változás is bekövetkezett, *termelési, termelésszervezői funkciója meghatározóvá vált.* Urbanizációs szintje emelkedett, és városképi, ellátottsági szempontból a felszabadulás után került a korszerű városok közé. Az országos településhálózat-fejlesztési koncepcióban *felsőfokú szerepkör* ellátására jelölték ki, s ez a város perspektivikus fejlesztésének irányait is alapvetően meghatározza.

A megyeszékhely gazdasági fejlődése országos mércével mérve is kiemelkedő. A felszabadulás óta Székesfehérvár aktív keresőinek száma mintegy 25 000 fővel növekedett. Az aktív keresők aránya az 1949. évi 37,9%-ról 1970-ig 52,9%-ra emelkedett. Az aktív keresők közül mintegy 60% az iparban és az építőiparban dolgozik, a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya 6% körül van. A város az alumínium-, illetve a gépipar egyik legnagyobb centrumává vált. A legjelentősebb ipari üzemek – a VIDEOTON, az IKARUSZ, a Könnyűfémmű – kiemelkedő szerepet játszanak az ország ipari termelésében, termékeik számottevő hányada exportra kerül.

Lakóinak életszínvonala, életkörülményei sokat változtak. Az épített új lakások arányát tekintve a városok átlagát megelőzi. A 100 lakásra jutó lakók száma szerinti laksűrűség az elmúlt évtizedben némileg csökkent. Számottevően javult a lakások felszereltsége is; 1949 és 1973 között a villanyvezetékkel felszerelt lakások aránya 76,3%-ról 96%-ra, a vízvezetékkel ellátottaké 33,8%-ról 89%-ra emelkedett. Kereskedelmi hálózata fejlett, 10%-kal haladja meg a városok átlagos ellátottsági szintjét.

Kulturális élete élénk. Alsó-, közép- és felsőfokú oktatási intézményeiben 1973-ban több mint 13 000 diák tanult, ezért *joggal nevezhetjük iskolavárosnak is.* A megye legfontosabb és leglátogatottabb népművelési intézményei is itt találhatók. A közművelődés megyei szervezésében szerepe kiemelkedő.

Idegenforgalma az utóbbi időben gyorsan növekszik. Ez elsősorban ezeréves múltjának, illetve gazdag műemléki és régészeti leletanyagának köszönhető. Nem kevésbé vonzó tényező azonban a város általános és gazdasági fejlődése, amely a szervezett tanulmányutak, kirándulások egyik fontos célpontjává avatja.

DUNAÚJVÁROS

A város őseként felfogható *Dunapentele* 1949-ben mintegy 4000 lakost számlált, azonban a teljesen falusias, döntően mezőgazdasági termelési funkciót ellátó település ma szerkezetileg elkülönül az új várostól.

A kezdettől fogva tervszerűen fejlődő város urbanizációs szintje, ellátottsága országos viszonylatban is kiemelkedően magas. Funkcionális szempontból ipari termelése a meghatározó. Növekedésével párhuzamosan szerepköre is fokozatosan bővült, oly-

annyira, hogy a településhálózat-fejlesztési koncepcióban *részleges felsőfokú központtá* nyilvánították; további fejlesztését is ez határozza meg.

Modern városképe, korszerű településszerkezete (az ipari és lakónegyedek elkülönülése), magas ellátottsági színvonala nagy vonzóerőt gyakorol közvetlen és távolabbi környékére. A város határozott ipari jellegét tükrözi az is, hogy az aktív keresők közül az iparban és az építőiparban foglalkoztatottak aránya meghaladja a 70%-ot, a mezőgazdaság részesedése pedig mindössze 3% körül alakul.

Népgazdasági jelentősége elsősorban *a Dunai Vasművel* kapcsolatos. A kohászati kombinát telepítésével függ össze a város létrehozása és fejlesztésének első periódusa is. A város népességének több mint a fele valamilyen formában a kombináthoz kötődik, nemcsak olyan módon, hogy az általa biztosított munkalehetőség megélhetésük alapja, hanem azért is, mert rendszeresen igénybe veszik a Vasmű szociális, kulturális, sport- stb. szolgáltatásait.

A város fejlesztése az 1960-as évektől kezdve egyre többrétűbbé válik. Gazdasági és társadalmi funkciói kiterebélyesedtek.

Urbanizációs szintjét, ellátottságát, fejlődési dinamikáját tekintve a legelső helyekre sorolható hazánk városi hierarchiájában. A villanyvezetékkel ellátott lakások aránya 99,3%, a vízvezetékkel felszerelteké pedig kiemelkedően magas: 92,5%; ugyancsak meghaladja a 90%-ot a gázzal ellátott lakások részaránya.

Felső- és középfokú oktatási intézményeiben, valamint a szakmunkásképző intézetekben színvonalas képzés folyik. Pezsgő kulturális élete új lehetőségeket kap az épülő művelődési ház átadásával.

Dunaújváros nemcsak a szocialista iparosításban, hanem a szocialista városfejlesztésben elért eredményeknek is legszebb hazai példája.

FONTOSABB ESEMÉNYEK

1944. december 23.	A 7. szovjet gépesített és a 31. gárdahadtest (első ízben) felszabadította Székesfehérvárt. (1945. január 22-én a túlerőben levő német egységek visszafoglalták a várost.)
1944. december 26.	Megalakult az MKP székesfehérvári szervezete.
1945. március 22.	A 4. gárdahadsereg 20. és 21. hadteste véglegesen felszabadította Székesfehérvárt, és még ugyanezen a napon Jenő és Nádasdladány községekkel befejeződött a megye felszabadítása.
1945. április 15.	A megyében elsőként Móron megkezdték a földosztást. Fejér megyében 32 000 föld nélküli és kisbirtokos között 365 000 kat. hold földet osztottak ki.
1946. január 1.	A kisgyóni bányával megkezdődött a megye iparának államosítása.
1949. július 8.	Megalakult a Martonvásári Agrobiológiai Intézet, a mai MTA Mezőgazdasági Kutató Intézet „őse".
1950. május 2.	Megkezdődött Dunaújváros építése.
1951. március 31.	A Minisztertanács Dunapentelét várossá nyilvánította.
1951. április 1.	Üzembe helyezték a balinkai szénbányát, amely napjainkban is az ország legmodernebb szénbányái közé tartozik.
1954. február 28.	Először csapolt nyersvasat a Dunai Vasmű I. sz. nagyolvasztója. (A II. sz. nagyolvasztó 1957-ben kezdte meg a termelést.)
1955. január 1.	A mai VIDEOTON üzemeiben megkezdődött a rádiógyártás.
1959. február 1.	A VIDEOTON-ban kezdetét vette a tv-gyártás.
1960. április 4.	Átadták a Dunai Vasmű meleghengerművét.
1962. augusztus 15.	Megkezdte termelését a Székesfehérvári Könnyűfémmű új présműve és öntödéje.
1962. szeptember 1.	Megkezdte a termelést a Dunaújvárosi Szalmacellulózgyár.
1965. április 2.	Átadták a 100 millió Ft-os költséggel épült új, 550 ágyas Dunaújvárosi Kórházat.
1967. január 2.	Az IKARUSZ székesfehérvári gyáregysége megkezdte az autóbuszgyártást.
1970. november 5.	Átadták az IKARUSZ székesfehérvári gyáregységének 20 000 m^2-es autóbusz-szerelőcsarnokát.
1971. január 2.	A VIDEOTON-ban megkezdték a számítógépgyártást.
1971. november 7.	Befejeződött a Székesfehérvári Könnyűfémmű 2,7 milliárd Ft-os szélesszalaghengermű-beruházásának I. üteme.
1972. augusztus 19.	Megünnepelte Székesfehérvár lakossága a város fennállásának 1000. évfordulóját.

IRODALOM

Cseh Tibor—Nagy Jenő: Dunaújváros. Panoráma 1971.

Az ezeréves Székesfehérvár. (*Szerk.:* Lébényi Pál.) Székesfehérvári városi tanács 1972.

Fejér megye társadalmi, gazdasági helyzete és fejlődésének főbb tendenciái. Területi statisztika, XX. évf. 6. sz. 621—644. old.

Hazánk, Magyarország. (*Szerk.:* Erdei Ferenc.) Akadémiai Kiadó 1970.

Magyarország gazdaságföldrajza. (*Szerk.:* Dr. Bernát Tivadar.) Tankönyvkiadó 1969.

Magyarország iparföldrajza (kézirat). (*Szerk.:* Dr. Antal Zoltán.) Tankönyvkiadó 1969.

GYŐR-SOPRON MEGYE

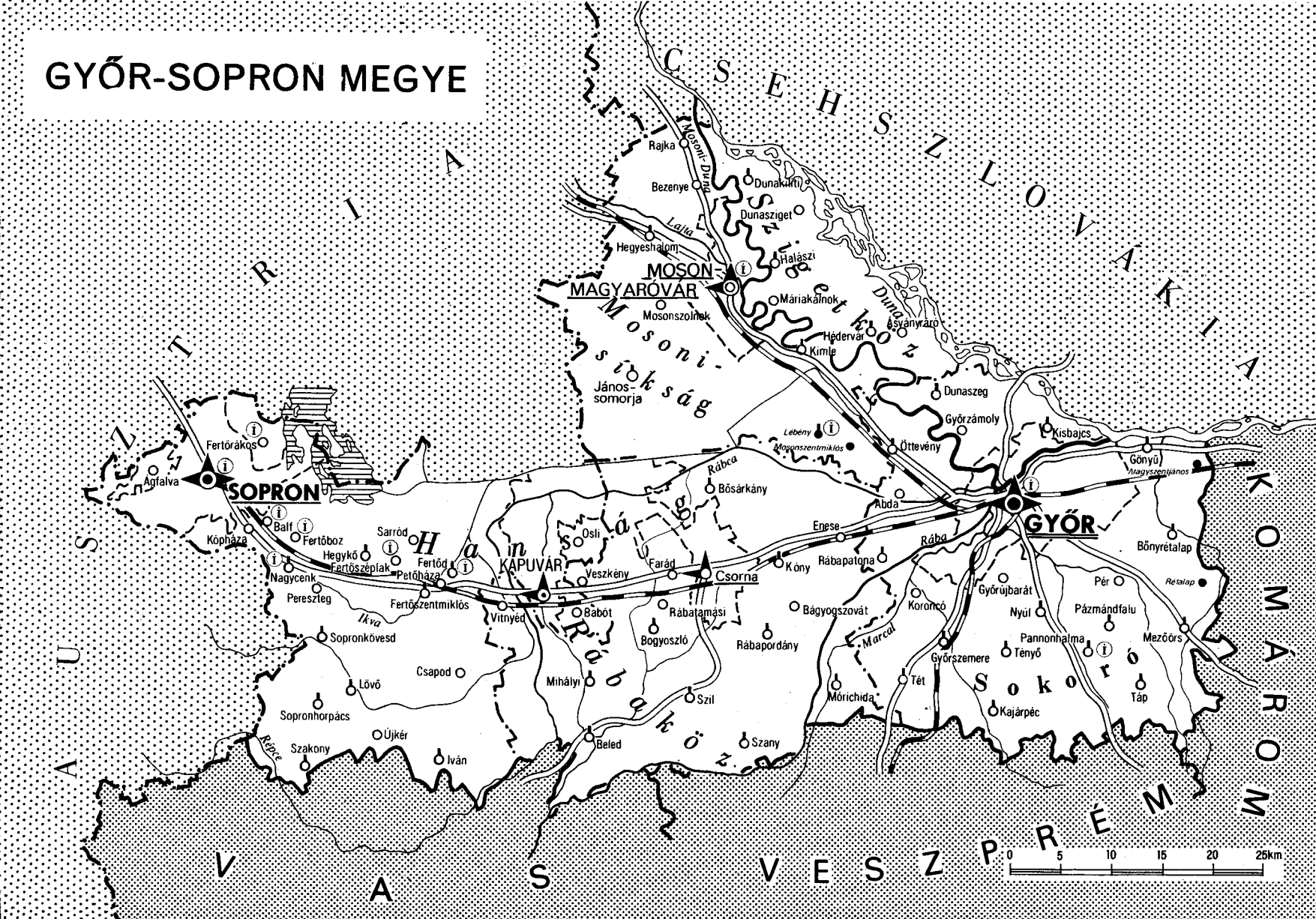

GYŐR-SOPRON MEGYE ÉS VÁROSAI

ÍRTA DR. KÖRMENDI KLÁRA

A három országhatár – a magyar, az osztrák és a csehszlovák – találkozásánál elhelyezkedő, döntően a *Kisalföld* területét felölelő megye területe 4012 km², népességszáma 412 600 fő (1973), népsűrűsége 102,8 fő/km². A megye közigazgatásilag öt városból és négy járásból tevődik össze. A városi népesség aránya 46,8%. A községek száma 164, ebből önálló tanácsú 74, közös tanácsú 90; a nagyközségek száma 5.

TERMÉSZETI ADOTTSÁGOK

A megye természetföldrajzi adottságait az ország nyugati részén, a *Kisalföld* és a *Alpokalja* területén való elhelyezkedés határozza meg.

A Kisalföld mintegy 4500 km²-nyi magyarországi területének nagy részét Győr-Sopron megye foglalja el. Jellegzetességei: a gazdag vízhálózat, a hűvösebb, kiegyenlítettebb éghajlat és a jó mezőgazdasági termelési adottság.

A megye nyugati részén van a *Soproni-hegység* (legmagasabb pontja a határ közelében levő *Magas-bérc*, 558 m), amely a *Győri-* és a *Marcal-medencéhez* csatlakozik. A Soproni-hegység és a *Fertő-melléki dombság között* helyezkedik el a *Soproni-medence*. Itt találjuk *Brennbergbányát*, az ország legrégebben megnyitott barnaszénbányájával.

A megye *éghajlata* az atlanti-óceáni hatások érvényesülése következtében kiegyenlítettebb, mint az ország egyéb területein. Az uralkodó szél a nyugati, északnyugati. Mivel zárt, de sík felszínű a medence, helyi- és mikroklímákban szegény terület. A csapadékmennyiség évi átlaga 600–800 mm között van. Jellegzetes a májusi és júniusi csapadékmaximum. A napsütés évi összege 1850–1950 óra.

A terület fő folyója a *Duna*, saját hordalékkúpján több ágra szakad. Középső ága az *Öreg-Duna*, sok zátonyt és szigetet épít fel. Déli ága a *Mosoni-Duna*, az előbbinél kevesebb hordalékot szállít, folyása középszakasz-jellegű. A hajózás szempontjából hosszú időn keresztül ez utóbbi volt a jelentős.

A Duna mellékfolyói a *Rába*, a *Rábca*, a *Répce* és a *Marcal*. A megye területén van a Fertő tó déli, kisebbik része is. Átlagos vízmélysége 1,5 m; jelentős a nádtermelés, a

halászat, legújabban pedig megindult partsávjainak üdülőterületként való hasznosítása is. A tó vize sok szerves anyagot tartalmaz.

A megye *ásványi nyersanyagai:* a szénhidrogén-kutatás során feltárt és a Mihályiban kitermelt *szén-dioxid* mellett a Hanság *tőzege*, az építőanyagként hasznosítható *homok és kavics*, valamint az *útburkolókő*. Építőipari nyersanyagokkal Hegyeshalom–Győr térsége, a Marcal és a Rába folyó teraszai, a Kis-Duna mentén pedig Kapuvár térsége rendelkezik, *díszítőkő* Fertőrákoson van.

A *talajviszonyok* Győr-Sopron megyében meglehetősen változatosak; előfordulnak a területen a kedvező termékenységű talajok mellett kevés előnyös tulajdonsággal rendelkező lápos, agyagos talajok is. Összességükben a talajadottságok kedvezőek a mezőgazdaság számára.

DEMOGRÁFIAI HELYZET

A felszabadulás jelentős változást hozott Győr-Sopron megye életében. A társadalmi-gazdasági viszonyok átalakulása módosította a megye népességének foglalkozási szerkezetét és területi elhelyezkedését.

A háborús veszteségek miatt 1941 és 1949 között a megye népességszáma csaknem 15 000 fővel csökkent és csak 1949-ben haladta meg némileg az 1930. évi értéket. 1949 és 1960 között a megye népességszáma 363 700-ról 390 900-ra emelkedett. Ez a növekedés csaknem kétszeresen haladta meg a felszabadulás előtti évtizedek növekedési átlagát.

1960 és 1973 között elsősorban a születések számának a csökkenése miatt a népességszám növekedési üteme alacsonyabb volt, mint a megelőző évtizedben. Az 1960 és 1973 közötti 22 000 főnyi növekedéssel az előző évtized növekedési ütemének a felét sem érte el a megye.

A népesség területi elhelyezkedése a megyén belül az elmúlt évtizedek folyamán mó-

1. táblázat

A népességszám alakulása (1000 fő)

Évek	1949	1960	1970	1973
Népességszám	363,7	390,9	403,9	412,6
A mutató megnevezése	A népesség számának változása			
	1949–1959	1960–1969		1970–1973
Természetes szaporodás	43,2	17,7		6,3
Vándorlási különbözet	–16,1	–4,7		2,4
Tényleges szaporulat	27,1	13,0		8,7

dosult. Elsősorban a városoknak és azoknak a községeknek a népessége növekedett, amelyek jó közlekedési összeköttetéssel kapcsolódnak a városokhoz. A Győr vonzásövezetéhez tartozó településgyűrű egyértelműen növekvő tendenciát tükröz.

Az elmúlt három évtized alatt Győrben és Mosonmagyaróváron 50%-kal növekedett a népesség. A másik két, csak az elmúlt évek folyamán várossá vált település, *Kapuvár* és *Csorna* növekedési üteme meg sem közelítette az előbbiekét.

Az ipar népességkoncentráló hatását tükrözi, hogy azokban a járásokban mutat növekvő vagy stagnáló tendenciát a népességszám alakulása, amelyek központja fejlett iparváros: Győr és Mosonmagyaróvár. A legnagyobb arányú népességcsökkenés viszont azokban a járásokban következett be, amelyeknek agrárstruktúrája nagymértékben fennmaradt, s amelyek központjaiban az ipari fejlődés is csak az elmúlt évek folyamán erősödött meg. Ilyen a csornai járás, valamint Kapuvár környékének községei.

Változatosan alakult a felszabadulás után a megyében az *élveszületések* száma és aránya. Az 1951 és 1955 közötti időszakban a 21,8 ezrelékes évi átlagos élveszületési arányszám a maximumot jelentette. Ezt követően csökkent az élveszületések száma, s az 1960 és 1965 közötti 13,6 ezrelékkel a minimumra esett vissza. A gyermekgondozási segély bevezetése némi javulást hozott, az utóbbi években az 1000 lakosra jutó élveszülöttek száma 16 ezrelék körül van.

Az egészségügyi helyzet javulása, a széles körű szociális gondoskodás következtében csökkentek a *halálozási arányszámok*.

Módosult a megye népességének *korösszetétele* is. Nemcsak arányaiban, hanem abszolút volumenében is csökkent a fiatalok (0–14 éves korosztályba tartozók) száma, a 60 évnél idősebbeké viszont jelentős mértékben megnőtt.

A felszabadulás óta jelentősen változott a népesség *gazdasági aktivizáltsága*. E változást egyrészt az általános iskolázottsági szint emelkedése vonta maga után, másrészt a nők nagyobb arányú munkába állítása (bár a textilipar fejlettsége miatt a megyében már a felszabadulás előtt is magasabb volt a nők foglalkoztatottsági aránya,

2. táblázat

A népesség megoszlása főbb korcsoportok szerint (százalék)

Korcsoport	1949	1960	1970	1973
0–14 éves	26,3	26,9	22,4	20,8
15–39 éves	38,7	37,0	37,1	37,8
40–59 éves	23,8	22,8	24,1	24,5
60 évesnél idősebb	11,2	13,3	16,4	16,9
Összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*

mint az ország egyéb területein). 1949-ben a népesség 44,1%-a volt aktív kereső, arányuk az 1970-es évek elejére elérte a 48%-ot. E növekedésen belül a férfiak aktivizáltsági foka az 1949. évi 64–65%-ról 58%-ra csökkent, a nőké viszont 24%-ról 38–39%-ra emelkedett.

Az elmúlt három évtized gazdasági fejlődésének eredményeként a felszabadulás előtt agrár jellegű megye egyértelműen *ipari jellegűvé* vált. A mezőgazdasági keresők száma 42 000 fővel csökkent, az ipari keresőké viszont 57 000 fővel növekedett, s különösen az utóbbi években nőtt a tercier ágazatban foglalkoztatottak száma és aránya is.

GAZDASÁGI SZERKEZET

Győr-Sopron megye a *gazdaságilag fejlett* megyék sorába tartozik. Gazdasági fejlettségéhez az ipar és a mezőgazdaság egyaránt hozzájárult már a felszabadulás előtti időszakban is.

A felszabadulást követő három évtizedben az ipari termelés csaknem a négyszeresére, az ipar dolgozólétszáma több mint a kétszeresére emelkedett. Győr-Sopron az ország harmadik legfejlettebb iparral rendelkező megyéje.

IPAR

Az ipari fejlődés bázisát a már kialakult ipar, a jó közlekedési adottságok, a rendelkezésre álló, részben kvalifikált munkaerő képezte. A megye a felszabadulás utáni ipari fejlődést döntően nem új telepítésű ipari üzemeknek köszönhette, hanem a már meglevő üzemek továbbfejlesztésének, új termelési ágak bevezetésének, kapacitásbővítéseknek és profilváltozásoknak. A már kialakult ipari központokban néhány új ipartelepet is létesítettek, közvetlenül a felszabadulás után, s az elmúlt évek folyamán is. Az új ipari létesítményekre jellemző, hogy telepítésük indítékait az ipari központokban egyre jelentősebbé váló munkaerő-ellátási gondok képezték. Egyrészt budapesti üzemek kitelepítése következtében, másrészt a megye fejlett iparvárosainak egyes nagyvállalatai által kialakított vidéki telepek létrehozása útján jutott iparhoz *Csorna*, ahol a *Soproni Ruhagyár* és a *Mosonmagyaróvári Műanyagfeldolgozó és Kefegyártó Vállalat*, valamint *Kapuvár*, ahol a *Magyar Vagon- és Gépgyár* és a győri *Richards Finomposztógyár* telepített új üzemeket.

A megye 693 ipari telephelyén 80 000-en dolgoznak. Az ország összes ipari dolgozólétszámából a megye 4,4%-kal részesedik. Annak ellenére, hogy a gazdaságpolitika megvalósítása az ország iparszegény térségeiben is jelentős ipari bázist és sokoldalú foglalkoztatási lehetőséget teremtett, a megye – dolgozólétszám alapján értékelt – ipari súlya változatlanul fennmaradt, sőt egyes ágazatokban (például gépipar) növekedett is.

Az iparnak a foglalkoztatottak alapján vizsgált struktúrája három ágazat: a *gép-*, a *könnyű-* és az *élelmiszeripar* kiemelkedő arányát mutatja minden vizsgált időpontban. Az üzemi koncentrációra jellemző, hogy *a megye 7 ipari vállalatában dolgozik az ipari keresők 36%-a*. A területi koncentrációra pedig az a jellemző, hogy a megye három városában – Győrben, Sopronban és Mosonmagyaróváron – van az összes ipari munkahelyek 85%-a. Kiemelkedő jelentőségű a győri koncentráció, mivel az összes ipari foglalkoztatott 51%-a, az ipari állóeszköz-állomány 69%-a Győrben található.

Az aktív keresők megoszlása főbb népgazdasági ágak szerint

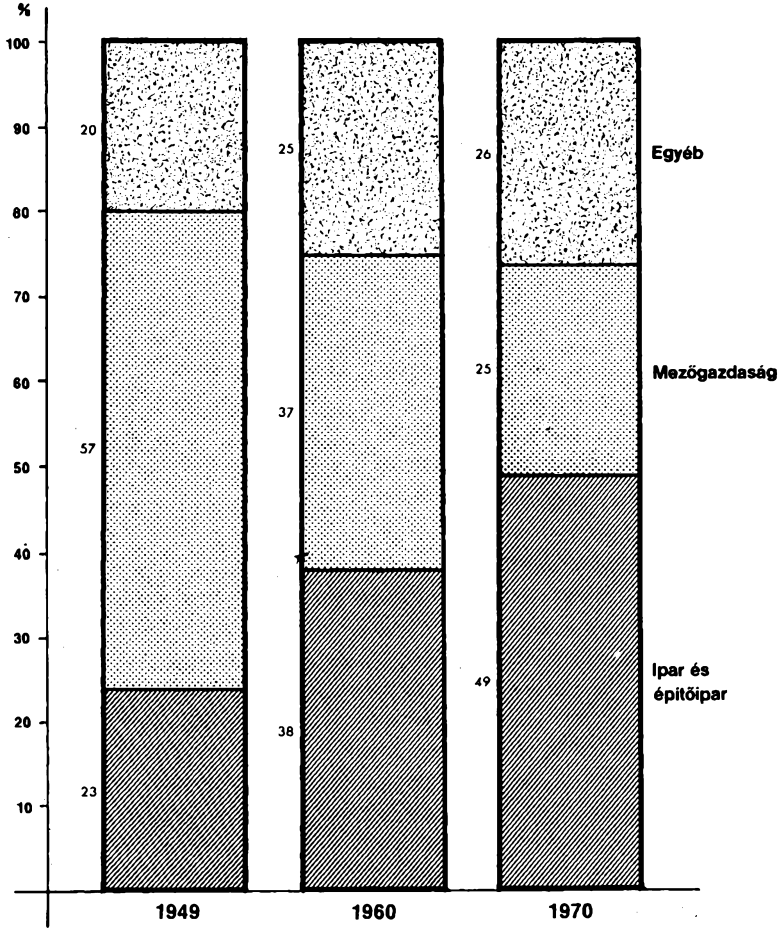

A megyén belül települt ipar sajátos jellegénél fogva az egy ipari dolgozóra jutó bruttó állóeszközök értéke az országos átlagnál alacsonyabb, az eszközölt beruházások hatására azonban a különbség mérséklődik. 1965 óta az állóeszköz-állomány jelentősebb mértékben növekedett, mint az azt megelőző időszakokban, s növekedése erőteljesebb volt, mint a foglalkoztatott létszámé. Az ipar műszaki színvonala a beruházások következtében jelentős mértékben emelkedett. Növekedett az ipar műszaki felszereltsége, fejlettsége is. Az országban eszközölt ipari beruházásoknak 1955-ben 2%-a, 1960-ban 3,4%-a, 1970-ben 3,9%-a, 1973-ban 4,8%-a valósult meg Győr-Sopron megyében. Az egy foglalkoztatottra jutó ipari beruházás volumene az elmúlt évtized során az országos átlagot meghaladó mértékben emelkedett.

3. táblázat

A szocialista iparban foglalkoztatott aktív keresők megoszlásának változása ipari főcsoportonként (százalék)

Ipari főcsoport	1949	1960	1970	1973
Nehézipar	37,0	48,4	48,0	46,4
Könnyűipar	38,7	39,3	38,0	38,8
Élelmiszeripar	11,0	9,4	12,0	12,4
Egyéb	13,3	2,9	2,0	2,4
Összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*

A megye több ipari üzemének a termelése kiemelkedő jelentőségű. A *Magyar Vagon- és Gépgyár*, ahol mintegy 18 000 fő dolgozik, nagy szerepet játszik a közúti járműgyártásban: *Rába-MAN*-motorokat, hátsóhidakat, vasúti kocsikat készít. A megye ipari üzemeiben állítják elő például az ország vasúti személykocsi termelésének több mint a felét, a műbőrtermelés 100%-át (Győri Pamutszövő- és Műbőrgyár), a finomszesz-termelés 51%-át (Győri Szeszipari Vállalat). A megye termékei nemcsak hazai, de külföldi piacokon is ismertek.

A nehézipar – ezen belül a gépgyártás – a legfejlettebb ágazat a megye iparában. A győri *Magyar Vagon- és Gépgyár* – amely a folyamatban levő beruházásokkal további jelentős fejlődés előtt áll – termékeit a hazai piacokon kívül a Szovjetunióban, Csehszlovákiában, Lengyelországban, sőt a tengeren túli földrészeken is ismerik és hasznosít-

4. táblázat

A fontosabb ipari termékek termelésének alakulása

Termék	Mennyiségi egység	1953	1970	1973	1973-ban az országos termelés százalékában
Vasöntvény	t	13 149	16 500	19 337	5,8
Kalcinált timföld	t	17 787	48 721	50 450	11,0
Vasúti személykocsi	db	–	320	100	55,0
Közúti Diesel-járműmotor	db	–	3 555	9 608	21,2
Égetett tégla	1000 db	84 181	104 886	101 989	5,4
Pamutszövet	1000 m^2	15 488	53 274	61 435	17,5
Gyapjúszövet	1000 m^2	2 561	5 877	6 758	15,0
Műbőr, textilhordozós műbőr, viaszosvászon	1000 m^2	2 409	23 105	27 887	100,0
Finomszesz	abs. hl	37 226	150 866	162 686	51,0

ják. A KGST autóipari kooperációja keretében itt készülnek a hátsóhidak hazai és külföldi autóbuszok számára. Új futómű-gyáregységét, motorgyártó-, szerszámkészítő-, kovácsüzemét – egyéb kiegészítő üzemrészek mellett – az elmúlt évek beruházásai hozták létre. A megvásárolt MAN-motorlicenc alapján gyártott 200 LE-s 6 hengeres Rába–MAN Diesel-motorok az autóbusz- és a teherautógyártást szolgálják.

A két világháború között Mosonmagyaróvárott telepített *Magyaróvári Timföld- és Műkorundgyár* a megye másik jelentős nehézipari üzeme, nagy volumenű exporttermeléssel. A *Mosonmagyaróvári Mezőgazdasági Gépgyár* 2833, a *Mosonmagyaróvári Fémszerelvénygyár* 2200 ipari dolgozóval Mosonmagyaróvár további két jelentős nehézipari üzeme. Nemcsak hazai, de jelentős exportigényeket is kielégít, mind szocialista, mind kapitalista relációban a Mezőgazdasági Gépgyár.

Sopronban az *Öntödei Vállalat Soproni Vasöntödéje*, az *ELZETT Fémlemezipari Művek Soproni Gyára* és az *Autófenntartó Ipari Tröszt Autófelszerelési Vállalata* képviselik a nehézipart.

A megye másik vezető iparának, a *könnyűiparnak* legjelentősebb centruma *Győr. A Győri Pamutszövő és Műbőrgyár*, a *RÁBATEXT Győri Textilipari Vállalat*, a *Richards Finomposztógyár*, a *Lenfonó- és Szövőipari Vállalat Győri Szövőgyára*, a *Gardénia Csipkefüggönygyár* és a *Győri Kötöttkesztyűgyár* termékei a hazai és a külföldi piacokon egyaránt ismertek. A textilipar másik jelentős központja *Sopron*, ahol a *Pamutipari Vállalat Soproni Pamutipari Gyára*, a *Soproni Szőnyeggyár* és a *Soproni Ruhagyár* működik. *Mosonmagyaróvár* könnyűipara is számottevő, olyan üzemek működnek itt, mint például a *Magyaróvári Kötöttárugyár* és a *Mosonmagyaróvári Műanyagfeldolgozó és Kefegyártó Vállalat*.

A legfejlettebb *textiliparral* – Budapest után – Győr-Sopron megye rendelkezik országosan is. Fejlődését nagymértékben segíti az 1971-ben beindított, s az ötödik ötéves tervidőszak folyamán megvalósuló textilipari rekonstrukció.

Az *élelmiszeripar* az előbbiekben ismertetett iparágak nagyarányú fejlődése miatt némileg vesztett megyén belüli súlyából, de ma is jelentős a hús-, a malom-, a hűtő- és a szeszfeldolgozó ipar. Az ország egyik legnagyobb növényolajgyára, a *Növényolajipari és Mosószergyártó Vállalat Győri Növényolajgyára* – jelentős mértékű exporttal – Győrött van. A *Petőházi Cukorgyár* melléktermékét a *Győri Szeszipari Vállalat* dolgozza fel, s a győri szeszgyár az ország finomszesz-exportjának 46%-át adja. A győri szeszgyár a közelmúltban takarmányélesztő és likőripari készítményeket gyártó üzemrésszel bővült. Az édesipar legjelentősebb üzeme a megyében a *Magyar Édesipari Vállalat Győri Keksz- és Ostyagyára, a Mosonszentjánosi Kávészeripari Vállalat* a megye cikóriatermését dolgozza fel.

A megye fejlett állattenyésztése az alapja a húsfeldolgozó iparnak és a tejiparnak. A húsipar legjelentősebb képviselője a *Győr-Sopron megyei Állatforgalmi és Húsipari Vállalat* győri üzeme, húsfeldolgozó üzemek működnek még Kapuváron és Sopronban. A tejfeldolgozás központja elsősorban Győr, de jelentős Sopron és Mosonmagyaróvár tejipara is.

Az *építőanyag-ipart* néhány téglagyár képviseli. *Győr, Csorna, Beled, Fertőszéplak és Pannonhalma téglagyárai* évente mintegy 100 millió téglával és 13 millió tetőcseréppel járulnak hozzá az építőanyag-ipari igények kielégítéséhez.

A megyei székhelyű szocialista *építőipar* fejlődése különösen az elmúlt másfél év-

tized folyamán volt jelentős. A foglalkoztatottak száma több mint háromszorosra nőtt, a technikai felszereltség a gépesítés, a kapacitás nagyarányú bővítését eredményezte, s egyben hozzájárult a munkakörülmények javulásához is.

A *Győr megyei Állami Építőipari Vállalat* saját termelése 1973-ban meghaladta az évi 1 milliárd Ft-ot, foglalkoztatottjainak száma a 7000 főt.

A hagyományos építőipari anyagok felhasználása mellett egyre tágabb teret kap a korszerű építőanyagok, az előregyártott elemek, panelek felhasználása. Nagy jelentőségű a *Győr megyei Állami Építőipari Vállalat Győri Házgyárának* megépítése. Éves kapacitása 4200 lakás. Nemcsak Győr-Sopron megye városaiban használják fel termékeit, hanem a szomszédos megyékben is, elsősorban Komárom megyében.

A megye iparában megvalósított jelentős mértékű termelőberuházás, a technikai színvonal emelkedése, a foglalkoztatottak számának növekedése a termelés nagyarányú felfutását tette lehetővé. 1960 és 1973 között például az ipari termelés több mint a kétszeresére nőtt. A termelés növekedése a második ötéves tervidőszakban jórészt létszámnövekedésből eredt, a harmadik ötéves tervperiódusban azonban már mintegy felerészben származott az egy foglalkoztatottra jutó termelés növekedéséből. A negyedik ötéves tervidőszakban a termelés emelkedése 85%-ban a termelékenység emelkedéséből származik.

Napjainkban dinamikusabb Győr-Sopron megyében az ipari fejlődés, mint az ország átlagában. Különösen jelentős a gépipar, ezen belül a közúti jármű-, a timföld-, a műkorund-, valamint a műbőrgyártás fejlődése.

MEZŐGAZDASÁG

A mezőgazdaság termelési viszonyaiban a felszabadulást követő első jelentős változást a *földosztás* jelentette. 1945-ben 104 000 ha földet osztottak ki. A megye területének 28,5%-án 32 661 nincstelen vagy kisparaszti család osztozott. A nagybirtokok másik jelentős hányadán – mintegy 30%-án – állami gazdaságokat szerveztek.

A termelőszövetkezeti mozgalom már az 1950-es évek elején megindult, s *az ország megyéi közül elsőként Győr-Sopron megyében fejezték be a mezőgazdaság szocialista átalakítását.* Mintegy 40 000 parasztcsalád 262 termelőszövetkezetbe tömörülve lépett a mezőgazdaság szocialista útjára. Jelenleg a termelőszövetkezetek tulajdonát képezi az összes földterület 63%-a, állami tulajdonban van a földterület 32%-a.

Az üzemi *koncentráció* erősödését tükrözi, hogy az 1959. évi 262 termelőszövetkezettel szemben 1973-ban mindössze 105 termelőszövetkezet volt a megyében, ugyanakkor a gazdaságok átlagos földterülete 807 ha-ról 2090 ha-ra, szántóterülete 627 ha-ról 1520-ra növekedett.

Országos jelentőségű állami mezőgazdasági nagyüzemek a *Lajtahansági Állami Gazdaság* és a *Fertődi Állami Gazdaság;* kiemelkedő eredményeket elérő szövetkezeti nagyüzemek a *győrszentiványi Új Utakon Tsz*, a *ménfőcsanaki Egyesült Tsz* és a *szárföldi Kossuth Tsz.*

A mezőgazdasági beruházások volumenének az emelkedése a gazdaságok közös vagyonának a növekedését eredményezte. 1959-ben a közös vagyon 914 millió Ft-ot tett ki, 1973-ban viszont több mint 4 milliárd Ft-ot.

A bekövetkezett változások nagymértékben járultak hozzá a parasztság felemelkedéséhez, életviszonyainak, életkörülményeinek, jövedelmi helyzetének javulásához is. Míg 1960-ban az egy tsz-tagra jutó részesedés évi átlaga alig volt több 8000 Ft-nál, az 1970-es évek elején ez az érték meghaladta a 26 000 Ft-ot.

5. táblázat

A földterület megoszlása művelési ágak szerint (százalék)

Művelési ágak	1950	1960	1970	1973
Szántó	62,9	60,3	58,6	58,3
Kert és gyümölcsös	1,4	1,7	2,6	2,6
Szőlő	0,8	0,8	0,9	0,9
Rét	9,1	6,5	4,6	4,5
Legelő	6,1	6,5	6,4	6,4
Mezőgazdasági terület összesen	80,3	75,8	73,1	72,7
Erdő	10,6	12,9	15,6	15,7
Nádas	1,5	1,3	1,2	1,4
Termőterület összesen	92,4	90,0	89,9	89,8
Művelés alól kivett terület	7,6	10,0	10,1	10,2
Összes földterület	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*

A mezőgazdaság által hasznosított terület a megye területének a 89,8%-a. A földterület hasznosítása 1950-hez viszonyítva jelentősen módosult: csökkent a mezőgazdaságilag hasznosított területek aránya és változott a hasznosítás struktúrája.

A termőterületek mennyisége 1949-ben – a földosztást követően – 36 000 ha-ral volt több, mint jelenleg. A csökkenés elsősorban a szántó- és a gyepterületeknél jelentkezik, az intenzívebb kultúrák: a szőlő-, a gyümölcsös, a kertgazdasági területeké viszont növekszik. Fokozatosan növekszik az erdőterületek volumene is. 1949 és 1973 között mintegy 18 000 ha erdősítésére került sor.

A mezőgazdaság két fő ágazatának: a növénytermesztésnek és az állattenyésztésnek a fejlődése eltér egymástól. A *növénytermesztés* volumene csak 1963-tól haladta meg tartósan a felszabadulás előttit, az *állattenyésztésé* már 1954 óta.

A mezőgazdaság belterjességének fokozódását tükrözi a *vetésszerkezet* alakulása is. Az utóbbi években fokozódott a területegységenként nagyobb jövedelmet adó növények termelése, más növények vetésterülete viszont csökkent. 1931 és 1940 között a szántóterület 35%-án termeltek kenyérgabonát a megyében, jelenleg ez az arány 27% körüli. Csökkent a takarmánygabona és a burgonya vetésterülete is, *de megnövekedett a kukoricáé és az ipari növényeké.*

A fejlett agrotechnikai módszerek: a gépesítés, a műtrágyázás, a vegyszeres gyomirtás és az öntözés alkalmazása következtében a termésátlagok nagymértékben megnőttek.

6. táblázat

A fontosabb szántóföldi növények vetésterületének és termésátlagának alakulása

Növény	Vetésterület (1000 ha)				Termésátlag (q/ha)			
	1950	1960	1970	1973	1950	1960	1970	1973
Búza	54,2	47,5	64,3	62,7	17,2	19,2	26,8	36,3
Rozs	28,6	8,7	1,6	0,3	13,4	13,9	17,5	19,8
Őszi árpa	1,4	7,6	8,5	10,4	15,6	20,0	26,8	36,1
Tavaszi árpa	36,2	19,6	17,2	18,4	15,7	24,3	25,0	35,2
Zab	9,1	7,3	4,7	2,3	13,2	18,9	16,6	26,6
Kukorica	35,7	53,0	48,7	57,1	21,8	33,0	36,2	37,2
Cukorrépa	10,9	11,1	7,5	8,8	171,1	294,4	332,0	304,6
Napraforgó	6,3	1,0	3,0	1,4	8,2	11,6	11,3	13,1
Burgonya	11,0	10,1	4,3	3,6	60,8	129,0	133,3	141,2
Csalamádé és silókukorica	6,7	17,5	13,6	14,1	271,0	256,0	203,5	190,2
Takarmányrépa	4,7	1,9	1,4	0,9	206,8	367,0	463,0	413,3
Lucerna	15,1	10,9	17,3	19,0	41,7	35,7	58,5	44,6
Zabosbükköny	7,2	3,8	1,9	1,4	121,0	141,0	125,0	102,7

A *zöldségterületek* aránya állandóan növekszik. 1959 és 1970 között a termőterület csaknem megkétszereződött. A szabadföldi zöldségtermelés mellett jelentős mértékben kiterjedt a fólia és az üveg alatti primőrtermelés, amely csaknem kizárólag a rendelkezésre álló termálvizek okszerű hasznosításának az eredménye.

A *bogyósgyümölcsűek* (szamóca, málna) termelési feltételei kedvezőek, s a termelésnek hagyományai vannak a megyében (Győrújbarát, Győr-Ménfőcsanak, Sokorópátka, Tét), termelőterületük jelenleg is növekszik.

Jelentős Sopron és környékének, valamint a Sokoró dombvidéknek a *szőlőtermelése*. Mintegy 2500 ha szövetkezeti és egyéni tulajdonban levő szőlőterületnek kb. az $^1/_3$-a tőkehiányos, régi telepítésű. A szőlőtermelés fejlesztésének fő iránya a rekonstrukció megvalósítása.

Jelentős mértékben emelkedett a mezőgazdaságban a *gépesítés* színvonala. Nemcsak az erőgépek száma nőtt meg, hanem a munkagépeké is. Az aratásnak 100%-át, a burgonya- és a cukorrépaszedés 85–90%-át ma már gépi úton végzik a megyében. Országosan is kimagasló a *műtrágya-felhasználás*, a vegyszeres gyomirtás, a különböző növényvédő szerek felhasználása. Az *öntözőberendezések* mintegy 27 000 ha mezőgazdasági – elsősorban szántó- és kertterületen – teszik lehetővé az öntözéses gazdálkodást. Mindezek együttes eredménye, hogy egy hektár termőterületre jutó termelési érték s a bruttó jövedelem 8–12%-kal haladja meg az országos átlagot.

Az utóbbi években tapasztalható az *állattenyésztési* kedv fokozódása. Ez egyrészt a felvásárlási árak, a jobb értékesítési lehetőségek következménye, másrészt az állam által nyújtott különböző kedvezményeké. A növekvő állatállomány a szálas takarmányok termelésével szemben támaszt fokozott követelményeket. 1973-ban az összes szántóterületnek 22%-án termeltek szálas és lédús takarmánynövényeket. A pillangósok és a silókukorica területének aránya növekedett, a terméshozamok azonban alig változtak. Az állattenyésztés takarmányigényét a megyei takarmánytermelés nem tudja kielégíteni, s ez visszahat az állatállomány alakulására is.

A számosállatban számított állatállománynak 1973-ban 14%-a az állami gazdaságokban, 50%-a a termelőszövetkezeti közös gazdaságokban, 36%-a pedig a kisüzemi (háztáji és egyéb) gazdaságokban volt.

Az állattenyésztésnek a megye területén hagyományai vannak. Mindenkor híres volt a *mosoni szarvasmarha tájfajta*, a *Kapuvár környéki fehér hússertés* és a *szigetközi libamájtermelő lúdtenyésztés*. A szocialista mezőgazdaság e hagyományokra alapozva fejlesztette tovább a megye állattenyésztését.

7. táblázat

Az állatállomány alakulása (1000 db)

Állatfaj	1950	1960	1970	1973
Szarvasmarha	146,3	115,4	117,2	122,0
Sertés	249,6	197,3	292,8	363,0
Ló	31,2	21,0	8,5	6,8
Juh	14,0	69,5	41,7	24,5

Az állattartás szerkezetében a *szarvasmarha* országos átlagot meghaladó arányt képvisel. Állománya a felszabadulást követően némileg nőtt, 1950 és 1970 között azonban fokozatosan csökkent. Ez egyrészt a takarmánytermelés kedvezőtlen színvonalával összefüggő jelenség, másrészt a közgazdasági viszonyok (ár-, munkaerő-, beruházási problémák) következménye volt. Javultak azonban a szarvasmarha-tartás minőségi mutatói. Nőtt a tejhozam, emelkedett a hízómarha-állomány fajlagos élőhústermelése is.

A *sertéshús* előállításában nagy szerepet játszik az export és az ezzel járó magasabb árszint. Jellemző például, hogy a megye adja a tőkésországokba irányuló országos összes baconsertés-export 55–60%-át. A sertéstenyésztés és a tartástechnológiában bekövetkezett változások nagyban hozzájárulnak a sertéstenyésztés emelkedő színvonalához. A megye célkitűzése olyan sertéstenyésztés és -állomány kifejlesztése, amely az európai piaci igényeket mindenben kielégíti.

A *baromfiállomány* a nagyüzemi technológiák kifejlesztésével jelentősen megnőtt, de fajlagos mutatói az országos átlag fölé nem emelkedtek. A feldolgozókapacitás megyei volumene következtében az export számottevő.

A megyét átszelő fő közlekedési vonalak (közút, vasút) a Duna mentén, a folyónak a biztonságos közlekedést nyújtó árvízmentes teraszain alakultak ki. A Budapest–Bécs közötti távolság felezővonalán elhelyezkedő Győr a megye – egyben az egész Észak-Dunántúl – legjelentősebb forgalmi csomópontja.

A *Budapest–Hegyeshalom–Bécs*, a *Győr–Sopron*, a *Győr–Pápa–Szombathely*, a *Mosonmagyaróvár–Csorna* és a *Sopron–Szombathely vasútvonalak* mindegyike a vasúti törzshálózat része, jó forgalmi jellemzőkkel. E vonalak kapcsolják be a megyét a nemzetközi és az országos vasúti személy- és teherforgalomba. A vasútvonalak hossza 390,5 km. Elektrifikált vonalhossz 71,4 km (Budapest–Hegyeshalom–Bécs vasúti fővonal). 100 km²-re a megyében 10,1 km vasútvonal jut, az ország 9,3 km-es átlagával szemben.

A vasúthálózat fejlesztésének elsődleges szempontja – a felszabadulást követő helyreállítások után – nem a vasútvonalak hosszának növelése volt, *hanem a forgalmi jellemzők javítása, a sebesség, az átbocsátóképesség növelése, egyben a nem gazdaságosan üzemelő vasútvonalak megszüntetése.* A megyét csupán egyetlen népgazdasági szempontból gazdaságtalan vasútvonal, a Csorna–Pápa közötti érinti, amelynek megszüntetése a MÁV tervében szerepel.

A *közúti közlekedés* fővonalai nagyrészt a vasutak nyomvonalát követik, de külön is ki kell emelni a Duna mentén elhelyezkedő Budapest–Bécs, valamint az erre merőleges észak-déli irányú útvonalakat, amelyek a Nyugat-Európa és Kelet-Európa, illetve a Csehszlovákia és Jugoszlávia közötti forgalom lebonyolításában kiemelkedő jelentőségűek. Az 1528 km hosszú közúthálózat az országosnál kedvezőbb közlekedési lehetőséget ad a megye települései számára: 100 km²-re 38,9 km közút jut (az országos átlag 31 km). A főutak kiépítettsége viszont egyre kevésbé felel meg a növekvő forgalmi igényeknek, bár a megye összes útjának több mint 90%-a pormentes burkolatú (1962-ben ez az arány még csak 34% volt).

A főforgalmi utak korszerűsítését sürgeti az egyre növekvő *személygépkocsi-forgalom* és a megyének a kelet-nyugati tranzit idegenforgalom vonalában való elhelyezkedése. A gépkocsiállomány növekedésére jellemző, hogy amíg 1950-ben 10 000 lakosra 9 személygépkocsi jutott, 1973-ban már 349. A *motorkerékpárok* száma 1950 és 1973 között tízszeresre nőtt; 1973-ban 10 000 lakosra 230 motorkerékpár jutott.

Megnövekedett mind a helyi, mind pedig a távolsági *autóbuszforgalom.* 1973-ban az autóbuszok 57 millió utast szállítottak, s ebből 26 milliót távolsági viszonylatban. Ma már egyetlen település sincs a megyében, amely ne volna bekapcsolva a távolsági forgalomba.

A megye városain kívül *Győrszemere, Lébényszentmiklós és Rábapatona* rendelkezik helyi autóbuszjárattal. Legkiterjedtebb a helyi autóbuszközlekedés Győrött 24 és Sopronban 12 viszonylattal.

Az utóbbi évtizedben nagymértékben megnőtt a hazai és a nemzetközi turizmus. Ezzel párhuzamosan növekedett a határátkelőhelyek forgalma is.

A megye északi határvonalát képező Duna mint *nemzetközi vízi út* jelentős. Adottságai hazai vonatkozásban még nem kihasználtak. Győr mint folyami kikötőhely jelentős szerepet tölthet be az *egységes európai víziút-rendszer* kialakításában.

ÉLETSZÍNVONAL, ÉLETKÖRÜLMÉNYEK

A lakosság életkörülményeinek javítását szolgálják a *termelő és a nem termelő beruházások*, amelyeknek volumene a megye területén is egyre fokozódik. Míg 1956-ban 333 millió Ft értékű beruházás szolgálta a megye fejlődését, addig 1973-ban ennek több mint a tízszerese: 3,8 milliárd Ft értékben. *A közvetlen lakossági célokat szolgáló, kommunális beruházások az 1956. évi 75 millió Ft-ról 1 milliárd Ft fölé emelkedtek ezen időszak alatt.* Ennek hatására jelentősen javult a lakosság foglalkoztatottsága, ellátottságának helyzete, javultak a munkakörülmények és emelkedett a jövedelem színvonala.

LAKÁS- ÉS KOMMUNÁLIS ELLÁTÁS

A világháborús események kedvezőtlenül érintették a megye lakásállományát. A lakóépületeknek 21%-a megsérült, 4,2%-a súlyosan megrongálódott.

A felszabadulást követően hamar megindultak a helyreállítási munkák. 1949 óta a lakásállomány 40%-kal gyarapodott, felszereltsége pedig jelentős mértékben megjavult. A lakásállomány növekedésének 17%-a az 1968–1973 közötti öt évre jutott. A lakásszám növekedése meghaladta a lakosságszám növekedését. Így a lakásviszonyokban jelentős javulás következett be. A 100 lakott lakásra jutó lakosok száma az 1949. évi 413-ról 1973-ig 332-re csökkent.

A hagyományos építési módokat már a harmadik ötéves tervidőszakban korszerű építéstechnológiák váltották fel. A lakásépítés a megye városaiba, elsősorban Győrbe koncentrálódott. Emellett igen jelentős a községekben folyó lakásépítkezés is. A lakáshelyzet javulása szempontjából jelentős a győri házgyár megépítése, nemcsak a lakások komfortfokozatának javítása, hanem a városkép, a városiasság alakítása szempontjából is.

Az állami erőforrásból épülő lakásoknak 97–98%-a a városok lakásállományát növeli, s az állami és a szövetkezeti lakásoknak 90–95%-a épül házgyári elemekből. Az állami lakásépítkezés fokozódása mellett arányaiban még igen jelentős a magánerőből történő építkezés is.

A felszabadulás után államunk egyik fő törekvése volt a települések *villamos energiával való ellátása*, a primer- és a szekunder-hálózatok kiépítése, abból a célból, hogy az ország minden települése bekapcsolható legyen az elektromos hálózatba. A beruházások eredményeképpen a megye lakosságának mind nagyobb hányada számára vált elérhetővé a korszerű világítás, majd a lakáson belüli általános elektrifikálás. Jellemző a rohamos fejlődésre, hogy 1950-ben a megye lakásállományának 56,7%-a rendelkezett villannyal, 1960-ban már 84,6%-a, 1973-ban pedig már közel 100%-a, s ezzel az ellátottsági aránnyal Győr-Sopron megye az első helyen áll az ország megyéinek sorában.

A városokban már a felszabadulást követően megindult a *vezetékes vízellátás* fejlesztése. A községekben főleg az elmúlt évek folyamán vált nagyobb mértékűvé, döntően lakossági erőforrásból, társulási úton a víz- és a csatornahálózatok kiépítése. Míg 1950-ben a lakások 15%-a volt a vezetékes vízhálózatba bekapcsolva, a negyedik

A lakások számának és felszereltségének alakulása

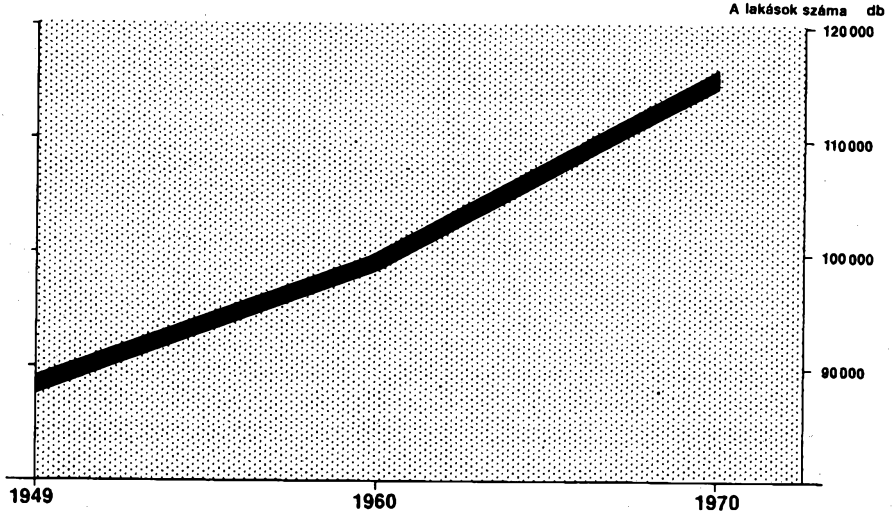

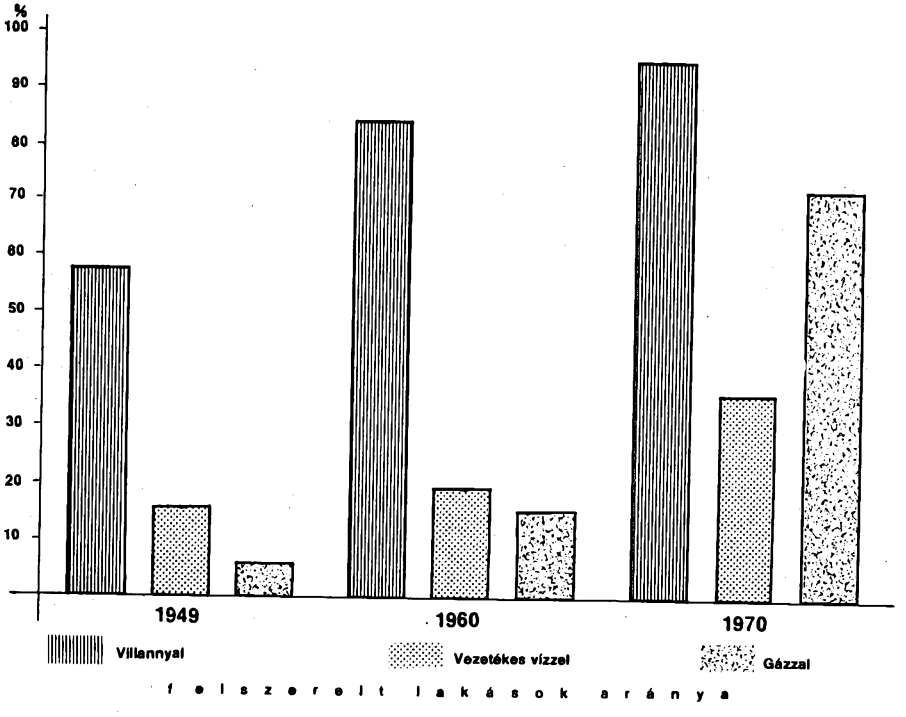

ötéves terv végére ez az arány megközelíti a 40%-ot. E tekintetben a városok közül Sopron helyzete a legkedvezőbb, ezután Győr, Mosonmagyaróvár, Kapuvár és végül Csorna következik. A községek közül Fertőd és Szany emelkedik ki. A járások közül viszonylag jobb az ellátottság a kedvezőbb településhálózati adottságú mosonmagyaróvári járásban.

A szennyvízcsatornával rendelkező lakások aránya mintegy 30–32%. Országosan kiemelkedő ebben a tekintetben Sopron ellátottsága.

Bár *vezetékes gázzal* a megyének mindössze két városa: Győr és Sopron rendelkezik, a *propán-bután gáz* forgalombahozatala nyomán a községekben is előtérbe került a gázenergia-felhasználás. A lakásoknak 1950-ben mindössze 5,9%-a rendelkezett gázzal, 1960-ban is csupán 15,1%-a, jelenleg több mint 70%-a, s ezzel az arányszámmal Győr-Sopron megye áll az élen a megyék ellátottságában. Még kedvezőbb a lakások gázzal való ellátottsága a városokban. Győrött nemcsak főzésre használják a gázt, hanem egyre jelentősebbé válik mint fűtési energia is, az ipar egyre fokozódó felhasználása mellett.

Új szolgáltatásként jelent korszerű ellátást néhány városban *a távfűtés és melegvízszolgáltatás*. Győr lakásainak 20%-át, Mosonmagyaróváron 12–13%-át, Sopronban 6–7%-át kapcsolták eddig be a távhőellátásba, és a házgyári lakások számának növekedésével emelkedik e szolgáltatásban részesülők aránya.

EGÉSZSÉGÜGYI, SZOCIÁLIS, OKTATÁSI ÉS KULTURÁLIS ELLÁTÁS

Az egészségügyi helyzet javulását tükrözi, hogy 1950-hez viszonyítva, a negyedik ötéves terv végére, a 10 000 lakosra jutó orvosok száma 7,8-ról 17,0-re, a kórházi ágyak száma 45,3-ról 82,0-re, a bölcsődei férőhelyek száma 5,98-ról 33,8-ra emelkedik.

A megye területén 706 orvos, ezen belül 131 körzeti orvos működik. Az egy *körzeti orvosra* jutó lakosok száma az 1955. évi 3545 főről 1973-ig 2771 főre csökkent. A *rendelőintézeti*, a *szakorvosi hálózat* kiépítése és bővítése következtében emelkedett a járóbetegellátás színvonala. A megye 6 rendelőintézetében a szakrendelések napi óraszáma 1219, s csaknem 2 millió az évi gyógykezelések száma. A megye városainak, járási székhelyeinek mindegyike rendelkezik szakorvosi rendelőintézettel és gondozóintézetekkel.

A kórházi ágyak száma 1955 és 1975 között több mint 1200-zal bővül. E bővülés és a fekvőbeteg-ellátás javulása ellenére, a 10 000 lakosra jutó kórházi ágyak száma az országos átlagnál valamivel alacsonyabb. Hozzájárult viszont a fekvőbeteg-ellátás javulásához a győri, a soproni és a csornai kórházak fejlesztése, a mosonmagyaróvári és a kapuvári kórházak rekonstrukciója.

Sopron mint gyógyüdülőhely, országos jelentőségű. Létesítményei: *az Állami Szanatórium és a Gyermek Szívszanatórium*, férőhelyszáma együtt 460.

A megye városaiban és községeiben több mint 40 *bölcsőde* van 1475 férőhellyel, s a bölcsődés korú gyermekek 7,9%-a számára nyújt bölcsődei elhelyezést.

Az egészségügyi helyzet javulása az átlagos életkor kitolódását eredményezte, s ez

veti fel a mind több idős ember gondozásának társadalmi szükségességét. A megye *szocidlis otthonai* a 60 évnél idősebb népesség 2,2%-a számára biztosítanak elhelyezést.

Az óvodás korú gyermekeknek csaknem a $^2/_3$-át lehet ma még elhelyezni a megye óvodáiban. 1950 és 1975 között az *óvodai hálózat* több mint 100 létesítménnyel bővül, s a férőhelyek száma kétszeresre (12 000) emelkedik. Az óvodai ellátás színvonalának emelkedését tükrözi, hogy 1950-hez viszonyítva $^1/_3$-dal csökkent az egy óvónőre jutó gyermekek száma (1950-ben 29, 1973-ban 20 gyermek jutott egy óvónőre), ugyanakkor az óvónők 90%-a rendelkezik képesítéssel.

A művelődés helyzetének javulását tükrözi az iskolázottsági színvonal nagyarányú változása.

8. táblázat

Az iskolázottsági színvonal változása

Vegzettség		1949	1960	1970	1973
Általános iskolai	végzettséggel rendelkezők	20,8	35,0	54,1	57,9
Középiskolai	a megfelelő korúak	5,5	8,4	15,5	16,4
Felsőfokú	százalékában	1,5	2,3	3,7	3,8

Az általános iskolai oktatás színvonalának emelkedését nemcsak a nyolc osztály elvégzésének kötelezővé tétele vonta maga után, hanem az azt követő hálózatfejlesztés is. A megye tanulóinak kb. 85%-a jár osztott, 10%-a részben osztott iskolába. A körzeti iskolák létesítése a felső tagozatos tanulók megfelelő színvonalú oktatását az apró településhálózatú térségekben is biztosítja. A fejlődést tükrözi, hogy 1950-ben egy osztályteremre a megye átlagában 44 tanuló jutott, 1975-ben ez a szám 28-ra csökken. A városokban csaknem valamennyi, a községekben pedig a tanulóknak több mint 80%-a részesül gyakorlati oktatásban, s az egy tanerőre jutó tanulók száma csaknem fele az 1950. évinek.

9. táblázat

Az általános iskolai oktatás jellemző adatai

Megnevezés	1950	1960	1970	1973
Tantermek száma (db)	1 175	1 444	1 598	1 605
Tanulók száma (fő)	51 662	68 001	46 950	43 882
Tanerők száma (fő)	1 618	2 545	2 809	2 802

Az általános iskolát végzett fiatalok közül csaknem mindenki tovább tanul a megye középiskoláiban vagy szakmunkásképző intézeteiben. Ez az országosnál jóval kedvezőbb arányt jelent.

A megye *középiskoláiban* mintegy 11 000, szakmunkásképző intézeteiben 8000–8500 tanuló tanul. A szakmunkásképzés szorosan kapcsolódik a helyi foglalkoztatási lehetőségekhez. A legtöbb fiatal gépipari szakmát szerez, de magas a textil- és a ruházati ipar szakmunkástanulóinak a száma is.

A megyében országos jelentőségű *felsőoktatási intézmények* működnek 1300–1400 nappali tagozatos hallgatóval. Sopronban az *Erdészeti és Faipari Egyetem*, továbbá a *Soproni Óvónőképző Intézet*, Mosonmagyaróváron a *Keszthelyi Agrártudományi Egyetem Mezőgazdaságtudományi Kara*, Győrben a budapesti *Bánki Donát Műszaki Főiskola kihelyezett tagozata*, a *Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Zene- és Énektanárképző szakának* kihelyezett tagozata, továbbá *Tanítóképző Intézet* működik. Sopron és Mosonmagyaróvár mellett Győrnek mint felsőoktatási központnak a jelentősége egyre kiemelkedőbb, és az 1974-ben átadott *Közlekedési és Távközlési Műszaki Főiskola* a város felsőoktatási központ jellegét tovább erősíti. Sopron az erdészet, a faipar, Mosonmagyaróvár a mezőgazdaság országos jelentőségű felsőoktatási központja.

Az 1000 lakosra jutó *könyvtári* kötetek száma 1950 és 1973 között 520-ról 2570-re emelkedett. A *mozik* látogatottsága csökkent, viszont növekedett a *színházlátogatók* száma. 1000 lakosra 1950-ben 331, 1973-ban 370 színházlátogatás jutott. A *Győri Kisfaludy Színház* működési területe a megyén túl terjed. 75 klubkönyvtár, 42 művelődési ház és 5 művelődési központ működik a megyében.

1950-ben 1000 lakosra mindössze 55 *rádió-előfizető* jutott, 1973-ban 227. A *televíziók* száma 1960-ban, az adás megindulása után néhány évvel még jelentéktelen, 1000 lakosra csupán 7 előfizető jutott, 1973-ban már 218.

Eleven a megyében a *sportélet*. 213 sportegyesületben 486 sportszakosztály működik, 63 000 taggal. Nemcsak szervezés, hanem az aktív sportélet szempontjából is Győr emelkedik ki színvonalas sportlétesítményeivel, 150 működő sportszakosztályával.

A LAKOSSÁG JÖVEDELME

Az egy főre jutó évi átlagos jövedelem a munkások és a szellemi dolgozók háztartásában 1965-ben 10 870 Ft; 1970-ben 15 325 Ft; 1973-ban 20 007 Ft volt. A parasztok és a kettős jövedelműek háztartásában az évi átlagos jövedelem 1965-ben 10 464 Ft; 1970-ben 17 429 Ft; 1973-ban pedig 21 386 Ft volt. Mindkét csoportra jellemző a pénzjövedelmek jelentős emelkedése. A lakosság reáljövedelme ennél nagyobb mértékben nőtt.

A szocialista *iparban* foglalkoztatottak *havi átlagos keresete* a megye városaiban némileg magasabb, mint az ország városainak átlagában, a községekben azonban – az ipar jellegéből adódóan – alacsonyabb. A textilipar magas aránya miatt a megye egészében az iparban foglalkoztatottak havi átlagos keresete az országos átlag alatt van.

A mezőgazdaság országosnál magasabb termelési színvonala következtében *mind az állami gazdaságok dolgozóinak, mind a tsz-tagságnak a jövedelmi viszonyai az országosnál kedvezőbbek.*

A lakosság anyagi helyzetének a javulása a fogyasztási szerkezet módosulásában is tükröződik. Növekszik a tartós fogyasztási cikkek vásárlása és használata, s egyre több a személygépkocsi, nemcsak a városokban, hanem a falvakban is. A lakosság biztonságérzetét tükrözi az *állandóan növekvő betétállomány*, amely 1966-ban 858 millió Ft volt, 1973-ra megközelítette a 2,5 milliárd Ft-ot. Ezzel az egy főre jutó átlagbetét 6000 Ft fölé emelkedett.

A fokozódó igényekkel összhangban nemcsak volumenében, hanem színvonalában is jelentős előrelépés történt a *kereskedelmi hálózat*ban. A nagyobb városokon kívül számos község is differenciált kereskedelmi ellátással rendelkezik. Jelenleg a megyében 9 áruház, 1447 bolt, 676 kereskedelmi vendéglátóhely működik; együttes alapterületük meghaladta a 240 000 m^2-t. A legfontosabb nagy- és kiskereskedelmi központ Győr; itt található az összes bolti alapterület 32%-a. Jelentős kereskedelmi központ még Sopron és Mosonmagyaróvár is.

A megye nemzetközi átmenő *idegenforgalma* rendkívül nagy. Négy határállomásán: Győrött, Hegyeshalmon, Rajkán és Sopronban 1950-ben a forgalom még jelentéktelen volt, 1960-ban már 120 000 fő, 1973-ban pedig több mint 1,8 millió fő lépte át a határt.

Állandóan növekszik az idegenforgalmi fogadókapacitás is. 1973-ban 5300 szállásférőhelyen a vendégek száma mintegy 270 000, a szállodákban és az egyéb szállásokon töltött éjszakáké pedig több mint 860 000 volt. *Az idegenforgalmi kapacitás 53%-a Sopronban, 39%-a Győrben van.* E két település az idegenforgalom fő központja. Jelentősebb idegenforgalmi helyek Sopron környékén *Fertőboz és Fertőrákos*, valamint *Fertőd*, *Nagycenk* és Győr környékén *Pannonhalma*.

A hazánkba nyugatról érkezőknek egyik legfontosabb fogadóállomása Győr. A megye többi városának – Mosonmagyaróvár, Csorna, Kapuvár – idegenforgalmi jelentősége is döntően az átmenő forgalomhoz kapcsolódik. De egyre növekszik a városok környékén és a vízparti területeken a hétvégi üdülőterületek és üdülőházak száma.

TELEPÜLÉSHÁLÓZAT

A településhálózat szerkezetére jellemző a sok apró- és kisfalu, főleg a megye nyugati részén, a csornai és soproni járás területén. A győri és a mosonmagyaróvári járás – a természeti adottságoknak megfelelően – középfalvas településhálózat-szerkezetet mutat.

A megye településhálózatának alakulásában bizonyos térbeli átcsoportosulás észlelhető. A népesség egyrészt a városokban és a városok környékén koncentrálódik másrészt a főközlekedési út- és vasútvonalak mellett bontakoznak ki nagyobb arányú koncentráció körvonalai. Legjellegzetesebb ilyen vonatkozásban a *Győr és Pannonhalma* közötti terület, amely Gyirmóttól kiindulva mintegy 20 km hosszúságban alkot csaknem összefüggő településsort. Hasonló elhelyezkedés figyelhető meg a *Kapuvár és Sopron* közötti főközlekedési út mellett is. Általában nagyobb a településsűrűség a folyók mentén.

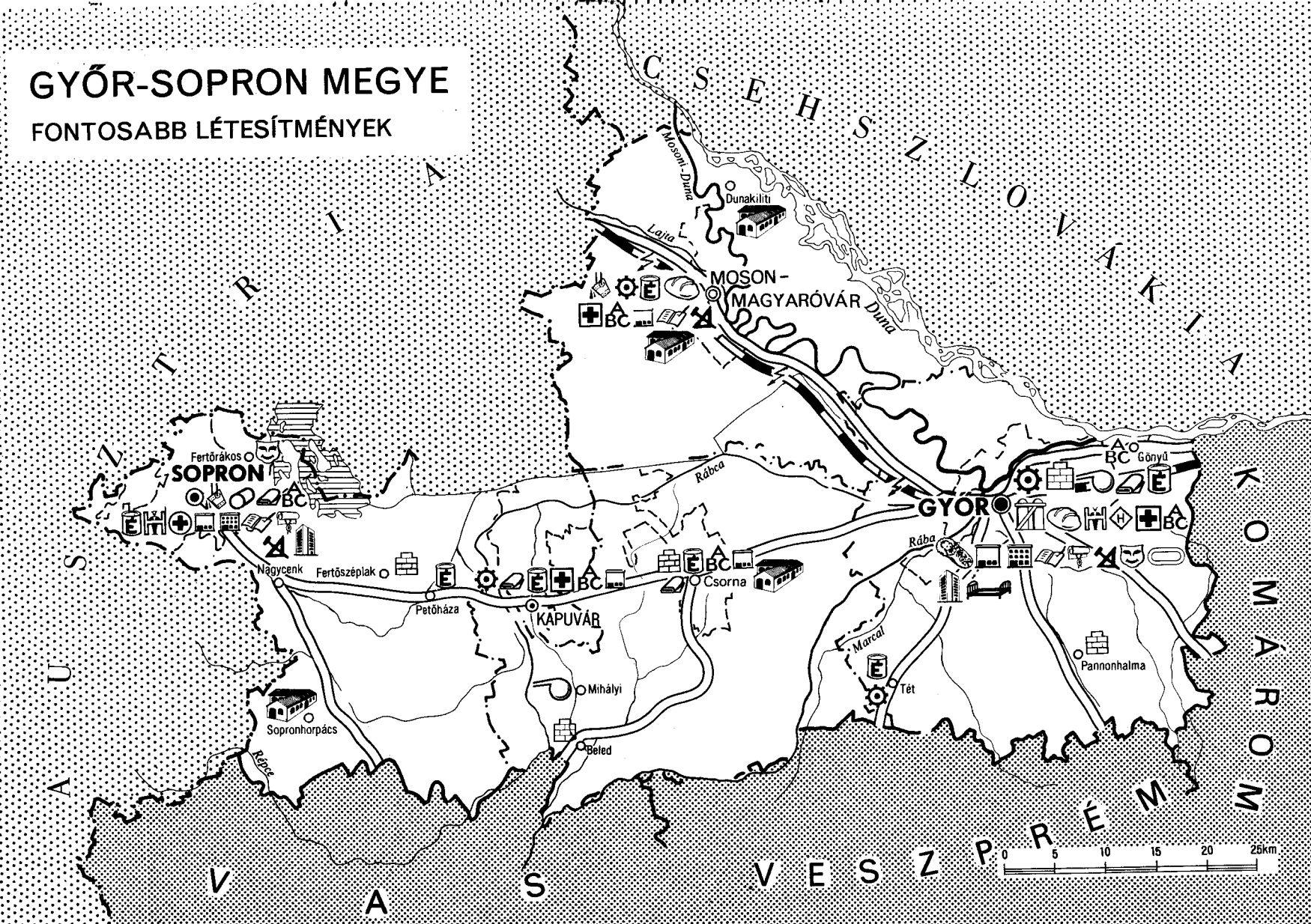
GYŐR-SOPRON MEGYE
FONTOSABB LÉTESÍTMÉNYEK
CSEHSZLOVÁKIA
AUSZTRIA
KOMÁROM
VESZPRÉM
VAS
Mosoni-Duna
Dunakiliti
Lajta
MOSON-
MAGYARÓVÁR
Duna
Fertőrákos
SOPRON
Rábca
GYŐR
Gönyű
Nagycenk
Fertőszéplak
Petőháza
KAPUVÁR
Csorna
Rába
Marcal
Pannonhalma
Tét
Mihályi
Sopronhorpács
Répce
Beled
0 5 10 15 20 25km

Szoros összefüggés található a települések gazdasági jellege és növekedési tendenciája között. A mezőgazdasági települések népességcsökkenése a legerőteljesebb. A települések arculatának átformálódása azonban nem kötődik a gazdasági jelleghez, sőt, a legutóbbi néhány évben a mezőgazdasági jövedelmeknek az ipari jövedelmek mellé történt felzárkózása következtében a *mezőgazdasági jellegű települések korszerűsödése felgyorsult*. A települések lakóépületeinek külső megjelenése alapján egyre kevésbé dönthető el a bennük élők foglalkozása. Általánossá vált a téglaépítkezés, a megye nyugati részén kisebb mértékben, a keleti és középső részeken nagyobb arányban sátortetős építésmóddal. Viszonylag jobban megőrizték hajdani építészeti jellegzetességüket a Fertő tó körüli települések: Fertőboz, Hidegség, Fertőhomok, Fertőszéplak, Nagycenk stb.

Nemcsak a megye, hanem az Észak-Dunántúl legfejlettebb centruma: *Győr*. A város a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyzeténél fogva *mint kiemelt felsőfokú központ* az egyik legjelentősebb város az ország városhálózatán belül.

Sopronnak mint oktatási és idegenforgalmi centrumnak a jelentősége a megyehatáron túlnyúlik. A településhálózat egészén belül *részleges felsőfokú központként* fejlődik tovább.

Mosonmagyaróvár több fontos, a megyehatáron túlnyúló funkcióval is rendelkezik, vonzása azonban a járáshatárnál tovább nemigen terjed.

Csorna és Kapuvár, a két újonnan várossá vált település a társadalmi munkamegosztásban együtt látják el vonzásterületükön belül a *középfokú szerepkört*. Funkcionálisan Csorna a fejlettebb, szervező központ jellege Kapuvárénál erőteljesebb.

A TÁRSADALMI-GAZDASÁGI FEJLŐDÉS IRÁNYA

Az életbe léptetett népesedéspolitikai és családvédelmi intézkedések hatására várhatóan a megye területén is növekszik a születések száma, s ez kedvező hatást gyakorol majd a népesség számának és korstruktúrájának alakulására. Emellett sem várható azonban, hogy a közeljövőben a munkaerőhelyzet alakulásában kedvező fordulat következik be.

A megye társadalmi-gazdasági struktúrájában *tovább csökken a mezőgazdaság szerepe*. Az ipar némi erősödése mellett *a tercier ágazatok jelentősebb fejlődése várható*, különösen a megye városaiban, mindenekelőtt Győrött és Sopronban.

Az ipar ágazati struktúrájában lényeges módosulás nem várható. Az ipari fejlesztés alapja a már kialakult ipari szerkezet, a sokoldalúan képzett munkaerő és az infrastruktúra. *Országos jelentőségű marad a gépipar*, ezen belül *a közlekedési eszközök és alkatrészek gyártása*, valamint a textil- és az élelmiszeripar. Az ipar területi elhelyezkedése is csak csekély mértékben változik, elsősorban Csorna és Kapuvár ipari súlyának növelése következtében.

A kedvező természeti adottságok és a fejlett agrotechnika alapján magas színvonalú mezőgazdaság jött létre a megyében. A mezőgazdaság további fejlesztésének fontos eszköze *az öntözés fokozása, a melegházi fűtésre alkalmas hévízkutak hasznosítása*. A ter-

melés struktúrájában a kenyérgabona vetésterületi arányának további csökkenése várható a terméseredmények növekedése mellett. *A fejlett állattenyésztés miatt lényeges feladat a takarmánytermelés fokozása, az állattenyésztésen belül pedig a hústermelés növelése áll előtérben.*

A közlekedési hálózat fejlesztésében jelentős szerepet kap a megyét kelet–nyugati irányban keresztülszelő nemzetközi jelentőségű M 1-es út korszerűsítése, illetve autópályává történő átépítése. A nagy forgalmú vasútvonalaknak a megyét érintő szakaszai ma is korszerűek, a Szombathely–Sopron és a Győr–Sopron–Ebenfurt vasútvonalak kivételével. Ez utóbbiak korszerűsítése a jövő feladata. Az átmenő forgalom volumene a határátkelőhelyek, mindenekelőtt Hegyeshalom és Rajka fogadókapacitásának növelését kívánja meg. A közúti forgalom, a személygépkocsi-állomány növekedése a szerviz-, az üzemanyagtöltő és egyéb szolgáltató hálózatoknak a fejlesztését teszi szükségessé. További cél az is, hogy ne csak a főközlekedési utak állapota legyen megfelelő, hanem az alacsonyabb rangú utak kiépítettsége is javuljon. Az inga-vándorforgalom volumenének várható fennmaradása mindenekelőtt Győr városkörnyéki közlekedésének fejlesztését, kulturáltságának fokozását kívánja meg.

A vízgazdálkodásban jelentős változást hoz a *dunai vízlépcsők* tervezett megépítése. Dunakiliti felett víztároló létesül, így csökken a két Duna-ág vízhozama. Mindezek következtében jelentős talajvízszint-süllyedéssel kell számolni a Szigetköz területén.

A szabad idő növekedésével fokozódik az idegenforgalmi helyek igénybevétele, és tovább emelkedik a megye jelentősége az átmenő forgalom szempontjából is. Továbbá egyre bővülnek a lakosság üdülési igényei is. Így – a táj természeti értékének a megóvása mellett – az idegenforgalmi fogadókapacitás jelentős mértékű fejlesztése szükséges.

Várhatóan tovább tart a megyében a népesség területi átcsoportosulása. A fejlesztés súlypontjai a városok és a városiasodó települések. A falvakban élő lakosok életkörülményeinek a javítása a centrumközségeknek mint az alapfokú ellátás központjainak fejlesztését kívánja meg. A lakossági infrastruktúrán belül főként a közművesítés és a lakásépítés fejlesztése áll előtérben. Ehhez kapcsolódik az egyéb ellátó és szolgáltató létesítmények bővítése. Mindezek együtt biztosítanak a megye lakosai számára a mainál magasabb szintű ellátást, kedvezőbb életkörülményeket.

VÁROSOK

1949-hez viszonyítva a városok népességszáma csaknem kétszeresre emelkedett. Ezt egyrészt a városok, mindenekelőtt Győr és Mosonmagyaróvár dinamikus fejlődése segítette elő, de hozzájárult a községek fejlődése is. Az utóbbi évek folyamán két nagyközség: Kapuvár, majd Csorna nyerte el a városi jogot s indult el a városi fejlődés útján. Jellemző volt az elmúlt időszak urbanizációs folyamatára az is, hogy Győr olyan erős átformáló hatást gyakorolt a környék községeire, hogy határozott városi agglomerációt alakított ki.

10. táblázat

A megye városainak fontosabb adatai

Város	Terület 1970-ben (ha)	Lakónépesség (1000 fő)				A külterületi népesség aránya az össznépességből 1970-ben, százalékban
		1949	1960	1970	1973	
Győr	9 282	69,6	84,3	100,1	110,7	1,2
Sopron	13 402	35,6	41,1	45,0	50,7	1,3
Mosonmagyaróvár	8 539	16,7	21,2	24,5	26,5	3,4
Csorna	9 534	10,3	10,9	10,6	10,5	6,2
Kapuvár	9 191	9,0	9,2	9,5	9,5	9,5

GYŐR

Az ország egyik legjelentősebb települése az évezredes múlttal rendelkező Győr, az egykori Arrabona, kelta és római város; ma Győr-Sopron megye székhelye, járásközpont, fejlett ipari központ, 1971 óta megyei város.

A második világháború alatt többször érte súlyos légitámadás. Fejlődése a felszabadulás után csakhamar megindult, annak ellenére, hogy épületállományának több mint 50%-a megsérült, gyárainak, vasútvonalainak, pályaudvarainak, vasúti és közúti hídjainak jelentős részét érte károsodás. Már a felszabadulást követő hónapokban megindultak a helyreállítási munkák.

Nemcsak a megye újjáépítésében töltött be nagy szerepet Győr, hanem *jelentős mértékben járult hozzá az ország újjáépítéséhez is.* Komoly szerepet játszott az országos vasúti járműpark, a gazdasági fejlődés alapját képező hidak, szállítási vonalak és kapacitás helyreállításában.

Népességszáma az elmúlt 30 év alatt kétszeresre emelkedett. A növekedés alapja kisebb részben a népesség természetes szaporulata, nagyobb mértékben a bevándorlás. A népességnek a megyeközpontba való koncentrálódását tükrözi, hogy a megye összlakosságának 1973-ban több mint $^1/_4$-e élt Győrött.

A népesség korösszetétele az elmúlt évtized alatt az országos tendenciának megfelelően alakult. Az élveszületések arányának legutóbbi időben tapasztalt csökkenése, az életkörülmények javulásával járó átlagos életkor növekedése következtében módosult a város népességének korstruktúrája: a 0–14 éves korcsoportba tartozók aránya 23,7%-ról (1949) 20,3%-ra mérséklődött, viszont a 60 évnél idősebbek aránya 10,6%-ról 15%-ra emelkedett.

Változásokat eredményezett az elmúlt három évtized a foglalkoztatás terén is. *1949-ben a város népességének 42,6%-a volt aktív kereső, 1973-ban több mint 52%-a.* A növekedést kizárólag a nők nagyarányú foglalkoztatása eredményezte. 1949-ben a női népesség 25,2%-a volt aktív kereső, 1973-ban viszont már több mint 45%-a.

A lakosság foglalkozási szerkezete kismértékben módosult. Határozottabbá vált a város ipari jellege; az aktív keresők 61,8%-a az iparban és az építőiparban dolgozik (1949-ben 55,5%-a). Ugyanezen időszakban kb. felére (6,4%) csökkent a mezőgazdasági aktív keresők aránya.

A felszabadulás óta Győr kimagasló ipari fejlődést ért el. *Budapest és Miskolc után az ország harmadik legjelentősebb iparvárosa.* A város 33 iparvállalatának 130 telephelyén *több mint 40 000-en dolgoznak.* Kedvező az ipar szerkezete. Kiegyensúlyozott a nehéz-, könnyű- és élelmiszeripar, másik oldalról a férfi és a női munkaerő foglalkoztatásának aránya. Ipari üzemeiben a megye összes ipari keresőinek több mint 50%-a dolgozik. Az ipar magas technikai fejlettségét tükrözi, hogy *az egy munkásra jutó állóeszközök bruttó értéke 321 000 Ft.* Az iparon belül a minisztériumi ipar aránya a foglalkoztatott létszám alapján 88%, az állóeszköz-állomány alapján 98%.

A város legjelentősebb ipari üzeme a *Magyar Vagon- és Gépgyár.* Az államosítást követően a gyárat többször átszervezték. 1964 jelentette a döntő fordulatot. Ekkor egyesült a Vagongyár és a Szerszámgyár, s így vált az egyesített ipari óriás a magyarországi járműipar legnagyobb bázisává. Az üzemben gyártott vasúti kocsik, portáldaruk, hidak, gépjármű fődarabok nemcsak a hazai, de a külföldi piacokon is ismertek. A Rába–MAN-motorok a hazai autóbusz- és kamiongyártást nemzetközi színvonalra emelték.

A *textilipari üzemek* a felszabadulást követően rohamosan fejlődtek. Ma már több mint 20 000-en dolgoznak azokban az üzemekben, amelyek dolgozólétszáma 1938-ban 4200–4300 fő volt. Győr könnyűipara jelentős szerepet tölt be a hazai ellátásban, amellett termékei a világpiacon is ismertek.

Az *élelmiszeripari üzemek*ben csaknem 5000-en dolgoznak. Az élelmiszeripar alapját a Kisalföld magas szintű mezőgazdasági termelése képezi. Az üzemek termékeinek csak egy része kerül a helybeli és a környéki piacokra, nagy részük az országos ellátást és az exportot gazdagítja.

A város egyik legújabb építőipari üzeme *a házgyár*, amely a lakáshelyzet javításában, a lakások számszerű növelésében és felszereltségének színvonalasabbá tételében játszik kiemelkedő szerepet.

A *mezőgazdasági termelés* a város gazdaságában nem tölt be jelentős szerepet. Győr összterületének 70%-a termőterület, 67%-a áll mezőgazdasági művelés alatt. Jelentős viszont a város mint a megye mezőgazdaságának szervezőközpontja, és mint az élelmiszeripari feldolgozás bázisa.

Győr a *vasúti és közúti forgalom* országos jelentőségű csomópontja. Észak-Dunántúlnak – Székesfehérvár mellett – Győr a legjelentősebb közlekedési központja. A város újjáépített vasútállomása, modern autóbusz-pályaudvara a nemzetközi és a hazai, a vasúti és a közúti személy- és áruáramlás fontos állomásai. A kedvező közlekedési kapcsolatok is közrejátszanak abban, hogy a városba naponta beingázók száma több mint 20 000 fő. A város belső úthálózatának a kiépítettsége az ország városai átlagánál jóval kedvezőbb. Mindezek ellenére a nagy forgalom lebonyolítása nem zavartalan, helyenként problémát okoz az utak viszonylag szűk átbocsátóképessége, a hidak, felüljárók szűk keresztmetszete.

A város *lakásállománya* 1945-ben 13 700, 1949-ben 18 045, 1973-ban 34 661. Az elmúlt három évtized alatt új, modern lakótelepek alakultak ki, korszerűen fel-

szerelt lakásokkal, kereskedelmi és szolgáltató hálózatokkal. Ennek eredménye, hogy a lakáshelyzet 1949-hez viszonyítva sokat javult; mindezek ellenére a mennyiségi igények kielégítését – a nagyarányú bevándorlás miatt – még nem sikerült teljesen biztosítani.

A nagy volumenű beruházások eredményeként a város területén jelentősen kiterjedt a *közműhálózat*. 1938-ban a vízvezeték-hálózat hossza 74 km, 1973-ban 214 km. A gázhálózat hossza 1938-ban 64 km, 1973-ban 153 km. A hálózat növekedésével párhuzamosan nőtt a fogyasztók száma is. Győr lakásainak csaknem 100%-ában van villany, 81,1%-ában vezetékes víz, 73,2%-át bekapcsolták a szennyvízcsatorna-hálózatba, 85,3%-ában van gáz, 56,4%-ában vízöblítéses W. C.

Győr fontos igazgatási, oktatási, művelődési, egészségügyi és kereskedelmi központ. *Oktatási, művelődési és kereskedelmi vonzása meghaladja a megye határait.* Jelentős mint iskolaváros is: 474 osztályteremben 15 800 általános és középiskolai tanuló tanult 1972/73-ban. A felsőfokú tanintézetek hallgatóinak száma megközelítette az 1000-et. A megye szakmunkásképző intézeteinek nagyobbik hányada kapcsolódik a győri ipari üzemekhez, a mintegy 8500 ipari tanuló $^2/_3$-ával.

A *Győri Kisfaludy Színház* évente 310–320 előadást tart; a látogatók száma 130 000–140 000. A város 5 mozija, 85 tanácsi és szakszervezeti könyvtára (csaknem 300 000 db-os könyvállománnyal), múzeumai, művelődési házai nemcsak Győr, hanem a környék s a távolról érkező látogatók számára is sokirányú ismeretet nyújtanak és segítik az alap- és szakműveltség növelését.

Győrben mint *egészségügyi* központban a járóbeteg-ellátást 34 orvosi és 13 gyermekszakorvosi körzet látja el. A város 15 bölcsődéje a bölcsődés korú gyermekek 14–15%-a számára nyújt elhelyezést, az igényeket azonban teljesen kielégíteni így sem tudja.

Győr *kereskedelmi* szervezete és létesítményei több megyére kihatnak. A 376 bolt és 164 vendéglátó létesítmény együtt 66 000 m² alapterületen bonyolítja le a forgalmat, amely megközelíti az évi hárommilliárd Ft-ot.

Győr idegenforgalma kiemelkedő fontosságú. Az idegenforgalom lebonyolítására 1500 szállásférőhely, ezen belül 403 szállodai ágy áll rendelkezésre. A város modern, jól felszerelt gyógy- és strandfürdőjében a hidroterápiás gyógykezelés legújabb módszereit alkalmazzák.

Győr eredetileg a Káptalandomb és a belváros magasabb szintjén települt a Mosoni-Duna és a Rába jobb partján, de már a középkorban több települési magja volt. Fejlődése következtében ma már átlépte mind a három folyót, és a *Duna*, a *Rába* és a *Rábca* jobb és bal partján terjeszkedik tovább. A város fejlesztése, rekonstrukciós munkálatai a kormány által elfogadott városrendezési terv alapján folynak. A város vezetőinek és szakembereinek városszeretetét és szakértelmét tükrözik Győr új, modern városrészei, városközpontja, amely épületeinek elhelyezése és megjelenése révén a mai építészet és városépítés legjelentősebbjei közé tartozik.

A kormány által elfogadott országos településhálózat-fejlesztési koncepció szerint Győr *mint kiemelt felsőfokú központ*, az Észak-Dunántúl sokoldalú centrumaként fejlesztendő tovább.

SOPRON

Az ország egyik legszebb műemlékvárosa, az osztrák határ közelében fekvő, évezredes múltú Sopron oktatási és idegenforgalmi szempontból országos jelentőséggel rendelkezik.

Népességszámának növekedésében a bevándorlási nyereségé a döntő szerep. Lakóinak korösszetétele kedvezőtlenebb a megye városainak átlagánál. A népesség foglalkoztatási szerkezetében ma már az *ipar domindl;* a keresők több mint 56%-a az iparban dolgozik.

A város gazdaságában az ipar játszik vezető szerepet. Magas a *könnyűipar* aránya; a 15 000 ipari dolgozó több mint $^2/_3$-ának biztosít foglalkozási lehetőséget. A nehézipar aránya a foglalkoztatottak szerint 27,7%, az élelmiszeriparé 5,5%. Jelentősebb ipari üzemei a *Pamutipari Vállalat Soproni Gyára*, a *Soproni Szőnyeggyár*, a *Soproni Ruhagyár;* a nehézipari üzemek közül az *Öntödei Vállalat Soproni Vasöntödéje*, az *AFIT Autófelszerelési Vállalat* és az *Elzett Fémlemezipari Művek Soproni Gyára.*

A mezőgazdasági termelés szerepe kevésbé jelentős, *a szőlő- és a bortermelésé*, valamint *az erdőgazdálkodásé kiemelkedő.* A város területének 22,5%-a szántó, 42%-a erdő, 5,5%-a nádas. *Sopron a faipar és az erdőgazdálkodás országos jelentőségű oktatási és kutatási központja.*

Sopron idegenforgalmi és üdülési szerepköre országos jelentőségű. Az üdülő- és az idegenforgalmi férőhelyek száma majdnem 3000.

A város lakásainak felszereltsége magas színvonalú; a villannyal ellátott lakások aránya majdnem 100%-os, a vezetékes vízzel rendelkezőké pedig 90%-os.

Sopron a megye – Győr után – második legfejlettebb oktatási központja: egyetemmel, 83 közép- és 165 általános iskolai osztályteremmel, szakmunkásképző intézetekkel. A város fontos egészségügyi központ is; a *Gyermek Szívszanatórium* és az *Állami Szanatórium* országos jelentőségű, kórháza és egyéb középfokú egészségügyi intézményei nagyrészt járási jelentőségűek.

Sopron múzeumai, egyedi műemlékei és műemlékegyüttesei különleges idegenforgalmi látványosságot biztosítanak. Műemlékeinek helyreállítására és fenntartására a kormány jelentős összegeket áldoz. Városszerkezete egységbe foglalja a középkori és modern városrészeket. Az országos településhálózat-fejlesztési koncepció szerint a város *részleges felsőfokú központi funkcióját* kell tovább fejleszteni.

MOSONMAGYARÓVÁR

A Mosoni-Duna és a Lajta találkozásánál fekvő város a megye északi részének, a Lajta-Hanság vidékének igazgatási, gazdasági és kulturális centruma.

Mosonmagyaróvár a megye legdinamikusabban fejlődő *középfokú központja.* Növekedéséhez a természetes szaporodás és a vándorlási nyereség egyaránt hozzájárult. Népességének korösszetétele a megye városainak átlagánál kedvezőbb. A foglalkozási szerkezeten belül az ipar az elsődleges: a keresők 66,4%-át foglalkoztatja.

A város gazdaságában *az ipar és a mezőgazdaság egyaránt jelentős szerepet tölt be.* Az ipari üzemek dolgozólétszáma meghaladja a 10 000-et. Az ipar szerkezete kiegyen-

lített: a nehézipar aránya 65%, a könnyűiparé 28%, az élelmiszeriparé 7%. Jelentősebb ipari üzemei a *Magyaróvári Timföld-* és *Műkorundgyár*, a *Mosonmagyaróvári Mezőgazdasági Gépgyár*, *a Mosonmagyaróvári Fémszerelvénygyár* és a *Magyaróvári Kötöttárugyár*.

Kiemelkedő Mosonmagyaróvár mint mezőgazdasági centrum. 1818-ban alapított mezőgazdasági főiskolája – ma a Keszthelyi Agrártudományi Egyetem Mezőgazdaságtudományi Kara –, intézetei országos jelentőségűek. Határában és környékén a mezőgazdasági termelés magas színvonalú.

Fekvésénél, forgalmi helyzeténél fogva jelentős „átmenőforgalmi" település. Idegenforgalma is alapvetően tranzit jellegű. A 75 °C-os hévízre telepített fürdője iránt nagy az érdeklődés, de kiépítettsége még további fejlesztést igényel.

A város lakásállománya csaknem 3000-rel nőtt 1949 óta, de felszereltségében elmarad a megye nagyobb városai mögött. (A villannyal ellátott lakások aránya mintegy 99%, a vezetékes vízzel rendelkezőké 62–63%.) Közműhálózatának kiépítése, lakóterületeinek kialakítása folyamatban van.

Mosonmagyaróvár igazgatási, oktatási és egészségügyi központ, a településhálózat-fejlesztési koncepció szerint *középfokú központ szerepkörben* fejlesztendő tovább.

CSORNA

A város népességének – csekély mértékű – növekedését a természetes szaporulat biztosította. A népesség korösszetétele a megye városainak átlagánál kedvezőtlenebb. A lakosság foglalkozási szerkezetében az ipari dolgozók aránya 33–34%.

A város gazdaságában a *fejlett mezőgazdaság mellett egyre nagyobb szerep jut az iparnak is*. Iparosodása az 1960-as évek második felében indult meg. Új ipari üzemei: a *Soproni Ruhagyár Gyáregysége*, a *Mosonmagyaróvári Fémszerelvénygyár Csornai Gyáregysége*. Iparán belül a nehéz-, a könnyű- és az élelmiszeripar kiegyensúlyozott iparszerkezetet biztosít.

A lakásállomány a népesség számánál erőteljesebb mértékben nőtt. Lakásainak felszereltsége a megye városainak átlagánál kedvezőtlenebb. A lakások 97–98%-a rendelkezik villannyal, 16–17%-a vezetékes vízzel. Közműhálózatainak nagyobb arányú kiépítése az elmúlt években indult meg.

Csorna – a településhálózat-fejlesztési koncepció szerint – *középfokú központ*, oktatási, egészségügyi és kereskedelmi létesítményeinek vonzása nagyrészt a járás területére terjed ki.

KAPUVÁR

Az 1969-ben városi rangot nyert település népességszáma az elmúlt három évtized során alig változott. Ennek oka főként a *város agrárjellegének tartós fennmaradása*. Iparosodása csak az 1960-as évek második felében indult meg.

A népesség korösszetétele a megye városainak átlagánál kedvezőtlenebb. A lakosság foglalkozási szerkezetében 1960 óta változás következett be; 1949-ben a lakosság

64,3%-át foglalkoztatta a mezőgazdaság, 18,9%-át az ipar; *1973-ban viszont a mezőgazdasági keresők aránya 26–27%-ra csökkent, az iparban dolgozóké pedig mintegy 47–48%-ra emelkedett.*

A város gazdaságában a felszabadulást követően a mezőgazdaságé volt a vezető szerep; ma már az ipar is számottevő jelentőségű. Az iparidolgozó-létszám 2500 fő. Az iparon belül *az élelmiszeripar* dominál, húsüzeme jelentős exportot bonyolít le. Új ipari üzemei: *a Győri Vagon- és Gépgyár Gyáregysége és a Richards Finomposztógyár Kapuvári Gyáregysége.*

Lakásállománya a népességszámnál nagyobb arányban nőtt. A lakáshelyzet ennek következtében javult. A lakások felszereltsége jóval a megye városainak átlaga alatti. (Villanyvezetékkel a lakások 97, vezetékes vízzel 12,3%-a rendelkezik.) A közműhálózatok – vízvezeték, szennyvízcsatorna – kiépítése jelenleg folyamatban van.

ESEMÉNYEK

1945. február	Megalakul (még a felszabadulás előtt) a Magyar Kommunista Párt megyei szervezete.
március 28.	Győr felszabadul.
április 1.	Sopron felszabadul.
augusztus 10.	Megkezdődik a földosztás.
1947. február	Egyesül a Győri Vagongyár és a MÁVAG.
1950. január 1.	Győr, Moson és Sopron megye egyesül.
1953	A Magyar Vagon- és Gépgyárban több nagy létesítmény kezdi meg üzemelését, és új hűtőház létesül Győrött.
1959. március 6.	Az országban elsőként fejeződik be a mezőgazdaság szocialista átszervezése Győr–Sopron megyében.
1963	Bővül a Magyar Vagon- és Gépgyár közúti járműrészlege.
1964	Jelentősen bővítik a Richards Finomposztógyárat és a Győri Hűtőházat.
1965	Megindul a RÁBATEXT Győri Textilipari Vállalat rekonstrukciója, a Győri Pamutszövő- és Műbőrgyár fejlesztése.
1968	A kormány határoz a Közlekedési és Távközlési Műszaki Főiskola Győrbe történő telepítéséről.
1969	Megindul a Rába–MAN Dieselmotor-gyártás. Kapuvárott gyáregységet létesít a Magyar Vagon- és Gépgyár.
1970	Kapuvár városi jogot kap. Befejeződik az Öntödei Vállalat Soproni Vasöntödéjének építése. Gyáregységet létesít Csornán a győri Richards Finomposztógyár. Fehérnemű-készítő üzem létesül Kapuvárott.
1971	Csorna városi jogot kap. 900 lakásos „nyugati lakótelep" építése kezdődik Sopronban.
1972	Kapuvárott elkészül a Szakmunkásképző Intézet.
1973	A Győri Pamutszövő- és Műbőrgyár gyáregységet létesít Fertőszentmiklóson. Megnyílik a nagycenki Széchenyi Múzeum.

IRODALOM

Alapfy Géza–Auxner Endre: Győr-Sopron megye mezőgazdaságának helyzete és fejlesztésének lehetőségei. Győr-Sopron megyei Tanács mezőgazdasági és élelmezésügyi osztálya, Győr 1969.

Borbíró Virgil–Valló István: Győr városépítés-története. Akadémiai Kiadó 1956.

Dávid Lajos–Lengyel Alfréd–Z. Szabó László: Városföldrajzi tanulmányok. Győr m. j. város Tanácsa 1971.

Göcsei Imre: Győr ipari dolgozóinak inga-vándorforgalma. Földrajzi Értesítő, 1966. 3.

Győr-Sopron megye társadalmi-gazdasági helyzete és fejlődésének főbb tendenciái. KSH Győr-Sopron megyei Igazgatósága 1970. (Sokszorosítás.)

Magyar városok és községek. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1958.

Rövid történeti visszaemlékezés Győr-Sopron megye felszabadulás utáni tíz esztendejére. A Hazafias Népfront Győr-Sopron megyei bizottságának akcióprogramja. Győr 1954.

Tények és adatok. A III. ötéves terv eredményei és a IV. ötéves terv célkitűzései a csornai járásban. Csornai járási Tanács 1971.

HAJDÚ-BIHAR MEGYE

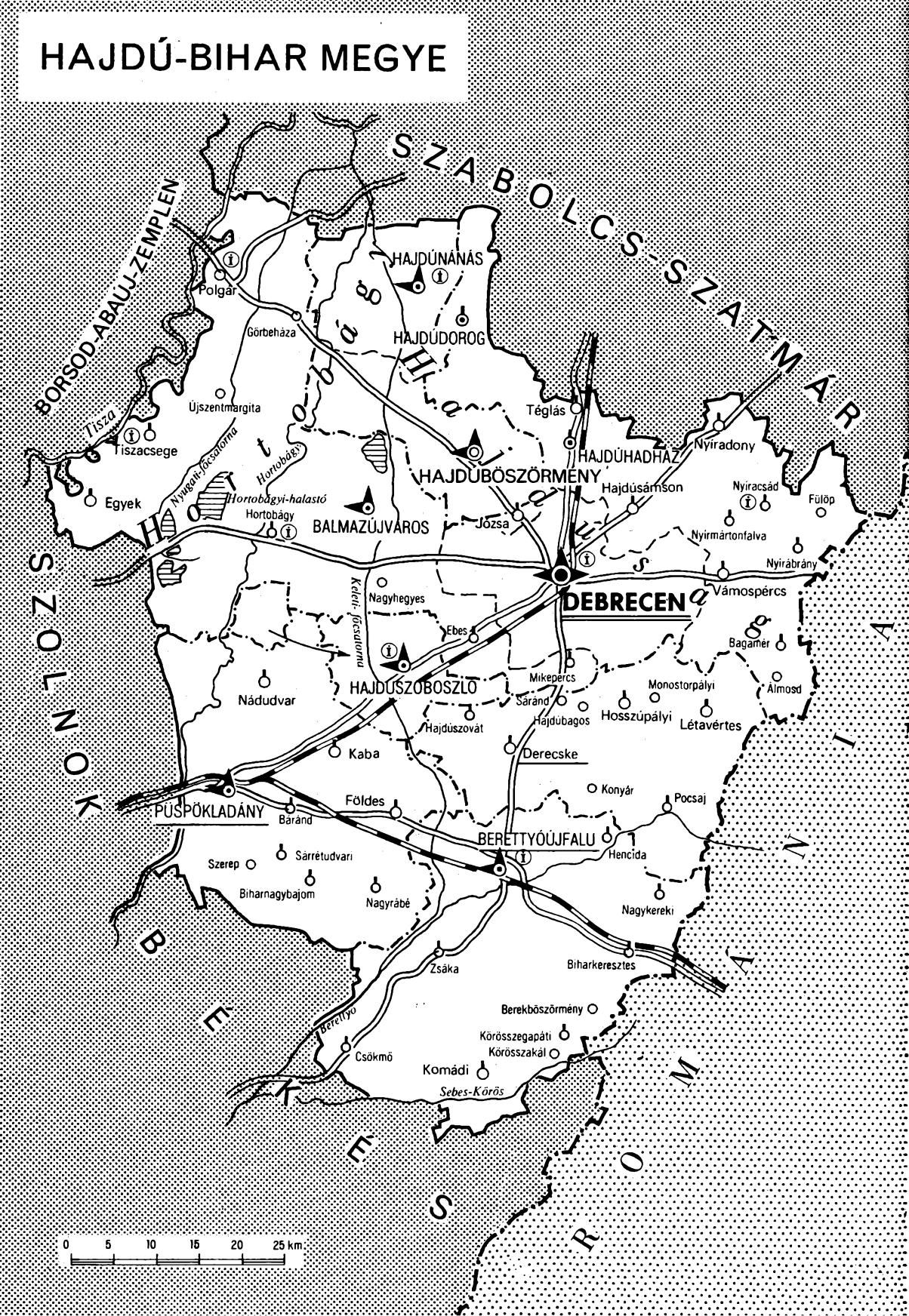

HAJDÚ-BIHAR MEGYE ÉS VÁROSAI

ÍRTA DR. PAPP ANTAL

Hajdú-Bihar megye területe 6211,8 km², az ország területének 6,7%-a. A megye lakónépessége 1973-ban 529 760 fő volt, az ország népességének 5,1%-a. A népsűrűség 85,3 fő/km², lényegesen kisebb az ország 112 fő/km² átlagánál. A lakosság 46,6%-a a megye négy városában – Debrecenben, Hajdúböszörményben, Hajdúnánáson, Hajdúszoboszlón – él. Közigazgatásilag a megye négy járásra tagozódik, a berettyóújfalui, a debreceni, a derecskei és a püspökladányi járásra. A megyében 82 település van. (A 100 km²-re jutó települések száma 1,3, az országban itt és Bács-Kiskun megyében a legalacsonyabb.)

TERMÉSZETI ADOTTSÁGOK

A felszín kialakulásának és a felszíni képződményeknek megfelelően a megyében négy tájegység van. Északkeleten a *Nyírség* egy darabja tartozik ide, amelynek futóhomokvonulatokkal tarkított, 20%-ban erdős felszíne nyugat és dél felé a *Hajdú-hát és Hajdúság* néven ismert lösztáblába simul. A löszsíkságon kitűnő termőképességű csernozjom talajok képződtek. Ennek a tájnak szembetűnő ellentéte nyugaton a *Hortobágy* elszikesedett felszíne és délen a *Berettyó-vidék*, amelyet erősen kötött, rossz vízraktározó képességű, nehezen művelhető talajok borítanak.

A megye *klímája* nyáron szárazabb, télen kissé hidegebb, mint általában az Alföldé. Az éghajlat egyes elemei közül a napsütés évi átlagos ideje 2050 óráról 1950 órára, az évi középhőmérséklet átlaga pedig 10,5 °C-ról 10,0 °C-ra mérséklődik délről észak felé haladva. A havi középhőmérséklet évi ingadozása a Hotrobágyon 24,5 °C, a legnagyobb ingadozások között tartják nyilván az országban. Az évi átlagos csapadékmennyiség délnyugat felé csökken. A Hortobágy és Püspökladány közötti sávban mindössze 520–540 mm csapadék hullik évente, Debrecenben 585 mm.

A megyében mind a mezőgazdaság, mind az ipar fejlesztésének sarkalatos kérdése a *víz* biztosítása, minthogy számottevő természetes vízfolyás nincs. A legnagyobb vízhozamú folyók (Tisza, Sebes-Körös) csak a megye határát érintik, rövid szakaszokon.

A hasznosítható felszíni vízkészlet növelése csak a Tiszában történő nagyobb vízátvezetéssel lehetséges. Ezért egyre nagyobb feladat hárul a *Keleti-főcsatornára*, amelyből 1975-től már naponta 25 000 m^3 víz csővezetéken Debrecenbe is eljut a város ivóvíz- és iparivíz-igényének kielégítésére.

A hasznosítható vízkészlet 12%-a felszín alatti talaj- és rétegvíz. A rétegvizek kihasználtsága 4–5%-os. A megye hévizekben gazdag: 1973-ban 34 termálkút működött a megyében, amelyek közül 24-nek a vizét hasznosították. A kutak vizének hőfoka 35 és 90 °C között van. Vízhozamuk igen nagy, általában 1800 liter/perc. A hévizes kutak $^3/_4$ részét részben vagy teljesen balneológiai célokra is használják.

Hajdú-Bihar megye legjelentősebb ásványkincse a *földgáz*. A megye földgázvagyona egy nagy mezőben és több kisebb „lencsében" helyezkedik el. Legnagyobb a Hajdúszoboszló és Nagyhegyes közötti, 13 km hosszú és 8 km széles mező.

1973. évi adatok szerint a kitermelt földgáz nagyobbik részét a Borsodi Iparvidékre, Budapestre és Debrecenbe szállították csővezetékeken. Kisebb-nagyobb gázlencsék vannak Ebes, Kaba, Nádudvar, Furta és Körösszegapáti környékén. Püspökladányban tiszta CO_2 gázelőfordulás is található.

Említést érdemlő *építőipari nyersanyag* a megyében a kavics és a lösz. Az Ártánd község határában levő, lencseszerűen található kavicsot bányaüzem termeli ki. Téglaés cserépgyártásra alkalmas lösz nagyobb mennyiségben Hajdúnánás, Derecske, Püspökladány és Hajdúszoboszló vidékén fordul elő.

DEMOGRÁFIAI HELYZET

Hajdú-Bihar megye az ország *ritkán lakott* megyéi közé tartozik. A megye és Debrecen népességszáma együttesen 1949-ben 498 271, 1973-ban 529 760 fő volt, tehát a növekedés 1949-től 1973-ig 6,3%-os volt. A három hajdúváros népességének száma 1949 és 1973 között 4,5%-kal nőtt. A községek lakossága 1949 és 1973 között több mint 10%-kal csökkent.

Hajdú-Bihar megye a természetes szaporodás tekintetében az ország vezető megyéi közé tartozik. A természetes szaporodás 1000 főre vetített értéke 1949 és 1970 között kétszeresét tette ki az országos átlagnak.

A megye népességszámának alakulását alapvetően meghatározta a vándorlások negatív egyenlege. *Az 1950-es években évi átlagban 4000, az 1960-as években 2700 fő volt a vándorlási veszteség.* Legnagyobb arányú volt az elvándorlás a berettyóújfalui járásból.

Az elvándorlás mértéke az 1960-as évek közepétől csökkent, és 1972-ben már csak 1568 fő volt a vándorlási különbözet.

A megyén belüli vándorlás célpontja Debrecen. A megyeszékhelynek 1949 és 1969 között 27 000 fő vándorlási nyeresége volt, és ennek kb. $^4/_5$-e a megyéből származott.

Az elvándorlás miatt a megye népességén belül a munkaképes korúak aránya alacsonyabb (57,7%), mint az országos átlag. Ezzel szemben a nagy természetes szapo-

1. táblázat

A népességszám alakulása (1000 fő)

Évek	1949	1960	1970	1973
Népességszám	498,3	522,8	531,6	529,8

A mutató megnevezése	A népesség számának változása	
	1949–1959	1960–1969
Természetes szaporodás	68,9	35,7
Vándorlási különbözet	−44,4	−27,0
Tényleges szaporodás	24,5	8,7

rodás miatt átlagon felüli a gyermekkorúak aránya. A 60 éven felüli népesség részesedése szintén nem éri el az országos átlagot.

A nemek szerinti megoszlás a megyében is hasonló az országos helyzethez, itt is több a nő, de a nők aránya kisebb az országos átlagnál. Az 1970. évi népszámlálás idején az 1000 férfira jutó nők száma 1047, Debrecen nélkül 1018 volt.

A felszabadulás óta jelentősen emelkedett a lakosság gazdasági aktivitása. *1973-ban a megye népességének 42,8%-a volt aktív kereső, 100 aktív keresőre 103,5 eltartott jutott.* Ez lényegesen kedvezőbb arány az 1949. évinél, amikor 100 aktív keresőre 129 eltartott jutott. Legnagyobb a népesség gazdasági aktivitása a városokban, valamint a debreceni és a derecskei járásban, a legkisebb a püspökladányi járásban.

A népesség foglalkoztatásában *legnagyobb jelentősége az iparnak van.* 1949 és 1973 között az iparral foglalkozó népesség aránya megháromszorozódott. 1973-ban az ipar és az építőipar foglalkoztatta az aktív keresők 36%-át, a mezőgazdaságban dolgozók aránya pedig 32% volt.

2. táblázat

A népesség megoszlása főbb korcsoportok szerint (százalék)

Korcsoport	1949	1960	1970	1973
0–14 éves	28,4	29,0	24,7	23,2
15–39 éves	38,4	36,5	36,9	37,6
40–59 éves	22,4	21,8	22,7	21,9
60 éves és idősebb	10,8	12,7	15,7	17,3
Összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*

Az aktív keresők megoszlása főbb népgazdasági ágak szerint

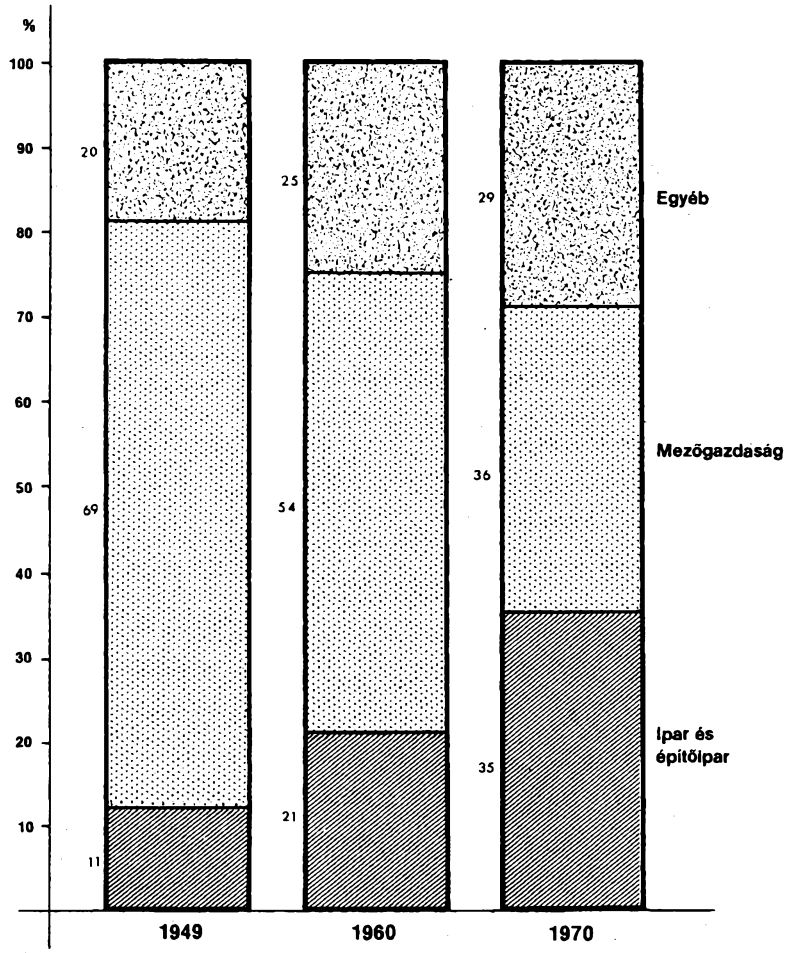

GAZDASÁGI SZERKEZET

A népesség foglalkozási megoszlása 1949-ben még sokat megőrzött abból *a rendkívül fejletlen gazdasági struktúrából*, amely a megyére a felszabadulás előtt jellemző volt. Akkor Debrecenen és néhány más, egészen szerény iparral rendelkező településen kívül a megélhetésnek úgyszólván kizárólagos forrása a feudális maradványokkal terhes, elmaradott mezőgazdaság volt. A gazdasági és azzal együtt a társadalmi problémák különösen a megye perifériáin voltak nyomasztóak, ahol a nagybirtokok valóságos láncolata húzódott végig (Polgár, Balmazújváros, Nádudvar, Püspökladány

stb.). A mezőgazdasági bérmunkások és cselédek tízezreinek, valamint a csaknem 52 000 törpebirtokosnak a megélhetése sem volt biztosítva.

A felszabadulás óta eltelt időszakban a megyében az országos átlagnál gyorsabban nőtt az iparral foglalkozók és nagyobb mértékben csökkent a mezőgazdaságban dolgozók száma. A megyében az iparban foglalkoztatottak száma 1949 és 1973 között 184%-kal (országosan 122%-kal) nőtt, a mezőgazdasági keresők száma pedig 50%-kal (országosan 46%-kal) csökkent. A struktúraváltozás csak 1960 után lett gyorsabb az országosnál.

Az ipari fejlettséget jelző számok a gyors fejlődés ellenére még nem érik el az országos átlagot. A mezőgazdaság fejlettsége tekintetében az *egy hektár mezőgazdasági területre jutó halmozatlan termelési érték alapján Hajdú-Bihar a megyék rangsorában középső helyet foglal el, ún.* „*átlagosan fejlett*" színvonalat képvisel.

IPAR

A szocialista iparosítás kezdeti időszakában Debrecenben és a megye néhány településén számos, ma már országos jelentőségű ipari üzem létesült. *Debrecenbe gördülőcsapágy-gyártó, orvosiműszer-gyártó, gyógyszergyártó, műanyag-feldolgozó és ruházati ipar települt. Tégláson háztartási gépek előállítását kezdték meg.* Ezekből fejlődött ki a mai *Magyar Gördülőcsapágy Művek Debreceni Gyára*, a *MEDICOR Művek Debreceni Orvosi Műszergyára*, a *BIOGAL Gyógyszergyár*, a *Hungária Műanyagfeldolgozó Vállalat 2. sz. Debreceni Gyáregysége*, a *Debreceni Ruhagyár* és Tégláson a *Hajdúsági Iparművek*. A gyors ipari fejlődés eredményeként 1949 és 1955 között a szocialista iparban foglalkoztatottak száma 9400 fővel gyarapodott.

Az 1950-es évek közepének fontosabb ipari létesítményei közé tartoznak a *Hajdú-Bihar megyei Tejipari Vállalat Berettyóújfalui Tejporgyára* és Hajdúböszörményben a *Hajdú-Bihar megyei Textilfeldolgozó Vállalat*. Ekkor kezdődött a *BMG Debreceni Gyárában* a mezőgazdasági gépek gyártása.

Az ipar fejlődésének jelentős szakasza volt a harmadik ötéves terv. Az ipari beruházásokra fordított összeg 1967 után minden évben meghaladta az évi 600 millió forintot, 1969-ben pedig már a 700 millió forintot is. Az 1960-as évek kiemelkedő létesítményei voltak Hajdúszoboszlón a *Kőolajipari Tröszt Földgázüzeme*, Debrecenben pedig a *Debreceni Konzervgyár*. Ezeken kívül a megye több településén (Biharnagybajomban, Püspökladányban, Egyeken, Hajdúnánáson, Hajdúdorogon) munkaerőbázisra is települtek kisebb üzemek, amelyek közül legjelentősebbek a *Szellőző Művek Hajdúnánási Gyáregysége* és a *Papíripari Vállalat Hajdúdorogi Gyáregysége* (zsákgyár).

A szocialista ipar fejlesztése az 1960-as évek végétől központi alapokból támogatásban is részesült. A negyedik ötéves tervben Hajdú-Bihar megye 250 millió Ft központi támogatást kapott, amely mintegy az egynegyed részét fedezi az iparfejlesztésre kijelölt központokban (Hajdúböszörményben, Hajdúnánáson, Balmazújvároson, Berettyóújfaluban és Püspökladányban) a tervidőszakban megvalósuló vagy elkezdődő beruházásoknak. Az iparosítandó centrumokban a negyedik ötéves terv alatt kb. 7000 ipari munkahely létesül. Hajdúböszörményben az *Egyesült Izzólámpa és Villamossági RT. Alkatrészgyára*, a *Szalag- és Zsinórgyár*, a *RICO Kötszerművek* és a *Lőrinci Vatta-*

gyár Gyáregysége, Berettyóújfaluban az *Elzett Fémlemezipari Művek Gyára* ma már termelő üzemek. Jelentős fejlesztés valósul meg a *Szellőző Művek Hajdúndnási Gyáregységében* és a *Hajdú-Bihar megyei Tejipari Vállalat Berettyóújfalui Tejporgyárában.* A tervidőszak végén állami beruházással megkezdődik az ország legnagyobb *cukorgyárának* építése *Kabán.*

Debrecenben a negyedik ötéves terv első évében kezdődött meg a termelés a *Hajdú megyei Állami Építőipari Vállalat Házgyárában.* Ebben a tervidőszakban épül fel a *Tanszergyártó és Értékesítő Vállalat Debreceni Gyára.* Az intenzív iparfejlesztés útján jelentős előrehaladást jelent a Magyar Gördülőcsapágy Művek Debreceni Gyárában 2,8 milliárd Ft költséggel szovjet tervek alapján végrehajtandó rekonstrukció. A megyeszékhelyen a tervidőszak alatt kb. 3000 fővel nő a szocialista iparban foglalkoztatottak száma.

Hajdú-Bihar megyében a szocialista iparosítás bázisát eddig alapvetően a munkaerő-felesleg képezte, ezért elsősorban a *munkaerő-igényes* feldolgozó ágazatok (gépipar, konfekcióipar, műanyagfeldolgozó-ipar, konzervipar) fejlődtek. A szocialista iparban 1949 és 1973 között 40 000 munkahely létesült, ennek több mint fele 1965 után.

Az ipar fejlődésével egész sor új ágazat települt a megyébe, és egyes termékek gyártása országos iparági szinten is jelentőssé vált. *A Hajdúsági Iparművekben* gyártanak egyedül az országban porszívó gépet, mosógépet és centrifugát. *A Magyar Gördülőcsapágy Művek Debreceni Gyárában* 1973-ban 15 millió csapágy készült, az országos termelés 84%-a. Az ország penicillintermelésének 100%-át a *BIOGAL Gyógyszergyárban* állítják elő.

3. táblázat

A fontosabb ipari termékek termelésének alakulása

Termék	Mennyiségi egység	1953	1970	1973	1973-ban az országos termelési érték százalékában
Földgáz	1000 m^3	—	1 586 388	1 538 895	31,9
Gördülő csapágy	1000 db	208	13 752	15 762	84,1
Háztartási porszívó	db	—	87 201	80 685	100,0
Háztartási mosógép	db	—	164 952	136 665	100,0
Háztartási centrifuga	—	—	113 258	141 852	100,0
Penicillin-alapanyag	ME	*	59 198	32 930	100,0
Női ruha	1000 db	371	1 161	1 033	18,7
Vágott baromfi	t	963	12 976	16 747	15,7
Cigaretta	millió db	2267	8 413	8 052	35,2

* Az 1953. évi termelés 2502 kg volt.

A megyének az ország ipari termelőerőiből való részesedése a foglalkoztatottakat tekintve háromszorosa a felszabadulás előttinek (1973. évi részesedése 3,2%), az ország ipari állóeszközeinek 2,5%-a található Hajdú-Bihar megyében.

Az iparosodottság szintje – annak ellenére, hogy két évtized alatt a szocialista iparban 40 000 új munkahely létesült – 1973-ban még nem érte el az országos átlagot. 1973-ban 1000 lakosra 108 ipari foglalkoztatott jutott.

Az ipar területi koncentrációja rendkívül erős. Debrecen ipari túlsúlya a felszabadulás óta változatlan. 1949-ben és 1973-ban is itt lakott a megye ipari keresőinek 51%-a. A megyeszékhely szerepe még nagyobb a szocialista ipar vonatkozásában. A szocialista ipar aktív keresőinek 63%-át Debrecen, 16%-át a három hajdúváros, 21 %-át a községek ipara foglalkoztatja.

A szocialista iparosítás eredményeként *Debrecentől 20 km távolságban egy ipari gyűrű van kialakulóban*, amelynek centruma Téglás, Hajdúböszörmény és Hajdúszoboszló. A debreceni ipari kiskörzetben dolgozik a szocialista ipar keresőinek 80%-a.

MEZŐGAZDASÁG

A felszabadulás előtt a nagybirtokrendszer aránya éppen azokon a területeken volt a legnagyobb, ahol a termelés természeti feltételei is a legkedvezőtlenebbül alakultak. A Hortobágy és a Sárrétek peremén fekvő települések többségében a mezőgazdasági terület 40–70%-a 500 kh-nál nagyobb földbirtokokhoz tartozott. A nyírségi községekben is a földterület 45–50%-a volt az 500 kh-on felüli nagybirtok. Ezeken a területeken – a földek kisebb eltartóképessége miatt is – relatív túlnépesedés következett be.

A mezőgazdasági termelés szerkezete extenzív jellegű volt. Az 1931–1940 évek átlagában a szántóterület 75%-át gabonafélékkel (kukoricával együtt) vetették be. Ez az önellátó gazdálkodást tükrözte. A termésátlagok alacsony színvonalára jellemző, hogy búzából az 1930-as években 12,9, kukoricából 16,2, cukorrépából 186 q termett hektáronként. Az alacsony technikai színvonalról az öntözés úgyszólván teljes hiánya és a mindössze 271 db traktor tanúskodik. Az állati vonóerő nagy szerepe miatt a megyében a számosállatok $^1/_4$-ét a lovak tették ki.

A felszabadulás utáni változások a földosztással kezdődtek. A földosztás méreteire jellemző, hogy a szántóterületnek mintegy 40%-a nincstelenek és szegényparasztok tulajdonába került. A kiosztott 165 168 ha földből 40 000 család részesült.

A kollektív gazdálkodásra való áttérés 1948-ban kezdődött meg, és már az 1950-es évek első felében gyorsan haladt előre. A mezőgazdaság szocialista átszervezése 1961-ben fejeződött be. Az állami gazdaságok 1945 és 1950 között jöttek létre, főként nagybirtokokból. Debrecen város egykori birtokán alakult a 43 160 ha kiterjedésű *Hortobágyi Állami Gazdaság*, az ország legnagyobb területű mezőgazdasági üzeme. 1973-ban az összes földterület 15%-a állami gazdaságokhoz, 69%-a termelőszövetkezetekhez tartozott.

A tulajdonviszonyok megváltozása a mezőgazdasági népesség számszerű alakulásában is éreztette hatását. A mezőgazdasággal foglalkozók száma az 1960-as években

is gyorsan csökkent. A munkaerő létszámának jelentős csökkenése következtében a 100 ha mezőgazdasági területre jutó keresők száma 26,8-ról 16,1-re esett vissza.

A termelés technikai feltételei közül az öntözéses termelési módszer nagyobb elterjedése 1954 után következett be, amikor a *Keleti-főcsatorna* Hajdúszoboszlóig kiépült. Az öntözés 1957-ig gyakorlatilag *monokultúrás rizstermesztés* volt. A megyében 1955-ben már 13 894 ha-on termeltek rizst, ami akkor az ország rizsvetésének 21,2%-át jelentette.

Átmeneti visszaesés után az öntözött terület az 1960-as években ismét nőtt. A jelenleg öntözésre berendezett mintegy 30 000 ha kihasználtsága a csapadékmennyiség szerint évről évre nagyon változó. Az öntözött terület 75–80%-a szántó, 20–25%-a rét és legelő. Az öntözött területnek ma már csak alig 10%-a rizsterület. Az öntözővizet biztosító Keleti- és Nyugati-főcsatorna vizéből 5600 ha *halastavat* is ellátnak.

A megye mezőgazdasági nagyüzemeiben 1973-ban 3964 traktor, 1033 tehergépkocsi és 804 arató-cséplő gép dolgozott. A legnehezebb mezőgazdasági munkák közül a gabonaaratás teljesen, a cukorrépakiszedés 88%-ban volt gépesítve. Az összes vonóerő 95%-a gép. A gépesítés foka nagyjából azonos az országos átlaggal.

A műtrágya-felhasználás 10 év alatt megnégyszereződött, de a területegységre felhasznált mennyiség így is 10%-kal kevesebb az országos átlagnál. Egy hektár szántóterületre átlagosan 230 kg hatóanyagú műtrágyát használtak fel 1973-ban.

A mezőgazdaság földalapja 1950 óta némiképp csökkent. A termőterületből 51 290 hektárt vettek igénybe más célokra. Ma a megye földterületének 89,6%-a termőterület, 86,2%-a pedig mezőgazdasági hasznosítás alatt áll. A mezőgazdasági terület aránya 13%-kal nagyobb az országosnál.

A földterület hasznosításában két lényeges változás történt: a kert- és gyümölcsterületek aránya a mezőgazdasági területen belül csaknem kétszeresére nőtt, a réteké és legelőké pedig 0,3%-kal csökkent. 1973-ban a földterület 60%-a szántó, 23%-a rét és legelő, 2,2%-a kert és gyümölcsös, 1,2%-a szőlő volt.

4. táblázat

A földterület megoszlása művelési ágak szerint (százalék)

Művelési ág	1950	1960	1970	1973
Szántó	62,1	59,8	60,9	60,0
Kert és gyümölcsös	1,0	1,4	2,0	2,2
Szőlő	1,0	0,8	1,3	1,2
Rét	5,3	3,8	3,3	3,1
Legelő	18,2	19,1	19,2	19,7
Mezőgazdasági terület összesen	87,6	84,9	86,7	86,2
Erdő	4,9	6,9	2,6	2,8
Nádas és művelés alól kivett terület	7,5	8,2	10,7	11,0
Összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*

A fejlődéssel az egész földterület és ezen belül a szántóföldek hasznosítása is intenzívebbé vált. 1973-ig az 1931–1940. évek átlagához képest a gabonafélék (kukoricával együtt) vetésterülete a szántóföldi növények vetésterületén belül 75%-ról 65%-ra csökkent. Ugyanezen időben a búza vetésterülete 41%-ról 29%-ra csökkent. *A vetésterület csökkenését azonban a termésátlagok növekedése ellensúlyozta.*

A búza termésátlaga például az 1930-as években 12,9 q/ha volt, az 1970-es években pedig 28,7 q/ha.

A takarmánygabonák közül a *kukoricatermelésben születtek kimagasló eredmények.* Kukoricából az 1930-as években 16,2 q termett hektáronként, *az utóbbi években hektáronként már 40 q körül.* A kukorica megyei termésátlaga az országos átlagot 20%-kal felülmúlja.

Az ipari növények a megyében a szántóföldek 9%-át foglalják el. Vetésarányuk majdnem háromszorosára nőtt. Közülük a *napraforgó* és a *cukorrépa* termelése fejlődött leggyorsabban, jelenleg a cukorrépa *hektáronkénti átlagtermése* 401 q, 35%-kal több az országos átlagnál. Békés megye után ma Hajdú-Bihar megyében termelik a legtöbb cukorrépát. Dohánytermelésben is a második helyen áll Hajdú-Bihar megye az országban.

A burgonya és a zöldségfélék vetésaránya együttesen nem változott. A burgonya vetésterülete azonban kevesebb, a zöldségnövényeké több, mint az előző időszakokban. A zöldségfélék vetésterülete a Debreceni Konzervgyár üzembe helyezése után kb. 1000 ha-ral nőtt. Figyelemre méltó a burgonya termésátlagának a növekedése.

5. táblázat

A fontosabb szántóföldi növények vetésterületének és termésátlagának változása

Növény	Vetésterület (1000 ha)				Termésátlag (q/ha)			
	1950	1960	1970	1973	1950	1960	1970	1973
Búza	104,5	77,0	80,0	94,5	14,8	17,6	18,3	36,2
Rizs	0,9	3,6	2,1	3,4	23,5	11,6	20,3	22,4
Kukorica	96,7	108,6	80,3	108,5	14,9	25,7	35,7	45,5
Cukorrépa	10,8	14,4	9,1	10,0	147,7	264,8	312,4	401,0
Burgonya	11,0	10,3	9,3	6,1	36,5	105,1	105,0	116,3
Lucerna	26,4	23,0	30,5	31,4	40,5	31,5	59,1	55,8
Csalamádé és silókukorica	3,8	13,5	7,9	12,7	92,8	186,8	142,7	166,5
Zöldségfélék	6,4	6,5	7,5	7,6	—	—	—	—

A növénytermelés a mezőgazdaság összes termelésének az évek többségében 52–54%-át, az állattenyésztés 46–48%-át szolgáltatja.

A sertésállomány az elmúlt évtizedekben egyenetlenül alakult, de egészében mégis jelentősen megnőtt. A sertések száma 1973-ban majdnem félmillió db volt, kétszer annyi, mint 1935-ben. Az ország megyéi közül a legtöbb sertést Bács-Kiskun, Békés és Hajdú-Bihar megyében tartják.

1935 óta a juhállomány is több mint kétszeresre nőtt, és 1973-ban 399 892 db volt. *Hajdú-Bihar az ország legnagyobb juhtenyésztő megyéje.* A Hortobágyi Állami Gazdaság 75 000 db-os állományával az ország legnagyobb juhtenyésztő gazdasága. Az országban termelt gyapjú 17%-a Hajdú-Bihar megyéből származik.

A 100 ha mezőgazdasági területre jutó számosállat-állomány 9,4 db-bal több, mint 1935-ben, mai szintje (38,8 db) kb. azonos az országos átlaggal.

A baromfiállomány száma tekintélyes (1973-ban 5 404 000 db). A vágóbaromfi termelésében igen jó eredmények születtek. 1973-ban a megye 22 136 t vágóbaromfit értékesített, az országos értékesítés 12%-át.

6. táblázat

Az állatállomány alakulása (1000 db)

Állatfaj	1950	1960	1970	1973
Szarvasmarha	149,3	130,8	121,8	129,4
Sertés	408,3	456,8	446,4	486,3
Ló	33,5	39,2	14,3	12,1
Juh	138,2	342,7	512,6	399,9

A mezőgazdaság árutermelése az 1960-as években gyorsan, évenként mintegy 6%-kal nőtt. Az 1970-es években a növényi termékek országos felvásárlásából 5,8%-kal, az állati eredetű termékek felvásárlásából pedig 8%-kal részesedik a megye. Az árutermelés fejlődésének eredményeként a megye az ország mezőgazdasági eredetű árualapjának képzésében ma már területi arányánál nagyobb mértékben vesz részt.

A mezőgazdasági termelés fejlődésének eredményeként az egész mezőgazdasági termelés színvonalát kifejező, területegységre jutó bruttó termelési érték alapján (1973-ban 16 582 Ft/ha volt) Hajdú-Bihar megye az átlagosan fejlett megyék közé emelkedett.

ÉLETSZÍNVONAL, ÉLETKÖRÜLMÉNYEK

Hajdú-Bihar megyében az egy főre jutó jövedelem az 1960-as évek elején 18–20%-kal maradt el az országos érték mögött, és akkor Hajdú-Bihar a megyék rangsorában a 18. helyen állt. Ezután a foglalkoztatottsági helyzet javulása, a társadalmi juttatások körének szélesedése, de különösen a gazdasági szerkezet változása és a mezőgazdaságból szerzett jövedelmek gyors emelkedése következtében *a megye lakosságának jövedelmi színvonala fokozatosan közelebb került az országos átlaghoz.*

Az ipar szocialista szektorában foglalkoztatottak havi átlagkeresete 1973-ban 2419 Ft volt, ami kevesebb az országos átlagnál. A mezőgazdaságban dolgozók keresete viszont magasabb az országos átlagos szintnél. A mezőgazdasági termelőszövetkeze-

tekben egy dolgozó tsz-tag (nyugdíjasok és járadékosok nélkül) évi, munka utáni jövedelme 1973-ban átlagosan 29 083 Ft volt. A termelőszövetkezeti jövedelmek az 1960-as évek végétől évente kereken 1500 Ft-tal emelkednek.

LAKÁS- ÉS KOMMUNÁLIS ELLÁTÁS

A lakosság infrastrukturális ellátottságára is a gyors fejlődés a jellemző, ami azonban még eddig kevésnek bizonyult az átlagos színvonal eléréséhez.

1949 és 1973 között a lakásállomány 30,8%-kal nőtt. A lakásépítés dinamikája különösen 1960 után vált erőteljessé, amikor is Debrecenben és a többi városban meggyorsult a lakásépítés. 1949 és 1960 között 1077, a következő évtizedben 1716, majd 1970–1973 között 3237 lakással gyarapodott évente a megye lakásállománya. A legtöbb lakás Debrecenben és Hajdúszoboszlón épült. A 100 lakosra jutó lakásépítés megyei átlaga 1970–1973-ban 3,5 volt, Hajdúszoboszlón 4,7, Debrecenben 5,0.

Az épülő lakásoknak 1960-ban csak 46%-a, 1973-ban már több mint 93%-a volt kettő vagy ennél több szobás. Ennek ellenére a megye lakásainak ma még a fele egyszobás.

Az új lakások felszereltsége egyre jobb, de ezeknek is még csak 52–56%-a a csatornázott, vízvezetékkel és fürdőszobával ellátott. A megye lakásainak – Debrecen nélkül – 1973-ban csak 15%-a volt *a közüzemi vízvezeték-hálózatba bekapcsolva.*

A belterületek alacsony lakás- és népsűrűsége gátolja *a közműhálózat* kiépítését, ez ugyanis emeli a fajlagos építési költségeket.

1964 óta a megye minden településén van *áramszolgáltatás.* A villanyhálózatba bekapcsolt lakások aránya 1960 és 1970 között 55%-ról 86%-ra emelkedett. Az egy háztartási fogyasztóra jutó áramfelhasználás 1973-ban 529 kWó volt, és ezzel Hajdú-Bihar a megyék között a 16. helyen állt.

Közüzemi vízellátás 1973-ban a települések több mint 65%-ában, zárt közcsatornahálózat pedig 22%-ában volt. A vízvezeték-hálózatnak a lakosságszámra vetített hossza 1973-ban csaknem négyszerese, a csatornahálózaté 164%-a volt az 1960. évinek. Ennek ellenére – különösen a csatornázottság tekintetében – még nagy a megye elmaradása az országos átlagtól.

Debrecenen kívül *gázvezeték-hálózat* épült Hajdúszoboszlón, Kabán, Újszentmargitán, Hajdúböszörményben, Nagyhegyesen és Nádudvaron. A vezetékes földgázt fogyasztó háztartások száma 1973-ban több mint 28 000 volt, kétszer annyi, mint egy évtizeddel azelőtt. A vezetékes földgázt fogyasztóknak kereken 90%-a Debrecenben van. A vidéki háztartások elsősorban palackos gázt használnak.

EGÉSZSÉGÜGYI, SZOCIÁLIS, OKTATÁSI ÉS KULTURÁLIS ELLÁTÁS

Az egészségügyi ellátás feltételeiben is számos pozitív változás történt a megyében a felszabadulás óta eltelt 30 évben.

Az utóbbi két évtizedben megkétszereződött az orvosok száma, ezen belül a körzeti

A lakások számának és felszereltségének alakulása

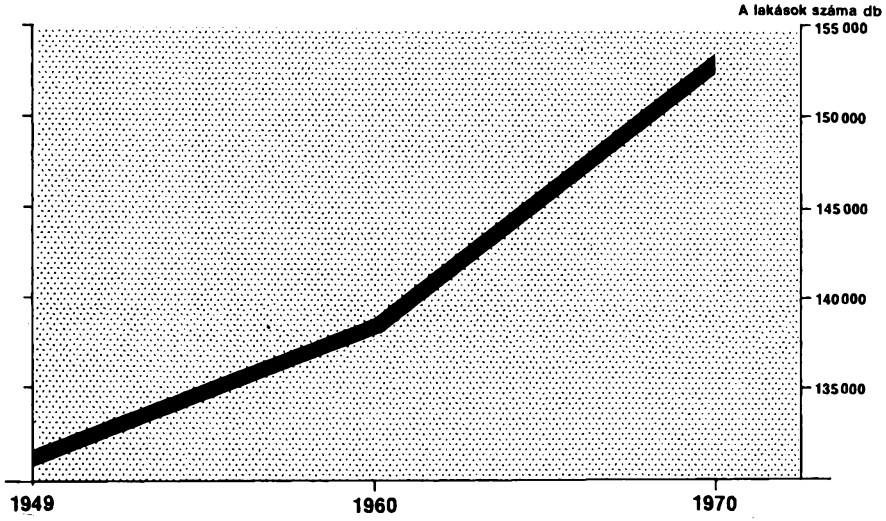

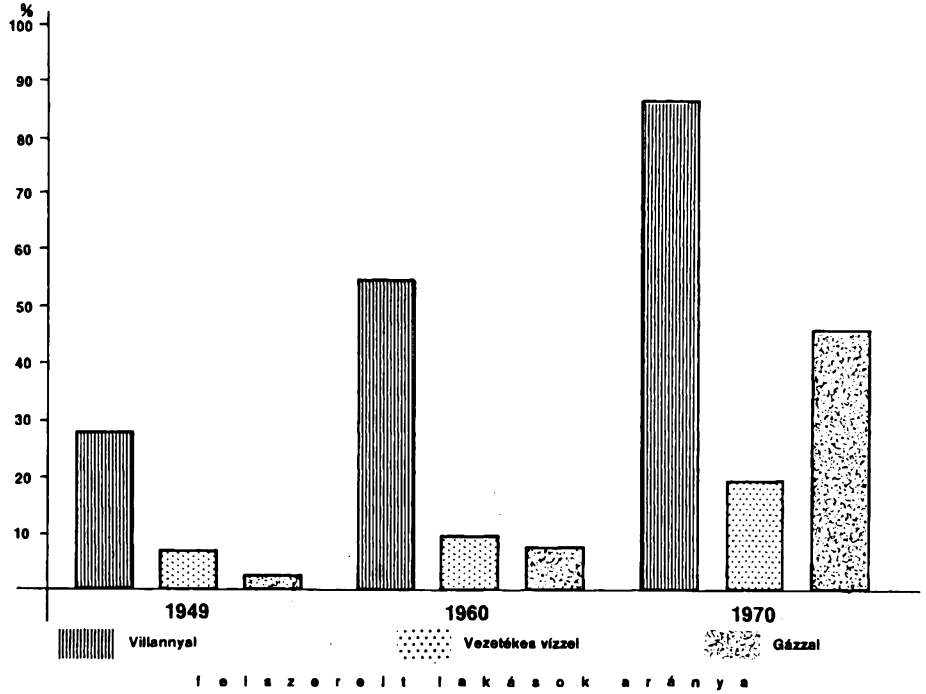

orvosoké 72%-kal nőtt. 1973-ban 1240 orvos (ebből 205 körzeti orvos) dolgozott a megye 82 településében. A 10 000 lakosra jutó orvosok száma 23, ami országos viszonylatban is igen jó arányszám. Debrecen nélkül azonban csak 16 orvos jut 10 000 lakosra. A körzeti orvosi hálózat mind Debrecenben, mind a megyében általában még további fejlesztést kíván.

A szakorvosi ellátás érdekében 6 egységből álló rendelőintézeti hálózat épült ki. A rendelőintézetek Debrecenben, Hajdúböszörményben, Hajdúszoboszlón, Berettyóújfalun és Püspökladányban működnek.

Húsz év alatt, 1953 és 1973 között, 1407-tel gyarapodott a kórházi ágyak száma. A 3456 kórházi ágy 53%-a *a debreceni klinikákon*, 32%-a *megyei kórházban*, 15%-a a *berettyóújfalui járási kórházban* van. Debrecenben 1973-ban 102, a megyében 45 általános osztályi kórházi ágy jutott 10 000 lakosra.

1973-ban 1873 volt *a bölcsődei férőhelyek* száma, csaknem kilencszer annyi, mint két évtizeddel korábban. A férőhelyek 48%-a Debrecenben van. A megyében 100 bölcsődés korú gyermekre 4,9 férőhely jut.

Az oktatási intézményekkel, tanerőkkel való ellátottság általában lépést tartott az országos fejlődéssel. Az *óvodák* száma 1951 és 1973 között 92-vel gyarapodott. A 100 megfelelő korú gyermekre jutó férőhely jelenleg 47, ami az igényekhez képest még kevés.

7. táblázat

Az iskolázottsági színvonal változása

Végzettség		1949	1960	1970	1973
Általános iskolai	végzettséggel rendelkezők aránya	13,6	24,5	45,0	50,1
Középiskolai	a megfelelő korúak	4,0	6,8	12,8	14,1
Felsőfokú	százalékában	1,2	2,0	3,4	3,6

Az általános iskolai oktatás helyzetének javulására jellemző, hogy míg egy-egy tanerőre az 1950-es évek elején 34 tanuló jutott, ma már csak 18 jut. A tárgyi feltételek is lényegesen javultak, különösen 15 új iskola felépítésével. Egy osztályteremre 1951-ben még 56 tanuló jutott, az 1970-es évek elején már csak 40. Hortobágyon és Ebesen tanyai kollégium épült.

A megye 26 *középiskolája* közül 8 új, korszerű létesítmény. A középiskolák tanerővel és osztálytermekkel való ellátottsága átlagos. A középfokú oktatásban mind nagyobb jelentősége van a szakképzettséget adó iskoláknak. 1973-ban a nappali tagozaton tanuló 11 300 középiskolás 48%-a szakközépiskolába jár, ezek 44%-a ipari szakiskolákban tanul.

A felsőfokú szakemberképzésben Debrecennek nagy hagyományai vannak és súlya is jelentős. Debrecenben ma 3 egyetem és 2 kihelyezett tagozat, valamint 1 főiskola működik.

8. táblázat

Az általános iskolai oktatás néhány jellemző adata

Megnevezés	1950	1960	1970	1973
Tantermek száma	1 278	1 556	1 551	1 605
Tanulólétszám	71 127	81 270	67 679	61 883
Tanerőlétszám	2 119	3 178	3 534	3 609

Debrecenben működik a *Kossuth Lajos Tudományegyetem*, a *Debreceni Agrártudományi Egyetem*, a *Debreceni Orvostudományi Egyetem*, a *Tanítóképző Intézet*, az *Ybl Miklós Építőipari Műszaki Főiskola* és a *Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola* kihelyezett kara, illetve tagozatai; Hajdúböszörményben pedig a *Nyíregyházi Tanárképző Főiskola Óvónőképző Intézete* működik.

A felsőfokú intézeteknek mintegy 6200 hallgatója van, ebből kb. 4400 nappali tagozatos. Az ország főiskolai és egyetemi hallgatóinak 7%-a tanul a megyében.

A megye kulturális életének fontos intézménye Debrecenben a *Csokonai Színház*. A nagy múltú színház társulata a megyében évente 350–400 előadást tart, amelyből 60–70 operaelőadás. A színház számos előadással a megyén kívül is szerepel. A 100 lakosra jutó színházlátogatók száma – a megye egész lakosságát számítva – 1971-ben 38,1 volt, amely több a Budapest nélkül számított országos átlagnál.

A közművelődést 1973-ban 238 könyvtár is szolgálta.

A megye 8 múzeuma közül a *Déri Múzeum*, a Hajdúböszörményben levő *Hajdúsági Múzeum*, a hajdúszoboszlói *Bocskai István Múzeum* és a *Hortobágyi Pásztormúzeum* a legjelentősebbek.

A népművelést, szórakozást 68 *művelődési otthon* szolgálja. A megye községeiben és városaiban 11 új művelődési ház épült. A *filmszínházak* közül 10 önálló épületben működő, új létesítmény.

KERESKEDELEM

A jövedelmi színvonal emelkedése együtt járt a fogyasztás mértékének növekedésével és szerkezetének a változásával. A kiskereskedelem egy lakosra vetített forgalma 1960 és 1973 között 183%-kal nőtt. Az országos átlagnál gyorsabb növekedés ellenére a megye egy főre jutó kiskereskedelmi forgalmának évi 15 000 Ft-os értéke még kevesebb az országos átlagnál. Az egyes árucsoportok közül a ruházati cikkek nélkül számított iparcikkforgalom fejlődött a legerősebben, és jelenleg az eladott áruk 36%-a ebbe a csoportba tartozik. Az iparcikkek közül a legnagyobb értékű tartós fogyasztási cikkek (például a személygépkocsi, bútor) vásárlására a megye lakossága ma még aránylag keveset költ. Ennek ellenére a kiskereskedelmi forgalmon belül csökkent az élelmiszerek és a ruházati cikkek jelentősége.

A szolgáltató hálózat és a szolgáltatások értéke is gyorsabban nőtt az országos átlagnál. A szolgáltatások egy lakosra jutó értéke 1973-ban 293 Ft volt, ennél csak Baranya és Győr-Sopron megyében volt több.

A kiskereskedelem üzletei és a vendéglátóhelyek a lakosság számához mérve ritkább hálózatot alkotnak, és kevesebb a befogadó kapacitásuk, mint a legtöbb megyében. Ez természetesen összefügg az átlagosnál kisebb egy lakosra jutó forgalommal is.

Az utóbbi két évtizedben mintegy 1500 bolt és kereskedelmi vendéglátóhely létesült a megyében. Az 1694 boltból és 702 kereskedelmi vendéglátóhelyből álló hálózat négyszer akkora forgalmat bonyolít le, mint az 1950-es évek elején. Az alapterületet figyelembe véve a boltok 36%-a, a vendéglátóhelyek 31%-a Debrecenben van. Ez az arány azonban még kevés, mert a megyeszékhely boltjai és vendéglátóhelyei a megye forgalmának 46%-át bonyolítják le.

Debrecen boltokkal való ellátottsága elmarad a magyar városok átlagától. A községekben a lakosság számához és a lebonyolítandó forgalomhoz mérten is általában megfelelő a boltokkal való ellátottság. A vendéglátóhelyekkel való ellátottság – mind mennyiségi, mind minőségi vonatkozásban – a községekben rosszabb. A városok közül az országos átlagnál kedvezőbb ellátottság csak Hajdúszoboszlón van. Debrecenben az 1000 lakosra jutó vendéglátóhelyi alapterület is kevesebb a magyar városok átlagánál.

IDEGENFORGALOM

Az idegenforgalom fejlődése a Hajdúságban az 1960-as évek elejétől olyan gyors, hogy ma már a szállásigényes vendégforgalom több, mint a Dunakanyarban, a Mátrában vagy a Mecsekben, és az ország idegenforgalmi tájegységei közül csak Budapest, a Balaton, a Mátra és a Bükk hegység múlja felül. 1973-ban a szállást igénylő vendégforgalom háromszor, ezen belül a külföldi vendégforgalom tizennégyszer annyi volt, mint 1960-ban.

A szállodák és egyéb szálláshelyek vendégforgalma 1973-ban 217 000 fő volt, és ebből minden második vendég külföldről jött. A nem szállásigényes vendégforgalmat is figyelembe véve a megyébe látogató turisták száma évente félmilliónál is több.

Az idegenforgalomnak három centruma alakult ki: *Debrecen, Hortobágy, Hajdúszoboszló.* Ezek vendégforgalma a különböző, de egymást kiegészítő jellegű idegenforgalmi vonzóerő, és e központok egymáshoz való közelsége következtében összekapcsolódik.

A Hortobágyon 1973-ban 52 000 ha területen megalakult Magyarország első Nemzeti Parkja.

A megyében 188 sportegyesület működik, 580 szakosztállyal és 43 000 taggal.

TELEPÜLÉSHÁLÓZAT

Hajdú-Bihar megye településhálózatának alacsony településsűrűsége nagy szélsőségeket takar. Természeti és történelmi tényezők következtében a megye nyugati részében (Hortobágy és környéke) 100 km^2-re csak egy település jut, a Berettyó vidékén

viszont 2,5. A településhálózat másik jellegzetessége a *nagy lélekszámú települések átlagon felüli aránya*. A 10 000 lakosnál népesebb települések részaránya a megye településállományából 11% (országosan 4%). Ebbe a nagyságkategóriába tartozó településeken él a megye népességének 56%-a. A külterületi lakott helyeken élő lakosság aránya nem sokkal haladja meg az országos átlagot, azonban a debreceni járásban magas, 18,1%.

A településszerkezet kedvező a lakossági infrastruktúra kiépítése szempontjából, mert a nagyobb lélekszámú településeken gazdaságosabban üzemeltethető, korszerűbb ellátó- és szolgáltató-hálózat építhető ki.

A legnépesebb települések, *Hajdúböszörmény*, *Hajdúszoboszló*, *Debrecen* szomszédságában vannak, attól mindössze 20 km távolságban. E Debrecen árnyékában fekvő városoknak a településhálózatban betöltött funkciói nem jelentősek. Az országos településhálózat-fejlesztési koncepció ezekkel *mint részleges középfokú központokkal* számol, hasonlóképpen *Balmazújvárossal* is.

A megye periferikus részein, Debrecentől 40–50 km-re fekvő *Berettyóújfalut*, *Püspökladányt és Hajdúnánást* az említett terv *középfokú központokként* veszi számításba.

A megyeszékhely számos, több megyére kiterjedő funkcióval rendelkezik, ezért *kiemelt felsőfokú központnak* tekinthető. Debrecen, valamint a középfokú és a részleges középfokú központok a megyei gazdaságpolitikában is a fejlesztés legfontosabb gócai.

Debrecen gazdasági fejlődése a felszabadulás után gyors volt, de a város környékén a városhoz szorosan kapcsolódó települési és népességi agglomeráció még nem alakult ki. Ezt a környék településszerkezete is hátráltatja. Debrecent 8–14 km távolságban népes, nagy határú települések övezik. Ezek többségében ma még a mezőgazdaság a legfontosabb gazdasági tevékenység. Népességszámuk Ebes, Józsa és Mikepércs kivételével 1960 és 1970 között csökkent.

A TÁRSADALMI-GAZDASÁGI FEJLŐDÉS IRÁNYA

Hajdú-Bihar megye gazdasága a felszabadulás után *az országos átlagot meghaladó ütemben* fejlődött, de a gyors fejlődés ellenére a népesség gazdasági aktivitása, a gazdasági élet fejlettsége, a népesség életnívója az ugyancsak gyorsan növekvő országos átlagot még nem érhette el, bár lényegesen közelebb került már ahhoz.

A gazdasági-társadalmi szerkezet megváltozását az állami gazdaságpolitika is támogatja különféle módszerekkel. Az ipar és a tercier ágak fejlődése azonban a közeljövőben valószínűleg még nem tudja foglalkoztatni a nagy természetes szaporodásból származó és a mezőgazdaságból felszabaduló munkaerőt. Valószínű, hogy Hajdú-Bihar – bár csökkenő mértékben – a jövőben is népességkibocsátó megyéje lesz az országnak.

Az ipar felszabadulás utáni fejlődésére – a munkaerőbőség következtében – *az extenzív* jelleg, továbbá a nehézipari ágazatok előtérbe kerülése, területileg pedig a Debrecenbe és környékére telepítés volt a jellemző.

HAJDÚ-BIHAR MEGYE

FONTOSABB LÉTESÍTMÉNYEK

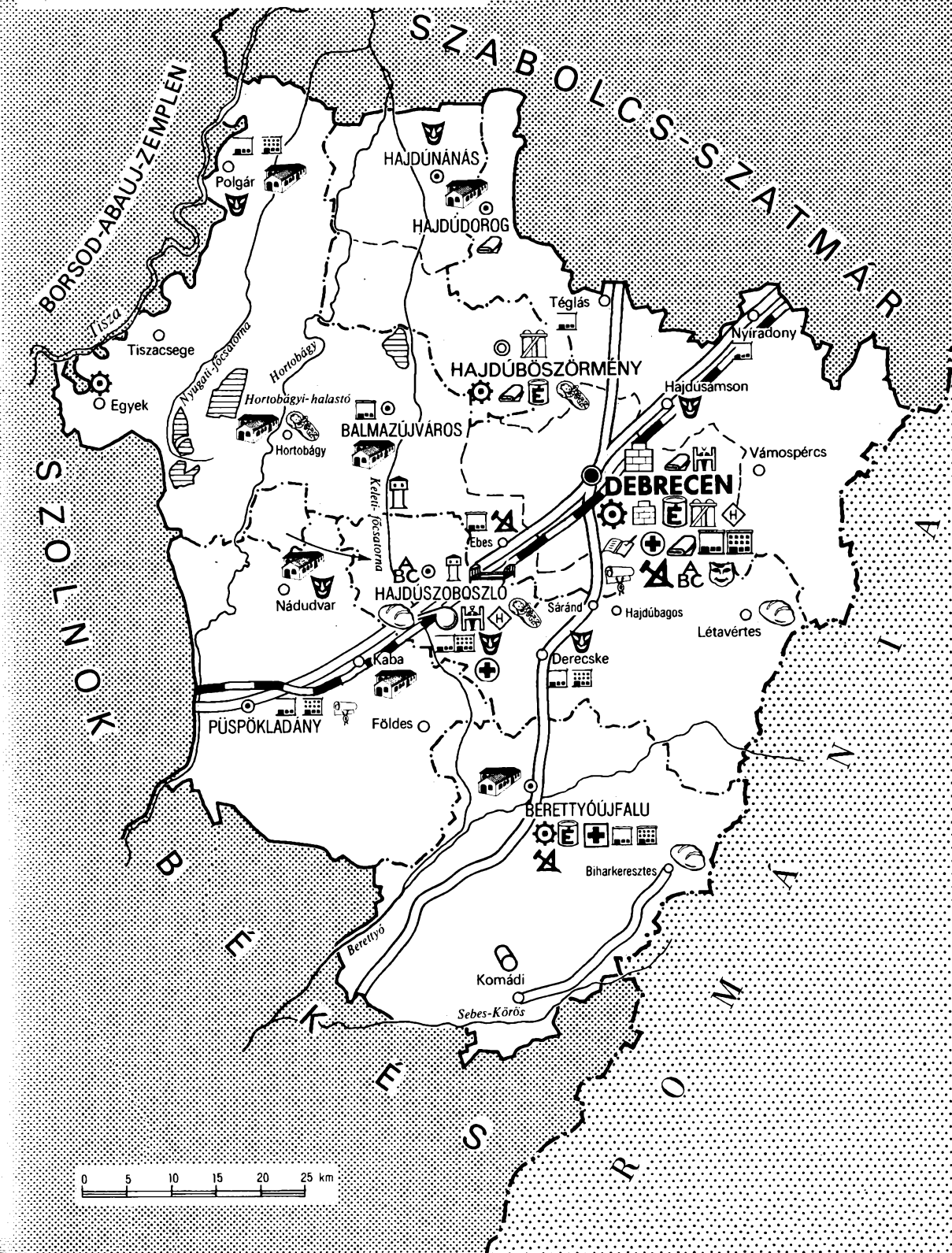

Az ipar területi elhelyezkedésében Debrecennek és környékének a túlsúlya mutatkozik. Debrecen ipara újabb létesítményekkel és rekonstrukcióval is (Magyar Gördülőcsapágy Művek Debreceni Gyára) tovább fejlődik. *Hajdúböszörmény*en kívül *Hajdúnánás*, *Berettyóújfalu*, *Püspökladány*, *Balmazújváros* nagyipara is fejlődik. Ezek a települések rendelkeznek a legjobb ipari „fogadóképességgel" és a legnagyobb munkaerő-kapacitással.

A mezőgazdaság fejlesztésének legfontosabb kérdései: a géppark korszerűsítése, az öntözés fejlesztése, a zöldségtermesztés területének növelése és gépesítése, a 40 új szakosított állattenyésztő telep gazdaságos üzemeltetése, valamint a zárt termelési rendszerek elterjesztése.

Az öntözéses termelési módszer kiterjesztésének lehetőségei a *Tisza II. vízlépcső* megépítésével bővülnek. A jelenleg öntözésre berendezett mintegy 41 000 ha terület 1985-ig a kétszeresére nőhet.

A zárt termelési rendszerek a megyében a kukorica- és a cukorrépa-termesztésben már megvalósulóban vannak. Nagy feladat hárul a jövőben a zöldségtermesztésre, amelynek a lakosság növekvő szükségletein kívül a konzervipart is el kell látnia.

A mezőgazdaság földalapjának javítására a mintegy 300 000 ha javításra szoruló területből 1985-ig 80 000–100 000 ha-n végeznek *talajjavítást*.

Az infrastrukturális ellátottságot illetően a megye települései a közüzemi vízellátás és a csatornázottság tekintetében maradnak el leginkább az országos szinttől. Ezen a helyzeten javítandó, a következő években jelentős közművesítési program valósul meg. 1973 és 1976 között 35 vízmű, 400 km vízvezeték-hálózat és kb. 60 km hosszú csatornahálózat épül a megyében.

A lakásépítés üteme gyorsul. A negyedik ötéves tervben a növekedés üteme kétszerese az előző tervidőszakénak.

A gyorsan fejlődő idegenforgalom szállásgondjain enyhít 430 új szállodai férőhely megépítése Debrecenben és Hajdúszoboszlón.

VÁROSOK

1973-ban Hajdú-Bihar megye népességének 46,6%-a élt városokban. A városi népesség száma 1949 és 1973 között 69 300 fővel (39,0%-kal) nőtt. A városhálózat területileg erősen koncentrált. A négy város (Debrecen, Hajdúböszörmény, Hajdúnánás, Hajdúszoboszló) közül három egymás szomszédságában van, és mindegyik a megye északnyugati részében fekszik.

DEBRECEN

Debrecen a népesség száma alapján *az ország harmadik* városa. 1973-ban a város lakóinak száma 173 400 fő, népsűrűsége 389/km^2 volt. A belterület népsűrűsége 3150 fő/km^2. Ez a népsűrűség minden hasonló nagyságú városnál alacsonyabb.

9. táblázat

A megye városainak fontosabb adatai

Város	Terület (ha)	Jelenlevő népesség (1000 fő)				A külterületi népesség aránya az össznépességből, 1970-ben (százalék)
		1949	1960	1970	1973	
Debrecen	44 635	111,0	129,8	156,7	173,4	10,1
Hajdúböszörmény	31 077	30,3	32,0	30,5	30,2	10,8
Hajdúszoboszló	23 885	18,5	19,6	22,0	22,3	4,8
Hajdúnánás	25 969	18,0	18,1	17,9	17,7	9,8

Debrecen népességszáma az 1950-es években 17%-kal, a következő évtizedben 20,7%-kal gyarapodott. Az utóbbi években – a sok ideiglenes jelleggel bevándorló következtében – a lakosság száma erőteljesen nő.

A népesség növekedése egyre inkább bevándorlásból származik. Debrecen vándorlási nyeresége 1949 és 1960 között 6900, 1960 és 1970 között 20 300 fő volt. Az 1960-as évtizedben a népességszám növekedésének 24%-a, 1970 és 1973 között már csak 20%-a származott természetes szaporodásból.

A népesség kor szerinti összetételére a fiatal, munkaképes korcsoport átlagosnál nagyobb (40,3%) és a 60 éven felüliek kisebb (15,3%) aránya a jellemző. A gyermekkorúak részesedése 1960 és 1973 között 25%-ról 20,5%-ra csökkent.

A népességnek 1949-ben 39,5%-a, 1973-ban már 47,1%-a volt aktív kereső. A munkaképes korú népességből 1949-ben 57,5%, 1973-ban több mint 75% volt aktív kereső, és ezzel a foglalkoztatottság szintje elérte az országos átlagot.

A foglalkozási szerkezet a felszabadulás óta alapvetően megváltozott. Az iparban és az építőiparban dolgozó keresők aránya 1949 és 1970 között 28,4%-ról 47,5%-ra nőtt. A mezőgazdasági keresők aránya 9,7%, felét sem éri el az 1949. évi részesedésnek. A tercier ágak dolgozóinak 42,8%-os aránya kimagasló, városaink közül csak Szegednek nagyobb.

A népesség iskolázottsági szintjének az emelkedésére jellemző, hogy a megfelelő korú népességből 1949-ben 9,8% rendelkezett érettségivel és 3% felsőfokú végzettséggel, 1973-ban viszont az érettségizettek aránya több mint 26%, a felsőfokú végzettségűeké pedig majdnem 10% volt.

Debrecen gyáriparára a felszabadulás előtt a környék mezőgazdasági termékeit feldolgozó élelmiszeripar és a könnyűipar volt jellemző. Az ipari termelés kb. 70%-a ebből a két iparcsoportból származott.

A felszabadulás után, az első ötéves tervvel kezdődő iparosítás a gépiparra (mai nevükön Magyar Gördülőcsapágy Művek Debreceni Gyára, Medicor Művek Debreceni Orvosi Műszergyára, BMG Debreceni Gyára) és a vegyiparra (BIOGAL Gyógyszergyár, Hungária Műanyagfeldolgozó Vállalat 2. sz. Debreceni Gyáregysége) koncentrálódott. A könnyűipari ágazat ruhagyárral (Debreceni Ruhagyár), az élelmiszer-

ipar a Debreceni Baromfifeldolgozó Vállalattal gyarapodott. Az 1950-es években az ipartelepítés legfontosabb tényezői a munkaerő és a helyi tudományos-kutatási bázis voltak. Az ipartelepítés első időszaka 1955-ben lezárult, újabb nagyüzemek 1970–1971-ben létesültek (Hajdú megyei Állami Építőipari Vállalat Házgyára, Debreceni Konzervgyár).

Az iparosítás eredményeként az iparban foglalkoztatottak száma 1949 és 1973 között háromszorosára nőtt. A város szocialista ipara 1973-ban mintegy 35 000 főt foglalkoztatott.

A gyors fejlődés ellenére az iparosodottság nem éri el a magyar városok átlagát. Az 1000 lakosra jutó, szocialista iparban foglalkoztatottak száma 1973-ban 205 volt.

Az ipar szerkezetében 1955 után *a nehézipar került az első helyre.* A szocialista iparban foglalkoztatottak 54%-a ebben az iparcsoportban dolgozik.

Debrecen szocialista iparára az országos létszámból 1,9%, az eszközállományból 1,4% jut, de egyes ágazatoknak – mint már említettük – országos jelentősége van. 1963 óta például Debrecen a magyar gördülőcsapágy-gyártás központja.

Az ipar területi koncentrációja kialakulóban van. A városrendezési tervnek megfelelően a város nyugati részén az ipartelepítésre kijelölt területekre már több üzem települt, délkeleti részén pedig tovább fejlődött egy korábbi laza településű ipari negyed, ahol most már elsősorban élelmiszeripari üzemek vannak.

A mezőgazdasági termelésre a vegyes szerkezet, a megyei és az országos átlagot kismértékben túlhaladó termelési színvonal jellemző. A földterület hasznosításában bekövetkezett változások közül a legfontosabb *a gyümölcstermelő területek növekedése.*

Az életszínvonal és az életkörülmények jelenlegi helyzete szerint Debrecen az átlagosan fejlett vidéki városok közé tartozik.

A lakásállomány 1949 és 1973 között gyorsabban nőtt, mint a népesség száma, ennek következtében a 100 lakásra jutó laksűrűség 357-ről 306-ra csökkent. A lakásépítés üteme 1970 után különösen gyorsan nőtt. Az 1000 lakosra jutó épített lakások száma 1970–1971-ben 9,3, 1972-ben 16,2, 1973-ban 15,0 volt, csaknem kétszerese az országos átlagnak.

A lakások felszereltsége – a múltból örökölt sok elavult, földszintes lakóépület és a laza beépítés következtében – általában még nem megfelelő, csak a gázhálózatba bekapcsolt lakások aránya éri el a hasonló nagyságú városok átlagát. A közüzemi víz- és csatornahálózatba bekapcsolt lakások aránya 1971-ben 54, illetve 52% volt. 1949-ben villannyal a lakások 70, vezetékes vízzel 28%-a volt ellátva. A távfűtés kiépítése 1965-ben kezdődött, és 1973-ban mintegy 4649 lakás volt bekapcsolva a hálózatba.

Az egészségügyi ellátottság, a kórházi ágyak és a körzeti orvosok száma alapján közel van a négy legnagyobb vidéki város átlagához, de azt nem éri el. Az 1000 lakosra jutó kórházi ágyak száma 1973-ban 10,2 volt, egy általános körzeti orvosra pedig 3213 lakos jutott. A bölcsődei férőhelyek száma 1960 és 1970 között kétszeresére emelkedett, de a 100 megfelelő korú gyermekre jutó férőhely még csak 11,7, kevesebb, mint a nagyvárosokban általában.

A lakosság *kiskereskedelmi vásárlásainak* egy főre jutó értéke 1973-ban mintegy 20 000 Ft volt, 2000–2500 Ft-tal kevesebb, mint az ország felsőfokú központjainak átlaga. A kisebb forgalom nemcsak a lakosság vásárlóerejének a következménye, hanem annak is, hogy a város intenzív vonzáskörzetébe kevés település tartozik. A kis-

kereskedelemben a vendéglátás egy lakosra jutó forgalma meghaladja a legnagyobb vidéki városok forgalmát.

Az általános iskolai oktatás feltételei az elmúlt évtizedekben lényegesen javultak. Új iskolák egész hálózata épült a városban. 1956 és 1973 között az egy osztályteremre jutó tanulók száma 50-ről 40-re, az egy tanerőre jutó tanulólétszám pedig 23-ról 18-ra csökkent.

A középfokú oktatást 16 középiskola (ebből 10 szakközépiskola) végzi, amelyekben 1973-ban 7500 nappali tagozatú diák tanult. A középiskolák tanerővel és osztálytermekkel való ellátottsága hasonló a többi nagyvárosához.

Debrecenben a felszabadulás előtt két *felsőfokú oktatási intézmény* működött, ma hat felsőoktatási intézménye van, ezek közül három egyetem (Kossuth Lajos Tudományegyetem, Orvostudományi Egyetem, Agrártudományi Egyetem). Az egyetemeken és főiskolákon 1973-ban mintegy 4600 nappali tagozatos hallgató tanult.

A felsőfokú kutató-oktató intézmények korszerű új épületekkel gyarapodtak. *A Kossuth Lajos Tudományegyetem kémiai épülete, az Orvostudományi Egyetem elméleti tömbje, az Agrártudományi Egyetem új létesítményei* a városképet is gazdagító építészeti elemek.

Debrecennek az ország tudományos életében betöltött szerepe jelentősen bővült a *Magyar Tudományos Akadémia Atommagkutató Intézetének és Napfizikai Obszervatóriumának* létrehozásával.

A városban számos művészeti együttes alakult, amelyek közül több ma már nemzetközi hírnévnek örvend. Legismertebbek a *Debreceni Népi Együttes*, az *Építők Hajdú Táncegyüttese*, a *Kodály Kórus* és a *Maróthi kórus*.

A Déry Múzeum az ország egyik leglátogatottabb vidéki múzeuma. Évi 50–60 kiállítását mintegy 150–200 ezer látogató tekinti meg.

A közművelődési tevékenység irányításában, szervezésében és fejlesztésében nagy szerepe van az 1968-ban létrehozott Debreceni és Hajdú-Bihar megyei Művelődési Központnak.

A város *tömegközlekedése* is nagy fejlődésen ment keresztül: a villamosvasút vezető szerepe megszűnőben van, a forgalom zömét ma már autóbuszok bonyolítják le. Az autóbuszok utasforgalma 1960 és 1973 között napi 20 000-ről 90 000-re nőtt. Autóbuszjáratok 30 útvonalon közlekednek. A közúti közlekedés feltételei lényegesen javultak azáltal, hogy a város minden fontosabb útvonalát korszerűsítették. A város külső forgalma új vasúti és autóbusz-pályaudvarokon keresztül bonyolódik le.

A szállodai és egyéb szálláshelyek befogadó kapacitása 1973-ban több mint ötszöröse volt az 1960. évinek. A szállodákban 710, az egyéb szálláshelyeken 1438 férőhely állt rendelkezésre 1973-ban. A vendégforgalom 150 000 fő volt.

A Nagyerdő üdülőövezetében – több szórakozást, pihenést szolgáló létesítmény mellett – *épült az ország első termelőszövetkezeti üdülője*. Érdekes a 11 emeletes *Kohász-üdülő* építési megoldása.

A társadalmi-gazdasági változások az egykori maradi cívis városból erőteljesen iparosodó nagyvárost formáltak, amelyben a népesség korszerű anyagi és műveltségi színvonalon él.

A fejlődéssel az alföldi nagyváros kinőtte egyetlen központját. A városközpont tehermentesítése szükségessé vált. Ezt a város tengelyét képező főútvonallal párhuza-

mos és keresztirányú útvonalak kialakításával oldja meg, másrészt a mai városközponttól északra egy újabb városközpont is kialakul.

A város szerkezetét és arculatát egyre jobban megváltoztatják az új lakótelepek. Ezek most már nemcsak a középkori város területét övező kertövezetben települnek, hanem a középkori belváros földszintes beépítésű övezetében is.

Debrecen az ország településhálózatában – intézményeinek országrésznyi területre kiterjedő hatásköre következtében – *kiemelt felsőfokú központnak megfelelő funkciókat lát el.*

HAJDÚBÖSZÖRMÉNY

Hajdúböszörmény a legnagyobb területű és legnépesebb hajdúváros. Népességének 41,3%-a aktív kereső. Ezek 42,3%-a mezőgazdasággal, 37,7%-a iparral és építőiparral foglalkozott 1973-ban.

Hajdúböszörmény az 1960-as évek végétől gyorsan iparosodik. A szocialista ipar 1973-ban több mint 4300 főt foglalkoztatott. A város gyáripara munkaerőbázisra települt könnyűipar.

A város területéből 69% szántóföld. A kitűnő minőségű szántók 30%-án búzát, 26%-án kukoricát termelnek. A termésátlagok gyorsan emelkedtek, és ma már a legtöbb szántóföldi növény termésátlaga 10–20%-kal felülmúlja a megyei és az országos átlagot. A szántók 10%-án öntözéses gazdálkodás folyik. *A mezőgazdasági keresetek felülmúlják az ipari kereseteket.*

A városban a meggyorsult lakásépítkezések ellenére a 100 lakásra jutó lakók száma 332. A lakásoknak 1973-ban 12%-a volt vízvezetékkel ellátva, 4,5%-a a csatornahálózatba kapcsolva.

A lakosság szakorvosi ellátását *a Városi Rendelőintézet* végzi. 1973-ban hét körzeti orvos működött, egy körzeti orvosra 4330 lakos jutott.

Hajdúböszörmény legjelentősebb oktatási intézményei a *Nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskola Óvónőképző Intézete* és a *Bocskai István Gimnázium.* Új kulturális létesítmény a *Hajdúsági Múzeum.*

Hajdúböszörmény a megye településhálózatában *részleges középfokú központnak* megfelelő funkciót lát el.

HAJDÚSZOBOSZLÓ

Népességszáma 1973-ban 13,8%-kal múlta felül az 1960. évit. Az aktív keresők 33%-a az iparban és az építőiparban, 34,5%-a a szolgáltatási ágazatokban dolgozik.

A szocialista ipar 1973-ban 2300 főt foglalkoztatott. A felszabadulás után épült legnagyobb ipari létesítmény: a környékbeli földgázt feldolgozó, 4 millió m^3 napi kapacitású *hajdúszoboszlói földgázüzem.*

A város földterületének 64%-a szántó, 21%-a rét és legelő. A szántó 30%-án búzát, 35%-án kukoricát termelnek. A kukorica terméshozama országosan is kimagasló.

A 100 lakásra jutó népesség száma 1973-ban 307 volt. A lakások 22%-a van vízvezetékhálózatba bekapcsolva és 9%-a közüzemi csatornahálózatba kötve.

Mind az ipari, mind a mezőgazdasági keresetek magasabbak a megyei átlagnál.

A boltokkal és a vendéglátóhelyekkel való ellátottság jobb a megye városainak átlagánál.

Legfontosabb oktatási intézmény a *Hőgyes Endre Gimnázium.* A városban 3 filmszínház, 13 közművelődési könyvtár, valamint múzeum található.

Hajdúszoboszlón *1972-ben 46 üdülő működött, 2355 üdülői férőhellyel.* Az üdülővendég-forgalom 43 573 főt ért el. A *gyógyfürdő forgalma egymilliós nagyságrendű.*

A településhálózatban Hajdúszoboszló a *részleges középfokú központoknak* megfelelő funkciót tölt be.

HAJDÚNÁNÁS

A város népességének a száma 1960 és 1973 között csökkent. Az aktív keresők aránya 1973-ban 38–40% volt, a keresők 40%-a iparral és építőiparral, 39%-a mezőgazdasággal foglalkozott.

A szocialista ipar 1973-ban 2100 főt foglalkoztatott. Az ipar hagyományos ágazatai *a szalmafeldolgozó háziipar és a malomipar*, új ágazatok *a szellőzőberendezések gyártása és a ruhaipar.*

A földterület 66%-a szántó, 22%-a rét és legelő. A szántóterület 34%-án búzát, 28%-án kukoricát termelnek. A terméshozamok alacsonyabbak Hajdú-Bhar megye átlagánál.

A 100 lakásra jutó lakók száma 308. 1973-ban a lakások 14%-a volt vízhálózatba bekapcsolva és 4%-a csatornázva.

Az egészségügyi ellátottság átlagos. A városnak egy középfokú oktatási intézménye van, a *Kőrösi Csoma Sándor Gimnázium.* Strandfürdője mintegy 1700 fő befogadóképességű.

Hajdúnánás a településhálózat-fejlesztési tervben *középfokú központként* szerepel.

ESEMÉNYEK

1944. október 6–november 1.	A szovjet hadsereg felszabadítja a mai Hajdú-Bihar megyét. Debrecen 1944. október 19-én szabadult fel.
1944. október 22.	Megalakul az MKP debreceni szervezete.
1944. november 15.	Megjelenik Debrecenben az MKP helyi szervezetének napilapja, a Néplap.
1944. december 5.	Debrecenben megalakul a Nemzeti Bizottság. A helyi önkormányzat kiépítéséig ez volt a legfőbb hatalmi szerv.
1944 december közepén	Az MKP Központi Vezetősége Szegedről Debrecenbe tette át székhelyét, ahol 1945. március 28-ig működött.
1944. december 21.	Debrecenben megalakul az Ideiglenes Nemzetgyűlés, amely a következő napon megválasztja az Ideiglenes Nemzeti Kormányt. 1945. április 7-ig Debrecen az ország fővárosa volt.
1945. március 17.	Az Ideiglenes Nemzeti Kormány elfogadja a földreformról szóló rendeletet.
1945. április 13.	Debrecenből elindul a frontra a németek ellen harcoló első magyar gyalogezred.
1946	Biharnagybajom környékén a MASZOLAJ Vállalat kőolajat és földgázt tár fel.
1948. október	Hajdú-Bihar megyében elsőként Nagyhegyesen alakul termelőszövetkezeti csoport.
1950	Hajdú vármegyének, Bihar vármegye északi részének és Szabolcs vármegye 7 községének egyesítésével kialakítják Hajdú-Bihar megyét.
1951	A Debreceni Tudományegyetem Orvostudományi Karából önálló Orvostudományi Egyetem alakul.
1953	Négy évvel az Agrártudományi Egyetem Debreceni Osztályának megszűnése után Mezőgazdasági Akadémia létesül Debrecenben. Az intézmény 1957-től 1969-ig Agrártudományi Főiskola volt, 1969-től Agrártudományi Egyetem.
1950–1955 között	Ipari nagyüzemek egész sora létesül Debrecenben és a megyében. Ezek közé tartozik – mai nevükön – a Debreceni Ruhagyár (1950), a Medicor Művek Orvosi Műszergyára (1950), a Magyar Gördülőcsapágy Művek Debreceni Gyára (1952), a BIOGAL Gyógyszergyár (1952), a Debreceni Baromfifeldolgozó Vállalat (1952), a Hungária Műanyagfeldolgozó Vállalat 2. sz. Debreceni Gyáregysége (1954), a Textilfeldolgozó Vállalat Hajdúböszörményben (1955), a Tejipari Vállalat Tejporgyára Berettyóújfalun (1955).
1956	Befejeződtek a Keleti-főcsatorna földmunkái. (A Keleti-főcsatornából Tiszavasvárinál kiágazó Nyugati-főcsatorna 1966-ban készült el.)

1959	Hajdúszoboszló–Nagyhegyes térségében felfedezik az ország akkor legnagyobb földgázmezőjét.
1961	Debrecenben új vasúti pályaudvar épül.
1970	A Debreceni Konzervgyárban megkezdődik az üzemszerű termelés.
1971	Debrecenben házgyár létesül. Vállalati beruházással 450 vagon kapacitású hűtőtároló épül.
1973. január 1.	A Hortobágyból 52 000 ha területet Nemzeti Parkká nyilvánítanak.

IRODALOM

Eredményeink 1971-től 1972-ig. Terveink 1973-tól 1976-ig. (Felelős kiadó: Ördög László.)

A hatszázéves Debrecen. *(Szerk.:* Komoróczy György) Debrecen 1961.

20 év a szocializmus útján. KSH Hajdú-Bihar megyei Igazgatósága. 1964.

Király Ferenc–Szűcs Lajos: Hajdú-Bihar. Tegnap: 1967–1971. Holnap: 1971–1975. Debrecen 1971.

Magyar újjászületés. *(Szerk.:* Bényei Miklós) Debrecen 1970.

A megye társadalmi-gazdasági helyzete és fejlődésének főbb tendenciái. KSH Hajdú-Bihar megyei Igazgatósága 1970.

Tények és adatok Hajdú-Bihar megye és Debrecen történetéből a felszabadulástól a hároméves terv végéig. *(Szerk.:* Bernáth László–Komoróczy György) Debrecen 1965.

Számvetés az MSZMP kongresszusa előtt. KSH Hajdú-Bihar megyei Igazgatósága 1959.

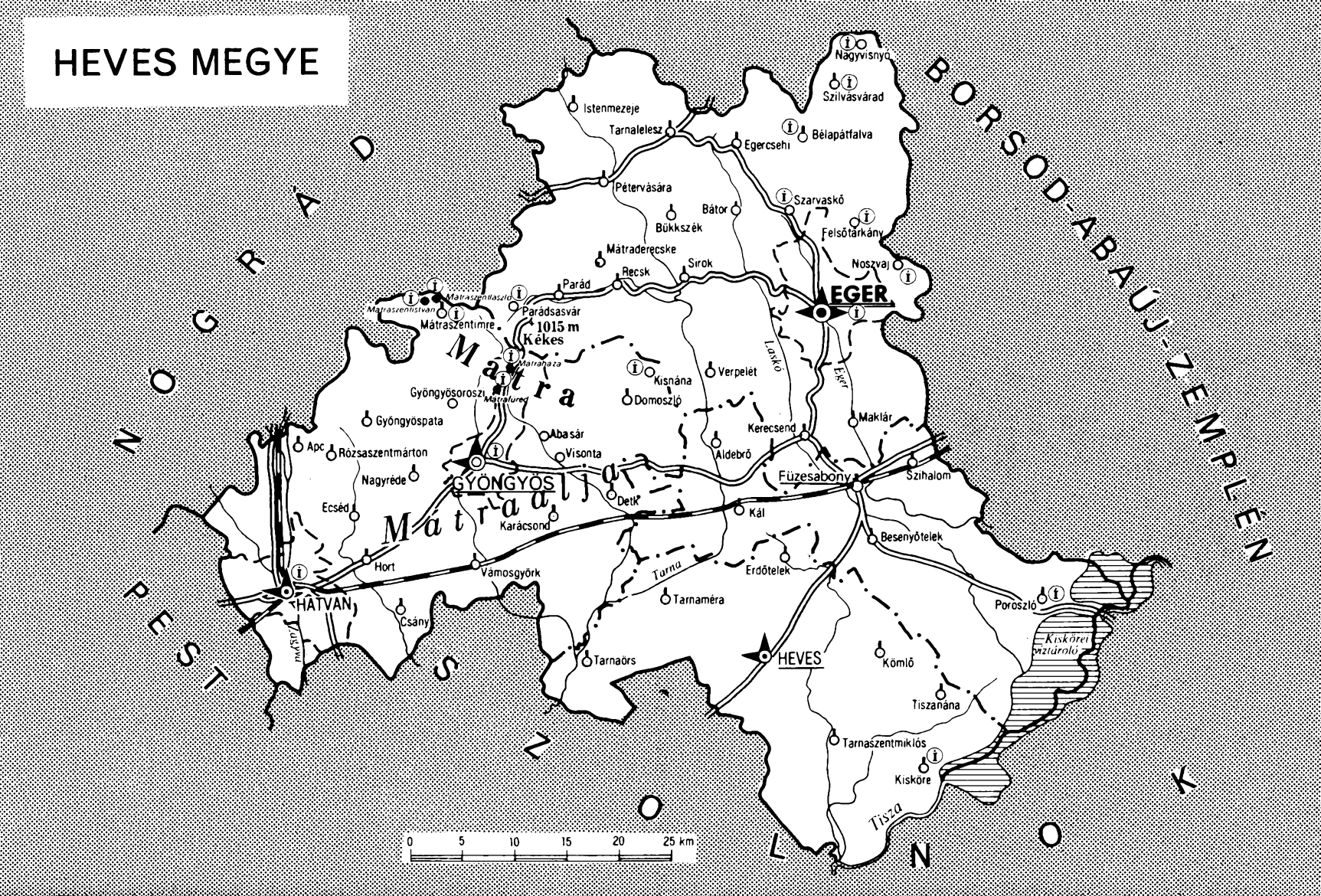
HEVES MEGYE
NÓGRÁD
BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN
PEST
SZOLNOK
Nagyvisnyó
Szilvásvárad
Istenmezeje
Tarnalelesz
Bélapátfalva
Egercsehi
Pétervására
Bátor
Szarvaskő
Bükkszék
Felsőtárkány
Mátraderecske
Recsk
Sirok
Noszvaj
Parád
EGER
Mátraszentlászló
Mátraszentistván
Mátraszentimre
Parádsasvár
1015 m
Kékes
Mátra
Mátrafüred
Kisnána
Verpelét
Domoszló
Gyöngyösoroszi
Gyöngyöspata
Abasár
Visonta
Kerecsend
Maklár
Apc
Rózsaszentmárton
Aldebrő
Füzesabony
Szihalom
Nagyréde
GYÖNGYÖS
Detk
Kál
Ecséd
Karácsond
Mátraalja
Besenyőtelek
Hort
Vámosgyörk
Erdőtelek
Tarna
HATVAN
Tarnaméra
Poroszló
Csány
Tarnaörs
HEVES
Kömlő
Kiskörei víztároló
Tiszanána
Tarnaszentmiklós
Kisköre
Tisza
0 5 10 15 20 25 km

HEVES MEGYE ÉS VÁROSAI

ÍRTA DR. KULCSÁR VIKTOR

Heves megye területe 3638 km², az ország területének 3,9%-a. A lakónépesség száma 1973-ban 340 551 fő volt, amelynek mintegy 30%-a a megye három városában lakik. A népsűrűség 93,6 fő/km², valamivel alacsonyabb az országos átlagnál. A megye közigazgatásilag négy járásra és három városra oszlik. A községek száma 115, ebből 78 önálló, 37 pedig közös tanácsú község; a nagyközségek száma 6.

TERMÉSZETI ADOTTSÁGOK

A megye felszíne, domborzati viszonyai változatosak. Északi részét a vulkanikus eredetű *Mátra hegység* foglalja el, itt található az ország legmagasabb pontja: a *Kékes* (1015 m). A megye területére átnyúlik a *Bükk hegység* nyugati tömbje. A hegyvidékhez délről *a Mátraalja* és *a Bükkalja* enyhén dombos térsége csatlakozik, a délkeleti területek (a Tisza mentén) pedig már alföldi jellegűek.

A megye *klímáját* nagymértékben befolyásolja az alföldi területek és a hegyvidék közötti 400–900 méteres szintkülönbség. A felszín erős függőleges tagozottsága miatt igen változatos éghajlati sajátosságok fordulnak elő. Az évi átlagos napfénytartam mindenütt kevesebb 2000 óránál (1850–2000 óra között). Az évi átlagos hőmérséklet 8–10 °C között van; a magasabb területeken 8 °C alatt, a megye déli részén pedig 10 °C feletti átlaghőmérsékleteket mérnek. A terület csapadékellátása kedvező. A Mátra és a Bükk magasabb szintjein a csapadék évi átlaga eléri a 800–900 mm-t és az év folyamán egyenletesen oszlik meg. Télen a magasabb csúcsokat több mint 100 napig, a sík területeket 30–40 napig borítja hótakaró. A megye déli részén kevesebb a csapadék, ez a terület ilyen szempontból inkább az Alföld éghajlatához hasonlít.

A megye természetes vízkészletekben szegény és ezek területi és időbeli eloszlása is kedvezőtlen. A felszíni vízfolyások vízhozama kicsi, a vízjárások szélsőségesen ingadozóak. A *Zagyva–Tarna–Galga* vízrendszer a Mátra, valamint a Cserhát vizeit, *az Eger és a Laskó patak* a Bükk nyugati oldalának a vizeit gyűjti össze és szállítja a

Tiszába. A megye vízgazdálkodása szempontjából igen nagy jelentősége lesz a *Tisza II. Vízlépcső*nek.

A vízellátást tekintve nagyon fontosak a felszín alatti karszt- és rétegvizek. Ezek megfelelő hasznosítása azonban csak tározókkal és regionális vízművekkel biztosítható; a legjelentősebbek *a Mátravidéki Regionális Vízmű, a Nagypataki és a Csórréti Vízmű*. Számottevő jelentőségű hidrológiai adottságok: *a Parád, Mátraderecske, Recsk, Bükkszék és Eger környékén található ásvány- és gyógyvizek*.

A talajadottságok meglehetősen változatosak. A hegyvidéki területeken többnyire gyenge minőségű talajok fordulnak elő, viszont a déli részek mezőségi erdőtalajai jó termőképességűek. A Hevesi-homokhát felszíne enyhén hullámos, talaja könnyen művelhető, közepes termékenységű, vízháztartása azonban kiegyensúlyozatlan.

A megye *ásványi kincsekben* gazdag. Legjelentősebbek: a *lignit, a kőolaj, a földgáz, a színesfémércek és az építőipari anyagok*. Az országos fontosságú *lignitmezők* a Mátra déli részén találhatók. Bár itt a külfejtésében kitermelt lignit átlagos fűtőértéke csak 1400–1500 kcal/kg, nagy volumene, a kedvező kitermelési lehetőség és a helyben történő felhasználás indokolttá teszi a bányászatot. Említést érdemel az Eger–Demjén környékén található kőolaj és földgáz. Az ország ólom és cink földtani készletének egyharmada Gyöngyösoroszi, Mátraszentimre és Mátraderecske határában, kétharmada Recsken található. Recsk térségében a nagy mélységű kutató fúrások során 2–3 km kiterjedésben összefüggő, különböző koncentráltságú rezes formációt, a lahoczai terület északnyugati előterében mélybányászati rézércet találtak. A becslések szerint a készletek olyan nagyságúak, hogy a bányászat megindulása után remélhetőleg megszüntethető lesz a réz, az ólom és a cink importja.

A megye területén gazdag mészkő-, márga-, andezit- és riolitlelőhelyek vannak. A tégla- és a cserépipar nyersanyagai szinte mindenütt megtalálhatók. Jelentős a megye kő-, kavics- és homokkészlete.

DEMOGRÁFIAI HELYZET

Heves megye népességének száma az 1970. évi népszámlálás adatai szerint 347 270 fő volt, valamivel kevesebb mint 1960-ban, az 1949. évi népesség számánál pedig csak 10%-kal több.

A megye lakosságának száma a múlt század második felétől állandóan növekszik, kivéve az 1941–1949 közötti éveket, amikor is a háború miatt a népesség számában kisebb mértékű visszaesés következett be. 1949 és 1960 között a népesség mintegy 31 600 fővel gyarapodott, 1960 és 1970 között pedig lényegében változatlan maradt. Az utóbbi legfőbb oka a születések számának jelentős visszaesése; de hozzájárult a helyzet kialakulásához a negatív vándorlási különbözet is. Az 1970-es évek elején kismértékben bár, de tovább csökkent a megye népességének száma. A születések számának csökkenése és az átlagos életkor növekedése miatt megváltozott a lakosság korösszetétele. Csökkent a 14 éven aluli, valamint a 15–39 éves korú népesség aránya, ugyanakkor nőtt a 40–59 és a 60 éven felüliek aránya.

1. táblázat

A népességszám alakulása (1000 fő)

Évek	1949	1960	1970	1973
Népességszám	316,3	347,9	347,3	340,6*
A mutató megnevezése	A népesség számának változása			
	1949–1959		1960–1969	
Természetes szaporodás	27,3		8,8	
Vándorlási különbözet	+4,3		−9,4	
Tényleges szaporodás	31,6		−0,6	

* Lakónépesség

A községekben kedvezőtlenebb a lakosság korösszetétele, mint a városokban. Ennek magyarázata elsősorban az, *hogy a mezőgazdaságból felszabaduló munkaképes korú lakosság egy része a községekből a városokba költözött, vagy elvándorolt a megyéből.* Így a városok munkaképes korú lakosságának az aránya megnövekedett. A városokban a születések aránya is kedvezőbben alakult, mint a községekben.

2. táblázat

A népesség főbb korcsoportok szerinti megoszlása (százalék)

Korcsoport	1949	1960	1970	1973
0–14 éves	24,6	24,2	20,6	19,7
15–39 éves	38,9	38,0	36,4	37,1
40–59 éves	24,3	24,0	25,5	25,3
60 éves és idősebb	12,2	13,8	17,5	17,9
Összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*

A lakosság foglalkoztatottsági színvonalában a felszabadulás óta jelentős változások történtek. Az ipar és az egyéb, nem mezőgazdasági ágazatok fejlesztése nemcsak a mezőgazdaságból felszabadult munkaerő, hanem a nők számára is foglalkozási lehetőséget teremtett. 1949-ben a lakosság 43,4%-a volt aktív kereső, az eltartottak aránya pedig 54,4% volt, 100 aktív keresőre 125 eltartott jutott. *1973-ra az aktív keresők aránya mintegy 47–48%-ra emelkedett, az eltartottaké pedig 38% alá csökkent;* 100 aktív keresőre most már csak mintegy 80 eltartott jut. Ezzel egyidejűleg azonban az inaktív keresők aránya is növekedett. A nyugdíjrendszernek a tsz-tagokra történt kiterjesztése, továbbá – 1967 után – a gyermekgondozási segélyben részesített kisgyerme-

Az aktív keresők megoszlása főbb népgazdasági ágak szerint

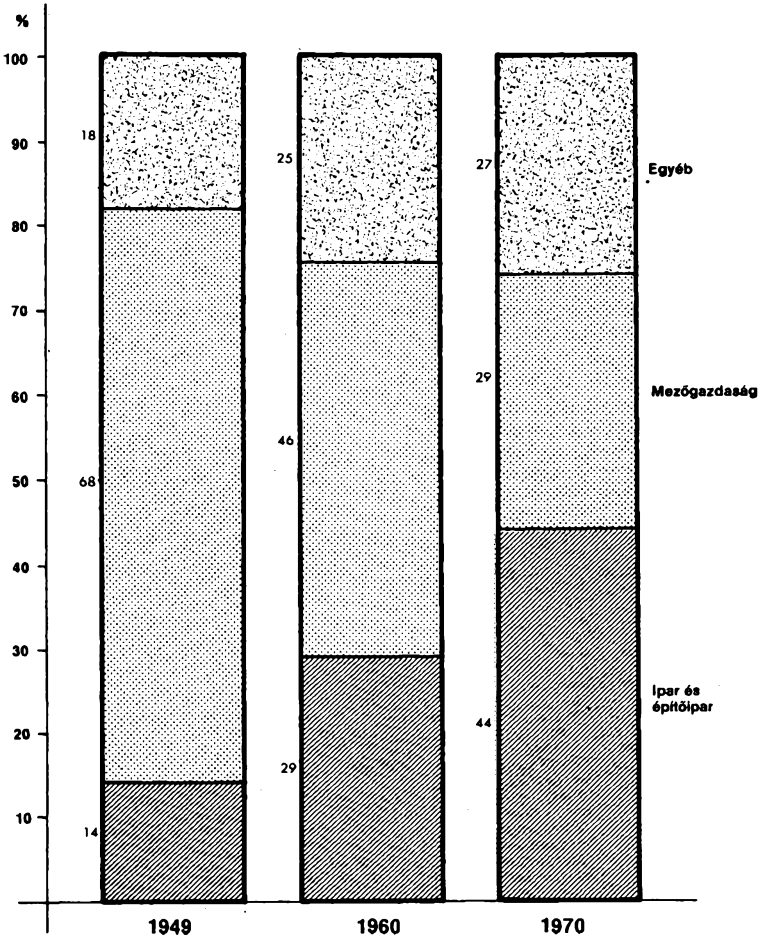

kes anyák száma is növelte az inaktív keresők számát. Figyelmet érdemel a munkaképes korú népesség (15–59 éves férfiak és a 15–54 éves nők) gazdasági aktivitásának változása is. 1949-ben a munkaképes korúaknak 60,2%-a, 1973-ban több mint 75%-a állt munkaviszonyban. 1949-ben a férfiaknak 91,5%-a, a nőknek csak 29,8%-a dolgozott. 1973-ban – elsősorban a közép- és a felsőfokú iskolákban tovább tanulók számának jelentős növekedése miatt – a férfiak foglalkoztatottsága mintegy 86–87%-ra csökkent, a nőké pedig 61% fölé emelkedett. A foglalkoztatottsági színvonal a városokban magasabb mint a községekben.

Az ipar és az egyéb nem mezőgazdasági ágazatok fejlődése maga után vonta a lakosság *foglalkoztatási struktúrájának* a változását is. 1949-ben az ipar és az építőipar

a foglalkoztatottak száma alapján csak jelentéktelen szerepet töltött be a megye gazdasági életében. 1970-re alapvetően megváltozott a helyzet. *Az iparban és az építőiparban foglalkoztatottak száma 19 340-ről 71 580-ra növekedett* (ez a szám magában foglalja a megyéből eljáró ipari dolgozók számát is), a mezőgazdaságban dolgozóké pedig 93 230-ról 47 770-re csökkent. 1973-ban a szocialista szektorban foglalkoztatottak több mint fele az iparban és az építőiparban dolgozott, a mezőgazdasági keresők részaránya pedig 30% alá csökkent.

Az ipar fejlesztése nemcsak a városokban, hanem a községekben is éreztette hatását. A megye iparában foglalkoztatottaknak a fele városokban, másik fele községekben él.

GAZDASÁGI SZERKEZET

A felszabadulás után alapvetően megváltozott a megye gazdasági élete, gazdaságának szerkezete. A döntően mezőgazdasági jellegű Heves megye erőteljesen iparosodó megyévé alakult. Olyan új iparágak alakultak ki és fejlődtek gyors ütemben a már meglevőkkel együtt, amelyek a helyi adottságoknak legjobban megfelelnek és amelyek alapján a megye gazdasági életének további dinamikus fejlődése biztosítottnak tekinthető.

A mezőgazdaság fejlődésében a legalapvetőbb változást a szocialista nagyüzemi gazdálkodásra való áttérés jelentette, amely a gyors ütemű fejlődés egyetlen lehetséges útja volt.

Az ipar és a mezőgazdaság fejlődése elősegítette a kereskedelem, a közlekedés, valamint a kultúra, az oktatás, az egészségügy és a lakásviszonyok kedvező alakulását, hozzájárult a lakosság jobb ellátásához, az életszínvonal emelkedéséhez.

IPAR

A felszabadulás előtt, de még azután is néhány esztendeig *a kitermelő ipar* (szén, lignit, mészkő, ércek) és az erre telepített üzemek, valamint *az élelmiszeripar* (cukorgyár, dohánygyár) képezte a megye iparának zömét.

1949. évi adatok szerint a megye iparában és építőiparában foglalkoztatottak száma 13 100 volt, s ezeknek majdnem a fele a bányászatban, a kohászatban és az építőanyagiparban dolgozott. Jelentősebb iparágnak számított még – a foglalkoztatottak száma alapján – az élelmiszeripar és az építőipar is.

Az első ötéves tervben a megye iparának a fejlesztése *a gépipar* megteremtésével kezdődött. *Egerben a Finomszerelvénygyárban, a Hajtóművek és Festőberendezések Gyára 3. sz. Gyáregységében, Sirokon a Mátravidéki Fémművekben, Gyöngyösön az Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt. Félvezető- és Gépgyárában*, továbbá *a MÁV Váltó- és Kitérőgyár Gyöngyösi Üzemében* – már az első ötéves terv idején megkezdődött a termelés. Jelentősebb beruházási összegeket fordítottak *Apcon a Qualital Könnyűfémipari Feldolgozó Vállalat* fejlesztésére, *Bélapátfalván* az építőanyag-ipar fejlesztésére,

ahol mészüzemet, kötélpályát, kőőrlő malmot létesítettek, továbbá *Lőrinciben, Petőfibányán, Ecséden, Szücsiben a Mátravidéki Hőerőmű és a szénbányászat fejlesztésére.*

A második ötéves terv idején az ipari beruházások nagy részét rekonstrukciókra, a már meglevő üzemek termelési kapacitásának növelésére és bővítésére fordították. Új termékek – *mint például vákuumtechnikai gépek, sebességváltók, tranzisztorok, hűtőkompresszorok, villamos vezérlőberendezések, füstszűrős cigaretták* – gyártását kezdték meg.

A harmadik ötéves terv idején országos jelentőségű nagyberuházások kezdődtek a megyében. A Mátraaljánban talált lignitvagyon feltárása után külszíni fejtésű bányaüzem, a *Mátraaljai Szénbányák Thorez Külfejtése* kezdte meg a termelést, valamint a *Gagarin Hőerőmű*, amely helyben használja fel a kitermelt fűtőanyagot. (A két létesítmény együttes beruházási összege 12 milliárd Ft-ot tett ki.) Az erőmű a teljes üzembe helyezés után évi 5 milliárd kWó villamos energiát termel. A hőerőműhöz a fűtőanyagot az ország legmodernebb külszíni fejtése biztosítja, ahol 1973-ban már mintegy 6 millió t lignitet termeltek. Ez a mennyiség az ország lignittermelésének 67%-át jelentette. A másik jelentős beruházás a *Tisza II. Vízlépcső*, amely elsősorban a mezőgazdaság fejlesztése szempontjából fontos. Az öntözőfürtök megépítése után Heves megye déli területein is lehetővé válik az öntözhető területek kiterjesztése.

1968 után, a korábban létesített mélyművelésű lignitbányákban a kitermelést visszafejlesztették, mert gazdaságtalanná vált. A felszabadult bányászlétszám egy része a Thorez Külfejtésben, másik része pedig egyéb új üzemekben talált munkaalkalmat. Jelenleg csak Egercsehiben van mélyművelésű szénbánya, ahol a szén kalóriaértéke 3500 körül van, és a termelés fő célja a lakosság ellátása.

A harmadik és negyedik ötéves terv ideje alatt a megyében az iparfejlesztés egyik feladata továbbra is a már meglevő üzemek bővítése maradt. Ezek közül a legjelentősebb *Apcon* a *Qualital Könnyűfémipari Feldolgozó Vállalat* (alumíniumöntöde) és *Gyöngyösön* az *Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt. Félvezető- és Gépgyárának* a fejlesztése. Hevesen és Füzesabonyban új ipari üzem épült a helyi foglalkoztatási gondok enyhítésére. A *Cement- és Mészművek Selypen* azbesztcsőgyárat épített, *Bélapátfalván* pedig megkezdődött a *Cement- és Mészművek Bélapátfalvi Gyárának* rekonstrukciója.

Megállapítható, hogy a felszabadulás óta Heves megyében *a nehézipar fejlődött a legnagyobb mértékben, és ezen belül a gépipar vezető iparággá vált.* A nehézipar mellett azonban nagymértékben gyarapodott az élelmiszeripar is. Fontos élelmiszeripari üzemek: az *Egri Dohánygyár*, amely hazánk legmodernebb és legnagyobb dohánygyára, továbbá a *Hatvani Konzervgyár* és az *Eger–Gyöngyös-vidéki Pincegazdaság Borpalackozója.* Jelentősebb könnyűipari létesítmény Egerben az *Agria Bútorgyár.*

A felszabadulás után a megye iparára az 1960-as évek végéig az extenzív fejlődés volt jellemző. Ennek során a fő célok a mezőgazdaságból felszabaduló munkaerő számára munkalehetőség teremtése, a helyi munkaerő-tartalékok foglalkoztatása, az elvándorlás lelassítása, a női munkaerő foglalkoztatási színvonalának emelése voltak. A foglalkoztatottak számának növekedése alapján a *legnagyobb fejlődést a nehéziparban tapasztalhatjuk*, ahol a létszám 1949 óta 7600-ról mintegy 36 500-ra emelkedett. Ezen belül is *a gépgyártás, a híradástechnika és a műszeripar fejlődött a legdinamikusabban*, ezekben az iparágakban több mint tízszeresére emelkedett a foglalkoztatottak száma.

3. táblázat

A szocialista iparban foglalkoztatott aktív keresők megoszlásának változása ipari főcsoportonként (százalék)

Ipari főcsoport	1954	1960	1970	1973	1973-ban az ország összes ipari aktív keresőinek százalékában
Nehézipar	66,0	69,7	67,8	68,2	3,6
Könnyűipar	6,5	7,3	11,9	11,7	1,4
Élelmiszeripar	22,7	18,9	18,9	17,7	5,0
Egyéb ipar	4,8	4,1	1,4	2,4	1,8
Összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*3,1*

Az élelmiszeriparban is nagyarányú – mintegy négyszeres – létszámnövekedés következett be. A könnyűiparban dolgozók száma pedig ugyanezen időszak alatt meghatszorozódott.

1969-ig az ipari termelés nagyobb hányada származott létszámnövekedésből, mint a munka termelékenységének emelkedéséből. A beruházások nagyobb részét új gyárak, üzemcsarnokok építésére fordították és csak kisebb hányad jutott gépek beszerzésére.

Már napjainkban is, de az elkövetkező évek során még inkább a fő feladat – a gépesítés, a technikai színvonal emelése, a munkaszervezés tökéletesítése révén – a munka termelékenységének, a gazdálkodás hatékonyságának az emelése. Az iparban foglalkoztatottak számának további jelentős növelésére már nincs lehetőség, ezért a termelés növekedése csak intenzív úton lehetséges.

A gazdálkodás hatékonysága növelésének jelentős tényezője a *helyes gyártmányszerkezet* kialakítása. Ezen a területen már az előző években is jelentős változások történtek. Több termék gyártását megszüntették (például mopedrobogó, vasötvözetek stb.), helyettük belsőégésű motoralkatrészeket, transzformátorokat, kompresszorokat, diódákat, tranzisztorokat gyártanak.

Az érc- és ásványbányászat termékei közül jelentősen nőtt a rézszínpor, a cink- és az ólomszínpor termelése, a vasötvözetek helyett alumínium öntvényeket, öntészeti tömböket, sínhegesztőport állítanak elő. A könnyűiparban a bútoripari termékeken belül növekedett a kárpitozott és a fényezett bútorok aránya. Az élelmiszeriparban a gyümölcskonzervek helyett főzelékkonzerveket, sűrített paradicsomot, savanyúságot termelnek nagyobb mennyiségben. Jelentősen növekedett a füstszűrös cigaretta termelésének mennyisége is.

Az ipari üzemek koncentrációját vizsgálva a koncentrálódás lassú folyamata állapítható meg. Az 1965. évi 324-ről 1972-ig 308-ra csökkent a megyében az ipartelepek száma; ez utóbbiból 103 a minisztériumi iparhoz, 68 a tanácsi és 137 a szövetkezeti iparhoz tartozott. A mintegy 36 500 főt számláló munkáslétszámból 30 000 a minisztériumi iparban, 6500 fő a szövetkezeti és tanácsi iparban dolgozott. A minisztériumi

4. táblázat

A fontosabb ipari termékek termelésének alakulása

Megnevezés	Mennyiségi egység	1950	1960	1970	1973	Az 1973. évi termelés az országos termelés százalékában
		évi termelés mennyisége				
Villamos energia	1000 MW6	174	872	1 268	4 314	24,5
Lignit	1000 t	339	1 981	2 818	6 467	81,8
Rézszínpor	t	694	8 439	6 898	8 052	100,0
Bentonit	t	—	41 455	36 087	33 893	46,4
Cement	1000 t	178	246	262	255	7,5
Germánium és szilícium dióda 25 A alatt	1000 db	—	—	15 334	37 821	85,5
Tranzisztor	1000 db	—	—	5 055	17 191	89,9
Mészkő ipari célra	t	—	822 069	998 725	1 024 190	14,9
Égetett darabos mész	t	7 377	86 897	84 256	92 279	13,8
Égetett tetőcserép	1000 db	2 063	13 124	25 161	31 078	16,8
Finom díszmű üveg	t	—	188	406	487	22,3
Lecsókonzerv	t	—	2 182	2 355	2 536	7,2
Paradicsomkonzerv	t	1 940	5 444	5 775	12 705	19,2
Cukor	t	27 126	71 470	51 042	60 542	20,2
Szivar	1000 db	13 000	52 884	37 931	30 492	100,0
Cigaretta	millió db	593	1 775	5 755	5 966	26,5

iparban az ipartelepek 50%-ának munkáslétszáma nem éri el a 100 főt, ugyanakkor 4 olyan ipari üzemben dolgozik a munkások több mint 30%-a, ahol a munkáslétszám egyenként meghaladja a 2000 főt. A szövetkezeti és a tanácsi iparhoz tartozik az ipari telephelyek $^2/_3$-a, viszont az ipari munkások létszámának csak alig több mint $^1/_6$-a dolgozik e szektorokban.

A felszabadulás óta jelentősen fejlődött a megye *építőipara* is. Az 1949. évi 2196-ról 1973-ig majdnem 11 000 főre emelkedett az építőiparban foglalkoztatottak száma. Az építőipari tevékenység a megyében 1965 után vett nagy lendületet. 1965 és 1973 között az építőiparban foglalkoztatottak száma majdnem kétszeresére, az elvégzett munkák értéke pedig csaknem háromszorosára növekedett.

Az ipari fejlődés eredményeként a megyében *három fő ipari terület* alakult ki.

Ezek közül legjelentősebb *az Egerben és a környékén* települt ipar. E területen a megye szinte minden iparága megtalálható: a bányászat, a gépipar, az élelmiszeripar és a könnyűipar is. Eger nagy vonzást gyakorol a környező településekre, amelyekből több ezren járnak a városba dolgozni. Az ipar e területen történő kialakulásának egyik jelentős tényezője a szabad munkaerő foglalkoztatásának megteremtése volt.

A másik jelentős ipari központ *Gyöngyös és környéke*. Az egyik ipartelepítő tényező itt is a munkaerő-felesleg volt. Erre épültek a híradástechnikai és gépipari gyárak. A másik ipartelepítő tényező a *Mátraalján* feltárt lignitmező volt.

A harmadik főbb ipari település *Hatvan*, illetve *a Zagyva völgye*, amely fontos élelmiszeripari feldolgozó üzemekkel rendelkezett már a felszabadulás előtt is. Ehhez képest az ipar e területen fejlődött a legkisebb mértékben, pedig e térség kedvező közlekedési helyzete intenzív ipari fejlesztésre ad lehetőséget. A problémát az jelenti, hogy Budapest viszonylagos közelsége, jó megközelíthetősége nagy szívóhatást gyakorol Hatvan és környéke szabad munkaerő-feleslegére.

MEZŐGAZDASÁG

A felszabadulás előtt Heves megyében a földterület nagy része a földbirtokosok és az egyház tulajdonában volt. A megye mezőgazdasági lakosságának 89,5%-a volt földmunkás, szegény- és kisparaszt.

Az öntözött földterület aránya szinte elenyésző volt, gépeket pedig a mezőgazdasági munkák végzésére alig használtak. (Még 1949-ben is csak 97 traktor működött a megye gépállomásain.)

1948 őszén Heves megyében megalakultak az első termelőszövetkezeti csoportok. Az 1950-es évek első felének ingadozásai után 1959 és 1961 között a szövetkezeti mozgalom – a helyes politikai irányítás és a gazdasági támogatás eredményeképpen – új lendületet vett. A mezőgazdaság szocialista átszervezése 1961-ben fejeződött be, és ekkor 201 termelőszövetkezet és 10 állami gazdaság volt Heves megyében.

A mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejezése csak az alapot jelentette a korszerű nagyüzemi gazdálkodás megteremtéséhez. A gazdálkodás hatékonnyá tételéhez szükség volt az erők koncentrálására, a gazdálkodás körülményeinek leginkább megfelelő nagyságú gazdaságok kialakítására. Szinte az átszervezéssel egyidejűleg megindult a termelőszövetkezetek egyesülési folyamata is. 1973-ig majdnem a felére, 102-re csökkent a megye termelőszövetkezeteinek a száma, az állami gazdaságoké pedig 7-re. Az egy gazdaságra jutó földterület átlagos nagysága a termelőszövetkezetekben megközelítette a 2000 ha-t, az állami gazdaságok esetében pedig az átlagos területnagyság 2800 ha-ra növekedett.

A megyében a domborzati viszonyoknak a gazdálkodás szempontjából meghatározó szerepük van. *A hegyvidék* az erdőgazdálkodásnak kedvez, amely 1973-ban az összes földterületnek mintegy 27%-át tette ki. A megye északi részén (a hegyvidéken) kevés a szántóföldi művelésre alkalmas terület. Itt volt elsősorban szükség arra, hogy a gazdaságok a fejlődés érdekében egyesüljenek, koncentrálják eszközeiket, a rendelkezésre álló munkaerőt, és így megteremtsék a termelés nagyüzemi feltételeit. A talajvédelemnek, a helyes vetésszerkezet és a művelési ágak kialakításának e területen különösen nagy jelentősége van. Itt a termelőszövetkezetek kiterjedt erdőterületekkel is rendelkeznek és a mészégetés, kő- és kavicskitermelés mellett egyik legfontosabb kiegészítő tevékenységnek számít a fa feldolgozása saját üzemeikben.

Más jellegű mezőgazdasági terület *Eger és környéke*, *Gyöngyös és vidéke*, *valamint a Mátraalja*. E területeken *a szőlő- és gyümölcstermelés* a felszabadulás előtt is jelentős

művelési ágnak számított, az itt termelt szőlő és a bor kiváló minőségét külföldön is jól ismerték. A szőlő egy része azonban direkttermő fajta, a másik része már a felszabaduláskor kiöregedett, csökkenő terméshozamú állomány volt. E régi telepítésű szőlők területe évről évre csökkent és helyettük *korszerű, magasművelésű ültetvényeket létesítettek*, amelyek termőrefordulásával ugrásszerűen megnőtt a szőlőtermelés. Az egyre nagyobb mennyiségű szőlő hasznosítására a szőlőfeldolgozó és a bortároló üzemek kapacitását nagymértékben bővítették. (Egerben például az Eger–Gyöngyös-vidéke Pincegazdaságnak 4600 üveg/óra kapacitású palackozó üzeme van.)

5. táblázat

A földterület megoszlása művelési ágak szerint (százalék)

Művelési ág	1950	1960	1970	1973
Szántó	53,0	47,0	45,8	45,2
Kert és gyümölcsös	2,0	2,0	3,5	3,4
Szőlő	4,5	4,0	3,8	3,2
Rét	5,5	4,0	3,2	3,1
Legelő	10,0	10,5	9,0	9,2
Mezőgazdasági terület összesen	75,0	67,5	65,3	64,1
Erdő	19,0	26,5	27,0	27,6
Nádas	0,0	0,0	0,0	0,0
Termőterület összesen	94,0	94,0	92,3	91,7
Művelés alól kivont területek	6,0	6,0	7,7	8,3
Összes földterület	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*

Az időjárástól való függés miatt azonban nagy a szőlőtermeléssel járó kockázat, ezért ennek ellensúlyozására, a gazdaságok társágazatok kialakítására törekszenek, mint például az állattartás, a gyümölcstermelés, a sertés- és a marhahizlalás. Ez egyben lehetővé teszi a gépek és a munkaerő jobb kihasználását is. A Gyöngyös környéki községekben, különösen *Visontán, Abasáron, Markazon és Halmajugrán* a gazdaságok földterületének több mint a fele szőlőültetvény, a szántóterület aránya alacsony és ezért e területeken a gyümölcstermelés a kiegészítő ágazat. A Thorez Külfejtés és a Gagarin Hőerőmű részére igénybe vett földterület lényegesen csökkentette a gazdaságok mezőgazdasági területeit.

A megye déli részén vannak a legnagyobb kiterjedésű *szántóföldi művelésre* alkalmas területek. A növénytermelésen belül *a zöldségtermelésnek* van jelentős szerepe. A Tisza II. Vízlépcső – az öntözőcsatornák megépítése után – nagy földterület öntözését teszi lehetővé. A megye déli körzeteiben fejlődik leginkább az *állattenyésztés*, az iparszerű baromfi- és sertéstartásra való áttérés itt valósul meg a leggyorsabban.

A nagyüzemi gazdálkodás elősegítette a művelési ágak célszerű kialakítását. 1950-hez viszonyítva a szántóterület kb. 5000 ha-ral csökkent. A szántóterület nagyságának a csökkenését a terméshozamok növekedése – a termésmennyiséget tekintve – ellensúlyozta.

6. táblázat

A fontosabb szántóföldi növények vetésterületének és termésátlagának változása

Növény	Termőterület (1000 ha)				Termésátlag (q/ha)			
	1950	1960	1970	1973	1950	1960	1970	1973
Búza	56,7	45,6	45,6	52,2	14,1	16,7	17,9	30,1
Rozs	8,9	2,2	1,8	0,2	13,0	14,0	12,2	17,0
Árpa	24,3	23,4	21,9	26,2	10,5	19,0	16,0	29,3
Kukorica	38,0	45,6	31,3	34,8	11,5	26,0	26,7	31,4
Cukorrépa	5,0	5,0	2,6	2,4	176,0	248,0	244,0	273,1
Burgonya	7,4	6,0	2,9	2,1	31,0	84,0	93,0	93,8

A termésátlagok növekedését többek között a felhasznált műtrágya mennyiségének jelentős emelkedése tette lehetővé. 1955-ben még csak 13,9 kg műtrágyát, 1973-ban pedig már 563 kg műtrágyát használtak fel átlagosan hektáronként.

Nagymértékben javult a gépesítettség színvonala is. 1955-ben 352 ha, 1973-ban pedig 78 ha termőterület jutott egy traktoregységre. A megyében levő traktoregységek száma ugyanezen idő alatt 788-ról 4577,3-re növekedett. A traktorokon kívül természetesen igen sok egyéb mezőgazdasági gép van a gazdaságok tulajdonában. A szántáson, a vetésen és a termények betakarításán kívül az egyéb mezőgazdasági munkák – kaszálás, kapálás, vegyszeres gyomirtás – egyre nagyobb hányadát végzik gépekkel. A jelenleginél több gépre főleg a szőlő- és a zöldségtermelésben, a cukorrépa- és kukoricatermelésben és -betakarításban van szükség.

A megye gazdaságai által eddig elért termésátlagokat összehasonlítva az országos adatokkal, valamint az ország más területein a zárt termelési rendszerekben dolgozó gazdaságok eredményeivel, megállapítható, hogy a termésátlagok növelésének a megyében még igen nagy, eddig ki nem használt tartalékai vannak.

7. táblázat

Az állatállomány alakulása (1000 db)

Állatfajta	1950	1960	1970	1973
Szarvasmarha	68,2	64,3	62,8	62,0
Sertés	124,3	129,6	157,6	170,0
Juh	19,0	66,5	95,1	73,0
Ló	24,6	21,9	6,4	5,0

A mezőgazdasági termelésen belül a megyében *az állattenyésztés részesedése kisebb, mint a növénytermelésé.* Az állattenyésztés fejlődése elmaradt a megye mezőgazdaságának általános fejlődésétől. Az országos átlaghoz viszonyítva alacsony az állatsűrűség, a megyék sorrendjében majdnem az utolsó.

Az egy hektár mezőgazdasági területre jutó mezőgazdasági termékek értékesítésének az összege 1973-ban 7549 Ft volt. Ezen belül a vágóállatok és állati eredetű termékek aránya mintegy 40%-ot tett ki. Ezek az adatok is tükrözik azt a körülményt, hogy az állattenyésztésnek – a megye mezőgazdaságának sajátos jellege miatt – kisebb súlya van, mint a növénytermelésnek, amelyben főleg a szőlő-, a gyümölcs- és zöldségtermelésnek van jelentős szerepe.

A mezőgazdaság szocialista átszervezése után lassan indult fejlődésnek a nagyüzemi állattenyésztés. 1960-ban a szarvasmarha-állománynak 30%-a volt állami és szövetkezeti tulajdonban, 50%-a a háztáji, 20%-a pedig egyéb kisegítő gazdaságokhoz tartozott. A sertéstenyésztésben pedig 1960-ban az állománynak csak 16,6%-a volt állami, illetve szövetkezeti tulajdonban, 56%-a pedig a háztáji gazdaságokban. Ma már a szövetkezetek és az állami gazdaságok sokkal nagyobb gondot fordítanak az állattenyésztés fejlesztésére, *az iparszerű állattenyésztés* megszervezésére. 1968 és 1972 között 156 szarvasmarha- és több mint 120 sertésistálló épült. 1973-ban a gazdaságoknak 56 000 szarvasmarha- és 99 000 sertésférőhelyük volt.

KÖZLEKEDÉS

Heves megye közlekedési helyzetére jellemző, hogy itt halad át az ország egyik fő *vasúti és közúti útvonala*, amely összeköti a Borsodi Iparvidéket Budapesttel, továbbá a Zagyva menti iparvidék szállítási kapcsolatát biztosítja mind Budapesttel, mind pedig a Borsodi Iparvidékkel. A vasútvonallal párhuzamosan halad a 3. sz. főközlekedési út. A forgalom rohamos növekedése következtében – a közelmúltban végrehajtott korszerűsítés ellenére – ezen útvonal néhány éven belül már alkalmatlanná válik a gépjármű-közlekedés megfelelő színvonalú lebonyolítására. Ezért szükségessé válik az M 3-as autópálya megépítése.

A megye területi egységre vetített *útsűrűsége* 1973-ban azonos volt az országos átlaggal, azaz 31,5 km/100 km². Ez az elmúlt 25 év alatt alig változott. A vasúthálózat sűrűsége 7,5 km/100 km², amely alatta marad az országos átlagnak.

Az utasforgalom lebonyolításában *az autóbuszjáratoknak* kiemelkedő szerepük van. Az országos átlaghoz viszonyítva Heves megyében az egy főre jutó autóbuszon történő utazás majdnem kétszerese az országos átlagnak.

A megye fő közlekedési csomópontjai *Hatvan, Gyöngyös, Eger és Füzesabony.* A közlekedés szempontjából azonban a megyeszékhely kedvezőtlen helyzetben van, mivel a fő vasúti és közúti forgalomba jelenleg még csak egy kis áteresztőképességű közúttal és egy korszerűtlennek mondható vasúti csatlakozással kapcsolódhat be.

ÉLETSZÍNVONAL, ÉLETKÖRÜLMÉNYEK

A gazdasági élet fejlődésével együtt emelkedett a lakosság életszínvonala, és javultak az életkörülmények is. Heves megyében az egy főre jutó évi átlagos jövedelem az 1960-as évek elején az országos átlaghoz viszonyítva 1–2%-kal volt alacsonyabb a munkás és az alkalmazotti, 7–8%-kal a mezőgazdasági és a kettős jövedelmű háztartásokban.

A foglalkoztatottság növekedésével és a foglalkoztatottsági struktúra változásával, a családi pótlék, a nyugdíj, a táppénz és az egyéb társadalmi juttatások emelkedésével megnőtt az egy főre jutó jövedelem.

Különösen a termelőszövetkezetekben dolgozók jövedelme növekedett nagyobb mértékben. Több mint háromszorosára növekedett a termelőszövetkezeti közös gazdaságból származó jövedelem, s megkétszereződött az árueladásból származó bevétel.

1973-ig – az 1960-as évek elejéhez viszonyítva – a munkás és az alkalmazotti háztartásokban az évi egy főre jutó jövedelem 73%-kal, a mezőgazdasági és a kettős jövedelmű háztartásokban pedig 97%-kal nőtt. Így a munkások és a mezőgazdasági dolgozók jövedelme közötti különbség az 1960-as évek elején meglevő 25%-ról 1973-ig 11%-ra csökkent.

A jövedelmek növekedése együtt járt nemcsak *a fogyasztás emelkedésével, hanem a fogyasztás szerkezetének a megváltoztatásával is.* A fogyasztás abszolút növekedését bizonyítja, hogy a kiskereskedelmi forgalom 1960-tól 1973-ig évi 1,9 milliárd Ft-ról 5,2 milliárd Ft-ra nőtt. Majdnem megháromszorozódott az egy lakosra jutó élelmiszer- és iparcikkforgalom is ez alatt az idő alatt. Ugyanakkor ma már nagyobb összeget fordít a lakosság egészségügyi, művelődési célokra, közlekedésre és egyéb kiadásokra. Az összkiadáson belül csökkent az élelmiszerre fordított összegek aránya.

Különösen dinamikusan fejlődött a tartós fogyasztási cikkek forgalma. Az 1000 lakosra jutó személygépkocsik száma 1960 és 1973 között 2,2-ről 34,6-ra, a televízióelőfizetők száma 5-ről 215-re emelkedett. A háztartások fokozódó gépesítését mutatja az egy háztartásra jutó áramfogyasztás alakulása is, amely 186,0 kWó-ról 536 kWó-ra emelkedett 1962 és 1973 között.

LAKÁSELLÁTOTTSÁG

1973-ban Heves megyében a lakások száma 114 601 volt, 28 443-mal több, mint 1949-ben. *Az elmúlt 30 év alatt a lakásállomány gyorsabban nőtt, mint a megye lakossága.* 1949-ben 100 lakott lakásra 375, 1970-ben 316, 1973-ban már csak 297 lakó jutott.

Heves megye a felszabadulás előtti időkből elmaradott, egészségtelen lakásviszonyokat örökölt. A lakások nemcsak szűkek voltak, hanem egészségtelenek és rosszul felszereltek is. 1949-ben a lakásoknak 72,3%-a egyszobás volt, 32,8%-uk alapozás nélkül, vályogból vagy sárból épült. A lakószobák 55,4%-ának vertföldes padozata volt. Különösen a községek lakásviszonyai voltak elmaradottak. A vertföldes szobák 90%-a a községekben volt.

A felszabadulás óta a lakásviszonyok jelentős mértékben javultak. A lakásépítkezés

A lakások számának és felszereltségének alakulása

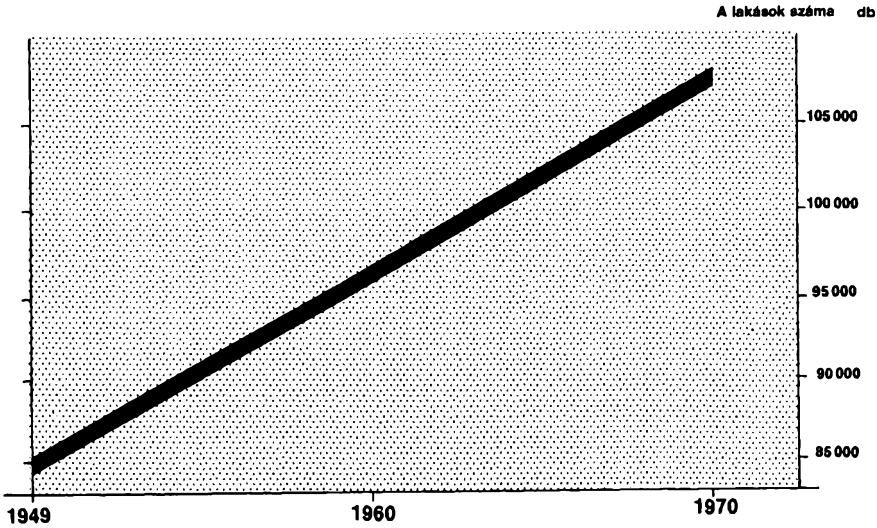

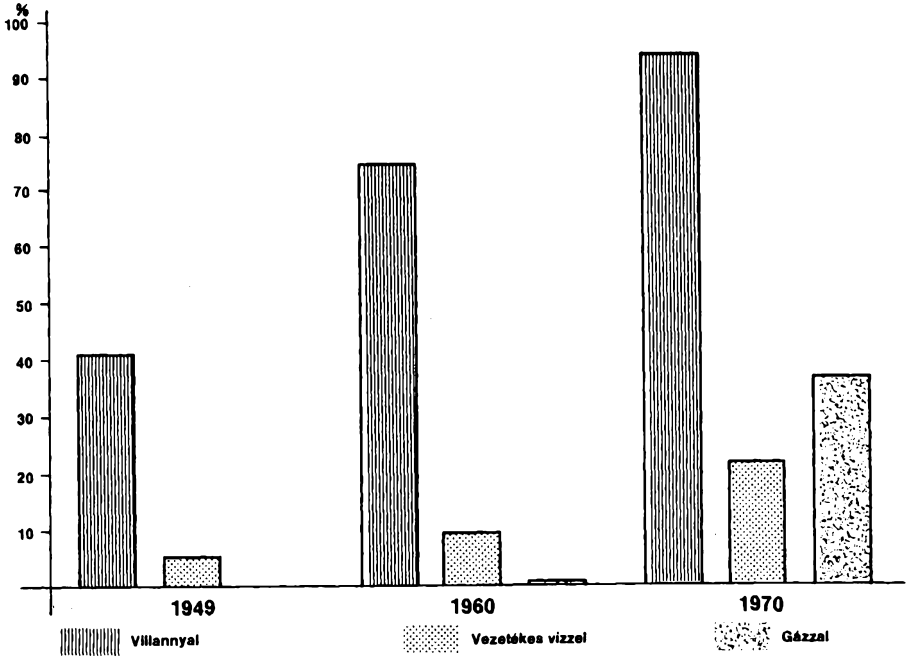

nemcsak a lakások számának a növekedését jelentette, hanem azt is, *hogy a régiek nagy részét lebontották és helyettük újakat építettek.* A lakásszám emelkedésén kívül megfigyelhető a lakások alapterületének, a lakószobák számának a növekedése is.

A lakáshelyzet javulását nagymértékben segítette az a körülmény, hogy az új lakásoknak csak kis hányada épült egy szobával, többségük kettő- vagy ennél több szobás. (Az 1971–1973-ban épült lakásoknak csak 6%-a volt egyszobás.) *Az 1973-ban épült lakások átlagos alapterülete 71 m² volt.* A megye lakásállományának 43,3%-a 1949 és 1970 között létesült. Az egyszobás lakások aránya ugyanezen idő alatt 72,3%-ról 39,4%-ra csökkent. Az alapozás nélküli, vályogból, sárból épült lakások száma 22 841-ről 13 519-re csökkent. A városokban majdnem teljesen megszűntek a vertföldes szobák.

Az újonnan épített lakások majdnem 100%-a villannyal, 60%-a vízvezetékkel, csatornával és fürdőszobával, illetve mosdófülkével ellátott. Kedvezőtlen a helyzet *a teljes lakásállományra nézve:* vízvezetékkel a lakások 21,6%-a rendelkezik, s igen alacsony a fürdőszobával (21%) és a vízöblítéses W. C.-vel való felszereltség (15,0%) is.

Vezetékes gázszolgáltatás csak Egerben van: a hálózatba bekapcsolt lakások száma 1973-ban 5400 (1970-ben 2700) volt. A megyében a propán-bután gázt használó lakások száma 1973-ban 48 939 volt.

EGÉSZSÉGÜGYI, SZOCIÁLIS, OKTATÁSI ÉS KULTURÁLIS ELLÁTÁS

A társadalombiztosításnak az egész lakosságra való kiterjesztése jelentősen hozzájárult a lakosság életkörülményeinek a javításához. Az orvosok száma Heves megyében 1950-től 1973-ig 421-gyel szaporodott, *az orvosi körzetek* száma 90-ről 128-ra emelkedett. A gyermekszakorvosi ellátás megteremtésével sikerült valamelyest csökkenteni a felnőttek ellátásával foglalkozó körzetek terhelését.

Egyes járásokban – például az egri járásban – 1965-ben az egy körzeti orvosra jutó napi átlagos betegforgalom több mint 86 fő volt. Ez 1972-re 52 főre csökkent, de még így is 20%-kal magasabb az országos átlagnál. A többi járásban is hasonló a helyzet. Hatvan és Gyöngyös körzeti orvosi ellátása a legkedvezőbb.

A szakorvosi rendelőintézetek fejlesztésével a magasabb szintű kivizsgálást és gyógykezelést biztosító rendelőintézeti ellátás is javult. Az egri, a gyöngyösi, a hatvani és a hevesi szakorvosi rendelőintézeteknek a járások területén 31 községben van kihelyezett rendelőjük. A szakorvosok száma 1960-tól majdnem megduplázódott.

A megyében 10 000 lakosra 18 orvos jut, ami alacsonyabb az országos átlagnál. A valóságos ellátottság azonban még ennél is kedvezőtlenebb, mivel az orvosok egy része az országos betegellátásba bekapcsolt szanatóriumokban és gyógyfürdőkben foglalkozik a betegek kezelésével. Ugyanez vonatkozik *a kórházi ágyak számára* is. Ha az összes kórházi ágyak számát viszonyítjuk a megye lakosságának létszámához, kedvező képet kapunk, mivel 1955-ben 10 000 lakosra Heves megyében 83, 1973-ban 109 ágy jutott; ezzel szemben az országos átlag 65, illetve 82,8 volt. A megye lakosságának gyógyítására közvetlenül rendelkezésre álló általános kórházi ágyak számát figyelembe véve, az ellátottsági színvonal nem éri el az országos átlagot. A megye területén levő kb.

3700 kórházi ágyból 1100 a mátraházi és kékestetői szanatóriumokban és a parádfürdői gyógyfürdőkórházban van. Természetesen a megye lakói is igénybe vehetik ezeket a szanatóriumokat, de mivel ezek az intézmények speciális rendeltetésűek, ezért elsősorban az országos igények kielégítéséhez járulnak hozzá.

Az állandó *bölcsődei férőhelyek* száma 1950-ben 72, 1973-ban 1041, a bölcsődébe felvett gyerekek száma viszont 1268 volt. A 100 bölcsődés korú gyermekre jutó bölcsődei férőhelyek száma 7,3, az országos 9,7-del szemben. A megyében levő 29 bölcsődéből 18 a városokban és 11 a községekben van. A községekben kb. fele annyi bölcsődei férőhely van, mint a városokban. A nagyarányú fejlődés ellenére még ma is a szükségesnél kevesebb bölcsődei férőhely van a megyében.

Az óvodák és óvodai férőhelyek számában 1950-hez viszonyítva nagy fejlődés tapasztalható. 1950-ben az 1000 lakosra jutó óvodai férőhelyek száma 6,7 volt, országosan 10,5. Az 1973. évi országos átlag 24,4, a megyei 21,5, tehát a jelentős fejlődés ellenére sem sikerült elérni az országos színvonalat. A meglevő óvodák túlzsúfoltak; 1959-ben 105, 1973-ban 122 beíratott gyermek jutott 100 férőhelyre.

Heves megye a múltból elmaradott *oktatási viszonyokat* örökölt, amelyek felszámolásához nagy erőfeszítésekre volt szükség. 1950-ben az egy osztályteremre jutó tanulók száma 57,2 volt, majdnem a legrosszabb az egész országban. Az *általános iskolák* bővítésére, új iskolák építésére 1950 és 1960 között még igen kis összeg jutott. Csak az 1960-as évek elején kezdődhetett meg a már meglevő iskolák új tantermekkel történő kibővítése, új iskolák építése a korszerűtlenné vált régiek helyébe. Így, bár az iskolák száma csökkent, a tantermek száma 1973-ig 262-vel növekedett.

8. táblázat

Az általános iskolai oktatás jellemző adatai

Megnevezés	1950	1960	1970	1973
Tantermek száma (db)	729	838	939	991
Tanulók száma (fő)	41 708	45 396	36 360	33 411
Tanerők száma (fő)	1 017*	1 759	2 062	2 122

* 1949-ben.

A legtöbb új tanterem az egri és a gyöngyösi járások községeiben épült fel. Sikerült csökkenteni az osztálytermek zsúfoltságát, az egy tanteremre jutó tanulók számát. Ezt természetesen befolyásolta az a körülmény is, hogy időközben lényegesen csökkent az általános iskolás korú gyerekek száma.

A pedagógiai munka, az oktatás színvonalának növeléséhez szükséges volt a tanerők létszámának, képzettségi színvonalának emelése is. A tanerők létszáma 1949 és 1973 között 1017-ről 2122-re nőtt. A képzettségi színvonal különösen az utóbbi években történt emelésére példaként megemlítjük, hogy 1965-ben 2007 általános iskolai pedagógus közül 250-en nem rendelkeztek oklevéllel, 1973-ban pedig már csak 81-en.

9. táblázat

A népesség iskolázottsági színvonalának változása

Végzettség		1949	1960	1970	1973
Általános iskolai	végzettséggel rendelkezők	12,4	26,4	45,5	48,6
Középiskolai	aránya a megfelelő korúak	3,2	6,1	12,3	14,0
Felsőfokú	százalékában	0,9	1,7	2,9	3,0

Az általános iskola nyolc osztálya elvégzésének kötelezővé tételével jelentősen javult a lakosság iskolázottsági színvonala. Ezen a területen nagy lemaradást kellett pótolni, hiszen 1930-ban a megye 10 éven felüli lakosai közül több mint 32 000-en egyáltalán nem jártak iskolába, és csak 15 266-an végezték el a nyolc általánosnak megfelelő iskolát. Az elért eredményeket jellemzi, hogy amíg 1949-ben is csak 29 529-en rendelkeztek nyolc általánosnak megfelelő iskolai végzettséggel, addig 1973-ban számuk 132 762-re gyarapodott. Ebben a fejlődésben a felnőtt lakosság általános iskolai oktatásának is nagy szerep jutott.

A középiskolai oktatásban is történt előrelépés. A tantermek száma majdnem megduplázódott, a pedagógusok száma az 1954. évi 178-ról 343-ra, a tanulóké az 1950-es évek elejéhez viszonyítva 3200-ról 1973-ban 6371-re emelkedett. Ennek ellenére a középiskolai oktatást illetően még sok a tennivaló. Az 1000 lakosra jutó középiskolai tanulók száma elmarad az országos átlagtól. Eger kivételével a városok is, de különösen a községek kedvezőtlen helyzetben vannak. A falusi származású középiskolai tanulók számának a növelése céljából a már meglevő 1160 kollégiumi férőhely számát tovább kell emelni.

Heves megyében két *felsőfokú oktatási intézmény* van. Egerben a *Ho Si Minh Tanárképző Főiskola* működik, mintegy 1000 nappali és ennél valamivel több levelező hallgatóval. A közelmúltban létesült Gyöngyösön *a Kertészeti Egyetem Kertészeti és Agronómiai Főiskolai Kara* kb. 1000 nappali és levelező hallgatóval.

Fontos kulturális intézmény a megyében *az egri Gárdonyi Géza Színház*. Az 1964-ben Egerben felépült új színházban megtartott előadásokat évenként 70 000–80 000-en látogatják.

A filmszínházak száma jelentősen megszaporodott a felszabadulás óta. 1950-ben 86, 1973-ban 140 filmszínház volt a megyében. 1950-ben a látogatók száma alig volt több egymilliónál, az előadások száma pedig 8100 volt; 1973-ban a 23 000 előadást 2,1 millió látogató nézte meg.

A közművelődési és szakszervezeti *könyvtárak* száma és könyvállományuk igen szépen gyarapodott. 1955-ben a megye tanácsi és szakszervezeti könyvtárainak száma 173 volt, ahol 123 000 kötet könyv állt az olvasók rendelkezésére. A könyvtárak számának a növekedése mellett különösen szembetűnő a könyvállomány gyarapodása. Ma a tanácsi könyvtárakban kb. 700 000 kötet, illetve könyvtári egység (mikrofilm, folyóirat) van, amelyet kiegészít a szakszervezeti és iskolai könyvtárak 408 000 kötete. 1955-ben 100 lakosra 35,8 kötet, 1973-ban 324 kötet könyv jutott.

A megyében több *múzeum* van, amelyek közül a leglátogatottabb az *egri Dobó István Vármúzeum* és a *Gárdonyi Géza Emlékmúzeum*. Népszerű és ismert múzeumok még a parádi *Palóc-ház* és a *Mátra Múzeum* Gyöngyösön. A népművelést a megyében 80 művelődési ház (ebből 76 a községekben) szolgálja.

A sport nagy népszerűségnek örvend a megyében. 1952-ben 11 300 sportegyesületi tag volt, 1973-ban pedig 37 000. A legnépszerűbb sportok az úszás és a labdarúgás, ezért igen nagy jelentősége volt a sportágak számára Egerben a fedett uszoda és a sportstadion felépítésének.

KERESKEDELEM

A kiskereskedelem jelentős fejlődésen ment keresztül az 1950-es évek elejéhez viszonyítva. *Emelkedett nemcsak az üzletek, a vendéglátóhelyek száma, hanem jelentősen megnőtt alapterületük és javult felszereltségük színvonala is.* 1952-ben összesen 633 üzlet volt a megyében, amelynek több mint a fele gyenge áruválasztékkal rendelkező, ún. vegyesbolt volt. A fejlődést jól szemlélteti, hogy 1973-ban a boltok száma 1249-re gyarapodott; a kizárólag élelmiszereladással foglalkozó üzletek, valamint az ABC-áruházak száma 666 volt.

Az összes boltok alapterülete 1963-ban 62 900 m^2 volt, 1973-ban pedig már elérte a 102 700 m^2-t. A forgalom ugyanezen időszak alatt megkétszereződött. A forgalom növekedése megkövetelte a vidéki bolthálózat fejlesztését is. A városok kedvezőbb helyzetben vannak, mert az üzletek összes alapterületének 40%-a a megye három városában található. 1965 és 1973 között a boltok számának és alapterületének növekedési üteme tekintetében Heves megye az országban az elsők között volt. Azonban a gyors fejlesztés ellenére sem sikerült még elérni az országos átlagot. A városok üzlettel való ellátottsága megközelíti a többi megyék városainak a színvonalát.

A vendéglátóhelyek tekintetében a megyében az ellátottság nem mondható megfelelőnek. Az 1000 lakosra jutó összes vendéglátóipari alapterület magasabb ugyan az országos átlagnál, de mivel a megye turistaforgalma is nagy, ezért a vendéglátóhelyek számának és alapterületének további növelése volna fontos a városokban is, de még inkább a turisták által leggyakrabban látogatott területeken.

IDEGENFORGALOM

A megye idegenforgalmi adottságai kedvezőek. A Mátra és a Bükk természeti adottságai, Eger pedig gazdag történelme és városképe révén vált idegenforgalmi területté, illetve központtá.

A Mátra hazánkban egyedülálló hegyvidéki adottságaival, klimatikus üdülőterületeivel, természeti szépségével nagy vonzást gyakorol nemcsak a közeli iparvárosokra és az Alföldre, hanem – Budapesthez való közelsége miatt – a hazai autós turistákon kívül sok külföldi vendég is felkeresi. A kékestetői és parádi gyógyintézetek mellett számos gyógyüdülő (Parád, Mátraháza, Mátrafüred, Galyatető, Parádsasvár) és kli-

matikus üdülőhely (Mátraszentimre, Kékestető) nyújt pihenési és gyógyulási lehetőséget. A Mátra idegenforgalmi központja Gyöngyös.

Hazánk másik legnagyobb összefüggő középhegységének, a Bükk hegységnek egy része is a megye területén van. Természeti szépségei: a *Bükk-fennsík*, a *Szalajka-völgy*, a hegység szurdokvölgyei népszerű kirándulóhelyek. Idegenforgalmi központja: Eger. Híresek a környéken levő termálfürdők és gyógyvizek. Bükkszéken országos jelentőségű gyógyfürdő és világviszonylatban is egyedülálló gyógyvíz található.

A bel- és külföldi turizmus egyik országos jelentőségű központja *Eger*. Egyfelől a gazdag történelmi múlt emlékei, másfelől a város építészeti harmóniája, kedvező fekvése, a barokk építészet számos műemléke, valamint a világhírű borvidék a látogatók ezreit vonzza. Strandja, gyógyfürdője és szállodái a tartósabb üdülés és a tranzit idegenforgalom számára egyaránt kedvező feltételeket biztosítanak.

Az idegenforgalmi vonzótényezők közé tartoznak a természetvédelmi területek is: *például Szilvásváradon 24 ha ősbükkös, tíz barlang, az 558 ha-os Szalajka völgyi kastélypark, Gyöngyösön a Vay park, a kéthektáros Orczy kert, Parádon 438 ha-os magashegységi terület*. Jelentős a megye idegenforgalmi fogadó kapacitása: 1973-ban a 6 szállodában 611, az egyéb kereskedelmi szálláshelyeken (turistaszállás, kemping, fizetővendéglátás) további 2600 férőhely állt rendelkezésre. A szállodákat igénybe vevő vendégek száma mintegy 183 000 volt, ennek csaknem 25%-át külföldiek tették ki.

TELEPÜLÉSHÁLÓZAT

A megye településhálózatának múltbeli alakulását nagymértékben befolyásolta a földrajzi környezet, a megye területén található nyersanyaglelőhelyek elhelyezkedése. A másik fontos ható tényező az iparfejlesztés, amelynek meghatározó szerepe van a megye településhálózatának alakulásában és fejlődésében.

A településhálózat szerkezete 1945 óta lényegében nem változott, megváltozott azonban az egyes települések súlya, befolyása a környező településekre és a jövőben is további jelentős módosulások várhatók.

A megye településhálózatának jellege nem sokban tér el az országostól. Erre utal a településsűrűségi mutató értéke is: a 100 km^2-re jutó települések száma 3,2, továbbá az, hogy az 5000 főnél népesebb községek száma 3, az 500-nál kevesebb lakost számláló községeké pedig 5. A külterületi népesség aránya alacsony.

Az elmúlt 30 év alatt nőtt a városlakók aránya. Az ipar fejlesztésének hatására a mezőgazdaságból felszabaduló munkaerő egy része a városokban talált munkaalkalmat és ott le is telepedett vagy elvándorolt a megyéből. Ennek következtében főleg a *megye déli, mezőgazdasági jellegű községeinek lakossága évről évre csökkent*. Az ipar fejlesztésének másik hatása a községek foglalkozási struktúrájának változására nemcsak azokban a településekben következett be, ahol ipari létesítmények jöttek létre, hanem a szomszédos, közlekedés szempontjából kedvező helyzetben levő településekben is. Itt a lakosság, lakóhelyét megtartva, *ipari üzemekben keresett munkaalkalmat*, ahová naponta rendszeresen bejár dolgozni.

A megye északi részén az apró- és a kisfalvas, középső részén a közép- és a nagyfalvas, déli részén a szétszórtan elhelyezkedő nagyfalvas településhálózati szerkezet a jellemző.

A megye területén több helyen megfigyelhető az egymáshoz közel fekvő települések összeépülése. Különösen jellemző ez azokon a területeken, ahol a településsort a termelési funkciók is összekapcsolják. Erre legszemléletesebb példa a Zagyva völgye, ahol a Lőrinci–Zagyvaszántó–Apc közötti települések összeépülnek: Hatvant és Lőrincit pedig külterületi lakott helyek kapcsolják össze.

A megye községei eltérő fejlettségi szinten állnak, és a városiasodás különböző fokozatait képviselik. A községek többsége, szám szerint 93, jelenleg a közepesen fejlett kategóriába tartozik, itt él a lakosságnak mintegy 64%-a. A megye 19 erősen fejlett községében a községi népesség 30–31%-a él.

Az országos településhálózat-fejlesztési koncepció a megyét négy középfokú vonzáskörzetre osztja:

Eger középfokú vonzáskörzete kiterjed az iparilag igen fontos Recsk–Sirok–Eger és Egercsehi–Bélapátfalva ipari területekre, továbbá magában foglalja a mezőgazdaság szempontjából legkedvezőtlenebb adottságú, erdősítésre és állattenyésztésre alkalmas területeket.

Gyöngyös és környékéhez tartoznak a mátraaljai szőlő- és gyümölcstermesztés fontos területei, valamint a feltárt lignitmező.

Hatvan a Zagyva völgyében kialakult ipari agglomeráció fejlődése és kedvező forgalmi helyzete révén vált középfokú központtá.

Heves vonzáskörzete a megye alföldi, mezőgazdasági területeire terjed ki.

A 118 település közül 36 kapott regionális szerepkört, a települések feladata a hozzájuk tartozó körzetek alap- és középfokú ellátása.

A TÁRSADALMI-GAZDASÁGI VÁLTOZÁSOK IRÁNYA

Az elkövetkező években a megye népességének kisebb mértékű növekedésére lehet számítani. Az elvándorlás csökken vagy megszűnik, így a növekedés fő befolyásoló tényezője a természetes szaporodás lesz.

A népesség átcsoportosulása a megyén belül azonban tovább folytatódik. A lakosság egyre nagyobb hányada tömörül majd a városokban vagy a városias jellegű településekben. A városlakók száma azonban az ezredfordulón sem éri el a falvak lakosságának számát.

Az aktív keresők száma tovább nő, elsősorban a női munkaerő foglalkoztatásának növelésével. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak számának további nagyarányú csökkenésére lehet számítani. Számolni kell továbbá azzal, hogy a népesség öregedési folyamata tovább fokozódik.

Az iparon belül a gépipar továbbra is megtartja vezető szerepét, és a már meglevő

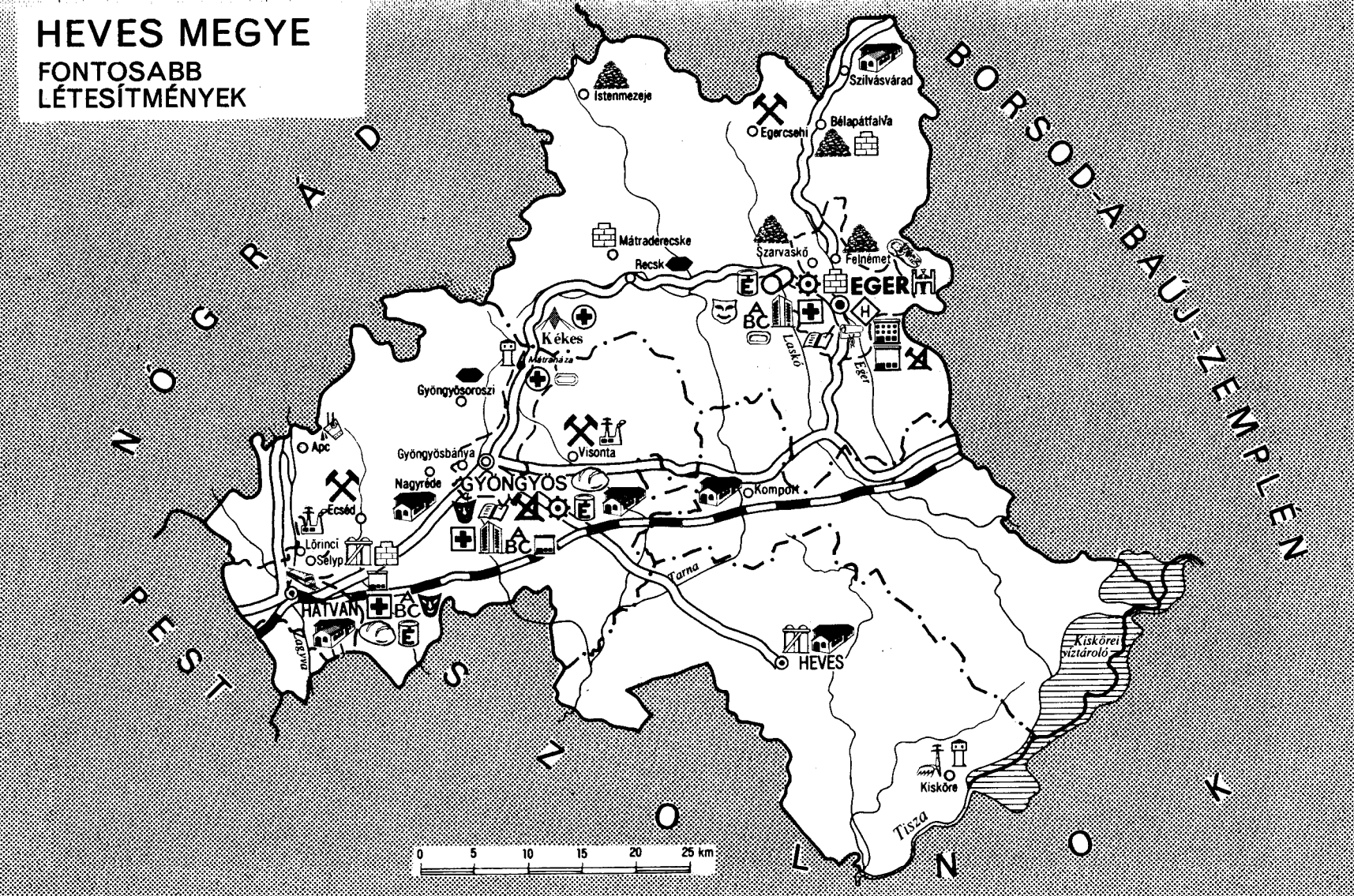
HEVES MEGYE
FONTOSABB
LÉTESÍTMÉNYEK
NÓGRÁD
BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN
PEST
SZOLNOK
Istenmezeje
Egercsehi
Szilvásvárad
Bélapátfalva
Mátraderecske
Recsk
Szarvaskő
Felnémet
EGER
Kékes
Mátraháza
Lasko
Eger
Gyöngyösoroszi
Apc
Visonta
Gyöngyösbánya
Nagyréde
GYÖNGYÖS
Kompolt
Ecséd
Lőrinci
Sélyp
Tarna
HATVAN
Zagyva
HEVES
Kisköre vízitároló
Kisköre
Tisza
0 5 10 15 20 25 km

iparágak jelentős fejlődésének is megvannak a feltételei. Az ércelőfordulások további feltárása és kitermelése révén a bányászat jelentősége is tovább nő.

A mezőgazdaságban a termelésszerkezet javításával, a termelés intenzív fejlesztésével növelni lehet a terméshozamokat. A történelmi borvidékeken az értékesebb szőlőfajták telepítésével a szőlőterületek növelése célszerű. Az erdőterület aránya a jövőben is emelkedni fog.

A közlekedés fejlesztésén belül az elkövetkező években az elsődleges szempont az úthálózat bővítése és korszerűsítése. A meglevő vasútvonalak terhelése már elérte a maximumot, ezért a jövőben a gépjárműforgalom nagyarányú növekedésére lehet számítani. A vasút célkitűzései közé tartozik a Hatvanból Salgótarján felé vezető vonal villamosítása, továbbá a kisebb jelentőségű, de áruszállítás szempontjából mégis fontos vasútvonalak korszerűsítése, állomások átépítése.

Az építőipar erőteljes fejlesztése különösen a Hatvanban épülő házgyár révén jelentősen hozzájárul az életszínvonal emeléséhez, a lakáshelyzet javításához. A víz- és csatornaellátás fejlesztését illetően a városok, a kiemelt alsófokú központok és magas laksűrűségű települések elsőséget élveznek.

Az oktatás területén elsődleges szempont a jó felszereltségű felsőtagozatos általános iskolák létrehozása. A középiskolai ellátást először a középfokú központokban kell megoldani, diákotthonok létesítésének meggyorsításával.

Országos jelentőségű feladat a Mátra és az ún. hevesi Bükk területén levő üdülők (Mátrafüred, Mátraháza, Kékestető, Galyatető, Parád, Szilvásvárad, Nagyvizsnyó stb.) kirándulóhelyek területének fejlesztése. Ebben kiemelt szerep jut Egernek, mint országos jelentőségű üdülőközpontnak.

VÁROSOK

A megyében három város van: Eger, Gyöngyös és Hatvan. A városok együttes *jelenlevő* népessége 1973-ban 107 300 fő volt, szemben az 1949. évi 71 062 fővel.

10. táblázat

A megye városainak fontosabb adatai

Városok	Terület (ha)	Népesség száma (1000 fő)				Külterületi népesség aránya az össznépességből 1973-ban, százalékban
		1949	1960	1970	1973	
Eger	9212	31,8	38,7	47,9	50,9	1,0
Gyöngyös	5350	22,0	26,0	31,7	34,2	0,5
Hatvan	8066	17,2	20,5	22,0	22,2	5,2

Az urbanizációs folyamatok Heves megyében is fokozódnak, ezért a jövőben a városok népessége és általános fejlődése is nagyobb mértékű lesz az eddiginél. Mindhárom város egyben ipari központ is, tehát a megye ipari fejlődésének zöme is a városokban valósul meg továbbra is.

EGER

A várost a törökökkel vívott hősi harcok óta a magyar történelem fontos színhelyeként ismerik itthon és külföldön egyaránt. A felszabadulás óta különösen meggyorsult a város fejlődése. A népesség száma 1949-től 1973-ig mintegy 20 000 fővel gyarapodott, amely kisebb részben a természetes szaporodásból, nagyobb részben vándorlási nyereségből adódott.

A felszabadulás előtt a városban csak az élelmiszeriparnak volt jelentősége. 1949 és 1973 között a nehézipar, azon belül a *gépgyártás* szerzett vezető szerepet. Az iparban foglalkoztatottak száma az 1949. évi 2580-ról 1973-ban 13 338 főre emelkedett. A könnyű- és az élelmiszeripar fejlesztésével mintegy 6000 nő részére is munkalehetőséget teremtettek.

A város mezőgazdaságában kiemelkedő szerepe van a *szőlőtermelésnek*, amely kitűnő boraival világhírnevet szerzett.

Eger helyzete a közlekedés szempontjából nem tekinthető kedvezőnek: a Budapest–Miskolc fővasútvonallal ma még egy korszerűtlennek mondható vasúti elágazás biztosítja a kapcsolatot. A közúti közlekedés fejlődése tette lehetővé, hogy a város a 3. sz. országos közút forgalmába bekapcsolódjon.

A lakások száma 1949-ben 9200, amelyből majdnem 6000 egyszobás volt. A lakásállomány 1973-ra 16 272-re emelkedett, ezen belül az egyszobás lakások száma és aránya csökkent, s megnőtt a kettő- és három- vagy ennél több szobás lakások száma és aránya. Az újonnan épült lakások fürdőszobával felszereltek. 1949-ben 100 lakásból 8 lakásban volt csak fürdőszoba, 1970-ben már 45 lakás volt fürdőszobával ellátva. A lebontott lakások nagy része egyszobás, egészségtelen, zsúfolt volt. A városközpontban épült, parkokkal körülvett modern összkomfortos házak szépen egészítik ki a meglevő régi városrészt, építészetileg kellemessé és vonzóvá teszik a várost.

Eger fontos oktatási központ. A *Ho Si Minh Tanárképző Főiskola* nagymértékben járult hozzá nemcsak az általános iskolák pedagógusellátásának javításához, hanem a pedagógusok továbbképzéséhez és ezzel az oktatás színvonalának az emeléséhez is. A középiskolákban a városban lakókon kívül szép számmal tanulnak a környező települések diákjai is; ebben fontos szerepet játszanak a középiskolás kollégiumok, valamint a várost a környező településekkel összekötő autóbuszjáratok is.

A dolgozók művelődését segítik a város könyvtárai, a múzeumok, a *Gárdonyi Géza Színház* és a művelődési otthonok.

A fejlődő ipar és mezőgazdaság nagy lehetőségeket biztosít a gazdasági fejlődésben, de a jövőben fokozottabban nő a város közigazgatási, ellátási, szociális és kulturális jelentősége is.

GYÖNGYÖS

A város a Mátra peremvidékén helyezkedik el. Fennállása óta török dúlta, tűzvész pusztította, de kedvező árucsere- és szőlőtermesztési adottságai révén mindig újjáéledt.

1949 és 1973 között lakóinak száma 22 000-ről több mint 34 000-re növekedett; ennek $^3/_4$ része bevándorlási többletből adódott. Az ipar dinamikus fejlődése, a nagyarányú lakásépítés biztosította a városban letelepedett munkaerő foglalkoztatását. A lakások száma 1949 és 1973 között mintegy 70%-kal emelkedett. Jelentősen javult a laksűrűségi mutató: ugyanezen idő alatt a 100 lakásra jutó lakók száma 320-ról 308-ra csökkent. Számottevő javulás következett be a lakások felszereltségében: a villanynyal ellátott lakások aránya 75%-ról 98–99%-ra, a vízvezetékkel ellátottaké pedig 24%-ról 60–61%-ra emelkedett.

Gyöngyös város mezőgazdasági termelésében a legnagyobb szerepe a *szőlő- és a bortermelés*nek van. Területének több mint $^1/_5$-én szőlőt termelnek, amely az egész mezőgazdasági termelés értékének több mint a felét adja. A szőlő- és bortermelés kiemelkedő szerepénél fogva a szőlészeti felsőoktatásnak fontos központja. A *Kertészeti Egyetem Kertészeti és Agronómiai Főiskolai Karán* képezik ki a szőlészeti és a borászati szakembereket. A földterület több mint $^1/_3$-a erdő és egyéb nem megművelt terület. A szántóföldi termelésnek városellátó szerepe van, a város szükségleteit azonban nem tudja kielégíteni.

A felszabadulás előtt Gyöngyös iparának és bányászatának alig volt jelentősége. Ma pedig *fejlett gépipara van*, legjelentősebb üzeme az *Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt. Félvezető- és Gépgyára*, a *MÁV Váltó- és Kitérőgyártó Üzeme*, a *Könnyűipari Gépgyártó Vállalat 10. sz. Gyáregysége*. Az élelmiszeriparban is komoly fejlődés következett be: nagy kapacitású szőlőfeldolgozó és -tároló épült, továbbá tej- és húsfeldolgozó üzem működik a városban. Fontos közúti közlekedési csomópont; autóbuszpályaudvara jelentős forgalmat bonyolít le. A Mátra felé induló túrák kiinduló és szervező központja.

A településhálózat-fejlesztési koncepció szerint Gyöngyös város a megye egyik középfokú vonzáskörzetének a központja, hatása a megye középső részére terjed ki.

HATVAN

A Zagyva folyó két partján elterülő település. A hatvani járás megszűnése után a város közvetlen fennhatósága alá rendelték Boldog, Heréd és Nagykökényes községeket.

Lakossága az elmúlt 21 év alatt mérsékelten emelkedett. A lakásállomány az 1949. évi 4600-ról 1973-ig 6500-ra nőtt. Javult a laksűrűségi mutató: a 100 lakásra jutó lakók száma 359-ről 332-re csökkent. A lakások felszereltségében bekövetkezett változásokat jellemzi, hogy a villanyvezetékkel ellátott lakások aránya 73,4%-ról 97–98%-ra, a vízvezetékkel ellátottaké pedig 4,2-ről 33–35%-ra emelkedett.

Kedvező közlekedésföldrajzi helyzete, a jó minőségű földeken termelt mezőgazdasági termékek az élelmiszeripar fejlődésének alapját képezik. A környék cukorrépa- és zöldségtermelését a város cukorgyára és konzervgyára dolgozza fel. (Hatvani Cukor-

gyár és Hatvani Konzervgyár.) Könnyűipari üzemei: *a Házi- és Kézműipari Szövetkezet* és a *Cipész Ipari Szövetkezet*. A város Heves megye zöldség- és cukorrépa-termelési körzetének a központja. A zöldség- és a cukorrépa-termelésen kívül a földterület felén takarmánynövényeket, egynegyedén gabonaféléket termelnek.

Vasúti és közúti közlekedési helyzete és adottságai nagyon kedvezőek: kelet–nyugati és észak–déli irányú forgalmat lebonyolító fővonalak találkoznak itt.

Hatvan fejlődése az utóbbi évtizedekben a megye többi városaihoz viszonyítva kisebb mértékű volt, amelynek oka részben Budapest közelsége, részben a megyében elfoglalt periferikus helyzete. A megye négy vonzáskörzete közül Hatvané a legkisebb, de ellátó szerepköre túlterjed a megye határain.

ESEMÉNYEK

1944. december 24.	A szovjet hadsereg felszabadította Heves megyét.
1945. március 20–április 10.	Az Ideiglenes Kormány által 1945. március 17-én elfogadott földreform-törvény alapján megalakultak a Földigénylő Bizottságok. (A földreform során 160 505 kat. hold földet osztottak fel.)
1949	Üzembe helyezték Lőrinciben a 120 MW-os hőerőművet. Egerben megnyílt a Pedagógiai Főiskola (a Ho Si Minh Tanárképző Főiskola elődje).
1950. február 1.	A közigazgatási reform során a megyéből 16 települést részben Szolnok, részben Nógrád megyéhez csatoltak; ugyanakkor 13 új községgel gyarapodott a megye.
1950	Megkezdődött a termelés Petőfi-bányán.
1951	Üzembe helyezték a Cement- és Mészművek Bélapátfalvi Gyárának mészüzemét.
1951	Megindult a termelés az egri Finomszerelvénygyárban.
1951	Üzembe helyezték a gyöngyösi MÁV Váltó- és Kitérőgyártó Üzemet.
1952	Sirokon megkezdte termelését a Mátravidéki Fémművek, amely azóta Európa egyik legkorszerűbb fém csomagolóeszközöket gyártó üzemévé fejlődött.
1955	Egerben megalakult a Gárdonyi Géza Színház.
1957–1958	Az Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt. gyöngyösi Félvezető- és Gépgyárában megkezdődött a tranzisztor- és a diódagyártás. (1969-ben kezdték meg az integrált áramkörök és félvezetők gyártását.)
1959	Befejezték az Országos Érc- és Ásványbányák Kutató és Termelő Művei Felnémeti Üzemegységében a mészkő- és őrlőmű építését. Megkezdte termelését Apcon a Qualital Könnyűfémipari Feldolgozó Vállalat magnéziumkohója. Létrejött az Eger–Gyöngyösvidéki Pincegazdaság egri palackozó üzeme. Megkezdte működését az Egri Dohánygyár szivarelőkészítő üzeme.
1955–1960	Korszerűsítették a mátrai utak nagy részét.
1962	Felépült és megkezdte a termelést a Budapesti Tejipari Vállalat Gyöngyösi Üzeme. Gyöngyösön Felsőfokú Mezőgazdasági Technikum létesült (a mai Kertészeti Egyetem Kertészeti és Agronómiai Főiskolai Kar elődje).
1963	210 vagon évi kapacitású paradicsomüzemmel bővült a Hatvani Konzervgyár.

1964	Befejeződött az Országos Érc- és Ásványbányák gyöngyösoroszi és istenmezeji bentonitbányájának építése. Megkezdődött a visontai külfejtésű lignitbányában a termelés.
1968	Hevesen 744 vagon tárolókapacitású gabonasiló épült.
1969	Felépült Egerben a Budapesti Bútoripari Vállalat új üzeme, az Agria Bútorgyár.
1970–1971	400 MW kapacitású gépegységeket helyeztek üzembe a Gagarin Hőerőműben.
1971	Üzembe helyezték Selypen a Cement- és Mészművek azbesztcsőgyárát.

IRODALOM

A megye társadalmi-gazdasági helyzete és fejlődésének főbb tendenciái. KSH Heves megyei Igazgatósága 1970.

Dr. Nagy József: A szocializmus építése Heves megyében (1945–1969).

Magyar városok. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1966.

Magyar városok és községek. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1958.

Számvetés az MSZMP kongresszusa előtt. KSH Heves megyei Igazgatósága 1959.

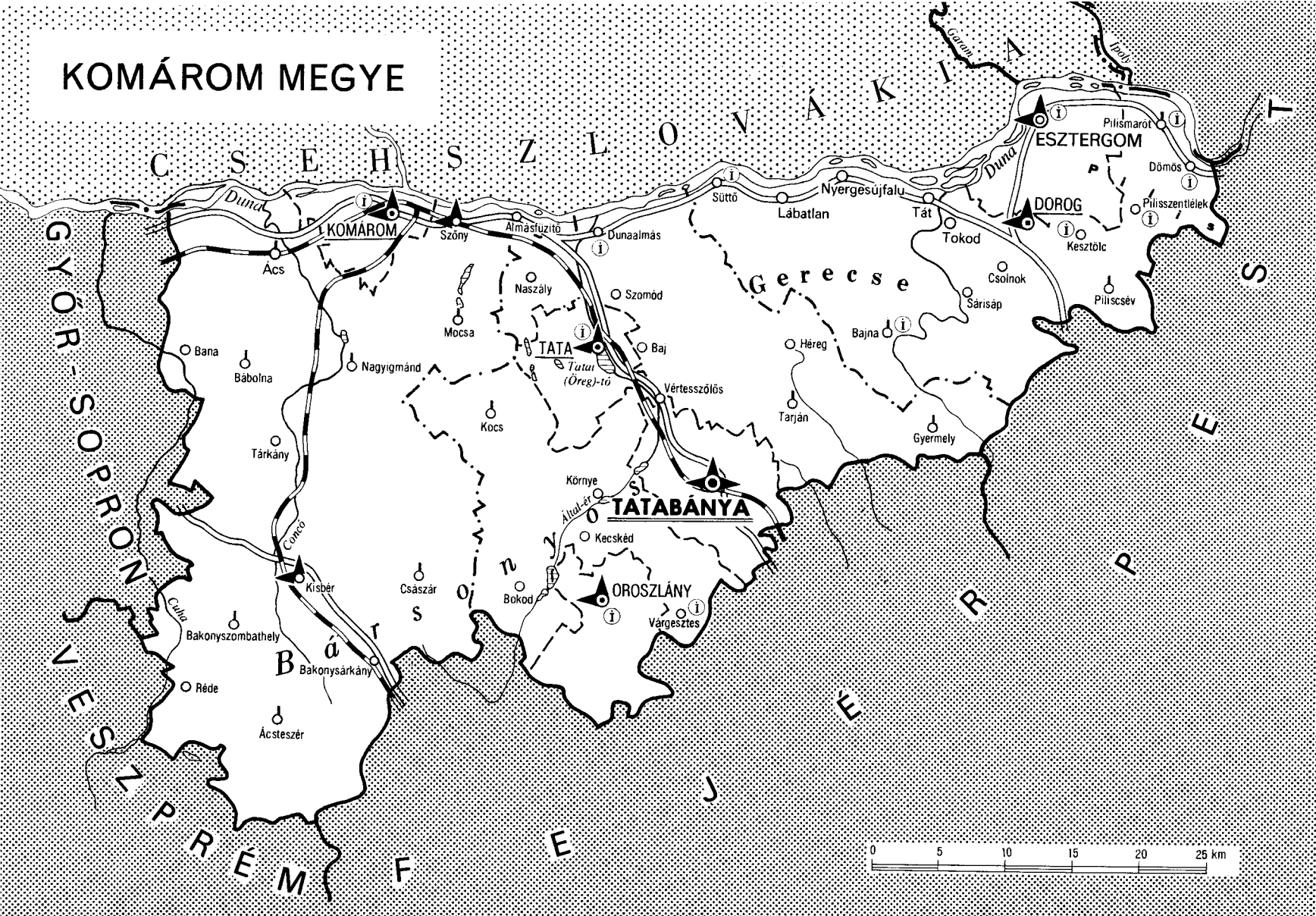
KOMÁROM MEGYE
CSEHSZLOVÁKIA
GYŐR-SOPRON
VESZPRÉM
FEJÉR
PEST
Duna
Garam
Ipoly
Cuha
Concó
Bársonyos
Gerecse
KOMÁROM
Szőny
Almásfüzitő
Dunaalmás
Süttő
Lábatlan
Nyergesújfalu
Tát
Tokod
ESZTERGOM
Pilismarót
Dömös
DOROG
Pilisszentlélek
Kesztölc
Csolnok
Sárisáp
Piliscsév
Bajna
Héreg
Tarján
Gyermely
Szomód
Naszály
Mocsa
TATA
Tatai (Öreg)-tó
Baj
Vértesszőlős
Kocs
Kecskéd
Környe
TATABÁNYA
Által-ér
OROSZLÁNY
Várgesztes
Bokod
Császár
Kisbér
Bakonyszombathely
Bakonysárkány
Réde
Ácsteszér
Bana
Bábolna
Nagyigmánd
Tárkány
Ács
0 5 10 15 20 25 km

KOMÁROM MEGYE ÉS VÁROSAI

ÍRTA DR. SZALÓKI GYULA

A megye területe 2249 km², lakosságának száma 1973-ban 309 000 fő. A népsűrűség 137,3 fő/km². A lakosságnak mintegy a fele, 151 400 fő az öt városban – Esztergom, Komárom, Oroszlány, Tata, Tatabánya –, a fennmaradó rész a dorogi, komáromi és tatai járások 72 községében lakott.

TERMÉSZETI ADOTTSÁGOK

Komárom megye az ország legkisebb területű és természeti adottságait tekintve egyik legváltozatosabb megyéje.

Északon a *Duna*, keleten a *Pilis hegység*, délen és nyugaton a *Vértes* és a *Bakony* hegység gerincei, valamint a *Bakonyér* patak határolja.

A megye keleti és déli részei hegységek és vízfolyások által tagoltak, a nyugati – a kisalföldi rész – síkság. Jelentősebb hegységei a *Vértes* és a *Gerecse*, melyek legmagasabb pontjai: a *Nagycsákány* (482 m) és a *Gerecse* (634 m); továbbá az ide is átnyúló *Bakony*, a *Pilis* és a *Visegrádi-hegység*. Ez utóbbiban van a megye legmagasabb pontja a *Prédikálószék* (641 m).

A hegységek medencéket zárnak körül, közülük a legnagyobb a tatai, kisebbek a bajnai és a tarjáni.

Legjelentősebb folyója a *Duna*. Északon mintegy 80 km-es szakaszon megye- és egyben országhatár. A Dunántúli-középhegységből közvetlenül folyik a Dunába néhány viszonylag rövidebb, szeszélyes vízjárású patak, amelyek közül a legjelentősebbek *a Bakonyér*, *a Concó és az Által-ér*.

A megye területén belül a hegységek *éghajlata* kiegyenlítettebb, csapadékosabb. Gyakori az északnyugati szél és télen a hófúvás. A komáromi járás területén és a Duna mentén a nyár hűvösebb, a tél enyhébb, a csapadékmennyiség alacsonyabb. A csapadék évi átlaga 600–700 mm. Különleges mikroklímája van a Duna-völgynek; az alacsony napfénytartam ellenére a kisugárzás hatását a nagy vízfelület olyan mértékben

megsokszorozza, hogy az a napfényigényes szőlő szükségletét még az északi lejtőkön is kielégíti.

A mezőgazdaságilag művelt területek általában 100–200 m-es tengerszint feletti magasságban helyezkednek el. Ezen területek 72%-a vályog, 27%-a homok, 1%-a agyagtalaj és túlnyomó részük meszes. A humuszréteg vastagsága 10–100 cm. A talajösszetétel kedvező, de fekvési és művelési viszonyok nehezítik a területen való gazdálkodást. Jelentős az erózióveszélynek kitett, meliorációra szoruló terület. A felszabadulás után az erózió által legjobban pusztított területen, a Gerecse hegységben a termelőszövetkezetek és a vízügyi szervek összefogásával komplex védekezés indult meg, amely napjainkban már számottevő eredményeket hozott.

A megye ásványi kincsekben – különösen jó minőségű barnaszénben – gazdag. *A szénmezők Tatabánya, Oroszlány és Dorog térségében találhatók.*

Az ország kitermelhető *barnaszénkészletének* kb. fele a megyében található. A legnagyobb kitermelhető készlettel (csaknem 200 millió t) a tatabányai szénmedence rendelkezik. A tatabányai szén fűtőértéke 3000–5000 kal/kg. A dorogi és az oroszlányi barnaszénkészlet mennyisége kisebb és minősége is gyengébb. A már ismert készleteken felül Tatabánya térségében jelentős reménybeli készletek is találhatók, amelyek részletesebb kutatása a jövőben várható.

A megye cementipari *mészkő- és márgakészletének* több mint $^3/_4$ része *Dorog és Lábatlan* térségében, a többi *Tatabányán* található. Az építőanyag-ipari nyersanyagok közül jelentős még *a Leányvárott fellelhető építési mészkő, a Süttőn és a Tardoson levő díszítőkő és a Tata, illetve Kisbér közelében előforduló agyag.*

A megye nyugati és Duna menti területein 40–60 °C-os, mezőgazdasági és balneológiai célra hasznosítható meleg víz található.

DEMOGRÁFIAI HELYZET

Az ásványkincsekre települt ipar korai kifejlődése és további fejlődése, a kedvező természeti környezet és a viszonylag magas kereseti lehetőségek *évtizedek óta a megye lakosságának dinamikus növekedését idézik elő.* Ez a tendencia az 1941 és 1949 közötti időszakban is érvényesült, amikor általában az ország dunántúli és északi megyéit népességcsökkenés jellemezte. Ebben az időben a megye lakossága 8322 fővel nőtt. A népesség növekedése azonban 1949 után felgyorsult és 1973-ra mintegy *90 000 fővel gyarapodott.* A növekedés több mint 50%-a természetes szaporodásból, a többi a vándorlási többletből származott.

A felszabadulás utáni első évtizedben a természetes szaporodás jelentősen meghaladta a vándorlási nyereség abszolút nagyságát, később, az 1960-as években, az arány megfordult. *A térség az elmúlt 30 év alatt az egyik legfontosabb célpontja volt a más megyékből elvándorlóknak.* Napjainkban a vándorlási nyereségnek már lényegesen kisebb a szerepe. 1960 és 1971 között például a beköltözések száma 35%-kal, az elköltözéseké 28%-kal csökkent.

A természetes szaporodás magasabb az országos átlagnál. A megyék közötti rang-

1. táblázat

A népességszám alakulása (1000 fő)

Évek	1949	1960	1970	1973
Népességszám	220,6	269,9	301,8	309,0

A mutató megnevezése	A népesség számának változása	
	1949–1959	1960–1969
Természetes szaporodás	30,9	17,9
Vándorlási különbözet	18,4	14,0
Tényleges szaporodás	49,3	31,9

sorban csak Szabolcs-Szatmár, Hajdú-Bihar, Borsod-Abaúj-Zemplén és Fejér megye előzi meg. Ennek oka elsősorban az, hogy a lakosságból a fiatalabb életkorúak aránya magas.

A korábbi években jelentős volt a megyén belül végbement népességmozgás is, amely elsősorban a Duna menti településekbe és a városokba irányult. Ez a folyamat azonban elsősorban a mezőgazdasági nagyüzemek fejlődésének és az energiaszerkezet átalakulásának a hatására lelassult.

A népesség korösszetétele kedvezőtlenül alakult az elmúlt három étvizedben: csökkent a 14 éven aluliak aránya és növekedett a 60 éven felülieké.

2. táblázat

A népesség megoszlása főbb korcsoportok szerint (százalék)

Korcsoport	1949	1960	1970	1973
0–14 éves	26,5	27,3	23,3	22,5
15–39 éves	40,0	39,3	39,4	40,5
40–59 éves	23,4	22,2	23,7	23,3
60 éves és idősebb	10,1	11,2	13,6	13,7
Összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*

A megye népsűrűsége az országos átlagot jelentősen meghaladja. Az ország egyik legsűrűbben lakott járása a dorogi, amelynek 1973-ban 153 fő/km² volt a népsűrűsége.

A népesség növekedését biztosító természetes szaporodás, illetve bevándorlás eloszlása a megyén belül erős differenciáltságot mutat. Az elmúlt 30 év első felében a dorogi járás, Tatabánya és Oroszlány városok népessége növekedett dinamikusan. A megye történelmi városainak lakossága ebben az időben kismértékben gyarapodott. Az 1960 és az 1973 közötti években a megye 14 településének népességszáma 15%-nál nagyobb

mértékben növekedett, közöttük az 5 városé, továbbá *Szőnyé*, *Almásfüzitőé*, *Lábatlané*, *Nyergesújfalué*, *Táté*, *Bábolnáé* és még három kisebb településé. Az említett időszakban Tatabánya népességszáma több mint 17 000 fővel, 30 év alatt pedig mintegy 30 000 fővel növekedett. Oroszlány lakosságszáma pedig megnégyszereződött. Napjainkban a leggyorsabban növekvő településekben él a népesség mintegy $^2/_3$-a.

A munkaerőforrásként figyelembe vehető népesség a felszabadulás utáni első népszámlálás óta eltelt időben mintegy 50 000 fővel nőtt. Az aktív keresők számának növekedése azonban ezt meghaladta, főként a nők egyre növekvő arányú foglalkoztatásának a hatására.

A foglalkoztatottsági struktúra módosulását ebben a megyében is *a mezőgazdasági keresők arányának a csökkenése, az ipar és egyéb ágazatok jelentőségének a növekedése jellemzi.* A megye mezőgazdaságából felszabaduló munkaerő csak részben elégítette ki a fejlődő ipar és egyéb ágazatok igényeit. Az újonnan munkába lépők és a megyébe bevándorlók szinte teljes egészében a nem mezőgazdasági ágazatokban helyezkedtek el. A mezőgazdasági dolgozók átlagos életkora az említett folyamatok hatására magas lett. A szocialista nagyüzemek megszilárdulásának a hatására azonban már nem romlott tovább a korösszetétel, hanem valamelyest javult is. Az 1960-as években az iparban munkaerőhiány jelentkezett, amely az 1970-es évek elejétől mérséklődött, sőt a megye déli területein szabad munkaerő-kapacitás is van. Ennek oka egyrészt az, hogy a széntermelés az 1970-es évek elején jelentősen nem emelkedett, gépesítettsége azonban tovább fokozódott, másrészt pedig az, hogy az 1952 és 1956 közötti években született fiatalok (a „demográfiai hullám") a munkaképes kort ezekben az években érik el.

A férfiak foglalkoztatása az ipar, építőipar és egyéb népgazdasági ágakban megoldottnak tekinthető. A nők foglalkoztatása is biztosított a Komárom–Esztergom ipari sávban, sőt Nyergesújfalun 1973-ban már hiány jelentkezett női munkaerőben. Nagymértékben elősegíti a kedvező foglalkoztatottsági helyzet kialakulását *az a munkaerő-kooperációs szerződés, amelynek keretében magyar férfiak dolgoznak a komárnói hajógyárban és szlovák nők Komárom város, illetve a Duna menti ipari sáv üzemeiben.* A Kisbér, Oroszlány és Tatabánya térségében található szabad női munkaerő foglalkoztatását az utóbbi évtizedben dinamikusan fejlődő könnyűipar még teljeskörűen nem tette lehetővé, ezért ennek további fejlesztése szükséges.

Komárom megye ipara területileg erősen differenciált, az ipari termelés szinte teljes egészében a Duna menti sávra és a tatai medencére koncentrálódik. Az ide települt ipar munkaerő-szükségletét az itt lakók nem tudják kielégíteni, így jelentős az ingázók száma, elsősorban az iparban dolgozó férfiak között.

GAZDASÁGI SZERKEZET

A hagyományosan ipari jellegű megye gazdasági életének vezető ága már a felszabadulás előtt is az ipar volt, a mezőgazdaság szerepe egy-két speciális feladatot kivéve nem volt kiemelkedő.

Az aktív keresők megoszlása főbb népgazdasági ágak szerint

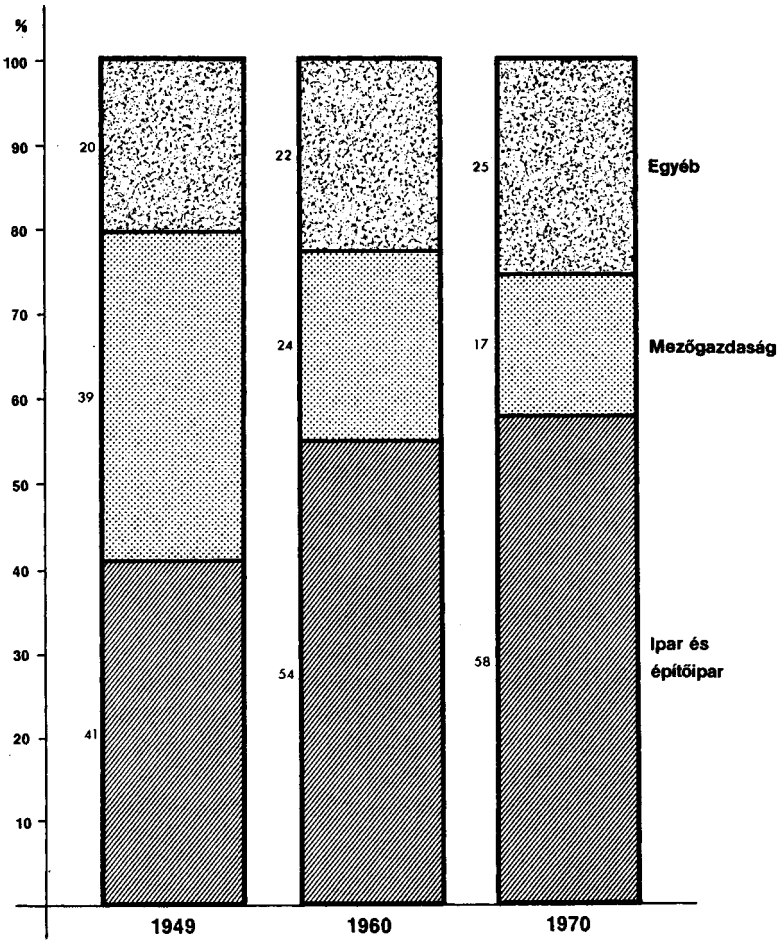

IPAR

A legutóbbi évekig az iparfejlesztést az itt található ásványi kincsek, a szén és az építőanyag-ipari nyersanyagok, valamint a kedvező forgalmi helyzet motiválták. A második világháborút megelőző ipari konjunktúra időszakában pedig a nyugati piachoz való közeli fekvés miatt élénkült meg a fejlődés. Ebben az időben települt a térségbe az alumíniumipar és a vegyipar.

A megye több nagy ipari üzemének építése a második világháború alatt félbeszakadt. A dolgozók áldozatos munkájának köszönhető, hogy a háborús károk helyreállítása mellett ezeknek az üzemeknek az építése is hamarosan befejeződött. *Az újjáépítés és az*

azt követő gyors iparosítás megnövelte a keresletet a megye hagyományos ipari termékei – szén, villamos energia, cement és mész, timföld – iránt. Mivel ebben az időben a legjelentősebb energiahordozó a szén volt, a szénbányászat fejlesztése alapvető gazdasági feladat volt. Új aknák sora nyílt és új erőművek épültek. A megye iparának ágazati szerkezetében továbbra is döntő részt képviselt a nehézipar, azon belül is a bányászat. Az 1960-as évek második felében előtérbe került az egyoldalú iparszerkezet felszámolása, egyúttal az ipar társadalmi-gazdasági adottságoknak megfelelő területi szerkezetének a kialakítása. Több könnyűipari üzem települt a bányavidékre, a Duna menti ipari sáv ipara vertikálisan tovább fejlődött, *és Esztergom országos jelentőségű gép- és műszeripari bázissá vált.*

A helyreállítási időszak után a jelentősebb fejlődés az első ötéves terv időszakában indult meg, majd a második ötéves terv éveiben a megye történetében minden eddigit meghaladó mértékű fejlesztésre került sor. Öt év alatt több mint 7 milliárd Ft értékű ipari beruházás valósult meg.

1950 és 1965 között 9 új aknát nyitottak meg, megépült az *Oroszlányi Hőerőmű*, 100 MW-tal bővült *a Bánhidai Hőerőmű* kapacitása. A szénbányászat beruházásainak jelentőségét mutatja, hogy az említett időszakban az iparág országos beruházásainak 29%-a valósult meg a megyében. A fejlesztés elsősorban a tatai szénmedencére koncentrálódott.

Majdnem egymilliárd Ft-os költséggel bővítették *az Almásfüzitői Timföldgyárat*, megvalósult *a cementgyárak rekonstrukciója* és ennek bázisán megkezdődött az eternitcsövek és a vasbetonaljak gyártása. Új üzemegységekkel bővültek a *Komáromi Kőolajipari Vállalat szőnyi és almásfüzitői üzemei és új műszálgyártó egységeket* – danulonrost, danulonselyem – helyeztek üzembe Nyergesújfalun.

A nagyarányú állóeszköz-fejlesztésekkel párhuzamosan az ipari és építőipari foglalkoztatottak száma az 1949. január 1-i 38 500-ról 1960-ra 66 000 főre növekedett. Kiemelkedő mértékben – több mint 10 000 fővel – nőtt a bányászatban és igen jelentősen – 6000 fővel – a gépiparban dolgozók száma.

1960 és 1973 között a foglalkoztatottak száma már nem nőtt olyan mértékben, mint

3. táblázat

A szocialista iparban foglalkoztatott aktív keresők megoszlásának változása ipari főcsoportonként (százalék)

Ipari főcsoport	1949	1960	1970	1973	1973-ban az ország összes ipari aktív keresőinek százalékában
Nehézipar	79,5	86,7	82,5	82,1	5,9
Könnyűipar	15,7	9,5	12,7	13,4	1,8
Élelmiszeripar	4,8	3,8	4,8	4,5	1,7
Összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*4,2*

a megelőző évtizedben. A mintegy 15 000 fős növekedésből a gépipar több mint 5000 fővel, a könnyűipar csaknem 4000 fővel részesedett.

Napjainkban az iparban foglalkoztatottaknak 89%-a minisztériumi iparban dolgozik. A minisztériumi ipar által 1950-ben előállított termékek összértéke 3,3 milliárd Ft-ot tett ki. Ez az érték 1960-ra háromszorosára és az 1970-es évek elejére 5–6-szorosára nőtt. A termelési érték évi növekedése azonban nem volt egyenletes. Néhány éven keresztül igen alacsony volt a növekedés, az 1950 és 1953 közötti években évi mintegy 31%-os értékkel érte el a maximumát. A termelési érték és a létszám növekedésének egybevetésekor arra a következtetésre juthatunk, hogy az elmúlt időszakban jelentősen nőtt a munka termelékenysége.

A legjelentősebb mértékben *a vegyipari termékek* termelése növekedett. Különösen kiemelkedő az egyes *kőolajszármazékok* termelése, amely 1950 és 1973 között mintegy 7–10-szeresére emelkedett. Nem sokban marad el ettől a vegyipar másik ága *a műszálgyártás*, ahol teljesen új üzemek épültek. *Az építőanyag-iparból a cement- és a téglagyártás* fejlődése volt a legdinamikusabb.

4. táblázat

A fontosabb ipari termékek termelésének alakulása

Termék	Mértékegység	1950		1973	
		mennyiség	az országos termelés százalékában	mennyiség	az országos termelés százalékában
Barnaszén	1000 t	4 766	44,1	6 452	41,7
Villamos energia	1000 MWó	726	24,2	2 361	13,4
Alumínium	t	5 765	33,9	15 314	22,6
Kalcinált timföld	t	51 620*	59,3*	291 710	44,5
Cement	1000 t	519	64,9	1 017	29,9
Égetett mész	1000 t	122	39,4	188	28,1
Azbesztcement hullámlemez és idom	1000 m^2	254	100,0	517	100,0
Gyalugép	db	184	100,0	453	100,0
Marógép	db	–	–	439	64,5
Szintetikus alapú laza műszál	m^3	–	–	9 610	100,0
Keményítő	t	4 410	72,3	11 411	48,4

* 1951-es adat.

A tanácsi ipar súlya és jelentősége Komárom megyében csekély. Míg az 1950-es években elsősorban az élelmiszeriparra korlátozódott tevékenysége, addig napjainkban már a tanácsi ipart is leginkább a nehézipar képviseli.

A szövetkezeti ipar jelentősége hasonló a tanácsi iparéhoz, főként a lakosság részére történő szolgáltatásokkal foglalkozik.

A megye iparának fejlettségét bizonyítja, hogy a többi megyével összehasonlítva előkelő helyet foglal el az 1000 lakosra jutó ipari foglalkoztatottakat és az iparban termelt nemzeti jövedelmet tekintve. Hasonlóan magas az 1000 főre jutó bruttó állóeszközérték is. Az utóbbi években a foglalkoztatottak számának növekedése elmarad az állóeszközérték növekedésének ütemétől, s ez az ipar hatékonyabb, intenzív irányú fejlődését jelzi.

Az ipar területi elhelyezkedése a megyén belül nem egyenletes. A legiparosodottabb terület *Tatabánya* és *Oroszlány*, továbbá *a dorogi és komáromi járások északi része.* Ezeken a területeken az ipar szélsőségesen nehézipari jellegű, azon belül is a bányászat dominál.

A szénbányászat Tatabányán mintegy 75 éves múltra tekint vissza, melyben új korszakot nyitott 1946-ban a bányaüzemek államosítása. A felszabadulást követő helyreállítás után ezek a bányák jelentős részt vállaltak az ország szénellátásából. Mélyreható változás következett be a szénbányászatban az 1960-as évek második felében, amikor megkezdődött a kis kapacitású és a gazdaságosan nem üzemeltethető munkahelyek számának csökkentése és átalakítása kevés számú, „széles homlokú" frontfejtéses munkahelyre. A széntermelés 1950-től kezdve 1964-ig fokozatosan emelkedett és ekkor elérte a 3,5 millió t értéket. Azóta ez a szint jelentős mértékben nem változott.

Az oroszlányi szénbányák termelésüket és a foglalkoztatottak számát tekintve nem sokkal maradtak el a tatabányaiaktól. Az aknák túlnyomó része, a szénosztályozó és az erőmű is felszabadulás utáni építőmunka eredménye. *Oroszlány 1945 óta vált a szénbányászat egyik legjelentősebb hazai bázisává.* Az ország bányaüzemei közül itt dolgoznak a legkorszerűbb munkakörülmények között.

Az alumíniumipar két nagyüzeme *az Almásfüzitői Timföldgyár és a Tatabányai Alumíniumkohó.* A timföldgyár építését és szerelését – mivel a második világháború alatt félbemaradt – a felszabadulás után kellett befejezni, így csak 1950-ben indulhatott meg termelése. A magyar–szovjet timföld-alumínium egyezmény megkötésének hatására a gyár termelésének a növekedése a harmadik ötéves tervidőszakban volt a leggyorsabb. Napjainkban évi termelése már megközelíti a 300 000 t timföldet.

Országos jelentőségűek a megye *építőanyag-ipari* üzemei, különösen *a cementgyárak, betonelemgyárak és mészművek.* (Például *a Cement- és Mészművek Tatabányai Gyára*, valamint *Lábatlani Gyára, Beton- és Vasbetonipari Művek Lábatlani Gyára.*) A foglalkoztatottak száma emelkedő tendenciájú, és 1973-ban az ország összes építőanyag-ipari dolgozójának 9,1%-a a megyében dolgozott. A megye cementtermelése 1950 és 1973 között megkétszereződött és bár az országos termelésből a részaránya csökkent, még mindig 30% volt. Az iparág legrégibb és legjelentősebb üzeme *a Cement- és Mészművek Tatabányai Gyára.*

A vegyipar legjelentősebb üzemei *a Komáromi Kőolajipari Vállalat és a Magyar Viscosagyár.* A felszabadulás után két korszerűtlen kis üzemből (Szőny, Almásfüzitő) a bővítések és a rekonstrukció által fejlődött hazánk második legnagyobb, s egyben legszélesebb vertikumú egységévé a Komáromi Kőolajipari Vállalat. Napjainkban benzin, gázolaj és fűtőolaj mellett bitument, speciális kenőolajakat és gépzsírokat is termel a vállalat. A Viscosagyár is a háború alatt épült és bár az államosítás után is jelentősen

nőtt a gyár termelése, az igazi fejlődés csak 1956 után indult meg, amikor megkezdték a szintetikus szálak készítését.

A gép- és a műszeripar legjelentősebb üzemei *Esztergomban* találhatók. Különösen kiemelkedik *a Szerszámgépipari Művek Esztergomi Marógép-Gyára, a LABOR Műszeripari Művek* és Európa hatodik legnagyobb ilyen jellegű üzeme *a Látszerészeti Eszközök Gyára.* Az ipar területi és ágazati struktúrájának javítása szempontjából is jelentős volt a *Beloiannisz Híradástechnikai Gyár tatabányai gyáregységének* a létrehozása.

A könnyű- és az élelmiszeripar a megye iparilag kevésbé fejlett területein helyezkedik el, *Tatán és Komáromban* és a komáromi járásban. A könnyűipar legjelentősebb üzeme *a Lakástextil Vállalat Tatai Szőnyeggyára,* amely exportra is termel. Az iparág másik jelentős bázisa Komárom, ahol *a Lenfonó- és Szövőipari Vállalat lengyára és szövőgyára* nagyszámú női munkaerőt foglalkoztat. A női foglalkoztatottsági gondok megoldására – az 1960-as évek végétől – több könnyűipari üzem települt a bányavidékre, például a *Duna Cipőgyár gyáregységet létesített Oroszlányban.* A komáromi járásban két jelentősebb élelmiszeripari üzem van, az *Ácsi Cukorgyár és a Győri Szeszipari Vállalat Ászári Keményítőgyára.*

MEZŐGAZDASÁG

A megye mezőgazdasága a felszabadulás előtt sem volt túlságosan jelentős. Néhány nagybirtok és a ménesbirtokok kivételével, kedvezőtlen természeti adottságok között, szétaprózott kisparaszti gazdálkodás folyt.

5. táblázat

A földterület művelési ágak szerinti megoszlásának változása (százalék)

Művelési ág	1950	1960	1970	1973
Szántó	54,6	44,1	42,7	43,2
Kert és gyümölcsös	1,1	1,6	2,5	2,5
Szőlő	2,1	2,5	1,9	1,8
Rét	4,4	3,4	2,3	2,5
Legelő	7,2	6,6	7,1	7,8
Mezőgazdasági terület összesen	69,4	58,2	56,5	57,8
Erdő	23,3	32,1	32,9	31,7
Nádas	0,1	0,2	0,2	0,2
Termőterület	92,8	90,5	89,6	89,7
Művelés alól kivett terület	7,2	9,5	10,4	10,3
Összes földterület	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*

A mezőgazdaságban az első jelentős fordulat 1945-ben történt, amikor felosztották a földbirtokosok és a papság hatalmas birtokait. A kisajátított földterület, mintegy 80 000 ha a megye akkori területének 40%-a volt. Továbbra is állami tulajdonban maradtak a bábolnai és kisbéri ménesbirtokok. A földosztás után sorra alakultak a gépállomások, elsőként *Tatán, Szőnyben és Kisbéren.* Az első mezőgazdasági termelőszövetkezeti csoportot *Baj* községben 60 család mintegy 172 ha-on alakította 1948-ban.

Átmeneti visszaesés után 1958-ban ismét megkezdődött a szocialista nagyüzemi gazdálkodás szervezése. Az átszervezés eredményeként 1960. december 31-ig uralkodóvá váltak a megye mezőgazdaságában is a szocialista termelési viszonyok: a szántóterület 90%-a a szocialista szektor használatába került.

1973-ban a megye földterületének 57,8%-a állt mezőgazdasági művelés alatt, ennek $^3/_4$ része szántó.

A felszabadulás után a szántóföldi növények közül a búza és a kukorica vetésterülete még majdnem egyenlő nagyságú volt. A búza vetésterülete napjainkig változatlan maradt (23 000 ha körül), de a kukoricáé jelentős mértékben nőtt és 1973-ban már megközelítette az 50 000 ha-t.

A harmadik és a negyedik ötéves terv idején a termelőszövetkezetek és állami gazdaságok megerősödtek. Nőtt a termelőszövetkezeti közös vagyon, az öntözött területek nagysága, és egyre szélesebb körben használták a növényvédő szereket és a műtrágyát. Mindezek hatására – több év átlagát tekintve – valamennyi fontosabb növény termésátlaga növekedett.

6. táblázat

A fontosabb szántóföldi növények vetésterülete és termésátlaga

Növény	1950		1960		1970		1973	
	vetésterület (1000 ha)	termésátlag (q/ha)	vetésterület (1000 ha)	termésátlag (q/ha)	vetésterület (1000 ha)	termésátlag (q/ha)	vetésterület (1000 ha)	termésátlag (q/ha)
Búza	23,7	15,2	19,9	18,9	23,6	24,5	22,6	35,7
Őszi árpa	1,0	14,0	6,7	18,2	6,5	24,9	4,7	38,7
Kukorica	24,3	16,4	31,5	26,8	39,2	40,6	49,6	45,6
Silókukorica	2,0	293,2	4,7	188,2	5,6	229,0	5,4	203,1
Lucerna	6,5	19,9	7,6	27,3	10,2	50,5	11,9	44,4
Cukorrépa	2,9	176,5	2,3	275,9	1,3	305,0	1,8	273,3
Burgonya	8,1	34,6	5,6	102,1	1,6	111,5	0,8	116,0

A mezőgazdaság másik ágának, az állattenyésztésnek a fejlődése inkább minőségi jellegű volt. Mennyiségi gyarapodást főként a sertés- és a baromfiállományban tapasztalhatunk.

7. táblázat

Az állatállomány alakulása (1000 db)

Állatfaj	1950	1960	1970	1973
Szarvasmarha	44,9	38,8	39,8	41,2
Sertés	111,6	83,2	138,7	167,4
Ló	13,2	11,6	4,6	3,8
Juh	12,0	60,3	38,2	26,5

A megye legjelentősebb mezőgazdasági nagyüzemei a tatai és a komáromi járás állami gazdaságai. Közülük is kiemelkedik *a Bábolnai Mezőgazdasági Kombinát*, *a Komáromi Állami Gazdaság és a Környei Állami Gazdaság*, amelyek az 1960-as évek közepétől az iparszerű mezőgazdasági technológiák és a hatékonyabb üzem- és munkaszervezés kialakításának a bázisává váltak.

A *Bábolnai Mezőgazdasági Kombinát*ban 1963-ban fogtak hozzá az iparszerű baromfitenyésztéshez, és az eltelt idő alatt Európa legnagyobb tenyészanyag-termelőjévé váltak. Főként itt alakultak ki és innen terjednek el az ország mezőgazdasági üzemeibe a különböző zárt termelési rendszerek. A bábolnai kukoricatermesztési rendszer 1970-ben alakult ki, és három év múlva, önálló társulássá válva, mintegy 80 termelőszövetkezetre és állami gazdaságra terjedt ki. A Bábolnai Mezőgazdasági Kombinát a kooperációs kapcsolatok révén az ország száz és száz más gazdasága fejlesztésében is tevékenyen közreműködik.

A megye szocialista mezőgazdasága egy fejlett ipar igényei által ösztönzött és támogatott gazdasági ág, amely az elmúlt 15 évben rendkívül dinamikusan fejlődött. Termelési kultúráját, műszaki színvonalát és termelési eredményeit tekintve, példaképül állítható szinte valamennyi megye mezőgazdasága elé. Komárom megye mezőgazdasága az eltelt 30 év alatt az ország gazdasági életének számottevő tényezőjévé vált. A gazdálkodás magas színvonalára utal az, hogy például a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben a területegységre jutó halmozatlan termelési érték az országos átlagnak több mint másfélszeresét éri el. Az 1970-es évek elején a termelőszövetkezetek közül a *gyermelyi Petőfi Tsz* és a *környei Vörös Csillag Tsz* emelkedett ki.

KÖZLEKEDÉS

A közlekedésnek kiemelkedő szerepe van a megye gazdasági életében. Az ipar kitermelő és nehézipari jellege miatt a szállítandó termékek súlya tetemes. A megye a nemzetközi áruszállítás és idegenforgalom áramlásának irányába esik, ezért *jelentős az átmenő forgalom*. A foglalkoztatottság növekedésével nagymértékben nőtt a munkahelyre való ingázás.

A megye *vasútsűrűsége* viszonylag ritka, s ez a felszabadulás óta sem változott jelentős mértékben. Új vonal – a helyreállításokon és kisebb pályakorrekciókon kívül – csak Környe és Oroszlány között épült. Tatabányán, Oroszlányban és a dorogi járásban az 1950-es években a széntermelés növekedésének hatására a vasúton szállított

termékek súlya jelentős mértékben megnőtt. A kőolaj-feldolgozó ipar és a timföldgyártás termelésének növekedése pedig a szőnyi–almásfüzitői térség vasúti forgalmát növelte meg az 1960-as évektől. A vasúti személyforgalom növekedése az elmúlt 30 évben különösen Tata, Tatabánya és Oroszlány városokban és a Duna menti községekben volt dinamikus.

A közúthálózat sűrűsége is az ország megyéi közül a legalacsonyabb. A felszabadulás óta kisebb útkorrekcióktól eltekintve jelentős közút új nyomvonalon – az M 1-es autóút kivételével – nem épült. Az utak átbocsátóképessége – a szélesítések, korszerűsítések következtében – nőtt, minősége nagymértékben javult.

Gyorsan növekszik a megyében a személygépkocsik száma: 1960 és 1973 között például az állomány közel 18-szorosára nőtt és meghaladta a 12 600 db-ot.

A közúti szállítás megyei bázisvállalata a 18. sz. VOLÁN Vállalat. Teherfuvarozási teljesítménye 1960 és 1973 között több mint kétszeresére, a szállított személyek száma 38 millióról 56 millióra nőtt.

ÉLETSZÍNVONAL, ÉLETKÖRÜLMÉNYEK

Komárom megye a felszabadulást követő 30 éves fejlődése nyomán az életszínvonal több fontos mutatója tekintetében országos viszonylatban az élre került. Különösen magas a foglalkoztatottak jövedelme, sokat javultak a dolgozók munkakörülményei, jó a kommunális, szociális és kereskedelmi ellátás.

A foglalkoztatottság magas színvonalának következményeként *a megye lakosságának összes jövedelme magas*. Jelentősen hozzájárul ehhez, hogy a foglalkoztatottak túlnyomó része a nehéziparban és azon belül is a bányászatban dolgozik. Így az iparban dolgozók átlagkeresete valamennyi többi megye hasonló szintjét felülmúlja. Az 1960-as évek végétől számottevően emelkedett az építőipari munkások átlagkeresete is.

Dinamikusan nőtt a mezőgazdaságban dolgozók jövedelme. Míg 1960-ban az egy dolgozó termelőszövetkezeti tagra jutó jövedelem 8623 Ft volt, az 1960-as évek végén már jóval meghaladta a 20 000 Ft-ot és az 1970-es évek elején (1970–1973 átlagában) elérte a 30 000 Ft-ot. Az állami gazdaságokban még ennél is nagyobb fejlődést tapasztalhatunk. A Bábolnai Mezőgazdasági Kombinátban például az egy dolgozóra jutó kereset az 1959. évi 15 525 Ft-ról 1973-ra 36 713 Ft-ra emelkedett.

LAKÁS- ÉS KOMMUNÁLIS ELLÁTÁS

A megye lakásállományát 1945-ben 56 100 lakás képezte, amelynek 32%-a szenvedett háborús kárt.

A lakáshelyzet a falvakban és a városokban már a felszabadulás előtt is rendkívül rossz volt. Az iparban dolgozó munkások zsúfolt, üzemek közé ékelt kolóniákon, gyenge minőségű anyagból épített házakban, egészségtelen körülmények között laktak. Jellemző példái ennek a Tatabánya környéki bányásztelepek „hatajtós" házai.

A lakások számának és felszereltségének alakulása

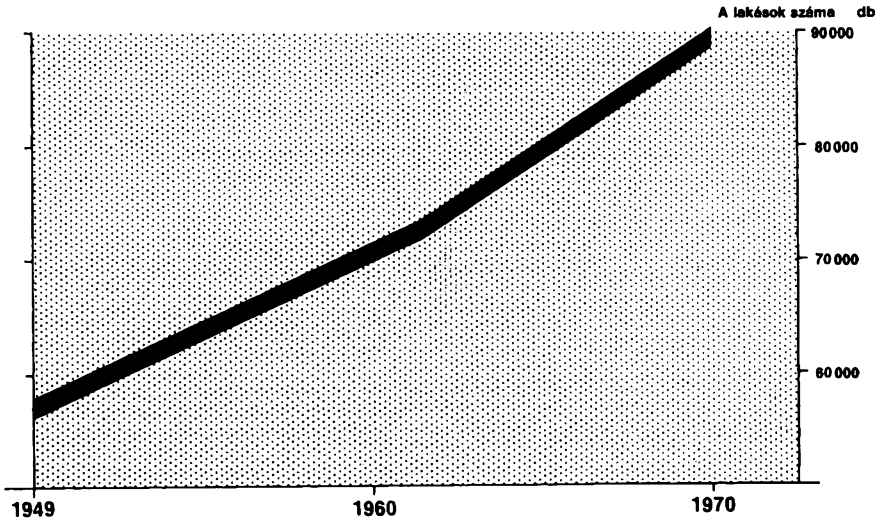

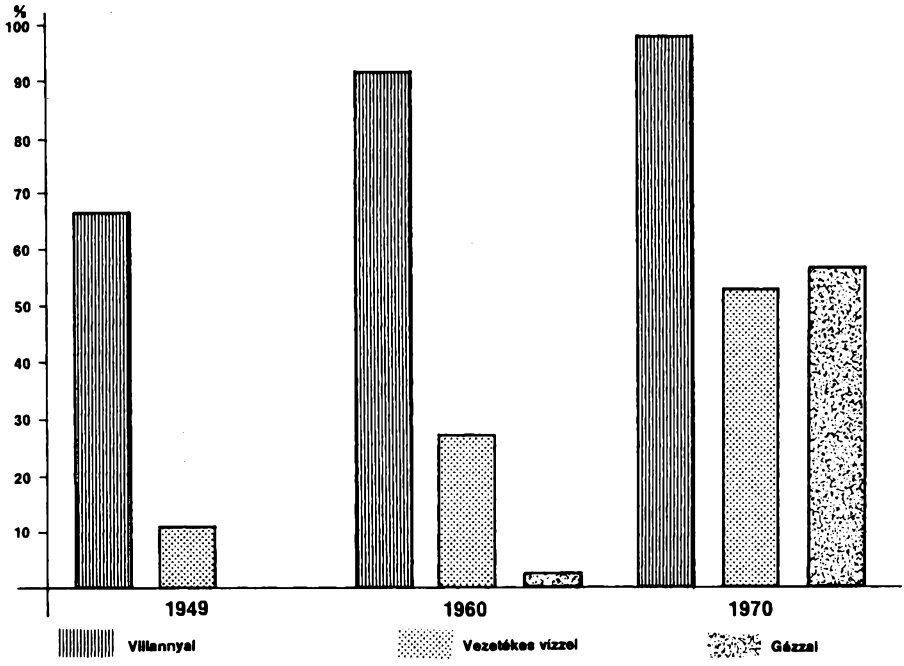

A parasztság lakáskörülményei sem voltak kedvezőbbek, az uradalmi cselédlakások és a kisparasztok szigetelés nélküli, nádtetős házai vizesek, egészségtelenek voltak. A legtöbb helyen a közművesítés is hiányzott. Ebben az időben a megye települései Esztergom és Tata kivételével falusias jellegűek voltak.

A felszabadulás utáni időszakban javult a lakásellátottság, a lakásállomány 1973-ig több mint 40 000-rel nőtt. Az állomány ilyen nagymértékű mennyiségi növelését a felszabadulás utáni rendkívül kedvezőtlen állapot és az iparfejlődés hatására idetelepülő munkáscsaládok elhelyezése indokolta. A lakásállomány nagyarányú növekedése kedvező irányú minőségi változást is maga után vont. Az egészségtelen lakásokból nagy számban költöztek napfényes, több szobás és összkomfortos lakásokba a falvakban és a városokban.

Az 1920 és 1944 közötti időszakban éves átlagban mintegy 800 lakás épült, 1945 és 1959 között már 1500, 1960 és 1973 között pedig csaknem 2500. Az is indokolta a rendkívüli építési ütemet, hogy alábányászás miatt sor került néhány régi bányásztelep lebontására, továbbá, hogy az 1950-es években épített ideiglenes barakklakások is elavultak.

A nagyarányú lakásépítkezések hatására a 100 lakásra jutó népesség száma az 1949. évi 385 főről 1973-ra 333 főre csökkent. Az eltelt időszakban elsősorban a két- és háromszobás lakások száma növekedett, és ennek hatására egy szobára 1973-ban már csak két személy jutott. Mivel az új lakások túlnyomó részét ellátják vízvezetékkel és a csatornahálózatba is bekapcsolják, a kommunális ellátottság évről évre javul. 1973-ban vezetékes vízzel a lakások 53%-a, vízöblítéses W. C.-vel a lakások 38%-a rendelkezett. Országos viszonylatban is kiemelkedő a lakások felszereltségének a színvonala Oroszlányban és a dorogi járás egyes településein. Jelentős mértékben nőtt az emeletes lakóépületek száma – a városokban 1949 és 1973 között több mint kétszeresére –, elősegítve a települések városias képének kialakulását. 1955-ben a megyében befejeződött a községek villamosítása.

EGÉSZSÉGÜGYI, SZOCIÁLIS, OKTATÁSI ÉS KULTURÁLIS ELLÁTÁS*

A felszabadulás óta a lakosság egészségügyi helyzete is javult. Ennek egyik következményeként *az átlagos életkor az utóbbi két évtized alatt mintegy 8 évvel hosszabbodott meg.* Az 1000 lakosra jutó halálozások száma nagyobb távlatban visszatekintve csökkenő tendenciájú és bár az utóbbi években kissé emelkedett, még mindig az országos átlag alatt van.

Az orvosok számának a növekedése jobb ellátottságot biztosít, mint a klinikákkal rendelkező megyéken és Tolna, Vas, valamint Veszprém megyén kívül bárhol az országban. A kórházi ágyak száma az 1973-as év elején meghaladta a 2200-at. Az 1945 óta történt kórházfejlesztés nagyrészt Tatabányán valósult meg. A gyermekjóléti intézmények száma Tatabányán és Oroszlányban, valamint a dorogi járás községeiben nőtt

* E résznek az oktatással és a kulturális ellátással foglalkozó bekezdéseit az MSZMP Komárom megyei bizottsága állította össze.

jelentős mértékben. Ezenkívül több bányászgyógyüdülő épült az egészségükben károsodott munkások gyógyítására.

Komárom megyében a felszabadulás előtt a tanintézményeknek alig 10%-a volt állami kezelésben, a többi egyházi vagy bányatársulati iskolaként működött. Az alsófokú iskolák szinte mind felekezetiek voltak. A felszabadulást követően ezzel az örökséggel kellett elindulni a szocialista kulturális forradalom oktatási és nevelési céljainak megvalósítása érdekében.

Számos intézkedés történt a tankötelesek és a felnőttek iskoláztatási lehetőségeinek fokozására, melyek eredményeként sikerült az iskolázottsági szintet fokozatosan javítani.

8. táblázat

Az iskolázottsági színvonal változása

Végzettség		1949	1960	1970	1973
Általános iskolai	végzettséggel rendelkezők aránya a megfelelő korúak százalékában	18,7	32,6	52,0	56,8
Középiskolai		3,9	7,1	14,1	15,1
Felsőfokú		1,1	2,0	3,3	3,4

A megtett intézkedések nyomán az iskoláztatási körülmények jelentősen megjavultak, és *az oktató-nevelő munka tartalmi kérdéseinek megoldása került előtérbe.*

Az *általános iskolai oktatás* személyi és tárgyi feltételei kedvezőbbekké váltak. 1950 és 1973 között az általános iskolai tantermek száma mintegy 300-zal nőtt. A tanerők mintegy 1000 fős növekedésének a következményeként az 1972/73-as tanévben egy tanerőre már csak 18 tanuló jutott.

9. táblázat

Az általános iskolai oktatás jellemző adatai

Megnevezés	1950	1960	1970	1973
Tantermek száma (db)	659	830	952	964
Tanulók száma (fő)	31 493	40 152	37 034	34 151
Tanerők száma (fő)	991	1 655	1 949	1 966

Az általános iskolai hálózat fejlesztése mellett nagy erőfeszítések történtek az *óvodai hálózat* kiépítésére. Az óvodai ellátottság jelenleg 74%-os.

A *középfokú oktatás* egyre jobban igazodik a megye és a népgazdaság szakemberigényéhez. *Az általános iskolát végzetteknek több mint 93%-a tanul tovább a középfokú*

oktatási intézményekben. A megyében 8 állami gimnázium, 15 szakközépiskola és 8 szakmunkásképző iskola működik.

A megye fiataljai egyre korszerűbb körülmények között számos szakmában szerezhetnek *szakmunkás-bizonyítványt* és évente – az elmúlt időszakban – mintegy 2500-an éltek ezzel a lehetőséggel. A szakközépiskolákba és a gimnáziumokba évente átlag mintegy 6800 tanuló jár.

A megyében három *felsőfokú tanintézet* is működik: *az Esztergomi Tanítóképző Intézet, a Soproni Óvónőképző Intézet esztergomi kihelyezett tagozata* és ugyancsak Esztergomban a *Felsőfokú Vegyipari Gépészeti Technikum.*

A *közművelődés* is sokat fejlődött az elmúlt 30 évben. A megyében 229 nyilvános könyvtár (111 tanácsi, 118 szakszervezeti) és 91 művelődési intézmény (64 tanácsi, 27 szakszervezeti) működik. Az olvasók számára közel 900 000 kötet könyv áll rendelkezésre a könyvtárakban. Az olvasók száma meghaladja a 63 000-et.

Az 1960-as évektől a közművelődési munka egyre inkább a *kiscsoportos foglalkozási formák* felé fordult (klubok, szakkörök). Az öntevékeny művészeti csoportokban, a klubokban és a szakkörökben több mint 10 000-en találnak rendszeres, elmélyült és igényes művelődési lehetőségekre.

Megnőtt a különböző *művészeti rendezvények* iránti igény is. A mozilátogatók száma lényeges változást nem mutat. Évente meghaladja a 2,5 milliót. *A színházi és a zenei rendezvények nagyszámú közönséget vonzanak.* A képzőművészeti élet (főként festészet) a megye közművelődésének szerves részévé vált. A *múzeumok* közművelődési tevékenysége példamutató, rendezvényeiket évente 50 000–60 000-en nézik meg. A megye második legnépesebb városa *Esztergom*, az ország egyik jelentős vidéki „múzeumvárosa". Országos jelentőségű az esztergomi *Balassi Bálint Múzeum*, a *Keresztény Múzeum* és a *Vár Múzeum.* Bővült az *ismeretterjesztés* hatóköre is.

Komárom megye egyike az ország nemzetiségi megyéinek, ezért fontos szerepe van *a nemzetiségi kultúrák ápolásának* is, ami egyaránt jelen van az iskolai oktatásban és a közművelődésben.

KERESKEDELEM

Komárom megye kereskedelmének helyzete a felszabadulást követően több vonatkozásban eltért az ország többi megyéjétől. Itt a mezőgazdaság nem tudta a megye lakosságát ellátni saját termeléséből. Ezért az országban itt a bányásztelepüléseken alakult ki elsők között az állami élelmiszer-kereskedelem alapját képező központosított ellátószervezet, a *MÁSZ Rt. Élelemtára*, majd utóda, a „*Csille*" *Bányászellátó Rt.* A megye más részein a magánkereskedelem volt az uralkodó. Fordulatot jelentett 1952-ben a magánkereskedelmi tevékenységet megszüntető rendelet. Ekkor a már korábban megalakult Népbolt Nemzeti Vállalatok jelentős mértékben megerősödtek.

A lakosság jövedelmi színvonalával összefüggésben magas a kereskedelmi áruforgalommal és a szolgáltató-hálózattal szemben támasztott igény. *A kiskereskedelmi forgalom egy lakosra jutó értéke Csongrád és Győr-Sopron megye mellett itt a legmagasabb az országban.* Különösen kiemelkedik az egy lakosra jutó vegyesiparcikk-vásárlás nö-

vekedése. A munkás és alkalmazott háztartásokban a 100 családra jutó rádióállomány már 1967-ben elérte a 100 darabot.

A kereskedelmi hálózat fejlődése az 1950-es években elsősorban mennyiségi jellegű volt, főként az ellátatlan területeken létesültek új boltok. Később egyre jobban előtérbe került a boltok korszerűsítése, a szakosodás és a választék bővítése. Az 1960-as évek második felében megteremtődtek a színvonalas kereskedelmi munka feltételei, megkezdődött a nagy területű ABC- és iparcikkáruházak építése. Ezek közül is kiemelkedik az 1966-ban üzembe helyezett tatabányai *Vértes Áruház*. A megye városai közül Tata és Esztergom mint hagyományos kereskedelmi központ emelkedik ki, az utóbbi években azonban a megyeszékhely kereskedelmi ellátó szerepe erősödött, és így vonzáskörzete más megyékre is kiterjedt.

Az 1945 óta eltelt időben sokat javultak a kiskereskedelmi munka technikai feltételei. A bolti kiskereskedelem rendelkezésére álló terület 1973-ban 110 000 m², az 1000 lakosra jutó alapterület 355 m² volt és ez utóbbi 27 m²-rel haladta meg az országos átlagot. Az alapterülettel együtt növekedett a forgalom is, amely 1960 és 1973 között megháromszorozódott és meghaladta az 5 milliárd Ft-ot. Ebben az időszakban a forgalom szerkezete is megváltozott, a ruházati cikkek részaránya csökkent, a vegyes iparcikkeké nőtt.

Az elmúlt évtizedekben nagyot fejlődött a *vendéglátó-hálózat* is. Az ipari munkásság ellátásában jelentős szerepe van a több mint 100 étkezdével működő üzemélelmezésnek.

A felszabadulás óta a lakossági szolgáltatások köre kibővült. Különösen jelentős a mosás, a gépkocsijavítás, az elektroakusztikai és háztartási berendezések javítása. Ma már egyre-másra épülnek a *szolgáltatóházak* a megyében, s ezek kiválóan fel vannak szerelve, jó munkakörülményeket nyújtanak dolgozóiknak és kellemes környezetet a szolgáltatásokat igénybe vevőknek.

IDEGENFORGALOM ÉS SPORT

A megye területének vonzó *idegenforgalmi* nevezetessége a *Vértes–Gerecsei* tájegység. Esztergom, valamint a tőle keletre fekvő néhány község pedig a *Duna-kanyar* része. A megye legfontosabb idegenforgalmi adottsága, hogy a nyugatról és északról Magyarországra áramló idegenforgalom a megyén halad keresztül. A Duna, a Gerecse, a Vértes, a Bakony nyúlványai, a tatai tavak és a hegységek vadban gazdag erdőségei további kedvező adottságok az idegenforgalom számára.

Vonzóak a megye *történelmi városai*, Esztergom és Tata műemlékei, a múzeumok, a rendezvények.

Kedvező, de még eléggé fel nem fedezett adottságai vannak *Oroszlánynak*, amely idővel a turisták és a vadászok kedvelt kiindulóbázisává válhat.

A Duna-kanyar egyik legjelentősebb központja *Esztergom*. A város szálláshelyekkel jól ellátott. A Duna által nyújtott lehetőségeket azonban még napjainkban is csak kevéssé használják ki.

Komáromnak az átmenő idegenforgalma jelentős, közúti és vasúti *határátkelőhely* a Csehszlovák Szocialista Köztársaság és hazánk között. A határállomás forgalma az

1960-as évek végén különösen megélénkült és 1973-ban a csehszlovák határszakaszon itt lépte át a határt a legtöbb külföldi, több mint egymillió turista.

Az idegenforgalom nagy részét lebonyolító 1-es főút és a tatai tavak találkozása, mind az átmenőforgalom, mind a megye belső üdülő- és idegenforgalmának kielégítése szempontjából jelentős hely. *Tata* látványosságai, az Öreg-tó, a Fényes-forrás, a műemlékek, a nemzetközi hírű lovasiskola és a kedvező vadászterületek nagyon sok látogatót vonzanak a városba. Tágas és jól felszerelt kempingjeiben nyaranként több ezer hazai és külföldi turista tölt el kellemes napokat.

A megyében fejlett a sportélet. A Duna és a tatai tavak kedvező lehetőségeket kínálnak a vízi sportolásra, amellyel Esztergomban és Tatán élnek is. A Vértes és a Gerecse pedig a természetjáróknak kínál kedvező terepet.

A magyar sport egyik legfontosabb bázisa is a megyében található, a *Tatai Edzőtábor*, ahol eszményi környezetben, jól felszerelt létesítményekben készülhetnek fel a sportolók a különböző viadalokra.

TELEPÜLÉSHÁLÓZAT

A megye településhálózatának szerkezete 1945 óta átformálódott. Az ország megyéi közül talán itt történtek a legjelentősebb változások.

A múltbeli településstruktúrát a kedvező földrajzi és geológiai viszonyok, a bécsi országút, a Budapest–Bécs vasútvonal vonalvezetése és a dunai hajózás fellendülése alakította ki.

A megye területe és közigazgatási helyzete a felszabadulást megelőző időszakban nem volt azonos a jelenlegivel. A változások hatására a központi fekvésű települések periferikussá váltak, funkciójukat vagy vonzáskörzetüket elvesztették. A településhálózat jelenlegi karakterét az eltelt 30 év tudatos gazdaság- és városfejlesztésének hatására nyerte el.

A lakosság 50%-a városokban él. Ez az érték meghaladja az országos átlagot, és a megyék közül is egyike a legmagasabbaknak. A városias jellegű településekben lakók száma azonban jóval meghaladja a tényleges városlakók számát. Például *Szőny* lakótelepein a lakosság jelentős része városi környezetben él, városi színvonalú ellátottságot élvez.

A megye településhálózatát ma 5 város és 72 község alkotja. A községek 13%-a nagyközség. A településeket osztályozva négy jellemző településtípust különböztetünk meg: városok, városiasodó nagyfalvak, középfalvak és kisfalvak.

Városok: Esztergom, Komárom, Oroszlány, Tata és Tatabánya.

A városiasodó nagyfalvak Kisbér kivételével a Duna mentén helyezkednek el, és közülük legtöbb a városi feltételek többségével rendelkezik, sőt néhány tekintetben még a városokat is megelőzik. A faluhálózat jellemzője a nagyfalvak és a kisfalvak sajátos, egyes területeken önálló, más területeken együttes előfordulása.

Veszprém és Borsod megye egyes térségeihez hasonlóan a megyében a falvak egy sajátos típusa alakult ki, az ún. *ipari falu.* Ezeket a falvakat főként ipari munkások

lakják. Komárom megyében az egyes ipari falvakban jelentős üzemek is vannak, mint például Nyergesújfalun, Lábatlanban, Szőnyben, Almásfüzitőn, Dorogon, Tokodon és Ácson.

A településhálózat jellegzetessége a két egymásra szinte merőleges települési tengely összefonódása. Az egyik ág a Duna vonalát követi és nagyobb kiterjedésű, míg a másik az Által-ér folyását. Ez utóbbi kisebb területű, de népessége nagyobb és gazdasága jellegzetesebb.

A Duna menti település- és ipari üzemsor Komárom és Esztergom között szinte teljesen egybeépült. Ez mintegy 50 km hosszban 15 településre tagozódik a két végén Komárom és Esztergom városokkal. A 15 település lakossága 1949-ben nem érte el a 75 000 főt, napjainkban már meghaladja a 100 000-et is. Az intenzív létszámnövekedésen kívül jellemzője e településsornak, hogy az aktív keresők számából az iparban és építőiparban foglalkoztatottak aránya 1973-ban szinte valamennyi településben meghaladta az 50%-ot. Az összes aktív keresőknek pedig mintegy $^2/_3$-át foglalkoztatta ez a két ágazat.

Az észak–déli településsor a tatai medencében helyezkedik el, kiterjedése kisebb, 7 település alkotja. Népességszámát, valamint annak növekedési dinamikáját tekintve azonban túlszárnyalja az esztergom–komáromit. 1949 és 1973 között a népesség kb. 50 000 fővel nőtt, majdnem megkétszereződött. A településegyüttest 3 város és 4 község alkotja, és helyenként az ipartelepek és a lakóterületek összefüggő láncot alkotnak.

A településhálózat-fejlesztési koncepció értelmében *Tatabánya részleges felsőfokú központ; Esztergom Doroggal, Komárom és Tata középfokú, míg Oroszlány és Kisbér részleges középfokú központok.* Távlatban a részleges középfokú és középfokú központokat a városhálózat alkotóelemeinek tekinthetjük, melyek még nem városok, de várossá fejlesztendők. Ilyen település a megyében *Kisbér.* Mindezeket figyelembe véve alakította ki a megye saját településhálózat-fejlesztési tervét, amelyet a megyei tanács 1972-ben jóváhagyott és kötelező érvényűvé tett.

A terv szerint a lakosság száma az ezredfordulón meghaladja a 370 000 főt.

A 77 település közül 27 kapott 25 hálózati szerepkört, mivel Esztergom–Dorog, illetve Tokod–Tát együttesen tölti be funkcióit.

A terv a megyét négy középfokú vonzáskörzetre bontotta:

– *Tatabánya környéke*, amelyhez Oroszlány város is hozzátartozik (Oroszlány bizonyos középfokú funkciókat önállóan is gyakorol);

– *Esztergom–Dorog környéke*, amely magában foglalja a Duna menti iparvidéket és a mögötte levő déli és keleti területrészt;

– *Komárom és Kisbér környéke*, amely két részből, a közvetlenül Komáromhoz tartozó és Kisbér központú déli településcsoportból áll (Kisbér bizonyos középfokú funkciókat önállóan is gyakorol);

– *Tata város közvetlen környéke*, amely a tatai járásnak a városhoz közel eső településeit foglalja magában.

A TÁRSADALMI-GAZDASÁGI FEJLŐDÉS IRÁNYA

A megye népessége a jövőben tovább nő, de a növekedés üteme nem közelíti meg az 1950–1969-es években elért színvonalat. A bevándorlás mérséklődik, így a növekedés fő tényezője a természetes szaporodás lesz, amely várhatóan 4–5 ezrelék között alakul.

Az aktív keresők száma nő, elsősorban a nők további munkába állításának a hatására. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma lényegesen nem változik.

Az ipart továbbra is a nehézipar, azon belül a bányászat, a vegyipar, az alumíniumipar és az építőanyag-ipar jellemzi.

Mivel a Tatabánya–Oroszlány szénmedencében a *széntermelés* hazai viszonylatban gazdaságos vagy azzá tehető, a bányák még több évtizedig is üzemben maradnak. A termelés a jelenlegi területekről eltolódik, Tatabánya esetében keletre Mány–Nagyegyháza, Oroszlány esetében délnyugatra, Pusztavám térségébe.

A megye legdinamikusabb iparága *a vegyipar* lesz, azon belül *a műszálgyártás, a petrolkémia és a gyógyszervegyészet.*

Fejlődés előtt áll *a gépipar* is, amelynek már bázisa van Esztergomban és fejlődik Tatabányán.

Tatabánya és Oroszlány térségében továbbra is fontos szerepe lesz a *bányászatnak, az energiatermelésnek, az építőanyag-iparnak és alumíniumkohászatnak.* Oroszlány térségében a női munkaerőre alapozva, jelentős *kézműipari bázis* fejlődik ki. Az ipar területi szerkezetének javítása érdekében *Kisbér térségében élelmiszer-feldolgozó ipar* kifejlesztése és *a téglagyártás* továbbfejlesztése várható.

A jövőben a mezőgazdasági művelődésbe vont területek további csökkenésével lehet számolni. Folytatódik a Gerecse hegység és az Által-ér vízgyűjtőterületének komplex *meliorációs* rendezése. A munkálatokhoz kapcsolódóan a megyében mintegy 9000 ha új erdő telepítésére kerül sor.

A Tatabánya–Pápa közötti kisebb jelentőségű *vasútvonal* kivételével a megye valamennyi vonalát korszerűsítik, felújítják. *A közutak* állapota jelentősen javul, és megépül az M 1-es autópálya Tatabánya–Győr között Tatát és Komáromot elkerülő új nyomvonalon haladó szakasza. Korszerűsítik a 10-es, a 11-es utat és a 81-es út megyei szakaszát.

A lakosság életkörülményei a jövőben is kedvezően alakulnak. A lakáshelyzet a további építkezések hatására javul.

A vezetékes vízellátottság jó, így a jövőben a *csatornával való ellátottság* tekintetében várható jelentős javulás. Az egészségügyi és oktatási hálózat kielégítő, a továbbiakban a kórházi ágyak számának további növelése indokolt.

A Duna menti településekre továbbra is jellemző lesz a dinamikus népességnövekedés, ez azonban elsősorban Komáromra, Nyergesújfalura és Esztergomra koncentrálódik.

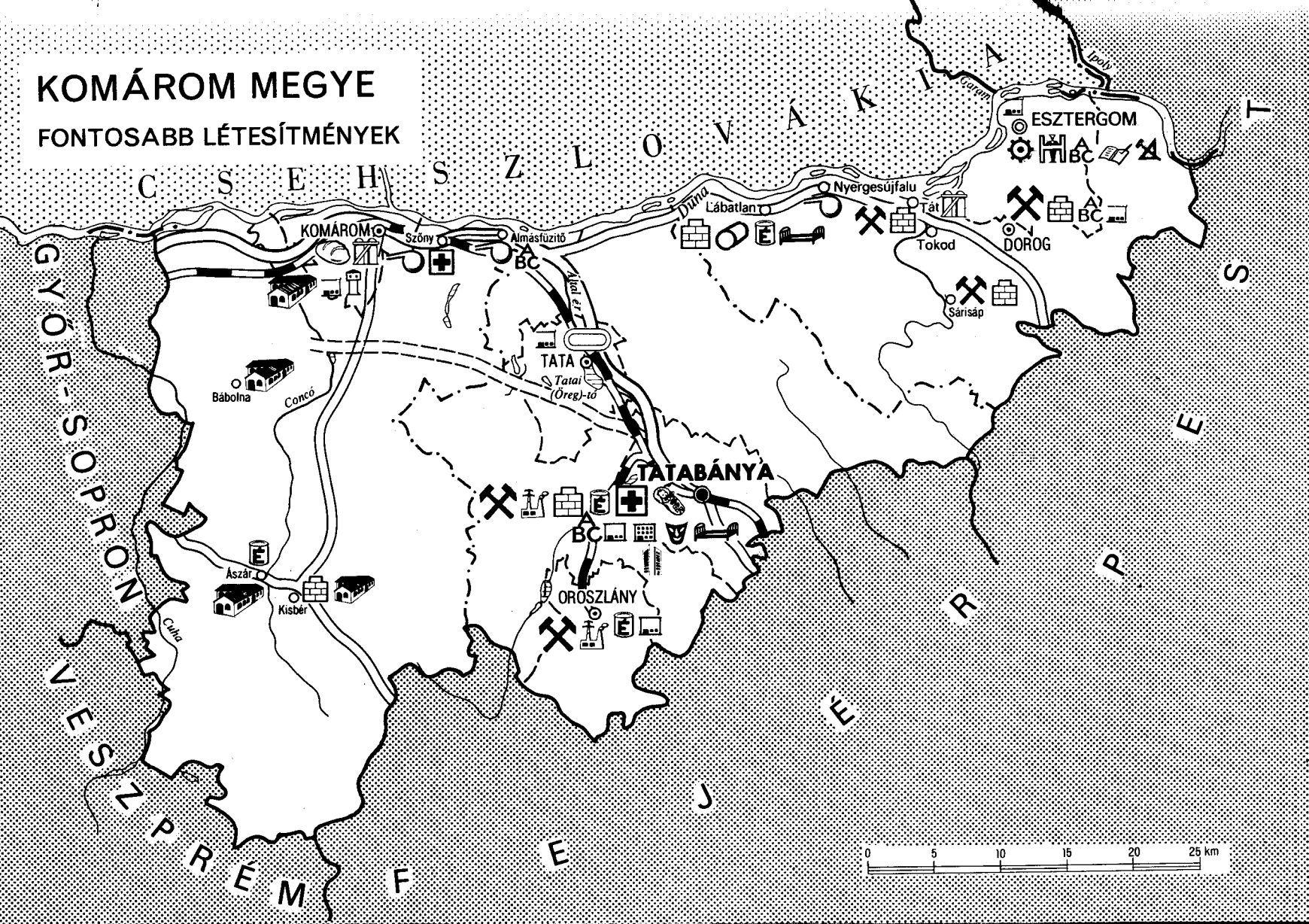
KOMÁROM MEGYE
FONTOSABB LÉTESÍTMÉNYEK
CSEHSZLOVÁKIA
GYŐR-SOPRON
VESZPRÉM
FEJÉRPEST
ESZTERGOM
Ipoly
Garam
Nyergesújfalu
Lábatlan
Dúna
Tát
Tokod
DOROG
Sárisáp
KOMÁROM
Szőny
Almásfüzitő
Által ér
TATA
Tatai (Öreg)-tó
Bábolna
Concó
TATABÁNYA
Ászár
Kisbér
Cuha
OROSZLÁNY
0 5 10 15 20 25 km

VÁROSOK

A megyében a felszabaduláskor mindössze 2 város volt: Esztergom és Komárom. Tatabánya 1947-ben, Oroszlány és Tata 1954-ben kapott városi rangot. A jelenlegi városok népessége az 1949. évi 85 990 főről 1973-ig 151 400 főre nőtt.

A jellemző városnagyság a kisváros, amely alól csak Tatabánya a kivétel. A városhálózat területileg arányos, egyedül a megye délnyugati része nevezhető városhiányosnak.

10. táblázat

A megye városainak fontosabb adatai

Város	Terület (ha)	Népesség				Külterületi népesség aránya az össznépességből 1970-ben (százalékban)
		1949	1960	1970	1973	
		1000 fő				
Tatabánya	9149	40,2	52,1	65,3	68,5	1,9
Esztergom	9078	20,0	23,0	27,0	29,7	2,0
Tata	6820	13,2	17,5	20,5	22,1	3,8
Oroszlány	7616	3,7	13,1	18,2	19,3	4,5
Komárom	4341	8,8	9,8	11,3	11,8	3,5

TATABÁNYA

A megye székhelye 1947. október 1-ével négy településből (Alsógalla, Felsőgalla, Bánhida és Tatabánya) Tatabánya néven várossá egyesült. Népességének száma akkor 39 000 fő volt, amely a nehézipar gyors fejlődésének hatására az 1970-es évek elején már megközelítette a 70 000 főt. A népesség növekedésének jelentős része a más megyékből, vagy a megye többi településéből ideköltözőkből származott.

Iparára a nehézipar jellemző, ezen belül a *szénbányászat, a villamosenergia-termelés, a cementgyártás és az alumíniumkohászat.* Legjelentősebb vállalata a *Tatabányai Szénbányák.*

Mezőgazdasága városellátó szerepet tölt be. Az elmúlt 30 évben a mezőgazdaság területe csökkent, de a termelés színvonala és eredményessége jelentősen növekedett.

A város helyzete közlekedési szempontból kedvező. A lakosság életkörülményei jók, az egy ipari foglalkoztatottra jutó átlagkereset országos viszonylatban is kiemelkedő, csak Oroszlányban és Komlón magasabb.

A lakásállomány a felszabadulás idején 9900 szinte teljes egészében korszerűtlen és egészségtelen lakásból állt. Az 1973-ig eltelt időszakban több mint 12 000 új lakás

épült, amelynek szinte mindegyike fürdőszobás. A város arculatát napjainkban egyre inkább az új lakóházakkal beépített Újváros, Kertváros és Dózsa-kert határozza meg.

Az oktatásügy helyzete is kedvezővé vált, a legdinamikusabb a középiskolák fejlődése volt. A dolgozók művelődésének és szórakozásának a lehetőségeit jelenleg 7 művelődési otthon biztosítja. Népszerűek a könyvtárak, amelyek állománya 1973-ban már meghaladta a 280 000 kötetet. A háború alatt a kórház berendezése tönkrement, így a jelenlegi megyei kórház, a rendelőintézeti és a szakorvosi hálózat megteremtése mind a szocialista építőmunka eredménye.

A város jövője biztosított, településhálózati szerepköre részleges felsőfokú központ, megyényi vonzásterülettel. Gazdasági, közigazgatási, ellátási, szociális és kulturális jelentősége és ezzel vonzereje nő, városszerkezete egyre egészségesebbé válik.

ESZTERGOM

A megye északkeleti sarkában, a Duna mellett helyezkedik el. Lakóinak száma megközelíti a 30 000 főt. Hazánk egyik legrégibb települése, 1973-ban ünnepelte alapításának 1000. évfordulóját. A felszabadulás óta eltelt időszak alatt a volt egyházi és közigazgatási székhelyből, magas szintű szellemi kultúrával rendelkező ipari város lett. Rohamos fejlődése révén a hazai gépgyártás és a műszeripar egyik fontos centrumává vált. Legjelentősebb üzemei a *Szerszámgépipari Művek Esztergomi Marógépgyára*, a *LABOR Műszeripari Művek* és a *Látszerészeti Eszközök Gyára.*

A város mezőgazdasága nem jelentős.

Lakosságának életviszonyai jók. Az iparban dolgozók átlagkeresete azonban elmarad a megyei átlagtól, aminek oka egyrészt a megyei átlag rendkívül magas volta (a bányászat miatt), másrészt a nagyszámban foglalkoztatott kevésbé szakképzett női munkaerő.

A város lakáshelyzete az utóbbi években sokat javult, de még mindig sok szanálásra váró, elavult állagú épületben laknak.

Esztergom oktatási központ is, a 6 középiskolában, a *Tanítóképző Intézetben*, a *a Soproni Óvónőképző Intézet kihelyezett tagozatán* és a *Felsőfokú Vegyipari és Gépészeti Technikumban* több ezer diák tanul évente. Múzeumai országos hírűek és jelentőségűek.

Egészségügyi és szociális ellátása kedvező, kórházának ellátókörzete kiterjed a dorogi járásra és több Pest megyei településre is. Kiemelkedő az idegenforgalmi szerepe.

A településhálózat-fejlesztési terv szerint Doroggal együtt középfokú funkciót tölt be.

TATA

Kedvező természeti környezetben a Kisalföld és a Gerecse hegység találkozásánál fekszik. Fekvése és vízben való gazdagsága segítette elő a mezőgazdaság és a kézműipar kifejlődését.

A felszabadulás idején a tatai medence legnagyobb települése, természetes és közigazgatási központja volt. 1954-ben városi rangot kapott.

Népessége a megye városai közül Oroszlány és a megyeszékhely után a legdinamikusabban növekedett, 1973-ban 22 100 fő. A növekedés elsősorban a nagymérvű bevándorlásból adódott, a város természetes szaporodása ugyanis alacsony. Kedvező természeti fekvése révén a múltban és napjainkban is kedvelt lakótelepülés.

Legjelentősebb üzemei *a Lakástextil Vállalat Tatai Szőnyeggyára, az Alföldi Cipőgyár Tatai Gyáregysége és az Észak-dunántúli Tégla- és Cserépipari Vállalat Tatai I. és II. sz. téglagyára*

Mezőgazdasága fejlett, környezetének mezőgazdasági irányító, szervező, ellátó és oktatási központja.

Közlekedési helyzete jó, közúti megközelítése, a megyén belül, központi fekvése miatt kiváló. Lakásellátottsága mennyiségi szempontból már a felszabadulás után talán a legjobb volt a megyében, a lakások állaga szempontjából azonban talán a legrosszabb. A lakóházak mintegy negyede még 1900 előtt épült.

A város egészségügyi ellátottsága kitűnő, kórháza bizonyos megyei funkciókat is ellát. Oktatási helyzete jó, a településnek iskolaváros jellege is van. Kiemelkedő a szerepe idegenforgalmi, üdülési és sport szempontból. Tata településhálózati szerepköre: középfokú központ.

OROSZLÁNY

A megye déli részén, a Vértes hegység lankáin helyezkedik el. A település a múltban kedvezőtlen természeti adottságai ellenére is mezőgazdasági jellegű volt, néhány mészégetővel kiegészítve. Fejlődésének megindítója a térségben található jó minőségű barnaszén.

Oroszlány növekedése az országban szinte egyedülálló, felszabadulásunk óta népessége több mint ötszörösére, 19 300 főre növekedett, 1954-ben kapta meg a városi rangot. Növekedését az 1950-es években a bevándorlás, míg az 1960-as és az utóbbi években már a természetes szaporodás biztosította. A megye városai közül itt a legmagasabb a természetes szaporodás, a város lakosságának jelentős része fiatal.

Iparának fő jellemzője a nehézipar, azon belül is *a bányászat*. A széntermelés különösen az 1960-as évek első felében emelkedett dinamikusan és 1966-ban érte el maximumát, amikor több mint 3,6 millió t volt. A széntermelés fellendüléséhez nagyban hozzájárult a 200 MW-os hőerőmű felépítése.

Iparszerkezete egyoldalú, ennek hátrányait felismerve az utóbbi években több kezdeményezés történt az ipari szerkezet javítására. Ide települt a *Duna Cipőgyár Oroszlányi Gyáregysége*, amely főként nődolgozókat foglalkoztat.

A város lakáshelyzete jó, a lakások kommunális ellátottsága országosan is kiemelkedő. Szociális, művelődési és egészségügyi intézményekkel jól ellátott.

A településhálózat-fejlesztési terv szerint távlati szerepköre részleges középfokú központ, ami azt jelenti, hogy bizonyos középfokú funkciókat Tatabányával közösen, másokat önállóan lát el.

KOMÁROM

A Kisalföld keleti peremén, a Duna mellett helyezkedik el. Népességét tekintve a megye legkisebb városa. Lakóinak száma a felszabadulás óta nem növekedett olyan dinamikusan, mint a megye többi városának.

A felszabaduláskor lakosságának jelentős része – több mint a fele – a közlekedésben, az ellátásban és a közigazgatásban dolgozott. Ipara nem különösen jelentős ma sem, de egy olyan ipari sáv közigazgatási és ellátási-szervező központja, amely jelentőségét megsokszorozza.

Legjelentősebb üzemei *a Lenfonó- és Szövőipari Vállalat Komáromi Lengyára és Komáromi Fonógyára*, ezek főként nőket foglalkoztatnak.

A város jelentős mezőgazdasági központ is, állami gazdasága – a Komáromi Állami Gazdaság – országszerte ismert kiváló termelési eredményeiről és az iparszerű termelési módszerek széles körű alkalmazásáról.

Közlekedési helyzete jó, közúti és vasúti határátkelőhelyei összekötő kapcsok Csehszlovákia és Magyarország között.

Komárom lakáshelyzete, oktatási, kulturális és egészségügyi színvonala a felszabadulás óta jelentős mértékben javult. Ellátási létesítményei, amelyek a felszabaduláskor alig voltak, ma már kielégítik az igényeket. A város *Szőny* nagyközséggel egybeépült, kórháza is Szőnyben található.

A településhálózati távlati terv szerint középfokú központ. Fekvésénél fogva kulcsfontosságú szerepe van a magyar–csehszlovák gazdasági együttműködésben és a határmenti területek kapcsolatának továbbfejlesztésében.

ESEMÉNYEK

1945. március 21.	Felszabadul a későbbi megyeszékhely Tatabánya.
1945. április 5.	Az MKP esztergomi szervezete megtartja első ülését.
1945. május 20.	A földosztás befejező aktusaként elsőként Esztergomban osztják ki az új birtokleveleket.
1947. október 1.	Négy község (Alsógalla, Felsőgalla, Tatabánya, Bánhida) Tatabánya néven várossá alakul.
1948 őszén	Baj községben 60 család, mintegy 172 hektáron megalakítja a megye első mezőgazdasági termelőszövetkezetét.
1950	A Népgazdasági Tanács döntése értelmében Komárom megye székhelye Esztergom helyett Tatabánya.
1954. augusztus 20.	Befejeződik a megyében a községek és a pusztai települések villamosítása.
1959	Tatabányai találmány segítségével a sziléziai meddőhányók szénkészletének hasznosítására Katowice székhellyel magyar–lengyel közös vállalat alakul HALDEX Rt. néven.
1963	Üzembe helyezik az Oroszlányi Hőerőmű 200 MW-os egységét.
1964	A Tatabányai Szénbányák széntermelése eléri a legmagasabb évi termelést 3,5 millió t-t.
1966	Az Oroszlányi Szénbányák termelése eléri az eddigi maximumát, évi 3,6 milliót t-t.
1966. november 11.	Megnyílik a megye legnagyobb áruháza, a tatabányai Vértes Áruház.
1967. július 26.	Az országban elsőként az ilyen jellegű szövetségek közül, megalakul a „Komárom megyei Termelőszövetkezetek Területi Szövetsége".
1967	Megkezdi termelését a Beloiannisz Híradástechnikai Gyár tatabányai gyáregysége.
1968	Budapestről véglegesen Esztergomba költözik a Látszerészeti Eszközök Gyára.
1972	Üzembe lépett a Papíripari Vállalat Lábatlani Vékonypapírgyára.

IRODALOM

Dr. Antalóczy Albert–Thurányi Dénesné: Komárom megye 1957–1970 évek közötti gazdasági fejlődésének elemzése. (Kézirat).

A szénbányászat helyzete Komárom megyében. Területi Statisztika, 1970. 1. sz.

A Komárom megyei munkások és alkalmazottak jövedelmének és reálbérének alakulása. Területi Statisztika, 1970. . sz.

Dr. Ádám Oszkár: Az ország ásványnyersanyag helyzetének átalakulása 1962–1972 között és a kutatások várható eredményei. 1973. (Kézirat).

Komárom megye iparának fejlődése 1949–1967 között. Komárom megyei Tanács Tervosztálya 1968. (Kézirat).

Komárom megye településhálózat-fejlesztési terve. Városépítési Tudományos és Tervező Intézet tanulmánya 1971.

Komárom megye negyedik ötéves területi terve. Komárom megyei Tanács tervosztályának anyaga, 1971.

Komárom megye társadalmi-gazdasági helyzete és fejlődésének főbb tendenciái. Területi Statisztika, 1971. 4–5. sz.

Lakóhely-változtatások szerepe a népességszám alakulásában Komárom megyében. Területi Statisztika, 1973. 2. sz.

Tatabánya története II. köt. Tatabányai Városi Tanács VB. Tatabánya 1972.

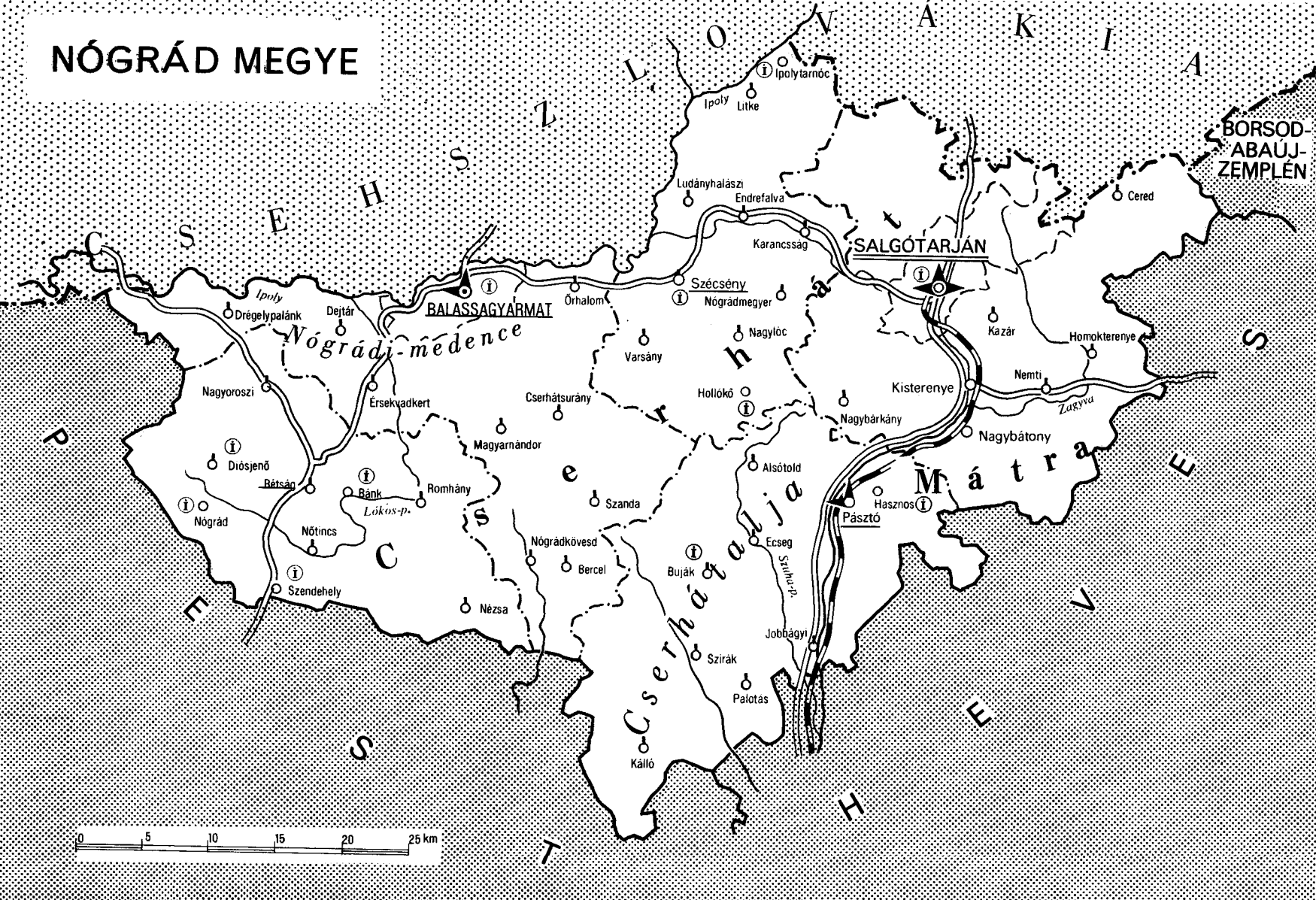
NÓGRÁD MEGYE
CSEHSZLOVÁKIA
Ipolytarnóc
Ipoly
Litke
Ludányhalászi
Endrefalva
Karancsság
BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN
Cered
SALGÓTARJÁN
Szécsény
Nógrádmegyer
Őrhalom
BALASSAGYARMAT
Ipoly
Drégelypalánk
Dejtár
Nógrádi-medence
Nagyoroszi
Érsekvadkert
Cserhátsurány
Varsány
Nagylóc
Kazár
Homokterenye
Hollókő
Kisterenye
Nemti
Zagyva
Nagybárkány
Nagybátony
Magyarnándor
Alsótold
Diósjenő
Rétság
Bánk
Romhány
Lókos-p.
Szanda
Hasznos
Pásztó
Nógrád
Nőtincs
Nógrádkövesd
Ecseg
Bercel
Buják
Szirák-p.
Szendehely
Nézsa
Jobbágyi
Szirák
Palotás
Kálló
Cserhát
Mátra
0
5
10
15
20
25 km

NÓGRÁD MEGYE ÉS VÁROSAI

ÍRTA DR. KULCSÁR VIKTOR

Nógrád megye területe 2544 km², az ország területének 2,7%-a. Lakóinak száma 1973-ban 233 568 fő. A népsűrűség 91,8 fő/km², alacsonyabb az országos átlagnál.

Közigazgatásilag a megye öt járásra és két városra oszlik. A községek száma 1974-ben 127; ebből a nagyközségek száma 5. A 100 km²-re jutó települések száma 5,1, magasabb az országos átlagnál. Igen alacsony, mintegy 24,4% a városi népesség aránya.

TERMÉSZETI ADOTTSÁGOK

A megye az ország északi részén terül el. Területén található a vulkanikus eredetű *Börzsöny* egy része, a *Cserhát hegy- és dombvidéke* (melynek legmagasabb pontja a 729 méteres *Karancs*) és a *Mátra északnyugati nyúlványai*. Északon az Ipolyig a *Nógrádi-medence* helyezkedik el, amelynek lösszel és vályoggal borított felületét a folyók dombvidékké darabolták. Vizeit részben a Dunába torkolló *Ipoly*, részben pedig a Tisza mellékvize, a *Zagyva* gyűjti össze.

A megye felszíni vízfolyásainak vízhozama alacsony, vízjárásuk szélsőséges. A felszíni vizeket a Mátraalja és a Börzsöny talajvízforrásai egészítik ki.

Éghajlata a déli területektől eltekintve hegyvidéki jellegű, az országos átlagnál hűvösebb és csapadékosabb. A természeti szépségekben gazdag hegyvidék és a festői várromok sok turistát vonzanak a megye területére.

A mezőgazdasági termelést nehezítik a domborzati viszonyok. *A talajminőségek* a megye területén igen eltérőek. A mezőgazdasági üzemek több mint $^2/_3$-a kedvezőtlen természeti adottságok között gazdálkodik. Az utóbbi időben az Ipoly folyó megkezdett szabályozásával az Ipoly völgyének térségében levő termőterületek jól hasznosíthatók.

Legjelentősebb természeti kincse Nógrád megyének a *barnaszén*. A szén kitermelését nehezíti az erősen tektonizált terület, így az apró szerkezeti egységeken belül nem lehet megvalósítani a korszerű, nagy kapacitású frontfejtések, aknák telepítését. Jelentősek a megye területén az *építőipari alapanyag- és nyersanyagkészletek.*

DEMOGRÁFIAI HELYZET

Nógrád megyében a népsűrűség legalacsonyabb *a balassagyarmati és a rétsági járásban*, legmagasabb a *salgótarjáni járásban*. A megye két városa közül *Salgótarján* a nagyobb népességszámú. Itt él a városi népesség mintegy háromnegyede. *Balassagyarmat* lakosságának száma – elsősorban a lassú iparosítás miatt – az ország többi városaihoz viszonyítva kisebb mértékben gyarapodott.

1. táblázat

A népesség számának alakulása (1000 fő)

Megnevezés	1949	1960	1970	1973
Népességszám	214,8	235,7	240,1	233,6

A mutató megnevezése	1949–1959	1960–1969
Természetes szaporodás	23,6	11,5
Vándorlási különbözet	–2,7	–7,1
Tényleges szaporodás	20,9	4,4

A természetes szaporodás mértéke a többi megyékhez hasonlóan Nógrád megyében is csökkent. 1950-ben az 1000 lakosra jutó élveszületések száma 21,6 volt, amely 1970-re 15,2-re csökkent.

A természetes szaporodás aránya a települések jellege szerint eltérő: a mezőgazdasági jellegű településekben nagyobb arányú mint a városokban, illetve az ipari településekben. A községek lakóinak száma ennek ellenére csökkenő tendenciát mutat, a nagyobb arányú elvándorlás miatt.

A megye jelenlevő népességének száma 1949 és 1959 között kereken 21 000 fővel nőtt. Ezt a nagyarányú növekedést nemcsak az 1950-es évek első felében jelentkező demográfiai hullám, hanem közvetve az ipar gyors fejlődése is elősegítette. 1960 és 1973 között a jelenlevő népesség száma azonban már csak 4454 fővel gyarapodott.

A megye lakossága *korösszetételének* a változására is jellemző az az országos tendencia, hogy csökken a 14 éven aluliak és a 15–39 évesek aránya, növekszik a 40–59 évesek, valamint a 60 éven felülieké.

A megyére tehát jellemző a munkaképes korúak elöregedése is. 1949-hez viszonyítva

2. táblázat

A népesség megoszlása főbb korcsoportok szerint (százalék)

Korcsoportok	1949	1960	1970	1973
0—14 éves	26,8	25,6	22,1	21,0
15—39 éves	39,5	38,8	37,4	37,7
40—59 éves	22,7	22,9	24,7	24,8
60 éves és idősebb	11,0	12,7	15,8	16,5
Összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*

például a 40–59 évesek száma 48 800 főről 59 300 főre növekedett, amelyből következik, hogy a nyugdíjasok aránya rövid időn belül még nagyobb lesz.

A lakosság száma a kormány új népesedéspolitikai intézkedései, valamint az ipar fejlesztésének eredményeképpen várhatóan növekedni fog, amit az elvándorlók számának a stagnálása is elősegít.

1949-hez viszonyítva nagymértékben módosult a lakosság *foglalkoztatási színvonala*. Akkor a munkaképes korúaknak csak 58,3%-a, 1973-ban viszont már 73,4%-a dolgozott a megyében, vagy a megyén kívül.

A Nógrád megyében létesített könnyűipari üzemek, a közlekedés és a kereskedelem fejlesztésének eredményeképpen több lett a nők számára is alkalmas munkahelyek száma. 1949-ben a munkaképes korú nőknek csak egynegyede, 1973-ban már több mint a fele dolgozott.

Bár a foglalkoztatottság színvonala, növekedési üteme az utóbbi években elmarad az országos átlagtól, ennek ellenére a foglalkoztatottak számának további növekedése jelentős, különösen ha figyelembe vesszük, hogy a megye elég hátrányos helyzetből indult. Az elmaradás mértéke fokozatosan csökkent. A foglalkoztatási színvonal emelkedésével csökkent az eltartottak aránya. 1949-ben 100 aktív keresőre 142, 1973-ban már csak 81 eltartott jutott. Nagymértékben növekedett ugyanezen idő alatt az inaktív keresők száma is. Ezt elősegítette *a bányászok korkedvezményes nyugdíja, a nyugdíjrendszernek a mezőgazdaságban történt* bevezetése, továbbá a *gyermekgondozási segélyt* igénybe vevő gyermekes anyák számának emelkedése. Az inaktív keresők száma 1949 és 1970 között 7318-ról 32 480-ra nőtt.

A gazdasági átalakulás nyomán lényeges változás következett be a felszabadulás óta a lakosság foglalkozási szerkezetében. 1949-ben a mezőgazdasági foglalkozásúak száma mintegy 50 000, 1973-ban pedig csak 24 000 fő volt. Az iparban és az építőiparban foglalkoztatottak száma ugyanezen idő alatt 23 300-ról 53 027 főre nőtt. (Ez a szám magában foglalja a megyében lakó, de nem a megyében dolgozók számát is.) A mezőgazdaságból felszabadult munkaerő részben az iparban és az építőiparban, részben más népgazdasági ágazatban (kereskedelem, közlekedés stb.) talált munkalehetőséget.

Az iparban és az építőiparban foglalkoztatottak aránya százalékban kifejezve a városokban kisebb, a községekben nagyobb mértékben nőtt. A községekben élő aktív keresők 36,3%-a az iparban, 31,7%-a egyéb népgazdasági ágakban, és csak egyharmada dolgozik a mezőgazdaságban.

Az aktív keresők megoszlása főbb népgazdasági ágak szerint

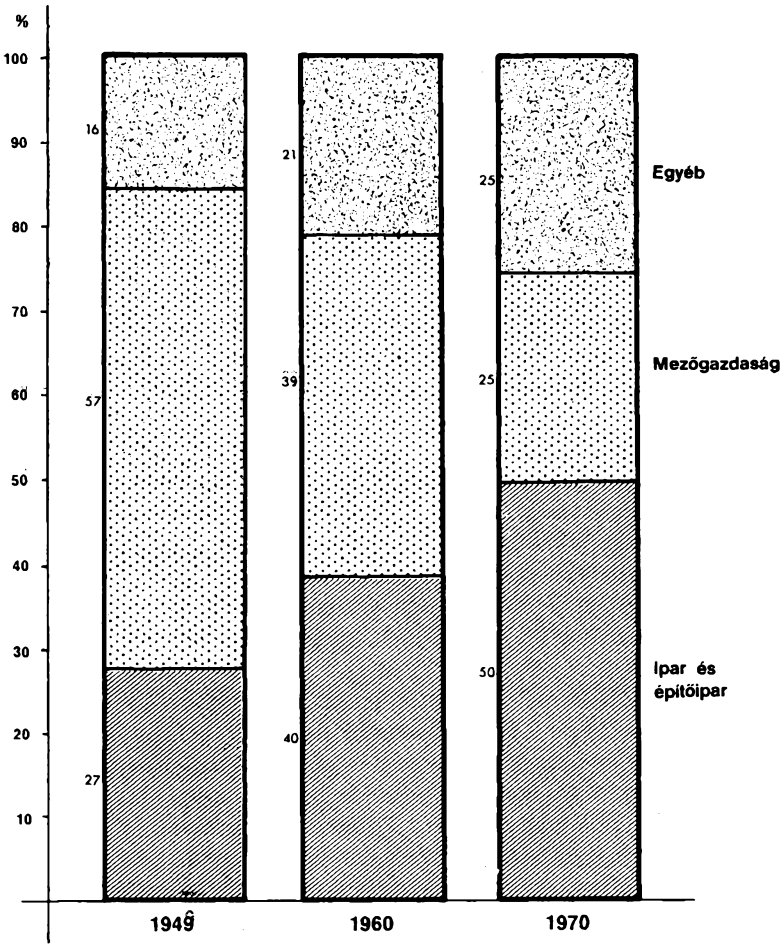

GAZDASÁGI SZERKEZET

A megye fejlődését az elmúlt 25 év alatt alapvetően az ipar, ezen belül is a szénbányászat fejlődése határozta meg. Nógrád megye az iparilag átlagosnál fejlettebb megyék közé tartozott, de az utóbbi évtizedben a megyei ipar szerepe az ország egészéhez viszonyítva fokozatosan csökken. Az iparon belül végbemenő strukturális átalakítás, a széntermelés csökkentése hatására 1965 óta Nógrád megye ipari termelésének, a lakosság jövedelmi színvonalának és a foglalkoztatottságnak a növekedési üteme el-

marad az országos átlagtól. A megye fejlődésének meggyorsítását, a jól megalapozott és átgondolt ipartelepítésen kívül a már meglevő üzemek rekonstrukciójával, a gazdaságos termékszerkezet kialakításával lehet megoldani.

IPAR

A megye ipara a múlt század végén alakult ki. A bányászat *Salgótarján környékén* indult meg, ahol barnaszenet találtak. Később *a Nagybátony, Kisterenye, Mátranovák* térségében talált szén kitermelése több *energiaigényes iparág* telepítését vonzotta erre a területre. *Salgótarjánban az üveggyártás, a vaskohászat és a fémtömegcikk-ipar, Zagyvaróna a kohászat fejlődött ki.*

3. táblázat

A szocialista iparban foglalkoztatott aktív keresők megoszlásának változása ipari főcsoportonként (százalék)

Ipari főcsoport	1952	1960	1970	1973
Nehézipar	95,5	93,2	76,1	73,5
Könnyűipar	1,4	3,5	17,2	19,3
Élelmiszeripar	1,8	2,2	4,2	4,4
Egyéb ipar	1,3	1,1	2,5	2,8
Összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*

A megyei ipar kialakulásának alapja a salgótarjáni medencében talált szén volt, amely mennyiségénél fogva Budapest ipari fejlődésének is jelentős tényezője volt. *A kitermelőipar, a bányászat évtizedeken keresztül vezető szerepet játszott a megye iparában,* s ezt az 1960-as évek közepéig meg is tartotta. 1960-ban a megyei iparban foglalkoztatottaknak majdnem a fele a szénbányászatban dolgozott. A gazdaságtalan széntermelés csökkentésére tett intézkedések következtében 1973-ban ez az arány már csak 17,2% volt.

A széntermelés csökkentése következtében a foglalkoztatási gondok megoldására *kiegészítő termelőegységeket* (nagybátonyi gépüzem, kisterenyei építészeti és fafeldolgozó üzem) szerveztek, amelyek nyereséges működésükkel részben ellensúlyozzák a széntermelésben keletkezett veszteségeket.

A *feldolgozó ipart* a szénbányászatra alapozott *kohászat, üveggyártás és tűzhelygyártás* jelentette. Az ezekkel foglalkozó üzemeket még a múlt század végén létesítették. Ez a tény meghatározta technikai állapotukat és műszaki felszereltségük színvonalát is.

A kohászat foglalkoztatta 1973-ban a megye ipari keresőinek 12,7%-át. A kohászat legjelentősebb képviselője a megyében a *Salgótarjáni Kohászati Üzemek*, amely az ország egyik legnagyobb vas- és acélipari üzeme. Ez a gyár a felszabadulás előtt elmaradott technikával működött, termelő- és kiszolgáló berendezései a háború alatt tönkrementek. A felszabadulás után az üzem helyreállítása nagyobb részben a gyárban készült gépegységekkel történt. Ezek a gépek azonban a háború előtti évek technológiai színvonalán álltak, ezért a termelést elsősorban a létszám növelésével lehetett fokozni. Az üzem korszerűsítése megindult, de a teljes rekonstrukció igen nagy anyagi befektetést igényel, amelynek együtt kell járnia a gazdaságos és a versenyképes termékszerkezet kialakításával is. Az eddig megvalósított legnagyobb beruházás a hideghengermű volt, amelynek termékei a felhasználó iparágak jobb ellátása szempontjából kiemelkedő jelentőségűek. Országszerte ismert már a *Salgótarjáni Kohászati Üzemek Dexion-Salgó* részlege is, amelynek beruházása 1970-ben fejeződött be.

A negyedik ötéves terv során *a gép- és fémtömegcikkipar* – főképpen az oda telepített új gyárak üzembe helyezése óta – a megye vezető iparágává vált. E két ágazat üzemeiben – mint például a *Ganz-MÁVAG Vagon- és Gépgyár Acélszerkezeti Üzeme*ben Mátranovákon, aztán a *Fűtőberendezések Gyárá*ban Nagybátonyban, végül a *Budapesti Rádiótechnikai Gépgyár* salgótarjáni gyáraiban – számos olyan terméket állítanak elő ma már, amelyeket korábban a megyében nem gyártottak (például hídszerkezetek, daruk, épületgépészeti berendezések stb.). A meglevő régi üzemekben végrehajtott korszerűsítések révén jelentősen emelkedett például az olajkályha-, a gáz- és a villanytűzhelygyártás is.

Az *üvegiparnak* is igen nagy a jelentősége a megye iparában. Az ország összes üvegipari termelésének 23%-át Nógrád megyében állítják elő. Az üvegipar további fejlődésének is megvannak az alapjai: az *Üvegipari Művek Salgótarjáni Öblösüveggyárá*ban, *Salgótarjáni Síküveggyárá*ban és az Üvegipari Művek Pásztói Szerszám- és Készülékgyárában végrehajtott korszerűsítések, kapacitásbővítések, a szakmai tapasztalat, a hagyományok, a jól képzett munkás- és műszaki szakembergárda.

A könnyűipar a harmadik ötéves tervidőszak kezdetétől indult fejlődésnek. A megyébe telepített könnyűipari üzemek nagyszámú női munkahelyet teremtettek. A *Budapesti Finomkötöttárugyár Balassagyarmati Gyárá*nak, a *Budapesti Harisnyagyár Nagybátonyi Gyárá*nak, a *Női Fehérneműgyár jánosakna*i, a *Váci Kötöttárugyár pásztói és kazári telepe*inek további dinamikus fejlődése a jövőben is biztosított. Jól szemlélteti a könnyűipar fejlődését a foglalkoztatottak számának jelentős emelkedése is. 1952-ben még szinte nem is beszélhettünk a megyében könnyűiparról, hiszen a könnyűiparban foglalkoztatottak száma csak 295 volt, és az előállított termékek értéke sem volt számottevő. 1973-ban pedig már mintegy 7500 ember dolgozott a megye könnyűipari üzemeiben. Ezen iparág fejlesztésének különösen nagy jelentősége van Nógrád megyében elsősorban azért, mert olyan nehézipari üzemek vannak ezen a területen túlsúlyban, ahol az üzemek jellege miatt (meleg üzem, nehéz fizikai munka az öntödékben, bányákban, üveggyárakban) a női munkaerő alkalmazására csak korlátozott lehetőségek vannak.

Az ipar területi elhelyezkedését a megyén belül a szénbányászat és a közlekedés döntően befolyásolta. Ez a fő oka annak, *hogy Salgótarján környékén, valamint a Zagyva völgyében alakult ki számottevő ipar*. Az ipar területi elhelyezkedése a további fejlő-

4. táblázat

A fontosabb ipari termékek termelésének alakulása

Termék	Mértékegység	1950	1970	1973	Az 1973. évi termelés az országos termelés százalékában
Kályhacsempe	t	1 259	9 013	349	10,0
Húzott síküveg	1000 m^2	4 238	9 249	9 257	100,0
Barnaszén	1000 t	1 779	1 975	1 082	7,0
Ferroszilícium 100%	t	2 009	7 271	6 807	100,0
Tűzhely (széntüzelésű)	1000 db	66	119	129	100,0
Finom díszmű üveg	t	—	807	976	44,8
Biztonsági üveg	m^2	—	271 113	292 781	95,4
Húzott, hántolt és csiszolt acélrúd	t	—	19 268	17 300	40,7
Hidegen húzott acélhuzal	t	—	81 393	89 700	61,4
Hidegen hengerelt acélszalag	t	8 285	46 091	51 000	67,4
Gáztűzhely	1000 db	—	148	141	74,0
Kályha	1000 db	46	51	93	23,8

dést is befolyásolja, mivel a már iparosított területeken áll rendelkezésre a megfelelő infrastruktúra, az út- és vasúthálózat, a földgázvezeték stb. Az ipar egyenletesebb területi elosztásához, a mezőgazdaságból felszabaduló munkaerő és a nők foglalkoztatásának kibővítéséhez azonban a megye más területeinek az iparosítására is szükség van. Különösen nagy jelentősége van ilyen szempontból *Balassagyarmat*, *Rétság*, *Pásztó és Romhány környéke* jövőben történő iparosításának. E területeken a már meglevő ipari üzemek továbbfejlesztése megkezdődött.

MEZŐGAZDASÁG

A mezőgazdasági termelés színvonala a háború előtt Nógrád megyében igen alacsony volt. Kezdetleges volt a mezőgazdaság gépellátottsága, az állatállomány silány minőségű, a termésátlagok pedig alacsonyak voltak. A háború még tovább súlyosbította e helyzetet.

Nehéz körülmények között indult meg 1949-ben a mezőgazdasági termelőszövetkezetek szervezése. Az elmaradott gazdasági viszonyok, a kedvezőtlen természeti adottságok hátráltatták a szövetkezetek szervezését, ezért számuk évről évre változott. A megye mezőgazdaságának intenzívebb fejlesztésére csak 1956 után kerülhetett sor. Az első feladat a még meglevő szövetkezetek megerősítése volt, továbbá olyan szervezési változtatások bevezetése, amelyek vonzóvá tették a mezőgazdasági termelőszövetkezeteket.

1961-ben a mezőgazdaság szocialista átszervezése Nógrád megyében is befejező-

dött. A tulajdonviszonyok megváltozása azonban csak a kereteket teremtette meg a nagyüzemi gazdálkodás kibontakoztatásához és kiszélesítéséhez. A mezőgazdasági terület 75%-án indulhatott meg a nagyüzemi gazdálkodás. A létrejött számos, kis földterülettel rendelkező termelőszövetkezet azonban nem tudta megfelelően foglalkoztatni tagjait, a munka szervezettsége sem volt megfelelő, a meglevő gépek kihasználása, üzemeltetése nem volt gazdaságos. A termelőszövetkezetek ezért – ahol erre lehetőség volt – egyesítették földterületeiket. 1974-ben 70 termelőszövetkezet működött a megyében 136 000 ha földterületen.

A megye földrajzi, domborzati viszonyai *a mezőgazdasági termelés számára kedvezőtlenek*. A lejtésviszonyokra jellemző, hogy a mezőgazdasági művelés alá vont terület 28%-a (156 100 ha-ból 42 800 ha) 17%-on felüli meredekségű. Jellemző továbbá a földterületek szétszórtsága és szabdaltsága. Ilyen körülmények között a kedvező táblanagyságok nehezen vagy egyáltalán nem alakíthatók ki. A természeti adottságoknak megfelelő termelésszerkezet és a művelési ágak arányai helyes kialakításának tehát különös a jelentősége. A megyében 50 termelőszövetkezet – a közös gazdaságok többsége – gazdálkodik kedvezőtlen adottságok között. Az ebből eredő nehézségek enyhítésére az eredményesebb gazdálkodás elősegítése érdekében ezek az üzemek állami támogatásban részesülnek. Adottságaiknak leginkább megfelelő termelési szerkezet kialakítására (például szarvasmarha-, juhtenyésztés stb.) anyagi eszközök hiányában azonban csak lassúbb ütemben vállalkozhatnak.

5. táblázat

A földterület megoszlása művelési ágak szerint (százalék)

Művelési ág	1950	1960	1970	1973
Szántó	49,2	50,4	40,4	39,4
Kert és gyümölcsös	1,8	2,4	3,7	3,8
Szőlő	0,7	0,9	1,0	0,9
Rét	6,2	6,7	5,1	4,8
Legelő	10,0	12,3	8,3	8,8
Mezőgazdasági terület összesen	67,9	72,7	58,5	57,7
Erdő	26,4	20,3	35,4	35,9
Nádas	0,1	0,1	0,1	—
Termőterület összesen	94,4	93,1	94,0	93,6
Művelés alól kivont terület	5,6	6,9	6,0	6,4
Összes földterület	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*

A szántóterület nagysága 1949 óta fokozatosan csökken. Ennek magyarázata a természeti adottságokhoz igazodó termelési szerkezet kialakítására, a racionális földhasz-

nosításra való törekvés. *A szántóterület a jövőben várhatóan tovább csökken, a 17%-on felüli lejtő kategóriájú szántók egy részének a művelésből való kivonása miatt.* A kertek és gyümölcsösök területe 1950-hez viszonyítva több mint kétszeresére növekedett és a jövőben is indokolt e művelési ág területének a növelése. Különösen a bogyós gyümölcsök területének a növekedésére lehet számítani. Az erdőterület nagysága is emelkedett, és a mezőgazdasági művelésre kedvezőtlen domborzati adottságok miatt további erdősítés szükséges. Az erdőterület aránya az ország többi megyéihez viszonyítva Nógrád megyében már jelenleg is a legmagasabb. Ez egyben indokolttá teszi a kitermelt fának a megyében történő feldolgozásához az ipari háttér megteremtését is.

A rétek és a legelőterületek aránya 1950-hez viszonyítva csökkent, pedig az állattenyésztés kedvező lehetőségei miatt indokolt mind a legelők, mind a rétek területének a növelése és azokon a korszerű gazdálkodási módszerek alkalmazása.

A termésátlagok 1949-hez viszonyítva lényegesen emelkedtek és néhány növény esetében sikerült megközelíteni az országos átlagot. A termésátlagok a legkedvezőtlenebb adottságú szécsényi és salgótarjáni járásban a legalacsonyabbak.

6. táblázat

A fontosabb szántóföldi növények vetésterületének és termésátlagának változása

Növény	Vetésterület (1000 ha)				Termésátlag (q/ha)			
	1950	1960	1970	1973	1950	1960	1970	1973
Búza	31,9	25,8	26,0	26,3	14,6	13,4	20,1	29,6
Rozs	10,5	4,3	2,9	1,0	16,2	11,1	13,1	20,1
Árpa	17,9	14,7	14,0	11,3	8,4	17,2	15,8	26,0
Kukorica	18,4	21,6	18,6	20,9	11,8	28,5	30,2	30,2
Cukorrépa	1,8	1,9	1,8	1,1	158,3	266,7	287,0	281,0
Burgonya	10,3	8,3	5,1	4,3	43,5	120,4	112,6	139,6

A termésátlagok emelkedését elsősorban a gépesítés fokozásával és a felhasznált műtrágyamennyiség emelésével sikerült elérni. A mezőgazdasági munkát Nógrád megyében is sok gép segíti. A traktoregységek száma például 1949 és 1973 között 489,6-ról 2845-re, az arató-cséplő gépek száma pedig 1958-hoz viszonyítva 18-ról 347-re emelkedett. Ezenkívül például majdnem 1000 traktoreke, 300 kultivátor, több mint 600 vetőgép és egyéb gépek, szállítóeszközök voltak 1973-ban a mezőgazdasági üzemek tulajdonában. Amíg 1955-ben 866 t műtrágyát használtak fel, hatóanyagban számítva, 1973-ban már 18 000 tonnát. A termésátlagok további jelentős növeléséhez ma már a tudomány eredményeinek a mezőgazdaságban történő széles körű alkalmazására, a komplex gépesítésre, a műszaki, technikai színvonal további emelésére, a szakképzettség színvonalának növelésére, modern gazdálkodási rendszerek alkalmazására van elsősorban szükség.

Az állattenyésztés, ezen belül *a szarvasmarha-tenyésztés fejlesztésére kedvező lehetőség kínálkozik a megyében.* Jelenleg a szarvasmarha-tenyésztés képviseli a legnagyobb

arányt az állattenyésztési ágazaton belül. A legelőterületek kedvező feltételt biztosítanak a juhtenyésztés fejlesztésére is. Az állatállomány azonban a felszabadulás óta csak kismértékben növekedett, a szarvasmarha-állomány 1950-hez viszonyítva jelentősen csökkent. A 100 ha mezőgazdasági területre jutó számosállatszám 1973-ban csak Heves és Pest megyében volt alacsonyabb, mint Nógrád megyében.

7. táblázat

Az állatállomány alakulása (1000 db)

Állatfajta	1950	1960	1970	1973
Szarvasmarha	52,0	49,1	43,7	42,7
Sertés	77,8	76,1	91,4	93,4
Ló	12,2	12,8	4,4	3,0
Juh	27,1	74,5	76,7	54,4

A mezőgazdasági szövetkezetek többsége az *alaptevékenységben* nem tudja biztosítani tagjainak egész éven át történő foglalkoztatását, ezért a foglalkoztatottsági színvonal emelése és a gazdálkodás eredményessége szempontjából *jelentős szerepük van a kiegészítő tevékenységeknek*. Ezek közül egyik legfontosabb lehetne a *fafeldolgozás*, amelynek fejlesztését az erdőterület nagyságának további növelése teszi indokolttá. A legjelentősebbek a megye természeti adottságaihoz leginkább igazodó kiegészítő tevékenységek: az építőipari tevékenység, a kavics-, a homok- és a kőbányászat, valamint a szolgáltató ipari tevékenységek.

KÖZLEKEDÉS

A közlekedési hálózat szempontjából Nógrád megyének sajátos helyzete van. A megye keleti, északi és nyugati határán nagy forgalmú közlekedési útvonalak vannak; északi határán pedig 4 közúti és 2 vasúti határátkelőhely van a szomszédos Csehszlovákiába.

A megye *vasúthálózatának* hossza 202 km, amelyből 49 km törzshálózat. A vasút a megye keleti felében Hatvan, Salgótarján és az országhatár között bekapcsolja a forgalomba a Zagyva menti ipari településeket, továbbá kapcsolatot jelent Budapest felé, valamint délre, Szolnok és Szeged irányába. A többi mellékvonalon azonban csak Aszód és Balassagyarmat között van elfogadható tengelynyomással bíró vasútvonal. A megye középső része a domborzati viszonyok miatt a vasúti közlekedés szempontjából elmaradott.

A vasúti szállítások volumene az elkövetkezendő években lényegében változatlan marad, a növekvő áru- és személyforgalmat a közutak forgalmának lényeges növelésével lehet lebonyolítani.

A *közúthálózat* sűrűsége az igényeknek megfelel, de korszerűsége alacsonyabb az országos átlagnál. A növekvő forgalom lebonyolításához (idegen- és tranzitforgalom)

szükségessé vált elsősorban a Hatvan–Salgótarján–Somoskőújfalu közötti 21. sz. út, valamint a 2. sz. közút korszerűsítése és bővítése. Mivel a megyén belül, de sokan még megyén kívülre is csak napi ingázással jutnak el munkahelyükre, ezért a közlekedés kulturáltabbá tétele is fontos feladat.

ÉLETSZÍNVONAL, ÉLETKÖRÜLMÉNYEK

Az elmúlt 30 év alatt Nógrád megyében is jelentősen emelkedett a lakosság életszínvonala, javultak az életkörülmények. Nógrád megye az ország többi megyéihez képest a foglalkoztatottság színvonalát tekintve hátrányos helyzetből indult. A problémákat fokozta a gazdaságtalanul termelő szénbányászat visszafejlesztése. Ennek ellenére a foglalkoztatottsági színvonal az 1960. évi 68,3%-ról 1973-ban mintegy 70%-ra, a megyei szocialista iparban foglalkoztatottak száma pedig 33 500-ról 39 600-ra emelkedett. Kedvezően változott a nők foglalkoztatottsága ugyanezen idő alatt, amelyet elsősorban a megyébe telepített könnyűipari üzemekben teremtett munkahelyek tettek lehetővé. A kedvezőtlen természeti adottságok miatt lassabban nőtt a tsz-tagok jövedelme annak ellenére, hogy a mezőgazdaságban dolgozók száma 1960 és 1973 között kereken 18 300 fővel csökkent. A létszámcsökkenés ellenére is a tsz-tagoknak csak alig több mint 40%-a dolgozik évi 150-nél több napot. Mindezek a körülmények befolyásolták az egy főre jutó jövedelem alakulását.

LAKÁS- ÉS KOMMUNÁLIS ELLÁTÁS

Az 1970. évi népszámlálás adatai szerint a lakott lakások száma Nógrád megyében 70 396 volt. A lakások száma az elmúlt 25 év alatt gyorsabban nőtt, mint a megye lakosainak a száma. 1949-ben 100 lakott lakásra 395, 1970-ben pedig 327 lakó jutott.

1951 és 1960 között 13 905 lakás, 1960 és 1973 között pedig 19 528 lakás épült. Sok régi lakást lebontottak, átépítettek vagy kibővítettek. Az 1970. évi népszámlálás adatai szerint a megye akkori lakásállományának 27,7%-a 1945 és 1959 között, 20,3%-a pedig 1960 és 1969 között épült. Nemcsak a lakások száma, hanem alapterületük is nőtt. Csökkent az egyszobás és növekedett a kettő-, a három- vagy több szobás lakások aránya. Így a lakásösszetétel a lakóterület nagysága és a szobaszámok szempontjából kedvezően alakult: 1949-ben a megye összes lakásainak 76,3%-a volt egyszobás, 23,7 %-a pedig kettő- vagy ennél több szobás. 1973-ban pedig a lakásoknak már 65,5%-a volt kettő- vagy ennél több szobás, az egyszobás lakások aránya pedig 34,5%-ra csökkent. A lakások száma a városokban gyorsabban nőtt, mint a községekben.

A lakások felszereltsége is évről évre javul. Az újonnan épülő lakások majdnem 100 százaléka villannyal, több mint 60%-a vízvezetékkel, csatornával és mosdóhelyiséggel épül. A vezetékes gázzal ellátott lakások száma a megyében még kevés. A propán-bután gázzal való ellátás azonban az elmúlt években jelentősen fejlődött. Az 1960. évi 743 fogyasztóval szemben 1973-ban már 32 402 fogyasztó részesült propán-bután gáz-

A lakások számának és felszereltségének alakulása

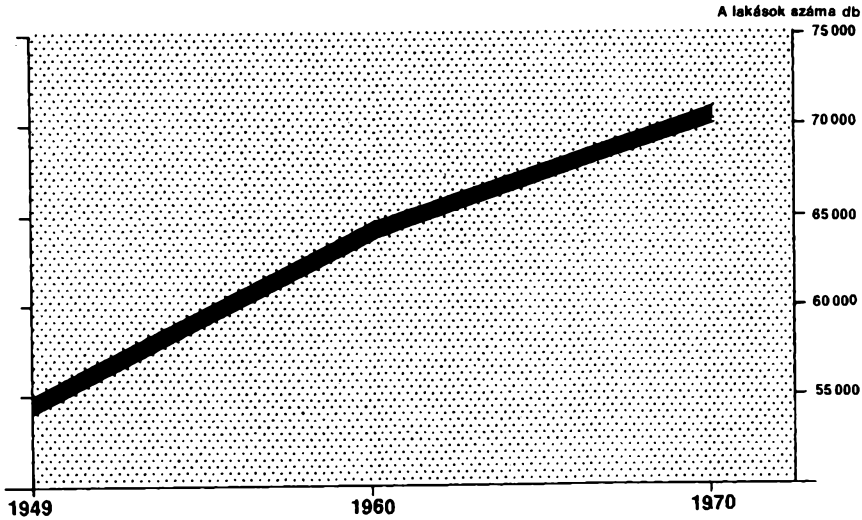

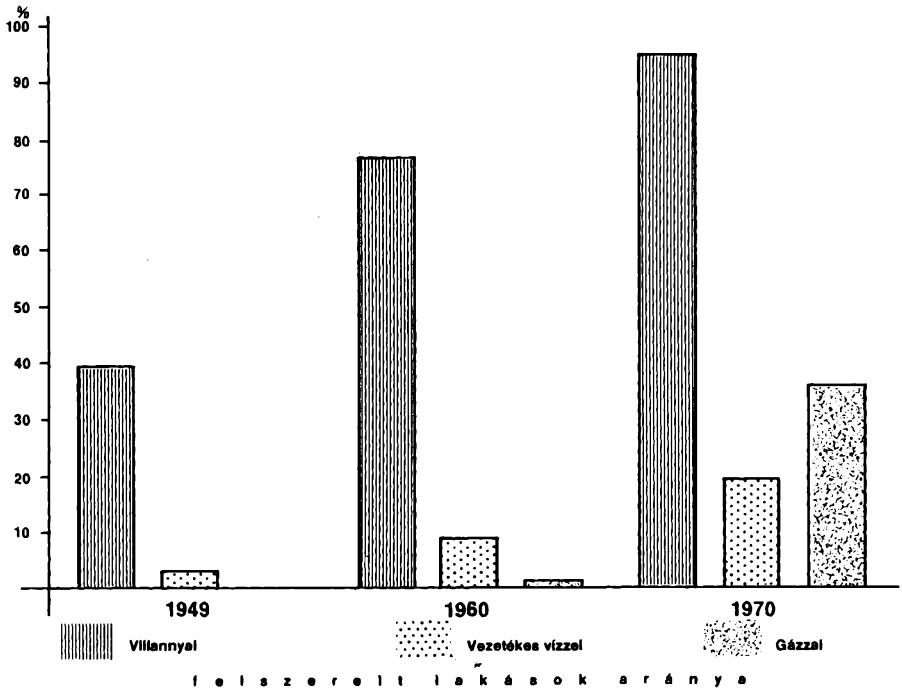

ellátásban. A háztartások egyre több villamos energiát használnak fel. 1962-ben egy háztartási fogyasztóra évi 157 kWó villamosenergia-fogyasztás jutott, 1973-ban pedig a fogyasztás már 492 kWó-ra emelkedett. A jelentős fejlődés ellenére a fogyasztás még nem éri el az országos átlagot.

EGÉSZSÉGÜGYI, SZOCIÁLIS, OKTATÁSI ÉS KULTURÁLIS ELLÁTÁS

Az egészségügyi ellátás fejlődése *az orvosi körzetek, a szakrendelőintézetek és a kórházak fejlesztésében* mutatkozik meg leginkább.

Az orvosok száma az 1950. évi 110-ről 1973-ban 400-ra emelkedett. 1950-ben 10 000 lakosra 5 orvos, 1973-ban 17 orvos jutott. A körzeti orvosok száma ugyanezen idő alatt 38-ról 83-ra emelkedett. Kiépült és továbbfejlődött *a körzeti gyermekszakorvosi ellátás* is. 1973-ban már 7 gyermekorvosi szakrendelő volt a megyében. A körzeti orvosok száma azonban jelenleg is kevesebb, mint az orvosi körzetek száma, ezért az egy körzeti orvosra jutó átlagos betegforgalom az elmúlt néhány évben napi 50 körül alakult.

A szakrendelőintézetek bővítésével és fejlesztésével, a *pásztói és a balassagyarmati új rendelőintézetek* létesítésével javult a magasabb szintű kivizsgálást és gyógykezelést biztosító járóbeteg-ellátás.

A fejlődés eredményeképpen a megye orvosi ellátottsága majdnem eléri az országos vidéki átlagot. (1973-ban 10 000 lakosra országos vidéki átlagban 16,6, Nógrád megyében 16 orvos jutott.)

A kórházi ágyak száma az 1955. évi 1271-ről 1973-ban 2058-ra emelkedett. *1967-ben felépült Salgótarjánban az új, korszerű betegellátást biztosító megyei kórház, és ezzel a megyeszékhelyen a kórházi ágyak száma 634-re növekedett.* A megyei kórház 1973-ban újabb 90 ággyal gyarapodott. E nagyarányú fejlesztés eredményeképpen nagymértékben javult a 10 000 lakosra jutó kórházi ágyak száma: az 1950. évi 53-ról 1973-ban 88-ra.

1950-ben a megyében összesen 2 bölcsőde volt 65 férőhellyel. 1973 végéig a bölcsődék száma 18-ra emelkedett, a férőhelyek száma pedig 666-ra. A bölcsődék közül 10 a községekben, 2 Balassagyarmaton és 6 Salgótarjánban működik. A nagyarányú fejlődés ellenére is 1973-ban az országban a legkevesebb bölcsőde Nógrád megyében volt. A gyermekgondozási segély bevezetésének, a kormány egyéb népesedéspolitikai intézkedéseinek éppen ezért Nógrád megyében különösen nagy jelentősége van.

Az óvodák és óvodai férőhelyek számának növekedése, az óvodai ellátottság helyzete kedvezőbb képet mutat. Az 1952. év adatai szerint a megyében 70 óvoda volt, ahol 2448 gyermek részére volt hely. Az 1973. év végéig az óvodák száma 130-ra, a férőhelyek száma pedig 6649-re emelkedett. Az utóbbi néhány esztendő gyors ütemű óvodai fejlesztésének eredményeképpen 1973-ban az óvodás korú gyermekeknek 66,6%-a járt óvodába. Ez az arány meghaladja a 62%-os országos átlagot.

Az általános iskolák és az iskolai oktatási rendszer fejlődésének eredményeképpen jelentősen emelkedett a lakosság iskolázottsági színvonala. A 15 éven felüli lakosságból az általános iskola 8 osztályát elvégzettek száma az 1949. évi 20 503 főről 1970-ig 84 635 főre emelkedett.

8. táblázat

A népesség iskolázottsági színvonalának változása

Végzettség		1949	1960	1970
Általános iskolai	végzettséggel rendelkezők aránya a megfelelő korúak százalékában	13,0	26,7	45,2
Középiskolai		2,7	4,8	10,6
Felsőfokú		0,8	1,3	2,4

1949 és 1973 között az általános iskolai oktatással foglalkozó pedagógusok képzettségének a színvonala is emelkedett. 1950-ben a megye általános iskolai pedagógusainak még csak 11%-a rendelkezett szaktanári képesítéssel, az 1972/1973 tanévben arányuk már 46,2%-ra emelkedett. Gondot okoz azonban a megyében – főként a kisebb településeken – az iskolák megfelelő tanerőellátása. Ez a képesítés nélküli pedagógusok számának a növekedését eredményezte (az 1960. évi 71 főről 1973-ig 147 főre).

A felszabadulás óta az alapfokú iskolai oktatás anyagi feltételeiben is jelentős változás következett be.

9. táblázat

Az általános iskolai oktatás jellemző adatai

Megnevezés	1950	1960	1970	1973
Tantermek száma (db)	615	741	868	874
Tanulók száma (fő)	31 014	32 534	27 987	25 976
Tanerők száma (fő)	814	1 370	1 527	1 557

A tantermek számának nagyobb arányú növelésére, az iskolák bővítésére és korszerűsítésére az 1960-as évek elejétől került sor. Ezzel párhuzamosan megkezdődött az iskolák körzetesítése, amelynek nagy szerepe volt a szakrendszerű oktatás kiterjesztésében. A szakrendszerű oktatás az 1960. évi 69,3%-ról 1973-ig 93,4%-ra emelkedett.

A *középiskolai oktatás* személyi és anyagi feltételei is jelentős fejlődést mutatnak. 1950-ben a megye 4 középiskolájában 47 pedagógus tanított. A tantermek száma 34, a tanulóké 1251 volt. A tanulók száma különösen az 1960-as évek közepén emelkedett, s ez legfőképpen a tanteremellátás területén okozott gondot. A meglevő középiskolai osztálytermeket felváltva kellett használni, sőt helyenként az általános iskolai tantermeket is igénybe kellett venni a középiskolai oktatás számára. Az 1972/73-as tanévben a megye 12 középiskolájában már 114 tanterem állt az oktatás rendelkezésére. A pedagógusok száma 257-re, a tanulóké pedig 3989-re emelkedett. Az osztálytermek zsúfoltsága megszűnt, 1973-ban egy osztályteremre már csak 34 tanuló jutott, szemben az 1965. évi 46,5 tanulóval. Az 1960-as években kiépült a megye *szakközépiskolai* hálózata.

A legalább érettségivel rendelkezők száma 1949-ben 3896 fő, 1970-ben pedig 18 556 fő volt. Az érettségizettek számának ilyen nagyarányú emelkedésében az is nagy szerepet játszott, hogy az 1960-as évek elejétől megnövekedett a felnőtt lakosok érdeklődése az esti és a levelező tagozatú középiskolai képzés iránt.

A megyének önálló felsőfokú oktatási intézménye nincs. 1972-től a *Budapesti Pénzügyi és Számviteli Főiskola* kihelyezett tagozata működik Salgótarjánban.

Nógrád megyében a *színházi előadásokat* vendégszínházak tartják. Az előadások száma 1951 és 1972 között 50-ről 188-ra, az egy előadásra jutó nézők száma ugyanezen idő alatt 281-ről 358-ra emelkedett.

1950-ben 42, 1973-ban 156 *filmszínház* működött a megyében. Az előadások száma 19 000 és 21 000 között mozog évente, az 1960-as évek végétől a látogatók száma ismét folyamatosan emelkedik a televízió terjedése ellenére is.

A közművelődés feltételeinek jelentős javulásához hozzájárult a *könyvtárak* fejlesztése is. 1950 és 1973 között a könyvtárak száma (a szakszervezeti könyvtárakkal együtt) 93-ról 256-ra emelkedett, könyvállományuk pedig megközelítette a 783 000 db-ot, az iskolai könyvtárak könyvállománya pedig meghaladta a 250 000 db-ot.

1964 óta megyei napilapként jelenik meg a *Nógrád* c. újság, amelynek napi átlagos példányszáma meghaladja a 18 000-et. Másfél évtizedes múltja van a megye kulturális folyóiratának, a *Palócföld*nek, amely 1973 óta évente hatszor jelenik meg.

Nógrád megyében évek óta élénk *történeti és helytörténeti kutatómunka* folyik, amelynek eredményeként – más évkönyvszerű publikációk mellett – megjelent Nógrád megye történetét feldolgozó négykötetes monográfia is.

A történeti kutatómunka fellendülésével kapcsolatos a megye *múzeumi hálózatának* a kiépülése. *A Salgótarjáni Munkásmozgalmi Múzeum és a Bányamúzeum*, valamint a Balassagyarmaton működő *Palócmúzeum* mellett *Bánkon nemzetiségi állandó kiállítás*, *Szécsényben Mezőgazdasági Múzeum* nyílt. 1969 óta áll az érdeklődők rendelkezésére *Karancsberényben a Nógrádi Sándor Partizán Emlékmúzeum.*

Az 1960-as évek első felétől élénk képzőművészeti élet bontakozott ki a megyében, amely a kiállítási programok fejlődésében és a megyei alkotómunka gazdagodásában egyaránt érzékelhető.

FOGYASZTÁS, KERESKEDELEM

A lakosság jövedelmi színvonalának növekedésével nemcsak a fogyasztás emelkedett, hanem megváltozott annak szerkezete is. A fogyasztás abszolút növekedését illusztrálja, hogy a kiskereskedelmi forgalom az 1955. évi 900 millió Ft-ról 1973-ban több mint 3 milliárd Ft-ra emelkedett. 1960-hoz viszonyítva megkétszereződött az egy lakosra jutó élelmiszer- és iparcikk-forgalom. Ugyanakkor nagyobb összeget fordít a lakosság egészségügyi és kulturális kiadásokra, valamint közlekedésre. Az összes kiadáson belül az élelmiszerre és a ruházati cikkekre fordított összeg aránya csökkent, a tartós fogyasztási cikkek aránya pedig nőtt. A lakosság jövedelmének egyre növekvő részét költi a háztartás gépesítésére, modernizálására. A háztartások gépesítésének fejlődése következtében emelkedik az egy lakosra jutó villamosenergia-felhasználás mennyisége. Az 1000 lakosra jutó televízió-előfizetők száma 1960 és 1973 között 4-ről

210-re emelkedett. Ugyanezen idő alatt az 1000 lakosra jutó személygépkocsik száma 1,9-ről 30,5-re emelkedett.

A megnövekedett áruforgalom lebonyolításához az *üzlethálózat* bővítése és az eladóterület növelése is szükségessé vált. 1963-ban a boltok száma 837 volt, 72 890 m^2 alapterülettel, az 1973. év végéig a boltok száma 803-ra, alapterületük pedig 68 591 m^2-re emelkedett. Növekedett az élelmiszereladással foglalkozó üzletek száma és fejlődött ezek felszereltsége is.

A megye két városában kedvezőbb a kereskedelmi ellátottság színvonala, mint a megye átlaga, mert az összes bolt alapterületének 30%-a Balassagyarmaton és Salgótarjánban van. A bolthálózat fejlesztésének üteme megyei viszonylatban elmaradt az országos átlagtól. A kereskedelem továbbfejlesztése a jövőben is egyik napirenden tartandó feladat marad.

TELEPÜLÉSHÁLÓZAT

Nógrád megye Komárom megye után az ország legkisebb területű megyéje. A településhálózat kialakulását a múltban nagymértékben meghatározták a domborzati viszonyok, a nyersanyaglelőhelyek, ennek következtében az ipar fejlődése, a közút- és a vasúthálózat kialakulása. Mindez visszahatott a már kialakult települések fejlődésére is, befolyásolta a lakosság letelepedésének irányát és intenzitását.

A településhálózat szerkezetének kialakulása nagymértékben idomult a megye területén talált szénvagyon elhelyezkedéséhez, amely magához vonzotta az energiaigényes iparágakat és ezzel együtt egyes területeken a népesség koncentrálódását idézte elő. A településhálózat szerkezete a felszabadulás óta lényegében nem változott, módosult azonban néhány település súlya és funkciója, és a jövőben további változtatásokra kerül sor.

A megyeszékhely *Salgótarján*, szerepköre szerint részleges felsőfokú központ. A város fejlesztése gyorsítja az egész megye fejlődésének ütemét és meghatározója a fejlődés színvonalának is. A másik város *Balassagyarmat*, amelyet területi elhelyezkedése, a rendelkezésére álló élővíz és a munkaerőforrás további ipari fejlődésre is alkalmassá tesz. Jelenlegi regionális szerepkörét tekintve Balassagyarmat középfokú központ. *Pásztó és Szécsény* mint részleges középfokú központok, a távlatban várossá fejleszthetők, amelyhez a feltételek megteremtését gyorsítani indokolt, különösen Pásztó esetében.

A kijelölt központok a városiasodás előrehaladásával gyorsabban fejlődnek, népességük fokozatosan növekszik és fejlesztésük a megye területén egyenletesebben elosztva biztosítja a lakosság magasabb színvonalon történő ellátását. Az egyes falvak és bányásztelepülések pedig lényegében alvótelepülésekké változnak, mivel az új ipari létesítmények területi elhelyezkedése nem esik egybe a bányásztelepülések területi elhelyezkedésével.

Az 1970. évi népszámlálás szerint a *külterületi népesség* és a külterületi lakott helyek száma a megyében viszonylag magas. A kb. 9500 lakos mintegy 400 külterületi tele-

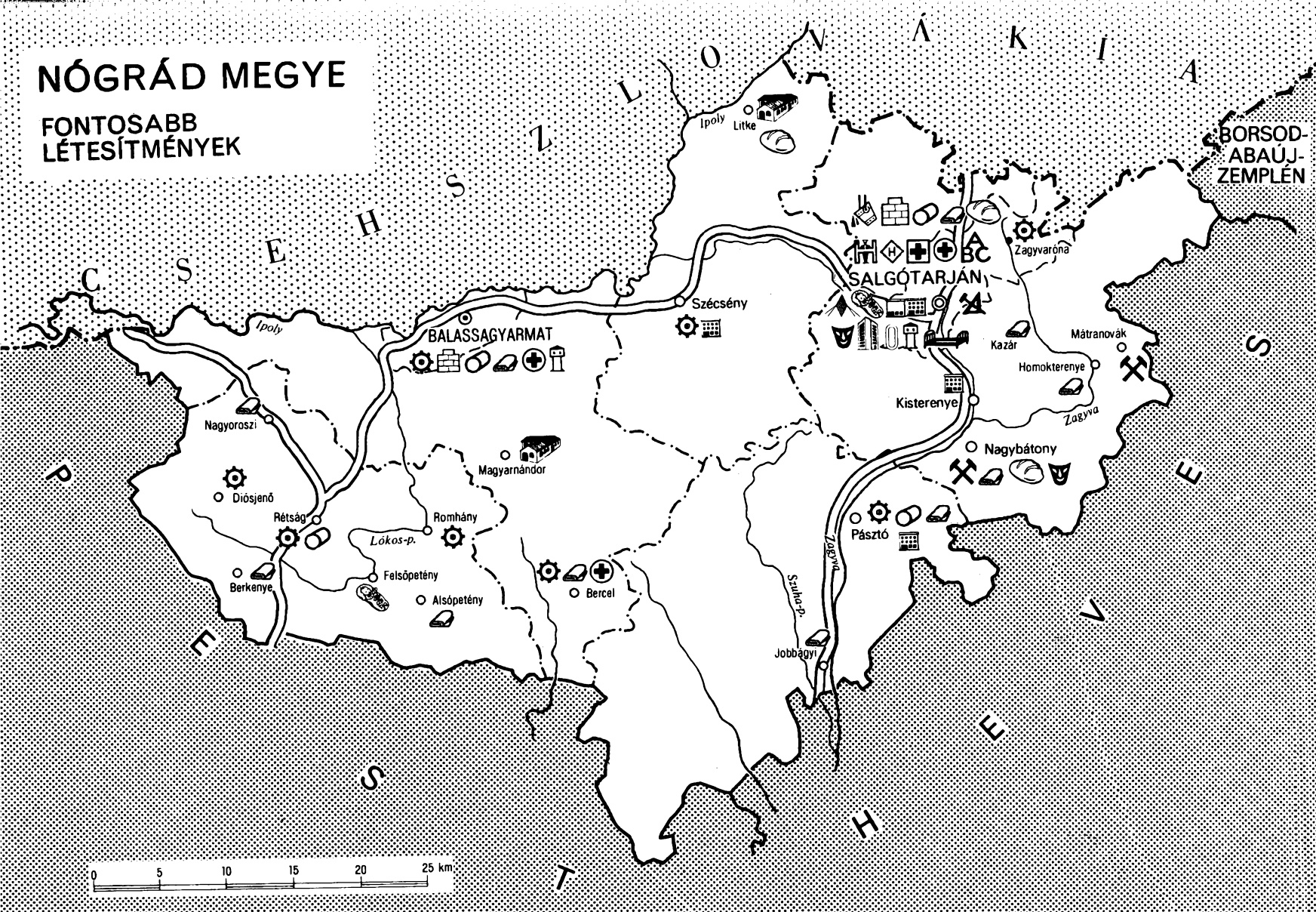
NÓGRÁD MEGYE
FONTOSABB LÉTESÍTMÉNYEK
SZLOVÁKIA
CSEHSZLOVÁKIA
BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN
Ipoly
Litke
Zagyvaróna
SALGÓTARJÁN
Szécsény
BALASSAGYARMAT
Kazár
Mátranovák
Homokterenye
Kisterenye
Zagyva
Nagybátony
Nagyoroszi
Magyarnándor
Diósjenő
Rétság
Romhány
Lókos-p.
Pásztó
Berkenye
Felsőpetény
Alsópetény
Bercel
Szuha-p.
Jobbágyi
Galga
PEST MEGYE
HEVES MEGYE
0 5 10 15 20 25 km

pülésben él, amelynek nagy része ma már korszerűtlen bányásztelepülések maradványa. Lakosságuk fokozatosan csökken a szénbányászat visszafejlesztése, a fiatalok elvándorlása következtében.

A TÁRSADALMI-GAZDASÁGI FEJLŐDÉS IRÁNYAI

A megye lakosságának száma az elkövetkezendő években csak kismértékben fog növekedni. A népesség átcsoportosulása a megyén belül tovább folytatódik. A városok és a középfokú körzetközpontok lakóinak a száma dinamikusan növekszik, az alsófokú szerepkörrel rendelkező települések népességszám-növekedése mérsékeltebb arányú lesz.

Az ipar jelenlegi területi elhelyezkedésére jellemző, hogy Salgótarján és a salgótarjáni járás a megye iparában vezető szerepet játszik, amelyet a jövőben is megtart. A lakosság számának a növekedése Salgótarján, Nagybátony–Kisterenye körzetében, valamint Balassagyarmaton lesz a legnagyobb mértékű.

A gépipar és egyéb iparágak fejlesztése, a gazdaságos gyártmányszerkezet kialakítása, a már meglevő üzemek rekonstrukciója, korszerűsítése, új termékek előállítása bekapcsolják a megye iparát az ország iparának vérkeringésébe és a nemzetközi együttműködésbe, biztosítják a megye továbbfejlődését, a foglalkoztatottsági színvonal emelését, a jobb kereseti lehetőségeket és ezzel együtt az életszínvonal fokozatos emelkedését is.

A megye mezőgazdasági termelésének színvonala a kedvezőtlen termőhelyi adottságok és domborzati viszonyok miatt ma még nem éri el az országos átlagot. Legfontosabb feladat, *hogy a művelési ágak összhangba kerüljenek a természeti adottságokkal:* például az erős lejtésű domboldalakon és a vízjárta területeken a szántóföldi művelés helyett erdő- vagy legelőtelepítés, a déli-délnyugati domboldalakon a gyümölcstelepítés a célszerű. A zárt termelési rendszerek alkalmazásával a megyében is növelni lehet különösen a kukorica termésátlagát, ami az állattenyésztés továbbfejlesztésének egyik alapvető feltétele.

Az erdőterület aránya a domborzati viszonyok miatt tovább növekszik, s ez alapja lehet a megyében *a fafeldolgozó ipar* fejlesztésének.

A közlekedés szempontjából a legfőbb feladat a meglevő utak korszerűsítése, mivel a növekvő áruforgalom lebonyolításában a gépjárműveknek egyre nagyobb szerep jut. Az M3-as autópálya megépítésével a Salgótarjáni-medence forgalma kedvező feltételekkel kapcsolódik be az ország vérkeringésébe.

A megye lakosságának életszínvonala az ipar szerkezetének átalakulásával együtt növekedni fog. A lakásépítés üteme növekedik, a lakások közművel való ellátottsága a városias fejlődéssel együtt javul.

A megye szellemi életének irányításában a megyeszékhely, Salgótarján szerepe a jövőben tovább növekszik.

A megye természeti szépségei, az országhatárhoz való közelség nemcsak a hazai, hanem a külföldi turistaforgalom növelését is lehetővé teszik.

VÁROSOK

Nógrád megyének két városa van: Salgótarján és Balassagyarmat.

Salgótarján vidéke a kőkorszak óta lakott hely. A település Salgó váráról és a honfoglalás után a környéken letelepülő Tarján törzsről kapta a nevét. A múlt század második felétől fejlődött ki több faluból, s századunkban a magyarországi bányászmozgalmak egyik központja volt. 1919-ben a Magyar Tanácsköztársaság szénellátásában jelentős volt a szerepe, s a csehszlovák burzsoá csapatok elleni hősi harcok egyik fontos állomása volt.

Balassagyarmat helyén is már a bronzkorban volt település, a honfoglaló magyarság is azonnal megszállta a környékét. Neve eleinte Gyarmat volt, majd Balassa váráról kapta mai nevét. 1663-ban a törökök a várral együtt elpusztították. Régen megyeszékhely volt.

10. táblázat

A megye városainak fontosabb adatai

Város	Terület (ha)	Népesség (1000 fő)				A külterületi népesség aránya az össznépességből 1970-ben, százalékban
		1949	1960	1970	1973	
Salgótarján	6020	26,8	31,8	37,3	42,0	1,3
Balassagyarmat	2298	10,8	12,4	13,9	15,8	1,5

SALGÓTARJÁN

1922-ben alakult várossá. Ma a megyének és a salgótarjáni járásnak a székhelye.

A bánya és ipari üzemek lakótelepeinek fejlődésével nőtt a város területe is. 1950-ben Salgótarjánhoz csatolták Baglyasalja községet, 1962-ben Zagyvapálfalvát, 1973-ban pedig Zagyvarónát.

Gazdaságában a felszabadulás előtt is és jelenleg is a *nehézipar*nak van jelentősége, ezen belül elsősorban a kohászat és az üveggyártás, valamint a gépipar foglalkoztatja a dolgozók nagy részét. A nehézipar aránya a könnyűipar növekedésével kissé mérséklődött, de még így is az összes ipari termelésnek mintegy a 85%-át teszi ki. A megye iparában foglalkoztatottak mintegy 45%-a Salgótarjánban dolgozik.

A város a felszabadulás után nagy fejlődésen ment keresztül és teljesen megváltozott az arculata. Főleg az 1950-es évek közepétől gyors ütemben fejlődött a kereskedelmi, az egészségügyi és a kulturális ellátás. Különösen jelentősen fejlődött a város kulturális élete. A felszabadulás előtt egyetlen középiskola működött, jelenleg 4 középfokú tanintézetben és a Budapesti Pénzügyi és Számviteli Főiskola kihelyezett tago-

zatán képezik a város és környékének diákjait. Korszerűsödött és bővült az általános iskolai hálózat is. Fellendült a közművelődési tevékenység is. A peremkerületi régi intézmények mellett az 1960-as évek közepétől korszerű otthont kapott a *József Attila Megyei Művelődési Ház* és a *Balassi Bálint Megyei Könyvtár*. Jól felszerelt székházban működik a *Tudományos Ismeretterjesztő Társulat* megyei szervezete is.

Számottevően fejlődött a lakásépítés, amely nemcsak mennyiségileg, hanem minőségileg is változást jelent a dolgozók életében. 1949-ben 6810 lakás volt Salgótarjánban, közülük 78,3% volt az egyszobás lakások aránya. 1949 és 1970 között a lakásállomány 5233-mal gyarapodott, s az új lakások többsége kettő vagy több szobával épült. A lakások felszereltsége is nagyon sokat változott. Amíg 1949-ben 100 lakásra csak 7 fürdőszoba vagy mosdófülke jutott, addig 1973-ban a lakásoknak több mint a fele rendelkezett fürdőszobával.

A gyors ütemű urbanizáció a városkép átalakulásában is megnyilvánult. Salgótarján városközpontja az országban az egyik legmodernebb városközpont.

A város lakóinak életkörülményei a felszabadulás előtti viszonyokhoz képest nagymértékben megváltoztak. Salgótarján a jövőben is továbbfejlődik, újabb, jelentős átalakulás várható elsősorban a munkakörülmények lényeges javulásában, a foglalkoztatottsági színvonal emelkedésében. Lakóinak száma tovább növekszik, vezető ipari helyét a jövőben is megtartja. Ipari üzemeinek számos nagyszerű terméke már ma is, de a jövőben még inkább hirdeti a város munkáskollektívájának tehetségét, szorgalmát a megye és az ország határain túl is.

BALASSAGYARMAT

A város a megye északi részén, az Ipoly bal partján terül el, fontos határátkelőhely a szomszédos Csehszlovákiába. Területe 23 km², az ország legkisebb városa. A népesség száma csak kismértékben növekedett, mivel korábban hiányzott az ehhez szükséges legfontosabb tényező: a fejlődő ipar, amely a dolgozóknak helyben nyújtott volna biztos megélhetési lehetőséget.

A város iparának fejlesztése – elsősorban a Budapestről kitelepített ipari üzemek révén – kedvezően hatott és továbbra is jelentős a város számára.

A népesség 1960 és 1973 között 18%-kal nőtt, a lakosság életkörülményei is sokat fejlődtek. A lakások száma az 1949. évi 2777-tel szemben 1973-ban 3872 volt.

Balassagyarmat nagy múltra visszatekintő általános és középiskolákkal rendelkezik. A *Balassi Bálint Gimnázium* a megye legnagyobb ilyen jellegű intézménye. Iskoláinak hagyományai, széles hatósugarú vonzása révén Balassagyarmat méltán nevezhető diákvárosnak is.

Eleven kulturális élet, gazdag kiállítási programok sorozata és országos jellegű kulturális rendezvények szolgálják a lakosság művelődését, szórakozási igényeinek kielégítését.

A városi kórház és az új szakrendelőintézet jelentős szerepet tölt be a megye északnyugati körzetének egészségügyi ellátásában.

Az ipar továbbfejlesztésével, a nemzetközi kapcsolatok szélesedésével, a turistaforgalom fellendülésével a város jelentősége a jövőben egyre fokozódik.

ESEMÉNYEK

1944. december 31.	Felszabadult Nógrád megye egész területe.
1945 tavasza	Megalakultak a megyében a Magyar Kommunista Párt szervezetei.
1951	A megyei tanácsot Salgótarjánba helyezik.
1951–1952	A Nógrádi Szénbánya Vállalat számos jelentős létesítménnyel gazdagodott: elkészült a Kányás–Nagybátonyi, a Ménkes–Nagybátonyi kötélpálya, a Nagybátonyi szénosztályozó. Újlakon a II. főereszke, Kányáson az ikeraknák és a szállítógépek, Szorospatakon a nyugati ereszke és a táró beruházásai fejeződtek be. A Salgótarjáni Kohászati Üzemekben a 600 t-s excentersajtoló és a vasöntödei kemence kezdte meg a termelést.
1952–1953	Az Ötvözetgyárban Zagyvarónán elkészült a II., III., IV. kemence.
1953	A Nógrádi Szénbánya Vállalat kányási aknarakodó, szállító és légvágatának, a gáti III. üzem légaknájának a beruházásai fejeződtek be. Elkészült a Stromfeld Aurél Fiúkollégium Salgótarjánban, középiskolások részére.
1954	Felépült a Salgótarjáni Kohászati Üzemek Vasas Sportpályája.
1954–1955	A Salgótarjáni Öblösüveggyárban Owens-gép, a III. kádkemence és kádautomata, valamint a IV. hutacsarnok beruházásai fejeződtek be.
1956	Felépült a Salgótarjáni Állami Áruház.
1958	A Nógrád megyei Állami Építőipari Vállalat salgótarjáni központi telepén vasbeton-előregyártó üzem létesült. Salgótarjánban a kórház szülészeti osztályát, Pásztón az egész kórházat bővítették. Felépült a Víz- és Csatornamű Vállalat balassagyarmati telepéhez tartozó vízmű.
1959	Nagybátonyban kenyérgyár, Salgótarjánban Stromfeld Aurél nevét viselő gépgyártás-technológiai és gépipari szakközépiskola épült. Pásztón új filmszínházat adtak át.
1961	Kányáson aknaüzem, Királytárón lejtakna létesült. Nagybátonyban kultúrház, Pásztón gimnázium épült.
1962	Részlegesen átadták a Salgótarjáni Kohászati Üzemek hideghengerművét.
1963	Befejeződött a Nógrádi Szénbánya Vállalathoz tartozó „Szeptember 6"-akna beruházása. A FIM Romhányi Burkolólap Gyárában újabb alagútkemence épült. A salgótarjáni kórházban gyermekosztály létesült.

1964	Befejeződött a Kistelek-akna rekonstrukciója és a Tordas-akna beruházása. Salgótarjánban kenyérgyár, Litkén sütőüzem kezdte meg a termelést. Felépült a Karancs Szálló Salgótarjánban. Szécsényben Mezőgazdasági Szakközépiskola létesült.
1965	Befejeződött a Mátravidéki Erőmű és a Salgótarján között létesült távhővezeték építése. A Nógrád megyei Nyomdaipari Vállalat üzem- és irodaépületet létesített Salgótarjánban. Felépült a Járási Könyvtár Szécsényben, s gimnázium épült Kisterenyén.
1966	Elkészült a József Attila Művelődési Ház és egy új gimnázium Salgótarjánban.
1967	A Salgótarjáni Kohászati Üzemekben végleges átadásra került a hideghengermű. Regionális vízmű létesült Salgótarjánban. Átadták Salgótarjánban az új 588 ágyas megyei kórházat.
1968	Gimnázium épült Szécsényben.
1970	Salgótarjánban a Salgótarjáni Kohászati Üzemek Dexion-Salgó üzeme megkezdte a termelést.
1971	Befejeződött a Salgótarjáni Öblösüveggyárban a II. sz. rekonstrukció.
1973	Elkészült Salgótarjánban a Vegyipari Építő- és Szerelővállalat gyáregysége és a Budapesti Rádiótechnikai Gyár gyára. Megkezdte a termelést a Fűtőberendezések Gyára Nagybátonyban. A Ganz-MÁVAG Vagon- és Gépgyár acélszerkezeti üzemet létesített Mátranovákon. A Váci Kötöttárugyár Pásztón és Kazáron hozott létre gyártelepet. A Nógrád megyei Nyomdaipari Vállalat új telepet létesített Balassagyarmaton. A Mátravidéki Kőbánya Vállalat transzportábilis kőbányaüzemet létesített Somoskőújfalun. A Mátraaljai Állami Gazdaság 420 férőhelyes sertéstelepet létesített. Lakberendezési és ÁFÉSZ ABC-áruház épült Salgótarjánban. 90 ággyal bővült Salgótarjánban a megyei kórház.

IRODALOM

A felszabadult Nógrád megye 25 éve. KSH Nógrád megyei Igazgatósága 1970.

Hazánk, Magyarország. *(Szerk.: Dr. Erdei Ferenc.)* Akadémiai Kiadó 1970.

Magyarország iparföldrajza. (Kézirat.) *(Szerk.: Dr. Antal Zoltán)*

Nógrád megye társadalmi, gazdasági helyzete és fejlődésének főbb tendenciái. KSH Nógrád megyei Igazgatósága 1971.

Számvetés az MSZMP kongresszusa előtt. KSH Nógrád megyei Igazgatósága 1959.

PEST MEGYE
CSEHSZLOVÁKIA
NÓGRÁD
HEVES
SZOLNOK
KOMÁROM
BÁCS-KISKUN
FEJÉR
Börzsöny
Ipoly
Kemence
Vámosmikola
Nagybörzsöny
Kóspallag
Szokolya
Verőce
Szob
Kismaros
Zebegény
Nagymaros
Visegrád
Kisoroszi
Dunabogdány
Rád
Acsa
VÁC
Tahitótfalu
Leányfalu
Szódliget
Váchartyán
Pilisszentlászló
Pilisszentkereszt
Szód
Vácrátót
Galgamácsa
GÖD
Őrbottyán
SZENTENDRE
Szigetmonostor
Kartal
Iklad
Aszód
Pilisszántó
Veresegyház
Erdőkertes
Pilisszabadi
Csobánka
Pomáz
DUNAKESZI
Domony-Bag
Galgahévíz
Budakalász
Szada
Hévízgyörk
PILISVÖRÖSVÁR
Pilisborosjenő
GÖDÖLLŐ
Tura
FÓT
Mogyoród
Üröm
Pilisszentiván
Solymár
Kerepes
Váctszentlászló
Perbál
Nagykovácsi
Csömör
Kistarcsa
Valkó
Zsámbok
Tök
Budai-h.
Isaszeg
Dány
Zsámbék
Nagytarcsa
Tóalmás
Páty
Biatorbágy
BUDAKESZI
Kóka
Szentmártonkáta
Pécel
Súlysap
BUDAÖRS
BUDAPEST
Maglód
Tápiószecső
Ecser
Mende
Törökbálint
VECSÉS
GYÖMRŐ
Tápióság
NAGYKÁTA
ÉRD
GYÁL
Gomba
Farmos
Halásztelek
Üllő
Tápióbicske
Tápiógyörgye
DUNAHARASZTI
Bénye
Tápiószentmárton
SZÁZHALOMBATTA
SZIGETSZENTMIKLÓS
MONOR
Tápiószele
Taksony
Pilis
Tápiószőlős
Tökol
Szigethalom
Újszilvás
Szigetcsép
Ócsa
Nyáregyháza
Perje
Dunavarsány
Inárcs
Kakucs
ALBERTIRSA
Ceglédbercel
ABONY
Délegyháza
Bugyi
Újhartyán
Szigetszentmárton
CEGLÉD
Kiskunlacháza
DABAS
Törtel
Ráckeve
Örkény
Gerje
Csemő
Dömsöd
Táborfalva
Jászkarajenő
Tatárszentgyörgy
NAGYKŐRÖS
Kocsér
0 5 10 15 20 25 km

PEST MEGYE ÉS VÁROSAI

ÍRTA DR. LACKÓ LÁSZLÓ

Az ország középső részén elhelyezkedő Pest megye területe szerint a harmadik, népességszáma alapján az első a megyék rangsorában. Területe 6393 km², lakóinak száma 1973-ban 921 268 fő volt. Népsűrűsége (144,1 fő/km²) jelentősen meghaladja az országos átlagot.

Igazgatási vonatkozásban lényeges sajátossága, hogy a megyeszékhely azonos az ország fővárosával. Közigazgatásilag a megye hat városra és kilenc járásra oszlik; a 175 község közül 115 önálló tanácsú, 60 közös tanácsú; a nagyközségek száma 48.

TERMÉSZETI ADOTTSÁGOK

Pest megye természeti viszonyait a változatosság jellemzi. A domborzati adottságok fő vonását az jelenti, hogy a déli területek alföldi, a középső és északi vidékek viszont domb-, illetve hegyvidéki jellegűek. A megye területének egyharmada meghaladja a 200 m-es tengerszint feletti magasságot, a többi részek 100–200 m közötti magasságúak. A legmagasabb csúcsok *a Börzsönyben* (Csóványos 939 m, Nagy-Hideg-hegy 865 m) és *a Pilisben* (Pilis 757 m, Dobogókő 700 m) emelkednek. *A Budai-hegységben* csak a legmagasabb pontok (Nagykopasz 558 m, Nagyszénás 551 m) haladják meg az 500 m-t. *A Gödöllői-dombság* átlagosan 300 m körüli magasságú. A legalacsonyabban fekvő térségek a Duna árterén (Solti-lapály 98–110 m) találhatók. Az alföldi jellegű terület jellegzetes tájegységei: *a Pesti-medence*, a *Duna–Tisza közi homokos hátság* északi része, *a Tápió völgye*, valamint a *Csepel- és a Szentendrei-sziget*.

A megye *éghajlata* átmeneti jellegű. A hegy- és dombvidéki tájakon hűvös, viszonylag csapadékos, míg az alföldi területeken a kontinentalitás jegyei – nagy hőmérsékletingadozások, kevés csapadék – az elsődlegesek. A levegő hőmérsékletének évi átlaga a hegyvidéken 8,5 °C – számottevően alacsonyabb az ország egész területére számított értéknél –, az alföldi térségeken 10 °C. A napsütéses órák száma az északi területeken 1950–2000, a déli részeken pedig 2000–2050 óra. A csapadékmennyiség északról dél

felé haladva erőteljesen csökken: a Börzsönyben 800 mm, viszont az alföldi tájakon csak mintegy 500–550 mm csapadék hull évente.

Pest megye – és egyben az ország – legfontosabb folyója *a Duna*. A Visegrádi-szorosban nagy esésű, gyors folyású, majd ettől délre, különösen Budapest térségétől kezdve szélesebbé, folyása lassúbbá válik. A Duna mellékfolyói közül viszonylag legjelentősebb *az Ipoly;* a Dunába torkolló egyéb vízfolyások igen alacsony vízhozamúak. A Tisza vízrendszeréhez tartozó folyók közül *a Tápió és a Galga* érdemel említést. A megye legfontosabb mesterséges vízfolyása a *Duna-völgyi-főcsatorna*, amely a Solti-lapályt látja el öntözővízzel; *a Duna–Tisza-csatorna* eddig megépült szakasza (Dunaharasztitól Dabasig) is számottevő jelentőségű.

A geológiai adottságok változatossága ellenére a megye iparilag hasznosítható *ásványkincsekben* szegény. Ércek csak nyomokban – kitermelésre nem alkalmas mennyiségben – fordulnak elő. A szénvagyon ennél jelentősebb ugyan, azonban az alacsony kalóriaértékű barnaszenek kitermelését (Pilisvörösvár, Pilisszentiván, Solymár, Nagykovácsi térségében) beszüntették, mivel a szén csak igen magas költségekkel lenne bányászható. A Pest megye délkeleti részére átnyúló közép-alföldi szénhidrogénmező – Törtel és Nagykőrös vidéke – eddig viszonylag kevés olajat eredményezett; a további feltárások azonban reményteljesek. Az Őrszentmiklóson feltárt földgáz-előfordulás figyelemre méltó. A megye egyik legfontosabb bányaterméke a kő. A kőbányászat jelentős mennyiségben termel különböző mészköveket (Vác, Budakalász, Sóskút, Pilisszántó), útburkolásra alkalmas vulkanikus kőzeteket, főként andezitet (Szob, Dunabogdány, Pomáz, Márianosztra). A legnagyobb kőbánya a Naszályon működik; feladata a Dunai Cement- és Mészmű ellátása. Fontosak a megye kavics- és homokbányái is, amelyek a Duna mentén (Szigetszentmiklós, Délegyháza) találhatók. A téglagyártás alapanyagát képező jó minőségű agyagok bányászata folyik Solymár és Pilisborosjenő környékén.

A talajadottságok meglehetősen változatosak és összességükben nem túl kedvezőek. A hegyvidéki területeken főként barna erdei talajok, a Gödöllői-dombságon homokkal kevert erdei talajok fordulnak elő. A Duna–Tisza közi homokos hátság azon részein, ahol a homokot már megkötötték, mészben gazdag erdei talaj alakult ki, egyes félig kötött homokfoltokon viszont úgyszólván alig jött létre termőtalaj (Örkény, Tatárszentgyörgy). Viszonylag nagy területen fordulnak elő szikes talajok. A Tisza felé eső területeken mezőségi talajok, az ártereken öntéstalajok dominálnak. A talajkárosodások két fajtája fordul elő a megyében: a domb- és hegyvidékeken számottevő veszély a csapadék erodáló hatása, az alföldi részeken pedig a defláció (a szél káros munkája).

DEMOGRÁFIAI HELYZET

Pest megye az ország legnépesebb megyéje. A felszabadulás utáni évtizedekben a népesség száma dinamikusan növekedett: 1949 és 1960 között csaknem 14%-kal, 1960 és 1970 között pedig mintegy 12%-kal.

1. táblázat

A népességszám alakulása (1000 fő)

Évek	1949	1960	1970	1973
A jelenlevő népesség	686,9	781,5	875,5	921,3
A mutató megnevezése	A népesség számának változása			
	1949–1959		1960–1969	
Természetes szaporodás	69,7		36,0	
Vándorlási különbözet	24,9		58,0	
Tényleges szaporodás	94,6		94,0	

Az 1949 és 1959 közötti tényleges szaporodás nagyobb volt, mint a következő tíz évben. Az ország lakossága 1949 és 1959 között 8,2%-kal növekedett, Pest megye lakossága viszont 13,8%-kal; 1960 és 1969 között az országos adat 3,6, a megyei pedig 12%. A természetes szaporodás Pest megyében felülmúlta az országos átlagot. A népesség növekedésének évi üteme 1970 óta 1,3% körül alakul, ami több mint a négyszerese az országos növekedési ütemnek. Az élveszületések száma a felszabadulás után 1954-ben emelkedett a legmagasabbra, azóta ennél alacsonyabb szinten ingadozik. A természetes szaporodás a mélypontját 1962-ben érte el, majd ezután némi emelkedés következett.

A megyén belül a népességszám meglehetősen eltérő módon alakult. Vannak olyan járások, amelyekben a népesség növekedési aránya kb. kétszerese a megye átlagának, *a dabasi, a ráckevei és a budai járásban*, de előfordul az is, hogy az említett időszakban csökkent a népesség: *a ceglédi és a nagykátai járásban*. A városok közül mindegyiknek nőtt a népessége; legnagyobb mértékben *Százhalombattán*, továbbá *Szentendrén és Gödöllőn*. A községek népessége általában lassabban gyarapodott. Ez alól kivételek *Gyál, Szigethalom, Szigetszentmiklós, Halásztelek és Érd*.

A népességszám növekedésében a természetes szaporodás és a vándorlási különbözet részaránya a különböző időszakokban eltérő volt. 1949 és 1959 között a természetes szaporodás aránya kb. 70% volt, 1960 és 1969 között viszont csak mintegy 40%-ot ért el, *azaz a lakosságszám emelkedésének elsőrendű forrásává a bevándorlás vált*. Lényegében ugyanez a tendencia érvényesül az 1970-es évek elején is. A megyére a népesség igen nagy mobilitása a jellemző, részben azért is, mert innen később többen továbbköltöznek a fővárosba.

1960 és 1970 között a megye városainak lélekszáma 14,4%-kal emelkedett, szemben az országos 14%-kal. Azóta – az 1970-es évek elején – a Pest megyei városok lakosságszámának a növekedése valamivel felülmúlja az országos átlagot. Az alacsony városiasodottsági szintet jelzi az is, *hogy a megye népességének a városokban lakó hányada alig éri el az országos átlag egyharmadát*. Mindebben alapvető szerepet játszik Budapest közelsége és sokoldalú szerepköre.

A megye városai közül dinamikusan fejlődik *Százhalombatta, Gödöllő, Szentendre és Vác népességszáma. Cegléd és Nagykőrös* lakosságszáma alig emelkedik. A megye

településhálózatának és a népesség települési koncentrációjának sajátos jelensége, hogy több olyan község alakult ki, amelynek a lakosságszáma meghaladja az ország sok városáét (Érd, Dunakeszi, Monor, Abony, Dunaharaszti, Gyál). E településekben azonban eddig a városi funkcióknak csak egyes elemei alakultak ki, ezért várossá nyilvánításuk nem történhetett meg.

Egyes járásokban magas a *külterületi*, főleg a tanyán élő népesség aránya: a ceglédi járásban 32, a dabasi és a nagykátai járásban 16–16%, Cegléd és Nagykőrös városokban 19, illetve 21%.

A népesség *korösszetétele*, hasonlóan az ország más területeihez, a felszabadulás óta számottevően megváltozott. Csökkent a 14 évnél fiatalabbak, és növekedett a 60 évnél idősebbek részaránya az össznépességen belül.

2. táblázat

A népesség főbb korcsoportok szerinti megoszlása (százalék)

Korcsoport	1949	1960	1970
0–14 éves	25,9	25,4	21,3
15–39 éves	38,7	37,3	38,9
40–59 éves	23,9	23,8	24,0
60 éves és idősebb	11,5	13,5	15,8
Összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*

A népesség *gazdasági aktivitásának* színvonalában és foglalkozási összetételében alapvető változások történtek az elmúlt három évtizedben. Az aktív keresők aránya az 1949. évi 42,1%-ról több mint 51%-ra, az inaktív keresőké 3,2-ről 13%-ra emelkedett és ezzel párhuzamosan csökkent az eltartottak aránya (54%-ról 36%-ra).

A foglalkozási szerkezetben bekövetkezett átalakulás hű tükörképe annak a folyamatnak, amely a megye gazdaságának szinte gyökeres megváltozását jelzi. Ezen a területen két fő tendencia érvényesült: egyfelől *több mint kétszeresére nőtt az iparban és az építőiparban foglalkoztatottak aránya*, másfelől *jóval kevesebb mint a felére csökkent a mezőgazdasági keresők részesedése.*

Pest megye munkaerőhelyzetére a legnagyobb hatást Budapest közelsége gyakorolja. Az aktív keresőknek több mint $^1/_3$-a a fővárosba jár dolgozni. Budapest gazdasága nagymértékben támaszkodik a megyére mint munkaerőforrásra. Ez a helyzet a felszabadulás után vált egyértelművé, Budapest gyors ipari fejlődése következtében. A fővárosi letelepedési korlátozások bevezetése megerősítette azt a folyamatot, amelynek eredményeként a Budapesten dolgozók számottevő hányada Pest megyében lakik. Naponta mintegy 170 000 dolgozó utazik budapesti munkahelyére és vissza valamelyik Pest megyei településbe. Különös figyelemre érdemes, hogy Pest megye – az itt élő csaknem 300 000 munkás révén – az ország legnagyobb munkáslakta megyéje, de a munkásoknak csaknem a fele Budapesten, illetve néhány százaléka más megyében dolgozik.

Az aktív keresők megoszlása főbb népgazdasági ágak szerint

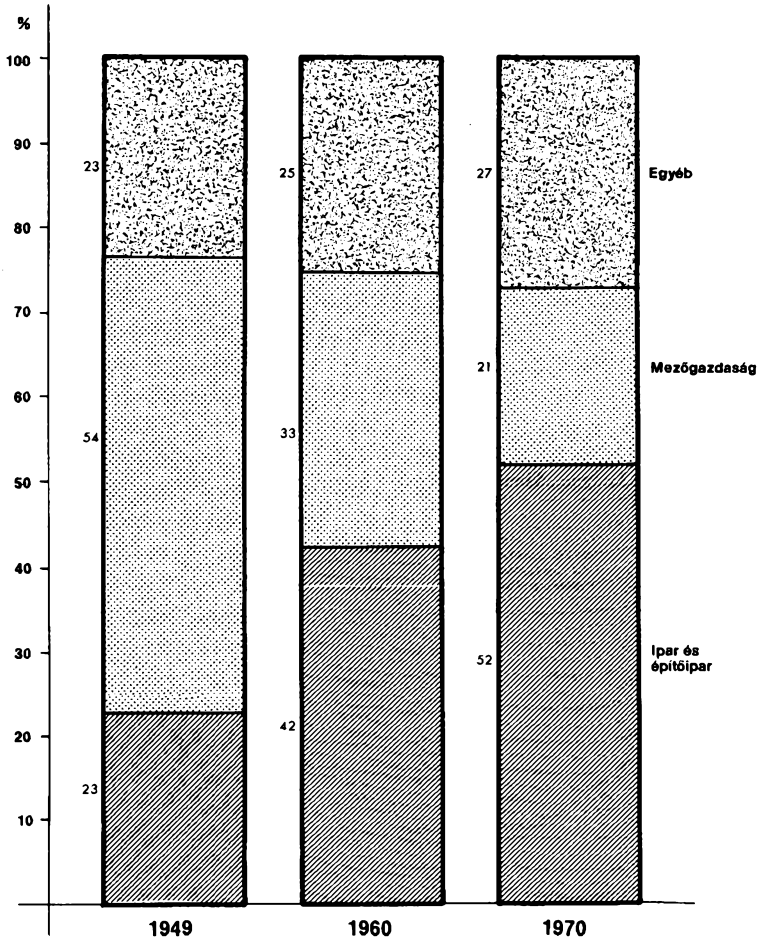

A megye családstruktúráját alapvetően a két és a három személyből álló családok magas aránya (ilyen a családok mintegy 70%-a) jellemzi; kb. 20%-ra tehető a négyszemélyes családok részesedése.

GAZDASÁGI SZERKEZET

Pest megye az ország gazdaságában fontos és sok vonatkozásban különleges helyet foglal el. Gazdaságilag a megye és a főváros erősen összekapcsolódott. Ez a megye általános fejlődésére többnyire kedvezően hat.

Pest megye gazdaságának országos jelentőségét legjobban azzal jellemezhetjük, hogy a nemzeti jövedelemnek mintegy 5%-át a megyében állítják elő.

Az 1945 óta eltelt évtizedek során a megye gazdasági jellege alapvetően megváltozott. A felszabadulás idején Pest megye agrárjellegű volt, területén mindössze néhány ipari üzem működött. Az 1960-as évek kezdetéig kb. azonos részarányúvá vált a mezőgazdaság és az ipar, azóta viszont a fejlődés egyértelműen az ipart erősítette, és így jelenleg a gazdaság szerkezete ipari-agrár jelleget tükröz.

IPAR

1945 előtt a Pest megyében működő ipar döntően kisipari jellegű volt; a húsznál több foglalkoztatottal rendelkező vállalatok száma alig haladta meg a harmincat.

A megye ipara az első nagy lépést az első ötéves tervben tette meg. Számos új ipari létesítmény, illetve kibővített üzem kezdte meg működését: a *Csepel Autógyár*, a *Forte Fotokémiai Ipar* (Vác), a *Magyar Gördülőcsapágy Művek Diósdi Gyára*, a *Ganz Műszer Művek Árammérő Gyára* (Gödöllő) stb.. A második hároméves és a második ötéves terv is nagy ipari fejlődést eredményezett: a *Dunai Cement- és Mészmű*, az *Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt. Váci Gyára*, a *MÁV Járműjavító Dunakeszi Üzeme*, a *Nagykőrösi Konzervgyár*, a *Dunamenti Hőerőmű*, a *Dunai Kőolajipari Vállalat* (Százhalombatta), a *Telefongyár Bugyi Gyáregységének* létesítése, illetve bővítése stb. A harmadik és a negyedik ötéves tervben is tovább folytatódott a megye ipari fejlesztése, főként a már kialakult bázisok bővítése, korszerűsítése, rekonstrukciója révén. Jelenleg 830 ipartelep működik a megyében. Mindezek eredményeként a szocialista ipar termelésének a volumene mintegy hússzorosa az 1950-es évekének.

A megye szocialista iparában foglalkoztatottak száma 1973-ban több mint 100 000 fő volt, ebből a nehézipar 58, a könnyűipar 25, az élelmiszeripar 11, az egyéb ipar pedig 6%-ot képvisel.

Az állóeszközök bruttó értéke alapján számítva, a következő értékek jellemzik az ágazatok jelentőségét az ország egészéhez képest: nehézipar 7–7,5 (gépipar 9–10, vegyipar 10–11); könnyűipar 3,5–4; élelmiszeripar 4–4,5; egyéb ipar 3–3,5%, a megye szocialista ipara pedig mintegy 6,5%-ot képvisel az országosból.

3. táblázat

Az iparban foglalkoztatott aktív keresők megoszlásának változása ipari főcsoportonként (százalék)

Ipari főcsoport	1949	1960	1970
Nehézipar	45,5	62,3	61,7
Könnyűipar	35,1	24,9	23,1
Élelmiszeripar	11,8	9,4	10,8
Egyéb ipar	7,6	3,4	4,4
Összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*

Az ipari szerkezetnek az elmúlt három évtizedben bekövetkezett változását elsősorban *a nehézipar részarányának a növekedése* jellemzi. Ez főként a vegyipar gyors fejlődésével kapcsolatos. Az átalakulás másik irányát pedig a könnyű- és az élelmiszeriparban foglalkoztatottak arányának a csökkenése tükrözi.

Pest megyében a minisztériumi irányítás alatt álló ipari vállalatok foglalkoztatják az ipari keresők több mint $^2/_3$ részét. A tanácsi vállalatok és a szövetkezetek fontossága és fejlődése is jelentős: foglalkoztatottjaik létszáma az 1950-es évek elejéhez viszonyítva háromszorosára emelkedett, a termelés pedig tízszeresére (tanácsi), illetve ötszörösére (szövetkezeti) növekedett. A tanácsi iparban foglalkoztatottak aránya mintegy 11, a szövetkezeti iparban foglalkoztatottaké pedig csaknem 21%.

A megye iparának a fejlődését az 1952 és 1968 közötti években főként az extenzív fejlesztés eszközei biztosították. A legutóbbi esztendők fejlődésében – amely meghaladja az országos ütemet – viszont mind nagyobb szerepet játszik a termelékenység emelkedése. (1971–1973-ban az ipari termelés 14,5%-kal növekedett; ez csaknem teljes egészében a termelékenység emelkedéséből származott.) 1969 és 1973 között az iparban foglalkoztatottak száma 4,4%-kal, az ipari termelés viszont mintegy 31,1%-kal növekedett.

Pest megye ipara a termékek százait állítja elő, közülük jó néhány cikket olyan mennyiségben, amely az országos szükségletek jelentékeny hányadát fedezi és az ország kivitelében is figyelmet érdemlő részarányt ér el.

A megye iparának elsőrendű szerepe van a benzin, a gázolaj, a fűtőolaj, a villamosfogyasztás-mérő, a film- és fotópapír, a telefonkészülék, a Diesel-motor, a villamos energia előállításában. Fontos továbbá a könnyűipar (kötöttárugyár és pamutfonóipari üzem Vácon, fésűsfonó Kistarcsán stb.), valamint az élelmiszeripar (konzervgyártás Nagykőrösön és Dunakeszin, hűtőüzem Dunakeszin stb.) is.

Az 1960-as évektől kezdve a megyében több országos jelentőségű ipari beruházást valósítottak meg. Ezek révén a megye ipara nagyot lépett előre, mind a termelési volumen növekedése és szerkezetének átalaknlása, mind a korszerűség irányában.

Az üzembe helyezés után nehézségekkel küzdő *Dunai Cement- és Mészmű* termelési és technológiai problémái az 1970-es évek elejére megoldódtak, és ma már az ország cementtermelésének mintegy a harmadrészét itt állítják elő.

Az utóbbi évtized egyik legnagyobb ipari beruházási koncentrációja található Százhalombattán: *a Dunai Kőolajipari Vállalat és a Dunamenti Hőerőmű* kulcsfontosságú szerepet játszik az ország benzin- és fűtőolaj-, valamint elektromosenergia-ellátásában. A nyersolaj nagy része a Szovjetunióból csővezetéken érkezik ide. A két üzemóriás között nagyon szoros termelési kapcsolat jött létre; a kőolajfinomító melléktermeke, a pakura jelenti az erőmű fűtőanyagát. A hőerőmű és a kőolajipari vállalat fejlődése azonban még nem zárult le; a hőerőmű további üzemeit a következő években helyezik üzembe, a kőolajipari vállalat termelése pedig 1980-ig mintegy 50–60%-kal emelkedik és eléri az évi 9–10 millió t-t.

Az ország szinte teljes film- és fotópapír-szükségletét a *Forte Fotokémiai Ipar* (Vác) elégíti ki. A mai hatalmas üzem elődje, a Kodak váci gyára a felszabadulás után hatalmas fejlődésen ment keresztül és ennek révén vált világszerte ismert céggé. A jelenlegi termelés fotópapírból például tízszerese a felszabadulás előttinek. A gyár termelésének kétharmada exportra, a világ több mint ötven országába kerül.

4. táblázat

A fontosabb ipari termékek termelésének alakulása

Termék	Mennyiségi egység	Termelés		Az 1973. évi termelés az országos termelés százalékában
		1953	1973	
Magnezit, dolomit	1000 t	–	430	54,1
Villamos energia	1000 MWó	1,2	4 079	23,1
Cement	t	–	1 070 231	31,4
Olajtüzelésű vaskályha	1000 db	–	64	17,0
Gördülőcsapágy	1000 db	1 018*	2 972	15,9
Diesel-üzemű tehergépkocsi	db	3 546	2 012	68,5
Televízió-képcső	1000 db		26	100,0
Telefonkészülék	1000 db	–	93	95,0**
Villamosfogyasztás-mérő	1000 db	–	407	100,0
Benzin	1000 t	–	739	57,9
Gázolaj	1000 t	–	2 019	70,2
Fűtőolaj	1000 t	–	1 852	64,2
Film	1000 m^2	341*	820	100,0
Fotópapír	1000 m^2	2 199*	8 577	100,0
Kötött-hurkolt kelme	1000 kg	1 447*	3 374	20,2
Kész len- és len típusú szövet	1000 m^2	–	8 048	44,7
Gyümölcskonzerv	t	10 933*	39 953	22,3
Főzelékkonzerv	t	5 774*	32 911	12,9
Hordós bor	1000 l	–	15 260	13,9

* 1958. évi adat.
** 1972. évi adat.

A megye iparának egy másik világhírű üzeme Gödöllőn működik; a *Ganz Műszer Művek Árammérő Gyárában* 1951-ben indult meg a termelés. Az üzem folyamatosan korszerűsíti gyártmányait, ami biztosítékot ad a nagy kiterjedésű export lebonyolítására. A gyár termelési értéke az 1950. évi mintegy 30 millióról napjainkig 300 millió Ft fölé emelkedett.

Ma már szerte a világon jól ismert az *Ipari Műszergyár*, amelyet mintegy negyedszázada hoztak létre Ikladon; legfontosabb terméke, a villamos kismotorok révén, nagyarányú tőkés exportot is lebonyolít, amellett, hogy kielégíti a sokirányú hazai igényeket. Közismertek a *Mechanikai Művek* olajkályhái és kondenzátorai. A *Csepel Autógyár* autóbusz-alvázaival, speciális tehergépkocsijaival, szervókormányaival és más fontos gépjármű-alkatrészek, részegységek gyártásával jelentős szerepet vállal a közúti járműprogram teljesítésében.

A megye textiliparának patinás képviselője *a Váci Kötöttárugyár*. A kilenc évtizedes múltra visszatekintő üzemben a felszabadulás óta többszöri rekonstrukciót hajtot-

tak végre. Az évi árbevétel megközelíti a 600 millió Ft-ot; ennek számottevő hányada exportból származik.

Több mint háromnegyed évszázados története során a *Nagykőrösi Konzervgyár* is kiemelkedő hazai és nemzetközi hírnevet vívott ki magának. Az 1960 és 1970 közötti nagyarányú rekonstrukció eredményeként a gyár évente ma már 50 000 tonnát meghaladó mennyiségben állít elő zöldség- és gyümölcskonzerveket. A négyszázféle termékből – a hazai igények kielégítése mellett – bőven jut kivitelre is (a termelés kétharmada) a világ ötven országába.

A megye élelmiszeriparának másik kiemelkedő üzeme a mindössze néhány éve működő (1971-ben indult meg a termelés) *Magyar Hűtőipar Dunakeszi Gyára*, amely a legkorszerűbb ilyen létesítmény az országban. Feladata a hústárolás mellett főként a bogyós gyümölcsök feldolgozása.

Hosszú múltra tekinthet vissza, de jelenlegi szervezeti formájában csak két évtizede működik *a Humán Oltóanyagtermelő és Kutató Intézet;* az 1966-ban Gödöllőn létrehozott termelőegység az európai élvonalhoz tartozik. Termékeinek kb. a 30%-át exportálja. A termelési tevékenység során főként aktív hatású oltóanyagokat (koleravakcina, diftéria, szamárköhögés, tífusz-védőoltás), szérumokat (tetanusz, diftéria), vérszármazékokat, infúziós és vérpótló oldatokat állít elő.

A megyében több híres ipari szövetkezet és tanácsi irányítású vállalat is működik. *A budaörsi Textil- és Elektronikaipari Szövetkezet* 1952-ben alakult, 27 taggal; 1973-ban mintegy 1700 dolgozó, évente több mint 100 millió Ft termelési értéket állított elő. A jelentős bedolgozó-hálózatot is foglalkoztató szövetkezetben sokfajta cikk termelése folyik (műanyag bébinadrágoktól kezdve a termosztátokon keresztül különböző gépekig, tv-alkatrészekig és új típusú akkumulátorokig). Ugyancsak változatos termékskálát állít elő *a Pest megyei Vegyi- és Divatcikkipari Vállalat*, amely 1956-ban 120 üzemi dolgozóval alakult meg; 1973-ban több mint 3000 embert foglalkoztatott és évi árbevétele 500 millió Ft körül alakult. A vállalat főként bőrdíszműipari cikkeket, írószereket, textil-, vegyi és faipari termékeket gyárt. A megye különböző területein működő üzemei sikerrel járulnak hozzá a foglalkoztatási gondok megoldásához.

A felszabadulás óta Pest megye *építőipara* is nagy fejlődést ért el. A szocialista építőiparban foglalkoztatottak száma több mint három és félszeresére emelkedett és 1973-ban meghaladta a 19 000 főt. Ennek csaknem 30%-a a minisztériumi, 12%-a a tanácsi építőiparban dolgozik; az építőipari szövetkezetek részesedése kb. 16, a mezőgazdasági termelőszövetkezetek építőipari közös vállalkozásaié pedig 42%. Az építési technológia korszerűsödése nyomán jelentősen emelkedett az építőipar gépállománya, sok munkafolyamatot gépesítettek. Az építési-szerelési tevékenység értéke 1960 és 1973 között csaknem az ötszörösére emelkedett. Az építőiparban bekövetkezett számottevő fejlődés ellenére a megyében felmerülő építési igényeknek csak mintegy egyharmadát képes kielégíteni a megye építőipara.

A megye területén az ipar egyenlőtlenül oszlik el. Egyrészt találunk ún. ipari gócpontokat, másfelől azonban vannak gyengén iparosodott körzetek is.

Pest megye jelentősebb ipari központjai – a foglalkoztatottak 1970. évi létszáma alapján – az alábbiak (zárójelben a megye egészéből való részesedésüket közöljük): Vác (14,4), Szigethalom (11,5), Cegléd (7,1), Gödöllő (6,4), Nagykőrös (6,1), Dunakeszi

(5,6), Törökbálint (4,7), Százhalombatta (3,7), Szentendre (3,7), Budaörs (3,3). E tíz centrumban összpontosul tehát a megye ipari foglalkoztatottjainak kétharmada.

Az 1000 lakosra jutó iparban foglalkoztatottak száma a megyében átlagosan 117. E mutató alapján *a legerősebben iparosodott a ráckevei, a budai és a váci járás;* viszont a legkevésbé iparosodottnak a dabasi, nagykátai és ceglédi járás számít. A városokban az említett mutatószám több mint kétszerese a megye átlagának; a városok közötti sorrend a következő: kiemelkedően áll az élen Vác, majd Gödöllő, Szentendre és Nagykőrös, végül pedig Cegléd és Százhalombatta (Érddel együtt) következik.

MEZŐGAZDASÁG

Pest megye mezőgazdasága az ország mezőgazdasági termelésének mintegy 6–7%-át adja. Az elmúlt három évtized során jelentősen csökkent a mezőgazdaságban dolgozók száma, mégis a megye mezőgazdaságának szerepe növekedett az ország ellátásában. Az utóbbi esztendők fejlődését jellemzi, *hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezése előtti időhöz képest 50 000 ha-ral kisebb földterületen, negyedannyi munkaerővel mintegy kétszeresére emelkedett a termelés.*

A megyében a földreform során 65 200 földhözjuttatott között több mint 333 500 ha-t osztottak szét. A háború pusztításai következtében azonban a mezőgazdasági termelés nagy nehézségek mellett indulhatott meg. A termelés feltételeinek gyökeres megváltozása a mezőgazdaság szocialista átszervezése után következett be. 1948-ban megalakultak az első közös gazdaságok; 1953-ban már 220 termelőszövetkezet és 125 tsz-csoport működött, mintegy 8100 ha területen, de a tsz-mozgalom széleskörűen csak később, 1959–1960-ban bontakozott ki. 1973. évi adatok szerint a megyében 147 mezőgazdasági termelőszövetkezet, 24 szakszövetkezet, 1 halászati szövetkezet és 10 állami gazdaság található; a termelőszövetkezetek és szakszövetkezetek összesen mintegy 356 939 ha-on, az állami gazdaságok pedig 70 244 ha-on gazdálkodnak.

Pest megyében *a mezőgazdaság természeti feltételei nem kedvezőek.* A talajok termőképessége nem éri el az országos átlagot. A leggyengébb minőségű talajok a dabasi és a váci járásban, valamint Nagykőrösön fordulnak elő, míg a legjobb talajadottságok a szentendrei, a budai, a nagykátai járásban és Cegléden találhatók. A csapadékviszonyok sem előnyösek a mezőgazdasági termelés számára, egyedül a napfényes órák viszonylag magas száma (2000-en felül) tekinthető kedvező természeti adottságnak. A főváros közelsége azonban fogyasztópiacként, kereskedelmi és ipari centrumként is kedvező irányban befolyásolja Pest megye mezőgazdasági termelését.

A megye mezőgazdaságának termelési szerkezete jelentősen eltér az országostól: alapvetően a növénytermelés túlsúlya és ezen belül *a kertészeti ágazatok kiemelkedő szerepe* jellemzi; figyelemre érdemes vonás továbbá az állattartás közepes színvonala, valamint a kiegészítő tevékenység magas aránya. A területegységre jutó halmozatlan termelési érték jelentősen meghaladja az országos átlagot (annak mintegy 160–170%-át éri el); ugyanez vonatkozik az egységnyi területre számított anyagjellegű ráfordításokra és a munkabérre is.

5. táblázat

A földterület megoszlásának változása művelési ágak szerint (százalék)

Művelési ág	1950	1960	1970	1973
Szántó	54,7	52,2	53,6	53,6
Kert és gyümölcsös	2,4	2,4	5,7	5,7
Szőlő	5,0	4,3	5,4	4,6
Rét	6,6	4,4	4,2	4,2
Legelő	7,6	7,9	7,8	7,9
Mezőgazdasági terület	76,3	71,2	76,7	76,0
Erdő	15,2	17,9	11,3	11,8
Nádas	0,4	0,4	0,3	0,3
Termőterület összesen	91,9	89,5	88,3	88,1
Művelés alól kivett terület	8,1	10,5	11,7	11,9
Földterület összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*

A mezőgazdaságilag hasznosított terület aránya az összterületből mintegy 15%-kal csökkent a felszabadulás előttihez viszonyítva; e csökkenés mintegy 6%-kal magasabb, mint országos átlagban. A csökkenés oka egyrészt az erdősítés, másrészt a településfejlesztés, az ipartelepítés, az útépítés területigénye. A szántó-, a rét- és a legelőterületek aránya kisebb, mint négy évtizeddel korábban, ezzel szemben erősen gyarapodott a kert- és a gyümölcsös terület részaránya és valamelyest magasabb a szőlő részesedése is.

A megyében a mezőgazdasági termőterület társadalmi szektorok szerinti megoszlása fő vonásaiban egyezik az országos képpel; az állami gazdaságok részesedése kb. 13,5%; viszonylag magas – csaknem 8% – a háztáji gazdaságok aránya.

Nagy változások történtek a szántóterület vetésszerkezetében, mind a felszabadulás előtti időszakhoz viszonyítva, mind pedig az elmúlt három évtizedben. A háború előtti (1931 és 1940 közötti évek átlaga) vetésterületi részesedéshez képest például jelentősen csökkent a rozs és a burgonya aránya; ezzel szemben erősen emelkedett például a cukorrépa részaránya. Az 1960 és 1973 közötti időszak változásait terménycsoportonként tekintve az alábbiakat kapjuk: a gabonafélék és a kukorica, valamint a zöldség és az ipari növények részaránya kb. 18%-kal csökkent, a szálas és lédús takarmányoké 10, az egyéb növényeké pedig csaknem 80%-kal emelkedett.

A kenyérgabona-félék vetésterülete ugyan csökkent, de a gyorsan növekvő termésátlagok révén a termésmennyiség emelkedett; például a búza termésátlaga 1965 és 1973 között 22 q/ha-ról 33,3 q/ha-ra növekedett.

A rozs vetésterülete erősen lecsökkent, terméshozama azonban nőtt. A szálas és a lédús takarmányfélék területe jóval meghaladja a felszabadulás előtti részarányt. A felszabadulás óta talán a legnagyobb változás *a kukoricatermelésben* következett be; az új

6. táblázat

A fontosabb szántóföldi növények vetésterülete és termésátlaga

Növény	Vetésterület (1000 ha)				Termésátlag (q/ha)			
	1953	1960	1970	1973	1953	1960	1970	1973
Búza	62,2	46,5	59,6	61,0	14,2	16,2	21,6	33,3
Rozs	53,6	35,8	20,0	12,3	11,1	10,8	10,1	17,9
Őszi árpa	10,9	21,8	14,9	12,4	19,1	17,9	21,6	31,4
Kukorica	78,8	99,8	77,7	90,0	20,7	21,4	31,2	34,8
Burgonya	14,2	19,2	10,3	7,0	90,4	66,2	111,9	101,7
Zöldségfélék	18,7	16,1	17,5	17,6	...	...	...	...
Lucerna	15,4	17,6	27,8	28,6	...	25,4*	46,3*	41,8*

* Szénasúly.

fajták bevezetése nyomán a termésátlag mintegy kétszerese a háború előttinek. Jelentősen átalakult a megye szerepe *a burgonyatermelésben* is: Pest megye a felszabadulás előtt az ország egyik legnagyobb burgonyatermelő körzete volt; az utóbbi évtizedekben a vetésterület radikális csökkenése következett be, amit – a termés mennyiségét tekintve – a megemelkedett termésátlagok sem tudtak pótolni. Figyelemre érdemes viszont, hogy az ország újburgonya-termésének mintegy 40%-át a megyében termelik.

A felszabadulás óta *a kertészeti termelés gyorsan fejlődött* az egész országban, azonban Pest megyében a fejlődés üteme még nagyobb volt. A kert- és a gyümölcsös területek részaránya mintegy 50%-kal, a szőlőé kb. 90%-kal magasabb, mint országosan. A kertészeti termelés a megye mezőgazdasági termelési értékéből majdnem 30%-kal részesedik. Az országos termeléshez viszonyítva *legjelentősebb a zöldségtermelés*, amelynek a területe jelenleg kb. kétszer akkora, mint a felszabadulás előtt volt. Alaposan megváltozott a zöldségtermelés belső struktúrája is; a háború előtt a két legfontosabb termék a dinnye és a paradicsom volt, jelenleg viszont az uborka, a zöldborsó, a paradicsom és a zöldpaprika áll az élen. A nagyüzemi kertészeti termelés feltételeinek (kedvező tulajdonságú fajták, gépek, öntözés, üvegházak stb.) egyre teljesebb biztosítása következtében az utóbbi években 10–15%-kal emelkedtek a hozamok.

Az ország *gyümölcstermelésében* Pest megye a harmadik helyet foglalja el. A háború előttihez viszonyítva a gyümölcsfaállomány több mint háromszorosára emelkedett és egyre inkább a nagyüzemi telepítésű árugyümölcsösök vezető szerepe alakul ki. Mennyiségileg számottevő az alma, az őszibarack, a kajszibarack és a szilva termelése. A megye jellegzetes gyümölcse *a málna*, valamint *a szamóca*; ezekből az ország termelésének mintegy az egyharmadát a megye adja. A második és a harmadik ötéves tervben az új telepítések és a rekonstrukciók révén jelentősen gyarapodtak és korszerűsödtek a megye gyümölcsösei; főként az őszibarack és a bogyósok területe növekedett.

A szőlőtermelés volumene országos jelentőségű (az ország szőlőterületének 13,8%-a van a megyében), de a termelés színvonala viszonylag alacsony; a termésátlagok elma-

radnak az országos átlagtól. Az új telepítések termőre fordulásától, továbbá a járulékos beruházások megfelelő ütemű megvalósításától kedvező irányú változások várhatók.

A felszabadulás óta a mezőgazdaság gépesítése terén nagyarányú fejlődés következett be, különösen 1960 után; azóta például a traktor- és az arató-cséplőgép-állomány 1973-ig mintegy háromszorosára nőtt. Az aratás gépesítettsége 100%-os, a cukorrépaszedésé kb. 90%-os.

Az öntözött területek nagysága a felszabadulás óta jelentősen növekedett. (1952-höz viszonyítva több mint kétszeresére.) A műtrágya-felhasználás tekintetében a fejlődés igen gyors ütemű és töretlen: 1955-höz viszonyítva a felhasznált mennyiség mintegy nyolcszorosára növekedett.

Az állattenyésztés szerepe Pest megye mezőgazdaságában kisebb, mint országos átlagban. A területegységre számított állattenyésztésből származó termelési érték mintegy 15%-kal marad el az országos átlagtól. *Az állattenyésztésben még jelenleg is nagy szerepet játszanak a háztáji, kisegítő és egyéni gazdaságok*, amelyek az állattenyésztés termelésének mintegy 60%-át adják.

Az állatállományt a világháború pusztításai erősen sújtották, ezért a felszabadulás után az elsődleges szempont a mennyiségi növelés volt, ami számottevő eredményeket hozott. A mezőgazdaság szocialista átszervezése kapcsán azonban az állomány növekedése lelassult, és a fejlődés csak a sertés- és a baromfitenyésztésben volt kielégítő. Mindezek miatt a megye mezőgazdasági fejlesztésének egyik kulcskérdése még a negyedik ötéves tervben is az állatállomány szaporítása és minőségi összetételének javítása.

7. táblázat

Az állatállomány alakulása (1000 db)

Állatfajta	1953	1960	1970	1973
Szarvasmarha	105,0	86,6	97,2	96,1
Sertés	255,5	252,3	327,4	375,3
Ló	49,9	46,0	15,8	13,5
Juh	73,4	101,3	152,6	104,9

A felszabadulás előttihez képest jelentősen átalakult az állatállomány belső szerkezete (a számosállat-megoszlás alapján számolva); a szarvasmarha-állomány szerepe valamelyest növekedett, a sertésállományé jelentősen emelkedett, a juhállomány részesedése is nőtt, a lóállomány aránya pedig csökkent.

A szarvasmarha-állományon belül a tehénarány nem éri el a felszabadulás előttit, azonban az egy tehénre jutó tejhozam mintegy 60%-kal felülmúlja a háború előtti színvonalat. Jelentősen fejlődik a marhahizlalás. A további növekedés bázisa a megyében már működő 50 szakosított szarvasmarhatelep.

A sertésállomány alakulásában is nagy ingadozások voltak, azonban a felszabadulás óta alapvetően a növekvő tendencia érvényesült. Az állománynak csaknem a kéthar-

mada a háztáji és magángazdaságokban található, és nagyon alacsony (kb. 15%) az állami gazdaságok részesedése. A visszaesésektől mentes fejlődés biztosítása és a gazdaságos fajták tartásának a megvalósítása szempontjából elsőrendű fontosságúak a nagyüzemi szakositott sertéstelepek; jelenleg 16 ilyen telep működik a megyében, egyenként 10 000–50 000 db kibocsátó kapacitással.

Az országos helyzethez hasonlóan, a megyében is a baromfitenyésztés az állattenyésztés leggyorsabban és folyamatosan fejlődő ágazata. A fejlődés alapfeltételét a korszerű telepek és a jó tulajdonságokkal rendelkező tenyészegyedek jelentik. 1965 és 1973 között a tojástermelés több mint négyszeresére emelkedett és megközelítette az évi 44 millió db-ot; ugyanezen időben az értékesített pecsenyecsirke-mennyiség több mint kétszeresére (16 747 t-ra) nőtt.

A megye különböző területein eltérő fejlettségű és termelési szerkezetű gazdálkodás alakult ki. A fontosabb művelési ágak részarányának figyelembevétele alapján az alábbi fő jellegzetességek tapasztalhatók (a termelőszövetkezetek adatai szerint): a szántóterület magas arányával a monori, a gödöllői és a budai járás tűnik ki; a legkisebb szántóterületi részesedés a dabasi és a váci járásban fordul elő. A gyümölcsösök területi részesedése a budai és a váci járásban a legmagasabb, a monori és a nagykátai járásban a legalacsonyabb. A szőlő arányát tekintve a nagykátai járás áll az élen, míg az utolsó helyet a budai és a váci járás foglalja el. A rét és a legelő művelési ágak legnagyobb arányát a dabasi járásban, legkisebb részesedését pedig a budai, illetve a gödöllői járásban találjuk.

Számottevő különbségek mutatkoznak a járások között a termésátlagok tekintetében is. Néhány főbb szántóföldi növényt véve alapul, kiemelkedő szerepet játszik a ráckevei járás (első helyen búzából, rozsból és cukorrépából), valamint a gödöllői járás (legmagasabb átlagtermés paradicsomból és vöröshagymából).

A megye több kiemelkedő jelentőségű mezőgazdasági üzemmel rendelkezik. Az 1968-ban alakult *Pest megyei Mezőgazdasági Gépjavító Vállalat* (Monor) 1400 dolgozója évi 300 millió Ft termelési értéket állít elő; pótalkatrészek gyártásán kívül a vállalat főként különböző betakarítási munkagépeket, élelmiszeripari és baromfiipari feldolgozógépeket, vágóhídi berendezéseket, mezőgazdasági épület-acélszerkezeteket készít, amelyekből exportál is. Kísérleti és gyakorlati termelési eredményei miatt is ki kell emelni az *Agrártudományi Egyetem Gazdaságát*. Kiemelkedő, országos hírnevet vívott ki magának a *Herceghalmi Kísérleti Gazdaság*, elsősorban a legkorszerűbb módszerekkel folytatott sertésnevelés révén. A híres gazdaságok közé tartozik a *ráckevei Aranykalász Tsz*, amely a kedvezőtlen természeti adottságok mellett is megtalálta a jövedelmező gazdálkodás megvalósításának módját; tevékenységét szarvasmarhatartásra koncentrálja, borjú- és marhahúst állít elő. A *dabasi Fehér Akác Tsz* a nagyüzemi sertéstenyésztés kitűnő megvalósításával vívott ki magának országos elismerést. *A hernádi Március 15. Tsz* azzal szerzett hírnevet, hogy kedvezőtlen talajadottságai ellenére magas színvonalú élelmiszertermelő tevékenységet folytat; a bázist az évente 7–8 millió baromfit feldolgozó üzem jelenti, amelyet jelentős állattenyésztés egészít ki.

Pest megye közlekedési helyzetének alakulására a legnagyobb hatást a központi elhelyezkedés, a főváros közelsége gyakorolja; ebből adódik az is, hogy a megye területén áthaladnak az ország legfontosabb vasúti fővonalai és főközlekedési útjai.

A második világháború pusztításai súlyosan megrongálták a közlekedési hálózatot és közlekedési létesítményeket, azonban az újjáépítés során gyorsan történt meg a helyreállítás. A felszabadulás óta a közlekedés is – hasonlóan a gazdaság egyéb ágaihoz – nagy fejlődésen ment keresztül.

A megye *vasúthálózata* mintegy 700 km, az országos hálózatnak mintegy a 8%-a. A hálózat sűrűsége területegységre vetítve kb. 10%-kal múlja felül az országos átlagot. Nagyon magas – csaknem 85%-os – a villamosított vasúti vonalak aránya; 1960 óta a villamosított vonalak részaránya majdnem háromszorosára növekedett. A vasúthálózat a nagy volumenű áruforgalmon kívül igen nagy személyforgalmat bonyolít le: a fővárosba ingázók kétharmada vasúton utazik, ami naponta kb. 120 000 utast jelent. A vasúti teherforgalom évente több mint 25 millió t (az országos forgalom 13%-a), a szállított utasok száma több mint 47 millió (az országos 14%-a). A legnagyobb forgalmú vonalak: Budapest–Cegléd, Budapest–Székesfehérvár és Budapest–Hatvan. A megye vasúti személyforgalmából a legnagyobb arányban a váci és a monori, valamint a gödöllői járás részesedik.

Pest megye *közúthálózata* 1973-ban 2390 km, a területegységre számított sűrűség mintegy 15%-kal haladja meg az országos átlagot. 1949 óta a közúti hálózat mindössze 100 km-rel bővült, a kiépített utak aránya 6%-kal emelkedett. Statisztikai adatokkal azonban nehezen fejezhető ki az a sok változás, ami az útburkolatok átépítésében, szélesítésében, vonalvezetésük korszerűsítésében bekövetkezett. Hatalmas fejlődés történt a közúti közlekedés volumenében és összetételében is: a lovas kocsik helyét a gépjárművek vették át. A tehergépkocsi-forgalom különösen dinamikusan fejlődött a megyében, összefüggésben a főváros közelségével és a nagyarányú belföldi és nemzetközi tranzitforgalommal.

A közúti teherforgalom évi 33 millió t felett van, ami az országos forgalomnak kb. 22%-a. A megye egész területét átfogó ún. helyi *autóbuszhálózat* évente mintegy 20 millió utas szállítását bonyolítja le.

Pest megye gépjárműállománya számottevő mértékben részesedik az ország állományából: 1973-ban a csaknem 16 000 személygépkocsi 6,7%-ot, a mintegy 21 000 motorkerékpár 8%-ot képviselt. A személygépkocsi-állomány 1960 és 1973 között fejlődött különösen. Az országos állományhoz viszonyítva részaránya 3,9%-ról 6,7%-ra emelkedett, ami azt jelenti, hogy *a megyében a gyarapodás üteme csaknem kétszerese volt az országosnak.* A legtöbb személygépkocsi és motorkerékpár a budai, a ráckevei, a váci, a monori és a gödöllői járásban található.

A megye részesedése a gépjárműszervizek országos kapacitásából mintegy 5,5%, az üzemanyagtöltő állomásokból kb. 8%.

Pest megye legfontosabb *vízi útja* a Duna és mellékágai, a Szentendrei-Dunaág és a Ráckevei-Dunaág. A megye számára a Duna elsősorban a személyszállítás szempontjából jelentős; a személykikötők többsége a fővárostól északra, a Dunakanyarban található.

ÉLETSZÍNVONAL, ÉLETKÖRÜLMÉNYEK

Az elmúlt három évtizedben a megye társadalmi-gazdasági fejlődésének eredményeként a lakosság életszínvonalának erőteljes növekedése, életkörülményeinek lényeges megjavulása következett be. Alapvető vonásaiban e fejlődés egyezik az országos helyzettel, mégis több olyan tényező is érvényesült az életviszonyok alakulásában, ami csak Pest megyére jellemző. A megye sajátos – főként a főváros közelségéből és hatásából következő – körülményei miatt a társadalmi átrétegeződés alakulása, a mezőgazdasági és a kettős jövedelmű háztartások, valamint a munkás és az alkalmazotti háztartások jövedelmi különbségei az országostól eltérő ütemet és mértéket öltöttek.

A népességszám növekedésével és a nagy bevándorlási többlettel összefüggésben *dinamikusan emelkedett a munkaképes korúak aránya*. Alapvető változás történt a keresők foglalkozási szerkezetében is. Állandóan nő az olyan családok száma, amelyek kettős jövedelemmel (ipari és mezőgazdasági) rendelkeznek. Az ún. tiszta paraszti jövedelmű családok száma jelenleg már nem éri el a 20 000-et sem. A kereső nők száma sokkal gyorsabban emelkedett, mint a férfiaké.

LAKÁS- ÉS KOMMUNÁLIS ELLÁTÁS

A lakásellátottság az életkörülmények alakulásának egyik legfontosabb tényezője. Pest megyében a lakásállomány 1949 és 1973 között mintegy 52%-kal növekedett. A lakásépítés üteme különösen 1960 után gyorsult meg: 1960 és 1973 között a lakások száma mintegy 34%-kal gyarapodott, jelentősen felülmúlta az országos átlagot (14%) és ezzel *a megyék sorrendjében a második helyre került* (Komárom mögött). Az évente elkészült lakások száma az 1970. évi 6868-ról 1973-ra 7595-re növekedett. A lakásállomány 1973-ban kerekítve 291 000 db-ot ért el. Az elmúlt évtizedekben a lakások számán kívül erőteljesen nőtt a lakosság száma is, mégis lényegesen javult a laksűrűség mutatója: a 100 lakásra jutó lakók száma 1949-ben 363, 1974-ben pedig csak 325 volt; a városokban 319, a községekben 326 a mutató értéke.

A kétségtelenül nagyarányú gyarapodás ellenére azonban még ma is számottevő eltérés áll fenn a megalapozott igények és a rendelkezésre álló lakásszám között.

A mennyiségi növekedésen kívül talán még jelentősebb előrelépés történt *a lakások minősége és felszereltsége* területén. A vertföldes szobák aránya az 1949. évi 38%-ról 1970-ig 13%-ra csökkent. Ugyancsak nagyarányú javulás tapasztalható a lakások nagysága tekintetében: míg 1949-ben az egyszobás lakások a lakásállomány 72%-át tették ki, addig 1970-ben már csak 48% volt a legkisebb lakások aránya. A lakások felszereltsége gyökeres átalakuláson ment keresztül 1949 és 1970 között; a villannyal ellátott lakások aránya több mint kétszeresére, a vízvezetékkel felszerelteké pedig csaknem hatszorosára emelkedett; több mint 53%-ot ért el a gázzal ellátott lakások aránya. Említésre érdemes az is, hogy az újonnan épült lakások felszereltsége tekintetében a községek és a városok adatai alig térnek el egymástól.

A megye területén belül számottevő eltérések állnak fenn mind a lakásépítés intenzitása, mind az ellátottság vonatkozásában. A lakásállomány leggyorsabban a ráckevei,

A lakások számának és felszereltségének alakulása

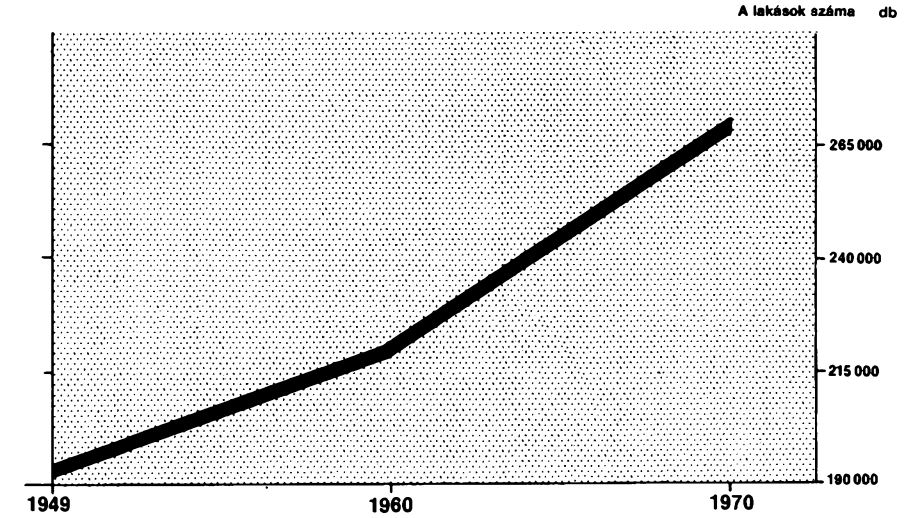

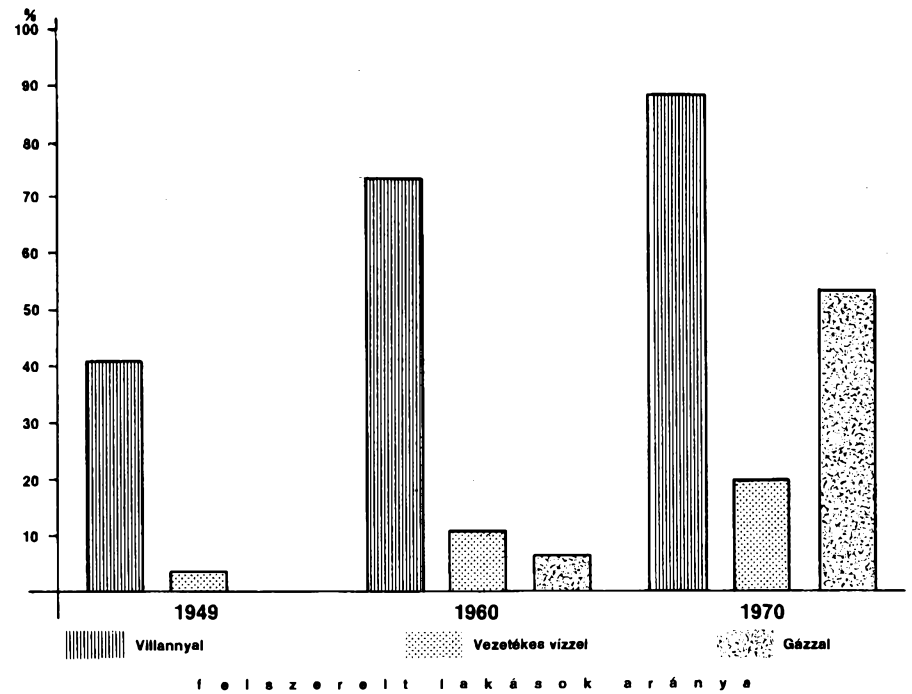

a budai és a dabasi járásban, valamint Szentendrén és Gödöllőn emelkedik. A 100 lakásra jutó lakók száma szerinti mutató alapján a legkedvezőbb a helyzet a ceglédi és a nagykátai járásban, Szob környékén, Ráckevén, Nagykőrös és Cegléd városban; a legrosszabb az ellátottság a gödöllői járásban.

Minőségi változás következett be a *villanyhálózattal* való ellátottság tekintetében. A felszabadulás idején a települések mintegy 40%-ában nem volt villany; jelenleg viszont minden településen van villany és a háztartási fogyasztók száma több mint 250 000 (1960-ban 152 000 volt), és gyorsan emelkedik az egy háztartásra jutó villamosenergia-felhasználás (1961-hez képest több mint kétszeresére). Az egy lakosra jutó háztartási áramfogyasztás alapján Pest megye mintegy 30%-kal az országos átlag felett áll.

Nagy előrehaladás történt az *ivóvízellátásban* is. A vízvezetéki csőhálózat hossza 1961 óta kb. hatszorosára emelkedett, és a háztartások részére szolgáltatott vízmennyiség több mint kétszerese az 1961. évinek. Ma már valamennyi város és a községek mintegy 51%-a rendelkezik vezetékes ivóvízzel, azonban elég sok településen belül viszonylag kismértékű az ellátottság.

A *gázellátásban* a vezető szerepet a palackos propán-bután gáz játssza. A propán-bután gázt használók száma meghaladja a 180 000-et – ami 1960-hoz képest tizenegyszeres, 1950-hez viszonyítva pedig hatvanháromszoros emelkedést jelent. A megye ellátottsága mintegy 20%-kal felülmúlja az országos átlagot. Pest megyében vezetékes gázszolgáltatás csak 1969 óta működik; jelentősége csekély.

EGÉSZSÉGÜGYI, SZOCIÁLIS ÉS KULTURÁLIS ELLÁTÁS

A lakosság életkörülményeit jelentős mértékben befolyásolja *az egészségügyi ellátás* kiterjedése és színvonala. Ebben a vonatkozásban a felszabadulás óta a megyében is jelentős az előrehaladás. Új kórházak létesültek Vácott és Cegléden, több kórházat új pavilonokkal bővítettek, rendelőintézeteket létesítettek. Ennek ellenére Pest megye egészségügyi helyzete sok tekintetben elmarad az országos szinttől; ez természetesen összefügg a megye népességszámának gyors növekedésével.

Az orvosok száma 1950 és 1973 között több mint háromszorosára emelkedett, és jelentősen javult a tízezer lakosra jutó orvosok száma is: ez a mutató 1950-ben 5,5, 1972-ben 13 volt. *Körzeti orvosi hálózat* már a felszabadulás előtt is létezett a megyében, akkor átlagosan mintegy 12 000 lakos tartozott egy orvoshoz; azóta a hálózat korszerűsítésével sikerült elérni, hogy az egy körzeti orvosra jutó népességszám 1973-ban 2472-re csökkent.

Gyökeres változások történtek a *szakorvosi rendelőintézetek* vonatkozásában: az első ilyen intézményt 1948-ban létesítették és jelenleg már 16 szakorvosi rendelőintézet működik Pest megyében. Az egészségügyi ellátás minőségi színvonalában bekövetkezett javulásra mutat, hogy számos specializált *gondozóintézet* is található a megyében. (Tbc-, ideg- és szociális gondozó hálózat működik.) Mindezek, valamint az egészségügyi körülmények általános javulása következtében például a tbc-s betegek 10 000 lakosra jutó száma 1953 és 1970 között mintegy 25%-kal csökkent.

A felszabadulás előtt – becslések szerint – *a kórházi ágyak száma* kb. 200 volt, 1973-ra azonban 2414-re emelkedett.

Az elmúlt három – de különösen az utóbbi – évtizedben nagy eredmények születtek *az anya- és csecsemővédelemben* is. Ezek között említjük *a gyermekorvosi körzetek* megszervezését (számuk jelenleg 58), a védőnők számának gyors emelkedését (1953 óta csaknem háromszorosára), valamint azt, hogy a születéseknek jelenleg már 97–98%-a (1953-ban 49%-a) intézetben történik. Bár kétségtelen tény, hogy jelentős előrehaladás mutatkozik a *bölcsődei férőhelyek* és ellátottság tekintetében, mégis, még jelenleg is erős elmaradás van az ország átlagához képest. A bölcsődék száma ugyan tízszeresére emelkedett 1950 óta, azonban a megye településeinek csaknem háromnegyedében nincs még bölcsőde, a férőhelyek mennyisége pedig (1973-ban 2654) a jelentős, mintegy 13-szoros növekedés ellenére, alig éri el a bölcsődés korú gyermekek számának a 6%-át.

Az oktatás megalapozásának, az új generáció nevelésének bázisát jelentő *óvodák* száma az 1950. évi 177-ről 1973-ig 313-ra emelkedett. Még dinamikusabb az óvodai férőhelyek mennyiségének az alakulása: az 1949. évi 8551-ről 1973 végéig több mint 22 000-re nőtt. A nagyarányú fejlődés úgy valósult meg, hogy eközben mintegy felére csökkent az egy óvónőre jutó gyermekek száma. Az óvodai férőhelyek számának az utóbbi években bekövetkezett gyors növekedésében jelentős szerepet játszott a megye társadalmi és gazdasági szerveinek hathatós anyagi támogatása. Az óvodai férőhelyek gyors növekedése (az 1000 óvodás korúra jutó férőhelyek száma a megyében kedvezőbb, mint az országos átlag) sem képes azonban lépést tartani az igényekkel; az óvodákba beírt gyerekek száma meghaladja a névleges kapacitást.

A felszabadulás óta eltelt időszakban a legnagyobb arányú fejlődés *az oktatásban és a közművelésben* ment végbe. A megye „jogelődjében" (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében) a felszabadulás előtt több mint 100 000 analfabéta élt. Jelenleg az írástudatlanság úgyszólván teljesen megszűnt, elvétve is főként csak az idős korosztályok körében fordul elő.

Az oktatás fejlődése legjobban azon mérhető le, hogy jelentősen emelkedett a lakosság iskolázottsága, erőteljesen csökkent az egyetlen osztályt sem végzettek (írni-olvasni sem tudók) aránya.

A részletesebb adatokból az is kiderül, hogy miközben folyamatosan nőtt az általános iskola nyolc osztályát elvégzettek aránya, addig erősen csökkent azok részaránya, akik csak néhány osztályt végeztek el.

8. táblázat

Az iskolázottsági színvonal változása

Végzettség		1949	1960	1970
Általános iskolai	végzettséggel rendelkezők aránya a megfelelő korúak százalékában	17,5	30,6	48,9
Középiskolai		3,6	6,4	11,0
Felsőfokú		0,9	1,7	2,4

Az általános iskolai oktatás – főként kötelező jellege s az iskolaköteles korú népesség gyors ütemű növekedése miatt – nagy feladatokat rótt az illetékes szervekre. Az elmúlt évtizedekben a mennyiségi igények kielégítése mellett sor került bizonyos minőségi mutatók javítására is. A tankötelesek számának hullámzásával összhangban minden időszakban rendelkezésre álltak az oktatás tárgyi és személyi feltételei. A tanulók számának az utóbbi években bekövetkezett csökkenése mellett a megye üzemeinek és más intézményeinek a támogatása is hozzájárult a minőségi feltételek javulásához. Ez elsősorban a tanyai iskolák helyzetének a javítását, a felsőtagozatosok számára a szakrendszerű oktatás biztosítását, diákotthoni férőhelyek létesítését jelentette. (Az utóbbi évek során mintegy 200 általános iskolai diákotthoni férőhelyet hoztak létre Pest megyében, továbbá kevesebb mint a felére csökkentették az osztatlan formában működő iskolák számát.)

9. táblázat

Az általános iskolai oktatás jellemző adatai

Megnevezés	1950	1960	1970	1973
Tantermek száma (db)	1 926	2 336	2 467	2 590
Tanulók száma (fő)	97 560	112 025	93 419	89 998
Tanerők száma (fő)	2 569	4 523	4 933	5 188

A megye 30 középiskolájában és 25 szakmunkásképző intézetében az általános iskolát végzetteknek mintegy a 90%-a folytathatja tanulmányait; közülük 18,5% a gimnáziumokat, 25,3% a szakközépiskolákat, 56,2% pedig a szakmunkásképző intézeteket választotta. Noha az utóbbi években is több középiskola és szakmunkásképző intézet épült (Vác, Cegléd, Dunaharaszti, Dabas, Pilisvörösvár, Gödöllő, Érd stb.), a középiskolai oktatás tekintetében a megye nem tudja az igényeket kielégíteni: *a tanulók fele a fővárosban jár iskolába.* Ez különösen a Budapest környéki területeken élők számára előnyös, főként a differenciáltabb választási lehetőségek miatt. A diákotthoni férőhelyek korlátozott száma következtében a megyében a továbbtanulási hányad alacsonyabb, mint országosan. *A fizikai dolgozók gyermekeinek aránya a középiskolákban 60%, magasabb, mint az országos átlag.* A középiskolai oktatás fontos részét képezik az esti és a levelező tagozatok; a tanulók száma az 1954/55-ös tanévhez képest négyszeresére emelkedett és jelenleg mintegy 5000 főt tesz ki. (A legnagyobb létszám az 1965/66-os tanévben volt, amikor több mint 7000 tanuló vett részt esti és levelező oktatásban.)

Az érettségizetteknek mintegy 20–22%-a tanult tovább *felsőfokú intézményekben.* A felsőfokú oktatásban részt vevő Pest megyei hallgatók száma az 1972/73. tanévben mintegy 3000 volt, amiből az következik, hogy a 10 000 lakosra jutó hallgatók mutatószáma alacsonyabb, mint a megyék átlagában. Gödöllőn, Pest megyében működik az Agrártudományi Egyetem, amelynek mezőgazdaságtudományi és mezőgazdasági gépészmérnöki karán mintegy 2000 hallgató tanul.

Az elmúlt harminc esztendő során szép eredmények születtek *a népművelésben* is. A könyvtárak száma 1955 óta kétszeresére, a könyvállomány mintegy tízszeresére emelkedett. A kultúra terjesztésében fontos szerepet játszik a 138 művelődési otthon és az ezekben működő 119 ifjúsági klub; évente több mint 3000 ismeretterjesztő előadást és 12 000 egyéb rendezvényt tartanak. A külterületek és tanyák közművelődési ellátását kilenc ún. művelődési autó szolgálja. Az 1950. évi 113-ról 1973-ig 172-re nőtt a mozik száma (ez azonban jóval kevesebb, mint 1963-ban volt, amikor 259 mozi működött). Jelenleg kb. háromszor annyi színházi előadást tartanak a megyében, mint 1950-ben. Számottevően segíti a kulturálódást a megye 18 múzeuma, közülük az egyik leghíresebb a visegrádi *Mátyás Király Múzeum*. Évente mintegy félmillió fő látogatja Pest megye múzeumait. (Összehasonlításul érdemes megemlíteni, hogy 1955-ben mintegy 70 000 látogatója volt a Pest megyei múzeumoknak.)

A megyében élő *képzőművészek* száma az elmúlt években tovább növekedett és egyre jelentősebb helyet foglalnak el az ország képzőművészeti életében (Szentendrei művésztelep). Pest megye kulturális színvonalának emelkedését mutatják a különböző kiemelkedő rendezvények: *a Szentendrei Teátrum, Visegrádi Országos Színjátszó Napok, Pest megyei Művészeti Hetek, Szentendrei Nyár, Ceglédi Ősz stb.*

Nagyarányú fejlődés következett be *a rádió- és a tv-előfizetők* számában is: az 1950. évi 40 806-tal szemben 1970-ben 201 385 rádió-előfizetőt tartottak nyilván; a tv-tulajdonosok száma 1970-ben 144 700 volt.

A sportmozgalom fejlődésére jellemző, hogy a megyében mintegy 600 sportlétesítmény található, a sportegyesületi tagok száma pedig 1952 és 1970 között 31 819-ről 45 873-ra nőtt.

JÖVEDELMEK, FOGYASZTÁS, KERESKEDELEM

1973-ban a szocialista iparban dolgozó Pest megyei munkások havi átlagbére 2266 Ft, mintegy 130 Ft-tal volt kevesebb az országos átlagnál. A szocialista építőiparban a munkások havi átlagbére meglehetősen magas volt, 2924 Ft.

1950 óta a megye népességének reáljövedelme és fogyasztása több mint két és félszeresére emelkedett. Jelenleg a megye lakosságának átlagos jövedelme kb. megegyezik az országos átlaggal, illetve attól csak kismértékben marad el.

A munkás- és szellemi háztartásokban az egy főre jutó évi átlagos bruttó jövedelem 1969 és 1973 között 15 812-ről 20 948 Ft-ra emelkedett, a paraszti és a kettős jövedelmű háztartásokban a bruttó pénzbevételek és a saját termelésből származó és természetbeni fogyasztás értékének együttes összege 1973-ban 23 146 Ft (1969-ben 24 869 Ft volt).

A munkás- és a szellemi, illetve a paraszti és a kettős jövedelmű háztartások kiadásainak a megoszlását vizsgálva megállapítható: az előző kategória többet fordít ruházkodásra, lakbérre, egészségügyre és testápolásra, közlekedésre, hírközlésre, művelődésre, sportra, szórakozásra; viszont a paraszti és a kettős jövedelmű háztartások fogyasztásában nagyobb súlyt képvisel az élelmiszer, az ital, a dohányáru, a lakáskarbantartás, a lakásépítés.

A lakosság jövedelmi viszonyainak javulásáról tanúskodik a *takarékbetét-állomány* növekedése, amely 1970-ben 1,7 milliárd, 1973-ban pedig több mint 3 milliárd Ft volt.

A megye *kiskereskedelmi* hálózata mind mennyiségi, mind minőségi tekintetben sokat gyarapodott a felszabadulás óta. Az utóbbi években a kiskereskedelmi forgalom növekedési üteme meghaladta az országos átlagot. A jobb ellátás feltételeinek a biztosítása céljából jelentősen fejlesztették Pest megye kiskereskedelmi hálózatát; a boltok és a vendéglátóhelyek száma 1953 óta mintegy kétszeresére emelkedett. Ennek ellenére a kiskereskedelmi forgalom jellemző mutatói többnyire elmaradnak az országos átlagtól; jelentősen közrejátszik ebben egyfelől az, hogy a megye lakosai bevásárlásaik egy részét a fővárosban végzik, másfelől pedig az a tény, hogy a lakosság számához viszonyítva még ma sem kielégítő az üzlethálózat; az 1000 lakosra jutó bolti és vendéglátó alapterület szerint Pest megye az utolsók között van a megyék rangsorában.

A bolti kiskereskedelmi forgalom összege 1973-ban 9,9 milliárd Ft, a vendéglátóhálózat forgalma 1,7 milliárd Ft volt; ez háromszorosa az 1960. évinek és ötszöröse az 1955. évi forgalomnak. E nagyarányú fejlődés ellenére az egy lakosra jutó forgalom összege (12 722 Ft) az egyik legalacsonyabb a megyék közül. A forgalom összetételének alakulását tekintve megállapítható, hogy leggyorsabban a vegyes iparcikkek forgalma növekedett, de emelkedett az élelmiszer-eladás aránya is. 1973. évi adatok szerint a kiskereskedelmi forgalomból a bolti élelmiszerek 39, a vendéglátás 15, a ruházati cikkek 10, a vegyes iparcikkek 36%-kal részesednek. Természetesen ezek a tények szorosan összefüggnek azzal, hogy a megyében továbbra sem kielégítő az ellátás vegyes iparcikkekből, ezért például ruházati vagy műszaki cikkek bevásárlása céljából a Pest megyeiek sokkal gyakrabban keresik fel a budapesti üzleteket, mint élelmiszer-beszerzés céljából.

A kereskedelem minőségi színvonalának számottevő javulását jelzi, hogy gyorsan nőtt a szakboltok és fokozatosan csökkent a vegyesboltok száma. A bolthálózattal kb. azonos mértékben – 1960 és 1973 között mintegy 30%-kal – emelkedett a vendéglátóhelyek száma is; ezen belül a leggyorsabb növekedés a falatozók és a büfék mennyiségében következett be.

1973-ban 803 magán-kiskereskedő volt a megyében; ez azt jelenti, hogy mind a korábbi évekhez, mind a közelmúlthoz képest (pl. 1970-ben 633 volt a magánkereskedő a megyében) számuk emelkedett.

A kereskedelmi hálózat sűrűsége és a lakosság kereskedelmi ellátottsága területén a megyében jelentős különbségek tapasztalhatók. Az 1000 lakosra jutó kereskedelmi létesítmények nagysága alapján az országos átlaghoz viszonyítva a legkedvezőbb a helyzet a szentendrei, a ráckevei és a váci járásban, viszont a legrosszabb a mutató értéke a monori járásra vonatkozóan; a városok közül az első helyekre Szentendre és Vác sorolható.

A lakossági javító-szolgáltató tevékenység egy főre jutó értéke Pest megyében jelentősen az országos átlagszint alatt van. A javító-szolgáltató hálózat az 1960-as évek óta ugyan bővül, az igényektől mégis sok vonatkozásban elmarad. A szocialista szektor csaknem kétszáz felvevőhely segítségével évi több mint 83 millió Ft értékű szolgáltatást végez. Emellett azonban jelentős feladatok hárulnak a magánkisiparra; az önálló magánkisiparosok száma meghaladja a 8000-et.

IDEGENFORGALOM

A megye idegenforgalmi adottságai kedvezőek és sokrétűek. Az idegenforgalmi fogadókapacitás fontos tényezője, hogy 1973-ban 3718 férőhely – ebből 905 szállodákban – állt rendelkezésre. A vendégek száma mintegy 202 000 volt, ebből 20%-ot a külföldiek tettek ki.

A vonzó tényezők érvényesülését jelentősen elősegíti az ország területén belüli, valamint a nemzetközi tranzitvonalakhoz viszonyított kedvező fekvés. Az idegenforgalmi vonzerőt tekintve Pest megye két térsége rendelkezik elsőrangú adottságokkal: az egyik *a Duna-kanyar*, amely Budapest és a Balaton után az ország harmadik legfontosabb idegenforgalmi területe; a másik *a ráckevei (Soroksár) Duna környéke.*

A Duna-kanyarnak mint idegenforgalmi tájegységnek a legnagyobb része Pest megyéhez (kisebb területei Komárom, illetve Nógrád megyéhez) tartozik. Az idegenforgalmi fejlesztés nyolc gócpontja közül hat Pest megyében van: Visegrád, Nagymaros, Kisoroszi-szigetcsúcs, Szentendre, Leányfalu, Vác. A kiemelkedően kedvező természeti és egyéb adottságok évente ma már százezreket vonzanak. A további fejlődés kulcskérdése az úthálózat korszerűsítése és az elszállásolási lehetőségek bővítése. Jelenleg a Duna-kanyarban levő szállodák férőhely-kapacitása 853. A különböző elképzelések és munkálatok összehangolására létrehozták a *Duna-kanyar Intéző Bizottságot.* A Minisztertanács 1965. évi határozata körvonalazta a terület regionális fejlesztésének alapelveit. A harmadik ötéves terv időszakában összesen 4 milliárd Ft-ot fordítottak a Duna-kanyar fejlesztésére.

A ráckevei (soroksári) Duna és vidéke elsősorban a hétvégi üdülés céljait szolgáló idegenforgalmi terület. Főként a fővárosban és a környékén lakók üdülési igényeinek a kielégítésére alkalmas; nemzetközi forgalma nincs. E régió idegenforgalmi vonzerejét a ráckevei Duna-ág jelenti. A tájat – amelynek fejlődése a legutóbbi években ugrásszerűen meggyorsult – évente mintegy 100 000 látogató keresi fel. A tudatos fejlesztést szolgálandó, 1970-ben megalakult *a Ráckevei (Soroksári) Duna Intéző Bizottság* és a kormány 1973-ban jóváhagyta az átfogó fejlesztési tervet.

A megye egyéb területei közül még *a Gödöllői-dombság és Zsámbéki-medence* rendelkezik az idegenforgalom számára kedvező fejlesztési lehetőségekkel.

TELEPÜLÉSHÁLÓZAT

Pest megye településhálózata sok egyedi jellegzetességgel tűnik ki. Az egyik ilyen sajátosság, hogy a megyeközpont egyben az ország fővárosa. A másik fontos körülmény, hogy a mintegy kétmillió lakosú főváros közvetlen környékén levő 44 település, a budapesti agglomeráció, közigazgatásilag a megye része, mégis fejlődése erősen kapcsolódik Budapesthez. A harmadik sajátosság az, hogy a települések annyira különböző fajtái találhatók itt, mint az aprófalvak (a Pilisben és a Börzsönyben), a nagy kiterjedésű tanyás térségek (dabasi, ceglédi járás), óriási községek (mint például a 30 000-nél

több lakosú Érd), régi mezővárosok (Nagykőrös, Cegléd), vagy olyan teljesen modern iparvárosok, mint Százhalombatta.

A városokban élőknek az össznépességhez viszonyított aránya Pest megyében mindössze 15% körül van, ami az országos átlagtól elmarad. Ez a helyzet nyilvánvalóan a főváros közelségének a következménye. Az 5000–10 000 és a 10 000–20 000 lakosú települések viszont a népességnek csaknem a felét foglalják magukban.

A megye területén kimutathatók az egyes településnagyságok területi elrendeződésének törvényszerűségei: a hegyvidékeken az 1500-nál kevesebb lakosú és általában fogyó népességű kis- és aprófalvak dominálnak; a közepes nagyságú községek főként az alföldi területeken (ceglédi, dabasi, nagykátai járás) fordulnak elő és számottevő a tanyahálózatuk, 1960 és 1970 között a tanyai népesség 5,3%-kal csökkent, de a tanyák gazdasági hátterének – a szőlő és a gyümölcs – megléte miatt a tanyák gyors megszűnése nem várható. A nagyfalvak főként az agglomerációban és az alföldi területeken helyezkednek el.

A településhálózat-fejlesztési koncepció kategorizálása szerint a megyében a középfokú központok feladatait *Vác, Cegléd, Nagykőrös, Gödöllő, valamint Monor, Ráckeve, Nagykáta és Dabas* töltik be.

A TÁRSADALMI-GAZDASÁGI FEJLŐDÉS IRÁNYA

Az előzőekben hangsúlyoztuk, hogy Pest megye több szempontból is különleges szerepet játszik az ország életében. A felszabadulás óta eltelt évtizedek során a megye arculata minőségileg megváltozott, minden téren nagyarányú fejlődésen ment keresztül: *1945 előtthöz viszonyítva a megye ipari termelése a hússzorosára, a mezőgazdasági termelés két és félszeresére növekedett, szinte összehasonlíthatatlanul javultak az életkörülmények; épült, gazdagodott Pest megye.* A tervgazdálkodás eredményei és a gyors fejlődés sikerei mellett azonban rámutattunk a problémákra is, és az alábbiakban felvázoljuk a továbbfejlesztés fő céljait és irányait az 1990-ig tartó időszakra.

A népességszám alakulásával foglalkozó vizsgálatok szerint *az időszak végéig a megye népessége egymillió fő körül alakul;* várhatóan folytatódik azon tendencia, hogy az országos vándorlások fő célja továbbra is Pest megye lesz. A múlthoz képest azonban a bevándorlás intenzitása feltehetően csökkenni fog. A számítások szerint a foglalkoztatottak abszolút száma ugyan emelkedik (kb. 17 000–27 000 fővel), mégis az időszak végén a megye részesedése az országos létszámból előreláthatólag kisebb lesz, mint jelenleg.

Az ásványkincsek kitermelésében elsősorban az építőanyag-ipari nyersanyagok (agyag, kő, kavics) bányászatának jelentős bővítésére kerül sor. Az ipari fejlesztést alapvetően a munkaerővel való ésszerű, takarékos gazdálkodás szükségessége határozza meg: *munkaigényes iparág telepítése nem célszerű,* a fő törekvéseknek a termelékenység növelésére, a gépesítés és automatizálás fokozására kell irányulniuk. Az iparban és az építőiparban foglalkoztatottak száma mintegy 15–20%-kal emelkedik. Az ipari szerkezet lényeges átalakulása nem várható. A megye legfontosabb gépipari bázisait (mű-

PEST MEGYE
FONTOSABB LÉTESÍTMÉNYEK

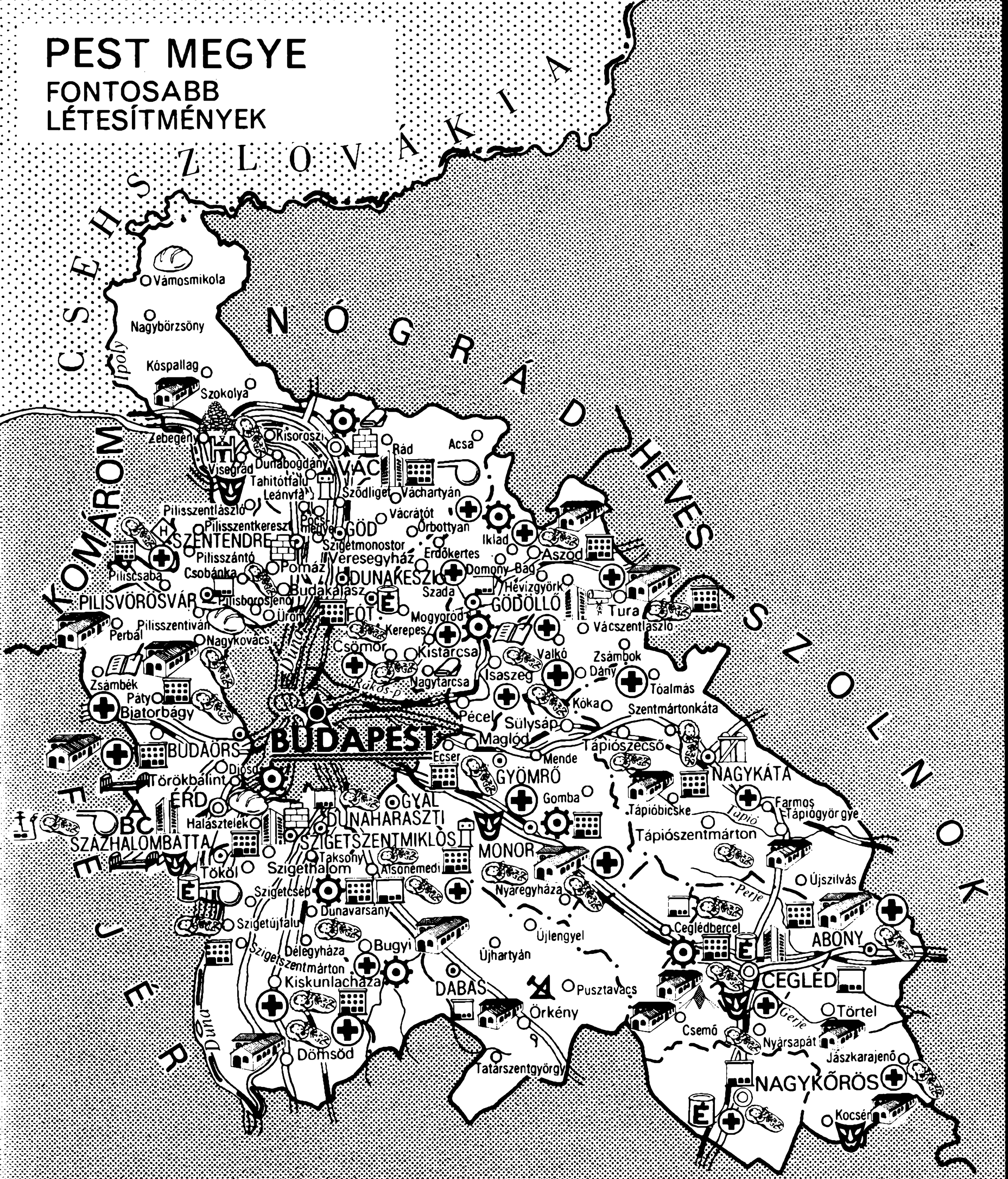

szeripar: Iklad, híradástechnika: Vác, Bugyi, Nagykáta, árammérőgyártás: Gödöllő) a műszaki-technikai színvonal emelése útján célszerű fejleszteni. Ugyancsak indokolt a petrolkémiai ipar fejlesztése (Százhalombatta). Elsősorban a főváros igényeinek a kielégítése megkívánja az élelmiszeripar bővítését, hűtőházak, raktárak és konzervüzemek létesítését. A tervkoncepció az ipari fejlesztés fő gócpontjainak Százhalombattát, Vácot és környékét, Gödöllőt és körzetét, Ceglédet és környékét, valamint Abonyt és Albertirsát tekinti.

A mezőgazdaságban a tervidőszak fő feladata a gazdálkodási színvonal emelése. A mezőgazdasági keresők létszáma kb. 20–30%-kal csökken, tehát a korszerűsítést, a nagyüzem előnyeinek kihasználására való törekvést ez is indokolja. A mezőgazdaság fejlesztésének alapvető szempontja a főváros közelségéből, a piac nagyságából és a megye és Budapest élelmiszeriparának fejlettségéből következő lehetőségek kiaknázása. Egyebek mellett ezt jól szolgálhatja *a gyümölcsösök rekonstrukciója, a zöldségtermelés növelése, az állattenyésztés szerkezetének módosítása* (szarvasmarha-állomány növelése, sertésállomány csökkentése), a kedvezőtlen természeti adottságokkal rendelkező területek termelésszerkezetének a feltételekhez történő igazítása.

A közlekedést tekintve a hosszú távú fejlesztés a hálózat modernizálását tekinti elsőrendű célnak. Evégett sor kerül a fontos vasúti vonalak és egyes állomások kapacitásának bővítésére, a villamos vontatás kiterjesztésére, a Budapest környéki elővárosi közlekedés modernizálására. A közúthálózat jelentős részének korszerűsítése is fontos feladat a tervidőszakban; egyrészt az autópálya-építési program megvalósítása, másrészt az egyéb útrekonstrukciók jelentik a fejlesztést.

A tervkoncepció célul tűzi ki a lakosság életkörülményeinek javítását is. Ennek keretében több mint 90 000 lakást építenek fel a megyében, javítják a közművekkel való ellátottságot és eközben erőfeszítéseket tesznek a megyén belüli ellátottsági különbségek mérséklésére. Növelik az orvosi körzetek számát és ezzel csökkentik az egy körzetre jutó népességszámot. Nagy gondot fordítanak a bölcsődei, óvodai férőhelyek számának a növelésére csakúgy, mint az általános és a középiskolai oktatás tárgyi feltételeinek a javítására.

A településhálózat fejlesztésének súlypontját a megye ún. középfokú központjaira – Százhalombatta, Vác, Gödöllő, Cegléd – helyezik, de megkülönböztetett figyelemben részesül Monor és Ráckeve is. A tervek készítése során különös hangsúlyt kap majd – egyebek mellett – az üdülési és az idegenforgalmi igények egyre színvonalasabb kielégítése is.

A BUDAPESTI AGGLOMERÁCIÓ FŐ JELLEGZETESSÉGEI

A megye adottságainak és sajátos körülményeinek vázolásakor már utaltunk arra, hogy Pest megye jelenlegi társadalmi-gazdasági helyzetének és további fejlődésének egyik legfontosabb tényezője a főváros közelsége.

Az urbanizáció előrehaladásának szükségszerű és általános következményei közé

tartozik, hogy a nagyvárosok erős befolyásoló és átalakító hatást gyakorolnak a közvetlen környezetükben levő településekre, és ennek nyomán sajátos arculatú, az egyéb településektől teljesen eltérő demográfiai, gazdasági, szociális, kulturális stb. vonásokkal rendelkező településegyüttesek, az ún. agglomerációk jönnek létre. Ez vonatkozik Budapestre is. A budapesti agglomeráció a fővárosból és az azt körülvevő 44 Pest megyei településből áll.

A jelenlegi kiterjedésű agglomeráció legfontosabb körvonalai már a második világháború előtt kialakultak, a felszabadulás utáni fejlődés során pedig mind határozottabbá váltak jellemző jegyei, határai, azonban ezek a közlekedési lehetőségek változásával módosulhatnak.

A budapesti agglomeráció területén az elmúlt három évtizedben gyors fejlődés ment végbe. Ez sok tekintetben kedvező volt a megye számára, azonban egyúttal számos gond forrását is jelenti (például a népesség gyarapodásának gyors üteme miatt a megfelelő életkörülmények biztosítása nagy erőfeszítéseket kíván). A téma fontosságára való tekintettel a párt és az állami szervek a budapesti agglomerációt megkülönböztetett figyelemben részesítik és sokoldalúan segítik a felmerülő problémák megoldását. Legutóbb 1973 végén és 1974 elején foglalkoztak a vezető szervek a budapesti agglomeráció helyzetével, átfogó fejlesztési koncepciójával.

A budapesti agglomeráció két fő részre oszlik: Budapestre és a 44 Pest megyei településre. A továbbiak során csak az utóbbiakról, az agglomerációs gyűrűről vagy övezetről lesz szó. Figyelmünket főként azon tényezőkre és jelenségekre koncentráljuk, amelyek az agglomerációs gyűrű településeire a legjellemzőbbek.

A népesség alakulását az elmúlt három évtizedben alapvetően a gyors növekedés jellemezte. 1949 és 1970 között a népesség 70,8%-kal gyarapodott; összehasonlításul említjük, hogy ugyanezen időszakban Budapest népessége 15,7, Pest megyéé pedig 27,4%-kal emelkedett. 1973-ban az agglomerációhoz tartozó 44 település lakosságának száma kb. 375 000 fő. A népszámlálások közötti időszakokat külön-külön vizsgálva megállapítható, hogy 1949 és 1960, valamint 1960 és 1969 között az agglomerációban a népesség növekedésének üteme kb. azonos volt; ezzel szemben mind a fővárosra, mind Pest megyére vonatkozóan a gyorsabb emelkedés 1949 és 1960 között következett be.

A népesség gyarapodásának üteme még az agglomeráción belül is jelentékenyen különbözik: az 1960 és 1970 közötti időben *a lakosság legerőteljesebb növekedése a déli területen ment végbe*, viszont egyes, a nyugati és az északi részeken elhelyezkedő települések lélekszáma alig emelkedett, stagnált vagy csökkent. A népesség korösszetétele kedvező: a 14 év alattiak és a 15–39 évesek aránya az agglomerációs gyűrűben magasabb, a 60 évnél idősebbeké pedig alacsonyabb, mint a fővárosban.

A népesség foglalkozási ágak szerinti összetétele híven tükrözi az agglomeráció alapvető jellegzetességét, a nagyváros igényeihez való alkalmazkodást. *Az iparban és az építőiparban foglalkoztatottak aránya* (az aktív keresőkből) *61,8%, magasabb, mint a fővárosban.* A foglalkozási szerkezet fontos jellemzője az is, hogy nagyon alacsony a mezőgazdasági keresők aránya.

Az agglomerációs övezet jelentőségét elsősorban a lakóhely-jelleg és a főváros fejlődését segítő szerepkör adja meg, mégis egyre fontosabbá válik e terület saját gazdasága is. Jelenleg az agglomeráció szocialista iparában foglalkoztatottak száma mintegy

47 000 fő; az ipar fejlődését mutatja, hogy 1960-ban csak 31 000-en dolgoztak a terület iparában. Az 1960-as évektől kezdve, főként a központi fejlesztési programok megvalósítása révén, meggyorsult az ipari fejlődés. A legjelentősebb nagyberuházás *Százhalombattán* (petrolkémiai és villamosenergia-termelő központ) létesült. Ugyancsak jelentős volt a járműipar fejlődése; elég csak a Csepel Autógyárra és ezzel kapcsolatban Szigethalom, Szigetszentmiklós és Halásztelek fejlődésére, vagy a MÁV Járműjavító Dunakeszi Üzeme fejlesztésének hatására (Dunakeszi, Göd), vagy a 43. sz. Állami Építőipari Vállalat Dunakeszi Házgyárának létesítésére utalni. A már említetteken kívül számottevő ipar található Diósdon, valamint Szentendrén, Budakalászon és Pomázon.

Az agglomerációs övezet mezőgazdasági termelésében a *zöldség- és gyümölcstermelésé* a vezető szerep; a keleti és a déli területeken elhelyezkedő települések *káposzta-, paprika-, hagyma- és paradicsomtermelése* érdemel elsősorban említést, míg a nyugati és részben az északi területek főként *az őszibarack- és az epertermelés*, továbbá *a gombatermelés és a virágkertészet* révén tűnnek ki. Az egész terület azonban a főváros ellátásához szükséges termékmennyiségnek csak egy hányadát képes biztosítani.

Tekintettel a népesség számának állandó növekedésére, főként pedig arra, hogy az agglomerációban lakók túlnyomó hányada Budapestre jár dolgozni, *kulcsfontosságú kérdés a tömegközlekedés*. Az elmúlt évtizedben jelentősen növekedett a járatok sűrűsége, mégis a zsúfoltság csak kevéssé csökkent, ezért a közeljövő kiemelt fontosságú feladatai közé tartozik az elővárosi közlekedés gyors fejlesztése.

Az agglomerációs övezetben a legsajátosabb és a legkritikusabb helyzet az életkörülmények fejlesztése területén alakult ki. A korábbi időszak nagyarányú elmaradottsága, valamint a felszabadulás utáni gyors népességnövekedésből adódó ellátási nehézségek miatt a területen élők igényeinek a kielégítése és az általános színvonal emelése sok vonatkozásban problematikussá vált.

Az életkörülmények alakulásának egyik legfontosabb tényezője *a lakáshelyzet*. A lakásállomány (hétvégi házak nélkül) kereken 100 000. A 100 lakásra jutó lakók száma szerint a laksűrűség 360 (1949-ben 338, 1960-ban 352 volt). A mutató ilyetén alakulása a rohamos népességszám-növekedésnek, illetve annak a következménye, hogy az agglomerációban nem voltak meg a gyors fejlődés feltételei. Ezek megteremtése – nemcsak a lakáshelyzet tekintetében – a közeljövő fontos feladata. A lakásállomány gyarapodása 1960 és 1970 között felgyorsult a korábbi időszakhoz viszonyítva. A lakásépítési tevékenység 1960 utáni felélénkülése, a mennyiségi eredményeken kívül, a lakásállomány összetételének a javulását is magával hozta. A lakáshelyzet javulásának egyik eredménye, hogy sor került több száz ún. barlanglakás felszámolására. Az agglomeráció lakásállományának egyik legfőbb problémája – az egyszobás lakások magas aránya – mérséklődött (az 1960. évi 63%-ról 1970-ig 51%-ra). A lakások többsége, 1973-ban 85,4%-a magánerőből épült.

A lakások felszereltségében az 1960 és 1970 közötti időszakban jelentős előrehaladás történt; ennek eredményeként a villannyal ellátott lakások aránya 91,9% (1960-ban 85%), a vezetékes vízzel rendelkezőké 49,5%, a szennyvízelvezető csatornával rendelkezőké 24,9%, a vezetékes és propán-bután gázzal ellátottaké 56,4%. A Pest megyei átlaghoz viszonyítva ezen adatok kedvezőek, viszont a fővároshoz képest jelentősen elmaradnak.

BUDAPESTI AGGLOMERÁCIÓ

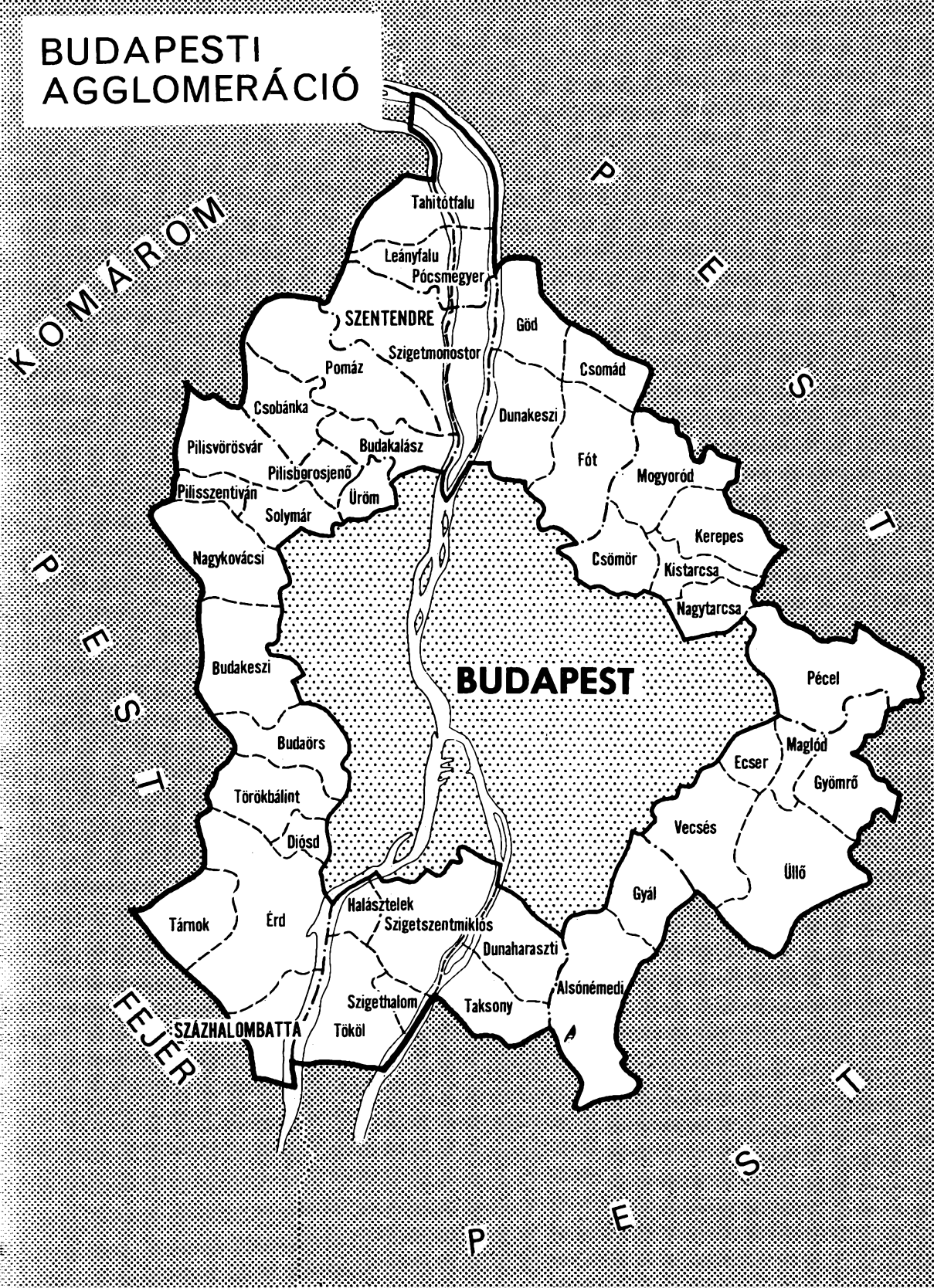

Az életkörülmények alakulását befolyásoló másik tényezőcsoport a különböző intézményekkel való ellátottság. *Az orvosok számát* véve alapul, az tűnik ki, hogy az utóbbi évek gyors fejlődése ellenére sem alakult ki megfelelő színvonal. *Az egészségügyi ellátottságot* illetően azonban különösen figyelemmel kell lenni a főváros közelségére, azaz arra, hogy az agglomerációban lakók gyakran veszik igénybe a lakóhelyükön kívüli intézményeket is. *A bölcsődei ellátás* színvonala is elmarad a szükségletektől. Ennél valamivel kedvezőbb *az óvodai ellátást* bemutató összkép: az 1000 óvodás korúra jutó férőhelyek száma csak mintegy 20%-kal marad el a fővárosi szinttől, ugyanakkor alacsonyabb Pest megye átlagánál.

Az általános iskolai oktatás feltételei az utóbbi években kedvező irányba módosultak – nőtt a tantermek és csökkent a tanulók száma –, ezért kisebb lett a zsúfoltság, mindennek ellenére az egy tanteremre jutó tanulók száma még mindig több mint 10%-kal magasabb, mint Budapesten.

Az agglomeráció kilenc településében működnek *középiskolák*, amelyek megfelelően kielégítik az igényeket, annál is inkább, mivel a diákok jelentős része – immár hagyományosan – a fővárosba jár iskolába.

Az 1960 és 1970 közötti időben nagyon kedvező változások történtek a népesség iskolázottsági színvonalában: a 7 éves és idősebb népességre vonatkozó számítások szerint a 8 általánosnál kevesebbet végzettek aránya 67,8%-ról 51%-ra csökkent, a 8 általánost végzettek részaránya 25,5%-ról 38,6%-ra emelkedett, és jóval magasabb lett az érettségivel és a felsőfokú képesítéssel rendelkezők aránya. Ezek az arányszámok felülmúlják a megyei átlagokat.

A kereskedelmi forgalom és a kereskedelmi hálózattal való ellátottság területén az agglomeráció elmaradottsága számottevő mind a fővároshoz, mind Pest megyéhez viszonyítva. Az egy lakosra jutó bolti kiskereskedelmi forgalom az agglomerációban jóval alacsonyabb, mint Pest megyében; ennek mintegy 52%-át élelmiszerek, 40%-át vegyes iparcikkek és 8%-át ruházati áruk teszik ki. A vendéglátó forgalom egy főre jutó összege is csak a fővárosi átlag kétharmadát éri el. Ezek az adatok azonban szorosan összefüggnek azzal, *hogy az agglomeráció lakossága bevásárlásainak jelentős részét Budapesten végzi.* A lakosság bolti ellátottsága az agglomerációban sokkal kedvezőtlenebb, mint a fővárosban.

Az agglomeráció fejlesztésével foglalkozó nagyszámú vizsgálat alapján kialakultak azon fő irányvonalak, amelyek a következő évtizedben megszabják a terület sorsának alakulását. A településfejlesztés terén különös gondot kell fordítani *Dunakeszi, Szigetszentmiklós és Érd* fejlesztésére, amelynek eredményeként várossá alakulásuk megtörténhet.

A népességszám tekintetében további dinamikus növekedés várható. A lakásépítésben továbbra is a magánerő dominál. A családi házak építése mellett azonban meg kell teremteni a feltételeit az urbanizációs igényeket jobban kielégítő, telepszerűen épített több szintes lakóházak létesítésének.

Erősödik a főváros és agglomerációja közötti kapcsolat. Az ipari tevékenység bővülése mellett jelentősen növekszik a szolgáltatási, raktározási, kereskedelmi intézmények hálózata. A minden bizonnyal kialakuló raktározási funkciók révén az agglomerációban olyan tevékenységi kör erősödik meg, amely elősegíti a társadalmi-gazdasági fejlődést.

VÁROSOK

A megye urbanizációs színvonala alacsony. A városokban élők aránya az országos átlagnak egyharmadát sem éri el. A városok átlagos lakosságszáma 21 000 körül alakul, nem található közöttük 50 000 főt megközelítő település.

10. táblázat

A megye városainak fontosabb adatai

Város	Terület (ha)	Népesség (1000 fő)				A külkerületi népesség aránya az össznépességből 1970-ben százalékban
		1949	1960	1970	1973	
Cegléd	24 503	35,2	37,9	38,0	38,2	18,7
Vác	7 327	21,3	24,7	28,8	33,0	6,6
Nagykőrös	22 786	24,5	25,2	25,9	27,1	20,5
Gödöllő	6 190	12,2	17,7	21,4	24,0	3,1
Szentendre	4 383	9,3	10,5	12,9	14,2	6,8
Százhalombatta	2 545	1,6	2,0	7,9	12,6	26,6

CEGLÉD

A nagy kiterjedésű, tipikus alföldi középvárosok közé tartozik; a megye legnépesebb városa.

A város népessége a felszabadulás óta változatosan alakult; 1945 és 1959 között 7,6, viszont 1960 és 1973 között csak 0,4%-kal gyarapodott. A külterületi népesség aránya 18,7%.

Az elmúlt évtizedekben a foglalkozási szerkezet jelentős módosulása következett be: az aktív keresők közül az ipari és építőipari foglalkoztatottak aránya az 1949. évi 16,2%-ról 42,7%-ra emelkedett (1973); a mezőgazdasági keresőké ellenben 54,5%-ról 23,6%-ra mérséklődött; az egyéb ágazatok aránya nem változott lényegesen.

A gazdasági életben mind nagyobb szerepet játszik az ipar; legfontosabb ágazata *a könnyűipar* (főként ruházati ipar), jelentős továbbá az élelmiszeripar, és az utóbbi időben egyre számottevőbb részt képviselnek a nehézipari üzemek (Közúti Gépellátó Vállalat Ceglédi Gyára, Egyesült Villamosgépgyár).

A város kialakulásának alapját képező *mezőgazdaság* jelenleg is *a gazdaság fő ágazata*. A mezőgazdaságon belül a vezető szerep *a szőlő- és a gyümölcstermelésé* és nagyon jelentős *a zöldségtermelés*. Az állatállományon belül a fontossági sorrend: sertés, juh, szarvasmarha.

Az országos fő vasúti és közúti vonalakhoz viszonyított kedvező fekvése, illetve előnyös forgalmi helyzete a múltban és jelenleg is a város fejlődésének lényeges eleme. Cegléd területén a Budapest–Szolnok vasútvonalhoz kapcsolódva két nagy állomás és több megálló működik és áthalad a városon a 4. számú országos főútvonal is.

A *lakóházak* többsége egylakásos, kevés az emeletes épület. A lakásállományon belül nagyon magas – majdnem 50% – az egyszobás lakások aránya. A szobák számából kedvezőtlenül nagy arányú a vertföldes szoba (14,5%), bár ez már csak egyharmada az 1949. évi részaránynak. A 100 lakásra jutó lakók száma a felszabadulás óta állandóan csökken, ami a *lakásellátottság javulását* jelzi. 1960 óta már lakótelepek is épülnek. A lakások felszereltsége alacsony színvonalú: mind a villannyal, mind a vízzel ellátott lakások aránya tekintetében az utolsó előtti helyen áll a megye városai között, annak ellenére, hogy a felszabadulás óta e téren is jelentős volt a fejlődés.

Cegléd az alföldi kulturális központok egyike, iskolaváros jelleggel is rendelkezik.

VÁC

A megye északi részén, a Duna mellett kedvező forgalmi helyzetben levő város már a honfoglalás előtt is lakott hely volt. Jelenlegi belvárosa főként a XVIII. században épült; a kellemes városképnek – az előnyös fekvés mellett – ez képezi az alapját. Az iparosítási politika és településhálózati szerepkör révén a város a felszabadulás óta lendületesen fejlődik.

A lakosság száma erősen növekedett az elmúlt három évtizedben; 1949 és 1959 között 15,9%-kal, 1960 és 1969 között 16,9%-kal; az utóbbi időszakban a növekedésnek mintegy 85%-a bevándorlásból származott. A fejlesztési törekvésekkel összhangban változott a népesség foglalkozási összetétele: ma már a keresők kétharmada az iparban és az építőiparban dolgozik.

A város gazdasági életének kiemelkedően legfontosabb ágazata az ipar. A számos országos hírű és fontosságú ipari üzem közül is kiemelkedik a *Forte* és a *Dunai Cement- és Mészmű*. Nem sokkal marad mögötte az *Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt. Váci Gyára*, a *Magyar Hajó- és Darugyár Váci Gyáregysége*, a *Híradástechnikai Anyagok Gyára* és a *TAURUS Gumigyár Váci Gyára*. Ugyancsak országos jelentőségű a város textilipara, a *Váci Kötöttárugyár*, a *Pamutfonó és Cérnagyár*. Számottevő az élelmiszeripar néhány üzeme (húsfeldolgozás, sütőipar) is.

A gazdaságon belül alárendelt jelentőségű a mezőgazdaság. Legfontosabbak a kertészeti ágazatok.

Nagyon előnyös *a város közlekedési helyzete*, mind vasúti és a közúti, mind pedig a vízi közlekedés tekintetében. Hagyományosan kedvező közlekedési-forgalmi adottságai (Pestről Vácra vezetett az ország első vasútvonala) mindig jelentősen segítették a város fejlődését.

Az utóbbi másfél évtized gyors fejlődése természetesen hatást gyakorolt *a kommunális ellátás* alakulására is. A lakáshelyzet 1949-hez képest 1960-ig romlott, azóta a nagyarányú építkezések révén erősen javult, de a laksűrűség még 1970-ben is magas volt. Megyei viszonylatban magas színvonalú a lakások felszereltsége, mivel a villannyal rendelkezők aránya 96,1%, a vezetékes vízzel felszerelteké pedig 68,2%.

Vác *kereskedelmi ellátottsága* kedvező; ez főként áruházának és a számos szakboltnak stb. köszönhető.

A város több *egészségügyi intézménnyel* – kórház, rendelőintézet, tbc-, bőr- és nemibeteg-gondozó – rendelkezik, mégis – főleg az ellátókörzet nagysága miatt – az ellátottság színvonala csak közepes, illetve alacsony más városokhoz viszonyítva.

Az oktatás tekintetében viszont kedvező a város helyzete. A környék számára iskolavárosi szerepkört tölt be, elsősorban négy középiskolája és szakmunkásképző intézetei révén; a tanintézetekben évente mintegy 3000 diák tanul.

NAGYKŐRÖS

Az egyik legrégibb és legjellegzetesebb alföldi mezőváros, amely zöldség- és gyümölcstermelése, valamint konzervipara révén világhírűvé vált. Fejlődése általában egyenletes, inkább lassú volt, és perspektíváit jelenleg is szűkre szabja Cegléd és Kecskemét közelsége.

A népesség számának alakulását a lassú növekedés jellemzi: 1949 és 1959 között 3%-kal, 1960 és 1973 között 2,9%-kal emelkedett lakosságának a száma. A külterületen élő népesség aránya mintegy 20%. A lakosság foglalkozási szerkezete a felszabadulás után megváltozott. 1973-ra az ipari és az építőipari aktív keresők aránya meghaladta az 50%-ot (ez az arány 1949-ben 15,4, 1960-ban pedig 33,4% volt).

A város iparának hagyományosan legfontosabb ágazata *az élelmiszeripar;* a hatalmas – és az utóbbi években is jelentősen bővített – *konzervgyár* termékeit a belföldi értékesítés mellett sok országba exportálják.

A város gazdasági jellegét a mezőgazdaság szabja meg. A legfontosabb *a zöldség- és a gyümölcstermelés*, továbbá *a szőlő- és a bortermelés*. Az állattenyésztés szerepe másodlagos.

A város *lakáshelyzete* viszonylag kedvező, viszont a kommunális ellátottság színvonala kívánnivalókat hagy maga után. A 100 lakásra jutó lakók száma szerinti laksűrűség 310, ami mind a megyei átlagnál, mind a megye városainál jobb ellátottságra utal. Ezzel szemben a lakások minősége és felszereltsége tekintetében a helyzet számottevő elmaradottságot tükröz. Az egyszobás lakások aránya még 1973-ban is meghaladta az 56%-ot és ez a megye városai között a legmagasabb részesedés; ugyanígy kiugróan a legmagasabb a vertföldes szobák aránya is.

Az egészségügyi viszonyok mind a körzeti orvosi, mind a kórházi ellátás vonatkozásában nagyon kedvezőek, magasan felülmúlják a hasonló városok színvonalát.

A város hírneves, ősi gimnáziumában és a szakmunkásképző intézetekben mintegy 1000 diák tanul.

GÖDÖLLŐ

A fővárostól keletre, kedvező forgalmi helyzetben levő település a megye egyik legfiatalabb városa. A felszabadulás után rohamos fejlődésnek indult és ennek eredményeként városi jogot kapott.

A népesség növekedési arányát tekintve a megye városai közül csak Százhalombatta előzi meg. 1949 és 1959 között a lakosság 44,8%-kal, 1960 és 1973 között pedig 21,1 százalékkal gyarapodott. Ez utóbbi időszakban a népesség szaporodásának csaknem kizárólagos forrása a bevándorlás volt. A felszabadulás óta gyökeresen átalakult a népesség foglalkozási szerkezete: az aktív keresőkből az iparban és az építőiparban foglalkoztatottak aránya az 1949. évi 24,2%-ról 1973-ig 50,6%-ra emelkedett; a mezőgazdasági keresők aránya pedig kb. egyharmadára csökkent.

A gazdasági életben *a vezető szerep egyértelműen az iparé.* A legfontosabb ipari üzem a ma már világhírű *Ganz Műszer Művek Árammérő Gyára.* A város többi ipari létesítménye másodlagos jelentőségű. A *Humán Oltóanyagtermelő és Kutató Intézet* az oltóanyagok előállításában országos szempontból is kiemelkedő helyet foglal el és újabban nemzetközi szerepkörrel is rendelkezik, minthogy az Egészségügyi Világszervezet Nemzetközi Referencia Intézete is itt kapott helyet.

A mezőgazdasági termelés fő terményeit *a zöldségtermelés* adja. A városban működő kísérleti gazdaságok, a kisállattenyésztő telep és kutatóintézet országos jelentőségű intézménynek számítanak.

A kedvező közlekedési adottságok, a fővárossal való jó összeköttetés a múltban és jelenleg is a város fejlődésének fontos bázisát jelenti.

A város *lakáshelyzete* és -ellátottsági színvonala önmagában elfogadható. A 100 lakásra jutó lakók száma ugyan elég magas, de 1960-hoz viszonyítva csökkent. A megye városaihoz képest előnyösen alacsony az egyszobás lakások aránya. A lakások felszereltsége jóval a többi város felett áll: különösen magas a villannyal rendelkező lakások aránya és viszonylag kedvező a vezetékes vízzel felszereltek részesedése is.

Gödöllő jelenlegi fejlettségi színvonalának kialakulásában és továbbfejlődésében nagyon fontos szerep jut az oktatási intézményeknek, mindenekelőtt az 1945-ben létesített *Agrártudományi Egyetem*nek. Az agrárszakemberek képzésében ez az egyetem az ország legkiemelkedőbb intézménye; az átlagosan több mint 2000 hallgató korszerű feltételek mellett végzi tanulmányait; a tangazdaság mind az egyetemi oktatásban, mind a mezőgazdaság általános modernizálásában kulcsfontosságú feladatokat lát el. Az iskolavárosi szerepkörhöz tartozik még a gimnázium és a szakmunkásképző intézet.

SZENTENDRE

Az ország egyik legkisebb népességszámú városa. A felszabadulás óta a lakosság száma számottevően növekedett: 1949 és 1959 között 12,7%-kal, 1960 és 1969 között pedig 22,9%-kal. 1949 és 1970 között az aktív keresőkből az iparban és az építőiparban foglalkoztatottak aránya kétszeresére nőtt, jelenleg majdnem 60%.

A város ipara a megye szempontjából számottevő, országosan viszont csak csekély jelentőségű. Legfontosabb üzemei *a Szentendrei Papírgyár és az Erdészeti Fa- és Vegyesipari Vállalat, valamint a Beton- és Vasbetonipari Művek Szentendrei Gyára.*

A mezőgazdasági tevékenységet alapvetően *az intenzív gazdálkodás jellemzi,* elsősorban *a gyümölcstermelés* érdemel említést. A jó minőségű szántóterületeken jól szervezett, színvonalas gazdálkodás folyik, aminek eredményeként a termelési színvonal kiugróan magas. A termelési értéknek mintegy a felét a kertészeti ágazatok adják.

A város mai arculata a XVIII. században alakult ki, jelenleg számos épület műemlék. A gazdag képzőművészeti hagyományok, a város kulturális központ jellege is azon tényezők közé tartozik, amelyek jelentős idegenforgalmat eredményeznek. Az 1929-ben alakult művésztelepen kívül több értékes múzeum található a városban. Felsőfokú tanintézet ugyan nincs, de gimnáziumai, zenei szakközépiskolája révén Szentendre a szűkebb környék kedvelt iskolavárosává vált.

Szentendre lakásállománya és közműhálózata elavult, azonban az utóbbi évek fejlesztési politikája nyomán jelentős javulás következett be. A 100 lakosra jutó lakók száma 1949-ben 299 volt, ez a szám 1960-ig romlott, és 336-ot ért el, az 1970. évi népszámlálás szerint viszont 323 lett, ami javuló tendenciára utal. Kedvezőtlenül magas (47,8%) az egyszobás lakások aránya. A lakások 93,7%-a rendelkezik villannyal, a vezetékes vízhálózatba bekapcsolt lakások aránya pedig 51,2%; mindkét mutató jobb, mint a megye városainak átlaga.

A városban, illetve közvetlen környékén fontos üdülőterület alakult ki, amelynek alapját egyrészt *a Duna* (Pap-szigeti kemping stb), másrészt *a környező hegyek és erdőségek* (Lajos-forrás, Szabadság-forrás) jelentik.

SZÁZHALOMBATTA

A korábban jelentéktelen faluból a szocialista társadalmi-gazdasági fejlődés teremtett rövid idő alatt országos hírű várost. E legfiatalabb szocialista városunk kialakulása és jelene a két nehézipari óriás, *a Dunai Kőolajipari Vállalat és a Dunamenti Hőerőmű* létével függ össze. A Dunai Kőolajipari Vállalat létrehozataláról szóló határozat után négy évvel, 1965-ben az első üzemben megindult a termelés; ezek után több bővítési javaslat és terv készült. A 4,6 milliárd Ft beruházás eredményeként az első szakasz végén (1971-ben) évi 4 millió t volt a feldolgozott nyersanyagmennyiség; két évvel később már több mint 5 millió t és a legújabb tervek szerint a II. ütemben 1976-ig 6 milliárdot meghaladó értékű beruházás valósul meg, majd ezt követően 1980-ig a feldolgozó kapacitást 9–10 millió t-ra emelik. Ezen üzemóriással szoros kapcsolatban jött létre a Dunamenti Hőerőmű, amely a Kőolajipari Vállalattól kapja fűtőanyagát, a pakurát és „cserében" energiával és gőzzel látja el a kőolajfeldolgozót.

A jelentéktelen kis falu helyén modern, gyorsan fejlődő város jött létre, amelynek lakossága 1960 és 1969 között 292%-kal nőtt. A népességszám emelkedésének dinamikája az 1970-es évek első felében is jelentős. Az utóbbi időszak tényleges gyarapodásának a forrása csaknem kizárólag a bevándorlás volt.

A lakásállomány növekedése 1960 és 1973 között nagyon gyors volt, ennek ellenére – a lakosságszám gyorsabb növekedése következtében – a laksűrűségi mutató valamelyest romlott. Kedvezően alacsony az egyszobás lakások aránya (29,3%), és viszonylag magas színvonalú a felszereltség is: a lakásoknak villannyal 93,3%-a, vezetékes vízzel 51%-a rendelkezik. Az utóbbi évek céltudatos fejlesztési törekvései nyomán jelentősen javult és magas színvonalúvá vált az orvosi és a bölcsődei ellátottság szintje, továbbá az óvodai férőhelyek és az általános iskolai tantermek száma.

A közeljövőben a város dinamikus továbbfejlődése várható, amelynek során szoros kapcsolat alakul ki a közeli Érddel.

ESEMÉNYEK

1944. szeptember 2.	Az első Pest megyei települések (Jászkarajenő, Nagykőrös, Kocsár, Tatárszentgyörgy) felszabadulása.
november	Megalakultak a megyében az első kommunista pártszervek Abonyban, Cegléden és Monoron.
december 29.	A német és magyar fasiszták orvul meggyilkolták a szovjet parlamentereket Vecsésnél (Steinmetz kapitányt) és Budaörsnél (Osztapenko kapitányt). Pest megye egész területe felszabadult.
1945	Pest megyében megkezdi működését az ország első művelődési autója, amely működvelő színjátszókat, vándorkönyvtárat, keskenyfilm-vetítőgépet vitt magával. A fóti Károlyi kastélyt iskolaszanatórium részére utalják ki.
1946. január 15.	Az országban elsőként a ceglédi parasztok küldöttsége tiltakozik – „Földet vissza nem adunk" jelszóval – a volt nagybirtokosok földet visszavenni kívánó akciója ellen.
1949. november 15.	Megalakul a Csepel Autógyár.
1950	Megalakul a jelenlegi Pest megye. Átadják rendeltetésének a Ganz Műszer Művek Árammérő Gyárát Gödöllőn, megalapítják az ikladi Ipari Műszergyárat.
1951. január 7.	A Dánszentmiklósi Állami Gazdaság versenyfelhívásával megkezdődik a mezőgazdasági dolgozók versenymozgalma a Magyar Dolgozók Pártja II. kongresszusára.
1955. szeptember 6.	Az MDP Pest megyei bizottságának ülésén Kádár János elvtársat a megyei pártbizottság első titkárává választják.
1957	Az országban létrejön az első gyermekváros Fóton.
1960	A KISZ és a Szabad Német Ifjúsági Szövetség szerződést köt a váci Dunai Cement- és Mészmű építésének segítésére.
1963	Megindul a villamosenergia-termelés a Dunamenti Hőerőműben. Felavatják a Dunai Cement- és Mészművet.
1964	Megkezdi a termelést a váci Dunai Cement- és Mészmű.
1965	Megkezdi működését a Dunai Kőolajipari Vállalat Százhalombattán.
1968. október 14.	Vecsésen felállítják Goldmann Györgynek, a szocialista képzőművészet és a kommunista mozgalom helyi születésű harcosának alkotását.
1970. április 4.	A megyei tanács „Pest megyéért" emlékérmet alapít.
1970	Üzembe helyezik a Dunakeszi Házgyárat.
1972	Dózsa György születésének 500. évfordulója alkalmából Cegléden országos emlékünnepséget rendeznek.
1973	Budapest centenáriuma alkalmából Gödön munkásmozgalmi emlékművet avatnak.
1974	A megyei tanács Arany János Pedagógiai díjat alapít.

IRODALOM

A megye társadalmi-gazdasági helyzete és fejlődésének főbb tendenciái. KSH Pest megyei Igazgatósága 1970.

Dr. Fodor László: Falvak a nagyváros árnyékában. Kossuth Könyvkiadó 1973.

Központi tervezési-gazdasági körzet hosszú távú területfejlesztési javaslata. Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium 1973.

Központi tervezési-gazdasági körzet vizsgálatának összefoglaló értékelése. Városépítési Tudományos és Tervező Intézet 1972.

Magyar városok. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1966.

Pest megye 25 éve. MSZMP megyei Bizottsága 1969.

Pest megye változó élete. MSZMP Pest megyei Bizottsága, Pest megye Tanácsa, 1971.

SOMOGY MEGYE

SOMOGY MEGYE ÉS VÁROSAI

ÍRTA DR. KŐSZEGFALVI GYÖRGY

A megye területe 6082 km², a népesség száma 1973. január 1-én 364 300 fő volt. A népsűrűség 59,9 lakos/km², a legalacsonyabb az országban. A lakosság $^1/_4$-e él városokban, ez az országos átlagnál alacsonyabb részesedést jelent. 1975-ig a megye közigazgatásilag hat járásra és három városra tagolódott. A községek száma 246; ebből önálló tanácsú 22, közös tanácsú 224; a nagyközségek száma 6 volt.

A közigazgatási határok módosítása eredményeként 1975. január 1-től Somogy megyében 5 járás van. (A fonyódi járás megszűnt.) Két Somogy megyei községet Tolna megyéhez csatoltak, így a községek száma 244.

TERMÉSZETI ADOTTSÁGOK

A megye felszínének többségét dombvidék alkotja. A terület négy természeti tájegységre oszlik. Közülük a nagyobbak: *Belső-Somogy* és *Külső-Somogy*. Belső-Somogy dombvidékét (legmagasabb pontja 247 m-re emelkedik) főként homok borítja. A magasabb fekvésű és erősebben tagolt Külső-Somogyot nagyrészt lösz fedi; legkiemelkedőbb pontja a Balaton közelében 312 m-t ér el. A kisebb tájegységek közül a *Zselic* nagy felszíni tagoltságú, a *Dráva menti síkság* pedig alföldi jellegű.

A vízhálózat legfontosabb elemei a *Balatonon és a Dráván kívül a Kapos*, *a Koppány*, *a Rinya*, *a Gyöngyös patak*, valamint a *Sió*nak a megyén áthaladó rövid szakasza.

Az *éghajlati* adottságok összességükben kedvezőek. Az évi középhőmérséklet 10 °C körüli, a csapadékmennyiség 700–750 mm-t ér el és ezzel meghaladja az országos átlagot. A napsütés évi összege 1900–2000 óra között van.

A *talajok* többsége viszonylag gyengébb minőségű, Belső-Somogyban nagyobbrészt barna erdőtalajok találhatók; a termékenyebb talajok főként Külső-Somogy löszfelszínén fordulnak elő.

A megye *természeti erőforrásai és adottságai* között az első helyen a *Balatont* említjük, amelynek déli partján hatalmas idegenforgalom bonyolódik le. Somogy igen gazdag *erdőségekben* (bükk, cser, gyertyán, éger, nyár); az erdőterületek aránya – az össz-

terület 22%-a – meghaladja az országos átlagot. Szólni kell továbbá a *földgáz-előfordulások*ról (Inke, Mezőcsokonya, Babócsa), a *gyógy- és hévizekről* (Csokonyavisonta, Buzsák, Igal, Barcs stb.), valamint a Dráva mente gazdag *kavicslelőhelyeiről.*

DEMOGRÁFIAI HELYZET

Somogy megye népességének száma az utolsó háború előtti népszámlálás (1941) alkalmával 356 594 fő volt. A háborús események kedvezőtlen hatása a megye népességszámának alakulását kevésbé befolyásolta, mint az ország más térségeiben. 1941 és 1949 között 7198 fővel gyarapodott a megye népességszáma, és csaknem azonos mértékű volt a népességnövekedés az 1949 és 1960 közötti időszakban is: 7152 fő.

1. táblázat

A népességszám alakulása (1000 fő)

Évek	1949	1960	1970	1973
Népességszám	363,7	370,9	363,0	364,3
	A népesség számának változása			
	1949–1959		1960–1969-ben	
Természetes szaporodás	23,4		2,2	
Vándorlási különbözet	−16,2		−10,1	
Tényleges szaporodás	+7,2		−7,9	

1960 és 1970 között – a nagyarányú elvándorlás következtében – majdnem 8000 fővel csökkent a megye népessége, de 1970-től ez a folyamat megváltozott. A megye népességszámának csökkenésében olyan *alapvető okok* játszottak közre, mint az ország más, iparilag fejlettebb területeinek munkaerő-elszívó hatása, a megyén belüli megfelelő munkaalkalmak hiánya, a népesség alacsony természetes szaporodása.

E demográfiai viszonyok hatására romlik a megye népességének *kormegoszlási struktúrája*, fokozódik az elöregedési folyamat; ez a körülmény kedvezőtlenül befolyásolja a természetes szaporodást. A megyéből elvándorolt, illetve elvándorló népesség túlnyomórészt a munkaképes korosztályok soraiból kerül ki.

A népesség nagymérvű mozgása, területi elhelyezkedésének megváltozása a megye egyes térségeiben a népesség jelentős koncentrálódását alakította ki, illetve a már korábban kibontakozó népességtömörülési folyamatot erősítette. A megyén belül a legerősebb tömörülési pontok a városok, ezek között is elsősorban *Kaposvár*, valamint *a Balaton déli partja mentén fekvő nagyobb üdülőtelepülések* (Balatonboglár, Balatonlelle stb.).

Kaposvár lakosságszáma 1949 és 1974 között 37 000-ről 66 200 főre gyarapodott; számos más tényező mellett a népességgyarapodás is közrejátszott abban, hogy Kaposvár a hazai középváros-hálózat egyik kiemelkedő képviselőjévé fejlődött. A város népességszámának növekedésében azonban a más területekről történő bevándorláson kívül szerepet játszott több, Kaposvár közvetlen közelében elhelyezkedő községnek a várossal történt egyesítése is.

2. táblázat

A népesség korcsoportok szerinti megoszlása (százalék)

Korcsoport	1949	1960	1970	1973
0–14 éves	23,1	24,3	20,8	19,7
15–39 éves	36,9	35,0	34,6	34,8
40–59 éves	26,1	25,1	25,4	25,3
60 éves és idősebb	13,9	15,6	19,2	20,2
Összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*

A népesség elvándorlása és a természetes szaporodás csökkenése miatt 1949 és 1970 között csökkent a 40 éven aluli korosztályok aránya az össznépességen belül, és számottevően megnőtt az öregebbek, különösen pedig a 60 éven felüliek száma és aránya.

A társadalmi átalakulás és a gazdasági fejlődés alapvető változásokat idézett elő a népesség *gazdasági aktivitásának* színvonalában, foglalkoztatottsági viszonyaiban. 1949-ben még 100 aktív és inaktív keresőre 112 eltartott jutott; 1973-ban viszont már csak 63. Az elmúlt évtizedekben végbement fejlődés hatására 1973-ig az aktív keresők aránya 46,9%-ra emelkedett, az inaktív keresők aránya pedig a megye népességének 14,4%-át tette ki. 1973-ban tehát az aktív és az inaktív keresők aránya – az 1949. évi 47,2%-kal szemben – 61,3% volt. Az 1973. évi adatok szerint a megye férfi népességének 58,5%-a volt aktív és 14%-a inaktív kereső. A felszabadulás előtt a megye női népességének több mint háromnegyede eltartott volt; 1973-ra ez az arány 48%-ra csökkent. A megye összes aktív keresőinek 41%-a nő.

A megye népessége gazdasági aktivizációs színvonalának gyors növekedése együtt járt a *foglalkoztatottsági struktúra* alapvető átalakulásával. Ezt a legszembetűnőbben az alábbiak szemléltetik: 1949-ben az iparban és az építőiparban dolgozott az aktív keresők 10,6%-a, a mezőgazdaságban, az erdő- és a vízgazdálkodásban kereken 75%-a, a népgazdaság egyéb ágazataiban pedig 14%-a. 1973-ra az arányok a fenti felsorolásnak megfelelően a következőképpen módosultak: 35,4, 31,2, illetve 33,4%.

Az aktív keresők megoszlása főbb népgazdasági ágak szerint

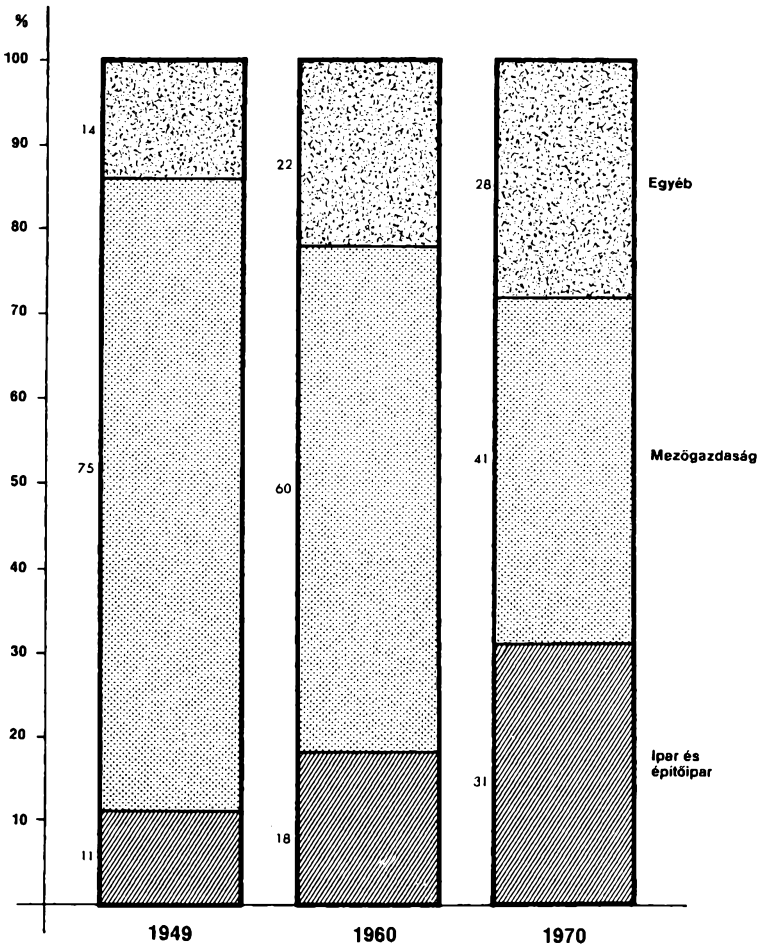

GAZDASÁGI SZERKEZET

Somogy megye a felszabadulás előtt egyike volt az ország gazdaságilag legelmaradottabb területeinek. A megye gazdasági életében és fejlődésében a mezőgazdasági termelés és az erdőgazdálkodás meghatározó szerepet töltött be. Az ipar fejletlen volt. Csupán Kaposvárott alakult ki valamelyes ipari bázis a város kedvező közlekedésföldrajzi adottságai, munkaerő-feleslege, kereskedelmi centrum jellege következtében.

A felszabadulás előtt a megye mezőgazdasági termelésének technikai bázisa is lényegében fejletlen volt.

A felszabadulást közvetlenül követő évek – majd az első hároméves terv időszakának – helyreállítási és gazdaságfejlesztési tevékenységében Somogyban az elsődleges szerep a mezőgazdasági termelésnek és az erdőgazdálkodásnak, illetve a mező- és erdőgazdasági termékek feldolgozásával, tartósításával foglalkozó iparnak jutott. Az első ötéves terv időszakában jelentősen fejlődött a megye könnyűipara a *Pamutfonóipari Vállalat Kaposvári Gyárának*, a *Kaposvári Ruhagyárnak*, a *Pamutfonóipari Vállalat Újpesti Cérnagyára nagyatádi telepének* telepítésével, illetve számottevő fejlesztésével.

Az első ötéves terv időszakában épített új ipari üzemek telepítése, a meglevők fejlesztése ellenére a megyében még nem alakult ki olyan ipari bázis, amelyet a gazdasági növekedés meghatározó tényezőjeként lehetne jellemezni. A megye gyorsabb ipari fejlődése a második, majd a harmadik ötéves terv időszakában bontakozott ki.

A gyorsuló ütemű ipari fejlődés a mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejezésével, a nagyüzemi gazdálkodás kialakulásával függ össze. Ebben elsősorban – a dél-dunántúli térség más megyéihez hasonlóan – gazdaság- és területfejlesztési célok érvényesültek. Számottevő szerepet játszottak a megye gyorsuló iparosodásában a társadalompolitikai megfontolások is (a mezőgazdaságból tömegesen felszabaduló munkaerő megyén belüli foglalkoztatása, a lakosság jövedelmi viszonyainak javítása stb.).

IPAR

A megye felszabadulás utáni gazdasági fejlődésére, a gazdaság új térszerkezetének a kialakulására az 1960-as évek elejétől kibontakozó és megerősödő iparosítási folyamat döntő befolyást gyakorolt. 1973-ban a megye szocialista ipara már több mint 36 000 ember számára biztosított munkaalkalmat. A megye iparát jellemző számok területi vizsgálata azt mutatja, hogy az ipar térbeli elhelyezkedése és fejlődése a települési struktúra adottságaihoz általában kedvezően alkalmazkodik, és elsődlegesen a városok, a járásközpontok, valamint egyes nagyobb lakosságszámú települések gyorsabb fejlődését segíti elő: *Kaposvár*, *Nagyatád*, *Marcali*, *Tab*, *Csurgó*, *Barcs*, *Lengyeltóti*. Ezekben a településekben alakult ki a megye ipari bázisa.

A megye 10 000 lakosára jutó szocialista iparban foglalkoztatottak száma 1973-ban 1007 fő volt: ez csaknem háromszoros növekedés 1960-hoz képest. Kaposváron az 1000 lakosra jutó ipari foglalkoztatottak száma 267 fő; Nagyatádon ennél magasabb ez az arány, 305 fő; Siófokon pedig kevesebb, 207 fő volt a mutató értéke.*

A megye szocialista iparában dolgozóknak több mint $^2/_3$-át a három város ipari üzemei foglalkoztatják. *Kaposvár* ipara mintegy 17 500 főnek nyújt munkaalkalmat. Siófok ipari üzemei mintegy 4000, Nagyatádé pedig több mint 3000 embert foglalkoztatnak.

A járások sorában az első helyet a *marcali* járás foglalja el. A többi járás ipari dolgozóinak száma is meghaladja az 1000 főt.

Az ipari munkahelyek számának az elmúlt években végbemenő gyors növekedését még nem tudta megfelelő mértékben követni a *technikai felszereltség színvonalának*

* Ezekben a számokban a városokban dolgozó, de nem ott lakó foglalkoztatottak is szerepelnek.

emelkedése. A számok összehasonlító elemzése például azt mutatja, hogy az egy foglalkoztatottra jutó villamosenergia-felhasználás mutatója jelentősen alatta marad az országos átlagnak. A megye szocialista iparában az összes állóeszköz-állomány bruttó értéke 5,3 milliárd Ft, ebből az összes gépek, berendezések bruttó értéke 2,08 milliárd Ft volt 1973-ban. Az állóeszköz-állomány struktúrájában még viszonylag alacsony a gépek, berendezések aránya: mindössze 40%. A bruttó állóeszköz-állomány egy foglalkoztatottra vetített értéke (144 000 Ft) mintegy $^2/_3$-a az országos átlagnak.

Az ipar technikai felszereltségi színvonalának jellemzői, területi bontásban vizsgálva, azt mutatják, hogy a villamos energiának majdnem $^4/_5$-ét a három városban használják fel. Kaposvár ipari szervezeteire pedig a megye iparában felhasznált villamosenergia-mennyiség $^2/_3$-a jut. A bruttó állóeszköz-állomány értékének mintegy a $^4/_5$-e a három városban koncentrálódik.

3. táblázat

A szocialista iparban foglalkoztatott aktív keresők megoszlásának változása ipari főcsoportonként (százalék)

Ipari főcsoport	1949	1960	1970	1973	1973-ban az ország összes ipari aktív keresőinek százalékában
Nehézipar	23,9	31,4	39,1	43,5	1,5
Könnyűipar	39,8	35,1	30,7	26,1	2,1
Élelmiszeripar	20,2	22,7	21,5	21,9	4,2
Egyéb ipar	16,1	10,8	8,7	8,5	4,3
Összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*2,1*

A megye ipari szerkezetében – a foglalkoztatottak száma alapján – *a nehézipar áll az első helyen:* 1973-ban az ipari dolgozók 43,5%-a (15 791 fő) ebben a főcsoportban dolgozott. A nehéziparon belül *a gépek és a gépi berendezések gyártása, valamint a híradás- és a vákuumtechnikai ipar* majdnem 7000 főt foglalkoztat. A *műszer- és a vegyiparban* foglalkoztatottak száma és aránya elenyésző. A *nehézipar* súlypontját Kaposvár képezi. A második nagy ipari főcsoport a *könnyűipar,* amely 26,1%-os arányával 9 464 főt foglalkoztatott 1973-ban. Ezen belül két iparág szerepe meghatározó jelentőségű: a *textilruházati iparé és a textiliparé.* Kaposvár és Nagyatád e két iparág telephelye. A városok és a számottevőbb iparral rendelkező községi települések ipari struktúrájában mindenütt megtalálhatók a könnyűipar szervezetei. A megye mezőgazdasága jelentőségének megfelelően fejlett *az élelmiszer-feldolgozás, az élelmiszeripari termékek előállítása.* A megye szocialista iparában dolgozóknak 21,9%-a ebben az iparágban tevékenykedett 1973-ban.

A megye felszabadulás utáni ipari fejlődésében elért nagy eredményeit szemléltető-

en mutatja a megye iparának az egyes termékek előállításában betöltött szerepe. Így például – többek között – 1973-ban a megyéből származott az országban előállított olajtüzelésű vaskályhák 51,8%-a, a varrócérna és a kézimunkafonal 43,8%-a, a fiúöltönyök 34,8%-a, a fiú- és leányka-, bébi- és gyermekkabátok 24,8%-a.

4. táblázat

A fontosabb ipari termékek termelésének alakulása

Megnevezés	Mértékegység	1970	1973	1973-ban az országos termelés százalékában
Cukor	t	24 658	25 358	8,4
Olajtüzelésű vaskályha	db	163 963	132 294	35,2
Pamut és pamut típusú fonal	t	10 212	10 587	16,5
Varrócérna, kézimunkafonal	t	909	976	35,6
Fiú-, leányka-, bébi- és gyermekkabát	db	348 938	587 099	30,5
Fiúöltöny	db	186 439	155 531	19,8
Fiúnadrág	db	275 218	237 329	8,3

A felszabadulás óta, de különösen az elmúlt évtizedben végbement iparfejlesztés kiemelkedő példája Kaposvár ipari fejlődése. Példaként említhető, hogy a két évtizeddel ezelőtt még mindössze 20 munkást foglalkoztató ruhaipari kisüzem mára modern ruhagyárrá fejlődött. A hasonló létszámmal dolgozó villamossági gyár egy 70 emberrel működő kisüzemből nőtt ki. Kaposvár legjelentősebb ipari vállalatai *a Villamosberendezés és Készülék Művek Kaposvári Villamossági Gyára, az Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt. Kaposvári Elektroncsőgyára, a Pamutfonóipari Vállalat Kaposvári Gyára, a Kaposvári Cukorgyár, a Kaposvári Húskombinát, a Kaposvári Ruhagyár.*

Nagyatád ipari bázisát lényegében három vállalat: *a Pamutfonóipari Vállalat Újpesti Cérnagyára nagyatádi telepe, a Danuvia Vállalat 4. sz. gyára és a Nagyatádi Konzervgyár képezi.*

A siófoki székhellyel működő *Kőolajvezeték Építő Vállalat*, a *Gáz- és Olajszállító Vállalat* országosan 5000, a megyében közel 2000 embernek ad munkát.

A barcsi járás egyik ipari bázisa a *Somogyi Erdő- és Fafeldolgozó Gazdaság* barcsi telepe. Csurgón az előbb említett Somogyi Erdő- és Fafeldolgozó Gazdaság másik telepe és a *Napsugár Ipari Szövetkezet* ipari tevékenysége az ipar alapja.

Somogy megye iparának jellemző sajátossága az ipartelepek viszonylag nagy száma. A megyében 267 ipartelep található. Az 50 munkásnál kevesebbet foglalkoztató ipartelepek száma 181, az 51–300 munkást foglalkoztatóké 70, a 301–1000 munkást foglalkoztatóké 10. Az 1000 főnél több munkással dolgozó ipartelepek száma 6.

Az 50 munkásnál kevesebb dolgozót foglalkoztató 181 ipartelepen 2485 munkás, az 51–300 munkással dolgozó 70 ipartelepen összesen 8902 munkás, a többi, vagyis a 300 munkásnál nagyobb létszámot foglalkoztató állami ipartelepen több mint 12 000 munkás dolgozik. Ez azt jelenti, hogy 50 főn aluli munkáslétszámmal dolgozó 181 állami ipartelepre telepenként 13,7 fő munkás, az 50–300 főt foglalkoztató 70 állami ipartelep esetében pedig átlag 127,2 munkás jutott. Az ennél nagyobb munkáslétszámot foglalkoztató 16 ipartelep átlagos munkáslétszáma 799 fő.

A megye ipara fiatal, lényegében most van kialakulóban. Az ipar jelenlegi szerkezete visszatükrözi a terület potenciális adottságait, fejlesztési lehetőségeit.

MEZŐGAZDASÁG

Somogy megye gazdasági életében kiemelkedő szerepet tölt be a mezőgazdaság. *A megye mezőgazdasága országos viszonylatban is jelentős helyet foglal el.* Az ország mezőgazdasági területének 5,8%-a, a szántóterület 5,6%-a jut a megyére. *1973-ban a szocialista szektorban foglalkoztatottak 31,2%-a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben, állami gazdaságokban, illetve az erdő- és a vízgazdálkodásban dolgozott.* A mezőgazdasági keresőknek ez az aránya a legmagasabb a Dunántúlon, ennél nagyobb aránnyal csak Bács-Kiskun, Szabolcs-Szatmár és Békés megyében találkozunk.

A megyében is azok a politikai és gazdasági tényezők hatottak és hatnak a mezőgazdaság fejlődésére, amelyek országosan – ezen belül pedig a dél-dunántúli térségben – kialakították és befolyásolják e népgazdasági ág jelenlegi helyzetét, fejlettségi színvonalát, további fejlődésének feltételeit. E hatások többsége azonban a megye terüle-

5. táblázat

A földterület megoszlása művelési ágak szerint (százalék)

Művelési ágak	1950	1960	1970	1973
Szántó	52,8	51,7	47,9	47,5
Kert és gyümölcsös	1,3	1,6	2,5	2,5
Szőlő	1,8	1,3	1,4	1,3
Rét	7,8	7,3	6,8	6,4
Legelő	8,0	7,4	7,5	7,6
Mezőgazdasági terület összesen	71,7	69,3	66,1	65,3
Erdő	18,2	19,8	21,9	22,6
Nádas	0,5	0,2	0,3	0,3
Termőterület összesen	90,4	89,3	88,3	88,2
Művelés alól kivett terület	9,6	10,7	11,7	11,8
Összes földterület	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*

ének sajátos adottságaival, a gazdálkodás tradícióival függ össze. A megyében folyó mezőgazdasági termelés helyzetére jelenleg még több körülmény kedvezőtlenül hat, mint például az, hogy *a termelőszövetkezetek jelentős része kedvezőtlen természeti adottságú* (erősen savanyú talajadottságú, kedvezőtlen lejtési viszonyú stb.) *területen gazdálkodik;* az üzemek egy részében a termelő infrastruktúra hiánya, illetve fejletlensége (gépellátottság, üzemi épületek stb.).

Az 1973. december 31-i állapotnak megfelelően a megyében 12 állami gazdaság, 1 állami erdőgazdaság, 125 termelőszövetkezet és 2 szövetkezeti társulás működött; a háztáji gazdaságok száma 42 507 volt. A megyében működő állami gazdaságok 7795 főt, a termelőszövetkezetek 60 765 főt foglalkoztattak.

A megye mezőgazdaságának helyzetét is – az ország más területeihez hasonlóan – elsősorban a termelőszövetkezetek gazdálkodási színvonala és annak a fejlődése határozza meg. *A termelőszövetkezetek megalakulásuk óta jelentősen fejlődtek, számottevő eredményeket vallhatnak magukénak.* Ezt tükrözik az elmúlt időszak terméseredményei, a termelés mennyiségi jellemzőinek és az árutermelés arányának a növekedése, a termelés színvonalának és feltételeinek, a munkatermelékenységnek a javulása, a mezőgazdaságban foglalkoztatott és abból élő népesség életszínvonalának jelentős mérvű emelkedése. A legfontosabb termékek közül *elsősorban a búza, az árpa, valamint a kukorica termésátlaga emelkedett jelentősen;* javultak a szaporulati mutatók és a hizlalási eredmények is, főleg a sertés és a baromfi ágazatokban. 1973-ban a kukorica vetésterületének az összes vetésterülethez viszonyított aránya állt az első helyen (35,4%), ezt követte a búza (27,8%), majd az árpa (3,5%).

6. táblázat

A fontosabb szántóföldi növények vetésterülete és termésátlaga

Növények	1950	1960	1970	1973	1950	1960	1970	1973
	Vetésterület (1000 ha)				Termésátlag (q/ha)			
Búza	73,3	56,2	76,4	78,8	14,4	16,2	20,7	32,2
Rozs	43,7	20,0	6,2	1,6	11,8	13,7	11,6	16,8
Árpa	22,4	27,5	12,5	9,8	15,8	18,9	20,2	34,1
Kukorica	68,0	75,7	86,2	100,3	19,6	28,2	34,9	39,0
Cukorrépa	5,5	6,4	3,1	3,2	173,8	263,6	276,3	255,8
Burgonya	23,2	22,4	12,5	9,4	69,5	143,5	131,4	132,5

Az utóbbi években javuló tendenciát jelez a munka termelékenysége; ez *egyrészt* a mezőgazdaságban foglalkoztatottak számának további csökkenésével kapcsolatos, *másrészt* az elmúlt években érezhetően javultak a mezőgazdasági termelés műszaki feltételei. 1973-ban például az egy hektár szántóra jutó műtrágya-felhasználás hatóanyagban 211 kg volt, szemben a 202 kg-os országos átlaggal. Egy traktoregységre 40 ha szántóterület jutott.

Minden vonatkozásban *igen jelentős az állatállomány fejlődése.* A 100 hektár mezőgazdasági területre jutó számosállatok száma csak igen kis mértékben marad el az országos átlagtól. A szarvasmarha- és a sertéstenyésztést a megye egyes területein átlagon felüli intenzitás jellemzi (Kapos völgye, Zselicség stb.). A szarvasmarha-tenyésztés különösen napjainkban fejlődik intenzíven, annak eredményeként, hogy a kormányhatározat nyomán nagymértékben javult a jövedelmezőség.

7. táblázat

Az állatállomány alakulása (1000 db)

Állatfaj	1950	1960	1970	1973
Szarvasmarha	140,7	122,3	116,1	113,5
Sertés	347,3	295,2	356,1	431,0
Ló	57,1	41,8	13,9	11,2
Juh	68,8	92,6	102,9	67,5

A megye mezőgazdasági üzemeiben – különösen a termelőszövetkezetek egyesülései eredményeként – az utóbbi években a koncentráció megfelelő színvonalat ért el, s ez újabb alapjává vált a további műszaki fejlődésnek.

1973-ban a megyében az egy hektár termőterületre jutó összes állóeszközök értéke mintegy 14 000 Ft volt, az országos átlag alig $^4/_5$-e. Ennél kedvezőtlenebb az egy hektár termőterületre jutó gépek, berendezések és felszerelések országos átlaghoz viszonyított értéke: a megye fajlagos mutatója alig haladja meg az országos átlag felét.

A mezőgazdasági termelésben foglalkoztatott munkaerő jobb kihasználását segíti elő a melléküzemági tevékenység bővülése, az állattenyésztés súlyának növelése, az intenzív kultúrák telepítése és területük növelése, a szezonmunkákat csökkentő növénytermelési szerkezet kialakítása stb.

A megyében működő, kimagasló termelési eredményt felmutató mezőgazdasági üzemek között említhető *a Balatonbogláti Állami Gazdaság, a barcsi Vörös Csillag Tsz, a kaposvári Latinka Sándor Tsz, a siófoki Új Tavasz Tsz, a nagybajomi Lenin Tsz.*

KÖZLEKEDÉS

A megye gazdasági növekedésének, a népesség életkörülményei javulásának, a társadalmi követelményekhez igazodó települési viszonyok alakulásának, valamint a Balaton déli partja nyújtotta tömeges üdülési adottságok megfelelő színvonalú igénybevételének és hasznosításának egyik meghatározó tényezője a közlekedéshálózat fejlettsége, az állandóan növekvő forgalom zavartalan lebonyolításának biztosítása. A közlekedési vonalakkal való ellátottság vonatkozásában Somogy megye korábban egyike volt az ország leghátrányosabb helyzetű területeinek. A felszabadulás óta eltelt időszak alatt évszázados mulasztásokat kellett pótolni avégett, hogy a megye megfelelően kapcsolódjék a hazai és nemzetközi közlekedési hálózatba.

A megye területét két nemzetközi és több országos regionális és helyi jelentőségű *vasútvonal* szeli át. Mindkét nemzetközi jelentőségű vasútvonal – a Balaton déli partján és Kaposváron keresztül – a megyét az ország más vidékeivel és az Adriai-tenger térségével köti össze. Az elmúlt években jelentős korszerűsítési, felújítási munkálatok folytak a Balaton déli oldalán haladó vasútvonalon, valamint a megye vasúthálózatának más szakaszain.

Az állami *közúthálózat* hossza 1973-ban mintegy 1600 km, nagyobb arányban kiépített, pormentes út. Nemzetközi és országos jelentőségű a Balaton déli oldalán átmenő M 7-es főútvonal. A megye közúthálózatából 419 km első- és másodrendű útvonalnak minősül. A 100 km²-re jutó közúthálózat a megyében 27 km volt, szemben a 32 km-es országos átlaggal. A barcsi Dráva-híd helyreállításával különös jelentőségre tesz szert az észak–déli irányú forgalmi kapcsolat. A megye forgalmilag legfrekventáltabb térségei a Balaton menti településlánc, Kaposvár és környéke, valamint a Balaton–Dráva mente közötti észak–déli irányú összeköttetés.

ÉLETSZÍNVONAL, ÉLETKÖRÜLMÉNYEK

Somogy megye népességének felszabadulás előtti életfeltételei és életkörülményei igen elmaradottak, nyomorúságosak voltak. Ennek okát a megye múltból örökölt félfeudális társadalmi viszonyaiban, az ebből következő nagymérvű gazdasági elmaradottságban, a termelőerők alacsony fejlettségi színvonalában kereshetjük.

A délnyugat-dunántúli térség más területeihez hasonlóan, Somogy megye falvaira, lakóinak nagy többségére a szegénység, a kulturális és a szellemi elmaradottság volt jellemző. Lényegében e kegyetlen sorsban osztoztak a megyeszékhelynek – a megye akkori egyetlen városának –, Kaposvárnak a dolgozó osztályokhoz tartozó lakói is.

A megye ipari fejlesztését szolgáló beruházások sok ezer új munkaalkalmat teremtettek. Emelkedett a foglalkoztatottak és családtagjaik jövedelmi színvonala és fejlődött a telephelyül szolgáló települések ellátottsága.

A mezőgazdaság szocialista átszervezése, a nagyüzemek megerősödése, valamint az ipari bázisnak különösen az 1960-as évek derekától kibontakozó erőteljes fejlődése nemcsak a megye korábbi egyoldalú gazdasági struktúrájában idézett elő mélyreható változásokat, hanem a népesség életkörülményeit és életfeltételeit is kedvező irányba befolyásolta.

JÖVEDELEM, KERESKEDELEM, SZOLGÁLTATÁS

A gazdaságban végbement kedvező változások pozitívan hatottak a megye népessége *jövedelmi viszonyainak* alakulására. 1973-ban az iparban, valamint a nem termelő ágakban (szellemi munkaterületeken) foglalkoztatottak átlagos havi jövedelme csak kismértékben marad el az országos átlagtól. A paraszti és kettős jövedelmű háztartások egy részében az országosnál magasabb a jövedelmi színvonal.

A lakosság életkörülményeiben végbemenő változásokat, az életszínvonal emelkedését jól szemléltetik a *kiskereskedelmi forgalom* alakulását jelző számok. A kiskereskedelem eladási forgalma a megyében is évről évre emelkedik, bár az összehasonlított fajlagos értékek a mezőgazdaságban foglalkoztatott népesség magas aránya miatt elmaradnak az országos átlagtól. 1973-ban az egy lakosra jutó összes kiskereskedelmi forgalom a megyében 16 800 Ft értékű volt, míg országosan ez az érték 17 000 Ft. Az iparcikkforgalom 8900 Ft értékű volt, az országos mutató fajlagos értékével nagyjából azonos.

Nem tekinthető kielégítő színvonalúnak a megyében a *javító-szolgáltató* tevékenység helyzete. Az e vonatkozásban rendelkezésre álló lehetőségeket (anyagi és egyéb jellegű központi és megyei szintű preferenciális támogatásokat) Somogy megyében sem használják ki a kívánt mértékben. 1973-ban a szolgáltatások összértéke meghaladta a 142 millió Ft-ot: ennek közel 21%-a származik személyi, illetve mérték utáni tevékenységből és egyedi megrendelésből. Az egy lakosra jutó szolgáltatás értéke csak mintegy 80%-a az országosnak.

LAKÁS- ÉS KOMMUNÁLIS ELLÁTÁS

Az életkörülmények gyors javulását Somogy megyében is, az ország más területeihez hasonlóan – egyéb más tényezők mellett – jól mutatja a lakosság, a települések *infrastrukturális* ellátottságában végbemenő fejlődés.

A felszabadulás óta megvalósult nagyarányú *lakásépítkezések* alapjaiban alakították és alakítják át a megye városainak és községeinek képét, szerkezetét, ilyen vonatkozásban is pozitív irányú változást hoznak a népesség életkörülményeinek javulásában. 1949 és 1973 között – a lakásnak minősülő nyaralókkal együtt – több mint 48 000 lakás épült. A lakásépítési tevékenység különösen az 1960-as évek elejétől fejlődött gyors ütemben: 1960 és 1973 között több mint 38 800 lakás épült. A városok mellett korábban alig ismert volumenű és jellegű lakásépítési tevékenység bontakozott ki a megye községeiben: ezen belül is különösen a Balaton-part menti üdülőtelepülésekben. A megye mezőgazdasági jellegű községei lakásállományának számszerűleg kimutatható gyarapodása viszonylag csekély: a lakásépítés túlnyomórészt a régi elavult, rossz állagú lakások pótlását, a lakásállomány felújítását, korszerűsítését szolgálta. Az újonnan épülő lakások komfortja, felszereltségi színvonala, szobaszám szerinti összetétele évről évre javul.

A nagyarányú lakásépítéssel együtt gyors ütemben és sokoldalúan fejlődtek a megye településeiben a lakosság *kommunális* ellátottsági viszonyai, a közműves víz- és energiaellátás.

A városiasabb életfeltételek szélesebb körű elterjedésében fontos szerepet tölt be a *villamosenergia-felhasználás* színvonala, a közműves vízellátás és szennyvízelvezetés aránya. A háztartások összes villamosenergia-felhasználása a megyében 1973-ban az országos fogyasztás 2,3%-át tette ki: az egy háztartási fogyasztóra jutó évi felhasználás 538 kWó volt. A felhasználás területi megoszlása azonban igen egyenlőtlen. A háztartások villamosenergia-felhasználásának 37%-a a városokra, másik jelentős hányada pedig a Balaton-parti településekre jut.

A lakások számának és felszereltségének alakulása

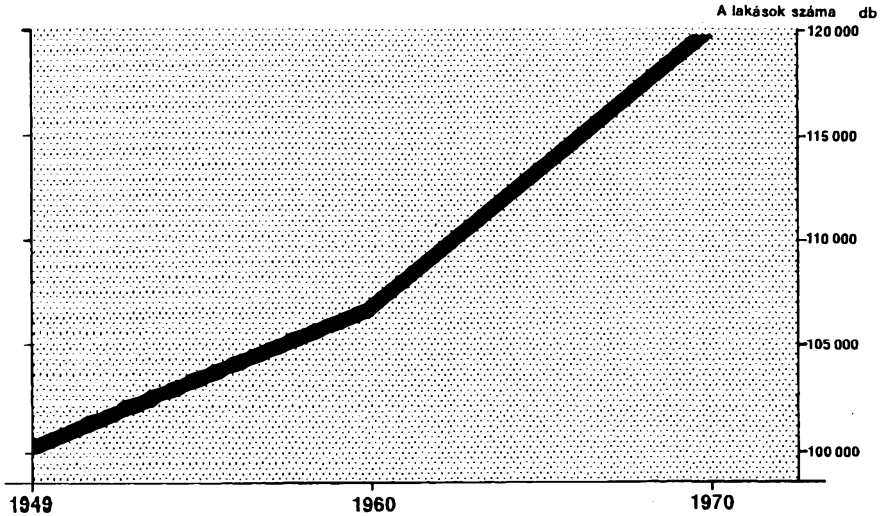

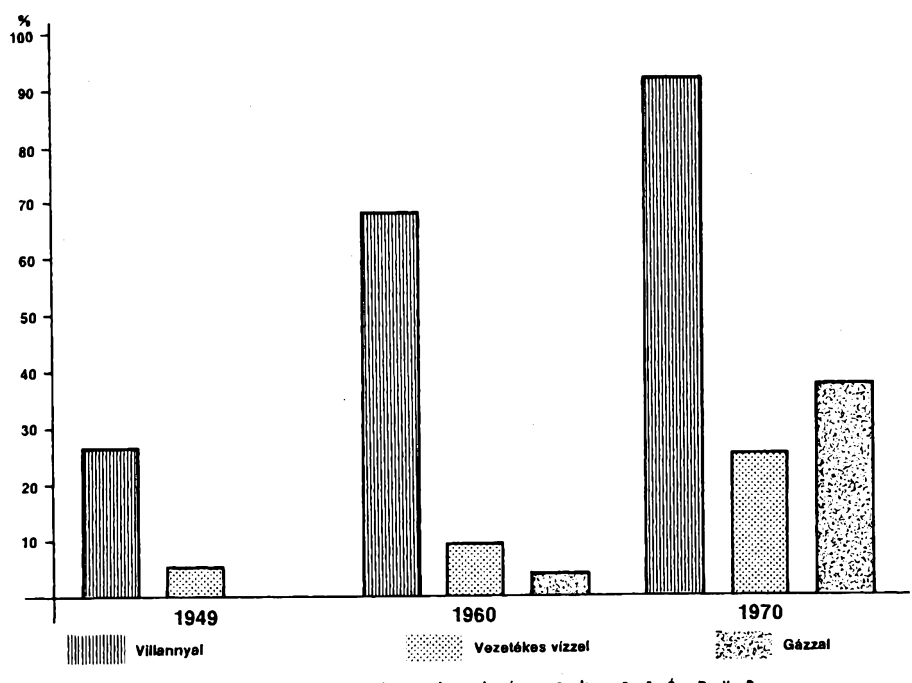

A közműves vízellátásba bekapcsolt lakások aránya 1973-ban a lakásállomány $^1/_3$-a volt. A közműves vízzel ellátott lakások fele a városokban található. A közcsatornahálózatba bekapcsolt lakások aránya alacsony; alig több mint 8%. A közcsatornával ellátott lakások 91%-a városi, s 9%-a községi lakás.

OKTATÁSI, KULTURÁLIS ÉS EGÉSZSÉGÜGYI ELLÁTÁS

A felszabadulás óta eltelt három évtized alatt nagymértékben emelkedett a megye népességének iskolázottsága, műveltségi színvonala. 1949-ben a megye népességének 6,1%-a még analfabéta volt: 1973-ban ez az arány 2,6%-ra csökkent. Az általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya 1973-ra majdnem négyszeresére, az érettségizettek száma pedig több mint négyszeresére emelkedett.

8. táblázat

Az iskolázottsági színvonal változása

Végzettség		1949	1960	1970	1973
Általános iskolai	végzettséggel rendelkezők aránya a megfelelő korúak százalékában	13,0	25,5	44,2	48,4
Középiskolai		2,9	5,0	10,7	12,6
Felsőfokú		0,9	1,4	2,7	2,9

A megye szellemi életében, illetve az ország felsőfokú oktatási intézményeinek a hálózatában fontos szerepet tölt be a Kaposváron működő *Kaposvári Mezőgazdasági Főiskola* és a *Tanítóképző Intézet*. E két felsőfokú tanintézet elsősorban a Dél-Dunántúl szakemberképzéséhez járul hozzá.

9. táblázat

Az általános iskolai oktatás jellemző adatai

Megnevezés	1950	1960	1970	1973
Tantermek száma (db)	993	1 246	1 277	1 299
Tanerők száma (fő)	1 230	1 896	2 206	2 226
Tanulók száma (fő)	44 760	48 503	39 272	35 333

A megye közművelődésének helyzetét, a kulturális fejlődést jellemző számok szintén eredményekről tanúskodnak. 1973-ban például az 1000 lakosra jutó napilapok átlagos példányszáma kismértékben meghaladta az országos átlagot. A rádió-, illetve a tele-

vízió-előfizetők aránya jelenleg még alatta marad az országos átlagnak. Önmagában sokat mond viszont az a tény – különös tekintettel a megye múltból örökölt nagyfokú elmaradottságára és a felszabadulás óta eltelt időszak alatt megtett fejlődés szemléltetésére –, hogy a megye minden negyedik lakója közkönyvtárak (tanácsi vagy szakszervezeti) beiratkozott olvasója. Az olvasók nagyobbik hányada a községi népesség soraiból kerül ki. Az 1000 lakosra jutó könyvállomány a megye tanácsi és szakszervezeti könyvtáraiban lényegesen meghaladja az országos átlagot kifejező fajlagos mutató értékét.

A megye kilenc múzeumában, illetve képtárában 1973-ban 22 kiállítást rendeztek: közülük 7 állandó kiállítás volt. A látogatók száma több mint 80 000 főt tett ki. A megye múzeumai közül országos vonatkozásban is kiemelkedő kulturális értéket képvisel *a Kaposvári Rippl-Rónai és a Latinka Sándor Emlékmúzeum*, a *Somogytúri Kunffy Lajos Képtár*.

Kaposvárott állandó színtársulattal működik a *Csiky Gergely Színház*.

Jelentős eredmények könyvelhetők el a települések *egészségügyi* ellátottsági viszonyainak javulását illetően is, bár a megye erre vonatkozó mutatói még elmaradnak az országos átlagtól. 1973-ban a 10 000 lakosra jutó orvosok száma Somogyban 16 volt (országos átlag 22,7). Míg országosan egy általános körzeti orvosra 2834 lakos jutott, Somogy megyében valamivel kevesebb, 2797 fő. A megye sajátos, múltból örökölt településstruktúrája, az úthálózat állapota és más körülmények miatt, az általános orvosi ellátottság helyzete a számokban kifejezettnél kedvezőtlenebb viszonyokat takar, annak ellenére, hogy az általános körzeti orvosok $^4/_5$-e a községekben működött.

A 10 000 lakosra jutó általános *kórházi ágyak* tekintetében (39,0) Somogy – a szomszédos Zalához hasonlóan – a megyék középmezőnyében foglal helyet. A betegek *szakorvosi* ellátottsága – a jelentős fejlődés ellenére – Somogyban sem tekinthető még megfelelő színvonalúnak.

IDEGENFORGALOM

A Balaton déli partján fekvő üdülőhelyek révén *Somogy megye egyike az ország legnagyobb vendég- és idegenforgalmat fogadó területeinek*. Az 1973-as adatok szerint Somogy megyében 401 000 vendég nyaralt: ebből 184 000 volt a külföldiek száma. A vendégek közel hárommillió éjszakát töltöttek el; az eltöltött éjszakák kisebb hányada jutott a külföldiekre. (A megfigyelés csak a szervezett szállással rendelkezőkre terjedt ki).

A balatoni üdülőterület fejlesztése – így a déli parté is – 1957 óta megkülönböztetett figyelmet élvez. A jelentős erőfeszítések eredményeképpen lényegében megteremtődött a tömeges idegenforgalom fogadásához szükséges infrastruktúra: sok új szálloda, vendéglátóipari, kereskedelmi, szórakoztató létesítmény épült.

A megye közel 40 000 – nagyobbrészt idényjellegű – vendégfogadó szálláshelyének több mint 90,0%-a a Balaton-parton helyezkedik el. Kiemelkedik Siófok 1983 szállodai és 9967 egyéb vendégfogadó szálláshelyével. Budapest után ez az ország leglátogatottabb üdülő- és idegenforgalmi központja. Az itt eltöltött vendégéjszakák száma

1973-ban mintegy 900 000 volt, az átlagos tartózkodási idő is itt volt a legtöbb: hét nap. A kötött forgalmú (szakszervezeti, vállalati) üdülők fejlesztésében kiemelkedik a korszerűen szervezett és előkészített Ezüst Part kiépítése.

Különösen nagy munka folyt a közlekedési hálózat korszerűsítése, a víz- és csatornahálózat kiépítése, az energiaellátás színvonalának növelése területén. E nagyarányú fejlesztés ellenére, különösen a csúcsidőszakokban (hétvégeken) a lökésszerűen érkező forgalom kívánatos szintű fogadása és ellátása még ma sem biztosított. Hiányos a kereskedelmi és a tömeges étkezés céljaira alkalmas intézmények hálózata; nagy előrelépést jelent viszont, hogy megoldódott a zavartalan közműves vízellátás stb. Problémát jelent a gyorsan növekvő közúti forgalom zavartalan lebonyolítása.

A Balaton nyújtotta tömeges üdülés lehetőségén kívül a megye számos egyéb idegenforgalmi adottsággal is rendelkezik. *Igalon, Buzsákon, Csokonyavisontán és másutt, a termálvizek bázisán keresett és kedvelt fürdőhelyek és üdülőtelepek alakultak ki.* A megye erdei gazdag *vadászterületeket* kínálnak. A barcsi közúti híd megépülésével egy új – észak–déli irányú – „idegenforgalmi folyosó" alakult ki, amely szervesen kapcsolódik az országunkat felkereső, illetve az azon átmenő vendégforgalom fő áramköreihez.

TELEPÜLÉSHÁLÓZAT

A felszabadulás óta bekövetkezett és a megye társadalmi-gazdasági életét alapjaiban átformáló változások természetesen hatottak a településhálózatra is. A fejlődés egyik fontos eredménye, hogy sokoldalúan kiterebélyesedett *Kaposvár felsőfokú regionális szervező és irányító központi szerepköre.* Továbbá: megerősödött a megyében az urbanizálódás folyamata. *Siófok és Nagyatád várossá fejlődését számos tényező együttes hatása segítette elő.* Létrejöttek a *balatoni üdülőterület* tervszerű fejlesztésének, a tömeges üdülés igényei kielégítésének a feltételei. A megvalósított sokoldalú fejlesztés hatására meggyorsult a Balaton menti települések városias fejlődésének folyamata. A Balaton-parti települések – az országos, megyei és helyi beruházások révén – az infrastrukturális ellátottsági viszonyok sokoldalú és gyors javulása következtében a megye többi településénél jóval kedvezőbb helyzetbe kerültek.

A megye településhálózata népességmegoszlási viszonyainak a vizsgálata azt mutatja, hogy a felszabadulás utáni első népszámlálás alkalmával, 1949-ben az 1000 lakoson aluli községek száma 128, az 1000–3000 lakos közöttieké pedig 107 volt. A 3000–5000 lakosú községek csoportjába 7, az 5000-en felüli kategóriába 5 község tartozott. 1973-ig 151-re nőtt az 1000 lélekszámon aluli községek csoportja, és 83 község sorolható az 1000–3000-es nagyságrendi kategóriába. Majdnem megkétszereződött a 3000–5000 fős községek csoportja, csökkent viszont az 5000-nél népesebb községek száma.

Kaposvár – különösen az elmúlt évtizedben kibontakozó – gyors fejlődése érezhető változásokat váltott ki *a megyeszékhely körül elhelyezkedő települések* életében. E települések (mint például Kaposújlak, Kaposmérő, Juta, Kaposfüred, Toponár stb.) már korábban is több vonatkozásban szoros kapcsolatban álltak Kaposvárral, az utóbbi

időben pedig e kapcsolatok tovább erősödtek. Ennek következményeként a szemünk előtt bontakozik ki a város és a közvetlen vonzásövezetében fekvő települések agglomerálódásának folyamata. A város, a különböző szolgáltatásokon kívül, az ipar és más népgazdasági ágak teremtette munkahely-lehetőségek és egyéb funkcionális kapcsolatok révén közvetlen befolyást gyakorol e települések fejlődésére. A kapcsolatok erősödését több környező községnek Kaposvárhoz csatolása is jelzi.

A megye településhálózatának struktúrájában végbemenő változások sajátos példáját mutatja a Balaton menti települések fejlődésében, szerkezetében és külső megjelenésében végbemenő átalakulás. A régi, falusias beépítésű községeket városias jellegű – földszintes, de néhol már kétszintes családi- és nyaralóházas, közművekkel ellátott –, a települések egész sorát felfűző, funkcionálisan és térbelileg is egybekapcsolódó települési lánc váltja fel. Ez a folyamat átformálja a Balaton déli partjának települési viszonyait, a települések építészeti arculatát.

Az 1960-as évek eleje óta végbement változások különbözőképpen befolyásolták a járási székhelyek és nagyközségek fejlődését. A települések e csoportjának városias irányú fejlődését vizsgálva, e vonatkozásban *Nagyatád* és *Marcali* tűnik ki. Az utóbbi években városias fejlődésnek indult az előzőleg kissé elmaradott *Barcs*, *Csurgó* és *Tab* is.

A megye falvainak többségében a népességszám csökken, illetve csökkenő tendenciát jelez. Ennek ellenére a fejlődés szembetűnő bizonyítékaként e települések majd mindegyikében folyik építési tevékenység: közösségi intézmények és lakóépületek sokasága épül.

A falvak lakói, amennyire azt körülményeik lehetővé teszik, korszerűbb életfeltételek megteremtésére törekednek. Ennek megjelenési formája sokrétű: törpevízművek és járdák építése, közösségi intézmények és strandfürdők létesítése, a hagyományos alaprajzú és szerkezetű házaknak négyzetes alaprajzú és elrendezésű lakóépületekkel való felcserélése stb. A falvak átépítésének, rekonstrukciójának sok eredeti és érdekes példájával, megoldásával találkozhatunk. Több faluban megőrzik a sajátos táji jelleget, felhasználják a népi építészet sok, napjainkban is fennmaradt nagyszerű alkotását.

A falvak közül több a környező települések szervező központjává alakul, ami kedvező feltételeket teremt egy kiegyensúlyozottabb településstruktúra kialakulásához.

A 3000-nél alacsonyabb lélekszámú településekben a megye népességének csaknem $^2/_3$-a él. A 234 település közül 218-ban a népességszám a 2000-et sem éri el. Ezekben már kevéssé gazdaságos feltételek mellett alakítható ki és üzemeltethető a népesség alapfokú ellátásához szükséges intézmények hálózata. Ez pedig olyan körülmény, amely fékezi a népesség kedvezőbb életfeltételeinek megteremtését.

A TÁRSADALMI-GAZDASÁGI FEJLŐDÉS IRÁNYA

Somogy megye a felszabadulás óta eltelt három évtized alatt nagy utat tett meg. Jelentős ipari bázis jött létre a megyében, kialakult és megerősödött a szocialista mezőgazdasági üzemek hálózata. A gazdasági fejlődés eredményeképpen számottevően

javultak a megye népességének életfeltételei és életkörülményei; imponálóak a város- és a községfejlesztésben elért eredmények; érezhetően emelkedett a népesség ellátottsági színvonala.

A megye társadalmi-gazdasági fejlődésének perspektíváit vizsgálva megállapítható, hogy sok olyan kedvező adottsággal rendelkezik, *amelyek* tervszerű, átgondolt igénybevétele, hasznosítása nagymértékben elősegítője lehet a további gazdasági fejlődésnek.

Somogy megyén nemzetközi jelentőségű *vasúti főútvonalak* vezetnek keresztül. Barcson a drávai közúti híd az észak-déli irányú összeköttetést biztosító útvonal fontos eleme, és országos jelentősége van a hazánkon átvonuló nemzetközi forgalomban is. A megye déli határát a *Dráva* alkotja. Vízhozama kedvező adottságokat kínál vízigényes iparágak telepítése számára.

A föld mélye a megye több részén földgázt rejt magában, amelynek kitermelése, hasznosítása eddig csak részben történt meg.

A mezőgazdaság, különösen az *állattenyésztés* számára is vannak kedvező adottságok. A Dráva és más vízfolyások kedvező feltételeket nyújtanak az *öntözéses gazdálkodás* számára.

A Balaton déli partja – megfelelő területelőkészítés és infrastrukturális beruházások révén – további lehetőségekkel rendelkezik a hazai és a nemzetközi *idegenforgalom* fokozására. A tó délnyugati térsége ma még kevésbé látogatott.

Mindez – ipar, mezőgazdaság, üdülés – összességében, de külön is a megye gazdasági növekedését segíti, segítheti elő. Az átfogó, nagy gazdasági fejlesztés feladatai azonban csak hosszú távon valósulhatnak meg. Rövidebb távon viszont egy sor aktuális feladat megoldása kívánatos a fejlesztés későbbi feltételeinek a megteremtése végett. Ez lényegében két, egymással szorosan összekapcsolódó kérdés körül jelentkezik.

Az egyik a megye kedvezőtlenül alakuló demográfiai helyzete, a másik a foglalkoztatási problémák megoldásával – döntően az *ipari munkahelyek* növelésével – összefüggő feladat.

A megye sokoldalú társadalmi és gazdasági fejlődésének céljából *a legfontosabb megtartani, helyben foglalkoztatni a megye munkaképes korú népességét.* Ezért mind az ipari, mind a tercier ágazatok munkahely-lehetőségeinek a számát kell növelni.

Az ipari munkahelyek elhelyezésében a megye nagyobb települései jöhetnek mindenekelőtt számításba. *Kaposvár* marad továbbra is az ipar fő centruma; munkaerő-ellátását a környező községek ellátási szintjének a javításával, bejárás útján tervezik biztosítani. A megyeszékhely mellett az iparosítás fő centrumai: *Nagyatád, Marcali, Barcs, Csurgó és Tab.* Az említett települések vidékük természetes vonzásközpontjai, ahová rendszeres napi ingázással a megye településeinek nagy részén rendelkezésre álló szabad munkaerő lakóhelyváltozás nélkül mozgatható. Ez azt jelenti, hogy a fejlesztés első időszakában rendelkezésre álló anyagi erőforrások döntően a munkahelyek megteremtésére fordíthatók. Másrészt a megye városias jellegű településeinek hálózata fejleszthető ily módon, s így teremtve meg azokat az életfeltételeket, amelyek a megye urbanizációs folyamatának gyorsulását segíthetik elő. Fonyód, Siófok további iparosítása idegenforgalmi okokból nem kívánatos.

SOMOGY MEGYE

FONTOSABB LÉTESÍTMÉNYEK

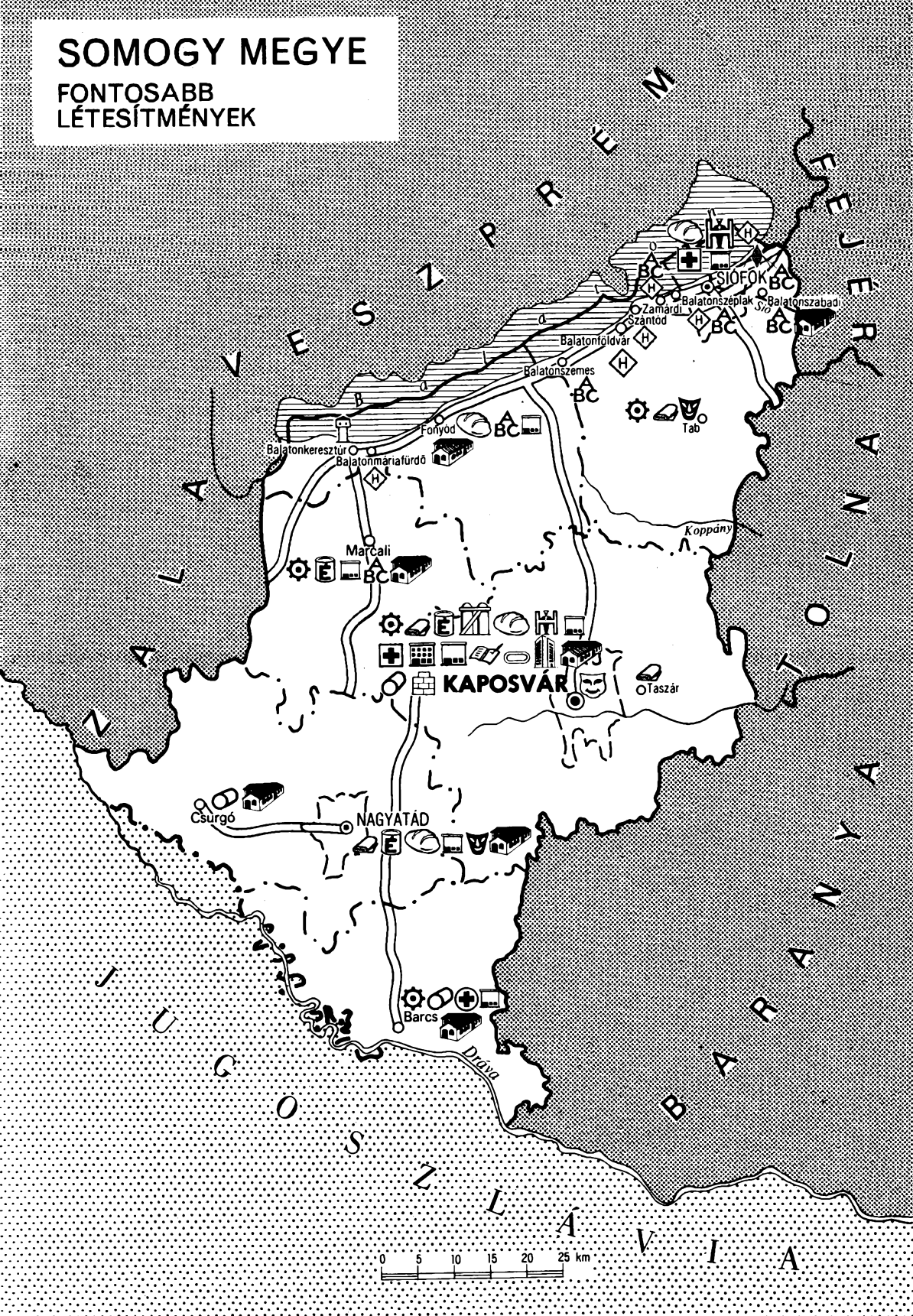

VÁROSOK

Somogy megyében három város van: Kaposvár, Siófok és Nagyatád.

Kaposvár a megye, *Siófok* a Balaton „fővárosa", a déli part legnagyobb települése. Bár csak 1968-ban kapott városi rangot, földrajzi helyzete miatt mégis fontos szerepet töltött és tölt be az ország városhálózatában.

Nagyatád Belső-Somogy központja, a megye harmadik és egyben legfiatalabb városa. Korábban gyógyfürdőjéről volt nevezetes. Fejlődésének kiváltója az ipari bázis, valamint a járási székhely funkció betöltését biztosító létesítmények, továbbá a más jellegű közösségi és közellátási intézmények hálózatának és a szolgáltatásoknak a bővülése.

10. táblázat

A megye városainak fontosabb adatai

Városok	Terület (ha)	A jelenlevő népesség száma, 1000 fő				A külterületi népesség aránya az össznépességből 1973-ban (százalék)
		1949	1960	1970	1973	
Kaposvár	12 875	38,0	47,9	58,5	65,0	2,4
Siófok	12 470	10,0	13,2	17,3	18,8	2,5
Nagyatád	7 053	6,9	8,8	10,4	11,1	5,6

KAPOSVÁR

„Somogyország" székhelye, Kaposvár az ország jelentős középvárosainak a sorába tartozik. Népességét tekintve hazánk tizenharmadik városa.

A felszabadulás előtt malmain kívül egy jelentős ipari üzeme volt, a cukorgyár. Az azóta eltelt időszakban ipari üzemeinek száma állandóan szaporodott, az 1960-as évektől kezdődően történelmének legdinamikusabb fejlődésén ment keresztül. A városiasodás fő tényezője az országos átlagot meghaladó iparfejlesztés volt. Ennek eredményeként fejlett, struktúrájában is korszerű szocialista nagyiparral rendelkezik. Az ipari foglalkoztatottak száma közel a kétszeresére emelkedett, 1973-ra elérte a 17 500-at. A munkahelyek 41%-a a *nehézipari* üzemekben van. Ezek között említjük a *Villamos Berendezés és Készülék Művek Kaposvári Villamossági Gyárát*, az *Egyesült Izzólámpa és Villamossági RT. Kaposvári Elektroncsőgyárát*, a *Budapesti Finommechanikai Vállalat 3. sz. Gyáregységét* és a *Mosonmagyaróvári Mezőgazdasági Gépgyár Kaposvári Gyáregységét*. Jelentős *könnyűipari* üzemei a *Pamutfonóipari Vállalat Kaposvári Gyára* és a *Kaposvári Ruhagyár*. Élelmiszeriparának kiemelkedő egységei a

Kaposvári Cukorgyár, a *Kaposvári Húskombinát*, a *Kaposvári Tejipari Vállalat*. A *Kefe- és Műanyagipari Vállalat* fejlesztése következtében új színnel gazdagodott Kaposvár ipara: megjelent a *műanyagipar*.

A város általános fejlődése keretében nagyarányú *lakásépítkezés* bontakozott ki, elsősorban az északi városrészben. 1960 és 1973 között mintegy 6000-rel emelkedett a lakások száma, ami 51%-os növekedést jelent. A lakásállomány 98,1%-a rendelkezik villanyvezetékkel, 81,2%-a vízvezetékkel. Számos létesítménnyel gyarapodott a *kereskedelmi és vendéglátó-hálózat*, növekedett a város víztermelő kapacitása, emelkedett a szennyvízhálózatba bekapcsolt lakások száma, *termálfürdő és sportuszoda épült*. Új, korszerű energiahordozó jelent meg: a földgáz. Gázfogadó állomás épült, *s ezzel Kaposvár is bekapcsolódott a vezetékes gázellátásba*.

Közlekedési helyzete igen kedvező: nagy vasúti és közlekedési csomópont.

Az *egészségügyi* ellátás fejlesztésének eredményei: az új KÖJÁL-székház, a mentőállomás, a megyei kórház rekonstrukciójával egyidőben létrehozott nővérszállás, körzeti orvosi rendelők, gyógyszertár építése.

Kaposvár a megyének nemcsak politikai és gazdasági, hanem *kulturális központja is*. Újonnan épült általános iskolái mellett a szakmunkásképzés feltételeinek javítására új szakmunkásképző intézet nyitotta meg kapuit. A középfokú oktatás színvonalának emelése végett közgazdasági szakközépiskola létesült. A városban Mezőgazdasági Főiskola és Tanítóképző Intézet működik. Új klubok, könyvtárak, kiállítóterem nyílt. A munkásmozgalmi hagyományok bemutatására és ápolására munkásmozgalmi múzeumot hoztak létre.

Az országos településhálózat-fejlesztési koncepció Kaposvárt *a felsőfokú szerepkör betöltésére jelölte:* a város vonzáskörzete a megye egészére kiterjed.

SIÓFOK

Már a két világháború között is jelentős üdülőközpont volt, de fejlődése igazán a felszabadulás után bontakozott ki. Kezdetben *a munkásüdültetés fellegvára, szakszervezeti és vállalati üdülőközpont*. 1957-től üdültetési funkciói kibővültek és a fejlődése meggyorsult. A fejlesztési program keretében megkezdődtek a közművesítési munkálatok (csatornázás, szennyvíztisztítás), új vízmű épült, korszerű partvédőművet létesítettek, és megindult a tó környékének átformálása.

Ma Siófok nyolc szállodájával, 126 üdülőjével, kempingjével *a legnagyobb forgalmat lebonyolító balatoni fürdőhellyé vált;* a hazai és a nemzetközi idegenforgalom jelentős központja.

Az üdülőhelyi fejlesztéssel párhuzamosan fejlődik maga a város is. Az elmúlt tíz évben népességszáma 30, lakásállománya 66%-kal gyarapodott. (A lakások 98%-a rendelkezik villanyvezetékkel, 73,4%-a vízvezetékkel.) Az összes balatoni fürdőhelyek közül itt volt a legnagyobb mértékű építkezés. Intézményei is szaporodtak: új gimnázium és szakmunkásképző intézet létesült, ahol a tanulók $^1/_3$-a vendéglátóipari és kereskedelmi szakképzettséget nyer. Üzlethálózata bővült, a városközpontban áruház épült. A várossá nyilvánítás napján megkezdte működését a korszerű, 400 ágyas kórház.

Üdülőhelyi jellege mellett a termelő ágazatok is erősödtek a felszabadulás óta; főleg a *szolgáltató iparágak* honosodtak meg. Szolgáltató szövetkezet alakult, új kenyérgyár épült. Az ipari foglalkoztatottak száma mintegy 4000-re emelkedett. A város mezőgazdasága is fejlett: területén 2 termelőszövetkezet és 1 állami gazdaság működik.

Közlekedésföldrajzi helyzete következtében *a balatoni hajózás központja*. Kikötője mélyen benyúlik a Balatonba, sűrűn közlekedő járatok kötik össze az északi és déli part forgalmasabb fürdőhelyeivel. Távolsági autóbuszhálózata összeköttetést biztosít a megyeszékhelyen kívül Veszprémmel, Péccsel, Nagykanizsával, sőt az üdülőszezonban közvetlenül Béccsel is. Az M 7-es autópálya megépültével enyhültek az üdülőváros közlekedési gondjai, az átmenő forgalomtól mentesült.

Az országos településhálózat-fejlesztési koncepcióban foglaltak alapján Siófok *középfokú szervezőközponti* szerepkört lát el.

NAGYATÁD

Nagyatád fejlődésében már a felszabadulás utáni földreform jelentős változásokat hozott. A község területének $^2/_3$-a a 10 kat. holdnál kisebb földdel rendelkező kisparasztok birtokába került. 1949-ben megalakult az első mezőgazdasági termelőszövetkezet. Iparosítása korán megindult, már 1949-ben a megye második ipari bázisaként tartották számon. Ez a folyamat 1955-től meggyorsult. Meglevő ipari üzemeinek: a *Pamutfonóipari Vállalat Újpesti Cérnagyára nagyatádi telepének* és a *Nagyatádi Konzervgyárnak* a rekonstrukciója után gépipari üzem telepítésére került sor; megkezdődött a *Danuvia Központi Szerszám- és Készülékgyár nagyatádi gyárának* működése. Ipari foglalkoztatottjainak száma ezzel több mint 3000-re növekedett. Vonzásterületébe több mint 20 község tartozik, ahonnan 1400-an járnak be Nagyatád üzemeibe.

Az 1960-as évek elején megkezdődött lakásépítésekkel a település megindult az urbanizálódás útján. Megtették az első lépéseket a közművesítésben; a villanyvezetékkel rendelkező lakások aránya 97,6%, a vízvezetékkel felszerelteké pedig 39,5%. Megépült a *Babócsa* és *Nagyatád* közötti *gázvezeték*, bővült a szállodai kapacitás, új áruház, bölcsőde, diákotthon, tbc-gondozóintézet nyílt. Korszerűsítették a fürdőt, amely gyógyterápiás részleggel bővült.

Nagyatád a településhálózat-fejlesztési koncepció szerint *középfokú központ*. Elkészült a járási művelődési ház, folyamatban van az 500 ágyas kórház építése, további elképzelések vannak újabb ipari létesítmények beruházásainak elkezdésére, amelyek a várost teljes értékű középfokú központtá emelik.

ESEMÉNYEK

1944. december 2.	Felszabadul Kaposvár.
1944. december 4.	Felszabadul Siófok.
1945. március 30.	Felszabadul Nagyatád.
1945. április 1.	Felszabadul Somogy megye.
1947. március 1.	Kaposvár–Nagyatád–Barcs között autóbuszjárat indul.
1950. március 4.	Megkezdi a termelést a Kaposvári Ruhagyár.
1951. április.	Létrehozzák a Kaposvári Állategészségügyi Intézetet.
1951. október 24.	Átadják a 250 vagonos hűtőházat Kaposváron.
1952. augusztus 1.	Megalakul a Megyei Könyvtár.
1953	Megkezdik a munkát a Pamutfonóipari Vállalat Kaposvári Gyárában.
1957. január 1.	Nagyatádon megkezdik a termelést az új konzervgyárban.
1959. szeptember 7.	A Kaposvári Tanítóképző Intézetben megkezdődik az oktatás.
1959. október 24.	Átadják az új főközlekedési út Kaposvár és Balatonlelle közötti szakaszát.
1961. augusztus 30.	A Világítástechnikai Vállalat Kaposvári Villamossági Gyára megkezdi működését.
1962	Marcaliban üzemcsarnokokat létesít a Finommechanikai Művek gyáregysége.
1962. augusztus 1.	Megkezdi munkáját a Somogy megyei Húsipari Vállalat új üzeme Kaposváron.
1963	Bővítik a siófoki vízműhálózatot, elkészül az új víztorony. Kaposváron Felsőfokú Mezőgazdasági Technikum létesül, mely később Mezőgazdasági Főiskolává alakul át. Nagyatádon megkezdik a termelést a Pamutnyomóipari Vállalat Újpesti Cérnagyárának telepén.
1964. március	Megkezdődik a kaposvári Kalinyin lakótelep építése.
1964. június 15.	Létrejön Tabon a Campingcikk Vállalat telepe.
1964. szeptember 1.	Barcson új telepet létesít az ÉPGÉP Vállalat Nagyberendezések Gyára.
1965	Autószerviz létesül Kaposváron.
1966–1967	Bővítik a Somogyi Erdő- és Fafeldolgozó Gazdaság csurgói telepét.
1967. április 23.	Átadják az új szennyvízátemelő berendezést Kaposváron.
1967. április 30.	Kaposváron elkészül a termálfürdő.
1967. augusztus 12.	Befejeződik a cseri vízmű építése.
1967. november 4.	Átadják az új autóbusz-pályaudvart Kaposváron.
1968. január 1.	Kaposváron megkezdik a munkát az Egyesült Izzólámpa és Villamossági RT. Elektroncsőgyárában, valamint megkezdik a termelést a Mosonmagyaróvári Mezőgazdasági Gépgyár Kaposvári Gyáregységében.

1968. szeptember 13.	Megindul a vezetékesgáz-szolgáltatás Kaposváron.
1968. december 30.	Felavatják a siófoki kórházat.
1968. december 31.	Siófokot városi rangra emelik.
1969. április 30.	Felavatják az újjáépült barcsi Dráva-hidat.
1969. augusztus 20.	Felavatják a VBKM 2000 főt foglalkoztató nagyüzemét Kaposváron.
1969. október 18.	Átadják Kaposváron az 503. sz. Rippl-Rónai József Ipari Szakmunkásképző Intézetet.
1971. április 25.	Nagyatádot városi rangra emelik.
1971	A Kaposvári Cukorgyárban átadják az Urabetin takarmánykeverőt.
1971. november 5.	Felavatják az Egyesült Izzólámpa és Villamossági RT. Elektroncsőgyárát Kaposváron.

IRODALOM

A dél-dunántúli tervezési-gazdasági körzet adottságainak és fejlesztési lehetőségeinek értékelése. Az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium területfejlesztési főosztályának összeállításában készült báziselemző tanulmány, Budapest 1972.

A dél-dunántúli tervezési-gazdasági körzet hosszú távú területfejlesztési javaslata. A Városépítési Tudományos és Tervező Intézetben készült tanulmány, Budapest, 1973.

Kaposvár 1965–1975. Kiadta: a Kaposvár városi Tanács V. B. 1971.

Magyarország gazdaságföldrajza. *(Szerk.: Bernát Tivadar.)* Tankönyvkiadó 1969.

Mérey Klára: A mezőgazdasági ipar kialakulása Somogy megyében. Magyar Tudományos Akadémia Dunántúli Intézete 1961.

Somogy megye 20 éve. *(Szerk.: Honfi István, Jávori Béla, Rostás Károly.)* MSZMP Somogy megyei bizottsága, Kaposvár 1965.

Somogy megye településhálózat-fejlesztési terve. A Városépítési Tudományos és Tervező Intézetben készült tanulmány, Budapest 1970.

Tények, adatok Somogy megye 13 éves fejlődéséről. MSZMP Somogy megyei Végrehajtó Bizottsága, Kaposvár 1958.

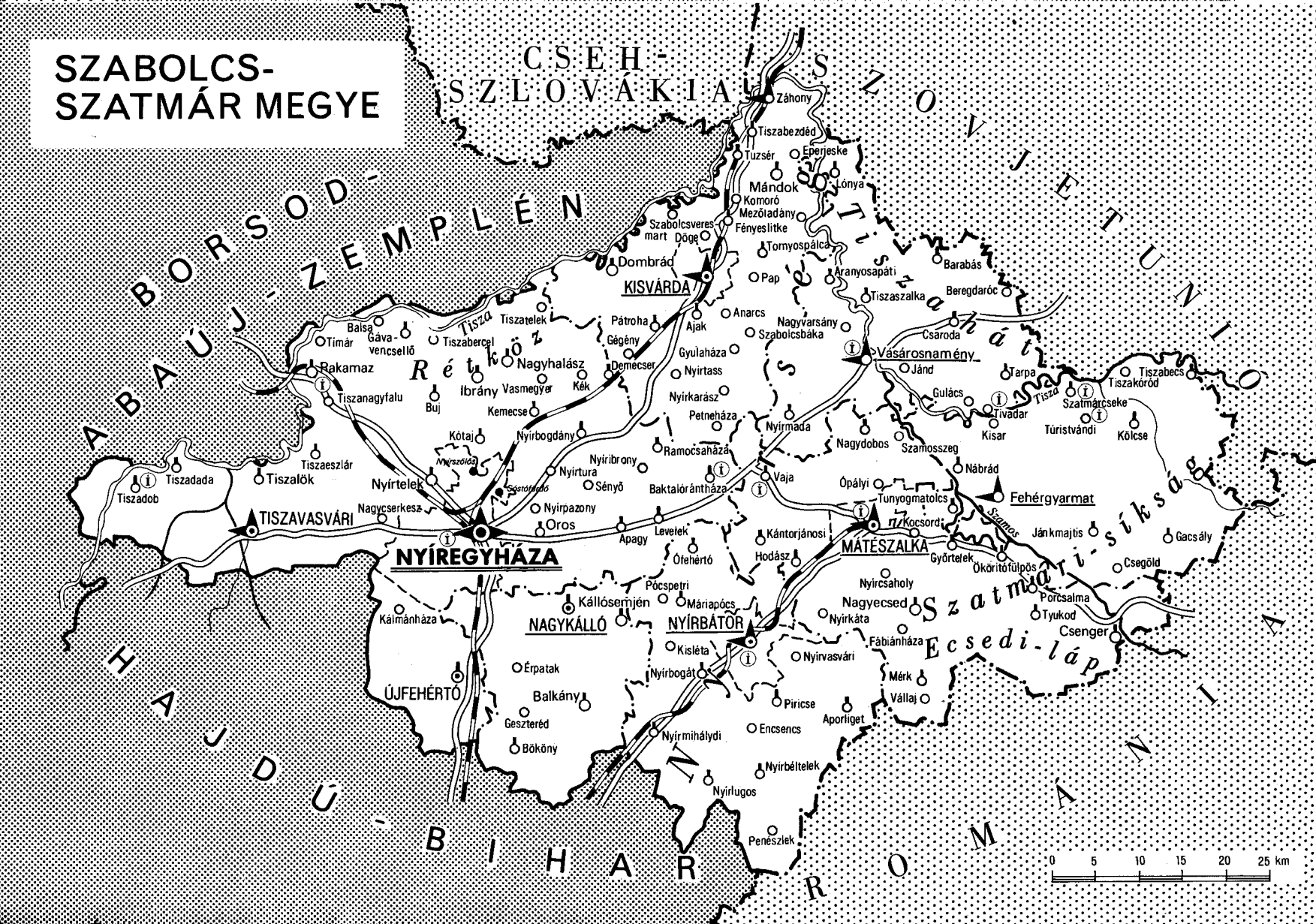
SZABOLCS-
SZATMÁR MEGYE
CSEH-
SZLOVÁKIAI
SZOCIALISTA
SZOVJETUNIÓ
ABAÚJ-ZEMPLÉN
BORSOD-
HAJDÚ-BIHAR
ROMÁNIA
Rétköz
Tisza
Szamos
Szatmári-síkság
Ecsedi-láp
Záhony
Tiszabezdéd
Tuzsér
Eperjeske
Lónya
Mándok
Komoró
Mezőladány
Fényeslitke
Szabolcsveresmart
Dögé
Tornyospálca
Dombrád
KISVÁRDA
Pap
Aranyosapáti
Barabás
Tiszaszalka
Beregdaróc
Anarcs
Nagyvarsány
Szabolcsbáka
Csaroda
Vásárosnamény
Pátroha
Ajak
Gégény
Gyulaháza
Demecser
Nyirtass
Jánd
Tarpa
Tiszabecs
Tiszakóród
Balsa
Gáva-
vencsellő
Tiszatelek
Tiszabercel
Tímár
Rakamaz
Nagyhalász
Vasmegyer
Kék
Ibrány
Buj
Tiszanagyfalu
Kemecse
Nyírkarász
Petneháza
Nyírmada
Gulács
Tivadar
Kisar
Szatmárcseke
Túristvándi
Kölcse
Nagydobos
Szamosszeg
Kótaj
Nyírbogdány
Ramocsaháza
Nyírtura
Nyíribrony
Sényő
Baktalórántháza
Vaja
Ópályi
Nábrád
Fehérgyarmat
Tunyogmatolcs
Kocsord
Jánkmajtis
Gacsály
Csegöld
Tiszaeszlár
Tiszadada
Tiszadob
Tiszalök
Nyírtelek
Nyírszőlős
Sóstófürdő
TISZAVASVÁRI
Nagycserkesz
Nyírpazony
Oros
Sényő
Apagy
Levelek
Kántorjánosi
Hodász
Ófehértó
NYÍREGYHÁZA
MÁTÉSZALKA
Győrtelek
Ökörítófülpös
Nyírcsaholy
Nagyecsed
Porcsalma
Tyukod
Csenger
Kállósemjén
Máriapócs
Pócspetri
Kálmánháza
NAGYKÁLLÓ
NYÍRBÁTOR
Nyírkáta
Fábiánháza
Kisléta
Nyírvasvári
Mérk
Vállaj
Érpatak
Nyírbogát
ÚJFEHÉRTÓ
Balkány
Piricse
Aporliget
Geszteréd
Bököny
Encsencs
Nyírmihálydi
Nyírbéltelek
Nyírlugos
Penészlek
0 5 10 15 20 25 km

SZABOLCS-SZATMÁR MEGYE ÉS VÁROSAI

ÍRTA SZABÓ MÁRTA

A megye területe 5936 km², az ország területének 6,4%-a. Az állandó népesség száma 562 200 fő (1973), Pest, Borsod-Abaúj-Zemplén és Bács-Kiskun megye után a legnépesebb. Népsűrűsége alacsonyabb az országos átlagnál, 94,5 fő/km². A népességnek csak 20%-a városlakó, ami Pest és Tolna megye után a legalacsonyabb arány.

A megye közigazgatásilag hét járásra és négy városra tagozódik. 226 községből 66 önálló, 160 közös tanáccsal működik. A nagyközségek száma 32.

TERMÉSZETI ADOTTSÁGOK

Szabolcs-Szatmár megye az ország északkeleti részén fekszik. Területén három tájegység különül el: *a Nyírség, a Szatmári-síkság és a Rétköz*. A 182 m magas Koportyok a Nyírség s egyben az Alföld legmagasabb pontja.

A Nyírség homokbuckás vidékét a *Tisza–Szamos–Kraszna és a Bodrog* vízrendszeréhez tartozó folyók alakították ki, amelyek korábban e területen kanyarogtak. A Szatmári-síkságot a Tisza, a Szamos és kisebb mellékfolyóik hordaléka töltötte fel. Egykori ártérből alakult a Rétköz tőzeges talaja.

Változatos talajviszonyok jellemzik a területet: réti agyag-, savanyú homok- és humuszban gazdag vályogtalaj a leggyakoribb, de foltokban szikes és tőzeges láptalaj is található.

A klimatikus adottságokat tekintve a megye egyes tájegységei között nincsenek nagy szélsőségek. A napsütéses órák száma alacsony (1900–2000 óra évente), a tenyészidőszak hőösszege szintén alacsonyabb az átlagnál, 16,5–17 °C. Az évi átlagos csapadék 600–650 mm.

A terület fő vízgyűjtője a szélsőséges vízjárású Tisza, jelentősebb folyói még a Szamos és a Kraszna.

Jelentős a megye *hévízkincse*, amelyet gyógyászati és üdülési célra hasznosítanak. 1958-ban fúrták az első, 46–49 °C hőmérsékletű alkáli-hidrogénkarbonátos, jódos-

brómos ásványvizet adó kutakat Nyíregyháza határában, amelyekre a sóstói gyógyfürdő és üdülőbázis épült.

A területen ásványi kincs nem található, reménybeli szénhidrogénmezőként szerepel a Nyírség egésze.

DEMOGRÁFIAI HELYZET

Szabolcs-Szatmár megye – demográfiai viszonyait tekintve – az országban egyedülálló szerepet tölt be: a legmagasabb természetes szaporulatú, a legnagyobb munkaerőtartalékkal rendelkező és a legnagyobb munkaerő-kibocsátó terület.

Az élveszületés, a természetes szaporodás nagyságát, arányát tekintve – az országos átlag két-háromszoros értékével – évtizedek óta az első helyen áll a megyék között. Már az 1920–1930-as években is kitűnt ilyen szempontból kedvező demográfiai helyzetével. Amikor az 1000 lakosra jutó természetes szaporodás országosan is magas volt – 9,4 fő –, a megyei érték – 19,8 fővel – még ennek a kétszeresét is felülmúlta. A felszabadulást követően 1949 és 1960 között a 8,3‰-es átlagmutatóval szemben Szabolcs-Szatmárban 18,5‰ volt a természetes szaporodás, az utóbbi évtizedben pedig a 3,5‰-es országos arányhoz a megye 10,0‰-es átlaggal járult hozzá.

A magas élveszületési és a viszonylag alacsony halálozási arányszámok alakították ilyen kedvezően a természetes szaporodás mutatóját. A felszabadulás óta 1965-ben volt a megyében a legkevesebb élveszületés (10 125). Azóta ez a szám – ha nem is egyenletes ütemben – emelkedett és megközelítette a 11 000-et (1973-ban 11 194 fő, 19,4‰ volt).

1949-től napjainkig *az ország természetes szaporodásának 13%-át adta* Szabolcs-Szatmár. Ez az adat bizonyítja a legjobban, hogy az országos népességnövekedésnek a mai napig legjelentősebb forrása a szabolcsi terület.

A megye népességszámának alakulásában viszont nem tükröződik a kiemelkedő természetes szaporodás. Ennek magas értékeit a negatív vándorlási egyenleg mindig kedvezőtlenül befolyásolta. S bár a megye évtizedek óta növekvő népességű terület, a tényleges népességnövekedés dinamikája meg sem közelítette a természetes szaporodás ütemét. 1949 és 1973 között a megye vándorlási vesztesége a 175 000 fős természetes szaporulat 80%-ával volt egyenlő: 24 év alatt 140 000 fő. Nagyon sok településben csökkent a lakosság száma – még a legfejlettebb községeket is érzékenyen érintette az elvándorlási folyamat – és dinamikus növekedést a megyeszékhelyen kívül csak néhány település tudott elérni (Záhony, Tuzsér, Fehérgyarmat, Komoró, Vásárosnamény, Baktalórántháza).

A nagyarányú természetes szaporodás lehetőséget teremtett a munkaerő tömegének jelentős bővülésére. Az itt született és itt felnövő lakosság tényleges munkaerővé válása azonban sok esetben már a megyén kívül történt. Ez a terület gazdasági elmaradottságának, a kedvezőtlen megélhetési viszonyoknak volt a következménye. A munkaerő foglalkoztatási problémái miatt vált szükségessé, hogy szabolcsi emberek tíz- és tízezrei vándoroljanak el a megyéből, munkaalkalmat keresve az ország más terü-

1. táblázat

A népességszám alakulása (1000 fő)

Évek	1949	1960	1970	1973
Népességszám	558,0	586,4	590,2	562,2

A mutató megnevezése	1949–1959	1960–1969	1970–1973
Természetes szaporodás	105,0	56,2	19,4
Vándorlási különbözet	−76,6	−52,4	−14,2
Tényleges szaporodás	28,4	3,8	5,2

letein, s ezzel Szabolcs-Szatmár megye munkaerő-utánpótlást biztosító szerepe országos jelentőséget kapott.

A megye a felszabadulás előtt kifejezetten mezőgazdasági jellegű volt, ipari üzemei jelentéktelen mértékű foglalkoztatást tettek lehetővé. A mezőgazdasági tulajdon- és üzemforma változásával a korábban is meglevő foglalkoztatási gondok tovább súlyosbodtak. A megalakult nagyüzemek munkaerőigénye jóval kevesebb volt, mint amennyien azelőtt az egyéni gazdaságokban munkát találtak. A mezőgazdaság szocialista átszervezésével egyidőben viszont a mezőgazdaságból felszabaduló munkaerő számára a megye iparában nem létesült elegendő új munkahely. Sokan elköltöztek a megyéből végleg vagy csak ideiglenesen, bár legtöbbször ez utóbbi a végleges elvándorlás előkészítője volt.

A szabolcsi munkaerőbőséggel és munkahelyhiánnyal szemben egyidejűleg az ország iparvidékein eleinte csak bő munkahelykínálat, később már krónikus munkaerőhiány jelentkezett, ami nemcsak lehetővé, de szükségessé is tette a munkaerő bizonyos mértékű területi átcsoportosulását. Az elvándorlás elsősorban Budapestre és Borsod-Abaúj-Zemplén megyébe irányult, de a dunántúli, iparilag fejlett országrészeken is találunk szabolcsi munkásokat. Jelenleg is mintegy 30 000–35 000 ingázója van a megyének, akik 100–300 km-re levő munkahelyükről hetenként–kéthetenként tudnak hazautazni családjukhoz.

1965-től felgyorsult a megye iparfejlesztési üteme, ami mérsékelte az elvándorlási folyamatot. Az ideiglenesen elköltözöttek körében, ha kismértékben is, de csökken a munkavállalási céllal elvándorlók száma és aránya is, és egyre inkább nő a tanulás miatt elköltözöttek aránya (1960 és 1973 között 10%-ról 18%-ra).

Ennek ellenére a legalacsonyabb népességnövekedés az utóbbi 10 évben következett be a megyében. Az 1960-as évek elején lezajlott nagyarányú elvándorlás és – az országos népesedési tendenciához hasonlóan – az élveszületési arány csökkenése következtében a természetes szaporulat nagysága az előző évtized értékéhez viszonyítva a felére csökkent. Az országos szinten ugyan most is leginagasabb születési arány már nem tudta kellően ellensúlyozni az elvándorlás okozta népességcsökkenést.

A produktív korú népességet érintő elvándorlás rontotta a megye lakosságának korösszetételét, ám ez a korösszetétel még így is kedvezőbb az országos átlagnál, különösen a 0–14 évesek és a 60 éven felüliek részaránya mutat pozitív képet.

Az aktív keresők megoszlása főbb népgazdasági ágak szerint

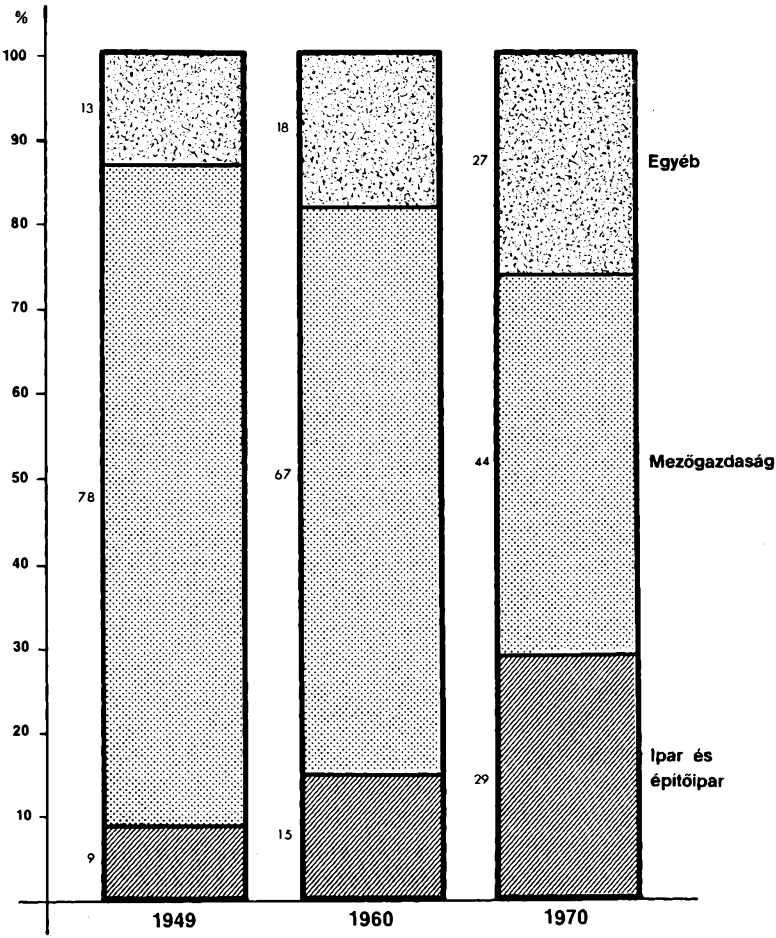

A népesség ilyen kormegoszlása és az alacsony aktivizációs szint – az országos 76%-kal szemben a megye munkaképes lakosságának csak 69%-a aktív kereső – eredményezi, hogy amíg országosan 38% az eltartottak aránya, a megyében 49%. 100 aktív keresőre országos átlagban 106 eltartott jut, Szabolcs-Szatmár megyében 115. Más megyékhez viszonyítva ez magas arány, a 20 évvel ezelőtti megyei értékkel összevetve viszont (akkor 127 : 100 volt az eltartott–kereső arány) jelentős változást tükröz, ami részben a fölös munkaerő elvándorlásának, részben pedig a munkaalkalmak növelésére tett intézkedéseknek a hatása. A felszabadulás óta különösen sokat javult a női népesség foglalkoztatottságának mértéke: 1949-ben a munkaképes korú nők 37%-a volt aktív kereső, 1973-ban már 50%-a. A nagyarányú fejlődés ellenére ma is alacsony

2. táblázat

A népesség megoszlása főbb korcsoportok szerint (százalék)

Korcsoportok	1949	1960	1970	1973
0–14 éves	31,2	32,7	27,8	26,2
15–39 éves	39,6	36,3	36,0	36,2
40–59 éves	20,5	19,6	22,1	22,7
60 éves és idősebb	8,7	11,4	14,1	14,9
Összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*

a lakosság gazdasági aktivitása: 42%, az országos 48%-kal és az iparilag fejlett megyék 50–52%-os arányával szemben.

Az országos átlagtól ugyancsak eltérő képet mutat *a kereső népesség foglalkozási megoszlása*, bár ezen a téren is sokkal figyelemreméltóbb az a változás, ami a felszabadulás óta végbement. Különösen jelentős az ipar és a mezőgazdaság arányának eltolódása: több mint 80 000 fővel csökkent az elmúlt három évtizedben a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma, és mintegy 60 000 fővel – több mint a három és félszeresére – nőtt az ipari, építőipari keresők száma.

Szabolcs-Szatmár megye demográfiai viszonyai kedvező irányban alakultak az elmúlt évtizedben, de a magas természetes szaporodás és a viszonylag alacsony gazdasági színvonal következtében ez a három évtized nem volt elegendő arra, hogy teljességgel felszámoljuk a szabolcsi munkaerő foglalkoztatásának problémáját. Óriási erőfeszítéseket tettek minél több új munkahely létesítésére, ám ez legtöbbször csak az újonnan munkába lépők fogadására volt elegendő. A nagymértékű, hosszú távú ingázás mérséklődése és az elvándorlás csökkenése várhatóan napjaink gazdaságfejlesztésének eredményeként következik majd be.

GAZDASÁGI SZERKEZET

1945 előtt a megye gazdaságára szinte kizárólag a mezőgazdaság nyomta rá a bélyegét. A mezőgazdaság jelenleg is – bár sokkal magasabb technikai színvonalon – nagyon fontos szerepet játszik Szabolcs-Szatmár megye gazdasági életében. Az utóbbi tíz évben felgyorsult az ipar fejlődése is, ennek ellenére ma is az ország iparilag legelmaradottabb megyéje. A 10 000 lakosra jutó ipari keresők száma 1972-ben mindössze 705 fő, az országos 1648 fővel szemben.

A felszabadulás előtt a megye iparát néhány kisüzem képviselte, amelyek a század első éveiben, illetve a két világháború között alakultak, és üzemenként 100–200 főt foglalkoztattak. A mai *Öntödei Vállalat Kisvárdai Vasöntödéjének*, Tiszavasváriban az *Alkaloida Vegyészeti Gyár*nak, a *Nyíregyházi Dohányfermentáló Vállalatnak*, a *Kender-, Juta- és Textilipari Vállalat Nagykálászi Gyáregységé*nek, a *Nyírbogdányi Kőolajipari Vállalat*nak az „elődei" tartoztak a megye „nagy" ipartelepei közé. Jelentős volt Demecserben a burgonyakeményítő-gyártás, Nyírbátorban a szesz- és növényolaj-gyártás. Ezeken kívül még több, kis kapacitású, néhány munkást foglalkoztató szeszfőzde és olajmalom működött; összesen alig 2000 főnyi munkáslétszám tartozott a terület iparához.

A felszabadulást követően az első jelentős ipari termelőegység a *Nyíregyházi Dohányfermentáló Vállalat* gyára volt, majd üzembe helyezték a *Tiszai Erőmű Tiszalöki Vízierőművét*. Ezek a beruházások azonban a megye ipari fejlettségét érezhetően nem javították, a foglalkoztatási gondok enyhítésében – azok súlyosságához viszonyítva – nem játszottak szerepet. Ugyanakkor a nagyüzemi mezőgazdasági termelés gépesítése, a magas népszaporulat hatásaként egyre jobban nőtt az igény a munkaalkalmak iránt. A probléma megoldásának egyedüli módja a gyorsabb ütemű iparfejlesztés volt.

1960-ban központi határozat született az ipar arányosabb területi elhelyezésének, az iparilag elmaradott területek fejlesztésének támogatására. *Ennek eredményeként indult meg az 1960-as években Szabolcs-Szatmár megye iparosítása és a második ötéves tervidőszakban már ez a terület volt az ország iparilag leggyorsabban fejlődő megyéje.* A szocialista iparban foglalkoztatottak száma több mint 5000 fővel növekedett, a lakosság foglalkoztatási igényeihez és az iparosodottság terén mutatkozó elmaradottsághoz képest azonban mindez nagyon kevésnek bizonyult.

A vidéki iparfejlesztés támogatására létrehozott iparfejlesztési alapból, valamint a budapesti vállalatok vidékre telepítését segítő iparkitelepítési alapból a negyedik ötéves tervidőszak végéig 630 millió Ft-ot kapott a megye. Ez a támogatási eszköz mintegy 3,4 milliárd Ft-os ipari beruházást indukált az eddigiekben.

Az iparfejlesztés során 1965 és 1970 között mintegy 16 000 fővel nőtt az iparban foglalkoztatottak száma. A negyedik ötéves tervidőszakban az alaptámogatásban részesült vállalatok és szövetkezetek beruházásainak tervezett létszámszükséglete 12 700 fő.

A megye iparosításának kérdésében nagy szerepet játszanak az eddigi kihasználatlan lehetőségek is. A legfőbb ipartelepítési tényező, a szabad munkaerő mellett nagyon kedvező a terület gazdaságföldrajzi helyzete: *a megye legnagyobb kereskedelmi partnerünkkel, legfőbb nyersanyagszállítónkkal, a Szovjetunióval határos.* A Záhonyon át érkező árutömeg továbbítása szervesen illeszti be a területet az ország vasúthálózatába. A megyén áthaladó távvezetékek (földgáz-, olaj-, elektromos vezeték) és a Felső-Tisza viszonylagos vízbősége szintén az iparosítás adottságai közé tartozik.

Az iparfejlesztési és iparkitelepítési alapokon kívül a megye iparosítását támogatta az a gyakorlat is, hogy tanácsi vállalatokat vagy azok létesítményeinek egy részét a megyei szervek minisztériumi vállalatoknak adták át, kedvezőbbé téve azok számára az idetelepülés feltételeit. Így jött létre például a *Csepeli Motorkerékpárgyár Nyírbátori*

Gyára és a *Hajtóművek és Festőberendezések Gyárának Nyíregyházi Gyáregysége*. A Budapestről történt kitelepítés során vidékre került üzemegységekben munkaigényes termelési folyamatok honosodtak meg, elsősorban a szakképzetlen munkaerő számára biztosítva a folyamatos foglalkoztatás lehetőségét.

Az elmúlt három évtized iparfejlesztésének eredményeként jelentősen megnőtt a megye iparában foglalkoztatottak száma. Az 1950-es évek 5000–6000 fős létszámával szemben 1972-ben 39 500, 1973-ban pedig 42 500 dolgozót foglalkoztattak a megye ipari munkahelyein.

A létszámnövekedés ütemében Szabolcs-Szatmár megye megelőzte az iparilag szintén elmaradott dél-alföldi és dél-dunántúli megyéket is. Mégis, ezzel a nagyon dinamikus fejlődéssel is a 10 000 lakosra jutó iparban foglalkoztatottak száma jelenleg is csak alig $^3/_4$ része a sorrendben előtte levő Somogy megyei értéknek.

Az iparfejlesztés átalakította a megye iparának ágazati szerkezetét. Korábban az élelmiszeripar túlsúlya volt jellemző, de a többi iparág gyorsabb fejlődése révén részaránya csökkent, s ma már a nehéziparé a vezető szerep.

3. táblázat

A szocialista iparban foglalkoztatott aktív keresők megoszlásának változása ipari főcsoportonként (százalék)

Ipari főcsoport	1949	1960	1970
Nehézipar	33,8	45,5	48,5
Könnyűipar	39,9	28,7	24,6
Élelmiszeripar	16,9	18,9	22,9
Egyéb ipar	9,4	6,9	4,0
Összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*

A fenti táblázat a jelen levő népesség ipari foglalkoztatottságának alakulását tükrözi, tehát nemcsak a megye iparának adatait tartalmazza.

Az ipar ma a legdinamikusabban fejlődő ágazat a megyében. Termelésének évi növekedési üteme a harmadik ötéves tervidőszakban 12% volt, a negyedik ötéves tervidőszak évei alatt pedig 10%, jóval magasabb mindkét esetben, mint az országos átlag.

Az iparosítás során nagymértékű fejlesztés valósult meg a vegyiparban és a könnyűiparban (különösen a faiparban), a gépipar és az építőanyag-ipar pedig korszerű üzemek sorával gyarapodott. E gyarapodáshoz sorolhatjuk a *Hajtóművek és Festőberendezések Nyíregyházi Gyáregységét*, a *Csepeli Motorkerékpárgyár Nyírbátori Gyárát*, *a MOM Vízóra- és Szemüveglencse Gyárát*, *a METRIPOND Mérleggyár Szatmári Gyáregységét Fehérgyarmaton*, *az Elektroakusztikai Gyár Nyíregyházi UNIVERSIL Gyáregységét*, *az Észak-Magyarországi Tégla- és Cserépipari Vállalat Fehérgyarmati Téglagyárát stb.* A vegyipar dinamikus fejlődése azért jelentős, mert gyökeret eresztett a megyében egy eddig ismeretlen iparág, és ezzel együtt több száz nő foglalkoztatását oldotta meg.

4. táblázat

A fontosabb ipari termékek termelésének alakulása

Termék	Mérték-egység	1953	1970	1973	1973-ban az országos termelés százalékában
Nyersmorfin	kg	6 289	8 651	11 106	100
Sulfaguanidin	kg	–	443 841	60 586	100
Superseptyl	kg	–	153 791	185 679	100
Burgonyakeményítő	t	–	3 070	3 373	100
Gépi hajtású darálógép	db	–	657	4 052	99
Duzzasztott perlit	m^3	–	185 096	142 251	65
Fermentált dohány	q	68 095	61 070	50 060	33
Napraforgóolaj	t	3 315	6 988	10 589	22

Az országos ipari termeléshez még jelenleg is a mezőgazdasági nyersanyagokat feldolgozó iparágak járulnak hozzá a legnagyobb mértékben. Az elmúlt években és a napjainkban üzembe lépő új gyárak, ipartelepek révén azonban egyre inkább átalakul a megye ipari specializációja, változik a termékstruktúra. Ma még nincs országos jelentősége, de dinamikusan fejlődik a vegyipari, elsősorban a gumiipari termékek gyártása, a fémszerkezetek, felületvédelmi berendezések és belső üzemi szállítórendszerek előállítása, valamint a papíripari termelés (hullámtekercs, hullámdoboz, mikrohullámtermékek). A gyártmányösszetétel bővülését bizonyítja az olyan termékek számának növekedése is, amelyek nem helyi szükségletekre, hanem országos, sőt exportigények kielégítésére készülnek a megyében.

Az iparosítás elsősorban a megye városainak és nagyobb községeinek fejlődését segítette elő.

Nyíregyházán az azóta országos jelentőségű *Nyíregyházi Konzervgyár* s a szintén néhány év alatt nagy gyárrá fejlődött *TAURUS Gumigyár* kezdte meg működését. Az *Elektroakusztikai Gyár Nyíregyházi UNIVERSIL Gyáregysége* az ország egyik legjelentősebb üvegtechnikai üzemét hozta létre a szilikátipari termékek gyártásának bővülésével. A *Hajtóművek és Festőberendezések Gyára Nyíregyházi Gyáregysége* a kötöttpályás üzemi berendezések előállítását nemzetközi kooperációban végzi. A megye legújabb üzemei közé tartozik a *Papíripari Vállalat Nyíregyházi Gyára* és a foglalkoztatott létszámot tekintve a nagyobb üzemek között említésre méltó a *Vörös Október Férfiruhagyár nyíregyházi telepe* is.

Mátészalkán – közel 100 ha-os területen – az országban először alakítottak ki előközművesített ipartelepet a letelepülő vállalatok infrastrukturális ellátásának biztosítására. Azóta a *Magyar Optikai Művek Vízóra- és Szemüveglencse Gyára* folytatja itt termelését. A város másik jelentős ipari üzemében – a *Szatmár Bútorgyárban* – jelenleg nagyarányú bútoripari rekonstrukciót hajtanak végre. Tiszavasváriban a nagy múltú *Alkaloida Vegyészeti Gyár* korszerűsítésére került sor, ahol nagyon jelentős

profilbővítést végeztek. Korábban csak morfint és néhány félszintetikus gyógyszeralapanyagot állítottak elő, jelenleg viszont hatvanféle gyógyszeralapanyagot gyártanak, s termékeik 60–65%-a exportra kerül.

Nyírbátorban a *Csepel Motorkerékpárgyár* telepített gyárat, az *Auróra Cipőipari Vállalat* fővárosi kitelepítésével pedig létrejött a nyírbátori cipőgyár.

Fehérgyarmaton létrejött a hódmezővásárhelyi *METRIPOND Mérleggyár Szatmári Gyáregysége*. Ugyanitt az *Észak-magyarországi Tégla- és Cserépipari Vállalat* építette fel az ország egyik legkorszerűbb téglagyárát.

Mindezek a példák – amelyek sorát hosszan lehetne folytatni – bizonyítják, hogy az egykori kisüzemek helyén korszerű gyártástechnológiát alkalmazó, kellően gépesített ipartelepek épülnek, és képviselik Szabolcs-Szatmár iparát hazánk és a nemzetközi kereskedelem piacain.

MEZŐGAZDASÁG

A megyének az ország mezőgazdasági termelésében elfoglalt helyét és arányát néhány jellegzetesen „szabolcsi növény" – mint a dohány, a rozs, a burgonya, az alma – vetésterületének, illetve termésmennyiségének nagy részesedése jelzi. A Nyírség már a XIX. század végén a mai országterület legfontosabb dohány-, napraforgó- és burgonyatermesztője volt. Jelenleg itt termelik a dohány felét, a burgonya és a rozs több mint egyötödét, a magkendert csaknem egészében, a csillagfürt 60%-át. A gyümölcstermelés döntően a második világháborút megelőző évtizedben kezdett kibontakozni, s ma innen kerül ki az ország gyümölcstermelésének több mint egyötöde, itt található a jonatán almafaállomány kb. kétharmada, és innen kerül ki télialma-exportunk 70–75%-a. Szarvasmarha-állományával évek óta előkelő helyet foglal el a megyék között, az ország juhexportjának 9%-át adja.

A felszabadulás előtt (1935. évi adatok szerint) a földterület közel fele a földdel rendelkezők 1,1%-ának volt a tulajdona, míg 76,1%-uk a földterület 12,3%-át birtokolta. Ugyanakkor 47 000 napszámos és több mint 17 000 cseléd élt a megyében. Az 1945-ös földreform gyökeresen megváltoztatta a birtokviszonyokat. 59 000 embert juttattak földhöz, s ezzel jelentősen megnőtt a kis- és középparasztok száma. Már 1949-ben megkezdődött a termelőszövetkezetek szerveződése, de valójában csak 1961-ben vált termelőszövetkezeti megyévé Szabolcs-Szatmár. Ekkor még csak a mezőgazdasági területnek alig több mint fele, ma már 76%-a az állami gazdaságok és termelőszövetkezetek közös tulajdonában van.

1973-ban 204 termelőszövetkezet és 12 állami gazdaság működött a megyében. Ezek közül – kiváló eredményei alapján – 1973-ban kitüntetésben részesült a *nyíregyházi Ságvári Tsz*, a *pátrohai Zöld Mező Tsz*, a *rohodi Új Élet Tsz és a tarpai Győzelem Tsz*.

Az 5. táblázat adatai szemléltetően mutatják, hogy *a felszabadulás óta lényegesen megváltoztak a mezőgazdasági terület hasznosításának a módjai is*. A kedvezőtlen termőhelyi adottságú területek kivonásával jelentősen – mintegy 35 000 ha-ral – csökkent a mezőgazdaságilag megművelt terület. A közgazdasági és természeti adottságoknak jobban megfelelő termelési szerkezet kialakítását jelzi a szántóterület csökkenése

5. táblázat

A földterület megoszlása művelési ágak szerint (százalék)

Művelési ág	1950	1960	1970	1973
Szántó	72,1	67,4	57,3	56,9
Kert és gyümölcsös	1,9	3,8	7,7	7,7
Szőlő	1,3	1,1	1,5	1,5
Rét	5,4	4,0	3,6	3,6
Legelő	7,0	8,7	7,6	7,6
Mezőgazdasági terület	87,7	85,0	77,7	77,3
Erdő	4,9	7,0	13,2	13,5
Nádas	0,2	0,1	0,1	0,1
Termőterület összesen	92,8	92,1	91,0	90,9
Művelés alól kivett terület	7,2	7,9	9,0	9,1
Összes földterület	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*

(16%-kal) és *a kert-gyümölcsös terület több mint négyszeresére történő növekedése.* A gyümölcstelepítések először a nyírségi homok hasznosítását szolgálták, később már értékesebb termőtalajokon is meghonosították, és jellegzetes gyümölcstermő tájak alakultak ki a megyében a Nyírségen kívül a Tisza és Szamos menti községekben is.

Az elmúlt húsz évben módosult a szántóföldi növénytermesztés struktúrája is. Csökkent a búza, rozs, napraforgó vetésterülete. Nemcsak a megye, hanem az ország élelmiszer-ellátása szempontjából is kedvezőtlen a burgonya termőterületének nagy-

6. táblázat

A fontosabb szántóföldi növények vetésterületének és termésátlagának változása

Növény	Vetésterület (1000 ha)				Termésátlag (q/ha)			
	1950	1960	1970	1973	1950	1960	1970	1973
Búza	76,0	63,0	48,1	65,2	14,2	15,8	20,0	33,0
Rozs	74,3	49,6	35,3	30,8	14,2	13,6	12,7	20,8
Őszi árpa	3,9	8,5	9,0	10,6	15,1	19,3	23,1	31,7
Kukorica	69,1	66,8	67,5	94,6	13,9	22,4	24,8	32,4
Burgonya	55,5	54,0	28,7	22,8	52,1	99,4	77,7	97,0
Napraforgó	35,9	18,9	10,1	17,3	10,8	8,0	6,3	11,9
Dohány	9,9	6,5	8,5	8,5	10,6	11,1	9,2	11,7
Cukorrépa	5,2	8,0	4,4	6,8	173,8	238,2	234,2	317,6

arányú csökkenése. Az őszi árpa vetésterülete jelentősen megnőtt. 20 év alatt nagy eredményt értek el a termésátlagok tekintetében: a kukorica és a búza termésátlaga több mint a duplájára emelkedett, a rozs- és az árpatermesztés eredményei felülmúlják, illetve megközelítik az országos átlagot. (Az 1970-es számadatok értékelésénél nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a tiszai árvíz abban az évben erősen sújtotta a szabolcs-szatmári mezőgazdaságot.)

A megye mezőgazdaságában *növekszik a zöldségtermesztés jelentősége*, amit vetésterületének növelésével, nagyobb növényházak, fóliatelepek létesítésével, a tápanyagellátás fokozásával és korszerű növényvédelemmel segítenek elő.

Korszerűsödik *a szőlő- és gyümölcstermesztés*, a nagyüzemi szőlőültetvények rekonstrukciójára, a direkttermő fajták minőségi szőlőre való kicserélésére kerül sor. A gyümölcstermesztésben főleg a bogyós és a csonthéjas gyümölcsök arányát növelik.

A növénytermesztéshez viszonyítva kisebb arányt képvisel Szabolcs-Szatmárban *az állattenyésztés*, de jelentős eredmények születtek ezen a téren is, nemcsak a mennyiségi gyarapodást, hanem a minőségi fejlődést tekintve is. Mind a szarvasmarha-, mind a sertéstenyésztésben az értékesebb fajták kerültek előtérbe: a tarka fajtájú szarvasmarha, valamint a húsjellegű és keresztezett sertések javára módosult az állatállomány.

7. táblázat

Az állatállomány alakulása (1000 db)

Állatfajta	1950	1960	1970	1973
Szarvasmarha	194,7	173,8	144,5	155,8
Sertés	359,6	380,5	366,7	352,2
Ló	33,0	42,5	21,1	18,2
Juh	62,8	196,9	267,4	250,6

A megyében – gazdasági jellegénél fogva – az országos átlagnál nagyobb arányú *mezőgazdasági beruházás* valósult meg. A szocialista átszervezés óta mintegy 25 milliárd Ft-ot használt fel a mezőgazdaság, amelynek révén nagy lehetőség nyílt a technikai színvonal emelésére: 1952 és 1973 között 900-ról 4600-ra nőtt a traktorok száma. A korábbi 46 ha-ral szemben ma közel 22 000 ha az öntözésre műszakilag berendezett termőterület. A nagyüzemekben – csak az utóbbi 15 évben – közel nyolcszorosára emelkedett a felhasznált műtrágya mennyisége.

Az utóbbi években kezdődött el a korszerű hűtőtárolók építése, és amíg 1962-ben mindössze 450 vagon kapacitással rendelkezett a megye, 1973-ban már több mint 12 000 vagonnal. Az építés alatt álló fehérgyarmati és nyírbátori hűtőtárolókkal tovább bővül ez a kapacitás.

Az 1973-ig megépült 28 szakosított tehenészetben több mint 10 000 korszerű állatférőhelyet alakítottak ki, a 15 sertéstelepen pedig több hízott sertést állítanak elő, mint korábban a megye összes nagyüzemében.

Szabolcs-Szatmár megye *nagy része kedvezőtlen természeti és közgazdasági adottságokkal rendelkezik*, a mezőgazdasági terület közel fele gyengébb minőségű homoktalaj, a termelőszövetkezetek több mint 70%-a a gyenge adottságú kategóriába tartozik. Az összes mezőgazdasági művelés alatt álló terület átlagos aranykorona-értéke alig magasabb, mint az országos átlagérték fele. A termelőszövetkezetek szántóterületének átlagos aranykorona-értéke – ha-ra számítva – 13,8, az országos értéknek mindössze 75%-a. A kedvezőtlen adottságú területeken a termelési struktúra megfelelő módosítása mellett nagy szerepe van a talajjavításnak is.

A homokos vidékek kedvezőbb hasznosítását szolgálja az *erdőtelepítés* is, amely az utóbbi időben kapott nagyobb lendületet. A negyedik ötéves tervidőszak alatt közel 6000 ha terület erdősítésére kerül sor.

KÖZLEKEDÉS

A felszabadulás után nagymértékű újjáépítéssel kezdődött meg a közlekedéshálózat fejlesztése. Csak 1960-ban indultak meg a korszerűsítési munkálatok, de ezzel annál jelentősebb változásokat sikerült elérni, különösen a vasúti közlekedés terén.

A Budapest–Miskolc–Nyíregyháza–Záhony és a Budapest–Debrecen–Nyíregyháza vonalakat villamosították, a Debrecen–Nyíregyháza és a Nyíregyháza–Záhony közötti szakaszon kettős vágány épült. *Ezzel a fővonalak országos méretekben a legkorszerűbb vasúti igényeket elégítik ki.* Javult a közlekedés a Nyíregyháza–Vásárosnamény és a Nyíregyháza–Mátészalka vonalakon is. A 100 km²-re jutó vasútvonal hossza 9,4 km, ami megfelelő ellátottságot biztosít; a közlekedés gyorsasága és az utazás kulturáltsága azonban nem kielégítő még egyes szárnyvonalak esetében.

A megye valamennyi települését bekapcsolták a vasúti vagy közúti forgalomba, a települések 34%-át mindkettőbe. A 100 km²-re jutó közutak hossza 32,4 km, az országos átlagnál valamivel magasabb. A közutak hossza mindössze 100 km-rel nőtt meg, a pormentes utak aránya viszont 3%-ról 97%-ra emelkedett. Kedvezőtlen, hogy alacsony az utak teherbíró képessége, és a hálózat közel $^1/_3$-a 3 m szélességű út. Az autóbuszállomány pedig nem elegendő a járatok megfelelő gyakoriságának biztosításához.

A legjelentősebb közlekedésfejlesztési programot a megye sajátos helyzete tette lehetővé és szükségessé. Az ország keleti kapujában több mint 3 milliárd Ft-os beruházással 1960 óta folyik a záhonyi átrakó körzet (Záhony, Tuzsér, Komoró, Fényeslitke, Eperjeske, Mándok, Tornyospálca) kialakítása, az áruforgalmi, -fogadási és -átrakási kapacitás bővítése. Az ország legnagyobb áruforgalmi „kikötője" Záhony, ahol az átrakott áruk volumene megközelíti az évi 12 millió t-t. A további fejlesztések eredményeként az eddigiekben már megépült Eperjeskén és Fényeslitkén a széles nyomtávú, teljesen automatizált rendező pályaudvar, Tuzsér és Komoró között faátrakótelep, Záhonyban vasérczúzda létesült.

ÉLETSZÍNVONAL, ÉLETKÖRÜLMÉNYEK

A felszabadulás óta végbement gazdasági fejlődés az életviszonyok javulását tette lehetővé Szabolcs-Szatmár megyében is.

Összehasonlítva a korábbi egészségügyi és kulturális viszonyokkal, lakáskörülményekkel a megye mai ellátottsági szintjét, óriási a fejlettségbeli különbség. A fejletlen gazdasági élettel párosult az alacsony életszínvonal, a rossz szociális helyzet: egészségtelen lakásviszonyok, elképesztően elhanyagolt egészségügyi ellátás és az analfabetizmus szomorú ténye.

Ezt a kiindulási bázist figyelembe véve nagyon jelentős az a fejlődés, ami az utóbbi harminc év alatt végbement a megyében. Viszont éppen ezzel a kedvezőtlen kiindulási alappal magyarázható, hogy sok tekintetben Szabolcs-Szatmár megye még ma sem tudott felzárkózni az átlagos szinthez; ma is az ország kevésbé fejlett területei között tartjuk számon.

A lakosság életszínvonalát, életkörülményeit lényegesen befolyásolják a kommunális és lakásviszonyok, az egészségügyi, szociális, kulturális ellátás színvonala. Szabolcs-Szatmár megye fejlődése ezen a területen is meggyorsult – különösen a hatvanas évek elejétől –, de a javulás csak csökkenteni tudta a más területekhez viszonyítva korábban kialakult nagy különbségeket, ezek megszüntetését még nem tette lehetővé.

LAKÁS- ÉS KOMMUNÁLIS ELLÁTÁS

A megye felszabadulás előtti lakásviszonyait az egészségtelen, vályog- vagy vertfalú, nádtetős házak jellemezték, ahol többnyire egyetlen alacsony, földes szobában élt egy-egy sokgyermekes család. A mind mennyiségileg, mind minőségileg kedvezőtlen lakáshelyzetet a háborús pusztítások tovább rontották – közel 8000 lakóház sérült meg. A háborús károk helyreállítása után kerülhetett csak sor a lakásviszonyok javítására.

A megye lakásállománya 1949 és 1969 között a felszabadulás utáni állomány egynegyed részével emelkedett. Míg az ötvenes évek elején kb. 1000 lakás épült évente, addig 1965 után már 3000, és jelenleg, a negyedik ötéves tervidőszak alatt több mint 4000 új lakást adnak át minden évben.

A lakásépítkezések számszerű megnövekedése mellett egyre több lakás épül állami és szövetkezeti erőforrásból, azonban ez a részarány ma is jóval alacsonyabb az országos átlagnál. Elsősorban Nyíregyháza lakótelepeire koncentrálódik, s kisebb mértékben kap helyet a többi városban.

A nagyarányú lakásépítés jelentősen javította a megye lakáskörülményeit: csökkent a lakások zsúfoltsága és korszerűbbé vált a lakásállomány. A 100 lakásra jutó lakók száma az 1949. évi 438 főről 358 főre csökkent. Az akkori lakásállománynak háromnegyed része egyszobás lakás volt, ma 41% ez az arány. Javult a lakások felszereltsége, de ez ma még más megyékhez viszonyítva nagyon alacsony szintű.

A felszabadulás előtt a megyében csak a községek 24%-a volt villamosítva, míg országosan ez az arány 39% volt. Az 1950-es évektől nagy ütemben kezdődött el a lemaradás pótlása, s 1963-ban Aporliget villamosításával be is fejeződött a faluvillamosítási

A lakások számának és felszereltségének alakulása

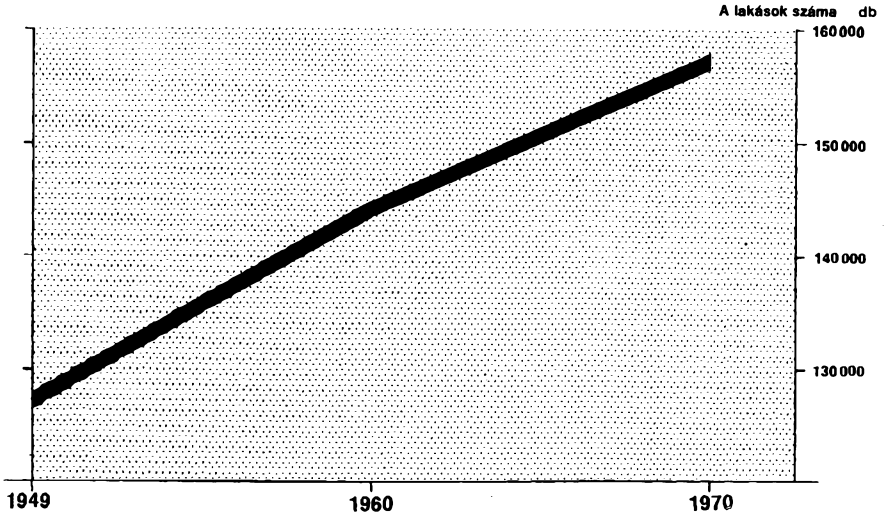

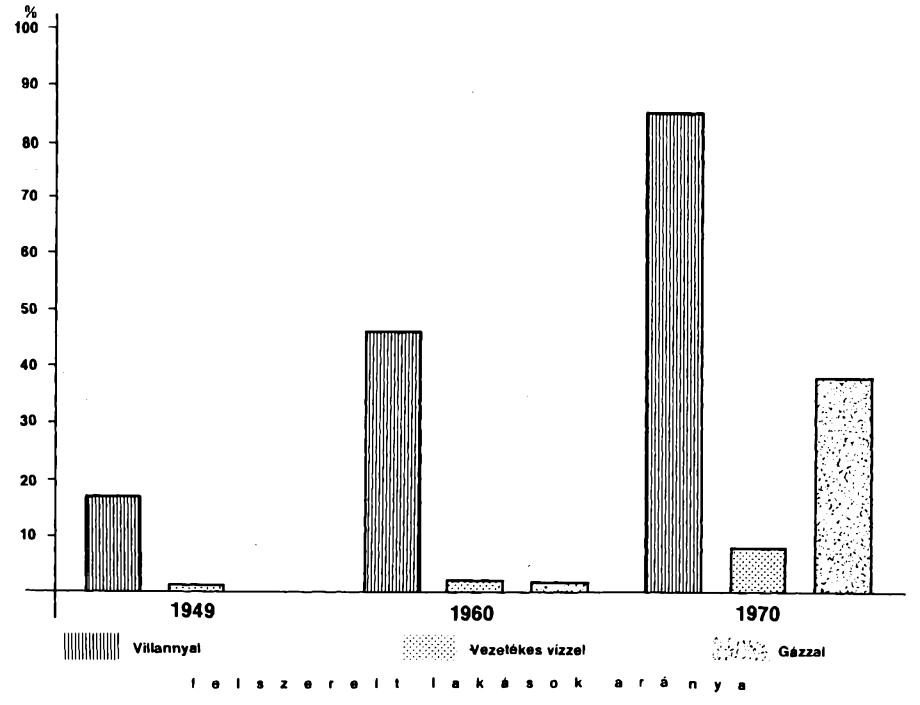

program. Amíg 1949-ben mindössze a lakások 17%-ába volt bevezetve a villany, addig 1973-ban már 92%-uk villannyal felszerelt.

A vezetékes gázellátás 1966-ban indult meg Nyíregyházán, és 1973-ban már – a propán-bután gázzal együtt — a lakások 48%-a részesült gázellátásban.

A vízvezeték- és csatornahálózat sokat bővült az utóbbi évtizedben, de még mindig nagy lemaradást mutat. A megye lakásállományának 20%-át jelentő városi lakásoknak alig 28%-a közműves (korábban 9% volt), holott itt van a megye fürdőszobás lakásainak fele, a vízvezetékes lakások 68%-a, a közcsatornás hálózatba bekapcsolt lakások 90%-a. A közművesítés a harmadik ötéves tervidőszakban gyorsult meg, addig a településeknek mindössze csak néhány százaléka rendelkezett közüzemi vízellátással és csatornahálózattal, a megyeszékhelyen nem volt központi vízellátás. 1973-ban már a települések 23%-ában van vízhálózat és 9%-ában csatornahálózat. Ennek a fejlesztésnek a figyelembevételével is 32%-kal, illetve 22%-kal lemarad – és utolsó az országban – a megye a víz- és csatornaellátottságot tekintve.

EGÉSZSÉGÜGYI, SZOCIÁLIS, OKTATÁSI ÉS KULTURÁLIS ELLÁTÁS

A lakosság egészségügyi ellátása a felszabadulás előtt igen alacsony színvonalú volt. 1937. évi adatok szerint 10 000 lakosra 4,8 orvos és 9,1 kórházi ágy jutott. Az ötvenes évek elején a népességszámhoz viszonyítva még mindig az országos átlag felénél is kevesebb volt az orvosok és a kórházi férőhelyek száma. A hatvanas évektől kezdődően javult számottevően a helyzet.

1960-ban 389, 1973-ban 612 orvos dolgozott Szabolcs-Szatmár megye egészségügyi intézményeiben. Bár sokat javult az orvosellátottság, az ellátandó népesség számához viszonyítva ma is legalacsonyabb az arányuk, 10 000 lakosra akkor alig 7, ma 11 orvos jut, míg az országban 24. Egy körzeti orvosnak 300 beteggel többet kell ellátnia a megyében, mint országosan. Az összes körzeti orvosi állásoknak 9%-a még ma is betöltetlen, ami tovább súlyosbítja az ellátási körülményeket.

Az orvosi – mind az alap-, mind a szakorvosi – ellátás színvonalát nagymértékben meghatározza az orvoslétszám cserélődése. Kedvező a fiatalok, az új diplomás orvosok letelepedése, ugyanakkor a több éves gyakorlattal rendelkező orvosok számának csökkenése már hátrányosan befolyásolja az orvosellátottság alakulását.

A megye egészségügyi helyzetének javulása terén legjelentősebb volt a *gyógyintézeti ágyak számának növekedése*. 1952-ben 5 kórház működött a megyében – ebből egy tbc-, egy elme-ideggyógyintézet –, másfél ezer férőhellyel. A második ötéves tervidőszakban kezdődött el a tervszerű kórházfejlesztés. 1953 és 1973 között mintegy 1700 férőhellyel bővültek a gyógyintézetek. E nagyarányú fejlesztés eredményeként is a 10 000 lakosra jutó gyógyintézeti ágyférőhely csak 58, az országos 83-mal szemben.

Jelenleg 9 szociális otthon működik a megyében, 1210 férőhellyel, az öregek napközi otthonai pedig 800 idős ember ellátásáról gondoskodnak.

Az 1950-es évek elején *a bölcsődék* többsége idényjellegű volt, 1955-ben mindössze 9 állandó bölcsőde működött a megyében, 321 férőhellyel. 1973-ban 53 bölcsődében több mint 1900 férőhely állt rendelkezésre. A nők foglalkoztatottságának kiszélesedé-

sével nagymértékben növekedtek az igények is, és ma az intézmények kihasználtsága 112%-os.

Az *óvodai* hálózat 1952-től bővült jelentősebben. Ma a 16 100 férőhelyen hasonló zsúfoltsággal küzdenek, mint a bölcsődékben.

Javultak az *általános iskolai oktatás* személyi és tárgyi feltételei. Az utóbbi évek tanulólétszámának csökkenése lehetővé tette a szükségtantermek felszámolását, amiket a demográfiai hullám levezetésére hoztak létre. Ezt a csökkenést is figyelembe véve, az 1972/73-as tanévben egy osztályteremre 24 fővel (39%-kal), egy tanerőre 16 fővel (47%-kal) kevesebb tanuló jutott, mint az 1952/53-as tanévben. Viszont ezek a mutatók is magasabbak az országos ellátottságnál. Egy osztályteremre 38 tanuló jut az országos 33 helyett. A zsúfoltságot, a kedvezőtlen oktatási színvonalat tovább rontja a betöltetlen pedagógusállások elég jelentékeny száma.

8. táblázat

A népesség iskolázottsági színvonalának változása

Megnevezés		1949	1960	1970	1973
Általános iskolai	végzettséggel rendelkezők aránya a megfelelő korúak százalékában	10,1	20,1	41,4	46,3
Középiskolai		2,7	4,3	9,6	11,3
Felsőfokú		0,8	1,2	2,3	...

A megyében emelkedett a továbbtanulási arány az általános iskolát végzettek körében. A nyolc osztályt végzettek egyharmada középiskolákban, másik egyharmada szakmunkástanuló intézetekben folytatja tanulmányait.

Az 1972/73-as tanévben 11 600 diák tanult a megye *középiskoláiban*, 6600 fővel több, mint húsz évvel ezelőtt, és hétszer több, mint a második világháborút megelőző évek tanulólétszáma volt. (1937-ben a megye 11 középiskolájában mindössze 1754 diák tanult.)

A középiskolai hálózat bővítése az 1960-as évek első felében következett be, amikor a járási székhelyeken kívül hét nagyobb községben (Demecser, Ibrány, Mándok, Nagyecsed, Újfehértó, Vencsellő, Tiszavasvári) is megkezdődött a középfokú oktatás, ezzel a középiskolák száma 19-ről 29-re emelkedett. Amíg korábban a középiskolai tanulók döntő többsége gimnáziumi oktatást kapott, ma már egyre inkább nő a szakközépiskolai képzésben részesülők aránya (35%). A mezőgazdasági szakközépiskolások aránya még nem tükrözi kellőképpen a megye mezőgazdasági jellegét és káderszükségletét.

Az 1972/73-as tanévben 17 intézményben folyt szakmunkásképzés, közel 10 000 tanuló számára. A megye ilyen jellegű oktatási intézményei évente több mint 3000 fiatal felvételét teszik lehetővé.

1959 óta rendelkezik Szabolcs-Szatmár megye *felsőoktatási intézményekkel:* Nyíregyházán működik a *Bessenyei György Tanárképző Főiskola*, 1973-ban mintegy 3000 hallgatóval és a *Mezőgazdasági Főiskola* több mint 500 hallgatóval.

A felsőoktatási intézmények egyrészt a megye szakemberellátását segítik – sőt a növényvédő repülőgépek pilótáinak képzése országos jelentőségű –, másrészt nagy hatással vannak a megye kulturális életére. A 10 000 lakosra jutó főiskolai, egyetemi hallgatók száma viszont csak 57, az országos 88 fővel szemben. 1973-ban 2670 diák járt az ország egyetemeinek, főiskoláinak nappali tagozatára a megyéből.

9. táblázat

Az általános iskolai oktatás jellemző adatai

Megnevezés	1950	1960	1970	1973
Tantermek száma (db)	1 431	1 878	2 059	2 103
Tanulólétszám (fő)	88 673	104 104	86 435	77 942
Tanerőlétszám (fő)	1 130*	3 566	4 313	4 482

*1949—1950

Sokat javult az iskolázottsági szint, különösen ha arra gondolunk, hogy 1931-ben még a hat éven felüli népességnek több mint 15%-a analfabéta volt. A megye egész gazdasági-társadalmi fejlődésére viszont ma is kedvezőtlenül hat, hogy ma még mindig alacsony a szakemberek, különösen a felsőfokú végzettséggel rendelkező szakemberek száma és aránya is. Kedvezőtlen a főiskolai, egyetemi végzettséggel rendelkezők összetétele, mert különösen alacsony a műszaki végzettséggel rendelkezők aránya: 7,9%, az országos 21,7%-kal szemben.

1953-ban 227 közművelődési könyvtár működött a megyében, ahol 89 000 kötetet tartottak nyilván. Ma 446 könyvtárban 1 331 000 könyv, hírlap, folyóirat, mikrofilm stb. található.

A mozihálózat kiépítése a villamosítást követően fejeződött be Szabolcs-Szatmárban, s ma 255 filmszínház van a megye városaiban, falvaiban. A nyíregyházi Móricz Zsigmond Színház nem rendelkezik önálló társulattal.

A megyében 16 múzeumi jellegű objektum várja az érdeklődő látogatókat. Ezek közül kiemelkedik a *Jósa András Megyei Múzeum*, a vajai *Vay Ádám Múzeum*, a nyírbátori *Báthory István Múzeum*, a kisvárdai *Vármúzeum* és a vásárosnaményi *Beregi Múzeum*.

A lakosság rádió- és televízió-ellátottsága dinamikusan alakult. 1951 óta a rádióelőfizetők száma megtízszereződött (jelenleg 105 000), a televízió-előfizetők száma pedig megközelíti a 88 000-et.

A LAKOSSÁG JÖVEDELME, FOGYASZTÁSA, KERESKEDELEM

A felszabadulás óta a népgazdaság különböző ágaiban foglalkoztatottak számának növekedése, az állandó foglalkoztatottak körének bővülése és a foglalkozási struktúra átalakulása révén jelentősen emelkedett a lakosság jövedelmi színvonala. A még meglevő

foglalkoztatási problémák, a magas kereső–eltartott arány, a munkaerő alacsony szakképzettségi színvonala és a fejlődésük küszöbén álló ipari üzemek alacsony termelékenysége miatt azonban ez a jövedelmi szint az országos átlagtól lemaradva, még ma is a megyék közötti utolsó helyet jelenti.

1960 és 1973 között 40%-kal nőtt az iparban foglalkoztatottak átlagos havi keresete, de a munkások havi átlagbére most is csak 85%-a az országos értéknek. A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben dolgozók évi jövedelme ezalatt a kétszeresére emelkedett, de ez az érték is alacsony a megfelelő országos átlaghoz képest. Az 1973. évi 15 000 Ft-ot meghaladó átlagos jövedelem körül nagy a szóródás, főleg a jelentősebb termő gyümölcsössel rendelkező termelőszövetkezetek javára.

A foglalkoztatottság és a jövedelmek emelkedésével párhuzamosan *a lakosság fogyasztása* megnőtt, szerkezete jelentősen átalakult. 1960 és 1973 között 4,7 milliárd Ft-tal nőtt a megye kiskereskedelmi forgalma. Közel háromszorosára emelkedett az élelmiszerek forgalma, a vegyes iparcikkeké 330%-ra. Az élelmiszerek és élvezeti cikkek nagyarányú forgalomemelkedését két tényező idézte elő:

– a parasztok saját termelésű fogyasztása évről évre csökken, az alapvető élelmiszerek mind nagyobb hányadát szerzik be a központi árualapból;

– a lakosság kereslete megnőtt a jobb minőségű, értékesebb élelmiszerek iránt.

A táplálkozási struktúrában lényegesen visszaszorult a liszt és a burgonya, és nőtt a vitamindús élelmiszerek fogyasztása. A javulás ellenére kevés még az állati fehérje, a zöldség és gyümölcs, viszont magas a zsiradék és a liszt fogyasztása.

Az életszínvonal egyik fokmérője a tartós fogyasztási cikkek állományának növekedése. 1960 és 1973 között mintegy 109 000 db mosógépet, több mint 162 000 rádiót és 105 000 televíziókészüléket vásárolt a megye lakossága. A népességre vetített állomány azonban ma is a legalacsonyabb az országban a tartós fogyasztási cikkek többségét tekintve. 1972-ben 10 000 lakosra 179 személygépkocsi, 265 motorkerékpár jutott, az országos 328, illetve 301-gyel szemben. A rádió- és televízió-ellátottság kisebb az országosnál.

Az egy lakosra jutó *kiskereskedelmi forgalom* 11 500 Ft, ami ma is a legalacsonyabb az országban, annak ellenére, hogy 1960-hoz képest közel háromszoros növekedést jelent.

A megye kiskereskedelmi hálózata az 1950-es évek elején indult erőteljes fejlődésnek, először az üzletek mennyiségi növelése, majd a korszerűsítés, a technikai felszereltség, a kiszolgálás kulturáltságának fokozása került előtérbe. 1948-ban nyílt meg Nyíregyházán a megye első áruháza. 1973-ban már 9 áruház, ezenkívül mintegy 1800 üzlet működött a megyében 146 000 m^2 alapterületen.

Különösen a városok és a kiemelt községek kereskedelmi hálózata fejlődött. A forgalom 1%-os növekedése 0,7%-os alapterület-növekedéssel járt együtt, míg országosan 0,5–0,55% volt a hálózatbővülés üteme.

A lakossági szolgáltatások terén is nagy változások következtek be, de a műszerezettségben, a szakemberellátás tekintetében és az igénybevétel gyakoriságát tekintve még lemarad a megye.

IDEGENFORGALOM ÉS SPORT

A megye két jelentős idegenforgalmi vonzáscentruma Nyíregyháza-Sóstó és Nyírbátor. Az előbbi termálvizű strandjával, egyre inkább kiépülő üdülőhelyével, Nyírbátor viszont művészeti és történelmi hagyományaival vonzza a látogatókat.

Ezenkívül számos felújított várkastély, templom, malom gazdagítja a tájat. Még eléggé fel nem fedezettek a Tisza felső folyásának természeti szépségei Tivadar és Vásárosnamény, Dombrád és Rakamaz között. A Tisza holtágai evezés, horgászás, sátortáborozás céljaira kiválóan alkalmasak. A Felső-Tiszavidék irodalmi és építészeti emlékekben gazdag. Tiszacsécse *Móricz Zsigmond*, Tunyogmatolcs *Zalka Máté* szülőfaluja. Szatmárcsekén élt másfél évtizedig és itt is halt meg *Kölcsey Ferenc*. A túristvándi vízimalom és a gótikus építészet emlékeit őrző falusi templomok, fából készült harangtornyok a vidék páratlan építészeti remekei.

A megye idegenforgalmi kapacitása jelentősen bővült a felszabadulás óta, közel 500 szállodai férőhellyel rendelkezik. Nemrég került átadásra a Hotel Szabolcs és a Hotel Szatmár, amelyek Nyíregyháza és Mátészalka szállodagondjait enyhítik.

A megyében aktív sportélet folyik. Több mint 260 sportegyesületének 52 000 tagja van. 600 szakosztályában 19 000 ember sportol. Különösen népszerűek a labdarúgó, kézilabda, atlétika és természetbarát szakosztályok.

TELEPÜLÉSHÁLÓZAT

Szabolcs-Szatmár megye sajátos településhálózatára a közepes és aprófalvak nagy száma, az alacsony városiasodottság és a külterületek viszonylag nagy súlya jellemző.

Az Alföld településhálózati jellemzőitől eltérő a megye településsűrűsége – a 100 km^2-re jutó települések száma háromszor nagyobb, mint a szomszédos alföldi megyékben –, és eltérő a tanyavilága: Nyíregyháza környéke a jellegzetes bokortanyák hazája.

A megye 230 településéből mindössze 19-nek a népessége haladja meg az 5000 főt. A települések 60%-a az 1000–5000 fős, 22%-a az 500–1000 fős nagyságkategóriába tartozik, s az említett településekben él a megye népességének 60%-a.

A faluhálózat mérsékelt fejlődése következett be az elmúlt 20 év alatt. Kevés helyen sikerült olyan foglalkozási lehetőséget teremteni, amely megfelelő feltételeket biztosított volna a népesség megtartására. Így végeredményben a záhonyi határállomás és átrakókörzet fejlesztése által érintett településeket kivéve nem nőtt, hanem stagnált a falvak lakosszáma, holott a természetes szaporodás aránya magas volt. Jelentősebb népességnövekedés csak a 10 000 főnél népesebb településekben ment végbe, ezen belül is nagyon dinamikus volt – országos viszonylatban is – Nyíregyháza fejlődése.

1969-ig nem beszélhetünk Szabolcs-Szatmár megyében városhálózatról. Addig a megye egyetlen városa Nyíregyháza volt, ekkor kapott városi rangot Mátészalka, egy évvel később Kisvárda, majd 1973-ban Nyírbátor is. Jelenleg a népesség közel 20%-a él városokban, városi körülmények között azonban ennél jóval kevesebb. Óriási fejlő-

désnek lehettünk tanúi ezekben a településekben, de még mindig nagyon alacsony a fejlettségi szintjük, különösen az infrastrukturális ellátottságot tekintve.

1970-ben 65 600 ember, a megye lakosságának 11%-a élt külterületen, többségük a nyíregyházi, nyírbátori, nagykállói járások területén. Jelenleg is még több mint 1100 a tanyák száma, az utóbbi 10 év alatt bekövetkezett 18%-os csökkenés ellenére. Ennél nagyobb mértékben – 22%-kal – csökkent a tanyai lakosok száma. A lakók elöregedésével, elvándorlásával is megszűnnek egyes tanyák. Az ipartelepítés, az urbanizálódás, a mezőgazdaság fejlődése és ennek kapcsán a munkaalkalmak növekedése meggyorsítja a tanyák megszűnését. Ugyanakkor – a szabolcsi tanyák jellegéből adódóan – az amúgy is tömörült bokortanyák egyre inkább kis falvakká válnak, ezeknek ellátási problémáin sokat segítettek az elmúlt időszakban. Jelenleg 22 továbbfejlesztésre kijelölt külterületi lakott hely van a megyében.

1973-ban a tanyai lakások 57%-át már bekapcsolták a villanyhálózatba. Mély fúrású kutakkal, sőt törpeközművek létesítésével biztosították, illetve biztosítják a lakosság ivóvízellátását. Javították az útviszonyokat, bár ma még a tanyai településeknek csak 34%-a rendelkezik kiépített bekötő úttal. Az oktatás terén még nem megoldott a felsőtagozatos tanulók szakrendszerű oktatása. A tanyai gyerekek hátrányos helyzetének enyhítését, a szakrendszerű oktatás bővítésének feltételeit teremti meg az eddigiekben létrehozott, mintegy 1300 férőhelyes diákotthoni hálózat is.

A megye településhálózat-fejlesztési terve hosszú távra meghatározta a városok, falvak fejlődésének irányát, mértékét és ütemét. Felsőfokú központi szerepkört kapott Nyíregyháza, a megye többi városa – Mátészalka, Kisvárda és Nyírbátor – középfokú központ. Részleges középfokú központok Fehérgyarmat, Vásárosnamény, Tiszavasvári és Záhony nagyközségek. 16 település kiemelt alsófokú, 41 település pedig alsófokú központként biztosítja körzete ellátását.

A megye népességének alig $^1/_4$ része él felső- és középfokú központokban, $^1/_3$ része pedig szerepkör nélküli település lakója.

A középfokú központok már ma is jelentős ellátó szerepet töltenek be. Valamennyiük vonzása nagyobb területre terjed ki. Szerepkörüket jó földrajzi fekvésük, közigazgatási funkciójuk és nem utolsósorban megyei viszonylatban fejlettebb gazdaságuk határozza meg. Iparosodottsági szintjüket az országos értékkel összehasonlítva azonban a 10 000 lakosra jutó ipari foglalkoztatottak száma Szabolcs-Szatmár megye felső- és középfokú központjaiban 800–1000 fővel elmarad a hasonló országos mutatóktól, azoknak csak 70, illetve 60%-a.

A középfokú központok fejlesztése szempontjából a további iparosítás mellett az infrastrukturális hálózat kiépítése elsődleges feladatot jelent.

A TÁRSADALMI-GAZDASÁGI FEJLŐDÉS IRÁNYA

A megye távlati fejlesztésénél továbbra is meghatározó tényező a terület gazdasági fejlettségének alacsony színvonala, az ország más részeihez viszonyított elmaradottsága.

A társadalompolitikai szempontokon túlmenően az erőforrások minél teljesebb ki-

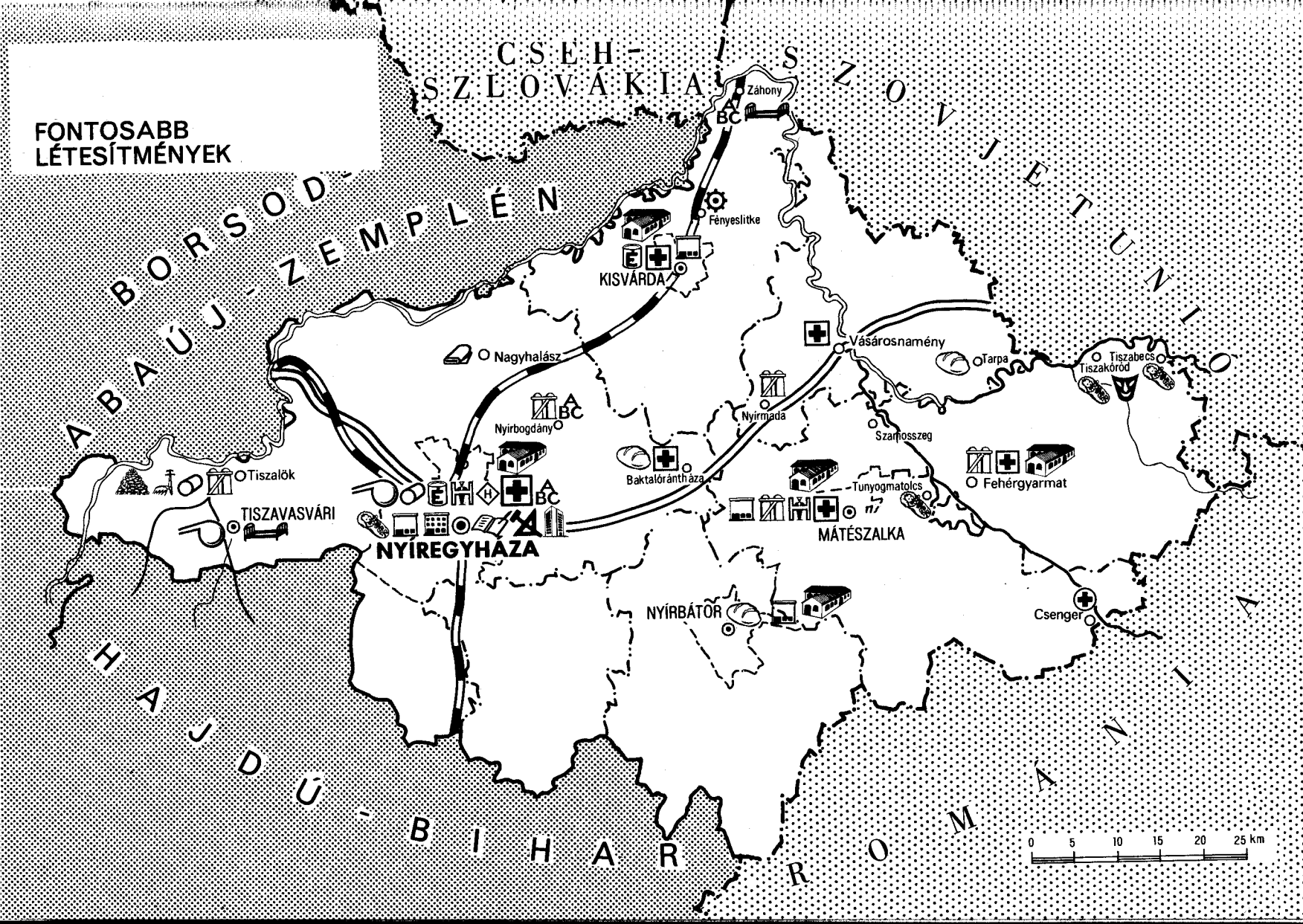
FONTOSABB
LÉTESÍTMÉNYEK
CSEH-
SZLOVÁKIA
SZOVJETUNIÓ
ROMÁNIA
BORSOD-
ABAÚJ-ZEMPLÉN
HAJDÚ-BIHAR
Záhony
BC
Fényeslitke
KISVÁRDA
Nagyhalász
Vásárosnamény
Tarpa
Tiszabecs
Tiszakóród
Nyírmada
Szamosszeg
Nyírbogdány
ABC
Tiszalök
TISZAVASVÁRI
NYÍREGYHÁZA
Baktalórántháza
Tunyogmatolcs
Fehérgyarmat
MÁTÉSZALKA
NYÍRBÁTOR
Csenger
0 5 10 15 20 25 km

használása is indokolttá teszi a szabolcsi probléma országos jelentőségű kérdésként történő kezelését. Továbbra is kiemelkedő nagyságú munkaerőforrással kell számolni, s ez döntően befolyásolja a megye további iparosításának mértékét.

Korábban a munkaerőbőséggel szemben szinte egyenlő súllyal jelentkezett a szakképzettség hiánya mint az iparfejlesztés gátja. Ma már – és a jövőben még inkább – egyre nagyobb mértékben javul a képzettségi színvonal, és ezzel visszaszorul a fejlesztési lehetőségek negatív oldala.

A rendelkezésre álló munkaerő mellett a kedvező közlekedési kapcsolatok bővítik az adottságok körét. A megyén haladnak keresztül a különböző energiavezetékek, s az ipar továbbfejlődését segítik a már működő korszerű üzemek is.

Az ipar területi fejlesztésében a Debrecen–Nyíregyháza–Záhony ipari tengely mellett kialakulóban van egy új erővonal Nyírbátor–Mátészalka–Fehérgyarmat településekkel, ahol a központ szerepét Mátészalka kapja.

A nehézipar fejlődésében a gépipar és a vegyipar dinamikus növekedésére lehet számítani. A gépiparban folyamatban levő specializáció és kooperáció fejlődése eredményeként jelentősen bővül a működő üzemek termékköre. A vegyiparon belül különösen a gyógyszer- és gumiipari bázisokon várható a dinamikus fejlődés. A gyógyszeripar megtartja vezető szerepét a megyei vegyiparon belül. A gumiiparban itt alakul ki a személy- és tehergépkocsi abroncsköpeny gyártásának országos központja, és jelentős ütemben fog növekedni a kempingcikkek gyártása. Nagy jövő előtt áll a híradás- és vákuumtechnikai, valamint a műszeripar. Fejlődik az elektronikai elemek, alkatrészek gyártása, az üveg- és műanyag lencsék, az optikai műszerek és készülékek gyártása.

A könnyűipar legfontosabb ágazata a fafeldolgozás, amely a Szovjetunióból importált nyersanyagot használ fel. A textilruházati és a papíripar is jelentős fejlesztés előtt áll.

Az élelmiszeripar részaránya továbbra is az országos átlag feletti lesz, a megye mezőgazdasági jellegéből adódóan. Legfontosabb ágazatai a malomipar, a szeszipar és tartósítóipar. A lakosság ellátását közvetlenül szolgáló élelmiszeripari ágazatok – a hús-, a tej- és a sütőipar üzemei – a megyeszékhelyen, illetve egy-egy nagyobb településben fejlődnek.

A mezőgazdaság távlatban is nagy súlyt képvisel a megye gazdasági szerkezetében. Nagyarányú rekonstrukcióval fejlődik a gyümölcs-, különösen az almatermesztés, és növekszik az állattenyésztés jelentősége, elsősorban a szarvasmarha- és a juhtenyésztésé. A megye nagy fejlődés előtt álló területe a Nyírség és a Szatmári-síkság, amelyek szűkös természeti adottságaik ellenére alma és takarmánynövények termesztésére kiválóan alkalmasak.

A mezőgazdaság fejlődésében nagy szerepet kell kapnia a gépesítési színvonal növelésének, a munkaráfordítás csökkentésének.

A gazdasági fejlődés nyomán a lakosság életkörülményeinek nagymértékű javulását, a ma még alacsony fejlettségi mutatók jelentős emelkedését sikerül elérni. A termelő ágazatok dinamikus fejlődésével párhuzamosan az infrastrukturális ellátottsági szint emelése alapvető fejlesztési célként szerepelt.

VÁROSOK

Szabolcs-Szatmár megye városairól, városhálózatáról alig pár éve beszélhetünk. A megyeszékhelyen kívül egyetlen város sem rendelkezett városi szerepkörrel a felszabadulást követő két évtizedben. A 10 000–13 000 lakosú járásszékhelyek jelentették a városhálózat egy-egy lehetséges láncszemét. 1969-től 1973-ig három új, városi jogállású települése lett a megyének. Városias fejlődésük egyre erőteljesebben bontakozik ki, gazdasági életükben mind nagyobb szerepet kap az ipar és az ellátó-szolgáltató hálózat. Az a tény, hogy jelenlegi fejlettségi szintjüket összehasonlítva az ország városainak többségével, néhány hiányosság, egyes színvonalmutatók tekintetében jelentős különbség mutatkozik, a megye egészének helyzetével, fejlesztési problémáival magyarázható.

10. táblázat

A megye városainak fontosabb adatai

Város	Terület (ha)	Népességszám (fő)				Külterületi népesség az össznépesség százalékában 1973-ban
		1949	1960	1970	1973	
Nyíregyháza	16 435	48 500	56 943	70 955	81 924	12,1
Kisvárda	3 587	13 055	13 282	13 725	14 126	8,0
Mátészalka	4 122	11 055	11 226	13 413	13 824	9,7
Nyírbátor	6 671	10 629	10 621	11 022	11 023	11,3

NYÍREGYHÁZA

Szabolcs-Szatmár megye székhelye és felsőfokú központi szerepkörrel rendelkező települése. Kiemelt jelentőségét nagyon kedvező közlekedési helyzete, népességszáma, erőteljesen fejlődő ipara, művelődési és egészségügyi intézményhálózata révén kapta.

A megye legdinamikusabban fejlődő települése a felszabadulás óta, amit nemcsak a lakosság számának növekedése, de a város gazdasági életének szerkezetváltozása is tükröz. Az 1960-as években megindult nagyarányú iparosítás kedvező foglalkoztatási lehetőségeket teremtett, s ezzel jelentősen emelte a lakosság gazdasági aktivitását. Amíg 1949-ben alig volt több 18 000 főnél az aktív keresők száma, 1973-ra megduplázódott ez a szám, és a népességnek közel 50%-át jelenti a korábbi 38% helyett.

Az ipari keresők száma megháromszorozódott: a 22%-os ipari és építőipari részarány 40%-ra módosult; 36%-ról 10%-ra csökkent a mezőgazdasági keresőlétszám részesedése.

Az iparosítás kezdeti szakaszában nagy súlyt kapott az élelmiszeripar fejlesztése. Idényjellegű üzemeiben főleg a női munkaerő foglalkoztatására nyílt lehetőség. Ké-

sőbb korszerű üzemek sora épült a nehéz- és a könnyűiparban is: *TAURUS Gumigyár, Hajtóművek és Festőberendezések Gyára Nyíregyházi Gyáregysége, Papíripari Vállalat Nyíregyházi Gyára stb.*

A város infrastrukturális fejlesztésének üteme is kiemelkedő volt, különösen a lakásépítés terén. Jelenleg is épülő és bővülő új lakónegyedei és a város központjának korszerű átépítése révén a település falusias jellege megszűnőben van.

A város lakásállományának 40%-a már a felszabadulás után épült, ami több mint 10 500 lakást jelent. Ma a 100 lakásra jutó lakók száma 351 fő, az 1949. évi 385 fővel szemben. A lakásállományon belül 25%-kal nőtt a két- és több szobás lakások részesedése, és sokat javult a lakások felszereltsége. 1949-ben mindössze 8%-uk rendelkezett fürdőszobával, 1973-ban már a lakások mintegy 40%-ában van fürdőszoba. A korábbi 50% helyett ma a lakások 95%-a van villannyal ellátva, 667 vízvezetékkel ellátott lakással szemben 1973-ban 8000-hez közelít ezeknek a száma. Az 1960-as évektől vezették be a gázt, ma több mint 15 000 lakásban használnak vezetékes és palackos gázt.

A város korszerű kereskedelmi hálózata most épül ki. Az egészségügyi intézmények további bővítésére is napjainkban kerül sor, többek között új megyei kórház építését tervezik.

Nemcsak a kereskedelem és az egészségügy, de az oktatás terén is jelentős a város vonzó hatása. Általános iskoláiban 8600, kilenc középiskolájában több mint 4000 diák tanult az 1973/74-es tanévben. A megye mindkét felsőoktatási intézménye Nyíregyházán van.

A város idegenforgalma egyre jelentősebbé válik, kedvelt kiránduló- és üdülőhelye a *Sóstó.*

KISVÁRDA

A megye városai között az egyetlen, ahol az ipar már korábban is jelentős szerepet játszott. A város a megye északi részének központja.

1949-ben a keresőknek 29%-a, ma több mint 40%-a az ipari-építőipari ágazatokban dolgozik, és ez idő alatt 1257 főről kb. 600 főre csökkent a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma.

A város iparában az *Öntödei Vállalat Kisvárdai Vasöntödéje* mellett – amely a megye legrégibb ipari üzemei közé tartozik – jelentős még a *Kisvárdai Szeszipari Vállalat,* s a legújabb üzemek közül a *Villamosszigetelő és Műanyaggyár Kisvárdai Gyáregysége.*

Kisvárdán nagymértékű lakásépítést valósítottak meg, 1945 után épült a mai lakásállomány majdnem 40%-a. A 100 lakásra jutó lakosok száma 401-ről 360 főre csökkent.

Míg korábban az egyszobás lakások aránya 70% volt, ma már csak 40–45%. 1973-ig 1900 lakást kapcsoltak be a villany- és 400-at a vízvezeték-hálózatba. A villanyellátottság ma már 95%-os, a vízellátás szintje azonban a fejlődés ellenére is nagyon alacsony, csak 16–18%-os.

A város kereskedelmi hálózata fejlődött, de még nem elégíti ki az igényeket.

Az 1973/74-es tanévben Kisvárda általános iskoláiban 1834 tanuló, két középiskolájában 1446 diák tanult.

1975-ben adják át az új 365 ágyas kórházat és a rendelőintézetet.

MÁTÉSZALKA

1969-ben nyilvánították várossá, és a település fejlődése azóta egyre dinamikusabb. A szatmári tájegység székhelye mind gazdasági, mind kulturális és egészségügyi téren jelentős vonzáscentrum.

A felszabadulás óta a település gazdasági struktúrájában és ezzel együtt a lakosság életviszonyaiban óriási változás ment végbe.

A korábbi 18–38%-os ipari és építőipari, illetve mezőgazdasági kereső arány nagymértékben módosult 1949 és 1973 között. Az ipari-építőipari keresők száma megkétszereződött, a mezőgazdaságban pedig felére csökkent a keresőlétszám.

A város iparfejlesztésében nagy szerepet játszik az előközművesített ipari terület, ahol már napjainkban is olyan nagyüzemek kaptak helyet, mint a *Magyar Optikai Művek Vízóra- és Szemüveglencsegyára* és a *Szatmár Bútorgyár*.

Mátészalka infrastrukturális fejlődése az utóbbi években kapott fokozottabb ütemet, mind a lakás-, mind a közműépítést, intézményellátást tekintve.

A megye városai közül Mátészalka mondhatja magáénak a legfiatalabb lakásállományt: a lakásoknak mintegy a fele 1945 óta épült. 1949-hez viszonyítva 30%-kal nőtt a város lakásállománya, s ezzel sokat javult a lakásellátottság. A korábbi 430 fővel szemben ma már 100 lakásra csak 370 fő jut. Viszont még mindig magas az egyszobás és a korszerűtlenül felszerelt lakások aránya. 1535 lakás helyett ma több mint 3100 lakás villannyal, a régebbi 113 lakással szemben közel 400 lakás vízzel ellátott, de ezek a mutatók is csak 93%-os, illetve 11%-os ellátottságot jelentenek. Nagymértékben csökkent az alapozás nélküli, egészségtelen lakóépületek száma és aránya.

NYÍRBÁTOR

Az ország legfiatalabb városai közé tartozik. Fejlődésében jelentős szerepet játszott az ipar megteremtése. Az utóbbi 15 évben jelentősen csökkent a mezőgazdasági keresők aránya, s nőtt az ipari-építőipari keresők részesedése.

A város iparában a legrégebbi üzem, a *Növényolajipari és Mosószergyártó Vállalat Nyírbátori Növényolajgyára* mellett jelentős még az *AURÓRA Cipőipari Vállalat*, a *Csepel Motorkerékpárgyár Nyírbátori Gyára* és a *Nyírbátori Faipari Vállalat*, hogy csak a legnagyobbakat említsük.

Nagyarányú lakásépítkezés valósult meg, a lakásállomány 45%-a már a felszabadulás után épült. A 100 lakásra jutó lakosok száma az akkori 418 főről 1973-ra 357 főre csökkent.

Jelentős közműépítés ment végbe az utóbbi évtizedben, de még alacsony a víz- és csatornaellátottság színvonala.

A város oktatási intézményeit jelentősen bővítik napjainkban is. Középiskolájában 570 diák tanult az 1973/74-es tanévben.

Nyírbátor kulturális hagyománya, műemléki jellegének vonzása a megye határain túlra is kiterjed. A XV. századi, késői gótikus stílusban épült református templomban rendezik meg évről évre a *Nyírbátori Zenei Napok* hangversenysorozatát.

ESEMÉNYEK

1944. október 30.	A megye felszabadult.
1945	Földosztás, a megyében először Tiszanagyfalu parasztjai között. (58 715 igénylő között 342 000 kat. hold földet osztottak ki, a földterület 34%-át.)
1948	Felállítják a nyíregyházi rádiótornyot.
1950	Szabolcs-Szatmár megye megalakulása. Az ország egyik legmodernebb pályaudvarának avatása Nyíregyházán.
1954	A Keleti-főcsatorna és a Tiszalöki Duzzasztómű avatása.
1956	Megindul az áramtermelés a Tiszai Erőmű Tiszalöki Vízierőművében
1957	Komorón üzembe helyezik az első olajátfejtő berendezést.
1958	Komlódtótfalunál összekötik a román–magyar földgázvezetéket.
1959	A Felsőfokú Tanítóképző Intézet megnyitása Nyíregyházán, amely a mai Bessenyei György Tanárképző Főiskola elődje volt.
1960	Az átépített és korszerűsített Móricz Zsigmond Színház megnyitása Nyíregyházán. Gyógymedencét, gyermekmedencét építenek Sóstón.
1961	Nyíregyháza egységes vízhálózatának építése megindul. Megnyílik a Báthory István Múzeum Nyírbátorban. A mai Mezőgazdasági Főiskola elődjének (Felsőfokú Mezőgazdasági Technikum) alapítása Nyíregyházán. Szabolcs-Szatmár termelőszövetkezeti megyévé válik. Megkezdi működését a nyíregyházi almatároló.
1962	Nagyhalászban korszerű kenderfeldolgozó kezdi meg működését. Felavatják a Bessenyei György Tanárképző Főiskolát Nyíregyházán.
1963	Aporliget villamosításával befejeződik a magyar falvak villamosítása. Szamostatárfalván üzembe helyezik a megye első törpevízművét.
1964	Elkészül az ERDÉRT tuzséri fatelepe. Záhonyban átadják a forgalomnak az ország legkorszerűbb határállomását. A Nyíregyházi Konzervgyár átadása. Megnyítják a vajai Vay Ádám Múzeumot.
1965	Helyreállítják a túristvándi vízimalmot.
1968	A Hajtóművek és Festőberendezések Nyíregyházi Gyáregysége megkezdi működését.

1969	A kibővített TAURUS Gumigyár avatása Nyíregyházán. Mátészalka várossá nyilvánítása.
1970	Kisvárda várossá avatása.
1971	Megkezdődik a termelés a MOM Vízóra- és Szemüveglencse Gyárában, Mátészalkán.
1972	Újabb jelentős ipari létesítmények üzembe helyezése: Papíripari Vállalat Nyíregyházi Gyára, HÓDIKÖT tiszalöki üzeme.
1973	Nyírbátor várossá nyilvánítása.

IRODALOM

A megye társadalmi-gazdasági helyzete és fejlődésének főbb tendenciái. KSH Szabolcs-Szatmár megyei Igazgatósága 1970.

Eredményeink, társadalmi, gazdasági célkitűzéseink Szabolcs-Szatmárban. A Magyar Szocialista Munkáspárt Szabolcs-Szatmár megyei Bizottsága, a Megyei Tanács és a Hazafias Népfront megyei Bizottságának kiadványa. Nyíregyháza 1973.

Szabolcs-Szatmár megye számokban. KSH Szabolcs-Szatmár megyei Igazgatósága 1965.

Szabolcs-Szatmár megye időszerű természeti, népességi és gazdasági problémái. A Magyar Földrajzi Társaság és a Társaság Tiszántúli Osztálya által rendezett tudományos ülésszak anyaga. Budapest 1967.

SZOLNOK MEGYE

BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN

HEVES

TISZAFÜRED

Kiskörei-víztároló

Tiszaszentimre

Tiszaörs

Nagyiván

Abádszalók

Tiszabura

Kunmadaras

JÁSZÁROKSZÁLLÁS

Jászfényszaru

Jászdózsa

Jászjákóhalma

Jászszentandrás

JÁSZAPÁTI

Jászkisér

Jászfelsőszentgyörgy

JÁSZBERÉNY

Tiszaroff

Bereklürdő

KUNHEGYES

Tiszasüly

Jászladány

Jánoshida

Jászalsószentgyörgy

Kötelek

Besenyszög

KARCAG

Fegyvernek

Kenderes

Újszász

Zagyvarékas

Örményes

KISÚJSZÁLLÁS

SZOLNOK

TÖRÖKSZENTMIKLÓS

Kengyel

TÚRKEVE

Mártfű

Tisza

MEZŐTÚR

TISZAFÖLDVÁR

Cibakháza

BÁCS-KISKUN

Cserkeszölő

Öcsöd

KUNSZENTMÁRTON

Tiszazug

Körös

Csépa

CSONGRÁD

0 5 10 15 20 25 km

SZOLNOK MEGYE ÉS VÁROSAI

ÍRTA DR. KULCSÁR VIKTOR

A megye területe 5571 km² (az ország területének 6%-a), népességének száma 437 900 fő (1973), az ország népességének 4,2%-a. A népsűrűség 78,8 fő/km², jóval alacsonyabb az országos átlagnál. A megye 76 települése közül 7 város, 69 község. A lakosság 44%-a városokban, 56%-a községekben és külterületi településekben él. A 100 km²-re jutó települések száma 1,4, ami igen alacsony érték. A megye közigazgatásilag 7 városra, 5 járásra oszlik. Valamennyi község önálló tanácsú; a nagyközségek száma 18.

TERMÉSZETI ADOTTSÁGOK

Szolnok megye az Alföld központi részén, a Tisza középső folyása mentén helyezkedik el. Magában foglalja *a Jászság és Nagykunság* történelmi tájait. Felszíne tökéletes síkságnak mondható. Fő folyója a *Tisza*, amelybe jobbról *Szolnok*nál a *Zagyva* torkollik. Éghajlata kontinentális jellegű, a nagy szélsőségek jellemzik. Az évi középhőmérséklet 10–11 °C körül alakul, de télen gyakoriak a –15 °C-nál erősebb fagyok, nyáron viszont sokszor meghaladja a hőmérséklet a 32–34 °C-t is. *Az évi átlagos csapadék igen alacsony: 500–550 mm* között van. Ugyanakkor magas a napfénytartam, a terület nagyobb részén meghaladja az évi 2000 órát.

A megye életében, gazdasági fejlődésében a Tiszának, a Jászság és Kunság vízgazdálkodásának mindenkor nagy szerepe volt. A Tisza szabályozási munkálatai Széchenyi István tervei alapján már száz évvel ezelőtt megkezdődtek, de a legnagyobb folyószabályozási munkálatok elvégzésére csak az utóbbi évtizedekben kerülhetett sor. A fő cél az árvízvédelem, a belvíztelenítés és a folyamszabályozás volt. A víz szerepe ezen a területen kiemelkedő, mert a csapadék időbeli és területi eloszlása kedvezőtlen. Általában minden harmadik-negyedik év aszályos, más években pedig a belvizek okoznak a mezőgazdaságban nagy károkat. A mezőgazdasági termelés biztonságosságához elengedhetetlenül szükséges az öntözőrendszer kiépítése, a vízgyűjtő területek komplex rendezése. Csak így lehet biztosítani a vízbő időszakokban a víz visszatartását és a száraz időszakokban öntözéshez történő felhasználását. Ezért kiemelkedő jelentőségű a

Tisza II. Vízlépcső, amely a hozzá csatlakozó öntözőcsatornák és öntözőfürtök megépítése után lehetővé teszi mintegy 300 000 ha mezőgazdasági terület öntözését, a megye területét érintő Tisza-szakaszon egész éven át a hajózást, biztosítja a lakosság és a fejlődő ipar ellátásához szükséges vízmennyiséget. Segíti továbbá az árvíz- és belvízvédelmet és a 120 km² területű mesterséges tó létrehozásával megteremti e táj üdülési, idegenforgalmi és sportolási központját.

A megye kitermelhető ásványi nyersanyagai: a jó minőségű agyagkészletek, építési homok, földgáz, kőolaj, valamint az utóbbi kutatásai során feltárt szénsavkészletek.

DEMOGRÁFIAI HELYZET

A megye lakosainak száma az 1970. január 1-i népszámlálás adatai szerint 448 738 fő, a népsűrűség 80,6 fő volt km²-enként.

1. táblázat

A népesség számának változása (1000 fő)

Évek	1949	1960	1970	1973
Népességszám	450,4	462,1	448,7	437,9

A mutató megnevezése	1949–1959	1960–1969
Természetes szaporodás	44,9	16,8
Vándorlási különbség	−33,2	−30,2
Tényleges szaporodás	+11,7	−13,4

Legalacsonyabb a népsűrűség a *tiszafüredi és törökszentmiklósi* járásokban (városok nélkül), és legmagasabb a *jászberényi* járásban. A megye lakosságának száma 1870 óta a felszabadulásig állandóan növekedett, kivéve az 1941 és 1948 és az 1960 és 1969 közötti időszakot. Az 1950-es évek első felére jellemző demográfiai hullám következtében a nagyarányú természetes szaporodás még ellensúlyozni tudta a vándorlási veszteséget, sőt a tényleges szaporodás 1949 és 1959 között 11 700 fős többletet mutat, 1960 és 1970 között azonban a születések száma jelentősen visszaesett, a vándorlási veszteség pedig alig mérséklődött, így 1960-hoz viszonyítva csökkent a megye lakosságának száma.

A vándorlási veszteség elsősorban a megye munkaképes korú lakosságát érintette, és együtt járt a 0–14 éves korú népesség számának és a születések arányának lényeges csökkenésével is. Ugyanakkor a lakosság átlagos életkorának meghosszabbodása is hozzájárult ahhoz, hogy megnövekedett a 40–59 évesek, valamint a 60 éven felüliek száma és aránya.

2. táblázat

A népesség megoszlása főbb korcsoportok szerint (százalék)

Korcsoportok	1949	1960	1970	1973
0–14 éves	26,9	26,4	22,5	21,3
15–39 éves	37,0	36,0	35,9	36,7
40–59 éves	23,5	23,2	23,8	22,4
60 évesnél idősebb	12,6	14,4	17,8	19,6
Összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*

A korösszetétel kedvezőtlen alakulásának kell tekintenünk azt a körülményt, hogy 1949-hez viszonyítva 21 000-rel csökkent a 14 éven aluliak száma. Csökkenést mutat a 15–39 évesek száma is, és ugyanakkor növekedett a 40–59 éves, valamint a 60 éven felüli lakosság száma.

A lakosság foglalkoztatottsági színvonalát vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az aktív keresők aránya a népszámlálás időpontjában alacsonyabb volt az országos átlagnál. A foglalkoztatás alakulását számtalan tényező befolyásolta, amelyek közül a legfontosabb az, hogy az iparban, építőiparban, a kereskedelemben, a közlekedésben és egyéb ágazatokban a jelentős fejlesztés ellenére sem sikerült elegendő új munkahelyet létrehozni, és így nem lehetett a mezőgazdaságból felszabaduló munkaerő foglalkoztatását megoldani; úgyszintén viszonylag kevés új munkahely jött létre a női munkaerő foglalkoztatására.

Az iparfejlesztés és az egyéb népgazdasági ágazatok fejlesztésének eredményeként megváltozott a lakosság foglalkoztatási struktúrája. Emelkedett az iparban és egyéb ágazatokban dolgozók száma és aránya, miközben csökkent a mezőgazdasági foglalkozásúak száma. Különösen jól szemléltetik a változást az alábbi adatok (amelyek a megyéből eljárók számát is magukban foglalják): az iparban és az építőiparban az aktív keresők száma az 1949. évi 25 900 főről az 1970. évi népszámlálás adatai szerint 74 600 főre emelkedett, ugyanakkor a mezőgazdaságban dolgozók száma 140 600-ról 70 100-ra csökkent. Az egyéb népgazdasági ágakban, mint például kereskedelem, szállítás stb. a foglalkoztatottak száma ugyanezen idő alatt 32 000-ről 51 000-re emelkedett. Az ipari foglalkozású aktív keresők száma a városokban több mint háromszorosra, a községekben több mint 2,5-szeresre növekedett. Az ipari aktív keresők számának emelkedése különösen kiemelkedő volt Szolnokon és Jászberényben. 1970-re a községekben a mezőgazdasági dolgozók aránya 46,2%-ra csökkent, az iparban dolgozóké pedig 33,5%-ra emelkedett.

Az 1970-es évek első felében – az ipar és az egyéb népgazdasági ágazatok fejlesztése következtében – tovább csökkent a mezőgazdaságban dolgozók aránya, ez azonban kisebb mértékű, mint az országos átlag. A mezőgazdaságnak ugyanis jelentős szerepe van a megye gazdasági szerkezetében.

GAZDASÁGI SZERKEZET

A felszabadulás óta Szolnok megye gazdasági szerkezetében alapvető változások mentek végbe. Korábban a mezőgazdasági tevékenység volt túlsúlyban, amelyhez képest az ipar, építőipar csak jelentéktelen szerepet játszott.

A mezőgazdaság szocialista átszervezése után létrejöttek a nagyüzemi mezőgazdasági termelés előfeltételei. A modern agrotechnika fokozatos bevezetésével, a gépesítéssel a munka termelékenysége a mezőgazdaságban is megsokszorozódott, így a mezőgazdasági aktív keresők nagyarányú csökkenése mellett is a megtermelt mezőgazdasági termékek mennyisége évről évre növekedett.

IPAR

Szolnok megye a felszabadulás előtt – az *Alföld* többi megyéihez hasonlóan – iparilag teljesen elmaradott terület volt: mindössze 9 gyárjellegű létesítmény működött, amelyek közül a *MÁV Járműjavító* és a *Malomipari Egyesülés* még 1900 előtt létesült. A századfordulótól a felszabadulásig mindössze 7 ipari üzemet alapítottak a megyében *(Szolnokon papírgyárat, cukor- és téglagyárat, Karcagon üveggyárat, Törökszentmiklóson baromfifeldolgozót és mezőgazdasági gépgyárat, Martfűn cipőgyárat)*. A foglalkoztatottak létszáma azonban ezekben az üzemekben elenyészően kevés volt a megye lakosságához és a nagy tömegű munkanélkülihez viszonyítva. A felszabadulás után helyreállított üzemekben gyorsan megindult a termelés; az iparban foglalkoztatottak száma 1950-ben már megközelítette a 6500 főt.

A lakosság életszínvonalának emelése, a foglalkoztatási problémák megoldása és a gazdasági élet fellendítése érdekében égetően szükségessé vált az ipar fejlesztése. Az iparosítás már az első ötéves tervben megkezdődött, és az utána következő 15 év terveinek megvalósítása során több üzem létesült a megyében, mint azt megelőzően 50 év alatt. A legjelentősebb beruházás *a Tisza menti Vegyiművek* volt; építése már 1950-ben elkezdődött, és az azóta eltelt idő alatt az ország egyik legjelentősebb vegyipari üzemévé fejlődött. (1973-ban az ország összes kénsavtermelésének 81%-át, szuperfoszfát-termelésének felét itt állították elő.) Az első ötéves terv során létesült még *Jászberényben az Aprítógépgyár*, valamint a *Hűtőgépgyár*, amely 1952-ben alakult az akkor még *Fémnyomó- és Lemezárugyárból*. Jelentősebb ipari létesítmények voltak ebben az időben Szolnokon a *Papíripari Vállalat Szolnoki Papírgyára*, a *Tisza Bútoripari Vállalat 4. sz. Szolnoki Gyáregysége*, a *Szolnoki Tejipari Vállalat*, Karcagon a *Gabonafelvásárló és -feldolgozó Vállalat Karcagi Körzeti Egysége*, Túrkevén és Jászberényben *kenyérgyárak épültek*. Az 1950-es évek elején létrejöttek a megyében a helyi ipari vállalatok és a kisipari szövetkezetek is, amelyek főleg élelmiszer-, ruházati, bőr-, fa- és vegyesipari tevékenységet folytattak. Ezek az üzemek a megye városaiban és községeiben ma is megtalálhatók, tevékenységük főképp kézműipari jellegű, a foglalkoztatott munkások száma csak néhány üzemben haladja meg a 100–150 főt. 1953-ban a megye szocialista iparában a foglalkoztatottak száma majdnem elérte a 15 000 főt, egyharmaduk a tanácsi és szövetkezeti üzemekben dolgozott.

Az ipar erőteljesebb fejlesztése a harmadik ötéves tervben vett nagyobb lendületet, amelyet a budapesti vállalatoknak a megye területén létesített üzemei is jelentősen elősegítettek. Amíg a második ötéves tervben 533 millió Ft-ot fordítottak az iparfejlesztésre, és ezen belül elsősorban a már meglevő üzemek bővítésére, rekonstrukciójára, addig a harmadik ötéves tervben már 819 millió Ft beruházási összeg állt rendelkezésre. 1965 és 1970 között 22 olyan ipari létesítmény valósult meg a megyében, amelyek beruházási költsége egyenként meghaladta az 5 millió Ft-ot. Kiemelkedő jelentőségű beruházás volt Szolnokon a *Beton- és Vasbetonipari Művek Szolnoki Gyára*, a *papírgyárban a IV. sz. papírgép- és zacskóüzem* üzembe helyezése; a *Tisza menti Vegyiművek*nél új porfesték- és mosóporgyár létesült, továbbá bővítették a szuperfoszfát gyártási kapacitását. A *Szolnoki Cukorgyár*ban új erőművet létesítettek. A budapesti iparvállalatok közül a *Szerszámgépipari Művek* és a *Híradástechnikai Vállalat* Karcagon, az *Április 4. Gépgyár* Örményesen, a *Magyar- Hajó- és Darugyár* és az *Alumíniumárugyár* Tiszafüreden, a *Könnyűipari Gépgyártó Vállalat* Mezőtúron, a *Gyógyászati Segédeszközök Gyára* Kisújszálláson létesített üzemet. A nehézipari üzemek mellett számos új könnyűipari vállalat is létrejött, ahol főként a nők számára biztosítottak foglalkozási lehetőséget. Szolnokon és Túrkevén a *Május 1. Ruhagyár*, Kisújszálláson a *Férfi Fehérneműgyár*, Kunszentmártonban a *Pannónia Szőrmekikészítő és Szőrmekonfekció Vállalat*, Jászberényben a *Budapesti Bútoripari Vállalat* létesített üzemet. A megye nagyobb vállalatai, mint például a *Jászberényi Lehel Hűtőgépgyár* Jászboldogházán hűtőpultgyártó üzemet, Jászárokszálláson *radiátorgyárat*, a *Tiszai Cipőgyár* Kunszentmártonban létesített üzemet. Ezenkívül a *Ganz Villamossági Művek* Szolnokon, a *Beton- és Vasbetonipari Művek* Kunszentmártonban, az *Alföldi Szilikátipari Vállalat* Törökszentmiklóson, a *Beloiannisz Híradástechnikai Gyár* Kunhegyesen hozott létre gyártelepet.

Az új gyártelepítések mellett a megyei iparvállalatok és szövetkezetek is fejlesztették üzemeiket és növelték a foglalkoztatottak számát. Az ipari termelés értéke 1964 és 1974 között több mint ötszörösére emelkedett. Az iparfejlesztés eredményeképpen számos olyan terméket állítanak elő ma már a megyében, amelyeket korábban egyáltalán nem gyártottak és amelyek részesedése az ország termeléséből számottevő hányadot képvisel.

A megyébe telepített iparvállalatok és üzemek egy része ma már számos olyan terméket állít elő, amelyekkel közvetlenül vagy közvetve kapcsolódik be *a hazai és a nemzetközi kooperációba*. A termékek nagy tömegben való előállítása pedig lehetővé és szükségessé is teszi a dinamikusabb gyártmányfejlesztést, a korszerű technológia gyorsabb bevezetését, alkalmazását.

Hátrányosabb helyzetben vannak a megye kis- és középüzemei, amelyek többsége a kis telephelyeken sokféle terméket állít elő. Az üzemek elaprózottsága elsősorban a helyi ipari vállalatokra és kisipari szövetkezetekre jellemző; 1973-ban a megye területén levő 468 ipartelepből 370 telepen a foglalkoztatott munkások száma 100-nál kevesebb volt, ezen belül 187 olyan ipartelep volt a megyében, ahol a munkások száma nem érte el a 10 főt.

A megye iparának jelenlegi szerkezetére jellemző, hogy az állóeszközök értéke és a foglalkoztatottak száma alapján a nehézipar lett a vezető iparág. Ezen belül a gépiparé a vezető szerep; 1973-ban a nehéziparban foglalkoztatottak közel 60%-a a gépeket és

3. táblázat

Fontosabb ipari termékek termelésének alakulása

Termék	Mértékegység	1950	1970	1973	1973-ban az országos termelés százalékában
Kőszivacs szigetelőtermék	1000 db	—	12 592	4 926	15,2
Háztartási villamos hűtőszekrény	db	—	241 804	371 231	100,0
Kénsav	t	19 603*	340 000	568 000	87,7
Gumitalp	t	—	5 814	8 576	83,3
Szuperfoszfát, porított	t	—	448 000	515 800	51,4
Fenyőfűrészáru	m^3	19 905**	41 023	48 840	10,3
Csomagolópapír	t	—	14 932	17 706	11,7
Férfi lábbeli	1000 pár	843**	2 370	2 645	25,8
Női lábbeli	1000 pár	877**	3 260	3 303	15,8
Tornacipő (férfi, női, gyermek)	1000 pár	—	2 893	2 716	100,0
Hántolt rizs	t	—	17 048	24 543	70,1
Fehér kristálycukor	t	2 502	26 674	28 978	12,0
Fermentált dohány	t	1 331**	4 862	3 789	24,2

* 1952-es adat.
** 1957-es adat.

gépi berendezéseket előállító üzemekben dolgozott. A nehézipar egészének fejlődését jól szemlélteti a foglalkoztatottak számának növekedése: 1953 és 1973 között a nehéziparban dolgozók száma 6562-ről 27 780-ra emelkedett. Összehasonlításként érdemes még megemlíteni, hogy Szolnok megye iparában az állóeszközök értékének növekedése

4. táblázat

A szocialista iparban foglalkoztatottak arányának változása (százalék)

Ágazat	1953	1960	1970	1973	1973-ban az ország összes ipari aktív keresőinek százalékában
Nehézipar	43,8	41,5	47,9	46,7	2,7
Könnyűipar	25,2	33,2	32,9	34,0	4,4
Élelmiszeripar	20,4	14,3	12,0	12,2	3,9
Egyéb ipar	10,6	11,0	7,2	7,1	5,9
Összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*3,4*

Az aktív keresők megoszlása főbb népgazdasági ágak szerint

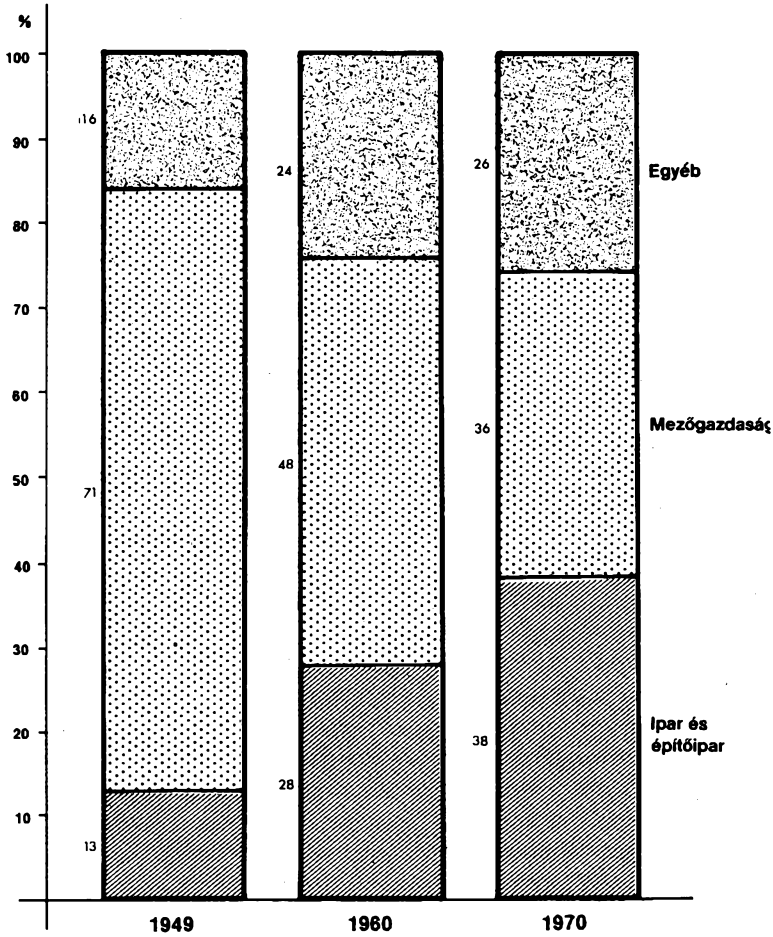

gyorsabb volt, mint a többi alföldi megyében, és 1973-ban az egy főre jutó bruttó állóeszközérték tekintetében – Pest, Csongrád és Szabolcs-Szatmár megye kivételével – meghaladta a többi megyét. Ugyanakkor a foglalkoztatottak számának a növekedési üteme alacsonyabb volt, mivel az állóeszközigényes nehézipar fejlesztése a foglalkoztatottság növekedésének lassulása irányába hatott.

A felszabadulás óta igen jelentős fejlődés történt a könnyűiparban is. A könnyűiparban foglalkoztatottak száma 1953 és 1973 között 3758-ról 20 262-re emelkedett; ez utóbbiból a nők száma 13 753 volt. A könnyűiparon belül a vezető iparág a bőr–szőrme–cipőipar, ahol a foglalkoztatottak több mint egyharmada dolgozik. Igen jelentős a foglalkoztatottak száma a kézmű- és háziiparban, valamint a textilruházati iparban is.

Nagymértékben fejlődött az élelmiszeripar is; a foglalkoztatottak száma 1953-hoz viszonyítva 1973-ban több mint kétszeresére emelkedett, a mezőgazdasági termelés kiemelkedő jelentősége miatt azonban az élelmiszer helyben történő feldolgozásának fejlesztési lehetőségei még nincsenek kellően kihasználva.

Az ipar területi elhelyezkedését a negyedik ötéves terv kezdetén nagyarányú koncentráció jellemezte: az állóeszközök bruttó értékének közel 70%-a, a foglalkoztatottak több mint negyede Szolnok városában volt. Közel 10% állóeszközérték jutott Jászberényre és mintegy 11% a megye többi öt városára. A megyeszékhely iparosodottságának súlyát tovább növelni nem célszerű, helyette a középfokú központi szerepkört betöltő városok és városias fejlesztésre kijelölt nagyközségek iparának fejlesztése indokolt. A megyében *Szolnokon* kívül 11 iparfejlesztésre kijelölt település van, ahol az ipar telepítéséhez szükséges néhány fontos feltétel adva van.

MEZŐGAZDASÁG

A felszabadulás óta Szolnok megye mezőgazdaságában is gyökeres változások következtek be. A felszabadulás előtt a földterület 62%-a 54 földbirtokos tulajdonában volt, a fennmaradó 38%-nyi területen pedig 57 000 kis- és törpebirtokos osztozott. A földdel nem rendelkező agrárproletárok száma mintegy 50 000 volt. Az olcsó és nagy tömegű munkaerő-felesleg a földbirtokosokat és bérlőket nem ösztönözte a gépesítésre, a mezőgazdaságba befektetett tőkét inkább földszerzésre fordították.

A földosztás a megye területének 28,4%-át érintette. 259 716 hold földet osztottak szét 32 573 igényjogosult között. Szolnok megyének a termelőszövetkezeti mozgalom elindításában és fejlesztésében kiemelkedő szerepe volt és szinte a földosztással egyidőben kezdődött el a már meglevő földművesszövetkezetek keretein belül az első termelőszövetkezeti csoportok megalakulása. 1948-ban az országban létrejött termelőszövetkezeti csoportok több mint negyede Szolnok megyében működött. 1951-ben Túrkeve, Karcag, Kisújszállás, Mezőtúr városok termelőszövetkezeti városokká alakultak, ahol a parasztok döntő többsége belépett a termelőszövetkezetekbe.

Az 1950-es évek elején és közepén bekövetkezett átmeneti visszaesés után 1959 tavaszán – az országban az elsők között – Szolnok megyében lényegében befejeződött a mezőgazdaság szocialista átszervezése. A földterület 60,3%-a a termelőszövetkezetek, 12,7%-a az állami gazdaságok és 3,9%-a a nem mezőgazdasági foglalkozásúak birtokában volt. Már 1960-ban megindult a kis földterülettel rendelkező, gyengén gazdálkodó termelőszövetkezetek egyesítése. 1960-ban 237 termelőszövetkezet működött a megyében, földterületük átlagos nagysága 1430 ha volt. A koncentráció következtében 1974-ben 101-re csökkent a termelőszövetkezetek száma, átlagos földterületük pedig majdnem 4000 ha-ra emelkedett. Az állami gazdaságok összevonása 1961-ben kezdődött. 1960 és 1973 között az állami gazdaságok száma 19-ről 10-re csökkent, átlagos földterületük 3755 ha-ról 7200 ha-ra emelkedett.

Jelentős változás történt a művelési ágak és a szántóterületen belül a vetésszerkezet alakulásában. A szántóterület nagysága – az összes földterület 35 800 ha-ral történt növekedése ellenére – csökkenő tendenciát mutat. Ezen belül a kenyérgabona vetésterülete lényegében változatlan maradt. A takarmánygabona és egyéb takarmánynövé-

nyek vetésterületének, de még inkább a terméshozamok további jelentős emelése is szükséges az állattenyésztés fejlesztése és az abraktakarmány-hiány megszüntetése érdekében. Figyelemre méltó a megyében az erdőterület növekedése: az 1950. évi 3910 ha-ral szemben 1973-ban több mint 49 000 ha-t (részben területi átszervezés miatt) foglalnak el erdők; szintén erőteljes volt a kert- és gyümölcsterület gyarapodása, mely 4905 ha-ról több mint 10 000 ha-ra emelkedett.

5. táblázat

A művelési ágak megoszlásának változása (százalék)

Művelési ág	1950	1960	1970	1973
Szántó	74,0	70,5	66,7	66,4
Kert, gyümölcsös	0,9	1,2	1,8	1,7
Szőlő	1,4	1,4	1,1	0,9
Rét	4,7	2,8	1,4	1,3
Legelő	9,8	11,9	9,9	10,1
Mezőgazd. terület összesen	90,8	87,8	80,9	80,4
Erdő	0,7	2,3	8,2	8,3
Nádas	0,1	0,3	0,2	0,2
Termőterület összesen	91,6	90,4	89,3	88,9
Művelés alól kivont terület	8,4	9,6	10,7	11,1
Összes földterület	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*

A nagyüzemi gazdálkodás előnyei, a gépesítés a korszerű agrotechnika alkalmazásának eredményei megmutatkoztak a termésátlagok és a termékmennyiség növekedésében, a munka termelékenységének jelentős emelkedésében.

A termésátlagok alakulását kedvezően befolyásolta az öntözött területek nagyságának állandó emelkedése is. A rendkívül kevés csapadék miatt Szolnok megyében az öntözésnek igen nagy a jelentősége. 1962-ben az öntözött terület nagysága 55 488 ha volt, 1973-ban pedig több mint 66 000 ha földterületet öntöztek, amelynek 85%-a szántó és mintegy 14%-a rét és legelő volt. A Tisza II. Vízlépcső és az öntözőrendszerek kiépítése további 300 000 ha földterület öntözését teszik lehetővé.

Nagy fejlődés tapasztalható a *felhasznált műtrágya* mennyiségével kapcsolatban is. 1955-ben 1 ha-ra 42 kg, 1973-ban 543 kg műtrágya-felhasználás jutott.

A felszabadulást megelőzően a mezőgazdaságban alig használtak *gépeket* a föld megmunkálásához, a termények betakarítására. A mezőgazdasági munkát majdnem teljes egészében állati igaerővel és kéziszerszámokkal végezték. A gépesítés a termelőszövetkezetek és állami gazdaságok megalakulásával egyidejűleg kezdődött. 1955-ben Szolnok megyében 2254 traktoregység volt, és egy traktoregységre még 176 ha szántóterü-

6. táblázat

Fontosabb szántóföldi növények vetésterületének és termésátlagának változása

Megnevezés	1950		1960		1970		1973	
	terület ezer ha	termésátlag q/ha	terület ezer ha	termésátlag q/ha	terület ezer ha	termésátlag q/ha	terület ezer ha	termésátlag q/ha
Búza	138,8	15,5	107,3	17,7	126,5	20,4	136,4	35,4
Rozs	12,8	13,0	3,8	14,1	1,2	7,6	0,3	21,0
Árpa	36,3	10,8	40,8	21,2	23,4	20,4	23,0	32,6
Kukorica	86,4	9,6	89,9	25,3	67,4	34,0	79,4	43,2
Cukorrépa	11,3	118,2	12,0	232,5	8,3	303,4	11,7	298,6
Burgonya	5,6	20,9	4,6	74,7	3,1	117,1	1,9	133,0

let jutott. 1973-ban a traktoregységek száma 9794-re emelkedett, az egy traktoregységre jutó szántóterület pedig 40 ha-ra csökkent. Legelsőként a szántást, a gabona vetését és betakarítását gépesítették. 1958-ban 270 db arató-cséplő gép volt a megyében. 1973-ban számuk 1062-re gyarapodott. Az üzemszerű növénytermesztés elterjedése gyökeres változást hoz az elkövetkező években a növénytermesztés gépesítésében.

A szántóföldi növényekből 1970-ig elért terméshozam-növekedések igen nagy fejlődést jelentenek a háború előtti, de még az 1960-as évek eredményeihez viszonyítva is. 1970 óta a mezőgazdaságban újabb, szinte gyökeres változások tanúi lehetünk. A korábban alkalmazott termelési technológiával a hozamokat jelentősen emelni már nem lehet, ezért vált szükségessé a termelési rendszerek bevezetése. *Az iparszerű árutermelés* rendszerének előnyét a baromfitenyésztés terén elért sikerek bizonyították, és ez például szolgált az iparszerű növénytermesztés megvalósításához. Ennek előnyét a megye több állami gazdasága és termelőszövetkezete felismerte, sőt néhány szövetkezet, mint például a *tiszaföldvári Lenin Tsz* a búza-, a *karcagi Lenin Tsz* a rizs-, a *zagyvarékasi Béke Tsz* a gyepgazdálkodási, a *besenyszögi Kossuth Tsz* a lucernatermelési rendszer, a *Héki Állami Gazdaság* pedig a cukorrépa-termelési rendszer kezdeményezője. A megye néhány gazdasága csatlakozott a *Szekszárdi Kukoricatermesztési Szocialista Együttműködéshez* (KSZE). 1973-ban a *Szolnoki és a Héki Állami Gazdaság* 3000 ha, 6 termelőszövetkezet pedig 4018 ha földterülettel vett részt az üzemszerű kukoricatermesztésben.

Az iparszerű termelési rendszerek sikeres alkalmazása esetén a részt vevő gazdaságok 10 év alatt megkétszerezhetik 1970-ben elért eredményeiket. (1974-ben a termelőszövetkezetek cukorrépa-termelésének 90%-át, kukoricatermelésük majdnem 80%-át, a rizstermelés 54%-át termelési rendszerben végezték.)

A takarmányalap biztonságos megteremtése egyik fontos tényezője *az állattenyésztés gyorsabb ütemű fejlesztésének*. Bár a felszabadulás óta az állatállomány fokozatosan gyarapszik, 1972-ig még nem sikerült elérni az országos átlagot. 1973-ban Szolnok megyében 37,7, 1972-ben 37,3 számosállat jutott 100 ha mezőgazdasági területre, szemben az országos 39,2 számosállattal.

7. táblázat

Az állatállomány alakulása (1000 db)

Állatfajta	1950	1960	1970	1973
Szarvasmarha	117,6	112,9	127,6	241,1
Sertés	308,8	380,9	443,9	518,4
Ló	40,3	30,3	11,9	9,2
Juh	69,2	184,1	245,6	195,6

A szarvasmarha-állományon belül növekszik a tehénállomány, a nagyüzemi gazdaságokban szakosított tehenészeti telepek építésével jelentősen növelik a férőhelyek számát a húsmarha-előállítás elsődleges növelésének céljából.

A sertésállomány gyarapítása céljából szakosított sertéstelepek épülnek.

Az új állattenyésztő telepek építése, fejlesztése, a gépesítés, a korszerű technológia alkalmazása szükségessé teszi a magasabb szakképzettséggel rendelkezők számának jelentős emelését, mely nemcsak az állattenyésztői munka színvonalának, hanem kedvezőbb munkafeltételek és munkakörülmények megteremtését is jelenti.

A nagyüzemi állattenyésztés mellett igen fontos a mezőgazdasági termelőszövetkezetek *háztáji gazdaságaiban* folytatott állattenyésztés is. 1973-ban e gazdaságokhoz tartozott a szarvasmarha-állománynak mintegy 22%-a, a sertésállománynak 38%-a. A háztáji állattenyésztés túl azon, hogy jelentős többletjövedelmet biztosít az állattartók számára, a már meglevő állatférőhelyek kihasználásával, külön beruházás nélkül teszi lehetővé az állatállomány növelését.

KÖZLEKEDÉS

Szolnok megye az ország vasúti és közúti közlekedésében igen fontos helyet foglal el. A megyén halad keresztül a Budapest–Záhony vasútvonal, továbbá a Salgótarján–Hatvan–Szeged vasútvonal, amely az ország északi és déli része közötti kapcsolatot biztosítja. Szolnokon van az ország egyik legforgalmasabb pályaudvara. Budapest és Székesfehérvár után itt halad át a legtöbb személyvonat. Szolnok az Alföld vasúti gyűjtőállomása, nagy mennyiségű mezőgazdasági és ipari termék (például műtrágya, kénsav) elszállítását bonyolítja le, továbbá fontos nemzetközi személy- és tehervonatok haladnak itt át. Az utas- és áruforgalom nagyarányú növekedése szükségessé tette a szolnoki pályaudvar korszerűsítését. Az itt épült új rendező-pályaudvar az ország legkorszerűbb ilyen létesítménye. Rövidesen befejeződik a személypályaudvar újjáépítése.

A vasúthálózat hossza Szolnok megyében 642 km, ennek 50%-a fővonal, ahol az összes forgalomnak mintegy 90%-a bonyolódik. A vasúthálózat többi részét kisforgalmú, korszerűtlen vonalak és állomások képezik, amelyeknek korszerűsítése és üzemeltetése nem gazdaságos. E téren a fő célkitűzés a korszerűtlen vonalak és állomások megszüntetése. A vasút fejlesztése a megyében sem választható el a közutak, a közúti közlekedés fejlesztésétől. Ez irányba hat a megye mezőgazdaságának és iparának fej-

lődése, amely – növekvő személy- és áruforgalmával – szükségessé teszi a közúthálózat, a közúti közlekedés korszerűsítését.

Ma már egyre nagyobb jelentősége van a közúti teherszállításnak. 1961-ben 1 942 000 t árut, 1973-ban 4 030 000 t árut szállítottak tehergépkocsival a megyében.

A közúti személyszállítás területén is számottevő fejlődés következett be. 1973-ban már 41,6 millió fő volt az autóbuszon közlekedő utasok száma. A megyében ma már minden település megközelíthető autóbusszal. A közutak hossza 1973-ban 1334 km volt (amelyből a főúthálózat 392 km-t tett ki). A közúti közlekedés legjelentősebb útvonala a 4. sz. főútvonal, amelyből 85 km halad át a megye területén. Korszerűsítése az ötödik ötéves tervben fejeződik be.

A megye úthálózatának korszerűsítése igen nagy anyagi ráfordításokat tesz szükségessé: jelenleg ugyanis a közutaknak mintegy egyharmada mondható korszerűnek. Kedvezőtlenebb a helyzet a tanácsok kezelésében levő utak esetében, ahol 5629* km útnak csak 6%-a kiépített. Ezen belül a városok és a községek belső úthálózatának és a bekötő utaknak csak 8%-a kiépített.

A megyében mintegy 165 km hosszúságú hajózható folyószakasz van, ennek lehetőségeit azonban csak részben hasznosítják. A Tisza II. Vízlépcső ezt a helyzetet várhatóan javítani fogja.

ÉLETSZÍNVONAL, ÉLETKÖRÜLMÉNYEK

A felszabadulás óta jelentősen javult a lakosság életszínvonala. Az 1960-as évek közepéig a fejlődés lassú volt, azonban az 1960-as évek második felétől kezdve dinamikus javulás indult meg. Az iparosítás révén nőtt a foglalkoztatottság, a mezőgazdaságban emelkedett a munka termelékenysége. *A személyi jövedelmek alakulására jellemző volt, hogy az egy főre jutó jövedelmen belül a társadalmi juttatások aránya* (táppénz, nyugdíj, családi pótlék, segély, ösztöndíj) *jobban növekedett, mint a munkabéreké.* A szellemi és munkásháztartásokban, valamint a paraszti és kettős jövedelmű háztartásokban az egy főre jutó átlagos jövedelem 1962-höz viszonyítva 1973-ig közel megkétszereződött. Az életszínvonal emelkedéséhez jelentősen hozzájárult a lakáshelyzet javulása, a jobb és magasabb színvonalú egészségügyi, oktatási és kulturális ellátottság és a kereskedelem fejlődése.

LAKÁS- ÉS KOMMUNÁLIS ELLÁTÁS

Szolnok megye a felszabadulás előtti időből elmaradott és szegényes lakásviszonyokat örökölt. A lakások, épületek elavultak és szűkösek voltak; a lakásoknak mintegy 75–80%-a egyszobás volt. 1945 előtt a 100 lakásra jutó lakosok száma 419 volt. A lakásállomány

* Ez nem tartalmazza a KPM kezelésében levő bekötő utakat.

nagy része nemcsak szűkös, hanem egészségtelen is volt. 1949-ben a vertföldes szobák aránya meghaladta az 50%-ot.

Még a városi lakásokban is ritkaságnak számított a fürdőszoba vagy az elkülönített mosdóhelyiség. Az igen jelentős változás és fejlődés ellenére is még sok régi, elavult épület maradt meg a megyében, főleg a községekben és a külterületi lakóhelyeken.

1973-ban *a lakások száma* 151 000 volt a megyében; ez 1949-hez viszonyítva 29 000-rel több lakást jelent. A 100 lakásra jutó népesség száma 289-re csökkent. Ezek a számok azonban önmagukban csak a lakásállomány gyarapodását mutatják, amelyből sem a lakáshelyzet minőségi változása, sem pedig a lebontott korszerűtlen lakások száma nem látható. Mindenekelőtt a lakások méreteiben következett be jelentős változás. 1949-ben a mintegy 120 000 lakásból 97 500 egyszobás, 21 000 kétszobás volt. 1970-re az egyszobás lakások száma 71 600-ra csökkent, a kétszobásoké 61 000-re növekedett. Az egyszobás lakások nagy részét átépítették, felújították, két- vagy több szobásra kibővítették, az elavultak egy részét pedig lebontották. Az újonnan épült és épülő lakások döntő többsége 2 vagy ennél több szobás. A legjelentősebb fejlődés Szolnokon és Jászberényben ment végbe. Szolnokon a lakosságnak mintegy 60%-a új lakásokban lakik. Jászberényben a kétszobás lakások száma megkétszereződött, Szolnokon pedig háromszorosra emelkedett.

Javult a lakások minősége is. 1949-ben a lakásállomány 76,5%-a alapozás nélkül, vályogból, sárból vagy vertföldből épült, és csak 19,4%-a rendelkezett tégla, beton vagy kő alapozással. 1970-re a lakásállománynak 45,8%-a tégla, beton vagy kő alappal épült, de a változás ellenére még mindig igen nagy (45,3%) az alapozás nélkül épült lakóházak aránya. A lakások minőségi javulását jelzi a vertföldes szobák számának csökkenése is. 1949-ben 151 271 szobából 88 642 padozata volt vertföldes. 1960-ig a vertföldes szobák száma átmenetileg növekedett. A kormány lakásépítést támogató intézkedései következtében 1960 után lényegesen csökkent a vertföldes szobák száma és aránya, 1970-ben azonban még mindig több mint 66 000 vertföldes szoba volt Szolnok megyében, amely az összes szobák 30,2%-át tette ki, szemben az 1949. évi 58,6%-kal. A vertföldes szobákból mintegy 50 800 a községekben és külterületi lakott helyeken található.

Mint mindenütt az Alföldön, Szolnok megyében is a helyben megtalálható lakásépítéshez felhasználható építőanyag döntően befolyásolja az épületek nagyságát, magasságát. Ma még a városokban is, de főleg a községekben a legfontosabb építőanyag a vályog, a sár vagy vertföld. Igen alacsony a szilárd építőanyagokból épült házak aránya. A megye településeire a városokban és községekben egyaránt a földszintes házak a jellemzőek. 1970-ben a megye összes lakóházainak 99,3%-a volt földszintes. A városokban 756, a községekben 151 emeletes lakóház volt összesen.

Ebből következően a városok és községek igen nagy területeken helyezkednek el, és a lakások szétszórtsága miatt *a villannyal, vízvezetékkel, csatornával, gázvezetékkel való ellátás a területegységre jutó igen magas költségek miatt elmaradottabb az ország koncentráltabb településformáiban biztosított ellátottságnál.*

A közművesítésre vonatkozóan a felszabadulás előtti időkből különösen elmaradott viszonyokat örökölt a megye. 1949-ben például 121 790 lakásból csak 33 000 lakásban volt villany. Még 1970-re sem sikerült a villamosítást teljesen befejezni. Még jobban hátráltatta a vízvezeték-építést a lakóépületek nagy területen való szétszórtsága. A víz-

A lakások számának és felszereltségének alakulása

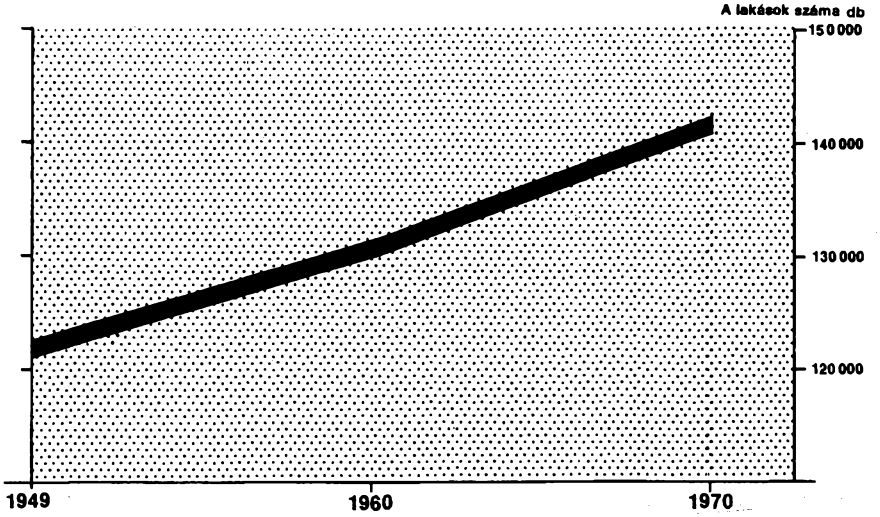

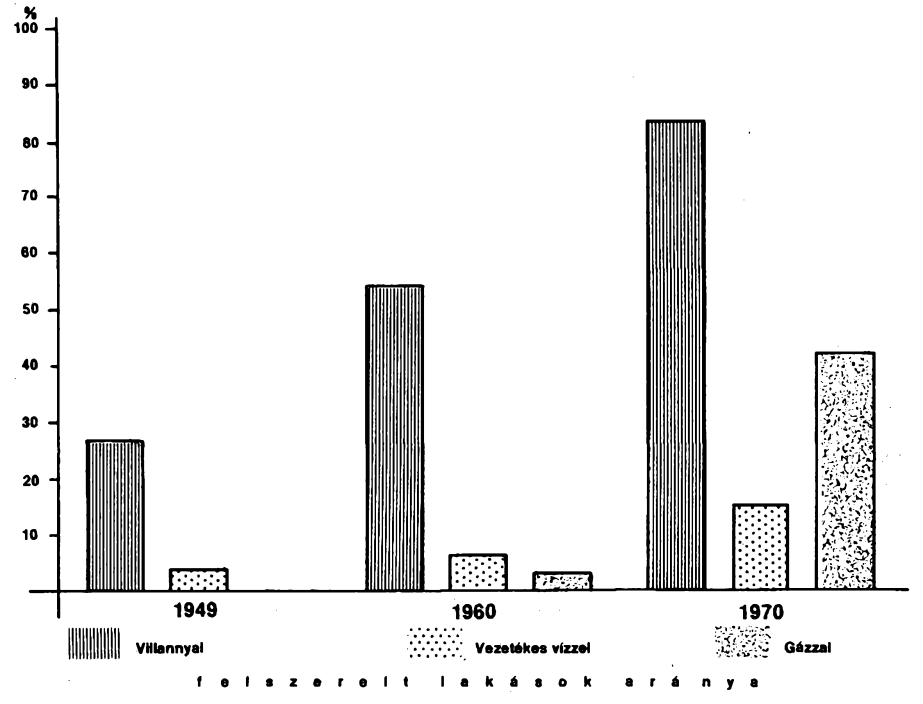

vezeték lakásokhoz történő bevezetése elsősorban a városban épült lakótelepeken, emeletes épületekben vált lehetségessé. 1973-ban 29 204 lakás csak udvari kifolyóval volt ellátva, és csak 26 507 lakás volt közvetlenül bekapcsolva a vízhálózatba. A vízvezetékkel ellátott lakások 71%-a a városokban, 29%-a a községekben található.

Jelentősebb volt a fejlődés *a gázellátás* területén, itt is elsősorban a propán-bután gázellátást sikerült nagyobb mértékben fejleszteni. A propán-bután gázellátásban részesülő lakások száma az 1960. évi 3385-ről 1973-ig 72 019-re emelkedett. A vezetékes gázellátásba bekapcsolt háztartások száma a magas beruházási költségek miatt lassabban halad. 1963-ban 1303, 1973-ban 10 163 volt a vezetékes gázellátásba bekapcsolt lakások száma. Szolnokon kívül Karcagon, Kisújszálláson, Törökszentmiklóson és Kunmadarason van vezetékes gázellátás.

Az újonnan épülő lakások *felszereltsége* évről évre javul. 1973-ban az új lakások 66 százaléka vízvezetékkel és csatornával épült, 64%-ában fürdőszoba, illetve mosdóhelyiség van, 26% gázellátásban részesül. Legkedvezőbb a helyzet Szolnokon, ahol 1973-ban a gázellátásba az újonnan épült lakások 85%-át kapcsolták be.

EGÉSZSÉGÜGYI, SZOCIÁLIS, OKTATÁSI ÉS KULTURÁLIS ELLÁTÁS

Az egészségügyi ellátás területén is igen nagy elmaradottságot kellett felszámolni a felszabadulás óta eltelt időszakban. 1945 előtt 10 000 lakosra 10 kórházi ágy jutott. Az orvosok száma 239 volt. Szakrendelésről alig lehetett beszélni, körzeti orvosi ellátás pedig egyáltalán nem volt.

Az orvosi ellátás javulása terén igen nagy előrehaladás történt. 1972-ben már 668 orvos működött a megyében. Az orvosi ellátással szemben megnövekedett a lakosság igénye is. A társadalombiztosítás kiterjesztésével ma már majdnem mindenki jogosult az ingyenes betegellátásra. A fejlődés ellenére a megye gondjai e területen nem csökkentek, mivel a szükségesnél kevesebb orvos áll rendelkezésre. 1973-ban 77 betöltetlen orvosi állás volt a megyében.

Sokat fejlődött az általános körzeti orvosi ellátás. 1955-ben 118 körzeti orvos volt, és egy körzeti orvosra 3898 lakos jutott. 1973-ban az általános körzeti orvosok száma 153-ra emelkedett, és 2855-re csökkent az egy orvosra jutó lakosok száma. Csökkentette a körzeti orvosok terhelését a körzeti gyermekorvosi intézmény felállítása. 1973-ban 26 gyermekorvosi körzet működött a megyében. A jelentős fejlődés ellenére a körzeti orvosok napi átlagos betegforgalma magasabb az országos átlagnál, de alacsonyabb az alföldi megyék többségénél.

A szakrendelő-intézeti ellátás megteremtése is lényegesen javította a lakosság betegellátását. A szolnoki, jászberényi, karcagi és mezőtúri szakrendelő-intézeteknek a hozzájuk tartozó körzeteiben, összesen a megye 19 helységében van kihelyezett rendelőintézetük, ahol biztosítani tudják a magasabb szintű szakorvosi ellátást. 1960-ban 290, 1973-ban pedig már 436 szakorvos működött főleg a megye rendelőintézeteiben, kórházaiban.

A megye lakosságának *fekvőbeteg-ellátását* szolgáló általános kórházi ágyak száma is jelentősen gyarapodott. 1955-ben 1668, 1973-ban 2564 kórházi ágy volt a megyé-

ben. A 10 000 lakosra jutó kórházi ágyak száma ugyanezen idő alatt 37,1-ről 59-re gyarapodott. Karcagon 440 ágyas, Szolnokon 300 ágyas MÁV kórház és rendelőintézet épült. A MÁV kórház azonban nem megyei intézmény, tehát nem kizárólag a megye ellátására hivatott. A kórházi ellátás területén Szolnok megye a felszabadulás előtt a legrosszabbul ellátott megyék sorába tartozott, és a jelentős fejlődés ellenére a viszonylagos elmaradottságot eddig még nem sikerült pótolni. Az országos átlaghoz viszonyítva mintegy 20%-os a lemaradás.

A felszabadulás előtt a népesség számához viszonyítva igen magas volt a TBC-s megbetegedések száma. E betegség leküzdéséért a TBC-gondozóintézetek hálózata és a 2 TBC-gyógyintézet igen sokat tett. 1960-ban még több mint 8900 nyilvántartott TBC-beteg volt a megyében, az új betegek száma ugyanebben az évben 2229 volt. A megbetegedések 53%-a az 50 éven felülieket érintette. Az azóta eltelt idő alatt a gyógyítás és megelőzés területén igen nagy eredmények születtek. 1973-ban *a nyilvántartott TBC-s betegek száma 3489-re csökkent, amelyből 1967 személy 50 éven felüli volt.* E súlyos és makacs betegséget még nem sikerült teljesen felszámolni, de igen nagy eredménynek tekinthető, hogy az új megbetegedések száma 1973-ban 309-re csökkent.

A költségvetésből jelentős összeget fordítanak a megyében *szociális célra.* A lakosság átlagos életkorának emelkedésével egyre több idős ember igényli a szociális otthonokban történő elhelyezést. 1966-ban 10 000 lakosra 23, 1970-ben 26 hely jutott a szociális otthonokban. Már az 1960-as évek második felében megteremtették a megyében az öregek napközi otthonának rendszerét.

1950-ben Szolnok megyében 8 *állandó bölcsőde* működött 202 férőhellyel. 1973-ban 54-re gyarapodott a bölcsődék száma, ahol 1867 gyermek számára biztosítottak elhelyezést. A bölcsődei férőhelyek iránti igény a városokban lényegesen nagyobb, mint a községekben. A megye községeiben 31 bölcsőde működik, 845 férőhellyel, a felvett gyermekek száma azonban a kisebb igények miatt csak 744. Ugyanakkor a városokban a felvett gyermekek száma nagyobb, mint a rendelkezésre álló férőhely.

Az óvodák és óvodai férőhelyek száma 1950-hez viszonyítva igen jelentős gyarapodást mutat. 1950-ben 92 óvoda volt, a beíratott gyermekek száma pedig 5037. 1973-ban 179 óvoda működött 11 443 férőhellyel. Az óvodák zsúfoltságát mutatja, hogy 13 215 gyermeket vettek fel az említett számú helyre. Az óvodák további fejlesztését a nők foglalkoztatásának a növelése is szükségessé teszi. Az 1000 lakosra jutó óvodai férőhelyek száma 1973-ban 26,2 volt, amely jobb, mint a 22,5-es országos átlag.

Szolnok megye a múltból elmaradott oktatási viszonyokat örökölt. Az iskolák nagy része elavult, korszerűtlen, egészségtelen épületekben volt. A tantermek zsúfoltságán csak az enyhített, hogy az iskolás korú népesség nagy része egyáltalán nem járt iskolába, vagy csak néhány osztályt végzett el. A felszabadulás előtt a lakosság 14%-a nem tudott írni-olvasni. A felszabadulás óta a tanulás tárgyi feltételei sokat javultak. 1950-ben 306 iskola volt a megyében, nagy reszük egészségtelen, elavult épületben. A tantermek szűkek és zsúfoltak voltak. Az általános iskolák száma elsősorban a tanyai iskolák elnéptelenedése miatt csökkent. A meglevő iskolákat új tantermekkel bővítették, s ez igen jelentős minőségi javulást eredményezett az iskolák állapotában, s együtt járt a szükségtantermek számának csökkenésével.

8. táblázat

Az általános iskolai oktatás jellemző adatai

Megnevezés	1950	1960	1973
Tantermek száma (db)	1 168	1 441	1 368
Tanulólétszám (fő)	65 975	66 083	47 004
Tanerőlétszám (fő)	1 639	2 614	2 841

Az osztálytermek zsúfoltsága részben az új tantermek építésével, részben a tanulólétszám csökkenése következtében megszűnt. 1950/51-ben 56 tanuló, *1972/73-ban 35 tanuló jutott egy osztályteremre.* Az egy osztályteremre jutó tanulók száma legmagasabb Szolnokon, ahol 47 tanuló, és Törökszentmiklóson, ahol 40 tanuló jut egy osztályteremre.

Az általános iskolákban *a szakrendszerű oktatás* lényegében megvalósult. Ehhez szükségessé vált a tanyai iskolák körzetesítése, és az egyidejűleg létrehozott általános iskolai kollégiumokban a tanyákról bekerült tanulók nagy részének a kollégiumi elhelyezését is biztosították.

9. táblázat

A népesség iskolázottsági színvonalának változása

Végzettség		1949	1960	1970	1973
Általános iskolai	végzettséggel rendelkezők aránya a megfelelő korúak százalékában	11,7	22,6	42,1	48,4
Középiskolai		2,6	4,8	10,6	12,8
Felsőfokú		0,8	1,3	2,6	...

A táblázat adataiból megállapítható, hogy *a lakosság iskolázottságának színvonala* 1949-hez viszonyítva nagymértékben emelkedett, de ugyanakkor az igények is megnövekedtek, és még igen sok a tennivaló főleg a szakmunkásképzés és a felnőttoktatás területén. 1973-ban a nyolc általánost befejező tanulók 40,5%-a a középiskolákban, 52,5%-a szakmunkásképző intézetekben tanult tovább.

1962/63-ban például 5499, 1973-ban pedig már 7878 *szakmunkástanuló* volt a megyében. A fejlődés ellenére ez még mindig nem elég az iparosítás jelenlegi üteme, a mezőgazdaság fejlődésének felgyorsulása miatt, mivel mindkét területen gyorsabban nőtt a szakmunkások iránti igény, mint a szakmunkásképzés. Különösen a termelőszövetkezeteknek van szükségük sok szakmunkásra.

A középiskolai oktatásban is jelentős fejlődés tapasztalható. A felszabadulás előtt a megyében alig több mint 4000 embernek volt érettségije. Az 1954/55-ös tanévben már 5332 középiskolai tanuló tanult, 168 középiskolai tanterem és 324 tanár műkö-

dött. Az esti és levelező hallgatók száma 1192 volt. 1972-ben a tantermek száma 264-re, a tanárok száma 617-re emelkedett. A gimnáziumok és szakközépiskolák hallgatóinak száma pedig 9693 volt. Az utóbbi években nagymértékben megnövekedett *a szakközépiskolák* iránti érdeklődés. A középiskolai tanulóknak mintegy 50%-a szakközépiskolába jár. A felnőtt továbbképzésben is nagy szerepük van a középiskoláknak. 1973-ban 740 esti és 3728 levelező középiskolai hallgató volt a megyében. Az 1000 lakosra jutó középiskolai (nappali) tanulók száma 22,2 fő, jobb, mint a 21,1-es országos átlag.

Szolnok megyében 2 felsőfokú oktatási intézmény működik. Jászberényben *Tanítóképző Intézet*, Mezőtúron a *Debreceni Agrártudományi Egyetem Gépészeti Főiskolai Kara*, összesen 583 nappali tagozatos hallgatóval. 1973-ban a megyéből 2336 egyetemi hallgató tanult az ország különböző felsőfokú intézményeiben. Ez a szám kedvezőnek mondható, mégis a megye előnytelen helyzetben van, mert a megyei születésűeknek csak egy része tér vissza tanulmányainak befejezése után a megyébe dolgozni. Így az iparban, mezőgazdaságban, az oktatásban és egészségügyi ellátásban hiány van felsőfokú képesítéssel rendelkező szakemberekben.

A megye kulturális életének fejlődésére nagy hatást gyakoroltak és gyakorolnak a könyvtárak, művelődési otthonok. 1955-ben 235 tanácsi és szakszervezeti könyvtár volt a megyében, 1973-ban a könyvtárak száma 378-ra emelkedett, és majdnem másfél millió kötet könyv, folyóirat, mikrofilm stb. állt az olvasók rendelkezésére (szemben az 1961. évi 414 000-rel). A könyvtárak könyvállományához hozzászámíthatjuk az általános és középiskolák további közel 600 000 kötet könyvét. A lakosság könyvellátottsága tekintetében csak néhány megye előzi meg Szolnok megyét.

A megyének *önálló színtársulata* van, a szolnoki *Szigligeti Színház*. 1951-ben 323 színházi előadást rendeztek, amelyet 131 500 néző tekintett meg. A televízió széles körű elterjedése ellenére is növekedett a színházi előadások és a színházlátogatók száma. 1973-ban 403 színházi előadást 159 000-en néztek meg.

1950-ben 60 mozi volt a megyében, összesen 12 000 filmelőadást tartottak 1 924 000 nézőnek. A mozik száma azóta 119-re gyarapodott. 1973-ban már 32 422 filmelőadást tartottak, amelyet majdnem hárommillió néző tekintett meg.

Szolnok megyének 7 múzeuma van, amelyek közül a leglátogatottabb a szolnoki *Damjanich János Múzeum*. Az állandó és időszakos kiállításoknak 1973-ban közel 135 000 látogatója volt. A megye határain túl is érezteti hatását és befolyását *a 70 éve fennálló szolnoki művésztelep*.

A LAKOSSÁG FOGYASZTÁSA, KERESKEDELEM

A lakosság életszínvonalának növekedése kifejezésre jut a fogyasztás jelentős emelkedésében. A kiskereskedelem eladási forgalma az 1955. évi 1 568 millió Ft-ról 1973-ban 5 894 millió Ft-ra emelkedett. Az egy lakosra jutó élelmiszerforgalom 1960-hoz viszonyítva több mint háromszorosra, az iparcikkforgalom több mint kétszeresre emelkedett. 1973-ban a háztartásstatisztika szerint a munkás–alkalmazotti családok az összes kiadás 27–30%-át fordították ruházati és vegyes iparcikk vásárlására. A kiskereskedelmi forgalomból pedig 52%-ot képviselt a ruházati és vegyescikkipari forgalom.

A háztartási munkák gépesítésének fejlődését az egy főre eső áramfogyasztás emelkedése szemlélteti. 1962-ben egy háztartási fogyasztóra 178 kWó áramfogyasztás jutott, 1972-ben pedig már 503 kWó.

A megnövekedett forgalmat a kiskereskedelmi bolthálózat fejlesztése követte. Emelkedett az üzletek és vendéglátóhelyek száma, az eladó és raktárterületek nagysága, felszereltségük színvonala, kulturáltsága. 1952-ben a boltok nagy többsége vegyes jellegű volt, az áruválaszték és az üzletek felszereltsége sok kívánnivalót hagyott maga után. A bolthálózat fejlődésében és fejlesztésében Szolnok megyében igen nagy szerepet vállaltak a földművesszövetkezetek; 1973-ban a szövetkezeteknek már 9 áruházuk, 529 élelmiszerboltjuk és 324 ruházati, vegyiáru-, vas-műszaki, kultúrcikk-, egyéb szak- és vegyesboltjuk volt a megye területén. Különösen jelentős az ÁFÉSZ-ek tevékenysége, ahová az üzlethálózat egységeinek majdnem $^2/_3$-a tartozik. 1963-ban a kiskereskedelmi boltok alapterülete 81 400 m^2 volt, amely 1973-ra 123 000 m^2-re gyarapodott. A jelentős fejlődés ellenére a megye lakosságának ellátottsága elmarad az országos átlagtól, az évi növekedés üteme is lassúbb az ország többi megyéinek fejlődési ütemétől viszonyítva.

A vendéglátóhelyek száma és alapterülete is növekedést mutat: 1963-ban 48 700 m^2, 1973-ban 74 350 m^2 volt a vendéglátóhelyek alapterületének nagysága. Igen kedvező a megyében az a törekvés, hogy egyre több a kulturált szórakozásra és étkezésre lehetőséget adó vendéglátóegységek száma. Amíg az éttermek, cukrászdák, presszók, falatozók száma megnövekedett (1963 és 1973 között 63%-kal, 1960 és 1973 között 98%-kal nőtt), addig az italboltok esetében az a törekvés, hogy számuk inkább csökkenjen és helyettük is megfelelő színvonalú vendéglátóegységek jöjjenek létre. Erre azért is nagy szükség van, mert a megye idegenforgalma, a hazai turizmus fejlődése növekvő igényeket támaszt a vendéglátással szemben is.

IDEGENFORGALOM

Szolnok megye idegenforgalmának inkább a jövőjéről lehet beszélni, mint jelenéről. A gépkocsik számának növekedésével, a külföldi turistaforgalom emelkedésével egyre többen keresik fel Szolnok megyét is, amelynek vendégeket vonzó létesítményei, természeti szépségei fokozatosan válnak ismertté. A megye igen gazdag termálvízforrásokban, amelyek gyógyvizeikkel sok beteg számára nyújtanak majd gyógyulást, az egészségesek számára pedig a kellemes vizű strandfürdőkkel jó nyaralást és pihenést. Ehhez azonban szállodák, gyógy- és strandfürdők, új kempingek, élelmiszerüzletek, vendéglátóhelyek építésére, a meglevők korszerűsítésére és bővítésére van szükség. A megyében 19 kiépített strandfürdő van, közülük legjelentősebbek a szolnoki termálfürdők, Berekfürdő, Karcag, Tiszaföldvár, Túrkeve, Jászberény 68–78 °C-os fürdői, Cserkeszőlő 92 °C-os termál strandfürdője, amelyek ásványi anyagokban gazdag vizeikkel mozgásszervi betegségek, reuma, ízületi fájdalmak enyhítésére alkalmasak. A Tisza II. Vízlépcsőnél épülő víztároló nagy vízterületével, az ott épülő üdülőközpontokkal, kempingekkel és ifjúsági táborokkal sok ember részére nyújt majd kellemes szórakozást és pihenést. Az idegenforgalom és üdülés terén a megyében igen sok még az eddig ki nem használt lehetőség.

TELEPÜLÉSHÁLÓZAT

A megye településhálózatára jellemző, hogy a városok a megye területén egyenlőtlenül helyezkednek el. A megye délkeleti részén négy, egymással közvetlenül határos város – Mezőtúr, Túrkeve, Kisújszállás és Karcag – található, ugyanakkor az északkeleti területen egyetlen város sincs, az északnyugati területen pedig egy város, Jászberény található. A városokat az jellemzi, hogy nagy területen elhelyezkedő, tipikus mezővárosok. A településhálózat másik jellemzője a nagy népességszámú községek átlagon felüli aránya. A községek átlagos népességszáma 1973-ban 3541 fő, amely az országos átlagnak több mint kétszerese. Korábban fontos jellemzője volt még a településhálózatnak a tanyai külterületeken élő lakosság nagy száma. 1949-ben a megye lakosságának mintegy 30%-a (136 347 fő) élt tanyákon. Különösen magas volt a jászberényi és szolnoki járásokban a külterületi népesség száma. A többi alföldi megyéhez viszonyítva a külterületi népesség száma Szolnok megyében csökkent a legnagyobb mértékben. 1970-ben a külterületi lakosok száma 53 010-re, azaz 12,1%-ra csökkent.

A településhálózat-fejlesztési koncepció a megyét 5 fő vonzáskörzetre osztja. Ezek közül a legnagyobb a felsőfokú központi szerepkörrel rendelkező *Szolnokhoz* tartozik. Vonzáskörzete magában foglalja a szolnoki és a kunszentmártoni járást, valamint a törökszentmiklósi járás nagy részét. A középfokú központi szerepkörrel rendelkező városok a következők: a megye északnyugati részén *Jászberény* város, északkeleti részén *Tiszafüred* nagyközség, a délkeleti és déli területeken pedig *Karcag* és *Mezőtúr*. A kijelölt középfokú központok elősegítik a területileg egyenletesebb településhálózat kialakulását, és olyan iparfejlesztési tényezőkkel rendelkeznek, amelyekkel nemcsak saját, hanem vonzáskörzetük lakossága számára is munkalehetőséget tudnak teremteni. A vasúti és közúti közlekedésben elfoglalt helyzetük kedvező és a továbbfejlődésük szempontjából nagyon előnyös. A megye többi városai megtartják jelenlegi funkcióikat és biztosítják a környező települések részleges középfokú ellátását.

A TÁRSADALMI-GAZDASÁGI FEJLŐDÉS IRÁNYA

Szolnok megye gazdasági életében a felszabadulás óta alapvető változások történtek. Mindenekelőtt megváltozott a gazdaság szerkezete; a felszabadulás előtt a megyének alig volt ipara, 1973-ban pedig a foglalkoztatottak 41%-a az iparban és építőiparban dolgozott. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma felére csökkent, ugyanakkor a mezőgazdaságban megtermelt árumennyiség többszöröse a háború előttinek.

Az ipar és a tercier ágazatok nagyarányú fejlesztése ellenére – amely főképpen a harmadik ötéves terv folyamán vett nagyobb lendületet – a foglalkoztatottsági színvonal az országos átlaghoz viszonyítva elmarad. Az ipar nagyobb arányú fejlesztésének időbeni eltolódása azt a következményt vonta maga után, hogy *az extenzív fejlesztés ellenére sem sikerült elegendő munkahelyet létesíteni a megye nagy munkaerő-tartalékai és a mezőgazdaságból felszabaduló munkaerő számára. Ugyanakkor a nehézipar fejlesztése*

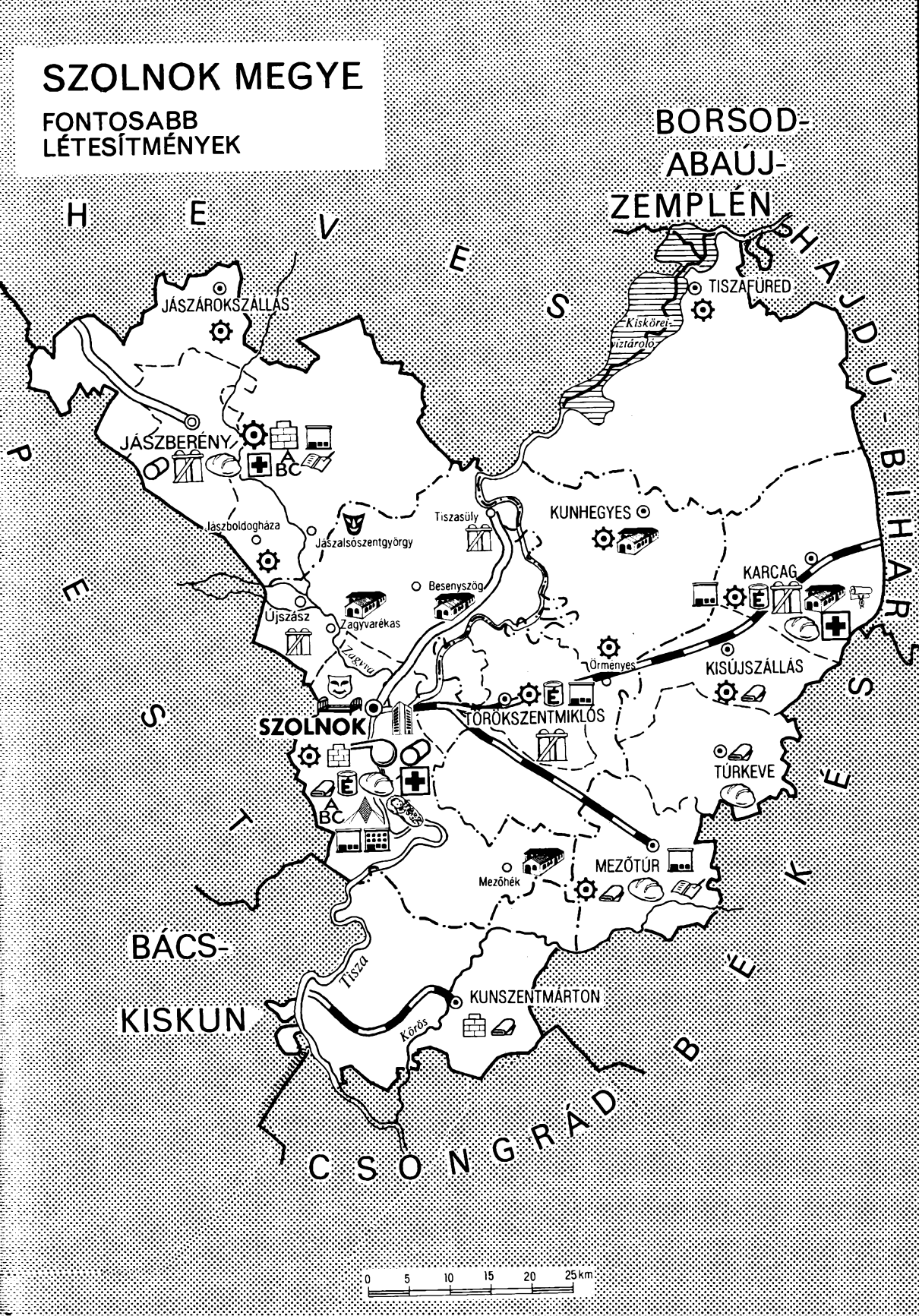
SZOLNOK MEGYE
FONTOSABB LÉTESÍTMÉNYEK
BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN
HAJDÚ-BIHAR
HEVES
PEST
BÁCS-KISKUN
CSONGRÁD
BÉKÉS
JÁSZÁROKSZÁLLÁS
JÁSZBERÉNY
Jászboldogháza
Jászalsószentgyörgy
Tiszasüly
Besenyszög
Újszász
Zagyvarékas
Zagyva
TISZAFÜRED
Kiskörei-víztároló
KUNHEGYES
KARCAG
Örményes
KISÚJSZÁLLÁS
TÖRÖKSZENTMIKLÓS
SZOLNOK
TÚRKEVE
MEZŐTÚR
Mezőhék
Tisza
KUNSZENTMÁRTON
Körös
0 5 10 15 20 25 km

mellett a nők számára alkalmas könnyűipari munkahelyek létesítése is elmaradt a szükségletektől. A megye vándorlási különbsége a fenti okok miatt 1949 és 1969 között meghaladta a 60 000 főt. Az ipar erőteljesebb fejlesztése, a budapesti vállalatok ipartelepítései következtében a megyéből történő elvándorlás jelentősen csökkent.

Az ipar aránya mind az állóeszközök értéke, mind pedig az előállított termékek értéke alapján számítva a jövőben is tovább növekszik. A nehéziparon belül a gépipar továbbra is vezető ágazat marad. A könnyűipar fejlesztése mellett fontos, hogy a mezőgazdaságban egyre nagyobb mennyiségben megtermelt termékek helyben történő feldolgozása érdekében megfelelően fejlődjön az élelmiszeripar is. Ennek segítségével a foglalkoztatottság színvonala is jelentősen növelhető.

A megye területén főképpen a munkaerőigényes, kevésbé anyagigényes iparágak telepítése célszerű. Továbbá a megyét keresztező fő vasútvonalakon szállított importanyagok feldolgozására irányuló ipari üzemek telepítése is célszerű. A mezőgazdasági termelés fejlesztésével együtt indokolt a feldolgozó ipar fejlesztése is, mint például a cukor-, a malom-, sütő-, baromfifeldolgozó, hús-, tojás-, tejfeldolgozó ipar, a textilnövényfeldolgozás és bőrgyártás kiszélesítése, illetve meghonosítása. A jó minőségű agyag- és homokkészletek az építőipari anyagok, a szénsav pedig sav- és hőálló samottelemek gyártásának fejlesztését teszik lehetővé.

Az ipar területi elhelyezkedése napjainkban nagy aránytalanságot mutat, mivel az *állóeszközök bruttó értéke alapján számítva annak mintegy kétharmada Szolnokon van.* A megyében a megyeszékhelyen kívül 11 ipartelepítésre kijelölt település van, amelyek kedvező ipartelepítési adottságaik révén kedvező lehetőségeket nyújtanak az ipar fejlesztésére. Ezek közül a jelentősebbek: *Karcag, Mezőtúr, Tiszafüred, Kunszentmárton.*

A mezőgazdaság jövőjét illetően a főbb feladatok közé tartozik az intenzív fejlesztés, a zárt, iparszerű termelési rendszerek alkalmazása és elterjesztése a növénytermelésben és az állattenyésztésben egyaránt. A zárt termelési rendszerek széles körű elterjedése további munkaerő-felszabadulást eredményez a mezőgazdaságban, amely külön is indokolja az élelmiszeripar fejlesztését. A megye infrastrukturális ellátottságát a jövőben számottevő mértékben kell javítani, mivel a közüzemi vízellátás, a csatornázottság, az úthálózat színvonala elmarad az országos átlagtól. Szükséges továbbá a kijelölt körzetközpontok koncentrált fejlesztése.

A lakosság száma valószínűleg stabilizálódik, a várható iparfejlesztés eredményeképpen nő az aktív keresők aránya az össznépességen belül. A lakosság életszínvonalának alakulását kedvezően befolyásolja majd a foglalkoztatottság emelése, életkörülményei a lakásépítéssel, a jobb egészségügyi, óvodai, bölcsődei, iskolai és egészségügyi ellátással tovább javulnak.

VÁROSOK

A felszabadulás után Szolnok megye városlakóinak száma csak mérsékelten emelkedett: 1949–1973 között szám szerint 163 078 főről 192 614 főre. A változás legfőbb jellemzője, hogy Szolnok lakóinak erőteljes növekedése mellett néhány város lakossá-

gának száma csak kisebb mértékben gyarapodott, más városoké ugyanakkor állandó csökkenést mutat. E jelenség legfőbb magyarázata, hogy a megye városai tipikus mezővárosok voltak, ahol a lakosság döntő többsége mezőgazdasággal foglalkozott.

Az iparfejlesztés késlekedése miatt a mezőgazdaságból felszabaduló munkaerő Szolnokon, vagy az ország más területein keresett munkalehetőséget. Az iparfejlesztés lakosságmegtartó, illetve -növelő hatását bizonyítja Szolnok lakóinak gyarapodása. Továbbá a táblázatból látható, hogy 1973-ban már csak 2 városban csökkent a lakosok száma az 1960–1970. évek közötti 5 várossal szemben.

10. táblázat

A megye városainak fontosabb adatai

Városok	Terület (ha)	A népesség száma				Külterületi népesség aránya az 1970. évi százalékában
		1949	1960	1970	1973	
Szolnok	17 682	37 496	48 659	61 767	67 774	2,9
Jászberény	22 110	27 526	30 322	25 793	30 089	19,4
Karcag	38 698	25 100	26 035	22 348	23 833	9,5
Törökszentmiklós	18 499	22 387	23 625	23 233	24 645	13,3
Mezőtúr	28 990	23 343	23 611	23 899	22 124	17,8
Kisújszállás	20 502	13 925	13 756	11 608	13 254	11,9
Túrkeve	20 021	13 301	12 493	11 294	10 895	11,4

SZOLNOK

A megye székhelye. Kereskedelmi, közlekedési szempontból kedvező fekvésű város, régi történelmi település. 1975-ben ünnepli fennállásának 900 éves évfordulóját.

A felszabadulás előtt legnagyobb ipartelepe a cukorgyár volt, amely az ország cukortermelésének 10%-át adta. Ezenkívül malom, ecet- és szeszgyár volt a városban. A nehézipart vasáru- és mérleggyár, valamint egy gépgyár, a könnyűipart pedig néhány faipari telep képviselte. A felszabadulás óta eltelt idő alatt a város fejlődésében gyökeres változás következett be. Az iparban és építőiparban foglalkoztatottak száma az 1949. évi 4300-ról 1970-ben elérte a 15 000 főt. Legjelentősebb ipari létesítmények a Tisza menti Vegyiművek, az épületelemgyár, a papírgyár, a cukorgyár. Ezeken kívül hús-, tej-, sütőipari üzemek, dohányfermentáló, nyomda, bútorgyár és járműjavító vállalat található a városban.

Közlekedési szempontból a város fekvése igen kedvező, az ország többi városához viszonyítva kiemelkedően magas átmenő forgalmat bonyolít le vasúton és közúton egyaránt. A személyforgalom mellett igen jelentős a teheráru-forgalom is.

A város arculata nagymértékben megváltozott. 1949-ben 104 db emeletes lakóépü-

lete volt a városnak, 1970-ben pedig 528. A város lakóinak mintegy 60%-a új, modern lakásokban lakik. A lakások száma az 1949. évi 10 197-ről 1973-ra 18 989-re növekedett. Ezen belül az egyszobás lakások száma 72%-ról 43,3%-ra csökkent. 1949-ben a lakások 63,1%-ában volt csak villany, 25%-ában vízvezeték; 1973-ban a villannyal ellátott lakások aránya 95,1%-ra, a vízvezetékkel ellátott lakásoké 52,9%-ra emelkedett. Igen sok régi lakást lebontottak, helyettük modern, jól felszerelt, egészséges lakások épültek az új lakótelepeken, a régi, elavult épületek helyén.

Szolnok a megye művelődési központja. 3 gimnáziumában és 4 szakközépiskolájában 3100 diák tanul. A kulturális életben igen jelentős szerepe van a szolnoki *Szigligeti Színháznak*, a *Damjanich János Múzeumnak*, a 19 művelődési jellegű intézménynek, a 14 tanácsi és 61 szakszervezeti könyvtárnak és a több évtizede fennálló művésztelepnek.

JÁSZBERÉNY

Szolnok után a megye legnépesebb városa. *A város* a hozzá tartozó mintegy 22 000 ha földterülettel *az ország nagy mezőgazdasági területtel rendelkező városai közé tartozik.*

A lakosság száma 1949 és 1973 között csak kismértékben gyarapodott. Az aktív keresők száma az 1949. évi 11 692-ről 13 840-re emelkedett 1973-ban. Jelentősen megváltozott azonban az aktív keresők népgazdasági ágak szerinti megoszlása. 1949-ben az iparban és építőiparban foglalkoztatottak száma 1733 volt, 1973-ban pedig 7526. A mezőgazdaságból felszabaduló munkaerő a városban létesített új ipari üzemekben talált foglalkozási lehetőséget.

A város mezővárosból ipari várossá alakult. *A Lehel Hűtőgépgyár* termékeit szerte az országban ismerik, és jelentős mennyiséget exportálnak is. Másik nagy ipari létesítmény az *Aprítógépgyár*. Igen jelentős beruházás volt még a 2000 vagonos gabonasiló. A városban bútoripari, ruházati, cipőipari, sütőipari üzemek működnek.

A mezőgazdasági területnek mintegy 60%-án gabonaféléket termelnek. Jelentős azonban a zöldségfélék (dinnye, paradicsom, paprika), a cukorrépa, a dohány és a szőlőtermesztés is.

A város művelődési központ. Híres a *Jász Múzeum* az ún. Lehel kürtjével és régészeti leleteivel. 1917 óta *Tanítóképző Intézet* működik a városban, amelynek 1973-ban 309 nappali és 246 levelező hallgatója volt. A városnak gimnáziuma és szakközépiskolája van.

A város lakóinak életkörülményei évről évre javulnak. A lakások száma 1949-hez viszonyítva 7549-ről 1973-ig 9354-re növekedett. A villannyal ellátott lakások aránya 1949 és 1970 között 41,7%-ról 79,6%-ra, a vízvezetékkel ellátottaké 1,8%-ról 20,6 százalékra. A lakások 43,9%-ában 1970-ben propán-bután gázellátás is volt. 1970 óta évenként 500–600 lakás épül a városban, ez kedvezően hat a lakosság gyarapodására.

KARCAG

A város lakóinak száma 1949 óta átmeneti emelkedés után fokozatosan csökkent. 1970 óta viszont növekedés tapasztalható. A város a közlekedésben elfoglalt kedvező helyzete, továbbá mint a megye harmadik legnépesebb városa, a munkaerő-ellátottság szempontjából kedvező ipartelepítő tényezőnek számít. Jelenleg a *Szerszámgépipari Művek Gépgyára* és a *Híradástechnikai Vállalat* a legjelentősebb újonnan telepített ipari létesítmények. 1953-ban a rizshántoló malom, 1972-ben 1200 vagonos rizsraktár épült. Jelentős a városban a népművészeti, agyagipari és háziipari tevékenység.

A lakások száma 1949 és 1973 között a népesség fogyása következtében csak kismértékben gyarapodott, 7336-ról 7373-ra. Jelentősen javult a lakások felszereltsége: a villannyal ellátott lakások aránya 1949 és 1970 között 33,6%-ról 84,7%-ra, a vízvezetékkel ellátott lakásoké 2,9%-ról 19,2%-ra emelkedett. Gázellátás a lakások 37,1 százalékában van. A 100 lakásra jutó lakosok száma az 1949. évi 342-ről 1970-re 333-ra csökkent.

A mezőgazdasági termelésben a városnak jelentős szerepe van. A mintegy 38 000 ha földterületen a főbb növények: a búza, rizs, kukorica, cukorrépa és takarmányféleségek. A termelőszövetkezetek és a *Nagykunsági Talajművelési Kutató Intézet*, valamint az állami gazdaságok a rizs-, a gabonatermesztés és állattenyésztés területén jelentős eredményeket értek el. A mezőgazdasági termelés súlya és jelentősége a jövőben még fokozódik. Ezt szolgálja a mezőgazdasági szakközépiskola is. A városban a másik jelentős oktatási intézmény a karcagi gimnázium. A jövőben számítani lehet a város ipari vonzásának megerősödésére is.

TÖRÖKSZENTMIKLÓS

Szolnok és Jászberény után a megye legtöbb ipari keresőt foglalkoztató városa. A város lakóinak száma 1949-től 1970-ig közel 2000-rel gyarapodott. A meglevő üzemek (malom, *Baromfifeldolgozó Vállalat*, továbbá a *Budapesti Finommechanikai Művek 2. sz. Gyáregysége*, *a Vegyipari Termelőeszköz Kereskedelmi Vállalat Raktártelepe*, *a Budapesti Mezőgazdasági Gépgyár Törökszentmiklósi Gyára*) foglalkoztatják a legtöbb dolgozót. A könnyűipart ruházati, valamint háziipari szövetkezet jelenti.

A mezőgazdaságban a gabonatermesztés a legjelentősebb. A megtermelt termények raktározására épült 1972-ben a 2000 vagonos gabonasiló. Az állattenyésztési ágazaton belül a sertés- és baromfitenyésztés a legjelentősebb, amelynek alapja a nagy mennyiségű szemestermény, amelyet területükön termelnek.

A lakások száma 1949 és 1973 között 5996-ról 7577-re növekedett. A villannyal ellátott lakások aránya ugyanezen idő alatt 32%-ról 85,3%-ra, a vízvezetékkel ellátottaké pedig 2,6%-ról 14,1%-ra emelkedett. A lakások 49,1%-a részesül propán-bután gázellátásban. A 100 lakásra jutó lakosok száma 365-ről 331-re csökkent. A városnak gimnáziuma és szakközépiskolája is van.

MEZŐTÚR

Mezőváros jellegű település, hasonlóan a megye többi városaihoz. 1949 és 1970 között az összes foglalkoztatottak száma némi csökkenést mutat. Ezen belül az iparban foglalkoztatottak száma majdnem megkétszereződött, a mezőgazdaságban pedig a felére csökkent. 1970-ben az ipar-építőiparban mintegy 3900-an dolgoztak. Új ipari létesítmény a *Könnyűipari Gépgyártó Vállalat* új gyártelepítése. Egyik legrégebbi ipari létesítmény a *Villamos és Géptechnikai Cikkek Gyára*. Ezenkívül építőipari, ruházati, cipész, fazekas népművészeti és háziipari, továbbá fonalnemesítő és szőnyegszövő háziipari szövetkezet van a városban.

A mezőgazdaság jelentősége a foglalkoztatottak számának csökkenése ellenére fokozódott. Legfőbb termékek a búza, kukorica, rizs, takarmánynövények. 1961 óta felsőfokú mezőgazdasági képzés folyik a városban, amelynek 1972/73-ban 280 nappali és 65 levelező hallgatója volt. A városnak 2 gimnáziuma és 2 szakközépiskolája van.

A lakások száma 1949 és 1970 között 6666-ról 6887-re gyarapodott. A villannyal és vízvezetékkel ellátott lakások aránya ugyanezen idő alatt 40,3%-ról 81,3%-ra, illetve 0,6%-ról 12,8%-ra emelkedett. A lakások 41,3%-ában propán-bután gáz van. A 100 lakásra jutó lakosok száma 1949 és 1970 között 350-ről 313-ra csökkent.

KISÚJSZÁLLÁS

A város lakosságának száma a felszabadulás óta lényegében változatlan. Az ipar fejlődése igen lassú, néhány könnyűipari üzemen kívül nincs más ipari létesítménye. A mezőgazdaságból felszabaduló munkaerő más településekben keres munkalehetőséget. A városban a foglalkoztatottak száma 1949-hez viszonyítva némi csökkenést mutat. Az iparban foglalkoztatottak száma 572-ről 1400-ra emelkedett, a mezőgazdaságban dolgozóké viszont 4000-ről 2300-ra csökkent.

A mezőgazdasági termelés a felszabadulás óta nagymértékben növekedett. A földek jó minősége, a hozzáértő gazdálkodás majdnem minden növény esetében a legjobb termésátlagokat mutatja a megye többi városaihoz és járási átlagaihoz viszonyítva. Az állattartásban a sertés-, valamint a baromfi- és szarvasmarha-tenyésztés a legjelentősebb. A mezőgazdaság súlya és jelentősége a jövőben tovább növekszik, mivel az ipar fejlesztése csak olyan mértékben kívánatos, amilyen mértékben a mezőgazdaságból felszabaduló munkaerő részére kell foglalkoztatottságot biztosítani. A Gyógyászati Segédeszközök Gyára és a Férfi Fehérneműgyár létesített a városban üzemet.

A lakások száma 1949 és 1970 között 3908-ról 4075-re emelkedett. A villannyal felszerelt lakások aránya ugyanezen idő alatt 37,6%-ról 86,4%-ra növekedett. A lakások 41,7%-a propán-bután gázellátásban részesül. A 100 lakásra jutó lakosok száma 1949 és 1970 között 356-ról 331-re csökkent.

A városban az oktatás jelentős intézményei a gimnázium és a szakközépiskola.

TÚRKEVE

A megye legkisebb népességszámú városa. Lakóinak száma 1949 és 1973 között 2406-tal csökkent. Az iparban foglalkoztatottak száma itt a legkevesebb. Jelentős szolgáltató létesítmény az *AFIT XVII. sz. Autójavító Vállalata*. A mezőgazdasági termelés megtartotta vezető szerepét. Legfőbb terményei a búza, kukorica, cukorrépa, rizs, lédús takarmánynövények. Az állattenyésztésen belül a legjelentősebb a sertés- és szarvasmarha-tenyésztés. Fontos ágazat a juhtenyésztés is.

A mezőgazdaság a jövőben is megtartja vezető szerepét, mivel az ipari munkahelyek számának növelése csak a mezőgazdaságból felszabaduló munkaerő foglalkoztatása arányában kívánatos.

A lakások száma 1949 és 1970 között a népességszám csökkenése miatt 3963-ról 3652-re csökkent. Villannyal való felszereltsége ugyanezen idő alatt 23,9-ről 80,9%-ra, a vízzel ellátott lakásoké 0,9%-ról 6,4%-ra nőtt. A lakások 32,3%-ában van propán-bután gázellátás. A 100 lakásra jutó lakosok száma 356-ról 312-re csökkent.

A városnak gimnáziuma és 1950-től múzeuma van, helytörténeti és néprajzi gyűjteménnyel. A felszabadulás után Túrkeve *volt az első termelőszövetkezeti város* az országban.

ESEMÉNYEK

1944. november 17.	Befejeződött Szolnok megye felszabadítása.
1944. november	Karcag, Kisújszállás, Kenderes, Mezőtúr, Túrkeve, Kunmadaras szegényparaszt-küldöttségei követelték a Debreceni Ideiglenes Kormánytól a föld igazságos felosztását.
1944. októbertől	A felszabadított területeken folyamatosan megalakultak a Magyar Kommunista Párt helyi szervezetei.
1945. január 25.	Megalakult Szolnok város ideiglenes képviselő-testülete.
1947. március 8–9.	Megtartották Szolnokon az első megyei szakszervezeti konferenciát.
1950	Megkezdődött a Tisza menti Vegyiművek építése.
1951	Megkezdte működését a Jászberényi Aprítógépgyár.
1952	Felépült az 54 000 t/év kapacitású kénsavüzem. Felépült a Szolnoki Tejipari Vállalat tejüzeme. 35 ággyal bővült a tüdőszanatórium Szolnokon.
1953	Megkezdte termelését a karcagi 15 vagon/nap kapacitású rizshántoló malom.
1954	Átadták az évi 2242 t kapacitású szalmacellulóze-gyárat a Szolnoki Papírgyárban.
1959	Befejeződött a mezőgazdaság szocialista átszervezése a megyében. Elkészült a Baromfifeldolgozó Vállalat kövérbaromfi-feldolgozó üzeme Törökszentmiklóson.
1961	Elkészült a Törökszentmiklósi Baromfifeldolgozó Vállalat tojásfeldolgozó üzeme.
1963	Évi 120 000 t-s új kénsavgyárral bővült a Tisza menti Vegyiművek.
1964	100 000 t/év kapacitással bővült a Tisza menti Vegyiművek kénsavüzeme.
1966	Befejeződött a Szolnoki Papírgyárban a IV. sz. papírgép-rekonstrukció.
1967	Elkészült a Szolnoki 300 ágyas MÁV kórház.
1968	Elkészült a Karcagi Kórház.
1969	Befejeződött a harmadik ötéves terv egyik legjelentősebb Szolnok megyei beruházása, a Beton- és Vasbetonipari Művek szolnoki épületelemgyára.
1970	Elkészült a Szolnoki Cukorgyár répatárolójának egy része.
1972	Felépült a törökszentmiklósi és jászberényi 2000 vagonos gabonasiló és az 1200 vagonos karcagi rizsraktár. Felépült Szolnokon a cukorgyári centrifuga-állomás, légtisztító és a 300 vagonos diffúzióüzem.
1975	Szolnok város fennállásának 900 éves évfordulóját ünnepli, amelynek alkalmából felavatták az új pályaudvart.

IRODALOM

A felszabadult Szolnok megye 25 éve. KSH Szolnok megyei Igazgatósága 1970.

Dr. Gergely István: Sokoldalú fejlődés a tsz-ekben. Népszabadság 1974. október 22.

Húsz esztendő – Szolnok megye mezőgazdaságának fejlődése és jövője. A megyei Pártbizottság ülésének anyaga 1969.

Iparszerű növénytermelési rendszerek eredményei és fejlesztésének irányai. Országos tanácskozás. Gödöllő 1974.

Kaposvári Gyula: Szolnok megye tanyavilága. Különlenyomat a Túrkevei Múzeum emlékkönyvéből.

Szolnok megye területfejlesztési terve 1971–1975. Elfogadta Szolnok megye Tanácsa a 26/1971/VIII. 30. sz. határozatával.

1944–1970. A felemelkedés útján. Dokumentumok Szolnok megye negyedszázados történetéből. (*Szerk.:* Unger Tibor.)

TOLNA MEGYE

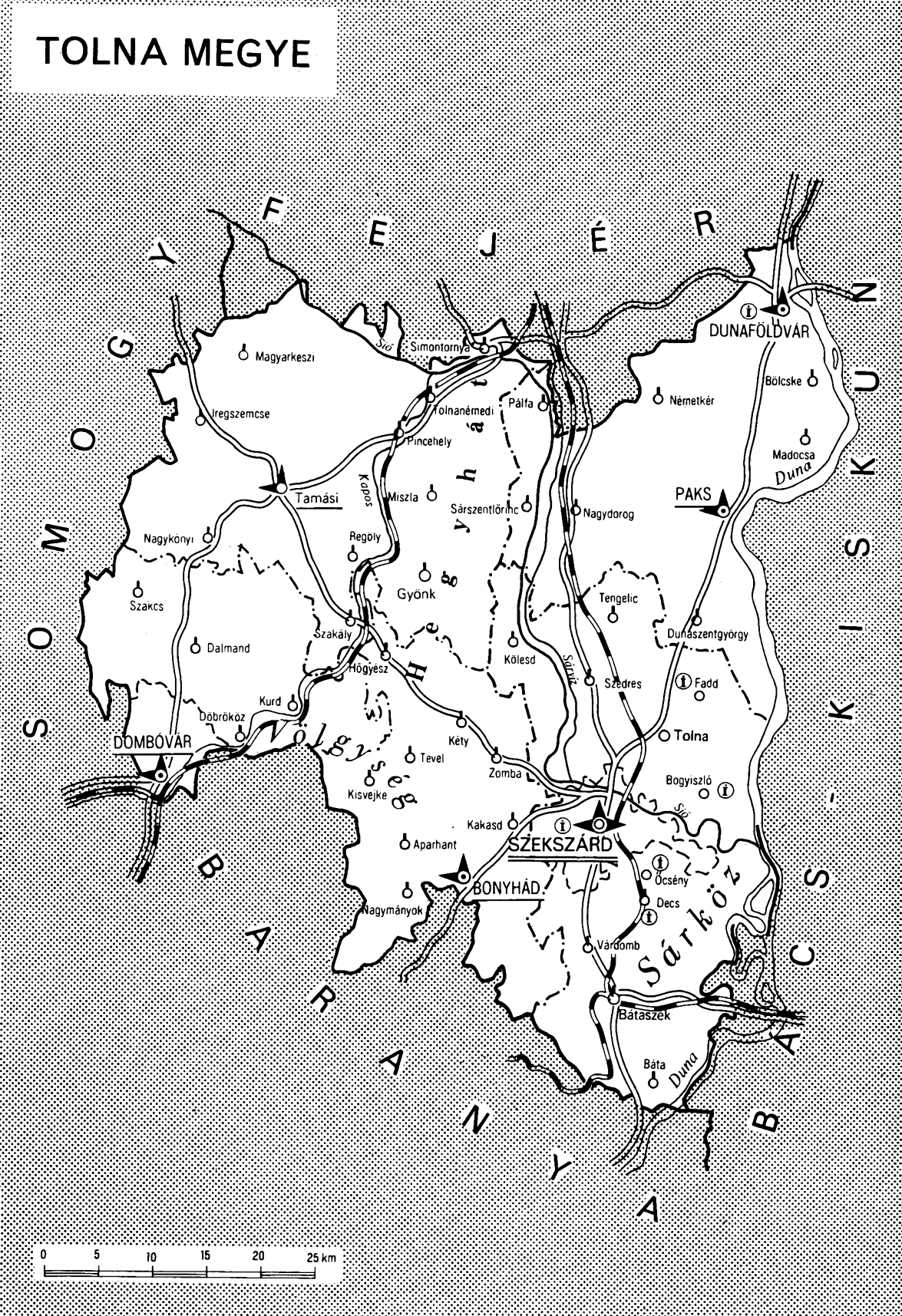
SOMOGY
FEJÉR
BARANYA
BÁCS-KISKUN
Sió
Simontornya
Magyarkeszi
Iregszemcse
Tolnanémedi
Pálfa
Pincehely
Tamási
Kapos
Miszla
Sárszentlőrinc
Nagydorog
Németkér
Bölcske
Madocsa
Duna
DUNAFÖLDVÁR
PAKS
Nagykónyi
Regöly
Gyönk
Hegyhát
Szakcs
Szakály
Dalmand
Tengelic
Dunaszentgyörgy
Hőgyész
Kölesd
Sárvíz
Szedres
Fadd
Kurd
Döbrököz
DOMBÓVÁR
Völgység
Kéty
Tevel
Zomba
Tolna
Bogyiszló
Kisvejke
Kakasd
SZEKSZÁRD
Aparhant
BONYHÁD
Ócsény
Decs
Nagymányok
Várdomb
Sárköz
Bátaszék
Báta
Duna
0 5 10 15 20 25 km

TOLNA MEGYE ÉS VÁROSAI

ÍRTA DR. SCHMIDT HELGA

A megye területe 3609 km², lakosságának száma 1973-ban 251 700 fő; a városlakók aránya jelentősen alacsonyabb az országos átlagnál: 17,2%. A népsűrűség 70 fő/km², ugyancsak jóval az országos átlag alatt van. Közigazgatásilag a megye öt járásra és két városra oszlik. A 106 községből 37 önálló, 69 közös tanácsú; a nagyközségek száma 14.

TERMÉSZETI ADOTTSÁGOK

A Dunántúl délkeleti részén fekvő megye területének 57%-a dombvidék, 43%-a alföldi jellegű. Keleti része – a Sió és a Duna közötti terület – a *Mezőföld* helyenként vastag (40–60 m) lösztakaróval, másutt homokkal borított nyúlványa. Észak-déli tengelyében, a Kapos és a Sió között emelkedik (250–280 m tengerszint felett) a szakadékokkal, völgyekkel szabdalt *Hegyhát*. Ettől délre a Mecsek északi előterében húzódik meg az apró völgyekkel sűrűn tagolt *Völgység*, amelyet keleten a *Szekszárdi-dombság* zár le. Délkeleti szögletében helyezkedik el a *Sárköz*. A megye déli határa helyenként a Mecsek hegységbe nyúlik. Nyugati része a *Somogyi-dombság* peremterülete.

A felszín viszonylag kis méretű függőleges tagoltsága ellenére jelentősek az *éghajlati különbségek*. A Mezőföld területe éghajlati szempontból az Alföldhöz tartozik. A tenyészidő átlagos hőmérséklete 17,5 °C, az évi csapadékmennyiség 500–600 mm. Innen nyugat, illetve délnyugat felé haladva a hőmérséklet csökken, a csapadék mennyisége növekszik. Legcsapadékosabb és leghűvösebb (700 mm, 16 °C a tenyészidőszakban) terület a Völgység. A megye keleti határa a Duna. Jelentősebb folyói még a Sió, a Sárvíz és a Kapos.

A megye területén a talajadottságok igen változatosak. A Duna mentén öntéstalajok, a Mezőföldön löszön képződött mezőségi, valamint homoktalajok, a nyugati részen barna erdőtalajok találhatók. A megye jelentősebb ásványi kincsekkel nem rendelkezik.

A Duna árterén fekvő *Gemenci-erdőben* külföldön is jól ismert gímszarvas-állomány található. A megye másik jelentős vadrezervátuma a *Gyulaji-rezervátum*, amely dámszarvas-állományáról híres.

DEMOGRÁFIAI HELYZET

Tolna megye népessége az 1970. évi népszámlálás adatai szerint több mint 3%-kal csökkent az 1960. évi állapothoz viszonyítva, és 4,3%-kal volt kevesebb a lakosság, mint 1949-ben. 1960 és 1970 között a megye népessége évente átlagosan 0,3%-kal csökkent, míg országosan az évi átlagos népszaporodás 0,35% volt. A népesség csökkenésének tendenciája az 1970-es évek elején sem változott.

1. táblázat

A népességszám alakulása (1000 fő)

Évek	1949	1960	1970	1973
Népességszám	270,4	267,5	259,0	251,7

A mutató megnevezése	A népesség számának alakulása	
	1949–1959	1960–1969
Természetes szaporodás	22,0	6,5
Vándorlási különbözet	–24,9	–15,0
Tényleges szaporodás	–2,9	–8,5

A népességszám több évtizedes csökkenésében a következő tényezők játszottak meghatározó szerepet:

– az iparilag gyengén fejlett területekről megerősödött a fejlettebb megyékbe irányuló elvándorlás;

– a mezőgazdaságból felszabaduló munkaerő helyben való foglalkoztatására – az ipar viszonylagos fejletlensége miatt – nem volt lehetőség, következésképpen fokozódott a lakosság elköltözése;

– a természetes szaporodás az 1960-as évek első felétől visszaesett, és így nem pótolhatta az elvándorlásból eredő veszteséget.

A természetes szaporodás a bonyhádi járásban a legmagasabb, 1960 és 1970 között háromszorosa volt a megyei átlagnak. Ugyanakkor a tamási járásban természetes fogyás volt tapasztalható. A természetes szaporodás a megyében csaknem egy ezrelékkel alacsonyabb az országos átlagnál.

Az 1950-es évek első felében az élveszületések aránya kb. 21 ezrelék volt. Az 1960-as évek elejére ez az arány 13,4 ezrelékre csökkent. Ez szorosan összefügg azzal, hogy az elvándorlás elsősorban a fiatalabb korosztályokat érinti.

A halálozási arányszám magasabb az országosnál, így ez a tényező is kedvezőtlenül hat a természetes szaporodásra.

A megye népességének alakulásában a döntő tényező a *vándormozgalom* volt. 1949 és 1970 között több mint 39 000, évi átlagban 1970 fővel többen költöztek el a megyéből, mint ahányan odaköltöztek, s ez meghaladta a természetes szaporodás mértékét.

A népesség számának a csökkenése a korábbi időszakhoz viszonyítva 1966 óta mérséklődött ugyan, azonban a fogyás (évi 800–1000 fő) még jelenleg is tart.

A megye különböző településeiben a népességszám eltérő módon alakul. Általában elmondható, hogy mind több olyan község van, ahol a népesség száma csökken. A két utolsó népszámlálás közötti időszakban csupán 18 községnek gyarapodott a népessége.

A legnagyobb mértékben a megyeszékhely növekedett; 1960 és 1973 között csaknem 5000 fővel gyarapodott a lakosság száma a kedvezőbb munkaalkalmak és a viszonylag magasabb színvonalú infrastrukturális, kulturális, kereskedelmi stb. ellátás miatt.

2. táblázat

A népesség megoszlása korcsoportok szerint (százalék)

Korcsoport	1949	1960	1970	1973
0–14 éves	25,1	25,8	21,9	21,3
15–39 éves	37,3	35,6	35,3	34,5
40–59 éves	24,6	24,0	24,6	24,9
60 éves és idősebb	13,0	14,6	18,2	19,3
Összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*

Főleg a fiatalabb korosztály viszonylag nagyarányú elvándorlása, valamint a születésszám jelentős csökkenése és az átlagos életkor növekedése miatt az országos tendenciához hasonlóan a megyében is csökkent a 0–14 és a 15–39 évesek, és megnőtt az idősebb népesség aránya.

GAZDASÁGI SZERKEZET

A megye gazdasági jellegét kedvező természetföldrajzi adottságai alapján az 1960-as évekig a *mezőgazdaság* határozta meg. Ez a jelleg azonban az 1960-as évek elejétől – a mezőgazdaság szocialista átszervezése és az ipar céltudatos fejlesztése eredménye-

ként – fokozatosan megváltozik: *csökken a mezőgazdaság vezető szerepe és részaránya annak nagymértékű fejlődése ellenére is.* Az összes foglalkoztatottakon belül a mezőgazdaságban dolgozók aránya az 1949. évi 73%-ról 1960-ig 56%-ra, 1973-ig pedig 40%-ra csökkent. Ugyanakkor lényegesen nőtt az iparban és az egyéb (főleg a nem termelő) ágazatokban foglalkoztatottak száma.

IPAR

A megye ipara és építőipara a felszabadulás előtt rendkívül elmaradott és elaprózott volt.

Méreteire jellemző, hogy az ipari és az építőipari keresők aránya mindössze 5,1%-át tette ki az összes keresőknek. Néhány viszonylag nagyobb üzemen kívül – például a *Bonyhádi Cipőgyár, Bonyhádi Zománcgyár, Tolnai Selyemgyár, Tolnai Textilgyár, Simontornyai Bőrgyár, Paksi Konzervgyár* – csak néhány kisebb üzem jelentette a megye iparát.

A felszabadulás után az államosítással és a kisipari szövetkezetek létrehozásával a megye iparában lassú fejlődés következett be. Az 1950-es évek első felében több önálló ipari vállalatot és 33 kisipari szövetkezetet hoztak létre, s megyén kívüli iparvállalatok is létesítettek ipartelepeket a megyében. 1953 és 1960 között a megye ipari üzemeinek a száma lényegesen nem változott.

1960-ig a gazdaságpolitikai céloknak megfelelően *főként a már meglevő üzemeket bővítették.* Csupán néhány új tanácsi iparvállalat alakult, mint például a *Tolna megyei Talajerőgazdálkodási Vállalat, a Simontornyai Vegyesipari Vállalat.* E fejlődés eredményeként az ország ipari termeléséből való részesedés az 1955. évi 0,9%-ról 1960-ra már 1,5%-ra nőtt.

Jelentősebb iparfejlődés a megyében a második ötéves terv időszakában indult meg, amely az 1960-as évek második felében kapott lendületet. Az 1960-as évek első felében egyrészt folytatódott a meglevő üzemek bővítése, másrészt új, jelentős létszámigényű üzemek települtek a megyébe: a *Rákospalotai Bőr- és Műanyagfeldolgozó Vállalat,* a *Mechanikai Mérőműszerek Gyára Szekszárdi Gyáregysége,* a *Pécsi Kesztyűgyár dombóvári telepe.* Az extenzív iparfejlesztés – a második ötéves terv időszakában kialakult irányzatoknak megfelelően – *a harmadik ötéves terv* időszakában folytatódott. Új üzemeket főként olyan vállalatok hoztak létre, amelyeknek a székhelye a megyén kívül van, a rekonstrukciók pedig főként a hagyományokkal rendelkező könnyű- és élelmiszeripari üzemekben valósultak meg. Például új üzemként települt a megyébe: a *Fővárosi Óra- és Ékszeripari Vállalat Szekszárdi Üzeme,* az *Orion Villamoskészülékek Gyára tamási telepe,* s lényeges fejlesztésnek tekinthető a *Magyar Selyemipari Vállalat Tolnai Gyárának* és a *Bonyhádi Cipőgyárnak* a rekonstrukciója. Az 1961 és 1973 közötti években több mint 3 milliárd Ft értékű ipari beruházás valósult meg a megyében. A nagyszámú új ipari munkahely létrehozása következtében *1960 és 1973 között több mint kétszeresére nőtt az ipari foglalkoztatottak létszáma, és 1973-ban meghaladta a 31 000 főt.* A létszám felfutásának kb. 26%-át a létrehozott új üzemek, 74%-át a meglevő üzemek bővítése, rekonstrukciója eredményezte. A létszámnövekedés eredményeként a szocialista iparban foglalkoztatottak országos számából

Az aktív keresők megoszlása főbb népgazdasági ágak szerint

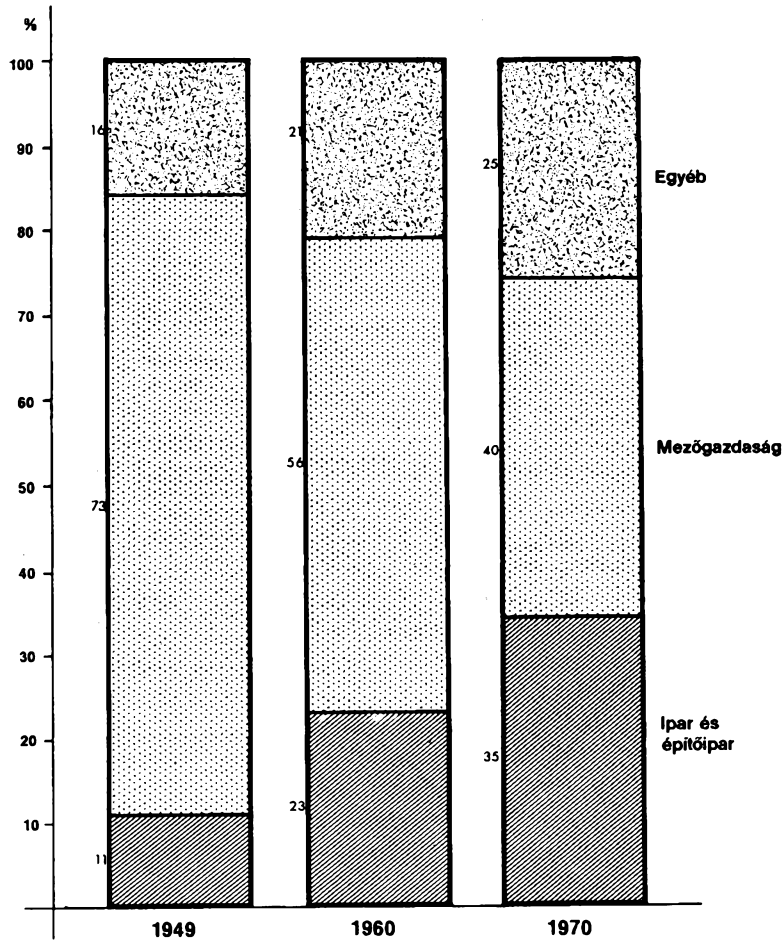

az 1960. évi 1,1%-ról 1973-ig 1,8%-ra emelkedett a megye részaránya. A megye iparfejlesztését 1968-tól jelentősen elősegítette a központi iparfejlesztési alapból kapott támogatás is. A beruházások eredményeként a szocialista ipar állóeszköz-állományának bruttó értéke a megyében az 1963 és 1973 közötti években 2,2 milliárd Ft-tal nőtt, és 1973-ban már meghaladta a 3,8 milliárd Ft-ot.

Az ipar ágazati összetételében is jelentős változások történtek az elmúlt 30 esztendő alatt. A nehézipar súlyának emelkedése a megyén belül az aktív ipari keresők ipari főcsoportonkénti megoszlásának a változásában is kimutatható.

Az erőteljesen fejlődő nehézipar legfontosabb üzeme a *Bonyhádi Zománcgyár*, amely az ország zománcozott háztartásiedény-termelésének több mint a felét állítja elő.

3. táblázat

A szocialista iparban foglalkoztatott aktív keresők megoszlásának változása ipari főcsoportonként (százalék)

Ipari főcsoport	1950	1960	1970	1970-ben az ország összes ipari aktív keresőinek százalékában
Nehézipar	30,5	41,6	40,2	1,2
Könnyűipar	39,9	36,2	37,5	2,5
Élelmiszeripar	17,2	14,0	15,3	2,6
Egyéb ipar	12,4	8,2	7,0	3,6
Összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*2,5*

A megye iparában mind nagyobb szerepet játszanak a műszeripar és a különböző gépipari ágazatok, amelyeknek legjelentősebb termelőüzemei a megye több településében működnek. Ilyen a *Mechanikai Mérőműszerek Gyára Szekszárdi Gyáregysége* és a *MEZŐGÉP Gyár*, mindkettő dinamikusan fejlődő és a megye iparában egyre nagyobb szerepet játszó üzem. Hasonló szerepet tölt be a *Láng Gépgyár Dombóvári Gyáregysége* vagy a *Dombóvári Fémtömegcikkgyártó Vállalat*. Tolnán találhatjuk a *Gép- és Műszeripari Szövetkezetet*, Bátaszéken *a Fémipari Szövetkezetet*. Dombóváron rövidesen üzembe helyezik a *Csavaripari Vállalat Dombóvári Gyáregységét*.

A könnyűipari ágazatok egyes üzemei országos jelentőségűek. Elsőként említjük a *Simontornyai Bőrgyárat*, amelynek felsőbőrtermelése az országos termelésnek mintegy 25%-át adja. A *Bonyhádi Cipőgyárban* végzik az ország lábbeligyártásának több mint 4%-át. A megye hosszú hagyományokra visszatekintő, fontos textilipari üzemei a *Dunaföldvári Kendergyár*, valamint a *Magyar Selyemipari Vállalat Tolnai Gyára* és a *Pamuttextilművek Tolnai Gyára*.

A Simontornyán működő *Bőr- és Szőrmefeldolgozó Vállalat* és a decsi *Sárközi Népművészeti Szövetkezet* is országos hírnévnek örvend. Említést érdemel továbbá a *Szekszárdi Nyomda*, a megyei sajtótermékek és a zsebnaptárak fő előállítója. A nyomdaipar továbbfejlesztését segíti a *Pátria Nyomda* Dombóváron létesülő új telepe.

A megye élelmiszeriparának számottevő fontosságú üzeme a *Paksi Konzervgyár és a Tolna megyei Tejipari Vállalat*.

A megye szocialista iparának a termelése 1960 és 1973 között több mint 4,7-szeresére emelkedett, amelynek mintegy 47 %-a a munka termelékenysége növekedéséből származott. Az évi átlagos növekedési ütem megközelítette a 13 %-ot.

A megye *építőiparát* 1960-ig csak a tanácsi *Tolna megyei Építőipari Vállalat* képviselte. Az építőipari szövetkezetek szinte kizárólag lakossági munkát végeztek, így a nagyobb beruházások kivitelezése megyén kívüli vállalatokra hárult.

Az építőipar dinamikus fejlődése 1965-ben indult meg, *a Tolna megyei Állami Építőipari Vállalat* létrehozásával.

4. táblázat

A fontosabb ipari termékek termelése

Termék	Mértékegység	1953	1970	1973	Az 1970. évi termelés az országos százalékában
Zománcozott háztartási edény	t	932	3 616	3 639	52,9
Parketta	m^2	—	86 365	92 841	10,8
Krómos felsőbőr	1000 m^2	585*	1 366	1 675	26,9
Férfilábbeli	1000 pár	245	1 219	1 208	14,3
Tilolt kender	t	—	2 206	1 771	23,2
Sajt	t	1033*	2 474	2 527	10,1
Gyümölcskonzerv	t	1003	10 317	10 384	7,7

* 1957-es adat.

A megye szocialista építőiparában a termelés emelkedését – ami 1965 és 1973 között mintegy 220%-os volt – főként a termelékenység emelkedése eredményezte. Az építőipari foglalkoztatottak száma 1965 és 1973 között 46%-kal, több mint 2400 fővel nőtt.

Az építőipari szervezetek fejlesztése a kapacitásbővítés mellett a korszerűbb technológiák bevezetését is eredményezte. A Tolna megyei Állami Építőipari Vállalat panelüzemet hozott létre.

A megye szocialista építőipara – a nagyarányú fejlődés ellenére – még ma sem képes teljes mértékben kielégíteni a megyei igényeket, további kapacitásnövelésre van szükség.

A szocialista iparnak a megyén belüli területi elhelyezkedését (a foglalkoztatottak száma alapján) tekintve, azt találjuk, hogy a legnagyobb részt a bonyhádi járás, Szekszárd és a szekszárdi járás képviseli. E területeken dolgozik a megye ipari foglalkoztatottainak mintegy 60%-a. Lényegében hasonló a helyzet az állóeszközök bruttó értéke alapján is. A legkevesebb ipari foglalkoztatottal a dombóvári járás rendelkezik.

Végül: ma még szinte felmérhetetlen jelentősége és hatása lesz a megye, különösen Paks környékének ipari és településföldrajzi helyzetére és fejlődésére a napjainkban kibontakozó paksi atomerőmű-építésnek. Természetesen e létesítmény építésének és üzembe helyezésének hatása messze túllépi a megye határait.

MEZŐGAZDASÁG

A felszabadulás döntő változást hozott a megye mezőgazdaságában is. A földosztás során 129 000 ha földet osztottak ki 26 000 agrárproletár és kisparaszt között. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek szervezése az 1960-as évek elejére gyakorlatilag befejeződött, 1961-ben a megye szántóterületének 67%-áról 159 közös gazdaság takarította be a termést.

A megye állami gazdaságai – 10 állami gazdaság 53 242 ha-on – nemcsak közvetlen termelőtevékenységükkel, hanem a korszerű agrotechnika elterjesztésében is vezető szerepet töltenek be a mezőgazdasági termelésben. A *Szekszárdi Állami Gazdaság* több megyére kiterjedő irányító tevékenységet folytat a zárt rendszerű kukoricatermesztés terén. Ugyanakkor ez a gazdaság rendelkezik a legnagyobb szőlőtermő területtel a megyében. A *Dalmandi Állami Gazdaság* hibridkukorica-vetőmag üzeme révén szerzett jó hírnevet. A *Hőgyészi Állami Gazdaságot* pedig egy agrokémiai egyesülés szervezése tette széles körben ismertté; az egyesülés a talajtulajdonságok sokoldalú vizsgálatával tudományosan megalapozott javaslatokat tesz a hatékony műtrágyázásra.

Tolna megyében 1973-ban 84 termelőszövetkezet működött; termőterületük 224 000 ha, a tagok száma meghaladja a 40 000-et. Az elmúlt években a termelőszövetkezetek egyesülései folytán magas színvonalon gazdálkodó, technikailag is korszerűen felszerelt, jelentős szövetkezeti nagyüzemek jöttek létre a megyében. Többek között ilyen a *bátaszéki Búzakalász*, a *szakcsi Új Élet*, az *aparhanti Búzavirág*, a *madocsai Igazság*, a *pincehelyi Vörösmarty* és a *faddi Lenin Tsz.*

A föld minősége jobb az országos átlagnál, ami kedvező feltételeket teremt a mezőgazdasági termeléshez.

5. táblázat

A földterület megoszlása művelési ágak szerint (százalék)

Művelési ágak	1950	1960	1970	1973
Szántó	66,7	67,7	64,5	64,1
Kert és gyümölcsös	1,0	1,3	2,2	2,2
Szőlő	4,0	3,0	2,9	2,8
Rét	6,4	5,4	3,9	3,8
Legelő	5,7	6,6	6,6	6,7
Mezőgazdasági terület összesen	83,8	84,0	80,1	79,6
Erdő	9,3	7,7	10,7	11,1
Nádas	0,3	0,2	0,2	0,2
Termőterület összesen	93,4	91,9	91,0	90,9
Művelés alól kivont terület	6,6	8,1	9,0	9,1
Földterület összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*

Az ország szőlőterületének 4,3%-a a megyében található. A szőlők területe az elmúlt 30 évben több mint 20%-kal csökkent, ami főként a tőkék elöregedéséből, valamint abból adódik, hogy a nagyüzemi szőlő- és bortermelés összefüggő nagy táblák kialakítását kívánja meg, s ez szükségszerűen együtt jár a kisebb szőlőterületek termelésből való kivonásával.

Ugyancsak jelentősen csökkent a rétek aránya is, ami az alacsony hozamokra vezethető vissza.

Az erdőterület aránya 11,1%, és ez 4,9 ponttal kisebb az országos átlagnál. A megye erdőterületére az intenzív vadgazdálkodás a jellemző.

A szántóföldi növénytermelés a felszabadulás óta eltelt időszakban jelentősen fejlődött. A vetésszerkezet intenzív irányba változik.

A nagyüzemi gazdálkodásra való áttéréssel lehetővé vált a korszerű agrotechnika és a nagy hozamú termékfajták alkalmazása, széles körű bevezetése. A nagyüzemi gazdálkodásban rejlő lehetőségeket bizonyítja, hogy amíg a megyei átlagtermés búzából 1950 és 1959 között stagnált, 1960 és 1970 között a növekedés évi átlagban több mint 70 kg volt. 1973-ban az átlagtermés 40,5 q/ha volt, s ezzel Tolna megye az ország megyéi közt az első helyet foglalta el. Hasonló eredményeket mondhat magáénak a megye a kukorica (50,9 q/ha), az őszi árpa (43,8 q/ha), a zab (23,1 q/ha), a repce (18,6 q/ha), a silókukorica (239,3 q/ha) és a paradicsom (342,6 q/ha) átlagtermése vonatkozásában is.

Jelentős változások zajlottak le a megyében az ipari növények termelésében is. Vetésterületük a felszabadulás óta megháromszorozódott, s hozamaik is magasabbak általában az országos átlagnál.

6. táblázat

A fontosabb szántóföldi növények vetésterülete és termésátlaga

Növény	Vetésterület (1000 ha)				Termésátlag (q/ha)			
	1950	1960	1970	1973	1950	1960	1970	1973
Búza	58,8	46,1	67,2	60,4	17,6	18,8	21,9	40,5
Őszi árpa	4,1	17,5	5,2	5,4	12,5	21,4	25,2	43,8
Kukorica	59,8	74,8	68,7	82,6	23,5	27,1	40,5	50,9
Napraforgó	13,2	5,3	9,6	8,7	9,9	12,5	14,2	18,4
Silókukorica	3,6*	10,6*	7,4	8,5	274,6*	219,7*	225,7	239,3
Lucerna	10,1	13,7	18,3	20,9	30,4	30,9	51,4	51,9

* Csalamádéval együtt.

Az *állattenyésztéshez* a megye természeti és közgazdasági adottságai megfelelőek. A felszabadulás előtti kiváló állatállomány nagy része a háborúban tönkrement. Ez nemcsak a létszám csökkenésében jelentkezett, de később a tenyésztés színvonala is visszaesett.

A szarvasmarha-állomány az 1950-es évek folyamán fokozatosan csökkent, fejlődés csak az 1960-as évek közepétől figyelhető meg, ami – az 1969-től 1972-ig tartó megtorpanás és csökkenés után – 1973-tól ismét folytatódik. A sertésállomány az utolsó 15 évben határozott fejlődést mutat. Még számottevő, de fokozatosan csökken a juhtenyésztés jelentősége. A baromfiállomány 1970-ig tartó dinamikus fejlődése az utóbbi négy évben lelassult.

7. táblázat

Az állatállomány alakulása (1000 db)

Állatfaj	1950	1960	1970	1973
Szarvasmarha	80,2	67,8	74,4	74,7
Sertés	263,9	251,2	312,9	410,3
Ló	34,1	28,0	9,0	7,6
Juh	72,9	107,1	101,3	66,2

Az állattenyésztés egyes ágazataiban ma még igen jelentős *a kisgazdaságok* szerepe. 1973-ban az állattenyésztés bruttó termelési értékének mintegy a felét a háztáji és egyéb kisgazdaságokban állították elő.

Fejlődött és fejlődik a megye mezőgazdaságának *műszaki ellátottsága.* Az utóbbi években különösen a szántóföldi növénytermesztés gépesítésében, valamint az állattenyésztés korszerűsítésében történt nagyobb arányú haladás. A termelés technikai feltételei a két társadalmi szektorban eltérőek. 1973-ban a megye állami gazdaságainak nettó állóeszközértéke – egy hektár termőterületre vetítve – több mint kétszerese volt a mezőgazdasági termelőszövetkezetekének. A mezőgazdaság traktorállománya kielégítő mértékben nőtt, 1973-ban 1000 ha termőterületre 16,9 traktoregység jutott. Nagyarányú volt a fejlődés a műtrágyák és a növényvédőszerek felhasználásában is.

KÖZLEKEDÉS

A megye közlekedési hálózatának a sűrűsége általában elmarad az országos átlagtól. 1973-ban a közúthálózat hossza 1121 km, a vasúthálózaté pedig 259 km volt. A 100 km^2-re jutó közúthálózat 31 km, a vasúthálózat pedig 7,2 km, az országos 32 km-rel, illetve 9,3 km-rel szemben. A kiépítetlen utak aránya csaknem 9%, ez a megyék közül a legkedvezőtlenebb. A vasúthálózat sűrűsége ugyancsak elmarad az országos átlagtól.

A közlekedés dinamikusabb fejlesztése az 1960-as évek második felére bontakozik ki, ekkor majdnem 300 millió Ft-ot fordítottak erre a célra. A közúti közlekedés fejlesztése eredményeként az autóbuszközlekedésbe ma már minden települést bekapcsoltak.

A közutakon tovább növeli a forgalmat az egyre több személygépkocsi és motorkerékpár. 1973 végén a megyében 10 000-nél több személygépkocsi és csaknem 10 900 motorkerékpár volt. A személygépkocsik száma az utóbbi 5 évben megkétszereződött.

ÉLETSZÍNVONAL, ÉLETKÖRÜLMÉNYEK

A lakosság életkörülményeinek fejlettsége vizsgálatánál – az egy lakosra jutó jövedelem, valamint a kommunális, az egészségügyi és a kulturális ráfordítások együttes nagyságát tekintve – Tolna megye a megyék rangsorában az első harmadban foglal helyet. E kedvező helyzet alapvetően a viszonylag magas jövedelmekből adódik, szociális, kommunális ellátottsága ugyanis átlagos, vagy azt sem éri el.

LAKÁS- ÉS KOMMUNÁLIS ELLÁTÁS

A *megye lakásállománya* 1973. január 1-én 80 978 volt, csaknem 7000 lakással több, mint az 1960. évi állomány. A lakásállomány növekedése messze elmaradt az országos átlag mögött, 1949 és 1970 között pl. mindössze 6%. Igen magas, majdnem 80%-os a magánerőből épült lakások száma. Az 1970. évi lakásállomány 84%-át a községi, 16%-át pedig a városi lakások képezték.

A községi lakásállomány 10 év alatt végbement 1,4%-os gyarapodása messze elmarad az ország községeinek 7,8%-os növekedésétől. A városok lakásállományának a növekedése az országos átlagos növekedéssel egyezik: 28,6%.

A lakásépítés országosan lassúbb üteme mellett a lakásmegszűnések nagyobb aránya is közrejátszott abban, hogy az elmúlt 10 év alatt a megye lakásállományának a növekedése az országban a legkisebb volt. A lakóépületek 43%-a 1900 előtt épült (az országos átlag 27%).

A lakások felszereltsége az országos arányoknál kedvezőtlenebb. A lakások $^3/_4$ része komfort nélküli, különösen a csatornázottság szempontjából kedvezőtlen a helyzet. A csatornahálózatba kapcsolt lakások aránya még 1970-ben is csak 5,2%-os, az országos 25,3%-kal szemben. Bár a megye *közműhálózatának* (villany, víz, csatorna) fejlődési üteme általában meghaladta az országos vidéki növekedés mértékét, de a korábbi évek elmaradását még nem tudta pótolni. Az utóbbi 10 esztendőben a vízvezetékhálózat hossza több mint háromszorosára emelkedett a megyében, ennek ellenére a megye községeinek 50%-ában még mindig nincs *vízvezeték*, a lakosság 34%-a nem jut vezetékes vízhez. A háztartások *gázellátása* az utóbbi 10 évben jelentősen javult, a fogyasztók száma több mint ötszörösére emelkedett. A villannyal ellátott lakások aránya meghaladja a 90%-ot.

EGÉSZSÉGÜGY, OKTATÁS

A megyében az orvosok száma megfelelően növekedett. 1953-ban csak 203, de 1973-ban már 480 orvos végezte a lakosság egészségügyi ellátását. A lakosság alapvető egészségügyi ellátását biztosító *körzeti orvosi hálózat dinamikusan fejlődik*, az orvosi körzetek száma 1973-ban 101 volt.

A szakorvosi ellátást 1973-ban négy rendelőintézet, a nagyobb községekben pedig szakrendelés biztosította. Fogászati szakrendelés 22 községben található. A kórházi

A lakások számának és felszereltségének alakulása

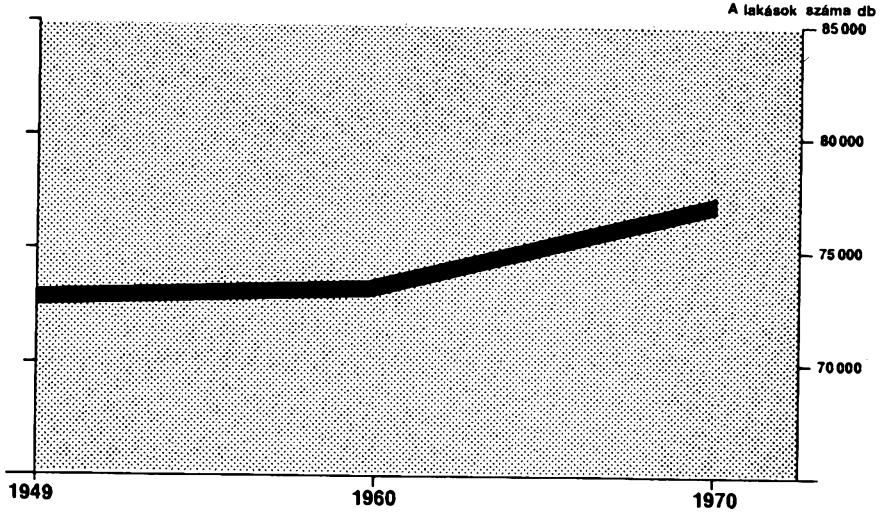

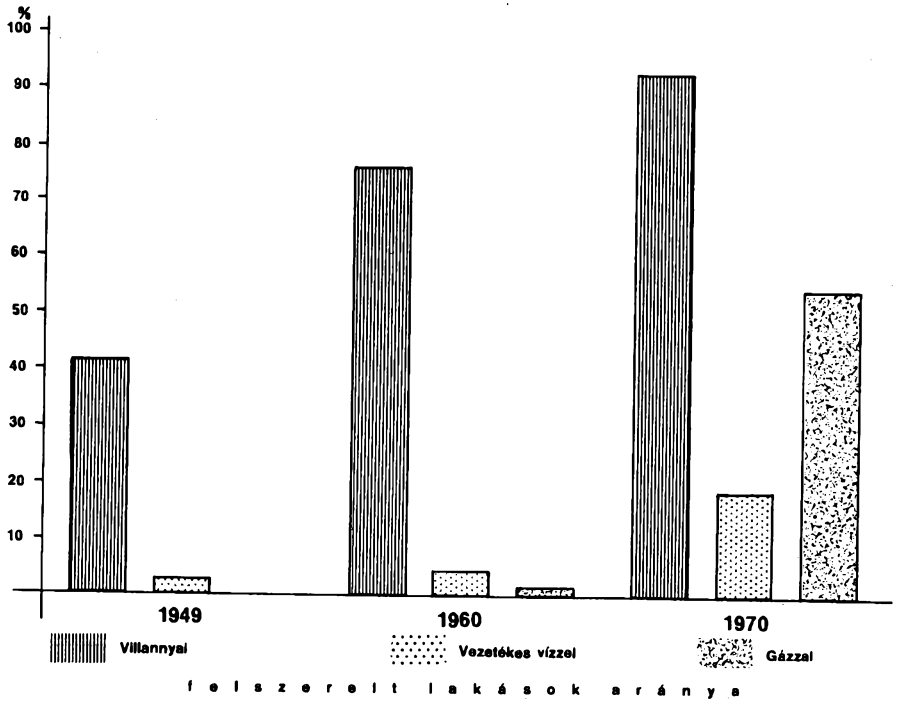

ellátás területén jelentős javulást eredményezett a *Dombóvári Járási Kórház* megnyitása.

A bölcsődei és óvodai férőhelyekkel való ellátottság szempontjából Tolna megye a megyék közötti rangsorban *az első helyen áll*, az óvodai ellátottság 1973-ban 70%-os volt. Meg kell azonban jegyezni, hogy a bölcsődei és az óvodai ellátottság magas szintje lényeges differenciáltságot takar az egyes települések között, főleg a magasabb szerepkörű települések rovására.

8. táblázat

Az iskolázottsági színvonal változása (százalék)

Végzettség		1949	1960	1970	1973
Általános iskolai	végzettséggel rendelkezők aránya a megfelelő korúak százalékában	14,3	25,3	42,9	50,6
Középiskolai		3,1	5,1	10,0	11,5
Felsőfokú		0,9	1,4	2,5	2,5

A megye lakosságának az iskolázottsági színvonala jelentősen növekedett. Megmutatkozik ez abban is, hogy az egyes korosztályokban a színvonal 1949-hez képest háromszorosára nőtt és az 1960. évinek is kétszerese, ami az oktatáspolitika eredményességét mutatja. Megjegyzendő viszont, hogy például a középiskolás korúak országos iskolázottsági színvonala az 1972/73. tanévben kb. 30% volt, amitől a megyei átlag (11,5%) lényegesen elmarad.

Az iskolák száma 1960 óta a körzeti iskolák kialakításával párhuzamosan fokozatosan csökkent. 1965-től 1973-ig 43 iskola szűnt meg. Az 1972/73-es tanév elején az általános iskolák száma 170 volt.

9. táblázat

Az általános iskolai oktatás jellemző adatai

Megnevezés	1950	1960	1970	1973
Tantermek száma (db)	805	1 066	1 009	986
Tanulók száma (fő)	36 728	37 874	29 602	26 745
Tanerők száma (fő)	914	1 587	1 739	1 735

A tanterem- és a tanerő-ellátottsági mutatók jók. Az általános iskolai tanulók száma 1973-ban 26 745 fő volt, 28%-kal kevesebb, mint 1960-ban. A középiskolákban ugyancsak javult a tanerő-ellátottság; a 298 középiskolai pedagógus közül 80% középiskolai tanári képesítéssel rendelkezik.

A lakosság művelődési lehetőségei tekintetében a megyén belül az egyes területek között különbségek mutatkoznak. Az egész megye is hátrányos helyzetben van a fejlettebb megyékkel szemben. A megyében nincs állandó színház, mozi is viszonylag kevés működik. A fejlődés különösen az 1000 lakosra jutó könyvállomány, a rádió- és a televízió-előfizetők növekedése területén jelentős.

A LAKOSSÁG JÖVEDELME, A KERESKEDELEM ÉS AZ IDEGENFORGALOM

A lakosság pénzjövedelmében az elmúlt években jelentős növekedést tapasztalhattunk és ezzel párhuzamosan az egyes ágazatok és társadalmi rétegek közötti jövedelmi különbségek fokozatosan mérséklődtek. (A munkabérek 32%-kal, a termelőszövetkezeti tagság pénzrészesedése 46%-kal volt magasabb 1973-ban, mint 1967-ben.)

A foglalkoztatottak *átlagos havi keresete* 1973-ban az iparban 2194 Ft, az építőiparban 2587 Ft, a mezőgazdaság állami szektorában 2389 Ft, a kereskedelemben 2261 Ft volt. A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben az egy dolgozó tsz-tagra jutó évi részesedés 24 780 Ft volt, ehhez járult kb. 5000–6000 Ft háztáji gazdaságból származó jövedelem.

A megye *kiskereskedelmi forgalma* 1960 óta különösen gyorsan emelkedik. A fogyasztás szerkezetében jelentősen nőtt a tartós fogyasztási cikkek aránya. A családok $^2/_3$-a vásárolt mosógépet, televíziót, $^1/_3$-a porszívót, hűtőszekrényt, minden 14. család személygépkocsit. Javult a falusi lakosság lakáskultúrája. Az 1970-es évektől a fogyasztási szerkezet további változását tapasztaljuk. A lakosság pénzköltése eltolódott a házépítés, az autó- és az ingatlanvásárlás irányába.

A felszabadulás előtt a megye kereskedelmi hálózata elavult üzletekből állt, amelyeket fokozatosan korszerűsíteni kellett. Ezt a folyamatot három szakaszra bonthatjuk. Az első szakasz az ellátatlan területek ellátását célozta. A következő időszakban a meglevő hálózat gyorsított korszerűsítése történt. Erre a szakaszra új kiszolgálási formák – önkiszolgálás, minta utáni árusítás – elterjedése, a hálózat technikai szintjének emelése volt a jellemző. A harmadik szakaszban pedig a koncentrált, a korszerű ellátási központok kialakítása jellemzi a hálózat fejlesztését. Ennek szerves része volt az áruházépítési program: pl. 1969-ben 5 modern, jól felszerelt áruházat adtak át a lakosságnak. A fejlődés során a tanácsi kiskereskedelem egyre kisebb, a földművesszövetkezeti kereskedelem viszont egyre nagyobb hányadot képvisel a lakosság áruellátásában.

A megye vendéglátóipari halózata is jelentős fejlődést mutat. A korszerűbb kiszolgálási lehetőséget nyújtó egységek száma nő. A szállodai férőhelyek száma 1970-től jelentős fejlődést mutat, mivel azóta felépült Szekszárdon a *Hotel Gemenc*, Dombóváron a *Hotel Dombóvár*, Tamásiban pedig a *Hotel Dám*.

Hagyományos kultúrprogram a megyében a minden év májusában Bonyhádon megrendezésre kerülő *Liszt Ferenc Dalostalálkozó*, a dombóvári *Kodály Emlékverseny*, illetve Tamásiban, augusztus 18 és 20 között, a *Tamási Lovasnapok*.

A megye idegenforgalmi vonzerejét a vadászat, a népművészet és a történelmi borvidék képviseli. A *Gemenci-erdő* és a *Gyulaji-rezervátum világhírű*. Már évtizedek óta

a gyulaji erdőkből kerül ki a világrekordot elérő dámvadtrófea. A gemenci vadásztrófeák közül is több nyert aranyérmet.

A Duna és a Szekszárdi-dombság között húzódik *Sárköz*, mint egy ősmagyar eredetű népsziget. Néprajzi érdekességű települései *Őcsény*, *Decs*, *Sárpilis* és *Alsónyék*. A sajátos sárközi kultúrát a népviselet, a népszokások, a népi játékok, táncok, szőttesek és hímzések őrzik még ma is. Nevezetes a sárközi népművészetet bemutató *Decsi Népművészeti Ház* és országos látogatottságnak örvend az évente megrendezett *Sárközi Napok*.

A Szekszárdi-dombság leghíresebb borvidékeink egyike, a szüreti népszokásokat bemutató *Szekszárdi Hetek* sok látogatót vonzanak.

TELEPÜLÉSHÁLÓZAT

Tolna megye jellegzetesen középfalvas terület, kivétel a megye déli része – a Baranya megyével szomszédos terület –, ahol inkább az aprófalvas településszerkezet dominál. A városi népesség aránya a megyék között a legalacsonyabb.

A fejlesztés fő célja egy olyan megfelelő ellátási központokkal rendelkező településhálózat megteremtése, amely elősegíti a népesség elvándorlásának a csökkentését. A megye területén *egy részleges felsőfokú* (Szekszárd), *négy középfokú* (Dombóvár, Bonyhád, Paks, Tamási) *és egy részleges középfokú központot* (Dunaföldvár) *terveznek*. A tervezett *alsófokú központok száma 36*.

A megye településszerkezete a javasolt vonzásközpontokkal 3 fő tengelyre fűződik fel: a Dunaföldvár–Paks–Szekszárd–Bonyhád, a Szekszárd–Hőgyész–Tamási és a Simontornya–Dombóvár vonalra.

A TÁRSADALMI-GAZDASÁGI FEJLŐDÉS IRÁNYA

A megye társadalmi-gazdasági fejlődésének biztosítása végett fontos feladat a népesség csökkenését eredményező elvándorlás megszüntetése. Ehhez további új munkahelyek létesítése szükséges.

A következő években a korábbinál nagyobb ütemben folytatódik az urbanizálódás. A külterületek és a kisebb települések népességének egy része a városokba és városiasodó településekbe vándorol. A megye központi szerepkörrel bíró településeinek a népességből való részesedése fokozódik.

Az elkövetkező években a népesség korösszetételével kapcsolatos tendenciák lényegesen nem változnak. Várhatóan tovább folytatódik az elöregedés, nő a munkaképes koron felüliek aránya.

A foglalkoztatottak szerkezetében további átalakulás várható. *A mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya csökken ugyan, de ez az arány – az átlagosnál kedvezőbb mező-*

TOLNA MEGYE

FONTOSABB LÉTESÍTMÉNYEK

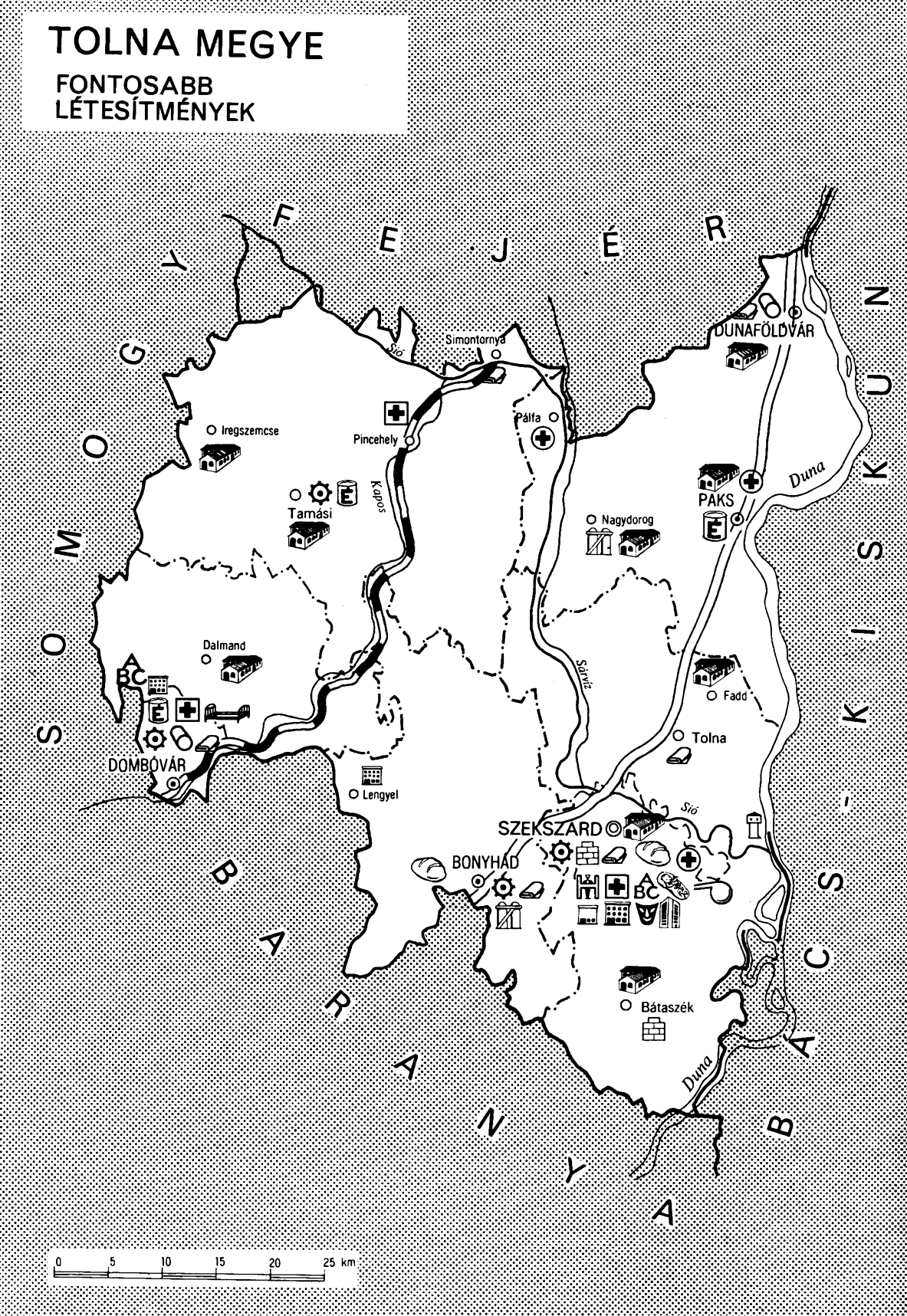

gazdasági adottságok miatt – a jövőben is magasabb lesz az országos átlagnál. Jelentősen nő az iparban és az építőiparban, valamint az egyéb ágazatokban foglalkoztatottak aránya.

A megye gazdasági szerkezetében az ipar, azon belül *a gép- és a vegyipar* egyre nagyobb szerepet kap. Az iparfejlesztéshez kedvező lehetőségek állnak rendelkezésre az alsó Duna-szakasz megyében fekvő területein és a Dombóváron kiépített „ipari parkon". A Pakson megépülő atomerőmű országos jelentőségű, de a megye fejlődésére is nagy hatást gyakorló energiabázist jelent.

A mezőgazdaságban a nagyüzemi termelés technikai és technológiai korszerűsödése szükségessé teszi a művelési ágak szerkezetének változtatását, az erdőterület növelése, a szántó-, a rét- és a legelőterületek csökkentése irányában.

A megye társadalmi-gazdasági fejlődésében nagy szerepe van az infrastruktúra eddiginél nagyobb ütemű fejlesztésének. Ezen belül a lakásépítés, a víz- és a csatornaellátottság növelésének lényeges gyorsítása szükséges.

VÁROSOK

Tolna megyének 1970-ig csak egy városa volt: *Szekszárd*, amely az országban a legkisebb, s jelenleg is a legkevesebb népességű megyeszékhely.

1970-ben fejlődött várossá Dombóvár, amely lényegében a legutóbbi évekig mezőgazdasági jellegű település volt, egyébként vasúti csomópont, és jelenleg dinamikusan fejlődő, iparosodó város.

10. táblázat

A megye városainak összefoglaló adatai

Város	Terület (ha)	A népesség száma (1000 fő)				A külterületi népesség aránya az össznépességből 1973-ban (százalék)
		1949	1960	1970	1973	
Szekszárd	9598	16,3	18,2	24,9	27,1	6,8
Dombóvár	7266	13,6	15,1	16,7	17,4	4,7

SZEKSZÁRD

Az időszámítás előtt a kelták népe volt Szekszárd római kori elődjének a névadója (Alisca). A város helye azóta lakott terület. A város alapjait a rómaiak után 1061–1063-ban I. Béla király rakta le. Szekszárd 1780-tól Tolna megye székhelye.

Az ipar és a kereskedelmi ellátottság fejlesztése az 1960-as években felgyorsult. A jelentős mérvű iparosítás, az egyre javuló infrastrukturális és kereskedelmi ellátottság a város vonzáskörzetét is bővítette. A korábban létrehozott iparvállalatok fejlesztése mellett további új üzemek létesültek. Közöttük legjelentősebbek a *Rákospalotai Bőr- és Műanyagfeldolgozó Vállalat* 1960-ban létrehozott gyáregysége és az 1964-ben létesített *Mechanikai Mérőműszerek Gyára Szekszárdi Gyáregysége*. A *Fővárosi Óra- és Ékszeripari Vállalat* új gyáregysége 1967-ben kezdte meg termelését. A *Borsodi Vegyi Kombinát* műanyag nyilászáró szerkezeteket gyártó szekszárdi gyáregységét 1972-ben adták át. Az utóbbi évek iparfejlesztésének eredményeként Tolna megye ipari termelésében is Szekszárd játssza a vezető szerepet.

Szekszárd kiváló minőségű, nemzetközileg is ismert *borvidék* központja.

A város infrastrukturális ellátottsága fejlődőben van. Jelenleg a lakások 92,9%-a rendelkezik villannyal, de csak 53%-a kapcsolódik a vízvezetékhálózatba, a jövőben további lényeges javulás várható.

A város a megye kulturális központja. A közoktatás és közművelés új létesítményei a *Műszaki Szakközépiskola*, a *Szakmunkásképző Intézet* és a *Babits Mihály Művelődési Ház*.

A középfokú oktatás számára 4 középiskola, a Szakmunkásképző Intézet és a *Szekszárdi Egészségügyi Szakközépiskola* áll rendelkezésre.

A város értékes múzeumai a *Béri Balogh Ádám Múzeum* és a *Babits Mihály Emlékmúzeum*, amely a költő szülőházában kapott helyet.

Szekszárd a megye legvonzóbb és legerőteljesebben fejlődő települése. A Dél-Duna menti terület kedvező ipartelepítési adottságokkal rendelkezik; e lehetőségek kihasználásában Szekszárd és környéke fontos szerepet játszik, minthogy itt a megfelelő létszámú munkaerő is rendelkezésre áll.

A város távlati településhálózati szerepköre: részleges felsőfokú központ.

DOMBÓVÁR

A város Tolna megye második legnagyobb lélekszámú települése.

Hosszú időn keresztül mezőgazdasági jellegű település volt. A vasút létesítése után, a közlekedés révén egyre fontosabb szerephez jutott. Jelenleg a Dunántúl egyik kiemelkedő vasúti csomópontja. Gazdasági életében már nem a mezőgazdaság dominál, a közlekedés mellett döntő szerepe van az iparnak is. Az ipari beruházások közül jelentős a *Pécsi Kesztyűgyár* 1967-ben üzembe helyezett telepe és a *Láng-Gépgyár* 1970-ben felépült gyáregysége.

A fejlesztés legfontosabb területe a lakásépítés, a kommunális ellátás színvonalának emelése és a *további ipartelepítés*. Az ipartelepítéshez kedvező feltételeket teremt az előközművesített „ipari park". A 45 ha-os ipari terület előközművesítése 1972. december 31-ig, csaknem 100 millió Ft-os beruházással befejeződött. A következő időszak fontos feladata e terület betelepítése.

A város távlati településhálózati szerepköre: középfokú központ.

ESEMÉNYEK

1944. november 30.	Szekszárd felszabadulása.
1944. dec. 6.	Megalakul a Magyar Kommunista Párt szekszárdi szervezete.
1945. március	Tolna megye felszabadul.
1945. április 3.	Megkezdődik a földosztás Fürgeden.
1948	Megalakul a faddi Új Élet termelőszövetkezet, s ezzel kezdetét veszi a termelőszövetkezeti mozgalom a megyében.
1950	MTH iskola kezdi meg működését Szekszárdon.
1952	A Mezőgazdasági Gépjavító Vállalat megalakulása Szekszárdon.
1953 és 1954	A Tolna megyei Tanácsi Tatarozó és Építőipari Vállalat és a Tolna megyei Magasépítőipari Vállalat megalakulása Szekszárdon.
1955	Megalakul Szekszárdon a Liszt Ferenc Zeneiskola.
1960	Üzembe helyezik a Rákospalotai Bőr- és Műanyagfeldolgozó Vállalat szekszárdi gyáregységét.
1961	Átadják Szekszárdon az új megyei könyvtár épületét. Új szakorvosi rendelőintézet kezdi meg működését Szekszárdon.
1964	Üzembe helyezik a Mechanikai Mérőműszerek Gyára szekszárdi gyáregységét.
1965	A Tolna megyei Tanács Szekszárdi Balassa János Kórháza új osztályokkal és épületekkel bővül. A Tolna megyei Állami Építőipari Vállalat megalapítása Szekszárdon.
1967	Üzembe helyezik a Fővárosi Óra- és Ékszeripari Vállalat Szekszárdi Gyáregységét. A Pécsi Kesztyűgyár Dombóváron új telepet létesít.
1968	Az ORION Rádió- és Villamossági Vállalat Tamásiban új üzemet létesít. Megnyitják Szekszárdon a Babits Mihály múzeumot.
1969	Dombóváron átadják a 452 ágyas járási kórházat.
1970	Befejeződik a Magyar Selyemipari Vállalat Tolnai Gyárának rekonstrukciója és átprofilírozása. Dombóvárt várossá nyilvánítják. Befejeződik a Bonyhádi Cipőgyár rekonstrukciója. Megnyitják a Babits Mihály Művelődési Központot Szekszárdon. Üzembe helyezik a Láng Gépgyár dombóvári gyáregységét. Átadják a Szekszárdi Állami Gazdaság 30 000 férőhelyes „sertés-gyárát".
1971	A Borsodi Vegyikombinát szekszárdi gyáregysége megkezdi

működését. Megnyitják a szekszárdi Gemenc Szállót. Átadják a Pamuttextilművek Tolnai Gyárának új üzemét.

1972 Befejeződik a dombóvári ipari park előközművesítése.

1973 Üzembe helyezik a Bátaszéki Cserép- és Vázkerámia Gyárat. Befejeződik a Magyar Selyemipari Vállalat Tolnai Gyára rekonstrukciójának II. üteme.

1974 Elkészül a Sió-torkolati mű.

IRODALOM

Bodri Ferenc: Az életkörülmények alakulása Tolna megyében. Területi Statisztika, 1973. 1. sz.

Bucsi Elek: Tolna megye. (Tanulmány.) Kézirat. 1973.

Dél-dunántúli tervezési-gazdasági körzet bázisadatai. ÉVM Területfejlesztési Főosztály 1972.

Dél-dunántúli tervezési-gazdasági körzet hosszú távú területfejlesztési javaslata. VÁTI tanulmány 1973.

Dr. Gálik Lászlóné: Megyék infrastrukturális ellátottságának fejlődése. Kézirat. 1973.

Schök Gyula: Terület és eszközkoncentráció Tolna megye mezőgazdasági termelőszövetkezeteiben. Területi Statisztika, 1973. 2. sz.

Tolna megyei helytörténeti füzetek 1. sz. kézirat. Tolna megyei Levéltár, Szekszárd 1970.

Tolna megye társadalmi-gazdasági helyzete és fejlődésének főbb tendenciái. Területi Statisztika, 1971. 2. sz.

Tolna megye településhálózat-fejlesztési terve. VÁTI tanulmány 1970. augusztus.

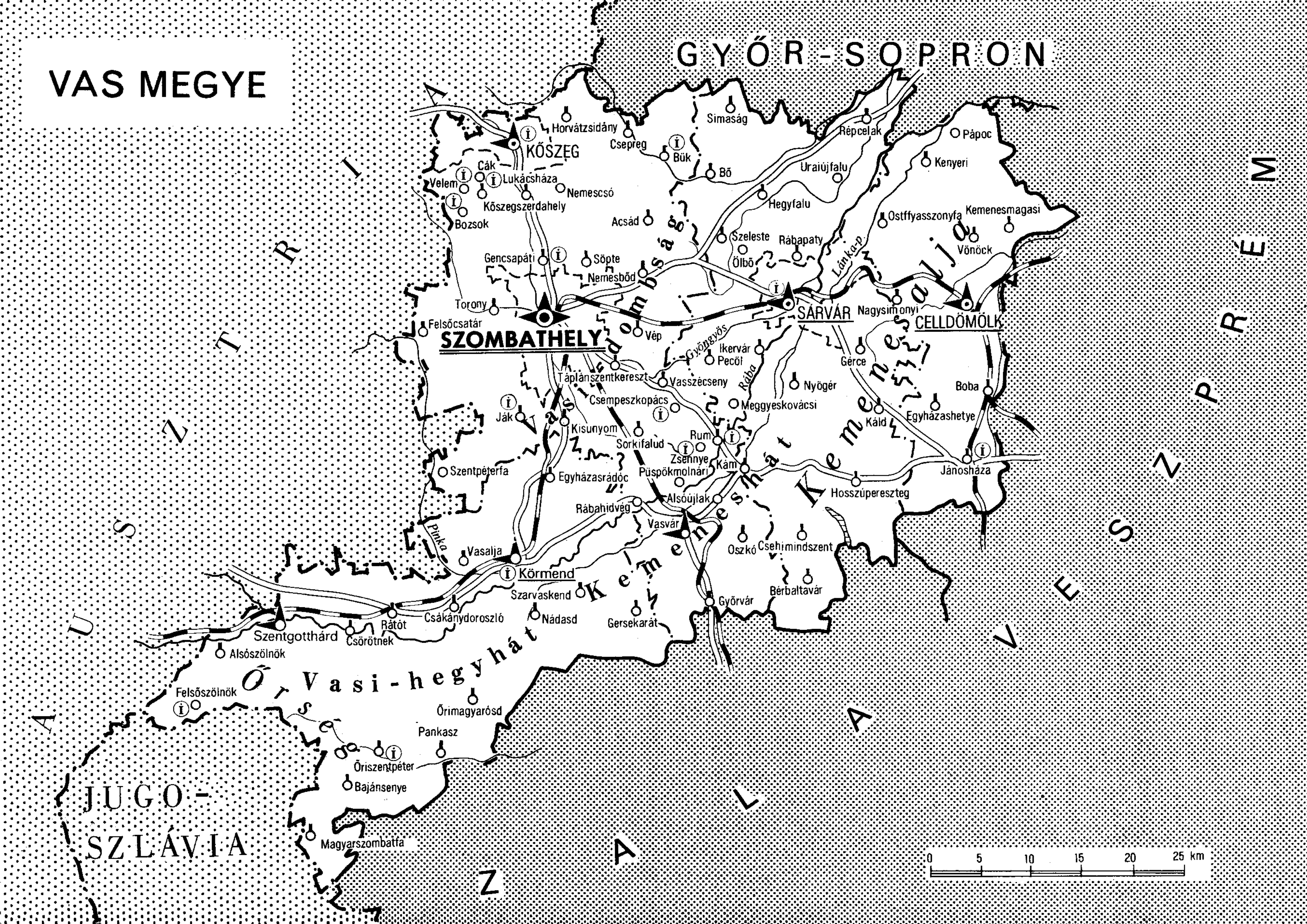

VAS MEGYE
GYŐR-SOPRON
VESZPRÉM
ZALA
AUSZTRIA
JUGO-SZLÁVIA
SZOMBATHELY
KŐSZEG
SÁRVÁR
CELLDÖMÖLK
Körmend
Szentgotthárd
Vasvár
Horvátzsidány
Csepreg
Simaság
Bük
Bő
Répcelak
Uraiújfalu
Hegyfalu
Pápoc
Kenyeri
Ostffyasszonyfa
Kemenesmagasi
Vönöck
Cák
Velem
Lukácsháza
Nemescsó
Kőszegszerdahely
Bozsok
Acsád
Szeleste
Rábapaty
Ölbő
Gencsapáti
Söpte
Nemesbőd
Torony
Felsőcsatár
Vép
Nagysimonyi
Gérce
Ikervár
Pecöl
Gyöngyös
Rába
Lánka-p.
Táplánszentkereszt
Vasszécseny
Nyögér
Meggyeskovácsi
Boba
Egyházashetye
Káld
Csempeszkopács
Ják
Kisunyom
Sorkifalud
Rum
Zsennye
Kám
Püspökmolnári
Szentpéterfa
Egyházasrádóc
Jánosháza
Hosszúpereszteg
Alsóújlak
Rábahidvég
Oszkó
Csehimindszent
Vasalja
Pinka
Szarvaskend
Nádasd
Győrvár
Bérbaltavár
Gersekarát
Csákánydoroszló
Rátót
Csörötnek
Alsószölnök
Felsőszölnök
Őrimagyarósd
Pankasz
Őriszentpéter
Bajánsenye
Magyarszombatfa
Vasi-dombság
Kemenesalja
Kemeneshát
Vasi-hegyhát
Őrség
0 5 10 15 20 25 km

VAS MEGYE ÉS VÁROSAI

ÍRTA DR. SZALÓKI GYULA

A megye területe 3337 km², lakosságának száma 1973. január 1-én kereken 278 000 fő volt. Népsűrűsége 83,4 fő/km². 1973-ban a lakosság 34%-a lakott városokban.

Közigazgatásilag a megye 4 járásra és 3 városra oszlik, a községek száma 222, ebből 15 önálló, 207 közös tanácsú; a megyében 8 nagyközség van.

A településhálózatot az aprófalvas szerkezet jellemzi; a 100 km²-re jutó települések száma 6,7.

TERMÉSZETI ADOTTSÁGOK

A megyét nyugaton az Alpok nyúlványai, északon a Répce, keleten a Marcal, délen pedig a Zalai-dombság határolja. Felszíne dombságok és vízfolyások által tagolt, nyugati peremvidékén a Kőszegi-hegység emelkedik. A földtani ókorból származó kristályos szerkezetű hegység legmagasabb csúcsa – amely a megye és egyben a Dunántúl legmagasabb pontja – a 882 m magas Írottkő. Legjelentősebb folyóvizei a Rába, a Marcal, a Zala és a Répce. Közülük a legfontosabb a Rába, amely az Alpokban ered, összegyűjti az Alpokalja kisebb vizeit: az Ikvát, Rábcát, Répcét, Pinkát, a Bakonyból eredő Marcalt, és Győrnél ömlik a Mosoni-Dunába. Viszonylag bővizű, ezért energiatermelésre az országban elsőként hasznosították.

Az *Alpokalja* és a *Vasi-dombság* az ország legkiegyensúlyozottabb éghajlatú területei közé tartozik. Az Atlanti-óceán hatása itt még erős, ezért a nyár mérsékelten meleg, a tél hosszadalmas és havas, de nem zord. Az uralkodó szélirány északi-északnyugati, az ország legcsapadékosabb területei közé tartozik: az évi *csapadék* 600–700 mm, az Őrségben a 800 mm-t is meghaladja. Az évi *napfénytartam* 1800–1900 óra körül van. A megye északi területein a csapadékmennyiség alacsonyabb, az évi napfénytartam viszont magasabb.

A megye talajviszonyai nem kedvezőek. A terület jelentős részét barna és szürke erdei talaj, a folyók mentét réti és öntéstalajok borítják. A Rába erősen hullámzó felszínű öntéseit túlnyomórészt agyagos vályogtalaj borítja. A megye délnyugati terüle-

tén, az *Őrségben* a 10–20 cm-es termőréteg alatt vízzáró agyagréteg van, ami gátolja az eredményesebb növénytermesztést.

A megye ásványi kincsekben szegény. Napjainkban is jelentős természeti kincse a széndioxid. A *Répcelakon* feltárt gáz kitermelése az ipari és lakossági igények növekedésének hatására az utóbbi években dinamikusan növekszik. Hazánk egyetlen talk- (más néven: szteatit vagy zsírkő) lelőhelye Felsőcsatáron található. Az építőipari nyersanyagok közül a legjelentősebb a Rába menti kavics és az őrségi agyag.

A Rába mindkét oldalán – széles sávban – kedvező *héviznyerési lehetőségek* vannak. A 900, illetve 1400–1500 m mélységben elhelyezkedő rétegekben 50–70 °C-os balneológiai, ipari és mezőgazdasági célra hasznosítható hévíz található.

DEMOGRÁFIAI HELYZET

A megye népességének növekedése a felszabadulást megelőző évtizedekben elmaradt az országos növekedési ütem mögött. Ennek legfőbb oka az egyoldalú gazdasági szerkezet volt, amelyben domináns szerepet a feudális nagybirtokrendszer korlátaival terhelt, kedvezőtlen természeti adottságok között gazdálkodó, alacsony népességeltartó képességű mezőgazdaság játszott. A felszabadulás után a nagybirtokokat megszüntették, de a még fejletlen ipar nem tudta foglalkoztatni a mezőgazdaságból felszabaduló munkaerőt. A mezőgazdaságban feleslegessé vált munkaerő tehát kénytelen volt áttelepülni az ország iparosodottabb területeire.

A felszabadulás után a népesség nagyarányú elvándorlását *a magas természetes szaporodás* ellensúlyozta. A második világháborút követő újjáépítés befejeztével jelentősen megnőtt a népszaporulat és a megyében 1955-ben érte el a csúcspontját. Ezután nagymértékű csökkenés következett be, 10 év alatt a születések száma 43%-kal csökkent és a természetes szaporodás 1965-ben – a demográfiai hullám mélypontján – még a 12%-át sem érte el az 1955. évinek. A harmadik ötéves tervidőszakban a népes-

1. táblázat

A népességszám változása (1000 fő)

Évek	1949	1960	1970	1973
Népességszám	283,1	282,8	280,2	278,0
	A népesség számának változása			
	1949–1959		1960–1969	
Természetes szaporodás	25,7		7,6	
Vándorlási különbözet	−26,0		−10,2	
Tényleges szaporodás	−0,3		−2,6	

ség számának állandósulását az élveszületések számának fokozatos növekedése biztosította. A tervidőszak végére az ezer lakosra jutó élveszülés (15,1 fő) már meghaladta, a természetes szaporodás (2,8 fő) pedig megközelítette az országos átlagértékeket.

Az 1970-es évek elején is kedvezőtlenül befolyásolja a megye népesedési helyzetét, hogy a népesség reprodukcióját biztosító három és ezen felüli gyermekszám a családokban nem gyakori, és az utóbbi években csökkenő tendenciát mutatott.

A népesség számának változását befolyásoló másik tényező, a *migráció alakulása* nemcsak a felszabadulás előtt, hanem még az 1960-as évek első felében is fő oka volt a stagnáló népességszámnak. A harmadik és a negyedik ötéves tervidőszakban a nagyarányú iparfejlesztés hatására jelentősen növekedett a foglalkoztatottság, és ez az elvándorlást mérsékelte. A megyén belül végbemenő népességmozgás jelentős, és főként a városokba és a városiasodó településekbe irányul.

A népmozgalmi tényezők alakulásának hatására a népesség korösszetétele is kedvezőtlenül alakult. A 14 évesnél fiatalabb, valamint a 15 és 39 év közötti népesség aránya az össznépességen belül csökkent. Ennek oka *a születések számának csökkenése* és a 15 és 39 év közötti korosztályból történő nagymérvű elvándorlás. Az átlagos életkor meghosszabbodása és a fiatalok elvándorlásának következményeként a 60 éven felüliek részaránya jelentős mértékben megnőtt. Mivel a 60 éven felüliek nagyobb része nő és az elvándorlók között több a férfi, a megyében összességében is több a nő, mint a férfi.

2. táblázat

A népesség megoszlása korcsoportok szerint (százalék)

Korcsoport	1949	1960	1970	1973
0—14 éves	25,8	26,6	21,9	21,4
15—39 éves	37,8	34,9	35,5	35,9
40—59 éves	24,1	23,9	24,4	23,7
60 éves és idősebb	12,3	14,6	18,2	19,0
Összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*

A megye városainak népessége a felszabadulás óta jelentős mértékben növekedett, a községek népessége viszont 1949 és 1973 között több mint 24 000 fővel csökkent. A legnagyobb mértékű csökkenés a sárvári járás községeiben volt, ez azonban az 1970-es évek elején mérséklődött.

A megyében az aktív keresők száma 1949 és 1973 között mintegy 14 000 fővel növekedett, és megközelítette a 138 000 főt. *Rendkívül magas a megye népességének a foglalkoztatottsági színvonala; a munkaképes korúakra számítva az 1970-es évek elején megközelítette a 80%-ot, ezen belül a nőknél a 70, a férfiaknál a 90%-ot.* Az országos viszonylatban is kiemelkedően magas női foglalkoztatottság oka, hogy a megye iparában a könnyű- és az élelmiszeripar részaránya jelentős.

Az aktív keresők megoszlása főbb népgazdasági ágak szerint

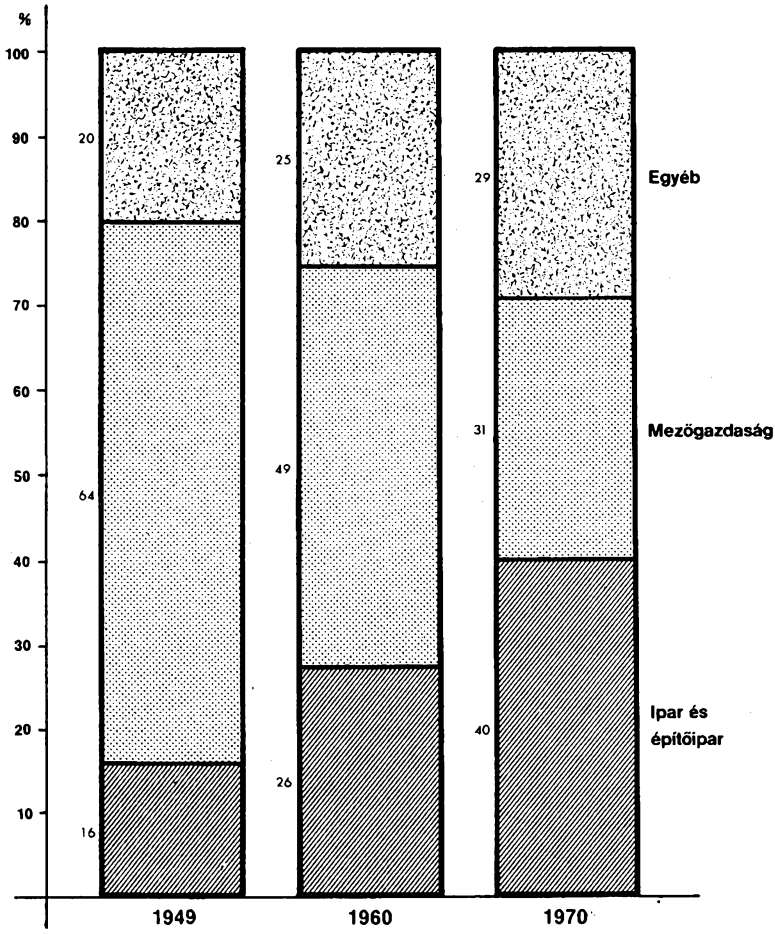

A felszabadulás óta figyelemre méltó átrétegeződés ment végbe az aktív keresők népgazdasági ágak szerinti megoszlásában. A mintegy 80 000 mezőgazdasági foglalkoztatottból 1973-ra mindössze 34 000 maradt. A nagyarányú iparfejlesztés eredményeként viszont 1973-ban az iparban és az építőiparban dolgozott az aktív keresők mintegy 40%-a.

GAZDASÁGI SZERKEZET

A megye gazdaságát a felszabadulás előtt – mint már arra utaltunk is – a mezőgazdaság vezető szerepe jellemezte, ezen belül is *kiemelkedett az állattenyésztés.* A gazdaság szerkezetének kialakulására abban az időben jelentős hatással volt a nagybirtokrendszer. A nagybirtokosok csupán mezőgazdasági termékeket feldolgozó ipari üzemek fejlesztését tartották szükségesnek.

Ennek következményeként számottevő ipari termelés nem alakult ki, pedig a hagyományok alapján kifejlődő néhány kisebb üzem olyan híres termékeket állított elő, mint *a kőszegi posztó, a szentgotthárdi óra és kasza.* A meglevő ipar Szombathelyre, Kőszegre és Szentgotthárdra koncentrálódott.

A második világháború idején a mezőgazdaságban és az iparban jelentős károk keletkeztek. Az újjáépítés után az ipar fejlesztése elsősorban a már meglevő üzemek bővítésére és korszerűsítésére szorítkozott. A 1950-es évek végétől a gazdaság fejlődésére kedvezőbb lehetőségek teremtődtek, mint korábban. *Ettől kezdve az ipari termelés növekedése gyors ütemű, és meghaladja az egész magyar ipar termelésének fejlődési ütemét.*

IPAR

A felszabadulás után Vas megyében az ipari termelés megindítása volt a legfontosabb feladat. A háborús károk miatt a gyáripar termelése 1946-ban csak mintegy az $^1/_3$-a volt az 1943. évinek.

Fontos állomás volt a helyreállításban az első hároméves tervidőszak; a megye üzemei a tervet határidő előtt teljesítették. Az újjáépítés időszakában nagy fontosságú volt a *sághegyi bazaltbánya* termelése.

Az első ötéves tervben tovább fokozódott az ipari termelés, és 1955-ben már meghaladta az 1949. évi termelési érték kétszeresét. A jelentős fejlődés ellenére a mezőgazdaságból felszabaduló munkaerőt ekkor az ipar még nem tudta foglalkoztatni. Vas megyében nagyobb üzem ebben az időszakban nem épült. Elsősorban a meglevő üzemek, például a *SAVÁRIA Cipőgyár* és még néhány más üzem korszerűsítése, bővítése valósult meg.

A Magyar Szocialista Munkáspárt 1957 utáni gazdaságpolitikája kedvező feltételeket teremtett az *iparilag elmaradott területek*, közöttük Vas megye gazdasági fejlesztéséhez. Ettől kezdve új szakasz kezdődött a megye iparának fejlődésében: az ipari beruházásokra fordított összegek jelentős mértékben megnövekedtek. Míg az 1950-es évek elején átlagosan kb. 50 millió Ft értékű volt a beruházás évente, addig az évtized utolsó éveiben már átlagosan 120 millió Ft. A második ötéves tervidőszakban minden megelőző időszakot felülmúlva kereken egymilliárd Ft-ot fordítottak az ipar fejlesztésére.

A nagyarányú állóeszköz-fejlesztéssel párhuzamosan az iparban foglalkoztatottak száma is jelentősen nőtt: az 1949. január 1-i 20 125-ről 1973-ban 44 804 főre.

Az iparon belül a gépiparban és a könnyűiparban dolgozók száma együttesen kb. 20 000 fővel nőtt. Legdinamikusabban viszont a vegyiparban foglalkoztatottak száma növekedett.

3. táblázat

A szocialista iparban foglalkoztatott aktív keresők megoszlásának változása ipari főcsoportonként (százalék)

Ipari főcsoport	1949	1960	1970	1973	1973-ban az ország összes ipari aktív keresőinek százalékában
Nehézipar	27,9	31,6	36,6	35,4	1,5
Könnyűipar	46,9	47,8	48,4	49,0	4,6
Élelmiszeripar	15,0	14,2	11,6	12,1	2,8
Egyéb ipar	10,2	6,4	3,4	3,5	2,1
Összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*2,5*

A felszabadulás óta eltelt időben különösen gyorsan növekedett a nyers faforgácslap, a lábbeli és a kiszerelt szénsav termelése. Ezek mellett jelentősen fejlődött a táj jellegéből adódóan az *élelmiszeripar* is. 1973-ban például Vas megyében kétszer annyi sajtot gyártottak, mint 1950-ben az egész országban.

A megye iparában a foglalkoztatottak számát tekintve körülbelül 80%-os az állami ipar részaránya. Az állami ipar legjelentősebb képviselői Szombathelyen a *Lakástextil Vállalat*, a *SAVÁRIA Cipőgyár*, a *Nyugat-magyarországi Fagazdasági Kombinát*, Sárvárott a *Sárvári Cukorgyár*.

A felszabadulás óta eltelt időszak második felében az addig szinte egyeduralkodó könnyűipar mellé felnőtt a nehézipar, azon belül is a gép- és a vegyipar. Az új üzemek sorát a *REMIX Rádiótechnikai Vállalat szombathelyi gyáregysége* nyitotta meg, majd követte az *Élelmiszeripari Gépgyár és Szerelő Vállalat Szombathelyi Gépgyára*, a *Magyar Vagon- és Gépgyár Sárvári Gyáregysége*, a *Hungária Műanyagfeldolgozó Vállalat Szombathelyi Gyáregysége* és az *Egyesült Gyógyszer- és Tápszergyár Körmendi Gyáregysége*. Az újonnan létesített üzemek – amellett, hogy a megye iparának ágazati szerkezetét javították – a területi gazdasági szerkezetet is előnyösen alakították.

Hozzájárult a kedvező területi szerkezet kialakításához a kormány azon határozata, amelyben a körmendi járást a negyedik ötéves tervben ipartelepítésre preferált területnek jelölte meg és az ide való település támogatására 15 millió Ft-ot biztosított a központi területfejlesztési alapból. Az országos támogatás mellett a megye is nagy gondot fordít arra, hogy Szombathely mellett Körmend és Sárvár képezze a megye iparának csomópontját.

4. táblázat

A fontosabb ipari termékek termelése

Termék	Mértékegység	1952	1970	1973	1973-ban az országos termelés százalékában
Égetett tégla	1000 db	38 087	66 879	62 821	3,0
Szénsav (kiszerelt)	1000 db	61 730**	368 990	509 230	100,0
Faforgácslap (nyers)	m^3	10 841**	35 909	85 894	64,6
Fenyőfűrészáru	m^3	25 694*	60 364	14 982	3,2
Lábbeli	1000 pár	1 151	5 211	6 302	15,3
Nyers selyemszövet	1000 m^2	11 245**	22 470	23 392	44,2
Vágott baromfi	t	3 277**	11 553	12 679	11,9
Kész pamut- és pamut típusú szövet	1000 m^2	8 327	18 891	18 951	5,5
Tilolt len	t	–	230	309	18,6
Sajt	t	4 392**	4 300	4 760	17,0

* 1953-as adat.
** 1963-as adat.

MEZŐGAZDASÁG

A felszabadulást megelőzően a mezőgazdasági termelési-társadalmi viszonyokat a nagybirtokrendszer mellett a szétaprózott kisbirtok és a nagyszámú nincstelen mezőgazdasági munkás jellemezte. A földterület 38%-a a földbirtokosok kezén volt, míg a birtokosok 68%-a gazdálkodott a földterületnek nem egészen a 10%-án.

Az 1945. évi földosztás során 21 053 igényjogosult között 59 513 ha földet osztottak ki.

Az agrotechnika fejlesztésében nagy szerepet játszottak a *gépállomások*, amelyek közül az első Körmenden épült fel.

Már az 1950-es években is alakultak mezőgazdasági termelőszövetkezetek, de az 1953. évi és 1956. évi átmeneti visszaesés után a szövetkezeti mozgalom szélesebb körben csak 1958 után bontakozott ki. Ennek eredményeként 1961-ben uralkodóvá váltak a szocialista termelési viszonyok, a megye szántóterületének mintegy 70%-án termelőszövetkezetek, 12%-án pedig állami gazdaságok gazdálkodtak.

A felszabadulás óta eltelt időben a művelési ágak aránya jelentősen nem változott. A termőterület és a mezőgazdaságilag művelt terület csökkent. A változások legfőbb okozója az erdőterület részarányának a növekedése. A megye erdősültsége országos viszonylatban is magas. Ez egyben jelentős természeti adottsága is a megyének. A mezőgazdaságilag művelt területen belül a szántó és a rét részaránya kis mértékben csökken.

A szántóföldi növények közül a búza vetésterülete – ingadozásoktól eltekintve – 1950 és 1973 között nem változott lényegesen. Termésátlaga viszont növekedett, és

5. táblázat

A földterület megoszlása művelési ágak szerint (százalék)

Művelési ágak	1950	1960	1970	1973
Szántó	57,9	55,5	51,9	51,3
Kert és gyümölcsös	1,7	1,9	2,9	3,2
Szőlő	0,4	0,4	0,6	0,6
Rét	10,2	9,4	7,6	7,3
Legelő	3,5	3,8	4,9	5,0
Mezőgazdasági terület összesen	73,7	71,0	67,9	67,4
Erdő	20,8	21,8	24,3	24,7
Nádas	0,0	0,0	0,0	0,0
Termőterület	94,5	92,8	92,2	92,1
Művelés alól kivont terület	5,5	7,2	7,8	7,9
Összes földterület	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*

1973-ban már megközelítette hektáronként a 31 q-át. A felszabadulás óta eltelt időben erőteljesen csökkent a rozs, kisebb mértékben, de igen jelentősen a burgonya vetésterülete. A kiesett termésmennyiséget a burgonya esetében a termésátlag növekedése nem pótolta. Kiemelkedő mértékben nőtt viszont a silókukorica termésátlaga, amely 1973-ban az országos átlagot is meghaladta.

A mezőgazdaság másik ágának, az állattenyésztésnek már a felszabadulás előtt is jelentős volt a szerepe. Különösen *a szarvasmarha- és a sertésállomány magas napjainkban is*, bár a felszabadulástól 1970-ig az állomány csökkenő irányzatú volt. A szarvasmarha-tenyésztésben kiemelkedő mennyiségi és minőségi eredményeket értek el

6. táblázat

A fontosabb szántóföldi növények vetésterülete és termésátlaga

Növény	Vetésterület (1000 ha)				Termésátlag (q/ha)			
	1950	1960	1970	1973	1950	1960	1970	1973
Búza	44,7	34,9	45,8	44,1	15,2	17,8	25,8	30,8
Rozs	33,2	17,1	3,4	1,6	12,9	13,1	13,8	16,6
Árpa	20,6	21,6	18,3	17,6	17,6	21,4	22,3	28,8
Zab	11,6	11,5	8,3	5,7	16,1	16,8	17,9	20,7
Kukorica	17,3	29,2	29,2	32,6	26,1	31,2	34,9	35,6
Takarmányrépa	4,6	2,4	2,5	1,4	207,6	304,5	338,3	329,2
Burgonya	14,0	14,1	4,7	3,8	86,5	128,8	99,1	117,8

napjainkban a megye állami gazdaságai. A *Szombathelyi Állami Gazdaság* például Rábafüzesen új tehenészeti telepet, Táplánszentkereszten új hízómarha-istállót állított üzembe 1973-ban, összesen több mint 3000 férőhellyel.

7. táblázat

Az állatállomány alakulása (1000 db)

Állatfajta	1950	1960	1970	1973
Szarvasmarha	148,6	119,7	106,2	113,0
Sertés	208,3	176,3	152,3	159,0
Ló	17,4	16,8	6,9	5,3
Juh	5,7	26,5	14,7	9,8

A Vas megyei talajviszonyok és az agrotechnika fejlesztése miatt is igen nagy szerepe van a végrehajtott és folyamatban levő *komplex meliorációnak*. 1973-ig mintegy 10 000 ha melioriációt végeztek el a megyében, 250 millió Ft-os beruházással, amelynek eredményeként az országos termelési átlagokat megközelítették, illetve elérték a javított területeken.

Vas megyében 1973-ban 84 termelőszövetkezet és 3 állami gazdaság alkotja a szocialista mezőgazdaság gerincét. Közülük 1973-ban kiemelkedett a *Szombathelyi Állami Gazdaság*, a *Sárvári Állami Gazdaság* és az *ikervári Egyesült Rába menti Tsz*. Területét tekintve legnagyobb szövetkezeti nagyüzem volt 1973-ban a *Jánosházi Marcal menti Bolgár–Magyar Barátság Tsz*.

A megye szocialista mezőgazdasága, a múlt hagyományaira támaszkodva az elmúlt 30 év alatt, de különösen 1960 óta nagyon sokat fejlődött, és napjainkban az iparszerű nagyüzemi mezőgazdaság megteremtésének útján halad.

KÖZLEKEDÉS

A megye gazdaságának jellemzője, hogy jelentős részben a saját szükségletek kielégítése céljából termel és *a szállítandó termékek összsúlya az ország más megyéihez viszonyítva kevésbé jelentős*. Nagymértékben növelte a közlekedéssel szemben támasztott igényeket az idegenforgalom és a munkahelyre való ingázás kiszélesedése.

A megye vasútsűrűsége hasonló az országoshoz, a vasutak hossza 351 km. A vasúthálózat a felszabadulás előtt már kialakult, jelentősebb vonalszakasz azóta nem épült, de a hálózat minőségileg fejlődött. A törzshálózati fővonalakat felújították, vagy megkezdődött korszerűsítésük, áttértek a Diesel-vontatásra. A vasúti személyforgalom a Kőszeg–Szombathely vonalon a legnagyobb, itt a forgalom helyiérdekű vasúti jellegű.

A megye közútjainak hossza 1500 km, a közúti hálózat sűrűsége az országosnál kedvezőbb. A felszabadulás óta az utak nagy részét új burkolattal látták el és kiszélesítették. Az utóbbi években jelentősen megnőtt a 8-as és a 84-es számú főútvonalak és a kőszegi határátkelőhely forgalma.

Rendkívüli ütemben – huszonegyszeresére – növekedett 1960 és 1973 között a személygépkocsi-állomány, és 1973-ban meghaladta a 9000 db-ot.

A megye közúti közlekedésének bázisvállalata a *17. sz. Volán Vállalat.* 1973-ban 157 autóbusszal, 367 tehergépkocsival és 22 személygépkocsival bonyolította le a forgalmat.

ÉLETSZÍNVONAL, ÉLETKÖRÜLMÉNYEK

Vas megye lakosságának életszínvonala a felszabadulás óta eltelt idő alatt jelentős mértékben javult. Nőtt a foglalkoztatottak átlagos havi keresete, javultak a dolgozók munkakörülményei. Nagyon kedvező az egészségügyi, az általános és a középiskolai, valamint a kulturális ellátottság. Sokat fejlődött a kereskedelmi hálózat, és jelentős idegenforgalmi fogadókapacitás épült ki.

LAKÁS- ÉS KOMMUNÁLIS ELLÁTÁS

A második világháború alatt a megye lakásállománya nagymértékben károsodott, kedvezőtlenné vált Szombathely lakáshelyzete. Az újjáépítés időszakában elsősorban a megrongálódott lakóépületek helyreállítására került sor. Az új lakások építése csak az 1960-as évek elejétől gyorsult meg úgy, *hogy üteme az 1970-es évek elején már az országos átlagot is meghaladta.* 1949 és 1973 között mintegy 33 000 lakás épült, másrészt viszont 14 000 elavult, korszerűtlen lakást kellett lebontani. Így a megye lakásállománya 1973. január 1-én valamivel több mint 86 900 db volt.

A lakásállomány nagyarányú növekedése jelentős pozitív minőségi változást vont maga után. A lebontás ugyanis nagyrészt az egészségtelen, vizes és sötét, vályogfalazatú lakásokat érintette. 1973-ban az összes lakások több mint $^1/_3$-a vezetékes vízzel és $^1/_4$-e vízöblítéses W. C.-vel volt ellátva. 1973-ban Szombathely 9700 háztartásában vezetékes gázt, a megye több mint 46 000 háztartásában pedig propán-bután gázt használtak.

EGÉSZSÉGÜGYI, OKTATÁSI ÉS KULTURÁLIS ELLÁTOTTSÁG

A felszabadulás után a társadalombiztosítás kiszélesedésével párhuzamosan *fejlődött az egészségügyi ellátottság.* 1945-ben a megyében mindössze 136 orvos dolgozott, 1973-ban pedig már 533. A kedvező változás hatására a 10 000 lakosra jutó orvosok száma az 1945. évi 4,9-ről 1973-ra 19,4-re emelkedett. A kórházi ágyak száma 1973-ig mintegy 860 darabbal emelkedett, s így a megye egészségügyileg a legjobban ellátott területek közé tartozik. A *Vas Megyei Tanács VB Markusovszky Kórháza* Szom-

A lakások számának és felszereltségének alakulása

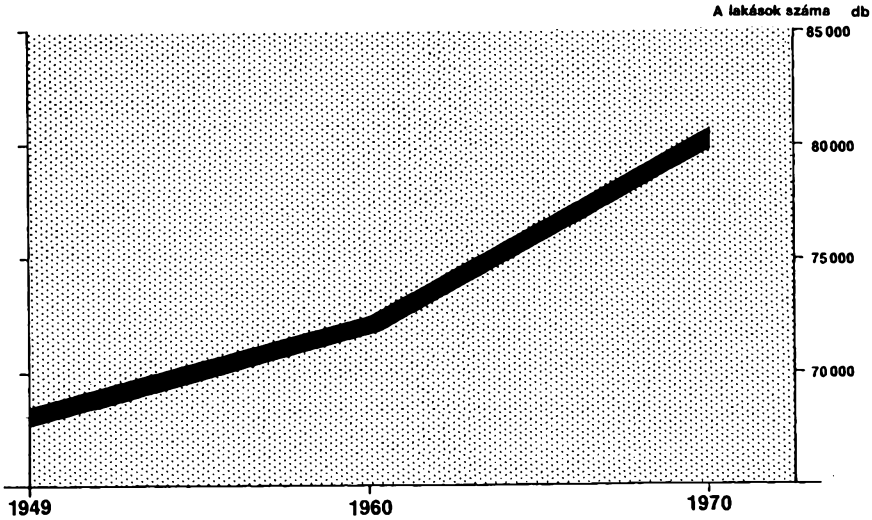

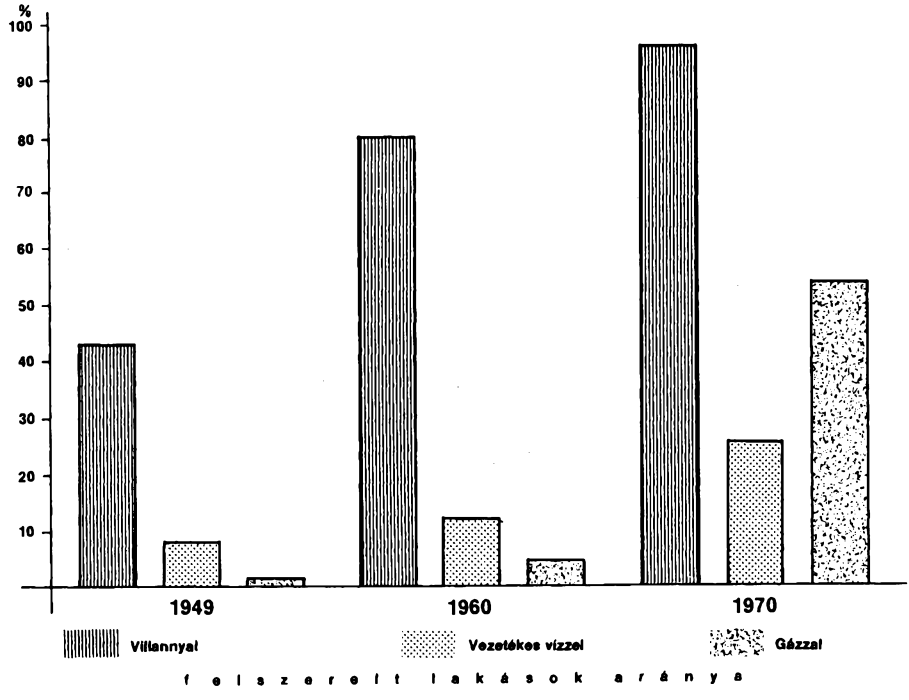

bathelyen a férőhelyek száma és az ellátás színvonala tekintetében jelentős mértékben fejlődött, és a kórház modern rendelőintézete is a felszabadulás után épült.

1947-ben létesült Szombathelyen az első *bölcsőde* 20 férőhellyel, és 1973-ban már 1117 férőhely állt a csecsemők rendelkezésére.

Jelentős lépés volt a megye kulturális fejlődésében az iskolák államosítása és az óvodai ellátás széles körű kiterjesztése.

8. táblázat

Az iskolázottsági színvonal változása

Végzettség		1949	1960	1970	1973
Általános iskolai	végzettséggel rendelkezők aránya a megfelelő korúak százalékában	19,7	32,4	51,5	55,6
Középiskolai		4,5	6,9	13,7	16,1
Felsőfokú		1,2	1,7	3,1	4,2

1973-ban a 15 évesnél idősebb népességnek több mint a fele elvégezte az általános iskola nyolc osztályát, és a 18 éven felülieknek mintegy az $^1/_6$-a érettségizett. A felszabadulás óta eltelt időszakban nagymértékben javultak az oktatás személyi és dologi feltételei is.

9. táblázat

Az általános iskolai oktatás néhány jellemző adata

Megnevezés	1950	1960	1970	1973
Tantermek száma (db)	976	1 126	1 160	1 131
Tanulók száma (fő)	39 175	41 849	32 024	29 271
Tanerők száma (fő)	1 241*	1 760	1 925	1 923

* 1949-es adat.

A felszabadulástól 1973-ig mintegy 270-nel nőtt az általános iskolai tantermek száma, javult az iskolák technikai felszereltsége, és napjainkban a felső tagozaton szinte 100%-ban szakrendszerű oktatás folyik. Új középiskolák épültek, és az 1959/60-as tanévben megkezdte működését a megye első felsőfokú oktatási intézménye Szombathelyen, a *Tanítóképző Intézet*, amely tanárképző főiskolává fejlődött. Napjainkban két *felsőfokú intézménye* van a megyének: a *Pécsi Tanárképző Főiskola kihelyezett tagozata* Szombathelyen és a *Keszthelyi Agrártudományi Egyetem Mezőgazdasági Gépészeti Főiskolai Kara* Körmenden.

A felszabadulás előtti felekezeti és magántulajdonban levő *könyvtárak* helyett lét-

rejött az állami és szakszervezeti könyvtárak széles körű hálózata, amelynek könyvállománya 1973-ban megközelítette az 1,1 millió kötetet. Kiépült a kulturális intézmények egész megyét átfogó hálózata, amelyből kiemelkedik az 1963-ban Szombathelyen épített *Megyei Művelődési és Sportház*. A felszabadulás után több új múzeum létesült. A megye átlagon felüli erőfeszítéseket tett a történelmi és a kulturális értékek felkutatására, megmentésére és közkinccsé tételére. Fontos tudományos szerepe van a megyében a *Szegedi Gabonanemesítő Intézet Táplánszentkereszti Kutató Intézetének* és az *Erdészeti Tudományos Intézet Sárvári Kísérleti Állomásának.*

A természeti adottságok kedvező lehetőségeket kínáltak a sportolásra, a Rába a vízi sportokra, a Kőszegi-hegység a turisztikára és a sielésre. A felszabadulás után a sportélet is kedvezően fejlődött, és 1970-ben a megye 192 sportegyesületének 429 szakosztályában sportolhattak a fiatalok. A legnépszerűbb sportág a labdarúgás, majd a kézilabda, az atlétika és a természetjárás.

A LAKOSSÁG JÖVEDELME, KERESKEDELEM, IDEGENFORGALOM

A foglalkoztatottság növekedésének hatására a megye lakosságának összes jövedelme is jelentősen megnőtt. Ezen belül *az átlagos havi keresetek is megnövekedtek, bár még mindig elmaradnak a fejlettebb megyék értékeitől.* Az átlagkeresetek különösen az 1960-as évek második felétől növekedtek dinamikusan. A mezőgazdaság állami szektorában olyan mértékben, hogy 1967-ben már az ipari foglalkoztatottakét is meghaladták. A szocialista iparban foglalkoztatottak átlagkeresete 1973-ban havi 2331 Ft-ot tett ki, ami az országos átlag alatt marad. A mezőgazdasági tsz-tagok jövedelme 1973-ban évi 27 000 Ft-ot tesz ki.

A tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottság a felszabadulás óta jelentősen javult. 1945–1950-ben a televízió, a mosógép, a hűtőszekrény még ismeretlen fogalom volt a megyei családokban. Ma már nemcsak ezek a háztartási felszerelések, hanem a motorkerékpárok és a személygépkocsik is egyre szaporodnak. 1973. január 1-én 10 000 lakosra 339 személygépkocsi jutott, amely országos vonatkozásban valamivel a közepes szint alatt marad.

A megyében 1948-ban kezdődött meg a szocialista *kereskedelem* megszervezése, létrejöttek a nagykereskedelmi vállalatok és kiépült a bolti kiskereskedelmi hálózat. Ezek a boltok általában vegyes jellegűek voltak, de az 1950-es évek elején már több élelmiszer-, ruházati és más iparcikk-szakbolt is létesült. Az 1960-as években a forgalom növekedése megkövetelte a nagy alapterületű önkiszolgáló élelmiszer- és iparcikk-áruházak építését, nemcsak a városokban, hanem a községekben is, közöttük *Bükön, Csepregen, Celldömölkön és Körmenden.* A fejlesztések eredményeként a kiskereskedelem boltjainak az alapterülete 1973-ra mintegy 100 000 m^2-re nőtt. Az 1000 lakosra jutó alapterület 358 m^2 volt, 47 m^2-rel haladta meg az országos átlagos értéket. Az 1960-as évek végétől az intenzíven növekvő idegenforgalom igényeinek a kielégítésére több új szálloda és vendéglátóipari üzlet épült.

Országosan is nevezetes a szombathelyi *Isis Szálló* és *Claudius Szálló*, a kőszegi *Panoráma Szálló*, a büki *Kastély Szálló* és a sárvári *Vár Étterem.*

A megye legfontosabb *idegenforgalmi* adottságai: az üdülésre alkalmas kiegyensúlyozott éghajlat, a változatos természeti táj, a történelmi városok műemlékei, az arborétumok és a gyógyvizek. A felszabadulás után a határvidék megközelítésére vonatkozó adminisztratív kötöttségek következményeként ezek az adottságok többnyire kihasználatlanok voltak. Az idegenforgalom csak az 1950-es évek végétől kezdve élénkült meg. Megyei kezdeményezésre megkezdődött a hévízforrások hasznosítása Bükön és Sárvárott.

Szombathely a nyugat-dunántúli idegenforgalmi tájegység egyik legfontosabb szervező központjává fejlődött az utóbbi években. A város hazánk egyik legfejlettebb szállodakultúrával rendelkező települése. Kempingje, turistaszállója mellett szállodái közül is a legnagyobbak a felszabadulás után épültek.

TELEPÜLÉSHÁLÓZAT

A településhálózat szerkezetére elsősorban a földrajzi – különösen a domborzati – viszonyok, a kedvezőtlen mezőgazdasági természeti adottságok és a főbb közlekedési útvonalak vonalvezetése hatottak. A megye területéből levonva a városok területét, 100 km²-re hét község jut, ami az országos értéknek csaknem kétszerese. Ennél sűrűbb településhálózattal csak Zala és Baranya megye rendelkezik.

A községek átlagos lélekszáma 1973. január 1-én 823 fő volt, 8–9%-kal alacsonyabb a 10 évvel korábbinál, s mindössze 49%-a az országos értéknek. A települések több mint $^1/_3$-a 500-nál kevesebb lakosú aprófalu. Ezek főleg a megye déli részén, a *Kemenesháton* és a *Hegyháton*, valamint a *Kőszegi-hegység* déli lejtőjén helyezkednek el. Több helyen olyan közel vannak egymáshoz a falvak, hogy szinte településegyütteseket alkotnak. A sárvári járás déli, a celldömölki járás északi részén és Szombathely környékén aprófalvak nincsenek, itt a kis- és a középfalvak a jellemzők.

Az országban egyedülálló települési forma alakult ki az *Őrségben:* a szeres település. Napjainkban is tipikus szeres településű község *Őriszentpéter és Szalafő.*

Sárvár várossá válásával arányosabb lett a városhálózat, és kialakult egy városiasodó nagyközséglánc, amelyet *Szentgotthárd, Körmend, Vasvár és Celldömölk* alkot.

A településhálózat-fejlesztési koncepció értelmében *Szombathely felsőfokú, Körmend és Sárvár középfokú, míg Celldömölk, Kőszeg, Szentgotthárd és Vasvár részleges középfokú központok.* A terv szerint a középfokú és a részleges középfokú központokat, amelyek még nem városok, távlatilag várossá kell fejleszteni. Mindezeket figyelembe véve alakította ki a megye saját településhálózat-fejlesztési tervét, amelyet a megyei tanács 1971-ben jóváhagyott és ezzel kötelező érvényűvé tett.

Eszerint a megye településeinek száma 2000-ig 205-re csökken. A terv a megyét három középfokú vonzáskörzetre bontotta: *Szombathely és környéke,* amely magában foglalja Kőszeget és Vasvárt is, *Sárvár és környéke,* amelyhez hozzátartozik a celldömölki járás is, és *Körmend környéke* Szentgotthárddal együtt.

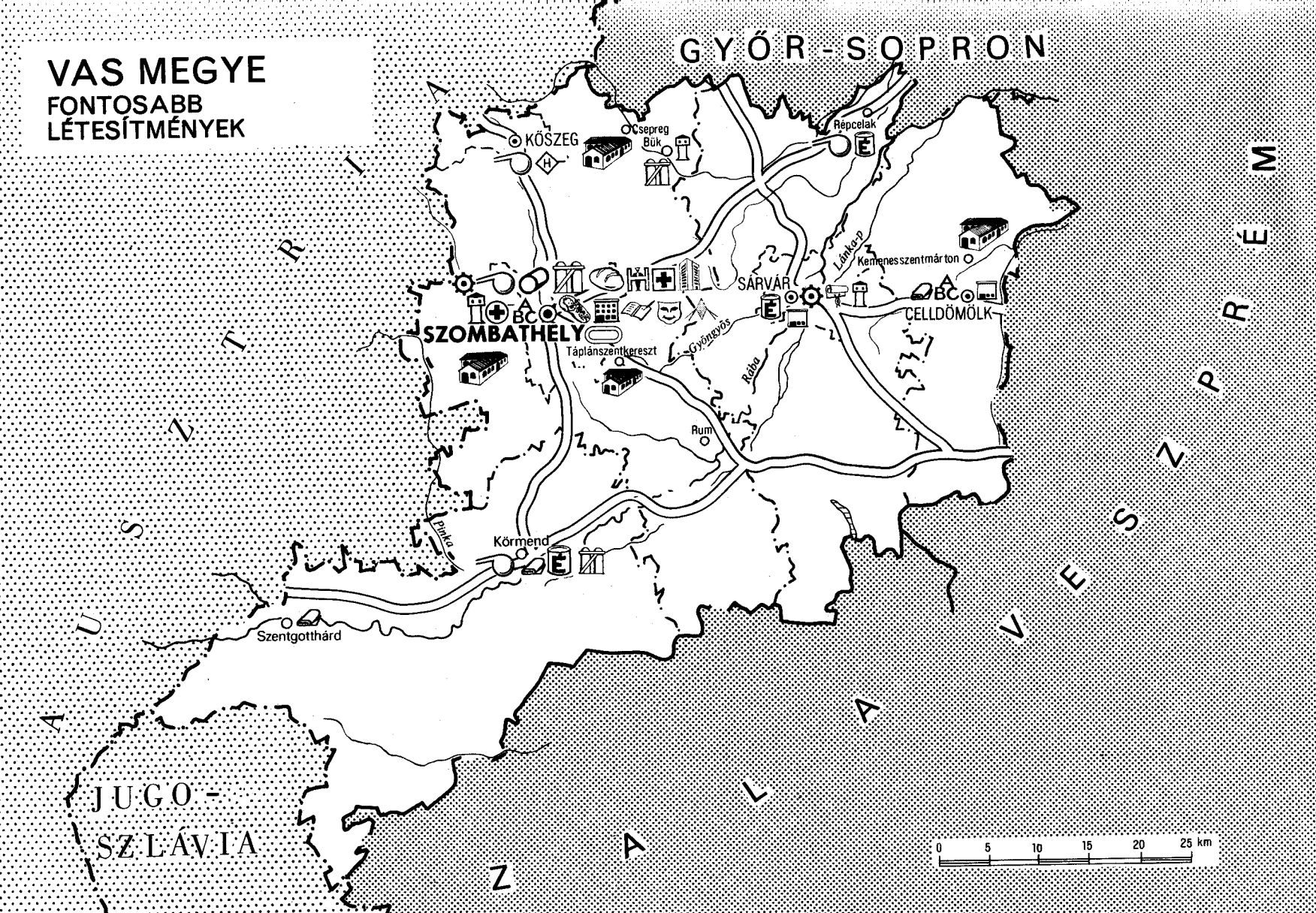
VAS MEGYE
FONTOSABB
LÉTESÍTMÉNYEK
GYŐR-SOPRON
KÖSZEG
Csepreg
Bük
Répcelak
SÁRVÁR
Lánka-p
Kemenesszentmárton
CELLDÖMÖLK
SZOMBATHELY
Táplánszentkereszt
Gyöngyös
Rába
Rum
Körmend
Pinka
Szentgotthárd
AUSZTRIA
JUGOSZLÁVIA
ZALA
VESZPRÉM
0 5 10 15 20 25 km

A TÁRSADALMI-GAZDASÁGI FEJLŐDÉS IRÁNYA

A megye népessége az elkövetkező időben kismértékben növekszik. Az elvándorlás mérséklődik, a népesség lassú növekedésének fő tényezője a természetes szaporodás lesz. A megyén belül tovább folytatódik a falvakból a városokba való vándorlás. Az aktív keresők száma jelentősen nem nő, de további belső átrétegeződés következik be. A mezőgazdaságból további munkaerő felszabadulása várható, amelyet az ipar és a tercier ágazatok fogadnak be.

A megye természeti adottságainak, a Rába menti kavicsvagyonnak, az őrségi agyagnak, a hévizeknek, a toronyi lignitmezőnek a feltárása és hasznosítása jelentős mértékben elősegítheti a térség fejlődését. A Szombathely–Sárvár–Körmend településháromszög ipara tovább erősödik, és a térség az ország kialakuló új ipari tengelyének nyugati végpontja lesz. A megye iparának a jövőben is jelentős tényezője marad a könnyűipar, *de a vezető szerepet átveszi a gép- és híradástechnikai, valamint a vegyipar és a faipar.* Az új ipari struktúra – a komplex élelmiszergazdaság kialakulásával – nagymértékben elősegíti Vas megye településeinek gazdasági és társadalmi fejlődését.

A kedvező természeti adottságú mezőgazdasági területeken a termelés egyre intenzívebb lesz. A kedvezőtlen adottságú, dombos és sekély termőképességű területek közül a gazdaságosan termelésbe vonhatók rekonstrukcióra, míg a többi *erdősítésre* és más célú felhasználásra – *vadgazdálkodás, üdülőtelepek, idegenforgalom* stb. – kerül. Az erdősítések hatására növekszik a *fafeldolgozás* és más kiegészítő tevékenységek szerepe. A helyi adottságoknak megfelelően megnövekszik a gesztenye, a csonthéjas és a bogyós gyümölcsűek termőterülete. Az állattenyésztésen belül *a szarvasmarha-állomány növekszik*, elsősorban korszerű szarvasmarha-telepek létesítése útján.

A megye főbb *vasútvonalai* közül korszerűsítik a Sopron–Szombathely–Szentgotthárd és a Csorna–Szombathely közötti vonalat. A közúti közlekedés feltételeit nagymértékben javítja a 8-as, a 84-es, a 86-os, a 87-es és a 88-as *közutak* felújítása. Körmend és Sárvár, gazdasági szerepe növekedésének hatására, jelentős ingázási centrummá válik.

A lakosság életkörülményei – az ipari termelés dinamikus fejlődésének és a mezőgazdasági termelés egyre intenzívebbé válásának következményeként – nagymértékben javulnak. A dinamikusan fejlődő településeken és a rendkívül elavult lakásállománnyal rendelkező Kőszegen a lakásépítés üteme a megyei átlagot meghaladja.

Jelentős javulás várható a lakosság vízzel és csatornával való ellátása területén. Ebben a tekintetben Kőszeg és Szombathely között, továbbá a Rába mentén regionális vízvezeték javít a helyzeten.

A megye szellemi központjának, Szombathelynek kulturális, oktatási, igazgatási és tudományos szerepe tovább fokozódik. Az idegenforgalom tovább növekszik Szombathely–Kőszeg térségében, és előtérbe kerül az Őrség idegenforgalmi lehetőségeinek a kiaknázása.

VÁROSOK

A megyében a felszabaduláskor két város volt: *Kőszeg és Szombathely. Sárvárt* 1968. augusztus 20-án nyilvánították várossá. A jelenlegi három város népessége az 1949. évi 67 700 főről 1970-re 87 500 főre nőtt. A városok közül az országos településhálózat-fejlesztési koncepció Szombathellyel mint felsőfokú, Sárvárral mint középfokú, Kőszeggel pedig mint részleges középfokú központtal számol, s ez határozza meg további fejlesztésük irányát.

10. táblázat

A megye városainak fontosabb adatai

Város	Terület (ha)	A népesség száma (1000 fő)				A külterületi népesség aránya az 1973. évi százalékában
		1949	1969	1970	1973	
Szombathely	9758	47,6	54,8	64,5	69,3	0,8
Sárvár	6463	11,3	12,4	12,8	13,5	10,4
Kőszeg	5469	8,8	9,8	10,2	10,5	1,2

SZOMBATHELY

A város – a római kori Felső-Pannónia székvárosa – az Alpok keleti nyúlványaként emelkedő Kőszegi-hegység és a Rába síkságának találkozásánál, a Gyöngyös és a Perint patakok mentén épült.

A háborús károsodásban az ország 57 városa közül az ötödik helyet foglalta el, különösen a lakásállományban keletkeztek nagy veszteségek.

A Vörös Hadsereg 1945. március 29-én szabadította fel a várost. A felszabadulás óta eltelt időszak nagy változásokat hozott a város életében, a volt egyházi és közigazgatási székhelyből fejlett ipari város lett, az ipari munkások létszáma az 1970-es évek elején már megközelítette a 15 000 főt.

Nagy változás történt a népesség foglalkozási szerkezetében: az iparban és építőiparban foglalkoztatottak aránya az 1949. évi 35,4%-ról 1973-ig 53% fölé emelkedett, felére csökkent a mezőgazdaságban dolgozók aránya.

A város legjelentősebb üzemei a felszabaduláskor *a szövőgyár, a bőrgyár és a takarógyár* voltak. A könnyűipar továbbfejlődése mellett új ipar, a gép- és a vegyipar is meghonosodott a városban.

Napjainkban a város legjelentősebb ipari üzemei a *Lakástextil Vállalat*, a *SAVARIA Cipőgyár*, a *Szombathelyi Pamutipar*, a *Nyugat-magyarországi Fagazdasági Kombinát*, az *Élelmiszeripari Gépgyár és Szerelő Vállalat Szombathelyi Gépgyára, a REMIX Rádiótechnikai Vállalat szombathelyi gyáregysége* és a *Hungária Műanyagfeldolgozó Vállalat Szombathelyi Gyáregysége*. Szombathely jelentős mezőgazdasági köz-

pont is, itt van a székhelye a megye legnagyobb állami gazdaságának, a *Szombathelyi Állami Gazdaságnak.*

A Nyugat-Dunántúl közlekedési csomópontja, vasútigazgatósági székhely.

Lakosságának életkörülményei a felszabadulás óta jelentős mértékben javultak, de az egy ipari foglalkoztatottra jutó átlagkereset – a könnyűipar nagy részaránya miatt – még viszonylag mindig alacsony.

A nagy károkat szenvedett lakásállomány helyreállítása alapvető feladat volt. Napjainkban a három új lakótelepen lakások ezrei épülnek. A 100 lakásra jutó népesség száma 398-ról 326-ra csökkent 1949 és 1973 között; ugyanezen időszakban a villannyal ellátott lakások aránya 88,6%-ról 99,3%-ra, a vízhálózatba bekapcsolt lakásoké pedig 41,4%-ról 87,5%-ra emelkedett.

A város oktatási és kulturális intézményekben gazdag.

A Vas Megyei Tanács VB Markusovszky Kórháza országos viszonylatban is az egyik legnagyobb és legjobban felszerelt vidéki egészségügyi intézmény, a Pécsi Orvostudományi Egyetem oktatókórháza.

SÁRVÁR

A nagy kiterjedésű és népes sárvári járás székhelye a megye közepén fekszik, ott, ahol a Rába kilép a Vasi-dombság közül a Kisalföldre.

A település gazdaságának fejlődése 1945-ben a mezőgazdaság bázisán indult meg, de napjainkban már egyre jobban előtérbe kerül a *gépipar*, és ma a város egyik legjelentősebb üzeme a *Magyar Vagon- és Gépgyár Sárvári Gyáregysége.* Az élelmiszeripart képviseli a városban a *Sárvári Cukorgyár* és a *Sárvári Baromfifeldolgozó Vállalat*, melyek közül az utóbbi túlnyomórészt a sárvári nőknek ad munkalehetőséget. A népesség foglalkozási átrétegződése Sárváron is bekövetkezett: az iparban és az építőiparban foglalkoztatottak aránya 1973-ban 55%-ot ért el (1949-ben 37,5% volt), a mezőgazdaságban dolgozók részaránya pedig 30,3%-ról 13%-ra mérséklődött.

Sokat javult a városban élők *lakáshelyzete* is a felszabadulás óta: a laksűrűség 376-ról 298-ra csökkent és ezzel a legkedvezőbb helyzetben van a megye városai között. A lakások felszereltsége viszont – az erős emelkedés ellenére – elmarad a többi várostól: 1949 és 1973 között a villannyal ellátott lakások aránya 65,1%-ról 97,1%-ra, a vízhálózatba bekapcsolt lakásoké 6,7%-ról 51%-ra emelkedett.

A város egészségügyi és oktatási helyzetét javítja, hogy új szakorvosi rendelőintézet és középiskola épült, s itt működik az Erdészeti Tudományos Intézet egyik kutatóbázisa.

Kedvező forgalmi helyzete révén jelentős átmenő idegenforgalmat bonyolít le.

KŐSZEG

Hazánk egyik legősibb, legvárosiasabb települése a Gyöngyös patak jobb partján, a Kőszegi-hegység lábánál helyezkedik el.

A felszabadulás előtti iskola- és nyaralóvárosból az eltelt 30 év alatt fejlett idegen-

forgalommal és iparral rendelkező kisváros lett. Ma a *Lakástextil Vállalat Posztó- és Nemezgyárában*, valamint *Bútorszövetgyárában* és az ipari szövetkezetekben dolgozik a foglalkoztatottak túlnyomó része. 1973-ra az iparban és az építőiparban dolgozók aránya mintegy 60%-ot ért el (1949-ben ez az arány 38,2% volt); a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya pedig 6%-ra csökkent, szemben az 1949. évi 19,1%-kal.

A felszabadulás óta a *lakáshelyzetben* bekövetkezett fejlődést mutatja, hogy a laksűrűség jelentősen csökkent: az 1949. évi 375-ről 1973-ig 345-re. Javult a lakások felszereltsége is: villannyal 1973-ban már a lakások 98,8%-a (1949-ben 82,8%-a) rendelkezik, a vízhálózatba bekapcsolt lakások aránya 7,7%-ról 60%-ra emelkedett.

Közlekedési helyzete kedvezőtlen, a vasúti fővonalak elkerülik. Némiképpen javított helyzetén, hogy az idegenforgalom fellendülésével határátkelőhelyének a forgalma megnövekedett.

ESEMÉNYEK

1945. március 29.	Szombathely felszabadul.
április 4.	Felszabadul az utolsó Vas megyei község, Nemesmedves, amely az ország felszabadulásának a befejezését is jelentette.
április 7.	Felsőpaty községben a megyében elsőként földet osztanak.
április 10.	A vasszilvágyi újgazdák megalakítják a megye első termelőszövetkezetét.
1946. január 20.	A Magyar Kommunista Párt területi titkárságából megalakul a megyei pártbizottság.
december 19.	Felavatják a megye első gépállomását Körmenden.
1950	Megépül a Sárvári Baromfifeldolgozó Vállalat üzeme.
1952. augusztus 17.	Felavatják a 20 000 kötetes Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtárat.
1954	Felépül a Szénsavtermelő Vállalat répcelaki gyára.
1959/60-as tanév	Megkezdi működését a megye első felsőfokú tanintézete, a Tanítóképző Intézet Szombathelyen.
1960	Megkezdi működését a REMIX Rádiótechnikai Vállalat szombathelyi gyára.
1961 tavasza	Befejeződik a megye mezőgazdaságának szocialista átszervezése.
1961. december 17.	A megye utolsóként villamosított községében, Csipkereken is kigyullad a villany.
1963. augusztus 20.	Elkészül a Megyei Művelődési és Sportház.
1968. augusztus 20.	Sárvárt várossá nyilvánítják.
1972	Felépül a Hungária Műanyagfeldolgozó Vállalat Szombathelyi Gyáregysége.
1973	Üzembe helyezték az Egyesült Gyógyszer- és Tápszergyár körmendi gyáregységét.

IRODALOM

Ádám Oszkár dr.: Az ország ásványi nyersanyaghelyzetének alakulása 1962–1972 között és a kutatások várható eredményei. (Kézirat.)

Bankits István dr.: Vas megye 25 évéről. MSZMP Vas megyei bizottsága, Szombathely 1970.

Cselkó László dr.: Tizenöt év. MSZMP Vas megyei bizottsága. Szombathely 1960.

Észak-dunántúli tervezési-gazdasági körzet bázisadatai. Építésügyi Tájékoztatási Központ, Budapest 1972.

Információ Vas megye negyedik ötéves területi tervéről. Vas megyei Tanács tervosztálya. Szombathely 1971.

Medgyes László: A népességreprodukció néhány kérdése Vas megyében. Területi Statisztika, 1972. 3. sz.

Munkaerőhelyzet és a munkaerő hatékony felhasználása Vas megyében. Vas megyei Tanács munkaügyi osztálya. Szombathely 1972.

Novák Zoltán: Az aprófalvak demográfiai helyzete és perspektívái. Területi Statisztika, 1972. 6. sz.

Turáni József: Az aprófalvas településrendszer sajátosságai és általános demográfiai problémái. Területi Statisztika, 1972. 6. sz.

Vas megye településhálózat-fejlesztési terve. Városépítési Tudományos és Tervező Intézet, Budapest 1970.

VESZPRÉM MEGYE

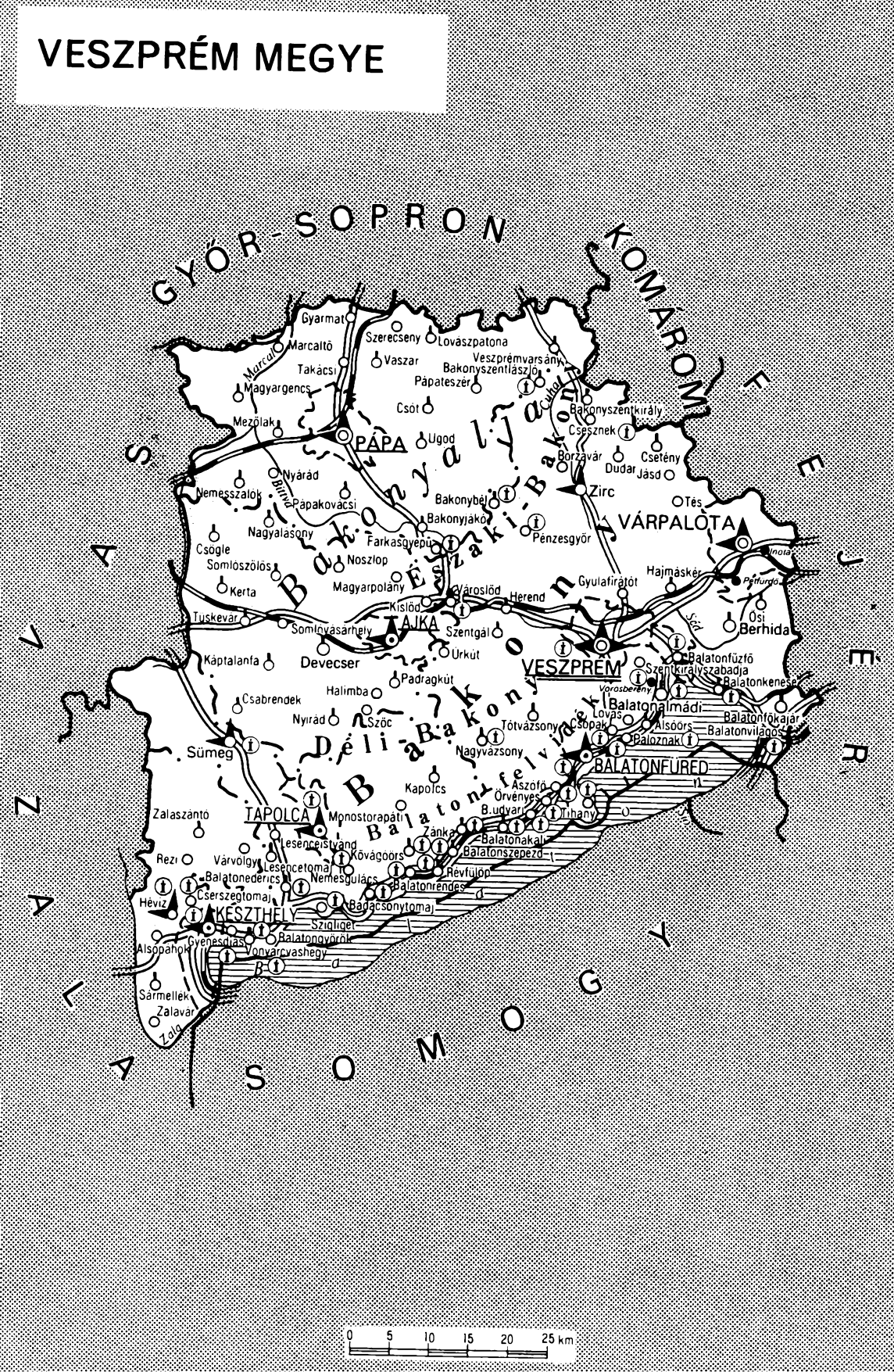

VESZPRÉM MEGYE ÉS VÁROSAI

ÍRTA DR. PERCZEL GYÖRGY

Veszprém megye területe 5187 km², lakóinak száma 416 154 fő (1973). A népsűrűség 80,2 fő/km², jelentősen alacsonyabb az országos átlagnál. Közigazgatásilag a megye 7 városra és 5 járásra oszlik; a községek száma 254, ebből 21 önálló tanácsú, 233 közös tanácsú, a nagyközségek száma 12. Az országos átlagot a településsűrűség felülmúlja: 100 km²-re 5,0 település jut.

TERMÉSZETI ADOTTSÁGOK

Veszprém megye a Dunántúl középső térségében helyezkedik el Zala, Vas, Győr-Sopron, Komárom és Fejér megye, valamint a Balaton (Somogy megye) által határolt területen. Nagyobb részét a Dunántúli-középhegység legtömegesebb tagja, a vadregényes *Bakony* foglalja el, amelynek legmagasabb pontja a *Kőris-hegy* (704 m). A veszprém–nagyvázsonyi törésvonal választja el tőle a *Balaton-felvidéket* – a megye egyik legszebb tájegységét –, amely a Keszthelyi-hegységgel együtt öleli át a festői szépségű, vulkáni kúpokkal díszített *Tapolcai-medencét*. A megye északnyugati és északi részén helyezkednek el a Bakony hegyláblépcsői, délen pedig a Balaton-felvidék hegyei és dombjai. A viszonylag kis területen a természet bő kézzel szórta ajándékait, ezért a megye az ország idegenforgalmának egyik kulcsfontosságú területévé vált.

Folyóvízhálózata szegényes. A mészkőhegységek – így a Bakony – jellemző sajátossága ez. A hegyvidék peremein, illetve a törésvonalak mentén azonban bő karsztforrások táplálják *a Marcal, a Cuha, a Gerence, a Torna és az Eger* patakot, valamint kisebb társaikat. Veszprém városán pedig a csodálatos völgyéről ismert *Séd patak* fut át.

A megye déli – természetes – határa a *Balaton*, Közép-Európa legnagyobb állóvize. Északi peremén a határokon túl is jól ismert üdülőtelepülések lánca alakult ki. A közel 600 km² kiterjedésű tó a *Tihanyi-félszigetnél* 1 km-re szűkül össze, s itt található a Tihanyi árokban legmélyebb pontja is (11 m). Vize télen több hónapra befagy, nyáron pedig kellemes hőmérséklete fürdőzésre különösen alkalmassá teszi. A többnyire nyugodt, nagy kiterjedésű vízfelület a vízi sportok kedvelőit is vonzza.

A megye éghajlata jóval kiegyenlítettebb, mint az Alföldé. *A nyár mérsékelten hűvös, a tél hideg.* A hótakaró vastag és tartós, gyakoriak a hófúvások. Az uralkodó szélirány az északnyugati, a Balaton-felvidéken az északi, jelentős szélerősséggel. A térség sajátos szele a bakonyi főn, amely gyakran idéz elő viharokat. Különösen kedvező mikroklímája van Balatonfüred térségének, melyet „Balatoni Riviérának" is neveznek.

Az évi csapadékmennyiség 600–800 mm, az évi napfénytartam 1850–2000 óra között ingadozik.

A felszín erős tagoltsága és a talajviszonyok kedvezőtlenek a mezőgazdasági termelés szempontjából. Nagy területeken köves, kavicsos a feltalaj, sekély a termőréteg vastagsága. Kedvezőbbek a talajviszonyok *Pápa* környékén és a megye *Mezőfölddel* érintkező részén. Uralkodó talajfajtái a barna erdei talajok, Keszthely és a Tapolcai-medence térségében pedig a tőzeges láptalajok.

A megye ásványi kincsekben gazdag. Az energiahordozók közül az *Ajka*, valamint *Dudar* térségében található – 3000–4000 kcal/kg fűtőértékű – barnaszén és a várpalotai lignit jelentős. A megye fontos ásványkincse *az oxidos és karbonátos mangánérc*, amelyet az országban csak itt bányásznak, *Úrkúton és Eplény* környékén. *Legjelentősebb ásványkincse azonban a Bakony hegységben feltárt bauxit.* A legnagyobb készleteket *Halimba*, *Szőc és Nyirád térségében, valamint Fenyőfőn és Kislődön tárták fel.* Az ércvagyon európai szempontból is az elsők közé sorolja hazánkat, s gyakorlatilag erre épül a hazai alumíniumipar. A fontosabb építőanyag-ipari nyersanyagok közül említést érdemel a lesenceistvándi, vindornyaszőllősi és zalahalápi bazalt, a mindszentkállai tufa, a bakonyszentlászlói, devecseri agyag és a sümegi mészkő. Ezenkívül jelentős dolomit- és márga-, valamint bentonitkészleteket is ismernek.

A megye délnyugati sarkában – *Hévízen* – 50–100 m mélyről, 41–42 °C, ásványi anyagokban gazdag termálvíz fakad, amely a világhírű gyógyüdülő alapjait vetette meg. Különös jelentőségre tett szert napjainkban a Bakony gazdag karsztvízkészlete, amely a bauxitbányászat során tör felszínre és a Balaton környéki települések ivóvízszükségletének kielégítésében, valamint az ipari vízellátásban játszik nagy szerepet.

DEMOGRÁFIAI HELYZET

Veszprém megye népessége az elmúlt száz év alatt kb. 150 000 fővel gyarapodott. A népesség növekedési üteme azonban a felszabadulás után vett nagyobb lendületet. A tényleges szaporodás összetevői lényeges különbségeket mutatnak a legutóbbi három népszámlálás adatait elemezve.

Míg 1949 és 1959 között a tényleges szaporodáson belül a természetes szaporodás döntő tényező volt, 1960 és 1969 között azonban a pozitív vándorlási különbözet már kb. egynegyedes aránnyal szerepel. Ennek okai abban rejlenek, hogy az erőteljesen iparosodó megye munkaerő-szükséglete, valamint a Balaton térségének vonzereje a bevándorlások ütemét fokozta.

A megye népességének természetes szaporodását nagymértékben befolyásolta az élveszületések számának nagymérvű ingadozása, amely csúcspontját 1955-ben, mély-

pontját pedig 1965-ben érte el. Az említett két időpont között az 1000 lakosra jutó élveszületések száma 25,1-ről 14,1-re csökkent, de az 1960-as évek második felétől újra emelkedő tendenciát mutat. Az élveszületések viszonylag nagy száma arra vezethető vissza, hogy a megyében magas a fiatalabb korúak részaránya.

1. táblázat

A népesség számának alakulása (1000 fő)

Évek	1949	1960	1970	1973
Népességszám	345,5	392,2	412,3	416,2
A mutató megnevezése	1949—1959		1960—1969	
Természetes szaporulat	42,5		13,2	
Vándorlási különbözet	4,2		6,9	
Tényleges szaporodás	46,7		20,1	

Az 1000 lakosra jutó halálozások száma az 1950-es években 12–10 fő, 1960 után 10 fő körül ingadozott. Az 1960-as évtized tendenciáját tekintve stagnáló. A természetes szaporulat 56%-a a községek, 44%-a a városok lakosságát gyarapította. A népmozgalom említett tendenciái 1973-ban az 1000 lakosra jutó természetes szaporodás értékét 5,2 főre emelték, amely lényegesen meghaladja az országos átlagot (3,2).

A megye népességének nemek szerinti megoszlását vizsgálva a férfiak számának növekedését tapasztaljuk. Az 1949. évi népszámláláskor arányuk 48,8% volt, 1973-ban pedig 49,8%-ot tett ki. Ez elsősorban azzal magyarázható, hogy a vándorlási nyereségből származó népességnek több mint kétharmad része férfi volt, így az 1000 férfira jutó nők száma az 1949. évi 1048-ról 1006-ra csökkent 1973-ban.

A megye népességének korösszetételében előregedési folyamat tapasztalható, ez azonban az országosnál kisebb mértékű. Bár a 60 éven felüliek aránya 1949-től 1973-ig 12%-ról 17,2%-ra növekedett, de nem érte el az ország 18,1%-os szintjét.

2. táblázat

A népesség főbb korcsoportok szerinti megoszlása (százalék)

Korcsoport	1949	1960	1970	1973
0—14 éves	26,5	27,3	23,4	21,0
15—39 éves	37,5	37,1	37,4	36,9
40—59 éves	24,0	22,5	23,4	24,9
60 éves és idősebb	12,0	13,1	15,8	17,2
Összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*

Az aktív keresők megoszlása főbb népgazdasági ágak szerint

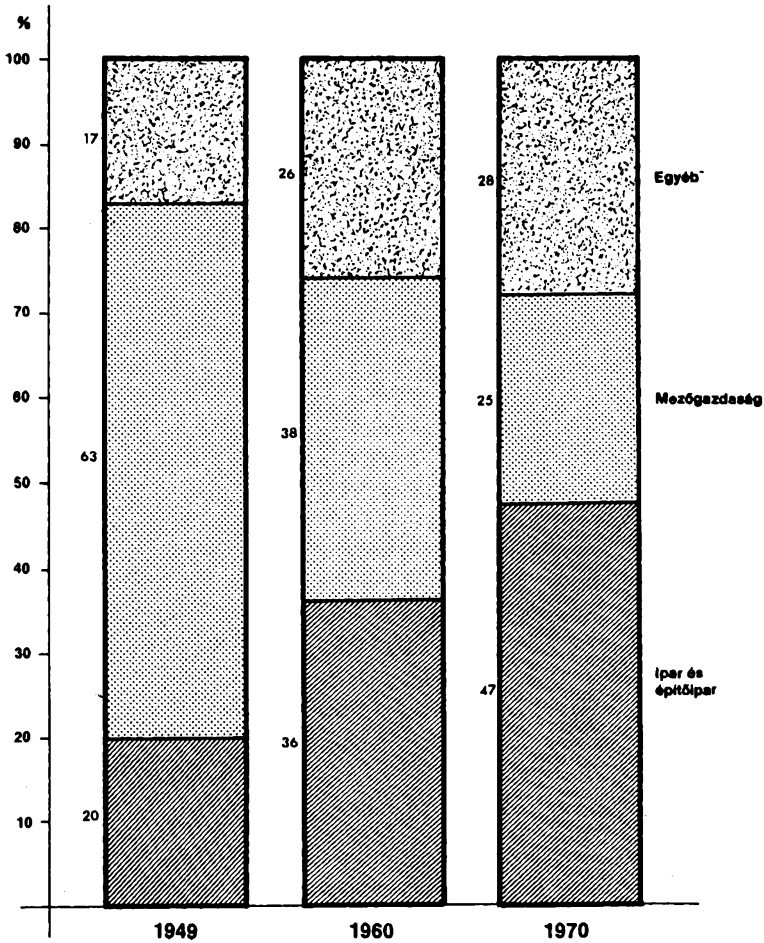

A népesség számának növekedése következtében a megye népsűrűsége az 1949. évi 67 fő/km²-ről 1973-ra 80 fő/km²-re emelkedett, de még mindig elmarad az országos vidéki átlagtól. A viszonylag alacsony népsűrűség a domborzati viszonyokkal, a sok erdővel és a jelentős balatoni vízfelülettel magyarázható.

Az elmúlt 30 évben a gazdaság fejlődése alaposan átformálta a népesség foglalkoztatottsági szerkezetét és jelentősen növelte színvonalát.

Az 1949-es népszámlálás adatai szerint a népesség 55%-a eltartott volt. 1973-ban arányuk 38% körül alakul. Lényegesen nőtt az aktív keresők száma, s ezzel párhuzamosan erős foglalkoztatottsági átrétegeződés is lezajlott. Jelenleg a munkaképes korú népesség foglalkoztatottsága férfiak tekintetében gyakorlatilag teljes, s csak viszonylag

kevés szabad női munkaerő munkába állításával lehet számolni a megye kevésbé iparosodott térségeiben.

Az aktív keresőknek csak 20%-a dolgozott az ipar- és építőiparban 1949-ben, 1973-ban viszont már közel 50%-a. Ugyanakkor a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma 95 000 főről 44 000 főre csökkent. A mezőgazdaságból felszabaduló munkaerő azonban nem tudta kielégíteni az ipar igényeit, ezért jelentős a megyébe áramló munkavállalók száma. Külön figyelmet érdemel az a tény, hogy a szolgáltatások különböző ágazataiban igen dinamikus növekedés tapasztalható, így különösen a nyári idegenforgalmi idényben tetemesen megnő az ország különböző részeiből ide sereglő idénymunkát vállalók száma is.

GAZDASÁGI SZERKEZET

Veszprém megye gazdasága a felszabadulás előtt nem játszott olyan szerepet az ország gazdasági életében, melyet adottságai lehetővé tettek volna. Potenciálisan rendelkezett mindazokkal a természeti erőforrásokkal, amelyek népgazdasági jelentőségét ma megszabják. Gyengén fejlett mezőgazdasága – néhány kisebb területtől eltekintve – meghatározta gazdasági jellegét, amelyen alig változtatott a kitermelő és az alapanyagipar, valamint néhány hagyományos feldolgozó ipari ágazat kibontakozása, illetve funkcionálása.

A második világháború előtti konjunktúra hatására megélénkült az ipari fejlődés. A jelentős háborús károk miatt azonban ismét az alapok lerakásánál kellett kezdeni a megye gazdaságának helyreállítását, majd fejlesztését. Ez azonban már új társadalmi-gazdasági rendben, a tervgazdálkodás keretei között valósult meg.

Az elmúlt 30 évben Veszprém megye gazdasága gyökeresen átalakult, jellegét tekintve az ország iparilag egyik legfejlettebb megyéje lett. Népgazdasági jelentőségűvé vált bányászata, alumíniumipara, vegyipara és idegenforgalma. A mezőgazdaság szocialista átszervezésével megteremtették a korábbinál sokkal gyorsabb fejlődés, az adottságoknak jobban megfelelő mezőgazdasági termelés feltételeit. Élelmiszeripara is kiemelkedő jelentőségű.

IPAR

A háború okozta károk helyreállítása, az ipari üzemek rekonstrukciója, majd a szocialista iparosítás kezdeti szakasza *elsősorban a szénbányászat és villamosenergia-ipar* fejlődésének nyitott tág teret a megyében. Ezeknek az ágazatoknak a fejlesztése vetette meg két szocialista város, *Várpalota és Ajka* alapjait.

Az 1950-es évek közepétől *a vegyipar* fejlesztése vett nagyobb lendületet, amelynek napjainkban is gyors ütemben bővül a termelése a megye keleti térségében.

Az 1960-as évek elején a Szovjetunióval megkötött *magyar–szovjet timföld–alumínium egyezmény újabb ösztönzést adott az alumíniumipar fejlődésének.* Hatására nép-

gazdasági szempontból is kiemelkedően nagy beruházások színterévé vált a megye nyugati részében Ajka és Tapolca térsége.

Természetesen az említettek csak a legfontosabb fejlesztési irányzatokat tükrözik, a szocialista iparosítás teljes képe ennél gazdagabb és sokszínűbb. Erre utalnak a 3. táblázat adatai, amelyek az ipari foglalkoztatottak arányának változását, egyben a megye ipari szerkezetének átalakulását is tükrözik.

Az ipari termelés döntő többsége a nehézipar körébe tartozik. Az ásványi kincsek gazdagságán alapuló bányászat és villamosenergia-ipar, valamint a vegyipar ad kenyeret az ipari foglalkoztatottak 42%-ának, és rendkívül dinamikusan növekszik a gépipari foglalkoztatottak aránya is.

3. táblázat

A szocialista iparban foglalkoztatott aktív keresők megoszlásának változása ipari főcsoportonként

Ipari főcsoport	1949	1960	1970	1973	1973-ban az ország összes ipari aktív keresőinek százalékában
Nehézipar	59,6	74,7	77,2	75,0	5,4
Könnyűipar	19,5	16,9	14,4	14,7	2,4
Élelmiszeripar	12,0	5,2	6,8	7,9	3,1
Egyéb ipar	8,9	3,2	1,6	2,4	2,5
Összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*4,0*

A megyében már a felszabadulás előtt is bányásztak szenet, azonban 1938-ban még az egymillió t-s szintet sem érték el a lignittermeléssel együtt. Döntően az első ötéves terv beruházásainak hatására a barnakőszén- és a lignittermelés gyors ütemben növekedett, és az 1960-as évek közepén érte el csúcspontját. Ekkor a termelés mennyisége meghaladta az 5,5 millió t-t.

Az energiagazdálkodás strukturális átalakítása a szénbányászatban némi visszaesést eredményezett, azonban a jelenlegi termelési szint (kb. 2,2 millió t barnakőszén és 1,5 millió t lignit) további csökkenése nem várható.

A *Középdunántúli Szénbányák* barnakőszén-termelése *Ajkán, Dudaron és Padragkúton*, a *Várpalotai Szénbányák* lignittermelése pedig *Várpalota térségében folyik*. A megye nehéziparának fejlesztésében a széntermelés különösen fontos szerepet játszott. A korábbi évtizedekben ugyanis a helyi bőséges energiaforrások más iparágak fejlődésének bázisai is voltak. Ily módon települt a várpalotai szénlelőhelyek térségébe a villamosenergia-ipar és a hozzá szorosan kötődő alumíniumkohászat, valamint vegyipar, illetve *Ajka* térségébe a villamosenergia-termelés mellett az építőanyag-ipar és alumíniumipar. A szénbányászat bázisképző szerepe ma már sokat veszített jelentőségéből.

Igen fontos szerepet játszik a szénbányászat a megye társadalmi-gazdasági életében más szempontból is. A bányászok a megye munkásmozgalmi tevékenységében aktivitásukkal, a munkában példás helytállásukkal országos hírnevet szereztek maguknak. Soraikból számosan váltak vezetőkké a szocialista építés különböző területein, s jelentős mértékben hozzájárultak az ipari kultúra meghonosításához is.

A villamosenergia-ipar első nagyobb létesítményét az 1950-es évek elején építették fel Várpalotán, a *November 7 Hőerőmű Vállalatot*, az alumíniumkohászat igényeinek kielégítése céljából. Jelenleg folyik a bővítése, amelynek során két darab 100 MW teljesítményű gázturbinát állítanak üzembe. Az *Ajkai Hőerőmű Vállalat*ot a felszabadulás óta már több alkalommal bővítették, rekonstruálták.

Az alumíniumipar fejlesztése Veszprém megyében a *Nyírád környéki bauxitbányászattal kezdődött* az 1920-as években. A háborús konjunktúra hatására *Ajkán* létrehoztak egy zárt, komplex termelési folyamathoz szükséges timföldgyárat és alumíniumkohót is, amelyet a közeli bauxit- és szénlelőhelyek alapoztak meg. Az alumíniumipar népgazdasági jelentőségűvé azonban a szocialista iparosítás időszakában vált. *Szőc és Halimba határában* az első ötéves tervben feltárt bauxitkészletek megvetették a bányászat továbbfejlesztésének, a timföldgyártás ajkai bővítésének, illetve az Inotai Alumíniumkohó megépítésének alapjait. A bauxitvagyon fokozatos növekedése azonban a hazai lehetőségeket meghaladó fejlesztésekhez adott alapot, és 1963-ban a Szovjetunióval megkötött egyezmény, illetve az arra épülő „alumíniumprogram" újabb nagyarányú beruházásokat indított meg. Ennek eredményeképpen 1973-ban már a *Bakonyi Bauxitbánya Vállalat* adta az országban termelt bauxit 67%-át, az *Ajkai Timföldgyár és Alumíniumkohó* pedig a timföld 48%-át és a kohóalumínium közel 78%-át.

Az alumíniumipar fejlesztéséhez több más irányú tevékenység is kötődik. Mivel a bauxitkészletek a karsztvíznívó alatt helyezkednek el, a bányák víztelenítése során kiemelt kiváló minőségű karsztvizet a Balaton partján elhelyezkedő települések vízellátására, illetve ipari vízigények kielégítésére hasznosítják. Ugyancsak fontos a bauxitércekben feldúsult értékes fémek (vanádium, gallium, titán) kinyerése is, bár e téren még csak a kezdeti lépéseket tették meg.

A vegyipari termelés felszabadulás előtti alapjait a lignitbázisú vegyészet teremtette meg *Péten*, de kisebb vegyi üzemek működtek már az 1920-as években *Peremartonban, Papkeszin és Balatonfűzfőn is*. A felszabadulás óta eltelt 30 év alatt a termelés több mint tízszeresére növekedett, s a megye az ország egyik legfontosabb vegyipari térségévé vált.

A termelés egyik fontos központja a *Péti Nitrogénművek Várpalotán*. Nitrogénműtrágya (pétisó, karbamid) gyártása kiemelkedő fontosságú. A folyamatban levő több milliárd forintos beruházások az ország legnagyobb műtrágyagyárává teszik a negyedik ötéves terv végére. A különböző műtrágyákon kívül szerves és szervetlen vegyipari alapanyagokat, valamint argongázt is termel.

Balatonfűzfőn a Nitrokémiai Ipartelepek jelentős bázisa a műanyagok, a növényvédő szerek és gyógyszerintermedierek gyártásának. Fontos termékei továbbá az ioncserélő gyanták és olajadalékok is. A felszabadulás óta a termelés megsokszorozódott.

A Peremartoni Vegyipari Vállalat az 1960-as évektől kezdve fejlődött gyorsabb ütemben. Fő profiljává a szuperfoszfát-, illetve a nitrogén–foszfor–káli komplex

műtrágyák, valamint a növényvédő szerek gyártása vált, de ezek mellett ipari robbanóanyagokat és különböző vegyitermékeket is előállít.

Az említett vegyipari bázisok fejlesztése – különösen az 1960-as évektől – állandóan napirenden van. Ez egyben azt is jelenti, hogy az iparág hosszabb távon is igen nagy szerepet játszik a megye ipari termelésében.

A *gépipar* a felszabadulás előtt jelentéktelen súlyú volt a megye iparában, manapság pedig a foglalkoztatottak számát tekintve a második helyen áll az egyes ipari ágazatok között. Legnagyobb bázisa a veszprémi *Bakony Fém- és Elektromoskészülék Művek*. Itt készítik többek között szovjet–magyar kooperáció keretében a *Zsiguli* személygépkocsik több autóvillamossági berendezését. A *Magyar Hajó- és Darugyár Balatonfüredi Gyáregysége* ugyancsak fontos gépipari bázis, ahol uszályok és sporthajók készülnek. *Pápán* pedig a *VBKM Elekthermax Villamos Hőkészülékek Gyárában* különböző villamos háztartási berendezéseket (például villamos tűzhelyeket, főzőlapokat) állítanak elő.

Az *építőanyag- és építőipar* rendkívül sokat fejlődött a felszabadulás óta. A megye építőanyag-ipara, mindenekelőtt kőbányászata, rangját tekintve pedig finomkerámia- és üvegipara nagy hagyományokkal rendelkezett.

Kevés olyan ember él hazánkban, aki ne ismerné hírét a *Finomkerámiaipari Művek Herendi Porcelángyára* termékeinek. A múlt század első harmadának végén alapított üzem művészi porcelángyártása már létesítését követően kiemelkedő sikereket ért el, s manapság a világ finomkerámia-ipari élvonalához tartozik. Az előállított termékek magas művészi színvonala és értéke miatt manufakturális jellegét megtartotta. Hozzátartozik szerkezetileg a hasonló múltú *Városlődi Majolikagyár*.

Az *Üvegipari Művek Ajkai Üveggyárában* a felszabadulás előtt mindössze 350-en, 1973-ban pedig már 1400-an dolgoztak. Igen keresettek különböző csiszolt üvegárui, amelyek mintegy 30 országba jutnak el.

Az építőanyag-ipari ágazatot a fentieken kívül a bazalt- és dolomitbányászat, valamint a *téglagyártás* (Devecser, Bakonyszentlászló) képviseli.

Az építőipar reprezentánsa, a *Veszprém megyei Állami Építőipari Vállalat*, 1973-ban több mint 3200 főt foglalkoztatott, termelési értéke pedig meghaladta a 700 millió Ft-ot. A megyében jelentkező építőipari igények kielégítéséhez az 1974-ben üzembe helyezett házgyár – Veszprémben – jelentős segítséget nyújt, azonban a megye építőipari kapacitásai még ma sem elegendőek a nagyarányú fejlesztés megvalósítására.

Könnyűiparában vezető szerepet játszik a 3300 főt foglalkoztató *Pápai Textilgyár*. A *keszthelyi Univerzál Ruházati Vállalat* és a *Pápai Ruházati Szövetkezet* keresett divatcikkeket állít elő. *Várpalotán* a női munkaerő foglalkoztatására a *Vörös Október Férfiruhagyár* létesített üzemet, *Pápán* a *Női Fehérneműgyár*, *Sümegen* a *Zalaegerszegi Ruhagyár egy-egy telepe működik*.

A *Papíripari Vállalat Fűzfői Papírgyára* az ország papírtermelésének mintegy 10%-át adja. A *fafeldolgozó ipart a Balatonfelvidéki Erdő- és Fafeldolgozó Gazdaság, a bútoripart pedig a veszprémi Szigeti József Faárugyár képviseli*. Szék, iroda- és szállodai bútorai igen nagy választékban készülnek és keresett árucikkek.

Az *élelmiszeripar* az 1960-as években indult gyorsabb fejlődésnek. Legjelentősebb képviselője a *Veszprém megyei Állatforgalmi és Húsipari Vállalat*, melynek *pápai gyárában* készülnek a nemzetközi hírű sonkakészítmények.

A szocialista iparosítás eredményeiről, jelenlegi helyzetéről felvázolt képet a 4. táblázattal egészítjük ki, melyben a legfontosabb termékek előállításának dinamikus növekedése tükröződik.

A megye iparának általános fejlettsége mellett jelentős különbségek mutatkoznak az egyes területek iparral való ellátottságában. A legiparosodottabb a veszprémi és ajkai járás, iparban viszonylag szegény a pápai, keszthelyi és tapolcai járás. Ennek következtében nagy az ipar területi koncentrációja. Ajka, Balatonfűzfő, Pápa, Várpalota és Veszprém üzemeiben dolgozik az ipari foglalkoztatottaknak több mint 80%-a. Ajkán, Várpalotán és Balatonfűzfőn elsősorban alapanyag-ipari, Pápán és Veszprémben feldolgozó ipari üzemek települtek.

4. táblázat

A fontosabb ipari termékek termelésének alakulása

Termék	Mérték-egység	1949	1970	1973	1973-ban az országos termelés százalékában
Barnaszén	1000 t	930	2480	2173	14,1
Lignit	1000 t	594	1853	1441	18,2
Mangánérc	1000 t	16,5	168,8	142	100,0
Villamos energia	1000 MWó	353	1407	1315	7,5
Bauxit	1000 t	147	1333	1730	66,5
Timföld	1000 t	—	138,7	313	47,8
Kohóalumínium	1000 t	9,6	51,5	53	77,9
Nitrogénműtrágya	1000 t	52,0	262,7	348	17,7
Szuperfoszfát	1000 t	31,5	245,2	255	25,4
Kénsav	1000 t	12,4	52,3	21	3,2

MEZŐGAZDASÁG

A megye mezőgazdaságát a felszabadulás előtt a feudális birtokviszonyok és a termelés alacsony színvonala jellemezte. A földbirtokkal rendelkezők 70%-ának átlagban 3 ha-nál kevesebb jutott, s 20 000 föld nélküli parasztcsalád élt a megyében. Ezzel szemben a földterület jelentős része két nagybirtokos család és az egyház tulajdonában volt. A birtokviszonyok az 1945-ös földreformmal gyökeresen megváltoztak, amelynek során a megyében közel 140 000 ha földterületet osztottak szét 16 000 család között. Ezt követően a megye mezőgazdaságát 1958-ig az egyéni gazdálkodás jellemezte, bár már 1948-ban Zalaszántó, Felsőörs és Bakonypéterd községekben, valamint Pápa városában megalakultak az első termelőszövetkezetek.

A megye mezőgazdaságának fejlődésében sorsdöntő fordulatot hozott a szocialista átszervezés. *A szövetkezeti tulajdon uralkodóvá válásával – 1960-ban – a megye szántóterületének 91,2%-a tartozott szocialista szektorhoz.* Az azóta eltelt időben a megye

mezőgazdaságának technikai felszereltsége, a termelés eredményei jelentősen fejlődtek, azonban a kedvezőtlen természeti adottságok miatt a fontosabb növények termésátlaga elmarad az országos átlagtól.

A megyében a mezőgazdasági terület fokozatosan csökkenő tendenciát mutat – részben az ipari és kommunális létesítmények gyarapodása, részben pedig az erdőterület növekedése miatt – és 1973-ban a megye földterületének 57,9%-át tette ki. Igen magas az erdő, valamint a nádas és a művelés alól kivett területek aránya. Az országos tendenciának megfelelően csökken a szántó és rét-, növekszik a kert-, a gyümölcsös és szőlőterületek nagysága. Az 1950 és 1973 közötti változásokat a művelési ágak megoszlásában az 5. táblázat adatai mutatják be.

A szántóföldi növények vetésszerkezete a felszabadulás óta ugyancsak nagymértékben megváltozott. *A kenyérgabonák* közül a búza vetésterülete átmeneti csökkenés után jelentősen megemelkedett, és 1973-ban a vetésterület 25%-át foglalta el. A rozstermelés ezzel szemben gyorsan hanyatló tendenciát mutat.

5. táblázat

A földterület megoszlása művelési ágak szerint
(százalék)

Művelési ág	1950	1960	1970	1973
Szántó	42,6	40,9	37,6	37,4
Kert, gyümölcsös	1,2	1,4	2,4	2,4
Szőlő	1,9	1,8	2,0	2,0
Rét	8,0	7,6	6,2	6,2
Legelő	10,0	10,1	10,0	9,9
Mezőgazdasági terület	63,7	61,8	58,2	57,9
Erdő	24,5	25,7	26,8	26,8
Nádas, művelés alól kivett terület	11,8	12,5	15,0	15,3
Összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*

A szemestakarmányok közül *a kukorica* vetésterülete erősen növekszik, *az árpáé* pedig csökken. A vetésszerkezet alakulása arra utal, hogy a megye természetföldrajzi adottságai között a nagy hozamú búza- és kukoricafajták erősen gépesített termelése más szántóföldi kultúrák vetésterületének csökkenését sietteti.

A nagyüzemi termelés körülményei jelentős mértékben hozzájárultak a terméshozamok növekedéséhez. A felszabadulástól az 1960-as évek végéig a növénytermelés eredményei általában 60–80%-kal növekedtek, azonban ennek ellenére elmaradnak az országos átlagoktól. (Például a búza terméshozama 5,2, a kukoricáé pedig 6,8 q-val volt kevesebb hektáronként 1973-ban, mint az országos átlag.)

Különös figyelmet érdemel a megye *szőlő- és bortermelése*. A Balaton-felvidék a történelmi borvidékeink közül az egyik legrangosabb. Az elmúlt évtizedben az állami

gazdaságok és termelőszövetkezetek újabb nagyüzemi ültetvényeivel a szőlőterület 10 000 ha fölé emelkedett. Igen keresettek a bel- és külföldi piacokon az itt termelt borfajták, mint például a badacsonyi szürkebarát és a csopaki rizling.

6. táblázat

A fontosabb szántóföldi növények vetésterületének és termésátlagának változása

Megnevezés	Vetésterület (1000 ha)				Termésátlag (q/ha)			
	1950	1960	1970	1973	1950	1960	1970	1973
Búza	41,0	36,2	47,3	46,5	14,6	15,1	21,4	29,6
Rozs	43,2	24,2	8,7	4,2	12,8	11,8	13,9	19,4
Árpa	22,0	20,9	15,0	13,5	13,7	17,9	18,5	25,7
Kukorica	28,8	42,1	41,2	48,6	19,4	27,4	31,4	33,7
Cukorrépa	2,3	3,5	1,0	1,2	147,7	277,4	262,5	206,6
Burgonya	16,9	15,4	7,0	4,9	60,8	115,1	125,4	115,5

A megye *gyümölcstermelésében* az alma- és a körtefélék, valamint a csonthéjasok (cseresznye, meggy, barack) a legjelentősebbek. Termelésük fokozásához az idegenforgalmi idényben jelentkező igények kielégítése miatt fontos érdekek fűződnek.

Az állattenyésztés a megye bruttó mezőgazdasági termelésének közel felét szolgáltatja. Az állatállomány összetételében bekövetkezett változásokat az jellemzi, hogy csökken a szarvasmarha- és a lóállomány, átmeneti csökkenés után az 1950-es szintet ismét elérte a sertésállomány (lásd a 7. táblázatot).

7. táblázat

Az állatállomány alakulása (1000 db)

Állatfajta	1950	1960	1970	1973
Szarvasmarha	141,0	109,7	99,6	100,0
Sertés	199,0	157,1	165,2	198,6
Ló	16,9	16,2	6,8	5,0
Juh	28,5	98,8	119,8	82,0

A felszabadulás óta az állatállomány minősége rendkívül sokat javult. Ennek következtében – valamint a korszerű állattenyésztési technológiák bevezetésével – az állattenyésztés hozamai igen nagy mértékben növekedtek. Például a tehenek tejhozama 1960 és 1970 között 25%-kal nőtt. A sertéshizlalásban az élősúly-gyarapodáshoz felhasznált fajlagos takarmányfelhasználási mutatók tekintetében a megyei eredmények jobbak az országos átlagnál. 1973-ban 9 szakosított sertés- és 12 szarvasmarhatelep működött a megyében.

Az agrotechnika fejlesztése terén mindenekelőtt a gépesítésben és a kemizálásban születtek kiemelkedő eredmények. Az egy traktoregységre jutó szántóterületet tekintve a megye elérte az országos átlagot, s ma már a nagyüzemi gazdaságok rendelkeznek mindazon eszközökkel, amelyek a korszerű agrotechnika hordozói. A mezőgazdaság kemizálásának eredményeit jól tükrözik a műtrágya-felhasználás mutatói. Az egy hektárra jutó 262 kg műtrágya (hatóanyagban) mennyisége 1973-ban meghaladta az országos átlagot. Jelentősen növekedett a gyomirtó szerek és egyéb kemikáliák felhasználása is. Mindezek nagymértékben hozzájárultak az intenzív termelési irányzatok meghonosításához.

A mezőgazdaság szervezeti keretei is egyre kedvezőbbé válnak. A termelőszövetkezetek száma az 1960. évi 279-ről 1973 végére 117-re csökkent és így az átlagos földterület 798 ha-ról 2000 ha fölé emelkedett. A földterület és az erőforrások koncentrációja a nagyüzemi, szakosított gazdálkodást, egyben a nagyobb hozamok és jövedelmek elérését segíti elő.

A megye legjelentősebb mezőgazdasági üzemei az állami gazdaságok, azok közül is kiemelkedik a *Pápai Állami Gazdaság* és a *Badacsonyi Állami Gazdaság*. A *Pápai Állami Gazdaság* 12 000 ha földet művel, legjelentősebb a búza, kukorica és repce termelése. Itt található a Dunántúl legnagyobb összefüggő – 300 ha-os – gyümölcsöse is, és termékeinek tárolásához nemrég hűtőházat is építettek. A *Badacsonyi Állami Gazdaság* fő profilja a szőlő- és gyümölcstermelés, de bekapcsolódott a zárt rendszerű kukoricatermelési kooperációba is.

A megye kiterjedt *erdőterületekkel* rendelkezik (138 645 ha), amelynek gazdája a *Balaton-felvidéki Erdő- és Fafeldolgozó Gazdaság*. Termelési értéke kb. $^1/_4$ milliárd Ft évenként. Az erdők vadállományának jó minősége hazánkon túl is ismert.

KÖZLEKEDÉS

Veszprém megye erőteljesebb bekapcsolása a területi munkamegosztásba, illetve az ország közlekedési hálózatába akkor vette kezdetét, amikor természeti erőforrásainak hasznosítása meggyorsult. A felszabadulás előtt a szállítási igények kielégítésében a veszprém–devecseri törésvonalon, valamint a Balaton-felvidéken kiépített vasútvonalak játszottak nagyobb szerepet.

A felszabadulást követő gyors iparfejlesztés és a jelentős idegenforgalom azonban a vasúti és közúti közlekedéssel szemben egyaránt sokkal nagyobb igényeket támasztott. A kitermelő ipar fejlődése és magas részaránya következtében a vasúton szállított áruk tömege gyorsan növekedett és ma már több millió tonnát tesz ki évenként. A legnagyobb vasúti forgalmat az ipari centrumok bonyolítják le, azok közül is kiemelkedik *Várpalota* és *Ajka* teherforgalma.

A felszabadulást követően azonban a leggyorsabb fejlődés a közúti hálózat fejlesztésében és teljesítményének növekedésében következett be. A rohamosan növekvő szállítási igények kielégítését az alacsony vasútsűrűség miatt egyre inkább a közúti közlekedés felé terelték. Ennek következtében felújították és korszerűsítették a megye közúthálózatát.

A megye közútsűrűsége az országos átlag körül alakul. A 100 km^2-re jutó közutak

hossza 1973-ban 37 km-t tett ki és magasabb volt az országos vidéki átlagnál. A pormentesített utak aránya pedig meghaladta a 60%-ot. A legfontosabb közutak a kelet-nyugati irányú nemzetközi forgalmat lebonyolító 8 sz., valamint a Sopron–Balaton közötti főútvonalak.

A megye közlekedésében kevésbé jelentős, inkább az üdülő- és idegenforgalmat szolgálják a balatoni személyhajójáratok.

A közúti szállítás nagyobb hányadát a *Volán 15. sz. Vállalat* bonyolítja le, amely az ország egyik legnagyobb teherfuvarozó vállalata. (Gépkocsijai szállítják többek között a közép-dunántúli bauxitbányákból az ércet közúton Ajkára.) A teherszállítás teljesítménye az áruszállításban az 1960-as években kétszeresére, a személyszállításban pedig kb. másfélszeresére növekedett.

Jelentős mértékben fejlődött a megye hírközlési hálózata is a felszabadulás óta. 1973-ban 244 postaszerv állt a lakosság szolgálatában, a bekapcsolt távbeszélő állomások száma pedig meghaladta a 20 000-et. Külön kiemelhetjük, hogy Veszprém megye az elsők között kapcsolódott be a távhívó rendszerbe, és a posta e szolgáltatását már nagymértékben kiszélesítette a megye településeiben.

ÉLETSZÍNVONAL, ÉLETKÖRÜLMÉNYEK

Az elmúlt három évtizedben Veszprém megye lakosságának életkörülményei is gyökeresen átalakultak. Ebben azonban nemcsak a jövedelmek jelentős növekedése, a munkanélküliség megszüntetése, a különböző társadalmi juttatások gyors fejlesztése – és a lakosság minden rétegére való kiterjesztése – játszott nagy szerepet, hanem az emberek gondolkodásmódjában, szemléletében bekövetkezett változások is. *Jelentős eredményként értékelhetjük azt is, hogy szocialista társadalmunk alapvető osztályai – a munkásság és a parasztság –, valamint az értelmiség jövedelmi viszonyainak korábbi egyenetlenségeit felszámolták, s ezzel életszínvonaluk nagy egészében kiegyenlítődött.*

A LAKÁS- ÉS KOMMUNÁLIS ELLÁTÁS

A megye lakásállománya 1949 és 1973 között több mint 45 000-rel gyarapodott, a növekmény nagyobb hányada azonban az utóbbi évtizedre esik. A lakások számának gyors növekedése jelentős mértékben enyhített a lakásgondokon, de a megyei laksűrűség (a 100 lakásra jutó népesség száma) még mindig kedvezőtlenebb az országosnál. Az 1970-es években kb. 4000 új lakás épült a megyében évenként, s ezzel az 1000 lakosra jutó lakásépítés mutatóját tekintve a megyék között a negyedik helyet foglalja el. Az új lakások egy része az elavult vagy településrendezési szempontból lebontásra kerülők pótlására szolgál, így az állománygyarapodás ütemét még kívánatos lenne fokozni.

Az épített új lakások területi eloszlása, illetve az építésükre felhasznált anyagi eszközök forrása tekintetében is jelentős változások következtek be. Korábban (1960

A lakások számának és felszereltségének alakulása

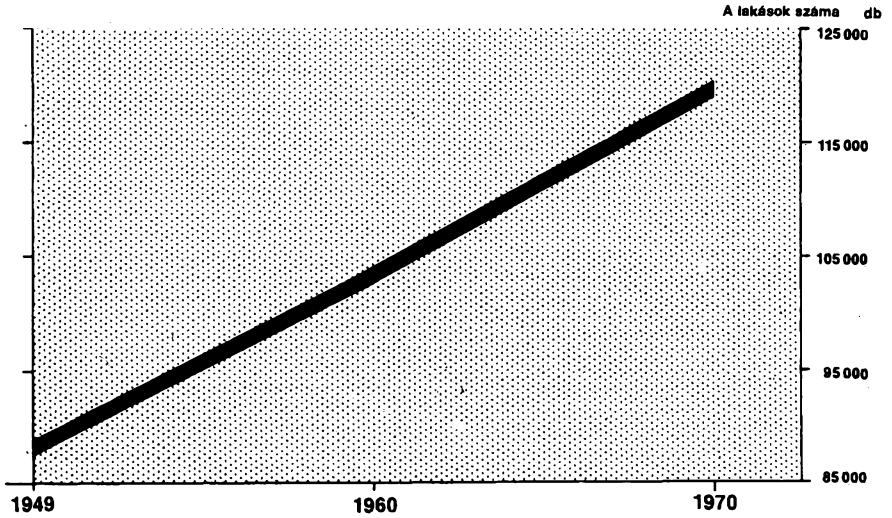

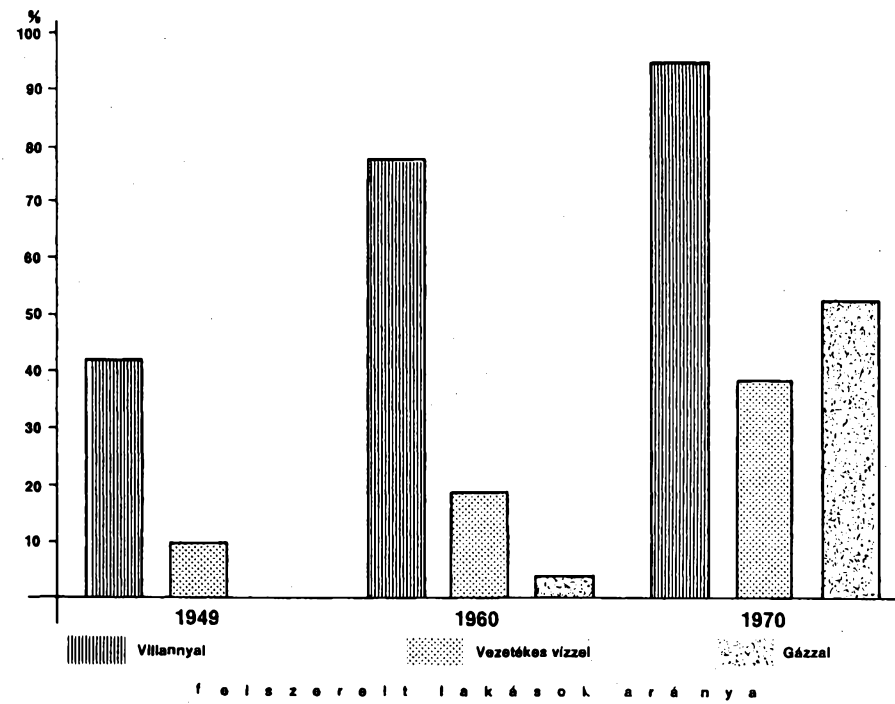

és 1970 között) az új lakások több mint felét (57%) a községekben építették, ma már a modern építési eljárások térhódításával, a *veszprémi házgyár* üzembe helyezésével, a városi lakásépítés kerül egyre inkább túlsúlyba. Ugyanakkor az országosan érvényes tendenciákkal összhangban fokozódik a lakossági hozzájárulással, illetve a magánerőből épülő lakások aránya.

Az elmúlt évtizedekben felépült lakások minőségi szempontból is megváltoztatták a lakásállomány összetételét. Gyors ütemben csökkent az egyszobás lakások (1973-ban 32,8%), ezzel párhuzamosan növekedett a kettő- és három- vagy több szobás lakások aránya (1973-ban 50,7, illetve 16,5%).

A lakások kommunális ellátottságában is alapvető minőségi változások következtek be a felszabadulás óta. *A falvak villamosításával* az 1950-es évek közepén jöttek csak létre a feltételek ahhoz, hogy a megye csaknem minden települését be lehetett kapcsolni a villamos hálózatba. A villannyal ellátott lakások aránya 1973-ban 96%, az utóbbi években pedig már új lakás gyakorlatilag nem épült villany nélkül.

Az urbanizáció hatására gyorsan növekedett *a vízvezetékkel* ellátott lakások aránya is. 1949-hez viszonyítva több mint hétszeresére növekedett a vízhálózatba kapcsolt lakások száma, és elsősorban a megye városaiban, valamint a nagyobb forgalmú üdülőhelyeken javult az ellátottság színvonala. *A vezetékes gázszolgáltatás* terén a fejlődés kissé mérsékeltebb, e korszerű közszolgáltatásban elsősorban Veszprém és Várpalota lakói részesülnek. A propán-bután gáz felhasználásának gyors térhódításával azonban a gázfogyasztók köre kibővült, és 1973-ban már mintegy 83 000 háztartás részesült gázellátásban.

A lakások közművi ellátottságának javulása együtt járt felszereltségük korszerűsödésével is. A felszabadulás előtt még a városokban épült lakások döntő többsége sem rendelkezett az életkörülményeket jelentős mértékben befolyásoló kényelmi és higiéniai berendezésekkel. Az elmúlt évek adatai azonban igen nagy fejlődésről tanúskodnak – az épített lakásoknak kb. 80%-a fürdőszobával épül. Egyre több lakást kapcsolnak be a távfűtő- és melegvíz-szolgáltató hálózatba is, amelynek kiépítése ugyancsak szocialista rendszerünk időszakában kezdődött meg. Veszprém megyében 1969 és 1973 között a távfűtésben részesült lakások száma 2255-ről 8333-ra, a melegvíz-szolgáltatásban részesülőké pedig 1850-ről 6098-ra növekedett.

EGÉSZSÉGÜGYI, SZOCIÁLIS, OKTATÁSI ÉS KULTURÁLIS ELLÁTÁS

A társadalombiztosítás a mezőgazdaság szocialista átszervezése után gyakorlatilag a megye minden lakójára kiterjedt. Sokat fejlődött az anya- és csecsemővédelem, a gyermekintézmények hálózata és színvonala, új kórházak, rendelőintézetek, új orvosi körzetek egész sora épült fel, illetve szerveződött az elmúlt évtizedekben. A kötelező általános iskolai oktatás bevezetésével a szakmunkásképzés intézményi hátterének és színvonalának javításával, a középfokú képzés széles körű kiterjesztésével, a közművelődés céljait szolgáló intézmények gyarapításával alapvető változások következtek be a közművelődés terén is.

Gyorsan fejlődött *az egészségügyi ellátás* a megyében. A felszabadulás után (1951-ben) az 1000 lakosra jutó orvosok száma mindössze 7,1 fő, de 1973-ban ugyanez a mutató már 19 főre emelkedett és jobb volt az országos vidéki átlagnál. 1973-ban az egészségügyi ellátást 796 orvos végezte, az orvosi körzetek száma 154-re növekedett. Jelentős javulás állt be a falusi lakosság, valamint az üzemi egészségügyi ellátás színvonalában. E téren azonban továbbra is gondot jelent az aprófalvak orvosi ellátásának javítása.

Az *anya- és csecsemővédelem* megszervezésére szinte teljes egészében a felszabadulás után került sor. Eredményei többek között kifejezésre jutnak abban is, hogy a csecsemőhalandóság az 1949. évi 90‰-ről 1973-ban 25‰-re csökkent, a bölcsődék férőhelyeinek száma pedig az 1952. évi 245-ről 1973-ra 1283-ra növekedett.

A megye 14 kórházában 3916 ágy állt a betegek rendelkezésére 1973-ban, ez azonban még nem elégíti ki teljes mértékben az igényeket. A megyei ellátottság mértékét csökkenti az is, hogy a kórházak közül többet az egész országból igénybe vesznek (például a balatonfüredit, hévízit stb.), ezért a jövőben a kórházak fejlesztésére nagyobb anyagi eszközöket kell fordítani. *Megemlítjük, hogy az utóbbi évek legnagyobb egészségügyi beruházásaként épült fel az Ajkai Városi Kórház.*

Az óvodai férőhelyek fejlesztése terén kiemelkedő eredmények születtek. A nők egyre fokozódó munkavállalása miatt már korábban is nagy gondot fordítottak az óvodai férőhelyek bővítésére. (1949 és 1970 között az óvodák száma 39-ről 124-re, a beírt gyermekek száma pedig 3005-ről 7737-re növekedett), ez az ütem azonban az 1970-es évek elején felgyorsult – három év alatt például, 1971–1973-ban – 2022 férőhellyel gyarapodtak a megyei óvodák.

Az általános és középiskolai, valamint a szakmunkásképzés színvonala, illetve a képzésben részt vevők száma gyorsan növekedett az utóbbi három évtizedben. A felszabadulás után nagyon súlyos örökséget – az uralkodó osztály művelődési monopóliumát, az egyházi befolyást – kellett felszámolni. Mindehhez nemcsak az intézményi hálózatot és felszereltségét kellett fejleszteni, hanem a tanítók, tanárok, szakoktatók magas színvonalú képzését is ki kellett bővíteni.

A felszabadulás előtti években az iskolaköteles korúak jelentős része nem fejezte be tanulmányait, vagy meg sem kezdte. Ezzel szemben napjainkban gyakorlatilag teljes a beiskolázás, és minimálisra csökkent a nyolc osztályt el nem végzők száma.

Az iskolahálózat fejlesztésére jellemző, hogy az 1950-es évek elejéhez viszonyítva az egy tanteremre jutó tanulók száma 56-ról 28-ra, az egy tanerőre jutó tanulók száma

8. táblázat

Az általános iskolai oktatás jellemző adatai

Megnevezés	1950	1960	1970	1973
Tantermek száma (db)	1 116	1 411	1 585	1 639
Tanulók száma (fő)	50 258	57 483	50 452	46 170
Tanerők száma (fő)	1 412*	2 397	2 757	2 816

* Az adat 1949/50-re vonatkozik.

pedig 53-ról 16-ra csökkent az 1973/74-es tanévben. Ezek az adatok egyben az oktatás színvonalának növekedésére is utalnak.

A középiskolai oktatás kiszélesítésében elért eredmények is rendkívül impozánsak. A fejlődés nemcsak a tanulók számának növekedésében (az 1950/51-es tanévben 2838 fő, az 1973/74-es tanévben 7604 fő nappali, 3838 fő esti és levelező tagozatos) nyilvánul meg, hanem abban is, hogy létrehozták a korszerű általános műveltséget és egyben szakmai képzést is biztosító intézmények – *a szakközépiskolák* – típusát. Jelenleg Veszprém megyében 18 középiskola működik, közülük Veszprémben és Pápán négy-négy, Keszthelyen pedig három.

A felsőoktatásnak igen nagy hagyományai vannak a megyében, de képzés csak mezőgazdasági szakterületen folyt a felszabadulás előtt. Az ország, illetve a megye szocialista iparosításának – különösen a vegyipar fejlesztésének – következtében a szakemberszükséglet olyan mértékben növekedett, hogy indokolttá vált egy vegyipari szakembereket képző intézmény létrehozása. Az új egyetem székhelyéül Veszprémet választották, s a *Veszprémi Vegyipari Egyetem*et 1949-ben alapították. Azóta fokozatosan bővítették, korszerűsítették, s jelenleg 908 hallgatója készül választott szakmájának elsajátítására.

Az agrárfelsőoktatás megyei reprezentánsa *a Keszthelyi Agrártudományi Egyetem*, amely 1971-től átvette *a Keszthelyi Felsőfokú Mezőgazdasági Technikum* képzési profilját, s kibővült *a Mosonmagyaróvári Mezőgazdasági Akadémiá*val, amely jelenleg az egyetem kihelyezett mezőgazdaság-tudományi karaként működik. Hallgatóinak száma 774-re nőtt az 1973/74-es tanévben.

Az oktatás különböző szintjein végzett munka a népesség iskolázottsági színvonalát jelentős mértékben megváltoztatta. Erről tájékoztatnak a 9. táblázat adatai.

9. táblázat

A népesség iskolázottsági színvonalának változása

Végzettség		1949	1960	1970	1973
Általános iskolai	végzettséggel rendelkezők aránya a megfelelő korúak százalékában	16,2	31,5	50,8	53,7
Középiskolai		3,9	7,3	14,0	14,3
Felsőfokú		1,3	2,2	3,4	3,8

Az intézményes oktatás mellett a *népművelés fokozására* is nagy figyelmet fordítottak Veszprém megyében. Ezen a téren a legnagyobb eredmények a művelődési házak hálózatának kiépítéséhez, valamint a munkahelyi művelődési centrumok létrehozásához kötődik. A megye 166 művelődési központjában lelnek otthonra ugyanis mindazon rendezvények, amelyek a tudomány és a kultúra újabb eredményeit, alkotásait közvetítik a lakosság széles rétegeihez, s többnyire itt működnek a különböző önképzőkörök, művészettel foglalkozó csoportok. A megye közművelődési könyvtárai,

illetve fiókjai majdnem minden településben megtalálhatók. A művelődési igények növekedésére jellemző, hogy 1973-ban több mint két és félmillió volt a kölcsönzött könyvtári könyvek, s közel 200 000 a különböző napilapokra, folyóiratokra tett előfizetések száma. A megye 17 múzeumát 1973-ban közel egymillió látogató kereste fel.

A LAKOSSÁG JÖVEDELME, FOGYASZTÁSA, KERESKEDELEM

A lakosság jövedelmének alakulásában – elsősorban a munkás- és szellemi foglalkozásúak körében – döntő jelentősége van a béreknek. A szocialista ipar foglalkoztatottjainak átlagos havi bére 1973-ban 2527 Ft volt, s ezzel a megyék között a harmadik helyen állt. Az ipari bérek országosnál magasabb színvonala a megye iparának fejlettségével és nehézipari jellegével függ össze. A párt és a kormány munkáspolitikája tükröződött az 1973 elején megvalósult jelentős bérfejlesztésekben is, amelynek hatására az ipari foglalkoztatottak bére kb. 10%-kal növekedett.

A parasztság jövedelme is jelentős mértékben változott a felszabadulás óta, de leggyorsabban az 1960-as években nőtt, a mezőgazdaság szocialista átszervezése után. Erősen módosult a jövedelmek összetétele is. Míg korábban a saját termelésből és természetbeni juttatásokból származó jövedelem aránya igen magas volt, az utóbbi években a közös gazdaságokból származó pénzbevételek növekedtek gyors ütemben. A termelőszövetkezetekben egy dolgozó tagra jutó közös gazdaságból származó jövedelem 1973-ban átlagosan 22 827 Ft-ot tett ki.

A jövedelmek növekedése tükröződik *a takarékbetét-állomány* alakulásában is, amely 1969 és 1973 között több mint 900 millió Ft-tal növekedett, s 1973-ban meghaladta a 2 milliárd Ft-ot.

A lakosság fogyasztása a jövedelmek emelkedésével párhuzamosan az elmúlt három évtizedben többszörösére növekedett. Ütemét tekintve a fogyasztás 1958 és 1960 között nőtt a leggyorsabban, s az ezt követő átmeneti lassulás után 1966-tól ismét gyorsabbá vált. A dinamikus növekedéssel a fogyasztási struktúra alapos megváltozása is együtt járt – részben a parasztság saját termelésből való fogyasztásának csökkenése, részben pedig az igények átalakulása miatt. Az 1950-es évek végétől az iparcikkek vásárlására fordított összegek nőttek leggyorsabban, s ezen belül is a tartós fogyasztási cikkek kereslete volt a legnagyobb. Ez tükröződik például a rádió- és televízió-előfizetők számának növekedésében (1973-ban kereken 93 000 rádió- és 87 000 televízió-előfizető volt a megyében), valamint a személygépkocsi- és motorkerékpár-állomány gyarapodásában is. (A személygépkocsik és motorkerékpárok száma 1973-ban meghaladta a 16 000, illetve a 14 000 darabot.) Az iparcikkek egy főre jutó forgalmában a megye még elmarad az országos átlagtól. Magas viszont a vendéglátás, valamint az élelmiszerforgalom aránya, amely nyilvánvalóan összefügg az idegenforgalom gyors fejlődésével.

A megye kiskereskedelmi hálózata 1973-ban 7,2 milliárd Ft-os forgalmat bonyolított le, s az egy lakosra jutó összeget tekintve 17 212 Ft – a megyék között ez a legmagasabb érték. A bolthálózat 1973-ban 1760 egységből állt, s az 1000 lakosra jutó alapterületet tekintve – 365 m^2 – ugyancsak az első helyen állt. E kedvező képet tovább

erősíti az a tendencia, amely szerint növekszik a szakboltok és áruházak, csökken a vegyesboltok száma. A megye egészére vonatkozó kedvező helyzet azonban területileg még elég éles különbségeket takar. A megye idegenforgalmi szempontból jelentős és iparilag fejlett déli részein az ellátottság sokkal jobb, mint az aprófalvas települési szerkezetű középhegységi területeken. A fogyasztói igények gyors növekedése, a kereskedelmi tevékenység kulturáltságának fokozása és egyes területek jobb ellátása a bolthálózat további gyors fejlesztését kívánja meg.

A vendéglátóhelyek száma az utóbbi években gyorsan növekedett – 1973-ban 867 egységből állt – és szerkezete is kedvezően változott. Növekedett a kulturált vendéglátást biztosító éttermek, cukrászdák, eszpresszók, valamint az olcsó étkezési lehetőséget biztosító bisztrók és büfék száma, ezzel szemben csökkent – de még mindig magas – az italboltok aránya. (1973-ban az összes vendéglátóhelyek 35%-a italbolt volt.)

IDEGENFORGALOM

Az életkörülmények gyors javulása, a szabad idő megnövekedése együtt jár az üdülés és a hétvégi pihenés iránti igények fokozódásával. *Kedvező adottságai miatt Veszprém megyében nemcsak a helyi lakosság, hanem az országos, illetve a nemzetközi turizmusból ide irányuló idegenforgalom fogadására is fel kellett készülni.* A Balaton és a Bakony ugyanis rendkívül nagy vonzerőt jelent, és Budapest után Veszprém megyében fogadják a legtöbb vendéget. Az idegenforgalom méreteire jellemző, hogy 1973-ban a kereskedelmi szálláshelyek vendégeinek száma kereken 400 000 főt tett ki. Emellett igen nagy azoknak az üdülő, pihenő vendégeknek a száma is, akik munkahelyük üdülőiben, illetve saját hétvégi házaikban töltenek el rövidebb-hosszabb időt a nyári hónapokban, illetve az elő- és utószezonban. Ezzel kapcsolatban megemlítjük, hogy a Balaton északi partján 1971 és 1973 között több mint 2000, 1960 és 1970 között pedig mintegy 4000 nyaraló épült.

A rendkívül dinamikusan növekvő igények kielégítését – elsősorban az idegenforgalom infrastrukturális hátterének fejlesztését, a tó környékének területrendezését és településhálózatának fejlesztését – sokoldalú, összehangolt munkával lehet biztosítani. Már az 1960-as évek közepén az illetékes állami szervek a kormány elé terjesztették a *Balatoni Fejlesztési Program*ot, s végrehajtásának koordinálására létrehozták a *Balatoni Intéző Bizottság*ot. A költségvetési támogatással megvalósuló program eredményei különösen a vízellátás és csatornázás, valamint a közlekedési hálózat fejlesztésében nyilvánulnak meg. A Balaton északi partján regionális vízművek épülnek, amelyek vízellátásához az Ajka környéki bauxitbányákból kiemelt karsztvizet is felhasználják. Folyamatban van az északi part mentén futó vasútvonal rekonstrukciója, jó közúti kapcsolatot létesítettek Veszprém és Balatonfűzfő, illetve Balatonfüred között. Fontos feladat azonban a part menti településeket összekötő 71. sz. útvonal átbocsátóképességének fokozása, rekonstrukciója.

A települések külső képe a nagyarányú építkezések hatására gyorsan változik. Balatonalmádi és Tihany között gyakorlatilag elmosódtak a településhatárok, és még a vízparttól távolabbi területeken is gomba módra szaporodnak a hétvégi házak. Ezek egy része azonban esztétikai szempontból nem felel meg a követelményeknek, építésük

többnyire engedély nélkül történt. Az intő példák a területrendezési és építészeti tevékenység színvonalának emelését, az egyéni és csoportérdek, valamint a közérdek jobb összehangolását sürgetik.

Az idegenforgalmi létesítmények döntő többsége a felszabadulás után, elsősorban az 1960-as évek elejétől épült fel. Az új szállodák közül az *Auróra* (Balatonalmádi), az *Annabella*, *a Marina* (Balatonfüred), valamint a *Helikon* (Keszthely) említhető meg, a legnagyobb kempingek pedig Balatonfüreden, Balatonakaliban, Keszthelyen és Badacsonytomajban jöttek létre. A kereskedelmi szálláshelyek 1969 és 1973 között 6933 férőhellyel bővültek (a kempingekben levő sátorhelyek nélkül) és összesen közel 18 000 férőhelyet tettek ki. A szolgáltatások színvonalának növekedésével pedig a vendégéjszakák száma emelkedett gyors ütemben.

A megyéhez tartozó partszakaszon napjainkra kialakultak a legfontosabb idegenforgalmi centrumok. Ezek közül mindenekelőtt Balatonfüredet, Tihanyt, Balatonalmádit, Badacsonytomaj és Szigliget térségét, illetve Keszthelyt kell kiemelnünk. Zánka az „Úttörőváros" fejlesztésével lépett a kiemelt üdülőhelyek közé.

TELEPÜLÉSHÁLÓZAT

Veszprém megye településhálózata 1973-ban 7 városból és 254 községből állt. Településsűrűségét tekintve (a 100 km^2-re jutó települések száma) csak Baranya, Zala és Vas megye előzi meg. A községek átlagos népessége 980 fő – közel fele az országos átlagnak. A községek $^1/_3$-ának lakossága nem éri el az 500 főt, 92%-ának pedig 2000 főnél kevesebb lakója van. *Mindebből következik, hogy Veszprém megye az ország apró falvas települési térségei közé tartozik.*

A településhálózat fejlődésének legjellemzőbb vonása a gyors városiasodás. Az urbanizációs folyamattal párhuzamosan növekedett a falvak népességének elvándorlása – elsősorban a városokba, illetve az iparosodó nagyközségekbe.

A népesség növekedése sajátos területi vonásokat mutat. Veszprém megyében a felszabadulás előtt mindössze két – közepes nagyságú – város volt, napjainkban már hét. *Az urbanizáció* elsősorban a Bakony peremén, illetve a Bakony–Balaton közötti térségben volt a legerősebb. A hét város közül öt a Várpalota–Tapolca vonaltól délre helyezkedik el, Pápa a Bakony és a Kisalföld metszésvonalán, Ajka pedig a Bakonynak a Marcal völgyére tekintő peremén található. A városokba irányuló népességmozgás országos tendenciája Veszprém megyében is jelentős változásokat eredményezett a népesség területi elhelyezkedésében. A felszabadulást követően a Bakony déli peremvidékétől északra eső területeken a népesség erőteljes fogyása, a tőle délre elhelyezkedő területeken pedig gyors növekedése a jellemző.

A népesség területi átcsoportosulása elsősorban a városlakók számát gyarapította. Az 1949-es népszámlálás adatai szerint Pápán és Veszprémben a megye lakosságának mindössze 11,6%-a élt, ezzel szemben 1973-ban a városi népesség aránya 41%-ra növekedett. A városok fentebb említett területi eloszlása tehát alapvetően megszabta a megye demográfiai térképén bekövetkezett változások területi irányát. Természe-

tesen a vázolt jelenségek szoros összefüggést mutatnak a szocialista iparosítás folyamatával. Az 1950-es években a megye két szocialista városának – Ajkának és Várpalotának – a népességgyarapodása volt a leggyorsabb. Az 1960-as évektől kezdve pedig Veszprém városáé gyorsult fel. Dinamikusan növekszik a Balaton partján fekvő városok – Balatonfüred és Keszthely –, illetve Tapolca, valamint az itt elhelyezkedő községek lakossága is.

Különböző településfejlettségi mutatók összevetése alapján a megye községeinek $^2/_3$-a közepesen, $^1/_4$-e gyengén fejlettnek minősíthető. Az előbbi településkategóriában él a népesség kb. 50%-a, az utóbbiban 10%-a. Az erősen fejlett, illetve városias települések (például Sümeg, Zirc, Balatonalmádi stb.) száma 16.

A községek fejlődésére, gazdasági jellegük formálására, a lakosság foglalkoztatottsági átrétegződésére elsősorban a szocialista iparosítás hatott. 1960 és 1973 között 8%-kal nőtt az ipari, s ugyanennyivel csökkent a vegyes gazdasági jellegű községek aránya, de még mindig igen magas a mezőgazdasági profillal rendelkezők száma. Az erősen iparosodott községek többsége a veszprémi (például Papkeszi, Balatonfűzfő) és az ajkai (például Halimba, Nyirád, Padragkút) járásokban található. Az utóbbi évtizedekben gyors ütemben nőtt a falvak ipari népessége, és az 1970-es adatok szerint elérte a 35%-ot. Az idegenforgalom növekedésével gyarapodik a Balaton-parti üdülőfalvak száma is.

A külterületi lakott helyek száma 1960-ban 993 volt, népességük pedig meghaladta a 40 000 főt. 1960 és 1970 között számuk közel 20%-kal, lakosságuk 34%-kal csökkent, részben az elvándorlás, részben pedig a közeli településekbe való beolvadásuk miatt.

A községek ellátottsági színvonala Veszprém megyében több mutató tekintetében kedvezőbb az országos átlagnál. Nagyobb például az 1000 lakosra jutó villamosenergia- és gázfogyasztó-hálózatba kapcsolt háztartások száma, magasabb a közüzemi vízszolgáltatásba kapcsolt települések aránya, kedvezőbb az oktatási intézmények (általános és középiskolák) egy osztálytermére jutó tanulók száma, lényegesen nagyobb az 1000 lakosra jutó bolti és vendéglátói alapterület nagysága stb. Ennek ellenére jelentős területi különbségek alakultak ki az ellátottság színvonalában az idegenforgalmi és ipari jellegű déli, illetve a megye északi részén fekvő települések között. Ezek csökkentéséhez nagymértékben hozzájárul a megye településhálózatának tervszerű fejlesztése, a lakosság jobb ellátását szolgáló központi szerepkört kapott települések funkcióinak növelése és erősítése. Jelenleg a megyében egy részleges felsőfokú, öt középfokú, három részleges középfokú, négy kiemelt alsófokú, negyvenhét alsófokú és tizenhárom részleges alsófokú szerepkörrel rendelkező település található. Fejlesztésük révén a megye településhálózatának további gyors átalakulása várható.

A TÁRSADALMI-GAZDASÁGI FEJLŐDÉS IRÁNYA

Veszprém megye hosszabb távú gazdasági fejlődéséhez a szocialista gazdálkodás eddig elért eredményei szilárd alapot biztosítanak, s egyben meghatározzák főbb irányvonalait is.

Természeti erőforrásai további lehetőségeket adnak a kitermelő és az alapanyagipar, mindenekelőtt az *alumíniumipar* fejlesztéséhez. Várható azonban, hogy hosszabb távon a *bauxitbányászat* súlypontja Ajka térségéből áttevődik a megye északkeleti felébe, s a bányászat korábbi centrumában kialakított infrastruktúrát más célokra lehet hasznosítani. *A bauxitbányászat mellett a timföldgyártás további jelentős növelésére a feltételek ugyancsak adottak.*

A jelentős építőanyag-ipari nyersanyagkészletek és a tartós kereslet lehetővé teszik az építőanyag-ipar gyorsabb ütemű fejlesztését. A szén- és mangánkészletek pedig a jelenlegi termelés szintentartását, illetve szükség szerinti növelését.

A vegyipar fejlesztése ugyancsak biztosított, s a jelenleg folyó nagy beruházások befejezése után elsősorban a termelésszerkezet finomítása kerülhet előtérbe.

A hosszú távú tervperiódusban a feldolgozó iparon belül elsősorban a gép-, a könnyű- és az élelmiszeripar fejlődhet gyorsabb ütemben a női munkaerő-kínálat s a kialakult termelési hagyományok alapján. A fejlesztések döntő többsége azonban a munka technikai felszereltségének javításával, az elevenmunka-ráfordítások jelentős csökkenésével valósulhat meg, mert a nehézipar által igényelt férfi munkaerő teljes egészében már napjainkban lekötött.

További gyors fejlődés várható az idegenforgalomban is. A Balaton-part ma még üdülésre, pihenésre kevésbé előkészített területei leszűkülnek, ugyanakkor az egyes partszakaszok fejlesztésére koncentrált eszközök tovább fokozzák a térség idegenforgalmi vonzerejét.

A mezőgazdaságban a gazdálkodó egységek földterületének növelésével, anyagi eszközeinek koncentrálásával tovább folytatódik az adottságoknak legjobban megfelelő termelési profilok kialakítása, a termelés vertikalitásának fokozása. Ez elsősorban az állattenyésztés, illetve takarmánybázisának fejlesztésében, a kenyérgabona termelésének fokozásában nyilvánul meg. Előtérbe kerül az idegenforgalom által teremtett időszakos zöldség- és gyümölcsszükséglet jobb kielégítése, valamint a városok zöldségellátó övezeteinek gyorsabb fejlesztése is.

A lakosság ellátásában, a szolgáltatások fejlesztésében a megye erősen iparosodott és idegenforgalomra berendezkedett déli területein kell a legtöbbet tenni, ugyanakkor gondoskodni kell a kedvezőtlenebb adottságokkal rendelkező északi térségek ellátásának fokozatos javításáról is.

A településhálózat alakulására a vonzáscentrumok fejlesztése gyakorol nagy hatást. Az urbanizációs folyamatok a Várpalota–Ajka ipari tengely, valamint a Balaton partja mentén lesznek a legnagyobb üteműek.

A termelés gyors bővítése, valamint az idegenforgalom növekedése következtében egyre inkább előtérbe kerülnek a környezetvédelemmel kapcsolatos teendők is. *Veszprém megyében a vizek és a levegő tisztaságának megóvására, valamint a természet védelmére kell a legnagyobb figyelmet fordítani.*

VESZPRÉM MEGYE
FONTOSABB LÉTESÍTMÉNYEK

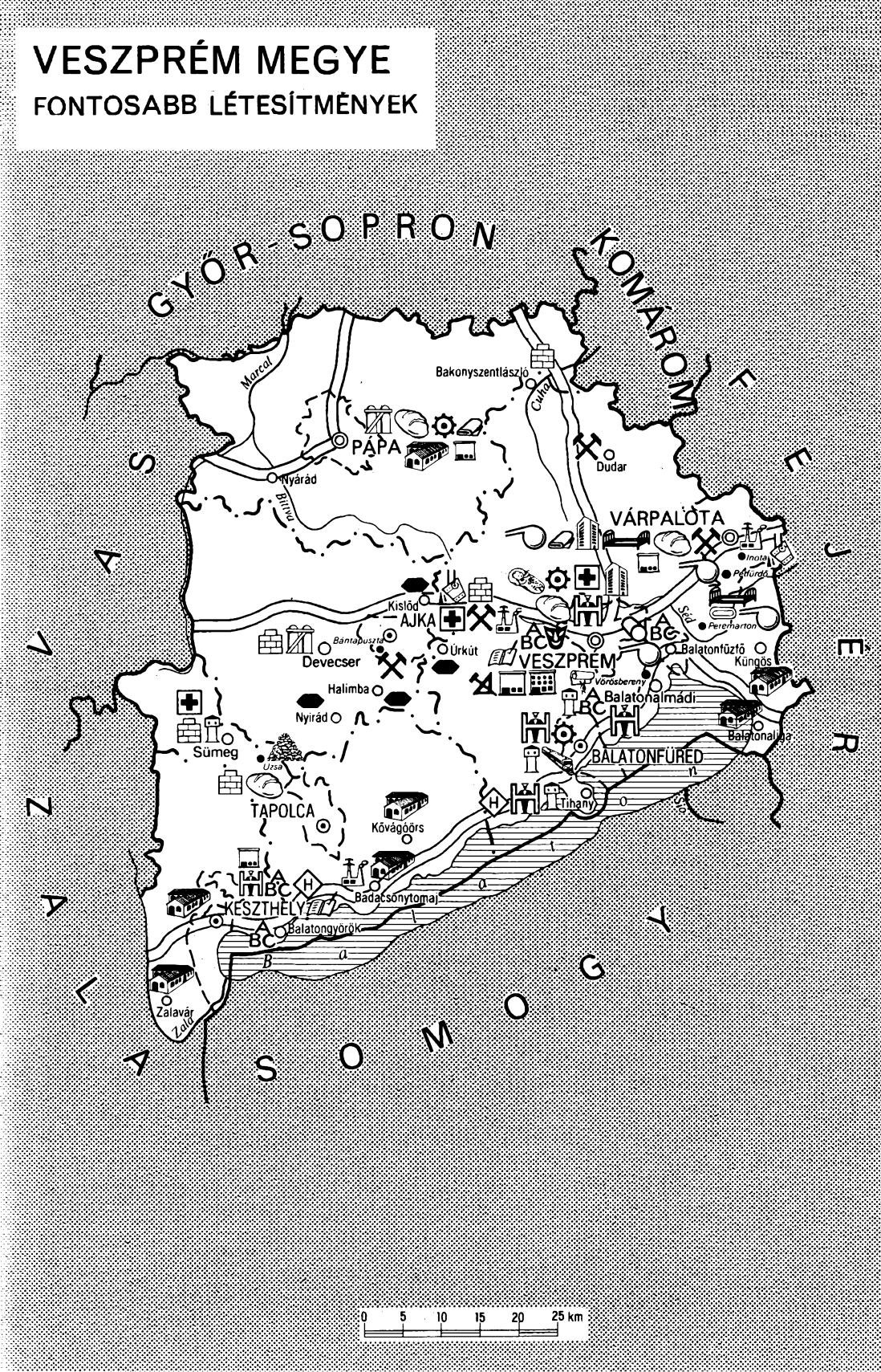

VÁROSOK

Veszprém megyében 1949-ben 2 városi jogú település volt, Veszprém és Pápa. Elsősorban a szocialista iparosítás hatására dinamikus fejlődésnek indult települések kaptak azóta városi rangot, így Várpalota, Ajka és Tapolca. Az idegenforgalom és a termelőerők gyors ütemű növekedése hozta magával Balatonfüred és Keszthely várossá nyilvánítását. A városok népessége az 1949. évi 40 163 főről 165 342 főre emelkedett 1973-ig.

10. táblázat

A megye városainak főbb adatai

Város	Terület (ha)	Népesség száma				A külterületi népesség az 1970. évi százalékában
		1949	1960	1970	1973	
Veszprém	5 782	18 229	25 464	36 222	42 924	4,2
Pápa	6 140	21 934	25 620	28 071	29 695	4,7
Várpalota	9 465	11 065	21 194	25 312	26 887	10,0
Ajka	4 694	8 307	15 657	20 263	23 836	1,3
Keszthely	7 276	11 934	14 745	17 082	18 951	4,2
Tapolca	4 223	7 190	8 579	11 223	12 217	3,0
Balatonfüred	4 647	5 335	7 561	9 736	10 832	3,3

VESZPRÉM

Veszprém város a Dunántúli-középhegység peremén helyezkedik el. Kedvező fekvésének megfelelően központi funkcióit az ókortól napjainkig megőrizte.

A város fejlődése a felszabadulás után meggyorsult. 1949-től 1973-ig a népesség száma több mint kétszeresére növekedett. A népességszám növekedése elsősorban a gyorsuló bevándorlás következménye.

A város fejlődésében, funkcióinak gyarapodásában két fontosabb irányzat tapasztalható. *Egyrészt ipari, másrészt pedig oktatási, tudományos és kulturális funkciói bővülnek igen gyorsan.* Ipari szerkezetére a nehézipar túlsúlya jellemző (az ipari foglalkoztatottak mintegy 75%-a dolgozik a nehézipar – elsősorban a gépipar – üzemeiben). Legjelentősebb vállalata a *Bakony Fém- és Elektromoskészülék Művek*, amelynek fontosabb termékeit a villamossági cikkek alkotják.

Mezőgazdasági termelése nem számottevő. A kedvezőtlen talaj- és domborzati viszonyok miatt a városhoz tartozó földterület nagyrészt csak legeltetésre, állattartásra alkalmas.

A város közlekedésföldrajzi helyzete jónak mondható. Az országos jelentőségű kelet–nyugati, valamint kisebb forgalmú észak–déli útvonalak találkozásánál fekszik.

Vasúthálózatba való bekapcsoltsága azonban már nem ilyen kedvező. Belső közlekedése az utóbbi évtizedben jelentős mértékben javult.

Veszprém város fejlődése során a legnagyobb változások a felszabadulás óta a lakosság életkörülményeiben következtek be.

Lakásállománya a felszabadulást követően mindössze 4666 lakásból állt. Az 1973-ig eltelt időszakban számuk 8000-rel gyarapodott, s az új lakások csaknem 100%-a fürdőszobás. Közülük mintegy 2300-at a távfűtő hálózatba, 3900-at pedig a vezetékes gázellátásba is bekapcsoltak. Az új lakások többségét lakótelepeken építették fel, s ezzel gyökeresen megváltoztatták a korábbi városképet. A történelmi városmagot azonban gondosan óvják és külsőségeiben korhű módon helyreállítják.

Kedvezően alakult az egészségügyi, oktatási és kulturális ellátás színvonala is. A város betegeit 11 körzeti általános és 9 körzeti gyermekorvos látja el, a kórházi ápolásra szorulóknak pedig 576 ágy áll rendelkezésre. Javult az óvodai ellátás, dinamikusan fejlődött az iskolai oktatás. *Az 1949-ben megnyitott Vegyipari Egyetem az egyetemi városok sorába emelte Veszprémet.* Mellette a megye fejlett vegyiparának tudományos háttere a *Nehézvegyipari Kutató Intézet, a Magyar Ásványolaj- és Földgázkísérleti Intézet*, valamint *a Műszaki Kémiai Kutató Intézet.*

A dolgozók szórakozását és művelődését a Petőfi Színház, az Ifjúsági és Művelődési Ház, 11 mozi, a Bakony Múzeum és a 36 könyvtárban levő mintegy 200 000 kötet könyv és folyóirat biztosítja.

A Bakony nyújtotta természeti környezet és a város műemlékei jelentős idegenforgalmi vonzerőt jelentenek.

A város szerepköre részleges felsőfokú központ a megyén is túlnyúló vonzásterülettel. Távlatban ipari, ellátási és kulturális szerepköre tovább erősödik.

PÁPA

Pápa a Bakony északnyugati peremén helyezkedik el. *Már a XIV. században városi rangot kapott.* Fejlődésének alapja két döntő tényezőre vezethető vissza: a hegyvidék és a síkság találkozásánál az eltérő jellegű területek termékeinek cseréje miatt vásárvárosi, majd közvetve ennek hatására ipari funkciói korán kialakultak.

Népességének növekedése viszonylag mérsékeltebb, 1949 és 1973 között mintegy 7800 fővel gyarapodott a lakosság. Ennek oka az alacsony természetes szaporodás és a mérsékelt ütemű bevándorlás volt.

A szocialista ipar üzemei 1973-ban 10 465 főt foglalkoztattak. Az ipar szerkezetére a feldolgozó ipar magas aránya jellemző. Elsősorban a textilipar és a gépipar jelentős. Legnagyobb üzemei a *Pápai Textilgyár*, illetve a *VBKM Elekthermax Villamos Hőkészülékek Gyára*, amely korábban az Egyesült Izzó részlege volt. Élelmiszeripari üzemei közül pedig a *Veszprém megyei Állatforgalmi és Húsipari Vállalat*ot kell kiemelni.

A mezőgazdasági termelés adottságai kedvezőek, a gazdálkodás színvonala gyorsan emelkedik.

Pápa lakásellátottsága, a lakások felszereltsége sokat javult a felszabadulás óta. A kulturális hagyományoknak megfelelően oktatási és művelődési intézményekben

gazdag. Négy középiskolájában több mint 1700 tanuló tanul. A lakosságot 7 körzeti általános és 2 körzeti gyermekorvos látja el. Kórházában 358 férőhely van, az ellátás színvonala fejlesztésre szorul.

Pápa középfokú központ. A város fejlődésének alapja továbbra is az ipar lesz. Elsősorban a textil- és a gépipar intenzív fejlesztésére vannak kedvező adottságok, amelyeket jól egészít ki a környék állattenyésztésére alapozott mezőgazdasága és az erre épülő húsipar. A lakosság életkörülményeinek javítása céljából a lakásépítés fokozása, az egészségügyi ellátás színvonalának emelése és a közműhálózat gyorsabb ütemű fejlesztése indokolt.

VÁRPALOTA

A város a Bakony keleti peremén fekszik. Fejlődésének alapját a lignitbányászat vetette meg. Dinamikus fejlődése a szocialista iparosodáshoz kötődik. *Városi rangot 1951-ben kapott.*

Lakossága a felszabadulás óta több mint kétszeresére, csaknem 16 000 fővel nőtt. Népességgyarapodása a legnagyobb 1949 és 1960 között volt, és a növekmény nagyobb hányada bevándorlásból adódott.

Várpalota ipara 1949-től gyorsan fejlődött és 1973-ban 12 271 főt foglalkoztatott – csaknem 3000 fővel többet, mint 1960-ban. Az ipar struktúrája egyoldalú, az alapanyag-termelő ágazatok túlsúlya jellemző. A nehézipar vezető ágai: a lignitbányászat, a nehézvegyipar és az alumíniumkohászat. Legjelentősebb üzemei: a *Várpalotai Szénbányák, a November 7 Hőerőmű Vállalat, a Péti Nitrogénművek és az Inotai Alumíniumkohó.* Az egyoldalú ipari szerkezetet némileg ellensúlyozza a *Vörös Október Férfiruhagyár*, valamint a *Bakony Fém- és Elektromoskészülék Művek várpalotai telepe.*

A város közlekedési kapcsolatai jók mind a fővárossal és a megyeszékhellyel, mind a vonzáskörzetéhez tartozó településekkel.

Lakásellátottsága jó, felszereltségük magas színvonalú, csaknem 2000 lakást a távfűtésbe is bekapcsoltak. Szociális, kulturális és egészségügyi intézményekkel jól ellátott.

A településhálózat-fejlesztési terv szerint középfokú szerepkört lát el. A további fejlődés alapja az ipar marad. Jelentősebb termelésnövekedés a Péti Nitrogénműveknél várható.

AJKA

A Bakony nyugati részén elhelyezkedő város régi település, gyorsabb fejlődése azonban a szénbányászathoz kötődött. Városi rangot – a felszabadulás utáni szocialista iparosítás eredményeképpen – 1959-ben kapott. *Funkcióit tekintve egyoldalúan nehézipari jellegű.* Napjainkban a lakosság csaknem fele – 1973-ban 11 117 fő – dolgozik az iparban. A legjelentősebb üzemei a szén- és bauxitbányák, az erőmű, a timföldgyár, az alumíniumkohó és az üveggyár.

Vasúti- és közúti összeköttetései kedvezőek. A Budapest–Szombathely vasút, illetve közút mellett fekszik, kapcsolata a fővárossal és a megyeszékhellyel jó, környékével megfelelő színvonalú.

A lakásállomány 1949 és 1973 között mintegy 4000-rel gyarapodott. Felszereltségük kedvező és a távfűtésbe kapcsolt lakások száma 1973-ban meghaladta a 2300-at.

A város egészségügyi szolgáltatásai magas színvonalúak, a betegek ellátását 7 körzeti általános és 5 körzeti gyermekorvos végzi. Az 555 férőhellyel rendelkező új kórház a környék igényeit is kielégíti.

A város középiskolájában az 1972/73-as tanévben 476 tanuló tanult, a szakmunkásképzésben pedig 1300 tanuló vett részt. Művelődési házában rendezett színházi előadásokon több mint 21 000, a mozielőadásokon pedig mintegy 161 000 látogató vett részt 1973-ban.

A város a településhálózat-fejlesztési terv szerint *középfokú funkciót tölt be.* Gazdaságának fejlődése továbbra is az energiagazdálkodásra, illetve az alumíniumiparra alapozódik.

KESZTHELY

Keszthely a Dunántúli-középhegység déli peremén, a Balaton partján helyezkedik el. Fejlődését elsősorban kedvező földrajzi fekvésének köszönheti. *Városi rangra 1954-ben emelkedett,* de már az Árpád-korban fontos település volt.

Népessége 1949 óta 1973-ig mintegy 7000 fővel gyarapodott, a legdinamikusabb fejlődés 1949 és 1960 között volt. A növekedés üteme az utóbbi 13 évben lassult, ami a természetes szaporodás mérséklődésének következménye.

A város ipara jelentéktelen. Az iparban foglalkoztatottak száma mintegy 2600 fő. A foglalkoztatottak többsége a ruházati iparban és a helyi jelentőségű élelmiszeriparban dolgozik.

A város Délnyugat-Dunántúl mezőgazdaságában központi szerepkört tölt be. Jelentősége elsősorban a mezőgazdaság fejlesztését szolgáló kutatásokban, azok elterjesztésében és a környék mezőgazdaságának szervezésében nyilvánul meg.

Megfelelő vasúti összeköttetése van a fővárossal és jelentősen fejlődnek közúti kapcsolatai is. Keszthely a távolsági autóbuszközlekedés fontos központja. Hajózási forgalma idényszerű.

Jelentős oktatási-művelődési központ. Közismert intézményei az Országos Széchenyi Könyvtár Helikon Könyvtára és a Georgikon, Európa első mezőgazdasági főiskolája. Ennek utóda a Keszthelyi Agrártudományi Egyetem, amely jelentős szerepet játszik a hazai agrár-felsőoktatásban.

A Keszthelyi Balatoni Múzeum gazdag anyagát a Balatoni Képtár egészíti ki.

A városnak jelentős idegenforgalmi funkciója van. A *Balaton* és a közelben fekvő gyógyhatású *Hévíz* nagy vonzerőt jelentenek a külföldi és belföldi üdülőknek egyaránt.

Keszthely településhálózati szerepköre *középfokú központ.* A város további fejlődésének alapja a kedvező idegenforgalmi lehetőségek minél intenzívebb kihasználása, valamint a mezőgazdasági tudományok művelése és termelésszervezési szerepkörének fokozása. Hosszabb távon indokolt ipari funkcióinak erősítése is.

TAPOLCA

Tapolca a Bakony és a Keszthelyi hegység között, a Tapolcai-medencében fekszik. Lakosságának növekedése 1949 és 1973 között kb. 5000 főt tett ki és elsősorban 1960 és 1973 között volt jelentős (mintegy 4000 fő).

Tapolca ipara nem jelentős. A város 21 ipartelepén 1973-ban 743 főt foglalkoztattak, s ez helyi jelentőségükre utal. Ennél fontosabb azonban a város környékére kiterjedő ipar szervező funkciója. Itt működik a *Bakonyi Bauxitbánya Vállalat* központja.

Lakáshelyzete 1960 és 1973 között kedvezően alakult, az állomány több mint 1700 lakással gyarapodott.

Az egészségügyi ellátottság kedvező. A város lakosságát 3 körzeti általános és 2 körzeti gyermekorvos látja el. Tapolca 149 férőhelyes kórházzal, szakrendelő-intézettel rendelkezik. Az oktatás iránti igényeket 56 általános iskolai tanterem és a *Batsányi János Gimnázium* elégíti ki. A dolgozók szórakozását, művelődését a 273 férőhelyes mozi és a 4 könyvtárban levő mintegy 38 000 kötet biztosítja. A Tapolcai-tó és a barlang idegenforgalmi vonzóerővel bír.

A város a településhálózat-fejlesztési terv szerint *középfokú központ.* Az elkövetkező időszak egyik legfontosabb feladata Tapolca középfokú funkciójának, ipari hátterének erősítése, az intézményellátottság növelése, a lakosság életszínvonalának és életkörülményeinek javítása.

BALATONFÜRED

A Balaton-felvidék peremén, a Balaton partján fekszik. *Fejlődése elsősorban üdülési, idegenforgalmi vonzerejéhez kötődik.*

Népességének növekedése a felszabadulás után gyorsult fel, 1949-től 1973-ig lakosságának száma több mint 5000 fővel gyarapodott.

A város ipara nem jelentős. A szocialista iparban dolgozók száma 1973-ban majdnem 1600 fő volt, és az iparban foglalkoztatottak 78%-a a nehéziparban dolgozott. Legnagyobb gyára a sporthajóüzemből kifejlődött hajógyár, a *Magyar Hajó- és Darugyár Balatonfüredi Gyáregysége*, amelynek termelése a felszabadulás óta tízszeresére emelkedett. Jelenleg mintegy 1100 főt foglalkoztat.

Mezőgazdasága városellátó jellegű. Speciális ágazata a szőlő- és gyümölcstermelés. Balatonfüred bekapcsoltsága a közlekedési hálózatokba sokat fejlődött.

A lakásállomány gyarapodása főleg az elmúlt évtizedben volt jelentős – a várossá nyilvánítást megelőzően, illetve azt követően – 1960 és 1973 között 2139 új lakás épült. Felszereltségük magas színvonalú.

A város egészségügyi intézményekkel jól ellátott. A 610 férőhelyes *Állami Kórház* országos jelentőségű. *A szívbetegségek gyógyítása terén kifejtett jó munkája eredményeként jelentős nemzetközi hírnevet vívott ki.*

A középiskolai oktatás iránti igényeket a *Lóczy Lajos Gimnázium és Szakközépiskola*, valamint a *Mezőgazdasági Szakközépiskola* és *Szakmunkásképző Intézet* elégíti ki.

Balatonfürednek földrajzi fekvéséből adódóan jelentős idegenforgalma van. A növekvő üdülési, idegenforgalmi igények kielégítése céljából az utóbbi években több korszerű szállodát építettek. Az *Annabella*, a *Marina*, az *Aranycsillag* szállók és a *Motel* 2040 férőhelyet kínálnak az ideérkező vendégeknek. Évenként közel 60 000 főt – ebből kb. 33 000 külföldit – fogadnak. Parkja nemzetközi hírű.

A településhálózat-fejlesztési terv szerint *részleges középfokú központ*. Balatonfüreden az adottságoknak megfelelő, az idegenforgalommal kapcsolatos szolgáltató ágazatok fejlesztése indokolt. Az üdülés és az idegenforgalom kulturált lebonyolítása céljából a vendéglátó egységeket és bolthálózatot szükséges gyorsabban fejleszteni, ugyanakkor emelni kell a város közműellátási színvonalát is.

1945. március 30.	A Vörös Hadsereg „bécsi hadművelete" keretében befejeződött a megye felszabadítása.
1945. április 2.	Megkezdődött a földosztás, melynek keretében 16 000 család 140 000 ha földhöz jutott.
1946 első féléve	Államosították az öt legnagyobb szénbányát.
1948. február 18.	Államosították az alumíniumipart.
1948. március 25.	Államosították a 100 munkásnál többet foglalkoztató üzemeket.
1950	Megnyitotta kapuit a Veszprémi Vegyipari Egyetem.
1951. november 7.	Üzembe helyezték Inotán a November 7 Hőerőművet.
1951	Várossá nyilvánították Várpalotát.
1952	Megkezdték a termelést az Inotai Alumíniumkohóban.
1953	Megkezdődött Várpalotán egy 900 t/nap kapacitású akna építése. Hévízen üdülőszanatóriumot, Keszthelyen pedig kultúrházat adtak át rendeltetésének.
1954	Várossá nyilvánították Keszthelyt.
1955	Az Ajkai Timföldgyár és Alumíniumkohó rekonstrukciós bővítése során jelentősen növelték a timföldgyártó kapacitást.
1957–1958	A várpalotai és Ajka környéki szénbányászatot jelentősen bővítették három új akna lemélyítésével.
1959	Ajkát várossá nyilvánították.
1960	Befejeződtek a Várpalotai Szénbányák bántapusztai külfejtésének beruházási munkálatai. Befejeződött a mezőgazdaság szocialista átszervezése.
1961	Az Ajkai Hőerőművet kb. 100 MW teljesítmény beépítésével bővítették.
1962–1963	A Hunyadi-, illetve a Dudari ikerakna megépítésével a Közép-dunántúli Szénbányák termelése kb. 25%-kal növekedett.
1963	Várpalotán 16 tantermes, Balatonfüreden 8 tantermes gimnázium épült.
1965	Befejeződött az Országos Érc- és Ásványbányák Mangánérc Műveinek bővítése Úrkúton. A Veszprémi Vegyipari Egyetem kb. 150 millió Ft beruházással tovább bővült.
1966	Tapolcát várossá nyilvánították. A Peremartoni Vegyipari Vállalat kénsavtermelő kapacitását bővítették.
1967	A Bakonyi Bauxitbánya Vállalat termelését 170 000 t-val növelték a József bánya megnyitásával. Új hűtőházat adtak át Pápán.

1968	Ajkán a timföldgyár kapacitását 50 000 t-val növelték a bővítés II. ütemének befejezésével.
	Hévízen a gyógyfürdőt bővítették.
	Új, 16 tantermes gimnáziumot adtak át Veszprémben.
1969	Befejezték a Péti Nitrogénművek műtrágyagyártó kapacitásának bővítését. A beruházások összege meghaladta az 1,5 milliárd Ft-ot.
	Keszthelyen vendéglátóipari szakiskolát és új kollégiumot adtak át.
1970	Az Izamajor I. és Rákhegy II. bauxitbányák megnyitásával a Bakonyi Bauxitbánya Vállalat termelésének közel félmillió tonnás növelése vált lehetővé.
1971	A Közép-dunántúli Tégla- és Cserépipari Vállalat bakonyszentlászlói telepének termelését 54 millió db/évre növelték.
	Tapolcán 12 tantermes gimnáziummal, Balatonfüreden 8 tantermes általános iskolával bővítették az oktatási intézmények hálózatát.
	Balatonfüredet várossá nyilvánították.
1972	Ajkán új, 555 ágyas kórházat adtak át.
1973	Megnyitották az új halimbai bauxitbányát, melynek termelése több mint félmillió t érc évenként.
	Átadták az új 240 000 t/év kapacitású timföldgyárat Ajkán.
	A Peremartoni Vegyipari Vállalat $^1/_4$ millió t-val bővítette NPK műtrágyatermelési kapacitását.
	Új kenyérgyárat adtak át Tapolcán.
	Művelődési és Ifjúsági Központot avattak Veszprémben.

IRODALOM

Hazánk, Magyarország. *Szerk.: Erdei Ferenc.* Akadémiai Kiadó 1970.

Magyarország gazdaságföldrajza. *Szerk: Dr. Bernát Tivadar.* Tankönyvkiadó 1969.

Magyarország iparföldrajza. *Szerk.: Dr. Antal Zoltán.* Kézirat. Tankönyvkiadó 1969.

Veszprém megye fejlődése 1945–1970. *Szerk: Dr. Beszteri Béla.* Tanulmányok a megye felszabadulás utáni történetéből. Veszprém megyei Lapkiadó Vállalat 1970.

Veszprém megye társadalmi-gazdasági helyzete és fejlődésének főbb tendenciái. Területi Statisztika, 1971. 4–5. sz. 534–560. old.

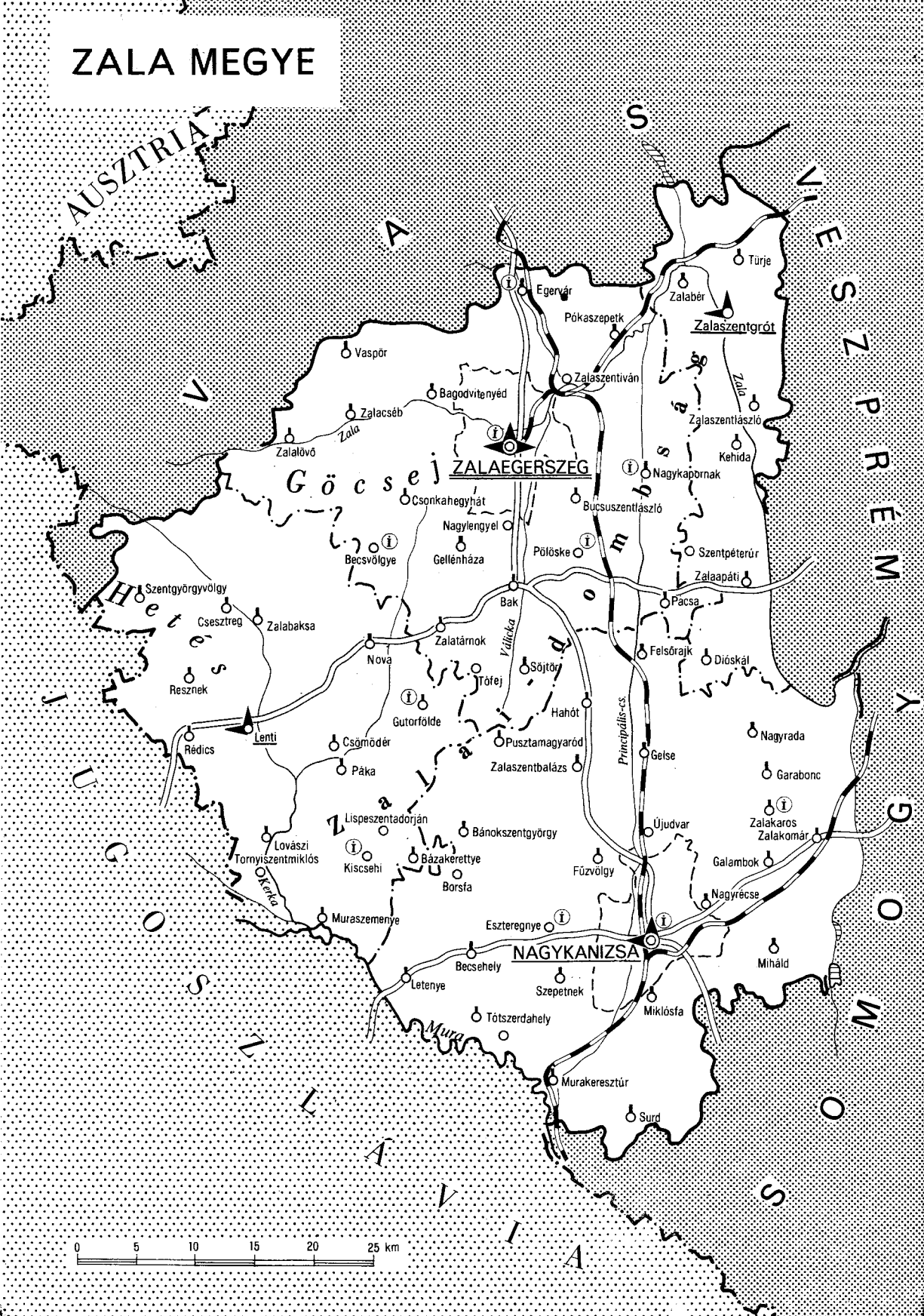
ZALA MEGYE
AUSZTRIA
SOPRON MEGYE
VAS MEGYE
VESZPRÉM MEGYE
SOMOGY MEGYE
HORVÁTORSZÁG
SZLOVÉNIA
Göcsej
Hetés
Zalai-dombság
Egervár
Türje
Zalabér
Pókaszepetk
Zalaszentgrót
Vaspör
Zalaszentiván
Bagodvitenyéd
Zalacséb
Zalaszentlászló
Zalalövő
ZALAEGERSZEG
Kehida
Nagykapornak
Csonkahegyhát
Bucsuszentlászló
Nagylengyel
Becsvölgye
Gellénháza
Pölöske
Szentpéterúr
Zalaapáti
Szentgyörgyvölgy
Csesztreg
Zalabaksa
Bak
Pacsa
Zalatárnok
Nova
Felsőrajk
Dióskál
Resznek
Tófej
Söjtör
Gutorfölde
Hahót
Lenti
Rédics
Csömödér
Pusztamagyaród
Nagyrada
Páka
Zalaszentbalázs
Gelse
Garabonc
Lispeszentadorján
Bánokszentgyörgy
Újudvar
Zalakaros
Zalakomár
Lovászi
Tornyiszentmiklós
Kiscsehi
Bázakerettye
Borsfa
Fűzvölgy
Galambok
Nagyrécse
Muraszemenye
Eszteregnye
NAGYKANIZSA
Becsehely
Miháld
Letenye
Szepetnek
Miklósfa
Tótszerdahely
Murakeresztúr
Surd
Zala
Válicka
Principális-cs.
Kerka
Mura
0
5
10
15
20
25 km

ZALA MEGYE ÉS VÁROSAI

ÍRTA DR. KŐSZEGFALVI GYÖRGY

Az ország délnyugati részén elhelyezkedő megye területe 3285 km², lakónépessége 1973. január 1-én 261 200 fő volt. Népsűrűség: 79,4 lakos/km², jelentősen alacsonyabb az országos átlagnál; ugyancsak alacsonyabb az országosnál a városi népesség aránya is (32,2%).

Az országban itt a legmagasabb a 100 km²-re jutó települések száma: 7,4. Közigazgatásilag a megye négy járásra és két városra oszlik; a községek száma 242; ebből önálló tanácsú 10, közös tanácsú község 232; a nagyközségek száma 3.

TERMÉSZETI ADOTTSÁGOK

A megye többségében dombos felszínű, főként észak-déli irányú völgyekkel. Sok az erózió veszélyének erősen kitett terület.

Az éghajlati adottságok általában kedvezőek, jelentősen eltérnek az ország többi részétől. Az éghajlat fő jellemzői: nagy mennyiségű és egyenletes eloszlású csapadék (750–850 mm évente), viszonylag enyhe tél, kedvező hőmérsékletű vegetációs időszak; viszont itt a legalacsonyabb az országban a napsütéses órák száma (1750–1850 óra).

Vízhálózata gazdag; legfontosabb vízfolyásai: a *Mura*, a *Kerka*, a *Zala* és a *Principális-csatorna*.

Lispe, Budafapuszta, Lovászi, Hahót térségében az alsópannon és miocén rétegekben, Nagylengyel körzetében a triász és kréta rétegekben jelentős kőolaj- és földgázlelőhelyek találhatók.

A nagy mennyiségben előforduló pannon és pleisztocén agyagok téglagyártásra alkalmasak.

Gyógyforrások vannak *Zalakaroson*, *Pusztaedericsen és Pusztaszentlászlón*.

A talajok közül a kevéssé termékeny erdei típusú vályog- és agyagtalajok vannak többségben. A megye erdősültsége meghaladja az országos átlagot.

DEMOGRÁFIAI HELYZET

A felszabadulástól napjainkig Zala megye népességszáma csak kis mértékben gyarapodott. 1960-ig a népességgyarapodás volt a jellemző, 1960 óta viszont – a nagymérvű elvándorlás miatt – csökken a megye népessége. A népesség számának általános csökkenése a lakosság megyén belüli átrendeződésével együtt ment végbe: 12,6%-kal csökkent a községek és 56,2%-kal gyarapodott a városok népességszáma.

1. táblázat

A népességszám változása (1000 fő)

Évek	1949	1960	1970	1973
Népességszám	265,6	273,9	260,3	261,2*

A mutató megnevezése	A népesség számának változása	
	1949–1959	1960–1969
Természetes szaporulat	24,2	7,5
Vándorlási különbözet	−15,9	−21,1
Tényleges szaporulat	+8,3	−13,6

*Lakónépesség.

A népesség nagymérvű mozgása, megyén belüli területi elhelyezkedésének megváltozása egyes térségekben koncentrálódási pontokat hozott létre, illetve a már korábban kialakult koncentrációkra erősítőleg hatott.

A népesség elvándorlása a megyéből, illetve a megyén belüli elhelyezkedésében végbemenő változások nagyrészt *a fiatalabb korosztályok mobilitására* vezethető vissza. E rétegek munka- és lakóhely-változtatása, s ezzel összefüggésben számos más tényező, *a természetes szaporodást kedvezőtlenül befolyásolja.*

2. táblázat

A népesség korcsoportok szerinti megoszlása (százalék)

Korcsoport	1949	1960	1970	1973
0–14 éves	25,3	25,5	22,1	22,3
15–39 éves	37,9	36,6	34,8	35,1
40–59 éves	24,6	23,6	25,0	24,7
60 évnél idősebb	12,2	14,3	18,1	17,9
Összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*

Az aktív keresők megoszlása főbb népgazdasági ágak szerint

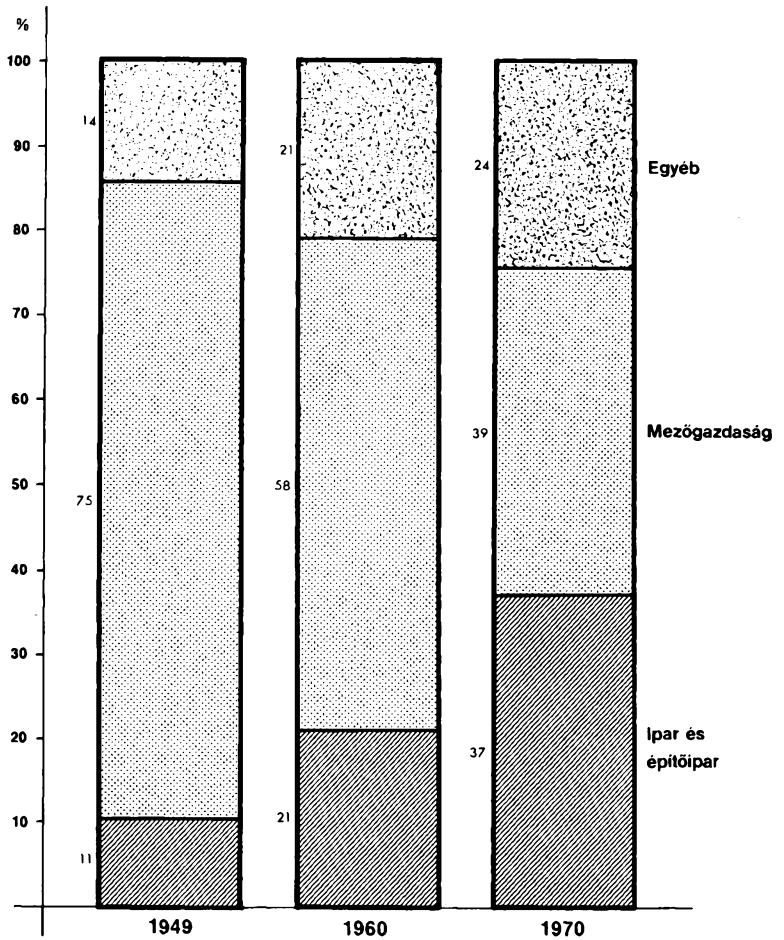

Az elvándorlások tartós folyamata és a természetes szaporodás csökkenése kedvezőtlen a megye lakosságának a korstruktúrájára is. Csökken a fiatalabb és nő a negyven éven felüli korcsoportokhoz tartozók száma és aránya.

A társadalmi átalakulás és a gazdasági fejlődés alapvető változásokat idézett elő a népesség *gazdasági aktivitásának* színvonalában, foglalkoztatottsági viszonyaiban.

A megye népessége gazdasági aktivizációs színvonalának változása együtt járt *a foglalkoztatottsági struktúra alapvető átalakulásával.* Míg 1949-ben az iparban és az építőiparban az aktív keresők 10,7%-a dolgozott, a mező-, erdő- és vízgazdálkodásban $^3/_4$-e, egyéb ágazatokban 14,3%-a, addig 1973-ra az arányok a következőképpen módosultak: 40,2, 39,7, illetve 20,1%.

GAZDASÁGI SZERKEZET

Zala megye a felszabadulás előtt az ország gazdaságilag legelmaradottabb területeinek egyike volt. A megye gazdasági életét és fejlődését a mezőgazdasági termelés és az erdőgazdálkodás határozta meg. Csupán Nagykanizsán alakult ki számottevőbb ipari bázis a kedvező telepítési, közlekedés-földrajzi adottságok, a kereskedelmi lehetőségek következtében. Zalaegerszeg iparát néhány kisüzem képviselte. A megye ipari fejlődésében jelentős tényezővé vált *az olaj;* a feltárása érdekében végzett kutatások *Budafapusztán* 1937-ben kedvező eredményre vezettek.

IPAR

A felszabadulás utáni évek helyreállítási és gazdaságfejlesztési tevékenységében, majd az első ötéves terv időszakában a feltárt szénhidrogén-vagyon kitermelése, és részben helyben történő feldolgozása a megye iparfejlesztésének fő területe volt. *Nagykanizsa* ipari fejlesztése mellett, már az első ötéves terv keretében jelentős erőfeszítések történtek *Zalaegerszeg* ipari bázisának létrehozására és fejlesztésére (Zalai Kőolajipari Vállalat, Zalaegerszegi Ruhagyár, Zalaegerszegi Vaj- és Sajtgyár építése stb.).

Különösen gyorsuló üteművé vált a megye ipari fejlődése a mezőgazdaság szocialista átszervezésének a befejezésével, a nagyüzemi gazdálkodás kialakulásával. Ebben egyaránt érvényesültek *gazdasági és területfejlesztési célok:* a termelőerők arányosabb területi elhelyezése, a megye adottságainak hasznosítására irányuló törekvések, valamint *társadalompolitikai megfontolások:* a mezőgazdaságból tömegesen felszabaduló munkaerő megyén belüli foglalkoztatása, a lakosság jövedelmi viszonyainak javítása stb.

Az 1960-as évek derekától 1973-ig több mint $^2/_3$-dal gyarapodott a szocialista iparban foglalkoztatottak száma. Az ipar térbeli elhelyezkedése és fejlődése a települési struktúra adottságaihoz kedvezően alkalmazkodik, s elsődlegesen a városok (Zalaegerszeg és Nagykanizsa) és a járásközpontok (Lenti és Zalaszentgrót) gyorsabb fejlődését segíti elő. Az olajbányászat térségein kívül a megye ipara a városokban és a járási székhelyekben koncentrálódik.

A foglalkoztatottak népgazdasági áganként való megoszlását tekintve, az ipar áll az első helyen: *az összes foglalkoztatottak több mint 40%-ának ad munkaalkalmat.* A két városban az iparban és az építőiparban foglalkoztatottak aránya eléri az 55–60%-ot, a mezőgazdasági dolgozóké elenyésző. A két város körüli településeken a helyben lakó, de eljáró ipari és tercier ágazatokban dolgozók aránya képvisel átmenetet a falvak egyoldalú, agrár jellegű foglalkozási struktúrájával szemben. Ez alól a már említett szénhidrogén-lelőhelyek közelében fekvő községek, valamint Lenti és Zalaszentgrót képeznek kivételt.

A megye ipari szerkezetében – a foglalkoztatottak száma alapján – *a nehézipar szerepe a meghatározó;* az ipari dolgozók nagyobbik hányada itt talál munkaalkalmat. A nehéziparon belül a dolgozók majd $^1/_4$-ét a szénhidrogén-vagyon kitermelésében foglalkoztatottak teszik ki; a gépipar és a fémtömegcikk-ipar majd $^1/_5$-ös arányban részesül. Ezt sorrendben az építőanyag-ipar és a vegyipar követi. A felsorolt iparágak fonto-

3. táblázat

A szocialista iparban foglalkoztatott aktív keresők megoszlásának változása ipari főcsoportonként (százalék)

Ipari főcsoport	1949	1960	1970	1973	1973-ban az ország összes ipari aktív keresőinek százalékában
Nehézipar	43,3	58,7	53,6	54,2	1,8
Könnyűipar	34,1	25,0	28,5	28,6	2,0
Élelmiszeripar	11,9	10,6	10,0	9,8	1,9
Egyéb ipar	10,7	5,7	7,9	7,4	3,5
Összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*1,9*

sabb képviselői a *Zalai Kőolajipari Vállalat*, a *Ganz-MÁVAG Zalaegerszegi Gyáregysége*, a *Nagykanizsai Kőolajipari Gépgyár*, a *Nagykanizsai Finommechanikai Vállalat*, az *Egyesült Izzólámpa és Villamossági RT Nagykanizsai Fényforrás- és Üveggyára*, az *Üvegipari Művek Nagykanizsai Üveggyára*, a *Kozmetikai és Háztartásvegyipari Vállalat Zalaegerszegi Gyáregysége stb.*

A nehézipar területi elhelyezkedésével az egész megyét átfogja: a két várost, a járáscentrumokat, az olajkitermelés körzeteit és más községi településeket.

A második nagy ipari főcsoport a *könnyűipar*. Ezen belül két iparág szerepe meghatározó jelentőségű: a *fafeldolgozó* és a *textilruházati iparé*. A városok és a számotte-

4. táblázat

A fontosabb ipari termékek termelése

Termék	Mennyiségi egység	1970	1973	1973-ban az országos termelés százalékában
Kőolaj	t	624 462	410 265	20,6
Kályhacsempe	t	3 136	956	9,6
Fénycső	1000 db	2 830	2 959	30,1
Fényezett két- és háromajtós szekrény	db	25 442	45 528	23,2
Fényezett kombinált szekrény	db	11 479	11 938	18,8
Kárpitozott ülőbútor	db	189 619	236 436	11,4
Kárpitozott fekvőbútor	db	64 976	105 999	16,7

vőbb iparral rendelkező községi települések ipari struktúrájában mindenütt megtalálhatók a könnyűipar szervezetei. Fontosabb vállalatok, illetve gyárak: a *Zala Bútorgyár* Zalaegerszegen, *a Kanizsai Bútorgyár* Nagykanizsán, az *Épületasztalosipari és Faipari Vállalat Lenti Gyára*, a *Zalaegerszegi Ruhagyár*, a *Rákospalotai Bőr- és Műanyagfeldolgozó Vállalat Zalaegerszegi Üzeme* és számos *ipari szövetkezet*.

A megye mezőgazdasága jelentőségéhez és súlyához képest viszonylag fejletlen *az élelmiszer-feldolgozás, az élelmiszeripari termékek* előállítása. Legfontosabb élelmiszeripari üzemek a megyében a *Zalaegerszegi Vaj- és Sajtgyár* és a *Nagykanizsai Sörgyár*.

Zala megye felszabadulás után végbement ipari fejlődését szemléltetően példázza, hogy egyes termékek előállításában milyen aránnyal szerepel az országos termeléshez viszonyítva: így például – többek között – 1973-ban a megyéből származott az országban kitermelt kőolaj 20,6%-a, itt állították elő az országban gyártott fénycsövek 30,1%-át, a férfizakók 20,6%-át, a kályhacsempék 9,6%-át.

MEZŐGAZDASÁG

A gyenge minőségű szántóföldek miatt jelentős, piacra termelő mezőgazdaság a felszabadulás előtt nem alakult ki a megyében. Zalában – az erdőgazdálkodást nem számítva – alig volt fejlett tőkés nagybirtok, jelentéktelen volt a gazdagparasztság száma és aránya. Igen jelentős volt viszont a törpebirtokosok száma. Számosan vállaltak summásmunkát a megyén kívül. A földbirtokviszonyok jellege miatt a földreform során nem jutott elegendő föld az arra igényt tartóknak.

A mezőgazdasági termelés technikai bázisa fejletlen volt, gépesítésről alig beszélhettünk. A talajerő-utánpótlás igen kismérvű és elégtelen volt. A társadalmi-gazdasági viszonyok elmaradottsága mellett, a táj természeti-földrajzi adottságai is számos vonatkozásban kedvezőtlenül befolyásolták a mezőgazdasági termelés fejlődését (domborzati viszonyok, kedvezőtlen talajadottságok, erodált, lepusztult földterületek stb.).

Ma a megye gazdasági életében *kiemelkedő szerepet tölt be a mezőgazdaság*. Zalában is azok a politikai és gazdasági tényezők hatottak és hatnak a mezőgazdaság fejlődésére, amelyek országosan kialakították és befolyásolják e népgazdasági ág jelenlegi helyzetét, fejlettségi színvonalát. E hatások többsége azonban a megye területének sajátos adottságaival függ össze, s így az országban uralkodó gazdasági és társadalmi tényezők, elsősorban a természeti erőforrások szűkössége miatt – részben tendenciájukban, részben pedig a fejlődés ütemét tekintve – differenciáltan hatottak és hatnak. Ennek a kedvezőtlen természeti és ebből következően kedvezőtlen közgazdasági adottságnak a következménye, hogy a mezőgazdaság fejlődése az országos átlagot még nem éri el, és színvonala is alatta marad az országos jellemzőknek.

A megye mezőgazdaságának a helyzetét elsősorban *a termelőszövetkezetek* gazdálkodási színvonala és annak fejlődése határozza meg. A termelőszövetkezetek megalakulásuk óta jelentősen fejlődtek, számottevő eredményeket vallhat magáénak a kollektív gazdálkodás. Ezt tükrözik az elmúlt időszak terméseredményei, a termelés volumenének és az árutermelés arányának a növekedése, a munkatermelékenység javulása, a mezőgazdasági keresők életszínvonalának jelentős emelkedése. A megyében számos, mintaszerűen gazdálkodó mezőgazdasági szövetkezeti nagyüzem működik. Ilyenek:

5. táblázat

A földterület megoszlása művelési ágak szerint (százalék)

Művelési ág	1950	1960	1970	1973
Szántó	45,8	44,6	39,9	40,0
Kert és gyümölcsös	2,8	3,1	5,1	5,2
Szőlő	2,8	2,8	3,0	2,9
Rét	12,2	11,5	11,4	11,3
Legelő	7,1	6,5	6,0	5,9
Mezőgazdasági terület összesen	70,7	68,5	65,4	65,3
Erdő	24,3	24,7	27,0	27,2
Nádas	0,0	0,0	0,0	0,0
Termőterület összesen	95,0	93,2	92,4	92,5
Művelés alól kivett terület	5,0	6,8	7,6	7,5
Földterület összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*

a *csesztregi Petőfi Tsz*, a *novai Göcseji Vörös Zászló Tsz*, a *zalakaros–garabonci Barátság Tsz*, a *mihaldi Április 4 Tsz*, a *pacsai Haladás Tsz*, a *pókaszepetki Vörös Szikra Tsz*, a *kustányi Zalavölgye Tsz* és a *Zalabéri Közép Zalamenti Tsz*.

6. táblázat

A fontosabb szántóföldi növények vetésterületének és termésátlagának változása

Növények	Vetésterület (1000 ha)				Termésátlag (q/ha)			
	1950	1960	1970	1973	1950	1960	1970	1973
Búza	39,60	32,60	34,66	34,10	15,3	16,7	22,2	29,5
Rozs	28,10	16,20	2,86	0,90	15,8	13,2	14,6	18,0
Árpa	6,50	10,90	8,91	6,00	14,1	20,2	18,6	28,3
Kukorica	26,50	29,70	33,45	40,00	25,9	30,2	32,1	35,9
Cukorrépa	0,30	1,97	0,79	1,00	173,8	295,9	211,9	188,5
Burgonya	11,90	10,20	6,02	5,87	69,5	138,5	105,5	121,5

A nagyüzemi gazdálkodásra való áttérés a termelési szerkezet változását is magával hozta; *csökkent a kenyérgabona, nőtt a takarmánytermelő és az ipari növények vetésterülete*. A megye mezőgazdasági területének $^1/_4$-ét kitevő állandó gyepterületen jelentős méreteket ölt a szarvasmarhatartás.

7. táblázat

Az állatállomány alakulása (1000 db)

Megnevezés	1950	1960	1970	1973
Szarvasmarha	140,5	115,3	100,1	102,5
Sertés	211,2	150,4	158,3	175,7
Ló	18,0	19,6	7,3	6,0
Juh	5,0	22,1	11,3	4,0

A mezőgazdasági termelés szerkezetében végbement változások még nem a természeti és a közgazdasági adottságoknak megfelelő specializálódást jelentették, csupán a termelési profilt egyszerűsítették az eddig vegyes gazdálkodást folytató termelőszövetkezetekben.

A legfontosabb termékek közül elsősorban a kenyérgabona és a kukorica termésátlaga emelkedett jelentősen; a cukorrépáé és a burgonyáé csökkent. Az állattenyésztésben javultak a szaporulati mutatók és a hizlalási eredmények, főleg a sertés és a baromfi ágazatokban, bár időszakos visszaesések többször előfordultak.

KÖZLEKEDÉS

A megfelelően kiépített közlekedési vonalakkal való ellátottság vonatkozásában Zala megye korábban egyike volt az ország leghátrányosabb helyzetű területeinek. A felszabadulás óta eltelt időszak alatt évszázados mulasztásokat kellett pótolni, hogy a megye megfelelően bekapcsolódjék a hazai és a nemzetközi közlekedési hálózatba.

A megye *vasúti hálózata* ritka: mindössze egy nemzetközi fővonal szeli át Nagykanizsán keresztül az Adriai-tenger térsége felé. A többi vasútvonal regionális, illetve helyi jelentőségű. Az elmúlt években megindult nagyarányú építési munkálatok Zalaegerszeg vasútforgalmi helyzetének, közvetve pedig közlekedésföldrajzi adottságainak számottevő javulását eredményezik. Legfontosabb tényezője ennek a Boba–Zalaegerszeg közötti vonal rekonstrukciója, a Zalaszentiván forgalmi csomópont kiépítése.

A közúthálózat hossza 1973-ban 1426 km volt, túlnyomórészt pormentes burkolatú. A makadám, illetve kiépítetlen utak hossza csekély. Az úthálózat majd $^2/_3$-a összekötő utakból áll. A megye aprófalvas településszerkezetéből eredően ezek az utak elsőrendű fontosságúak. A megye déli részén áthaladó 7-es sz. főközlekedési útvonal nemzetközi jelentőségű. A gazdaság fejlesztése és a megye idegenforgalmi értékeinek hasznosítása szempontjából nagy jelentőségű az elmúlt években felújított ún. *Barátság útja*, Zalalövő és Rédics között, valamint a Körmend–Zalaegerszeg–Keszthely közötti útvonal folyamatban levő kiépítése.

ÉLETSZÍNVONAL, ÉLETKÖRÜLMÉNYEK

A felszabadulás előtti félfeudális társadalmi viszonyok, a gazdasági elmaradottság, a termelőerők alacsony fejlettségi színvonala következtében a megye népességének életkörülményei és életfeltételei – még az akkori országos átlaghoz képest is – rosszak voltak.

A szocialista iparosítás első szakaszában – az 1950-es években – eszközölt beruházások sok ezer új munkaalkalmat teremtettek a megyében. Ez a körülmény közvetlenül és kedvezően hatott az itt foglalkoztatott népesség jövedelmi viszonyaira: közvetve pedig az érintett települések fejlődését, ellátottsági színvonalának javulását eredményezte.

A mezőgazdasági nagyüzemek létrejötte és megerősödése, az ipar elmúlt évtizedben végbement erőteljes fejlődése nemcsak a megye gazdasági struktúrájában idéz elő mélyreható változásokat, hanem a népesség életkörülményeinek alakulását is kedvezően befolyásolja.

A megye keresőkorú népességének aktivizáltsági színvonala magas: *a keresőkorú férfi népességnek több mint 89%-a aktivizált.* A férfi munkaerő foglalkoztatottságát a megyében megoldottnak lehet tekinteni. *A keresőképes korú nők több mint 60%-a aktivizált.* A megyében élő női népesség aktivizáltsági színvonala meghaladja az országos átlagot.

LAKÁS- ÉS KOMMUNÁLIS ELLÁTÁS

Az életkörülmények gyors javulását Zalában is, az ország más területeihez hasonlóan – egyéb más tényezők mellett – szembetűnően szemlélteti a települések infrastrukturális ellátottsági viszonyaiban végbemenő fejlődés.

A felszabadulás óta megvalósult nagyarányú *lakásépítkezések* alapjaiban alakították és alakítják át a megye településeinek képét, szerkezetét. *1949 és 1973 között több mint 15 000-rel gyarapodott a megyében a lakásállomány.* A lakásépítési tevékenység különösen az 1960-as évek elejétől fejlődött gyors ütemben. A városok és az olajbányászat által érintett településeken kívül, korábban soha nem ismert méretű és jellegű lakásépítési tevékenység bontakozott ki a megye községi településeiben. A községek lakásállományának számszerűleg kimutatható gyarapodása viszonylag csekély; a lakásépítés túlnyomórészt a régi elavult lakások pótlását, a lakásállomány felújítását, korszerűsítését szolgálta.

Az újonnan épülő lakások komfortja, felszereltségi színvonala, szobaszám szerinti összetétele évről évre javul. A megye települései lakásellátottsági viszonyainak javulását a felszabadulás utáni időszakban jól szemléltetik a következő számok: míg 1949-ben a 100 lakásra jutó szobák száma 129 volt, 1973-ban már 172. 1949-ben a vertföldes szobák aránya 49% volt, 1973-ban ez az arány már csak 11,9%. A villanyvezetékkel ellátott lakások aránya 1949-ben 19,4%, 1973-ban már 92,3%; a vízvezetékkel ellátottaké 4,9%-ról 22,8%-ra, a gázvezetékkel ellátottaké pedig 3,5%-ról 54,8%-ra emelkedett 1949 és 1973 között.

A lakások számának és felszereltségének alakulása

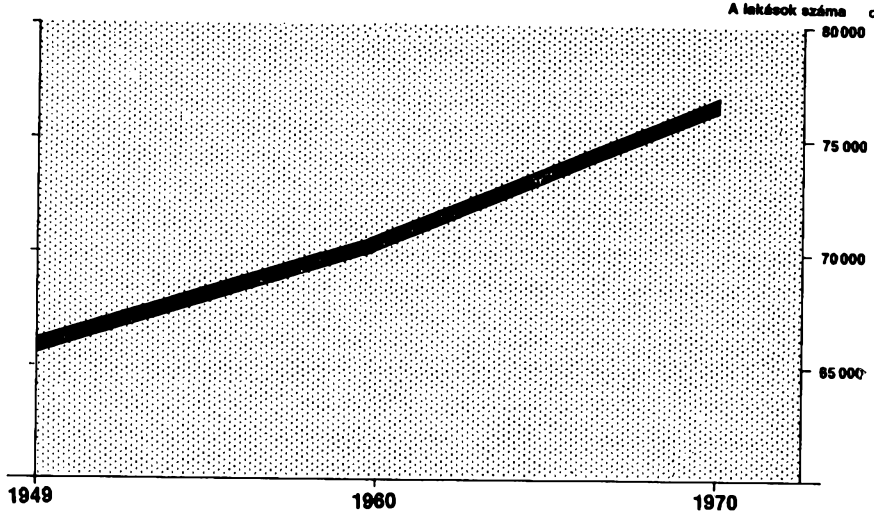

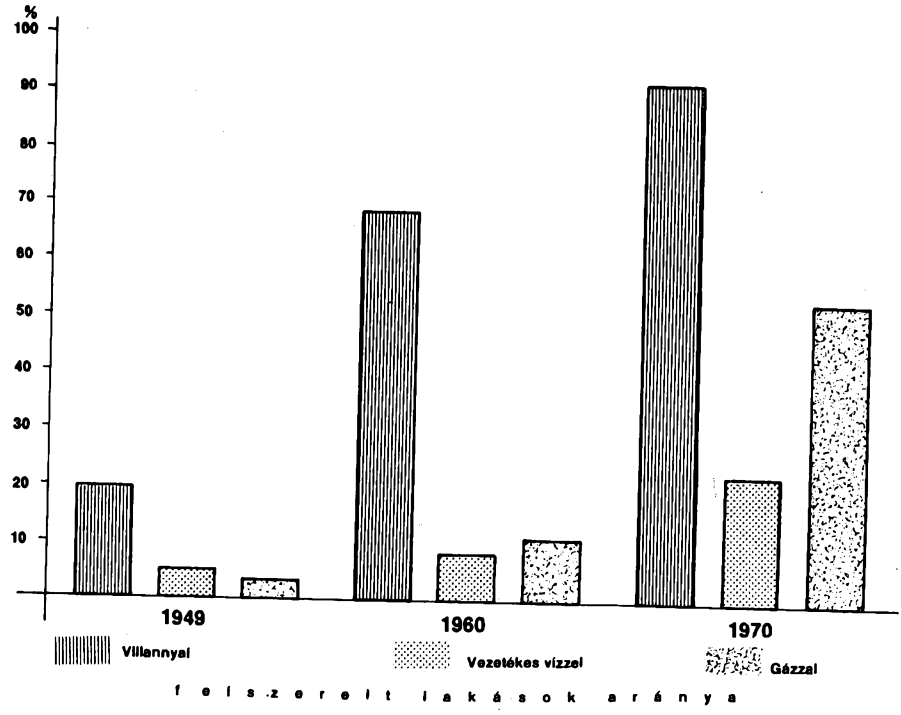

SZOCIÁLIS ÉS KULTURÁLIS ELLÁTÁS

A felszabadulás óta eltelt időszak alatt nagymértékben emelkedett a népesség iskolázottsága, műveltségi színvonala. 1949-ben a megye népességének 5,1%-a analfabéta volt, 1973-ban viszont csak 1,8%-a. A nyolc általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya 1973-ra több mint háromszorosára, az érettségizetteké pedig majdnem négyszeresére emelkedett.

8. táblázat

Az iskolázottsági színvonal változása

Végzettség		1949	1960	1970	1973
Általános iskolai	végzettséggel rendelkezők	12,8	26,6	45,0	49,0
Középiskolai	aránya a megfelelő korúak	3,0	4,8	10,7	11,6
Felsőfokú	százalékában	0,9	1,2	2,5	2,8

A megye közművelődésének helyzetét, a kulturális fejlődést jellemző számok eredményekről tanúskodnak. 1973-ban például az 1000 lakosra jutó átlagos napilap terjesztési példányszám meghaladta az országos átlagot; a rádió-, illetve televízió-előfizetők aránya számottevően nem marad el az országos átlag mögött. Önmagában imponáló az a tény – különös tekintettel a megye nagyfokú múltbeli elmaradottságára –, hogy 1973-ban a megye majdnem minden negyedik lakója *közkönyvtárak beiratkozott olvasója* volt. Az olvasók nagyobbik hányada a községi népesség soraiból kerül ki.

A megyében a felszabadulás előtt egyetlen felsőfokú tanintézmény sem működött. Jelenleg Nagykanizsán található a *Keszthelyi Agrártudományi Egyetem Agronómiai Főiskolai Kara*, Zalaegerszegen pedig a *Pénzügyi és Számviteli Főiskola Kihelyezett Tagozata* működik.

A nagyarányú lakásépítéssel együtt gyors ütemben és sokoldalúan fejlődött a kommunális ellátottság és a közellátási intézmények hálózata. Jelentős eredmények szület-

9. táblázat

Az általános iskolai oktatás jellemző adatai

Megnevezés	1950	1960	1970	1973
Tantermek száma (db)	723	988	1 038	1 053
Tanerők száma (fő)	928*	1 523	1 781	1 809
Tanulók száma (fő)	36 130	37 295	31 026	27 802

* 1949/50. tanévben.

tek a települések egészségügyi ellátottságában is. Míg a felszabadulás előtt a megyében 10 000 lakosra 19 kórházi ágy jutott, addig 1973-ban 10 000 lakosra 63 fekvőbeteg-ellátó intézményi ágy jut.

KERESKEDELEM, SZOLGÁLTATÁSOK, IDEGENFORGALOM

A lakosság életkörülményeiben végbemenő változásokat, az életszínvonal emelkedését jól szemléltetik a kiskereskedelmi forgalom alakulását jelző számok. A kiskereskedelem forgalma a megyében is évről évre emelkedő tendenciát jelez, bár az összehasonlított fajlagos értékek a mezőgazdaságban foglalkoztatott népesség magas aránya miatt, *az élelmiszervásárlás vonatkozásában* elmaradnak az országos átlagtól. 1973-ban az egy lakosra jutó összes kiskereskedelmi forgalom a megyében 16 688 Ft, ezen belül *az iparcikkforgalom 8544 Ft volt.*

Jelenleg még nem kielégítő színvonalú *a javító-szolgáltató tevékenység* helyzete a megyében. Ebben a körülményben a sajátos, aprófalvas települési viszonyok is meghatározó szerepet játszanak. A rendelkezésre álló lehetőségeket (anyagi és egyéb jellegű központi és megyei szintű preferenciális támogatások) még nem használják ki a kívánt mértékben. 1973-ban a szolgáltatások összértéke 87–88 millió Ft: ennek 20%-a személyi, illetve mérték utáni tevékenységből és egyedi megrendelésből származott. Az egy lakosra jutó szolgáltatás értéke valamivel több, mint az országos átlag fele. Gyengén fejlett a tanácsi vállalatok szolgáltató tevékenysége is: mindössze $^1/_5$-e a szocialista ipar szervezetei által nyújtott szolgáltatásoknak.

Zala megye gazdag idegenforgalmi adottságokkal rendelkezik. Tájainak változatos szépsége, vadban gazdag erdei, arborétumai, a sajátos telepítésű és elrendezésű, egyedi építészeti karakterű falvai, számos kultúrtörténeti emléke a főbb vonzó tényezők. Az utóbbi években a zalai táj is mindinkább bekapcsolódik a belső vendégforgalom és a külföldi idegenforgalom áramkörébe. A növekvő forgalom lényegében két fő tengelyen – *a Letenye–Nagykanizsa–Balaton déli oldala* felé vezető 7-es számú úton és a *Rédics–Zalalövő–Körmend* irányú, *Barátság* nevet viselő úton – bonyolódik le. Ezt a két tengelyt egészíti ki a *rédics–lenti–baki* útvonal, amely a Keszthelyi-öböl irányába nyújt közvetlen balatoni összeköttetést.

A megye legértékesebb idegenforgalmi vonzóerővel rendelkező települései – Zalaegerszegen és Nagykanizsán kívül – Zalakaros (termálfürdő), Egervár (műemlék) és Rádiháza (lovasiskola).

TELEPÜLÉSHÁLÓZAT

A megye települési viszonyaira az aprófalvas, alacsony lakosszámú, kis határú falvak hálózata a jellemző. Ennek a sajátos arculatú településhálózatnak az egyedi vonásait egyrészt a táj múltbeli sorsának alakulása, mindenkori társadalmi-gazdasági viszonyai,

másrészt a jellegzetes dombos-völgyes vidék természetföldrajzi adottságai magyarázzák.

A felszabadulás után megváltozott társadalmi-gazdasági viszonyok, a termelőerők gyors fejlődése a településhálózat egészének, s ezen belül az egyes települések fejlődésének új hatótényezőit hívta életre. Az 1960-as évek elejéig – számos objektíven ható országos, regionális vagy helyi körülmény folytán – még viszonylag kevés változás figyelhető meg a megye múltból örökölt településrendjében. Az iparfejlesztés hatására bekövetkezett bevándorlások révén már ebben az időszakban is gyors ütemben gyarapodott a városok lakosságszáma.

A mezőgazdaság szocialista átszervezése nemcsak a termelési viszonyokat és a népesség foglalkoztatottsági struktúráját alakította át, hanem sokoldalúan befolyásolta a megye településhálózatának, s ezen belül az egyes településeknek a fejlődését is. A megye népességszámának csökkenése – amely azóta is tartó folyamat – a községi településekből történt elvándorlások következménye. A községekből elvándorló népesség egy része a megye két városába – nagyobb mértékben Zalaegerszegre, kisebb mértékben Nagykanizsára – költözött. Mivel az 1960-as évek első felében a két város a nem mezőgazdasági jellegű munkaalkalmak iránti igényeket teljes mértékben még nem tudta kielégíteni, a munka- és lakóhelyet változtatók egy része a megyén kívülre, az ország más területeire költözött.

A népesség térbeli elhelyezkedésében végbemenő változások, elvándorlások a településhálózat struktúráját lényegében kettős vonatkozásban érintették: egyrészt megváltoztatták a különböző nagyságrendű községi települések egymás közötti arányait; másrészt a városok népességszámának gyors gyarapodását eredményezték.

Az elvándorlás következtében növekedett az 500 lakosnál kisebb, mérsékelten növekedett az 501–1000 lakos közötti települések száma. Az előbbi csoporthoz a megye községi településeinek több mint $^2/_5$-e, az utóbbihoz pedig valamivel kevesebb, mint $^1/_3$-a tartozik. A megye községi települései majd 96%-ának a népességszáma nem éri el a 2000 lakost. Csaknem 100 000 lakos közösségi intézményekkel – a felszabadulás óta megvalósított sokoldalú beruházási és fejlesztési tevékenység ellenére – az országos átlaghoz képest, ma még kedvezőtlenebbül ellátott. Az alacsony lakosszám következtében a települések intézményhálózata hiányos, az intézmények egy része számos vonatkozásban nem felel meg a velük szemben támasztott követelményeknek.

A népesség területi elhelyezkedésében végbemenő változások meghatározó tényezője napjainkban is a városokba történő bevándorlás.

A településfejlesztés érdekében kifejtett sokoldalú erőfeszítések eredményeképpen *új, modern lakótelepek gazdagítják Zalaegerszeg és Nagykanizsa városképét*, az ott élő népesség lakásállományát: a kibontakozó rekonstrukció eredményeképpen e városok belső részei is megújulnak. Ízlésesen komponált és szerencsésen telepített közösségi intézmények, modern iparnegyedek teszik változatosabbá a városképet. Mindez méltó kifejezője a felszabadulás óta végbement társadalmi átalakulásnak és gazdasági fejlődésnek. A megye székhelyének, Zalaegerszegnek a hatvanas évek elejétől kibontakozó gyors fejlődése, városfejlesztési-városépítési eredményei országos vonatkozásban is kiemelkedő például szolgálhatnak középvárosaink fejlesztési és építési tevékenysége számára.

A községi települések közül különösen gyorsan fejlődött az elmúlt években *Lenti* és *Zalaszentgrót:* számottevően nőtt ipari bázisuk, gyarapodott a lakásállomány, a közösségi intézmények hálózata, így ezek a települések sokoldalú vonzáscentrum szerepkört töltenek be. Az olajkitermelés körzeteiben különösen *Gellénháza* fejlődött.

Az idegenforgalom fejlődése is sokoldalúan hat a községi települések egy részének átalakulására, korszerűsödésére: közülük külön említésre méltó a takaros üdülőtelepüléssé alakuló *Zalakaros és Rádiháza.*

A TÁRSADALMI-GAZDASÁGI FEJLŐDÉS IRÁNYA

A felszabadulás óta eltelt három évtized alatt a megyében jelentős ipari bázis épült ki elsősorban a két városban, Zalaegerszegen és Nagykanizsán. A mezőgazdasági nagyüzemek megerősödtek, a termelőszövetkezetek jelentős hányada komoly gazdasági eredményeket tud felmutatni. A gazdasági fejlődés alapján változtak a népesség életkörülményei, infrastrukturális ellátottsági viszonyai is.

E sokoldalú és dinamikus növekedés ellenére, a megye gazdasági fejlettségének színvonala, a népesség infrastrukturális ellátottsági viszonyai ma még elmaradnak az országos átlagtól. A megye fejlesztésének átfogó jellegű problémáit a következőkben körvonalazhatjuk:

A megye gazdasági-társadalmi fejlődésének alapproblémája a népesség elvándorlásának a mérséklése, illetve megállítása, megfelelő munkaalkalmak létrehozása, a lakosság infrastrukturális ellátottsági színvonalának emelése útján.

Az ipar fejlesztése végett olyan fő feladatok megoldását kívánatos szorgalmazni, mint *a kőolajbányászat jövőjének egyértelmű tisztázása, Zalaegerszeg alapipari profiljának megteremtése, Nagykanizsán az Egyesült Izzólámpa és Villamossági RT Fényforrás- és Üveggyárának, illetve a bútorgyárnak a kiemelt fejlesztése, Lentiben* az *Épületasztalosipari és Faipari Vállalat Lenti Gyárában* a *további vertikumok kiépítése.*

A mezőgazdaság fejlesztésének egyik kulcskérdése a kedvezőtlen adottságú területek problémájának megoldása. A megye természeti adottságai, a gazdálkodás hagyományai a szarvasmarha-tenyésztés, a rét- és a legelőgazdálkodás jelenleginél gyorsabb ütemű és intenzívebb fejlesztését igénylik.

A megye gazdaságának egyik meghatározó adottsága az erdőállomány, illetve az erre a bázisra támaszkodó fagazdálkodás. Ez az adottság a fafeldolgozás bázisának további fejlesztését teszi szükségessé.

A megye két városán kívül nagyobb távlatban csak *Lenti* várossá fejlesztése tűzhető ki reális célként. A városfejlesztés e három pólusán kívül a megye 8–10 községének mint az alsó fokú ellátás központjainak kiemelt fejlesztése segítheti elő az egészségesebb népességkoncentráció kialakítását, a népesség infrastrukturális ellátottságában ma még fennálló jelentős regionális különbség csökkentését.

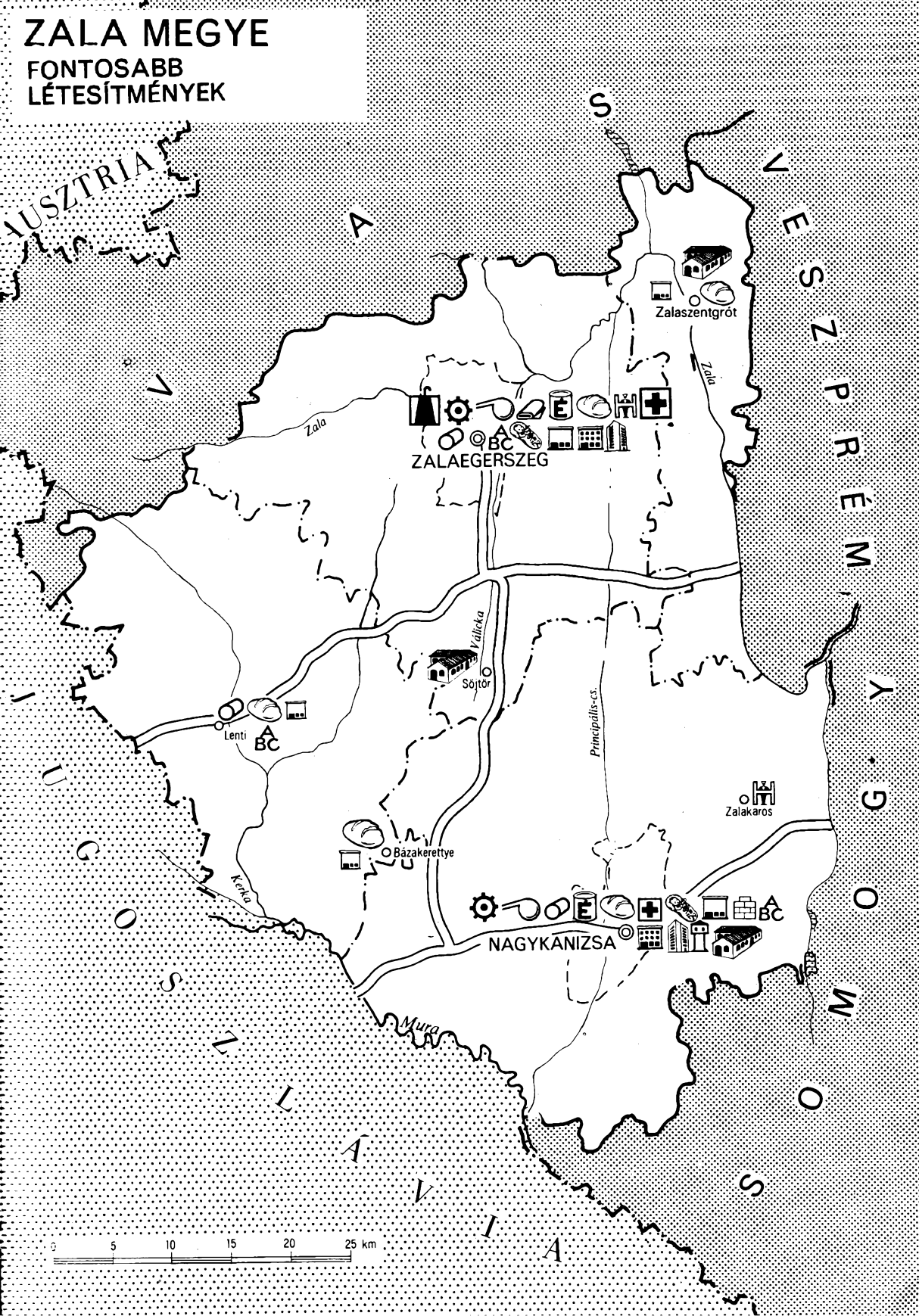
ZALA MEGYE
FONTOSABB
LÉTESÍTMÉNYEK
AUSZTRIA
SZLOVÉNIA
VESZPRÉM MEGYE
SOMOGY MEGYE
HORVÁTORSZÁG
JUGOSZLÁVIA
Zalaszentgrót
Zala
ZALAEGERSZEG
Valicka
Sójtör
Lenti
Principális-cs.
Zalakaros
Bázakerettye
Kerka
NAGYKANIZSA
Mura
0 5 10 15 20 25 km

VÁROSOK

Zala megyének két városa van: Zalaegerszeg és Nagykanizsa.

Zalaegerszeg a Zala folyó jobb partján, dombok között, tágas völgyben épült. Először 1266-ból származó források tesznek említést róla. A 16. és a 17. században mocsaraktól körülvett végvár volt. Az 1919-es Tanácsköztársaság bukása után itt volt az ellenforradalmi rendszer leghírhedtebb internáló tábora.

Nagykanizsa a Principális-csatorna mellett fekszik. Árpád-kori település. Várossá fejlődésének fontos tényezője a budapest–trieszti vasútvonal kiépítése (1861). A délzalai olajmezők feltárása a város újabb fejlődésének kezdetét jelentette.

10. táblázat

A megye városainak fontosabb adatai

Város	Terület (ha)	Népesség száma				A külterületi népesség aránya 1973-ban (százalék)
		1949	1960	1970	1973	
Zalaegerszeg	8870	20 767	29 264	39 252	43 975	5,35
Nagykanizsa	9333	29 701	35 289	39 559	42 424	0,07

ZALAEGERSZEG

Az ország legdinamikusabban fejlődő középvárosainak egyike. Állandó népességszáma 1973 elején elérte a 44 000 főt. A gyors népességnövekedés egyrészt a bevándorlások, másrészt a szomszédos községek Zalaegerszeghez történt csatolásának eredménye.

A dinamikus gyarapodást – a megyeszékhely szerepkörből eredő feladatok állandó bővülése mellett – az ipari bázis gyors ütemű, sokoldalú fejlődése váltotta ki. A szocialista iparosítás eredményeképpen kialakult és megerősödött Zalaegerszeg munkásosztálya, amely meghatározója a város társadalmi szerkezetének, s egyben társadalmi fejlődésének is. A város keresőképes népességének több mint a fele 1973-ban már az iparban és az építőiparban dolgozott.

A város ipara sokrétű, változatos munkalehetőségeket nyújt. A kiemelkedő jelentőségű ipari szervezetek sorában említhető többek között a termékei után külföldön is jól ismert és becsült *Zalaegerszegi Ruhagyár*, a *Zalaegerszegi Vaj- és Sajtgyár*, a *Ganz-MÁVAG Zalaegerszegi Gyáregysége*, a *Rákospalotai Bőr- és Műanyagfeldolgozó Vállalat Zalaegerszegi Üzeme*, a *Kozmetikai és Háztartásvegyipari Vállalat* közelmúltban létesült gyáregysége és más létesítmények. A város fejlődésében a mezőgazdaság szerepe viszonylag csekély.

A megye igazgatását, társadalmi, gazdasági, kulturális és szellemi életét szervező és irányító intézmények túlnyomó többsége a városban működik. A tercier ágazatban dolgozott 1973-ban a városban foglalkoztatottak 42%-a. Zalaegerszeg a Dunántúl

egyik jelentős iskolavárosa. A városban hat középfokú és egy felsőfokú oktatási intézmény működik. Az 1972/73-as tanév elején mintegy 7500 fiatal tanult a város középiskoláiban, a szakmunkásképző iskolákban és a dolgozók középiskoláiban, valamint a Pénzügyi és Számviteli Főiskola kihelyezett tagozatán.

Különösen az 1960-as évektől kezdve fejlődik gyorsan a város; nagyarányú városépítési tevékenység bontakozik ki. Míg 1949-ben a lakósűrűség 4,13 fő/lakás volt, 1973-ban már 3,23 fő/lakás értékkel találkozunk. A villanyvezetékkel ellátott lakások aránya 56,3%-ról 98,9%-ra, a vízvezetékkel ellátottaké 11,3%-ról 64,3%-ra emelkedett. A lakásállomány 1960 és 1973 között több mint 4500-zal gyarapodott. Sok új közösségi intézményt is építettek, illetve korszerűsítettek.

A várost az országos településhálózat-fejlesztési koncepció *részleges felsőfokú központ* szerepkör ellátására jelölte ki.

NAGYKANIZSA

Nagykanizsa népességszáma 1973-ban 42 424 fő volt. Fejlődése különösen az 1950-es évek vége óta számottevő. Fekvése, közlekedésföldrajzi helyzete, a dél-dunántúli táj gazdasági szerkezetében és településrendjében betöltött központi szerepköre és egyéb más adottságai kedvezően hatnak az ipar gyors fejlődésére.

Az ipari üzemek közül az *Egyesült Izzólámpa és Villamossági RT Nagykanizsai Fényforrás- és Üveggyára*, az *Üvegipari Művek Nagykanizsai Üveggyára*, a *Kanizsa Bútorgyár* termékei itthon és külföldön egyaránt jól ismertek.

A városon áthaladó nemzetközi jelentőségű vasútvonal és a 7-es sz. főközlekedési út közvetlen összeköttetést biztosít az Adriai-tenger térsége – Jugoszlávia és Olaszország – felé. A város nemcsak a kereskedelmi kapcsolatok fejlődésében játszik jelentős szerepet, hanem a hazánkon átmenő idegenforgalom fontos fogadó és elosztó központja is.

Az ipar mellett, a város forgalmi, tájszervező, idegenforgalmi szerepköréből eredő feladatok ellátását biztosító tercier ágazatok Nagykanizsa fejlődésének, s egyben társadalmi szerkezetének is meghatározó tényezői. 1973-ban a városban dolgozók több mint 50%-át az ipar, mintegy 40%-át a nem termelő népgazdasági ágazatok foglalkoztatták.

A harmadik ötéves terv időszakától kezdődően gyorsabb ütemben fejlődik a város infrastruktúrája. Új nagy lakótelep építésére került sor, új közösségi intézményeket létesítettek (iskolák, kereskedelmi, igazgatási intézmények stb.), jelentősen bővült a város kórháza. 1960 óta több mint háromezerrel gyarapodott a város lakásállománya. A vízellátás biztosítására a Murára telepített regionális vízmű épült. 1949-ben a városban a lakássűrűség mutatója 3,58 fő/lakás volt, 1973-ban 3,15 fő jut egy lakásra. A villanyvezetékkel ellátott lakások aránya 1949 és 1973 között 82,7%-ról 99,5%-ra, a vízvezetékkel ellátottaké 25,5%-ról 64,6%-ra, a gázzal ellátottaké pedig 8,4%-ról 85,6%-ra emelkedett.

Az országos településhálózat-fejlesztési koncepció Nagykanizsát *részleges felsőfokú központ* szerepkör ellátására jelölte ki. Ez a dél-dunántúli tájban betöltött kiemelkedő szerepének elismerése és egyszersmind további kedvező feltételeket biztosít a gyorsabb gazdasági és infrastrukturális fejlődés számára.

ESEMÉNYEK

1945. március 29.	Felszabadult Zalaegerszeg.
1945. április 1.	Felszabadult Nagykanizsa.
1945. április 25.	Megkezdődött a megyében a földosztás.
1946. február 24.	Zalaegerszegen megtartották a Magyar Kommunista Párt első megyei konferenciáját.
1948. szeptember 30.	Állami kezelésbe került a Magyar–Amerikai Olaj RT.
1949. május 1.	Megérkezett a zalai földgáz Budapestre.
1950. március 5.	Felavatták az ország első körzeti könyvtárát Zalaegerszegen.
1951. augusztus 21.	Megkezdte a termelést a Zalaegerszegi Ruhagyár.
1955. október 30.	Nagylengyelben elérték a triász termelőréteg gazdag olajmezőjét.
1956. június 30.	Megkezdte a termelést a Nagykanizsai Sörgyár.
1957. június 14.	Megkezdődött az Üvegipari Művek Nagykanizsai Üveggyárában a projekciós képcsövek kísérleti gyártása.
1958. március 8.	A söjtöri–varasdi távvezeték megkezdte az energiaszolgáltatást.
1959. május 14.	Megkezdődött a bázakerettyei olajmező automatizálása.
1961. november 30.	Befejeződött a Nagykanizsai Üveggyárban a televíziós képcsövek kísérleti gyártása.
1962. szeptember 24.	Felavatták Nagykanizsán a Felsőfokú Mezőgazdasági Technikumot.
1962. november 1.	Megkezdte munkáját a zalaegerszegi új TBC-gyógyintézet.
1963. május 1.	Zalakaroson olajkutatás közben 105 °C-os meleg vizet találtak.
1963. június 29.	Befejeződött a megye községeinek villamosítása.
1964. április 23.	Megkezdték Nagykanizsán az Egyesült Izzólámpa és Villamossági RT. Nagykanizsai Fényforrás- és Üveggyárnak építését.
1965. április 3.	Felavatták Tófejen a falburkoló lapokat gyártó üzemet.
1967. április 21.	Zalabér, Batyk, Türje határában megkezdődtek a megye legnagyobb vasútrekonstrukciós munkálatai.
1968. november 2.	Átadták Zalaszentgróton a 600 vagonos hűtőházat.
1972. október	Átadták a Kozmetikai és Háztartásvegyipari Vállalat Zalaegerszegi Gyáregységét.
1974. október	Befejeződött a nagykanizsai kórház új, 450 ágyas főépületének építése.

IRODALOM

A dél-dunántúli tervezési-gazdasági körzet adottságainak és fejlesztési lehetőségeinek értékelése. Az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium területfejlesztési főosztályának összeállításában készült báziselemző tanulmány. 1972.

A dél-dunántúli tervezési-gazdasági körzet hosszú távú területfejlesztési javaslata. A Városépítési Tudományos és Tervező Intézetben készült tanulmány. 1973.

A felszabadult Nagykanizsa 25 éve. Nagykanizsa 1970.

Andor István–Dr. Kőszegfalvi György: A gazdasági növekedés térbeli vonatkozásának néhány kérdése Zala megyében. Területi Statisztika, 1971. 3. sz.

Magyarország gazdaságföldrajza. (*Szerk.:* Bernát Tivadar.) Tankönyvkiadó 1969.

Országos településhálózat-fejlesztési koncepció. 1971. Az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium irányításával a Városépítési Tudományos és Tervező Intézetben készült tanulmánykötet.

Tanulmányok Zala megyéről 1945–1970. Zalaegerszeg 1970.

Zala megye településhálózat-fejlesztési terve. A Városépítési Tudományos és Tervező Intézetben készült tanulmány 1970.

FÜGGELÉK

1. Az államigazgatási egységek száma (1974. január 1.)

Megye, főváros	Városok	Járások	Önálló tanácsú községek	Közös tanácsú községek	Községek összesen	Ebből: nagyközségek[a]
1. Budapest	1	—	—	—	—	—
2. Baranya	4	5	14	302	316	6
3. Bács-Kiskun	6	5	106	—	106	21
4. Békés	5	6	68	5	73	23
5. Borsod-Abaúj-Zemplén	7	8	80	278	358	25
6. Csongrád	5	3	41	15	56	7
7. Fejér	2	5	79	24	103	11
8. Győr-Sopron	5	4	48	113	161	7
9. Hajdú-Bihar	4	4	46	32	78	26
10. Heves	3	4	78	37	115	6
11. Komárom	5	3	56	16	72	9
12. Nógrád	2	5	19	111	130	5
13. Pest	6	9	115	60	175	48
14. Somogy	3	6	22	224	246	6
15. Szabolcs-Szatmár	4	7	66	160	226	32
16. Szolnok	7	5	69	—	69	18
17. Tolna	2	5	38	66	104	14
18. Vas	3	4	14	208	222	8
19. Veszprém	7	5	21	233	254	12
20. Zala	2	4	4	238	242	3
21. Összesen	83	97	984	2122	3106	287

[a] Önálló tanácsú nagyközségek és a nagyközségi közös tanácsok száma együtt.

2. Terület, népességszám, népsűrűség

Megye, főváros	Terület 1974. I. 1. (km^2)	A lakónépesség száma			A népességszám változása (%)		A népsűrűség (fő/km^2) 1974. I. 1.[a]
		1960. I. 1.	1970. I. 1.	1974. I. 1.[a] (ezer fő)	1960—1969	1970—1973[a]	
1. Budapest	525	1 783 167	2 001 083	2 047	12,2	2,3	3899,0
2. Baranya	4 533	406 335	425 185	430	4,6	1,2	94,9
3. Bács-Kiskun	8 362	592 531	567 046	564	—4,3	—0,5	67,4
4. Békés	5 632	473 686	439 233	431	—7,3	—1,8	76,5
5. Borsod-Abaúj-Zemplén	7 247	725 591	776 752	781	7,1	0,5	107,8
6. Csongrád	4 263	433 192	445 220	453	2,8	1,8	106,3
7. Fejér	4 374	351 219	392 511	402	11,8	2,3	91,9
8. Győr-Sopron	4 012	390 047	404 631	415	3,7	2,5	103,4
9. Hajdú-Bihar	6 212	531 544	524 952	531	—1,2	1,1	85,5
10. Heves	3 638	344 211	340 146	340	—1,2	0	93,5
11. Komárom	2 250	265 830	303 222	310	14,1	2,3	137,8
12. Nógrád	2 544	233 376	234 430	233	0,5	—0,4	91,6
13. Pest	6 393	767 594	878 644	922	14,5	4,9	144,2
14. Somogy	6 082	368 258	359 510	360	—2,4	0	59,2
15. Szabolcs-Szatmár	5 937	611 060	565 555	562	—7,4	—0,7	94,7
16. Szolnok	5 608	462 165	438 860	437	—5,0	—0,5	77,9
17. Tolna	3 609	267 147	254 614	251	—4,7	—1,6	69,5
18. Vas	3 337	284 617	277 678	278	—2,4	0	83,3
19. Veszprém	5 186	381 903	409 767	419	7,3	2,2	80,8
20. Zala	3 288	275 561	261 957	261	—4,9	—0,4	79,4
21. Összesen	93 032	9 949 034	10 300 996	10 427	3,5	1,2	112,1

[a] Előzetes.

3. A szocialista ipar néhány jellemző indexe 1973-ban

Megye, főváros	A termelés[a]		A foglalkoztatottak száma		Az egy foglalkoztatottra jutó termelés		A munkások átlagos havi keresete	
	az 1965.	az 1970.	az 1965.	az 1970.[b]	az 1965.	az 1970.	az 1965.	az 1970.
	évi %-ában							
1. Budapest	127,8	107,5	88,0	90,4	145,2	118,9	154,3	122,0
2. Baranya	124,4	102,3	121,0	103,8	102,8	98,6	134,5	117,0
3. Bács-Kiskun	246,4	133,2	154,9	108,8	159,1	122,4	144,2	119,5
4. Békés	209,2	122,5	159,8	105,1	130,9	116,6	141,6	117,5
5. Borsod-Abaúj-Zemplén	139,0	111,6	118,6	104,2	117,2	107,1	133,4	117,8
6. Csongrád	182,1	123,7	124,4	101,1	146,4	122,4	149,6	120,0
7. Fejér	174,1	127,0	136,0	107,4	128,0	118,2	138,3	119,8
8. Győr-Sopron	164,7	121,5	119,5	101,8	137,8	119,4	145,7	121,2
9. Hajdú-Bihar	213,0	127,7	163,4	111,5	130,4	114,5	138,2	118,9
10. Heves	200,2	142,8	144,8	106,6	138,3	134,0	134,0	119,9
11. Komárom	121,6	103,2	110,6	99,1	109,9	104,1	137,3	118,1
12. Nógrád	103,1	101,9	116,8	101,3	88,3	100,6	117,7	111,6
13. Pest	187,5	122,5	128,1	103,8	146,4	118,0	143,1	121,2
14. Somogy	197,3	125,0	161,3	108,5	122,3	115,2	144,3	119,2
15. Szabolcs-Szatmár	248,6	138,7	214,8	122,2	115,7	113,5	135,5	116,9
16. Szolnok	191,7	120,0	160,6	112,7	119,4	106,5	133,6	115,8
17. Tolna	216,0	133,4	163,1	107,4	132,4	124,2	135,3	117,3
18. Vas	197,3	122,2	144,9	107,2	136,2	114,0	141,1	120,1
19. Veszprém	148,4	115,7	125,8	105,6	118,0	110,0	137,0	119,2
20. Zala	145,4	115,1	183,2	116,2	79,4	99,1	132,8	118,0
21. Összesen	153,5	116,6	116,0	100,6	132,3	115,9	142,1	119,2

[a] Terméksoros közelítő módszerrel.

[b] 1971. december 31-i szervezeti felépítésnek megfelelően átdolgozott adatok.

4. A szocialista iparban foglalkoztatottak területi megoszlása

Megye, főváros	A foglalkoztatottak megoszlása (%)			Az összes foglalkoztatottakból a nők aránya (%)		
	1965	1970	1973	1965	1970	1973
1. Budapest	40,9	34,3	31,0	44,5	46,0	46,0
2. Baranya	3,7	3,7	3,9	27,6	35,3	36,0
3. Bács-Kiskun	2,9	3,6	3,9	44,5	50,6	48,8
4. Békés	2,3	3,0	3,2	51,6	51,3	49,0
5. Borsod-Abaúj-Zemplén	8,3	8,1	8,4	22,9	30,0	31,9
6. Csongrád	3,6	3,9	3,9	52,5	51,3	48,9
7. Fejér	3,1	3,5	3,6	35,4	42,1	42,9
8. Győr-Sopron	4,5	4,5	4,6	42,0	44,4	44,2
9. Hajdú-Bihar	2,4	3,1	3,3	34,2	44,4	43,9
10. Heves	2,5	2,9	3,1	33,2	40,4	41,2
11. Komárom	4,4	4,2	4,2	26,4	34,0	35,8
12. Nógrád	2,2	2,2	2,2	20,9	36,7	38,9
13. Pest	5,3	5,8	5,8	46,0	49,9	50,1
14. Somogy	1,5	2,0	2,1	42,9	49,3	47,3
15. Szabolcs-Szatmár	1,3	2,0	2,5	37,2	42,5	40,7
16. Szolnok	2,5	3,2	3,4	38,1	45,1	46,2
17. Tolna	1,3	1,7	1,8	47,9	54,3	53,3
18. Vas	2,0	2,4	2,5	46,6	48,1	48,4
19. Veszprém	3,9	4,0	4,3	28,8	36,5	37,3
20. Zala	1,4	1,9	2,3	28,8	40,4	40,0
21. Összesen	100,0	100,0	100,0	39,1	43,6	43,6

5. Az állóeszközök bruttó értékének alakulása a szocialista iparban

Megye, főváros	Az állóeszközök 1973. évi bruttó értéke		A szocialista ipar egy foglalkoztatottjára jutó bruttó állóeszközérték (1000 Ft)			Az állóeszközök bruttó értékének területi megoszlása (%)		Az összes állóeszközből a gépek, berendezések aránya (%)
	az 1965.	az 1970.						
	évi %-ában[a]		1965	1970	1973	1965	1973	1973
1. Budapest	136,4	112,9	115	143	178	30,8	25,4	50,0
2. Baranya	137,4	130,7	242	218	275	5,9	4,9	36,9
3. Bács-Kiskun	249,7	123,2	66	94	106	1,3	1,9	39,5
4. Békés	210,0	122,1	120	135	157	1,8	2,3	37,8
5. Borsod-Abaúj-Zemplén	144,8	116,1	260	282	317	14,1	12,3	47,8
6. Csongrád	309,4	145,1	82	140	203	1,9	3,6	39,0
7. Fejér	162,3	116,7	295	320	352	6,1	5,9	44,8
8. Győr-Sopron	211,8	124,6	121	174	214	3,6	4,6	54,7
9. Hajdú-Bihar	205,5	117,2	126	150	159	1,9	2,4	35,3
10. Heves	279,4	156,3	194	255	375	3,1	5,3	56,9
11. Komárom	151,5	116,3	237	277	325	6,8	6,3	46,6
12. Nógrád	143,8	128,3	128	124	157	1,9	1,6	38,1
13. Pest	250,0	136,8	133	195	259	4,6	7,0	45,8
14. Somogy	155,6	121,6	152	128	147	1,5	1,4	39,0
15. Szabolcs-Szatmár	277,8	159,4	135	136	174	1,2	2,0	39,0
16. Szolnok	176,0	124,7	153	152	168	2,5	2,6	41,9
17. Tolna	218,4	144,7	90	90	121	0,8	1,0	39,3
18. Vas	201,1	134,8	101	110	141	1,3	1,6	47,9
19. Veszprém	154,9	122,9	242	255	298	6,3	5,9	45,9
20. Zala	123,9	120,6	281	176	190	2,6	2,0	39,3
21. Összesen	165,6	122,6	152	177	217	100,0	100,0	46,2

[a] Az 1970-ben bekövetkezett szervezeti változások figyelembevételével.

Megye, főváros	Az egy ipari foglalkoztatottra jutó villamosenergia-felhasználás (kWó)			Az egy ipari foglalkoztatottra jutó beépített hajtóerő (kW)			Az 1973. évi	
							összes felhasznált villamos energia	összes beépített hajtóerő
	1965	1970	1973	1965	1970	1973	az 1965. évi százalékában	
1. Budapest	2 876	3 243	3 835	2,0	2,2	2,5	117,3	112,5
2. Baranya	6 344	5 876	6 950	6,6	5,4	6,5	132,6	119,7
3. Bács-Kiskun	1 246	1 681	1 978	1,2	1,4	1,6	246,0	208,9
4. Békés	2 038	2 448	2 957	1,8	1,9	2,3	231,9	208,0
5. Borsod-Abaúj-Zemplén	10 222	14 127	16 181	8,2	8,4	8.7	187,7	125,0
6. Csongrád	2 026	2 571	3 141	1,2	1,9	2,6	192,9	261,2
7. Fejér	8 282	10 868	12 071	6,8	8,8	11,2	198 2	226,4
8. Győr-Sopron	3 683	4 362	5 006	2,2	2,3	2,6	162,4	139,7
9. Hajdú-Bihar	2 421	2 749	3 022	1,6	1,8	2,0	203,9	210,7
10. Heves	4 491	5 174	6 004	4,7	4,4	7,3	193,6	226,7
11. Komárom	13 724	13 373	15 011	7,6	7,3	8,7	120,9	127,6
12. Nógrád	7 312	6 941	7 160	3,3	2,4	2,7	114,4	97,0
13. Pest	3 597	4 723	5 513	2,5	3,0	3,5	196,4	182,0
14. Somogy	2 392	2 202	2 629	1,8	1,9	2,2	177,2	190,4
15. Szabolcs-Szatmár	1 617	1 915	2 775	1,6	1,6	1,9	368,7	258,3
16. Szolnok	2 670	3 104	3 504	3,5	2,5	2,7	210,8	120,5
17. Tolna	1 537	1 613	2 052	1,2	1,2	1,4	217,6	191,0
18. Vas	2 094	2 369	3 015	1,3	1,4	1,8	208,6	201,5
19. Veszprém	19 938	20 898	23 364	5,4	6,2	7,3	147,4	170,4
20. Zala	3 590	2 891	3 037	5,9	4,1	3,4	155,0	105,9
21. Összesen	4 980	5 664	6 603	3,3	3,5	4,1	153,9	143,1

7. A traktorellátottság, a műtrágya-felhasználás és a mezőgazdasági beruházások alakulása

Megye, főváros	Az egy traktoregységre jutó szántóterület (hektár)[a]			Az egy hektár szántóterületre jutó műtrágya-felhasználás (kg/hektár)[b]			Az egy hektár termőterületre jutó mezőgazdasági beruházás (Ft)	
	1965	1970	1973	1965	1970	1973	1965	1972[c]
1. Budapest	20	44	31	—	—	—	5042	25 140
2. Baranya	55	43	41	70	209	296	838	2 767
3. Bács-Kiskun	58	47	41	80	192	285	1240	2 271
4. Békés	54	45	46	67	127	202	896	2 344
5. Borsod-Abaúj-Zemplén	53	48	45	54	104	163	652	1 592
6. Csongrád	57	46	43	69	135	199	1006	2 591
7. Fejér	61	49	48	83	256	340	1220	2 446
8. Győr-Sopron	57	43	39	76	184	303	716	2 364
9. Hajdú-Bihar	57	48	45	61	126	185	885	2 451
10. Heves	53	40	38	63	128	224	863	3 992
11. Komárom	52	41	39	85	237	327	750	3 033
12. Nógrád	52	41	38	65	141	181	684	1 347
13. Pest	58	40	38	88	192	265	1078	3 282
14. Somogy	55	41	40	72	165	249	692	1 887
15. Szabolcs-Szatmár	63	49	44	71	149	178	1014	2 178
16. Szolnok	54	48	42	62	136	204	814	2 149
17. Tolna	57	46	42	67	227	296	938	2 176
18. Vas	52	44	43	70	160	221	642	1 626
19. Veszprém	55	42	39	77	179	244	596	2 219
20 Zala	46	39	35	70	170	249	606	1 402
21. Összesen	56	45	42	70	166	239	891	2 445

[a] A mező- és erdőgazdálkodási rendeltetésű összes traktoregység alapján.
[b] Hatóanyagban. Pest megye Budapesttel együtt.
[c] Pénzügyi teljesítés alapján.

8. Néhány fontosabb növény termésátlagának alakulása (q/ha)

Megye, főváros	Búza		Kukorica		Burgonya		Cukorrépa	
	1966—1970	1971—1973	1966—1970	1971—1973	1966—1970	1971—1973	1966—1970	1971—1973
1. Budapest	26,7	32,2	29,4	29,2	99,5	96,7	373,9	250,4
2. Baranya	27,5	36,4	37,4	41,2	103,6	115,0	323,3	302,1
3. Bács-Kiskun	26,1	35,4	31,0	36,9	97,4	91,4	342,7	339,9
4. Békés	25,0	33,8	35,8	47,6	114,2	124,4	343,2	331,7
5. Borsod-Abaúj-Zemplén	20,0	27,2	24,6	30,9	98,4	112,0	287,2	255,3
6. Csongrád	23,7	32,4	32,0	38,3	88,1	89,3	352,9	322,5
7. Fejér	28,2	36,0	36,5	43,5	120,6	116,5	326,4	297,2
8. Győr-Sopron	28,1	35,0	35,0	37,6	109,8	140,2	329,2	317,3
9. Hajdú-Bihar	23,3	32,0	34,0	42,8	111,6	127,3	375,5	398,3
10. Heves	21,3	28,7	24,9	30,8	90,4	95,2	277,3	268,2
11. Komárom	25,3	33,5	36,2	44,7	102,5	117,9	313,5	311,2
12. Nógrád	22,7	27,5	27,5	32,6	111,2	124,1	307,2	295,9
13. Pest	23,5	31,7	29,2	34,5	102,8	104,6	306,5	289,7
14. Somogy	23,6	30,8	32,5	36,0	108,2	127,5	298,3	288,2
15. Szabolcs-Szatmár	21,2	30,3	25,8	30,2	107,1	107,4	273,8	313,6
16. Szolnok	23,3	32,1	31,8	39,5	117,4	123,0	346,2	327,1
17. Tolna	26,3	36,3	38,5	46,6	113,2	115,8	324,0	319,2
18. Vas	25,6	28,7	32,6	34,9	88,7	104,9	287,9	234,9
19. Veszprém	22,3	27,7	29,5	32,7	105,3	118,1	291,1	233,0
20. Zala	23,4	27,7	31,0	32,8	97,1	115,5	278,8	211,5
21. Összesen	24,3	32,2	32,3	38,6	104,5	112,2	325,2	315,2

9. Az állatállomány alakulása[a]

Megye, főváros	A 100 hektár mezőgazdasági területre jutó szarvasmarha-állomány 1000 db			A 100 hektár mezőgazdasági területre jutó sertésállomány 1000 db			A 100 hektár mezőgazdasági területre jutó számosállat-állomány	
	1966	1970	1973	1966	1970	1973	1966	1973
1. Budapest	12,4	13,6	11,3	366,1	153,8	148,2	62,6	31,7
2. Baranya	31,2	28,5	31,0	107,4	107,2	132,4	42,3	43,1
3. Bács-Kiskun	19,7	20,8	21,3	73,8	77,4	118,4	32,4	36,1
4. Békés	27,4	27,3	25,8	107,3	129,9	131,4	41,2	40,3
5. Borsod-Abaúj-Zemplén	30,5	30,3	32,5	63,9	57,2	60,1	38,6	37,9
6. Csongrád	24,5	25,3	25,5	95,2	109,3	127,4	39,1	41,1
7. Fejér	24,1	22,2	21,9	104,4	102,9	133,1	37,2	36,4
8. Győr-Sopron	40,0	39,6	41,7	75,0	94,7	124,3	45,1	50,0
9. Hajdú-Bihar	23,8	23,7	25,5	85,9	86,9	95,7	38,5	38,8
10. Heves	24,1	24,9	24,9	63,5	62,5	68,6	32,2	31,5
11. Komárom	26,8	27,6	26,8	75,5	96,1	108,7	37,0	37,0
12. Nógrád	28,9	28,1	27,5	60,9	58,7	60,1	37,2	32,9
13. Pest	21,5	22,0	22,2	65,5	74,0	86,8	31,2	31,9
14. Somogy	32,2	29,1	28,6	87,8	89,1	108,7	41,5	38,8
15. Szabolcs-Szatmár	29,8	29,7	32,1	77,1	75,3	72,6	40,0	40,7
16. Szolnok	25,0	26,8	26,0	92,1	92,6	108,7	36,8	37,7
17. Tolna	27,4	26,8	27,1	104,9	112,5	148,6	40,6	42,5
18. Vas	49,1	46,9	51,0	61,0	67,2	66,9	50,0	50,6
19. Veszprém	36,4	32,9	33,4	57,4	54,5	66,3	41,4	37,6
20. Zala	48,8	46,6	47,5	66,6	73,0	81,3	50,8	49,6
21. Összesen	28,5	28,1	28,8	83,7	86,7	102,1	39,1	39,2

[a] A tavaszi állatszámlálások alapján.

10. A taglétszám alakulása a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben

Megye, főváros	A termelőszövetkezeti tagok száma[a]		
	1965	1970	1973
1. Budapest	3 530	13 355	16 035
2. Baranya	48 464	48 036	44 234
3. Bács-Kiskun	75 941	78 076	74 853
4. Békés	82 682	84 118	78 582
5. Borsod-Abaúj-Zemplén	64 525	59 475	55 209
6. Csongrád	59 726	58 849	55 681
7. Fejér	38 744	39 562	36 846
8. Győr-Sopron	46 171	46 803	44 340
9. Hajdú-Bihar	72 410	72 921	68 863
10. Heves	56 799	51 550	47 648
11. Komárom	14 719	13 890	13 751
12. Nógrád	26 155	23 602	20 664
13. Pest	63 680	60 655	58 626
14. Somogy	69 270	64 766	60 765
15. Szabolcs-Szatmár	90 810	94 628	91 317
16. Szolnok	67 499	68 352	63 617
17. Tolna	41 232	42 037	39 428
18. Vas	33 146	32 094	30 148
19. Veszprém	41 065	36 717	34 846
20. Zala	41 539	35 074	31 714
21. Összesen	1 038 107	1 024 560	967 167

[a] Év végi adatok.

11. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek termelési értéke és vagyoni helyzete

Megye, főváros	Az egy hektár termőterületre jutó					
	halmozott		halmozatlan		összes vagyon	
	termelési érték (Ft)				Ft	
	1965	1973	1965	1973	1965	1973
1. Budapest	32 196	197 180	26 842	186 820	43 468	190 516
2. Baranya	6 965	19 334	4 537	14 031	9 917	20 546
3. Bács-Kiskun	7 690	22 611	5 366	16 903	11 284	23 138
4. Békés	9 543	21 267	6 795	16 812	8 568	21 342
5. Borsod-Abaúj-Zemplén	5 295	13 537	3 523	10 263	8 568	15 812
6. Csongrád	8 763	20 840	6 459	16 303	12 393	27 953
7. Fejér	8 941	19 987	6 372	14 899	10 915	20 546
8. Győr-Sopron	7 428	22 302	4 849	15 577	11 046	22 168
9. Hajdú-Bihar	7 342	20 749	5 089	15 866	10 944	21 713
10. Heves	7 959	17 555	5 609	13 662	11 640	22 598
11. Komárom	8 479	29 147	5 809	23 736	11 746	31 614
12. Nógrád	5 657	13 373	3 687	10 295	9 523	18 010
13. Pest	8 599	29 889	6 239	25 946	11 903	31 257
14. Somogy	6 641	15 442	4 250	11 003	9 135	16 606
15. Szabolcs-Szatmár	6 187	18 136	4 307	14 977	11 129	22 732
16. Szolnok	8 523	19 751	5 914	14 707	11 916	21 701
17. Tolna	8 338	20 106	5 830	15 208	10 950	21 089
18. Vas	5 929	18 054	3 448	13 198	11 410	20 514
19. Veszprém	6 330	18 422	3 830	14 107	10 137	20 144
20. Zala	5 976	15 050	3 753	10 912	10 479	19 082
21. Összesen	7 493	20 124	5 134	15 541	10 951	22 175

12. A mezőgazdasági termékek értékesítésének alakulása

Megye, főváros	Az értékesítés 1973. évi volumene		Az egy hektár mezőgazdasági területre jutó értékesítés (Ft)			Az összes értékesítésből a vágóállatok és az állati eredetű termékek aránya (%)		
	az 1965.	az 1970.						
	évi százalékában		1965	1970[a]	1973[a]	1965	1970[a]	1973[a]
1. Baranya	254,7	125,6	3423	7056	8 921	63,8	58,9	50,2
2. Bács-Kiskun	259,6	156,6	3758	6350	10 000	45,3	43,6	40,7
3. Békés	230,7	155,1	4808	7240	11 241	56,8	67,9	54,0
4. Borsod-Abaúj-Zemplén	233,2	150,7	2384	3718	5 693	54,0	58,7	49,7
5. Csongrád	222,9	143,7	4331	6733	9 731	54,2	55,7	49,0
6. Fejér	217,7	120,6	4056	7387	8 986	57,2	56,6	50,8
7. Győr-Sopron	266,8	126,0	3705	7919	10 032	63,9	61,2	57,9
8. Hajdú-Bihar	244,2	159,2	3599	5582	8 929	57,7	67,9	54,9
9. Heves	203,0	155,0	3582	4797	7 547	37,5	49,8	37,8
10. Komárom	285,8	130,9	3473	7747	9 544	63,9	65,5	65,3
11. Nógrád	223,7	121,9	2471	4580	5 627	57,9	56,6	51,5
12. Pest (Budapesttel)	261,4	131,3	5199	6100	8 076	51,6	49,8	42,5
13. Somogy	230,5	126,1	3249	6011	7 633	65,5	59,8	52,1
14. Szabolcs-Szatmár	320,8	161,4	2987	5971	9 701	48,4	40,8	35,7
15. Szolnok	223,9	148,3	4289	6501	9 705	52,3	57,8	47,3
16. Tolna	249,0	135,6	4053	7607	10 363	56,6	57,6	45,3
17. Vas	269,4	114,5	2919	7015	8 196	79,0	68,0	68,1
18. Veszprém	213,7	107,5	2877	5826	6 298	64,2	61,1	58,4
19. Zala	232,7	115,1	2838	5853	6 749	68,2	62,9	58,6
20. Összesen	234,8	139,4	3678	6266	8 786	55,7	57,0	49,3

[a] 1968. évi árakon.

13. Az egy lakosra jutó kiskereskedelmi forgalom alakulása (Ft)

Megye, főváros	1965	1970	1973[a]	Ebből	
				élelmiszerek	iparcikkek
				1973. évi forgalma az 1965. évi százalékában[a]	
1. Budapest	14 422	20 391	24 956	153,6	195,6
2. Baranya	8 282	13 014	16 484	182,3	215,8
3. Bács-Kiskun	7 060	11 659	15 293	219,4	214,6
4. Békés	7 090	12 015	15 850	222,0	224,7
5. Borsod-Abaúj-Zemplén	7 586	11 428	14 298	179,9	198,2
6. Csongrád	8 414	13 376	16 528	206,6	188,0
7. Fejér	7 918	12 265	15 638	192,5	202,4
8. Győr-Sopron	8 309	13 267	17 002	193,5	215,8
9. Hajdú-Bihar	6 866	11 579	14 998	215,3	221,3
10. Heves	7 647	12 287	15 176	196,5	200,3
11. Komárom	8 858	13 281	16 352	171,2	201,7
12. Nógrád	7 669	11 635	14 275	179,2	94,3
13. Pest	6 289	9 701	12 722	199,3	205,9
14. Somogy	7 711	12 817	16 806	207,3	228,5
15. Szabolcs-Szatmár	5 402	10 603	12 725	229,4	241,1
16. Szolnok	6 998	11 505	14 771	220,8	202,5
17. Tolna	7 166	11 627	15 087	208,3	212,2
18. Vas	7 422	11 701	14 924	196,2	205,8
19. Veszprém	8 331	13 197	17 223	192,5	224,2
20. Zala	6 581	10 992	14 690	205,6	237,9
21. Összesen	8 675	13 492	17 025	185,3	207,6

[a] Előzetes 1973. évi adatok alapján számítva.

Megye, főváros	Az 1973. I. 1-i lakásállomány az 1960. I. 1-i százalékában	Az épített lakások száma		A 100 lakásra jutó népesség száma az év elején		
		1966—1970	1971—1973	1965	1973	az 1973. évi az 1965. évi százalékában
1. Budapest	123,5	58 938	41 920	318	308	96,9
2. Baranya	121,2	12 601	8 116	335	330	98,5
3. Bács-Kiskun	116,7	16 350	12 354	300	284	94,7
4. Békés	112,1	11 946	10 781	299	288	96,3
5. Borsod-Abaúj-Zemplén	123,5	23 572	17 097	345	334	96,8
6. Csongrád	118,0	13 643	12 762	300	294	98,0
7. Fejér	127,8	12 858	10 893	339	325	95,9
8. Győr-Sopron	124,5	16 269	11 958	348	332	95,4
9. Hajdú-Bihar	118,5	17 001	15 061	322	316	98,1
10. Heves	116,6	10 030	7 909	302	302	100,0
11. Komárom	132,2	11 625	7 831	344	321	93,3
12. Nógrád	117,1	6 332	5 643	312	306	98,1
13. Pest	131,2	28 305	21 587	337	320	95,0
14. Somogy	120,6	14 313	11 041	294	282	95,9
15. Szabolcs-Szatmár	115,6	19 575	14 267	338	336	99,4
16. Szolnok	114,0	14 454	11 092	301	295	98,0
17. Tolna	109,4	6 335	5 231	311	311	100,0
18. Vas	117,9	9 180	7 049	338	327	96,7
19. Veszprém	129,2	15 257	12 072	338	313	92,6
20. Zala	115,2	8 846	6 043	323	323	100,0
21. Összesen	120,1	327 430	250 707	322	312	96,9

15. A közműellátás főbb mutatói (1973. az 1965. évi százalékában)

Megye, főváros	Az egy háztartási fogyasztóra jutó havi felhasználás alakulása			A vízmű-	A csatornamű-
	villamos energia	gázműves gáz	propán-bután gáz	hálózat hosszának alakulása[a]	
1. Budapest	199,4	123,4	115,6	117,0	119,5
2. Baranya	189,1	137,8	115,6	159,4	147,2
3. Bács-Kiskun	211,4	262,7	115,6	265,2	282,4
4. Békés	214,8	129,3	115,6	308,2	346,6
5. Borsod-Abaúj-Zemplén	179,7	121,5	115,6	158,9	139,4
6. Csongrád	166,1	220,3	115,6	173,6	174,7
7. Fejér	224,9	103,2	115,6	200,9	204,9
8. Győr-Sopron	263,8	144,6	115,6	175,8	153,2
9. Hajdú-Bihar	210,3	110,8	115,6	228,6	157,7
10. Heves	226,7	239,2	115,6	233,2	145,5
11. Komárom	197,3	—	115,6	143,1	157,8
12. Nógrád	228,9	—	116,7	219,1	187,2
13. Pest	242,2	—	116,9	295,4	176,3
14. Somogy	252,9	78,3	114,3	310,7	152,2
15. Szabolcs-Szatmár	248,7	—	115,6	860,5	269,9
16. Szolnok	212,3	184,2	115,6	258,1	153,8
17. Tolna	243,2	—	115,6	193,4	231,3
18. Vas	287,4	171,2	115,6	248,9	158,3
19. Veszprém	251,2	—	115,6	180,1	156,5
20. Zala	244,4	101,7	116,7	187,2	186,1
21. Összesen	205,7	145,4	115,6	193,4	148,4

[a] Előzetes 1973. évi adatok alapján számítva.

16. A vidéki települések közművi ellátottságának alakulása (%-ban)

Megye	A közüzemi vízellátással[a] rendelkező városi és községi települések aránya az év végén			A közüzemi csatornázással[a] rendelkező városi és községi települések aránya az év végén		
	1965	1970	1973	1965	1970	1973
1. Baranya	17,5	22,5	27,5	4,1	6,3	6,3
2. Bács-Kiskun	53,1	76,1	84,8	23,0	27,4	30,4
3. Békés	40,5	54,4	62,8	12,7	16,5	17,9
4. Borsod-Abaúj-Zemplén	20,0	24,4	27,9	10,1	9,3	8,5
5. Csongrád	80,6	95,5	98,4	14,9	14,9	18,0
6. Fejér	29,5	38,1	41,0	12,4	16,2	20,0
7. Győr-Sopron	23,1	24,9	31,9	18,9	18,3	16,3
8. Hajdú-Bihar	40,2	57,3	67,1	14,6	19,5	22,0
9. Heves	40,7	50,0	56,8	16,9	16,9	20,3
10. Komárom	48,1	49,4	55,8	26,0	26,0	28,6
11. Nógrád	17,0	20,0	28,0	9,6	10,4	10,6
12. Pest	33,1	41,4	49,2	14,4	17,1	19,3
13. Somogy	14,8	19,6	26,1	6,0	6,4	7,2
14. Szabolcs-Szatmár	8,2	18,1	23,9	7,8	9,1	8,7
15. Szolnok	63,2	78,9	90,8	34,2	35,5	35,5
16. Tolna	46,3	52,8	54,7	22,2	21,3	23,6
17. Vas	9,3	13,0	9,8	6,5	7,4	5,3
18. Veszprém	36,0	39,4	45,2	12,9	12,9	12,3
19. Zala	11,0	13,5	15,6	7,0	7,0	6,6
20. Összesen	25,9	32,5	37,8	11,6	12,6	13,2

[a] A mindenkori államigazgatási területbeosztásnak megfelelően számítva. Ebből adódóan a mutató értéke egyik időpontról a másikra csökkenhet az ellátott községek városhoz csatolása, illetve összevonása következtében.

17. Az egészségügyi ellátottság alakulása

Megye, főváros	A 10 000 lakosra jutó orvosok száma az év végén			Az 1973. évi az 1960. évi százalékában	A 10 000 lakosra jutó fekvőbeteg-gyógyintézeti ágyak száma az év végén			Az 1973. évi az 1960. évi százalékában
	1960	1970	1973		1960	1970	1973	
1. Budapest	36,1	44,3	47,2	130,7	146,0	133,1	137,2	94,0
2. Baranya	17,9	28,9	31,6	176,5	66,7	77,0	74,3	111,4
3. Bács-Kiskun	8,8	14,2	15,8	179,5	40,4	54,5	53,8	133,2
4. Békés	8,4	13,8	15,0	178,6	50,4	60,0	63,5	126,0
5. Borsod-Abaúj-Zemplén	10,4	16,0	16,9	162,5	50,8	77,8	74,4	146,5
6. Csongrád	19,3	27,6	30,1	156,0	87,9	87,9	87,1	99,1
7. Fejér	10,2	15,3	16,4	160,8	43,7	53,6	53,6	122,7
8. Győr-Sopron	11,2	16,3	18,0	160,7	67,1	77,9	81,9	122,1
9. Hajdú-Bihar	14,6	21,4	23,4	160,3	54,8	63,2	65,1	118,8
10. Heves	10,4	16,9	18,0	173,1	84,1	107,9	109,4	130,1
11. Komárom	12,6	17,0	18,2	144,4	59,1	71,5	71,6	121,2
12. Nógrád	10,5	15,5	17,2	163,8	64,9	82,7	88,3	136,1
13. Pest	7,6	12,5	13,4	176,3	17,5	26,6	26,2	149,7
14. Somogy	9,2	15,2	16,4	178,3	43,3	63,3	64,2	148,3
15. Szabolcs-Szatmár	6,5	10,4	11,4	175,4	35,8	57,9	58,1	162,3
16. Szolnok	9,0	14,8	16,0	177,8	38,9	58,0	58,7	150,9
17. Tolna	8,9	17,7	19,8	222,5	42,5	78,0	75,7	178,1
18. Vas	11,6	17,9	19,5	168,1	103,4	96,7	91,7	88,7
19. Veszprém	11,3	15,5	19,0	168,1	63,7	77,3	93,5	146,8
20. Zala	8,7	15,3	16,5	189,7	39,2	62,7	62,7	159,9
21. Összesen	15,3	22,1	23,9	156,2	69,2	79,5	80,9	116,9

18. A bölcsődei és óvodai férőhelyek számának alakulása

Megye, főváros	A bölcsődei férőhelyek száma az év végén			Az 1973. évi az 1960. évi százalékában	Az óvodai férőhelyek száma az év végén			Az 1973. évi az 1960. évi százalékában
	1960	1970	1973		1960	1970	1973	
1. Budapest	12 074	13 315	14 814	122,7	31 946	35 174	44 912	140,6
2. Baranya	766	1 457	1 717	224,2	6 185	7 888	9 327	150,8
3. Bács-Kiskun	955	1 472	1 619	169,5	8 950	11 825	14 016	156,6
4. Békés	693	1 339	1 574	227,1	8 860	10 512	11 976	135,2
5. Borsod-Abaúj-Zemplén	1 612	2 524	3 066	190,2	8 300	12 048	16 003	192,8
6. Csongrád	898	1 413	1 559	173,6	8 901	10 313	11 720	131,7
7. Fejér	938	1 289	1 479	157,7	5 743	8 356	10 199	177,6
8. Győr-Sopron	1 004	1 375	1 475	146,9	7 749	10 474	11 624	150,0
9. Hajdú-Bihar	971	1 694	1 873	192,9	8 061	11 686	13 688	169,8
10. Heves	689	786	1 041	151,1	4 267	6 038	7 324	171,6
11. Komárom	774	1 156	1 430	184,8	5 609	7 816	9 132	162,8
12. Nógrád	393	611	666	169,5	4 258	5 463	6 649	156,2
13. Pest	1 691	2 330	2 654	156,9	14 298	17 397	22 245	155,6
14. Somogy	518	983	1 045	201,7	5 326	6 484	7 627	143,2
15. Szabolcs-Szatmár	992	1 727	1 928	194,4	6 517	11 646	16 095	247,0
16. Szolnok	1 122	1 727	1 867	166,4	7 885	10 135	11 443	145,1
17. Tolna	588	1 018	1 128	191,8	6 813	7 756	8 429	123,7
18. Vas	646	1 022	1 117	172,9	4 201	5 392	6 447	153,5
19. Veszprém	833	1 198	1 283	154,0	5 781	7 949	10 515	181,9
20. Zala	449	734	909	202,4	2 632	4 295	5 275	200,4
21. Összesen	28 606	39 170	44 244	154,7	162 282	208 647	254 646	122,0

19. A rádió- és a televízió-előfizetők száma

Megye, főváros	A rádió-			A televízió-		
	előfizetők száma az év végén					
	1960	1970	1973	1960	1970	1973
1. Budapest	608 635	632 147	632 772	63 596	459 827	531 273
2. Baranya	91 099	103 622	103 631	2 872	77 874	92 119
3. Bács-Kiskun	102 328	124 126	121 712	1 896	69 400	93 438
4. Békés	96 713	112 618	111 533	1 975	68 044	87 978
5. Borsod-Abaúj-Zemplén	141 396	161 768	161 128	2 328	125 600	154 907
6. Csongrád	96 499	112 787	112 330	2 458	72 549	90 437
7. Fejér	78 479	90 118	90 786	3 356	71 020	87 006
8. Győr-Sopron	83 656	94 452	93 323	2 813	72 111	90 315
9. Hajdú-Bihar	91 526	112 770	114 166	441	70 012	96 442
10. Heves	70 216	81 695	80 948	1 612	60 228	73 286
11. Komárom	68 565	76 644	78 309	3 971	60 591	71 857
12. Nógrád	49 996	56 030	56 200	1 008	38 730	48 660
13. Pest	169 513	201 385	201 283	8 315	144 700	183 696
14. Somogy	70 110	82 231	80 073	818	56 038	70 855
15. Szabolcs-Szatmár	70 884	100 397	104 698	342	66 719	95 496
16. Szolnok	92 991	110 418	114 397	1 546	68 703	90 419
17. Tolna	55 537	63 146	61 583	823	40 756	51 634
18. Vas	58 580	63 516	63 636	1 034	43 533	56 067
19. Veszprém	79 945	92 817	92 831	2 033	69 343	87 025
20. Zala	47 073	57 575	57 842	421	32 783	46 166
21. Összesen	2 223 741	2 530 262	2 533 181	103 658	1 768 561	2 199 076

20. A népesség iskolázottsági színvonalának alakulása

Megye, főváros	A közép- és felsőfokú iskolai végzettségű népesség aránya[a]	
	1960	1970
1. Budapest	18,6	23,9
2. Baranya	7,7	12,4
3. Bács-Kiskun	4,7	8,7
4. Békés	4,6	8,9
5. Borsod-Abaúj-Zemplén	6,7	11,7
6. Csongrád	7,2	11,8
7. Fejér	5,9	11,1
8. Győr-Sopron	7,8	13,5
9. Hajdú-Bihar	6,4	10,6
10. Heves	5,7	10,6
11. Komárom	6,6	12,2
12. Nógrád	4,5	9,3
13. Pest	6,0	9,4
14. Somogy	4,7	9,5
15. Szabolcs-Szatmár	4,0	8,2
16. Szolnok	4,5	9,2
17. Tolna	4,8	8,7
18. Vas	6,4	12,0
19. Veszprém	6,9	12,0
20. Zala	4,5	9,5
21. Összesen	8,3	13,2

[a] A 15 éves és idősebb népesség számához viszonyítva.

21. A 10 000 lakosra jutó személygépkocsi-állomány alakulása

Megye, főváros	A 10 000 lakosra jutó személygépkocsik száma az év végén[a]		
	1960	1970	1973[b]
1. Budapest	84	409	629
2. Baranya	33	293	493
3. Bács-Kiskun	19	237	391
4. Békés	17	165	276
5. Borsod-Abaúj-Zemplén	20	156	260
6. Csongrád	21	239	373
7. Fejér	25	211	361
8. Győr-Sopron	21	185	349
9. Hajdú-Bihar	16	139	238
10. Heves	22	200	347
11. Komárom	30	229	407
12. Nógrád	19	163	306
13. Pest	15	179	328
14. Somogy	18	209	403
15. Szabolcs-Szatmár	10	116	216
16. Szolnok	17	148	266
17. Tolna	20	216	400
18. Vas	15	169	339
19. Veszprém	30	229	386
20. Zala	18	190	382
21. Összesen	31	233	392

[a] A személygépkocsik adatai a belföldi rendszámmal ellátott személygépkocsik adatait tartalmazza (a fegyveres testületek tulajdonában levők nélkül).

[b] Előzetes népességszámmal számítva.

A SZÖVEGBEN ÉS A TÁBLÁZATOKBAN SZEREPLŐ SZÁMADATOK FORRÁSAINAK JEGYZÉKE

1. A magyar ipar statisztikai adatgyűjteménye. KSH 1961.
2. Az észak-alföldi tervezési-gazdasági körzet bázisadatai. ÉVM Területfejlesztési Főosztály. 1972.
3. Az észak-dunántúli tervezési-gazdasági körzet bázisadatai. ÉVM Területfejlesztési Főosztály 1972.
4. Baranya megye statisztikai évkönyvei. 1955—1973. KSH Baranya megyei Igazgatósága 1956—1974.
5. Bács-Kiskun megye statisztikai évkönyvei. 1955—1973. KSH Bács-Kiskun megyei Igazgatósága 1956—1974.
6. Békés megye statisztikai évkönyvei. 1955—1973. KSH Békés megyei Igazgatósága 1956—1974.
7. Borsod-Abaúj-Zemplén megye statisztikai évkönyvei. 1955—1973. KSH Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Igazgatósága 1956—1974.
8. Budapest statisztikai évkönyvei. 1955—1973. KSH Budapest városi Igazgatósága 1956—1974.
9. Csongrád megye statisztikai évkönyvei. 1955—1973. KSH Csongrád megyei Igazgatósága 1956—1974.
10. Demográfiai évkönyvek. 1965—1972. KSH 1966—1973.
11. Fejér megye statisztikai évkönyvei. 1955—1973. KSH Fejér megyei Igazgatósága 1956—1974.
12. Győr-Sopron megye statisztikai évkönyvei. 1955—1973. KSH Győr-Sopron megyei Igazgatósága 1956—1974.
13. Hajdú-Bihar megye statisztikai évkönyvei. 1955—1973. KSH Hajdú-Bihar megyei Igazgatósága 1956—1974.
14. Helyzetkép az ország városairól. 1971. KSH 1971.
15. Heves megye statisztikai évkönyvei. 1955—1973. KSH Heves megyei Igazgatósága 1956—1974.
16. Ipari adattár I. és II. köt. KSH 1966.
17. Komárom megye statisztikai évkönyvei. 1955—1973. KSH Komárom megyei Igazgatósága 1956—1974.
18. Magyar statisztikai zsebkönyvek. 1948—1974. KSH 1949—1974.
19. Mezőgazdasági adattár I. és II. köt. KSH 1965.

20. Mezőgazdasági statisztikai adatgyűjtemény. 1870—1970. I. és II. köt. KSH 1972.
21. Mezőgazdasági statisztikai zsebkönyvek. 1964—1974. KSH 1964—1974.
22. Nógrád megye statisztikai évkönyvei. 1955—1973. KSH Nógrád megyei Igazgatósága 1956—1974.
23. Pest megye statisztikai évkönyvei. 1955—1973. KSH Pest megyei Igazgatósága 1956—1974.
24. Pest megye számokban. KSH Pest megyei Igazgatósága 1966.
25. Somogy megye statisztikai évkönyvei. 1955—1973. KSH Somogy megyei Igazgatósága 1956—1974.
26. Statisztikai évkönyvek. 1949—1973. KSH 1950—1974.
27. Szabolcs-Szatmár megye statisztikai évkönyvei. 1955—1973. KSH Szabolcs-Szatmár megyei Igazgatósága 1956—1974.
28. Számvetés az MSZMP kongresszusa előtt. KSH megyei igazgatóságai 1959.
29. Szolnok megye statisztikai évkönyvei. 1955—1973. KSH Szolnok megyei Igazgatósága 1956—1974.
30. Területi idősorok. KSH 1969.
31. Területi statisztikai évkönyv. 1973. KSH 1974.
32. Területi statisztikai zsebkönyvek. 1964—1972. KSH 1965—1973.
33. Tolna megye statisztikai évkönyvei. 1955—1973. KSH Tolna megyei Igazgatósága 1956—1974.
34. Tolna megye számokban. KSH Tolna megyei Igazgatósága 1962.
35. Vas megye statisztikai évkönyvei. 1955—1973. KSH Vas megyei Igazgatósága 1956—1974.
36. Veszprém megye statisztikai évkönyvei. 1955—1973. KSH Veszprém megyei Igazgatósága 1956—1974.
37. Zala megye statisztikai évkönyvei. 1955—1973. KSH Zala megyei Igazgatósága 1956—1974.
38. 1949. évi népszámlálás. 7—8. köt. A foglalkozási statisztika részletes eredményei. KSH 1950.
39. 1960. évi népszámlálás. 3/a stb. köt. Budapest és a megyék személyi és családi adatai. KSH 1961.
40. 1960. évi népszámlálás. 6. köt. Foglalkozási adatok. KSH 1963.
41. 1970. évi népszámlálás. 3. és 3/a köt. Győr-Sopron megye adatai. KSH 1971.
42. 1970. évi népszámlálás. 4. és 4/a köt. Vas megye adatai. KSH 1971.
43. 1970. évi népszámlálás. 5. és 5/a köt. Tolna megye adatai. KSH 1971.
44. 1970. évi népszámlálás. 6. köt. I. és II. rész, valamint 6/a köt. Csongrád megye adatai, illetve Csongrád megye és Szeged város adatai. KSH 1971.
45. 1970. évi népszámlálás. 7. és 7/a köt. Fejér megye adatai. KSH 1971.
46. 1970. évi népszámlálás. 8. és 8/a köt. Békés megye adatai. KSH 1971.
47. 1970. évi népszámlálás. 9. köt. I. és II. rész, valamint 9/a köt. Baranya megye adatai, illetve Baranya megye és Pécs adatai. KSH 1971.
48. 1970. évi népszámlálás. 10. köt. I. és II. rész, valamint 10/a köt. Hajdú-Bihar megye adatai, illetve Hajdú-Bihar megye és Debrecen adatai. KSH 1972.
49. 1970. évi népszámlálás. 11. köt. I. és II. rész, valamint 11/a köt. Borsod-Abaúj-Zemplén megye, illetve Borsod-Abaúj-Zemplén megye és Miskolc adatai. KSH 1972.
50. 1970. évi népszámlálás. 12. és 12/a köt. Heves megye adatai. KSH 1972.
51. 1970. évi népszámlálás. 13. és 13/a köt. Veszprém megye adatai. KSH 1972.
52. 1970. évi népszámlálás. 14. és 14/a köt. Komárom megye adatai. KSH 1972.
53. 1970. évi népszámlálás. 15. és 15/a köt. Zala megye adatai. KSH 1972.
54. 1970. évi népszámlálás. 16. és 16/a köt. Somogy megye adatai. KSH 1972.
55. 1970. évi népszámlálás. 17. és 17/a köt. Szabolcs-Szatmár megye adatai. KSH 1972.
56. 1970. évi népszámlálás. 18. és 18/a köt. Nógrád megye adatai. KSH 1972.
57. 1970. évi népszámlálás. 19. és 19/a köt. Szolnok megye adatai. KSH 1972.
58. 1970. évi népszámlálás. 20. és 20/a köt. Bács-Kiskun megye adatai. KSH 1972.
59. 1970. évi népszámlálás. 21. és 21/a köt. Pest megye adatai. KSH 1972.

60. 1970. évi népszámlálás. 22. köt. I. és II. rész, valamint 22/a köt. Budapest adatai. KSH 1973.
61. 1970. évi népszámlálás. 23. köt. I. rész. Demográfiai adatok. KSH 1973.
62. 1970. évi népszámlálás. 24. köt. I. rész. Foglalkozási adatok. KSH 1974.
63. 1970. évi népszámlálás. 25. köt. Háztartási és családi adatok. KSH 1974.
64. 1970. évi népszámlálás. 26. köt. Lakás- és lakásépületi adatok. KSH 1974.

*

Megjegyezzük, hogy számos adatot az MSZMP megyei bizottságai és a megyei tanácsok illetékes osztályai bocsátottak a szerzők rendelkezésére. Továbbá: számos adatot a szerzők munkájuk során gyűjtöttek össze, illetve számítottak ki a statisztikai adatokból.

JELMAGYARÁZAT

Országhatár

Megyehatár

Járáshatár

Városhatár

Fontosabb vasút

Fontosabb út

Megyeszékhely

Járásszékhely

1 milliónál több lakos — **BUDAPEST**

100 001—1 000 000 — **PÉCS**

50 001—100 000 — **SZOLNOK**

25 001—50 000 — SZENTES

10 001—25 000 — KISÚJSZÁLLÁS

5001—10 000 — Siklós

5000-nél kevesebb — Nagysimonyi

Külterületi lakott hely — *Lillafüred*

Felső fokú központ

Középfokú központ

Alsó fokú központ

ⓘ Idegenforgalmi szerepkörű település

Szénbányászat

Bauxit-, vas- és színesércbányászat

Kőolaj- és földgázkitermelés

Ásvány-, homok-, kő- és kavicsbányászat

Hőerőmű

Vízi erőmű

Kohászat

Gépipar

Építőanyag- és építőipar

Vegyipar

Fa-, papír- és nyomdaipar

Textil- és bőripar

Élelmiszeripar

Gabonasiló, tárház

Fontosabb mezőgazdasági létesítmény

Kenyérgyár, sütőüzem

Szálloda

Motel, touring hotel, turistaszálló

Kórház, klinika

Szakrendelő-intézet, szülőotthon, egyéb egészségügyi létesítmény

Állami áruház, ABC áruház

Vasútvonal rekonstrukciója, villamosítás

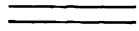
Útépítés, rekonstrukció

Hírközlési létesítmény

Bölcsőde, óvoda

Általános iskola

Középiskola

Egyetem, főiskola

Tudományos intézmény

Diákszálló, kollégium

Kultúrház, kultúrotthon

Színház, mozi

Sportlétesítmény

Lakásépítés

Vízügyi létesítmény

Munkásszállás

TARTALOM

Előszó *(Németh Károly)* 5
Hazánk társadalmi-gazdasági fejlődése
és annak fontosabb területi vonatkozásai *(Dr. Kulcsár Viktor)* 9
Budapest, hazánk fővárosa *(Dr. Lackó László)* 43
Baranya megye és városai *(Dr. Bora Gyula)* 81
Bács-Kiskun megye és városai *(Szabó Márta)* 113
Békés megye és városai *(Dr. Krajkó Gyula)* 141
Borsod-Abaúj-Zemplén megye és városai *(Dr. Gálik Lászlóné)* 165
Csongrád megye és városai *(Dr. Krajkó Gyula)* 205
Fejér megye és városai *(Dr. Perczel György)* 233
Győr-Sopron megye és városai *(Dr. Körmendi Klára)* 265
Hajdú-Bihar megye és városai *(Dr. Papp Antal)* 295
Heves megye és városai *(Dr. Kulcsár Viktor)* 323
Komárom megye és városai *(Dr. Szalóki Gyula)* 353
Nógrád megye és városai *(Dr. Kulcsár Viktor)* 381
Pest megye és városai *(Dr. Lackó László)* 405
Somogy megye és városai *(Dr. Kőszegfalvi György)* 443
Szabolcs-Szatmár megye és városai *(Szabó Márta)* 469
Szolnok megye és városai *(Dr. Kulcsár Viktor)* 499
Tolna megye és városai *(Dr. Schmidt Helga)* 529
Vas megye és városai *(Dr. Szalóki Gyula)* 551
Veszprém megye és városai *(Dr. Perczel György)* 573
Zala megye és városai *(Dr. Kőszegfalvi György)* 607
Függelék *(Barabás Miklós)* 627
A szövegben és a táblázatokban szereplő számadatok forrásainak jegyzéke 651
Jelmagyarázat (térképekhez) 655

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója
Szerkesztette Gyenis János és dr. Sipos János
A borító és a kötésterv Erdélyi Judit munkája
Műszaki vezető Szécsi Andor
Műszaki szerkesztő Székffy Gyula
A szedést 1974. IV. 20-án kezdték meg
Megjelent 1975. X. 30-án, 40000 példányban
Terjedelme 57,75 (A/5) ív

74.1556 Athenaeum Nyomda, Budapest – Íves ofszetnyomás
Felelős vezető Soproni Béla vezérigazgató

ez a könyv, amely a számok és a tények objektív nyelvén közli eredményeinket, s tárja fel a még megoldatlan feladatokat.

Lakjon, dolgozzon bárhol is az Olvasó, nemcsak saját lakó- és munkahelyének a helyzetét ismeri meg e könyv lapjairól, de módja és lehetősége van a lakó- és munkahelyének országos szerepét, jelentőségét is megismerni, összehasonlításokat tenni: hogyan illeszkedik be szűkebb környezete az ország sokszínű életébe.

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ